

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2026 № 1 (76)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе - 2026

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
2026/ №1 (76)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
2026/ №1 (76)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION
2026/ №1 (76)

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2026

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзади илмҳо ва доктори илмҳо нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДИ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои оммавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҚАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Сафарзода Даврон Чурахон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Ғузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мачидзода Зоир Чурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Садамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Сафарзода Даврон Джурахон – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфома Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет коммерции;

Ибрагимов Солидjon Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева;

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal

is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/МЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.

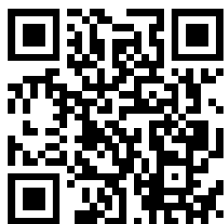
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration

under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Safarzoda Davron Jurakhon – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Komilbek Amid Yorbek - Doctor of Political Sciences, Professor, Khorog national University after name Moyonsho Nazarshoev;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИЧА

ИЛМӢОИ ИҚТИСОДӢ	
АСОЕВ М.М. ИНФРАСОХТОРИ ИҚТИСОДӢ - ИҚТИМОӢ ВА НАҚШИ ОН РУШДИ МАҲАЛ ДАР ШАРОИТИ ТАРНСФОРМАТСИЯ.....	22
АНСОРӢ М. Қ. НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР ТАӢӢИРОТИ РАҚАМИИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМИИ ОЛӢ.....	31
АБДУЧАББОРЗОДА С., ХУСЕЙНОВ У. С. МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА САҲМИ ОН ДАР РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ.....	43
АБДУЛЛОЗОДА Ё. Ш. РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ТАҲДИДҲО БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ.....	49
БОБОЗОДА М. МЕҲНАТТАЛАБИИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТ ВА БАҲОДИҲИИ ОН ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ.....	57
БОБОҶОНОВА М. С. РУШДИ МАРКЕТИНГИ ҲУДУДӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД: ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ БЕРУНА ВА ДОХИЛӢ.....	62
ГАДОЕВ Ҳ. С., ЗУВАЙДУЛЛОЕВ С. А. АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАҲЛИЛИ ТАҲДИДҲО БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ.....	69
ИСКАНДАРШОЕВА З. К. ХУСУСИЯТҲОИ МАҲСУСИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ИҚТИСОДИ ВМКБ БО ДАРНАЗАРДОШТИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ МЕҲНАТ.....	79
ИСМОИЛОВ М. М., АБДУВАЛИЕВА Н. А., МИРҶАМОЛОВА М.О. ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ МОЛ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР АСОСӢ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ.....	88
КОМИЛЗОДА Н. Б., ШАРИПОВ Н. Х. ШАРИПОВ Н. Х. ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ИННОВАТСИЯҲОИ ИСТИФОДАШАВАНДА ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	97
КУРБАНОВА С. М. БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР СОҲАИ САӢӢӢӢ: РАВИШИ МЕТОДОЛОГӢ ДАР АСОСИ СБҲМ.....	105
ҚОДИРОВА Г. Т. РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ, ТАМОӢЛҲО ВА ДУРНАМО.....	115
ҚУРБОНОВ М. А., НАБИЗОДА Т. Т. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ ҲАМЧУН ЗАХИРАИ ИҚТИСОДӢ.....	124
ҚОСИМОВ Ҳ. З. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ БАНАҚШАГИРӢ ВА НАМУДҲОИ АСОСИИ ОН.....	136
НАҶМИДДИНЗОДА А. М. ТАБДИЛӢИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ: РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА ДУРНАМО.....	143
ОЛИМЗОДА С. И., ИБРОҲИМЗОДА Ю. А. РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЪӢИ МУОСИР, МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛ.....	150
ОҚИЛЗОДА Н.О. ТАҲЛИЛИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	158

РАСУЛЗОДА Л. Н. РОҲҶОИ ТАКМИЛ ВА ТАНЗИМИ МЕХАНИЗМҶОИ ИДОРАКУНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	165
САМИЗОДА Т. О. МОДЕЛИ ВОРИДИВАЗКУНАНДА ВА БА СОДИРОТ РАВОНАШУДА ЧУН ЗАМИНАИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ САНОАТӢ.....	173
САИДМУРОДОВА М. А., МОҲИРАИ Ҷ. САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ҶИҲАТИ ҶАЛБИ САРМОЯ ВА РУШДИ САНОАТ.....	180
САФАРЗОДА И. И. ТАМОЮЛҶОИ РУШДИ АФЗОРҶОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ СОҶАИ МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	189
САФАРОВ Қ. С., ХАЛИФАЗОДА Ҷ.Б. СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲИФЗИ МАНФИАТҶОИ МОДДИИ ШАҲРВАНДОН.....	198
ТЕМИРОВ К. О. ҒОИБНАЗАРОВ Ғ. У. ТАНЗИМИ ШУҒЛ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ НЕКӢАҲВОЛИИ АҲОЛӢ.....	206
ФАСЕҲЗОДА И. С. САЙДАЛИЕВ Х. А. ВАЗӢИ РУШДИ ИҶТИМОӢО ИҚТИСОДИИ МАҲСУЛОТИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	216
ХОҶАЗОДА Д. Қ. САМТҶОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ҲАМКОРИҶОИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҶОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИҶОИ ШАНХАӢ (СХШ).....	222
ХУҶАҚУЛОВ Н. Ҷ. ОИД БА МАСЪАЛАҶОИ ТАТБИҚИ ЭКОНОМЕТРИЯ ДАР ҲОҶАГИИ КИШЛОҚ ДАР ҶАРАӢНИ РАҚАМИКУНОНӢ.....	232
ХАЛИЛОВА У. О. ВАЗӢИ ШУҒЛ ВА БЕКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	237
ҲУСЕЙНЗОДА А. Ф. МУНОСИБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ДОИР БА ТАВСИФИ МОҲИАТ ВА МАФҲУМИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ ДОНИШ.....	243
ҶУРАХОНИ И., АБДУЛОВ Д. Н. САМТҶОИ ТАКМИЛДИҶИИ ИДОРАКУНИИ ПАРТОВҶО ВА РАВАНДҶОИ ТАШАККУЛИ РУШДИ БОСУБОТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	253
ШАРИПОВ С. Б., ШАРИФОВ Д. Б. РАВАНДҶОИ ҲАМГИРОӢ ВА ҒАЙРИҲАМГИРОӢ ДАР ОСИӢИ МАРКАЗӢ: НИГОҶИ МУОСИР.....	267
ШАРИФ Р, ИБРОҶИМЗОДА А. М. ДУРНАМОИ РУШДИ ҲАМКОРИҶОИ ТИҶОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО МАМЛАКАТҶОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ ГЕОИҚТИСОДӢ....	275
ШАРИФЗОДА Ш. Р. ОМИЛҶО, ТАШКИЛӢ ВА ИҚТИСОДӢ ИДОРАКУНИИ ДАР КОРҶОНАИ КУҶӢ.....	290
ШОМАҲМАДЗОДА Ф. Ш., ОДИНАЕВ Ф. Ф. НИЗОМИ БУҶЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ИНСТИТУТСИОНАЛИЮ ВАЗИФАВӢ ДАР СОҶТОРИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ.....	298
ИЛМҶОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ	
АБДУЛЛОЗОДА М. Х. МЕТОДОЛОГИЯИ ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ ҲОЗИРАИ ИҚТИСОДИӢТИ БОЗОР.....	308

АСКАРҶОН С. МАЙДААВБОШӢ: МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ФАҲМИШИ ОН.....	317
АЗИЗОВ С.А. ОШКОР, ПЕШГИРӢ ВА БАРТАРАФ НАМУДАНИ САБАБУ ШАРОИТИ СОДИРШАВИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНӢ БАЙНИ НОБОЛИҶОН.....	324
ГУЛЗОДА Н. А. БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ЗАНОН- ОМИЛИ АСОСИИ МУБОРИЗА БО ҲУҚУҚВАЙРОНКУНӢ ДАР БАЙНИ ОНҲО.....	329
ЗОИРҲОНЗОДА Ф. З. ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ УСУЛҲОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРИҲО ОИД БА ПАРДОХТИ АНДОЗ ВА ДИГАР ПАРДОХТҲОИ ҶАТМӢ.....	336
МИРЗОЕВ П. И., РАҲИМЗОДА Н. ТАҲЛИЛИ ҲУҚУҚИИ НАМУДҲОИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ	349
РУСТАМЗОДА Ҷ.Ю., МИРЗОЕВ Ф. З. МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ МОЛИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ.....	354
СОИБОВ З. М., МУЗАФФАРЗОДА П. МАСЪАЛАҲОИ ФАҲМИШИ КАТЕГОРИЯҲОИ «ВАЗӢИ ҲУҚУҚӢ» ВА «МАҚОМИ ҲУҚУҚӢ»-И ШАҲРВАНД.....	362
САИДЗОДА Д.Ҳ. МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТИ ҲУҚУҚИИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР ЗАМИНАИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ.....	367
ФАЙЗУЛЛОЗОДА Ш. Ф. МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ.....	374
ШУКУРОВА Н.А. НАҚШИ АДОЛАТИ СУДӢ ДАР ТАЪМИНИ ҲУҚУҚҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ БА МУҲИТИ ЗИСТИ МУСОИД ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ.....	386
ИЛМҲОИ СИЁСӢ	
АЛИМОВ Р.Қ. СҲШ ДАР АВРУОСИЁИ НАВИН: ЧОРЯКИ АСР ИСТИҚЛОЛИ МАСИРИ ТАШАККУЛИ ИНСТИТУТСИОНӢ ВА ДУРНАМОИ ОЯНДА.....	391
АБДУЛБОСИТ С. РАВИШҲО ВА УСУЛИ АМАЛИИ АНҶОМИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ.....	401
БЕДИЛЗОДА Ҳ. К., ТОШОВ Ҳ.М. ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДИИ ҚУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН БО КИШВАРҲОИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ....	408
КАРИМЗОДА К. М. ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ, КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ ВА БУНЁДИ ДАВЛАТИ МИЛЛӢ.....	418
КАРИМОВ Р. ҶАНБАҲОИ СИЁСИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....	424
МАДИМАРОВА Г.М. МАВҶЕИ СИЁСӢ ВА НАҚШИ ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР МУЗОКИРОТИ ҲАСТАӢ БО ҚУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН.....	432
МУРОДЗОДА М. ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ВА ТУШАККУЛИ НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ ДЕМОКРАТИЯ.....	440

НАСРИДИНЗОДА М.Н. РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИЮ АМНИЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР.....	449
САДИРОВ Ф. НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ПЕШБУРДИ АФЗАЛИЯТҲОИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	458
СОБИТЗОДА С. У. РАВАНДҲОИ НАВИ ГЕОПОЛИТИКӢ ВА РАҚОБАТИ БОЗИГАРОНИ АСОСИИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР МИНТАҚА.....	466
ФАЙЗОВ Р. Х. СОҲТОРИ МИНТАҚАВИИ ЗИДДИТЕРРОРИСТИИ СҲШ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ.....	474
ҲАМИДЗОДА Ш. Б. ҶАНБАҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ДАВЛАТҲОИ МИНТАҚАИ ҚАВҚОЗ (дар шароити глобаликунонии иқтисодиёт).....	482
ШЕРАЛИЗОДА М. Ш. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН: МОҲИЯТ, ШАКЛҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ШАРИКИИ СТРАТЕГӢ.....	489

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
АСОЕВ М. М. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	22
АНСОРИ М. К. РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ВУЗОМ.....	31
АБДУДЖАББОРЗОДА С., ХУСЕЙНОВ У. С. КОНЦЕПЦИЯ И СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ И ИХ ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ОТНОШЕНИЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	43
АБДУЛЛОЗОДА Ё. Ш. СПОСОБЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ.....	49
БОБОЗОДА М. ТРУДОЕМКОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ И ЕЕ ОЦЕНКА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	57
БАБАДЖАНОВОЙ М. С. РАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ СРЕДЫ.....	62
ГАДОЕВ Х. С., ЗУВАЙДУЛЛОЕВ С. А. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ.....	69
ИСКАНДАРШОЕВА З. К. СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИКЕ ГБАО С УЧЕТОМ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА.....	79
ИСМАИЛОВ М. М., АБДУВАЛИЕВА Н. А., МИРДЖАМОЛОВА М. О. СОВЕРШЕНИЕ АКТИВНОСТИ ТОВАРНОГО РЫНКА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА.....	88
КОМИЛЗОДА Н. Б., ШАРИПОВ Н. Х. АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ НОВОВВЕДЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	97

КУРБАНОВА С. М. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В СФЕРЕ ТУРИЗМА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД НА ОСНОВЕ МСФО.....	105
КОДИРОВА Г. Т. ЦИФРОВИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	115
КУРБОНОВ М. А., НАБИЗОДА Т. Т. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ ИНФОРМАЦИИ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕСУРСА.....	124
КОСИМОВ Х.З. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ВИДЫ.....	136
НАДЖМИДДИНЗОДА А. М. ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	143
ОЛИМЗОДА С. И., ИБРОХИМЗОДА Ю.А. РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ.....	150
ОКИЛЗОДА Н. О. АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	158
РАСУЛЗОДА Л. Н. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	165
САМИЗОДА Т. О. ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩАЯ И ЭКСПОРТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СВОБОДНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН.....	173
САИДМУРОВОДА М. А., МОХИРАИ Ч. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ КАПИТАЛА И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ...	180
САФАРЗОДА И. И. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	189
САФАРОВ К. С., ХАЛИФАЗОДА ДЖ. Б. СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ МАТЕРИАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН.....	198
ТЕМИРОВ К. О., ГОИБНАЗАРОВ Г. У. РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ ПОВЫШЕНИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ.....	206
ФАСЕХЗОДА И. С., САЙДАЛИЕВ Х.А. СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	216
ХОДЖАЗОДА Д. К. ПРЕИМУЩЕСТВЕННОЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С СТРАНАМИ-ЧЛЕНАМИ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА (ШОС).....	222
ХУДЖАКУЛОВ Н. ДЖ. К ВОПРОСАМ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОНОМЕТРИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	232

ХАЛИЛОВА У. О. СОСТОЯНИЕ ЗАНЯТОСТИ И БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	237
ХУСЕЙНЗОДА А. Ф. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ХАРАКТЕРИСТИКЕ СУЩНОСТИ И ПОНЯТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ.....	243
ДЖУРАХОНИ И, АБДУЛОВ Д. Н. НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОТХОДАМИ И ПРОЦЕССОВ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	253
ШАРИПОВ С. Б, ШАРИФОВ Д. Б. ИНТЕГРАЦИОННЫЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД.....	267
ШАРИФ Р., ИБРОХИМЗОДА А. М. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ – ЧЛЕНАМИ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА В НОВЫХ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ.....	275
ШАРИФЗОДА Ш. Р. ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЯ В ГОРНОДОБЫВАЮЩЕМ ПРЕДПРИЯТИИ.....	290
ШОМАХМАДЗОДА Ф. Ш., ОДИНАЕВ Ф. Ф. БЮДЖЕТНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В СТРУКТУРЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ.....	298
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ	
АБДУЛЛОЗОДА М. Х. МЕТОДОЛОГИЯ ФИНАНСОВОГО ПРАВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	308
АСКАРДЖАН С. МЕЛКОЕ ХУЛИГАНСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЕГО ПОНИМАНИЯ.....	317
АЗИЗОВ С. А. ВЫЯВЛЕНИЕ, ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ И УСТРАНЕНИЕ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ СОВЕРШЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ.....	324
ГУЛЗОДА Н. А. ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ЖЕНЩИН — ОСНОВНОЙ ФАКТОР БОРЬБЫ С ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ СРЕДИ НИХ.....	329
ЗОИРХОНЗОДА Ф. З. МИРОВОЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕТОДОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО УПЛАТЕ НАЛОГОВ И ДРУГИХ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ.....	336
МИРЗОЕВ П. И., РАХИМЗОДА Н. ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ВИДОВ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ	349
РУСТАМЗОДА ДЖ., МИРЗОЕВ Ф. З. ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ.....	354
СОИБОВ З. М., МУЗАФФАРЗОДА П. ВОПРОСЫ ПОНИМАНИЯ КАТЕГОРИЙ «ПРАВОВОЙ СТАТУС» И «ПРАВОВОЙ СТАТУС» ГРАЖДАНИНА.....	362

САИДЗОДА Д. Х. ПОНЯТИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КОНТЕКСТЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	367
ФАЙЗУЛЛОЗОДА Ш. Ф. ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОМ ПРАВЕ.....	374
ШУКУРОВА Н. А. РОЛЬ ПРАВОСУДИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.....	386
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
АЛИМОВ Р.К. ШОС В НОВОЙ ЕВРАЗИИ: ЧЕТВЕРТЬ ВЕКА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПУТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ БУДУЩЕГО.....	391
АБДУЛБОСИТ С. ПОДХОДЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ВЕДЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ.....	401
БЕДИЛЗОДА Х. К., ТОШОВ Х. М. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	408
КАРИМЗОДА К. М. ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ, КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПОСТРОЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА....	418
КАРИМОВ Р. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА.....	424
МАДИМАРОВА Г. М. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЗИЦИЯ И РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ЯДЕРНЫХ ПЕРЕГОВОРАХ С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ИРАН.....	432
МУРОДЗОДА М. «ПАРЛАМЕНТАРИЗМ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ».....	440
НАСРИДИНЗОДА М. Н. РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ ПОЛИТИЧЕСКИ И БЕЗОПАСНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	449
САДИРОВ Ф. РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ПРОДВИЖЕНИИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	458
СОБИТЗОДА С. У. НОВЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И КОНКУРЕНЦИЯ ОСНОВНЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИГРОКОВ В РЕГИОНЕ.....	466
ФАЙЗОВ Р. Х. РЕГИОНАЛЬНАЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ШОС КАК МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	474
ХАМИДЗОДА Ш.Б. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ КАВКАЗА.....	482
ШЕРАЛИЗОДА М. Ш. РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И ПРИНЦИПЫ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ПАРТНЁРСТВА.....	489

ECONOMIC SCIENCES	
ASOEV M.M. SOCIO-ECONOMIC INFRASTRUCTURE AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION.....	22
ANSORI M. Q. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DIGITAL TRANSFORMATION OF UNIVERSITY MANAGEMENT	31
ABDUJABBORZODA S, HUSEYNOV U. S. THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC FINANCE AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF MARKET ECONOMY RELATIONS.....	43
ABDULLOZODA Y. WAYS TO OVERCOME THREATS TO ECONOMIC SECURITY IN GLOBAL CONDITIONS.....	49
BOBOZODA M. LABORIOUSNESS OF PRODUCTION AND ITS EVALUATION AT INDUSTRIAL ENTERPRISES.....	57
BOBOJONOVA M. S. TERRITORIAL MARKETING DEVELOPMENT IN THE SUGHD REGION: ANALYSIS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL ENVIRONMENT.....	62
GADOEV H. S., ZUVAIDULLOEV S. A. CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ANALYZING ECONOMIC SECURITY THREATS IN INTEGRATION PROCESSES.....	69
ISKANDARSHOEVA Z. K. SPECIFIC FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF GBAO CONSIDERING THE REGIONAL LABOR MARKET.....	79
ISMOILOV M. M., ABDUVALIEVA N. A, MIRJAMOLOVA M. O. IMPLEMENTATION OF COMMODITY MARKET ACTIVITIES IN THE SUGHD REGION BASED ON FOREIGN EXPERIENCE.....	88
KOMILZODA N. B., SHARIPOV N. ANALYSIS OF SOME INNOVATIONS USED IN COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	97
KURBANOVA S. M. ACCOUNTING IN THE FIELD OF TOURISM: A METHODOLOGICAL APPROACH BASED ON IFRS.....	105
QODIROVA G. T. DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS, TRENDS AND PROSPECTS.....	115
QURBONOV M. A., NABIZODA T.T. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF INFORMATION AS AN ECONOMIC RESOURCE.....	124
KOSIMOV H. Z. BASIC PRINCIPLES OF PLANNING AND ITS MAIN TYPES.....	136
NAJMIDDINZODA A. M. TRANSFORMATION OF TAJIKISTAN'S BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY: INNOVATIVE APPROACHES AND PROSPECTS.....	143
OLIMZODA S. I., IBROHIMZODA Y.A. DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE, PROBLEMS AND SOLUTIONS.....	150
OKILZODA N. O. ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	158

RASULZODA L. N. WAYS TO IMPROVE AND REGULATE GOVERNANCE MECHANISMS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....	165
SAMIZODA T. O. IMPORT-SUBSTITUTING AND EXPORT-ORIENTED MODEL AS A BASIS FOR THE ESTABLISHMENT OF FREE INDUSTRIAL ZONES.....	173
SAIDMURODOVA M. A., MOHIRAI CH. EFFECTIVENESS OF USING THE POTENTIAL OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE KHATLON REGION TO ATTRACT CAPITAL AND DEVELOP INDUSTRIAL DEVELOPMENT.....	180
SAFARZODA I. I. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INSTRUMENTS OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	189
SAFAROV K. S., KHALIFAZODA J. B. SOCIAL INSURANCE AS A MEANS OF PROTECTING THE MATERIAL INTERESTS OF CITIZENS.....	198
TEMIROV K. O., GOIBNAZAROV G. U. REGULATION OF EMPLOYMENT IN THE SYSTEM OF FACTORS OF INCREASING POPULATION WELFARE.....	206
FASEKHZODA I. S., SAYDALIEV KH. A. THE STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	216
KHOJAZODA D. K. PRIORITY AREA OF ECONOMIC COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE MEMBER COUNTRIES OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION (SCO).....	222
KHUDZHAKULOV N. DJ. ON THE ISSUES OF APPLICATION OF ECONOMETRICS IN AGRICULTURE IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION.....	232
KHUSEYNZODA A. F. THEORETICAL APPROACHES TO THE CHARACTERIZATION OF THE ESSENCE AND CONCEPT OF ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE ECONOMY.....	237
KHALILOVA U. O. EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT SITUATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	243
JURAKHONI I., ABDULOV D. N. DIRECTIONS FOR IMPROVING WASTE MANAGEMENT AND PROCESSES OF FORMING ECOLOGICALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN KHATLON REGION.....	253
SHARIPOV S. B., SHARIFOV D. B. INTEGRATION AND DISINTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIA: MODERN LOOK.....	267
SHARIF R. IBROHIMZODA A. M. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND MEMBER STATES OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN THE NEW GEOECONOMIC CONDITIONS.....	275
SHARIFZODA SH. R. FACTORS INFLUENCING ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MANAGEMENT IN A MINING ENTERPRISE.....	290
SHOMAHMADZODA F. SH., ODINAEV F. F. BUDGET SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: AN INSTITUTIONAL-FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL SYSTEM STRUCTURE.....	298

LEGAL SCIENCES	
ABDULLOZODA M. KH. METHODOLOGY OF FINANCIAL LAW IN THE CURRENT MARKET ECONOMY.....	308
ASKARJON S. PETTY HOOLIGANISM: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF ITS UNDERSTANDING.....	317
AZIZOV S. A. IDENTIFICATION, PREVENTION AND ELIMINATION OF CAUSES AND CONDITIONS OF JUVENILE DELINQUENCY.....	324
ENHANCING WOMEN’S LEGAL AWARENESS AS A KEY FACTOR IN COMBATING	329
ZOIRKHONZODA F. Z. GLOBAL EXPERIENCE IN LEGAL REGULATION OF METHODS FOR ENSURING THE FULFILLMENT OF OBLIGATIONS TO PAY TAXES AND OTHER MANDATORY PAYMENTS.....	336
	349
RUSTAMZODA J. Y., MIRZOYEV F.Z. THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF CUSTOMS PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: FINANCIAL AND LEGAL ASPECTS.....	354
SOIBOV Z. M., MUZAFFARZODA F. ISSUES OF UNDERSTANDING THE CATEGORIES “LEGAL STATUS” AND “LEGAL STATUS” OF A CITIZEN.....	362
SAIDZODA D. H. CONCEPT AND LEGAL CHARACTERISTICS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY.....	367
FAYZULLOZODA SH. F. THE CONCEPT AND ESSENCE OF INNOVATIVE ACTIVITY OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN ENTREPRENEURIAL LAW.....	374
THE ROLE OF THE JUDICIARY IN ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS TO A FAVORABLE ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION	386
POLITICAL SCIENCES	
ALIMOV R. Q. THE SCO IN THE NEW EURASIA: A QUARTER CENTURY OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND FUTURE PROSPECTS.....	391
ABDULBASIT S. APPROACHES AND PRACTICAL METHODS FOR CONDUCTING POLITICAL NEGOTIATIONS.....	401
BEDILZODA H. K., HOJIAKBAR M. T. POLITICAL AND ECONOMIC COOPERATION OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA.....	408
KARIMZODA K. M. ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ, КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПОСТРОЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА.....	418
KARIMOV R. POLITICAL ASPECTS OF WATER RESOURCES MANAGEMENT AND ITS ROLE IN ENSURING THE SECURITY OF THE CENTRAL ASIAN REGION.....	424

MADIMAROVA G. M. POLITICAL POSITION AND ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN NUCLEAR NEGOTIATIONS WITH THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN.....	432
MURODZODA M. PARLIAMENTARISM AND THE FORMATION OF A REPRESENTATIVE SYSTEM IN MODERN CONDITIONS OF DEMOCRATIC DEVELOPMENT.....	440
NASRIDINZODA M. N. DEVELOPMENT OF POLITICAL AND SECURITY COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN MODERN TIMES.....	449
SADIROV F. THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN PROMOTING THE FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	458
SOBITZODA S. U. NEW GEOPOLITICAL PROCESSES AND COMPETITION BETWEEN THE MAIN GEOPOLITICAL PLAYERS IN THE REGION.....	466
FAYZOV R. KH. REGIONAL ANTI-TERRORIST STRUCTURE OF THE SCO AS A MECHANISM FOR ENSURING REGIONAL SECURITY.....	474
KHAMIDZADA SH. B. GEOPOLITICAL ASPECTS OF TAJIKISTAN'S COOPERATION WITH THE CAUCASUS COUNTRIES (in the Context of Economic Globalization).....	482
SHERALIZODA M. SH. THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: THE ESSENCE, FORMS AND PRINCIPLES OF STRATEGIC PARTNERSHIP.....	489

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 332.1:338.45:316.42

**ИНФРАСОХТОРИ ИҚТИСОДӢ - ИҚТИМОӢ ВА НАҚШИ ОН РУШДИ
МАҲАЛ ДАР ШАРОИТИ ТРАНСФОРМАТСИЯ**

АСОЕВ МУФАРАҲ МАЗОРИДДИНОВИЧ,

мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003 ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33. Тел.:
(+992)-905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

Мақола ба таҳлили нақши инфрасохтори иқтисодӣ-иқтимой дар рушди маҳаллӣ дар шароити тағйироти босуръати иқтисодиву иқтимой бахшида шудааст. Дар мақола нишон дода шудааст, ки инфрасохтор имрӯз танҳо маҷмӯи роҳ, неру, алоқа ва муассисаҳои иқтимой нест, балки ба як низоми ҳамгиро табдил ёфтааст, ки самти рушди иқтисоди маҳаллӣ, имкониятҳои инсонӣ ва сатҳи рақобатпазириро муайян мекунад. Бо тақия ба таҳлилҳои муосир ва таҷрибаи минтақаҳои гуногун, нишон дода мешавад, ки маҳз мутобиксозии инфрасохтор ба талаботи трансформатсионӣ - аз ҷумла рақамисозӣ, коҳиши нобаробарӣ, ворид намудани технологияҳои каммасраф ва таҳкими идоракунии маҳалл - имкони расидан ба рушди устуворро фароҳам меорад. Дар хулоса таъкид мешавад, ки инфрасохтори муосир ба омилҳои асосии устувории иқтимой, ҷалби сармоя ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ табдил ёфта, яке аз шартҳои калидии неширафти иқтисодиёи иқтимоии маҳал дар давраи тағйироти даврӣ мебошад.

Калидвожаҳо: трансформатсия, муассисаҳои иқтимой, устувории иқтимой, ҷалби сармоя, инфрасохтори иқтисодӣ-иқтимой, рушди маҳал, сиёсати давлатӣ, устуворӣ, хизматрасонии рақамӣ, шарикии давлатӣ-хусусӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии босуръати технологияҳои иттилоотӣ-иртибототӣ, мавқеи инфрасохтор ва нақши он дар рушди маҳал, иқтисоди минтақавӣ ва миллий боз ҳам афзудааст. Ҳамзамон, сиёсати давлатии иқтисодӣ ва сармоягузори мақсаднок дар рушди инфрасохтор дар сатҳи маҳаллӣ имконият медиҳад, ки маҳалҳо тавонмандии худро дар бозори умумии миллий ва байналмилалӣ тақвият диҳанд ва барои ҷалби сармоягузорӣ ва рушди иқтисодии кишвар мусоидат намоянд. Трансформатсияи иқтисоди маҳаллӣ бештар бо тағйири моделҳои идоракунии давлатӣ, ғанигардонии захираҳои маҳаллӣ, воридшавии технологияҳои рақамӣ ва тағйироти демографӣ алоқаманд аст. Маҳз ҳамин ҷо нақши инфрасохтор ҳамчун унсурҳои мутобиксозӣ ва устуворгардонии мунтавозуни минтақаҳо мебошад. Аз ҷумла: шабакаҳои нақлиётӣ ва логистикӣ рушд кардаанд, гардиши молу хизматрасонӣ бо суръати баланд сурат гирифта, имкони ворид намудани технологияҳои истеҳсолӣ ва омӯзиши кадрҳои нав осонтар мегардонад. Дар баробари ин, рушди инфрасохтори иқтимой - аз ҷумла муассисаҳои тандурустӣ, таълим, фарҳанг ва хизматрасонии иқтимой - имкони нигоҳ доштани ҷавонон дар маҳал ва коҳиши муҳочирати меҳнатиро фароҳам меорад. Фаъолиятҳои муассир дар сатҳи маҳаллӣ нишон медиҳанд, ки муносибати дуруст ба инфрасохтор метавонад иқтисодро аз модели истеъмолгарой ба модели инноватсионӣ ва истеҳсолӣ гузаронад. Вақте муассисаҳои маҳаллӣ бо имкониятҳои рақамӣ, маделҳои муосири идоракунӣ ва сервисҳои электронии давлатӣ таъмин мегарданд, шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва сифати идоракунӣ бештар гардида, сарбории институтсионалӣ коҳиш меёбад. Маҳз чунин омилҳо ҷойгоҳи инфрасохторро ҳамчун механизми асосии рушди устувор дар шароити трансформатсия мустаҳкам мекунад.

Дар илми идоракунии давлатӣ ва иқтисоди минтақавӣ мафҳуми «инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ» имрӯз ба яке аз мафҳумҳои калидӣ табдил ёфтааст, зеро маҳз он ҳамчун пояи устувори рушди маҳал амал мекунад. Дар шароити тағйирёбандаи ҷомеа, афзоиши аҳоли, босуръат шудани равандҳои урбанизатсия ва рақамисозии иқтисод, зарурати бозбинии моҳият, сохтор ва вазифаҳои инфрасохтор беш аз ҳарвақта эҳсос мегардад[5].

Қобили тазаккур мебошад, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани солҳои 2025 - 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» [1]. Аз ҷумла: «Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030»[2], «Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 »[3], Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030»[4], ва ин чунин бо мақсади ноилшавӣ ба ХРУ 9 – «Таъсиси инфрасохтори устувор, мусоидат ба раванди фарогири устувори саноатикунӣ ва навовариҳо» қабул гардид, ки барои рушди инфрасохтори маҳал аҳамияти ниҳоят бузург дорад. Лоизм ба зикр мебошад, ки ҳаҷми маблағгузорӣ ба рушди бунёдии инфрасохтор дар солҳои 2021-2024 ба 73,4 млрд сомонӣ баробар гардида, манзили истиқоматӣ ба масоҳати 6,6 миллион метри мураббаъ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва томактабӣ барои зиёда аз 110,5 ҳазор ҷойи нишаст, иншооти муассисаҳои тандурустӣ барои бештар аз 3 ҳазор ҷойи қабул ва кат сохта, ба истифода дода шудаанд.

Мавриди зикр аст, ки мақсади таҳқиқот муайян намудани мазмун ва моҳияти инфрасохтори иқтисодӣ - иҷтимоӣ ва нақши он дар рушди маҳал дар шароити трансформатсия, механизмҳои асосӣ, унсурҳои асосии инфрасохтори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва мушкilot ва монеаҳои рушди инфрасохтори маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба моделҳои муосири инноватсионии идоракунӣ ва инчунин инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ на танҳо заминаи асосии рушди маҳал балки, яке аз омилҳои муҳими баланд гардидани сатҳи сифати зиндагиро дар сатҳи маҳал ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқот аз асосҳои назариявӣ, таҳлили адабиётҳои илмӣ, таҳлили мантиқӣ, абстраксия ва умумисозӣ, методҳои моделсозии концептуалӣ, методҳои таҳлили иқтисодӣ ва омӯрӣ, таҳлили динамикаӣ ва таҳлили сохторӣ истифода шудааст.

Дар шароити трансформатсияи кунунӣ, ки бо рақамисозӣ, тағйироти иқлимӣ, талаботи афзояндаи аҳоли ва маҳдудияти захираҳои табиӣ мешавад, инфрасохтор табиати нави «платформавӣ» касб мекунад. Инфрасохтори рақамӣ боиси шаклгирии бозорҳои нав, хизматрасониҳои электронӣ, таҳлилҳои зехнии маълумот ва идоракунии оқилонаи захираҳои мегардад. Барои маҳал ин раванд имконияти рушди иқтисоди маҳаллӣ, содасозии равандҳои идорӣ, ва боло бурдани сатҳи зиндагии аҳолиро фароҳам меорад.

Ба ақидаи Макконэл К.Р. ва Брю С.Л., «Инфрасохтор иншооти бунёдӣ аст, ки истифодаи он барои шаҳрвандон ва ширкатҳо одатан аз ҷониби давлат таъмин мешавад (масалан, роҳҳои мошингард, пулҳо, системҳои нақлиёти шаҳрӣ, корхонаҳои тозакунии об, системҳои обтаъминкунии маъмурӣ, бандарҳо, фурудгоҳҳо). Барои ширкат ин ҳадамот ва иншоотест, ки барои истеҳсоли маҳсулот заруранд ва сохтани онҳо бо захираҳои худ барои ширкат гарон меафтад, аз ин рӯ онҳоро давлат ё дигар ширкатҳо таъмин мекунанд (обтаъминкунӣ, барқ, партовбарорӣ, интиқоли молҳо, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва лоиҳакашӣ, хизматрасонии молиявӣ ва бонкӣ)» [15, с.97].

Аз ин рӯ, фаҳмиши васеъшудаи мафҳуми «инфрасохтор» имкон медиҳад, ки соҳаҳои таъсиррасонӣ (масалан, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ) тафсир ва густариш дода шаванд, яъне таъсири инфрасохтор ба рушди иқтисодиёт (соҳаи истеҳсолот) ва ҳаёти иҷтимоии аҳоли (соҳаи иҷтимоӣ) равшан мегардад.

Ҳамин тариқ, нақши инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар рушди маҳал дар шароити трансформатсия аз ҳад бештар афзоиш меёбад. Он дигар на танҳо майдони фаъолияти иқтисодӣ, балки сарчашмаи асосии тағйирот, устувории институтсионалӣ ва тақони рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Маҳз тавассути инфрасохтори муосир маҳал метавонад ба маркази ҷалби сармоя, муҳити соҳибкорӣ фаъол, иқтисоди инноватсионӣ ва ҷомеаи дорои имкониятҳои баробар табдил меёбад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун як мафҳуми мустакил бори аввал аз ҷониби иқтисоддонҳои чинӣ Цянь Чя Чун ва Мао Либен пешниҳод шудааст [7]. Лин Сенму бар он аст, ки «инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрҳо қисми муҳими иқтисоди миллӣ аст; ин як ниҳоди ҷамъиятӣ мебошад, ки шароитро барои соҳаи истеҳсоли моддӣ ва нигоҳдории ҳаёти одамон фароҳам меорад ва инчунин асос барои зиндагонӣ ва рушди муътадили ҳар шаҳр аст». Ба гуфтаи Ӯ, инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрҳо шаш низомро дар бар мегирад: низомии энергетикӣ, низомии таъминоти об ва обтозакунии, низомии нақлиёт, низомии алоқа ва почта, низомии экологӣ ва низомии пешгирии офатҳои табиӣ [8].

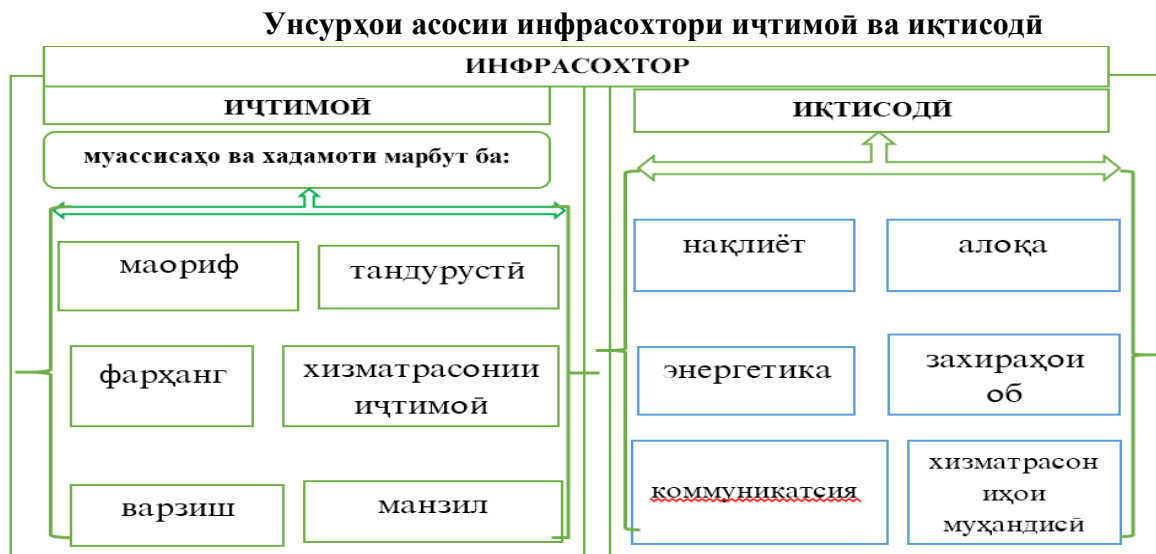
Бо асоси таърифи боло, инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ як навъ захираи муассисаҳои давлатӣ мебошад, ки мавҷудияти корхонаҳои саноатӣ ва фаъолияти аҳолиро таъмин мекунад ва ба манфиатҳои дарозмуддати иқтисоди миллӣ ҷавобгӯ мебошад. Инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ асоси такрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ ва фаъолияти ҳаётӣ мебошад. Ҳамин тариқ, он нақши хеле муҳим дар ҷомеа мебозад [9]. Пас, инфрасохтор дар маҷмӯъ маънои «ташкили ҳудуд» -ро дорад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ маҷмӯи корхонаҳо, соҳаҳо ва объектҳоест, ки шароити умумиро барои анҷом додани фаъолияти муайян ва инчунин барои зиндагии бароҳати мардумро дар минтақа таъмин менамояд. Фаъолияти инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ хусусияти бисёрҷанба дорад: аз як тараф – хизматрасонӣ ба истеҳсоли моддӣ ва аз тарафи дигар – такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ (ҳамчунин як омил барои истеҳсоли моддӣ) мебошад. Ғайр аз ин, таъмини меъёрҳои экологиро низ дар бар мегирад.

«Инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамаи се намуди инфрасохторро ба ҳам муттаҳид мекунад: саноатӣ, бозорӣ ва иҷтимоӣ, вале танҳо дар ҷанбаҳои аҳамияти ҷамъиятии хизматрасониҳо, яъне дар доираи ваколатҳои идораи давлатӣ»[11]. «...рушди сифатан нав, амалисозии тадбирҳо оид ба бунёди инфрасохтор, ки тавассути сохтмони роҳҳои оҳану автомобилӣ, фурудгоҳҳо, шабакаҳои алоқа, гардиши мол, хизматрасониҳо, сармоя ва мардумро дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ, байналмиллалӣ ва минтақавӣ ба ҳам мепайвандад, инчунин таъмини ҳамаҷонибаи ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ экологӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ, объектҳои таърихӣ фарҳангии деҳот ва ғайра талаб менамояд, чун, ки дар шароити ниҳоят ҳасоси ҷомеа банақшагирии стратегӣ ҳамчун ҳимоякунадаи вазъи минтақаҳо аз хавфу хатарҳо дар оянда мебошад»[3, с. 56].

Айни замон инфрасохтор ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як низомии иқтисодӣ, аз ҷумла муҳити иқтисодӣ иҷтимоӣ маҳал ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ташкили инфрасохтори бозорҳои маҳалӣ вазифаи аввалиндараҷа ба шумор меравад ва ҳамрадифи дигар раванди маҳалӣ мебошад.

Аз ин рӯ, моҳияти инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ асоси сармоягузорӣ ба унсурҳои он ва таҳлили минбаъдаи тағйирот мебошад. Ҳаҷми сармоягузорӣ ба инфрасохтор вобаста ба вазъи минтақаҳои муайян фарқ мекунад ва ин ба натиҷаҳои таҳлили эмпирикӣ таъсир мегузорад. Дар навбати худ, инфрасохтори иҷтимоӣ муассисаҳо ва хадамоти марбут ба маориф, тандурустӣ, фарҳанг, хизматрасонии иҷтимоӣ, варзиш ва манзилро дар бар мегирад, ки дар расми 1. дарҷ гардидаанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамзамон, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, аз қабili соҳаи маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ба баланд гардидани захираҳои инсонии маҳал, паст гардидани сатҳи камбизоатӣ ва тақвияти иқтисодии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ин ду ҷанба дар якҷоягӣ омили калидии ноил шудан ба рушди устувор мебошанд, зеро бе зербинои мустаҳкам на рушди иқтисодӣ имконпазир аст на пойдории иҷтимоӣ.

Аз ин рӯ, инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳамчун муҳаррики муҳими рушди маҳал бояд дар маркази сиёсати маҳаллии давлат қарор гирад. Ҳамзамон, бояд таъкид намуд, ки сатҳи рушди инфрасохтор яке аз нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирии маҳалҳо махсуб мешавад. Маҳалҳое, ки дорои инфрасохтори рушдкарда ва мутобиқ бо талаботи замон мебошанд, назар ба маҳалҳои дигар тавоноии бештар дар ҷалби лоиҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд.

Дар маҷмӯъ, инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ на танҳо заминаи асосии рушди устувори иқтисоди маҳал мебошад, балки омили муҳими таҳкими иқтисодии иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таҳкими инфрасохтор ва рушди мутаवзунӣ он бояд яке аз самтҳои калидии сиёсати рушди маҳал бошад.

Таркиби инфрасохтор тибқи ҳаҷм, ҷуғрофӣ, иқтисоси соҳавӣ ва дигар омилҳое, ки онро ҳамчун арзиши ҷуғрофӣ-демографӣ, иқтисодии иҷтимоӣ ва маъмурию сиёсӣ тавсиф медиҳанд, муайян карда мешавад. Аз ин сабаб, бисёре аз муҳаққиқон ба сохтори сатҳманди рушди инфрасохтор ишора мекунанд. Равиши силсиламурабабӣ дар баррасии мафҳуми инфрасохтор имкон медиҳад, ки моҳияти он дар сатҳҳои гуногуни фаъолият ифшо гардад. Сулова Ю.Ю. қайд мекунад, ки: «...Инфрасохтор барои ҳар як тарзи истеҳсол хос аст, бинобар ин занҷираи зерин аз сатҳҳои рушди инфрасохтор ҷудо карда мешавад: меганизм (иқтисоди ҷаҳонӣ), макронизм (иқтисоди миллӣ), мезонизм (иқтисоди маҳалӣ, соҳа), микронизм (сатҳи корхонаи алоҳида) ва нанонизм (фаъолияти иқтисодии фардӣ)»[12]. Задворний Ю.В. дар таҳқиқоти худ зикр менамояд, ки «Инфрасохтор ҳамроҳангсозии фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорро таъмин мекунад: дар сатҳи байналмилалӣ, макро- ва мезо сатҳ, дар сатҳи соҳаҳои иқтисодӣ ва корхонаҳо»[13]. Тибқи андешаи Носова С.С., инфрасохтор на танҳо ҳамчун маҷмӯи объектҳои техникӣ хизматрасонӣ, балки ҳамчун низомии мураккаби иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки фаъолияти мунтазами бахшҳои истеҳсоли ва иҷтимоиро таъмин менамояд. Ё пешниҳод мекунад, ки инфрасохторро вобаста ба сатҳи таҳлил ба се зина ҷудо намоем: микросатҳ (дар сатҳи корхона ва воҳидҳои истеҳсоли), медиумсатҳ (дар сатҳи шаҳру

ноҳияҳо ва маҳалҳо), ва макросатҳ (дар сатҳи миллий ва байнидавлатӣ). «Ба назари ӯ, таҳлили инфрасохтор бояд бо назардошти робитаҳои мутақобилаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фазой сурат гирад, зеро рушди мутаносиби зерсохторҳо омили муҳими пешрафти устувор ва рақобатпазирии маҳалҳо мебошад» [14].

Нақши инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар рушди маҳал ҳалқунанда мебошад. Инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ яке аз пояҳои асосии таъмини рушди устувори маҳал ба шумор меравад, зеро он заминаи заруриро барои фаъолияти самараноки соҳаҳои иқтисодӣ ва таъмини сатҳи шоистаи зиндагии аҳолиро фароҳам меорад.

Бахусус, дар замони гузариш ба моделиҳои муосири идоракунии давлатӣ ва устувори рушди иқтисодӣ, нақши инфрасохтор дар ташкили иқтисоди сабз ва низоми илмӣ-инноватсионӣ аҳамияти афзояндагиро пайдо мекунад. Шаклгирии инфрасохтори рақамӣ, молиявӣ ва инсонӣ ба як заминаи муассир барои рушди маҳал ва баланд бардоштани рақобатпазирии миллий мубаддал гаштааст. Дар ин замина, таҳияи модели зинавии вобастагии инфрасохтор бо дарназардошти сатҳҳои мега, макро, мезо ва микро аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Аз ин рӯ, самтҳои истеҳсолотӣ, иҷтимоӣ-равона ва дохилисоҳай фароҳам овардани шароити умумӣ барои нигоҳдории равандҳои истеҳсоли моддӣ ва соҳаи иҷтимоиро пешбинӣ мекунад, дар ҳоле ки самтҳои заминӣ-давлатӣ ва байнидавлатӣ фароҳам овардани шароити умумиест, ки зарур аст.

Ҳамзамон, Катаев А.Х. ва Раджабов Р.К.[14] “вазифаҳои инфрасохтори нақлиётро дар низомҳои ҳудудӣ чунин муайян мекунад: аввалан, нақлиёт нишонгари хусусиятҳои маҳалӣ ва ҷузъи муҳими сифати иҷтимоӣ-иқтисодии маҳалҳо мебошад. Дуввум, нақлиёт ҳамчун тақсимкунанда ва танзимгари робитаҳо амал мекунад ва дар натиҷа, маҳдудкунандаи фазои амалӣ (ё ба ибораи дигар «пахшкунандаи маҳалҳо»), чун омили муҳим барои шаклгирии сохторҳои антропогенӣ дар маҳалҳо мебошад; он ба яқпорчагии низом, ки ба наздикӣ ва ҳамкориҳои ҷузъҳои он вобаста аст, мусоидат мекунад”.[14]

Яке аз мушкилоти аслий дар шароити тағйироти босуръат ин аст, ки талабот ба инфрасохтор тезтар аз имконоти молиявӣ ва институтсионалӣ меафзояд. Мисоли равшан - минтақаҳои дурдаст, ки дар онҳо норасоии роҳҳои босифат, нуктаҳои пайвасти интернет, муассисаҳои тиббӣ ва имкониятҳои таълимӣ боиси маҳдуд шудани рушди захираҳои маҳаллӣ мегардад. Ин маҳдудиятҳо дар навбати худ суръати ислоҳоти иқтисодиро коҳиш дода, ба муҳоҷирати неруи корӣ такони иловагӣ медиҳанд. Бо вучуди ин, таҷрибаҳои муваффақ, аз ҷумла дар водӣҳои истеҳсолии кишвар, нишон медиҳанд, ки сармоягузори мақсаднок ба инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ метавонад дар муддати кӯтоҳ вазъиятро куллан тағйир диҳад ва ба сатҳи нави рушди иқтисоди маҳаллӣ гузарад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ махсус муайян гардид, ки дар бораи мафҳуми «инфрасохтор» фаҳмиши ягона вучуд надорад. Ба назари мо, «инфрасохтор - ин маҷмӯи соҳаҳои хоҷагист, ки барои эҷод ва таъмин намудани шароити ташкиливу иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ба мақсади фаъолияти муътадили иқтисодиёт ва таъмини сатҳи босифати зиндагии одамон равона гардидаанд».

Ҳамзамон, таснифи чамъбастии инфрасохтор тибқи аломатҳои зерин пешниҳод мегардад:

- сатҳҳои фазой (масалан, миллий, маҳалӣ);
- мансубияти соҳавӣ (тибқи соҳаҳои иқтисодӣ);
- хусусияти функционалӣ (истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва ғайра);
- сатҳи рушд;
- шакли моликият (давлатӣ, хусусӣ, шарикӣ давлативу хусусӣ).

Ҳангоми омӯзиши мушкилоти фаъолияти инфрасохтори маҳал, ки инфрасохтори маҳалӣ - ин «низомии ташкилотӣ-иқтисодист, ки маҷмӯи ҳудудӣ-иқтисодиро хизматрасонӣ мекунад ва ба мутобиқшавии онҳо ба тағйирёбии вазъи бозор мусоидат менамояд, инчунин ҳаракати озода захираҳои молӣ, ашёи хом, меҳнатӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ ва иттилоотӣ дар дохили маҳал ва байни маҳалҳоро таъмин менамояд»[2].

Монанди ҳар гуна низом, инфрасохтори маҳалӣ аз унсурҳои иборат аст, ки хусусиятҳои умумӣ доранд. Ин хусусиятҳо на танҳо онҳоро бо ҳам пайваст ва ҳамкор мекунанд, балки имконият медиҳанд, ки инфрасохтор тибқи як қатор нишонаҳо, ки метавонанд ба чанд блок ҷудо шаванд - функционалӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ, гурӯҳбандӣ карда шаванд.

Аз ин рӯ, бартараф кардани мушкилот ва таҳкими инфрасохтори маҳаллӣ талаб мекунад ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ, ҷалби сармояи хусусӣ, истифодаи технологияҳои нав, маделҳои идоракунии муосири инноватсионӣ ва тақвияти иқтисодии идоракунии маҳаллӣ.

Роҷеъ ба ин масъала олими ватани Қурбонов М.А. таъкид менамояд, ки «Ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ бо як қатор омилҳо, ба монанди талабот ба технологияи рақамӣ, пайдо гардидани технологияи инноватсионӣ, нерӯи кадрӣ, захираҳои молиявӣ ва дигарон зич вобаста мебошад»[17].

Қобили зикр мебошад, ки инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ танҳо дар сурате самаранок мегардад, ки байни сиёсати давлатӣ ва ниёзҳои воқеии ҷомеа ҳамоҳангӣ вучуд дошта бошад. Дар муҳити трансформатсионӣ чунин ҳамоҳангӣ аз давлат масъулияти баланд, аз ҷомеа бошад, ҳамкориҳои фаъол ва аз соҳибкорон - иштироки сармоягузорӣ ва инноватсионӣ талаб мекунад.

Ҷараёни таҳқиқот нишон медиҳад, ки нақши инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар шароите, ки иқтисод ва ҷомеа босуръат тағйир меёбанд, аз ҳад бештар боло меравад. Вақте роҳ, энергия, иртибот, муассисаҳои таълимӣ ва соҳаи тандурустӣ ба як низомии ҳамгиро табдил меёбанд, онҳо на танҳо шароити зиндагиро беҳтар мекунанд, балки муҳаррики рушди иқтисодии маҳалл мегарданд. Маҳаллҳое, ки чунин ҳамгироиро ба роҳ мондаанд, кодир мешаванд сармоя ҷалб кунанд, фаъолиятҳои соҳибкориро густариш диҳанд ва тавоноии институтсионалии худро тақвият диҳанд. Ин амал нишон медиҳад, ки инфрасохтор дар замони трансформатсия дигар танҳо заминаи техникӣ рушди иқтисодӣ, балки яке аз абзорҳои асосии ташаккули иқтисодии дарозмуддати маҳаллӣ мебошад.

Дар айни ҳол, муҳокимаҳо равшан месозанд, ки муваффақияти инфрасохтор бештар ба тарзи идоракунии вобаста аст, на танҳо ба ҳаҷми сармоягузорӣ. Дар минтақаҳое, ки ҳамоҳангӣ байни ниёзҳои ҷомеа, сиёсатҳои давлатӣ ва имкониятҳои бахши хусусӣ вучуд дорад, инфрасохтор ба воситаи таҳкими рушди инсонӣ, коҳиши нобаробарӣ ва ворид намудани технологияҳои нав амал мекунад. Ин раванд махсусан дар шароити тағйироти иқлимӣ ва рақобати афзоюндаи бозор аҳамияти хоса меёбад, зеро маҳаллҳое, ки инфрасохтори худро мутобиқ мекунанд, имкони устувор мондан ва рушд кардани иқтисоди минтақавиро доранд. Маҳз ҳамин хусусиятҳо баҳсро ба он хулоса мерасонанд, ки инфрасохтор имрӯз ба яке аз сутунҳои асосии рушди маҳаллӣ ва устувории иҷтимоиву иқтисодӣ табдил ёфтааст.

Хулоса, баррасии масъалаи нишон медиҳад, ки инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар шароити тағйироти босуръати иқтисодиву иҷтимоӣ ба яке аз таърихҳои асосии рушди маҳаллӣ табдил ёфтааст. Вақте шабакаҳои роҳ, иртибот, энергия ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳамчун як низомии ҳамгиро амал мекунанд, онҳо барои ҷомеа имкониятҳои нав мекушоянд: дастрасии беҳтари аҳоли ба хизматрасониҳо, афзоиши фаъолиятҳои соҳибкорӣ ва болоравии сифати зиндагӣ. Ин омилҳо нишон медиҳанд, ки инфрасохтор танҳо муҳити техникӣ нест, балки нерӯи ташаккулдиҳандаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки тағйироти мусбӣ дар сатҳи маҳаллро ба таври амиқ ба роҳ меонад.

Илова бар ин, шароити кунунии трансформатсия, ки аз рақамисозӣ, тағйирёбии иқлим ва тағйироти демографӣ таъсир мегирад, аҳамияти инфрасохторро боз ҳам зиёдтар мекунад. Минтақаҳое, ки метавонанд шабакаҳои энергетикӣ, нақлиётӣ ва рақамии худро мутобиқ созанд, дорои бартариҳои рақобатӣ мешаванд ва имкони ҷалби сармоя, кори босамар ва устувории иқтисодӣ бештар мегардад. Ба ҳамин далел, инфрасохтор дар афзалиятҳои сиёсати давлатӣ ҷойгоҳи махсус пайдо мекунад, зеро он на танҳо мушкilotи мавҷударо ҳал мекунад, балки барои рушд имкониятҳои нав эҷод менамояд.

Ҳамин тариқ хулоса намудан ба маврид мебошад, ки самаранокии инфрасохторӣ иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз тарзи идоракунии, ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ ва иштироки фаъолоне ҷомеа вобастааст. Он маҳаллҳое, ки метавонанд захираҳои худро бо ниёзҳои аҳоли ва имкониятҳои технологӣ мутобиқ созанд, ба сатҳи устувори рушди иқтисодӣ мерасанд ва ба маделҳои муосири инноватсионии идоракунии давлатӣ - аз рақамисозӣ то тағйирёбии иқлим - беҳтар посух медиҳанд. Аз ҳамин ҷо метавон гуфт, ки инфрасохтори муосир на танҳо воситаи густариши иқтисодиёт, балки яке аз шартҳои асосии рушди устувории иҷтимоӣ, ташаккули имкониятҳои инсонӣ ва болоравии рақобатпазирӣ маҳаллӣ мебошад. Танҳо сохтани иншоот кофӣ нест; он бояд ба як системаи ҳамгиро табдил ёбанд, то тавонанд рушди иқтисодиро устувор карда, ба трансформатсия мутобиқ гарданд.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар шароити тағйироти босуръати ҷаҳонӣ ҳамчун муҳаррикӣ асосии рушди маҳаллӣ мебошад. Он фазои солимро ҷиҳати тавсеаи имкониятҳои инсонӣ, тақвияти фаъолияти иқтисодӣ, болоравии рақобатпазирӣ ва таъмини рушди устувории иҷтимоӣ- иқтисодӣ фароҳам меорад, ки ин ҳамчун сармоягузорӣ ба инфрасохтор яъне, сармоягузорӣ ба пайдориҳои иқтисоди миллӣ ва маҳаллӣ мебошад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДА ШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2024 [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: – (<https://www.president.tj/event/photoreport/photoreport/49226>).
2. Асоев, М. М. Ташаккули инфрасохтори истеҳсолӣ - пояи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар минтақа / М. М. Асоев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №. 3(52). – Р. 104-113. – EDN REOZJT.
3. Асоев, М. М. Банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи асосии рушди деҳот / М. М. Асоев, С. С. Манонов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 1(60). – Р. 53-62. – EDN CXKEXL.
4. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: –<https://egov.tj/site/rushdiiktisod/documents/details/442?lang=tg>
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 // Сомонаи расмӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: – <https://egov.tj/site/rushdiiktisod/documents/details/442?lang=tg>
6. Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Сомонаи расмӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: – <https://egov.tj/site/rushdiiktisod/documents/details/442?lang=tg>
7. Lin SenMu. Urban infrastructure management // Beijing: Economical management Press, 1987. Pp 108-109. 154
8. Qian JiaJun, Mao LiBen. Paying attention to the research and improvement of the basic structure of the national economy // Economical management, 1981(10), Pp7-11.

9. Lin SenMu. Urban infrastructure management // Beijing: Economical management Press, 1987. Pp 108-109. 154
10. Cheng Gong, Zhang QiuYun, Wen RongTang. Infrastructure financing research in transition period // Beijing: Social Sciences Academic Press. 2006. Pp 275-276.
11. А.Н. Ильченко, Ма Цзюнь. Интегральная оценка уровня развития социально-Экономической инфраструктуры региона // Современные Наукоемкие Технологии. Региональное приложение. 2012(4). Pp 37-42.
12. Суслова Ю.Ю. Рыночная инфраструктура: теория, методология, проблемы развития: воспроизводственный аспект: дисс...док.э.н. 08.00.01 / Ю.Ю. Суслова - Красноярск, 2009. - с.390.
13. Задворный Ю.В. Критерии оценки развития транспортной инфраструктуры региона. // «Российское предпринимательство» №1 вып 1 (175), 2011. - с.158-168.
14. Носова С.С. Социалистическая инфраструктура в воспроизводственном процессе [Текст] / С. С. Носова. - Москва : Экономика, 1984. - 159 с. : 20 см.
15. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития транспортной инфраструктуры / Под ред. д.э.н., проф. А.Х. Катаева. -Д.: «Ирфон», 1999. - с.187.
16. Макконнелл Кэмбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер с англ. 11-го изд. Т.2. – М.: Республика, 1992.
17. Нурдинов, Б. Қурбонов, М.А. Х. Афзалиётҳои истифодаи технологияи рақамӣ дар идоракунии иқтисодиёт / Б. Х. Нурдинов, М. А. Қурбонов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – No. 4-1(63). – P. 40-45. – EDN AODTYN.

АСОЕВ МУФАРАХ МАЗОРИДДИНОВИЧ,

заведующий кафедрой государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33.
Тел.: (+992)-905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И ЕЕ РОЛЬ В
РАЗВИТИИ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ**

Статья посвящена анализу роли социально-экономической инфраструктуры в местном развитии в условиях быстрых социально-экономических изменений. В статье показано, что инфраструктура сегодня-это не просто совокупность дорог, энергоснабжения, коммуникаций и социальных институтов, а стала интегрированной системой, определяющей направление развития местной экономики, человеческие возможности и уровень конкурентоспособности. Опираясь на современный анализ и опыт различных регионов, показано, что именно адаптация инфраструктуры к трансформационным требованиям, включая оцифровку, сокращение неравенства, внедрение энергосберегающих технологий и укрепление местного управления, позволяет достичь устойчивого развития. В заключении подчеркивается, что современная инфраструктура стала основным фактором социальной устойчивости, привлечения капитала и расширения предпринимательской деятельности и является одним из ключевых условий социально-экономического развития местности в период периодических изменений.

Ключевые слова: Трансформация, социальные институты, социальная устойчивость, привлечение капитала, социально-экономическая инфраструктура, локальное развитие, государственная политика, устойчивость, цифровые услуги, государственно-частное партнерство.

**SOCIO-ECONOMIC INFRASTRUCTURE AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF
RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION**

ASOEV MUFARAKH MAZORIDDINOVICH

Head of the Department of Public Administration and National Economy,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, Said Nosir Street 33.
Phone: (+992)-905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

This article analyzes the role of socio-economic infrastructure in local development in the context of rapid socio-economic changes. It shows that infrastructure is no longer just a collection of roads, energy supply, communications, and social institutions, but has become an integrated system that determines the direction of local economic development, human capabilities, and competitiveness. Based on current analysis and experiences from various regions, the article argues that adapting infrastructure to transformative requirements, including digitalization, reducing inequality, implementing energy-saving technologies, and strengthening local governance, is essential for achieving sustainable development. In conclusion, it is emphasized that modern infrastructure has become a major factor in social sustainability, capital attraction, and business expansion, and is one of the key conditions for the socio-economic development of a region during periods of change.

Keywords: Transformation, social institutions, social sustainability, capital attraction, socio-economic infrastructure, local development, public policy, sustainability, digital services, public-private partnership.

*Муқарриз: Ашуров И. С., д.и.и, профессори кафедраи
идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

УДК: 004.8

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ВУЗОМ

АНСОРИ МУАЗЗАМХОН КУДРАТЗОДА,

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент, Ректор Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: m-ansorov@mail.ru

В условиях стремительного развития цифровых технологий высшие учебные заведения переживают глубокие структурные изменения, связанные с внедрением инструментов искусственного интеллекта (ИИ). Эти технологии трансформируют систему управления вузом, делая её более гибкой, аналитической и ориентированной на принятие решений на основе данных. В статье раскрываются основные направления применения ИИ в управлении образовательными организациями, включая стратегическое планирование, обработку больших данных, автоматизацию административных процессов и повышение качества образовательных услуг. Также рассматриваются этические и правовые аспекты использования ИИ и необходимость подготовки управленческих кадров нового типа.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, управление вузом, большие данные, автоматизация, инновации, этика технологий.

Цифровизация образования становится одним из приоритетных направлений развития современного общества. Высшие учебные заведения, как центры формирования человеческого капитала, сегодня вынуждены не только адаптироваться к изменениям, но и становиться активными участниками инновационных процессов, формируя собственные цифровые экосистемы [1]. Цифровая среда вуза — это уже не просто совокупность технических инструментов, а комплексная система управления знаниями, где технологии искусственного интеллекта (ИИ) играют ключевую роль в преобразовании всех уровней образовательного процесса — от стратегического планирования до взаимодействия со студентами и преподавателями [2].

Искусственный интеллект занимает особое место в этой трансформации, так как объединяет в себе возможности анализа больших данных, машинного обучения и интеллектуальной автоматизации управленческих процессов [3]. Использование ИИ в системе управления вузом способствует оптимизации всех направлений его деятельности: от административного документооборота и управления кадрами до прогнозирования образовательных результатов и повышения качества стратегических решений. На практике это выражается в сокращении времени на обработку информации, повышении прозрачности и эффективности управленческих процедур, а также в росте конкурентоспособности университета в цифровой образовательной среде [4].

Современные университеты всё чаще переходят от реактивных моделей управления к проактивным, где основой принятия решений становится аналитика данных. В условиях цифровой экономики именно способность оперативно собирать, анализировать и интерпретировать большие массивы информации превращается в важнейший фактор успешного функционирования вуза. Таким образом, цифровизация не ограничивается внедрением отдельных программных решений — она формирует новую управленческую парадигму, основанную на принципах предиктивности, адаптивности и прозрачности.

Кроме того, цифровая трансформация меняет саму природу управленческой деятельности. Если ранее вуз управлялся преимущественно административными методами, ориентированными на отчётность, то сегодня управление становится аналитико-ориентированным — основанным на данных, показателях эффективности и цифровых индикаторах качества. Руководители образовательных организаций всё чаще используют интеллектуальные дашборды, автоматизированные системы мониторинга и алгоритмы прогнозирования, которые позволяют принимать решения не интуитивно, а на основе объективных данных [7].

В результате формируется новая модель цифрового управления, в которой искусственный интеллект выступает не как замена человеку, а как интеллектуальный партнёр, способный усиливать аналитические и стратегические возможности управленца. Именно поэтому развитие компетенций по работе с ИИ становится неотъемлемой частью подготовки управленческих кадров современного вуза [8].

1. Искусственный интеллект как основа цифровой трансформации управления вузом

Современные университеты стремительно переходят от традиционных административных моделей управления к цифровым, где искусственный интеллект (ИИ) становится ключевым элементом системы принятия решений. ИИ можно рассматривать не только как технологический инструмент, но и как стратегическую платформу, объединяющую управление знаниями, ресурсами и человеческим капиталом вуза [5].

Основной потенциал ИИ заключается в его способности обрабатывать большие объёмы информации, выявлять закономерности и предоставлять управленцам аналитические рекомендации. Это даёт возможность принимать решения на основе объективных данных, а не интуиции или формальных отчётов [6]. Так, например, с помощью алгоритмов машинного обучения можно прогнозировать тенденции набора студентов, анализировать динамику образовательных программ и оптимизировать распределение ресурсов между факультетами.

Применение ИИ в управлении вузом условно можно разделить на три ключевых направления:

Автоматизация управленческих процессов. Алгоритмы ИИ успешно применяются для оптимизации документооборота, планирования расписаний, распределения аудиторного фонда, ведения бухгалтерии и кадрового учёта.

Это снижает административную нагрузку, уменьшает количество ошибок и ускоряет обработку информации. Например, в Московском государственном университете внедрены системы интеллектуального анализа данных для автоматической обработки заявок студентов и преподавателей, что позволило сократить время ответа в три раза [7].

Интеллектуальная аналитика и прогнозирование. ИИ позволяет выявлять скрытые тенденции и зависимости, недоступные при традиционных методах анализа. Системы предиктивной аналитики, внедрённые в Кембриджском университете, используются для прогнозирования академической успеваемости и определения факторов, влияющих на успех студентов [8].

В российских вузах аналогичные системы применяются для мониторинга рейтингов, анализа удовлетворённости студентов и оценки эффективности преподавателей. Это помогает принимать стратегические решения, основанные на фактических данных, а не на субъективных оценках.

Создание цифровых интеллектуальных ассистентов. Всё больше вузов используют чат-ботов и виртуальных помощников для взаимодействия с обучающимися. Такие системы обрабатывают запросы студентов, выдают расписания, напоминают о дедлайнах и помогают ориентироваться в цифровой инфраструктуре университета. Например, Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» разработал систему «Виртуальный ассистент HSE», которая ежедневно обслуживает до 15 тысяч запросов студентов и сотрудников [9].

Таким образом, внедрение ИИ делает возможным переход к принципиально новой модели управления, где цифровые технологии формируют интеллектуальную основу для всех уровней образовательной деятельности. Управление становится не реактивным, а предиктивным — когда система не просто отвечает на текущие задачи, но и прогнозирует возможные проблемы, предлагая управленцу сценарии их решения [10].

ИИ позволяет соединить оперативное и стратегическое управление в единую систему, где данные, алгоритмы и человеческий интеллект взаимодействуют для достижения общих целей развития вуза.

Эта интеграция формирует основу для создания «умного университета» — гибкой, адаптивной и инновационно-ориентированной образовательной организации, где цифровые технологии и искусственный интеллект становятся не целью, а инструментом качественного управления [11].

2. Роль ИИ в оптимизации стратегического и академического управления

Современные вызовы, стоящие перед университетами, требуют не просто автоматизации процессов, а глубокой интеллектуализации управления. Искусственный интеллект становится инструментом, который позволяет вузу выстраивать стратегию развития на основе анализа данных, прогнозирования тенденций и комплексного понимания внутренних и внешних факторов [12].

В этом контексте ИИ выполняет двойную функцию: с одной стороны — служит аналитическим инструментом, обеспечивающим поддержку управленческих решений, а с другой — становится методологическим ядром цифрового планирования и стратегического менеджмента.

2.1. Использование ИИ для стратегического планирования и прогнозирования.

Традиционные подходы к стратегическому управлению в вузах нередко опираются на ретроспективный анализ, статистические отчёты и экспертные оценки. Однако в условиях динамичной цифровой среды такие методы теряют эффективность. ИИ позволяет перейти к проактивному управлению, где решения принимаются на основе прогнозных моделей.

Алгоритмы машинного обучения анализируют динамику поступлений, востребованность образовательных программ, активность студентов, уровень успеваемости и даже тенденции рынка труда [13].

Например, в Калифорнийском университете (University of California) используется система AI Analytics, которая прогнозирует количество поступающих в зависимости от демографических и социально-экономических факторов региона [14]. На основе этих данных вуз корректирует политику набора, распределение бюджета и кадровую стратегию. Подобные механизмы постепенно внедряются и в вузах Центральной Азии, где AI-модули интегрируются в системы планирования образовательных программ и оценки конкурентоспособности выпускников.

ИИ также активно используется для моделирования сценариев развития. Например, при разработке стратегии цифровизации Казанского федерального университета были применены алгоритмы предиктивного анализа, которые позволили спрогнозировать эффективность

внедрения цифровых сервисов на горизонте 5 лет [15]. Результаты анализа легли в основу реорганизации внутренней структуры университета и оптимизации распределения ресурсов.

2.2. Оптимизация академического управления с помощью ИИ. В академической сфере ИИ трансформирует подход к планированию, мониторингу и оценке образовательного процесса. Он помогает администраторам принимать решения, основанные не на субъективных предположениях, а на объективных данных об образовательной динамике.

Одним из ключевых направлений является управление академической успеваемостью студентов. На основе анализа данных систем электронного обучения (LMS) и цифровых следов, обучающихся алгоритмы ИИ, выявляют закономерности: кто из студентов рискует снизить академическую мотивацию, кто требует индивидуальной поддержки, а кто демонстрирует потенциал к научной деятельности. Так, в Национальном исследовательском университете ИТМО реализована система «AI-аналитика образования», которая с точностью до 87% прогнозирует академические риски студентов и помогает преподавателям корректировать методику обучения.

ИИ также становится инструментом оценки качества образовательных программ и эффективности преподавания.

Системы интеллектуального анализа отзывов студентов, видеозаписей лекций и статистики успеваемости позволяют формировать объективную картину профессиональной деятельности преподавателей.

Такие решения применяются в Сеульском национальном университете и в ряде вузов Финляндии, где на основе данных ИИ осуществляется ежегодная аттестация профессорско-преподавательского состава.

2.3. Интеграция ИИ в процессы управления научной и инновационной деятельностью. ИИ значительно расширяет возможности академического менеджмента в области науки и инноваций.

Интеллектуальные системы анализа публикационной активности помогают университетам оценивать эффективность исследовательской работы, выявлять перспективные научные направления и формировать междисциплинарные команды. Так, в Университете Торонто внедрена система Research Intelligence AI, которая анализирует базы данных Scopus и Web of Science и формирует рекомендации по заявкам на гранты и коллаборациям.

В российских вузах подобные системы начинают применяться в рамках нацпроекта «Наука и университеты» — для прогнозирования научных результатов и мониторинга эффективности исследовательских проектов.

2.4. Роль ИИ в повышении управленческой прозрачности и качества решений. ИИ способствует формированию культуры управления на основе данных (data-driven governance). Вместо бумажных отчётов и формальных показателей университеты получают оперативные цифровые панели (дашборды), где в реальном времени отображаются ключевые индикаторы — от загрузки преподавателей до уровня удовлетворенности студентов. В результате руководство может принимать решения быстрее, точнее и с минимальным риском субъективности.

Это также повышает прозрачность управления, что особенно важно в условиях академической автономии и общественного контроля. Например, система AI University Monitor, внедрённая в Университете Британской Колумбии (Канада), делает открытыми данные о результатах научных проектов и образовательных инициатив, повышая доверие между администрацией, преподавателями и студентами.

3. Персонализация образовательного процесса на основе искусственного интеллекта

Одним из наиболее значимых эффектов внедрения искусственного интеллекта в систему управления вузом является переход к персонализированной модели обучения. Если раньше образовательные программы ориентировались на усреднённого обучающегося, то теперь благодаря ИИ университет получает возможность строить индивидуальные траектории развития студентов, адаптированные под их способности, мотивацию и профессиональные интересы.

Персонализация — это не просто технологическое новшество, а философия обучения, в центре которой стоит человек.

ИИ выступает как «умный навигатор» в мире знаний, анализируя образовательные данные, поведение студентов в цифровой среде, их прогресс и предпочтения, предлагая каждому оптимальный маршрут обучения.

3.1. Интеллектуальные системы адаптивного обучения. Основой персонализированного образования становятся интеллектуальные платформы, использующие алгоритмы машинного обучения для анализа поведения обучающихся и подбора учебных материалов соответствующего уровня сложности. Такие системы динамически оценивают успешность освоения тем и предлагают индивидуальные задания, формируя для каждого студента уникальный образовательный профиль.

Например, система Coursera Smart Learning Engine анализирует не только правильность ответов, но и время реакции, сложность усвоения, предпочтения обучающегося, после чего перестраивает последовательность модулей в зависимости от уровня подготовленности.

В России аналогичные подходы реализуются в рамках проектов «Цифровой университет» и OpenEdu, где ИИ помогает формировать индивидуальные траектории для студентов педагогических и технических направлений.

3.2. Формирование компетенций будущего. Персонализированные модели обучения способствуют развитию компетенций, которые имеют решающее значение для креативной экономики — критического мышления, самостоятельности, коммуникабельности и способности к инновационному решению задач.

ИИ помогает выявлять «сильные стороны» каждого обучающегося и направлять процесс обучения так, чтобы раскрыть их потенциал максимально эффективно.

• **Таблица 2. Профиль цифровых компетенций для развития университета**

№	Компетенция	Содержание компетенции	Формы развития и подготовки
1	Цифровая грамотность	Умение использовать цифровые инструменты, платформы и базы данных для принятия управленческих решений	Курсы по цифровым технологиям, онлайн-обучение, участие в проектах цифровой трансформации
2	Аналитическое мышление и работа с данными	Способность интерпретировать большие данные, строить прогнозные модели и принимать решения на основе аналитики	Тренинги по Data Science, BI-аналитике, симуляционные управленческие игры
3	Инновационное лидерство	Умение инициировать и сопровождать изменения в цифровой образовательной среде	Программы лидерства, менторинг, проектно-исследовательские лаборатории
4	Этическая и правовая	Знание норм цифровой этики, защита персональных данных,	Семинары по цифровой этике, кейс-анализ, дискуссии с

№	Компетенция	Содержание компетенции	Формы развития и подготовки
	ответственность	справедливость алгоритмов ИИ	экспертами в области права ИИ
5	Коммуникация и управление командами	Владение инструментами цифрового взаимодействия и коллаборации	Онлайн-платформы для совместной работы, фасилитационные сессии, проектные команды
6	Стратегическое видение и адаптивность	Способность прогнозировать изменения, разрабатывать стратегии устойчивого развития университета	Курсы по стратегическому менеджменту, форсайт-сессии, деловые симуляции
7	Креативность и проектное мышление	Навык генерации новых идей и внедрения инновационных решений	Хакатоны, проектные мастерские, акселераторы при вузах

Так, система MyEduAI, внедрённая в Сингапурском университете технологий, автоматически определяет, какие модули курса лучше всего соответствуют индивидуальному профилю компетенций студента, и предлагает ему персональные проекты в рамках лабораторий и исследовательских групп.

3.3. Диагностика и поддержка обучающихся. ИИ активно используется для мониторинга психологического состояния и академической мотивации студентов, что позволяет вовремя выявлять признаки эмоционального выгорания или академической дезадаптации.

Системы эмоциональной аналитики (Emotion AI) распознают невербальные сигналы (скорость ответов, частоту пропусков, активность в LMS) и помогают кураторам оказывать адресную поддержку обучающимся.

В Финляндии, например, в университете Тампере создана цифровая система StudyWell, которая отслеживает состояние студентов и выдает рекомендации по нагрузке, отдыху и темпу обучения.

Эта практика постепенно внедряется и в Центральноазиатском регионе, где подобные платформы начинают использоваться для повышения качества психолого-педагогического сопровождения студентов.

3.4. Роль преподавателя в условиях ИИ-персонализации. Несмотря на высокий уровень автоматизации, ИИ не заменяет педагога, а трансформирует его роль. Преподаватель становится наставником, модератором и консультантом, который помогает студенту осознанно использовать цифровые инструменты для собственного развития. ИИ освобождает педагога от рутинной аналитики, предоставляя больше времени для творческой и исследовательской работы.

Таким образом, в условиях цифровизации роль преподавателя меняется от передатчика знаний к куратору индивидуального образовательного пути, который направляет студента в потоке данных, помогает ему находить смысл и применять знания в практике.

3.5. Социально-гуманистический аспект персонализации. Важно подчеркнуть, что внедрение ИИ в образование не должно ограничиваться технической стороной. Персонализация через ИИ должна основываться на гуманистических принципах — уважении к личности, свободе выбора, этике использования данных. Создание цифрового профиля обучающегося

требует соблюдения норм конфиденциальности, прозрачности алгоритмов и согласия на обработку персональной информации.

С этой точки зрения персонализация становится не просто инструментом эффективности, а способом реализации индивидуального человеческого потенциала, что напрямую связано с формированием человеческого капитала как основы креативной экономики.

4. Этические и правовые аспекты применения искусственного интеллекта в управлении вузом

Развитие искусственного интеллекта в системе управления высшим образованием порождает не только технологические возможности, но и серьёзные этические, правовые и социальные вызовы.

По мере того как ИИ всё глубже внедряется в процессы анализа данных, принятия решений и персонализации обучения, возрастает потребность в регулировании его применения, обеспечении прозрачности и защите прав всех участников образовательного процесса.

4.1. Проблема этической ответственности. Одним из ключевых вопросов является определение ответственности за решения, принимаемые при участии или на основе ИИ.

В традиционной системе управления вузом субъектом ответственности всегда является человек — руководитель, преподаватель или сотрудник. Однако при использовании алгоритмов, способных самостоятельно обрабатывать данные и формировать управленческие рекомендации, возникает риск «размывания ответственности». Например, если система ошибочно оценила показатели преподавателя или неправильно определила мотивацию студента, кто несёт за это ответственность — разработчик, вуз или сам алгоритм.

По мнению экспертов ЮНЕСКО, необходима разработка этических стандартов ИИ в образовании, которые определяют границы допустимого вмешательства технологий в личностную и профессиональную сферу человека. Эти принципы включают прозрачность алгоритмов, объяснимость решений, соблюдение прав личности и исключение дискриминации.

4.2. Правовые аспекты и защита персональных данных. Применение ИИ неизбежно связано с обработкой больших массивов данных — академических, биографических, поведенческих.

Поэтому вопросы правового регулирования и защиты персональной информации становятся центральными.

Согласно положениям Федерального закона РФ № 152-ФЗ «О персональных данных» и аналогичных международных актов (GDPR в ЕС), образовательные организации обязаны обеспечивать безопасность, конфиденциальность и согласие субъектов данных на их обработку.

В вузах, использующих системы ИИ для анализа цифровых следов обучающихся, должны быть разработаны внутренние регламенты, определяющие порядок сбора, хранения и использования информации.

Кроме того, требуется назначение ответственных специалистов — «офицеров по этике и цифровым рискам», которые следят за корректностью работы алгоритмов и соблюдением норм цифровой безопасности.

4.3. Проблема алгоритмической предвзятости. Ещё одной важной этической проблемой является алгоритмическая предвзятость — ситуация, когда система ИИ принимает решения, основанные на искажённых данных или неполных моделях. Это может привести к несправедливым оценкам студентов, неправильной интерпретации данных о преподавателях или необъективной кадровой политике.

Исследования Оксфордского университета показывают, что в 38% случаев обучающие выборки ИИ содержат социально-экономические и гендерные искажения, влияющие на результаты анализа.

Для минимизации таких рисков необходимо формировать этику алгоритмов — набор правил и процедур, гарантирующих объективность и прозрачность обработки данных. Особую роль здесь играют принципы «human-in-the-loop» — присутствие человека на каждом этапе принятия решений, где ИИ выступает не заменой, а инструментом поддержки.

4.4. Социальная ответственность университета. Применение ИИ в управлении вузом должно рассматриваться не только как технологическое, но и как социальное явление.

Университет несёт ответственность перед обществом за то, чтобы цифровизация не вела к обезличиванию человека, а напротив — усиливала гуманистические основы образования. Это предполагает внедрение принципов цифровой этики в систему подготовки кадров, проведение курсов по «этике искусственного интеллекта» и формирование культуры ответственного использования технологий среди студентов и сотрудников.

Многие ведущие университеты мира уже создали собственные этические комитеты по вопросам ИИ. Так, в Гарвардском университете действует AI Ethics Board, разрабатывающий стандарты внедрения ИИ в академические процессы, а в Сеульском национальном университете создана Лаборатория цифровой этики, изучающая влияние ИИ на образовательную справедливость.

4.5. Баланс между инновациями и гуманизмом. Цифровая трансформация не должна подменять собой гуманистическую миссию образования.

Искусственный интеллект способен сделать управление вузом более точным, быстрым и прозрачным, но при этом важно сохранять баланс между технологической эффективностью и человеческими ценностями.

Образование — это прежде всего пространство развития личности, а не алгоритмов; именно поэтому ИИ должен быть средством, а не целью.

Сочетание технологического прогресса и этической зрелости позволит университетам не только ускорить цифровую модернизацию, но и укрепить доверие общества к системе образования, сохранить её человечность и социальную миссию.

5. Подготовка управленческих кадров нового типа

Одним из ключевых условий успешного внедрения технологий искусственного интеллекта в систему управления вузом является формирование нового поколения управленческих кадров, обладающих не только цифровыми, но и стратегическими, этическими и коммуникативными компетенциями.

Современный руководитель образовательной организации должен понимать принципы функционирования цифровых экосистем, владеть инструментами анализа больших данных, разбираться в алгоритмах машинного обучения, а также обладать критическим мышлением и готовностью к постоянному профессиональному обновлению.

5.1. Концепция управленца нового типа. В условиях цифровой трансформации понятие «управленец» выходит за рамки традиционного административного подхода. Современный руководитель становится цифровым стратегом, способным формировать видение развития университета в контексте глобальных технологических и социокультурных изменений. Он выступает не только как администратор, но как лидер изменений, который управляет через данные, инновации и развитие человеческого потенциала.

По данным исследователей OECD и UNESCO, управленческие компетенции XXI века включают способность принимать решения на основе цифровой аналитики, проектировать

образовательные экосистемы, внедрять технологии искусственного интеллекта в управленческие процессы, обеспечивая при этом прозрачность, инклюзивность и этическую устойчивость решений.

5.2. Образовательные программы и подготовка кадров. Особое значение в этом контексте приобретают программы повышения квалификации и магистратуры по направлениям “цифровое управление в образовании”, “управление инновациями” и “цифровая педагогика”. Подобные инициативы активно развиваются в Великобритании, Финляндии, Южной Корее и Российской Федерации, где образовательные учреждения совместно с ИТ-компаниями создают модули по внедрению ИИ в управленческие процессы. Например, в Финляндии действует национальная программа Elements of AI, разработанная университетом Хельсинки, направленная на повышение цифровой грамотности управленцев и педагогов.

В Южной Корее создана система “AI Smart Campus”, где руководители вузов проходят стажировки по управлению цифровыми экосистемами и внедрению интеллектуальных решений в администрирование.

В России аналогичные программы реализуются в рамках проектов Министерства науки и высшего образования РФ и Национального исследовательского университета “Высшая школа экономики”, где действуют курсы по направлениям “Цифровое управление”, “Этика искусственного интеллекта” и “Аналитика данных для управленцев”. Эти программы ориентированы на формирование системного мышления, развитие цифровой культуры и лидерских качеств, необходимых для эффективного управления образовательными организациями в условиях цифровой трансформации.

5.3. Ключевые компетенции управленца цифровой эпохи. Современный управленец вуза должен владеть комплексом компетенций, объединяющим технологические, аналитические и гуманитарные компоненты. К их числу относятся:

- цифровая грамотность — способность эффективно использовать цифровые инструменты и платформы;
- управление данными и аналитика — умение собирать, интерпретировать и использовать информацию для принятия решений;
- инновационное мышление — готовность к экспериментам и внедрению новых технологий;
- этическая ответственность — осознание последствий применения ИИ и обеспечение прозрачности алгоритмов;
- лидерство и коммуникация — способность вести команду к изменениям, сохраняя баланс между гуманизмом и технологичностью.

Таким образом, подготовка управленческих кадров нового типа является не просто направлением профессионального развития, а фундаментальной предпосылкой устойчивой цифровой трансформации образования.

Формирование таких специалистов требует интеграции научных исследований, образовательных практик и цифровых инноваций, что обеспечивает переход от традиционной модели управления к интеллектуально-гуманистической парадигме.

Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью современной модели управления высшим образованием, формируя новые подходы к организации, анализу и развитию университетских систем. Его внедрение не ограничивается автоматизацией отдельных процессов — оно трансформирует саму философию управления, смещая акценты с административного контроля на интеллектуальный анализ, стратегическое прогнозирование и персонализированное сопровождение всех участников образовательного процесса.

ИИ позволяет перейти от реактивного управления к проактивному, где решения принимаются на основе анализа больших данных и предсказательных моделей. Такая трансформация способствует формированию эффективных управленческих практик, повышает прозрачность системы и обеспечивает гибкость в условиях быстро меняющейся цифровой среды. Благодаря этому университеты начинают функционировать как интеллектуальные экосистемы, в которых взаимодействие технологий, педагогов, студентов и администрации становится целостным процессом развития человеческого капитала.

Внедрение ИИ также способствует персонализации образования, создавая условия для индивидуальных траекторий обучения, адаптированных под способности и интересы студентов. Это не только повышает качество образовательных услуг, но и укрепляет мотивацию к саморазвитию, исследовательской и инновационной деятельности, что в долгосрочной перспективе способствует росту креативного потенциала нации.

Однако, вместе с тем, цифровая трансформация требует нового уровня этической и правовой ответственности. Использование искусственного интеллекта в управлении вузом должно опираться на принципы прозрачности, справедливости, конфиденциальности и гуманизма.

Особое внимание следует уделить предотвращению алгоритмической предвзятости, защите персональных данных и обеспечению права каждого участника образовательного процесса на цифровую безопасность.

Таким образом, роль искусственного интеллекта в управлении современным университетом заключается не только в технологическом обновлении, но и в формировании новой культуры управленческого мышления — культуры, в центре которой находится человек. ИИ не заменяет личность, а раскрывает её потенциал, превращая университет в интеллектуально-гуманистическую систему, где технологии служат целям образования, науки и устойчивого развития.

В перспективе именно сочетание инноваций, этики и педагогического гуманизма станет залогом успешной цифровой трансформации высшей школы. Искусственный интеллект, будучи инструментом стратегического развития, должен оставаться средством укрепления человеческого капитала, а не его подмены. Только в этом случае цифровизация сохранит своё истинное предназначение — служить человеку, обществу и прогрессу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградова, Е. В., & Селиванов, А. А. *Цифровая трансформация системы образования: управленческие и педагогические аспекты*. — Москва: Просвещение, 2022.
2. Баранов, П. А. *Искусственный интеллект в образовании: управленческие решения и этические вызовы*. // Вестник образования, №4, 2021.
3. Ларина, Е. Н. *Цифровая экосистема университета: новые подходы к управлению и оценке качества образования*. // Университетское управление: практика и анализ, №3, 2022.
4. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. — Paris: UNESCO, 2021.
5. OECD. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Teaching and Learning*. — Paris: OECD Publishing, 2023.
6. Floridi, L. *The Ethics of Artificial Intelligence*. — Oxford University Press, 2020.
7. Schwab, K. *The Fourth Industrial Revolution*. — Geneva: World Economic Forum, 2016.
8. Renaud, K., & Von Solms, R. *Cybersecurity and Ethics in Higher Education Digital Governance*. // Computers & Education, Vol. 194, 2023.

9. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. — W. W. Norton & Company, 2014.
10. Kaplan, A., & Haenlein, M. *Siri, Siri, in My Hand: Who's the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations, and Implications of Artificial Intelligence*. // Business Horizons, Vol. 62(1), 2019.
11. ЮНЕСКО. *Этика искусственного интеллекта и будущее образования: аналитический обзор*. — Париж, 2022.
12. Левин, С. Н., & Черняева, Т. Г. *Правовое регулирование использования искусственного интеллекта в образовательных учреждениях*. // Государство и право, №7, 2023.
13. European Commission. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. — Brussels, 2019.
14. Davenport, T., & Ronanki, R. *Artificial Intelligence for the Real World*. // Harvard Business Review, 2018.
15. Tapscott, D. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. — Penguin Books, 2018.

НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНӢЙ ДАР ТАӢЙИРОТИ РАҚАМИИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМИИ ОЛӢ

АНСОРИ МУАЗЗАМХОН ҚУДРАТЗОДА,

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, Ректори Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Суроға: 735500, шаҳри Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиебони Рӯдакӣ, 108. E-mail: m-ansorov@mail.ru

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ тағйироти умдаи сохториро аз сар мегузаронанд, ки бо ҷорӣ намудани воситаҳои зеҳни сунӣ (ЗС) алоқаманданд. Ин технологияҳо низоми идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олиро тағйир дода, онро чандиртар, таҳлилӣ ва ба қабули қарорҳо дар асоси маълумот нигаронида месозанд. Дар мақола самтҳои асосии татбиқи ЗС дар идоракунии таълимӣ, аз ҷумла банақшагирии стратегӣ, коркарди додаҳои калон, автоматикунии равандҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Инчунин, ҷанбаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии истифодаи ЗС ва зарурати тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунандаи навъи нав баррасӣ мегарданд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунӣ, тағйироти рақамӣ, идоракунии муассисаи таҳсилоти олӣ, додаҳои калон, автоматикунӣ, инноватсия, ахлоқи технологияҳо.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DIGITAL TRANSFORMATION OF UNIVERSITY MANAGEMENT

ANSORI MUAZZAMKHON QUDRATZODA,

Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Rector of the Tajik Pedagogical Institute in Penjikent. Address: 735500, Panjakent city, Republic of Tajikistan, Sughd region, Rudaki Avenue, 108. E-mail: m-ansorov@mail.ru

In an era of rapid digital technology development, higher education institutions are undergoing profound structural changes related to the implementation of artificial intelligence (AI) tools. These technologies are transforming university management systems, making them more flexible, analytical, and data-driven for decision-making. The article reveals the main directions of AI application in the management of educational organizations, including strategic planning, big data processing, automation of administrative processes, and improving the quality of educational services. Ethical and legal aspects of AI use and the need to train a new type of management personnel are also considered.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, university management, big data, automation, innovation, technology ethics.

Рецензент: Аишуров И.С., доктор экономических наук, профессор кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК 336.1

**МАФӢУМ ВА МОӢИЯТИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА САӢМИ ОН ДАР РУШДИ
МУНОСИБАТӢОИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ**

АБДУЧАББОРЗОДА САИДИСЛОМ - номзади илмӢои иқтисодӢ, дотсенти кафедраи
фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067,
Љумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел. : +992 933-29-76-29. E-mail:

abdujaboborzoda_s@mail.ru

ӢУСЕЙНОВ УМАРҶОН САИДАҚБАРОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия (н. и. и.), муаллими калони кафедраи
менечменти байналмилалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Љумхурии
Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33; тел: (+992) 988831074;
e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

*Муаллиф дар мақолаи мазкур кушиш намуадааст, ки таҳлилҳоро вобаста ба омӯзиши
нақши молияи давлатӣ дар пешрафти рушди муносибатҳои иқтисоди бозорӣ гузаронад.
Муаллифон дар мақолаи худ кӯшиш намудаанд таҳлилҳои худро беиштар дар самти нақши
молияи давлатӣ равона намуда қайд намудаанд, ки нақши молия дар шароити гузариш ба
иқтисоди бозорӣ боз ҳам аёнтар ба назар мерасад. Дар ин шароит муҳимтарин
нишондиҳандаи неқӯаҳволии аҳоли, молистеҳсолкунандагон ва давлат устувори молиявии онҳо
ба шумор меравад. Иқтисоди бозорӣ ин иқтисоди дар асоси принципҳои озоди соҳибдорӣ,
гуногунишаклии моликияти хусусӣ, нархгузори бозорӣ, муносибатҳои шартномавии байни
субъектҳои хоҷагидорӣ ва маҳдудкунии даҳолати давлат ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ
ташкил карда шудааст.*

*Хусутияти асосии иқтисоди бозорӣ ин: рақобати озод байни молистеҳсолкунандагон;
гуногунишаклии моликият; мустақилият ва соҳибхитиёрии пурраи молистеҳсолкунанда ва
ғайра мебошад.*

Калидвожаҳо: молия, пул, андоз, бонк, низоми молияи давлатӣ, нишондиҳанда,
иқтисодиёт, боз, гумрук, МММ, МД, ДМ, пули миллӣ, даромади миллӣ.

Иқтисодиёт омили муайянкунандаи муносибатҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, маънавӣ ва фарҳангии
ҷамъият буда, мақсади асосиаш дар ҷамъият ҳарчи пурратар қонеъ гардонидани талаботи моддӣ
ва маънавии аъзоёни ҷамъият ҳангоми маҳдудияти захираҳо мебошад. Иқтисодиёт тавассути
молия аъзоёни ҷамъиятро бо захираҳои молиявӣ таъмин мекунад.

Молия яке аз қисмҳои асосии иқтисодиёт ба шумор меравад. Молия таҷассумгари
муносибатҳои пулӣ буда, дар асоси муносибатҳои пулӣ ба вучуд меояд.

Молия бо ҳамон муносибатҳои пулию иқтисодие алоқаманд мебошад, ки барои тақсим ва
азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ (МММ) ва даромади миллӣ (ДМ), инчунин
ташкилу истифодабарии фондҳои мақсадноки давлатӣ хизмат мекунад.

Молия гуфта, тамоми тарзу усулҳои тақсим ва азнавтасимкунии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ
ва даромади миллӣ, ки таъиноти маҳсули истифодабарӣ дорад, меноманд.

Мафҳуми молия аз калимаи итолиёвии «finance» гирифта шуда, маънояш «пардохт»,
«даромад» мебошад, ки ҳанӯз дар Италия дар асрҳои 12 истифода мешуд. [14]

Ба пайдоиши молия аз нуқтаи назари таърихӣ ва иқтисодӣ баҳо додан мумкин аст. Аз
нуқтаи назари таърихӣ пайдоиши молияю муносибатҳои молиявӣ ба давраи пайдо шудани
аввалин давлатҳо рост меояд. Аввалин муносибатҳои молиявӣ ин ситонидани андозҳо буд
(Андоз калимаи арабӣ маънояш «молиёт»). Таърихи ҳукмронии халқиятҳои гуногун нишон
медиханд, ки дар ҳама давра замонҳо андоз ҳамчун воситаи асосии мавҷудияти давлат баромад

мекунад. То ҳол ягон давлате нест, ки бе андоз вучуд дошта бошад, чунки чихати ба вучуд овардани вазифаҳои худ маблағҳои муайяни воситаҳои пулӣ даркор аст, ки онро асосан бо воситаи пардохтҳои андозӣ ба даст меорад.

Андоз - пардохти ҳатмии муқаррарнамудани Кодекси андоз ба буҷет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва бесподошро дорост. [2]

Саҳми андозҳо дар ғани гардонидани буҷаи кишвар хеле назаррас буда дар соли 2026 зиёда аз 63 фоизи буҷаи кишварро ташкил медиҳад.[4]

Даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ дар тӯли солҳои 2016, 2021 ва 2026.

Диаграммаи 1.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2016-2026.

Даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби пардохтҳои ғайриандозӣ дар тӯли солҳои 2016, 2021 ва 2026.

Диаграммаи 2.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2016-2026.

Даромадҳои ғайриандозӣ ҳам ҳатмӣ ва ҳам ихтиёрӣ шуда метавонанд. Ин даромадҳо аз ҷониби мақомоти намоёндагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шахсони ҳуқуқию воқеӣ муайян карда мешаванд. Вале новобаста аз ин даромадҳои ғайриандозии буҷет сол аз сол зиёд шуда истодааст.

Бинобар ин, аз нуктаи назари иқтисодӣ бошад, ба пайдоиши молия ва муносибатҳои молиявӣ заминаи асосиро рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, муомилоти пулӣ ва даҳолати давлат ба онҳо гузоштаанд. [8]

Нақши молия дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ боз ҳам аёнтар ба назар мерасад. Дар ин шароит муҳимтарин нишондиҳандаи неқӯаҳволии аҳоли, молистеҳсолкунандагон ва давлат устувории молиявии онҳо ба шумор меравад.

Вазифа ва нақши молия ба воситаи низоми молиявӣ, ки бо ёрии он тақсим ва азнавтақсимкунии воситаҳои молиявӣ дар иқтисодиёти мамлакат гузаронида мешавад, амалӣ гардонида мешавад. Низоми молиявӣ ҳамчун низоми иқтисодӣ ба субъектҳои иқтисодие хизмат мерасонад, ки дорои воситаи пулии барзиёд ё нокифоя мебошад. Низоми молиявӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои байниҳамдигарии соҳаҳо ва звеноҳои молиявӣ муайян карда шудааст, ки онҳо дорои хусусиятҳои ташкилкунӣ ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ мебошанд.

Ҳамин тавр, дар асоси маънидод намудани низоми молиявӣ принсипи дорои соҳаҳо ва қисмҳои функционалии гуногуни махсуси муносибатҳои иқтисодӣ гузошта шудааст. Зарурияти чудо намудани соҳаҳои алоҳидаи он иштироки субъекти гуногуни муносибатҳои молиявӣ дар ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои пулию даромадҳо вобаста аст.

Барои ҳар як қисмҳои низоми молиявӣ мақсадҳои махсуси амалӣ ва роҳу усулҳои ташкил ва истифодаи фондҳои пулӣ ва даромадҳо хос аст. Масалан: молияи корхонаҳо асосан барои истеҳсолоти моддӣ ва хизматрасониҳо, ташкили маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), тақсими он дар дохили корхонаҳо ва азнавтақсимкунии қисми ММД ба бучет ва фондҳо ғайрибучетӣ хизмат мерасонад.

Низоми молиявии давлатҳо вобаста ба сохти давлатдориашон гуногун мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки давлати унитарӣ аст, низоми молиявиаш аз ду зернизом иборат аст:

1. Молияи марказонидашуда- ин низоми ташаккул ва истифодабарии фондҳои маблағҳои пулиест, ки барои таъмин намудани ғайрибучетӣ давлат ва ҳукуматҳои маҳаллӣ равона карда шудааст. Фондҳои захираҳои пулии умумидавлатии марказонидашуда бо роҳи тақсимкунӣ ва азнавтақсимкунии даромади миллӣ, ки дар соҳаҳои истеҳсолот ба вучуд меоянд, ташаккул меёбад.

Ба молияи марказонидашуда молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, низоми бучети давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва қарзҳои давлатию маҳаллӣ дохил мешаванд;

2. Молияи ғайримарказонидашуда- шакли ташаккули муносибатҳои пулие мебошад, ки дар сатҳи корхонаҳо, ташкилотҳо ва аҳоли фароҳам мегардад. Манбаи молиявии молияи ғайримарказонидашуда даромади пулӣ ва андушти корхонаҳо мебошад.

Ба молияи ғайримарказонидашуда молияи хонаводагӣ, молияи ташкилотҳои тиҷоратӣ ва молияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дохил мешаванд.[18]

Чуноне, ки дар боло қайд намудем, давлат нисбати боигарии миллӣ ва аҳолии дар ин сарзамин зиндагикунанда вазифаҳои муайяни иҷтимоию иқтисодиро ба дӯш дорад ва ин вазифаҳоро тавассути молияи давлатӣ дар амал татбиқ мекунад. Молияи давлатӣ ин маҷмӯи захираҳои пулие мебошад, ки аз ҳисоби пардохти андозҳо ва пардохтҳои ғайриандозӣ фондҳои пулии махсус ташкил намуда, барои дар амал татбиқ намудани вазифаҳои давлат мусоидат мекунад.

Дар давраи ИҶШС, ки давраи нақшавӣ ва моликият моликияти давлатӣ буд, давлат аз рӯи нақшаи 5 солаи вазифаҳои худро иҷро мекард. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ бо бартарӣ пайдо кардани моликияти хусусӣ ва рақобат байни молистеҳсолкунандагон барои иҷрои вазифаҳо нақши молияи давлатӣ боз ҳам назаррас мегардад.

Иқтисоди бозорӣ ин иқтисоди дар асоси принципҳои озодии соҳибкорӣ, гуногуншаклии моликияти хусусӣ, нархгузори бозорӣ, муносибатҳои шартномавии байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва маҳдудкунии даҳлати давлат ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил карда шудааст.

Хусутияти асосии иқтисоди бозорӣ ин: рақобати озод байни молистеҳсолкунандагон; гуногуншаклии моликият; мустақилият ва соҳибхитирии пурраи молистеҳсолкунанда ва ғайра мебошад.

Яке аз дастовардҳои иқтисоди бозорӣ ин доштани имкониятҳои баробари субъектҳои бозор мебошад.

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ ва механизми танзими он нақши молияи давлатӣ вобаста шаклҳои гуногуни моликият ва шаклу намуди хонадорию хоҷагидорӣ калон мебошад. Он қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёт ва асоси дар амал татбиқ намудани вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад. Барои ин донишмандони моликияти молияи давлатӣ, вазифа ва роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои он барои таракқиёти иқтисодиёт аҳамияти калон дорад.

Нишондиҳандаи муҳими иқтисоди бозоргонӣ ин некӯаҳволии халқ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли мебошад, ки ба устувории низоми молиявӣ асос меёбад.

Натиҷаи молиявӣ ин натиҷаи фаъолияти одамон мебошад. Камомати захираҳои молиявии давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ аз бухрони иқтисодии ҷамъият шаҳодат медиҳанд, ки барои бартараф кардани он чораҳои солимгардонии ҳолати молиявии давлатӣ зарур аст. Аз ин сабаб, молия ин фишанги асосии танзими иқтисодиёти давлат шинохта шуда, барои баромадан аз ин бухрон ва амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат дар назди аҳоли равона шудааст. Ин ҳолат масъулияти хизматчиёни давлатиро зиёд намуда, истифодаи самараноки молияи давлатиро талаб менамояд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ давлат ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ даҳлат намекунаду шаклҳои гуногуни моликият ва доираи васеи муносибатҳои иқтисоди хориҷиро пешниҳод карда, бо воситаи бочҳои гумрукию андозҳо фаъолияти онҳоро танзим мекунад. Бо воситаи ин пардохтҳо воситаҳои пулии молияи давлатӣ ташкил карда мешавад.

Нақши асосии молияи давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ин тақсим ва азнавтасимкунии МММ ва ДМ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, байни ноҳияҳо ва субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ мебошад. Инчунин дар натиҷаи тақсимот фондҳои таъиноти махсус ташкил карда, талаботи иҷтимоии мардумро ҳангоми пиронсолӣ, маъҷубӣ, гум кардани саробон, бекорӣ, таваллуд ва нигоҳубини кӯдак ва ғайраҳо қонеъ гардониди мешавад.

Дар рушди муносибатҳои иқтисоди бозорӣ молияи давлатӣ нақши назаррас дорад. Дар ин давра, ки моликияти хусусӣ ва мустақилияти субъектҳои иқтисодӣ бартарӣ дорад, давлат ба фаъолияти онҳо даҳлат карда наметавонад. Вай танҳо ба субъектҳои иқтисодӣ меъёри пардохти андозҳо ва бочҳои гумрукиро муайян мекунад. Тавассути ин маблағҳо молияи давлатӣ буҷети худро пур карда, соҳаҳои буҷетиро маблағгузорӣ ва иқтисодиёти мамлакатро пеш мебарад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» солҳои 2009; 2015; 2016, 2017, 2021, 2022с.

2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2022

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ»

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 2016, 2021, 2026с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртаӣ ва давлатӣ».
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Қоидаҳои тартиби таъминоти нафақаҳои касбӣ ва таъини нафақаҳои касбӣ» -
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиб ва шартҳои пардохти кӯмакпулиҳо хангоми корношоямии муваққатӣ, ҳомиладорию таваллуд ва кӯмакпулиҳои оилавӣ» - 14. 10. 2014
8. Ақобиров Ҳ. Н. ; Одинаев Д. Н. «Молия. Китоби дарсӣ. » -Душанбе;2011
9. Ақобиров Ҳ. Н. ; Нуров Ш. С. ; Абдуллоев А. Б. «Молия. Комплекси таълимӣ-методӣ» - Душанбе; 2016
10. Алимардонов У. «Молия. Васоити таълимӣ»- Душанбе; 2014
11. Алимардонов У. «Финансы» -Душанбе; 2015
12. Бобокалонӣ И. «Асосҳои назарияи иқтисодӣ. Қисми 1»- Душанбе;
13. Наджмиддинов С. М. ; Худоев Н. М. «Бюджетный сектор» -Душанбе; Ирфон -2010
14. Оймаҳмадов Г. Н. «Молия» -Душанбе; 2005
15. Раҳимов З. А. ; Ятимов Х. М. ; Хураев Ш. Х. « Молия, муомилоти пул ва қарз» китоби дарсӣ- Душанбе, 2006
16. Романовский М. В. «Финансы» -Москва; 2008
17. Улуғхочаева Х. Р. ; Обидов Ф. С. ; Раҳимов З. А. «Молия» -Душанбе;2012
18. Мирбобоев Р. М. ; Иброҳимов И. Р. ; Оймаҳмадов Г. ; Гадоев Ф. И.; «Идораи молияи давлатӣ» китоби дарсӣ- Душанбе, 2014; сах. 40

КОНЦЕПЦИЯ И СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ И ИХ ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ОТНОШЕНИЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

АБДУДЖАББОРЗОДА САИДИСЛОМ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел. : +992 933-29-76-29. E-mail:

abdujaboborzoda_s@mail.ru

ХУСЕЙНОВ УМАРДЖОН САИДАКБАРОВИЧ,

доктор философии (PhD) по специальности финансы (к. э. н), старший преподаватель кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан 734025, г. Душанбе, Таджикистан, улица Саида Насира 33; тел: (+992) 988831074; e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Автор данной статьи не ставил перед собой задачу провести анализ, связанный с изучением роли государственных финансов в развитии отношений рыночной экономики. Авторы статьи попытались сосредоточить свой анализ на роли государственных финансов и отметили, что роль финансов в условиях перехода к рыночной экономике проявляется еще более явно. В этих условиях важнейшим показателем благосостояния населения, производителей и государства является их финансовая стабильность. Рыночная экономика — это экономика, организованная на принципах свободы предпринимательства, разнообразия частной собственности, рыночного ценообразования, договорных отношений между

хозяйствующими субъектами и ограничения государственного вмешательства в деятельность хозяйствующих субъектов.

Основными характеристиками рыночной экономики являются: свободная конкуренция между производителями; разнообразие форм собственности; полная независимость и суверенитет производителя и др.

Ключевые слова: финансы, деньги, налог, банк, система государственных финансов, показатель, экономика, пошлина, таможня, МММ, ВВП, ЭП, национальная валюта, национальный доход.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC FINANCE AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF MARKET ECONOMY RELATIONS

ABDUJABBORZODA SAIDISLOM,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Activities of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. tel: +992 933-29-76-29. E-mail: abdujaboborzoda_s@mail.ru

HUSEYNOV UMARJON SAIDAKBAROVICH,

doctor of philosophy (PhD) in finance, senior lecturer at the department of international management at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734025,

Dushanbe, Tajikistan, Said Nasir Street 33;

tel: (+992) 988831074; e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

The author of this article has not attempted to conduct analyses related to the study of the role of public finance in the development of market economy relations. The authors of the article have tried to focus their analyses more on the role of public finance and have noted that the role of finance in the conditions of transition to a market economy is even more evident. In these conditions, the most important indicator of the well-being of the population, producers and the state is their financial stability. A market economy is an economy organized on the principles of freedom of entrepreneurship, diversity of private property, market pricing, contractual relations between economic entities and limitation of state intervention in the activities of economic entities.

The main features of a market economy are: free competition between producers; diversity of ownership; complete independence and sovereignty of the producer, etc.

Keywords: finance, money, tax, bank, state finance system, indicator, economy, duty, customs, МММ, GDP, EP, national currency, national income.

Муқарриз: Олимов С., н.и.и, дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ТАҲДИДҶО БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ ДАР
ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

АБДУЛЛОЗОДА ЁҚУБ ШАРИФБЕГ,

Докторанти (PhD) курси 3-юми Институту иқтисодиёт

ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33, факс 734025.Тел.: (+992) 906448615, E-mail: nosiri98@mail.ru

Дар шароити ҷаҳонишавии амнияти иқтисодӣ ба сифати яке аз унсурҳои калидии таъмини суботи миллӣ ва рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳо баромад мекунад. Мафҳуми амнияти иқтисодӣ фаротар аз устувори молиявӣ буда, маҷмӯи иқтисодҳои давлатро оид ба пешгирӣ ва безарарсозии таҳдидҳои дохилию беруна, таъмини тобоварии сохторҳои иқтисодӣ дар шароити тағйироти босуръати глобалӣ ва идоракунии хатарҳои стратегиро дар бар мегирад.

Дар давраи ҷаҳонишавӣ, рақобати бозорҳои байналмилалӣ, рақамикунонии иқтисод ва афзоиши ноустувориҳои геоиқтисодӣ мавқеи стратегӣ доштани таъмини амнияти иқтисодиро боз ҳам равшантар мегардонад. Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таашаккул ва таҳкими амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир равона шудааст.

Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки барои боло бурдани сатҳи амнияти иқтисодӣ истифодаи равишҳои инноватсионӣ ва муттаҳидсозии сиёсатҳои молиявӣ, сармоягузорӣ, саноатӣ ва озукаворӣ аҳамияти муҳим доранд. Дар мақола зарурати такмил додани механизмҳои мониторинг, тавсеаи иқтисодҳои институтсионалӣ ва татбиқи стратегияи муосири рушди устувори иқтисодӣ асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисод, амнияти иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, амнияти сармоягузорӣ, мониторинг, рушди устувори иқтисодӣ, самаранокӣ.

Дар асри XXI, амнияти иқтисодӣ яке аз мушкилотҳои асосии ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад. Зери ин мафҳум пурқувати молиявии кишварро дидан мумкин аст, зеро ин барои пешгирии таҳдидҳо ва ба устувори тақонҳои беруна таъмини рудии иқтисодии кишварро дар бар мегирад. Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ миллӣ ва ҷаҳонӣ, масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати давлатдорӣ ва механизми рушди устувори кишварҳо аҳамияти афзоида касб намудааст. Тоҷикистон бо зиёда аз 186 кишвари ҷаҳон равобити дипломатӣ ва иқтисодии расмӣ барқарор кардааст, ки ин худ имкониятҳои васеъ барои густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷалби сармоя, интиқоли технологияҳо ва бозорҳои содиротӣ имконият фароҳам меорад. Аммо, дар баробари ин имкониятҳо, таҳдидҳо ва хатарҳои эҳтимолии дохилию хориҷӣ низ хело коҳиш ёфтааст. Аз ҷумла, бӯҳронҳои молиявӣ, иқтисодии ҷаҳонӣ, бесуботии бозорҳои ҷаҳонӣ, ҷангҳои тичоратӣ, фишорҳои иқтисодии геосиёсӣ, таҳримҳо ва таҳдидҳои амнияти киберӣ метавонанд мустақим ё бавосита ба иқтисодиёти миллии кишвар таъсири манфӣ расонанд. Дар баробари ин, хатарҳои дохилӣ, аз ҷумла вобастагии баланди иқтисодӣ миллӣ аз муҳочират ва воридоти маҳсулот, рушди нокифояи истеҳсолоти дохилӣ, диверсификатсия нашудани сохтори иқтисод ва сатҳи пасти рақобатпазирӣ бахшҳои калидӣ, амнияти иқтисодии кишварро зери фишор қарор медиҳанд. Норасоии стратегияи ягона ва ҳамоҳангшудаи мудирияти хавфҳои иқтисодӣ, набудани низоми муассири мониторинги хатарҳо, маҳдудиятҳои технологӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ, инчунин, омилҳои иҷтимоӣ демографӣ зарурати омӯзиши амиқ ва таҳлили илмӣ омилҳо ва механизмҳои таъмини амнияти иқтисодиро ба миён мегузоранд. Вазифаи асосии таъмини

амнияти иқтисодӣ- бармаҳал ошкор кардани нишонаҳои таҳдиди ба ғайриқонунии корхона ва дар рушди касбии шахсиятро пешгӯӣ менамояд.

Назарияҳои иқтисодӣ муосир таҳмин менамояд, ки амнияти иқтисодии давлат тавассути механизмҳои он тадбиқ мегардад. Предборский В.А. ибрози назар намудааст, ки таъмини амнияти иқтисодии давлат аз ғайриқонунии мақоми давлатӣ, ташкили иқтисодӣ ҳуқуқӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Ба он чунин унсурҳо дохил мешавад: барои таҳияи ҳадаи ақал, ки нишондиҳандаҳои он ба амнияти иқтисодӣ таҳдид ва роҳҳои муайян кардани онҳо: ва пайвасти гузаронидани мониторингҳо оиди беҳтар намудани ғайриқонунии ташкилоту корхонаҳо барои боло бурдани вазъи иқтисодӣ –пешгирӣ намудан аз таҳдидҳои эҳтимоли мебошад. Яке аз принсипҳои амнияти иқтисодӣ таъмини рушди иқтисодӣ ва нигоҳ доштан аз хатарҳои гуногун мебошад.

Хусусиятҳои амнияти иқтисодӣ ин мониторинги нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, инчунин барои бартараф ё кам кардани омилҳои манфиро дар назар дошта методология ҳам дар сатҳи давлат барои таъмини суботи макроиқтисодӣ ва ҳам дар сатҳи корхонаҳои алоҳида барои ҳифзи дораҳои молиявӣ, моддӣ ва зеҳнии онҳо истифода мешавад.

Маҷмӯи қоидаҳои вучуд дорад, ки дар таъмини амнияти иқтисодӣ дар бозорҳои истеҳсоли ба чунин талаботҳо назари ҷиддӣ намояд: омӯзиш ва таҷрибаи пешқадам аз давлатҳои тараққиқарда ва муқовимат аз таъсирҳои беруна ва ҳифзи системаи экологӣ дуруст ба роҳ монидани объектҳои амнияти ин ҳама барои ҳалли мушкилот замина фароҳам меорад.

Дар замони ҳозира соҳибкорон ба бисёр мушкилотҳои гуногуни тичорати рӯбарӯ мешавад: Омилҳои таҳдидҳои амнияти иқтисодӣ ва иттилоотӣ дар корхонаю ташкилотҳои инҳоянд:

1. Монополия дар бозорҳо.
2. Назорати сохторҳои ҷинойтӣ.
3. Масъалаҳои иҷтимоӣ, ки масъулиятро зиёд мекунад.
4. Набудани ягонагии ва нофаҳмоӣ байни қароркунандагон.

Рушд ёфтани амалиётҳои ҷосусӣ ва харобакардан аз ҷониби хадомоти махсуси кишварҳои пешрафта мебошад. [1, с. 3-4].

Бо назардошти дигар мафҳуми амнияти иқтисодӣ мутобиқ шудан ба сатҳи талаботи амнияти миллӣ, боло будани захираҳои молиявӣ фароҳам овардани шароити қарор ба рушди иқтисодӣ боло бурдани сатҳи рақобатпазирим мамалакат дар соҳаи иқтисодӣ ва ҳифз намудани аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ давлатро иникос менамояд.

Абалкин И.Л олими рус, яъне таҳдидҳои беруна ва дохилӣ, инчунин роҳҳои безарар кардани онҳоро баррасӣ карда ва чунин таъкидҳои қарор баён намудааст. Таъкидҳои ба таҳдидҳои дохили ва берунӣ таъриф карда мешавад

1. Таҳдидҳои дохилӣ ба амнияти иқтисодӣ омилҳои хавф мебошанд, ки дар дохили кишвар ё ташкилоте ба вучуд меоянд, ки неқўаҳолии молиявӣ ва иқтисодии онро ҳалалдор мекунад. Ба онҳо коррупсия, ҷинойтқарорӣ, рушди ноқонунии технологӣ, амалҳои қасдан ва ғайриқонунии қароркунандагон (аз ҷумла ифшои иттилоот ва дуздӣ) ва нобаробарии иҷтимоӣ дохил мешаванд.

2. Таҳдидҳои беруна ба амнияти иқтисодӣ дохили давлат ба хатарҳои макроиқтисодӣ ва сиёсӣ, рақобати ноқонунии, ҳамаҳои киберӣ ва дигар омилҳои берунаро дар бар мегиранд, ки метавонанд ба иқтисодӣ ё корхонаи алоҳида таъсири манфӣ расонанд. Ба онҳо дохил мешаванд: ноустувории сиёсӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, таъйири қонунгузорӣ, таҳримҳо, фишори рақибони хориҷӣ, инчунин офатҳои табиӣ ва техногенӣ. [3 с,9-15].

Таҳдидҳои дохили ва берунӣ ба амнияти иқтисодӣ.

Расми 1. Категорияи таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии кишвар.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлилҳо:

Беҳатарии амнияти иқтисодии ҳар як давлат аз рушди минтақаҳои истеҳсолӣ, муносибатҳои иҷтимоию-иқтисодӣ миллий рушди илму техникаӣ ва самаранок истифода бурдани ҳоҷагиҳои халқ ба ҳисоб меравад. Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 қайд намуданд, ки “бояд барои пайдо кардани бозори нави содиротӣ, кам кардани воридоти маҳсулотҳои истеъмолий, паст кардани сатҳи вобастагии мамлакат аз таъсири омилҳои беруна ва мусоидат ба рушди сохтори воқеии иқтисодиёт, зиёд намудани қисми даромади давлатӣ кӯшиш намоем” [4, с. 5].

Амнияти иқтисодӣ яке аз самтҳои асосии амнияти миллий ба ҳисоб рафта, дар пешбурди фаъолияти ҳамагуна ташкилоту идораҳо ба якдигар алоқамандии зич доранд, ки дар ин масъала бисёр давлатҳо мавқеи худро дар бораи амнияти иқтисодӣ баён намуданд, зеро ин яке аз ҷанбаҳои асосии амнияти миллий ба ҳисоб меравад. Масалан, дар Тоҷикистон сохторҳо ба монанди Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумат, Парламент ва инчунин вазорату идораҳои гуногун ба масъалаҳои амнияти иқтисодӣ сару қор доранд. Дигар кишварҳо, инчунин қонунгузорӣ қабул мекунанд ва стратегияҳои миллиро барои таъмини амнияти иқтисодӣ барои таъсиси мониторинги рақобатпазирӣ дар муҳити бозор ва бахшҳои алоҳидаро таҳия мекунад.

Бояд гуфт, ки доир ба муҳокимаронӣ ва натиҷагирӣ қардардани амнияти иқтисодӣ дар ҳама ҷабҳаҳои мамлакат таъсири манфӣ гузошта, манфиатҳо ва рушди иқтисоди шахс, ҷамъият ва давлатро маҳдуд мегардонад. Стратегияи амнияти иқтисодӣ бошад, фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ, сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори иқтисоди ҷаҳонӣ ва дар баробари ин ҳимояи манфиатҳои миллий дар ҳаёт мавҷудбударо, инчунин эмин нигоҳ доштан аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ дар соҳаи иқтисодиёт таъмин менамояд. Мақсади асосии стратегияи рушди иқтисод ба ҷанбаҳои иқтисодиёти мамлакат ва илова бар ин, таъмини захираҳои молиявӣ-иқтисодӣ, ки амнияти миллиро дар бар гирифтааст, мебошад. Он пеш аз ҳама қобилияти мудофиавиро боэътимод нигоҳ дошта, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ҷиҳати

баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат менамояд. Амнияти иқтисодӣ бошад, аз рӯи хусусиятҳояш ба ду зинаи стратегӣ ва дарозмуҳлат чудо мешавад [5, с. 8-9].

Муҳтавои амнияти иқтисодӣ ҳамчун як таркиби асосии иқтисодӣ дар адабиёти иқтисодии мамлакатҳои ИДМ аз он ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дорад. Иқтисоддонҳои рус, аз ҷумла Афонсев С.А., Кочергина Т.Е., Мирсаидов М.Н., Абалкин Л.И. ва дигарон идораи ҳифзи манфиатҳои миллии иқтисодӣ, устувории иқтисодиёт ва рушди дарозмуддат онро муайян намудаанд.

Бо дар назардошти ин, асосии захираҳои моддии ҳар мамлакат дар рушди таъмини амнияти иқтисодӣ диққати авалиндараҷа дода, махсус қайд намудаанд.

Стратегияҳои давлатии иқтисодӣ ҳамчун воситаи муҳим барои рушди ҳама гуна сохторҳои муҳимми давлат арзёбӣ гардида, ба таъмини устувории иқтисодӣ дар ҳолатҳои бухронӣ мусоидат мекунанд. Аз ин бар меояд, ки системаи захираҳои моддии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар асоси санадҳои ҳуқуқӣ ва стратегияи миллии рушд мавриди инкишоф ва истифода қарор гирифтааст [6, с. 4-5].

Муаллиф дар он назар аст, ки амнияти иқтисодӣ ҳамчун омилест барои таъминнамоии шароит дар муҳити иқтисодиёт. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки «сиёсати дохилӣ бояд ба коҳиш додани осебпазирии иқтисоди кишвар дар муқобили таҳдидҳои эҳтимолии беруна, ҷустуҷӯ ва таҳияи механизмҳои муассир ва манбаъҳои дохилии рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шугли босамар, дастрасии устувор ба манбаъҳои энергетикӣ ва муҳити мусоиди соҳибкорӣ нигаронида шавад. Иқтидори иқтисодии кишвар бояд ҳамчун заминаи моддии амнияти миллий баррасӣ карда шавад» [7].

Муаллиф рушди иқтисодиётро дар шароити ҷаҳонишавӣ ба таври васеъ матраҳ намудааст. Дар мақолаи мазкур муқовимат ба таҳдидҳои гуногуни иқтисодӣ ва таъмини рушди иқтисодиётро зарур шуморида, баъди таҳлилу баррасӣ чунин натиҷаро нишон додааст.

Муаллиф дар нақша чунин тартибро нишон додааст.

Р

асми 2.Унсори амнияти иқтисодӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлилҳо:

Унсурҳои амнияти иқтисодӣ ин омилҳо ва хусусиятҳо мебошанд, ки ба таъмини устувории иқтисодӣ, пешгирии таҳдидҳо ва хатарҳо барои иқтисодиёт ва рушди муътадили кишвар кӯмак мекунанд. Амнияти иқтисодӣ метавонад дар сатҳҳои гуногун (давлатӣ, ширкатӣ, шахсӣ) ба амал оварда шавад ва он ба муҳофизат аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ нигаронида шудааст.

Чопон яке аз аввалин давлати пешрафта мебошад, ки дар бораи амнияти иқтисодии миллӣ ибрози ақида намудааст, «амнияти иқтисодӣ ҳолати иқтисодест, ки дар он воситаҳои иқтисодӣ, аз таҳдидҳои ҷиддие, ки ба он таҳдид мекунад, ҳифз карда мешавад. Амнияти, ки дар зери таъсири омилҳои байналхалқӣ ба миён меоянд» [8, с. 24, 80].

Олими чинӣ Чанг Ёнг муҳтавои «амнияти иқтисодӣ»-ро ба чунин тарз байён намудааст: омилҳои асосии болоравии сатҳи зиндагии мардум бо назардошти иқтисодии миллӣ ва истиклолияти иқтисоди муайян мегардад.

Бо маънои дигар амнияти иқтисодӣ ду мазмунро дар назар мегирад.: рақобат ва соҳибхотирӣ мустақили иқтисодӣ.

Ба ақидаи Роберт Мандел амнияти иқтисодӣ ин «бартарии сатҳи зиндагии мардум тавасути таъмини мол дар фаъолияти хизматрасонии дохилӣ ва ширкат намудан дар бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Барри Гордон Бузан бо назардошти таҳлилу хулосабарои амнияти иқтисодиро тибқи нақша дар се қисм баррасӣ намудааст.

Расми 3. Намудҳои таъкилоти иҷтимоӣ: Инфироӣ, гурӯҳӣ, синфӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлилҳо:

Амнияти иқтисодии “инфироӣ” ин ҳолате мебошад, ки амнияти молиявии шахсро муайян менамояд, ки тавассути кафолатҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баррасӣ мегардад.

Амнияти иқтисоди қобилияти шахсро аз дигар омилҳои таъсиррасон ба ҳаёти шахсии худ ҳифз менамояд.

Амнияти иқтисодии “гурӯҳӣ” метавонад ҳам назорат доимӣ аз рӯйи мутахассисони амнияти иқтисодӣ ва ҳам шӯбаи мубориза бо ҷиноятҳои иқтисодиро идора намояд. Мутахассисони зимни иҷрои дастурҳои вазифавӣ амнияти иқтисодӣ манфиатҳои корхонаҳо ва давлатҳоро мадди аввал гузошта, аз таҳдидҳо, аз қабил қаллобӣ, қонуншиканиҳои андоз, исрофкорӣ ва барои баланд бардоштани бучети корхонаю ташкилотҳо талоши зиёд менамоянд.

Амнияти иқтисодӣ “синфӣ” истилоҳи стандартӣ ба шумор намеравад, аммо метавонад таснифи таҳдидҳое, ки ба сатҳҳои амнияти иқтисодии корхона зарар мерасонад ба назар гирад. Таҳдидҳо ба чанд гурӯҳ тақсим шудаанд (масалан, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, илмӣ-техникӣ) ва сатҳҳо аз рӯйи субъектҳо (инфироӣ, корпоративӣ, минтақавӣ, миллӣ ва байналмилалӣ) ин таҳдидҳо боиси он мегардад, ки дар ҳолати идора накардани амнияти иқтисодӣ корхона ё ташкилот ба муфлисшавӣ меравад. [9, с. 107].

Ба фикри ӯ, дар сатҳи амнияти иқтисодии инфироӣ, ба андозаи дастрасии шахс ба маводи ниёзи аввалия (хӯрок, об, манзил ва таҳсил) дахл дорад. Дар сатҳҳои баландтар, идеяи амнияти иқтисодӣ доираи васеи баҳсҳои сиёсиро дар сатҳи баланд ба вуҷуд меорад, ки ба шуғл, тақсими даромад ва неқӯаҳволӣ дахл дорад. Ба гуфтаи Бузан, амнияти иқтисодии инсон танҳо ба шароити зиндагӣ маҳдуд намешавад, балки таъмини ин амният ба маънои нигоҳ доштани сатҳи муайяни зиндагӣ аст [10, с. 266].

Ҷузъиёти амнияти иқтисодӣ, ки мафҳумҳои гуногунро дарбар мегирад дар поён тибқи нақша оварда шудааст.

Расми 4. Унсурҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлилҳо:

1. Истиқлолияти иқтисодӣ: Кафолат ва нигоҳ доштани истиқлолияти иқтисодиети кишвар.
 2. Рушди устувор: Таъмини рушди устувор ва баланди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ.
 3. Худтакмилдихӣ: Қобилияти иқтисодиёт барои рушди худ ва мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда.

4. Хусусияти ҳамаҷониба: фаҳмиши муосири амнияти иқтисодӣ бисер чузьҳоро дар бар мегирад: [11, с 17-18].

Муаллиф зимни таҳлилу барраси баҳодиҳи сатҳи амнияти иқтисоди дар ташкилоту корхонаҳо бо чунин тарз нишон додааст. Петодҳои баҳодиҳи ба 5 марҳила ҷудо мешавад.

Марҳилаи 1 - амнияти моддию техникӣ;

Марҳилаи 2- амнияти молиявии ташкилот;

Марҳила 3- амнияти кадрҳои ташкилот;

Марҳилаи 4- самаранокӣ;

Марҳилаи 5-арзёбии сатҳи умумии коэффитсиенти амнияти иқтисодии ташкилот. [12с.,78-

Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон дод, ки таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти иқтисодии кишвар хатари ҷиддӣ мебошад. Дар ин замина ба масъалаи танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи хосса зиҳир намуд, зеро тадбирҳои зарурӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба рушди технологияи муосир, устувории сиёсӣ ва хатарҳои офатҳои табиӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон имкон дорад, ки унсурҳои амнияти иқтисодӣ ин омилҳо ва хусусиятҳо мебошанд, ки ба таъмини устувории иқтисодӣ, пешгирии таҳдидҳо ва хатарҳо барои иқтисодиёт ва рушди муътадили кишвар кӯмак мекунад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ниёззода С.С Моҳияти амнияти иқтисодӣ ва нақши захираҳои моддии давлатӣ дар он// С.С Ниёззода.,// Паёми молия ва иқтисод. 2024 / №4.1 (43)-саҳ.498
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе. 2017.// [Матн]; [манбаъи электронӣ] URL <https://www.president.tj/>(санаи мурӯҷиат).16.10.2025.
3. Сомонаи интернетӣ: [Матн]; [манбаъи электронӣ] URL: <https://tg.wikipedia.org/wiki/>. (санаи мурӯҷиат).19.10.2025
4. Ниёззода С.С Моҳияти амнияти иқтисодӣ ва нақши захираҳои моддии давлатӣ дар он// С.С Ниёззода.,// Паёми молия ва иқтисод. 2024 / №4.1 (43)-саҳ.498
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016, – С. 10-87.

- РЛОВА А.В. экономическая безопасность, экономический национализм, // А.В. ОРЛОВА-Экономический сувер. стр. 29- 240.
7. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность: угрозы и их отражение // Л.И. Абалкин экономики Л.И. Вопросы. 1996. - № 12. - С. 4-13, 9-15. [текст]; (электронный ресурс) URL <https://www.google.com/search?> (дать заявку) 21.10.2025
8. Роберт Мандел. *The Changing Face of National Security: A Conceptual Analysis* / стр. 256
9. Роберт Мандел. — 1-е изд. — Гринвич: Praeger, 1994. — стр 107-192.
10. Buzan, B. *Regions and Powers: The Structure of International Security* / Barry Buzan. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — стр 266-528
- рлова А. В. Эволюция понятия «экономическая безопасность» // А. В. Орлова Современная экономика: проблемы и решения. 2012. № 8 (32). стр. 80-150.
12. Есембекова А.У., Боровинских В.А., Павлуцких М.В. Методика оценки уровня экономической безопасности организаций // Финансы и управление. 2016. № 2. стр. 62-70. DOI: 10.7256/2409-7802.2016.2.19104. [текст]; (электронный ресурс) URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=19104 (дать заявку) 25.10.2025

СПОСОБЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

АБДУЛЛОЗОДА ЁКУБ ШАРИФБЕК,

Докторант 3-го курса Института экономики и демографии

Национальной академии наук Таджикистан. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, факс 734025, тел.: (+992) 906 448 615, E-mail: nosiri98@mail.ru

В условиях XXI века экономическая безопасность выступает одним из ключевых элементов обеспечения национальной стабильности и устойчивого социально-экономического развития государств. Понятие экономической безопасности выходит за рамки финансовой устойчивости и включает совокупность возможностей государства по предотвращению и нейтрализации внутренних и внешних угроз, обеспечению устойчивости экономических структур в условиях стремительных глобальных изменений и управлению стратегическими рисками.

В эпоху глобализации, усиления международной конкуренции, цифровизации экономики и роста геоэкономической нестабильности стратегическая значимость экономической безопасности становится ещё более очевидной. Настоящая статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов формирования и укрепления экономической безопасности в современных условиях.

Результаты исследования показывают, что для повышения уровня экономической безопасности важное значение имеет применение инновационных подходов, интеграция финансовой, инвестиционной, промышленной и продовольственной политики. В статье обоснована необходимость совершенствования механизмов мониторинга, развития институционального потенциала и реализации современной стратегии устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: экономика, экономическая безопасность, конкурентоспособность, инвестиционная безопасность, мониторинг, устойчивое экономическое развитие, эффективность.

WAYS TO OVERCOME THREATS TO ECONOMIC SECURITY IN GLOBAL CONDITIONS

ABDULLOZODA YOQUB SHARIFBEG

*3rd year doctoral student at the Institute of Economics and Demography
National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
A*

In the 21st century, economic security has become one of the key elements for ensuring national stability and sustainable socio-economic development of states. The concept of economic security extends beyond financial stability and encompasses the state's capacity to prevent and neutralize internal and external threats, maintain the resilience of economic structures amid rapid global changes, and manage strategic risks.

In the era of globalization, rising international competition, digital transformation of economies, and growing geoeconomic instability, the strategic importance of economic security becomes even more evident. This article focuses on examining the theoretical and practical aspects of forming and strengthening economic security under modern conditions.

The findings of the study indicate that enhancing economic security requires the implementation of innovative approaches, as well as the integration of financial, investment, industrial, and food-security policies. The article substantiates the need to improve monitoring mechanisms, develop institutional capacity, and adopt a modern strategy for sustainable economic development.

Keywords: *economy, economic security, competitiveness, investment security, monitoring, sustainable economic development, efficiency.*

*Муқарриз: Ойматов Б., н.и.и., дотсент, мудири кафедраи
баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДОТ ба номи С.
Айнӣ*

t

E-mail: nosiri98@mail.ru

УДК 331.1

МЕҲНАТТАЛАБИИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТ ВА БАҲОДИҲИИ ОН ДАР
КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

БОБОЗОДА МЕҲРОЧ,

доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси иқтисодиёт, мудири шуъбаи таҳсилоти
фосилавии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон,
mehrojbo@mail.ru тел:92-930-05-01.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо якчанд формулаҳои математикӣ-иқтисодӣ муайян карда шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва таъсироти омилҳо ба он дар мақолаи мазкур таҳлил карда шудааст, ки истифодаи чунин алгоритм барои таъминоти рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ замина мегузорад.

Калидвожа: меҳнатталабӣ, саноат, маҳсулот, баҳодиҳӣ, корхонаҳои саноатӣ, самаранокӣ.

Таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ бо мақсади муайян намудани ҳаҷми захираҳо, сарфа намудани онҳо барои таъминоти афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва фоида, паст намудани арзиши маҳсулот (кору хизмат)- и истеҳсолшаванда, таъминоти шароити мунтазами истифода бурдани қобилияти кории кормандон, истифода бурда мешавад.

Вазифаҳои таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук чунин аст[1]:

- ҳисоб намудани ҳамаи нишондиҳандаҳои меҳнатталабии маҳсулот;
- таҳлили динамикаи меҳнатталабии маҳсулот;
- баҳодиҳӣ иҷроиши нақша оиди паст намудани меҳнатталабии маҳсулот;
- таҳлили нишондиҳандаҳои вазни қиёсии меҳнатталабӣ дар намудҳои маҳсулот;
- муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат ва фондтаъминӣ бо динамикаи меҳнатталабии маҳсулот;
- муайян намудани сарчашмаҳои сарфа намудани меҳнатталабии маҳсулот.

Зимни гузаронидани таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхона индекси меҳнатталабӣ низ ҳисоб карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур сарфанокиро оиди маҳсулот, яъне паст намудани хароҷоти вақти кори (меҳнатғунҷоиш)-ро ба ҳар воҳиди маҳсулот (хизматрасонӣ) ифода мекунад, ки тавассути формулаи зерин ҳисоб карда мешавад [2]:

$$I_m = \frac{\sum_{i=1}^n M_0}{\sum_{i=1}^n M_1}, \quad (1)$$

Дар ин ҷо: I_m – индекси меҳнатталабии маҳсулот;

M_0 - меҳнатталабии воҳиди маҳсулот дар давраи гузашта;

M_1 – меҳнатталабии воҳиди маҳсулот дар давраи ҳисоботӣ;

n – шумораи номгӯи маҳсулот ($i=1, 2, \dots, n$)

Барои таҳлили таъсироти тағйирёбии меҳнатталабии маҳсулот ба тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат формулаи зерин истифода бурда мешавад:

$$\Delta X_M = \frac{X_{M_{дг}} - X_{M_{дх}}}{X_{M_{дх}}} * 100\% \quad (2)$$

Дар ин ҷо: ΔX_M - таъсироти тағйирёбии меҳнатталабии маҳсулот ба тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат; $X_{M_{дг}}$ – ҳосилнокии меҳнати давраи гузашта; $X_{M_{дх}}$ – ҳосилнокии меҳнати давраи ҳозира.

Ба ақидаи Алексеева М.М. дар соҳаи саноати сабук, инчунин меҳнатталабии 1 сомонӣ арзиши маҳсулотро, низ муайян мекунанд [3]. Ба фикри мо, ин маънои онро ифода менамояд, ки ба ҳар як сомони арзиши маҳсулот чӣ қадар вақт хароҷот шудааст. Мо ақидаи Алексеева М.М.-ро тарафдори намуда, онро ба таври формулави чунин тавсиф менамоем:

$$M_M = \frac{\sum_{i=1}^n F_p}{\sum_{i=1}^n C_p} \quad (3)$$

Дар ин ҷо: F_p - фонди вақти корӣ; C_p – арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда; n – давраи муайяни таҳлил.

Барои муайн намудани нишондиҳандаи миёнасоатии истеҳсоли маҳсулот, формулаи 3-ро тағйир медиҳем:

$$M_M = \frac{\sum_{i=1}^n C_p}{\sum_{i=1}^n F_p} \quad (4)$$

Тавассути ифодаи мазкур, мо метавонем ҳаҷми миёнасоатии истеҳсоли маҳсулоти саноати сабукро муайян намоем, ки аз он таъминоти самарнокии ҳосилнокии меҳнати кормандони корхонаҳои соҳаи мазкур вобастагии зич дорад.

Савицкая Г.В. чунин меҳисобад, ки зимни гузаронидани таҳлили меҳнатталабии маҳсулоти саноати сабук, омӯзиши динамикаи меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот, иҷроиши нақша бо назардошти сатҳи меҳнатталабии маҳсулот, сабаби тағйирёбӣ ва таъсири он ба ҳосилнокии меҳнати кормандон зарур мебошад [4].

Ақидаи Савицкая Г.В. имкон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот бо назардошти меҳнатталабии он дар давраи пешистода, бе талафоти миқдориву сифатӣ ба роҳ монда шавад. Ба фикри мо, барои таъминоти сифатии нақшагирӣ истеҳсоли маҳсулот дар давраи пешистода, омӯзиши нишондиҳандаҳои барзиёдии иҷроиши давраи ҳисоботи нақшаи истеҳсоли маҳсулот зарур мебошад, ки онро тавассути формулаи зерин ифода намудан мумкин мебошад:

$$\Delta \bar{C}_n = \frac{\Delta M_M \% * 100}{100 - \Delta M_M \%}, \quad \text{ё} \quad \Delta \bar{C}_{нв} = \frac{\Delta M_M \% * 100}{100 - \Delta M_M \%} \quad (5)$$

Дар ин ҷо: $\Delta \bar{C}_{нак}$ – тағйирёбии миёнасоатии нақшавӣ, сомонӣ; ΔM_M - тағйирёбии меҳнатталабӣ.

Формулаи 5 инчунин барои муайян намудани таносуби байни меҳнатталабии маҳсулот ва сатҳи ҳосилнокии меҳнат истифода бурда мешавад. Бинобар он вазни қиёсии меҳнатталабии маҳсулот аз коркарди миёнасоатии корӣ вобастагӣ дорад.

Тағйирёбии сатҳи миёнаи вазни қиёсии меҳнатталабии маҳсулот аз ҳисоби тағйирёбии намудҳои алоҳидаи маҳсулот M_{mi} ва сохтори истеҳсолот ба миён меояд. Дар ҳолати зиёд шудани вазни қиёсии маҳсулоти дорои меҳнатталабиаш баланд буда, сатҳи миёнаи он низ меафзояд ва дар ҳолати паст шудани вазни қиёсии маҳсулоти дорои меҳнатталабиаш баланд буда сатҳи миёнаи он паст мешавад, ки тавассути формулаи зерин ҳисоб менамоянд:

$$\bar{M}_M = \sum (M_{mi} * B_{ki}), \quad (6)$$

Таъсири ин омилҳоро ба сатҳи миёнаи меҳнатталабии маҳсулот, тавассути усули занҷирӣ гузориши бузургҳои миёна, ҳисоб намудан мумкин аст:

$$\bar{M}_H = \frac{\sum_{i=1}^n (V_H * M_H)}{\sum_{i=1}^n V_H}, \quad (7)$$

Дар ин ҷо: $\bar{M}_H$ – меҳнатталабии миёнаи нақшавӣ; V_H – хароҷоти меҳнат барои истеҳсоли маҳсулот аз рӯи нақша; M_H – меҳнатталабии нақшавӣ.

$$\overline{M}_B = \frac{\sum_{i=1}^n (V_B * M_B)}{\sum_{i=1}^n V_B}, \quad (8)$$

Барои баҳодихии самаранокии меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук, таъсири сохтори омилҳоро ба тағйирёбии меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот истифода менамоянд, ки он барои банақша гирифтани хароҷоти сохтори истеҳсоли маҳсулот ва таъминоти самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ заминаи бозғатимод мегузорад.

Ҳамин тавр, захираҳои меҳнати корхонаҳои саноатӣ (кадрҳо) – ин маҷмӯи кормандони касбу ихтисосҳои гуногуни дар корхона машғули меҳнат буда ва ба ҳайати рӯйхати он шомил шуда мебошанд. Ба ҳайати рӯйхати кадрҳои корхонаҳои саноатӣ ҳамаи кормандони ба кор қабулгардида, ки бо фаъолияти асосиву ёрирасон машғуланд, дохил мешаванд.

Одатан, ҳайати кормандони корхонаҳои саноатиро ба кадрҳои истеҳсоли ва кадрҳои, ки дар қисматҳои ғайри истеҳсоли фаъолият мекунанд, тақсим менамоянд.

Ба коргарони ёрирасони корхонаҳои саноатӣ, ҳайати кормандоне, ки дар сеҳҳои истеҳсоли ба чараёни истеҳсолот хизмат мерасонанд, шомил карда мешаванд.

Дар навбати худ коргарони ёрирасон метавонанд ба гуруҳҳои функционали тақсим шаванд, ба монанди:

- кормандон доир ба рондани нақлиёт;
- кормандони боркунандаи маҳсулоти тайёр ба нақлиёт ва қабули ашёи истеҳсоли;
- кормандони назораткунанда;
- кормандони таъмиркунандаи таҷҳизоти истеҳсолкунандаи маҳсулот;
- кормандони ҳоҷагӣ;
- кормандони анбори нигоҳдошти маҳсулоти тайёр ва ашёи хом.

Ҳосилнокии меҳнат – нишондиҳандаи муҳими иқтисодие, ки барои муайян намудани самаранокии фаъолияти меҳнати танҳо як коргар ва инчунин аҳли коллективи корхона истифода мешавад. Нишондиҳандаи бештар паҳн гардидаи ҳосилнокии меҳнат, ин коркарди маҳсулот мебошад.

Барои таъминоти самаранокии меҳнати кормандон дар соҳаи саноати сабук, ба назар гирифтани меҳнатталабии иҷрои кор ва мувофиқакунонии шумораи кормандон дар корхона зарур мебошад.

Ба ақидаи Горфинкель В.Я., Купряков Е.М. меҳнатталабии маҳсулоти саноати сабук – ин хароҷоти вақти корӣ барои воҳиди истеҳсоли маҳсулот ва ё ҳаҷми умумии он дар фосилаи вақти муайян мебошад.

Вобаста аз таркиби хароҷоти меҳнат барои истеҳсолоти маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук панҷ намуди меҳнатталабиро аз ҳам ҷудо мекунанд: технологӣ; хизматрасонӣ; идоракунӣ; истеҳсоли ва умумӣ.

Ба ақидаи Грибанова Н.Н. барои муайян намудани самаранокии меҳнатталабии маҳсулот, онро дар соҳаи саноати сабук, боз чунин тасниф намудан мумкин аст [5]: меҳнатталабии мутлақ ва нисбӣ, меҳнатталабии максималӣ ва минималӣ, меҳнатталабии миёна ва оптималӣ, мустақим ва ғайримустақим.

Мо ақидаи Н.Н. Грибановро оиди таснифи меҳнатталабии маҳсулот бо гуруҳи максималӣ ва минималӣ, миёна ва оптималӣ тарафдори менамоем. Зеро, дар натиҷаи муайян намудани ҳаҷми максималӣ ва минамалии меҳнатталабии маҳсулот меъёри хароҷоти меҳнат банақша гирифташуда, самаранокии ҳосилнокии меҳнати кормандон дар корхона таъмин карда мешавад. Гуруҳбандӣ миёна ва оптималӣ меҳнатталабии маҳсулот, имкон медиҳад, ки талафоти маҳсулот паст гардида сифати иҷроиши он мақсаднок ба роҳ монда шавад.

Таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ бо мақсади муайян намудани ҳаҷми захираҳо, сарфа намудани онҳо барои таъминоти афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва ғойда, паст намудани арзиши маҳсулот (қору хизмат)- и истеҳсолшаванда, таъминоти шароити мунтазами истифода бурдани қобилияти қорӣ қормандон, истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, тавассути баҳодиҳии меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот банақшагирифта шуда, самаранокии он муайян карда мешавад. Бо воситаи баҳодиҳии меҳнатталабии маҳсулот таъсироти омилҳо ба истеҳсоли маҳсулот муайян карда мешавад, ки ин барои бамеъёргии хароҷоти сохтори истеҳсоли маҳсулот ва таъминоти самаранокии ғайолияти қорхонаҳои саноатӣ заминаи бозътимод меғузорад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 318 с.
2. Виноградов, Ю. С. Математическая статистика и ее применение в текстильной и швейной промышленности / Ю.С. Виноградов. - М.: Легкая индустрия, 1976. - 312 с.
3. Генкин Б.М., Свистунов В.М. Основы организации труда: учебное пособие. - М.:НОРМА, 2008. – 400 с.
4. Горфинкель В.Я., Купряков Е.М. Экономика предприятия: / В.Я. Горфинкель, Е.М. Купряков и др. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2004. – 367 с.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. - 5-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2009. - 536 с
6. Шарипова А.Г. Предпринимательство, как фактор экономического роста в условиях формирующейся рыночной экономики Республики Таджикистан //Автореферати дисс... кан. экон. наук. -Душанбе, 2006. -23с.
7. Комилов С.Д., Алиева Г.Ш. Предпринимательство и менеджмент развития инновационной деятельности. - Душанбе: Ирфон, 2008.-220 с.

ТРУДОЕМКОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ И ЕЕ ОЦЕНКА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

БОБОЗОДА МЕЪРОДЖ,

доктор философии (PhD) – доктор по специальности экономика, начальник отдела дистанционного обучения Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. mehrojbo@mail.ru тел:92-930-05-01.

В данной статье анализируются вопросы трудоёмкость производства промышленной продукции. Эффективность производства промышленной продукции определено несколькими математико-экономическими формулами. В статье анализируются объем производства продукции и влияние факторов на ее, использования такого алгоритма обеспечивает конкурентоспособность промышленной продукции.

Ключевые слова: *трудоёмкость, промышленность, продукция, оценка, промышленные предприятий.*

LABORIOUSNESS OF PRODUCTION AND ITS EVALUATION AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

BOBOZODA MERODJ,

doctor of philosophy (PhD) - doctor of economics, head of the distance learning department of the Tajik state university of commerce.

This article analyzes the issues of labor intensity in the production of industrial products. The efficiency of industrial production is determined by several mathematical and economic formulas. The article analyzes the volume of production and the influence of factors on it; the use of such an algorithm ensures the competitiveness of industrial products.

Key word: laboriousness, industry, products, assessment, industrial enterprises.

*Муқарриз: Ризозода Т.Р., д.и.и., профессор, муовини
ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ ДДХБСТ*

РУШИДИ МАРКЕТИНГИ ҲУДУДӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД: ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ БЕРУНА ВА ДОХИЛӢ

БОБОҶОНОВА МАНЗУРАХОН СОДИҚҶОНОВА,

унвонҷӯи кафедраи менечмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд E-mail:

Babadzhanova.m.1997@mail.ru Тел.: (+992) 92-798-07-47

Дар ин мақола мафҳуми маркетинги ҳудудӣ ҳамчун воситаи мутобиқшавии минтақавӣ ба шароити муосири бозор, васеъ кардани имкониятҳо ва беҳтар кардани неқӯаҳволии иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили муҳити дохилӣ ва берунӣи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла мероси таърихӣ ва фарҳангии он, захираҳои табиӣ, иқтисодӣ саноатӣ ва бахшҳои сайёҳӣ ва маориф равона карда шудааст. Самтҳои стратегии рушди минтақа, аз ҷумла рушди саноат, содирот, сайёҳӣ, илм ва инноватсия, инчунин нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ баррасӣ мешаванд. Зарурати маркетинги ҳудудӣ барои рушди стратегияҳои муассири ҳамкорӣ байни ҳукумат, тичорат ва ҷомеаҳо таъкид карда мешавад, ки бо ин роҳ ба барқароршавии иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ва тақвияти мавқеи рақобатпазирии он дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо. Маркетинги ҳудудӣ, таҳлили муҳит, рушди иқтисодӣ, стратегияҳои маркетингӣ, кластерҳои саноатӣ, ҷалби инвестиция, туризм, бренди минтақавӣ.

Дар айни замон, «маркетинг» мафҳуми маъмулест, ки дар соҳаҳои гуногуни фаъолият: тичоратӣ ва ҷамъиятӣ, сохторҳои мақомоти давлатӣ, карераи тичоратии кормандон ва ҳатто дар ҳаёти шахсӣ дучор мешавад. Маркетологҳо мутахассиси серталабанд, зеро фаъолияти маркетингӣ кори душвори амалӣ, аз ҷумла намудҳои гуногуни тадқиқот мебошад [1 – С. 238]. Ин таҳкими қобилияти ҷомеаи ҳудудӣ барои мутобиқ шудан ба тағйироти бозор, зиёд кардани имкониятҳо, баланд бардоштани неқӯаҳволии ҷомеа, на танҳо беҳтар кардани обрӯ ва пешбурди қаламрав мебошад. К.Б.Норкин маркетинги шаҳрро воситаи воқуниш ба ҷолишҳои муосир ва зиддиятҳои рушди шаҳр мешуморад [5].

Тадқиқоти маркетингӣ ба низом даровардани маҷмуи муайяни маълумоти зарурӣ вобаста ба вазъиятҳои маркетингии ташкилотҳо, ҷамъоварӣ, таҳлил ва ҳисоботдиҳии онҳо дар бораи натиҷаҳо мебошад. Онҳо барои қабули қарорҳо, арзёбии фаъолият ва ҳалли мушкилот заруранд.

Ҷадвали 1. Таҳқиқоти маркетингӣ

№	Таҳқиқоти маркетингӣ
1.	Бозор (конъюнктура, сохтор, иқтисод, сиёсати рақобат, интиҳоби бозорҳои мақсаднок, пешгӯии ҳаҷми бозор)
2.	Маҳсулот (ассортимент, ҷойгиршавӣ, сифат, рақобатпазирӣ, хосиятҳои маҳсулот, тавлиди ғояҳо барои маҳсулоти нав)
3.	Истеъмолкунандагон (мавҷуд будани мол, тамоюли истеъмол, рафтор, қаноатмандӣ)
4.	Рақибон (муайян кардани рақибони эҳтимолӣ, муайян кардани иқтисодӣ молиявӣ, воқуниши истеъмолкунандагон ба воситаҳои маркетинги рақибон)
5.	Нархҳо (рафтор ва аксуламали харидорон нисбат ба нархҳо, муносибати байни нарх ва мол, пешгӯии сиёсати нархгузорӣ)
6.	Тақсироти маҳсулот (муқоисаи системаҳои тақсироти маҳсулот, ҷойгиршавии истеҳсолкунандагон, ҷойгиршавии савдои яклухт ва ҷаҳона, имкониятҳои алоқаи

	нақлиётӣ)
7.	Алоқаҳои коммуникатсионӣ (ҳолат ва рушди реклама, ташаккули талабот ба маҳсулоти тичоратӣ, усулҳои пешбурди фурӯш, ташкили муносибатҳои ҷамъиятӣ)
8.	Инфраструктураи бозор (корхонаю ташкилот, таъмини хизматрасонӣ, системаҳои алоқа)
9.	Муҳити дохилӣ ва беруна (системаи ташкил ва идоракунии, суботи молиявӣ, сиёсати инноватсионӣ, дараҷаи таъминоти иттилоотӣ, даромадноки ва бехатарӣ, ҳайати кормандон, ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи ширкат, имкониятҳо ва таҳдидҳо, омилҳои, ки ба фаъолият таъсир мерасонанд)
10.	Ташкили савдо (бозори мақсаднок, иқтисодии бозор, усулҳои савдо, хизматрасонӣ, идоракунии захираҳо, шумора ва сохтори кормандони фурӯш)
11.	Миёнаравҳо (фикри миёнаравҳо, шумора ва сохтори истеъмолкунандагони эҳтимоли, хароҷоти тақсимот, истифодаи фондҳои асосӣ ва сармояи гардон)

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Муҳимияти ин тадқиқот дар он аст, ки барномаи тамоми тадқиқоти маркетингӣ васеъ аст, аммо маҳз омӯзиши муҳити дохилӣ ва берунии объект имкон медиҳад, ки сатҳи воқеии рақобатпазирии он дар натиҷаи тадқиқот ва муқоисаи омилҳои дахлдор муайян карда шавад. Яъне, ба омилҳои динамикии муҳити беруна фаъолияти корхона мутобик гардонида шавад [3 — с. 372].

Худи маркетинги муосир намудҳои зеринро дар бар мегирад:

- 1) Маркетинги офлайн;
- 2) Маркетинги ҳудудӣ;
- 3) Маркетинги мундариҷа;
- 4) Маркетинги мобилӣ;
- 5) Маркетинги шабакавӣ;
- 6) Маркетинги чорабиниҳо;
- 7) Маркетинги тичоратӣ;
- 8) Маркетинги байнисоҳавӣ;
- 9) Маркетинги партизанӣ (маркетинги пинҳонӣ);
- 10) Маркетинги вирусӣ;
- 11) Маркетинги интернетӣ.

Дар ин ҷо мо бояд дар бораи маркетинги ҳудудӣ муфассалтар таваккуф кунем. Дар адабиёт оид ба маркетинги ҳудудӣ тафсириҳои гуногуни ин концепсия мавҷуданд. Ф.Котлер ва ҳамкорони ӯ ин истилоҳи «Маркетинги ҷойгиршавӣ»-ро истифода мебаранд. Ба ақидаи онҳо маркетинг равиши ҳамаҷонибаи ҳалли мушкилоти ҳудудро таъмин мекунад, аз ин рӯ дар мундариҷаи ин равиш таълиғи ҳудуд танҳо як қисми хурд аст [4].

Мақсадҳои маркетинги минтақавӣ:

- 1) муайян кардан, ташхис, ҳолати ҳудуд;
- 2) сабабҳо, пайдоиш, инкишофи дурнамои ҳалли масъалаҳо дар асоси дарки воқеии арзишҳо, захираҳо, имкониятҳои ҳудуд;
- 3) таҳияи нақшаи дарозмуддати марҳилавии сармоягузорӣ ва дигаргунсозии ҷамъияти ҳудудӣ.

Дар байни олимони, таҷрибаомӯзон ва маъмулкунандагони маркетинги ҳудудӣ А.М.Лавров, В.С.Сурнин, К.Б.Норкин ва И.В.Арженовский намоёнтаринанд. Дар ин ҷо пешниҳоди андешаҳои ин мутахассисон бамаврид аст [3].

Ба гуфтаи А.М.Лавров ва В.С.Сурнин, маркетинги худуд, ки барои таъмини сатҳи баланд ва сифати зиндагии аҳолии он нигаронида шудааст. А.Л.Мнатсаканян бо онҳо розӣ шуда, нақши бартаридоштаи «маҳсулоти дохилӣ», фароҳам овардани шароити муносиби зиндагии сокинони ин минтақаро, ки бартариҳои асосии рақобатӣ дар баробари «маркетинги беруна» мегардад, тасдиқ мекунад.

Ба ақдаи олими фаронсавӣ А. Даян ба таври анъанавӣ таъкид мекунад, ки маркетинг барои баланд бардоштани обрӯи территория, ҷалб намудани саноатчиён ва диққати мардум дар бораи он нигаронида шудааст. Ба ақидаи И.В.Арженовский бесабаб нест, ки маркетинги худуд як идеяи пешрафта, фалсафаест, ки тамаркуз ба ниёзҳои гуруҳҳои мақсадноки харидорони хизматрасониرو талаб мекунад. Ба гуфтаи Ф.Котлер, маркетинг - воситаи тараққиёти стратегияи территория ва аз ҳама бештар ҳалли комплекси масъалаҳои он мебошад.

Умуман, метавон хулоса кард, ки маркетинги худудӣ – ин маркетинг ба манфиати ҳуди худуд, субъектҳои дохилии он ва субъектҳои берунаи манфиатдор ба худуд аст. Ба ибораи дигар, ҳадафи асосии ҷунин маркетинг фуруши худуд ба харидорони эҳтимолӣ бо мақсади беҳтар кардани зиндагии сокинони он мебошад [6].

Ин ҷо объекти таҳқиқот омӯхтани муҳити дохилӣ ва берунии худуди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карда шудааст. Вилояти бостонии Суғд (аз калимаи “суғд” – “пасти” ҷое, ки об ҷамъ мешавад) яке аз сарзаминҳои бостонӣ, таърихӣ ҷуғрофӣ ориёӣ, ки дар маҷмӯъ водии Зарафшон, Қашқадарё, Сирдарё ва Ҳафтрудро дар бар мегирад, маҳсуб меёбад.

Қисмати фарҳангии таърихӣ вилоят аз Сарзми Панҷакент (охири ҳазорсолаи IV – ва аввали ҳазорсолаи II пеш аз мелод) воқеъ дар водии Зарафшон оғоз меёбад. Ин маркази қадимаи пайдошавӣ ва рушди зироаткорӣ тоҷикон, фарҳанги шаҳрсозӣ ва ҳунар ба шумор рафта, таърихи беш аз 5500-сола дорад. Давраи мазкури Роҳи бузурги абрешим давраи рушди шаҳрсозӣ ва инкишофи деҳот, фаъолияти тичоративу бозор, хоҷагидорӣ ва фарҳанг, муносибатҳои дипломатӣ, муколамаи халқиятҳо, дӯстӣ ва ҳамкорӣ ба шумор меравад. Олимон бар он ақидаанд, ки дар таърихи Роҳи бузурги абрешим давраи мазкури ибтидои асри миёна қуллаи нашъунамои он ва давраи байналмилалӣ суғдии Роҳи бузурги абрешим ба ҳисоб меравад.

Дар худуди вилоят, ки дорои захираҳои зиёди фароғатӣ, олами бойи набототу ҳайвонот мебошад, имконияти рушди намудҳои мухталифи сайёҳӣ мавҷуд аст.

Дар вилоят 236 кон иктишоф ёфта, дар қисми зиёди онҳо истихроҷи канданиҳои фойданок ба роҳ монда шудааст. Захираҳои ашёи хоми вилоят: нафт – 46,6 млн. тонна, газ – 52,9 млрд. м³ ва конденсат – 26,9 млн. тонна муайян карда шуда, ҳамагӣ дар вилоят 11 кони нафту газ мавҷуд аст [6- с.11].

Бо дарназардошти эълон шудани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ба ин масъала дар вилояти Суғд таваҷҷуҳ зиёд гардид. Дар ин росто, теъдоди корхонаҳои саноатӣ дар вилоят 1198 ададро ташкил дод, ки аз ин 1160 корхонаи истеҳсолӣ ва 38 коргоҳи хизматрасонии саноатӣ мебошад. Ҳиссаи вилоят дар маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар 56,1 фоизро ташкил медиҳад. [10]

Дар вилоят саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ рушд ёфта, корхонаҳои истихроҷ ва коркарди тилло, нукра, сурб, рух, флюорит, ангишт, нафт, гази табиӣ, санги хоро, мармар, гач, реги қвартсӣ ва дигар масолеҳи сохтмон фаъолият мекунад.

Корхонаҳои бузурги саноатии вилоят дар шаҳру ноҳияҳои Хучанд, Бӯстон, Гулистон, Исфара, Истаравшан, Конибодом, Панҷакент, Истиклол, Айнӣ, Мастҷоҳ ва Бобочон Ғафуров ҷойгир шудаанд. Самти асосии соҳаи саноат саноати сабук, ҳӯроқворӣ, коркарди маъданҳои

кӯҳӣ, тозакунии маъданҳои кӯҳӣ ва истеҳсоли масолеҳи сохтмон ба шумор меравад. Имкониятҳои калон барои истеҳсоли оби нӯшокӣ, тилло, пахта, ресмони пахтагин, матоъҳо, қолинҳо ва ғ. вучуд доранд.

Вилоят аз захираҳои об бой мебошад. Дарёҳои Сир, Исфара, Зарафшон ва як қатор рӯдҳои калони кӯҳӣ бо захираҳои худ соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳоро бо об таъмин мекунад. Дар обанбори «Қайроққум» ҳаҷми зиёди об захира мегардад. Зироати асосии кишоварзӣ пахта мебошад. Дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои вилоят имконияти рушди соҳаи чорводорӣ фароҳам аст.

Саҳми баҳши хусусӣ дар рушди иқтисодии вилоят, махсусан дар рушди инфрасохтори аввалиндараҷа, хизматрасониҳо ва истеҳсолоти саноатӣ кишоварзӣ сол аз сол тавсеа ёфта, ҳиссаи он дар раванди таъсис додани ҷойҳои нави корӣ басо назаррас мебошад.

Яке аз воситаҳои пешбурди фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидор ин додани имтиёзҳо тавассути ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад, ки таҷрибаи маъмули сатҳи ҷаҳонӣ махсус меёбад.

Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми майи соли 2008, №227 “Дар бораи таъсис додани минтақаҳои озоди иқтисодии “Панҷи поён” ва “Суғд” дар майдони 320 гектар таъсис дода шуда, дар минтақаи ҷанубу ғарбии шаҳри Хучанд ҷойгир шудааст.

Бо мақсади ба роҳ мондани содироти ҳарчи бештари маҳсулоти истеҳсолнамудаи субъектҳои минтақа корбарӣ ҷиҳати ташкили маркази нави логистикӣ дар “Минтақаи озоди иқтисодӣ” идома дода шуда, фаъолияти он ба дастгирӣ намудани тиҷорати маҳаллӣ ва байналмилалӣ, инчунин ба таъмин намудани пешбурди молу маҳсулот тавассути “Роҳи абрешим” ва дигар долонҳои нақлиётӣ нигаронида шудааст. Ҳамзамон, дар нимсолаи аввал дар МОИ “Суғд” 3 субъектӣ нав ба қайд гирифта шуд, ки дар натиҷа шумораи субъектҳо ба 37 адад расид, 21 адади он ба фаъолияти истеҳсолӣ, сохтмонӣ, хизматрасонӣ ва савдо машғул мебошад [11].

Бояд қайд кард, ки бозори фурӯши маҳсулоти субъектҳои МОИ “Суғд” ба ғайр аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигар кишварҳо, аз қабili Ёзбекистон, Қазоқистон, Туркменистон, Ироқ, Озобойҷон ва Туркияро дар бар мегирад. Ҳаҷми маҳсулоти содиротии субъектҳо дар давраи ҳисоботӣ 46,2 миллион сомони ро ташкил намудааст. Ҳаҷми сармоягузори мустақим аз оғози фаъолияти МОИ “Суғд” ба 199,4 миллион сомонӣ баробар гардид. шумораи умумии ҷойҳои корӣ дар МОИ «Суғд» 885 нафар ро ташкил медиҳад [8– С. 130-139].

Вилояти Суғд бо зиёда аз 60 кишвари ИДМ ва хориҷи дур муносибати тиҷоратӣ иқтисодиро ба роҳ мондааст. Ҳиссаи давлатҳои ИДМ дар сохтори гардиши савдои хориҷии вилоят 78,8 фоиз ва дигар мамалики ҷаҳон 21,2 фоиз ро дар бар мегирад. Барои ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои назаррас дар ин самт дар марҳилаи минбаъда роҳандозӣ намудани диверсификасияи сохтори содирот ва тавассути ҷорӣ намудани истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши иловаи баланд роҳ ёфтан ба бозорҳои Иттиҳоди Аврупо, Амрико ва давлатҳои Осиёи минтақаи Уқёнуси Ором (АТР) афзалияти асосӣ доништа мешавад.

Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар вилоят ба 43 адад расонида, зиёда аз 200 хатсайрҳои сайёҳӣ, 2 ташкилоти ҷамъиятӣ – Ассотсиатсияи рушди сайёҳии Зарафшон ва Шурои рушди сайёҳӣ бо мақсади пешниҳод намудани хизматрасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ фаъолият бурда истодаанд.

Дар ҳудуди вилоят 89 меҳмонхонаву осоишгоҳ ва 1190 ёдгории таърихӣ фарҳангӣ мавҷуд буда, ба сайёҳон хизмат мерасонанд. Дар вилоят як қатор минтақаҳои таърихӣ истироҳатӣ, аз қабili МД “Маҷмаи фарҳангӣ таърихӣ Қалъаи Хучанд”, МД “МТФ

Истиклол”, “Мақбараи Шайх Муслиҳиддин”, МД “Қасри фарҳангии Арбоб”, МД “Ҷазираи Темурмалик”, “Баҳри Тоҷик”, озоишгоҳи “Баҳористон”, озоишгоҳи “Зумрад”, урдугоҳи “Шоҳин”, пойгоҳи кӯҳнавардию сайёҳии “Артуч”, Искандаркӯл, кӯли Аловиддин (дар кӯҳҳои Фон), Пойгоҳи бостоншиносии “Саразм” (дорои таърихи зиёда аз 5500 сола), Панҷакенти қадим, зодгоҳи сардафтарии адабиёти классикии тоҷикӣ форс устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (деҳаи Панҷрӯд), Кӯли Калон, Ҳафткӯл, қуллаҳои баланду сарсафеди Чимтарға, оромгоҳи Нақибхон Туғрал, Шамси Табрӣ, Абӯлқосими Гургонӣ ва Ҳоҷа Исоқ, қалъаи Муғ, мақбараҳои файласуф шайх Абубакри Шиблӣ (асри VIII), Ҳоҷа Абдурахмони Авф (асри VIII), ансамбли меъмории Ҳазрати Шоҳ (асрҳои XVII-XIX), Сари Мазор (асри XVI) маҷуд мебошанд, ки ба самтҳои гуногуни сайёҳии кӯҳнавардӣ, экологӣ, таърихӣ фарҳангӣ ва истироҳатӣ мусоидат менамоянд.

Дар миқёси вилоят 247 иншооти варзишӣ, аз ҷумла 201 майдончаи варзишӣ, 42 толори варзишӣ, 3 ҳавзи шиноварӣ ва 1 маҷмааи варзишӣ ба маблағи умумии 79,6 млн. сомонӣ, аз ҷумла бо ҷалби 24,6 млн. сомонӣ маблағҳои бҷети маҳаллӣ ва 55,0 млн. сомонӣ маблағҳои соҳибкорон сохта ба истифода дода шуд. [10]

Соҳаи маориф яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб рафта, ба ин соҳа ҳамчун захираи стратегии инкишофи зехнӣ ва омили муҳимтарини таҳкими давлатдорӣ эътибори ҷиддӣ дода мешавад.

Технопарк, ки фаъолияти он ба таҳия ва татбиқи инноватсияҳо оид ба лоиҳаҳои афзалиятнок дар соҳаи технологияҳои оптикӣ ва электронӣ нигаронида шудааст, ки дар оянда барои тараққиёти дарозмуддати иқтисодӣ минтақа аҳамияти аввалиндараҷа ва барои модернизатсияи маҷмааи саноатӣ заминаи муосири технологиро фароҳам меорад. [8]

Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030 ислоҳоти миқёси дарозмуддатро муайян мекунад, ҳеле муҳим аст, ки натиҷаҳои фосилавии ислоҳот дар барномаи миёнамуҳлат инъикос ёбанд. Ҷунин раванд бояд дар робита бо нишондиҳандаҳои мақсадноки афзалиятҳои асосии рушд таъмин гардад. Аз ин рӯ, дурнамои рушди бахшҳои калидии илм, технология ва инноватсияҳои кишвар бояд ба талаботи муосири глобалӣ ва миллии ҷавобгӯ бошанд. Дар доираи инкишофи низми инфрасохтор дар бахшҳои фаъолияти илмӣ, илмию техникӣ ва инноватсионӣ таъсис ва рушди нуқтаҳои рушд барои тичоратикунории коркардҳо дар ҳар минтақаи кишвар дар мисоли технопаркҳо зарур аст. Барои баланд бардоштани сатҳи фаъолияти инноватсионӣ дар ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ вусат бахшидани фаъолияти паркҳои технологӣ вазифаи саривақтӣ мебошад.

Имрӯз дар вилояти Суғд сохтори муассири рушди инноватсионӣ ташаккул ёфтааст. Ба он Технопаркҳои ДДҲБСТ, ДПДТ ба номи академик М.Осимӣ, ДКМТ, ДИСДТТ, ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров ва ФДТТИ дохил мешаванд. Саноати минтақа ба истехсолоти доништалаб, технологияи баланд нигаронида шудааст. Муассисаҳои таълимии номбурда барои татбиқи илм ва ҷорӣ кардани технологияи нав дар истехсолот кӯшишҳои зиёд ба ҳарч додаанд.

Рушди маркетинги ҳудудӣ дар вилояти Суғд вусатаи калидии стратегӣ барои пешбурди пешрафти устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақа мебошад. Таҳлили муҳити дохилӣ ва беруна захираҳои фаровони табиӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва саноатӣ, инчунин имкониятҳои рушди гуногуни сайёҳӣ, саноатӣ ва рушди инноватсиониро нишон медиҳад. Ҷанбаи асосӣ ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ, бахши ҳусусӣ ва ҷамоатҳои маҳаллӣ мебошад, ки заминаро барои татбиқи стратегияҳои муассири маркетингӣ, ки ба беҳтар кардани неқӯаҳволии аҳоли ва тақвияти рақобатпазирии минтақавӣ нигаронида шудаанд, фароҳам меорад. Дар муқобили мушкилоти ҷаҳонии имрӯза, татбиқ ва рушди бомуваффақияти маркетинги ҳудудӣ дар вилояти

Суғд рушди динамикии он, ҳамгирой ба бозорҳои байналмилалӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагии сокинони онро таъмин хоҳад кард.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1 Егоров Ю. Н. Управление маркетингом: учебник / Ю. Н. Егоров. – М.: ИНФРА-М, 2020. – С. 238
- 2 Каменева Н. Г. Маркетинговые исследования: учебное пособие / Н. Г. Каменева, В. А. Поляков. — М.: ИНФРА-М, 2020. — С. 368
- 3 Каменева Н. Г. Маркетинговые исследования: учебное пособие / Н. Г. Каменева, В. А. Поляков. — М.: ИНФРА-М, 2020. — С. 372
- 4 Маркетинг страны: имидж и конкурентоспособность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://byfly-kabinet.ru/territorialnyi-marketing-obshchee-ponyatie-sushchnost-raznovidnosti-territorialnyi-marketing-napravlen.html>
- 5 Маркетинг страны: имидж и конкурентоспособность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://byfly-kabinet.ru/territorialnyi-marketing-obshchee-ponyatie-sushchnost-raznovidnosti-territorialnyi-marketing-napravlen.html>
- 6 Виды и типа маркетинга: без скучной теории [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://in-scale.ru/blog/vidy-marketinga>
- 7 Барномаи миёнамӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 - С.11
- 8 Ғаффаров Ф.М. Нақши сармоягузорӣ ва МОИ дар раванди саноатикунони кишвар/мақолаи илмӣ /Душанбе: Ахбори Донишгоҳи миллий, 2019. – С. 130-139.
- 9 Официальный портал органов государственной власти РМ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://e-mordovia.ru/o-mordovii/>
- 10 Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи иттилоотӣ]. — Речаи дастрасӣ: <https://www.stat.tj/hissai-viloyati-su%d2%93d-dar-majmui-mahsuloti-sanoatii-kishvar-561-foizro-tashkil-dodaast/>
- 11 Нашрияти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд [Манбаи иттилоотӣ]. — Речаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/haqiqatisugd/posts/>

РАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ:

АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ СРЕДЫ

БАБАДЖАНОВОЙ МАНЗУРАХОН САДЫҚДЖАНОВНЕ,

соискатель кафедры менеджмент и маркетинга Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета комерции в г. Худжанд E-mail:

Babadzhanova.m.1997@mail.ru Тел.: (+992) 92-798-07-47

В статье раскрывается концепция территориального маркетинга как инструмента адаптации регионов к современным рыночным условиям, расширения возможностей и повышения уровня благосостояния общества. Особое внимание уделяется анализу внутренней и внешней среды Согдийской области Республики Таджикистан, включая историко-культурное наследие, природные ресурсы, промышленный потенциал, туристический и образовательный сектора. Рассматриваются стратегические направления развития региона, такие как развитие промышленности, экспорта, туризма, науки и инноваций, а также роль свободных экономических зон и инфраструктурных проектов. Подчеркивается необходимость развития территориального маркетинга для формирования эффективных стратегий сотрудничества между государством, бизнесом и сообществами, что способствует

социально-экономическому подъему региона и укреплению его конкурентных позиций на внутреннем и глобальном рынках.

Ключевые слова: территориальный маркетинг, экологический анализ, экономическое развитие, маркетинговые стратегии, промышленные кластеры, привлечение инвестиций, туризм, региональный бренд.

**TERRITORIAL MARKETING DEVELOPMENT IN THE SUGHD REGION:
ANALYSIS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL ENVIRONMENT**

BOBOJONOVA MANZURAKHON SODIKJONOVNA,

Applicant of the Department of Management and Marketing,

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand. E-

mail: Babadzhanova.m.1997@mail.ru.Tel.: (+992) 92-798-07-47

This article explores the concept of territorial marketing as a tool for regional adaptation to modern market conditions, expanding opportunities, and improving social well-being. Particular attention is paid to analyzing the internal and external environments of the Sughd region of the Republic of Tajikistan, including its historical and cultural heritage, natural resources, industrial potential, and tourism and education sectors. Strategic areas for the region's development are examined, including industrial development, exports, tourism, science, and innovation, as well as the role of free economic zones and infrastructure projects. The need for territorial marketing is emphasized to foster effective strategies for cooperation between government, business, and communities, thereby contributing to the region's socioeconomic recovery and strengthening its competitive position in domestic and global markets.

Keywords: Territorial marketing, environmental analysis, economic development, marketing strategies, industrial clusters, investment attraction, tourism, regional brand.

*Муқарриз: Алиев А.Р, н.и.и, дотсент, мудири
кафедрои баҳисобгирии бухгалтерии Донишқадаи
иқтисод ва савдои ДДТТ дар ш. Хуҷанд.*

УДК: 351.863:330.131.7(575.3)

**АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАҲЛИЛИ ТАҲДИДҲО БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ
ДАР РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ**

ГАДОЕВ ҲАСАН СОЛИҲОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи сайёҳӣ ва бизнеси меҳмондорӣ

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5

Тел.: (+992) 901-09-88-95. E-mail: hasan_81-g@mail.ru

ЗУВАЙДУЛЛОЕВ САЛОҲИДДИН АЗИЗУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ, табиӣ-риёзии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва

соҳибкорӣ Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5

Тел.: (+992) 444-44-40-14. E-mail: szuvaidulloev2016@gmail.com

Мақола ба таҳқиқи равишҳои назариявӣ методологии таҳлили таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ бахшида шудааст. Мақсади таҳқиқот таҳия ва асоснок кардани заминаи концептуалӣ барои таҳлили таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Моҳият ва муҳтавои амнияти иқтисодӣ ҳамчун як мафҳуми бисёрҷанба, ки дар таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар шароити иқтисодиёти кушодаи миллии ташаккул ёфтааст, ифшо карда шудааст. Диққати махсус ба таснифи таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ, институтсионалӣ, молиявӣ, сохторӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин таҳлили табдили онҳо дар таҳти таъсири равандҳои ҳамгирӣ равона карда шудааст. Имконияти истифодаи равишҳои муназзам, институтсионалӣ, такрористеҳсолӣ ва ба хавф нигаронидашуда барои таҳлил ва арзёбии таҳдидҳо асоснок карда шудааст. Муқаррароти назариявӣ ба хусусиятҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо сатҳи баланди кушодагии иқтисодии хориҷӣ ва осебпазирӣ ба зарбаҳои берунӣ тавсиф мешавад, мутобиқ карда шудаанд. Натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар таҳияи стратегияҳо ва механизмҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити амиқсозии ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, таҳдидҳо, ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти рӯ ба рушд, иқтисодиёти миллии, хавфҳои институтсионалӣ, таҳдидҳои молиявӣ, номунавозинии сохторӣ, равиши муназзам, равиши ба хавф нигаронидашуда, устувории иқтисодиёти миллии.

Бо афзоиши ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ, таъмини амнияти иқтисодии мамлакатҳо аҳамияти бештар пайдо мекунад. Таҳкими робитаҳои ҳамгирӣ, аз як тараф, имкониятро барои рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва навсозии технологияи истеҳсолот васеъ мекунад, аз тарафи дигар, – хавфҳо ва таҳдидҳои навро ба вучуд меорад, ки бо афзоиши вобастагии берунӣ, осебпазирӣ низомҳои молиявӣ, номунавозинии сохторӣ ва нобаробарӣ дар рушди иқтисодӣ марбут мебошанд. Барои мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин равандҳо бо ҳассосияти бештар ба зарбаҳои берунӣ ҳамрадиқанд, ки зарурати дарки илмӣ таҳдидҳо ба амнияти иқтисодиро дар шароити ҳамгирӣ таъкид мекунад. Дар ин робита, таҳияи равишҳои концептуалӣ ва методологӣ барои таҳлили таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ, ки барои ошкор намудани тинат, шаклҳои зоҳиршавӣ ва механизмҳои

табдили онҳо бо таъсири равандҳои ҳамгироӣ имкон медиҳанд, аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ пайдо мекунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро муқаррароти появии назарияи иқтисодӣ, назарияҳои амниятӣ иқтисодӣ, ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқот концепсияҳои амниятӣ миллӣ ва иқтисодӣ, рушди устувор ва мутавозин, инчунин муқаррароти назариявии ифшокунондаи хусусиятҳои иқтисодиёти рӯ ба рушд дар шароити ҷаҳонишавӣ ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ истифода шудаанд. Тақия ба концепсияҳои назариявии мазкур имкон медиҳад, ки амниятӣ иқтисодӣ ҳамчун як низоми мураккаби дорои унсурҳои зиёд, ки таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ташаккул ёфтааст, баррасӣ карда шавад ва қонуниятҳои пайдоиш ва табдили таҳдидҳо дар иқтисодиёти миллии ҳамгиро ошкор карда шаванд.

Мақсади таҳқиқот таҳия ва асоснок кардани заминаи концептуалӣ барои таҳлили таҳдидҳо ба амниятӣ иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ таҳдидҳои анъанавии амниятӣ иқтисодиро табдил дода, хосияти ҷамаҷонибаи мураккаб ва ба ҳам алоқаманди онҳоро тақвият медиҳад. Таҳлили самараноки ин таҳдидҳо танҳо дар асоси ҳамгироии равишҳои муназзам, институтсионалӣ ва такрористеҳсол, ки ба хусусиятҳои иқтисодиёти миллӣ мутобиқ карда шудаанд, имконпазир аст.

Дар раванди таҳқиқот усулҳои умумии илмӣ ва махсуси дарки зухуроти иқтисодӣ, аз ҷумла таҳлил ва таркиб, индуксия ва дедуксия, таҳлили муназзам ва сохторию мантиқӣ, равишҳои муқоисавӣ ва институтсионалӣ истифода шудаанд. Усулҳои таснифот, ҷамъбастанӣ ва истисноӣ илмӣ низ истифода шуданд, ки дар маҷмӯъ барои ташаккули тасаввурот дар бораи таҳдидҳо ба амниятӣ иқтисодӣ дар заминаи равандҳои ҳамгироӣ имкон додаанд.

Масъалаҳои амниятӣ иқтисодӣ ва таҳдидҳо ба он дар адабиёт ба таври васеъ баррасӣ шудаанд. Дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ, ин масъалаҳо пеш аз ҳама дар заминаи ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ баррасӣ шуда, осебпазирии иқтисодиёти миллӣ дар муқобили зарбаҳои берунӣ ва нобаробарии рушд таъкид карда мешавад. Л.И. Абалкин [1], В.К. Сенчагов [13] ва С.Ю. Глазев [5] амниятӣ иқтисодиро ҳамчун хусусияти муназзами устувори иқтисодиёти миллӣ, ки аз қобилияти давлат барои муқовимат ба таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ дар шароити низомҳои ҷӯшодаи иқтисодӣ вобаста аст, тафсир мекунанд. Ҷ. Стиглицс [18] ва Д. Родрик [17] ин муқарраротро бо ифшои зиддиятҳои байни амиқшавии ҳамгироии иқтисодӣ, иқтисодии институтсионалии миллӣ ва таъмини рушди устувор муқаммал мекунанд, ки барои дарки назариявии васеътари табдили таҳдидҳо ба амниятӣ иқтисодӣ дар шароити равандҳои ҳамгироӣ имкон медиҳад.

Дар асарҳои олимони тоҷик масъалаҳои амниятӣ иқтисодӣ бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодиёти миллӣ ва робитаҳои иқтисодии хориҷӣ таҳқиқ мешавад. Б.Д. Тағоев равишҳо ва воситаҳои таъмини амниятӣ иқтисодиро дар шароити ҷаҳонишавӣ меомӯзад [15], М.Т. Каримова ба таҳдидҳои дар фаъолияти иқтисодии хориҷии мамлакат пайдошаванда таваҷҷуҳ мекунад [6]. Механизмҳои институтсионалии таъмини амниятӣ иқтисодиро А.Ш. Валиев [3] ва Ф.А. Ҷабборов [16] ва таҳқиқ кардаанд. Масъалаҳои хавфҳо ва таҳдидҳо дар шароити иқтисодиёти рақамиро муҳаққиқ Н.А. Попов ифшо кардааст [11], ҷанбаҳои назариявии амниятӣ молиявӣ ҳамчун унсурҳои таркибии амниятӣ иқтисодӣ дар интишороти Ҳ.А. Абдуалимзода баррасӣ шудаанд [2]. Инчунин асарҳои дигаре, ки ба масъалаҳои марбут бахшида шудаанд, дар интишороти илмӣ мавҷуданд [7; 8; 9; 10]. Бо вучуди саҳми назарраси муаллифони зикршуда, дар адабиёти илмӣ ватанӣ ҳолигоҳи муайяне дар таҳқиқи асосҳои

концептуалии таҳлили ҳамаҷонибаи таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ мавҷуд аст, ки барои анҷом додани таҳқиқот дар ин самт анғезаи илмӣ мебошад.

Амнияти иқтисодӣ мафҳуми мураккаб ва бисёрсатҳа мебошад, ки вазъи дар таҳти ҳимоя қарор доштани иқтисодиёти миллиро аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ, ки метавонанд устувории рушди иҷтимоию иқтисодӣ, соҳибхитиёрии иқтисодӣ ва иқтидори такрористеҳсолкунии давлатро халалдор кунанд, ифода мекунад. Бо амиқтар шудани равандҳои ҳамгирӣ, муҳтавои амнияти иқтисодӣ ба таври назаррас васеъ мешавад, зеро иқтисодиёти милли ба низоми муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ бештар ворид шуда, вобастагии он аз шароити бозори берунӣ ва ҷараёнҳои фаромарзии сармоя, молҳо, хизматрасониҳо ва технологияҳо бештар мешавад.

Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар муҳити ҳамгирошуда дар сатҳҳои гуногун зоҳир мешаванд. Дар сатҳи макроиқтисодӣ, онҳо бо номутавозиниҳои савдои хориҷӣ, афзоиши қарзи беруна, ноустувории қурби асъор ва вобастагӣ аз манбаъҳои берунии маблағгузорӣ алоқаманданд. Дар сатҳи мезо, таҳдидҳо дар сушт шудани рақобатпазирии соҳаҳо ва минтақаҳои алоҳида, ҷойивазкунии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва таҳрифи сохтори иқтисодӣ зоҳир мешаванд. Дар сатҳи микро, таҳдидҳо дар коҳиши устувории субъектҳои иқтисодӣ, афзоиши харочот, дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ ва вобастагии технологӣ зоҳир мешаванд.

Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар равандҳои ҳамгирӣ метавонанд ҳам дар шаклҳои ошкоро ва ҳам дар шаклҳои ниҳон зоҳир шаванд. Таҳдидҳои ошкоро зарбаҳои шадиди иқтисодии берунӣ, маҳдудияти савдо ва ноустувориҳои марбут ба бухрон дар бозорҳои ҷаҳониро дар бар мегиранд. Таҳдидҳои ниҳон тадриҷан инкишоф меёбанд ва дар вайроншавии сохтори иқтисодиёт, аз даст додани бахшҳои стратегӣ, вобастагии институтсионалӣ ва коҳиши иқтидори рушди дарозмуддат зоҳир мешаванд. Барои мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба рушд, ин шаклҳои таҳдид аз сабаби маҳдудияти қобилияти мутобиқшавӣ ва ҳассосияти баланд ба тағйироти берунӣ махсусан муҳим мебошанд.

Моҳияти амнияти иқтисодӣ дар шароити равандҳои ҳамгирӣ дар таъмини рушди устувор ва мутавозини иқтисодиёти милли дар муҳити озоди иқтисодии хориҷӣ ифода меёбад ва муҳтавои он бо иқтидори давлат барои ошкор намудан, таҳлил ва бартараф кардани таҳдидҳо, ки дар натиҷаи амиқшавии ҳамгирӣ ба вучуд меоянд, муайян карда мешавад. Ин барои тасниф ва таҳлили минбаъдаи таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси иқтисодиёти рӯ ба рушд аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминаи назариявиро фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, «Аҳамият ва нақши амнияти иқтисодӣ дар ташаккул ва тақвияти мавқеи давлат дар низоми ҷаҳонӣ ифода меёбад. Ҳангоми ба даст овардани амнияти иқтисодии мамлакат манфиатҳои давлат риоя гардида, қарорҳои муассири иҷтимоию иқтисодӣ қабул карда мешаванд» [4, с. 7]. Дар робита ба ин, муҳаққиқ П. Содикзода чунин зикр мекунад: «таъмини амнияти иқтисодӣ гавари истиқлолияти кишвар, шарти устуворӣ ва самаранокии ҳаёти ҷомеа, ноил шудан ба пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Амнияти иқтисодӣ барои давлат муҳим шуда, як унсури муҳими давлатдорӣ ба ҳисоб меравад ва аз ин рӯ, таъмини он яке аз афзалиятҳои муҳимтарини милли ба ҳисоб меравад» [14, с. 40].

Амнияти иқтисодии мамлакат аз омилҳои сершумор ташаккул меёбад, ки дар байни онҳо равандҳои ҳамгирӣ нақши калидӣ доранд. Ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ боиси пайдоиши таҳдидҳои нав ва табдили хавфҳои анъанавӣ мегардад. Барои таҳлили муназзам, таснифоти

тахдидҳо ба амнияти иқтисодӣ аз рӯи пайдоиш, хусусият ва сатҳи таъсир мақбул аст. Пеш аз ҳама таҳдидҳоро метавон ба намудҳои берунӣ ва дохилӣ ҷудо кард.

Таҳдидҳои берунӣ дар таҳти таъсири омилҳои муҳити байналмилалӣ – ноустувории бозорҳои молии ҷаҳонӣ ва моли, тағйирёбии қурби асёр, тағйирот дар муҳити иқтисодии хориҷӣ, маҳдудияти савдо ва сармоягузорӣ, ки аз ҷониби мамлакатҳои дигар ҷорӣ карда шудаанд, ташаккул меёбанд. Онҳо ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, тавозуни пардохт, ҷаъолияти сармоягузорӣ ва суботи асёр таъсир мерасонанд, ки барои иқтисодиёти рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан муҳим аст.

Таҳдидҳои дохилӣ бо муҳити номукаммали институтсионалӣ, устувории молиявии нокифояи субъектҳои иқтисодӣ, камбудӣҳо дар танзими ҳуқуқӣ ва ҷаъолияти сохторҳои идоракунӣ, инчунин ноустувории иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои алоҳида алоқаманд мебошанд. Ин таҳдидҳо самаранокии истифодаи бартариҳои ҳамгироиро маҳдуд мекунанд ва метавонанд бо таъсири омилҳои берунӣ шадидтар шаванд.

Ба хоҳири анҷом додани таҳлили муносиб, таҳдидҳоро метавон ба намудҳои асосӣ, ки хосият ва доираи таъсири онҳоро инъикос мекунанд, гурӯҳбандӣ кард. Дар ҷадвали 1 гурӯҳҳои асосии таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар шароити равандҳои ҳамгироӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Таснифоти таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ

Гурӯҳи таҳдидҳо	Тавсифи асосӣ	Мисолҳои зоҳиршавӣ
Институтсионалӣ	Мутобиқшавии нокифояи ниҳодҳои давлатӣ, танзимкунии заиф, ғасод.	Маҳдудияти соҳибхитиёрии сиёсати иқтисодӣ, коҳиши самаранокии назорат ва таҳрифи механизмҳои танзимкунанда.
Молиявӣ	Осебпазирии низоми молиявӣ, қарзи берунӣ, ноустувории қурби асёр.	Ноустувории бонкҳо, афзоиши таваррум, бухрони пардохтпазирӣ, хавфи хуруҷи сармоя.
Сохторӣ	Номутавозинӣ байни бахшҳои иқтисодӣ, вобастагӣ аз шумораи маҳдуди молҳои содиротӣ.	Қафомонии технологӣ, вайроншавии сохтори саноат, коҳиши рақобатпазирӣ.
Иҷтимоию иқтисодӣ	Хавфҳои марбут ба аҳоли ва бозори меҳнат	Афзоиши бекорӣ, ҷараёнҳои муҳоҷират, нобаробарии иҷтимоӣ
Иттилоотӣ	Таҳдидҳо дар соҳаи маълумот ва инфрасохтори иттилоотӣ.	Ҳамлаҳои киберӣ, ихроҷи иттилооти иқтисодӣ, таҳрифи маълумот.
Экологӣ	Таъсир ба захираҳои табиӣ ва устувории иқтисодиёт.	Коҳиши ҳосилнокии захираҳо, афзоиши хароҷоти мутобиқшавӣ ва барқарорсозӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҳдидҳои берунӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас мерасонанд ва барои рушди устувор мушкилоти нав эҷод мекунанд. Тавре ки қайд карда мешавад, «Вазъияти нави геополитикӣ ва баромадани Тоҷикистон ба арсаи ҷаҳонӣ ба сифати давлати мустақил ва соҳибистиқлол, суръатбахшӣ ба ҷаъолияти сиёсати берунӣ баъди барқарор намудани сулҳ ва муътадилӣ дар пеши мамлакат вазифаҳои навро мегузоранд, ки бо ғаёлгардонии ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ алоқаманд мебошанд» [12, с. 114]. Ин шароит

зарурати таҳлили муназзами хавфҳои берунӣ ва арзёбии ҳамаҷонибаи таъсири онҳо ба амнияти иқтисодии мамлакатро тақвият медиҳад.

Ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ на танҳо таҳдидҳои навро ба вучуд меорад, балки таҳдидҳои мавҷударо низ табдил медиҳад. Хавфҳои анъанавии дохилӣ, ба монанди хавфҳои институтсионалӣ ё молиявӣ, бо таъсири кушодагии берунии иқтисодиёт ва афзоиши вобастагӣ аз бозорҳои байналмилалӣ зиёд мешаванд. Таҳдидҳои берунӣ, дар навбати худ, бо хавфҳои дохилӣ ба ҳам пайваست мешаванд ва таҳдидҳои ҳамаҷонибаеро ба вучуд меоранд, ки равишҳои ҳамгироро барои таҳлил ва коҳиши худ талаб мекунанд.

Таҳлили муассири таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ истифодаи равишҳои ҳамаҷонибаи методологиеро талаб мекунад, ки бисёрҷанбагӣ, пӯёнӣ ва пайвастагии омилҳои таъсиррасон ба иқтисодиёти миллиро ба назар мегиранд. Дар адабиёт якҷанд равишҳои асосӣ ҷудо карда мешаванд, ки фаҳмиши муназзами таҳдидҳо ва арзёбии муносиби онҳоро таъмин мекунанд, аз қабилӣ: равиши муназзам, институтсионалӣ, тақрористеҳсолӣ, равиши ба хавф нигаронидашуда ва дигарҳо.

Равиши муназзам амнияти иқтисодиро ҳамчун як низоми бисёрсатҳа ва ба ҳам алоқаманд баррасӣ мекунад, ки дар он унсурҳои дохилӣ ва берунӣ ба таври пӯён бо ҳам ҳамкорӣ мекунанд. Таҳлили таҳдидҳо аз ин нуқтаи назар имкон медиҳад, ки муносибатҳои сохторӣ ва вазифавӣ муайян карда шаванд, таъсири як хавф ба унсурҳои дигари низом муайян карда шавад ва оқибатҳои он барои устувори иқтисодиёти милли дар маҷмӯ арзёбӣ карда шаванд. Равиши муназзам барои иқтисодиёти рӯ ба рушд, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он равандҳои ҳамгирӣ вобастагҳои мураккаби мутақобиларо байни унсурҳои макроиқтисодӣ, молиявӣ ва институтсионалӣ ба вучуд меоранд, махсусан муҳим аст.

Равиши институтсионалӣ ба нақши ниҳодҳои давлатӣ ва бозорӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ тамарқуз мекунад. Он имкон медиҳад, ки камбудҳои дар пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, заъфҳои механизмҳои танзим ва назорат, инчунин самаранокӣ тадбирҳои институтсионалӣ барои бартараф намудани таҳдидҳо муайян карда шаванд. Дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ, хавфҳои институтсионалӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд, зеро қоидаҳо ва стандартҳои байналмилалӣ метавонанд осебпазирии иқтисодиёти миллиро афзоиш диҳанд, агар ниҳодҳои дохилӣ ба таври кофӣ мутобик нашаванд.

Равиши тақрористеҳсолӣ амнияти иқтисодиро аз нигоҳи равандҳои тақрористеҳсоли устувори захираҳо ва иқтидори иқтисодӣ меомӯзад. Он ба қобилияти иқтисодиёти милли барои нигоҳ доштани истеҳсолоти устувор, тақрористеҳсолкунии сармояи инсонӣ ва моддӣ, таъмини истиклолияти захиравӣ ва озуқаворӣ таъкид мекунад. Дар шароити ҳамгирӣ, равиши мазкур имкон медиҳад, ки таҳдидҳои дар натиҷаи тағйироти сохторӣ, рақобати берунӣ ва вобастагӣ аз таъминоти байналмилалӣ пайдошуда арзёбӣ ва самтҳои баланд бардоштани қобилияти мутобикшавии иқтисодиёт ошкор карда шаванд.

Равиши ба хавф нигаронидашуда муайян кардан, арзёбии миқдорӣ ва мартабабандии таҳдидҳоро дар назар дорад, ки барои таҳия кардани тадбирҳои афзалиятноки бартарафсозии онҳо имкон медиҳад. Он усулҳои таҳлили эҳтимолияти рӯйдодҳои номатлуб, арзёбии оқибатҳои онҳо ва муайян кардани стратегияи идоракунии хавфҳоро дар бар мегирад. Истифодаи равиши ба хавф нигаронидашуда дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ имкон медиҳад, ки табдили таҳдидҳо ояндабинӣ карда шавад, робитаҳои байнихамдигарии онҳо ба назар гирифта шаванд ва тадбирҳои муносиби муҳофизатӣ дар сатҳи милли ва соҳаҳои алоҳида роҳандозӣ карда шаванд.

Илова ба асосҳои методологии дар боло зикршуда, таҳлили амнияти иқтисодӣ аз равишҳои вазъиятӣ, сценариявӣ, муқоисавӣ ва эконометрикӣ истифода мебарад, ки имкон

медиханд сенарияҳои эҳтимолии таҳдидҳо амсиласозӣ карда шаванд ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти миллӣ ояндабинӣ карда шавад. Омезиши онҳо бо равишҳои муназзам, институтсионалӣ, такрористехсолӣ ва ба хавф нигаронидашуда дарки ҳамаҷониба ва ба шароити иқтисодиёти рӯ ба рушд мутобиқшудаи таҳдидҳо ва қабули муассири қарорҳои идоракуниро таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, истифодаи равишҳои методологии ҳамаҷониба – муназзам, институтсионалӣ, такрористехсолӣ, ба хавф нигаронидашуда ва дигарҳо – имкон медиҳад, ки амсилаи мукаммали таҳлил ва арзёбии таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ таҳия карда шавад, ки бисёрҷанбагии омилҳо, табилии хавфҳо дар шароити ҳамгирӣ ва хусусиятҳои иқтисодиёти рӯ ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар мегирад. Ин равиш асоси методологиро барои тавсияҳои амалӣ ва таҳияи стратегияҳои баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ бунёд мекунад.

Дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таҳдидҳои мураккаби амнияти иқтисодӣ рӯ ба рӯ аст, ки хавфҳои дохилӣ ва беруниро муттаҳид мекунад. Таҳдидҳои молиявӣ, ки бо вобастагии баланд аз манбаъҳои берунии маблағгузорӣ, ноустувории қурби асъор ва қарзи берунӣ марбут мебошанд, инчунин таҳдидҳои сохторӣ, ки дар гуногуншаклии маҳдуди истеҳсолот ва ақибмонии технологӣ дар баъзе соҳаҳо зоҳир мешаванд, аҳамияти хоса доранд.

Хавфҳои институтсионалӣ аз номукаммалии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва мутобиқшавии маҳдуди ниҳодҳои давлатӣ ба талаботи равандҳои ҳамгирӣ бармеоянд, ки самаранокии танзим ва назорати иқтисодиётро коҳиш медиҳад. Таҳдидҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар афзоиши бекорӣ, чараёнҳои муҳоҷират ва зиёдшавии нобаробарии иҷтимоӣ зоҳир мешаванд ва осебпазирии иқтисодиётро афзоиш медиҳанд.

Мутобиқсозии муқаррароти назариявӣ ба хусусиятҳои миллӣ имкон медиҳад, ки кушодагии иқтисодиёт, захираҳои маҳдуд ва ҳассосияти афзояндаи он ба зарбаҳои берунӣ ба назар гирифта шавад, инчунин тадбирҳои ҳамаҷониба барои бартараф кардани таҳдидҳо ва баланд бардоштани устувории иқтисодиёт таҳия карда шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки равандҳои ҳамгирӣ ҳамзамон имкониятро барои рушд фароҳам меоранд, аммо барои таъмини амнияти иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти рӯ ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон корбурди равишҳои муназзам ва ба хавф нигаронидашударо талаб мекунад.

Дар шароити равандҳои ҳамгирӣ, ҳифзи манбаъҳои дохилии суботи иқтисодӣ аҳамияти хоса дорад. «Соҳибкории ватанӣ тақии муҳими иқтисодиёт аст; аз ин рӯ, таъмини рушди ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии он аз таҳдидҳои гуногун яке аз шартҳои калидӣ мебошад, ки таҳдидҳои дарозмуддатро ба амнияти иқтисодии ҷумҳурӣ бартараф мекунад» [3, с. 148]. Ин зарурати таҳияи тадбирҳои ҳадафноки дастгирии давлатии соҳибкорӣ ҳамчун унсури калидии низоми амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба миён меорад.

Таҳлил нишон дод, ки амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ ҳосияти ҳамаҷонибаи мураккаб дорад. Равандҳои ҳамгирӣ ҳам имкониятро барои рушди иқтисодӣ, воридшавии сармоя ва навсозии технологӣ фароҳам меоранд ва ҳам ба пайдошавии таҳдидҳои нав, аз ҷумла таҳдидҳои молиявӣ, сохторӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ боис мешаванд.

Омезиши равишҳои муназзам, институтсионалӣ, такрористехсолӣ ва ба хавф нигаронидашуда имкон дод, ки табилии таҳдидҳо ошкор карда шавад: хавфҳои дохилӣ дар таҳти таъсири кушодагии берунии иқтисодиёт афзоиш меёбанд, таҳдидҳои берунӣ ҳосияти муназзам гирифта, хавфҳои мураккаби бо ҳам алоқамандро ба вучуд меоранд. Дар амал, ин маънои онро дорад, ки воситаҳои анъанавии ҳифзи амнияти иқтисодӣ бояд ба хусусиятҳои

иктисодиёти кушода ва рӯ ба рушд, ки захираҳои маҳдуд, вобастагии баланди берунӣ ва ҳассосият ба зарбаҳои ҷаҳониरो ба назар мегирад, мутобик қарда шаванд.

Таҳқиқот якҷанд маҳдудият дорад. Якум, диққати асосӣ ба таҳлили назариявӣ ва методологияи таҳдидҳо равона қарда шудааст, вале арзёбии ҳамаҷонибаи миқдории таъсири онҳо ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида нашудааст. Дуюм, аз сабаби маҳдуд будани ҳаҷм ва дастрасии маълумоти оморӣ, баъзе хавфҳои дохилӣ ва берунӣ бе истифодаи амсилаҳои муфассали эконометрикӣ таҳқиқ қарда шуданд. Сеюм, таҳқиқи амалияҳои хориҷии ҳамгироӣ хусусияти умумӣ доштанд ва метавонистанд қисман ба шароити миллии мутобик қарда шаванд, ки ин тасдиқи минбаъдаи эмпирикиро талаб мекунад.

Хулосаҳо:

1. Амнияти иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ бо мураккабӣ, бисёрҷанбагӣ ва пайвастагии омилҳо тавсиф мешавад. Таъсири ҳамгироӣ ҳам дар тақвияти таҳдидҳои анъанавии дохилӣ ва ҳам дар пайдоиши хавфҳои нави берунӣ зоҳир мешавад.

2. Гурӯҳҳои асосии таҳдидҳо инҳоянд: таҳдидҳои молиявӣ, сохторӣ, институтсионалӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, иттилоотӣ ва экологӣ, ки таҳти таъсири равандҳои ҳамгироӣ табдил меёбанд.

3. Истифодаи равишҳои муназзам, институтсионалӣ, такрористехсолӣ ва ба хавф нигаронидашуда имкон медиҳад, ки робитаҳои байни таҳдидҳо муайян ва стратегияҳои муассир барои бартарафсозии онҳо таҳия қарда шаванд.

4. Сарфи назар аз имконияти ҳамгироӣ барои рушди иқтисодӣ ва навсозӣ, иқтисодиёти миллии дар муқобили зарбаҳои берунӣ осебпазир боқӣ мемонад, ки таҳлили ҳамаҷонибаи таҳдидҳо ва тақмили доимии механизмҳои институтсионалӣ ва молиявиро барои таъмини амнияти иқтисодӣ талаб мекунад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абалкин, Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13

2. Абдуалимзода, Ҳ.А. Ҷанбаҳои назариявии амнияти молиявӣ ҳамчун ҷузъи таркибии амнияти иқтисодии давлат / Ҳ.А. Абдуалимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 9. – С. 54-62

3. Валиев, А.Ш. Институциональный механизм обеспечения экономической безопасности / А.Ш. Валиев, Ш. Самариддини // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 9. – С. 142-150

4. Васильева, Л.П. Экономическая безопасность: определения и сущность / Л.П. Васильева // Журнал прикладных исследований. – 2020. – № 3. – С. 6-13

5. Глазьев, С.Ю. О стратегии развития российской экономики / С.Ю. Глазьев // Россия и современный мир. – 2007. – № 3. – С. 103-123

6. Каримова, М.Т. Проблемы обеспечения экономической безопасности во внешнеэкономической деятельности Таджикистана / М.Т. Каримова, Ч.Р. Хасанов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-1. – С. 161-166

7. Каримов, Б.Ҳ. Баландбардории сифат ва самаранокӣ хизматрасониҳои аудиторӣ: истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ / Б.Ҳ. Каримов, З. Т. Ғуломов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №. 3-2. – С. 47-54

8. Каримов, Б.Ҳ. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо / Б.Ҳ. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1(58). – С. 138-151

9. Одиназода, К.С. Модели таъмини ҳолати мувозинатӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон / К.С. Одиназода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – Р. 171-183

10. Одиназода, К.С. Муҳочирати меҳнати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, вазъ ва тамоюли рушди он / К.С. Одиназода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 2(45). – С. 214-223

11. Попов, Н.А. Риски и угрозы экономической безопасности в цифровой экономике / Н.А. Попов, З.Х. Иматчоев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-1(38). – С. 99-111

12. Сафарова, Р.Б. Раванди ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба амнияти иқтисодии кишварҳо / Р.Б. Сафарова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – С. 110-117

13. Сенчагов, В.К. Экономическая безопасность России: общий курс: учебник / В.К. Сенчагов. – Москва: Дело, 2005. – 895 с.

14. Содикзода, П. Консепсияҳои муосири амнияти иқтисодии мамлакат / П. Содикзода, Н.И. Давлатова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 4-2(39). – С. 35-41

15. Тагоев, Б.Д. Обеспечение экономической безопасности в условиях глобализации: подходы и инструменты / Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 8. – С. 29-35

16. Ҷабборов, Ф.А. Ҷанбаҳои институтсионалии таъмини амнияти иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Ҷабборов, М.С. Файзизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 6. – С. 190-196

17. Rodrik, D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy / Dani Rodrik. – New York: W.W. Norton & Company, 2011. – 272 p.

18. Stiglitz, J.E. Globalization and Its Discontents / J.E. Stiglitz. – New York: W.W. Norton & Company, 2002. – 304 p.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

ГАДОВЕ ХАСАН СОЛИХОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой туризма и гостиничного бизнеса
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Борбада 48/5. Тел.: (+992) 901-09-88-95. E-mail: hasan_81-g@mail.ru

ЗУВАЙДУЛЛОВ САЛОХИДДИН АЗИЗУЛЛОВИЧ,

ассистент кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Международного
университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Борбада 48/5. Тел.: (+992) 444-44-40-14. E-mail: szuvaidulloev2016@gmail.com

Статья посвящена исследованию теоретико-методологических подходов к анализу угроз экономической безопасности в условиях внешнеэкономической интеграции. Целью исследования является разработка и обоснование концептуальной основы анализа угроз экономической безопасности в контексте внешней экономической интеграции с учетом особенностей национальной экономики Республики Таджикистан. Раскрывается сущность и

содержание экономической безопасности как многомерной категории, формирующейся под воздействием внутренних и внешних факторов в условиях открытости национальной экономики. Особое внимание уделено классификации угроз экономической безопасности, включая внешние и внутренние, институциональные, финансовые, структурные и социально-экономические угрозы, а также анализу их трансформации под влиянием интеграционных процессов. Обоснована целесообразность применения системного, институционального, воспроизводственного и риск-ориентированного подходов к анализу и оценке угроз. Теоретические положения адаптированы к специфике экономики Республики Таджикистан, характеризующейся высокой внешнеэкономической открытостью и уязвимостью к внешним шокам. Полученные результаты могут быть использованы при разработке стратегий и механизмов обеспечения экономической безопасности в условиях углубления внешнеэкономической интеграции.

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы, внешнеэкономическая интеграция, развивающаяся экономика, национальная экономика, институциональные риски, финансовые угрозы, структурные дисбалансы, системный подход, риск-ориентированный подход, устойчивость национальной экономики.

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ANALYZING ECONOMIC SECURITY THREATS IN INTEGRATION PROCESSES

GADOEV HASAN SOLIHOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of tourism and business hospitality, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.

Tel.: (+992) 901-09-88-95. Email: hasan_81-g@mail.ru

ZUVAIDULLOEV SALOHIDDIN AZIZULLOEVIH,

Assistant of the Department of Humanities and Natural Sciences, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.

Tel.: (+992) 444-44-40-14. E-mail: szuvaidulloev2016@gmail.com

This article explores theoretical and methodological approaches to analyzing threats to economic security in the context of foreign economic integration. The aim of the study is to develop and substantiate a conceptual framework for analyzing threats to economic security in the context of foreign economic integration, taking into account the specific features of the national economy of the Republic of Tajikistan. It reveals the essence and content of economic security as a multidimensional category formed under the influence of internal and external factors in the context of an open national economy. Particular attention is paid to the classification of threats to economic security, including external and internal, institutional, financial, structural, and socio-economic threats, as well as an analysis of their transformation under the influence of integration processes. The feasibility of applying systemic, institutional, reproductive, and risk-oriented approaches to threat analysis and assessment is substantiated. The theoretical provisions are adapted to the specifics of the economy of the Republic of Tajikistan, characterized by high foreign economic openness and vulnerability to external shocks. The results obtained can be used in developing strategies and mechanisms for ensuring economic security in the context of deepening foreign economic integration.

Key words: *economic security, threats, foreign economic integration, developing economy, national economy, institutional risks, financial threats, structural imbalances, systems approach, risk-oriented approach, sustainability of the national economy.*

*Муқарриз: Валиев Н., н.и.и, дотсент сардори раёсати
рушди стратегӣ ва идоракунии сифати ДБССТ*

УДК: 334.72:331.5(575.2)

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В
ЭКОНОМИКЕ ГБАО С УЧЕТОМ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА**

ИСКАНДАРШОЕВА

ЗАМИРА КАРАМХУДОЕВНА,

заведующая отделом социально-экономического развития Института гуманитарных наук им. Б.

Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, улица Иджубова, дом 95/1, квартира 4, тел:

+992934541166, E– mail. Dilya.04.11@mail.ru

В статье рассматриваются ключевые особенности и вызовы, сопровождающие развитие предпринимательства в экономике Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО). Автором предпринята попытка всестороннего анализа влияния регионального рынка труда, трудовой миграции, образовательной подготовки, инфраструктурных и институциональных условий на предпринимательскую активность в регионе. Работа основывается на статистических данных 2021–2024 гг. и включает территориальное распределение занятости, структуру производственных предприятий, а также уровень зависимости от одного работодателя. Отдельное внимание уделено проблеме централизма (на примере г. Хорога) и неравномерности развития между районами. Сделан вывод о необходимости комплексного, сбалансированного подхода к стимулированию малого и среднего бизнеса с учетом локальных особенностей.

Ключевые слова: предпринимательство, ГБАО, рынок труда, территориальное развитие, миграция, инфраструктура, малый бизнес

В современном контексте развития региональных экономик Республики Таджикистан особое значение приобретает комплексное исследование процессов предпринимательства в отдалённых и специфических по своему географическому и социально-экономическому положению регионах. В этом отношении ГБАО представляет собой уникальный объект анализа, где предпринимательская активность формируется под влиянием множества факторов: ограниченного доступа к внешним рынкам, высокой доли трудовой миграции, ограниченного кадрового потенциала, а также сложной логистической и климатической инфраструктуры. Несмотря на вышеперечисленные вызовы, ГБАО обладает значительным ресурсным и человеческим потенциалом, реализация которого напрямую зависит от уровня развития предпринимательской среды и способности регионального рынка труда адаптироваться к современным требованиям.

За последние годы в регионе наблюдается положительная динамика в плане роста числа производственных предприятий, особенно в административном центре - городе Хороге. Согласно собранным статистическим данным за период с 2021 по 2024 годы, в целом в ГБАО функционируют более 135 производственных предприятий, в которых занято свыше 5000 человек. Однако детальный анализ распределения этих ресурсов по районам свидетельствует о высокой степени неравномерности: около 68–75% всех рабочих мест сосредоточено в Хороге, в то время как в ряде периферийных районов, таких как Ишкашим, Рошткала, Мургаб и Рушан, производственная активность либо носит крайне ограниченный характер, либо отсутствует как таковая. Это создаёт устойчивый дисбаланс в региональной экономике, формируя точки концентрации экономической активности, с одной стороны, и зоны экономической стагнации - с другой [2, с. 143].

Учитывая, что ГБАО в силу своего горного положения и удалённости от основных экономических узлов страны испытывает трудности с привлечением крупных инвестиций,

предпринимательская деятельность становится одним из важнейших инструментов для стимулирования внутреннего производства, создания рабочих мест, сохранения населения на местах и предотвращения чрезмерной внешней миграции. Особенно важно отметить, что в последние годы начинает расти активность в таких отраслях, как лёгкая промышленность-дизайн и пошив одежды, текстиль, пищевая промышленность, таких как производство кондитерских изделий, переработка фруктов и овощей, строительство, деревообработка и особенно энергетика. Наличие крупных промышленных объектов, таких как акционерное общество «Памир Энерджи», которые не только обеспечивают регион электричеством, но и создают свыше 700 рабочих мест, играет ключевую роль в формировании стабильности на рынке труда [5, с. 86].

Тем не менее, высокая степень концентрации занятости в одном или двух крупных предприятиях создаёт дополнительные риски монозависимости региональной экономики. В случае технологических или финансовых сбоев, даже краткосрочное приостановление их деятельности может привести к серьёзным социальным и экономическим последствиям. Поэтому региональная стратегия развития должна быть направлена на создание диверсифицированной предпринимательской среды с участием малого и среднего бизнеса, способного гибко реагировать на изменения внешней среды и удовлетворять внутренние потребности населения. В этом контексте важно не только оценить количественные показатели, таких как число предприятий, работников, объёмы продукции, но и качественные характеристики: устойчивость предприятий, их технологическая оснащённость, способность к инновациям, доступ к финансовым ресурсам и рынкам сбыта, а также уровень подготовки трудовых кадров.

Особое внимание в данном исследовании уделяется взаимодействию между предпринимательством и региональным рынком труда. Структура занятости, миграционные процессы, квалификационный уровень местных работников, доступ к профессиональному обучению и переподготовке играют решающую роль в формировании конкурентоспособной предпринимательской среды. При этом становится очевидным, что без синхронизации усилий в области образования, инфраструктурного развития и государственной поддержки предпринимательства достичь устойчивого роста невозможно. Государственные и международные программы, направленные на развитие человеческого капитала, модернизацию производственных мощностей и стимулирование частных инвестиций, должны быть адаптированы к уникальным условиям каждого района ГБАО с учётом их демографических, природных и социальных особенностей.

Целью настоящего исследования является комплексный анализ специфики развития предпринимательства в экономике ГБАО с учётом существующего состояния и тенденций регионального рынка труда. В рамках работы будут рассмотрены основные макро- и микроэкономические показатели, проанализированы межрайонные различия, выявлены барьеры и возможности для предпринимательской активности, а также предложены практические рекомендации по оптимизации стратегии регионального развития. Работа базируется на официальных статистических данных, собранных за период с 2021 по 2024 годы, включая распределение предприятий и работников по районам, отраслевую структуру, численность занятых, а также экспертные оценки, предоставленные экономическими аналитиками и специалистами по региональному развитию.

На сегодняшний день, по данным, собранным за период с 2021 по 2024 годы, в ГБАО зарегистрировано 361 действующих промышленных и производственных предприятий, большинство из которых сосредоточены в Хороге. В Дарвозе функционирует около 15

предприятий, специализирующихся на производстве стройматериалов, драпировке и переработке камня, дистрибуции воды и других локальных продуктах. В Вандже и Рушане предприятия, как правило, небольшие, часто семейного типа, производящие кирпич, изделия из мрамора, кондитерские изделия и древесину. Мургаб, как самый отдалённый и высокогорный район, имеет лишь 3–5 предприятия, одно из которых занимается производством серебра и ювелирных изделий, что говорит о потенциале к развитию экспортно-ориентированных направлений [7, с. 114].

Также развиваются направления, связанные с переработкой местных природных ресурсов - мрамора, известняка, серебра, калцита и глины. Однако по сравнению с другими регионами страны, ГБАО отстаёт по уровню технологической модернизации, объёму инвестиций и доле занятых в промышленном секторе.

Анализ динамики занятости в промышленности ГБАО за период 2021–2024 годов позволяет выявить устойчивые тенденции территориального неравенства, высокой зависимости от отдельных крупных предприятий и сохраняющейся ограниченности производственного сектора в большинстве периферийных районов. В течение указанных лет общее количество занятых в промышленности варьировалось от 1288 человек в 2021 году до 1424 человек в 2024 году, демонстрируя умеренный рост на 10,8%, что в целом можно рассматривать как положительную динамику с точки зрения расширения сферы производственной занятости. Однако при детальном рассмотрении становится очевидным, что указанный рост произошёл в первую очередь за счёт увеличения численности сотрудников в городе Хороге и частично - в Дарвозском районе, тогда как большинство других районов либо демонстрировали стагнацию, либо даже снижение числа занятых [17, с. 98].

Так, в 2021 году из общего числа 1288 сотрудников, 970 человек, или 75,3%, были заняты в промышленности города Хорога, где сосредоточены 23 из 53 промышленных предприятий региона (43,4%). В 2022 году численность сотрудников в Хороге выросла до 1072 человек, или 76% от общего количества в регионе (1410 человек). В 2023 году в столице региона работали уже 1014 человек из общего числа 1211, что составило 83,7% всей производственной занятости [5, с. 120].

Анализ показывает, что именно город Хорог является единственным с относительно развитой, хотя и односторонне ориентированной системой занятости. Следует отметить, что основной вклад в численность рабочих мест вносит акционерное общество «Памир Энерджи» - крупнейшее энергетическое предприятие региона. В 2021 году предприятие насчитывало 749 работников, или 58% от всех занятых в Хороге. В 2022 году в составе «Памир Энерджи» числилось уже 765 сотрудников, составляющих 54,3% всех занятых в регионе. В 2023 году компания была разделена на два блока: производство электроэнергии - 392 человека и распределение энергии - 378 человек, что в совокупности дало 770 работников, или 63,5% от всех сотрудников в Хороге. В 2024 году эти же два подразделения насчитывали 291 и 407 человек соответственно, что в сумме составляет 698 человек - 48,9% от всей занятости в городе. Это указывает на высокую степень зависимости экономики Хорога и всего региона от одного производственного кластера, что представляет собой потенциальный системный риск (см. диаграмму 2) [2, с. 98].

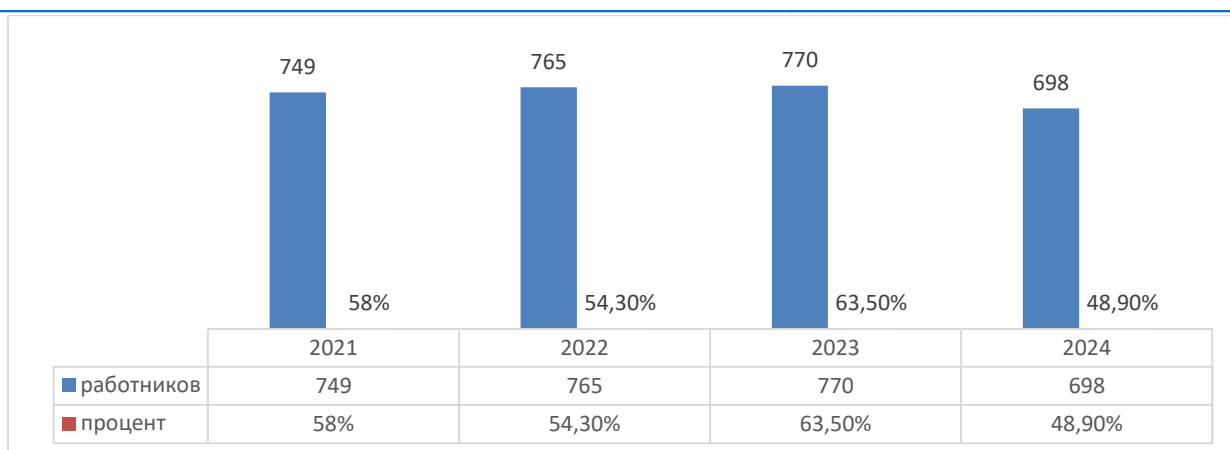

Диаграмма 2. Доля сотрудников «Памир Энерджи» в занятости города Хорога (2021–2024)

Вторым по значимости районом является Дарвоз, в котором в 2021 году работали 166 человек (12,9% от общего числа), в 2022 году - 159 человек (11,3%), в 2023 году - 143 человека (10%), и в 2024 году - 153 человека (10,7%). Здесь также наблюдается относительная стабильность занятости, которая обеспечивается такими предприятиями, как «Кохи бонувон» средняя численность работников, которых составляет от 37 до 50 человек и «Парки инновасии саноати технологии Дарвоз», специализирующиеся на переработке мрамора, производстве строительных материалов и легкой промышленности. Дарвазский район, хотя и отстаёт от Хорога по абсолютным показателям, демонстрирует лучшую сбалансированность отраслевой структуры и умеренный рост производственной базы [1, с. 35].

Следует отметить, что такие районы как Дарвазский, Рушанский, Шугнанский, Ишкашимский, Рошткалинский и Мургабский находятся в группе с низкой плотностью занятости и малым числом предприятий. В Вандже в 2021 году работали 45 человек (3,5%), в 2022 - 38 (2,7%), в 2023 - 34 (2,8%) и в 2024 - 57 человек (4%). В Рушане - от 4 до 61 человека в разные годы (от 0,3% до 4,3%). Шугнанский район имел 49 работников в 2021 году, 58 в 2022 году, 51 в 2023 году и 79 в 2024 году, что составляет около 3,8–5,5% от всех занятых. Особенно тревожные показатели зафиксированы в Ишкашимском районе: 5 сотрудников в 2021 году (0,4%), 10 в 2022 (0,7%), 12 в 2023 (1%) и 22 в 2024 (1,5%). Рошткалинский район демонстрирует рост от 1 работника в 2021 году до 39 в 2024, однако его доля остаётся небольшой около 2,7% от всей занятости. Мургабский район единственный из отдалённых районов, где занятость держится относительно стабильно - от 17 человек в 2021 году до 45 в 2024 году (3,1%) (см. диаграмму 3) [1, с. 42].

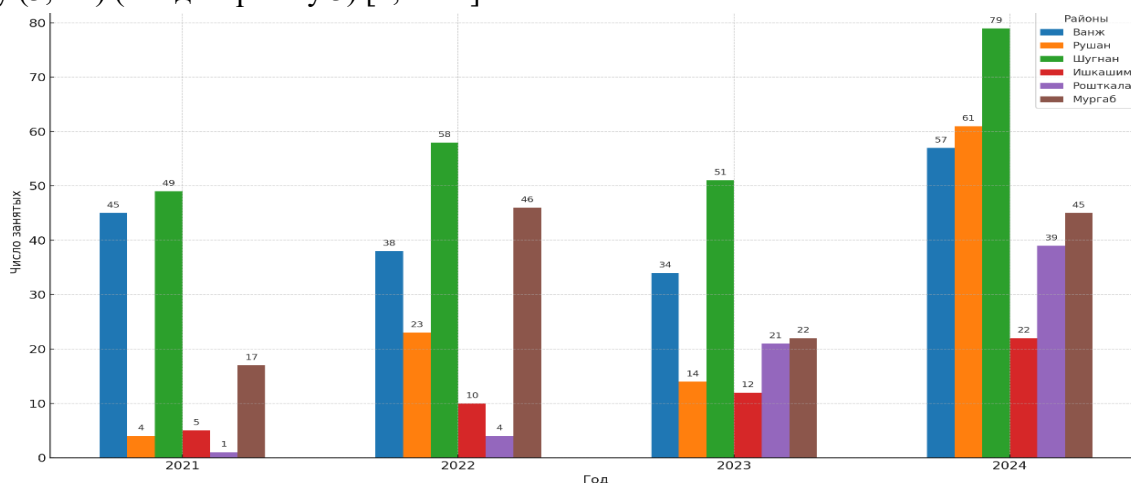

Диаграмма 3. Занятость в промышленности по районам с низкой плотностью (2021–2024)

Если рассматривать среднюю численность работников на одно предприятие, можно отметить следующие тенденции. В Хороге этот показатель составлял 42,2 в 2021 году, 31,5 в 2022 году, 26,7 в 2023 и 21 в 2024, при этом без учёта «Памир Энерджи» среднее число работников резко падает до 7-9 человек на предприятие. В Дарвазском районе этот показатель колебался от 14 до 10,2 человек на предприятие, что выше, чем в других районах. В других районах средняя численность работников на предприятие не превышала 3-4 человек, что указывает на преобладание микробизнеса и семейных форм хозяйствования [2, 3, с. 39, 40].

Таким образом, общая картина распределения занятости в промышленности ГБАО характеризуется резкой территориальной асимметрией. Хорог и, в меньшей степени, Дарвоз аккумулируют более 75-80% всей промышленной занятости региона, тогда как остальные районы пребывают на начальном или фрагментарном уровне промышленного развития. Такая ситуация приводит к дисбалансу в развитии человеческого потенциала, нарушению принципов экономической справедливости, росту миграции и снижению инвестиционной привлекательности отдалённых районов.

Для преодоления данных вызовов необходимо формировать политику территориально сбалансированного развития, направленную на создание условий для роста среднего и малого предпринимательства в отдалённых районах, расширение доступа к финансам, улучшение инфраструктуры, развитие программ профессионального обучения и стимулирование кластерных форм организации производства. Только при таких условиях возможно формирование устойчивой, диверсифицированной структуры промышленной занятости в регионе.

Дополнительной проблемой является сезонность занятости. Из-за сложных климатических условий и инфраструктурных ограничений многие виды производственной деятельности в районах ГБАО ведутся только в определённые сезоны, что влечёт за собой неполную занятость и нестабильность доходов. Это создаёт эффект нестабильного рынка труда, где работники не могут рассчитывать на долгосрочные контракты, социальную защиту и карьерный рост. В таких условиях крайне сложно говорить о формировании устойчивой предпринимательской среды, особенно вне административного центра.

Несмотря на указанные трудности, региональный рынок труда ГБАО также обладает рядом возможностей, которые могут быть использованы для стимулирования предпринимательской активности. Во-первых, это наличие нераскрытого человеческого потенциала. Молодёжь региона в целом отличается высокой мотивацией к обучению, стремлением к саморазвитию и социальной активности. Значительное число молодых людей стремится получить образование за пределами региона, но при наличии условий - возможностей для самореализации, достойной оплаты труда, инфраструктуры - готовы вернуться и применить свои знания на родине. Это открывает перспективы для программ по возвращению специалистов, поддержки молодежных бизнес-инициатив, создания стартапов с участием местных кадров.

Во-вторых, в регионе существует уникальный набор природных, этнокультурных и производственных ресурсов, которые при должной организации могут быть использованы как основа для создания новых рабочих мест. Например, ресурсы мрамора, серебра, минеральных источников, высокогорного туризма, традиционных ремёсел и пищевой переработки могут лечь в основу отраслей с высокой добавленной стоимостью. Если будут созданы условия для глубокой переработки, сертификации продукции, выхода на национальные и международные

рынки, это может привести к созданию сотен новых рабочих мест, ориентированных именно на местное население.

В-третьих, система краткосрочных курсов, профессионального переобучения, акселераторов и бизнес-инкубаторов может сыграть ключевую роль в подготовке кадров для регионального бизнеса. Опыт некоторых организаций, действующих в Хороге (включая образовательные и международные структуры), показывает, что даже краткосрочные, но качественно организованные программы обучения дают положительный эффект: выпускники начинают собственное дело, трудоустраиваются в частный сектор, участвуют в кооперативах и малых производственных группах. Расширение таких инициатив в районы является критически важным для сокращения дисбаланса на рынке труда.

Кроме того, диверсификация форм занятости - в том числе развитие социального предпринимательства, ремесленного производства, онлайн-коммерции, сельского туризма и семейных кооперативов - может предложить альтернативу классической занятости на заводах и фабриках, которые в условиях ГБАО зачастую невозможны из-за ограниченности ресурсов и рынков сбыта. Эти формы бизнеса позволяют привлекать женщин, людей с ограниченными возможностями, пожилых работников и другие уязвимые группы населения, тем самым повышая общую инклюзивность рынка труда.

Таким образом, региональный рынок труда ГБАО сегодня представляет собой одновременно и вызов, и потенциал. С одной стороны, его ограниченность, низкий уровень квалификации и структурная слабость создают существенные барьеры для развития устойчивого предпринимательства. С другой стороны, при наличии стратегического подхода, инвестиций в человеческий капитал, развитии системы профессионального образования и поддержке инициатив "снизу вверх" рынок труда может стать фундаментом для формирования нового типа предпринимательской активности - локально ориентированной, социально ответственной, технологически гибкой и культурно обоснованной.

Одной из наиболее острых проблем, оказывающих прямое влияние на эффективность бизнеса, является ограниченность и сезонность логистической инфраструктуры. Изолированность региона, труднопроходимые горные перевалы, нестабильность дорожной сети, зависящей от погодных условий, особенно в зимне-весенний период, делают поставки сырья, оборудования и готовой продукции крайне затруднительными. Отсутствие стабильных и скоростных транспортных коридоров приводит к росту издержек на доставку, снижению конкурентоспособности продукции, невозможности соблюдать сроки поставки и, в целом, снижению привлекательности бизнеса как для внутренних, так и для внешних инвесторов. Например, доставка одного контейнера товаров из Душанбе до Хорога может занимать до 5–7 суток и требовать существенных затрат, что не позволяет мелким предприятиям интегрироваться в национальную цепочку поставок.

Вторым серьезным барьером является ограниченность доступа к рынкам сбыта. Многие предприниматели, даже при наличии качественной продукции, не имеют устойчивого выхода на внешние рынки — ни внутри страны, ни за её пределами. Отсутствие специализированных торговых платформ, логистических центров, экспортных агентств и каналов маркетинга делает невозможным масштабирование бизнеса. Большинство предприятий вынуждены ограничиваться локальными рынками, где покупательная способность ограничена, а конкуренция среди схожих товаров высока. Особенно это касается производителей пищевых продуктов, швейной и ремесленной продукции, строительных материалов, которые могли бы быть востребованы на национальном и зарубежных рынках при наличии соответствующих каналов распространения и сертификации продукции.

Технологическое отставание - ещё один вызов, который препятствует росту производительности и модернизации предприятий. Многие субъекты малого и среднего предпринимательства работают на устаревшем оборудовании, зачастую привезённом из других регионов или восстановленном вручную. Отсутствие доступа к современным производственным технологиям, автоматизированным системам контроля качества, инновационным методам обработки и упаковки продукции ограничивает потенциал повышения добавленной стоимости и выхода на новые сегменты рынка. Более того, отсутствие квалифицированных специалистов, способных обслуживать и внедрять современное оборудование, дополнительно усиливает проблему.

Кадровая проблема - одно из системных ограничений, которое прослеживается во всех сферах предпринимательства. Как уже отмечалось, значительная часть молодого трудоспособного населения уезжает на заработки, в то время как оставшееся население либо не имеет нужной квалификации, либо обладает навыками, не соответствующими запросам бизнеса. Существует хронический дефицит специалистов в таких областях, как бухгалтерия, логистика, аграрный менеджмент, ИТ, управление проектами и маркетинг. Кроме того, предприниматели сталкиваются с трудностями в найме рабочих специальностей - электриков, механиков, строителей, операторов производственного оборудования. Существующие образовательные учреждения зачастую не обеспечивают необходимую прикладную подготовку, а система повышения квалификации и переобучения развита слабо и в основном сосредоточена в городе Хороге.

Нельзя не отметить и институциональные барьеры: недостаточно гибкая система налогообложения, сложные процедуры регистрации предприятий, дефицит прозрачной информации о доступных мерах поддержки и ограниченный доступ к долгосрочному и льготному финансированию. Предприниматели часто указывают на трудности с получением кредитов, особенно в районах, удалённых от финансовых учреждений. Отсутствие гарантийных механизмов, высокие процентные ставки, короткие сроки возврата и необходимость предоставления залога делают банковские продукты недоступными для большей части малого бизнеса.

Таким образом, устойчивое развитие предпринимательства в ГБАО невозможно без системного и многоуровневого подхода, охватывающего политику территориального выравнивания, создание благоприятной инвестиционной среды, институциональную поддержку частного сектора, развитие ПЧП, реформу образования и совершенствование инфраструктуры. Особое внимание должно быть уделено обеспечению инклюзивности и равного доступа к возможностям - независимо от места проживания, пола, возраста и социального статуса. Только при условии объединения усилий всех уровней власти, бизнеса, гражданского общества и международных партнёров возможно трансформировать предпринимательство в ГБАО в мощный двигатель экономического роста, социального прогресса и устойчивого будущего региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Аналитический отчёт о состоянии рынка труда в Горно-Бадахшанской автономной области за 2021–2024 гг. – Хорог: Региональное управление статистики в ГБАО, 2024. – 56 с.
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Аналитический отчёт о состоянии рынка труда в Горно-Бадахшанской автономной

области за 2021–2024 гг. – Хорог: Региональное управление статистики в ГБАО, 2001–2024. – 200 с.

3. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Занятость населения Республики Таджикистан: Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике, 2022. – 110 с.
4. Бобоев Х. Р., Абдуллоев Ш. Х. Иқтисодиёти минтақавии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2024. – 268 с.
5. Ганиев З. З. Развитие предпринимательства в условиях региональной экономики. – Ташкент: Академнашр, 2018. – 246 с.
6. Джураев Х. Н. Иқтисодиёти ВМКБ: имкониятҳо ва мушкилот. – Душанбе: Маориф, 2024. – 180 с.
7. Турсунов С. Х. Рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар минтақаҳои кӯҳӣ. – Душанбе: Аржанг, 2024. – 174 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МАХСУСИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ИҚТИСОДИ ВМКБ БО ДАРНАЗАРДОШТИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ МЕҲНАТ

ИСКАНДАРШОЕВА ЗАМИРА КАРАМХУДОЕВНА,

мудири шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш.Хоруг, кучаи Иҷубов 95/1, хонаи 4, тел: 934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru

Дар мақола хусусиятҳо ва мушкилоти асосие, ки рушди соҳибкориро дар иқтисодиёти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) ҳамроҳӣ мекунанд, баррасӣ мешаванд. Муаллиф қўшиши таҳлили ҳамаҷонибаи таъсири бозори минтақавии меҳнат, муҳоҷирати меҳнатӣ, сатҳи омодагии таълимӣ, ҳамчунин шароити инфрасохторӣ ва институционалиро ба фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақа анҷом медиҳад.

Тадқиқот ба маълумоти оморӣ аз солҳои 2021–2024 асос ёфта, таҳлили тақсими ҷуғрофии шугл, сохтори корхонаҳои истеҳсоли ва дараҷаи вобастагии аҳоли аз як кордихандаро дар бар мегирад. Ба мушкилоти марказият (дар мисоли шаҳри Хоруг) ва нобаробарии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни ноҳияҳо диққати махсус дода мешавад.

Дар анҷом, ҳулоса бароварда мешавад, ки барои рушди тичорати хурду миёна зарурати муносибати ҳамаҷониба ва мутавозин, бо дарназардошти хусусиятҳои маҳаллӣ вуҷуд дорад. Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, ВМКБ, бозори меҳнат, рушди минтақавӣ, муҳоҷират, инфрасохтор, тичорати хурд.

SPECIFIC FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF GBAO CONSIDERING THE REGIONAL LABOR MARKET

ISKANDARSHOEVA ZAMIRA KARAMKHUDOEVA,

head of the Sociol Economic Research of Badakhshan. Institute of Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: GBAO, Khorog, 95/1 Ijubov Street, Apartment 4, phone: 934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru

This article examines the specific features and challenges of entrepreneurship development in the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO), Tajikistan. The study provides a comprehensive assessment of how regional labor market dynamics, migration trends, professional

training, infrastructure limitations, and institutional barriers affect entrepreneurial activity in mountainous regions. Based on statistical data from 2021–2024, the article explores territorial imbalances, labor concentration in the city of Khorog, and the risks of over-dependence on a single employer (Pamir Energy). The paper concludes that a targeted and integrated regional development strategy is required to support small and medium-sized enterprises, reduce economic asymmetries, and enhance local employment capacities.

Keywords: entrepreneurship, GBAO, labor market, regional development, migration, infrastructure, SME support

Рецензент: Шоидарвозова М.С. к.э.н, доцент

**ТАКМИЛИ ФАӢОЛИЯТИ БОЗОРИ МОЛ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД
ДАР АСОСӢ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ**

ИСМОИЛОВ МАМАРАҲИМ МИРЗОРАҲИМОВИЧ,

д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”. Тел: +992 92775 67 55. E-mail : mamarahim@list.ru

АБДУВАЛИЕВА НИЛУФАР АЛИШЕРОВНА,

дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”. Тел: +992 92 720 22 46. E-mail : abduvalieva.nilufar@mail.ru.

МИРҶАМОЛОВА МАҲБУБАҶОН ОЛИМҶОНОВНА,

докторанти МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров”. Тел: +992 92928 3005. E-mail: mirdzamolova_0308@mail.ru

Дар мақола самаранокии фаъолияти бозори омехтаи молҳо дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи хусусигардонии моликияти давлатии иншооти савдо ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ шудааст. Афкори таҷрибаи хориҷӣ нишон дод, ки дар раванд муносибати зич ва ҳамбастагии давлатҳои ҷаҳон бояд мушоҳида аҳамияти калон дорад. Зеро доираи барнома ва иттиҳодияҳои мухталиф бозори ҷаҳони шакли нав мегирад ва фаъолияти минбаъдаи он такмил меёбад. Бояд қайд намоем, ки бозори ҷаҳони аз ҷузъҳои ба худ хос ташаккул ёфтааст, ки яке аз онҳо ин бозори моли ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки дар он молҳои шакл гуногун ба савдо гузошта мешаванд. Адабиёти таҳлилушуда нишон дод, ки зери мафҳуми бозори моли ҷаҳонӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии давлатҳо, зимни харид ва фурӯши молу хизматрасониҳои фаҳмида мешавад. Ин низоми муайяни муносибатҳои тақриршаванда дар самти қарордодҳои воридотӣ содиротӣ ширкатҳои молрасон ва харидорон, амалиётҳои алоҳидаи хариди фурӯши мол ва хизматрасониҳо, ки дорои шаклҳои байналмиллалӣ муайян намуд.

Муайянкунандаи асоси ба фаъолияти бозори молҳо таъсиркунанда ҷаҳонишавӣ мебошад. Зеро, дар шароити ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ тамоюли рушди иқтимоиро метавон мушоҳида кард, зеро афзоиши босуръат ва бозори минтақавии молҳои навъи омехта аҳамияти нав пайдо мекунад. Бозори муносири минтақавии молҳо дар шаклҳои гуногун маҳдуд нашуда, ба иқтисодиёти дониш ва навоарӣ асос меёвад. Дар ҳулоса пешниҳод мешавад, ки дар солҳои охир дар ин бахш иқтисодиёт, ки шумораи аҳолии бо кор таъминшаванда меафзояд, фаъолон ваъсат додани тадқиқоти илмӣ ба амал омад. Нисфи аҳолии қобили кори кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта дар бозори молҳои минтақавӣ кор мекунад.

Калидвожаҳо: *фаъолияти бозори молҳо, таҷриба, кишварҳо, тақозо, бозори минтақавии молҳо, иқтисодиёти милли, минтақа, нақш, молҳо ҳаҷми кофӣ, технологияҳои иттилоотӣ.*

Бозори либос дар солҳои охир ба яке аз бахшҳои ояндадори иқтисодиёт табдил ёфтааст. Имрӯз ҳам кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ва ҳам кишварҳои рӯ ба инкишоф дар назди худ вазифа гузоштаанд, ки самаранокии бозори омехтаи маҳаллиро баланд бардоранд, то ба рушди иқтисодӣ таъсир расонанд. Аз ин лиҳоз, бозори либос дар шакли моддӣ таҷассум нагардидааст. Ва ин дар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ифода меёбад. Бозори либос як соҳаи иқтисодиёт ва як намуди фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба хариду фурӯш, мубодилаи молҳо, инчунин равандҳои марбут ба он: хизматрасонии мустақим ба мизочон, интиқоли мол равона шудааст, ки таҷрибаи хориҷии рушди онро таҳлил намудан лозим.

Омӯзиши фаъолияти бозори молҳо омӯхтани таҷрибаи дигар кишварҳоро дар ин масъала тақозо мекунад, зеро бозори минтақавии молҳо дар иқтисодиёти миллии муҳимро бозӣ мекунад. Дар назария ва амалияи фаъолияти бозори молҳо ҳаҷми кофии донишҳои илмӣ, шаклҳои ғайримоддии чамъоварӣ, технологияҳои иттилоотӣ, инчунин дастовардҳои ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ ва ғайра чамъ оварда шудаанд ва ҳамчун таҷриба хизмат мекунад дигар мамлакатҳои суҳбаттарафқарда. Дар заминаи омӯзиши масъалаҳои мазкур усулҳои муқоисавии таҳлили истифода гардидаанд.

Муайян кардани моҳияти истилоҳи тиҷорат ба ҳадафҳои тадқиқот дохил карда нашудааст. Он танҳо дар доираи фаъолияти бозори омехтаи маҳаллӣ ба назар гирифта мешавад. Моҳияти истилоҳи «тиҷорат» дахл намудҳои фаъолиятро дар бар мегирад, ки истехсол ё маҳсулоти онҳоро метавон ҳамчун шакли савдо муайян кард. Бояд гуфт, ки иқтисоддони фаронсавӣ Жан Батист Сей (1767 - 1832), намояндаи мактаби иқтисодии меркантилизм аввалин шуда истилоҳи «тиҷорат»-ро соли 1803 ба муомилоти илмӣ ворид кардааст. Ӯ, дар асари илмӣ худ «Рисолаи иқтисоди сиёсӣ» гуфта буд, ки мубодилаи мол на танҳо дар байни одамон, балки дар байни ашё ва қувваҳои табиат ҳам ба амал меояд [1, с. 88].

Ин ба макони мушаххаси ин фаъолият, бахусус бозор дахл дорад. Олими рус Струмилин С.Г., назарияро қор карда баромада, зарур донист, ки савдо алоҳида ҷудо карда, аз истехсолоти моддӣ ба назар гирифта шавад. Баъзан савдори дар бозор фаъолияти меноманд, ки маҳсулоти мустақил, арзишҳои моддӣ ё объекти моддиро ташкил накардааст [2, с. 8].

Агар савдо ва бозор аз духтани либос ва ё аз масолеҳи фармоишгар духтани пойафзол иборат бошад, ин нодуруст мешавад. Ба ақидаи Т.Хилл [3, с. 115]., савдо ин тағйирёбии ҳолати шахс ё маҳсулоти мансуб ба ягон воҳиди иқтисодӣ мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти воҳиди дигари хоҷагидор бо ризоияти пешакии яқум ба амал меояд. Ин мафҳум, ба андешаи мо, имкон медиҳад, ки савдори дар бозори либос ҳамчун натиҷаи мушаххаси фаъолияти аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоиданок, ки дар шакли мол ё бевосита дар шакли фаъолият зоҳир мешавад, баррасӣ кунем.

Ба назари мо, тиҷорат ҳамчун фаъолияти инсонӣ фаҳмида мешавад, ки ба қонунҳои қардани истеъмолкунандагон тавассути фуруши молҳои баландсифати ширкатҳо ё шахсони воқеӣ ва ғайра нигаронидашуда ё нигаронида шудааст.

Ва савдо шакли асосии фаъолияти бозори омехтаи маҳаллӣ мебошад. Нақши савдо дар бозори либоси омехта дар шароити иқтисодии муосир бо шартҳои зерин муайян карда мешавад:

- дар бозор мунтазам ҷойҳои нави қорӣ таъсис дода мешаванд;
- бозор ҳиссаи худро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар зиёд мекунад;
- аз ҳисоби соҳаи хизматрасонӣ вақти сарфи нигоҳубини маишӣ кам шуда;
- сифати зиндагии мардумро беҳтар мекунад.

Бояд гуфт, ки имрӯз амалан ягон ноҳия талаботи аҳолиро ба молҳои зарурӣ пурра қонун қардонда наметавонад. Аз ин рӯ, дар вилоят, ҷун дар тамоми ҷумҳурӣ, бозори либоси омехтаи фаъолони амал мекунад, ки ба маҳсусгардонии ноҳияҳои вилояти Суғд ба истехсоли категорияҳои алоҳидаи маҳсулот мусоидат мекунад. Ҷунин маҳсусгардонӣ назар ба он ки дар ҳар як ноҳия мавҷуд будани ҳамаи навъҳои истехсолот аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноктар аст. Ва он ба рушд ва фаъолияти бозори омехтаи маҳаллӣ дар вилояти Суғд мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, сарфи назар аз зарурати таҳияи стратегияҳои рушд барои ҳамаи минтақаҳо, онҳо бояд мутақобилан ҳамоҳанг карда шаванд ва ба стратегияи рушди бозор ва дар маҷмӯъ бозори омехтаи маҳаллӣ асос ёбанд.

Ба ҳамагон маълум мебошад, ки дар охири соли 2019, бемории вирусии COVID-19 дар тамоми ҷаҳон паҳн гардид, ки ин сабаб гардид, ки фармоишҳои электронӣ афзоиш ёфта,

бозорҳои молии ҷаҳонӣ дар фазои электронӣ фаъолияти худро мукамал гардониданд [4, с. 46]. Муайянкунандаи асосии ба фаъолияти бозори молҳо таъсиркунанда ҷаҳонишавӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар шароити ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ тамоюли рушди иҷтимоиро метавон мушоҳида кард, зеро афзоиши босуръат ва бозори минтақавии молҳои навъи омехта аҳамияти нав пайдо мекунад. Бозори муосири минтақавии молҳо дар шаклҳои гуногун маҳдуд нашуда, ба иқтисодиёти дониш ва навоарӣ асос ёфтааст.

Аз ин рӯ, дар солҳои охир дар ин бахши иқтисодиёт, ки шумораи аҳолии бо кор таъминшаванда меафзояд, фаълоне вусъат додани тадқиқоти илмӣ ба амал омад. Нисфи аҳолии қобили кори кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта дар бозори молҳои минтақавӣ кор мекунад. Бо назардошти ин равандҳо, СМР-2030, қабул карда шуд. Дар бораи нақши маориф дар СМР-2030, дар хизматрасонии шуғли аҳоли сухан ронда, бояд қайд намуд, ки қисмҳои асосии низомсозандаи бозори меҳнати амсилаи нави рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон маориф ва илм мебошанд [5, с. 282].

Аз ин рӯ, кишварҳои хориҷӣ дар бобати ҳавасмандгардонии фаъолияти бозори минтақавӣ, баҳусус бозори омехтаи молҳо таҷрибаи зиёд ҷамъ кардаанд. Дар бозорҳо ва бозорҳои молҳои минтақавӣ 28% маҳсулоти ИМА ва 38% дар Британияи Кабир ба арзиши умумӣ фурухта мешаванд, ки ба ҳисоби миёна 19% дар ҷаҳон аст. Масъалаҳои танзими тайёрии касбии аҳолии бекорро барои кор дар бозори молҳо мубрам мегардонад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан минтақаи вилояти Суғд таъбиқи ин таҷрибаи олмонӣ оид ба омӯзиши касбӣ дар ҳадамоти давлатии шуғли аҳоли барои кор дар бозори молҳо муфид ба назар мерасад. Дар ин ҳолат меболад ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфии муҳоҷирати меҳнатиро ба фаъолияти бозори омехтаи молҳо ба назар гирем [6, 7].:

– муҳоҷират бо даромади «нисбатан» баланд ба болоравии нархҳо дар бозорҳои молҳо «саҳм» мегузорад;

– аз ҳисоби кам кардани шумораи одамон, ки дар онҳо кор мекунад.

Сарбории бозори молҳо то андозае кам мекунад, ба ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ба вучуд омадани номутаносибӣ дар бозори меҳнат ва таҳлили талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ имкон дод, ки мушкилоти нобаробарӣ дар бозорҳо муайян карда шавад. Мутаассифона, дар минтақаи вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сатҳ каме бештар аз 18-20% аст. Аз ин рӯ, бозори молҳои минтақавии навъи омехта ҳамчун комплекси иҷтимоӣ ҷои махсусро ишғол мекунад.

Дар баробари ин барои бисёр минтақаҳои ҷумҳурӣ кори бозори маҳаллӣ асоси иқтисодиёт мебошад.

Ҳамин тавр, барои ҳамаи 5 минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Суғд, Хатлон, ВМКБ, ноҳияҳои тобеи марказ ва Душанбе) дар маҷмӯи маҳсулоти маҳсулоти маҳсулоти дохилӣ бештар бозор саҳм мегузорад. Дар баробари минтақасоҳе, ки бозори маҳаллии омехта дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ саҳми баланд доранд, минтақасоҳе ҳастанд, ки дар онҳо бозори либоси омехта камтар саҳми худро мегузорад, вале яке аз бахшҳои муҳимтарини иқтисодиёт боқӣ мемонад. Баръакс, воридоти маҳсулоти ғайриғизоӣ дар минтақаҳои алоҳида, баҳусус вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле мутамарказ шудааст.

Пешниҳоди хизматрасониро дар бозори минтақавии вилояти Суғд молҳои навъи омехта талаб мекунад. Таҳлили таҷрибаи фаъолияти бозори молҳои навъи омехта барои муайян намудани тамоюли рушди онҳо ва имкони истифодаи таҷрибаи онҳо дар иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Зеро дар ҷаҳон афзоиши доимии ҳаҷми бозори омехтаи молҳо дар амалиёти содироту воридот мушоҳида мешавад. Бозори молҳои минтақавии

навъи омехта ба технологияи баланд ва сармояталаб табдил меёбад. Ва инкишофи муосири раванди илмию техникӣ ба рушди бозори молҳо таъсири калон мерасонад, зеро [8, с. 40]:

- дар бозор намудҳои нави хизматрасонӣ пайдо мешаванд;
- маҳсулоти бозор беҳтар мешавад;
- монеаҳои техникӣ дар фурӯши маҳсулот дар бозорҳои алоҳида баргараф мегарданд.

Дар айни замон суръати афзоиширо дар бисёр кишварҳо рушди бозори молҳо ва кишварҳои пешрафтаи тичоратӣ муайян мекунанд. Аз ҷумла, бозори маркетинг ва таблиғ, амалиёти лизинг, тадқиқот ва коркард, амният ва нигоҳдории биноҳо, бозори қарз ва молиявӣ, амалиёти баҳисобгирӣ ва аудит, бозори суғурта. Саҳми бозори молҳо дар бозорҳои иттилоотӣ ва компютерӣ меафзояд, ки ин иштироки кишварҳоро дар иқтисоди ҷаҳонӣ воқеӣ месозад. Хусусияти он аст, ки дар кишварҳои пешрафта бозори минтақавии молҳои навъи омехта нисбат ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ бештар рушд кардааст. Танҳо ин аст, ки ба фурӯши онҳо тавассути бозорҳои махсуси минтақавии молҳои навъи омехта мусоидат кунад. Дар натиҷа, сатҳи рушди иқтисодии кишвар ба маҳсусгардонии бозори омехтаи молҳо таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, ба ҷуз аз бахшҳои молия, тичорат, иттилоот ва телекоммуникатсия асосан дар бозорҳои минтақавии молҳо савдои байниминтақавӣ анҷом медиҳанд. Чунин аст вазъ дар ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Швейтсария, Олмон, ки дар бозорҳои минтақавии молҳо савдои байниминтақавӣ анҷом медиҳанд. Дар аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва аксари мавридҳо, дар бозорҳои минтақавии молҳои навъи омехта амалиёти гуногун анҷом дода мешавад.

Иқтисодиёти ҷаҳонӣ афзоиши мунтазами ҳиссаи бозори дохилиро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мушоҳида мекунад. Ҳоло қариб 75 фоизи ҳаҷми умумии онро ташкил медиҳад, ки ин аз ҳиссаи соҳаи истеҳсолоти моддӣ хеле зиёд аст. Ин вазъият на танҳо барои мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, балки барои мамлакатҳои тараққиёбанда ҳам хос аст. Ин тағйирот дар дигар нишондиҳандаҳои сохтории бисёр кишварҳо низ ифода ёфта, дар навбати худ ба вазъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсир расонидааст. Масалан, дар бисёр штатҳои ИМА, кам шудани шуғл дар саноат ва хоҷагии кишлоқ ва хеле зиёд шудани ҷойҳои кор дар бозори молҳои минтақавии навъи омехта ба назар мерасад. Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ҳиссаи одамоне, ки дар бозори минтақавии молҳои навъи омехта машғуланд, дар ҳоли ҳозир беш аз 70 фоизи шумораи умумии аҳолии дар иқтисодиёт машғулбударо ташкил медиҳад [9, с. 230]. Илова бар ин, дар минтақа бо иштироки хеле зиёди меҳнати мардон ва занон хос аст. Ин ҳам ба табиати ҳуди фаъолият ва ҳам ба ҳассосияти бозори молҳо ба сиёсати гендерӣ ва хусусиятҳои рафтори занон вобаста аст. Тибқи таҳлили иқтисоди ҷаҳонӣ, афзоиши доимии ҳиссаи ҳаҷми бозори омехтаи молҳо дар амалиёти содироту воридот мушоҳида мешавад.

Рушди бозори омехтаи молҳо бевосита ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Ба ҳамин тариқ, дар солҳои 60-ум, дар бисёр мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон омили асосии афзоиши бахши сеюм аз ҳисоби афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ баланд шудани дараҷаи некуаҳволии аксарияти аҳоли буд [10, с. 99]. Пас аз қонё гардондани эҳтиёҷоти асосӣ ба неъматҳои моддӣ одамон имконият пайдо карданд, ки дар бозор харчӣ бештар харч кунанд, ки пештар аз сабаби кам будани даромад имконият надоштанд.

СММ то соли 2025, афзоиши шумораи одамонро аз 60 то 1,2 миллиард нафар пешгӯӣ мекунад. Дар баробари ин, афзоиши суръатнокӣ дар гурӯҳи синну соли аз 80 боло пешбинӣ шудааст [11, с. 210]. Ҳамаи ин ба афзоиши муомилоти мол ва пурзӯр намудани таъсири бозори омехтаи молҳо ба соҳаи иҷтимоии ҷамъият мусоидат мекунад. Тавре ки қаблан зикр гардид, бозори минтақавии вилояти Суғд молҳои омехта дар ҳоли ҳозир назар ба бахши истеҳсолӣ бо суръати тезтар рушд мекунад. Он ба талаботи бозор хеле ҳассос аст. Доимо кушодани

мағозаҳои нав, муассисаҳои хӯрокворӣ, меҳмонхонаҳо, васеъ намудани доираи бозори ташкилотҳои сершумори таълимӣ, пешниҳоди интиҳоби калон ва номгӯи маҳсулот дар бозори молҳои омехтаи минтақавӣ ва саноати фароғатӣ.

Рушди илмӣ-техникӣ боиси пайдо шудани амалиёти принципан нав дар бозори молҳои минтақавии навъи омехта гардид: пардохти мол тавассути кортҳои кредитӣ, фурӯши онлайн [12, с. 152].

Ҳамаи ин ба пешрафти иқтисодиёти мамлакат, беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳам ҳуди бозори молҳои омехтаи минтақавӣ ва ҳам таъсири он ба рушди давлат дар маҷмӯъ зарур аст. Бинобар ин, дар танзими бозори омехтаи молҳо сиёсати ҳамоҳангшуда ба мақсад мувофиқ аст, то ки мувозинати иқтисодӣ ҳалалдор нашавад.

Аксари кишварҳои ҷаҳон барои баланд бардоштани самаранокии бозори молҳои омехтаи минтақавӣ аз қолабҳои фарҳангҳои дигар истифода меkunанд. Стереотипҳо на танҳо ба таҷрибаи таърихӣ, балки ба фарқиятҳои асос ёфтаанд, ки то ҳол дар афзалиятҳо ва арзишҳо мавҷуданд ва барои бартарӣ ва самаранок дар бозори молҳои омехтаи минтақавӣ истифода мешаванд.

Таҷрибаи хориҷии фаъолияти бозори омехтаи молҳо нишон медиҳад, ки якқатор омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба самаранокӣ таъсир мерасонанд.

1. Таъсири омилҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба рушди бозори минтақавии молҳои навъи омехта.
2. Таъсири омилҳои фарҳангӣ ба рушди бозори минтақавии молҳои навъи омехта.

Дар бозори минтақавии молҳои омехта дар иқтисоди ҷаҳонӣ 4, намуди созишномаҳо мавҷуданд, ки онҳоро метавон муайян кард.

1. Созишнома дар бораи рушди ҳуқуқи бозори минтақавии молҳои омехта барои фурӯш.
2. Созишнома дар бораи рушди ба бозори минтақавии молҳои навъи омехта қоидаҳои муносибати байни молрасон ва тоҷирони молро муқаррар менамояд.

4. Шартномаи агентӣ.

5. Шартномаи фурӯш.

Ба андешаи мо, роҳи ҳалли мушкилот дар бозори молҳои минтақавии навъи омехта дар вилояти Суғд инҳоянд:

1) татбиқи низоми соддакардашудаи ситонидани бочҳои гуногун;

2) ҳамоҳангсозии қонунгузории гумрукӣ ва андози бисёр кишварҳо, ки татбиқи тадбирҳоро пешбинӣ менамояд, ки ба таҳияи сиёсати ҳамоҳангшудаи бозори молҳои минтақавии навъи омехта нигаронида шудаанд;

3) татбиқи сиёсати ҳамоҳангшудаи гумрукӣ ва аксизӣ барои шаффофияти бозори минтақавии молҳои омехта;

4) баррасии масъалаҳои андозбандии дукарата дар мавриди бозори минтақавии молҳои навъи омехта;

5) ташаккули асосҳои методологии бозори минтақавии молҳои навъи омехта бо мақсади пешгирӣ аз андозбандии дукарата ва саркашӣ аз андоз аз даромад ва сармоя дар иқтисоди ҷаҳонӣ.

Таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар рушди бозорҳои минтақавии молҳои омехта нишон медиҳад, ки самаранокӣ аз ҳулосаҳои назариявӣ вобаста аст, ки барои такмили механизми рушд ва фаъолияти он заминаи бунёдӣ хоҳанд шуд. Банақшагирии намунавии фаъолияти бозори омехтаи молҳо метавонад боиси афзоиши самаранокии бозор ва устувории иқтисодӣ гардад.

Самаранокии фаъолияти бозори омехтаи молҳо дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи хусусигардонии моликияти давлатии иншооти савдо ва ҳамгирой ба иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ мешавад. Бояд иқрор шуд, ки дар натиҷа қафомонии назаррас аз ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳи фаъолияти инноватсионӣ, афзоиши ҳиссаи маҳсулоти баланд технологӣ дар сохтори истеҳсоли маҳсулот ва бозори минтақавии молҳои навӣ омехта буд, ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ муосидат менамояд. Аксари корхонаҳои вилояти Суғд ва ҷумҳурӣ, аз ҷумла бахши давлатӣ ва хусусӣ дар бозори минтақавии молҳои омехта бо сабаби набудани маҳсулоти рақобатпазир, мутахассисон дар ин самт ва дастгирии инфрасохтори рушдёфта ва маҳдудиятҳои ҷиддии ҳаҷми молҳо фаъол нестанд, сармояи ибтидоӣ барои маблағгузори тавсеаи бозор. Дар баробари ин нақш ва мавқеи давлат дар ҳалли ин масъала басо мушаххас ва мубрам мебошад. Ин ҳосият дар таҳияи равишҳо ва усулҳои мухталифи ҳалли ихтилофи асосии байни бахшҳои давлатӣ ва хусусии бозори молҳои минтақавии навӣ омехта зоҳир мешавад. Тоҳад дар он аст, ки аввалан, давлат танҳо бо фароҳам овардани шароит барои фаъолияти соҳибкорӣ ва амалигардонии он машғул аст.

Аз ин рӯ, фаъолияти мунтазами бозори омехтаи молҳо дар вилояти Суғд ба мо имкон медиҳад, ки ду мушкилоти ба ҳам вобастаро ҳал кунем:

1) фароҳам овардани заминаи ташкилии фаъолияти инноватсионии бозори омехтаи молҳо ва ташаккули стратегияи модели рақобатпазирӣ бо назардошти манфиатҳои субъектҳои соҳибкорӣ;

2) ташаккул додани механизми ҷорӣ намудани таҷрибаи кори бозори омехтаи молҳо дар дигар минтақаҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар маҷмӯъ, истифодаи усули пешгӯӣ ва фаъолияти мунтазами бозори омехтаи молҳо дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хос дорад. Бояд гуфт, ки имрӯз амалан ягон ноҳия талаботи аҳолиро ба молҳои зарурӣ пурра қонеъ гардонда наметавонад. Аз ин рӯ, дар вилояти Суғд, чун дар тамоми ҷумҳурӣ, бозори либоси омехта фаъолона амал мекунад, ки ба маҳсусгардонии ноҳияҳо ба истеҳсоли категорияҳои алоҳидаи маҳсулот мусоидат мекунад. Ҷунин маҳсусгардонӣ назар ба он ки дар ҳар як ноҳия мавҷуд будани ҳамаи навъҳои истеҳсолот аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноктар аст. Муносибати мазкур ба рушд ва фаъолияти бозори омехтаи маҳаллӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, сарфи назар аз зарурати таҳияи стратегияҳои рушд барои ҳамаи минтақаҳо, хусусан вилояти Суғд онҳо бояд мутақобилан ҳамоҳанг карда шаванд ва ба стратегияи рушди бозор ва дар маҷмӯъ бозори омехтаи маҳаллӣ асос ёбанд.

Дар натиҷаи омузиши таҷрибаи хориҷии фаъолияти бозори омехтаи молҳо нишон медиҳад, ки то ҳади имкон зарур аст:

- муайян намудани самтҳои тангтари бозори омехтаи молҳо;
- дар ин бобат аз таҷрибаи ҷамъшуда, санҷидашуда ва самарабахши кишварҳои пешрафта фаъолона истифода баранд.

Хулоса. Ҳамин тавр, тамоми субъектҳои савдо, хизматрасониҳои бонкӣ ва асър ба як маҷмааи ягона – бозори либоси минтақавии навӣ омехта муттаҳид шудаанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти бозори маҳаллии навӣ омехта ба мутобиқшавии хеле фасеҳ, зуд ва самаранокии субъектҳои бозор ба вазъи рақобат, афзоиши ҳиссаи онҳо дар ММД мусоидат мекунад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Азимов А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране: теория и методология исследования: на примере Республики Таджикистан: диссертация д.э.н.: 08.00.01, 08.00.05 / Азимов Абдумавлон Джалилович;

- [Место защиты: Таджикский гос. ун-т права, бизнеса и политики]. - Худжанд, 2020. - 269 с.
2. Амонова Д.С. Регулирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (на примере Республики Таджикистан): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05/ Амонова Дильбар Субхоновна. – М., 2008. – С. 8.
 3. Амонова Д.С. Социальная политика и социальная справедливость в Республике Таджикистан (экономические аспекты исследования): монография /Амонова Д.С. – Душанбе: Ирфон, 2006, – 208 с.
 4. Исмоилов М.М. Математическая модель определения потребности на платные услуги / М.М. Исмоилов // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. Хучанд – 2017. – № 1. – С. 34-45.
 5. Исмоилов М.М. Танзимкунии давлатии савдои байналхалқӣ дар иқтисодиёти рақамӣ // Системаҳои иттилоотӣ: муаммоҳо ва дурнамои рушд: маводи конференсияи илмӣ-амалии вилоятӣ (ш. Хучанд, 3-юми апрели соли 2020). – Хучанд, 2020. – С. 280-285.
 6. Исмоилов М.М. Функционирование рынка труда и занятости в трудоизбыточной экономике Республики Таджикистан / М.М. Исмоилов // Экономика Таджикистана. – 2020. – №4(2). – С.152-155.
 7. Исмоилов М.М. Характеристика промышленного потенциала Согдийской области Республики Таджикистан / М.М. Исмоилов // «Региональная экономика: вызовы глобальной трансформации XXI века». – Ростов-на Дону, ЮФУ, 2022. – С.342-349.
 8. Тӯлиев М.С. Ҷабҳаҳои ташаккули ба монанди рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ / М.С. Тӯлиев, С.Р. Шарипов / Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе -2018. №4 (25). с- 36-45. ISSN 2308-054X.
 9. Усманова Т.Ҷ. Рушди технологияҳо ва рақамизатсияи иқтисодиёт ҳамчун омилҳои беҳтар намудани хизматрасонии шӯғли аҳоли / Т.Ҷ. Усманова, С. Ҷурахонзода / Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе -2022. №2 (41). с- 228-234. ISSN 2308-054X.
 10. Файзиева, Д.И. Истифодабарӣ ва афзоиши иқтисодии саноатӣ дар корхонаҳои саноатии инноватсионии вилояти Суғд [Матн] / Д.И. Файзиева, М.М. Исмоилов // Фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омилҳои рушди босуръати иқтисодӣ дар саноат: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Бӯстон, 27 ноябри 2021с.). – Бӯстон, 2021. – С.98-102.
 11. Фақеров Ҳ.Н. Рушди соҳибкории тичоратӣ дар савдои чакани шаҳри Душанбе: вазъияти муосир ва дурнамо / Ҳ.Н. Фақеров, Қ.Қ. Толибов / Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе -2020. №4/1 (33). с- 204-112. ISSN 2308-054X.
 12. Эшбоев Ҷ.А. Мақоми сохтори шабакавии инноватсионӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ. [Матн] / Ҷ.А Эшбоев, М.М. Исмаилов// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе. 2023. №1(45) -С. 148-154. ISSN 2308-054X.

**СОВЕРШЕНИЕ АКТИВНОСТИ ТОВАРНОГО РЫНКА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ
НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖОГО ОПЫТА
ИСМАИЛОВ МАМАРАХИМ МИРЗОРАХИМОВИЧ,**

д.э.н., профессор кафедры экономической теории ГУО “Худжанский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”. Тел: +992 92775 67 55. E-mail : mamarahim@list.ru

АБДУВАЛИЕВА НИЛУФАР АЛИШЕРОВНА,

доцент кафедры экономической теории ГУО “Худжанский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”. Тел: +992 92 720 22 46. E-mail : abduvalieva.nilufar@mail.ru.

МИРДЖАМОЛОВА МАХБУБАДЖОН ОЛИМДЖОНОВНА,

докторант ГУО “Худжанский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”. Тел: +992 92928 3005. E-mail: mirdzamolova_0308@mail.ru

В статье оценивается эффективность смешанного товарного рынка в Согдийской области Республики Таджикистан в результате приватизации государственных торговых объектов и интеграции в мировую экономику. Зарубежный опыт показал, что в этом процессе большое значение имеют тесные связи и солидарность между странами мира. Поскольку мировой рынок приобретает новую форму в рамках различных программ и объединений, а его дальнейшая деятельность совершенствуется. Следует отметить, что мировой рынок формируется из своих собственных компонентов, одним из которых является мировой товарный рынок, где выставляются на продажу товары различных видов. Проанализированная литература показала, что под понятием мирового товарного рынка понимается совокупность экономических отношений между государствами по купле-продаже товаров и услуг.

Это определенная система повторяющихся отношений по импортно-экспортным контрактам поставщиков и покупателей, отдельным операциям купли-продажи товаров и услуг, которые имеют определенные международные формы. Основным фактором, влияющим на функционирование товарного рынка, является глобализация. Поскольку в условиях глобализации мировой экономики наблюдается тенденция общественного развития, поскольку бурный рост и региональный рынок товаров смешанного типа приобретает новое значение. Современный региональный рынок товаров не ограничивается различными формами, а базируется на экономике знаний и инноваций. В статье сделан вывод о том, что в последние годы в этом секторе экономики, где увеличивается численность занятых, наблюдается активное расширение научных исследований. На региональном рынке товаров занято до половины работающего населения индустриально развитых стран.

Ключевые слова: активность товарного рынка, опыт, страны, спрос, региональный товарный рынок, национальная экономика, регион, роль, достаточный объем товара, информационные технологии.

**IMPLEMENTATION OF COMMODITY MARKET ACTIVITIES IN THE
SUGHD REGION BASED ON FOREIGN EXPERIENCE**

ISMOILOV MAMARAHIM MIRZORAHIMOVISH,

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of State Educational Institution. «Khujand state university named after academician Bobojon Gafurov». Phone: +992 92775 67 55. E-mail: mamarahim@list.ru

ABDUVALIEVA NILUFAR ALISHEROVNA,

Associate Professor of the Department of Economic Theory of State Educational Institution «Khujand state university named after academician Bobojon Gafurov» Phone: +992 92 720 22 46. E-mail: abduvalieva.nilufar@mail.ru.

MIRJAMOLOVA MAKHBUBAJON OLIMJONOVNA,

doctoral student of State Educational Institution

«Khujaḡand state university named after academician Bobojon Gafurov». Phone: +992 92928 3005. E-mail: mirdzamolova_0308@mail.ru

This article assesses the effectiveness of a mixed commodity market in the Sughd region of the Republic of Tajikistan following the privatization of state-owned trading facilities and integration into the global economy. International experience has shown that close ties and solidarity between countries are crucial in this process. This is because the global market is taking on a new form through various programs and associations, and its future operations are being improved. It should be noted that the global market is formed by its own components, one of which is the global commodity market, where various types of goods are offered for sale. The literature reviewed shows that the concept of a global commodity market refers to the totality of economic relations between states for the purchase and sale of goods and services.

This is a specific system of recurring relationships involving import-export contracts between suppliers and buyers, as well as individual purchase and sale transactions of goods and services, which have specific international forms. The main factor influencing the functioning of the commodity market is globalization. Given the globalization of the world economy, a trend toward social development is observed, as is the rapid growth of the regional market for mixed goods, which is acquiring new significance. The modern regional commodity market is not limited to various forms, but is based on a knowledge economy and innovation. The article concludes that in recent years, this sector of the economy, where employment is growing, has seen an active expansion of scientific research. Regional commodity markets employ up to half of the working population in industrialized countries.

Keywords: commodity market activity, experience, countries, demand, regional commodity market, national economy, region, role, sufficient commodity volume, information technology.

УДК: 556.5.06.674

**ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ИННОВАТСИЯҲОИ ИСТИФОДАШАВАНДА ДАР БОНКҲОИ
ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

КОМИЛЗОДА НИЗОМУДДИН БЕГАҲМАД,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии
Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email : nizomiddin.komilov@mail.ru

ШАРИПОВ НАЗРУЛЛО ХИСРАВОВИЧ,

муаллими калони кафедраи молия ва қарзи факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360-шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16.

Тел: 985575784

Дар мақолаи мазкур баъзе усулҳои истифодабарии инноватсияҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ мавриди таҳлил ва баҳодиҳӣ қарор дода шуда аст. Муаллифон бештар масъалаҳои самаранок амалигардонии чараёнҳои инноватсионӣ ва истифодабарии инноватсияҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ метавон афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ, амалиётҳои тавассути ҳамёнҳои электронӣ, рушди бозори қортҳои пардохтӣ, афзоиши шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ, ҳиссаи қортҳои пардохтӣ аз рӯи низомҳои пардохтӣ мавриди таҳлил қарор доданд. Муаллифон бо истифода аз маълумотҳои расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон ва факту далелҳои илмӣ таҳлилҳои гузаронида, тавассути диаграмаҳои уникос карда аст.

Калидвожаҳо: инноватсияҳои бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ, амалиётҳои бонкӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, қортҳои пардохтӣ.

Таҳлил ва баҳодиҳии рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷорӣ намудани шакли усулҳои пешқадами хизматрасонии бонкӣ шаҳодат медиҳад. Аммо дар соҳаи бонкдорӣ ва фаъолияти бонкӣ масъалаҳои муайяни рушди институтсионалӣ ва таъмини инфрасохтори пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ то ҳол ҳалли ҳудро наёфтаанд. Аз ин рӯ, муайян кардани дурнамои рушди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар Тоҷикистон бояд ба истифодаи инноватсия ва татбиқи равандҳои навоарӣ асос ёбад, ки ба гуногуншаклии хизматрасонӣ, баланд бардоштани самаранокӣ фаъолият ва кам кардани хароҷот нигаронида шудаанд. Фаъолияти инноватсионии бонкӣ дар ин марҳила ба қоркардҳои наватрини таъминкунандаи фаъолияти самаранокӣ дохилибонкӣ ва ҳамкориҳои мутақобила бо мизочон нигаронида шудаанд [2, с. 34-40]. Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки муваффақияти тиҷоратии бонк бештар аз ҳамкориҳои самаранок бо субъектҳои муҳити беруна вобаста аст, ки дар худ ҳам воситаҳои инноватсионӣ барои қорҳои дохилӣ ва ҳам маҳсулоти тайёрро ифода карда метавонанд.

Аз ин рӯ, омӯзиши тамоюлҳои рушди чараёнҳои инноватсиониро дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, дар шароити рақамикунони иқтисодиёт аҳамияти махсус пайдо мекунад. Айни замон, чараёни татбиқ ва истифодаи инноватсияҳо дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тавсиф додан мумкин аст [3, с.101]:

- дар бонкҳои тиҷоратӣ чараёни татбиқи инноватсияҳои технологӣ назаррас аст, ки нақши афзоишбандаи аҳамияти технологияро дар баҳши бонкӣ нишон медиҳад;

- виртуализатсияи инноватсияҳои бонкӣ хусусияти фарқкунандаи рушди кунунӣ бонкҳо буда, эҷоду бавучудоии шаклҳои виртуалии пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро дар назар дорад;

- фаъолони ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ мусоидат менамоянд, ки дар бозори бонкӣ рақобат шиддатнок гардида, хусусиятҳои рақобатнокии соҳа бо таъбаи инноватсияҳо тағйир дода шавад;

- фарҳанги нави бонкӣ дар атрофи инноватсия - ҳамчун унсури ҷудонашавандаи фаъолияти бонкҳо ташаккул ёфта, тағйиротхоро дар арзишу равишҳои бахши бонкӣ инъикос мекунад.

Дар қатори дигар ташкилоту корхонаҳо, бонкҳои тичоратии муосир низ дар инқилоби технологӣ нақш доранд. Барои ноил шудан ба ин мақсад бонкҳо аз технологияи ҳозиразамони пешқадаму самаранок ва инноватсионӣ васеъ истифода мебаранд. Масалан, ҷорӣ намудани интернет-банкинг, SMS-банкинг ва воситаҳои мобилии хизматрасонӣ барои пардохти ҳисобҳои инфиродӣ, инчунин қортҳои электронӣ намунаи ин гуфтаҳост.

Дар самти инноватсияи бонкӣ онҳо хусусияти технологияи худро тавассути рушди пешрафтаи технологӣ исбот мекунанд. Солҳои охир ташкилотҳои қарзӣ барои фосилавӣ гузаронидани амалиёти бонкӣ аз технологияҳои пешқадам ва инноватсия ба таври васеъ истифода мебаранд[3, с.204]. Имрӯз тамоми бонкҳои тичоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда бо ёрии пайваستшавӣ ба интернет, имкон медиҳанд, ки муштариёнашон ба осонӣ пулҳои худро идора кунанд ва саривақт мавриди истифода қарор дода тавонанд, амалиёти бонкиро анҷом диҳанд, пул интиқол кунанд ё қабул кунанд, бидуни рафтани омадан ба муассисаи бонкӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки рушди муосири инноватсияҳои бонкӣ якҷанд тамоюлҳои асосиро дар худ инъикос мекунад:

Якум, рушди техникӣ-технологии соҳаро. Бештари қарорҳои инноватсионӣ дар бахши бонкӣ ба дастовардҳои наватарини пешрафти прогресси илмӣ-техникӣ асос ёфтаанд.

Тамоюли дуюм виртуализатсия аст. Татбиқи фаъолонаи инноватсияҳо - ба бонкҳо имкон медиҳад, ки ба таври фосилавӣ хидмат расонанд, ки ин як тамоюли назаррас ва аҳамиятнок аст.

Сеюм, инноватсияҳои бонкӣ ҳамчун воситаи асосии рақобат баромад мекунанд. Инноватсия воситаи асосии дифференсиатсияи маҳсулот ва унсури муҳими мубориза барои устуворсозии мавқеи бозорӣ мегардад.

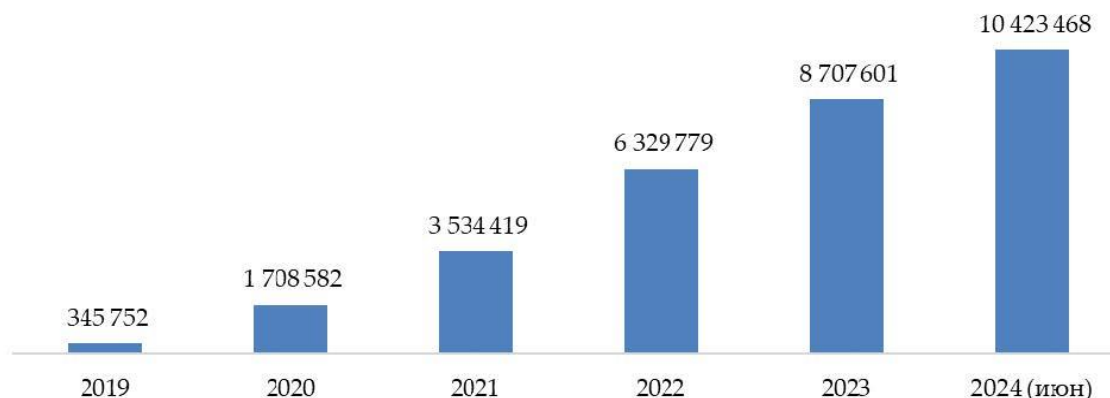
Тамоюли чорум, афзоиши шиддатнокии рақобат аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки бо истифода аз инноватсияҳои молиявӣ муассисаҳои бонкӣ метавонанд ба рақобатпазирии байниҳамдигарӣ мусоидат намоянд.

Тамоюли панҷум ба он асос ёфтааст, ки истифодаи инноватсия бояд як ҷузъи муҳими фарҳанги бонкӣ гардад. Ин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷорӣ намудани инноватсия бояд на танҳо ба сохтори маҳсулоти бонкии пешниҳодшаванда ё пешниҳодшуда, балки ба хусусияти фаъолияти худ ташкилотҳои қарзӣ низ таъсир расонад. Онҳо бояд фаҳмиши анъанавии муассисаи бонкиро дар самти таҳкими обрӯю нуфузи худ ҳамчун шароити кафолатнок дар истифодаи маблағҳои озод тағйир диҳанд.

Ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ дар бахши бонкии Тоҷикистон ба беҳтар шудани самаранокӣ амалиёти бонкӣ, коҳиши арзиши хизматрасонии бонкӣ ва афзоиши дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ барои аҳоли оварда мерасонад. Яке аз самтҳои ояндадор барои рушди бахши бонкӣ дар Тоҷикистон истифодаи зехни сунъӣ (ЗС) мебошад. Зехни сунъӣ метавонад барои автоматикунории чараёнҳои гуногуни бонкӣ, аз қабili таҳлили дархостҳои қарзӣ, арзёбии хатарҳо ва мубориза бо қаллобӣ истифода шавад.

Ба ҳайси нишондиҳандаҳои самаранок амалигардонии чараёнҳои инноватсионӣ ва истифодабарии инноватсияҳо дар бонкҳои тичоратӣ метавон афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ, амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ, рушди бозори қортҳои пардохтӣ, афзоиши шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ, ҳиссаи қортҳои пардохтӣ аз рӯи низомҳои пардохтӣ, ҳиссаи қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои ҷумҳуриро таҳлил кард.

Диаграмма 1. Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)

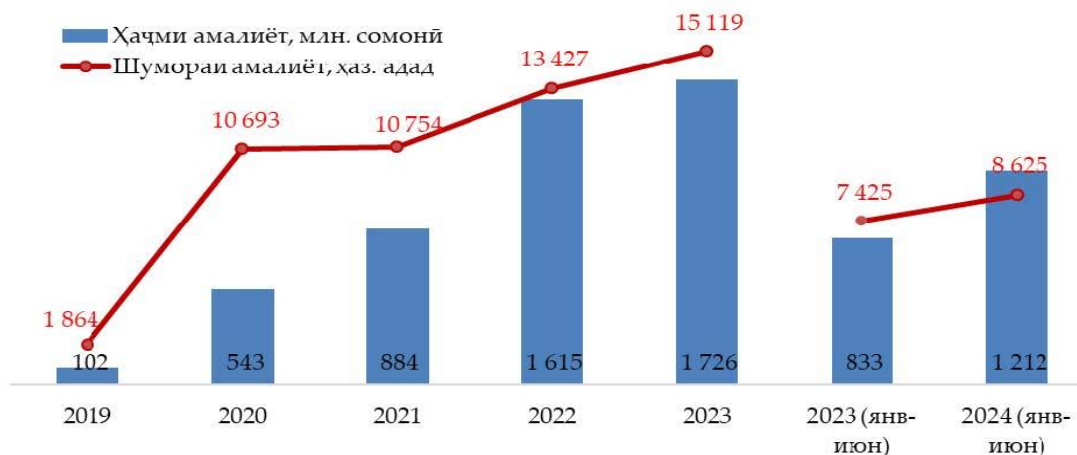
Сарчашм: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон

Аз рӯи маълумотҳое, ки аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд, маълум мегардад, ки то санаи 30 июни соли 2024 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 23 ташкилоти қарзии молиявӣ 10,4 млн ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 2,9 млн адад (39,0%) зиёд мебошад. Ин нишондиҳандаи соли 2024 нисбати соли 2019 30,1 маротиба зиёд шудааст

Дар моҳҳои январ-июни соли 2024 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 8625,5 ҳаз. адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 1212,2 млн. сомонӣ анҷом дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 16,2 фоиз ва 45,6 фоиз зиёд мебошад.

Дигар нишондиҳандаи истифодаи ҳамёнҳои электронӣ ҳамчун воситаи инноватсионии хизматрасонии бонкӣ - амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ ба ҳисоб мераванд (Диаграмма 2).[4]

Диаграмма 2. Амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ

Сарчашм: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон

Инчунин, тибқи маълумотҳои оморӣ то июли соли 2024 дар ҷумхури аз ҷониби 26 бонку ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ 7,6 млн. адад қарзҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шудааст, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 ба андозаи 28,7% зиёд мебошад. Ҳам ҳаҷми амалиётҳо бо нишондиҳанда арзишӣ ва ҳам бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ дар солҳои 2019-2023 зиёд шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тавассути ҳамёнҳои электронӣ соли 2023 15119 ҳаз. амалиётҳо ба маблағи 1726,0 млн. сомонӣ амалӣ гардонда шудаанд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки шумораи амалиётҳои ҳамёни электронӣ нисбати соли 2019 8,1 маротиба

афзуда, ҳаҷми он бо нишондиҳандаҳои арзишӣ бошад, ба андозаи 1624,0 млн. сомонӣ зиёд шудааст, ки дар маҷмӯъ 16,9 маротибаро ташкил медиҳад.

Чи хеле ки, қайд карда шуд яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ифодакунандаи дараҷаи истифодабарии инноватсияҳои банкӣ дар солҳои охир ин афзоиши шумораи қортҳои пардохтии банкӣ ва ҳиссаи қортҳои пардохтӣ аз рӯи низомҳои пардохтӣ мебошад.

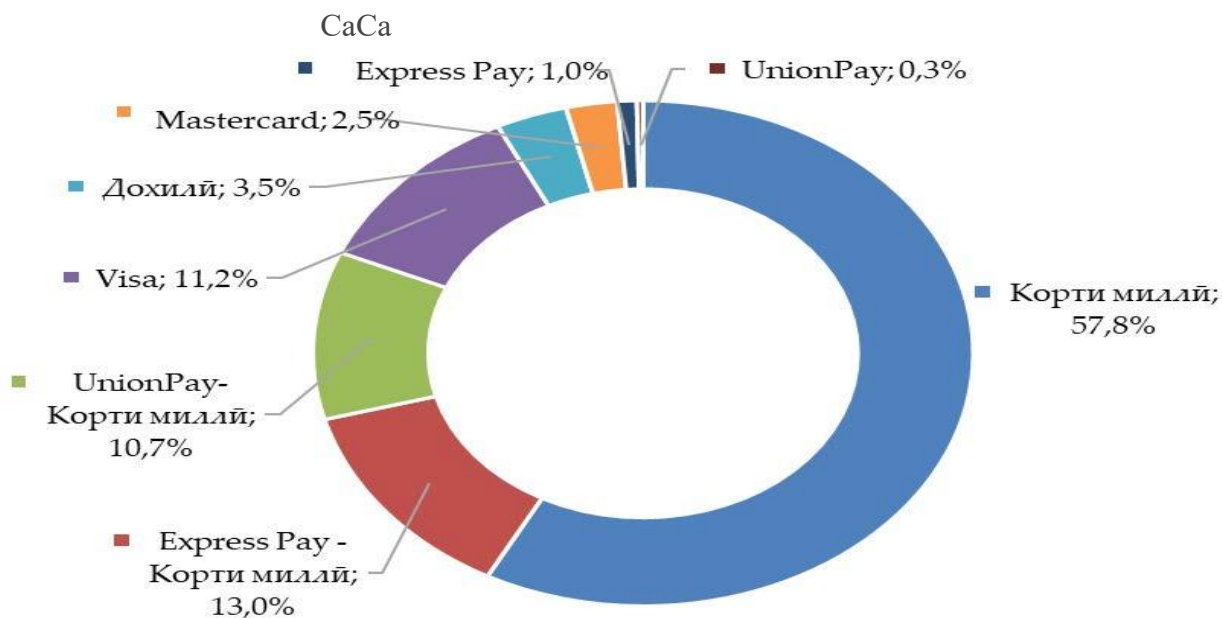
Диаграмма 3. Афзоиши шумораи қортҳои пардохтии банкӣ

Сарчашм: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонаи расмӣи Банки миллии Тоҷикистон

Маълумотҳои диаграммаи 3 гувоҳи онанд, ки қортҳои пардохтии банкӣ аз 2,1 млн. адади соли 2019 ба 6,7 млн.адад дар соли 2023 омада расидаанд, ки ҳаҷми афзоиши он 3,1 маротибаро ташкил додааст.

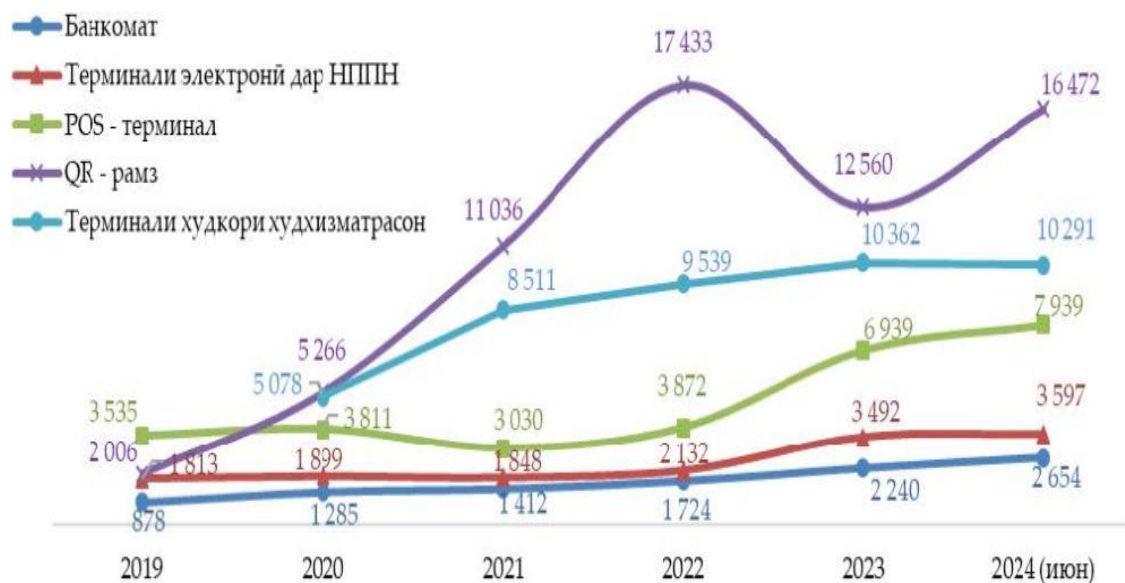
Диаграмма 4. Ҳиссаи қортҳои пардохтӣ аз рӯи низомҳои пардохтӣ

Банкҳои тижоратӣ барои бо пули нақд таъмин кардани дорандагони қортҳои пардохтии банкӣ 2 654 адад банкомат ва 3 597 адад терминали электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд (НППН) насб намудаанд. Нишондиҳандаҳои мазкур нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 мувофиқан 36,3 фоиз ва 28,6 фоиз зиёд мебошанд. Илова ба ин, барои анҷом додани пардохтҳои

ғайринақдӣ то санаи ҳисоботӣ дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ 7 939 POS-терминал насб карда шуданд, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 теъдоди онҳо 71,2 фоиз зиёд мебошад. Инчунин, дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ 16 472 QR-рамзи ягона насб карда шудаанд, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 17,8 фоиз кам мебошад. Сабаби кам шудани теъдоди QR-рамзҳо гузариши ботадрич ба QR-рамзи ягона мебошад. Шумораи терминалҳои худқори худхизматрасон то санаи ҳисоботӣ ба 10 291 адад баробар гардид (Диаграмма 5).

Диаграмма 5. Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ (адад)

Сарчашм: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон

Таҳлилҳои гузаронидашуда дар ин самт инчунин аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот низ алоқаманд аст. Дар байни онҳо сатҳи нокифояи саводнокии молиявии аҳоли, маҳдуд будани дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ дар деҳот, зарурати сармоягузори назаррас ба фанновариҳо ва кадрҳо, инчунин зарурати тағйир додани меъёрҳои кӯҳнашударо номбар кардан мумкин аст.

Сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда ҷорӣ намудани навоарӣ дар бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Он метавонад ба баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии бонкҳо, тавсеаи дастрасӣ ба хизматрасонии молиявӣ барои мардум ва соҳибкорон ва ҳавасмандгардонии рушд ва рушди иқтисодӣ мусоидат кунад.

Барои бомуваффақият амалӣ намудани стратегияи рушди инноватсионии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор зарур аст: Ҳукумат, Бонки милли, бонкҳои тижоратӣ, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ.

Бо гузашти вақт инноватсияҳои бонкӣ давраҳои гуногунро мегузаронанд, ки дар якҷоягӣ онро давраи ҳаётии онҳо меноманд. Давраи истифодабарии инноватсияҳои бонкӣ ин як давраи муайяни вақт мебошад, ки воситаҳо ба амалиётҳои бонкӣ кори самаранокро иҷро карда ба бонк харидорон, ғоидаи муайян ё дигар манфиатҳоро фароҳам меорад. Нуктаи назар оиди давраи ҳаётии инноватсияҳои бонкӣ барои ба нақшагирии навигариҳо ва ташкили иҷрошавии онҳо дар

соҳаи бонк нақши муҳимро мебозад. То чӣ дараҷа ин назария дар амалия аҳамиятнок аст таҳлил карда мебароем:

1. Назарияи давраи ҳаётии инноватсияҳои бонкӣ, роҳбари бонкро маҷбур месозад, ки дар якҷоягӣ бо хизматчиёни маркетингӣ фаъолияти ҳочагидориро дар замони ҳозира ва инчунин тараққиёти он барои замони оянда таҳлил намояд.

2. Назария (нуқтаи назари давраи ҳаётии инноватсияҳои бонкӣ) кори мунтазами заруриро доир ба нақшагирии истехсоли навигариҳо асоснок мекунад (кофта ёфтани фикру ақида, ташкили кори инноватсияҳо ба вучуд овардани инноватсияҳои бонкӣ истифодабарии онҳо дар бозор ва омӯзиш) инчунин барои ба даст овардани инноватсияҳо (омӯхтани талабот, маркетинги бонкӣ ва бенгмаркетинг).

3. Консепсияи давраи ҳаётии инноватсияҳои бонкӣ асосан роҳу воситаҳои таҳлил ва банақшагирии инноватсияҳо мебошад. Дар вақти таҳлил кардани инноватсияҳои бонкӣ давраи ҳаётии истифодабарии онро муайян кардан мумкин аст, инчунин тараққиёти ояндаи он, кадом вақт фаъолияташ сушт мешавад ва то кадом вақт фаъолият мекунад.

Ба нақша гирифтани инноватсияҳои бонкиро аз давраи аввал то охир ба аввал овардан мумкин аст. Консепсияи мазкун шароит фароҳам меорад, то ки тамоми фаъолияти банақшагирии инноватсияҳои бонкиро ба қисмҳои зерин ҷудо менамоем:

- Таҳлил ва тафтиш кардани бозори молиявӣ;
- Тафтиши бозори бонкҳои навоарӣ оиди ин намуди кор;
- Таҳлил ва тафтиши давомнокии фаъолият инноватсияҳои бонк;
- Кор карда баромадани инноватсияҳои бонкӣ (яъне ба вучуд овардани воситаю амалиётҳои нав);
- Нарх, арзиш;
- Эълон, хабаррасонӣ;
- Чорабиниҳо доир ба истифодабарии инноватсияҳои бонкӣ;
- Ташкили фурӯхтани инноватсияҳои бонкӣ;
- Омӯзиши инноватсияҳои бонкӣ.

Ҳамин тавр зикр намудан ба маврид аст, ҷорӣ намудани баъзе инноватсияҳои истифодашаванда дар бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботҳои нав ба нав ба миён омада истодаанд. Дар чунин шароит бонкҳо бояд вобаста ба хоҳиши муштарӣ худ амал намуда, маҳсулотҳои инноватсионии талаботдоштаро бештар роҳандозӣ намоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бабаджанов Д.П. Некоторые аспекты денежно-кредитной политики / Д.П. Бабаджанов // Экономика развития: стратегия развития. - 2001. - №1. – С.204 (С.201-207.)
2. Кодирзода Д.Б. Мониторинг развития банковской системы Республики Таджикистан в условиях цифровизации экономики / Д.Б. Кодирзода, Ф. Махмудов // Финансово-экономический вестник. – 2023. - №2(36). - С.34-40.
3. Махмудов Ф.И. Институциональные аспекты развития инновационного механизма предоставления банковских услуг коммерческими банками в условиях цифровизации экономики / Ф.И. Махмудов // Мат. XXX Межд. научно-практ. конф. «Актуальные направления фундаментальных и прикладных исследований». 7-8 ноября 2022 г. - Bengaluru, India. 2022. –С.101 (С.99-105.)
4. Махмудов Ф.И. Направления развития коммерческих банков Таджикистана на основе использования инноваций // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2024. №4-1. - С.204-212

5. Маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон [манбаъи электронӣ] // https://nbt.tj/tj/payment_system/mablaghoi-elektroni.php (Санаи мурочиат: 10.08.2024)
6. Рахимов Ш.М. Цифровые технологии и их влияние на развитие экономики // Экономика Таджикистана. – 2023. – №4. – С. 9–13.
7. Рахмонов Дж. Р. Инновация – как составная часть понятийного аппарата инновационного процесса// Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы инвестиционного обеспечения инновационного развития предпринимательской деятельности в РТ», с.97

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ НОВОВВЕДЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

КОМИЛЗОДА НИЗОМУДДИН БЕГАХМАД,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

ШАРИПОВ НАЗРУЛЛО ХИСРАВОВИЧ,

старший преподаватель кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. 735360-г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: 985575784

В данной статье анализируются и оцениваются некоторые методы использования инноваций в коммерческих банках. Авторы в основном анализируют вопросы эффективного внедрения инновационных процессов и использования инноваций в коммерческих банках, такие как рост количества электронных кошельков, транзакций через электронные кошельки, развитие рынка платежных карт, рост количества банковских платежных карт, доля платежных карт в платежных системах. Авторы провели анализ, используя официальные данные Национального банка Таджикистана и научные факты и доказательства, и представили его в виде диаграмм.

Ключевые слова: *банковские инновации, банковские услуги, электронные кошельки, банковские операции, коммерческие банки, платежные карты.*

ANALYSIS OF SOME INNOVATIONS USED IN COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KOMILZODA NIZOMIDDIN BEGAHMAD,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

SHARIPOV NAZRULLO,

senior Lecturer of the Department of Finance and Credit of the Faculty of Finance and Economics of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

This article analyzes and evaluates several methods of using innovation in commercial banks. The authors focus on the effective implementation of innovation processes and the use of innovation in commercial banks, including the growth of e-wallets and e-wallet transactions, the development of the

payment card market, the growth of bank payment cards, and the share of payment cards in payment systems. The authors conducted their analysis using official data from the National Bank of Tajikistan and scientific evidence, and presented it in diagrammatic form.

Keywords: *banking innovations, banking services, electronic wallets, banking operations, commercial banks, payment cards.*

*Аиуоров И. С., д.и.и, профессори кафедраи идораи
давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК 657.1:338.48(575.3)

**БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В СФЕРЕ ТУРИЗМА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД НА
ОСНОВЕ МСФО**

КУРБАНОВА САЙЁРА МАДАЛИЕВНА,

старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного
университета туризма и предпринимательства Таджикистана

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 903-21-
19-74. E-mail: mam-42@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы развития методологического подхода к бухгалтерскому учету в сфере туризма, основанного на принципах Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Целью исследования является адаптация требований МСФО к национальной системе бухгалтерского учета Республики Таджикистан. Анализируются ключевые стандарты, в частности МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с покупателями» и их применение для корректного отражения специфических операций туроператоров и турагентов. Подтверждается, что методология бухгалтерского учета в туризме строится на четком понимании отраслевой специфики, четкой идентификации объектов учета и строгом соблюдении международных требований, требующих отражения реальной экономической сущности хозяйственных операций. Основным результатом исследования является разработка и представление типовой модели бухгалтерского учета, включая подробные схемы корреспонденции счетов в соответствии с планом счетов бухгалтерского учета Республики Таджикистан для каждой из бизнес-моделей туристической деятельности. Особое внимание уделяется разграничению учета в зависимости от роли предприятия – принципала и агента. Практическая значимость работы заключается в предоставлении предприятиям туристической отрасли инструментария, обеспечивающего формирование прозрачной, достоверной и сопоставимой финансовой отчетности, соответствующей как международным принципам, так и национальным требованиям.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, туристическая деятельность, МСФО, туроператор, турагент, принципал, агент, план счетов, признание дохода, незавершенное производство, себестоимость турпакета.

Современное развитие туристической отрасли требует качественной трансформации системы бухгалтерского учета, обеспечения достоверного отражения хозяйственных операций, сопоставимости финансовой информации и адаптации к международным требованиям. Однако действующая национальная практика бухгалтерского учета недостаточно учитывает специфику туристических услуг, высокую долю авансовых платежей, агентских соглашений, договоров комбинированного обслуживания и аренды инфраструктуры. Гармонизация учета туристических предприятий с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО) становится объективной необходимостью, поскольку их соблюдение является залогом привлечения иностранных инвестиций, участия в международных туристических цепочках и повышения конкурентоспособности отрасли.

Теоретическую основу исследования составляют международные концепции финансовой отчетности, включая принципы признания выручки в МСФО (IFRS) 15), классификации и оценки активов в МСФО (IAS) 2, МСФО (IAS) 16, МСФО (IAS) 38, учета аренды в МСФО (IFRS) 16, представления и раскрытия информации в финансовой отчетности в МСФО (IAS) 1. Методологически исследование базируется на концепции полезной финансовой

информации, а также подходах к отражению сложных договорных отношений, характерных для сферы туризма. В научной литературе вопросы адаптации МСФО к различным отраслям экономики рассматриваются в работах Д. Александера [11] и Р.Г. Шредера [12], которые подчеркивают важность учета экономической сущности операций и рисков, связанных с договорными обязательствами. В условиях постсоветских стран важное значение имеют исследования Б.Х. Каримова [2; 3; 4; 5; 9], М.А. Вахрушиной [1], Р.Г. Каспиной [6], посвященные интеграции национальных систем бухгалтерского учета в международные стандарты. Эти подходы позволили сформировать методологическую базу для анализа туристической деятельности в контексте применения МСФО.

В исследовании основное внимание уделено сравнительному методу, который используется для анализа различий между требованиями МСФО и национальной практикой бухгалтерского учета в сфере туризма. Структурно-функциональный анализ используется для оценки применимости отдельных элементов международных стандартов к различным видам туристической деятельности. Применяется также метод реконструкции схем бухгалтерского учета, основанный на моделировании бухгалтерских проводок в соответствии с МСФО и их интеграции в национальный план счетов, что позволяет разработать практические рекомендации.

Рассмотрены труды зарубежных исследователей по МСФО (Д. Александер, Р.Г. Шредер) [11; 12], публикации Совета по международным стандартам финансовой отчетности, а также исследования, посвященные отраслевому учету услуг. Особое внимание уделено публикациям, посвященным анализу признания выручки по МСФО (IFRS) 15, в том числе работам В.С. Плотникова [7; 8]. В части региональных исследований были рассмотрены труды авторов, изучающих трансформацию бухгалтерского учета в странах Центральной Азии – Б.Х. Каримова [2; 3; 4; 5; 9], Р.К. Раджабова [8], Н.Н. Таштановой [10].

Бухгалтерский учет в туризме базируется на общих принципах бухгалтерского учета, однако их применение требует глубокого понимания специфики туристического бизнеса, его операций и международных стандартов, регулирующих их отражение.

Туристическая деятельность подразделяется на два основных направления: туроператорскую и турагентскую. Туроператор разрабатывает комплексный тур, объединяя такие услуги, как транспорт, размещение (проживание) и экскурсии, в единый пакет, неся полную ответственность за его качество перед потребителем. Турагент, в свою очередь, выступает посредником, продвигая и продавая готовый туристический продукт конечному клиенту (туристу) за комиссионное вознаграждение.

Специфика туристической деятельности напрямую влияет на бухгалтерский учет. Прежде всего, туристический продукт нематериален – это не физический товар, а право на получение набора услуг в будущем. Это затрудняет его оценку и учет как актива. Другой характерной особенностью является выраженная сезонность, приводящая к неравномерному распределению доходов и расходов в течение года и требующая создания специальных резервов. Кроме того, значительная часть сделок основана на посреднических принципах, где правильное определение роли – принципала или агента становится критически важным для корректного признания выручки. Практика расчетов в отрасли также уникальна и предполагает авансовые платежи как от туристов, так и поставщикам, что порождает значительную дебиторскую и кредиторскую задолженность.

Объекты бухгалтерского учета в туризме – это специфические элементы, подлежащие измерению и отражению в отчетности. Центральным элементом у туроператора является сам

туристический продукт, который учитывается аналогично готовому продукту, но с особенностями оценки по стоимости включенных в него услуг.

В бухгалтерском учете туристической деятельности ключевыми операциями являются признание выручки (дохода) и расходов. Важно различать их: туроператор признает выручку в размере полной стоимости турпакета, в то время как турагент – только в размере своего агентского вознаграждения. Основные расходы связаны с прямыми затратами на приобретение услуг (транспорт, проживание) и косвенными коммерческими расходами.

Расчеты, в частности, дебиторская задолженность (авансы, выданные поставщикам) и кредиторская задолженность (авансы, полученные от туристов), составляют значительную часть бухгалтерского баланса. Для турагента основной статьей учета является агентское вознаграждение. Также важны резервы, создаваемые на случай возможных убытков, таких как безнадежные долги или отмененные туры.

МСФО предъявляют строгие требования к учету туристических операций, важнейшим из которых является приоритет экономического содержания над юридической формой. Это означает, что предприятие должно сначала определить, выступает ли она в качестве принципала (туроператора) или агента (турагента), поскольку это определяет порядок учета выручки.

Основным руководящим документом является МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с клиентами». Он подразумевает признание выручки по мере выполнения договорных обязательств. В контексте туризма это означает, что стоимость тура должна быть распределена на отдельные обещанные услуги (например, перелеты, проживание), а выручка от каждой услуги признается в момент ее фактического предоставления туристу, а не в момент оплаты всего тура.

В таблице 1 показано, как основные принципы МСФО применяются к типичным туристическим операциям.

Таблица 1. Применение основных принципов МСФО в учете туристического бизнеса

Принцип / МСФО	Сущность требования	Применение в туристической деятельности
Принципал/агент – МСФО (IFRS) 15	Предприятие признает выручку в полном объеме, если оно действует в качестве принципала, или только в размере комиссии, если оно действует в качестве агента.	Туроператор (принципал) признает выручку в размере полной стоимости тура. Турагент (агент) признает выручку только в размере своего комиссионного вознаграждения.
Распределение цены операции – МСФО (IFRS) 15	Цена договора должна быть распределена между отдельными обязательствами (услугами) пропорционально их самостоятельным продажным ценам.	Стоимость тура распределяется на авиабилеты, проживание, страховку и т.д. Выручка признается отдельно по каждой услуге.
Признание выручки – МСФО (IFRS) 15	Выручка признается в момент выполнения обязательства и передачи контроля над услугой клиенту.	Доход от авиаперелетов признается на дату отправления, а от размещения – равномерно в течение всего периода проживания туриста в гостинице.

Раскрытие информации – МСФО (IFRS) 15, МСФО (IAS) 1	Необходимо раскрывать подробную информацию о договорах с клиентами, статьях баланса и принятых суждениях.	В отчетности раскрываются суммы полученных авансов, дебиторской задолженности и способы распределения стоимости тура.

Источник: составлено автором

Представленная таблица наглядно иллюстрирует, как абстрактные принципы МСФО применяются на практике в повседневной деятельности туристического предприятия. Она демонстрирует, что основополагающее правило приоритета экономического содержания над формой приводит к принципиально разному учету выручки туроператора (принципала) и турагента (агента). Более того, требование МСФО (IFRS) 15 о распределении цены договора приводит к практике разделения стоимости тура на отдельные составляющие – перелет, проживание и экскурсии, – выручка по которым признается не единовременно, а по мере оказания каждой услуги. Таблица служит наглядной связью между теорией международных стандартов и практикой бухгалтерского учета конкретных туристических операций, подчеркивая необходимость тщательного анализа договоров и процессов для подготовки достоверной финансовой отчетности.

Таким образом, методологическая основа бухгалтерского учета в туризме строится на четком понимании отраслевой специфики, четкой идентификации объектов учета и строгом соблюдении международных требований, требующих отражения реальной экономической сущности операций, а не только их формального юридического оформления.

Внедрение МСФО в практику бухгалтерского учета туристических компаний требует глубокого понимания основополагающих принципов, а не механического запоминания правил составления финансовой отчетности. Ключевые стандарты формируют концептуальную основу для отражения конкретных отраслевых операций, от заключения договора с клиентом до признания выручки и представления соответствующей информации в финансовой отчетности.

Туристическая деятельность охватывает несколько ключевых стандартов. МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с клиентами» играет центральную роль, поскольку он регулирует учет всех договоров на продажу туристических пакетов и отдельных услуг. МСФО (IAS) 2 «Запасы» используется для оценки туристических продуктов, созданных туроператором для последующей перепродажи. Если предприятие владеет отелями или арендует транспорт, МСФО (IFRS) 16 «Аренда» приобретает решающее значение, регулируя учет арендованных активов и обязательств по арендным платежам. Расходы на разработку уникальных маршрутов или программ лояльности могут учитываться в соответствии с МСФО (IAS) 38 «Нематериальные активы». Наконец, МСФО (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности» устанавливает общие требования к структуре и раскрытию информации, обеспечивая прозрачность и сопоставимость информации о финансовом положении туристического предприятия.

Признание выручки в туризме – сложный процесс, выходящий за рамки простой регистрации платежа клиента. Согласно МСФО (IFRS) 15, выручка признается по мере выполнения договорных обязательств. Для туроператора это означает, что полная оплата, полученная от туриста за турпакет, первоначально признается как договорное обязательство (авансовый платеж), а не как выручка. Затем выручка признается по частям по мере предоставления каждой услуги в рамках тура. Такой подход обеспечивает совпадение признания выручки с фактическим потреблением туристом услуг.

Основные стандарты МСФО оказывают комплексное влияние на различные аспекты бухгалтерского учета туристического предприятия. Для систематизации этого влияния основные взаимосвязи между стандартами и конкретными операциями представлены в таблице 2.

Таблица 2. Влияние основных стандартов МСФО на бухгалтерский учет в туристических предприятиях

Стандарт МСФО	Основное требование	Влияние на учет в туризме
IFRS 15 «Выручка по договорам с клиентами»	Признание выручки по мере передачи контроля над товарами/услугами.	Выручка признается частями по мере предоставления каждой услуги в турпакете (авиаперелет, проживание в отеле). Определение роли (принципал/агент) для оценки выручки.
IFRS 16 «Аренда»	Признание права пользования активом и арендного обязательства арендатора.	Арендованные офисы, гостиницы и транспорт отражаются в балансе как активы, а будущие платежи – как обязательства.
IAS 2 «Запасы»	Оценка запасов по наименьшей из двух величин: себестоимости или чистой стоимости реализации.	Сформированные, но нереализованные турпакеты (турпродукты) оцениваются по себестоимости с учетом риска их обесценения.
IAS 38 «Нематериальные активы»	Капитализация затрат на нематериальные активы, если в будущем возможно получение экономических выгод.	Затраты на разработку уникальных ИТ-систем, бронирование и бренды могут быть признаны в балансе как активы.
IAS 1 «Представление отчетности»	Требования к представлению и раскрытию информации в финансовой отчетности.	Обеспечивает прозрачность: раскрытие сумм полученных авансов, структуры выручки, обязательств по аренде.

Источник: составлено автором

Таким образом, внедрение МСФО превращает бухгалтерский учет в туризме из простого процесса регистрации фактов в аналитический процесс, основанный на принципах. Это требует от предприятий пересмотреть традиционные подходы к признанию выручки, классификации статей баланса и раскрытию информации, что в конечном итоге приводит к повышению прозрачности и качества финансовой отчетности.

Переход от теоретических принципов МСФО к практическому применению требует адаптации международных подходов к национальной системе бухгалтерского учета. С точки зрения плана счетов бухгалтерского учета, важным является использование соответствующих рабочих счетов для отражения операций, связанных с созданием туристского продукта. Ключевую роль в этом играет счет 10730 «Незавершенное производство», аккумулирующий затраты туроператора до момента оказания туристической услуги, что полностью соответствует логике МСФО (IAS) 2 и МСФО (IFRS) 15.

Ниже представлена методика отражения операций туроператоров и турагентов с учетом требований МСФО и национальной системы бухгалтерского учета.

Учет у туроператора. Туроператор создает туристический продукт как набор услуг, получаемых от различных поставщиков (гостиниц, авиакомпаний, страховых компаний, турагентств). В бухгалтерском учете туроператора важнейшим фактором является то, что все затраты на подготовку тура относятся к незавершенному производству – НЗП (счет 10730 – Незавершенное производство) до начала тура. Авансы, выданные поставщикам, учитываются как активы (счет 10510 – Авансы, выданные поставщикам), а обязательства перед туристами – как авансы полученные (счет 22030 – Авансы полученные). Расчеты туристические предприятия производят безналичным способом, отражая их на счет 10210 – Счета в национальной валюте. Доходы туроператора отражаются на счет 44010 – Доходы от реализации. Все его операционные расходы списываются на себестоимость турпакета (счет 55010 – Себестоимость реализации). В конце отчетного периода доходы и расходы списываются на счет 70000 – Свод доходов и расходов, тем самым определяется финансовый результат – прибыль (кредит счета 33210 – Нераспределенная прибыль отчетного года) или убыток (дебет счета 33210). Выручка признается в начале тура или по его поэтапному завершению, в зависимости от условий договора.

В таблице 3 представлена типичная корреспонденция счетов у туроператора.

Таблица 3. Корреспонденция счетов у туроператора

Хозяйственная операция	Дебет	Кредит
1. Получен аванс от туриста за будущий тур	10210	22030
2. Выдан аванс поставщику за услуги (бронь гостиницы, авиабилетов и др.)	10510	10210
3. Получены подтверждающие документы от поставщика: отражается обязательство перед поставщиком за оказанные туристические услуги	10730	22010
4. Если ранее был выдан аванс: его перенос в НЗП	10730	10510
5. Признание выручки туроператора с началом тура	22030	44010
6. списание затрат из НЗП в себестоимость турпакета	55010	10730
7. Закрытие счета 55010 в конце отчетного периода	70000	55010
8. Закрытие счета 44010 в конце отчетного периода	44010	70000
7. Определение финансового результата от реализации прибыль:	70000	33210
убыток:	33210	70000

Источник: составлено автором

Учет затрат у турагента. В турагентской модели предприятие действует как агент в соответствии с МСФО (IFRS) 15 и не контролирует услуги, а только продает туристический продукт, созданный туроператором. Сумма, полученная от клиента, не является выручкой, а учитывается как обязательство перед туроператором (счет 22010 – Счета к оплате). Доходом турагента является вознаграждение, учитываемое на счете 44010 – Доходы от реализации. Расходы турагента – административные, маркетинговые и арендная плата – учитываются в группах счетов 55200 – Реализационные расходы и 55300 – Общие и административные расходы.

В таблице 4 представлено отражение типичных операций у турагента.

Таблица 4. Корреспонденция счетов у турагента

Хозяйственная операция	Дебет	Кредит
1. Получены денежные средства от клиента за тур	10210	22010

(транзитная сумма)		
2. Удержано агентское вознаграждение (комиссия)	22010	44010
3. Перечисление суммы туроператору	22010	10210
4. Признание административных расходов турагента	553XX	10210
5. Списание административных расходов и закрытие счетов 553XX в конце отчетного периода	70000	553XX
6. Закрытие счета 44010 в конце отчетного периода	44010	70000
7. Определение финансового результата от реализации прибыль:	70000	33210
убыток:	33210	70000

Источник: составлено автором

Различия в учете туроператоров и турагентов обусловлены их разными функциями и рисками в соответствии с МСФО (IFRS) 15. Туроператор создает продукт, несет риск его реализации и признает валовой доход. Турагент является лишь посредником и признает только комиссионный доход. В национальной системе бухгалтерского учета эти различия отражаются в использовании счета 10730 для туроператоров, который не применяется у турагентов (таблица 5).

Таблица 5. Сравнение учета у туроператора и турагента

Операция	Туроператор	Турагент
Роль по IFRS 15	Принципал	Агент
Доход	Счет 44010 (полная стоимость тура)	Счет 44010 (только комиссия)
Авансы туристов	Счет 22030	Счет 22010 (транзит)
Учет затрат	Через 10730 на 55010	552XX/553XX
Авансы поставщикам	Счет 10510	Не применяется
Кредиторская задолженность перед поставщиками	Счет 22010	Нет
Себестоимость тура	Счет 55010	Нет себестоимости тура
Финансовый результат	Счет 70000	Счет 70000

Источник: составлено автором

Исследование демонстрирует практическую реализацию методологии бухгалтерского учета, гармонично интегрирующей требования МСФО с национальной системой бухгалтерского учета Республики Таджикистан. Как показывает анализ, ключевым аспектом корректного отражения операций является четкое разграничение деятельности туроператоров и турагентов, что последовательно методологически и практически реализуется в предлагаемых системах бухгалтерского учета. Разработанная методика подтверждает, что действующий план счетов бухгалтерского учета достаточно гибок и функционален для адаптации к принципам МСФО.

Исследование сосредоточено на разработке универсальных моделей учета для типичных операций туроператоров и турагентов. Однако специфика учета в отдельных узкоспециализированных сегментах туристической индустрии может потребовать дальнейшей детализации предлагаемой модели. Кроме того, исследование носит методологический характер, а его практическая апробация в условиях конкретных предприятий с различными масштабами деятельности открывает возможности для дальнейших исследований.

Показана возможность адаптации ключевых принципов МСФО (IFRS) 15 к национальной системе бухгалтерского учета Республики Таджикистан для туристических предприятий и разработана методика их адаптации. Ключевым элементом методики является четкое разграничение моделей учета для туроператора и турагента что отражено в различных схемах корреспонденции счетов, в первую очередь за счет использования счета 10730 «Незавершенное производство» для туроператора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Вахрушина, М.А. Международные стандарты финансовой отчетности: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим направлениям и специальностям / М.А. Вахрушина, Л.А. Мельникова, Н.С. Пласкова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2020. – 391 с.
2. Каримов, Б.Х. Возможности использования международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён // Интернаука. – 2024. – № 46-4(363). – С. 53-56
3. Каримов, Б.Х. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. – № 3(52). – С. 38-49
4. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдашавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 15-21
5. Каримов, Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 169-179
6. Каспина, Р.Г. Международные стандарты финансовой отчетности: учебное пособие / Р.Г. Каспина. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2022. – 256 с.
7. Плотников, В.С. Концепция позитивного учета договорных обязательств / В.С. Плотников, О.В. Плотникова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 23(269). – С. 9-17
8. Рачабов, Р.К. СБҲМ ва рушди баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.К. Рачабов // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – № 2 (73). – С. 265-271
9. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ: дастури таълимӣ / Б.Х. Каримов, И.А. Бобиев, Ф.А. Қаюмова, Б.А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 449 с.
10. Таштанова, Н.Н. Совершенствование организации учета по реализации туристских продуктов в условиях реализации международного стандарта финансовой отчетности / Н.Н. Таштанова // Наука и новые технологии. – 2010. – № 5. – С. 176-179
11. Alexander, D., Britton, A., Jorissen, A. International Financial Reporting and Analysis / D. Alexander, A. Britton, A. Jorissen. – London: Cengage Learning, 2017. – 834 p.
12. Schroeder R.G. Financial Accounting Theory and Analysis: Text and Cases / R.G. Schroeder, M.W. Clark, J.M. Cathey. – 14th ed. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2019. – 674 p.

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР СОҲАИ САЙӢӢ: РАВИШИ МЕТОДОЛОГӢ ДАР АСОСИ СБҲМ

КУРБАНОВА САЙӢӢРА МАДАЛИЕВНА,

муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ сайӢӢ ва соҳибкори Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

Тел.: +992 903-21-19-74. E-mail: mam-42@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои рушди равиши методологии баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки ба принципҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) асос ёфтааст, баррасӣ мешаванд. Мақсади таҳқиқот мутобиқ кардани талаботи СБҲМ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Стандартҳои асосӣ, аз ҷумла СБҲМ IFRS 15 «Даромад аз шартномаҳо бо муштариён» ва қорбурди онҳо барои инъикоси дурусти амалиёти махсуси операторони сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ таҳлил карда мешаванд. Тасдиқ карда мешавад, ки методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар сайёҳӣ ба фаҳмиши возеҳи хусусиятҳои соҳавӣ, мушаххассозии дақиқи объектҳои баҳисобгирӣ ва риояи қатъии талаботи байналмилалӣ, ки инъикоси моҳияти воқеии иқтисодии амалиёти хоҷагидориро талаб мекунанд, асос меёбад. Натиҷаи асосии таҳқиқот таҳия ва пешниҳоди амсилаи намунавии баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла тарҳҳои муфассали алоқамандии ҳисобҳо мувофиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳар як амсилаи тиҷоратии фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Таваҷҷуҳи махсус ба тафриқаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси нақшии корхона – принципал ва агент равона карда шудааст. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар пешниҳоди воситаҳо ба корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ барои таъкикули ҳисоботи молиявии шаффоф, саҳеҳ ва қиёспазир, ки ба принципҳои байналмилалӣ ва талаботи миллии мувофиқат мекунанд, ифода меёбад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, фаъолияти сайёҳӣ, СБҲМ, оператори сайёҳӣ, агентҳои сайёҳӣ, принципал, агент, нақшаи ҳисобҳо, эътирофи даромад, исхосолоти нотаом, арзиши аслии бастаи сайёҳӣ.

ACCOUNTING IN THE FIELD OF TOURISM: A METHODOLOGICAL APPROACH BASED ON IFRS

KURBANOVA SAYYORA MADALIEVNA,

Senior lecturer at the Department of Accounting and Auditing,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Republic of
Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.
Tel.: +992 903-21-19-74. E-mail: mam-42@mail.ru

This article examines the development of a methodological approach to accounting in the tourism sector based on the principles of International Financial Reporting Standards (IFRS). The objective of the study is to adapt IFRS requirements to the national accounting system of the Republic of Tajikistan. Key standards, in particular IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers," and their application to accurately reflect the specific transactions of tour operators and travel agents are analyzed. It is confirmed that the accounting methodology in tourism is based on a clear understanding of industry specifics, precise identification of accounting objects, and strict adherence to international requirements requiring the reflection of the real economic substance of business transactions. The main result of the study is the development and presentation of a standard accounting model, including detailed account correspondence diagrams in accordance with the chart of accounts of the Republic of Tajikistan for each of the tourism business models. Particular attention is paid to the distinction between accounting depending on the role of the enterprise – principal and agent. The practical significance of this work lies in providing tourism industry enterprises with tools that enable the formation of transparent, reliable, and comparable financial statements that comply with both international principles and national requirements.

Keywords: accounting, tourism, IFRS, tour operator, travel agent, principal, agent, chart of accounts, revenue recognition, work in progress, package tour cost.

Муқарриз: Шаронов Ф. Р., д.и.и, профессор

**РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
МУШКИЛОТ, ТАМОҶУЛҲО ВА ДУРНАМО**

ҚОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Дар мақола мушкилот ва дурнамои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Монеаҳои асосии технологӣ, норасоӣ дар таъминот бо кормандон ва ҷанбаҳои меъёрӣ, ки ба ин раванд ҳалал мерасонанд, муайян карда мешаванд. Тамоҷулҳои мусбат, аз ҷумла таъсири ташаббуси давлатии эълон шудани солҳои 2025-2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» ва тағйирёбии нақши муҳосибон дар шароити табдили рақамӣ муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, табдили рақамӣ, технологияҳои абрӣ, ҳуҷҷатгардиши электронӣ, норасоии кормандон, иқтисодиёти рақамӣ, таҳлилгари молиявӣ.

Имрӯз баҳисобгирии муҳосибӣ асос барои идоракунии самаранок ва қабули қарорҳои стратегӣ дар ҳама гуна корхона ҳисобида мешавад. Дар шароити иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилооти саҳеҳ ва саривақтии баҳисобгирии муҳосибӣ ба манбаи муҳиме табдил ёфтааст, ки аз сифати он натиҷаҳои молиявӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ва рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста мебошанд. Аммо усулҳои анъанавии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар корхонаҳо аксар вақт бе истифодаи технологияҳои муосир амалӣ мешаванд, барои қонеъ гардондани талабот оид ба суръат ва мураккабии равандҳои иқтисодии муосир ҷавобгӯ нестанд.

Зарурати гузаштан ба технологияҳои муосири рақамӣ бевосита аз сиёсати умумимиллӣ бармеояд. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024 таъкид кардаанд, «... Вазорати молия, Бонки миллӣ, Кумитаи андоз, Хадамоти гумрук, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ якҷо бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳалли масъалаҳои вусъат додани истифодаи технологияҳои муосири рақамиро ҳарчи зудтар таъмин намоянд» [7]. Дар робита ба ин, табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо як воситаи беҳинасозӣ, балки як унсури ҳатмӣ дар ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисодиёти миллӣ мегардад.

Гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ зарурати табдили муносибатро ба касби муҳосиб ва нигоҳи навро ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ тақозо мекунад. Истифодаи хизматрасониҳои абрӣ (cloud services), технологияҳои маълумоти калон (big data technologies) ва унсурҳои зехни сунъӣ (AI – artificial intelligence) барои автоматикунони амалиёти меҳнатталаб, таҳлили молиявии амиқ ва ояндабинии рушди корхона имкониятҳои навро мекушояд. Барои субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамгирой ба ин равандҳо на танҳо як масъалаи беҳинасозии хароҷот, балки омили асосии рушди устувори дарозмуддат низ мебошад.

Сарфи назар аз бартариҳои возеҳ, рақамикунонии амалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва ҷолишҳои муназзам дучор меояд. Дар ҳоле ки

аҳамияти рақамикунонӣ дар сатҳи миллӣ эътироф шудааст, аксари корхонаҳо аз сабаби монеаҳои технологӣ, таъминот бо кормандон ва норасоии маблағҳо дар самти рақамикунонии идоракунии фаъолияти худ хеле ақиб мондаанд. Ошкор кардан ва таҳлили ин мушкилот, ки мазмуни асосии мақолаи мазкурро муайян мекунад, имкон медиҳад, ки оид ба рушди рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ назари аз ҷиҳати илмӣ асоснок ташаккул дода шавад.

Ҳадафи мақола таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи муосир, мушкилот ва дурнамои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Масъалаҳои табдили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ дар асарҳои як қатор муҳаққиқони тоҷик инъикос ёфтаанд. Ҳамин тавр, таҳлили появии вазъи муосир ва ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар интишороти Б.Ҳ. Каримов пешниҳод шудааст [2; 3; 4; 5]. Чанбаҳои муайяни табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ дар таҳқиқотҳои М.Х. Давлатзода [1] ва С.С. Сайфиддинзода [8] ифшо шудаанд. Аммо, сарфи назар аз мавҷудияти интишороти алоҳида, талабот ба таҳқиқоти ҳамаҷониба, ки махсус ба муназамсозии масъалаҳои асосӣ, муайян кардани тамоюлҳо ва ташаккули дурнамои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда бошад, боқӣ мемонад.

Табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ марҳилаи сифатан нави рушди онро ифода мекунад, ки аз автоматикунунии оддӣ амалиётҳои меҳнатталаб хеле фаротар аст. Дар ҳоле ки автоматикунунӣ ба истифодаи нармафзор барои иваз кардани меҳнати дастӣ ишора мекунад (масалан, ҳисоб кардани музди меҳнат дар Excel ба ҷои ҳисобкунак), рақамикунонӣ раванDEST, ки бо татбиқи саросарии технологияҳои муосири рақамӣ дар тамоми марҳилаҳои омодаасозӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти муҳосибӣ ва табдили раванDҳои тиҷоратӣ дар асоси он алоқаманд аст. Вале муҳтавои пурратари ин равандро мафҳуми «табдили рақамӣ», ки тағйироти кулӣ дар амсилаи тиҷорат, фарҳанги ташкилӣ ва нақши мутахассисонро тавассути ҳамгироии технологияҳои рақамӣ дар назар дорад, ифода мекунад.

Вобаста ба корбурд дар баҳисобгирии муҳосибӣ табдили рақамӣ ин ҷиҳатҳоро ифода мекунад:

- гузариш аз ҳисоботи давравӣ ба мониторинги бест: маълумот дар низоми вақти воқеӣ аз низомҳои ҳамгирошуда (ҳазинаҳои онлайн, бонкҳои хизматрасон, анборҳо, коргоҳҳо) ворид мешавад, ки барои ташаккули ҳисоботи мубрам дар лаҳзаи дилхоҳ имкон медиҳад;

- ҳамгироии ниҳойии маълумот: бартараф кардани фосилаҳои иттилоотӣ дар байни баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии андоз ва дигар вазифаҳои корхона (логистика, фурӯш, истеҳсолот) дар доираи низоми иттилоотии ягона;

- тағйир ёфтани нақши муҳосиб: салоҳияти асосии касбии муҳосиб на танҳо донишмандии санадҳои меъёрӣ, балки инчунин кори таҳлилӣ бо маълумоти зиёд, тасвир ва тафсири онҳо барои дастгирии қарорҳои идоракунӣ. Муҳосиб аз бақайдигарандаи далелҳои хочагидорӣ ба таҳлилгари молиявӣ ва мушовири дохилии роҳбарияти корхона табдил меёбад;

- истифодаи технологияҳои нав: татбиқи технологияҳои абрӣ, раванDҳои роботикунунӣ, блокчейн барои тасдиқи амалиёт ва унсурҳои зеҳни сунъӣ барои ояндабинӣ ва ошкор кардани ҳолатҳои номуносиб.

Ҳамин тариқ, табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ – ин раванди ҳамаҷонибае мебошад, ки ба баланд шудани сатҳи шаффофӣ, суръат ва арзишнокии иттилооти муҳосибӣ барои идоракунии корхона меоварад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ якҷанд тамоюлҳои устувореро, ки ояндаи касби муҳосибиро муайян мекунанд, нишон медиҳад:

1. Бартарияти технологияҳои абрӣ (муҳосиботи абрӣ): барои соҳибкории хурд ва миёна, ичора гирифтани замимаҳои муҳосибӣ (масалан, QuickBooks Online, Xero) ба стандарти воқеӣ табдил ёфтааст. Ин хароҷоти аввалиро коҳиш медиҳад, дастрасӣ ба маълумотро аз ҳама ҷо таъмин мекунад ва навсозии нармафзорро сода мекунад.

2. Автоматикунории равандҳои роботӣ (Robotic Process Automation – RPA): нармафзори роботӣ барои автоматикунории вазифаҳои мураккаби сохторӣ ва такроршаванда истифода мешаванд, аз қабилӣ: ҳамоҳангсозии маълумот, ворид кардани маълумот аз ҳуҷҷатҳои аввалӣ, интишори оммавӣ. Ин вақти кормандро барои корҳои таҳлилий озод мекунад.

3. Таҳлили васеъ дар асоси маълумоти калон (Big Data & Analytics): низомҳои муосир кодиранд, ки на танҳо маълумоти молиявии дохилӣ, балки иттилооти берунӣ (маълумот аз бозор, шабакаҳои иҷтимоӣ)-ро таҳлил кунанд ва тасаввуротро барои банақшагирии стратегӣ пешниҳод кунанд.

4. Зеҳни сунӣ (AI) ва омӯзиши мошинҳо: AI барои таснифи хароҷот, тафтиши ҳисобнома-фактураҳо чӣ қадар доштани ҳолатҳои қаллобӣ, ояндабинии чараёнҳои пулӣ ва ҳатто ташаккули автоматии баъзе унсурҳои ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад.

5. Ҳуҷҷатгардиши электронӣ ва ҳисоботи рақамӣ: дар мамлакатҳои пешрафта табодули ҳисобнома-фактураҳои дар асоси қонунгузорӣ тартибдодашуда ва пешниҳоди ҳисоботҳо ба мақомоти давлатӣ ба таври электронӣ ба як меъёр табдил ёфтааст, ки самаранокии онро ба таври назаррас афзоиш медиҳад ва коғазбозиро коҳиш медиҳад.

Ин тамоюлҳо самтҳои рушди амалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунанд, вале хусусиятҳои хоси он маҷмуи беназири ҷолишҳо ва имкониятҳо ба миён меорад.

Асоси ҳукукии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [6] ташкил медиҳад, ки дар он принсипҳо, қоидаҳо ва талабот ба баҳисобгирии муҳосибӣ муқаррар карда шудааст. Низомии миллии танзимкунанда кӯшиш мекунад, ки тадриҷан бо Стандартҳои Байналмилалӣ Ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ҳамгиро шавад, ки барои стандартикунории маълумот ва дастрасии беҳтари низомҳои рақамӣ замина фароҳам меорад.

Таҳлили вазъи муосири рақамикунории баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба миқёс ва бахши корхонаҳо тафовутҳои назаррасро ошкор мекунад. Вобаста ба ин, се сатҳи асосии автоматикунониро метавон муайян кард:

1. Соҳибкории калон ва корхонаҳои давлатӣ: инҳо пешрафтатарин дар соҳаи рақамикунонӣ мебошанд. Дар ин ҷо низомҳои мураккаби ERP (Enterprise Resource Planning – банақшагирии захираҳои корхона), масалан, дар асоси қарорҳои SAP (System Applications and Products – замимаҳо ва маҳсулоти муназзам), аз қабилӣ Oracle ва 1C:ERP татбиқ карда мешаванд, ки баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии ғавриро ҳамгиро мекунанд. Ин низомҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои тижоратии саросарӣ роҳандозӣ карда шаванд ва ба даст овардани маълумотро дар вақти воқеӣ таъмин кунанд. Бо вуҷуди ин, татбиқи онҳо пароканда ва маҳдуд буда, аксар вақт сармоягузори назаррас ва мутобиқсозии тӯлониро талаб мекунад.

2. Корхонаҳои миёна: ин бахш пеш аз ҳама ба дастаҳои нармафзори маъмули 1C:Бухгалтерия таъя мекунад. Ин технологияҳо вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибиро аз қабилӣ баҳисобгирии воситаҳои пулӣ, ҳисобикуниҳо, музди меҳнат ва андозҳо ба таври муассир автоматӣ мекунанд. Мушкilotи асосӣ ин истифодаи версияҳои кӯҳна ва наваҷудаи нармафзор бо сабаби хароҷоти баланди иҷозатномадихӣ ва нигоҳдорӣ мебошад, ки дастрасӣ ба вазифаҳои навро маҳдуд мекунад ва амнияти иттилоотиро коҳиш медиҳад.

3. Корхонаҳои хурд ва соҳибкорони инфиродӣ: вазъият аз ҳама мушкилтар аст. Дар ин ҷо истифодаи чадвалҳои содатарини Microsoft Excel ё нармафзори маҳдуд, аксар вақт нусхаҳои ғайриқонунии нармафзори муҳосибӣ бартарӣ дорад. Татбиқи хизматрасониҳои абрӣ умуман аз сабаби огоҳ набудани муҳосибон дар бораи онҳо, нобоварӣ ба амнияти маълумот ва хоҳиши кам кардани хароҷот ғайриимкон аст.

Ҳамин тариқ, сатҳи паҳншавии нармафзор дар корхонаҳои сатҳҳои гуногун хеле нобаробар аст ва барои аксари корхонаҳо на рақамикунонии ҳадафмандона ва саросарии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, балки автоматикунонии самтҳо ва қитъаҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ хос аст.

Таҳлили гузаронидашуда имкон медиҳад, ки мушкилоти асосии монетъшавандаи рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низом дароварда шавад. Барои равшании бештар андохтан, таснифоти онҳо дар чадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таснифоти мушкилоти асосии рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гурӯҳи мушкилот	Зухурот ва монетаҳои мушаххас	Паёмдҳо барои раванди рақамикунонӣ
1. Технологӣ ва инфрасохторӣ	– рушди нокифоя ва ноустувории инфрасохтори интернет (хусусан дар минтақаҳо); – нархи баланди нармафзори иҷозатномадор ва навсозии мунтазам; – сатҳи пасти огоҳӣ доштан ва сармоягузорӣ дар масъалаҳои киберамният.	Истифодаи технологияҳои муосири абрӣро аз ҷиҳати иқтисодӣ номақбул ва ё аз ҷиҳати техникӣ ғайриимкон мегардонад, дастрасиро ба иқтисодӣ мубрами нармафзор маҳдуд намуда, хавфи талафи маълумот ва истифодаи ғайриқонунии онро ба вучуд меорад.
2. Таъминот бо кормандон	– дар бозори меҳнат вучуд доштани норасоии муҳосибони дорандаи донишҳои амиқи касбӣ (оид ба СБҲМ) ва малакаи кор бо нармафзори муосир; – барномаҳои таълимӣ дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳо аз талаботи воқеии бозор ва тамоюлҳои технологӣ ақиб мондаанд; – набудани барномаҳои муассири тақмили ихтисоси муҳосибони аҳли амал.	Норасоии кормандони баландихтисос ҳатто дар сурати мавҷуд будани имкониятҳои молиявӣ ва технологӣ монетаи асосӣ дар роҳи татбиқ мегардад. Ин ба гузариши муҳосибон аз иҷрои вазифаҳои муқаррарии баҳисобгирӣ ба иҷрои вазифаҳои таҳлилӣ монетъ мешавад.
3. Иқтисодӣ ва маъмурӣ	– худдорӣ соҳибон ва роҳбарияти корхонаҳои хурд ва миёна аз сармоягузорӣ ба рақамикунонӣ бо сабаби дарки он ҳамчун хароҷот, на сармоягузорӣ бо боздеҳии дарозмуддат; – муқовимат ба тағйирот аз ҷониби кормандон, ки бо сабаби кӯнапарастӣ ва ҳарос аз технологияҳои нав ба вучуд	Қабули қарорҳо оид ба таҷдид дар сатҳи аксари корхонаҳо, ки он ҷо қисми асосии фаъолияти иқтисодӣ ҷамъ шудааст, банд карда мешавад. Лоихаҳои амалисозии технологияҳои рақамӣ аз дохил инкор карда

	меояд.	мешаванд.
4. Меъёрию ҳуқуқӣ	– рушди нокифояи инфрасохтор ва эътимод ба низоми ҳуҷҷатгардиши электронӣ дар байни субъектҳои соҳибкорӣ; – мураккабӣ ва зарурати ҳамоҳангсозии минбаъдаи равандҳои пешниҳоди электронии ҳисобот дар ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ (хадамоти андоз, омор).	Вобастагӣ ба ҳуҷҷатҳои қоғазӣ боқӣ мондааст, ки тамоми равандҳои баҳисобгириро сушт мекунад. Хавфҳои ҳуқуқӣ ва монеаҳои расмиятпарастӣ ҷолибияти рақамикунониро барои тичорат коҳиш медиҳанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки аз қадвал ба назар мерасад, ҳамаи мушкилот муназзам ва бо ҳам алоқаманданд. Масалан, маҳдудиятҳои технологӣ аз сабаби нарасидани мутахассисони касбӣ ва омодагии иқтисодии корхонаҳо аз сабаби номукаммалии пойгоҳи меъёрӣ шадидтар мегарданд. Бартараф кардани ин монеаҳо равиши ҳамаҷонибаи ба тамоми гурӯҳҳои мушкилот равонагардида ро талаб мекунад.

Ба ҳам пайваستا будани ин мушкилот ба натиҷаҳои кори тамоми хадмоти муҳосибӣ – сифати иттилооти муҳосибӣ ва аз ин рӯ, ба самаранокии умумии идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ корхона таъсири манфӣ мерасонад, ки дар чунин ҷанбаҳо зоҳир мегардад:

1. Сифати пасти маълумот: истифодаи низомҳои пароканда (Excel ва тариқаҳои қўҳнашудаи 1С) ва воридкунии дасти маълумот боиси хатоҳои зиёд, таъхир дар инъикоси амалиёти хоҷагидорӣ ва номутобикати дохилии иттилоот мегардад. Маълумот мубрами ва саҳеҳии худро аз даст медиҳанд.

2. Дермонии иттилоот: набудани ҳамгирӣ ва автоматикунонӣ маънои онро дорад, ки роҳбарият ҳисоботҳоро бо таъхири назаррас (дар охири моҳ ё семоҳа) қабул мекунад. Ин имкон намедиҳад, ки зуд ба шароити тағйирёбандаи бозор воқуниш нишон дода, қарорҳои идоракунии фаврӣ қабул карда шаванд.

3. Набудани муҳтавои таҳлилӣ: коркарди дасти маълумот барои ба муҳосибон ҷудо кардани вақт барои гузаронидани таҳлили амиқ имкон намедиҳад. Роҳбарият аз имкони муайян кардани тамоюлҳо, ояндабинии ҷараёнҳои пулӣ ва таҳлили муфассали хароҷот ва даромад дар марказҳои масъулият маҳрум аст. Идоракуни ба интуиция асос ёфтааст, на ба маълумоти воқеъбинона.

4. Хароҷоти зиёди амалиётӣ: вазни қиёсии баланди кори муҳосибон барои иҷрои амалиёти меҳнатталаб аз истифодаи ғайрисамараноки захираҳо шаҳодат медиҳад, ки боиси хароҷоти умумии маъмурӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, мушкилоти ошкоршудаи рақамикунонӣ рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро мустақиман коҳиш дода, онҳоро аз истифодабарии яке аз воситаҳои асосии идоракунии самаранок дар иқтисодиёти муосири рақамӣ маҳрум месозад.

Сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, тамоюлҳои мусбат дар амалияи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай ба назар мерасад, ки рушди баҳисобгирии рақамиро дар давраи миёнамуҳлат ташаккул медиҳанд.

1. Гузариши тадриҷан ба технологияҳои абрии SaaS (Software as a Service – нармафзор ҳамчун хизматрасонӣ). Ин равиш иқтидори умедбахштаринро барои рафъи монеаҳои технологӣ ва иқтисодӣ, махсусан барои соҳибкорӣ хурд ва миёна фароҳам меорад. Амсилаи обуна (subscription) хароҷоти аввалии нармафзорро ба таври назаррас коҳиш медиҳад (ҳочат ба харидани иҷозатнома ё таҷҳизот барои сервер нест) ва хароҷоти амалиётиро такроршаванда ва

пешбинишаванда мегардонад. Ин низомҳои пешрафтаи баҳисобгирии муҳосибиро барои доираи васеи корхонаҳо дастрас мекунад. Рушди интернетӣ мобилӣ ба паҳншавии ин амсила дар берун аз пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе мусоидат мекунад.

2. Амиқсозии автоматикунӣ ва роботикунӣ равандро (RPA). Қорӣ кардани нармафзори роботикунӣ дар барои автоматикунӣ равандро, аз қабилӣ интиқоли маълумот аз ҳуҷҷатҳои аввалӣ, муқоисаи маълумот бо шарикони тижоратӣ ва тавлиди ҳисоботҳои танзимшуда 40-60% вақти корӣ муҳосибро озод мекунад. Ин воқуниши бевосита ба мушкilotи паст будани ҳосилнокии меҳнат ва аз ҳад зиёд ба зиммаи мутахассисон гузоштани вазифаҳои муқаррарӣ мебошад. Ҳатто автоматикунӣ қисман дар платформаҳо, аз қабилӣ 1С аллакай натиҷаҳои назаррас медиҳад.

3. Ҳамгироии саросарӣ ва рушди идоракунии ҳуҷҷатгардиши электронӣ. Тамоюл ба бунёди фазои ягонаи иттилоотӣ корхона ба назар мерасад, ки дар он маълумот аз низомҳои анборҳо (барӯйхатгирӣ), фурӯш, харид ва музди меҳнат ба таври худкор ба модули баҳисобгирӣ ворид карда мешавад. Ҳамгирӣ бо низомҳои бонкӣ ва мошинаҳои ҳазинавии онлайн занҷираи иттилоотиро аз амалиёти хоҷагидорӣ то тартиб додани гузаронишҳои муҳосибӣ фаро мегирад. Дар баробари ин, корбурди васеи ҳуҷҷатгардиши электронӣ бо таъминкунадагон ва мизочон суръат гирифта, коғазбозиро аз байн мебарад ва ҳисобикунӣ суръат мебахшад. Дар ин маврид, унсури асосӣ – ҳамгироии бефосила бо низомҳои иттилоотӣ мақомоти давлатӣ, пеш аз ҳама ҳадамоти андоз барои гузаронидани санҷишҳо ва ҳисоботдиҳии автоматӣ хоҳад буд.

Ин тамоюлҳои технологӣ бевосита боиси тағйироти куллии нақши муҳосибон ва талаботи касбӣ ба онҳо мегарданд. Табдили мақом ва мартабаи касбии муҳосиб – аз муҳосиб-бақайдгиранда ва ҳисобкунанда то муҳосиб-таҳлилгар ва стратег ба амал меояд:

– паст шудани сатҳи муҳимии амалиёти меҳнатталаб: автоматикунӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисобкунии андозҳо ва тартиб додани ҳисобот тадричан эҳтиҷро ба мутахассисоне, ки арзиши онҳо пеш аз ҳама дар пешниҳоди мувозинати ҳисобҳо ва тавозуни муҳосибӣ ифода меёбад, кам мекунад.

– афзоиши нақши муҳтавои таҳлилӣ ва назорат: вазифаи аввалиндараҷаи муҳосибӣ оянда на таҳияи ҳисобот, балки шарҳи онҳо хоҳад буд. дар ин маврид чунин малакаҳо талаботи бештар пайдо мекунанд: таҳлили молиявӣ (муайян кардани тамоюлҳо, сабабҳои инҳирофҳо ва ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолият); буҷетикунӣ ва ояндабинӣ (иштирок дар банақшагирии фаъолияти молиявии корхона); назорат ва аудити дохилӣ (таъмини саҳеҳии маълумот ва ошкор кардани хавфҳо); машварати идоракунӣ (таъмини менечмент бо тавсияҳои возеҳ ва дурусти ба маълумот асосёфта).

Ҳамин тариқ, арзиши мутахассис-муҳосиб вобаста ба қобилияти ӯ барои табдил додани маълумоти хоми баҳисобгирӣ ба иттилооти муфид барои қабули қарорҳои идоракунӣ муайян карда мешавад.

Омили асосӣ, ки барои муттаҳидсозии талошҳо ҷиҳати рақамикунӣ баҳисобгирии муҳосибӣ қодир аст, дар мамлакат эълон шудани солҳои 2025-2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» мебошад. Ин ташаббуси азими давлатӣ барои дигаргунсозии соҳа шароити муносиб фароҳам оварда, таъсири ҳамаҷониба дорад, ки дар чунин ҷанбаҳо зоҳир мешавад:

1. Муҳайё намудани фазои мусоиди меъёриро ҳуқуқӣ ва сармоягузорӣ. Дар доираи солҳои эълоншуда қабули барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳадафнок, ки ба ҳавасмандгардонии татбиқи технологияҳои рақамӣ дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт нигаронида шудаанд, дар назар аст. Ин метавонад имтиёзҳои андозиро барои субъектҳои соҳибкорие, ки ба инфрасохтори IT ва технологияҳои рақамӣ сармоягузорӣ мекунанд, инчунин расмиёти содакардашудаи идоракунӣ

хуччатгардиши электронӣ ва ҳисоботдиҳии рақамиро дар бар гирад. Барои баҳисобгирии муҳосибӣ ин коҳиш додани монеаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дар роҳи рақамикунониро ифода мекунад.

2. Рушди босуръати инфрасохтори IT. Татбиқи ин ташаббус мустақиман бо нақшаҳои тавсеаи фарогирии интернетӣ баландсуръат, аз ҷумла дар минтақаҳо алоқаманд аст. Бартараф кардани маҳдудиятҳои инфрасохторӣ шартӣ асосӣ барои корбурди густурдаи платформаҳои абрӣ (SaaS) дар муҳосибот мебошад, ки махсусан барои соҳибкории хурд ва миёна муҳим аст.

3. Ҳавасмандгардонии талабот ва ташаккули фарҳанги нави идоракунӣ. Мавқеи фаъоли ҳукумат ба баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеаи соҳибкорӣ дар бораи манфиатҳои технологияҳои рақамӣ мусоидат мекунад. Интизор меравад, ки баҳши соҳибкории давлатӣ ва корхонаҳо бо иштироки давлат ҳамчун макони озмоишӣ ва намунаҳои мусбати татбиқи низомҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекунанд.

4. Таъмини ислоҳоти соҳаи маориф ва барномаҳои бозомӯзӣ. Дар доираи оморасозии кормандон барои иқтисодиёти рақамӣ, ин ташаббус кӯшишҳоро оид ба навсозии барномаҳои таълимии донишгоҳҳо ва ташкили курсҳои кӯтоҳмуддати тақмили ихтисос барои муҳосибони аҳли амал пурзӯр мекунад. Шарикии байни давлат, муассисаҳои таълимӣ ва ширкатҳои IT механизми асосӣ барои зуд бартараф кардани норасоии мутахассисони касбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, эълон гардидани солҳои 2025-2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» тақонбахши пурқувват барои равандҳои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ хизмат мекунад. Татбиқи бомуваффақияти ин ҳадафи бузурги давлатӣ экосистемаи фарогирро фароҳам меорад, ки дар он табдили рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ аз як масъалаи мураккаб ба як имконияти стратегияи рушд ва баланд бардоштани самаранокии субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил меёбад.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда имкон медиҳад, зикр карда шавад, ки рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ибтидоии рушд, вале пешравӣ қарор дорад. Таҳлил маҷмуи мураккаби мушкилоти ба ҳам алоқаманди дорои хосияти муназзамро ошкор намуд, аз қабилӣ: ақибмонии технологӣ ва инфрасохторӣ, норасоии шадиди кормандони баландихтисос, зарурати боз ҳам тақмил додани пойгоҳи меъёри ҳуқуқӣ. Ин монеаҳо ба тафовути назаррас дар сатҳи автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ байни корхонаҳои азими истифодабарандаи низомҳои ERP ва субъектҳои соҳибкории хурд, ки бештар ба технологияҳои кӯҳна таъя мекунанд, боис мегарданд ва ба сифати маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва самаранокии идоракунӣ дар саросари мамлакат таъсири манфӣ мерасонанд.

Аммо тамоюлҳои мушоҳидашаванда – афзоиши имконпазирӣ технологияҳои абрӣ, автоматикунонии амалиёти меҳнатталаби муҳосибӣ ва муҳимтар аз ҳама, – эълон шудани солҳои 2025-2030 ҳамчун ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» барои рафъи мушкилоти мавҷуда шароити мусоид фароҳам меорад. Табдили бомуваффақияти рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ бо талошҳои якҷоя, аз ҷумла роҳандозӣ намудани тадбирҳои ҳавасмандсозанда дар сатҳи ҳукумат, навсозии фаъоли низоми маориф ва огоҳ будани роҳбарияти корхонаҳо оид ба манфиатҳои стратегияи рақамикунонӣ имконпазир хоҳад шуд.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Давлатзода, М.Х. Основы развития управленческого учета в условиях цифровых технологий / М.Х. Давлатзода // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 78-84
2. Каримов, Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ:

- сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 51-54
3. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Монография / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе, ИПС, 2019. – 390 с.
 4. Каримов, Б.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3(37). – С. 115-119
 5. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
 6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/>
 7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.president.tj/event/missives/49225>
 8. Сайфиддинзода, С.С. Заминаҳои рақамикунонии баҳисобгирии идоракунии / С.С. Сайфиддинзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – № 2(52). – С. 352-359.

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН:
ПРОБЛЕМЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
КОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,**

доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носир, 33. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

В статье анализируются проблемы и перспективы цифровизации бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Выявлены основные технологические барьеры, недостатки в кадровом обеспечении и нормативно-правовые аспекты, препятствующие этому процессу. Выявлены позитивные тенденции, включая влияние государственной инициативы по объявлению 2025–2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций» и изменение роли бухгалтеров в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровизация, бухгалтерский учет, цифровая трансформация, облачные технологии, электронный документооборот, дефицит кадров, цифровая экономика, финансовый аналитик.

**DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS,
TRENDS AND PROSPECTS
QODIROVA GULMO TOLIBOVNA,**

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir Street, E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

This article analyzes the challenges and prospects for digitalizing accounting in the Republic of Tajikistan. It identifies key technological barriers, staffing shortcomings, and regulatory and legal aspects hindering this process. Positive trends are highlighted, including the impact of the government

initiative to declare 2025–2030 «Years of Digital Economy and Innovation Development» and the changing role of accountants in the context of digital transformation.

Keywords: *digitalization, accounting, digital transformation, cloud technologies, electronic document management, labor shortages, digital economy, financial analyst.*

УДК: 330.47:004

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ ҲАМЧУН ЗАХИРАИ ИҚТИСОДӢ

ҚУРБОНОВ МАҲМАРАСУЛ АБДУҚОДИРОВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.:936000186. Почтаи электронӣ: kmahmarasul@gmail.com

НАБИЗОДА ТОҲИР ТОЛИБ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.:937590000.

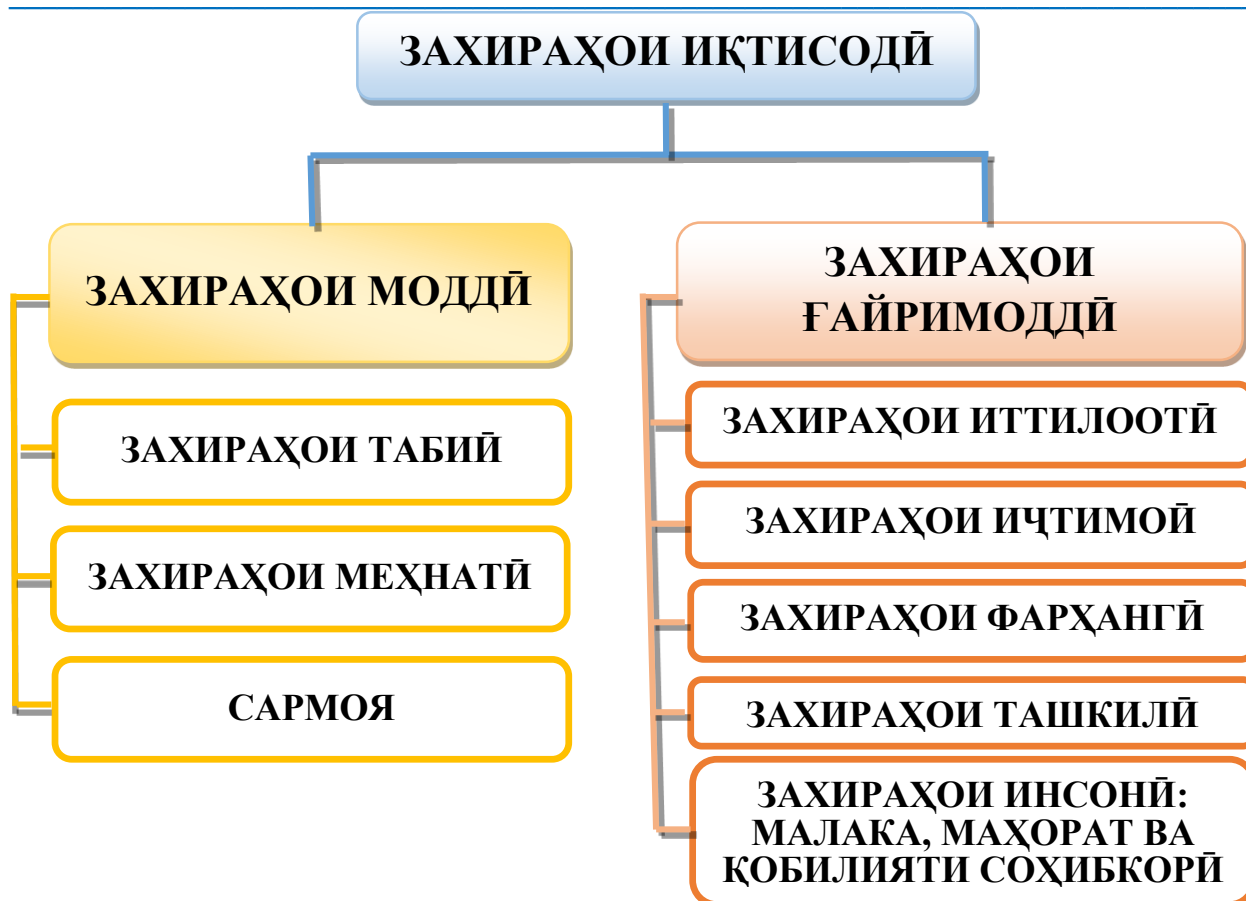
Дар шароити рақамикунонӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ захираҳои иқтисодӣ омилҳои асосии истеҳсолот мебошанд, ки имкон медиҳанд молу хизматрасониҳо бунёд карда шаванд. Дар раванди анъанавии иқтисодӣ ду таснифи муҳими захираҳо ҷудо карда мешаванд: моддӣ ва ғайримоддӣ. Захираҳои моддӣ ба мисли табиӣ, меҳнатӣ ва сармояро дар бар мегиранд, дар ҳоле ки захираҳои ғайримоддӣ захираҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ташкилӣ ва инсонӣ(маҳорати)-ро дар бар мегиранд. Дар мақолаи мазкур захираҳои иқтисодӣ тасниф карда мешаванд ва ба хусусиятҳои мушаххаси иттилоот ҳамчун захираи мустақили иқтисодӣ тamarкуз карда мешаванд, ки аҳамияти он дар заминаи иқтисоди рақамӣ назаррас мебошад.

Дар мақола масъалаи иттилоот ҳамчун сарчашмаи асосии ба даст овардани фоида дар иқтисоди муосир, таснифи захираҳои иқтисодӣ, захираҳои иттилоотӣ маҳаки асосӣ барои эҷоди маҳсулотҳои инноватсионӣ ва рақамӣ, мафҳуми умумии вожаи иттилоот, мафҳуми техникӣ ва ҳуқуқи вожаи иттилоот, пешниҳоди муаллиф оид ба назорати фаъолиятҳои иқтисодии ширинокчиёни олами маҷозӣ ва мафҳуми иқтисодии вожаи иттилоот баррасӣ мегардад.

Калидвожаҳо: иттилоот, алоқа, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, захираҳои иқтисодӣ, захираҳои иттилоотӣ, техника ва технология, қонун, ҳифзи иттилоот, моликияти зеҳнӣ.

Иттилоот як сарчашмаи асосии иқтисодӣ ҲАМДАВР буда, замина барои пойдор ва ҳадди ақал намудани равандҳои қабули қарорҳо фароҳам меоварад. Дар давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва рақамикунонии соҳаҳо, иттилоот як нуқтаи асосӣ барои фаъолияти иқтисодӣ мубаддал гаштааст, ки ба кулли соҳаҳои тичорат аз истеҳсолот, то истеъмолату муносибатҳои иттилоотии муштариён таъсирбахш мебошад. Рақамикунонии иқтисодӣ муҳимии иттилоотро афзун гардонид, онро аз воситаи пурра намудани номуайяни, коркард, ниғадорӣ ва мубодила ба захираи стратегияи муассиса ва маҳсулоти рақамӣ табдил дод, ки ба муассисаҳо имконияти оқибатандешии хатарҳо (масалан, пешгӯии хатарҳои иқтисодӣ бо истифода аз зеҳнҳои сунӣ), мутобиқ намудани муҳити муассиса ба истифодаи маҳсулоту хизматрасониҳои рақамӣ ва пешниҳоди маҳсулотҳои нави инноватсионӣ дар бозор гардонид.

Захираҳои иқтисодӣ омилҳои бунёдии истеҳсоли мебошанд, ки ба вучуд овардани молу хизматрасониҳоро таҳия менамоянд. Дар иқтисодиёти анъанавӣ ду навъи захираҳоро ҷудо намудан мумкин аст: моддӣ ва ғайримоддӣ. Ба захираҳои моддӣ: захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, сармоя ва ба захираҳои ғайримоддӣ бошад, захираҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ташкилӣ ва инсонӣ дохил мешаванд. Дар расми 1, мо захираҳои иқтисодиро ба навъҳо ҷудо намуда, ҷиҳатҳои хоси иттилоотро ҳамчун сарчашмаи иқтисодӣ баррасӣ менамояд.

Расми 1. Амсилаи кансептуалии захираҳои иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаи [11].

Дар расми 1 амсилаи кансептуалии таснифоти захираҳои иқтисодӣ, ки аз захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ иборат мебошад, оварда шудааст. Захираҳои моддӣ мувофиқи сарчашмаҳои овардашуда аз захираҳои табиӣ (замин, об, маъдан ва канданиҳои ғоиданок), захираҳои маҳнатӣ (меҳнати ҷисмонӣ ва зехнии коргарони соҳибтаҳассус) ва сармояе, ки ба воситаи дасти инсон сохташудаанд (корхонаҳо, техникаю таҷҳизот, нақлиёт, технологияҳои иттилоотӣ, дороиҳои молию молиявӣ) далолат медиҳад. Тамоми ин захираҳо бо якдигар алоқаманд буда, пешрабии иқтисодиёт ва мутобиқаткунандаи он дар давраи тағйирёбанда таъмин менамояд.

Мувофиқи таҳлилҳои гузаронидашуда ва гурӯҳбандии захираҳои иқтисодӣ, инчунин, захираҳои ғайримоддӣ ба иттилоотӣ (хабару маълумот, ахбор, дониш, моликияти зехнӣ, технологияҳо, пешрафти илмию техникӣ, қабули қарорҳои идоракунии), захираҳои иқтимоӣ (сатҳи эътимоднокӣ, муносибатҳои тичоратӣ, ҳамкорию шарафмандӣ, ҳамкориҳои самарабахш), захираҳои фарҳангӣ (арзишҳои фарҳангӣ, анъанаҳои миллию динӣ, меъёрҳои принципӣ), захираҳои ташкилӣ (маърифати корпоративӣ, низомҳои идоракунии, тартиботҳои дохилӣ), захираҳои инсонӣ (зехн, таҳассус, қудрат ва имкониятҳои инноватсионии кормандон, малака, маҳорат ва қобилияти эҷодии кадрҳо) -ро дар бар мегиранд. Захираҳои ғайримоддӣ аз захираҳои ёрирасон ба як омили асосии стратегияи пойдорӣ ва муваффақияти прогрессивии давлатӣ таъдил ёфтааст.

Дар давраи гузариш аз иқтисоди анъанавӣ ба иқтисоди рақамӣ, захираҳои ғайримоддӣ, аз ҷумла захираҳои иттилоотӣ маҳаки асосӣ барои эҷоди маҳсулотҳои инноватсионӣ ва маҳсулотҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, барои истеҳсоли маҳсулот дар олами воқеӣ ашёи хом, ки дар асоси захираҳои моддӣ тайёр мешаванд, лозиманд, вале дар олами маҷозӣ

бошад, барои эҷоди маҳсулотҳои инноватсионӣ ва рақамӣ (парванда, мусиқӣ, рӯнамо, нармафзо, сомона, системаҳои иттилоотӣ, базаи маълумот) ба сифати ашёи хом, иттилоот ё натиҷаҳои таҳқиқ истифода мешаванд. Аз ҳамин лиҳоз, дар таҳқиқоти мазкур иттилоотро ҳамчун як захираи иқтисодии фаъолияти хоҷагидорӣ дида мебароем.

Барои омӯзиш ва таҳқиқ намудани бозори маҳсулот ва хизматрасонии иттилоотӣ, пеш аз ҳама усули методологии таҳлили иттилоот ва табодулотӣ онро дар ҷаҳони муосир, мавриди назар қарор додан зарур аст.

Дар давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ асоси қабули қарорҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, ба низомдорони раванди тичорат ва мубориза барои ба даст овардани ғоидаи калон ё имтиёзҳо мавқеи ҳалкунандаро иттилоот мебозад. Барои самаранок идора намудани тамоюли истеҳсолӣ, тақсимои захираҳои моддию ғайримоддӣ ва оқибатандешии равандҳои харидуфурӯши молу маҳсулот, давлат, ширкатҳои хусусӣ ё муассисаҳо ба иттилоот таъҷил менамоянд, аниқтараш ба ҳосиятҳои иттилооти саривақтӣ ва дақиқ. Имконияти пайдо намудани иттилооти босифат, дастрасӣ ба низомҳои иттилооти бузург “Big data” ва роҳҳои коркарди он, ин қабилати тичорати бобарор ва имконияти рушди иқтисодӣ дар шароити глобалӣ ва рақамикунӣ таъсиррасон мебошад.

Дар раванди омӯзиши консепсияи иқтисоди рақамӣ, тавре ба мо маълум гардид, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ се марҳиларо дар бар мегирад: “...

- Аввалин марҳила то соли 2025 – қарору дастовезҳои калидии марҳилаи якуми табодули рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, таҳкими асосҳои ғайирақамӣ ва муайянсозии омилҳои калидӣ лоиҳаҳо барои самаранокӣ пайдарҳам, омодакунии мутахассисон, таъсиси амсилаи идоракунии рақамӣ, муайянсозии нишондодҳои мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ, баҳодиҳии рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъминоти иттилоотӣ-равшаннамоии табодули рақамӣ, экосистемаи табодули рақамӣ ва маблағгузорӣ;

- Марҳилаи дуюм (солҳои 2026-2030) – таъминоти дастрасӣ ба иттилоот, амнияти иттилоотӣ, кибербеҳатарӣ ва технологияҳои абрӣ, таъсис додани марказҳои иттилоотӣ, платформаҳои иттилоотӣ, рушди хизматрасонии рақамӣ, маркази озмоишии инноватсионӣ ва оғози лоиҳаҳои пилотӣ;

- Марҳилаи сеюми табодули рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2031-2040)- таҳкими минбаъдаи асосҳои ғайирақамӣ ва рақамӣ дар ҷумҳурӣ ва оғози лоиҳаҳои рақамӣ”. [6]

Дар марҳилаҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, суръати доду гирифтӣ додаҳо якҷанд маротиба афзоиш меёбад, ин боиси пайдоиши навҳои нави ҳамкориро тақозо менамояд. Рақамикунӣ ба давлат, муассисаҳо ва соҳибкорони инфиродӣ шароит муҳайё менамояд, ки ҳамкорихоро дар пояи додаҳои саҳеҳ, раванди босуръат ва хизматрасониҳои рақамӣ таҳлил ва пешниҳод намоянд. Дар марҳилаҳои гузариш, иқтисодиёти давр бештар ба зехн раҳсипор мешавад, ки мавқеи дониш ва иттилоот ба сарватҳои аҳамиятнок табдил меёбад, ин дороиҳо ба рақамикунӣ равандҳо ва эҷоди маҳсулотҳои рақамӣ кӯмак мерасонанд.

Мафҳуми иттилоот воқеан сермаъно буда, вобаста ба соҳаҳои гуногуни илмие, ки ба мавзӯи таҳқиқоти мо рабт дорад, дар зер шарҳ дода мешавад:

1. Мафҳуми умумии вожаи иттилоот. Мафҳуми иттилоотро аз диди фалсафавӣ, олими рус Р.М. Нижегородцев чунин маънидод намуда аст: «...иттилоот хусусияти умумии материя буда, ҷиҳат ва дараҷаи батартиб будани онро ифода менамояд». [12, с.123]

Олими дигари рус А.Н. Лазарев дар рисолаи доктории худ оид ба иттилоот чунин қайд намудааст: «... новобаста аз рушди технологияи иттилоотӣ ва илмҳои компютерӣ замон, инсонҳо худро дар маркази раванди рақамикунӣ иқтисодиёт, коркард ва истеъмоли

иттилоот тасаввур менамоянд, чунки қарорҳои ҳалқунандаро қабул мекунанд. Иттилооти иқтисодӣ ва идоракунии иқтисодиёт ба воситаи низомҳои иттилоотӣ дар раванди истеҳсоли истеъмолий, тақсмоти одилонаи захираҳои иқтисодӣ ва бартарафнамоии мушкilotҳои ҷорӣ мавқеи муҳимро мебозад». Ба ақидаи А.Н. Лазарев, “ ... дар оянда иттилоот барои камкунии хатарҳо, номуайяниҳо ва қабули дурусти қарорҳои инфиродӣ ширкатҳо асос мегардад”. [10]

Ба ақидаи олими тоҷик Ф. Комилиён, ки дар соҳаи амсиласозӣ ва технологияи иттилоотӣ маъруф аст, “ ... иттилоот ҳамчун яке аз арзишмандтарин захираҳои ҷомеа дар қатори пурбаҳотарин захираҳои табиӣ, аз қабили нафт, газ ва дигар канданиҳои ғоиданок қарор дорад. Аз ин рӯ, раванди коркарди иттилоотро низ ба мисли раванди коркарди ин захираҳои моддӣ технология номидан мумкин аст”. [14]

Олимони ватанӣ Х.М. Арбобов ва М.М. Ғуломов дар таҳқиқоти худ оид ба иттилоот чунин назария пешниҳод намудаанд: «... иттилоот – аз калимаи латини information гирифта шуда, маънояш шарҳ додан, фаҳмондан, маълумот расондан ». [2]

Дар умум, дар забони тоҷикӣ калимаи иттилоот ба калимаҳои додаҳо, хабар, ахбор, маълумот ҳаммаъно буда, вале дар илмҳои муосир ва соҳаи технологияҳои иттилоотӣ бештар калимаи иттилоот истифода мешавад.

Ба ақидаи мо, иттилоот – ин маълумоти муфассалро оиди субъект ё низомҳои иттилоотӣ баён карда, алоқамандии онҳоро мураббаъ менамояд, ки дар намуди матнӣ, садоӣ, графикӣ, рақамӣ ва амсоли инҳо ифода мегардад.

2. Мафҳуми техникаи вожаи иттилоот. Чи тавре аз сарчашмаҳои илмӣ соҳаи информатика ва технологияи иттилоотӣ ба мо маълум аст, иттилоот дар хотираи компютери фардӣ, МЭХ, дастгоҳҳои техникӣ ё системаҳои дигари электромагнитӣ ҳамчун системаи ҳисоби дуии рақамӣ муқаррар шудааст, ки ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ ва маҳорати истифодабаранда коркард, нигоҳдорӣ, интиқолу қабул карда мешаванд.

Иттилоот ҳангоми иртибот бо ёрии шабакаҳои гуногуни системаҳои иттилоотӣ ва воситаҳои алоқа дар навъи сигнал зоҳир мегардад. Ҳангоми интиқолу қабули иттилоот ба воситаҳои алоқа, пеш аз ҳама саҳеҳӣ ва беталафӣи сигналҳо ба назар гирифта шавад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи алоқаи барқӣ оиди воситаҳои алоқа” чунин баён шудааст: “... воситаҳои алоқа - дастгоҳҳои техникӣ, таҷҳизот, иншоот ва системаҳое, ки барои ташаккул, коркард, интиқол, қабул ва коммутатсияи ишоратҳои электромагнитӣ ва оптикӣ истифода карда мешаванд”. [8]

Иттилоот дар системаҳои ҳисоббарор ҳамчун рамзи дуй, яъне 0 (ноҳақ) ва 1 (ҳақ) –ро ифода мекунанд, ки ҳангоми раванди коркарди иттилоот, иҷроиши амалҳо дар низомҳои иттилоотӣ ва нармафзорҳои компютерӣ хизмат мерасонанд. Ин раванд шомили асосии сахтафзори нармафзор ва суръати коркарди иттилоотро дар технологияҳои иттилоотии муосир мусоидат менамояд.

Мафҳуми иттилоот дар маҳзани маълумот ин сабти маълумотҳое, ки аз сарчашмаҳои гуногун (базаи маълумотҳо, оморҳо, низомҳои иттилоотӣ, китобхонаҳои рақамӣ илмӣ, замиаҳои мобилӣ ва амсоли ин) ба шумор меравад ва дар намуди ҷадвалӣ бо тартиботи мушаххас ҷамъоварӣ шуда бештар барои таҳлили бозор, пешгӯии илмӣ, қабули қарорҳои стратегӣ ва маълумоти тичоратӣ истифода мешаванд.

Мафҳуми иттилоот аз нигоҳи тичорати электронӣ ва криптоасъорҳо ин маълумот рақамӣ оиди муомилотҳои онлайнӣ истифодашаванда фаҳмида мешавад. Масалан, иттилооти муштариён, нарху фурӯш, дархосту пардохт, лоиҳаҳо, муомилоти асъорӣ, тағйироти арзиш, пайванду хэшҳо дар блокчейн, корбарони низомҳо ва истифодаи онҳо дар таҳлили бозор,

маркетинг, амният ва қабули қарорҳои калидии дороиҳо дар иқтисоди рақамӣ истифодашанда, фаҳмидан мумкин аст.

Дар умум, мафҳуми техникийи вожаи иттилоот дар низомҳои компютерӣ ба додаҳои рақамии 0 ва 1, дар низомҳои шабакавӣ ва алоқа ба сигналҳо буда, дар маҳзанҳои маълумот бошад, иттилоот сохтори мураккаби чадвалии додаҳо, дар тичорати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ иттилоот барои ҳалли мушкилотҳои таҳлили бозор, маркетинг, амният ва қабули қарорҳои калидии дороиҳо фаҳмида мешавад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки мафҳуми техникийи иттилоот барои дарки моҳияти захираҳои ғайримоддӣ (захираҳои иттилоотӣ), мавқеи он дар стратегияҳои инноватсионӣ ва маҳзанҳои рақамӣ, аҳамияти иттилоот дар равандҳои инноватсионӣ руши иқтисоди рақамӣ кӯмак мерасонад.

3. Мафҳуми ҳукукийи вожаи иттилоот. Иттилоот дар замони муосир ҳамчун захираи стратегӣ ва боигарии миллий ба шумор меравад, масалан пояи ҳукуқӣ ин гуфтаҳои зерин шуда метавонанд: декларатсияи умумии ҳукуқи инсон (моддаи 19), созишномаҳои қабулшуда оид ба амнияти иттилоот ва иттилооти рақамӣ, ки дар Конвенсияи Будапешт оид ба ҷиноятҳои киберии соли 2001, қоидаҳои ЮНЕСКО ва СММ дар бораи ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва иттилоот, ҳукуқи дасраси ба иттилоот дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 25), иттилоот ҳамчун дорои давлатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” соли 2002, ҳимояи захираҳои иттилоотӣ ва махфияти он дар ҚҚТ “Дар бораи ҳифзи иттилоот” соли 2012 ва муҳимияти иттилоот ҳамчун сарвати давлатӣ дар ҚҚТ “Дар бораи сирри давлатӣ” соли 1996.

Вожаи иттилоот аз нигоҳи ҳукуқӣ дорои мебошад, ки дар тахти санадҳои меъёрию ҳукукийи давлат қарор дорад. Иттилооти инфиродии шахрвандон, иттилооти махфӣ, озодии сухан, моликияти зеҳнӣ ва одоби муошират ба сифати мисол шуда метавонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 16 қонуни дахлдор қабул шудааст, ки масъалаҳои дастраси ба иттилоот, амният иртибот, истифодаи номатлуб ва танзими онро муайян менамояд.

Дар умум, шарҳи иттилоот дар ҚҚТ “Дар бораи иттилоот”, чунин омадааст: “... иттилоот - маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва ҷараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо”. [9]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун оид ба иттилоот ва танзими муносибатҳои ҳукуқие, ки дар ин соҳа тааллуқ дорад, амал менамоянд дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Санадҳои меъёрию ҳукуқӣ оид ба иттилоот амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номи қонун	Санаи қабул	Самти асосӣ	Аҳамият барои иқтисоди рақамӣ
1	ҚҚТ “Дар бораи иттилоотонӣ”	2001, №7	Рақамикунонӣ	Қонуни мазкур масъалаҳои рақамисозӣ, сохтани маҳсулотҳои рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ, шабакаҳои компютерӣ ва автоматикунонии низомҳоро танзим менамояд.
2	ҚҚТ “Дар бораи иттилоот”	2002, №4	Идоракунии иттилоот	Қонуни мазкур масъалаҳои замимаҳои ҳукуқӣ пайдо намудани фаъолияти иттилоотӣ ва рақамисозии онро фароҳам меорад.
3	ҚҚТ “Дар бораи	2002, №4	Телекоммуникатс	Қонуни мазкур масъалаҳои

	алокаи барқӣ”.		ия	пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ (радио, оинаи нилгун, зангҳои телефонӣ, паёмакҳо, видеоконфронсҳо ва интернет) ва коммуникатсия (мавҷҳои радиой, оптикӣ, шабакаҳои мобилӣ, сатҳҳои иртибот)-ро танзим менамояд.
4	ҚҚТ “Дар бораи ихтироъ”.	2004, №2	Моликияти зеҳнӣ	Қонуни мазкур масъалаҳои моликияти зеҳнӣ ва ҳавасманкунонии ихтироъкориро ҳимоя менамояд.
5	ҚҚТ “Дар бораи намунаҳои саноатӣ”.	2004, №2	Фаъолияти инноватсионӣ	Қонуни мазкур муносибатҳои молумулкӣ ва муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии ба онҳо алоқамандро танзим мекунад.
6	ҚҚТ “Дар бораи ҳифзи иттилоот”.	2005, №12	Бехатарии иттилоотӣ	Қонуни мазкур масъалаҳои амнияти иттилоотӣ рақамӣ ва робитаҳои марбут ба соҳаро танзим менамояд.
7	ҚҚТ “Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ”.	2007, №3	Тичорати электронӣ	Қонуни мазкур масъалаҳои ҳукукии ҳимояи тамғаи молу маҳсулот ва рушди тичорат дар олами маҷозиро мусоидат мекунад.
8	ҚҚТ “Дар бораи имзои электронии рақамӣ”.	2007, №6	Технология	Қонуни мазкур масъалаҳои ҳукукии гардиши ҳуҷҷатҳои рақамӣ, ки барои автоматикунонии равандҳои корӣ, тичорати электронӣ, рақамикунонии соҳаҳо дар замони муосир зарур мебошанд, таъмин менамояд.
9	ҚҚТ дар бораи сирри тичоратӣ.	2008, №6	Тичорат	Қонуни мазкур ҳаваснокию амнияти иттилоотии тичорат ва робита аз рӯи адлу инсофро танзим мекунад.
10	ҚҚТ “Дар бораи ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот”.	2008, №6	Шаффофият	Қонуни мазкур оиди бартараф намудани нобаробарии иттилоотӣ ва чиҳатҳои ҳукукии дастрасии иттилоот ба шарҳривандонро танзим менамояд.
11	ҚҚТ “Дар бораи иттилооти экологӣ”.	2011, №3	Таҳлили додаҳо	Қонуни мазкур барои бартараф намудани мушкилотҳои экологӣ, қарорҳои қабулнамудаи иқтисодии вобаста ба соҳаи экологӣ ва дастрасӣ ба маълумотҳои экологӣ хизмат мерасонанд.
12	ҚҚТ “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”.	2012, №4	Фаъолияти инноватсионӣ	Қонуни мазкур сиёсат ва пешниҳодҳои давлатиро дар самти фаъолияти инноватсионӣ ва

				муносабатҳои ҷамъиятии вобаста ба онро танзим менамояд.
13	ҚҚТ “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма”.	2013, №3	ВАО	Қонуни мазкур дар масъалаҳои шаффофият ва озодии суҳан, фикру андеша ва иттилоот дар доираи қонун, санадҳои меъёрию ҳуқуқии ҷойдошта қафолат медиҳад, ки дар замони муосир ба иқтисоди иттилоотӣ мувофиқат менамояд.
14	ҚҚТ “Дар бораи сирри давлатӣ”.	2014, №7	Амниятӣ миллӣ	Қонуни мазкур муҳимияти низоми амниятӣ сирри давлатӣ ва мустанади ҳуқуқии онро ба хотири таъмини амниятӣ миллии кишвари азизамон муқаррар намуда, иттилооту махфият, ҳуқуқу ваколатҳо, амниятӣ ошкоркунии сирри давлатиро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ танзим менамояд.
15	ҚҚТ дар бораи ихтирооти махфӣ.	2019, №1569	Фаъолияти инноватсионӣ	Қонуни мазкур алоқамандҳои ба миён омадаи дороии манқул ва шахсии ғайриманқуло, ки ихтирооти махфӣ, эҷодиёт, ҳуқуқ ва фоидабардорӣ аз онҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, танзим менамояд.
16	ҚҚТ “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо”.	2021, №1783	Шаффофият	Қонуни мазкур оид ба дастрасию шаффофияти иттилоотро танзим намуда, эътимоди мардум нисбат ба фаъолияти мақомотҳои давлатиро меафзояд.

Сарчашма: таҳлил дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда оид ба иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Оид ба иттилоот ва масъалаҳои вобаста ба он қонунгузорӣ вучуд дорад, вале дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва рақамикунони соҳаҳо танзими фаъолияти иқтисодӣ дар олами маҷозӣ, аз қабилӣ биржаҳои рақамӣ, фаъолияти майнинг ва амсоли инҳо ба қадри басанда таҳия нагардидааст. Технологияҳои замонавӣ аз меъёрҳои ҳуқуқӣ пешқадаманд ва ин дар қонунгузори кишвари азизамон мушкилӣ эҷод менамояд, ки ин метавонанд ба номушаххасӣ ва ҳолатҳои хавфнок барои фаъолият дар иқтисодиёти рақамӣ оварда расонанд.

Ҳангоми таҳқиқоти масъалаи мазкур мо ба андешае омадем, ки мураббаи иқтисоди рақамӣ яқинан аз рушди техникаю технологияи он ақиб мондааст. Имрӯзҳо дар иқтисоди бозорӣ технологияҳои тичоратии нав ба монанди блокчейн, криптоасбӯро, майнинг ва фаъолият дар биржаҳои маҷозӣ иқтисодиёти ҷаҳонро дигаргун намуданд. Вобаста ба ин, қонунгузори ҷойдошта ба душвории нав рӯбарӯ мешаванд.

Агар вазорату мақомотҳои дахлдори давлатӣ тартиб ва сохтори бозор ва имкониятҳои имрӯзаи онро дар олами маҷозӣ ба низом дароварда натавонанд, онҳо душвории ба мисли ҳамлаҳои киберӣ, ғайриқонунии истифодаи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқҳои истеҳсол ва

истеъмолгарони маҳсулотҳои рақамӣ, фаъолияти ғайриқонунии иқтисодӣ, таъсиси ғайриқонунии гурӯҳҳои иҷтимоӣ, алоқаҳои байналмилалӣ ва ҷалби тарафдорон ба мақсадҳои ғаразнокӣ экстремистӣ террористӣ ва иштироки ноболиғон ба сомонаҳою бозӣҳои ғаразнок ба миён меояд. Дар акси ҳол, танзим ва қонунҳои зиёди маҳдудкунанда роҳи рушди иқтисоди рақамӣ ва воридшавии инноватсияро дар шароити рақамикунонии соҳаҳо баста намояд. Агар, мо хоҳем, ки шаффофият, бартараф намудани нобаробариҳои иттилоотӣ ва танзими ҳукукиро дар байни иштирокчиёни иқтисоди рақамӣ ва олами маҷозӣ бе маҳдудиятҳои инноватсионӣ таъмин намоем, ҳатман мувозинат миёни идоракунии (танзим) ва рушдро муайян намоем.

Дар умум, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки барои гирифтани натиҷаи хуби фаъолияти иқтисодӣ дар олами маҷозӣ механизмҳои идоракунонда, пояҳои ҳукукӣ ва ҷиҳатҳои ҳоси иқтисоди рақамиро боназардошти рушди технологияҳои рақамӣ ба инобат гирифта, ташкил карда шавад. Мо якҷанд ақидаҳои худро дар масъалаи мазкур пешниҳод менамоем:

- Барои назорати фаъолиятҳои иқтисодии иштирокчиёни олами маҷозӣ, масалан низомҳои рақамии блокчейн, криптопулҳои миллӣ, таъсиси фаъолияти майнингӣ ва фаъолияти молиявӣ дар биржаҳои рақамӣ, коркарди санадҳои меъёрию ҳукукии устувор.

- Эҷоди қонунҳои ҳос барои фаъолият дар олами маҷозӣ - эҷоди қонунҳо оид ба низомҳои блокчейн, криптоасъорҳо, фаъолияти майнингӣ ва биржаҳои маҷозӣ.

- Дар асоси Smart –шартномаҳо, таъсиси маркази танзимгарони рақамӣ ва ташкили криптопулҳои миллӣ барои танзим ва мониторинги фаъолиятҳои молиявӣ дар олами маҷозӣ.

- Таъсиси талабот, стандартҳо, қонунгардонии миллии амнияти киберӣ (ҳамлаҳои киберӣ, қалобӣ, шикастани рамзи махфӣ) барои шахрвандон, ширкатҳо ва дигар иштирокчиёни фаъолияти молиявии олами маҷозӣ, инчунин пурзур намудани тасдиқи (аутентификатсия ё тасдиқи ҳувиати бисёромилӣ ва рамзгузориҳои био-иттилоотӣ) иштирокчиҳои низомҳои рақамии маҷозӣ.

- Барои рушди муҳити маҷозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мо бояд бо дигар кишварҳо, созмонҳои байналмилалӣ (ITU, ISO, ICANN), фаъолиятҳои ҳамҷояи ҳукукӣ дар ин самт (Конвенсияи Budapest, GDPR), ҳамкориҳои фаъолияти иқтисодии маҷозӣ (G20, OECD), ҳамкориҳои киберамниятӣ (NATO, INTERPOL), фаъолияти ҳамҷояи илмӣ-технологӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ (EU, ASEAN) ва додугирифтӣ иттилоотиро қавӣ намоем.

- Ҳангоми таҳаввули олами маҷозӣ, мувофиқнамоии санадҳои меъёрию ҳукукии танзими иқтисоди рақамӣ.

4. Мафҳуми иқтисодии вожаи иттилоот. А.Харт якумин иқтисодчӣ буд, ки иттилоотро ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҳиссаи ҷудонашавандаи молияи муассиса муайян намудааст. Ба ақидаи А.Харт, истеҳсолӣ ва такрористеҳсолиро амалӣ намудан душвор аст, агар сарчашмаҳои қабули иттилооти нав набошад.[1]

Ба андешаи К.Шеннон иттилоот монанди сарвати моддӣ ва маънавия, ки аз ҷониби инсон эҷод шудааст, ин дониш мебошад. Ба андешаи И.Стрелкова, "... на ҳар паём муаррифии дониш аст. Дониш – ин сифати нави иттилоотест, ки дар натиҷаи коркард, сохторбандӣ, таҳлил ва муаррифии муайян ба вучуд меояд". Ба ақидаи Ю.Шрейдер "...эҷод ва истифодаи маҳсулоти иттилоотӣ, ин пуле, ки дониш ва иттилоотро аз ҳам ҷудо менамояд" [13]. Ақидаи баъзе олимони хориҷию ватанӣ дар ҷадвали 2 меоварем.

Ҷадвали 2. Ақидаҳои донишмандони соҳаи иқтисод оид ба иттилоот

Номи олим	Мавқеи он оиди иттилооти иқтисодӣ
Joseph Stiglitz-барандаи Ҷоизаи Нобел, иқтисодчӣ.	Дар қорҳои илмӣ худ, таъсирбахшии иттилоотро ба фаъолияти тиҷоратӣ омӯхта, назарияи асимметрии иттилоотро пешниҳод намудааст. Joseph Stiglitz исбот намуд, ки ҳангоми фаъолияти тиҷоратӣ, агар яке аз шарикон маълумоти бештаре дошта бошанд, онҳо ба нобаробарии

	шарикии тичоратию самаранокии он таъсир расонда, сабаби нокомии бозор мегардад.[4]
Николай Кондратьев – иқтисодчӣ.	Олими мазкур масъалаҳои назарияи даврҳои бузурги иқтисодиро таҳқиқ намуда, оид ба иттилооти иқтисодӣ пешниҳод кардааст: мавқеи ҳалқунандаро дар табодулооти иқтисодӣ, иттилоот ва технология мебозад.
Friedrich Hayek - иқтисодчӣ	Иттилоот унсури асосии иқтисоди бозоргонӣ мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки иттилооти ғайримарказонидашуда (блокчейн) барои ҳар як иштирокчиёни бозор аҳамияти аввалиндараҷаю асосӣ барои қабули қарорҳои тичоратӣ доранд ва нархҳои бозорӣ (графики нархҳои клиптоасъорҳо дар биржаҳо) воситаи иртибот шуморида мешаванд.
Жан Тирол – иқтисодчӣ.	Иттилоот ба рақобат ва рафтори ширкатҳо таъсир мерасонад. Мавзӯи тадқиқоти ӯ ба он нигаронида шудааст, ки чӣ гуна асимметрияҳои иттилоотӣ аз ғайриқарорӣ самараноки бозорҳо монеъ мешаванд ва ба инҳисорӣ мусоидат мекунанд.
Амартя Сен - барандаи ҷоизаи Нобел, иқтисодчӣ.	Иттилоот ба қабули қарорҳои аҳамиятнок ва хоҳиши камбизоатиро неқӯаҳоли таъсир мерасонад.[5]
Элёр Ғаниев-иқтисодчӣ	Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонию рақобатпазирии давлатҳо иттилоот захираи муҳимтарини рушди иқтисодӣ ҳисобида мешавад.
Ҷастин Ёйфу Лин – иқтисодчӣ.	Тичорати анъанавию электронии имрӯза иттилоот ва технологияҳои рақамӣ нақши калидӣ доранд ва тоҷирон агар аз ин ду беҳабар бошанд, дар рақобати бозорӣ тоб оварда наметавонанд.
Ашуров Маҳмадӣ Н. – иқтисодчӣ.	“... иттилооти иқтисодӣ ҷараёни истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматро инъикос намуда, бо истеҳсолоти ҷамъиятӣ алоқаманд аст, аз ин рӯ онро истеҳсоли низ меноманд”. [3]
Шобеков М. – иқтисодчӣ.	“...иттилоот – ин дар ҳолати лозима ва босифат дастрас намудани маълумот оиди ғайриқарорӣ молиявӣ хоҷагии муассиса барои қабули қарорҳо ва танзими он мебошад”. [15]
Қурбонов М.А. - муаллиф	Иттилоот як манбаи асосӣ ва молии иқтисоди рақамӣ буда, маҷмӯи маълумот ва донишҳои рақамишударо ифода менамояд, ки тавассути технологияи иттилоотӣ ва иртибоотӣ сохта ва истифода мешавад. Он дорои таъсири ғайримоддӣ, такрорӣ ва шабакавӣ мебошад, ки ҳамзамон ҳамчун маҳсулоти иттилоотӣ, восита ва омили истеҳсолот хидмат намуда тавассути таҳлили маълумот, инноватсия ва моделҳои тичорати рақамӣ арзиш эҷод мекунанд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба рушди техникаю технологияи иқтисоди рақамӣ, бештари ақидаи олимон дар он аст, ки дар рушди иқтисоди даври иттилоот яке аз захираҳои зарурӣ шуморида мешавад, мисол дар шароити гузариш ба рақамикунонии соҳаҳо захираҳои иттилоотӣ дар қатори дигар захираҳо (меҳнатӣ, сармоя ва замин) асоси истеҳсолот мебошад. Дар илми иқтисоди рақамӣ асимметрияи иттилоотӣ низ ҷой дошта, рӯйдодест, ки ҳангоми муомилот яке аз тарафҳо иттилооти зиёд ва саҳеҳ нисбат ба шарикӣ худ дорад ва дар ҳолати мазкур метавонад ба тақсмоти ноадолатонаи захираҳо оварда расонад. Аз ин рӯ, баррасии муносибати байни иттилоот ва инноватсия дар раванди ташаккули иқтисоди рақамӣ аҳамияти вижа дорад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Hart A. Risk, Uncertainty and the Unprofitability of Compound Probabilities. In: Studies in Mathematical Economics and Econometrics. Chicago / University of Chicago press, 1942.
2. Арбобов Х.М., Гуломов М.М. Технологии информатсионӢ/ Х.М. Арбобов, М.М. Гуломов. –Душанбе: Муассисаи давлатии таълимии "Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ", 2018. –159с. –С.8-9.
3. Ашуров М.Н. Система ва технолояҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт/ Ф.С.Раҳмонов, Ф.Ҳ.Соҳибов, М.Н.Ашуров, П.У.Бобомуродов . –Душанбе: ҶДММ "Бебок", 2023. –240с. –С.8.
4. Джозеф Стиглиц. Информация и изменение парадигмы экономической [Электронной ресурсы]. – Режим доступа: <https://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2003n3r01html.pdf> (дата обращения: 26.02.2025)
5. Ефимов Б.А. Амартья Сен – лауреат Нобелевской премии по экономике за 1998 год/ Б. А. Ефимов// Экономическая наука современной России №2, 1999г. –С. 107-115.
6. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2019. –31с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иттилоотонӣ" (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001, №7, мод.502; соли 2005, №12, мод. 639. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.04.2019 с., № 1595)
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи алоқаи барқӣ" (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №4, қ. 2, мод. 323; с. 2006, №3, мод. 156; с. 2008, №3, мод. 198, №12, қ. 2, мод. 996; с. 2013, №12, мод. 891; с. 2015, №12, қ. 1, мод. 1117; с. 2016, №3, мод. 154; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 с., №1401). 12саҳ. –С. 1.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иттилоот" (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №4, қ. 2, мод. 320; с. 2012, №7, мод. 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1164). 9саҳ. –С.1.
10. Лазарев А. Н. Мировой рынок информационных услуг в условиях глобализации: тенденции и направления развития: дис. ... док. экон. наук: 08.00.14/ Лазарев Александр Николаевич. – Москва, 2011. –396. –С.24-26.
11. Нематериальные ресурсы: значение в современном бизнесе [Электронной ресурсы]. – Режим доступа: <https://worldsamo.com/blog/immaterial-resources> (дата обращения: 30.01.2025) и сущность, значение и классификация материальных ресурсов [Электронной ресурсы]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-znachenie-i-klassifikatsiya-materialnyh-resursov>. (дата обращения: 25.01.2025);
12. Нижегородцев Р.М. Информационная экономика. Книга 2. Информационная Вселенная: Управление беспорядком. – Москва: Кострома, 2002. –С.123.
13. Стрелкова И. А. Становление и развитие российского рынка информационных продуктов и услуг (теория, методология, практика): дис. ... док. экон. наук: 08.00.05/ Стрелкова Ирина Анатольевна. – Москва, 2006. –312. –С.16-18.
14. Ф. Комилиён, Т. Шарипов, С. Мирзоев, И. Қосимов, З. Раҳмонов Технологии иттилоотӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2023. – 280 с. –С. 105.
15. Шобеков М., Дустов С., Абдурахимов А. Теория бухгалтерского учета: иллюстративный материал. 2-у изд., перераб. и доп. Учебное пособие. –Душанбе: Ношир, 2021. –208с. – С.8-9.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ ИНФОРМАЦИИ КАК
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕСУРСА**

КУРБОНОВ МАХМАРАСУЛ АБДУКОДИРОВИЧ,

к.н.и., доцент кафедры государственного управления финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: 936000186. Электронная почта: kmahmarasul@gmail.com

НАБИЗОДА ТОХИР ТАЛИБ,

доктор экономических наук, профессор кафедры государственного управления финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: 937590000.

В условиях цифровизации и перехода к цифровой экономике экономические ресурсы выступают в качестве ключевых факторов производства, обеспечивающих создание товаров и оказание услуг. В рамках традиционного экономического подхода выделяются две основные классификационные группы ресурсов: материальные и нематериальные. К материальным ресурсам относятся природные, трудовые и капитальные ресурсы, тогда как нематериальные ресурсы включают информационные, социальные, культурные, организационные и человеческие (компетентностные) ресурсы. В данной статье осуществляется классификация экономических ресурсов и акцентируется внимание на специфических характеристиках информации как самостоятельного экономического ресурса, значение которого существенно возрастает в условиях цифровой экономики.

В статье рассматриваются вопросы информации как основного источника получения прибыли в современной экономике, классификация экономических ресурсов, информационные ресурсы как основа для создания инновационных и цифровых продуктов, общее понятие термина «информация», его техническое и правовое толкование, а также предложение автора по контролю экономической деятельности участников виртуального мира и экономическое значение термина «информация».

Ключевые слова: информация, связь, цифровая экономика, цифровизация, экономические ресурсы, информационные ресурсы, техника и технология, закон, защита информации, интеллектуальная собственность.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF INFORMATION AS AN ECONOMIC RESOURCE

QURBONOV MAHMARASUL ABDUKODIROVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Finance Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tel.: 936000186. Email: kmahmarasul@gmail.com

NABIZODA TOKHIR TALIB,

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Public Finance Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tel.: 937590000.

In the context of digitalization and the transition to a digital economy, economic resources serve as the key factors of production that enable the creation of goods and the provision of services. Within the traditional economic framework, two major categories of resources are distinguished: tangible and intangible. Tangible resources include natural, labor, and capital resources, while intangible resources encompass informational, social, cultural, organizational, and human (skill-based)

resources. This article provides a classification of economic resources and focuses on the specific characteristics of information as an independent economic resource, whose importance becomes particularly significant in the digital economy.

The article discusses information as a key source of profit in the modern economy, the classification of economic resources, information resources as a fundamental basis for creating innovative and digital products, the general concept of the term “information,” its technical and legal meanings, as well as the author’s proposal for monitoring the economic activities of participants in the virtual world and the economic interpretation of the term “information”.

Keywords: information, communication, digital economy, digitalization, economic resources, information resources, technology, law, information protection, intellectual property.

УДК: 005.511

**ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ БАНАҚШАГИРӢ ВА НАМУДҲОИ АСОСИИ ОН
ҚОСИМОВ ҲАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,**

ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Email:

gosimovhabib1808@gmail.com

Дар мақолаи мазкур таҳлилҳо вобаста ба принципҳои асосии банақшагирӣ ва намудҳои асосии он гузаронида шуда, муҳиммият ва ҳос будани принципҳои асосии банақшагирӣ хуб таҳлил ва пешниҳод гардидааст. Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд намудааст, ки муносибати умумии методологии омӯзиши равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ усули диалектиро муайян мекунад ва он имкон медиҳад, ки ба моҳияти падидаҳо ва далелҳои омӯхташуда, ки ба объектҳои таҳқиқшаванда марбутанд, ворид шавад, робитаи байни падидаҳо муқаррар карда шавад. Он дар асоси истифодаи ҳам равишҳо ва ҳам усулҳои умумии илмӣ ва мушаххас барои тадқиқот амалӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *принцип, банақшагирӣ, намуд, рушд, иқтисодиёт, сармоягузорӣ, буҷет, молия, робитаҳои хориҷӣ, категория, идоракунии.*

Роҷеъ ба принципҳои банақшагирӣ категорияи обективии илми банақшагирӣ, ки ба сифати мафҳуми асосии ифодакунандаи амалиётҳои якҷояи як қатор қонунҳои рушд ҳамчун объекти банақшагирӣ ва муайянкунандаи вазифаҳо, самтҳо ва хусусияти ташаққул, имкониятҳои иҷрои вазифаҳои нақшавӣ, инчунин санҷиши иҷроиши онҳо баромад мекунад, фаҳмида шудааст.

Банақшагирии стратегӣ унсури асосии низоми идоракунии ҷомеа ва корхона мебошад. Зеро он аз чор принципи аҳмияти идоракунии дошта таркиб ёфтааст, ки аз инҳо иборат мебошанд.[9. С.23]

1. Принципи ягонагии иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳангоми афзалиятнокии сиёсат. Фарогирандаи ин принцип талабот ба шумор меравад. Тибқи он, таҳиягарони дурнамо, барномаҳо ва нақшаҳои стратегӣ бояд ҳадафҳои сиёсиро, ки барои татбиқи субектҳои идоракунӣ дахлдор заруранд, ба инобат гиранд. Сиёсат ин маҷмӯи муташаққули расман қайд гардидаи манфиатҳои умумии шаҳрвандон мебошад.

Дар маҷмӯи манфиатҳо мавқеи асосиро манфиатҳои иқтисодӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо нисбат ба дигарҳо афзалтаранд. Дар ин маънӣ сиёсат наметавонад ифодагари мутамаркази иқтисодиёт бошад. Дар айни замон, барои рушди иқтисодиёт шартҳои дахлдори сиёсӣ, давлат, тамоми ниҳодҳо ва мақомоти иҷроия зарур аст. Аз ин рӯ, сиёсат ҳамчун як роҳнамо мебошад, ки дар доираи он иқтисодиёти ҳар як кишвар фаъолият мекунад. Бинобар ин, оғози сиёсат бидуни афзалият дар идоракунии иқтисодиёт наметавонад бомуваффақият рушд кунад. Дар сатҳи поёнӣ молиқони корхонаҳои тичоратӣ сиёсати худро, ки самтҳои рушди онҳоро муайян кунад, натиҷаи фаъолияти молиявиро мутобиқи манфиатҳои худ мешавад, ташкил медиҳад.

2. Принципи ягонагии мутамарказӣ ва мустақилиятӣ. Моҳияти ин қонуният ба банақшагирии стратегӣ дар он аст, ки таҳия гардидани лоиҳаи қарорҳои аз ҷониби мақомотҳои танзимкунанда дар шакли дурнамоҳо, нақшаю барномаҳои стратегӣ аз як тараф, бояд ба маълумот дар бораи ниятҳои субъёкҳои хоҷагидор бо дарназардошти манфиатҳои онҳо асос ёбад, аз тарафи дигар бояд самти ба онҳо таъсиррасоне, ки барои ҷомеа зарур аст, таъмин карда шавад. Дар доираи ширкат, корпоратсия мутамарказӣ ва мустақилият дар банақшагирии стратегӣ истифодаи худро дар пешниҳод кардани имкониятҳои озодона дар фаъолияти

хоҷагидорӣ ба филиалҳои худ, аз ҷумла ҳангоми банақшагирӣ, вале дар чорҷӯбаи стратегияи умумии ширкат, корпоратсия пайдо мешавад.

3. Принципи илман асоноккунӣ ва самаранокии қарорҳои идоракунӣ зарурати дар раванди таҳия онҳо ба назар гирифтани талаботҳои зерин ифода меёбад:

а) амали тамоми маҷмӯи қонунҳои рушди ҷомеа, ки муайн намудани таркиб ва самти унсурҳои ҷудогона ва бахши фаъолиятро муайян менамояд. Шахсоне, ки дурнамоҳо, лоиҳаи нақшаю барномаҳои стратегиро таҳия менамояд, бояд моҳият, мазмун ва шакли дар фаъолияти амалӣ зоҳир гардидани қонунҳои иқтисодию бозоргонӣ, инчунин қонунҳои рушди муносибатҳои иҷтимоӣ ва қонунҳои рушди илму техникаро ба назар гиранд;

б) омӯзиши амиқ ва амалан дар қори банақшагирӣ истифода намудани дастовардҳои илму техникаи муосири ватанию хориҷӣ бо мақсади саривақт таҷдид намудани таркиби иқтисодиёт. Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ материализатсия намудани самтҳои муҳими пешрафти илму техника, экологизатсия намудани истеҳсолот, таъмин намудани самтҳои иҷтимоияти он инчунин дараҷаи баланди интенсификатсия (тақвият) ва самараноки;

в) дар заминаи васеъ истифода намудани воситаҳои иқтисодӣ ширкат ва корпоратсияро бо техникаи ҳозиразамони мучахҳаз гардониди, тағйири шакл ва наф намудани истеҳсолотро ба роҳ мондан зарур аст, ки ба пешрафти илм таъсирпазир бошанд, ва ҷавобгӯ ба талаботи зудтағйирёбандаи ҷомеа бошад;

г) дар раванди банақшагирии стратегӣ, ба як шакли воҳид муттаҳид намудани нақшаҳои стратегияи тактикӣ ва барномаю дурнамоҳо;

д) баланд бардоштани дараҷаи бозғатимодии иттилооти нақшавию баҳисобгирӣ, ки заминаи асосӣ барои ҳисобу китоби нишондиҳандаҳои дурнамо, нақшаю барномаҳои стратегӣ ба шумор меравад;

е) мунтазам мукамал намудани технологияи таҳияи тамоми ҳуҷҷатҳои банақшагирӣ.

ж) таъмин намудани истифодаи яққояи тамоми унсурҳои дигари методологияи банақшагирии стратегӣ.[7. С.21]

4. Принципи вобастакунии манфиатҳои ҷудогона ва умумӣ ҳангоми афзалият додан ба манфиатҳои сатҳи болоӣ ва ҳавасманкунии манфиатҳои худӣ ва коллективӣ ҷиҳати иҷрои қарорҳои идоракунӣ, ки чунин маънидод қарда мешаванд:

- аввалин, зарурияти ташкили обективонаи (шаффофонаи) алоқамандсозии манфиати табақаҳои гуногун, кишрҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои коллективии тичоратӣ ва қормандони алоҳида дар низоми ягона ва таъмин намудан дар раванди идоракунӣ ҳадафҳои стратегияи барнома ва лоиҳаи нақшаҳо, инчунин таёр намудани тадбирҳо, ки барои ноил гаштан ба онҳо мусоидат мекунанд;

- дуҷом, ҳангоми танзим намудани равандҳои тақористеҳсол, ки дар иқтисоди миллию минтақавӣ ва маҷмӯии стратегӣ руҳ медиҳанд, ҳаллу фасл намудани ин мушкилот аз рӯй манфиати ба тамоми аъзои ҷомеа афзалиятноки таҳкими беҳатарии он ва дигар арзишҳои умумиинсонӣ;

- сеҷом, фароҳам овардани низом тавассути маҷмӯи ҳавасмандкунии иқтисодӣ дар намуди шаклҳои муҳталифи музди меҳнат, имтиёзҳои андозӣ ва қарзӣ, таъминот бо захираи маводҳои зарурӣ, манфиатҳои худӣ қалективи қормандон ҷиҳати иҷрои бо муваффақияти вазифаҳои нақшавӣ. Мувофиқа нашудани манфиати субъектҳои хоҷагидор дар байни коллективҳои меҳнатӣ намегузорад, ки қараёнҳои иқтисодию иҷтимоӣ идора қарда шаванд, ба ҳадафҳои гузашташуда расанд, аммо набудани ҳавасмандии иқтисодии фаъолияти меҳнатии аҳоли ба самаранокии пасти меҳнат ва пош хурдани худӣ низоми иқтисодӣ оварда мерасонад.[9]

Принсипҳои зерини оянбинӣ ва банақшагирӣ чудо мешаванд: алтернативӣ, саривактӣ, пайвастагӣ, мураккабӣ, муттасилӣ, мувофиқӣ ва асоснокӣ, мақсаднокӣ ва афзалиятнокӣ, самти иҷтимоӣ, оптималӣ, мувозинат ва мутаносибӣ, маҷмӯи ҷанбаҳои соҳавӣ ва минтақавии Оянбинӣ ва банақшагирӣ, иттилоотӣ.

1. Принсипи алтернативӣ зарурати таҳияи на як варианти рушди ояндаро ҳангоми таҳияи пешгӯиҳо ва нақшаҳо, балки якчанд вариантҳои оқилонаро дар назар дорад, ки татбиқи ҳар яки онҳо бо маҷмӯи муайяни омилҳое, ки ба ҳолати ояндаи системаи иқтисодӣ таъсир мерасонанд, имконпазир аст;

2. Принсипи саривактӣ маънои онро дорад, ки сохтори ташкилии системаи пешгӯӣ ва банақшагирӣ, инчунин татбиқи расмиёти ташаққули пешгӯӣ ва нақшаҳо бояд то санаи муайян қабули қарорҳои дахлдори идоракуниро таъмин намояд;

3. Принсипи пайдарпайӣ омӯзиши қонуниятҳои миқдорӣ ва сифатии рушди системаҳои иқтисодӣ, сохтани чунин занҷири тадқиқотро дар бар мегирад, ки тибқи он раванди таҳия ва асоснокунии ҳар як қарор бояд аз муайян кардани ҳадафи умумии система оғоз шавад;

4. Принсипи мураккабӣ ҳангоми ояндабинӣ тамоми омилҳои амалкунанда, ояндабинӣ на як, балки системаи нишондиҳандаҳоро дар назар дорад;

5. Принсипи муттасилии пешгӯӣ ва нақшакашӣ бояд риоя карда шавад, то ки муттасилии ояндабиниҳо ва нақшаҳо вобаста ба муттасилии тараққиёти иқтисодиёт таъмин карда шавад. Мувофиқи ин принсип ояндабиниҳо ва нақшаҳо оид ба ҷиҳатҳои гуногуни замон бояд тартиб дода, бо ҳам алоқаманд карда шаванд;

6. Принсипи мувофиқат ва асоснокӣ дар раванди пешгӯӣ ва банақшагирии рушди иқтисодиёт истифодаи чунин усулу моделҳоро дар назар дорад, ки ба равандҳо ва ходисаҳои таҳқиқшаванда мувофиқ бошанд, ба ибораи дигар, онҳоро дуруст инъикос кунанд;

7. Принсипи мақсаднокӣ ва афзалиятнокӣ талаб мекунад, ки ҳар як нақша мақсаднок бошад, яъне ба ноил шудан ба мақсадҳои муайян нигаронида шуда, соҳаҳои иқтисодиёт ва проблемаҳои иҷтимоӣро иқтисодие, ки ба тараққиёт ва ҳалли онҳо тараққиёти иқтисодиёт бештар вобаста аст;

8. Принсипи самти иҷтимоӣ таъмин намудани ҳалли афзалиятноки масъалаҳои иҷтимоиро талаб мекунад, ки ин аз ҳисоби баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳолии мамлакат ҳамчун мақсади асосии тараққиёти иқтисодиёт вобаста аст;

9. Принсипи оптималӣ бояд риоя карда шавад, то ки фаъолияти пурсамари иқтисодиёт таъмин карда шавад. Истилоҳи «оптималӣ» маънои беҳтаринро дорад, яъне беҳтарин ва самараноктарин бояд аз ҳама имконоти имконпазир интихоб карда шавад. Чунин варианти оптималии тараққиёти иқтисодиёт мебошад, ки он бо назардошти истифодаи оқилонаи онҳо ба таври максималӣ қонеъ гардондани эҳтиёҷоти хоҷагии халқ ва аҳоли бо захираҳои мавҷуда таъмин карда мешавад;

10. Принсипи мувозинат ва мутаносибӣ аз мувозинати нишондиҳандаҳо, муқаррар намудани таносуб ва таъмини риояи онҳо иборат аст;

11. Принсипи ба ҳам пайвастани ҷиҳатҳои соҳавӣ ва минтақавии ояндабинӣ ва нақшакашӣ талаб мекунад, ки Нақшаҳои соҳавӣ бо назардошти манфиатҳои минтақаҳои алоҳида ва истифодаи оқилонаи захираҳои маҳаллӣ тартиб дода шаванд;

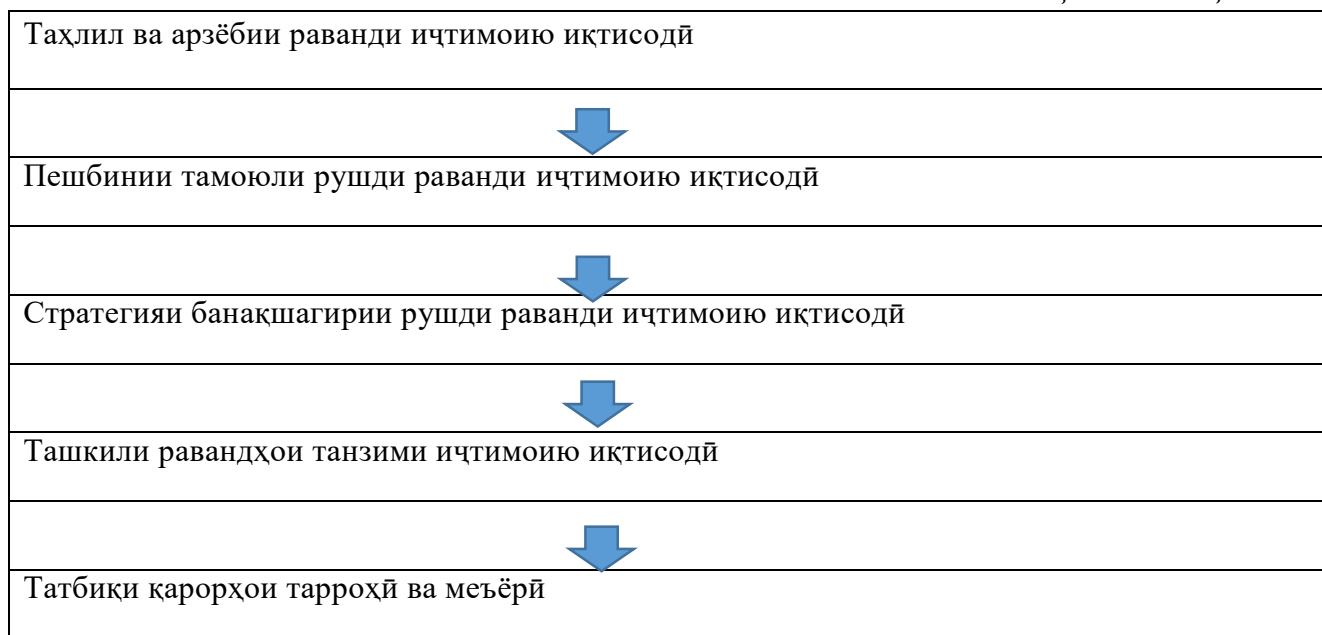
12. Принсипи иттилоотӣ эҷоди системаи таъминоти иттилоотии равандҳои оянбанӣ ва банақшагириро тақозо мекунад, ки бояд бо назардошти талаботи сатҳҳои гуногуни идоракунӣ массивҳои иттилоотиро дар бар гирад ва истифодаи самарабахшро фароҳам орад;

13. Барои ташаққули стратегия ва тактикаи тараққиёти иқтисодиёт дар сатҳи давлатӣ системаи ояндабиниҳо тартиб дода мешавад. Он пешгӯиҳои гуногунро аз рӯи вақт

(кӯтоҳмуддат, миёнамӯҳлат ва дарозмуддат) ва аз рӯи сатҳҳои ҳукумат (макроиқтисодӣ, байнисоҳавӣ, бахшӣ, байниминтақавӣ, минтақавӣ, корхонаҳо), инчунин хусусиро (пешгӯиҳои демографӣ, захираҳои табиӣ, пешгӯиҳои экологӣ) дар бар мегирад. Дар сатҳи макро нақшаҳо, барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва дар сатҳи вилоят барномаҳои рушди минтақаҳо (вилоятҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо) тартиб дода мешаванд. Рушди соҳаҳои алоҳида бошад дар нақшаҳои соҳавӣ инъикос меёбад. Дар микросатҳ бошад стратегияи рушди корхонаҳо тартиб дода мешаванд;

14. Муносибати байни зинаҳои алоҳидаи идоракунӣ дар системаи нишондиҳандаҳои тасдиқшуда, индикативӣ ва ҳисобшуда инъикос меёбад. Ба нишондиҳандаҳои тасдиқшуда нишондиҳандаҳои дохил мешаванд, ки органҳои болоӣ тасдиқ карда, ҳамчун вазифаҳои мушаххас ба зинаҳои поёнӣ оварда мешаванд. Инҳо стандартҳои иқтисодиро дар бар мегиранд, ки ҳамчун танзимгари иқтисодиёт истифода мешаванд. Нишондиҳандаҳои индикативӣ хусусияти иттилоотӣ доранд. Бо ёрии онҳо давлат ба субъектҳои соҳибкорӣ дар бораи сиёсати афзалиятноки иқтисодӣ маълумот медиҳад. Нишондиҳандаҳои ҳисобшуда хусусияти ёрирасон доранд ва барои муайян кардани нишондодҳои тасдиқшуда ё индикативӣ истифода мешаванд. Нишондиҳандаҳои ояндабинӣ ва нақшакашӣ бо нишондиҳандаҳои ҳисоби ҳоҷагӣ ва статистики алоқаи зич доранд ва бояд ягонагии методологӣ ва муқоисашаванда дошта бошанд.

Расми 1. Раванди иҷтимоию иқтисодӣ.

Таҳияи муаллиф.

Методологияи ояндабинӣ ва банақшагирии иқтисодиёт принципҳо, равишҳо ва усулҳои асосии гузаронидани ҳисобҳои ояндабинӣ ва нақшавиро дар бар мегирад ва муайян мекунад. Дар амалияи ҷаҳонӣ ду методологияи асосии ояндабинӣ ва банақшагирии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ташаккул ёфтааст:

Якум ба назарияи марксистии такрористеҳсоли васеъ, ба нақшакашӣ дар шароити системаи фармондиҳии маъмурӣ (нақшакашии директивӣ) асос меёбад.

Дуюм ба назарияҳои кейнсӣ, монетаристӣ ва дигар назарияҳо асос ёфтааст. Банақшагирӣ ва пешгӯӣ дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ (банақшагирии индикативӣ) мебошад.

Методология - маҷмӯи усулҳо ва усулҳои мушаххас мебошад, ки барои анҷом додани ҳисобҳои мушаххаси ояндабинӣ ё нақшавӣ, инчунин алгоритмҳои татбиқи онҳо истифода мешаванд.

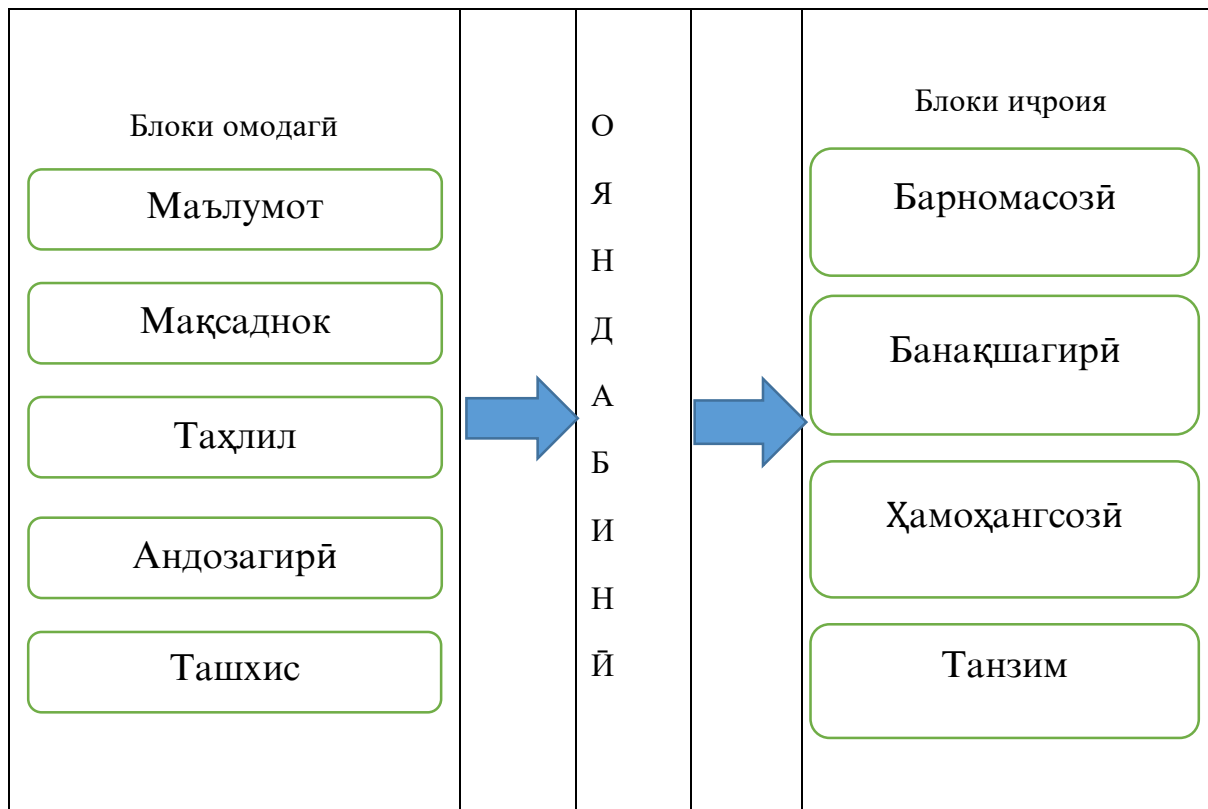
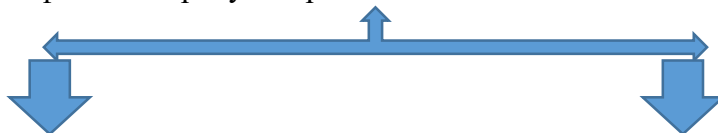
Методологияи ояндабинӣ равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва омӯзиши ояндаро дар ҷанбаҳои онтологӣ, мантиқӣ ва ғносеологӣ дар бар мегирад. Ҷанбаи онтологӣ нишон медиҳад, ки оянда чӣ гуна манзараи умумии тавлид ва ташаккул ёфта, омилҳои таъсиррасониро тавсиф мекунад. Муносибати умумии методологияи омӯзиши равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ усули диалектиро муайян мекунад, ки он имкон медиҳад, ки ба моҳияти падидаҳо ва далелҳои омӯхташуда, ки ба объектҳои таҳқиқшаванда марбутанд, ворид шавад ва робитаи байни падидаҳо муқаррар карда шавад. Он дар асоси истифодаи ҳам равишҳо ва ҳам усулҳои умумии илмӣ барои тадқиқот амалӣ карда мешавад.

Равишҳои маъмул инҳоро дар бар мегиранд:

- таърихӣ – баррасии ҳар як падида дар робитаи шаклҳои таърихии он сураат мегирад;
- системавӣ сохторӣ - аз як тараф, ба назар гирифтани системаи иқтисодӣ ҳамчун як бутуни динамикӣ инкишофёбанда, аз тарафи дигар, тақсироти система ба унсурҳои таркибии онҳо дар ҳамкории онҳо;
- мураккаб – баррасии падидаҳо дар робита ва вобастагии онҳо бо раванду падидаҳои дигар.

Дар асоси консепсияҳои аз ҷониби умум қабулшудаи назарияи идоракунии равандҳои иҷтимоӣ, ояндабинӣ дар системаи идоракунии равандҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамчун пайванди функсияҳои объективӣ зарурии омодакунӣ ва амалисозии қарорҳои мувофиқ нақшаи асосӣ дорад (Расми 2.).

Вазифаҳои идоракунии раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ

Расми: 2. Ҷойи ояндабинӣ дар байни функсияҳои идоракунии раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.[6]

Тавозуни байнисоҳавӣ (ТБ) маъруфтарин дар байни моделҳои байнисоҳавӣ мебошад, ки сифати асосии мусбии он ҳамчун воситаи ояндабинӣ ҳисобҳо дар он аст, ки онҳо ба таърифи қаблии ниёзҳои иҷтимоӣ асос ёфтаанд.

Барои арзёбии омилҳое, ки ба арзиши коэффитсиентҳо таъсир мерасонанд, метавон истифода кард:

- параметре, ки таъсирро ба арзиши коэффитсиенти вазни хоси маҳсулоти асосӣ дар маҷмӯъ тавсиф мекунад;
- параметре, ки таъсири ихтилофи ҳосилро бо нархҳои доимӣ тавсиф мекунад;
- параметре, ки таъсири муносибати байни тағирёбии нархи маҳсулоти истеъмолшаванда ва истеҳсолшавандаро тавсиф мекунад;
- параметре, ки таъсири манбаи барқро тавсиф мекунад;
- шумораи умумии одамоне, ки дар минтақа кор мекунанд;
- параметре, ки таъсири вақтро тавсиф мекунад ва ғ.

Чунин равиш барои ояндабинӣ динамикаи коэффитсиентҳо аз он сабаб паҳн нашудааст, ки силсилаи динамикаи коэффитсиентҳо амалан номаълуманд ва арзиши далелҳое, ки ба арзишҳои коэффитсиенти хароҷоти мустақим ва функсияҳои барои ҳисоб кардани функсияҳо заруранд, муайян кардани он барои давраи оянда хеле душвор аст ...

Дар ояндабинӣ амалии қиматҳои коэффитсиентҳои хароҷоти мустақими объектҳои кор усули ҳисобгирии техникӣ-иқтисодӣ хеле маъмул аст, ки истифодаи иттилоотро, ки ҳангоми таҳияи барномаҳо ва нақшаҳои хоҷагии халқ ба амал меоянд, пешбинӣ мекунад. Тибқи ин усул, ҳисобкунии коэффитсиентҳо дар ду марҳила гузаронида мешавад: ҳисобкунии коэффитсиентҳои хароҷот бо ифодаи физикӣ (%); гузариш ба коэффитсиенти хароҷот дар ифодаи арзиш.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии давлатии рушд» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №1, 2017.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барномарезии давлатии иҷтимоию иқтисодӣ» // ҚТ, №2, 2014.
3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №776 «Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» // Сборник нормативно-правовых актов. – Душанбе: Маркази миллии қонунгузорӣ, 2017.
4. Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 // Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ. – Душанбе: 2021.
5. Стратегияи давлатии идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, тасдиқшуда бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2013, №755.
6. Ҳасанзода Б.А. Ояндабинӣ ва таҳлили стратегӣ дар идоракунии давлатӣ. – Душанбе: ҚСП «Контраст», 2020. – 144 саҳ. – Саҳ. 51–98.
7. Камаев М.-Экономическая теория. Учебник. Под ред. М, 2005. С-43
8. Баликоев В.З.-Общая экономическая теория. Учебник. Новосибирск. 2006. С-21
9. Баликоев В.З.-Общая экономическая теория. Учебник. Новосибирск. 2006. С-23
10. Камаев М.-Экономическая теория. Учебник. Под ред. М, 2005. С-47
11. Экономика. / Под.ред. проф. А.С.Булатова, М.Юристь, 2002, гл.22.
12. Экономическая теория. Учебник /под. ред. В.И.Видянина. М.: 2007.
13. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2024с.
14. <http://ru.wikipedia.org>;

**ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ВИДЫ
КОСИМОВ ХАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,**

ассистент кафедры финансов Международного университета туризма и предпринимательство
Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Email:
gosimovhabib1808@gmail.com

В данной статье проведен анализ основных принципов планирования и его основных видов, а также хорошо проанализированы и представлены значение и специфика основных принципов планирования. Автор в данной статье отмечает, что общий методологический подход к изучению социально-экономических процессов определяет диалектический метод, который позволяет вникать в суть изучаемых явлений и фактов, которые связаны с изучаемыми объектами, и устанавливать взаимосвязи между явлениями. Он реализуется на основе использования как общенаучных подходов и методов исследования, так и частных методов.

Ключевые слова: принцип, планирование, тип, развитие, экономика, инвестиции, бюджет, финансы, внешние связи, категория, управление.

**BASIC PRINCIPLES OF PLANNING AND ITS MAIN TYPES
KOSIMOV HABIBULLO ZIOVIDINOVICH,**

assistant of the finance department of the International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue, 48/5.
Email: gosimovhabib1808@gmail.com

In this article, analyses have been conducted on the basic principles of planning and its main types, and the importance and specificity of the basic principles of planning have been well analyzed and presented. The author notes in this article that the general methodological approach to the study of socio-economic processes determines the dialectical method, which allows one to delve into the essence of the phenomena and facts studied, which are related to the objects under study, and to establish the relationship between phenomena. It is implemented based on the use of both general scientific approaches and methods for research, as well as specific methods.

Keywords: principle, planning, type, development, economy, investment, budget, finance, foreign relations, category, management.

*Муқарриз: Ҳусейнов У.С., н.и.и, муовини сардори
раёсати таълими Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК:330.46

ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

НАДЖМИДДИНЗОДА АБДУРАХМОН МИРЗО,

к.э.н., заместитель директора Департамента развития и банковской статистики ГУП РТ «Амонатбонк» 734001, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 105.тел.: (992) 938-33-34-34, e-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

В данной статье исследуются основные аспекты трансформация банковской системы Таджикистана в условиях цифровой экономики: инновационные подходы и перспективы. В условиях стремительного развития цифровых технологий банковская система Таджикистана сталкивается с необходимостью глубокой трансформации. В данной статье рассматриваются ключевые направления цифровизации банковской системе страны, анализируются инновационные подходы, внедряемые коммерческими, государственными банками и регулирующими органами, а также оцениваются их влияние на устойчивость и конкурентоспособность банковской системы.

Особое внимание уделено развитию безналичного расчета, финтех-инициатив, внедрению цифровых платформ, развитию искусственного интеллекта и другие. Авторы исследуют институциональные и инфраструктурные вызовы, сопровождающие цифровую трансформацию, и предлагают рекомендации по повышению эффективности цифровых решений с учетом специфики экономики Таджикистана. В заключение обозначены перспективы дальнейшего развития банковского сектора в контексте глобальных трендов цифровизации и региональных особенностей.

Ключевые слова: *Инновации, цифровизация, доходность, платёжеспособность, кредит, банк, цифровые платформы, технологии, риски, коммерческий и государственный секторы, анализ, проблемы, эффективность и прибыль*

Современные глобальные вызовы и стремительное развитие цифровых технологий требуют от финансовых институтов оперативной трансформации. В этом контексте банки Таджикистана также движутся по пути цифровизации и внедрения инновационных решений. Несмотря на ряд ограничений — таких как ограниченный доступ к финансированию, слабая технологическая база и низкий уровень финансовой грамотности населения — банковская система страны демонстрирует устойчивую тенденцию к обновлению и адаптации. Внедрение высокотехнологических видов банковской услуги требует формирования необходимых кадровых, научных, технико-технологических и финансовых ресурсов. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года также четко определяет необходимость создания благоприятных условий для формирования и развития инновационного потенциала кредитных организации на перспективу [3, с.85-89].

Массовое применение в деятельности финансовых институтов современных и уникальных достижений информатизации является важным фактором развития финансовых инноваций. В развитых экономических системах главным приоритетом является инновационный путь развития.

Банковский сектор Таджикистана представлен Национальным банком Таджикистана (НБТ) и коммерческими банками, включая как государственные, так и частные кредитные организации. В последние годы наблюдается рост интереса к цифровым банковским услугам, особенно на фоне пандемии COVID-19, которая стала стимулом для ускоренной цифровизации.

В 2025 году решением Национального банка Таджикистана системообразующими финансовыми организациями в РТ считаются ГУП СБ РТ "Амонатбонк", ОАО "Ориёнбонк" и ОАО "Эсхата-банк". Эти кредитные организации, чьи активы в совокупности составляют более 90% банковской системы, получили высокую рейтинговую оценку от ведущих международных рейтинговых компаний. На данном этапе считаем необходимым определиться с видами инноваций банковского сектора. К таковым относятся информационно -технологические (прежде всего, банковские карты, интернет-банкинг, мобильный банкинг), продуктовые

(ипотека, экспресс-кредитование, лизинг) и управленческие (мониторинг и контроллинг) [6, с.210].

Такие преобразования серьезно влияют на развитие деятельности банков, в особенности, в условиях существующей конкурентной борьбы и возможных кризисных ситуаций на рынке.

По данным Национального банка Таджикистана, за последние пять лет количество пользователей интернет-банкинга увеличилось более чем в два раза. Наряду с этим расширялся использование QR-код и другие цифровые технологии для проведения банковскими операциями. Появляются новые мобильные приложения, расширяется функциональность интернет-сервисов, развивается инфраструктура безналичных платежей.

Большинство коммерческих банков уже предлагают базовые электронные услуги — онлайн-оплата, переводы, открытие счетов [1,с.6]. Некоторые банки, такие как ГУП СБ РТ «Амонатбанк», Эсхата- Банк, Алиф, Душанбе-Сити и ООО «Ориёнбанк», запустили мобильные приложения с расширенным функционалом, включая оплату налогов и коммунальных услуг.

Финансово-технологические стартапы, хоть и находятся на ранней стадии, начинают проникать в рынок. Некоторые банки сотрудничают с ИТ-компаниями для внедрения таких решений, как электронные кошельки, QR-платежи, системы лояльности на базе мобильных приложений.

Последние годы важным шагом стало расширение сотрудничества с международными системами — VISA, MasterCard, UnionPay, а также SWIFT. Это облегчает трансграничные платежи и увеличивает доверие к банковской системе.

Современные банковские технологии значительно упростили доступ клиентов к финансовым операциям. Переход от традиционного обслуживания к цифровым офисам позволил банкам оптимизировать издержки, повысить уровень сервиса и укрепить клиентскую лояльность.

В последние годы в Таджикистан конкурентная борьба в банковской сфере сосредоточилась вокруг современных платёжных решений. Пользователи привыкли к оплате «в одно касание», что стимулировало рынок к внедрению альтернативных форматов: рау-сервисы, QR-коды на смартфоны.

Один из ключевых трендов последних лет — углублённая сегментация клиентской базы. Банки всё чаще предлагают нишевые продукты, ориентированные на конкретные группы пользователей. Примеры — сервисы управления семейным бюджетом, решения для подростков и детский банкинг. Это позволяет не только повысить вовлечённость клиентов, но и формировать долгосрочные отношения с банком.

В соответствии с динамично меняющимися условиями деятельности любой банк, который ее цел заключается получением прибылью как полноценный участник финансового рынка вынужден меняться сам, становясь инициатором внутриорганизационных инновационных процессов.

В этом процессе важную роль играет искусственного интеллекта. Банковские учреждения Таджикистана пока только начинают осваивать потенциал ИИ. Большинство решений сегодня ограничиваются базовыми формами автоматизации: чат-боты для консультаций, системы антимошенничества на основе шаблонов, автоматизированный скоринг при выдаче микрокредитов.

Первые шаги по внедрению ИИ предпринимаются в следующих направлениях:

- Обработка клиентских запросов с помощью чат-ботов на сайтах и в мобильных приложениях.
- Автоматизация оценки рисков на основе анализа кредитной истории и транзакционной активности.
- Противодействие мошенничеству, включая выявление подозрительных операций в режиме реального времени.

Мировой и передовой отечественный опыт показывает, что в жёсткой конкурентной борьбе идет соревнование не столько за обладание капитальными ресурсами и материальными ценностями, сколько за способность участников производственного процесса к разработке и

внедрению эффективных инноваций технологического, организационного и коммерческого характера.

По нашим мнениям потенциальные направления развития искусственного интеллекта банков считается следующим:

- Персонализация клиентского опыта — ИИ может использоваться для анализа поведения клиентов и формирования персонализированных предложений: кредитных продуктов, инвестиционных решений и бонусных программ.

- Интеллектуальный скоринг и оценка платёжеспособности — В условиях ограниченного доступа к полноценной кредитной истории, ИИ может анализировать альтернативные источники данных: оплату коммунальных услуг, транзакции по картам и даже активность в социальных сетях.

- Улучшение операционной эффективности - Внедрение ИИ в внутренние процессы позволит банкам снижать издержки, повышать точность бизнес-прогнозирования и оптимизировать графики сотрудников.

Для осуществление этих мер, по нашему мнению, существует ряд проблем, таким как ограниченные инвестиции в новые технологии, недостаток квалифицированных кадров в области ИИ и анализа данных, низкий уровень цифровой грамотности у части клиентов, отсутствие чёткой нормативной базы для регулирования использования ИИ в финансовой сфере.

Искусственный интеллект способен сыграть ключевую роль в трансформации банковской системы Таджикистана, обеспечив более высокое качество обслуживания, устойчивость и прозрачность. Несмотря на начальную стадию внедрения, грамотная стратегия и инвестиции в технологии могут уже в ближайшие годы привести к значительным изменениям в финансовой экосистеме страны.

Настоящие время исходя из развития безналичного форма расчетов в Таджикистане, для платёжеспособной Банк не толка нужно инфраструктурной система для проведения платежа, но и конкурентноспособной технического, кадрового потенциала чтобы своевременно можно было проводит любую банковскую операцию.

Это необходимо для того, чтобы обеспечить своевременное и надёжное выполнение любых банковских операций — от обработки транзакций до предоставления сложных цифровых услуг.

Особенно важным становится наличие квалифицированных специалистов, способных сопровождать и развивать цифровые платформы, интегрировать искусственного интеллекта - решения и обеспечивать информационную безопасность [5, с.178].

Кроме того, высокие требования предъявляются и к технической базе банков - устойчивым дата-центрам, каналам связи, системам резервного копирования и защите данных.

В условиях растущей конкуренции на финансовом рынке, способность банка быстро адаптироваться к новым технологиям и поддерживать высокое качество обслуживания становится ключевым фактором его устойчивости и доверия со стороны клиентов.

Формирование квалифицированного кадрового потенциала — одно из ключевых условий устойчивого инновационного развития банковской системы. В условиях цифровизации, роста безналичных расчётов и внедрения технологий искусственного интеллекта, банки нуждаются не просто в специалистах финансового профиля, а в мультидисциплинарных кадрах — на стыке ИТ, аналитики данных, кибербезопасности и цифрового сервиса [2, с198].

Основные направления развития кадрового потенциала должно охватывать следующего:

- Образование и переподготовка — Необходима адаптация образовательных программ вузов с учётом современных требований банковского сектора. Это включает в себя внедрение курсов по финтеху, Big Data, машинному обучению и цифровым коммуникациям.

- Сотрудничество с международными организациями — Программы обмена, гранты и курсы повышения квалификации при поддержке международных партнёров (например, Азиатского банка развития, Всемирного банка, ЕБРР) могут существенно повысить уровень подготовки кадров.

➤ Создание внутрибанковских академий — Крупные банки могут инвестировать в создание корпоративных учебных центров, где сотрудники получают актуальные знания и навыки по работе с цифровыми продуктами и искусственного интеллекта решениями [7, с. 227].

➤ Стимулирование возвращения квалифицированных кадров - Специальные государственные и частные программы могут быть направлены на привлечение таджикских специалистов, получивших образование и опыт за рубежом, к работе в отечественных банках и финтех-компаниях.

➤ Развитие молодёжных и стажировочных программ - Создание платформ для молодёжи, таких как хакатоны, финтех-челленджи и стартап-инкубаторы, поможет сформировать новое поколение специалистов, ориентированных на инновации.

Таким образом, развитие кадрового потенциала в трансформация банковской системы Таджикистана в условиях цифровой экономики - это не просто внутренняя задача банков, а элемент государственной стратегии цифровой трансформации. Только при наличии высококвалифицированных специалистов финансовая система Таджикистана сможет успешно интегрироваться в глобальное цифровое пространство и эффективно отвечать на вызовы времени.

Основные принципы трансформации банковской системы Таджикистана в условиях цифровой экономики. Исходя из приведенного исследования, по нашему мнению, необходимо следующие принципы трансформации банковской системе:

1. Развитие цифровой инфраструктуры [9, с.78]
 - Расширение доступа к интернету и мобильной связи, особенно в регионах.
 - Создание устойчивой и безопасной ИТ-инфраструктуры банков.
2. Интеграция цифровых технологий [10, с.95]
 - Внедрение финтех-решений: мобильные банки, электронные кошельки, QR-платежи.
 - Использование технологий искусственного интеллекта, блокчейна и биометрии для повышения эффективности и безопасности.
3. Развитие национальной платёжной системы
 - Укрепление и расширение использования системы "Корти Милли".
 - Интеграция с международными платёжными системами для упрощения трансграничных операций.
4. Повышение финансовой инклюзии
 - Обеспечение доступа к банковским услугам для всех слоёв населения, включая сельские и уязвимые группы.
 - Снижение барьеров при открытии счетов и получении кредитов.
5. Цифровая грамотность и кадры
 - Повышение уровня цифровой и финансовой грамотности населения.
 - Подготовка квалифицированных специалистов для цифровой экономики.
6. Обеспечение кибербезопасности и доверия
 - Усиление защиты данных клиентов и предотвращение киберугроз.
 - Прозрачность операций и усиление мер по борьбе с мошенничеством.
7. Гибкое регулирование и стимулирование инноваций
 - Адаптация законодательной базы к новым технологиям.
 - Поддержка стартапов и развитие регуляторных «песочниц».

Приведенная выше основные принципы трансформации банковской системы Таджикистана в условиях цифровой экономики банковских инноваций дает возможность выявить некоторые закономерности в возникновении и прохождении инновационных процессов в кредитных организациях. Период скорой реализации их в коммерческом банке дает возможность им позиционироваться как сильный финансовый институт с мощной финансовой структурой, в период становления новой финансовой политики в условиях модернизации национальной экономики Таджикистана.

Внедряемые нововведения и скорость предоставления их потребителям за последнее время увеличились в несколько раз, ведь современные люди стали более мобильно пользоваться социальными сетями и применять их в повседневной жизни. В этой связи наблюдается высокий уровень информированности клиентов, увеличиваются потребности, повышаются требования к работе банковских учреждений. Это стимулирует банки к повышению качества обслуживания клиентов, к увеличению ассортимента банковских продуктов и услуг и в целом заставляет банки разумно отвечать на запросы потребителя.

Несмотря от достигнутых результатов в области инновации и цифровизации Таджикистана, по нашему мнению, существует ряд проблемы и вызовы. Несмотря на прогресс, остаются значительные барьеры:

- Низкий уровень цифровой грамотности у значительной части населения, особенно в сельской местности.
- Ограниченный интернет-доступ и слабое развитие телеком-инфраструктуры.
- Недостаток инвестиций в ИТ-сферу со стороны банков.
- Медленные темпы реформирования законодательства, регулирующего финтех и электронные платежи [4, с.121].

Таким образом, инновационное развитие банковской системы Таджикистана - процесс сложный, но необходимый. Он требует комплексного подхода, включающего техническую модернизацию, законодательные инициативы и активное участие общества. С учётом текущих тенденций и поддержки со стороны международных партнёров, страна имеет потенциал для создания устойчивой и современной банковской системы, способной эффективно обслуживать как внутренний рынок, так и интегрироваться в глобальные финансовые потоки.

Таким образом можно сделать вывод что, для развития цифровизации и инноваций в Республике Таджикистан предприняты устойчивые шаги, и реформы в этом направлении продолжаются. Основными двигателями этих процессов являются банки.

- Развитие цифровизации и инноваций зависит не только от банков, но и от технологических возможностей министерств и ведомств, а также от уровня подготовки пользователей услуг [8, с.38].

- Совершенствование технологических баз, поэтапное расширение использования электронных платёжных средств, появление более современных и новых форм обслуживания могут стать основой для устойчивых финансовых отношений.

- Использование искусственного интеллекта, совершенствование программных решений и платёжных систем, внедрение новых механизмов расчётов, расширение платёжных инструментов — всё это шаги на пути дальнейшего развития безналичных расчётов и цифровизации.

- Предотвращение рисков в этой сфере является важной задачей. Кибератаки и их расширение в современном мире становятся всё более распространёнными.

- Другим важным фактором является уровень знаний и осведомлённости пользователей о современных технологиях. Это, безусловно, оказывает позитивное влияние на формирование новой финансовой культуры и отношений

Исходя из этого для перспективности применения и внедрения банковских инноваций очень важно:

1. Ускорение нормативно-правовых реформ, направленных на поддержку финтеха и защиты прав пользователей цифровых финансовых услуг.
2. Создание инкубаторов и акселераторов при поддержке государства и международных организаций для развития финтех-стартапов.
3. Повышение финансовой и цифровой грамотности населения через программы обучения, включая онлайн-курсы и вебинары.
4. Развитие публично-частного партнёрства в сфере цифровой инфраструктуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» от 19 мая 2009 года №524.
2. Зиядуллаев Н. С., Кибардина Ю. С. *Преобразования в мировой банковской системе в 2012–2019 гг. и риски национальных банков: монография.* – М.: Научная книга, 2020. – 198 с.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030
4. Наджмиддинзода А.М., Файзулло М.К. Совершенствование подходов инновационного развития промышленных предприятий Республики Таджикистан / А.М. Наджмиддинзода, М.К. Файзулло // Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Серия Таджикистан и современный мир - 2022г, №3 (79) - С. 113-127.
5. Наджмиддинзода А.М. Зарубежный опыт формирования и развития инновационного потенциала экономики / А.М. Наджмиддинзода // Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир». – 2021. – №4 (76). – С. 174- 189.
6. Флигинских Т.Н., Тарасова Т.Ю. Факторы, определяющие развитие инноваций в виде новых банковских продуктов // Креативная экономика. – 2016. – Т. 10. – № 10. – С. 1157–1168. – DOI: 10.18334/ce.10.10.36906 (дата обращения: 08.02.2020).
7. Зиядуллаев Н. С. *Трансформация национальных экономик постсоветских государств в условиях глобализации.* – М.: ИНФРА-М, 2021. – 224 с.
8. Jiyanova N. и др. Digital transformation of banks as a way to sustainable development of the economy // *Journal of Management Value & Ethics.* – 2023. – № 14(2). – С. 35–44.
9. Khodjarakhmanova N., Izbosarov B. B. Application of digital technologies in the banking system // *Tajik Journal of Management.* – 2022. – № 5(3). – С. 78–84.
10. Abdurakhmanova M. M. Banking Innovations as an Element of the Digitalization of the Economy // *Academic Journal of Digital Economics.* – 2023. – № 4(1). – С. 92–

**ТАБДИЛӢИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР
ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢИ РАҚАМӢ: РАВАНДӢОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА
ДУРНАМО**

НАҶМИДДИНЗОДА АБДУРАӢМОН МИРЗО,

н.и.и., муовини директори Департаменти рушд ва омили бонкии КВД БА ҶТ

«Амонатбанк» 734001, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудаки 105.

тел: (992) 938-33-34-34, e-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

Дар шароити пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зарурати ислоҳоти амиқ ҷиҳати гузариш ба иқтисоди рақами рӯ ба рӯ мебошад. Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии рақамикунони низоми бонкии кишварро мавриди баррасӣ қарор дода, равишҳои инноватсиониро, ки аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ, давлатӣ ва сохторҳои танзимкунанда татбиқ мешаванд, таҳлил мегардад ва таъсири онҳоро ба субот ва рақобатпазирии низоми бонкӣ арзёбӣ менамояд.

Дар мақолаи мазкур диққати махсус ба рушд додани пардохтҳои ғайринақдӣ, ташаббусҳои финтех, татбиқи платформаҳои рақамӣ, рушди зеҳни сунъӣ ва дигар навоариҳои рақамӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гирифтаанд.

Муаллиф мушкилоти институтсионалӣ ва инфрасохтори марбут ба тағйироти рақамиро таҳқиқ намуда, тавсияҳоро ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии ҳалли рақамӣ бо дарназардошти хусусиятҳои хоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст. Дар анҷом дурнамои рушди минбаъдаи бахши бонкӣ дар заминаи равандҳои ҷаҳонии рақамисозӣ ва хусусиятҳои минтақавӣ муайян гардидааст, ки метавонад ба равандҳои рақамикунони таъсири ҳудро расонад.

Калидвожаҳо: Иноватсия, рақамикунонӣ, даромадноки, пардохтпазирӣ, қарз, Бонк, платформаҳои рақамӣ, технология, хавф, тиҷорати, давлатӣ, таҳлил, мушкилот, самаранокӣ, ғоида

TRANSFORMATION OF TAJIKISTAN'S BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY: INNOVATIVE APPROACHES AND PROSPECTS

NAJMIDDINZODA ABDURAHMON MIRZO,

Ph.D. in Economics, Deputy Director Department of Development and Banking Statistics State Unitary Enterprise of the Republic of Tajikistan "Amonatbank" 734001, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 105 Tel.: (992) 938-33-34-34, E-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

In the context of the rapid advancement of digital technologies, the banking system of Tajikistan is facing the urgent need for deep transformation. This article examines the key areas of digitalization within the country's banking sector, analyzes innovative approaches adopted by commercial and state-owned banks as well as regulatory bodies, and assesses their impact on the stability and competitiveness of the banking system. Special attention is given to the development of cashless payments, fintech initiatives, the implementation of digital platforms, the advancement of artificial intelligence, and other digital innovations.

The authors explore the institutional and infrastructural challenges accompanying the digital transformation and offer recommendations to enhance the effectiveness of digital solutions, taking into account the specific characteristics of Tajikistan's economy. The article concludes by outlining prospects for the further development of the banking sector in the context of global digitalization trends and regional particularities.

Keywords: Innovation, digitalization, profitability, solvency, credit, bank, digital platforms, technology, risks, the commercial and state sectors, analysis, challenges, efficiency, and profit.

Рецензент: Бобомуродов П., к.э.н., доцент кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК: 338.45

**РУШДИ СОҶИБКОРӢ ДАР СОҶАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗӢИ
МУОСИР, МУШКИЛОТ ВА РОҶҶОИ ҲАЛ**

ОЛИМЗОДА САӢДӢ ИБОДУЛЛО,

дотсенти кафедраи менечменти молиявии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон. суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир,
33. Тел.: (+992) 555555790.

ИБРОҶИМЗОДА ЮСУФ АБДУРАҶИМ,

докторанти (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33 : (+992) 988-12-75-73. E-mail:
toshovm96@gmail.com

Дар мақолаи мазкур масъалаи таъмини рушди фаъолияти соҳибкорӣ, нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат, мафҳуми соҳибкорӣ, заминаҳои танзим ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ ба соҳибкорон ва ғайраҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар мақола қайд гардидааст, ки дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи давлату Ҳукумати мамлакат ба фаъолияти соҳибкорӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ сол то сол зиёд гардида, дар ин робита зиёдашавии ҳаҷми маҳсулоти соҳаи саноат дар минтақаҳои кишвар тамоюли болоравӣ дошта, ҳаҷми маҳсулоти саноати дар соли 2024 ба 53873 млн. сомонӣ расонида шуд. Инчунин, муаллифон дар ҷадвалу расмҳо як қатор нишондиҳандаҳои асосии соҳаи саноати мамлакатро аз қабيلي динамикаи нишондиҳандаҳои корхонаҳои саноатӣ, суръати рушди ҳаҷми маҳсулоти соҳаи саноат, маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳои саноатӣ, маҳсулоти саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат ва ғ. ғирд овардаанд.

Муаллифон дар вақти таҳқиқи мавзӯи мазкур як қатор мушкилотро ошкор кардаанд, ки боиси суст рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат мегардад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, соҳаи саноат, корхонаҳои саноатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, паёмҳои Президент, саноати истихроҷи маъдан, саноати коркард.

Дар шароити муосир рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ омили муҳимми рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб рафта, ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои нави андозсупорӣ, ғанӣ гардонидани буҷаи давлат, паст кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ва дар ин замина ба таъмини мустақилияти иқтисодӣ ва таъмини зиндагии шоиста барои ҳар як сокини мамлакат мусоидат менамояд.

Дар аксарияти кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон (ИМА, Олмон, Британияи Кабир, Ҷопон, Фаронса, ҚМЧ, Малайзия ва ғ.) рушди фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна омили назарраси ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) – (55–70%) ҷойҳои нави корӣ – (70–80%) сарчашмаи бозғамии инноватсия ва рушди содироти маҳсулот бо хориҷи мамлакат, омили ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ ба шумор рафта, қисми асосии даромади буҷети давлатиро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, дар стратегияву барномаҳои мақсадноки рушди иқтисодии кишварҳои пешрафта ба ин самт диққати хоса дода шуда, барои таъмини рушди босуръати иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меоваранд [12, с. 89].

Олимону иқтисоддонҳо аз асрҳои миёна оиди фаъолияти соҳибкорӣ ва муҳимияти иқтисодии он диққати ҷиддӣ дода, андешаҳои худро иброз намудаанд. Масалан, мафҳуми

соҳибкор ва соҳибкориро аввалин маротиба иқтисоддони англис Ричард Кантлон дар соли 1725 дар аввали асри XVIII истифода намудааст. Ба ақидаи ӯ: «Соҳибкор шахсе мебошад, ки дар шароити хатари таваккалӣ кор карда метавонад». Ричард Кантлон сарчашмаи боигарию дар мавҷудияти ду омили асосӣ: «замин ва меҳнат» медонист [14, с. 8].

Дар вақти таҳқиқи мафҳуми соҳибкорӣ ва аз кадом калима пайдо шудани он дар сарчашмаҳо андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Дар қисми зиёди сарчашмаҳои илмӣ гуфта шудааст, ки “соҳибкорӣ” аз калимаи фаронсавӣ пайдо шуда, маънои “соҳиби кор”-ро ифода мекунад. Пас гуфта метавонем, ки соҳибкор шахсе, ки соҳиби кор ё ба ягон самти фаъолият машғул аст, яъне нафарест, ки фаъолияти истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ё тичоратиро анҷом медиҳад ва мақсади фаъолияташ гирифтани фоида мебошад. Профессор Бозоров Ш.Ш. вобаста ба хусусияти соҳибкорӣ қайд менамояд, ки “агар шахс ташаббуси эҷодӣ, диди солим, инчунин, малакаи таваккал қарданро надошта бошад, соҳибкорӣ ғайримикон аст” [2, с. 21]. Соҳибкорӣ “ҳамчун иҷрои ягон кор, андешидани тадбир, фаъолият, шуғл, шавқ, ё худ иҷрои ягон амалиёте, ки ба ташкилкунандаи он ягон хел даромад (фоида)-ро таъмин менамояд, тасаввур қарда мешавад” [3, с. 195].

Маврид ба зикр аст, ки аз рӯзҳои аввали барқароршавии иқтисодиёти кишвар дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъдил ёфтааст. Бо мақсади дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аввалин мулоқоти худро бо сармоягузорию соҳибкдорон 11 августи 2001 баргузор намуд, ки барои гузаронидани ислоҳот ва фароҳам овардани шароити мусоид ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ тақдирӣ чиддӣ бахшид. Ҳамчунин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2012 дар мулоқот бо соҳибкдорони кишвар, чунин ибрози андеша намуда буданд: “Рушди соҳибкдорӣ хурду миёна ва мусоидати ҳамаҷонибаи ташаккулиёи рушди он аз роҳҳои алтернативӣ дар бобати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи бозғаймодӣ таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, зиёд намудани табақҳои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад” [5, с. 9].

Ҷиҳати муҳайё намудани шароити мусоид баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин замина ғайр қардонидани даромади бучети ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ ва инчунин паст намудани сатҳи бекорӣ дар мамлакат аз ҷониби Сарвари давлат пайваста ҷораҳои муҳим роҳандозӣ мегардад. Ин аст, ки Пешвои миллат дар Паёмашон санаи 23.12.2022 чунин қайд намуданд, ки “то имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасони дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст” [9, с. 6]. Инчунин, ҷиҳати муҳайё намудани заминаҳои танзим ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ бо ибтиқори Пешвои миллат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон силсила ҳуҷҷатҳои қабул гардидаанд, ки нишонаи талошҳо баҳри фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд.

Лозим ба ёдоварист, ки аввалин санади меъёрии ҳуқуқии махсус дар самти рушди соҳибкорӣ «Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 феввали соли 1998 қабул гардидааст. Ҳамзамон бо сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба тавсиб расидааст, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 майи соли 2002, №46 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, № 37 “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият”;

Концепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №469 тасдиқ карда шудааст; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июли соли 2006, № 194 "Дар бораи санчишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 17 июли соли 2014 № 694; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 марти соли 2009, №505 "Дар бораи мораторияи санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, №508 "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ"; Барномаи беҳбудии фазои соҳибкорӣ - 200 рӯзи ислохот, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2009, №386 тасдиқ карда шудааст [1, с. 73].

Мавриди зикр аст, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб ёфта, ҳамеша дар зери таваҷҷуҳи хосаи Пешвои миллат қарор дорад, ки пайваста дар паёмҳои Сарвари давлат мавриди баррасӣ қарор мегирад (нигаред ба расми 1) [6,7, 8,9,10,11].

АФЗАЛЯТИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

2019

- Танҳо солҳои 2016-2018 маблағи умумии имтиёзҳои ҷоришуда беш аз 15 миллиард сомони ро ташкил намуд, ки ин саҳми Ҳукумати мамлакат ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиву истеҳсоли мебошад.

2020

- Дар ин раванд, бояд яққо бо ташкилотҳои қарзӣ оид ба беҳтар намудани сифати дороиҳои низоми бонкӣ, афзоиш додани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсоли ва фаъол намудани низоми рейтинги миллӣ барои ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои суғурта тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд.

2021

- Дар замони истиқлолият аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд.

2022

- То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст

2023

- Ҳукумати мамлакат ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки барои баланд бардоштани шаффофият, боз ҳам беҳтар гардонидани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва бартараф кардани монеаҳои маъмуриву сунъӣ дар ин самт тадбирҳои саривақтиро амалӣ созанд ва ташаббусҳои соҳибкоронро ҳаматарафа дастгирӣ намоянд.

2024

- бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (ба истиснои санчишҳои мақомоти андоз) то 1-уми январӣ соли 2027-ум мораторий эълон карда шавад

ШВОИ

Дар натиҷаи андешидани чораҳои саривақтӣ аз ҷониби Пешвои миллат ҷиҳати рушди фаъолияти соҳибкорӣ шумораи корхонаҳо дар соҳаи саноат тамоюли рушди назаррас дорад. Танҳо дар панҷ соли зери таҳқиқот қароргирифта, (2020-2024) 1496 корхонаҳои саноатӣ ба истифода дода шуд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2020	2021	2022	2023	2024
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	2283	2397	2802	3453	3779
Суръати зиёдшавии корхонаҳо бо фоиз	5,5	5	16,9	23,2	9,4
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	84,3	85,3	86,3	87,5	92,8

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2025. - С.9

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 дар соли 2020 шумораи корхонаҳои саноатӣ 2283 ададро ташкил медод, ки нишондиҳандаи мазкур дар соли 2024 то ба 3779 адад расидааст, ки 65,5 фоиз тамоюли зиёдшавии корхонаҳои саноатиро нишон медиҳад, ки чунин нишондиҳанда аз рушди босуботи соҳаи саноат дарак медиҳад. Агар миқдори зиёдшавии корхонаҳоро дар давраи солҳои 2020-2024 ба ҳисоби миёна назар афканем, он гоҳ хулоса баровардан мумкин аст, ки фоизи зиёдшавии корхонаҳо 12%-ро ташкил медиҳад. Агар ба таҳлили солҳои 2023 дар муқоиса ба соли 2022 назар афканем, мушоҳида мешавад, ки дар соли 2023 шумораи корхонаҳо дар соҳаи саноат 651 воҳид ё ин ки 23,2 фоиз зиёд гардидааст, ки чунин нишондиҳанда барои расидан ба ҳадафи ҷоруми стратегияи кишвар яъне саноатикунони кишвар мусоидат менамояд.

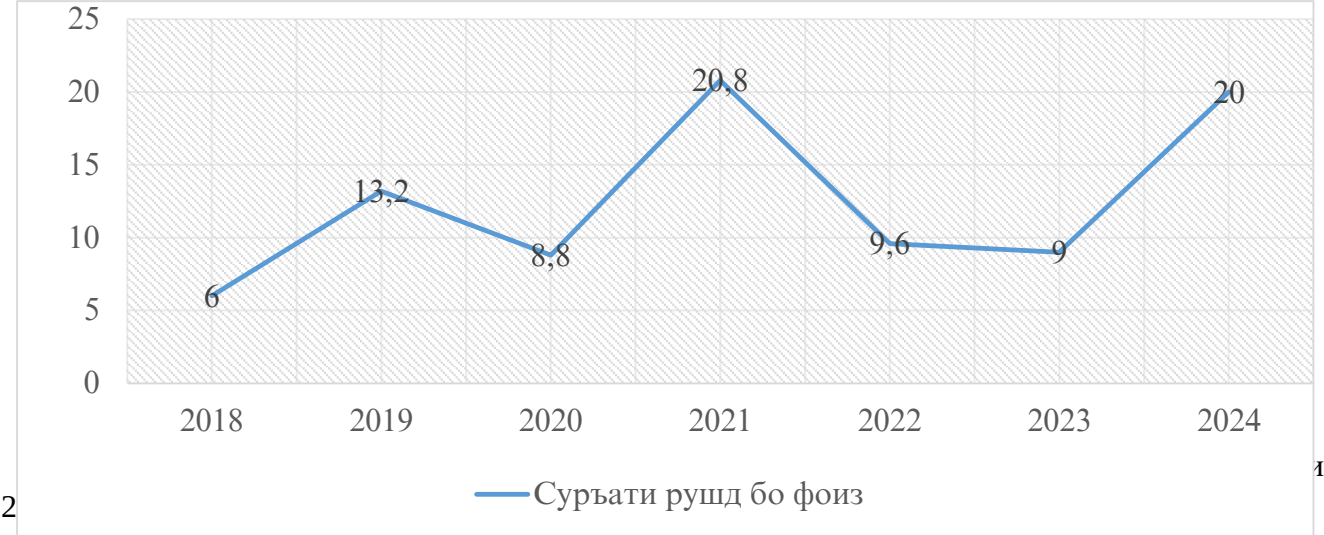
Рушди соҳаи саноати кишвар яке аз роҳҳои устувори баланд бардоштани иқтисодиёти Тоҷикистон буда, пайвасти зери таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Иқдомҳои дурандешонаи Пешвои миллат дар соҳаи саноат имкон дод, ки дар давраи солҳои 2020-2024 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи саноат дар ҳама солҳои зери таҳқиқотқароргирифта тамоюли зиёдшавӣ доранд (нигаред ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.- Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 2020-2024 млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2020	2021	2022	2023	2024
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои с.2024, млн. сомонӣ	31081	37546	41187	44894	53873
Суръати рушд бо фоиз	8,8	20,8	9,6	9,0	20,0

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2025. - С.9

Соҳаи саноати мамлакат солҳои охир рушди бомаром дошта, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2024, ба 53873 млн. сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми зиёда аз 22792 млн. сомонӣ ё инки 73,3 Ҷоиз зиёд гардидааст. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми ситеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 беш аз 20 Ҷоизро ташкил намуд (нигаред ба расми 1).

Аз маълумотҳои расми 1 маълум мегардад, ки дар давраи солҳои 2018-2024 суръати рушди соҳаи саноати мамлакат аз 6 Ҷоиз то 20 Ҷоизро ташкил намудааст. Аз ҳама суръати баланди рушд дар ин давра яъне соли 2021 нисбат ба соли 2020 мебошад, ки қариб 21 Ҷоизро ташкил дод. Сабаби суръати баланди рушди соҳаи саноат дар соли 2021 ин баъд аз COVID -19 дубора ба фаъолият шурӯъ кардани корхонаҳои саноатӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки бинобар сабаби таъсири ковид-19 дар соли 2020 дар як давраи муайян қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ фаъолият накарданд, ки дар натиҷа суръати рушди соҳаи саноати кишвар дар ин давра коҳиш ёфта буд.

Ҳамин тариқ, рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи солҳои 2020-2024 ба ҳисоби миёна 13,5 Ҷоизро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда аз рушди устувори соҳаи саноатӣ кишвар дарак медиҳад.

Ҷадвали 3. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2020-2024 (бо млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2020	2021	2022	2023	2024
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои с.2024, млн. сомонӣ	31081	37546	41187	44894	53873
Саноати истихроҷи маъдан	4309	8409	8906	9336	13369
Саноати коркард	19054	22313	26497	28537	30283

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2025. - С.9.

Чи тавре ки аз маълумотҳои ҷадвали 3 бар меояд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаи саноат дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 беш аз 73,3 Ҷоиз зиёд гардидааст. Дар давраи таҳлилӣ баробари зиёд гардидани ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ саноати истихроҷи маъдан низ рӯ ба инкишоф дорад. Ҳаҷми истеҳсоли саноати истихроҷи маъдан дар давраи таҳлилӣ (2020-2024) аз 4309 млн. сомонӣ ба 13369 млн. сомонӣ ё беш аз 210 Ҷоиз афзоиш ёфтааст. Дар ин давра, яъне соли 2024 нисбат ба соли 2020

ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати коркард дар ҳаҷми 11229 млн. сомонӣ ё беш аз 58, 9 фоиз зиёд гардидааст.

Аз таҳлилҳои нишондиҳандаҳои қадвали 3 хулоса баровардан мумкин аст, ки дар давраи солҳои 2020-2024 ҳам саноати истихроҷи маъдан ва ҳам саноати коркард рӯ ба афзоиш доранд. Аммо ҳиссаи саноати коркард дар муқоиса нисбат ба дигар соҳаҳои соноат балантар буда, дар соли 2024 дар сохтори соҳаҳои соноат 56,2 фозиро ташкил кардааст.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи давлату Ҳукумати мамлакат ба фаъолияти соҳибкорӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ сол то сол зиёд гардида, дар ин робита зиёдшавии ҳаҷми маҳсулоти соҳаи саноатӣ дар минтақаҳои кишвар тамоюли болоравӣ дошта, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024 ба 53873 млн. сомонӣ расонида шуд ” [13, с. 9]. Дар баробари дастовардҳои дар боло зикршуда имрӯз ҳастанд мушкilotҳое, ки боиси суст рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат гардидаанд [4, с. 242]:

- истифодабарии таҷҳизоти технологияи солҳои 80-уми асри гузашта;
- норасоии маблағҳои кофӣ барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ;
- зиёд будани меъёри фоиз ва қутоҳмуддат будани қарзҳо аз ҷониби бонкҳо;
- норасоии ашёи хоми ватанӣ барои корхонаҳои саноатӣ;
- надоштани талаботи тахассусӣ ва донишҳои кофӣ аз ҷониби баъзе роҳбарони корхонаҳо;

- мушкилӣ дар гирифтани қарз бо мақсади кушодани истеҳсолти худӣ ва ғ.

Агар мушкilotҳои болозикр дар назидктарин муҳлат баррасӣ ва ҳаллу фасли худро ёбанд, ҳамон қадар имконияти рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат васеъ гардида, дар натиҷа мо метавонем ба натиҷаҳои баланди саноатӣ бирасем ва Тоҷикистонро аз модели аграрӣ-саноатӣ ба модели саноатӣ-аграрӣ, ки яке аз мақсадҳои асосӣ дар сиёсати иқтисодии давлат мебошад, табдил диҳем.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аҳмадбекова Н.М., Таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ// Маҷалаи “Идоракунии давлатӣ”-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. 4/1 (63) С.73
2. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ / Ш.Ш. Бозоров. -Душанбе: Эр-граф, 2018. “С.21.
3. Назарияи иқтисодӣ / Бобокалони И., Маҳбубаи М., Облоназари К., Ҳақбердии М. “Душанбе, 2009. С.195.
4. Олимов С.И. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи муосир, мушкilot ва дурнамои он/ С.И. Олимов// Маҷаллаи илмию сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Идоракунии давлатӣ» –Душанбе – 2025. - № 2 (73). С. 237-246,
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 2012, ш. Душанбе
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 2019, ш. Душанбе
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 2020, ш. Душанбе
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 2021, ш. Душанбе
9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри 2022. -С.6.

10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2023.
11. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2024.
12. Саидзода Қ.С. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрии иқтисодиёт/ Қ.С. Саидзода// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2023 -№ 11 С.89-100.
13. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2025. - С.9.
14. Фаррух Р. Асосҳои соҳибкорӣ / Р. Фаррух “Душанбе: Ирфон, 2009. -С.8.

**РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ
ОЛИМЗОДА САЪДИ ИБОДУЛЛО,**

доцент кафедры финансового менеджмента Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.
Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 555555790.

ИБРОХИМЗОДА ЮСУФ АБДУРАХИМ,

доктор философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992)
918-18-65-28.

В статье рассматриваются вопросы обеспечения развития предпринимательской деятельности, роль предпринимательской деятельности в устойчивом социально-экономическом развитии страны, понятие предпринимательства, основы регулирования и развития предпринимательской деятельности, налоговые и таможенные льготы для предпринимателей и т. д.

В статье отмечается, что в результате постоянной поддержки государством и Правительством страны предпринимательской деятельности из года в год увеличивается число промышленных предприятий, и в связи с этим увеличение объемов промышленного производства в регионах страны имеет тенденцию к росту, а объем промышленного производства в 2024 году достиг 53 873 млн. сомони.

Автор также представляет в таблицах и рисунках ряд ключевых показателей промышленного сектора страны, таких как динамика показателей промышленных предприятий, темпы роста промышленного производства, объёмы производства продукции промышленными предприятиями, объёмы промышленной продукции по основным видам экономической деятельности отраслей промышленности и др.

Ключевые слова: предпринимательство, развитие предпринимательской деятельности, промышленность, промышленные предприятия, нормативно-правовые акты, послания Президента, горнодобывающая промышленность, перерабатывающая промышленность.

**DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN: CURRENT STATE, PROBLEMS AND SOLUTIONS**

OLIMZODA SADI IBODULLO,

Associate Professor of the Department of Financial Management at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Phone: (+992) 555555790.

IBROHIMZODA YUSUF ABDURAHIM,

Doctor of Philosophy (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 918-18-65-28.

The article examines issues of ensuring the development of entrepreneurial activity, the role of entrepreneurial activity in the sustainable socio-economic development of the country, the concept of entrepreneurship, the principles of regulation and development of entrepreneurial activity, tax and customs benefits and incentives for entrepreneurs, etc.

The article notes that as a result of the constant support of the state and the Government of the country for entrepreneurial activity, the number of industrial enterprises increases from year to year, and in this regard, the increase in industrial production in the regions of the country tends to grow, and the volume of industrial production in 2024 reached 53,873 million somoni.

The author also presents in tables and figures a number of key indicators of the country's industrial sector, such as the dynamics of industrial enterprise indicators, the growth rate of industrial production, the volume of production by industrial enterprises, the volume of industrial output by the main types of economic activity of industrial sectors, etc.

Key words: entrepreneurship, development of entrepreneurial activity, industry, industrial enterprises, regulatory legal acts, Presidential messages, mining industry, processing industry.

Муқарриз: Қодирова Г. д.и.и, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТДУ: 338,24 (575.3)

**ТАҲЛИЛИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР
ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ОҚИЛЗОДА НАВРАСТА ОҚИЛ**

муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға: 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 938 15 18 00, E-mail: navrasta84@gmail.com

Мақолаи мазкур масъалаҳои фаъолияти сармоягузорию дар таҳким ва рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол дарбар мегирад. Дар он нақши ва инкишофи фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи соҳибистиклолӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф моҳияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва рушди фаъолияти сармоягузорию дар замони истиқлолият натиҷагирӣ намуда, оид ба нишондиҳандаҳои таҳлилишуда бо истифода аз омори дақиқи расмӣ мулоҳиза ва пешниҳодҳои худро манзур намудааст.

Дар баробари вусъат ва рушди бемайлони фаъолияти сармоягузорӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол ҳамзамон як қатор масъалаҳое ба назар мерасад, ки ҳалли саривақтии онҳо ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва тақвияти рушди босуботи кишвар аҳаммияти хос дорад. Зеро сармоягузорӣ сарчашмаи асосии тараққиёти соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ бахусус баҳши хусусӣ ба шумор рафта, истифодаи оқилонаи он ба фаъолити босамари корхонаҳо, сатҳи неқъаҳволии мардум ва дар умум ба рушди устувори иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд. Чунки дар шароити иқтисодиёти бозорӣ сармоягузорӣ ҳамчун фишанги асосии рушди иқтисодӣ ба шумор рафта дар таҳким ва таҷдиди инфрасохтори коммуникатсионӣ ва баҳши хусусию фаъолияти соҳибкорӣ нақши калидӣ дорад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, иқтисодиёт, истиқлолият, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, рушд, маблағгузорӣ, хароҷот, шахси ҳуқуқӣ, таҳлил, дурнамо.

Истилоҳи сармоягузорӣ ё инвеститсия (аз калимаи латинии investio-яъне пӯшидан, таъмин кардан) гирифта шуда маънои аслиаш бошад ин гузоштани сармоя ва маблағгузорӣ намудан ба соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ дар дохил ва ё хориҷи кишвар мебошад. Дар низоми давлатдорӣ даврони Шуравӣ фаъолияти сармоягузорӣ дар доираи маҳдуди низоми нақшавии марказонидашудаи иқтисодиёт, бо ҷалби маблағгузории асосӣ, ки хароҷоти такрористеҳсоли захираҳои асосӣ, инчунин инкишоф ва рушди онҳо муайян карда шуда ба сифати сармоягузори дарозмӯҳлати сармоя (капитал) ба ҳар як соҳаи алоҳидаи иқтисодиёт фаҳмида мешуд[7, с. 203]

Дар замони ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва гузаштан ба низоми нави иқтисоди бозоргонӣ, ташкили идоракунӣ дар кишвар дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ табaddулоти сиёсиро паси сар намуда, ба сохти нави давлатдорӣ, ҳадафҳои созанда ва дурнамо инчунин принципҳои мукамал ва муосири бо таври мустақилона баррасӣ ва ҳал намудани мушкилотҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва геополитикиро соҳиб гардид. Низоми идоракунӣ ба кулли дигаргун гашта аз рӯи низоми иқтисоди бозорӣ ва истифода аз таҷрибаи мамолики пешрафтаи ҷаҳон ба сатҳи баланди хизмати давлатӣ ноил гардида, махсусан барои баҳши хусусӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ муҳити созгор ва демократиро барои соҳибкорони дохилию хориҷӣ пеш овард.[5, с. 186] Бо оғози ислоҳоти бозорӣ нуктаи назар оид ба мазмуни категорияи «сармоягузорӣ» тағйир ёфт, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (аз 03.08.2018 № 1547) чунин шарҳ дода шудааст. Мафҳумҳои асосие, ки дар Қонуни мазкур истифода мешаванд:

-сармоягузорӣ - аз ҷониби сармоягузор дар шакли дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гузоштани сармоя дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гирифтани фоида;

-сармоягузор - шахси воқеъ ва ҳуқуқӣ, инчунин ташкилот бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти сармоягузорино амалӣ менамояд;

-фаъолияти сармоягузорӣ - раванди сармоягузорӣ, ки марҳилаҳои таҳия, иҷро ва идоракунии лоиҳаҳои вобаста ба сармоягузорино дарбар мегирад;

-сармоягузорино дарозмуҳлат-гузоштани сармоя ба лоиҳаи сармоягузорӣ бо давомнокии зиёда аз даҳ сол;

-сармоягузорино хориҷӣ - давлати хориҷӣ, шахси ҳуқуқии хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, шахрванди хориҷӣ, инчунин ташкилоти байналмилалӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузорино кишвари будубоши худ сармоягузорӣ менамояд;

-сармоягузорино ватанӣ - шахси воқеъ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таври доимӣ берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат дошта, сармоягузорино ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд; ва ғайра[4, с. 282]

Сармоягузорӣ ба сифати молу амвол, пули нақд, қоғазҳои қиматнок, молу мулк аз ҷумла ҳуқуқҳои молумулкӣ, ҳуқуқҳои дорои арзиши пулӣ, ки ба объектҳои соҳибдорӣ ва ё дигар фаъолият бо мақсади ба даст овардани фоида ва ё самарайи дигари судманд равона гардидааст гузошта мешавад.

Хусусиятҳои муҳимтарини сармоягузорӣ чунинанд:

-сармоягузорино сармоягузорино, ки дорои ҳадафҳои шахсии худ буда на ҳамеша ба фоидаи умумии иқтисодӣ мувофиқат менамоянд;

-қобилияти эҳтимолии сармоягузорино барои ба даст овардани даромад;

-мавҷудияти давраи сармоягузорӣ (ҳамеша инфиродӣ);

-хараҷи мақсадноки маблағгузорино асосӣ ба объектҳои воситаҳои сармоягузорӣ;

-истиқодаи захираҳои гуногуни сармоягузорӣ, ки дар раванди сармоягузорӣ ба талабот, арза ва нарх тавсиф мешаванд;

-мавҷудияти хавфи сармоягузорӣ.

Воридот ва содироти сармоягузорӣ нисбатан мураккаб ва бисёрҷанба буда, тибқи меъёрҳои зер муайян карда мешавад:

- сатҳ ва дараҷаи пешсафии технология;
- сатҳ ва дараҷаи музди қор;
- ваъ ва ҳолати реклама (таблиғ);
- ҳаҷм ва миқёси тавлидот (истеҳсолот);
- ҳаҷм, нерӯ ва иқтидори истеҳсоли, тичоратӣ, технологӣ ва бурунмарзии ширкатҳои;
- сатҳ ва дараҷаи ташкили истеҳсолот: махсусгардонӣ, кооператсия, мутамарказ ва мустиқлияти қорхонаҳои;
- сатҳ ва дараҷаи таъмин будан бо захираҳои иқтисодӣ (табӣ, сармояи меҳнатӣ, молиявӣ);
- сатҳ ва дараҷаи таъмин будан бо захираҳои иқтисодӣ (табӣ, сармояи меҳнатӣ, молиявӣ);

* сатҳ ва дараҷаи тақозо ва арза ба сармоя, нарху нархгузорӣ, рақобату рақобатпазирӣ дар бозори қаҳонӣ ва ғайра. [10, с. 213]

Дар умум, сармоягузорӣ чун маблағгузорино самараноки сармоя дар самтҳои гуногун ва бо шаклу намудҳои гуногун пеш аз ҳама бо мақсади ба даст овардани фоида нигаронида шудааст. Асосан маблағҳое, ки барои сармоягузорӣ ба нақша ва нигоҳдорӣ қарда мешаванд дар шакли пули нақд буда, барои фаъолияти сармоягузорӣ ва худӣ соҳибдор ё сармоягузор қулай мебошанд.

Сармоягузорӣ ин қисми зиёди маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои хусусӣ ҷалбкардашудаи ташилотҳо ва муассисаҳо барои гирифтани ғоида ва дигар имкониятҳо равона гардидааст, дарназар дошта мешавад. Дар бораи ин бояд қайд намуд, ки камшавии назарраси пасандози молиявии ширкатҳо, баланд шудани нархи молҳои истеҳсолшуда ва самаранок истифода набурдани иншооти асосӣ ба ғайрияти сармоягузори мутассил дар корхонаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин нуқтаи назар, байни андӯхт (ҳамчун манобеъ) ва сармоягузорӣ (ҳамчун шакл) на танҳо умумият, балки махсусият низ дида мешавад.[8, с. 213]

Ғайрияти сармоягузорӣ асосан барои таъмин намудан ва дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани корхонаи истеҳсоли инчунин устувори вазъи молиявӣ ва афзун гардидани ғоидаи ҳамаи субъектҳои хоҷагии бозорӣ зарур мебошад. Сармоягузорӣ омили асосии рақобатпазир будани молу маҳсулоти истеҳсолшаванда ё истеҳсолшуда инчунин таъмин намудани сатҳи хизматрасонӣ, пешгирии воситаҳои истеҳсолот аз фарсудаҷавӣ (амортизатсия)-и захираҳои асосӣ, гардиш ва танзими коғазҳои қимматнок (саҳмия, облигатсия ва ғайраҳо) ба шумор меравад.

Дар ин асос ғайрияти сармоягузориҳо чӣ дар сатҳи макро ва чӣ дар сатҳи микро ғайрилона ба роҳ мондан лозим меояд.

Чунки дар сатҳи макро ба роҳ мондани ғайрияти сармоягузорӣ, тибқи натиҷаҳои баррасишуда аз имкониятҳои муфид ҳолӣ нест. Махсусан сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дорои имконияти бештари ҷалби сармояи хориҷӣ ва вуруди технологияи муосири инноватсионӣ мебошад. Инчунин сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷаҳон пайваست буда, барои муаррифӣ ва ба бозори ҷаҳон пешниҳод гардидани молҳои ватанӣ асос мегузорад.

Бояд зикр кард, ки тайи солҳои охир монетаҳо ва маҳдудиятҳо дар самти ҷалби ҳарчи бештари сармоягузориҳои хориҷӣ дар аксарияти мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда ба назар мерасад.

Аз нигоҳи бозор сармоягузорӣ ҳамчун кулли масрифотҳое, ки барои гузориши сармоя ва ба даст овардани даромад (ғоида) ё худ ягон самарайи мусоид нигаронида шуда бошад қард карда мешавад. Сармоягузорӣ дар ин асно аз ду нуқтаи назар: якум – сарфиат (масраф ё худ хараҷот)-и захира ва дуввум самара (натиҷа) мавриди таҳлил қарор дода мешавад. [11, с. 148]

Сармоягузорӣ ба натиҷаҳои ҷорӣ ва ояндаи ғайрияти иқтисодӣ ва таъмини ҷамъшавии маблағҳои корхонаҳо ва иқтисодии мамлакат таъсири бевоситаи худро мерасонад. Барои рушди бомароми иқтисодиёт истифодаи самаранок ва оқилонаи маблағгузорӣ аҳамияти калон дорад. Зеро зиёд кардани микёси маблағгузорӣ ва расидан ба дараҷаи муайяни самарайи он ба афзоиши муътадили иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Сармоягузорӣ - ин раванди тақмил додан ва афзун гардонидани захираҳои сармоявӣ мебошад. Инчунин сармоягузорӣ иборат аз ворид шудани сармояи нав дар соли муайян мебошад. Захираҳои сармоявӣ (асосӣ дар ҷараёни истеҳсолот фарсуда мешаванд.[9, с. 93] Мошинолоту таҷҳизотҳое, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ фарсуда шудаанд, лозим меояд, ки таъдил карда шаванд. Агар хариди сармояи нав аз кӯҳнашавии ҷисмӣ фондҳои мавҷудбуда камтар бошад, сармоягузорӣ дар ин соли мавриди назар бо рақамҳои манфӣ ифода хоҳад ёфт[6, с. 280].

Арзиши имконпазирӣ маблағҳои сармоягузорӣ ғоизи бозори аз маблағи умумии сармоя баровардашудааст, ки барои харидории сармояи нав зарур аст. Барои ба амал баровардани сармоягузорӣ ширкат метавонад маблағҳоро бо нархи баҳраи бозорӣ аз вомдихандагон бигирад ва ё аз маблағҳои худро мавриди истифода қарор диҳад.

Маблаггузорӣ ба технологияи кӯҳнашуда ва воситаҳои истеҳсолот самарани мусбати иқтисодӣ дода наметавонад. Истифодаи нодурусти маблаггузорӣ боиси маҳдуд гардидани захираҳо ва дар натиҷа ба кам шудани ҳаҷми маҳсулот оварда мерасонад. Сармоягузориҳо ба омилҳои истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ вобастагии муайян доранд. Дар баробари ин, нишондиҳандаи вазъи иқтисодӣ динамикаи сармоягузориҳои умумӣ ва софиро дарбар мегирад. Сармоягузориҳои умумӣ маблағи умумии сармоягузорӣ ба воситаҳои асосӣ ва захираҳои моддӣ дар тӯли як давраи муайян буда, аз сармоягузориҳои (экспансив) васеъкунӣ ва ё азнавсозӣ иборат аст. Сармояи (экспансив)-инчунин сармояи тавсеа ва сармояи афзоиш низ номида мешавад. Сармояи (экспансив) - як намуди сармоягузориҳои саҳҳомии хусусӣ мебошад, ки маъмулан саҳми ақаллиятҳои ширкатҳои нисбатан баркамол меҳоханд сармояро барои тавсеа ё таҷдиди амалиёт ва ворид шудан ба бозорҳои нав ё маблаггузориҳои хариди назаррас ба роҳ монанд.

Дар ин раванд мо сармоягузориҳои кӯтоҳмуддатро дар давраи ҳисоботиҳои ширкат дида мебароем.

Ширкат пеш аз ҳама ҷобачогузориҳои маблағҳои барои сармоягузорӣ ҷудошударо тарзе сармоягузорӣ менамояд, ки даромади ниҳой аз маблағҳои сармоягузоришаванда ба маҷмӯи хараҷоти ниҳойи бо истеҳсолоти муосир марбутбуда, баробар шавад.

Ҳарчанд сармоягузор барои гирифтани боздеҳ ё самарани барзиёд пешаки сармоягузорӣ намояд ҳам, самара ё фоидаи ҳар ак омилро дар як давраи кӯтоҳ муайян кардан хело мушқил мебошад. Аз ин ҷиҳат байни сармоягузорӣ ва боздеҳ аз ҳар як воситаи маблағгузошта як фосилаи муайяне ба вучуд меояд ва натиҷаи воқеии он баъди гузаштани як давра ё ин ки вақти муайян зоҳир мегардад. Маҳз ҳамин гуна ҳолатҳо аксар вақт сабаби пайдо ва амиқ гаштани бесуботиҳою ғайримуозинии рушди иқтисод мегардад.

Ҳаҷми сармоягузорӣ мустақиман аз ҳаҷм ва меъёри даромади субъектҳои иқтисодӣ алоқамандӣ дорад. Азбаски корхонаҳо бо воситаи сармоягузорӣ барои ба даст овардани фоида бештар ҳавасманд мебошанд, бинобар ин ҳаҷми сармоягузорӣ тибқи даромади ба дастовардашуда, махсусан он қисме, ки бевосита барои васеъ гардонидани истеҳсолот: - наवсозӣ, таҷҳизонӣ ва ғайра истифода мегардад муайян карда мешавад. Одатан сармоягузорӣ барои густариши минбаъдаи истеъмолот, модернизатсия, эҳёи сармояи нави “ҷисмонӣ”-сохтмони биноҳои нави истеҳсолӣ, иншоотҳо, харидани технологияи нави муосир, таҷҳизоти лозима, асбобу анҷом, воситаҳои ҳисоббарорӣ (калькулятор, компютер, воситаҳои алоқа...) ва ба даст овардани дигар ашёву масолеҳи иловагӣ пешбинӣ карда мешавад.

Ҳаминро ба назар гирифта Мейнард Кейнс (1883-1946) иқтисоддони англис муаллифи китоби «Усули индекс» категорияи нав – «мултипликатори инвеститсияҳо»-ро пешниҳод кардааст. Механизми «мултипликатори инвеститсияҳо» ин гуна арзёбӣ мегардад. Инвеститсияҳо ё худ сармоягузориҳо дар ҳар гуна соҳа тавсияи истеҳсолот ва шуғлро дар ҳамин соҳа ба миён меоваранд. Дар натиҷа тавсияи иловагии талабот ба ашёи истеъмолий пайдо мешавад, то ки тавсияи истеҳсоли онҳоро дар соҳаҳои дахлдор ба миён биоварад. Дар натиҷа тавсияи истеҳсолот ба воситаҳои истеҳсолот талаботи иловагӣ пешниҳод мекунад ва ҳоказо. Ҳамин тариқ, ба туфайли маблаггузорӣ маҷмӯи талабот рӯ ба афзоиш ниҳода, шуғл ва манбаи даромад пайдо мешавад.

Мултипликатор ин - коэффитсиенте мебошад, ки ба он афзоиши сармоягузориҳо зарба зада, ҳаҷми афзоиши умумии даромадро муайян месозад. [3, с. 168]

Мултипликатор ададест, ки афзоиши сармоягузориҳо ки як маротиба ба амал омадааст ва ҳисоби афзоиши ҳаҷми умумии истеҳсолоти дар натиҷаи ин афзоиш ба вучуд омадаро, ки бояд чанд маротиба зиёд карда шавад, нишон медиҳад. Фарз мекунем, ки ин маблаггузорӣ 100 ҳазор сомонӣ зиёд шуд. Агар дар натиҷаи ин ҳаҷми умумии маҳсулот 300 ҳазор сомонӣ зиёд шавад, пас мо меёем, ки дар марҳилаи иқтисодӣ мултипликатор ба 3 баробар аст. Агар аз тарафи

дигар, афзоиш дар истеҳсолот аз ҳисоби сармоягузории иловагӣ ба 400 ҳазор сомонӣ расад, он гоҳ мултипликатор 4 мешавад. Таъсири мултипликатор ба самти муқобил низ ба назар мерасад. [2, с. 168] Ин дар ҳолати андаке кам гардидани хароҷоти инвеститсионӣ ва кам гардидани даромади калон метавонад ба амал ояд. Аз ин рӯ, барои фаъолияти самараноки иқтисодӣ арзиши муайяни коэффисиенти мултипликаториро таъмин кардан ва барои фаъолияти бефосилаи сармоягузорӣ шароит фароҳам овардан лозим меояд.

Барои муайян намудани тамоюл ва қонунҳои рушди динамикии раванди сармоягузорӣ дар мамлакат, муайян кардани омилҳои асосии муайянкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ бо дарназардошти хусусиятҳои соҳа ва назорати пурра ва саривактии захираҳои озуқаворӣ аз ҷониби сармоягузoron, инчунин бо дарназардошти истифодаи нерӯи истеҳсолӣ ва захираҳои афзоиши истеҳсолот аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ ва субъектҳои хоҷагидор таваҷҷӯҳи махсус дода шавад. [5, с. 92]

Бояд тазаққур дод, ки дар шароити бозор корхонаҳо ба сифати сармоягузорӣ бештар имконияти истифода кардани маблағҳои фонди истеҳлоқ (амортизатсионӣ) –ро доранд. Ба ғайр аз он, маблағҳои, қарзии бонкҳо, ёриҳо ё дастгириҳои давлатӣ бо таври васеъ истифода карда мешаванд. Ба раванди маблағгузорӣ меёриҳои фоизи қарзи бонк, ҳоҳ ноҳоҳ таъсири худро мерасонад. Дар ҳолати баланд бурдани меёриҳои фоизи қарз имконияти истифодаи қарз лӯбештар ва шароити паст будани меёри он- баландтар мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пай дар пай муҳити мусоидаткунандаи иқтисодӣ барои фаъолияти сармоягузoron барқарор шуда истодааст. Мувофиқи тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузории хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон” корхонаҳои бо иштироки сармояи хориҷӣ барқароршуда ба истеҳсолоти моддӣ (ба истиснои корхонаҳои ба коркард ва истифодаи захираҳои табиӣ алоқадор) машғул ба шарти он, ки ҳиссаи пардохтшудаи сармоягузории хориҷӣ дар фонди оинномавӣ ба ғайр аз имтиёзи дар қонуни ҷорӣ пешбинишуда зиёда аз 30 дарсад аст, ки аз пардохти андоз озод карда мешаванд.

Хулоса бармеояд, ки ҷалби ҳар чӣ бештари сармоягузорӣ ба мамлакат омили пешрафти истеҳсолот ва таъмини шароити беҳтари ҳаёти иқтимоию иқтисодии аҳоли гардида ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва ба эътидол омадани вазъи муҳочирати меҳнатӣ оварда мерасонад. Сармоягузориҳо дар фаъолият ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим доранд ва тағйирёбии ҳаҷми физикӣ ва таносуби миқдории сармоягузорӣ ба ҳаҷми истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва шуғли аҳоли инчунин тағйироти сохторӣ дар иқтисодӣ ва рушди соҳаҳо таъсир мерасонад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агапова, И.И. История экономической мысли. Курс лекции / И.И. Агапова. – Москва, 1998. – 248 с.
2. Азизов, Ф.Ҳ., Назарияи иқтисод // маҷмааи методӣ / Ф.Ҳ. Азизов, А.А. Абдуғаффоров, М.М. Исмоилова. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 210 с.
3. Ашуров, И.С. Назарияи иқтисодӣ /дар нақшаҳо, ҷадвалҳо ва формулаҳо/ И.С. Ашуров., А.Х.Олимов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 300 с.
4. Бобокалони, И. Назарияи иқтисод. /китоби дарсӣ / Б. Исомат, М Маҳмурод. – Душанбе: Офсет, 2011. – 487 с.
5. Гулов, Б.М. Нақши сармоягузорӣ ва самтҳои тақмили сиёсати он дар рушди устувори комплекси агросаноатии Тоҷикистон / Б.М. Гулов // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – №. 4/1(75). – 91-100 с.
6. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: Ҳафт 4 масъалаҳои ташаққул ва рушд. ҷилди 1. /зери таҳрири Т.Н. Назаров. – Душанбе: 2021. – 391 с.

7. Низомова, Т. Д. Микроиктисодиёт. Китоби дарсӣ. / Т.Д. Низомова –Душанбе: 2010.-276 с.
8. Раҳимов, З.А. Молия, муомилоти пул ва қарз. Китоби дарсӣ. / З.А. Раҳимов, С.Ш. Қаюмов. – Душанбе, 2011. – 270 с.
9. Рахимов Р.К. Экономическая теория /конспект лекций/. Душанбе – 2008. – 492 с.
10. Ҷӯрабоев, Ғ. Макроиктисод. Китоби дарсӣ / Ғ. Ҷӯрабоев. – Душанбе, 2015. 419 с.
- 11.Эргашев, А. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиктисод) А. Эргашев, Ҳ. Муҳадбердиев, М. Эргашева. – Душанбе: Эҷод, 2004. - 339 с.
12. Эргашев, А. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиктисод) А. Эргашев, Ҳ. Муҳадбердиев, М. Эргашева. – Душанбе: Эҷод, 2004. - 339 с.

**АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ
В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ОКИЛЗОДА НАВРАСТА ОКИЛ,**

старший преподаватель кафедры экономики и управления Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. Тел.: (+992) 938 15 18 00, E-mail: navrasta84@gmail.com

В статье рассматриваются вопросы инвестиционной деятельности в укреплении и развитии экономики независимой Республики Таджикистан. В нем анализируется и обсуждается роль и развитие инвестиционной деятельности за годы независимости. Автор обобщает социально-экономическую сущность и развитие инвестиционной деятельности в период независимости и излагает свои мысли и предложения по анализируемым показателям, используя точные официальные статистические данные.

Наряду с устойчивым расширением и развитием инвестиционной деятельности в независимом Таджикистане возникает ряд вопросов, своевременное решение которых имеет особое значение для экономической и социальной жизни, укрепления стабильного развития страны. Поскольку инвестиции являются основным источником развития различных отраслей народного хозяйства, особенно частного сектора, их рациональное использование способствует эффективной работе предприятий, повышению уровня благосостояния народа и в целом устойчивому развитию экономики страны. Потому что в рыночной экономике инвестиции считаются основным рычагом экономического развития и играют ключевую роль в укреплении и модернизации коммуникационной инфраструктуры, частного сектора и предпринимательской активности.

Ключевые слова: инвестиции, экономика, независимость, социально-экономическое, развитие, финансирование, расходы, юридическое лицо, анализ, перспектива.

**ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS IN
THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
OKILZODA NAVRASTA OKIL**

senior lecturer of the Department of Economics and Management Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. Phone: (+992) 938 15 18 00, E-mail: navrasta84@gmail.com

This article covers the issues of investment activity in the strengthening and development of the economy of the independent Republic of Tajikistan. It analyzes and discusses the role and development of investment activity in the years of independence. The author concludes the socio-economic nature

and development of investment activity in the period of independence, and presents his thoughts and suggestions on the analyzed indicators using accurate official statistics.

Along with the expansion and steady development of investment activity in independent Tajikistan, a number of issues are emerging, the timely resolution of which is of particular importance for the economic and social life and strengthening the stable development of the country. Because investment is the main source of development of various sectors of the national economy, especially the private sector, and its rational use contributes to the effective activity of enterprises, the level of well-being of the people, and in general to the sustainable development of the country's economy. Because in the conditions of a market economy, investment is considered the main lever of economic development and plays a key role in strengthening and modernizing the communication infrastructure and the private sector and entrepreneurial activity.

Keywords: *investment, economy, independence, socio-economic, development, financing, expenditure, legal entity, analysis, prospects.*

*Муқарриз: Туйчикулов З. Ҷ. н.и.и, дотсент, мудири
кафедрои назарияи иқтисодии ДДТТ*

УДК: 303.33.4

РОҲҶОИ ТАКМИЛ ВА ТАНЗИМИ МЕХАНИЗМҶОИ ИДОРАКУНӢ ҲАМЧУН
ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

РАСУЛЗОДА ЛУТФИЯ НУРАЛӢ,

н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории факултети иқтисод ва
идораи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров. Телефон: 987-22-
11-88, E-mail: r.lutfiya@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои такмили механизмҳои идоракунӣ, танзими омилҳои рушди иқтисоди миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудаанд. Ҳамзамон қайд гардидааст, ки такмил додани механизмҳои иқтисоди миллӣ бо роҳи банақшагирӣ ё дигар вазифаҳои рушди идоракунӣ амалӣ мегарданд, ки дар бисёр ҳолат ба ташикли фаъолият ё шароити мусоиди кории соҳаҳои алоҳида алоқамандӣ дорад ва роҳҳои он дар мақола пешниҳод гардидаанд.

Инчунин дар мақола таҳлилҳои пешакӣ оид ба рушди иқтисоди миллии кишвар гузаронида шуда, омилҳои таъсиррасонии амалиявии стратегия ва дурнамоҳои давлатӣ пешниҳод гардидаанд. Қайд карда шудааст, ки меъёрҳои мутлақ дар ягон самти фаъолият мавҷуд нестанд, ки дар асоси он сохтори идоракунӣ соҳаи алоҳида ё кишоварзӣ баҳогузори гардад ва роҳҳои ҳалли он дар мақола нишон дода шудаанд, ҳамзамон самараноки истифодаи таъсиррасонии ниҳодҳои давлатиро ба рушди иқтисоди миллӣ мушаххас намудааст.

Ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди иқтисоди миллӣ хулоса карда шудааст, ки баҳогузори механизмҳои идоракунӣ бояд ба таъхиси пешакӣ таъя намоянд ва мавқеи субъектони фаъолро оиди ба даст овардани мақсадҳо муайян намоянд.

Калидвожаҳо: идоракунӣ самаранок, механизмҳои танзим, омилҳои истеҳсолот, иқтисоди миллӣ, қувваи корӣ, стратегияи миллӣ, рушди истеҳсолот.

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои нави идоракунӣ рушди иқтисодӣ дар соҳаи хизмати давлатӣ маъмул гардидаанд, ки дар ҳамин асос иштироки фаъоли давлат дар чараёни истеҳсолоти маҳсулоти мухталифи соҳаҳои саноатию кишоварзӣ дар раванди таҳлилу баррасӣ қарор гардидааст. Ҳамзамон қайд намудан ба маврид аст, ки тибқи нақшаҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорони ватанӣ ва истеҳсолкунандагони ҳама намуд маҳсулотҳои воридотивазкунандаи саноатӣ ба роҳ монда шудаанд, ки аз ҳисоби ин бучети давлатӣ аз 7 млрд. сомони соли 2010 ба 49,6 млрд. сомонӣ дар соли 2024 расидааст [4, с.2].

Дар баробари ин, чораҳои андешидаи давлат оид ба нигоҳдошти тавозуни талабот ва пешниҳод, ҳифзи истеҳсолоти ватанӣ ва гузаронидани ислоҳоти сохторӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ дар сатҳи минтақаҳои дорои хусусияти иқтисодиву иҷтимоӣ ва маъмурӣ гардидаанд.

Амалисозии чараёни танзими механизмҳои иқтисоди миллӣ бо роҳи банақшагирӣ ё дигар вазифаҳои рушди идоракунӣ амалӣ мегарданд, ки дар бисёр ҳолат ба ташикли фаъолият ё шароити мусоиди кории соҳаҳои алоҳида алоқамандӣ дошта, бо роҳи таҳияи истифодаи меъёрҳои қонунгузорӣ ва қабули барномаҳои мақсадноки рушди бахшҳои алоҳидае, ки сохторҳои марбут ба давлатӣ таҳия намудаанд, иҷро карда мешаванд. Ин дигаргунӣҳо на танҳо заминаи фаъолияти низомии иқтисодӣ, балки соҳаҳо ва корхонаҳоеро дар бар мегиранд, ки онҳо дар доираи стратегия ва ё концепсияи қабулшуда фаъолият менамоянд.

Дар навбати худ, бояд дар ёд дошт, ки сохтори давлатӣ аз маҷмӯи ниҳодҳо (институтҳо) ва механизмҳои танзими давлатӣ иборат мебошад, ки барои идоракунӣ тамоми соҳаҳои

дараҷаи муайяни инкишофдошта истифода мешаванд. Вале, дар ҳолатҳои зарурӣ ба нақшаю барномаҳои қабулшуда ва фишангҳои алоҳидаи интихобшудаи танзими иқтисодиёт тағйиротҳо ворид карда мешаванд, ки аз натиҷаҳои бадастомада ва камбудии ҷойдошта сарчашма мегиранд [8].

Чунин натиҷа, ки аз нақшаи қабулшуда фарқ дорад ва босамартар аст аз он ҳолате, ки инкишофи бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт инкор шаванд, чунки фақат дар якҷоягӣ фаъолияти босамари ҳамаи бахшҳо натиҷаҳои рушди иқтисодиётро мукамал мегардонанд.

Бинобар ин, кушиш намудан зарур аст, ки сохтори идоракунии иқтисодиёт хеле босамар бошад, вале вобаста ба муҳити таъсиррасон ва омилҳои манфӣ онро доимо мукамал ва мутобиқшаванда намудан зарур аст. Чунин ба назар мерасад, ки ин чизи маъмул аст ва сохторҳои идоракунанда бояд аз ин ҳолат огоҳӣ дошта, бояд барои бартараф намудани он чораҷӯӣ намоянд.

Ҳангоми ташкили низоми босамари танзими давлатӣ, ба назари мо, бояд таъкид ба рушди зина ба зинаи бахшҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ карда шавад, яъне кушиши якбораи инкишоф додани тамоми соҳаҳои иқтисодиёт хеле мураккаб буда, маблағи зиёд ва тағйиротҳои кулліро тақозо менамояд, ки ҳама иқтисодиёт инро амалӣ карда метавонад. Бинобар ин, зарур аст, ки сиёсати нақшавии рушди бахшҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ истифода гарданд.

Вобаста ба ин, мақсади асосии танзими давлатии иқтисоди миллӣ ин мукамалнамоии ҷорабинҳои таҳияи модели рушди самти алоҳидаи низоми иқтисодии мамлакат мебошад.

Барои ба даст овардани ин ҳадаф зарур аст, ки корҳои зерин тибқи нақшаи 1 анҷом дода шаванд:

маҳсулоти ниҳой, ки бевосита ба истеъмолкунанда мерасад, равона гардад, ки ин тибқи амалишавии ҳуччатҳои стратегии мамлакат дар содироти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ саноатӣ ва суръат бахшидан ба рушди соҳаҳои боғдорӣ, чорводорӣ, маҳсулоти ширӣ, занбӯрпарварӣ, моҳипарварӣ, ҳамчунин, баланд бардоштани истеҳсоли пахта ва ғайра мебошад.

Хусусияти соҳавии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар ҳар як субъекти ҷамоияти хоҷагӣ мавҷудияти ҳамаи соҳаҳоеро, ки дар шароити табиӣ ва иқтисодӣ имконпазиранд, дар назар надошта, шумораи зиёди соҳаҳо оқибат ба қошиқҳои онҳо оварда мерасонад, инчунин, дараҷаи кооператсияи истеҳсолотро паст менамояд ва ба самаранокии хоҷагидорӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аҳамияти иқтисодии соҳавинамоии оқилонаи хоҷагии қишлоқ аз он иборат аст, ки дар ин асос шароити самараноктар истифода намудани воситаи асосӣ – заминро ба вучуд меорад [10, с.57].

Хусусияти маҳсусгардонӣ ва шаклҳои мавҷудияти он дар рушди иқтисодиёти иҷтимоӣ таҳти таъсири омилҳои табиӣ ва иқтисодӣ муайян мегардад. Омилҳои табиӣ ба андозаи истеҳсолот ва самаранокии соҳаҳои алоҳида таъсир мерасонад. Баҳисобгирии шароитҳои табиӣ аҳамияти омилҳои иқтисодиро паст накарда, танҳо мақсаднокии соҳавинамоии истеҳсолоти маҳсулотҳои саноатиро бозгӯй мекунад, ки он барои пурратар истифода намудани имкониятҳои иқтисодӣ ва тезонидани суръати рушди он замина ба вучуд меорад [11, с.96].

Ин имконоти умумии соҳаи иқтисод фарогири чунин омилҳост:

- мавҷудияти иқтисодии истеҳсолӣ ва дараҷаи истифодаи он;
- пешрафти илмию техникаӣ дар хоҷагии қишлоқ;
- мувофиқати ҳампайвандии минтақаҳои дорои истеҳсолоти маҳсусгардонидани намудҳои муайяни маҳсулоти кишоварзӣ бо минтақаҳои истифодабарандаи он;
- рушди саноати хӯрокворӣ ва истеҳсоли маҳсулоти хушсифат;
- рушди соҳаи маркетинг дар хоҷагии қишлоқ;
- рушди шабакаи нақлиётӣ вобаста ба робитаҳои тағйирпазири минтақавӣ.

Фарқияти шароитҳои табиӣ ва иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси объективии тақсими минтақавии меҳнатро ташкил медиҳад, ки дар навбати худ, он ба вобастагии бисёр самтҳои ҷамоияти минтақаҳои иқтисодӣ, рушди самаранокӣ дар асоси маҳсулоти истеҳсолшаванда, дараҷаи касбияти бошандагони минтақаҳои гуногун, хусусияти робитаҳои иқтисодии байниноҳиявӣ оварда мерасонад.

Тафриқаи омилҳои табиӣ ва иқтисодӣ, таҷриба ва малақаҳои сокинони маҳаллӣ тақсими маҳаллии меҳнат, сохтори соҳаҳо ва дараҷабандии минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷобачогузори минтақавии истеҳсолоти саноатӣ таърихан дар шахру ноҳияҳои зерин: Балҷувон, Данғара, Восеъ, Норақ, Ёвон, Ҷайхун ва Н.Хусрав татбиқ мегардад. Дар ин маврид мавқеи асосиро ноҳияҳои Данғара, Ёвон ва ш.Норақ ишғол мекунад, ки онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои кишоварзӣ саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро касб менамоянд [7, с.72].

Чуноне, ки иқтисодчиён Фасеҳзода И.С. ва Соҳибназаров З. Х. Дар таҳқиқоти худ қайд намуданд дар натиҷаи ҷамоияти истеҳсолӣ - иқтисодӣ новобаста ба намуди он, тағйироти захираҳои маҳсулоти муайян рӯй медиҳад, ки ба қонеъ гардондани талаботи болораванда ва васеъшавандаи ин ё он истеъмолкунандагони сатҳи маҳал равона карда мешавад. Ба қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунандагони худ кӯшиш намуда, қамъият беш аз пеш бо норасоии захираҳои барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ зарур рӯ ба рӯ мешавад [10, с.56].

Ба назар гирифтани сатҳи истеҳсолоти навъи муқарраршудаи маҳсулоти озуқаворӣ ва ашёи хоми хоҷагии халқ дар минтақаҳои алоҳида рушди бошиддати робитаҳои байниминтақавии озуқавориро ба вучуд меорад, ки бисёрамалӣ ва сохтори онҳо аз дараҷаи

иктидори истеҳсоли, савияи истифодаи он, тағйирот дар ҷойгиркунии истеҳсолот, рушди таҳассус ва муттаҳидсозӣ (консентратсия), тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар истеъмоли озуқа вобастагӣ дорад.

Бо ташаккул додани механизми нави иқтисодӣ набояд фаромӯш кард, ки соҳаи кишоварзӣ ин на танҳо низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки низоми биотехникӣ низ мебошад. Дар доираи марказии он хоҷагии қишлоқ – воситаҳои махсуси истеҳсолоти табиӣ: замин, ҳайвоноту растанӣ, об, рӯшноӣ, гармӣ ва ғайраҳо ҷой гирифтааст.

Аз ин сабаб, механизми иқтисодӣ, аз ҷумла механизми бозорӣ, ба таври назаррас бояд ғаёл буда, ба талаботи қонунҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳам табиӣ ҷавобгӯ бошад, ки моҳияти механизми иқтисодӣ дар вазифаҳои он инъикос мегардад. Дар шароити муосир вазифаҳои асосии механизмҳои иқтисодӣ инҳо мебошанд:

- ба вучуд овардани шароити баробари иқтисодӣ баҳри амалисозии иқтидори иқтисодию иҷтимоӣ ҳар кадоме аз шаклҳои моликият ва рақобати одилонаи самарабахш барои мубаддал сохтани ҳамаи коргарон ба моликони ҳақиқии воситаи истеҳсолот ва маҳсулоти бо заҳмати он бавучудода;

- дар коргарон ва ҳаёти кормандон нигоҳ доштани омилҳои устувор ва асосҳои созгор барои пайдории пояи моддию техникаи кишоварзӣ дар асоси дастовардҳои илмӣ, истеҳсолоти нави инноватсионӣ, такмили дараҷаи касбият ва роҳандозии иқтидори таҳассусӣ;

- таъмини рафтори муносиби иқтисодии коргарон, инчунин, худтанзимкунии тамоми низоми иқтисоди миллӣ вобаста ба талаботи қонунҳои иқтисодӣ;

- нигоҳдошти фазои иқтисодии барои ташаккули афкор ва идроки муосири коргарон созгор дар ҳамаи дараҷаҳои сохтори иқтисоди миллӣ.

Механизми идоракунии иқтисоди миллӣ бояд тартиби табиӣ бошад, ки дар он ҳамаи ҷузъиёт ва сабабҳо: банақшагирии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сохт ва усулҳои дар истеҳсолот идоракунии самарабахши ҳавасмандкунии иқтисодӣ, сохтори ташкили истеҳсолот, механизми ҳуқуқӣ, инчунин, нақша, нарх, музди меҳнат, ғоида, андозҳо, насия, меъёр ва ғайра ба таври мукамал ва саривақтӣ амал кунанд.

Таъминнокии мамлакат ба маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва принципҳои дастгири ва идоракунии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар барномаҳои давлатӣ дарҷ карда шудааст, ки барои расидан ба ин ҳадафҳо бояд пайваста барномаҳо ва стратегияҳои соҳавии давлатӣ, алалхусус дар самти таъмини беҳатарии озуқавории кишвар амалӣ карда шаванд [10, с.58].

Таҳлили пешакии ҳама гуна соҳаи иқтисоди миллӣ, бахусус хоҷагии халқ, бояд пеш аз ҳама, аз таҳлили ҳамаҷаи шароитҳои мавҷудаи ғайрият оғоз гардида, дараҷаи рушди мавҷудаи сохтори истеҳсолотро инъикос намояд ва омилҳои стратегияи дар оянда таъсиррасонро ҷудо созад, ки ин гуна таҳқиқоти мазкур бахшҳои зеринро бояд дар бар гирад:

- таҳлили муҳити беруна. Барои ин ба омилҳои иқтисодӣ, бозорӣ ва рақобат баҳогузори намудан зарур аст, ки ба рушди соҳа таъсиргузор мебошанд. Самти афзалиятнок дар ин ҳолат ин таҳияи нақшаи “маҳсулот - бозор” аст;

- таҳлили муҳити дохилӣ. Дар ин зинаи таҳқиқот бояд вазифаҳои субъектҳо гурӯҳбандӣ шаванд, ба муҳити сармоягузорӣ баҳогузори намуда, шаклҳои танзими давлатӣ мушаххас гарданд ва дараҷаи рушди техникаю технология, инфрасохтори иҷтимоӣ муҳандисӣ таҳлил карда шаванд;

- масъалаҳои мақсадҳои стратегӣ мушаххас гарданд. Зарур аст, ки самтҳои стратегияи ғайрияти соҳаи кишоварзӣ аниқ гардида, мақсадҳо ба таври мушаххас асоснок карда шаванд.

Барои ба даст овардани мақсаду вазифаҳои гузошташуда таҳлили микдорию сифатии захираҳои инсонӣ, молиявӣ ва моддӣ гузаронида шавад;

- дар навбати худ, таҳлили самтҳои асосии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ гузаронида шавад. Дар ин зина баҳогузорию комплексии корхое, ки дар доираи самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи муайян гардидаанд, гузаронида шуда, пешниҳодҳои мушаххас барои ба даст овардани марому мақсадҳои гузошташуда таҳия мегарданд, ки вазъи муҳити дохилию берунаро ба инобат мегиранд;

- таҳлили сохторӣ гузаронидан зарур аст. Бояд сохтори идоракунии муайян карда шуда, сатҳи марказонияти таъсиррасонӣ ба соҳа асоснок карда шавад, яъне ниҳодҳои (институтҳои) зарурӣ ташкил карда шуда, мутахассисони зарурӣ барои таҳия ва амалисозии барномаҳои давлатӣ ҷалб карда шаванд;

- мустаҳкам намудани иқтидори давлат ба воситаи ҷалби ниҳодҳои ҷамъиятӣ. Дар ин зина бояд меъёрҳои таҳия гарданд, ки фаъолияти органҳои идоракуниро назорат намуда, ба рушди шаклҳои гуногуни назорати ҷамъиятӣ таъяс карда, фаъолияти соҳибкорон ва ниҳодҳои давлатиро таҳти назорат гиранд.

Ҳамин тавр, баҳогузорию механизмҳои идоракунии бояд ба таҳлили пешакӣ таъяс намуда, мавқеи субъектҳои фаъолро доир ба бадастории мақсадҳо ба назар гирад, ки ин мақсадҳо бояд бо сохтори мавҷуда муқоиса шаванд, то ин ки муайян карда шавад, ки то чӣ андоза онҳо ба ҳамдигар мувофиқат менамоянд.

Бояд зикр намуд, ки меъёрҳои мутлақ дар ягон самти фаъолият мавҷуд нестанд, ки дар асоси он сохтори идоракунии соҳаи алоҳида ё кишоварзӣ баҳогузорию гардад, вале принципҳои умумии идоракунии субъектҳо мавҷуданд, ки бо таъяс ба онҳо самти самараноки истифодаи таъсиррасонии ниҳодҳои давлатиро ба рушди иқтисоди миллӣ мушаххас намоем.

Дар айни замон баъзе самтгирӣҳои мавҷуданд, ки барои бадастории онҳо ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди иқтисоди миллӣ кӯшиш бояд намуд, ки чунин мебошанд:

- муайян намудани самти механизмҳои идоракунии вобаста ба иқтидори истеҳсолии бахшҳои алоҳидаи он. Таъриба нишон медиҳад, ки баъзе давлатҳо бе назардошти вазъи иқтидорҳои мавҷуда дар назди худ вазифаҳои мураккабро мегузоранд, ки дар натиҷа ба натиҷаҳои манфӣ оварда мерасонад. Бинобар ин зарур аст, ки сиёсати санҷидашудаи фаъолияти самтҳои алоҳидаи давлатиро муайян намуда, натиҷаҳои банақшагирифташударо бо қобилияти иҷрои онҳо муқоиса намоем;

- тақсимои корҳо. Дар ин самт бояд сохторҳои идоракунии муайян гардида, шубҳаю бахшҳои алоҳида ташкил карда шаванд, ки барои расидан ба мақсади ниҳой заруранд. Ин сохторҳо бояд фаъолияти пурсамарро барои беҳтар намудани натиҷаҳои фаъолияти механизмҳои идоракунии таъмин намоянд;

- муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иҷрокунандагон. Иҷрокунандагони мутасаддӣ бояд мавқеъ ва ҷойи худро дар ҳалли мушкилоти бамияномада ҳамчун шахси инфиродӣ ва аъзои даста дарк намоянд. Бояд самтҳои таъсиррасонии онҳо ва функцияҳои зарурӣ барои расидан ба ҳадафи умумӣ муайян гарданд;

- ғайримарказонидани ҷараёни идоракунии. Функцияҳои идоракунии бояд ба худи субъектҳои хоҷагидорӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас дода шавад, то ки бо мақсади таъмини ҷандирияти низоми идоракунии зинаҳои нолозими идоракунии барҳам дода шаванд.

Таъмини ҷандирияти сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи рушди устувор талаби асосиест, ки ба танзими давлатии бахшҳои мухталиф равона гардидааст, чунки амалисозии он бештар аз дараҷаи таҳассусии кормандони идораҳои давлатӣ вобастагӣ дорад. Идоракунии илмӣ бояд ба

таври мушаххас дар баъзе ҳолатҳо ба соҳибкорон гузаштҳоро пешниҳод намуда, дар ҳолати аз назорати иҷтимоӣ баромадани ғайриқонунии онҳо фишангҳои босамари таъсиррасонино истифода намоянд, то ки давлат ҳама вақт дар қараёни рушди иқтисодиёти иҷтимоии мамлакат ва бахшҳои алоҳидаи он бошад.

Ҳамин тавр, давлати муосир бояд таъсири амики омилҳои фишангҳои гуногунро дарк намуда, барои интиҳоби сиёсати иқтисодии босамар замина муҳайё созад. Ин гуна сиёсати иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни рушди иқтисоди миллӣ бояд бо назардошти авзои тағйирёбандаи иқтисоди қаҳонӣ амалӣ гардида, хусусиятҳои хосси рушди иқтисодиёти Тоҷикистонро ба инобат гирад. Фақат интиҳоби дурусти механизми фишангҳои танзими давлатӣ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои асосии мамлакат, аз ҷумла барои ҳалли вазифаи стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам орад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон 2024, 372 С.
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2024 – 56 с.
3. Адам Смит. «Исследование о природе и причинах богатства народов» / А.Смит // отца экономической науки 1776 г., 145 стр.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025 ш. Душанбе, 04.12.2024, № 1487
5. Қудратов, Р. Р. Механизмҳои идоракунии рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон / Р. Р. Қудратов, И. С. Фасеҳзода, Н. Н. Зарипов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 2(67). – Р. 17-25.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 28.12.2024.
7. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии Тоҷикистон барои солҳои 2016 - 2020 дар вилояти Хатлон. Соли 2016, 72 с.
8. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, Душанбе 2022, 65 с.
9. Фасеҳзода И.С. Рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С. Фасеҳзода, А.С.Назарзода // Маҷаллаи илмӣ сиёсӣ «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2021с., №3 (52). С.58-64.
10. Фасеҳзода И.С. Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон / И. С. Фасеҳзода, З. Х. Соҳибназаров, С. Ҷ. Тиллоева // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 1(66). – Р. 56-62.
11. Фасеҳзода И.С. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар қаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми молия ва иқтисод, 2022, №2 (31), с.95-102.
12. Фасеҳзода, И. С. Нақши худидоракунии маҳаллӣ дар рушди таъмини бехатарии озуқаворӣ минтақа / И. С. Фасеҳзода, З. Х. Соҳибназаров // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 4-1(69). – Р. 34-42.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

РАСУЛЗОДА ЛУТФИЯ НУРАЛИ,

к.э.н., доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства факультета экономики и управления Кулябского государственного университета имени Абу Абдулла Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица Сангака Сафарова. Телефон: 987-22-11-88, E-mail: r.lutfiya@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы совершенствования механизмов управления, регулирования факторов развития национальной экономики Республики Таджикистан. При этом отмечается, что совершенствование механизмов национальной экономики осуществляется посредством планирования или решения других задач развития управления, которые во многих случаях связаны с организацией деятельности или благоприятными условиями труда в отдельных секторах, и представлены методы этого совершенствования.

В статье также проводится предварительный анализ развития национальной экономики страны и рассматриваются факторы, влияющие на реализацию государственных стратегий и перспектив. Отмечается, что ни в одной сфере деятельности не существует абсолютных стандартов, на основе которых можно было бы оценить структуру управления конкретной отраслью или сельским хозяйством, и в статье показаны пути их решения, а также конкретизирована эффективность использования влияния государственных институтов на развитие национальной экономики.

При изучении вопроса государственного регулирования развития национальной экономики был сделан вывод о том, что оценка механизмов управления должна основываться на предварительной диагностике и определять позицию действующих субъектов в достижении поставленных целей.

Ключевые слова: эффективное управление, механизмы регулирования, факторы производства, национальная экономика, рабочая сила, национальная стратегия, развитие производства.

WAYS TO IMPROVE AND REGULATE GOVERNANCE MECHANISMS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

RASULZODA LUTFIA NUPALI,

candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Management, Kulyab State University named after Abu Abdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Sangak Safarov street. Phone: 987-22-11-88, E-mail: r.lutfiya@mail.ru

This article examines the improvement of governance mechanisms and regulation of factors affecting the development of the national economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that improvement of national economic mechanisms is achieved through planning or addressing other management development objectives, which in many cases are related to the organization of activities or favorable working conditions in specific sectors. Methods for this improvement are presented.

The article also provides a preliminary analysis of the country's national economic development and examines factors influencing the implementation of state strategies and prospects. It is noted that no absolute standards exist in any area of activity that could be used to evaluate the governance structure of a specific industry or agriculture. The article demonstrates ways to address these issues and specifies the effectiveness of leveraging the influence of state institutions on national economic development.

In examining the issue of state regulation of national economic development, it was concluded that the assessment of governance mechanisms should be based on a preliminary diagnosis and determine the position of actors in achieving their goals.

Keywords: *effective governance, regulatory mechanisms, production factors, national economy, labor force, national strategy, production development.*

*Муқарриз: Фатҳуллозода А. н.и.и., дотсенти
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК: 338.3+338.436.33 (575.3)+339

МОДЕЛИ ВОРИДИВАЗКУНАНДА ВА БА СОДИРОТ РАВОНАШУДА ЧУН
ЗАМИНАИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ САНОАТӢ

САМИЗОДА ТОЛИБҶОН ОБИДҶОН,

н.и.и., дотсенти кафедраи менечменти молиявӣ ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ
саёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон. Суроға 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе,
хиёбони Борбад 48/5 Тел. (+992)907119911 E-mail.ru samijon0989@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба ноустувории вазъи мувозинати тижорати берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, саноати кишвар ва сарчашмаҳои ташакулёбии онҳо маълумот ҷамъоварӣ намудааст. Инчунин муаллиф дар мақолаи худ қайд намудааст, ки таҳкими содирот бояд звеноҳои алоҳидаи иқтисоди кушодро инкишоф дода, саноати мамлакат тарққӣ ёбад. Саноат яке аз унсурҳои асосии сиёсати макроиқтисодӣ дар ташаққули талаботи нав, танзими ҳаҷм ва сохтори такрористеҳсолкунӣ нақши калидӣ мебозад.

Дар баробари ин, қайд намудааст, ки рақамикунонии иқтисодиёт дар раванди истеҳсолоти соҳаи саноат аҳаммияти зиёд пайдо намуда, механизмҳои ташаққули арзиши иловагӣ, самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии корхонаҳоро ба таври назаррас тағйир медиҳад.

Калидвожаҳо: *Саноат, содирот, иқтисодиёт, воридот, истеҳсолот, сиёсати макроиқтисодӣ, хоҷагии халқ, корхонаҳои саноатӣ, маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ, рушди иҷтимоӣ – иқтисодӣ, саноатикунонӣ, минтақаҳои озоди саноатӣ*

Яке аз проблемаи асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ноустувории вазъи баланси тижорати берунии ҚТ мебошад. Ин пеш аз ҳама ба пуррагӣ истифода бурда натавонистани имконияти содиротии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Чи хеле ки ба мо маълум аст сохтори содироти мамлакатро танҳо молҳои ашёи хом (аллюминий, нахи пахта, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғайра) ташкил медиҳанду ҳалос, ки ин барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ асбоби хориҷии ночизро ташкил медиҳад. Аз ҳамин сабаб, баланси тижорати беруни дар солҳои охир ғайрифайзо гардидааст.

Барои таҳкими содирот бояд звеноҳои алоҳидаи иқтисоди кушод инкишоф дода шуда, саноати мамлакат тарққӣ ёбад. Саноат ҳамчун яке аз унсурҳои асосии сиёсати макроиқтисодӣ дар ташаққули талаботи нав, танзими ҳаҷм ва сохтори такрористеҳсолкунӣ нақши калидӣ мебозад. Рақамикунонии иқтисодиёт дар ин раванд аҳаммияти зиёд пайдо намуда, механизмҳои ташаққули арзиши иловагӣ, самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии корхонаҳоро ба таври назаррас тағйир медиҳад.

Саноат яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ ба ҳисоб рафта, асоси онро маҷмӯи корхонаҳо, комбинат, кон, фабрика, неругоҳ ва дигар коргоҳҳои истеҳсоли ташкил медиҳанд. Ин корхонаҳо тавассути қувваи қудрати қобили меҳнат, захираҳои моддӣ-техникӣ ва манбаъҳои молиявӣ фаъолияти худро ба роҳ монда, иқтисодии истеҳсоли ва даромаднокиро дар ҷомеа рушд медиҳанд. Бо зиёд шудани иқтисодии истеҳсоли корхонаҳои саноатӣ ва умуман ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ ҳиссагузори он дар афзоиши истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёд гардида, дар таъмини барзиёдии даромади буҷет, нигоҳдошти қурби пули миллӣ, рушди тижорати байналхалқӣ таъсири мусбӣ мегузорад. Дар ҳолати паст шудани иқтисодии истеҳсолот, рақобатпазирӣ бозоргир набудани маҳсулотҳои саноатӣ, самарнок нагардидани фаъолияти корхонаҳо сатҳи баланди рушди соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ, фарҳанг,

хизматрасониҳои иҷтимоӣ, хоҷагии манзил, коммуналӣ, шуғл, даромаднокии аҳоли ва ғайра), ки неқӯаҳолии мардумро муайян мекунанд, таъмин буда наметавонад.

Самаранокии рушди иҷтимоӣ – иқтисодии минтақаҳои кишвар аз бисёр омилҳо, замина, талабот, навъ ва сатҳи ташаккули иқтисодии саноатӣ вобаста мебошад, ки барои ҷалби сармоягузори шароит фароҳам меоварад. Яке аз заминаи муҳимми самаранок истифодабарии иқтисодии саноатӣ ва сатҳи саноатикунони ин мавқеи табиӣ ҷуғрофии он ба шумор меравад. Ҳамаи ин омилҳо (иқтисодии меҳнатӣ, молиявӣ, соҳибкорӣ ва ғайраҳо) шакли иқтисодиёти ҷумҳуриро ба иқтисодиёти аграрӣ – саноатӣ табдил медиҳад.

Барои амалӣ гаштани ташаккул ва рушди модели мазкур, ин ҳадафи ҷоруми стратегияи миллий яъне саноатикунони босуръати кишвар мебошад, ки ба ташкилҳои иқтисодии саноатӣ сахм мегузорад. Ин раванд ба аҳамияти таҳқиқоти иқтисодии саноатӣ пурқувват, замина мегузорад. Бо мақсади ташаккул ва инкишофи соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи ҷоруми мамлакат “Саноатикунони босуръати кишвар” эълон шуда, ки заминаи асосӣ барои таъсисҳои корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муносибатҳои иқтисодии бозорӣ баландбардорӣ ва таҳқиқ намудани роҳҳои актуалӣ будани навоарӣ дар миёни субъектҳои хоҷагидорӣ, яке аз таъминкунандаи низомии асосии рақобатнокӣ дар бозори ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Саноатикунони дар адабиёти иқтисодӣ раванди босуръати иқтисодӣ-иҷтимоии гузариш аз марҳалаи рушди анъанавӣ ба индустриалӣ буда, бо бартарии истеҳсолоти саноатӣ дар иқтисодиёт устуворӣ нишон медиҳад. Ҳамин аст, ки дар ҷараёни саноатикунони тағйироти назаррас ба миён омада, дар натиҷа бозори ҷаҳонии маҳсулот ва ҳамаи намуди хизматрасониҳо ташаккул ёфта дар навбати худ ҳавасмандии сармоягузори ва рушди минбаъдаи иқтисодиёт авҷ мегирад.

Яке аз звеноҳои муҳим дар ташкили принципҳои иқтисодиёти кушод ин ташкили минтақаҳои озоди саноатӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти онҳо бо либерализасия ва фаъолгардонии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ алоқамандӣ дорад. Иқтисодиёти минтақаҳои озоди саноатӣ дорои сатҳи баланди кушод барои ҷаҳони берунӣ мебошад ва режимҳои гумрукӣ ва андоз барои маблағгузориҳои дохилӣ ва берунӣ мусоидат менамоянд.

Мақсадҳои асосии иқтисодии ташкили минтақаҳои озоди саноатӣ, ки объекти асосии омӯзиш аст, дар фаъолгардонӣ, васеъ гардондани соҳаи саноат, ҷалби сармояи хориҷӣ ва ватанӣ, боло бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллий, самаранокии иқтисодии он, зиёд гардондани содирот ва ғайра инъикос меёбанд.

Мақсадҳои истеҳсоли ва илмӣ-техникӣ инҳоро дар бар мегиранд: ҷоришавии техника ва технологияи ватанию хориҷӣ; тезонидани навоариҳо ба натиҷаҳои корҳои илмӣ тадқиқотӣ; мутамарказонии мутахассисони илмӣ - техникӣ аз он ҷумла хориҷӣ ва инчунин захираҳои моддию молиявӣ ба самтҳои афзалиятнок; ба пуррагӣ истифода намудани иқтисдорҳои ҷойдошта; инкишофи инфрасохтори истеҳсолиро нақлиётӣ.

Ташкил ва фаъолияти минтақаҳои озоди саноатӣ бо тамоми гуногуншакли онҳо болоравии умумии иқтисодиётро дар сатҳи миллий ва минтақавӣ мутобикат менамоянд.

Минтақаҳои саноатӣ истеҳсоли дар территорияи дорои режими махсуси гумрукӣ ташкил карда мешаванд, ки дар он ҷо маҳсулоти содиротӣ ё ин ки воридотивазкунанда истеҳсол карда мешавад. Ин минтақа имтиёзҳои бениҳоят зиёди андози ва молиявиро истифода мебаранд.

Таҳлили фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои соҳаҳои саноат нишон медиҳад, ки бо нархҳои муқоисавии соли 2024 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 53,8 млрд сомонӣ аст, ки нисбат ба соли 2020 1,74 %-ро ташкил медиҳад.

Дар гардиши истеҳсоли истифода нагаштани захира ва имкониятҳои дохилии корхонаҳои саноатӣ натиҷаи ба таври бояд амалӣ нагаштани сиёсати ягонаи давлат дар баҳши саноат арзёбӣ карда мешавад. Таҷрибаи солҳои гузашта нишон дод, ки аксарияти корхонаҳои саноатӣ баъди хусусигардонӣ ва дигар шудани шакли моликият қариб фаъолияти худро қатъ намудаанд. Аз тарафи соҳибмулкони нав шартҳои хусусигардонӣ: дар муддати дар шартнома муайяншуда бетағйир мондани самти фаъолияти корхона, афзун намудани ҷойҳои корӣ ва дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навъҳои нави маҳсулоти ба рақобати бозор тобовар, инчунин зиёд намудани ҳаҷми онҳо иҷро карда намешаванд.

Аз нигоҳи мо фаъолияти минтақавӣ доир ба амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлат дар баҳши саноат ба талабот ҷавоб дода наметавонад.

Ҳалли ин проблема тақозои онро менамояд, ки мақомоти иҷроия ҳокимияти давлатии минтақаҳои алоҳида дар ноҳияҳо ва шаҳрҳо масъалаи дар иттиҳодияҳо ва асосиатсияҳои худфаъол мутаҳид намудани корхонаҳои соҳаҳои саноатро новобаста аз шакли моликияташон ҳаллу фасл бояд намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои муштарак манобеъ ягона кишваре боки мондааст, ки дар он Қонун «Дар бораи ҳифзи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ» таҳия ва қабул нагардидааст ва ин проблема яке аз масъалаҳои ҳалталаб боки мондааст. Дар марҳилаи ба Созмони умумиҷаҳонии тичорат дохил шудани Тоҷикистон таҳия ва амалӣ намудани чораҳои ҳимояткунандаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ бояд асоси қонунӣ дошта бошанд.

Дигар омили таъмин намудани афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва беҳтар намудани самаранокии истеҳсоли саноатӣ, баланд бардоштани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва аз онҳо истеҳсол намудани маҳсулоти ниҳой ба шумор меравад. Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде дар ҷумҳурӣ шароитҳои меёриву ҳукуқӣ барои пурра таъмин кардани талаботи корхонаҳои коркард ба ашёи хоми маҳаллӣ мавҷуд бошад, ҳам бинобар норасоии калони воситаҳои гардон, маҳдуд будани имкониятҳои молиявӣ, корхонаҳои соҳаҳои саноат талаботи худро бо ашёи хоми маҳаллӣ пурра таъмин карда наметавонанд ва ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва суръати пасти афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳо ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои охир коркарди нахи пахта дар корхонаҳои саноати бафандагӣ афзоиш намеёбад. Дар солҳои 2024 ва 2025 корхонаҳои номбурда нисбат ба солҳои 2022-2023 коркарди нахи пахтаро 4,3 ва 12,1 % коҳиш додаанд. Умуман гарчанде иқтидорҳои истеҳсолии коркарди нахи пахта аз 106,9 ҳаз. тонна дар соли 2022-2023 то 253,3 ҳаз. тонна дар соли 2024-2025 афзоиш ёфта бошанд ҳам, дар солҳои охир истеҳсоли ресмони пахтагиро корхонаҳои соҳа нисбат ба соли 2022 12,6 ҳаз. тонна, ё ин ки 49 % кам кардаанд¹.

Бояд қайд кард, ки дар айни замон ҳамаи корхонаҳои соҳаҳои саноат, (ғайр аз корхонаҳои муштарак) гарчанде чорабиниҳои мушаххасро доир ба баланд бардоштани сатҳи техникаи истеҳсолот, таҷдиду тармим ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти тайёр таҳия намуда бошанд ҳам, бинобар нокифоя будани маблағҳои гардони худӣ ва аз назари иқтисодӣ бо ғоизҳои баланд судманд набудани гирифтани қарзҳои бонкҳои хизматрасони тичоратӣ, онҳоро амалӣ карда наметавонанд.

Ҳалли ин масъала тақозои онро менамояд, ки давлат механизми амалкунандаи аз ҷониби бонкҳои хизматрасон ба корхонаҳои соҳаҳои саноат пешниҳод кардани қарзҳои бонкиро, инчунин имтиёзҳои ба мисли дар **минтақаҳои озоди саноатӣ** бударо ҷорӣ намояд.

¹ Ҳисоб карда шуд: Оморри солонаи ҶТ. Душанбе 2025

Амалӣ гаштани чунин механизм имконият медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатӣ шароит барои зиёд намудани такрористехсолкунӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот фароҳам оварда шавад, ва иқтидори содиротии онҳо афзоиш ёбад.

Беҳтар намудани сатҳи техникӣ, технологияҳои истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои саноати мошинасозӣ, коркарди фулузот, электронӣ ва электротехникӣ имконият медиҳад, ки дар онҳо истеҳсоли номгӯи васеи маҳсулоти мошинасозӣ, электротехникӣ ва электрониро ба роҳ монда, талаботи корхонаҳои саноатиро бо қисмҳои эҳтиётиву мукамалкунӣ, инчунин таҷҳизотҳои ғайристандартӣ ва аҳолиро бо асбобҳои соддатарини рӯзгор таъмин карда шаванд.

Мутаассифона имкониятҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати мошинасозӣ, коркарди фулузот, электронӣ ва электротехникӣ барои қонеъ гардонидани талаботи бозори истеъмолии кишвар бо маҳсулоти мошинасозии истеҳсоли ватанӣ ба пуррагӣ истифода бурда намешавад. Асбобҳои оддитарини рӯзгор, қисмҳои эҳтиётӣ ва таҷҳизоти ғайристандартӣ, ки метавонанд дар корхонаҳои мошинасозии кишвар истеҳсол карда шаванд ба бозори истеъмолии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ва вилоятҳо аз хориҷӣ мамлакат ворид гашта, ба фурӯш бароварда мешаванд.

Дар аксари корхонаҳои соҳа шӯъбаҳои конструкторӣ ва лоиҳакашӣ амал намеkunанд. Фаъолияти истеҳсолии шӯъбаҳои номбурда дар корхонаҳое, ки онҳо арзи вучуд доранд талаботи истеҳсолотро бо маҳсулоти лоиҳавиву конструкторӣ қонеъ гардонидани наметавонанд. Қариб ҳамаи онҳо бо Пажӯишгоҳи тадқиқоти илмӣ саноати Вазорати саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои илмиву истеҳсолӣ надоранд.

Зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук яке аз самтҳои асосии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ва самаранокии истеҳсолот, инчунин беҳтар кардани вазъияти истеҳсоливу молиявии корхонаҳои соҳа ба шумор меравад.

Гарчанде дар корхонаҳои соҳа структураи истифодабарии риштаҳои пахтагӣ беҳтар шуда истода бошад ҳам, он ба талабот ҷавоб дода наметавонад. Таҳлили фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои соҳа нишон медиҳад, ки барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук тақрибан 20-25% риштаҳои пахтагии истеҳсолгашта истифода бурда мешаванд.² Боқимонда ҳисса бе коркарди ниҳой ҳамчун ашёи хоми нимтайёр ба хориҷӣ кишвар содирот карда мешаванд. Агар 75-80%, риштаҳои пахтагӣ дар дохили ҷумҳурӣ бо истифода аз иқтидорҳои корхонаҳои саноати сабук коркард карда шаванд аз ҳисоби ба фурӯш баровардани онҳо ба таври илова қариб 120 млн. долл ИМА даромад ба даст оварда, имконияти беҳтар намудани вазъияти истеҳсолӣ ва молиявии корхонаҳои соҳа муҳайё мегашт.

Ислоҳи ин камбудии ҷиддӣ талаб менамояд, ки дар минтақаҳо тадбирҳоро доир ба беҳтар намудани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани сатҳи техникӣ онҳо ва сифати маҳсулотро амалӣ намуда, дар ин асос зиёд намудани коркарди ниҳой ашёи хоми маҳаллӣ, истеҳсоли молҳои табиноти истеҳсоливу техникӣ ва молҳои ниёзи мардумро зиёд карда, талаботи бозори дохилии кишварро бо онҳо пурра таъмин гардонанд.

Дар дурнамои наздик иқтидории содиротии саноати ҚТ бо пешрафти ҳамкорӣ бо дигар мамлакатҳо дар соҳаи истеҳсоли қисмҳои электронии меҳнатталаб бо ашёи маҳаллӣ, таҷҳизотсозӣ ва ғайра вобастагии калон дорад.

Дар ҷумҳури имконияти калони ташкили содироти маводҳои сохтмон, сангҳои мармарӣ, саноат, пластаҳои рӯйпудӣ дар асоси ашёи маҳаллӣ вучуд дорад.

Махсусгардонии содиротии комплекси аграсаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки маҳсулоти ин соҳа бо сармоягузори кам ва давраи кам, аз худкунӣ бо қувваи кории

² Мувофиқи маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ

арзон истеҳсол гардад, ки арзиши онро паст мегардонад. Дар ин ҳолат рақобатпазирии он дар бозори хориҷӣ зиёд мегардад. Коркарди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғуруши он ба мамлакатҳои ҳамсоя имконияти таъмини ҷои кор пайдо мекунад.

Иқтидори содиротии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом наёфта боз соҳаҳои гуногуни саноатии мамлакатро таҳлил кардан мумкин аст. Албатта ин соҳаҳо ва самтҳои нишондодашудаи боло барои дурнамоии наздик мебошанд. Бо баробари тағйир ёфтани вазъи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин бозори ҷаҳонӣ соҳаҳои нав ба миён меоянд, ки иқтидори саноатии мамлакатро васеътар мегардонанд.

Умуман, барои тараққиёти соҳаҳои саноат ва амалигадонии иқтидори содиротии онҳо ҷалби сармояи хориҷӣ бо яқоягии таҷриба ва технологияи пешқадами онҳо лозим аст. Бе иҷрои чунин шарт пешрафти онҳо ғайриимкон мебошад ва аз ин таҷрибаи як қатор мамлакатҳои нави саноати гувоҳӣ медиҳанд. Аз ҳамин ҷиҳат ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли инвестицияи мустақим аҳамияти махсус дошта, аз давлат тартиб додани стратегияи онро талаб менамояд.

Бо дарназардошти мушкилоти объективии пешбурди бизнес дар Тоҷикистон, инчунин сатҳи камбизоатии аҳоли шароит барои соҳибдорӣ ва инвестиция дар Тоҷикистон бояд нисбат ба дигар кишварҳо хеле мусоидтар бошад.

Таваҷҷуҳи инвесторони хориҷӣ нисбат ба Тоҷикистон маҳдуд буда, ба соҳаҳои маъмулӣ (энергетика, саноати сабук, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди саноатӣ бо инвестицияҳои хурд) мутамарказ гардидааст. Барои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ташкили минтақаҳои озои саноатӣ ба вуҷуд омад.

Хулоса модели тамоюли содиротидоштаи саноатӣ дар заминаи инкишофи як қатор мамлакатҳо барқарор шуд, ки тараққиёти бартариятноки соҳаҳои содиротии иқтисодии миллиро, махсусан саноатро пешниҳод кард. Таҷрибаи бойи мамлакатҳои ҷаҳон дар ташкили минтақаҳои озои саноатӣ вуҷуд дорад, ки дар асоси он содирот таҳким меёбад.

Дар доираи концепсияи нав, ки онро ҳамчун концепсияи рӯоварӣ ба робитаҳои хориҷӣ, ё ин ки тезонидани содирот муайян кардан мумкин аст, ба чор вазифаи асосӣ аҳамияти махсус дода шудааст:

1) ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ истеҳсоли молҳои оддӣ ва ҳамчунин соҳаҳои бартарияти нисбӣ доштаи онҳо дода шудааст;

2) қувваи арзони корӣ дар ин мамлакатҳо барои истеҳсол кардани молҳои тайёри саноатӣ истифода карда шудааст;

3) ин мамлакатҳо ҳамчун ҳалқаи истеҳсолоти саноатии байналхалқӣ истифода шуданд;

4) дар ин мамлакатҳо сохтани корхонаҳои ба роҳ монда шудааст, ки онҳо дар мамлакатҳои мутараққӣ қобили қабул нестанд ва ҳатто имконнопазиранд.

Таҷрибаи ташкили минтақаҳои озои саноатӣ андешаҳои зеринро ба миён меорад:

Якум, саноат набояд тадричан, балки хеле тез тараққӣ намояд.

Дуюм, индустриякунон бояд ба афзоиши босуръати содироти саноатӣ барқарор гардад.

Сеюм, индустриякунон бояд барои истифодаи бартарияти нисбии мавҷудбуда барқарор карда шавад.

Чорум, индустриякунон бояд ба пойдоршавии “вазъияти неқӯварӣ” оварад.

Таҳлили истифодаи иқтидори саноатии ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки корхонаҳои саноатӣ пурра иқтидори ҳудро истифода намебаранд, дараҷаи сармоягузорӣ паст гардидааст ва як қатори онҳо қариб аз кор мондаанд.

Вазъи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки чораҳои мушаххас андешида шуда, барномаи мукаммали азнавтаҷҳизонӣ ва ислоҳоти корхонаҳои саноатӣ тартиб дода шавад. Амилигадонии ин барнома дар самтҳои ҳавасмандкунии истеҳсолоти саноатӣ,

паст кардани хатари касодгардии корхонаҳо, истифодаи пурраи иқтидори корхонаҳо, ҳавасмандкунии содироти молҳои саноатӣ, гузаронидани таҳлили маркетингӣ, тайёр намудани мутахассисон ва ғайра дар назар дошта шавад.

Барои истифодаи иқтидори саноатии ҚТ имконияти ҷалби сармояи хориҷӣ, ки рақобатпазирии молро дар бозори ҷаҳонӣ баланд бардошта метавонад, ки ташкили ин митақа барои баланд бардоштани дараҷаи индустрикунонии мамлакат аҳамият дорад. Дар ҳолати муфид будани шароит ва вориди сармояи хориҷӣ иқтидори содиротии саноати ҚТ баланд бардошта шуда, рушди устувори иқтисодӣ таъмин гардида метавонад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: М. Юнити Дана, 2001.
2. Саидмуродов Л.Х. Международная экономика: теория, история, политика. Душанбе «Ирфон», 2012.
3. Киреев А.С. Международная экономика: М. «Международные отношения», 2012.
4. Щербанин Ю.А. Международные экономические отношения. – М «Банки и биржи» ЮНИТИ, 2011.
5. Ломакин В.Х. Мировая экономика М: Юрист – 2013.
6. Миклашевская Л.В. Международная экономика –М: ЮНИТИ, 2014.
7. Назаров Т.К. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество. – Душанбе «Ирфон» - 2001.
8. Раҳимов Р.К. Экономический рост: проблемы и механизмы решения. «Экономика Таджикистана»: стратегия развития. №2 2004. стр. 70.
9. О. Бобокалонов, М. Бобокалонов. Выбор нацональной экспортной стратегии. «Экономика Таджикистана»: стратегия развития. №1 1999 стр. 113
10. Ашуров А.Ш. Потенциальные возможности расширения экспортной базы и развития импортозамещающих производству - Экономика Таджикистана: стратегия развития.- №1 – 1999 – стр. 5
11. Усмонов М.Х. Развитие внешнеэкономических связей как основа антикризисного управления промышленностью Таджикистана. – Душанбе, 2021
12. Сафаров Б., Солиев А.А. Проблемы и перспективы реализации экспортного потенциала РТ через привлечение иностранных инвестиций. – Душанбе: «Ирфон», 2016
13. Сузуки М., Саидмуродов Л., Солиев А. Макроиктисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. – Душанбе: «Деваштиҷ», 2007
14. Қарори Маҷлиси намоёндагон Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Низомномаи Минтақаи озоди иқтисодии «Сӯғд»» №1146 аз 29.10.2008.
15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба Низомномаи Минтақаи озоди иқтисодии «Сӯғд»» №468 аз 01.10.2008.

ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩАЯ И ЭКСПОРТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СВОБОДНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН САМИЗОДА ТОЛИБДЖОН ОБИДЖОН,

к.э.н., доцент кафедры финансового менеджмента и налогообложения Международного университета путешествий и предпринимательства Таджикистана. Адрес 734055, Республика Таджикистан город Душанбе, проспект Борбад 48/5 Тел. +992907119911 E-mail.ru

samijon0989@mail.ru

В данной статье автор собрал информацию о нестабильности состояния баланса внешней торговли Республики Таджикистан, состоянии промышленности страны и источниках их формирования. Также автор отметил в своей статье, что для укрепления экспорта необходимо развивать отдельные звенья открытой экономики и развивать промышленность страны. Промышленность как один из основных элементов

макроэкономической политики играет ключевую роль в формировании нового спроса, регулировании объемов и структуры воспроизводства. При этом он отметил, что цифровизация экономики приобретает все большее значение в производственном процессе промышленного сектора, существенно изменяя механизмы формирования добавленной стоимости, эффективности производства и конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: промышленность, экспорт, экономика, импорт, производство, макроэкономическая политика, народное хозяйство, промышленные предприятия, промышленный комплекс, социально-экономическое развитие, индустриализация, свободные промышленные зоны.

**IMPORT-SUBSTITUTING AND EXPORT-ORIENTED MODEL AS A BASIS FOR THE
ESTABLISHMENT OF FREE INDUSTRIAL ZONES
SAMIZODA TOLIBGON OBIDGON,**

candidate of of the Department of Financial Management and Taxation at the International University of Travel and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue Tel. +992907119911 E-mail.ru samijon0989@mail.ru

In this article, the author collected information about the instability of the balance of foreign trade of the Republic of Tajikistan, the state of the country's industry and the sources of their formation. The author also noted in his article that in order to strengthen exports, it is necessary to develop individual links of the open economy and develop the country's industry. Industry, as one of the main elements of macroeconomic policy, plays a key role in the formation of new demand, regulating the volume and structure of reproduction. At the same time, he noted that the digitalization of the economy is becoming increasingly important in the production process of the industrial sector, significantly changing the mechanisms of forming added value, production efficiency and competitiveness of enterprises.

Keywords: industry, export, economy, import, production, macroeconomic policy, national economy, industrial enterprises, industrial complex, socio-economic development, industrialization, free industrial zones

*Муқарриз: Хидиралиев Р.З., дотсент,
мудири кафедраи андоз ва андозбандии
ДБССТ*

ТДУ: 338.431 (575.34)

**САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ
ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ҶИҲАТИ ҶАЛБИ САРМОЯ ВА РУШДИ САНОАТ**

САИДМУРОДОВА МАЛИКА АБДУВАҲОБОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: (992) 918-62-68-95, E-mail: malika-63-63@mail.ru.

МОҲИРАИ ҶУРАХОН,

муаллими калони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 735360, ш. Кӯлоб, в. Хатлон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: 987 14 46 00 E-mail: mohiraijurakhon@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур масоили самаранокии минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) –ии вилояти Хатлон дар ҷалби сармоя ва ҳавасмандгардонии рушди саноати минтақа арзёбӣ мешавад. Дар он таҷрибаи мамлакатҳои пешсаф, ки бо фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, рушди инфрасохтори истеҳсоли ба натиҷаҳои назаррас дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди саноатикунонӣ ноил гардидаанд оварда шудааст. Дар мақола инчунин, вазъи кунунии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии вилояти Хатлон, аз ҷумла шумораи аҳоли, МММ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисодиёти минтақа мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муайян карда шудааст, ки мушкилоти асосие, ки самаранокии МОИ-ро маҳдуд мекунанд, ин рушди нокифояи инфрасохтор, норасоии кадрҳои баландихтисос, маҳдудияти имтиёзҳои андозӣ ва ғумрукӣ ва сатҳи пасти маркетинги байналмилалӣ мебошад. Пешниҳод карда шудааст, ки механизмҳои идоракунӣ ва рушди МОИ дар минтақа, аз ҷумла навсозии инфрасохтор, васеъ кардани доираи имтиёзҳо, ҷорӣ кардани "равзанаи ягона" барои сармоягузoron ва таҳияи равиши кластерӣ истифода карда шавад. Таъбиқи ин тавсияҳо ҷолибияти сармоягузориҳои вилояти Хатлонро афзоиши медиҳад, саноатикунониро суръат мебахшад ва рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақаро таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, иқтидор, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоя, саноат, имтиёзҳои андозӣ, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, инноватсия, корхонаҳои муштарақ.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ҳудудҳои махсуси таъиншуда бо низомҳои имтиёзҳои иқтисодӣ мебошанд, ки барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ таъсис дода мешаванд. Тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, МОИ-ҳои дуруст ташкилшуда метавонанд сармоягузориҳои зиёди хориҷиро ҷалб намуда, рушди саноатро суръат бахшанд, содиротро тавсеа бахшида ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намоянд. То соли 2018 дар 147 кишвари ҷаҳон тақрибан 5400 минтақаи махсуси иқтисодӣ мавҷуд буд [1, с.90]. Дар бисёр мамлакатҳо МОИ ба воситаи муҳими сиёсати давлатӣ оид ба саноатикунонӣ ва рушди минтақавӣ таъдил ёфтанд.

Мақсади таҳияи мақолаи зерин ин омӯзиши нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди соҳаи саноат дар минтақаи муайян, инчунин таҳияи механизмҳо ва тавсияҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии МОИ дар шароити саноатикунонии босуръати Тоҷикистон мебошад.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда аз ҷумла, Чин яке аз намунаҳои машҳури истифодаи бомуваффақӣ МОИ барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва пешбурди рушди соҳаи саноат мебошад. Аввалин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар Чин дар охири солҳои 70-ум ва аввали

солҳои 80-ум (Шенчен, Чжухай, Шантоу, Сямен) таъсис ёфта, қувваи пешбарандаи ислоҳоти иқтисодӣ ва сиёсати ошкорбаёнӣ гардиданд. Шенчен, ки 40 сол пеш як деҳаи хурди моҳидорӣ (тақрибан 30 000 нафар аҳоли) ба ҳисоб мерафт, ба як мегаполис мубаддал гардидааст, ки тақрибан 17 млн. нафар аҳоли дорад. Дар тӯли солҳои ислоҳот, Шенчен тақрибан 300 млрд доллар сармояи мутақими хориҷиро ҷалб намуда, беш аз 90 000 корхонаи муштараки хориҷӣ кушода шуд. Дар солҳои аввали ислоҳот, ҷаҳор МОИ аввал то 60% тамоми воридоти мустақими сармоягузориҳои мустақими хориҷиро ба Чин ташкил менамуданд, ки ҳиссаи бештари онҳо ба Шенчен равона гардида буд. Муваффақияти МОИ-ҳои Чин тавассути ҳавасмандгардонии хуб андешидашуда (имтиёзҳои андозӣ, низомҳои махсуси гумрукӣ), ҷойгиршавии мусоид ва сармоягузориҳои ҳукумат ба инфрасохтор мусоидат намуданд. Масалан, наздикии Шенчен ба Хонгонг воридшавии сармоя ва технологияро таъмин карда, дар табдили ин минтақа ба як маркази бузурги содирот ва истеҳсолот нақш бозид. Бо мурури замон, МОИ-ҳои Чин тавачҷӯҳи худро аз истеҳсолоти меҳнатталаб ба соҳаҳои технологӣ табдил доданд: аини замон Шенчен як маркази инноватсия ва қароргоҳи ширкатҳо ба монанди Huawei и Tencent мебошад. Таҷрибаи Чин нишон медиҳад, ки омилҳои ҳалқунандаи муваффақияти МОИ аз стратегия ва дастгирии дарозмуддати ҳукумат, тавачҷӯҳ ба бахшҳои афзалиятнок ва омодагӣ ба навовариҳои институтсионалӣ (муҳаё кардани муҳити зист дар дохили минтақаҳо, ки ба соҳибкорӣ ва рушди технологӣ мусоидат мекунанд) дохил мешаванд. Тавассути фаъолияти МОИ ва ислоҳотҳои амалигардида, Чин дар тӯли чанд даҳсола ба рушди босуръати иқтисодӣ ноил шуд (дар солҳои аввали мавҷудияти худ Шенчен афзоиши солонаи ММД-ро 33% нишон дод ва тавонист, ки сатҳи камбизоатиро ба таври кулӣ коҳиш диҳад [2, с.87].

Таҷрибаи Аморати Муттаҳидаи Араб, махсусан Аморати Дубай мисоли мамлакате мебошад, ки тариқи шабакаи минтақаҳои озои иқтисодӣ сармоягузориҳои хориҷиро бомуваффақият ҷалб мекунад. Чебел Алӣ, аввалин ва бузургтарин минтақаи озои иқтисодӣ дар Ховари Миёна, соли 1985 дар Дубай дар наздикии бандари амиқи Чебел Алӣ таъсис ёфтааст. Дар ибтидо дар ин минтақа ҳамагӣ 19 ширкат мавҷуд буд, аммо то соли 2025 шумораи ширкатҳо аз 11 000 ширкат гузашт. Дар давоми 20 соли охир минтақаи Чебел Алӣ зиёда аз 30 млрд доллар сармоягузориҳои мустақимро ҷалб намуда, ҳамроҳ бо бандар беш аз 1 млн ҷойҳои корӣ (мустақим ва ғайримустақим) таъсис дода шуданд. Дар аини замон, Чебел Алӣ тақрибан 24% тамоми сармоягузориҳои мустақимро дар Дубай ташкил медиҳад ва як марказест, ки тақрибан 75% сармоягузориҳои хориҷии аморат ба истеҳсолот, тичорат ва нақлиёт тавассути он мегузарад [3, с.80]. Муваффақияти Чебел Алӣ дар маҷмӯи инфрасохтори сатҳи ҷаҳонӣ (бандар, марказҳои логистикӣ, шохроҳҳо ва фурудгоҳҳо, ки корхонаҳоро ба бозори зиёда аз 3,5 млрд истеъмолкунандагон мепайвандад) ва муҳити мусоиди танзим асос ёфтааст. Дар минтақаҳои тичорати озои Дубай сокинон аз имтиёзҳои андоз, расмиёти соддакардашудаи маъмурӣ, 100 % моликияти хориҷӣ ба тичорат ва дигар имтиёзҳо бархурдоранд, ки хароҷот ва хатарҳоро барои сармоягузoron ба таври назаррас коҳиш медиҳанд. Ҳукумати Дубай рушди минтақаҳои зеринро фаъолона дастгирӣ мекунад: дар тӯли 40 сол иқтисодиёти аморат диверсификатсия шудааст (ҳиссаи нафт дар ММД-и Дубай то <1% коҳиш ёфт) ва ҳоло тичорат, логистика, сайёҳӣ, амволи ғайриманкул ва хизматрасонии молиявӣ асос ёфтааст. Дарси калидӣ аз таҷрибаи Аморати Муттаҳидаи Араб ин аст, ки барои ҷалби сармоя минтақаҳо бояд ба сармоягузoron экосистемаи ҳамаҷониба пешниҳод кунанд: инфрасохтори муосир, дастрасии логистикӣ, хифзи сармояи кафолатнок ва қоидаҳои устувори тичорат.

Аз солҳои 90-ум Лаҳистон аз минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ҳамчун воситаи ҷалби сармоя ба саноат ва рушди минтақаҳои қафомонда бомуваффақият истифода мебарад. Дар Лаҳистон ҳамагӣ 14 минтақаи махсуси иқтисодӣ (масалан, Катовиская, Лодзински, Поморски ва

ғ.ра) ташкил карда шуд, ки онҳо магнити ширкатҳои саноатии хориҷӣ гардиданд. МОИ “Катовиская” яке аз муваффақтарин дар Аврупо маҳсуб мешавад: дар тӯли 20 соли фаъолият (аз соли 1996 то 2016), он беш аз 550 ширкати резидентӣ тақрибан 6 млрд евро сармоягузорӣ ҷалб намуда, тақрибан 60 000 ҷойҳои кории мустақим таъсис дод. Хусусияти хоси МОИ-ҳои Лаҳистон ин ҳайати диверсификатсияи сармоягузoron ва соҳаҳои саноат мебошад. Дар минтақаи Кативис, тақрибан 65% корхонаҳо ба комплекси мошинсозӣ ва автомобилсозӣ алоқаманд (аз ҷумла заводи Опел, ки ба яке аз истеҳсолкунандагон дар Аврупо табдил ёфтааст) [4, с.145]. Дар миёни сармоягузoronи калонтарини минтақа ширкатҳои ИМА (35,8% аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ), Италия (22,4%), Лаҳистон (11,8%), Олмон (9,5%) ва Чопон (6,8%) мебошанд, ки ҷолибияти байналмиллалӣ минтақаро инъикос мекунанд. Минтақаҳои Лаҳистон ба сармоягузoron як бастаи назарраси ҳавасмандкуниро пешниҳод намудаанд, пеш аз ҳама озодкунӣ аз андоз аз даромади корпоративӣ то ғоизи муайяни маблағҳои сармоягузорӣ ё хароҷот барои таъсиси ҷойҳои корӣ. Дар ин мамлакат, танзими давлатӣ ва дастгирии инфрасохтор нақши калидӣ бозид, ширкатҳои идоракунии минтақаҳо дар Лаҳистон ба омодагии майдонҳо, сохтмони роҳҳо ва таъмини нерӯи барқ ва об ғоилона сармоягузорӣ мекарданд, ки давлат ва Иттиҳоди Аврупо аксар вақт ин лоиҳаҳоро якҷоя маблағгузорӣ мекарданд. Таҷрибаи Лаҳистон нишон медиҳад, ки муваффақияти МОИ ба шарт ба даст меояд, ки сиёсати давлатӣ дар сатҳи олӣ ин минтақаҳоро ҳамчун воситаи афзалиятноки рушд эътироф намуда, ба онҳо қарорати захираҳои дарозмуддат дода шавад. Дар Лаҳистон, фаъолияти МОИ то қабули қарор дар бораи ба таври муассир паҳн кардани режими имтиёзнok дар тамоми кишвар то соли 2026 тамдид карда шуд, ин иқдом ба разёбии баланди таъсири минтақаҳо ба рушди иқтисодӣ ва шуғли аҳоли мебошад.

Ба ғайр аз кишварҳои дар боло номбаршуда, механизмҳои МОИ дар бисёр таҷрибаҳои иқтисодӣ васеъ истифода мешавад. Минтақаи Шеннон дар Ирландия (соли 1959 барои ҳавасмандгардонии тиҷорат ва саноати транзитӣ дар фурудгоҳи он таъсис ёфтааст) як шабеҳи классикии минтақаҳои озоди муосир маҳсуб мешавад ва аз он замон таҷрибаи он аз ҷониби дахҳо кишвар пазируфта шудааст. Дар Осиёи Ҷануби Шарқӣ, МОИ дар Малайзия, Сингапур ва Кореяи Ҷанубӣ муваффақияти назаррас ба даст овардаанд, дар ҳоле ки дар кишварҳои пасошуравӣ минтақаҳои махсуси Қазоқистон ва Ёзбекистон натиҷаҳои назаррас нишон доданд. Хусусиятҳои умумӣ дар миёни МОИ-ҳои муваффақ мавқеъгирии хуб андешидашуда (таваҷҷӯҳ ба соҳаҳо ё бозорҳои мушаххас), дастгирии қавии ҳукумат дар шакли ҳавасмандгардонии андоз ва гумрук, сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва идоракунии муассир, ки монеаҳои бюрократиро кам мекунанд, иборатанд. Ин омилҳо “даъво”-и ҷалби сармоя ва рушди саноат тавассути минтақаҳои озодро ташкил медиҳанд.

Чун аз мақсади таҳияи мақолаи зерин бармеояд, таваҷҷӯҳи асосӣ ба истифодаи иқтисодии МОИ дар вилояти Хатлон ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди соҳаи саноат равона гардидааст, ки мавриди таҳлил қарор додани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии вилоят зарурӣ ва муҳим мебошад. Вилояти Хатлон соли 1992 таъсис ёфта, масоҳаташ 24,7 ҳазор километри мураббаъ мебошад. Ба ҳолати 1 январи соли 2024-ум аҳолии минтақаи мазкур 3697,8 ҳазор нафарро ташкил намуда, маркази он шаҳри Бохтар мебошад. Зичии аҳоли дар вилоят ба ҳисоби миёна (ба як километри мураббаъ) 149,7 нафарро ташкил медиҳад. Вилоят дорои 21 ноҳия ва 4 шаҳр, 132 ҷамоати деҳот мебошад. Шумораи аҳолии шаҳрҳо 662,7 нафар (17,9 ғоизи шумораи умумии аҳолии вилоят), аҳолии деҳот 3035,0 ҳазор нафар (82,1 ғоиз)-ро ташкил додааст. Дар соли 2023 дар вилоят 18232 млн. кВт. соат нерӯи барқ, 54,7 ҳазор трансформаторҳои қувва, 78,7 ҳазор тонна нахи пахта ва ғайра истеҳсол карда шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят чунин будааст: ҳосили зироати ғалладона 1086,2 ҳазор тонна, картошка 227,3 ҳазор

тонна, пахта 229,1 ҳазор тонна, сабзавот 1788,2 ҳазор тонна, полизии хӯрокворӣ ҳазор тонна. Дар вилоят дар охири соли 2023 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо саршумори чорвои калон 1119,5 ҳазор сар, аз он ҷумла модагов 581,0 ҳазор сар, гӯсфанду буз 2808,4 ҳазор сар, асп 62,2 ҳазор сарро ташкил дода буд. Барои рушди иқтисодиёти вилояти Хатлон дар соли 2023-юм ба маблағи 2978,7 млн. сомонӣ ё 14,4 фоиз маблағгузорӣ шудааст.

Чадвали 1

Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди в. Хатлон дар солҳои 2017-2023.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2023/ 2017, бо %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Аҳоли, ҳаз. наф	3198,5	3274,8	3348,3	3459,7	3530,0	3611,2	3697,8	15,6
МММ, млн. сом	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	36064,7	25,3
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млн. сом	7045	7968	9353	9456	10430	10784	11841	68,1
Сармоягузорӣ, млн. сом	2185,1	2802,6	2623,0	2404,9	3840,1	3283,1	2978,7	36,3

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, АОНПҶТ, - Душанбе, 2024с. – С.17, 122, 154. – 329 с.

Аз маълумотҳои дар чадвали 1 оварда шуда, маълум мегардад, ки 35,9% аҳоли ба вилояти Хатлон рост меояд. Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки рушди минтақаро ҳамчун субъекти макроиқтисодӣ тавсиф менамояд, ин маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ мебошад, ки аз ҷониби субъектҳои дар иқтисодиёти минтақа фаъолияткунанда дар давоми як сол истеҳсол карда мешавад.

Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди вилояти Хатлон нишон дод, ки МММ вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии истеҳсоли ММД мамлакат нисбатан устувор буда аз 24,8% (2017с.) то 27,6% (2023 с.) зиёд гардидааст. МММ ба сари аҳоли дар вилояти Хатлон 9747,2 сомони ро ташкил намуда, дар давраи таҳлилшаванда (2017-2023) 15,6 % зиёд мебошад.

Соҳтори иқтисодиёти вилояти Хатлон аслан тавассути чунин соҳаҳо, ба мисли саноат, сохтмон, тичорат ва нақлиёт ва алоқа муаррифӣ гардидааст. Дар вилоят 822 корхонаи саноатӣ мавҷуд аст. Таносуби маҳсулоти онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатии ҷумҳурӣ 25,3 фоизро ташкил медиҳад. Дар соли 2023 аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ ба маблағи 11841 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардидааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти вилоят дорои тамоюли мусбӣ мебошанд. Таҳлили маълумотҳои чадвал нишон медиҳанд, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 2017 ҳаҷми сармоягузориҳо ба 36,3% зиёд гардидааст.

Таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки вилояти Хатлон дар сурати истифодаи комили иқтидорҳои мавҷудаи худ метавонад ба натиҷаҳои аз ин ҳам баландтар сарфароз гардад. Яке аз чунин иқтидор ин таъсис ва фаъолияти пурсамари МОИ мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар вилояти мазкур МОИ «Данғара» ва «Кӯлоб» таъсис дода шудаанд, ки фаъолияти онҳо дар ҳошияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 25 марти соли 2011, №700 ба тасвиб расидааст ба роҳ монда мешавад.

Фаъолияти Минтақаи озои иқтисодии «Данғара», аслан дар самти рушди истеҳсоли инноватсионӣ махсус гардонида шудааст. Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озои иқтисодии «Данғара»» аз санаи 02.02.09, тахти рақами №74 он дар масоҳати умумии 541,32 гектар таъсис дода шудааст. МОИ «Кӯлоб» фаъолияти худро тахти рақами №97 аз санаи 01.03.19, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озои иқтисодии «Кӯлоб»» оғоз намуда, шакли фаъолиятҳои саноатӣ инноватсионӣ мебошад [5, с.156].

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар давраи солҳои 2015-2022, дар минтақаҳои озои иқтисодии дар ҷумҳурӣ амалкунанда 89 ширкати ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шудааст, аз ҷумла 35 субъект дар МОИ «Данғара» ва 7 субъект дар МОИ «Кӯлоб». Субъектҳои ба қайд гирифта шуда ба фаъолияти истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва фаъолияти содиротию воридоти машғул буда, ширкатҳои боқимонда бошанд, наватасис ба ҳисоб рафта, ба ворид намудани таҷҳизотҳои технологияи наватарин машғуланд.

Таҳлилои анҷомдодашуда, дар мисоли МОИ «Данғара» ва «Кӯлоб», ки дар вилояти Хатлон қарор доранд аз он шаҳодат медиҳанд, ки самаранокии фаъолияти он дар вилояти мазкур дар сатҳи муқаррарӣ қарор дошта, вале онҳо пеш аз ҳама, ба баланд гардидани шуғл дар иқтисоди минтақа мусоидат менамоянд. Таҳлили маълумотҳои омории аз он шаҳодат медиҳанд, ки аз ҷониби МОИ «Данғара» ва «Кӯлоб» дар соли 2022 ҳамагӣ 563 ҷойҳои кории наватасис дода шудааст.

Дар шароити кунунӣ, аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озои иқтисодии ҷумҳурӣ чунин молҳо ва маҳсулотҳо мавриди зерин истеҳсол карда мешаванд, аз ҷумла лӯлаҳо ва зарфҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, профилҳои алюминӣ ва пластикӣ барои дару тирезаҳо, рангубори сохтмонӣ, маҳсулоти металлопластикӣ, дару тирезаҳои чубин, маҳсулоти ороишии сохтмонӣ, мебел, маводҳои шустушӯӣ, металлоконструксия ва ғайра. Маълумотҳои омории аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар 3 моҳи аввали соли 2023 - 86 млн. сомони (1 млн. сомонӣ зиёд нисбат ба ҳаҷми давраи соли 2022) ташкил намудааст, ки дар соли 2022 он ба 487 млн. сомонӣ баробар буд, ки дар муқоиса бо соли 2021 - 30 фоиз зиёд мебошад. (ниг.ба ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2.- Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015 – 2022, ҳаз.сомонӣ

Номи минтақа									2022/ 2015 бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ «Суғд»	57900	73400	80100	113300	163200	165260	295000	409000	706,4
МОИ «Данғара»	2000	16000	19000	25300	36800	34500	79000	73000	3650
МОИ «Панҷ»	117,5	136	200	239	800	50	-	5000	4255,3
МОИ «Ишкошим»	-	-	-	40	30	-	-	-	-
МОИ «Кӯлоб»	-	-	-	-	-	-	-	30	-
Ҳамагӣ	60017,5	89536	99300	138879	200830	199810	374000	487030	811,5

Сарчашма; Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили маълумотҳои оморӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз оғози фаъолият 2325 млн. сомони ро ташкил намудааст. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки таъсиси МОИ дар тавсеаи иқтисодии содиротии ҷумҳурӣ тақони ҷиддӣ мебахшад. Аз ҷумла, аз ҷониби МОИ – ии дар вилояти Хатлон ҷойгир буда, ба маблағи 73030 ҳазор сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол гардидааст.

Ҳамчунин, ки тавре, ки қаблан қайд гардид ҷолибияти сармоягузори ро дар кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он метавон тавассути МОИ боло бурд. Аз таҳлили нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 3 метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки ҳаҷми бештари сармоягузориҳо ба МОИ «Данғара» рост меоянд.

Ҷадвали 3 Ҳаҷми сармоягузори мустақим дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015 – 2022 (ҳаз. сомонӣ)

Номи минтақа									2022/ 2015 бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ “Суғд”	7511,7	3736,5	2214,6	19700	9500	16900	18100	24000	319,5
МОИ “Данғара”	559630	891700	91270	36800	129200	24300	98000	67000	12,1
МОИ “Панҷ”	1693,2	1461	3882,4	3280	3900	2100	70	10000	590,6
МОИ “Ишкошим”	-	-	-	205	3700	-	-	1000	-
МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	-	-	-	500	114000	-
Ҳамагӣ	568834,9	896897,5	97367	59985	146300	43300	121000	216000	38,1

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили нишондиҳандаҳои сармоягузори ба МОИ-ии кишвар нишон дод, ки дар соли 2022 ба маблағи 216 млн сомонӣ сармоягузори (72 фоиз зиёд нисбат ба соли 2021) ворид гардидааст. Ҳамчунин дар соли 2022 - 9 корхонаи нав ва 381 ҷои корӣ (74 фоиз зиёд) таъсис ёфта, ба маблағи 486 млн сомонӣ (30 фоиз зиёд) маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шудааст.

Маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми сармоягузориҳо ба МОИ дар соли 2022 - 216 млн. сомони ро ташкил додааст, ки дар муқоиса бо соли 2021, ба 76 фоиз зиёд мебошад. Дар 3 моҳи соли 2023 ҳаҷми сармоягузори аз ҷониби субъектҳои МОИ - 32 млн. сомонӣ (70 млн. сомонӣ дар 3 моҳи соли 2022) ташкил намуд. Ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз оғози фаъолият ба 2291 млн. сомонӣ баробар мебошад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки аз оғози фаъолият дар МОИ-ии ҷумҳурӣ 2,3 млрд. сомонӣ сармоягузори ҷалб гардида, 83 корхонаи нав ва 1403 ҷойи нави корӣ таъсис ёфта, ба маблағи 1,9 млрд. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шуд.

Ки тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ бори дигар исбот намуд, минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳим барои ҷалби сармоягузори ва суръат бахшидан ба рушди соҳаи саноат ба ҳисоб мераванд. Муваффақияти МОИ дар мамлакатҳои Чин, Иморати Муттаҳидаи Араб, Лаҳистон ва як қатор кишварҳои дигар нишон дод, ки он пеш аз ҳама аз интиҳоби дурусти маконҳои мусоид, имтиёзҳои назаррас, инфрасохтори тараққӣ карда ва дастгирии мунтазами ҳукумат вобаста мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми МОИ айни замон танҳо қисман амалӣ карда шудааст: ҷаҳорҷубаи зарурии ҳуқуқӣ таъсис дода шуда, имтиёзҳои асосӣ фароҳам оварда

шудаанд, вале самаранокии Ҷаъолияти Ҷеъии минтақаҳо ба талабот ҷавобгӯ нест, чунки сахми онҳо дар рушди иқтисодӣ хеле кам буда, шумораи сармоягузoron маҳдуд ва инфрасохтори зарурӣ то кунун дар сатҳи зарурӣ рушд накардааст. Мушкilotи асосӣ – норасоии сармоягузорӣ ба минтақаҳо, идоракунии ут ва Ҷазои номусoиди тичоратӣ мебошанд, ки барои рушди мукаммали минтақаҳо монеаҳо эҷод менамоянд. Дар зер аз ҷониби мо якчанд тавсияҳои амалӣ пешниҳод гардидаанд, ки татбиқи онҳо ба тақвияти нақши МОИ дар алоатикунонии босуръати Тоҷикистон мусoидат мекунад:

Бо суръати баланд навсозӣ намудани инфрасохтори МОИ. Зарур аст, то ҳама шаклҳои захираҳо (бучетӣ, донорӣ, хусусӣ) барои сохтмон ва беҳтар кардани роҳҳо, шабакаҳои барқӣ, таъминоти об, телекоммуникатия ва дигар иншоот дар минтақаҳо мутамарказ карда шаванд. Имконияти таъсиси фонди сармоягузорӣ барои рушди инфрасохтори МОИ ва ҷалби шарикони ҳамкориҳои давлативу хусусӣ барои идоракунии инфрасохтор баррасӣ карда шавад.

Баланд бардоштани сатҳи касбии идоракунии минтақаҳо. Ҷорӣ намудани барномаҳои омӯзишӣ ва таҷрибаомӯзӣ барои кормандони маъмурияти МОИ (дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмиллалӣ ва минтақаҳои муваффақи ҷаҳон). Барои татбиқи беҳтарин таҷрибаҳо, ҷалби мутахассисон аз бахши хусусӣ ё аз хориҷа (мушовирон) барои вазифаҳои роҳбарӣ дар МОИ имконпазир аст. Ҳалли камбудии ошкоргардидаи малакаҳои идоракунии хеле муҳим аст, то маъмуриятҳо тавонанд сармоягузoronро Ҷаъолана ҷалб намуда, минтақасо таблиғ намоянд.

Тақвияти маркетинги байналмиллалӣ ва ҷалби сармоягузoron. Минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон ба як маъракаи таблиғотии Ҷаъол дар бозорҳои мақсаднок ниёз доранд. Тавсия дода мешавад, ки бренди кишвар ҳамчун платформаи сармоягузорӣ таҳия карда шавад (масалан, бо таъкид ба мавқеи мусoиди ҷуғрофии он байни Чин ва бозорҳои Осиёи Ҷанубӣ, нерӯи барқӣ арзон аз нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ва қувваи кории ҷавон) ва таблиғи алоҳидаи ҳар як минтақа бо тахассуси он.

Тақмил ва устувор кардани низоми ҳуқуқии ҳавасмандгардонӣ. Гарчанде ки ҷаҳорҷӯбаи танзимкунандаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ мунтазам нав карда мешавад, муҳим аст, ки ҳама "хароҷоти пинҳон" ва муҳолифатҳои муайяншуда бартараф карда шаванд. Барои бартараф кардани таъсири манфии андози баргардонидани Ҷоида, бояд имконияти озод кардани сармоягузорони хориҷӣ аз андозбандии дивидендҳои аз Ҷаъолият дар минтақаи озоди иқтисодӣ гирифташуда (ҳадди ақал барои 5-7 соли аввали Ҷаъолияти корхона) баррасӣ карда шавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИҶОДАШУДА:

1. Lagojda, A. K. Free economic zones in the global economy: Russian experience and prospects of their development on the example of two free economic zones of tourist and recreational type / A. K. Lagojda, D. E. Lyaskovskaya, M. V. Nagornaya // Финансовый бизнес. – 2021. – No. 11(221). – P. 88-91.

2. Gromova, V. S. The free economic zones effectiveness regulation assessment in the Republic of Belarus / V. S. Gromova, I. S. Palonik // Journal of the Belarusian State University. Economics. – 2020. – No. 2. – P. 84-92.

3. Минигалиева, Д. А. Свободные экономические зоны и особые экономические зоны: инвестиционный аспект / Д. А. Минигалиева // Наука и техника. Мировые исследования : материалы III международной научно-практической конференции, Москва, 23 апреля 2020 года / Институт управления и социально-экономического развития; Саратовский государственный технический университет; Richland College. – Саратов: Общество с ограниченной ответственностью "Центр профессионального менеджмента "Академия Бизнеса", 2020. – С. 78-81.

4. Лампашина, Т. А. Анализ свободных экономических зон в Республике Польша / Т. А. Лампашина // Основные тенденции развития современной экономики России: сборник статей

межвузовской студенческой научной конференции, Москва, 18 февраля 2020 года / Российский новый университет. – Киров: Межрегиональный центр инновационных технологий в образовании, 2020. – С. 141-146.

5. Шарафова, М. Қ. Минтақаҳои озодаи иқтисодӣ ҳамчун омили рушди иқтисодии минтақа / М. Қ. Шарафова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №. 2(67). – Р. 153-161.

6. Ишонава, С. С. Минтақаи Озодаи иқтисоди (МОИ) дар низоми марказҳои рушди минтақа / С. С. Ишонава, П. А. Мӯҳсинова, М. О. Мирҷамолова // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносии ва иқтисоди. – 2023. – Vol. 64, No. 1. – Р. 117-122.

7. Саидмуродова, М. А. Мавқеи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар рушди истеҳсолоти ватанӣ / М. А. Саидмуродова, Қ. Моҳираи // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – No. 5. – Р. 36-43.

8. Давлатов, Ф. Ҳ. Таҳлили омилҳои мусоидаткунандаи рушди минтақаҳои озодаи иқтисодии вилояти Хатлон / Ф. Ҳ. Давлатов, Ф. С. Давлатов // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – Р. 86-92.

9. Файзуллоева, С. Қ. Нақши минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар тадбири ҳадафи стратегии саноатикунонии босуръати кишвар / С. Қ. Файзуллоева // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – Р. 244-251.

10. Шарнопольская, О. Н. Свободная экономическая зона как фактор регионального экономического развития новых территорий / О. Н. Шарнопольская // Регионы России в меняющемся мире: преемственность приоритетов и новые возможности: сборник материалов Международной научно-практической конференции, Чебоксары, 24 ноября 2023 года. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Издательский дом «Среда», 2023. – С. 152-156.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА СВОБОДНЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ
КАПИТАЛА И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
САИДМУРОДОВА МАЛИКА АБДУВАХОБОВНА**

кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского
Национального Университета. г. Душанбе, проспект Рудаки 17, Телефон: (992) 918-62-68-95; E-
mail: malika-63-63@mail.ru.

МОХИРАИ ЧУРАХОН,

старший преподаватель Кулябского государственного университета им. А. Рудаки
735360, г. Куляб, о. Хатлон, Республика Таджикистан, улица С. Сафаров, 16. Телефон: 987 14
46 00. E-mail: mohiraijurakhon@mail.ru.

В данной статье дана оценка эффективности свободных экономических зон (СЭЗ) Хатлонской области в привлечении инвестиций и стимулировании развития промышленности региона. Представлен опыт ведущих стран, добившихся значительных результатов в привлечении иностранных инвестиций и развитии индустриализации за счет создания благоприятного инвестиционного климата и развития производственной инфраструктуры. Также в статье проанализировано текущее состояние макроэкономических показателей Хатлонской области, включая численность населения, ВРП, объем промышленного

производства, а также привлечение инвестиций в экономику региона. Выявлено, что основными проблемами, ограничивающими эффективность СЭЗ, являются недостаточное развитие инфраструктуры, дефицит высококвалифицированных кадров, ограниченность налоговых и таможенных льгот, низкий уровень международного маркетинга. Предлагается использовать механизмы управления и развития СЭЗ в регионе, включая модернизацию инфраструктуры, расширение спектра льгот, внедрение «единого окна» для инвесторов и развитие кластерного подхода. Реализация данных рекомендаций позволит повысить инвестиционную привлекательность Хатлонской области, ускорить индустриализацию и обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие региона.

Ключевые слова: эффективность, потенциал, свободные экономические зоны, капитал, промышленность, налоговые льготы, прямые иностранные инвестиции, инновация, совместные предприятия.

**EFFECTIVENESS OF USING THE POTENTIAL OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE
KHATLON REGION TO ATTRACT CAPITAL AND DEVELOP INDUSTRIAL
DEVELOPMENT**

SAIDMURODOVA MALIKA ABDUVAHOBOVNA

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of World Economy, Tajik National University. 17 Rudaki Avenue, the city of Dushanbe. Phone: (992) 918-62-68-95. E-mail: malika-63-63@mail.ru

MOHIRAI CHURAKHON,

Senior Lecturer A. Rudaki Kulob State University
735360, Kulob, Khatlon Island, Republic of Tajikistan, 16 S. Safarov Street. Phone: 987 14 46 00. Email: mohiraijurakhon@mail.ru.

This article assesses the effectiveness of free economic zones (FEZs) in Khatlon region in attracting investment and stimulating industrial development in the region. It presents the experiences of leading countries that have achieved significant results in attracting foreign investment and promoting industrialization by creating a favorable investment climate and developing production infrastructure. The article also analyzes the current state of macroeconomic indicators in Khatlon region, including population, GRP, industrial output, and investment in the region's economy. It is revealed that the main problems limiting the effectiveness of SEZs include insufficient infrastructure development, a shortage of highly qualified personnel, limited tax and customs benefits, and a low level of international marketing. It is proposed to use mechanisms for managing and developing SEZs in the region, including infrastructure modernization, expanding the range of benefits, introducing a "single window" for investors, and developing a cluster approach. Implementation of these recommendations will increase the investment attractiveness of the Khatlon region, accelerate industrialization, and ensure sustainable socio-economic development of the region.

Keywords: efficiency, potential, free economic zones, capital, industry, tax incentives, foreign direct investment, innovation, joint ventures.

Муқарриз: Ашуров И.С., д.и.и., профессори кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК 331.515

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ АФЗОРҲОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҲАИ
МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САФАРЗОДА ИБРОҲИМ ИСМОИЛ,

унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. суроға:
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад. Тел.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-
1994@mail.ru

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои асосии тақмили афзорҳои молиявӣ дар шароити иқтисодидиёти рақамӣ баррасӣ гардида, заминаҳои назариявии онҳо вобаста ба ташаккулёбии низоми соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Хусусиятҳои хоси хизматрасониҳои соҳаи маориф муайян карда шуда, ҷанбаҳои институтсионалии низоми маорифи мамлакат таҳқиқ карда шудааст. Инчунин вобаста ба шаклҳои асосии маблағгузориҳои гуногунсатҳ афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф тасвир карда шуда, ҷузъиёт ва моҳияти илмӣ амалии онҳо шарҳ дода шудааст.

Вазъи ҳозираи раванди маблағгузориҳои гуногунсарчашма тавассути методи таҳлили омӯрӣ таҳқиқ карда шуда, тамоюлҳои афзоиши ва фаъолияти афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф муайян карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки сабаб ва омилҳои афзоиши маблағгузориҳо тавассути ҳамагуна афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва методологияи конструктивиро тақозо менамояд. Ҳамзамон ошкор карда шудааст, ки афзоиши тамоюлҳои мусбӣ натиҷагирӣ кардашуда, рушди устувори хизматрасониҳои соҳаи маорифро дар шароити рақамикунони иқтисодидиёт таъмин карда наметавонад.

Дар қатори афзорҳои молиявии амалкунандаи рушди хизматҳои соҳаи маорифи мамлакат фаъолгардонии маблағгузорӣ ва сармоягузориҳои бахши хусусиро дар соҳа нишон дода, муҳимияти иштироки онҳоро дар таҳияи афзорҳои нави молиявӣ асоснок карда шудааст. Вобаста ба ин, таҳияи чораҳои пешгирикунандаи хавфи татбиқи лоиҳаву барномаҳои рушди соҳа ва механизми таъминкунандаи самаранокии баланди афзорҳои молиявиро ҳамчун яке аз роҳҳои асосии тақмилдиҳии афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: маориф, хизмат, маблағгузорӣ, сармоягузорӣ, таҳлил, бозор, афзорҳои молиявӣ, соҳа, тамоюл, самаранокии иқтисодӣ.

Дар шароити рақамикунони иқтисодидиёт вобаста ба талабот ва меъёрҳои бозор уфукҳои нави рушди соҳаи хизмат маълум гардида, шаклҳои пешниҳоди хизматрасониҳо, бахусус хизматрасониҳои соҳаи маориф маҷрои асосии худро тағйир медиҳанд. Ҳамзамон бо назардошти талаботи муносири бозори меҳнат, ки дар асоси рақамикунони иқтисодидиёт омода намудани мутахассисони касбия ташаббускор ва соҳибкасбу эҷодкоронро тақозо менамояд, таҳқиқи тамоюлҳои рушди афзорҳои молиявии рушди бозори хизматрасониҳои таълимӣ бо назардошти заминагузорӣ ва мусоидат намудан ба татбиқи ҳадафҳои олии мамлакат мубрам гардида истодааст.

Равандҳои рақамикунони иқтисодидиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси давра ба давра устуворгардонии заминаҳои ташкилӣ-институтсионалӣ, бахусус пайдо намудани механизми молиявии рушди хизматрасониҳои таълимӣ вусъат ёфта истодааст. Аз ҷумла, дар самти ташкил ва роҳандозӣ намудани имконият ва шароитҳои мусоид барои пешниҳоди

хизматрасониҳои таълимии рақамӣ таҳия гардида, ҳамзамон ҷиҳати дастрасӣ ва истифодаи оқилонаи технологияҳои рақамӣ инфрасохтори зарурӣ омода карда шуда истодааст.

Таъмини шароитҳои мусоид барои истеъмолкунандагони хизматҳои муҳимми иҷтимоӣ афзоиши баланди рақобат, татбиқи технологияҳои рақамӣ, инчунин тобоварии бозори хизматро дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт талаб менамояд. Хизматҳои муҳимми иҷтимоӣ ба монанди хизматрасониҳои соҳаҳои тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ҷӣ дар доираҳои гуногуни илмӣ ва ҷӣ дар байни мақомотҳои дахлдори давлатӣ ҷиҳати таъмини рушди иҷтимоии аҳоли таваҷҷӯҳи зиёд дорад [1, с.60].

Вобаста ба зарурати бештари рушди инноватсионии соҳаи хизмат дар заминаи рақамикунонии иқтисоди миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои институтсионалӣ ва ташкилу ташаккули бозори хизматрасониҳои рақамиро давра ба давра тақмил дода истодааст. Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ соли 2024 паҳлӯҳои муҳталифи тақвиятбахшии раванди рақамикунонии иқтисодиёти мамлакатро масъалагузорӣ намуда буданд. Инчунин ҷиҳати рушди иқтисодиёти рақамӣ дар панҷсолаи охир ҳафт самти калидии онро нишон дода, барои вусъат додани таъсиси шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф, додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо, таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот ва ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ роҳнамоӣ намуда буданд [8]. Гузашта аз ин, дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқ карда шудааст, ки мундариҷаи умумии истифодабарии технологияҳои рақамӣ бо мақсади таъмини уфукҳои нави рушди инноватсионӣ дар заминаи рақамикунонии иқтисодиёт, бахусус ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди мамлакатро тасвир намуда, хусусан баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли ва баробаршавии ғаврӣ бо сатҳи миёнаи зиндагии аҳоли, ҳамзамон коҳишдиҳии нисбии сатҳи камбизоатӣ, инчунин татбиқи мақсадҳои афзалиятноки рушди иқтисодии ҷумҳурӣ, ба монанди таъмини истиклолияти энергетикӣ ва бехатарии озуқаворӣ, баровардани ҷумҳурӣ аз бундбасти коммуникатсиониву табдил додани он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати мамлакат ва ташкили ҷойҳои кории навро дар назар дорад.

«...трансформатсияи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мустақиман ба рушди технологӣ алоқамандӣ дошта, технологияҳои рақамӣ бошад дар шароити муносири рушди иқтисодӣ шартӣ зарурии ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад» [4, 163].

Қобили қайд аст, ки бо мақсади баландбардории сифати хизматрасониҳои соҳа ва баландбардории самаранокии афзорҳои молиявӣ, инчунин таъмини рушди рақамии хизматрасониҳои соҳаи маориф аз тарафии ҳукумати мамлакат ва вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои ҳукукӣ таъмин гардида, ҳамзамон давра ба давра тақмилу ташаккул дода шуда истодааст. Бахусус, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарҳо. Санадҳои меъёрӣ-ҳукукӣ мазкур воқеан ташкилу пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии таъминкунандаи рушди сармояи инсонӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатро таъмин карда метавонанд. Дар шароити трансформатсияи иқтисодӣ, вобаста ба хусусиятҳои тағйирёбандаи бозори хизматҳои таълимӣ, ки дар натиҷаи дигаргуншавиҳои муносибатҳои иқтисодӣ пайдо

гардидааст, таҳияи қолабҳои архитектуравии нави алоқамандшавии бозори хизматрасониҳои таълимӣ бо бозори меҳнат зарур мегардад.

Мусаллам аст, ки дар татбиқи чунин мақсаду ҳадафҳои стратегӣ мавқеи асосиро таъмини рушди хизматрасониҳои таълимии аҳамияти инноватсионӣ ва рақамидошта ташкил медиҳад. Аз ҷумла, таъмини инфрасохтори ананавию рақамии бозори хизматрасониҳои таълимӣ, таъсиси шаклҳои нави таълиму тадрис дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, рақобатпазиргардонии мутахассисони касбии ватанӣ, мутобиксозии меъёрҳои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ бо талаботи бозори меҳнат, натавон ба татбиқи санадҳои стратегии болозикр таъсири мусбӣ мерасонад, балки мустақиман метавонад ба татбиқи ҳадафҳои олии мамлакат заминаҳои муҳим мегузоранд.

Агар байни низоми миллии таҳсилот ва бозори дохилии меҳнат алоқаи мустаҳкам барқарор нагардад, сатҳи ҳозираи рушд ноустувор боқӣ мемонад. Иқтисодиёти Тоҷикистон барои қувваи кори афзоянда миқдори ҷойи кори заруриро фароҳам намесозад [10].

Таҷрибаи муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои дунё собит менамояд, ки ҳамагуна ҳадафҳои стратегӣ ҷиҳати рушди устувори мамлакат маҳз аз афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф вобаста мебошад. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи сиёсати иҷтимоӣ давлат, ҷиҳати баландбардории сатҳи маълумотнокии аҳоли дар асоси ташкили дурусту самараноки низоми маориф, хароҷоти соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ сафарбар карда шудааст. Дар сохтори молиякунонии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин афзорҳои молиявӣ мавриди истифода қарор дода шудааст, ки тасаввуроти умумии онҳоро ҳамчун назарияи қолаби конструктивии буҷети соҳаи маориф чунин тасвир намудан мумкин аст. (Расми 1).

Расми 1. Афзорҳои молиявии заминавӣ дар рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф

Чӣ тавре, ки аз расми 1 маълум мегардад, афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар шакли заминавӣ тартиби дурусти худро доранд ва вобаста аз сатҳи таҳсилот

метавонанд таъиноти гуногун ҳам дошта бошанд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷети давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) сарчашмаи асосии рушди соҳа маҳсуб ёфта, ҳамасола аз буҷети давлатӣ вобаста ба сарчашмаҳои хароҷот, ки асоси онро музди меҳнати кормандон, шумораи хонандагон, таъмини ашёи хониш ва таъмири ҷорӣ ташкил медиҳад ҷудо карда мешавад. Тибқи муқаррароти фаъолияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола дар раванди банақшагирии буҷети давлатӣ ҳаҷми хароҷоти маблағгузори соҳаи маориф ба инобат гирифта шуда, вобаста ба сатҳи таҳсилот дар низомии маорифи ҷумҳурӣ ҳаҷми воситаҳои буҷетӣ ҷудо карда шуда, Ҳукумати мамлакат онро тасдиқ менамояд.

Чадвали 1

Ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ дар соҳаи маориф вобаста ба зинаҳои таҳсилот дар солҳои 2020-2024

	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020
Хароҷоти соҳаи маориф, млн.сомонӣ	5004,7	5597,1	6304,0	7210,3	8231,9	3227,2
% (фоиз) аз ММД	5,7	6	6			
% (фоиз) аз Буҷети давлатӣ	19,0	19,9	18,6			
аз он ҷумла:						
Муассисаҳои томактабӣ (млн.сомони)	299,2	396,3	425,2		497,9	198,7
Таҳсилоти умумӣ (млн.сомони)	2838,6	3 103,5	3374,1		4569	1730,4
Таҳсилоти ибтидоӣ касбӣ (млн.сомони)	75,5	81,5	81,5		122	46,5
Таҳсилоти миёнаи касбӣ (млн.сомони)	222,4	260,9	283,0		363,4	141
Таҳсилоти олии касбӣ	781,5	975,6	1110,1		1237,8	456,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф тибқи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. – С. 45-54, 384-399. [7,45-399].

Аз маълумотҳои чадвали 1 маълум мегардад, ки дар қатори афзорҳои заминавии таъмини молиявии рушди хизматрасониҳо дар соҳаи маориф маблағгузори давлатӣ дар соҳаи маориф, ки аз буҷети давлатӣ ҷудо карда мешавад бартарияти зиёд дорад. Аз ҷумла, дар соли 2024 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф 8231,9 млн. сомони ро ташкил дода буд, ки нисбат ба соли 2020 ба миқдори 3227,2 млн. сомони зиёд мебошад. Дар ҳамагуна моделҳои иқтисодӣ мутобикгардонии ҳаҷми маблағҳои буҷетии ба соҳаи маориф равонашуда дар сохтори истеҳсолии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳамчун нишондиҳанда ва зариби рушди иҷтимоии дилхоҳ мамлакат мавриди истифодаи таҳлилу таҳқиқ қарор дода мешавад. Ҳиссаи ҳаҷми хароҷоти буҷети давлатӣ барои рушди хизматҳои соҳаи маориф дар соли 2020 ба 5,7% ММД баробар гардида буд. Тамоюлҳои рушди ин нишондиҳанда дар солҳои 2021 ва 2022 баробари 0,3% ММД зиёд гардида, тамоюлҳои коҳишбӣ бошад дар ҳаҷми 0,3% аз ММД дар солҳои 2023 ва 2024 мушоҳида гардид. Гузашта аз ин, ҳиссаи хароҷоти буҷети давлатӣ барои соҳаи маориф дар соли 2019 дар сохтори воситаҳои буҷети давлатӣ ба 19% баробар буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2024 дар ҳаҷми 1,3% кам гардидааст. Албатта, чунин тамоюли коҳишбӣи ҳаҷми маблағҳои буҷетӣ аҳамияти манфӣ надорад, балки ҷиҳати коҳишдиҳии ҳаҷми сарбории буҷети давлатӣ дар ин самт тавассути такмили афзорҳои молиявии дигар ба

монанди, фаъолгардонии маблағҳои бахши хусусӣ, саҳми волидайн ва аъзои дигари оилаи хонандагон вариантҳои афзори молиявӣ барои хизматрасониҳои соҳаи маориф тағйир дода шуда буд.

Дар давраи таҳлилӣ мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми хароҷоти буҷети давлатӣ барои муассисаҳои томактабӣ дар соли 2024 ба 497,9 млн. сомон баробар гардида буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2020 299,2 млн. сомони ро ташкил дода буд, ки дар ин давра ҳаҷми афзоиши хароҷоти буҷети давлатӣ 198,7 млн. сомони мушоҳида мегардад. Яъне тамоюли афзоиши хароҷоти давлатӣ дар ин бахши низоми маорифи мамлакат нишондиҳандаҳои мусбӣ дорад.

«... шумораи муассисаҳои томактабӣ дар ҷумҳурӣ ба 744 адад расид, ки дар муқоиса ба соли 2023-юм 27 муассиса зиёд мебошад. Шумораи марказҳои инкишофи барвақтии кӯдак бошад, дар ин давра 503 адад зиёд шудааст. Соли 2024 дар ҷумҳурӣ 273 адад муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва бинову синфхонаҳои иловагӣ барои 57 610 ҷойи нишаст дар як баст бунёд гардид. Дар маҷмӯъ 2 миллиону 357 ҳазор хонанда ба таҳсил фаро гирифта шуд. Дар ҷумҳурӣ 65 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият намуд, ки дар онҳо аз рӯйи 14 самт ва 135 ихтисос 23 ҳазору 500 нафар хонанда ба таҳсил фаро гирифта шудаанд» [8].

Таҳсилоти умумӣ ҷузъи муҳиму тақмилдиҳандаи тамоюлҳои рушди низоми хизматрасониҳои соҳаи маориф буда, вобаста ба омилҳои демографӣ, молиявӣ ва сиёсати кадрӣ давлатӣ дар ин бахши соҳа равишҳои ташкилӣ ва методологӣ сарфарбар намудани афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмӣ инноватсионидошта истифода бурда мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки аз буҷети давлатӣ барои хизматрасониҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар соли 2020 2838,6 млн. сомони ҷудо гардида буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 4569 млн. сомони расонида шуда буд, ки тафовути афзоиш ба 1730,4 млн. сомони баробар гардида, тамолҳои мусбӣи афзорҳои молиявиро шаҳодат медиҳад. Тамоюлҳои мусбӣи афзоиши ҳаҷми маблағгузори давлатӣ барои соҳаи хизматрасониҳои давлатӣ дар зинаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва таҳсилоти миёнаи касбӣ низ мушоҳида мегардад, ки мутаносибан 46,5 ва 141 млн. сомони ро ташкил медиҳанд. Тақсимот ва сарфарбарноии маблағҳои буҷети давлатӣ ба хизматрасонии бахши таҳсилоти олии касбӣ дар низоми хизматрасониҳои соҳаи маориф мавқеи назарро ишғол намудааст. Ҷунонҷӣ, дар соли 2020 барои рушди хизматҳои таълимӣ дар мактабҳои олии касбии мамлакат ҳамагӣ 781,5 млн. сомони маблағҳои буҷети равона карда шуда буд, ин нишондиҳанда дар соли 2024 [5] ба 1237, 8 млн. сомони баробар гардид, ки дар маҷмӯъ дар давраи таҳлилӣ ба миқдори 456,3 млн. сомони зиёд гардидааст.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи масъалаҳои тамоюлҳои афзорҳои молиявӣ рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф собит менамоянд, ки дар маҷмӯъ раванди маблағгузори соҳаи тамоюлҳои мусбӣи доранд. Равишҳои таҳлилии мушоҳидавӣ асоснок менамоянд, ки сабаб ва омилҳои афзоиши маблағгузориҳо тавассути ҳамагуна афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва методологӣи конструктивиро тақозо менамояд. Муҳимтар, асоснок намудан зарур аст, ки ҳамаи тамоюлҳои мусбӣи натиҷагирӣ кардашуда, рушди хизматрасониҳои соҳаи маорифро дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт таъмин карда наметавонад. Масалан, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотро омилҳои афзоиши табиӣ ҳамасолаи аҳоли-зиёдшавӣи шумораи кӯдакону талабагон, ҳамзамон пайдо гардидани зарурати таъмини интрасохторӣ барои онҳо тамоюлҳои мусбӣи соҳаро муҳолифат менамоянд. Гузашта аз ин, дар баробари маблағгузориҳои давлатӣ дар рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф, инчунин афзорҳои молиявӣи ҷалб ва фаъолшавӣи маблағҳои бахши хусусӣ, саҳми коллектив-Шурои волидайн хонандагон, инчунин афзори молиявӣи дигар-дастгирии техникаи шарикони рушд низ назаррас мебошад. Бахусус зинаи таҳсилоти олии касбӣ макотиби олии

кишвар дорои фондҳои махсуси худӣ мебошанд, ки ҳамчун афзори молиявии алоҳида ва махсуси рушди хизматҳои таълимӣ дар макотиби олии касбӣ оқилона истифода бурда мешавад.

Дар шароити муосири трансформатсияи иқтисоди миллӣ, дар баробари васеъгардонии фазои бозори таълимӣ, барои таъмини иқтисодиёт бо мутахассисони касбӣ раванди маблағталабии калон мушоҳида гардида истодааст. Ба ин раванди ислохотгузаронӣ ва таҷдиди иқтисоди миллӣ нигоҳ накарда, низоми маорифи мамлакат мушкилоти рушди сармояи инсонӣ ва баландбардории рақобатпазирии иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёт бе иштироқи даҳлати давлат ҳаллу фасл карда наметавонад [2, 134].

Чунин тамоюли афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба хизматрасониҳои соҳаи маориф собит менамояд, ки рушди соҳаи маориф ҳамчун соҳаи таъминкунандаи рушди стратегияи мамлакат дар меҳвари асосии фаъолияти Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Ҳамзамон, омилҳои зиёде низ мавҷуданд, ки ба таври зарурӣ ҳамаҷола зиёдтар намудани ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаи тақозо менамояд. Масалан, дар баробари афзоиши табиӣ аҳоли, ҳамаҷола зиёдшавии ҳаҷми талаботи истеъмолкунандагон дар ҳамаи зинаи таҳсилоти соҳаи маориф зиёд гардида шуда истодааст. Инчунин дигаргуншавии меъёри талаботи бозори меҳнат, баҳусус пайдо гардидани ихтисосҳои нав дар асоси рақамикунории иқтисодиёт, ки бештар ба донишҳои техникаи технологӣ ва зехнияи сунӣ таъсир менамояд, натавонанд афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаи тақозо менамояд, балки сустҷӯӣ ё таҳияи афзорҳои нави молиякунории рушди хизматҳои соҳаи маорифро бо назардошти таҳияи методологияи конструктивӣ, ки самаранокии натиҷаи ҳар як афзори молиявиро дар иқтисодиёти рақамӣ таъмин карда метавонад, зарур мегардад.

... таҳияи механизми маблағгузориҳо ба муассисаҳои соҳаи маориф барои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ, фаъолгардонии мақомотҳои идоракунандаи давлатӣ барои маблағгузориҳои иловагӣ аз фондҳои хайриявӣ, тафриқасозии пардохти музди меҳнат барои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ, яъне ҳаққи пардохти таълимро барои ихтисосҳои касбӣ баланд бардоштан зарур аст [3,18].

Тамоюли мусбии афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои молиявӣ вобаста ба дигаргуншавии унсурҳои бозори меҳнат дар шароити рақамикунории иқтисодиёт асоснок менамоянд, ки бо мақсади таъмини дастрасии хизматрасониҳои босифат, сатҳи баланди касбияти мутахассисони омодакунанда, ҳамзамон мусоидат намудан ба татбиқи ҳадафҳои олии кишвар бознигарӣ, фаъолгардонӣ, таҷдиди ҳаҷми ва сустҷӯӣ шаклҳои муосири афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф роҳандозӣ карда шавад. Яке аз роҳҳои асосии таҷдиди афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф, ин таҳияи чораҳои пешгирикунандаи ҳаҷми татбиқи лоиҳаву барномаҳои рушди соҳа ва механизми таъминкунандаи самаранокии баланди афзорҳои молиявӣ маҳсуб меёбад. Барои муайянсозии самаранокии натиҷаҳои истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф як қатор маҳакҳои иқтисодиву иҷтимоиро ба эътибор гирифтани зарур аст, инчунин арзиши ҳаҷми маблағгузориҳо ва гирифтани даромади моддӣ ва маънавӣ метавонад дар дурнамои наздик маълум гардад.

«Дар воқеияти муосири гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, ҳангоми ташаккули таъсирҳои тағйирёбандагии бозор дар асоси муносибатҳои иқтисодӣ таваҷҷути рақамикунории муносибатҳои ҳамгироии иҷтимоӣ-гуманитарӣ, парадигмаи нави бозори меҳнат пайдо гардида, пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии босифатро барои устуворгардонии сармояи инсонӣ ва таъмини иқтисодиёт бо мутахассисон муҳим гардида истодааст» [9, 214].

Дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ маҳаки асосии самаранокии муассисаҳои хизматрасони соҳаи маориф дар ҳаҷми маблағгузориҳо бо назардошти сатҳи таваррум ва сифати хизматҳои пешниҳодшаванда, хизматҳои омехташаванда, алоқамандшаванда, ба муҳити беруна тобоваранда зоҳир мегардад. Аз ин сабаб, бо назардошти низоми маориф ва шарту шароитҳои пешниҳоди хизматрасониҳои соҳаи маориф, инчунин истифодаи афзорҳои молиявии соҳа чунин маҳакҳои арзёбии иқтисодии фаъолияти муассисаҳои соҳа маорифро пешниҳод намудан бомаврид аст:

- 1) Истифодаи технологияҳои навин, инноватсияҳо;
- 2) Ҳисоб ва баътиборгирии сатҳи талабот ба хизматҳои соҳаи маориф;
- 3) Беҳтаргардони муҳит ва шароитҳои маблағгузорӣ, бахусус маблағҳои бахши хусусӣ дар мамлакат;
- 4) Таъмини рушди бозори молиявӣ.
- 5) Таҳқику таҳлили мунтазами инфрасохтори нақлиёт, густариши ҳамкориҳои мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.
- 6) Такмил ва таҷдиди техникии барномаҳои рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар мамлакат.

Ҳамин тариқ, таъмини самаранокии истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф аз маҳакҳои болозикр вобаста буда, кафолати ҷолибияти дигар намуд сарчашмаҳои молиявии соҳаро бештар мегардонад. Сатҳи баланди самаранокии истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф имконият фароҳам меоварад, ки муассисаҳои таълимӣ афзоиши мунтазами худро баланд намуда, беҳтаргардонии захираҳои инсониро таъмини намуда, робитаҳои бахши молиявии соҳаро бо бахши хусусӣ устувор намояд. Инчунин, дар шароити муосир натиҷаҳои самаранокии афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф суръати рушди бозори хизматро вусъат бахшида, самарани ҷамъиятии ҷомеаи шаҳрвандиро таъмин намуда, инчунин ба истехсоли неъматҳои моддӣ ва таъмини сатҳи баланди некуаҳволии аҳоли мусоидат намояд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ахмадов Р. Р. Объединение информационных систем социально значимых услуг в модели цифровой экономики Таджикистана// Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. 2024. № 2 (84). С. 60.
2. Ахмадов Р.Р., Асоева Ф.У. Развитие интеграционных процессов образовательных услуг в условиях глобального экономического пространства// В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2021. С. 134-138.
3. Джураева Ш.А. Совершенствование системы управления развитием образовательных услуг (на примере общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан) [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 / Шахноза Абдукаюмовна Джураева. - Душанбе, 2021. – С.18.
4. Комилов С. Дж. Цифровизация социальных услуг в условиях неблагоприятной конъюнктуры рынка// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. № 10. - С. 163-169.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025». ш. Душанбе, 4 декабри соли 2024, № 1487
6. Маҷлиси ваеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 17.01.2025. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://president.tj/event/news/49508>., кушода. Санаи муроҷиат: 11. 06. 2025.

7. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. Агенти омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. – С. 45-54, 384-399.
8. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе.2024. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/49225>., кушода. Санаи мурочиат: 14. 04. 2025.
9. Раҳматзода С. Активизация интеграционной формы развития образовательных услуг в условиях цифровизации экономики / Р. Р. Ахмадов, С. Раҳматзода // Наука и образование: тенденции развития в условиях информационного общества: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 75-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета, Душанбе, 02 октября – 03 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 214-220.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. «Абдурахмон-Р». Душанбе – 2024. – С. 3.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САФАРЗОДА ИБРОХИМ ИСМОИЛ,

соискатель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад. Тел.: (992) 988476565.

E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

В научной статье рассматриваются основные вопросы совершенствования финансовых инструментов в условиях цифровой экономики, а также исследуются их теоретические основы в связи со становлением системы образования Республики Таджикистан. Выявлены особенности образовательных услуг, изучены институциональные аспекты функционирования системы образования страны. Описаны финансовые инструменты развития образовательных услуг в зависимости от основных форм многоуровневого финансирования, раскрыта их специфика и научно-практическая сущность. С использованием методов статистического анализа проанализировано современное состояние процесса многоисточникового финансирования, выявлены тенденции роста и активизации финансовых инструментов развития образовательных услуг. Обосновано, что причины и факторы увеличения инвестиций через все виды финансовых инструментов требуют научно-исследовательской характеристики и конструктивной методологии. Вместе с тем выявлено, что нарастание достигнутых позитивных тенденций не может обеспечить развитие образовательных услуг в условиях цифровизации экономики. Среди существующих финансовых инструментов развития образовательных услуг в стране выделяется активизация финансирования и инвестиций частного сектора в сектор, обосновывается важность их участия в разработке новых финансовых инструментов. В этой связи в качестве одного из основных направлений совершенствования финансовых инструментов развития услуг образования предлагается разработка мер по предупреждению рисков при реализации проектов и программ развития отрасли, а также механизма обеспечения высокой эффективности финансовых инструментов.

Ключевые слова: образование, услуга, финансирование, инвестиция, анализ, рынок, финансовые инструменты, отрасль, тенденция, экономическая эффективность.

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INSTRUMENTS OF
EDUCATIONAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

SAFARZODA IBROHIM ISMOIL,

applicant of the Department of Finance at the Tajik State University of Finance and Economics.

Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Street.

Tel.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

The scientific article examines the main issues of improving financial instruments in the context of the digital economy, and also examines their theoretical foundations in connection with the formation of the education system of the Republic of Tajikistan. The features of educational services are revealed, institutional aspects of the functioning of the country's education system are studied. Financial instruments for the development of educational services are described depending on the main forms of multi-level financing, their specificity and scientific and practical essence are revealed. Using statistical analysis methods, the current state of the process of multi-source financing was analyzed, and trends in growth and activation of financial instruments for the development of educational services were identified. It is substantiated that the reasons and factors for increasing investments through all types of financial instruments require scientific research characteristics and constructive methodology. At the same time, it is revealed that the growth of the achieved positive trends cannot ensure the development of educational services in the context of digitalization of the economy. Among the existing financial instruments for the development of educational services in the country, the activation of financing and investment of the private sector in the sector is highlighted, and the importance of their participation in the development of new financial instruments is substantiated. In this regard, as one of the main areas for improving financial instruments for the development of educational services, it is proposed to develop measures to prevent risks in the implementation of projects and programs for the development of the industry, as well as a mechanism for ensuring the high efficiency of financial instruments.

Key words: education, service, financing, investment, analysis, market, financial instruments, industry, trend, economic efficiency.

Муқарриз: Комилов С.Д., д.и.и, профессор

УДК: 633.5(575.3).

СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МОДДИИ
ШАҲРВАНДОН

САФАРОВ ҚАЛАНДАР САЙМАҲМУДОВИЧ,

н.и.и., дотсент, декани факултети иқтисод ва идоракунии давлатии Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов
64/14. E-mail: safarov.kalandar@mail.ru. Телефон: 108-70-70-70

ХАЛИФАЗОДА ҚОВИДОН БОБОХОН,

н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.:
000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявӣ бо истифода аз усулҳои актуария ва баҳодиҳии хатарҳои суғуртавӣ ба эътибор гирифта шудаанд, ки ин, албатта, заминаи хуби донишандӯзии касбӣ дар робита ба фарогирии ҳифзи суғуртавӣ мебошад. Инчунин ба таври таҷрибавӣ ва амалӣ-таҳқиқотӣ ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва сатҳу сифати шоидаи зиндагӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтааст.

Ҳамзамон дар мақолаи азкур моҳият ва аҳаммияти асосҳои ташикли фаъолияти суғуртаи иҷтимоӣ ва амалигардонии муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ дар ташаккули хизматрасониҳои иҷтимоӣ оварда шудааст.

Муаллифон дар мақола қайд намудаанд, ки дар шароити нави иқтисодӣ аҳаммиятнокии фаъолияти суғурта афзуда, паҳлуҳои гиногенези ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ рӯз то рӯз ба мавқеъгирӣ ва рушди муносибатҳои суғуртавӣ вобастагӣ пайдо карда истодааст. Таъсири ин гуна муносибатҳои махсуси молиявӣ, мувофиқан, дар тақомули муносибатҳои молиявӣ пулӣ, фаъолияти инвестиционии тамоми соҳаҳо ҳамчун омил таъсирбахш баромад карда истодааст.

Калидвожаҳои асосӣ: суғуртаи иҷтимоӣ, ҳифзи аҳоли, муносибатҳои молиявӣ, рушди устувор, таъминоти иҷтимоӣ, зиндагии арзанда, манфиатҳои моддӣ, пиронсолӣ, нафақапулӣ, андози иҷтимоӣ.

Масъалаҳои рушди устувори таъминоти иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ва дар ин замина, фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини зиндагии арзанда барои ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ва асосии сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Дар партави иҷрои он, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли, бахусус қонунгузори таъминоти иҷтимоиро аз афзалиятҳои барномавии давлатӣ махсуб дониста, амалӣ намудани онро дар хизматрасонӣ вазифаи аввалиндараҷаи сохторҳои соҳавӣ медонад. Қонунгузори таъминоти иҷтимоӣ яке аз роҳҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқии таъминоти иҷтимоӣ махсуб ёфта, қобилияти таъсиррасонии худро ба муносибатҳои мавҷуда ифода менамояд.

Баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли яке аз масъалаҳои муҳими хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Мақсади асосӣ дар ин самт баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, таъмини шугли пурмаҳсул, ташаккул ва рушди бозори минтақавии меҳнат ва дар ҳамин замина, баланд бардоштани сатҳи ташаккулёбии даромадҳои умумӣ ва инфиродӣ мебошад. Барои омода намудани мақолаи илмӣ

аз методҳои аналитикӣ, дедуксия ва индуксия, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешақадам, ҷамъоварии маълумотҳои оморӣ, ақидаҳои ватанию хоричӣ, таҳлилу барассии маводҳои таҳқиқотӣ омода шудааст.

Дар шароити нави иқтисодӣ аҳамиятнокии фаъолияти суғурта афзуда, паҳлуҳои гиногенези ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ рӯз то рӯз ба мавқеъгирӣ ва рушди муносибатҳои суғуртавӣ вобастагӣ пайдо карда истодааст. Таъсири ин гуна муносибатҳои махсуси молиявӣ, мувофиқан, дар тақомули муносибатҳои молию пулӣ, фаъолияти инвеститсионии тамоми соҳаҳо ҳамчун омили таъсирбахш баромад карда истодааст. Фаъолияти махсусгардонидашудаи суғуртавӣ дар ҷорабиниҳои пешгирӣ намудан аз хатар, таҳдидҳои эҳтимолӣ ва самарабахш гардонидани манфиатҳои моддию молиявӣ хело зарур мебошад. Дар ҷомеаи моликияти давлатӣ баргардонидани зарар асосан аз ҳисоби буҷет пардохт мешуд ва мақомоти суғурта нақши кумақрасонро иҷро мекарданду ҳалос.

Қонунҳо ҳамчун сарчашмаҳои ҳама гуна соҳаҳои ҳуқуқ қувваи баланди юридикиро доранд. Дар байни онҳо, албатта, ҷойи асосиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ишғол мекунад, ки ҳамчун сарчашмаи ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ хизмат мекунад. Мутобиқи муқаррароти моддаи 1 қисми 2-юми Конститутсия, Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, сиёсати пешгирифтаи он ба фароҳам овардани шароит барои ҳаёти арзандаи инсон, фароҳам овардани инкишофи озодонаи инсон ва рушди инсон равона карда шудааст. Аз як тараф, давлат бояд ба инсон барои ташаккулёбии шахсияти ӯ, гирифтани маълумот, касбомӯзӣ, ёфтани кор ва таъмин кардани худ ва оилааш кумақ расонад, аз тарафи дигар, дар ҳолати ба амал омадани ягон муаммо, давлат бояд инсонро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳимоя карда, ба ӯ як андозаи муайяни воситаҳои барои ҳаётгузаронӣ пешниҳод намояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳо, шаклҳо ва намудҳои ҳифзи иҷтимоиро дар вобастагӣ бо гурӯҳҳои муайяни аҳоли муайян мекунад. Масалан, ҳифзи манфиатҳои модару кӯдак дар моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зайл зикр шудааст: «Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд. Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд. Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд». Моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар кас ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоиро ҳангоми бекорӣ кафолат медиҳад. Дар моддаи 39 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ба ҳар кас таъминоти иҷтимоиро дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти корӣ, маҳрум шудан аз саробон ва мавридҳои дигар, ки қонун муайян кардааст, кафолат медиҳад. Самтҳои асосии соҳаи сиёсати иҷтимоӣ, ки бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд, дар қонунгузории амалкунанда инкишоф ёфтаанд. Баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли яке аз масъалаҳои муҳимми хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Мақсади асосӣ дар ин самт баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, таъмини шуғли пурмаҳсул, ташаккул ва рушди бозори минтақавӣ меҳнат ва дар ҳамин замина, баланд бардоштани сатҳи ташаккулёбии даромадҳои умумӣ ва инфиродӣ мебошад. Ҷӣ тавре аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бармеояд: “Татбиқи вазифаҳои стратегӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт заминаҳои моддиро барои шуғли пурмаҳсул, диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот фароҳам оварда, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро барои ҳама табақаҳои аҳоли баланд мебардорад, ки мустақиман ба дараҷаи амалисозии тамоми вазифаҳои Ҳадафҳои рушди устувор дар Тоҷикистон алоқаманд аст”.

Дар шароити имрӯза, вақте ҷомеаи мо рӯ ба иқтисоди бозорӣ овардааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд нақш ва мақоми суғуртаро ҳамчун воситаи ҳифзи манфиати моддии шаҳрвандон боз ҳам баланд гардонад. Ҳарчанд ки низоми суғурта дар кишвари мо дар мавриди ҳимояи моддии аҳоли, хоҷагиву ташкилотҳо ҳоло мавқеи асосии худро ишғол накардааст. Лекин қайд кардан мумкин аст, ки барои рушди минбаъдаи суғурта заминаи ташкилию ҳуқуқӣ пайдо гардидааст, ки яке аз ин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ин Қонуни ҚТ «Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ» мебошад, ки он асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии суғуртаи давлатии иҷтимоиро муайян мекунад.

Суғуртаи давлатии иҷтимоӣ низоми навъҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи таъмини ашхоси суғурташуда ҳангоми маҳрум гардидан аз музди меҳнат ё даромад дар натиҷаи беморӣ, осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ, маъҷубӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуд, пирӣ, бекорӣ, аз даст додани саробон, ғавтидан ва дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби саҳмҳои ҳатмии суғуртаи корфармоён ва шаҳрвандон иборат мебошад. Суғуртаи давлатии иҷтимоӣ, бидуни истисно, тамоми ашхоси воқеиро, ки тибқи шартномаи (қарордод) меҳнатӣ кор мекунанд (минбаъд кормандон), дар корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои ҳамаи намуди моликият ва фаъолияти хоҷагидорӣ, шаҳрвандони алоҳида, инчунин ашхосе, ки аъзои ё иштирокчиҳои корхонаҳо мебошанд, дар бар мегирад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки дар ташаққул додани заминаҳои таъмини ҳифзи аҳоли механизми суғуртавӣ, бахусус бахши хизматрасонии тиббӣ ва нафақа аз тариқи таҳқиқот ва омӯзиш нақши таъсирбахш мегирад. Бинобар ин, тезтар дар амал татбиқ ёфтани қонунгузории ватанӣ дар самти суғуртаи тиббӣ имкониятҳоеро дар худ дорад, ки хизматрасонии ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсирбахш баромад намояд [1]. Дар шароите, ки суғуртаи иҷтимоӣ ва зарурати он дар давраи муосир тақвият гирифтааст, ин пеш аз ҳама, заминаи рушди инсонӣ аст.

Суғуртаи иҷтимоӣ аз ин ҳисоб сардаромадтарини соҳаи суғурта шуда метавонад. Ҳамчун қисми низоми давлатии ҳифзи иҷтимоии аҳоли ин пешниҳоди ҷубронпулӣ ва кафолати шаҳрвандӣ дар мавриди бад шудани вазъи моддию иҷтимоии аҳоли, ки аз онҳо вобастагӣ надорад, иборат аст. Ҳамаи ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (сарфи назар аз шакли моликиятшон) мувофиқи тартиби муқарраргардида ва бо дарназардошти қонунгузорӣ ва дар навбати худ, шароитҳои таъмини ҳифзи иҷтимоии сокинони кишвар мебошад [2]. Механизми сафарбар намудани имкониятҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз фаъл гардонидани кор ва касбияти мутахассисони соҳа вобаста мебошад. Тайёр намудани мутахассисони касбӣ дар шароити тезутунд гардидани бозори меҳнат заруратеро ба миён меорад, ки ташаққул додани дониши касбӣ дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи хизматрасонии молия ва суғурта, ба талаботи замони муосир мувофиқ гирад. Ҳамаи ин замина ва шароитҳо барои ҳимояи манфиатҳои молумулкии давлат, субъектҳои хоҷагӣ ва шаҳрвандон дар мавриди воридшавии ҳодисаҳои эҳтимоли аз ҳисоби фондҳои пулии таъсисёфта ва пардохтнамудаи худ онҳо мебошад.

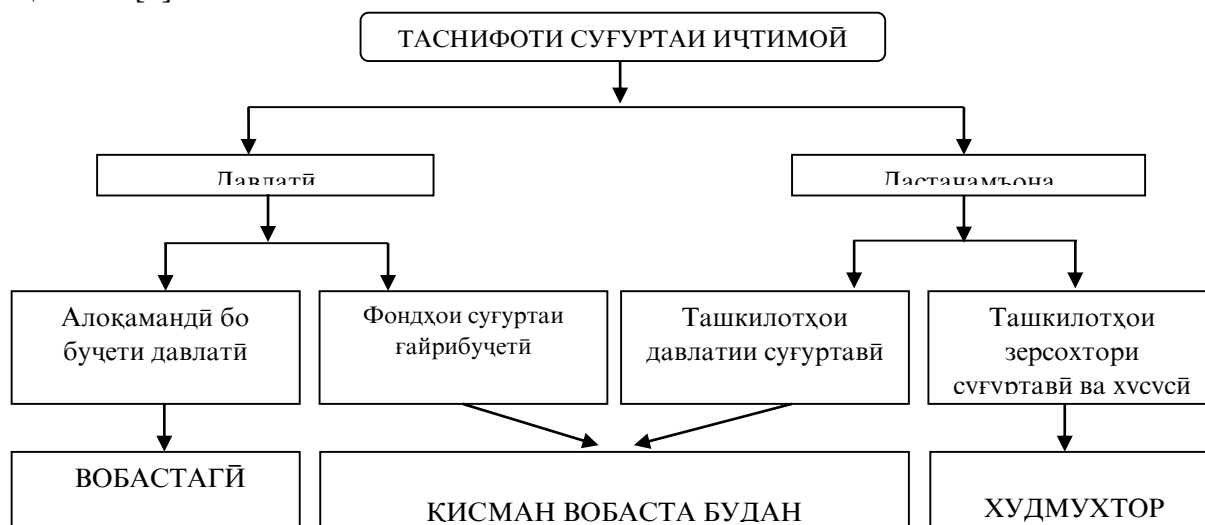
Мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи суғурта» кафолати устувории молиявӣ ва қобилияти пардохтпазирии суғуртакунандагон инҳо мебошанд: - - фонди пардохтшудаи оинномавӣ на камтар аз ҳаҷми муқарраркардаи қонунгузорӣ; захираҳои суғуртавии бо тартиби муқарраргардидаи ҳисобкардашуда, ки пардохтҳои суғуртавино кафолат медиҳанд; - - низоми азнавсуғуртакунӣ; риояи таносуби меъёрии байни дороиҳо ва ӯҳдадориҳо, ки дар суғуртакунанда мавҷуд будани маблағҳои худии аз ҳар гуна ӯҳдадориҳо озодро инъикос менамояд. Қобилияти пардохткунии суғуртакунандаро оид ба кафолатҳои дар боло зикрфтаро мухтасар шарҳ медиҳем. Ҳаҷми кофии сармояи оинномавӣ ё фонд иҷроии уҳдадориҳои суғуртакунандаро дар давраи ибтидоии фаъолияти он кафолат медиҳад, зеро ворид шудани ҳаққи суғурта дар ин давра зиёд набуда, сармояи оинномавӣ кафолати ягонаи қобилияти

пардохтпазирии суғуртакунанда мебошад. Бинобар ин, ҳаҷми ақали сармояи оинномавино, ки дар оғози фаъолияти суғуртакунанда зарур аст, конунгузорӣ муқаррар мекунад. Аммо бештари фонди оинномавии зиёди пардохтшуда барои ширкатҳои амалкунандаи суғуртавӣ низ муҳим аст, зеро вай имкон медиҳад, ки дар ҳолатҳои зарурӣ соҳаи фаъолият васеъ карда шуда, нақши захираи устуворсозӣ иҷро карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки суғуртаи иҷтимоӣ низоми навиҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи таъмини ашхоси суғурташуда ҳангоми маҳрум гардидан аз музди меҳнат ё даромад дар натиҷаи беморӣ, осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ, маъҷубӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуд, пирӣ, бекорӣ, аз даст додани саробон, ғавтидан ва дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи конунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби саҳмҳои ҳатмии суғуртаи корфармоён ва шахрвандон иборат мебошад.

Принципҳои асосии суғуртаи иҷтимоӣ иборатанд аз:

- хусусияти умумӣ ва ҳатмӣ доштани суғуртаи давлатии иҷтимоӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии ашхоси суғурташуда;
- кафолати давлатии нигоҳ доштани сатҳи бадастомадаи ҳифзи иҷтимоии ашхоси суғурташуда;
- табақабандии сатҳи ҳифзи иҷтимоии ашхоси суғурташуда бо назардошти саҳми меҳнати онҳо, сабабҳои ҳодисаҳои суғурта ва дигар омилҳо;
- масъулияти суғуртакунанда ва муассисаи суғурта ҷиҳати таъмини ҳуқуқҳои ашхоси суғурташуда;
- масъулияти ашхоси суғурташуда, ки иштироки бевоситаашонро барои ба расмият даровардан ва маблағгузории суғуртакунии иҷтимоии худ пешбинӣ менамоянд;
- баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи субъектҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ;
- иштироки намоёндагони ҳамаи субъектҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ дар идораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ (намоёндагони давлат, суғуртакунанда, иттиҳодияҳои корфармоён ва кормандон дар симои шахси намоёнда);
- дастрасӣ ба таъмин ва татбиқи ҳуқуқи ашхоси суғурташуда ва ташкили назорати низоми суғуртаи давлатии иҷтимоӣ;
- махсус будани маблағҳои молиявии суғуртаи давлатии иҷтимоӣ ва анҷом додани пардохтҳо ба ашхоси суғурташуда вобаста ба иҷрои уҳдадориҳо барои суғуртаи иҷтимоӣ;
- масъулияти давлат барои истифода, ҷойгиронӣ ва ҳифзи воситаҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ. [3].

Расми 1. Таснифоти низоми суғуртаи иҷтимоӣ

Қайд кардан ба маврид аст, ки суғуртаи иҷтимоӣ бидуни истисно, тамоми ашхоси воқеиро, ки тибқи шартномаи (қарордод) меҳнатӣ кор мекунад (минбаъд - кормандон), дар корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои ҳамаи намуди моликият ва фаъолияти хоҷагидорӣ, шаҳрвандони алоҳида, инчунин ашхосе, ки аъзо ё иштирокчии корхонаҳо мебошанд, дар бар мегирад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолияти худро тибқи шартномаи дорои хусусияти гражданино ҳуқуқӣ анҷом медиҳанд, аз ҷумла дар намоёндагиҳои давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дипломатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки фаъолияти меҳнатӣ, хоҷагидорӣ ва соҳибкорино (бе ташкили шахси ҳуқуқӣ) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебароранд, мутобиқи Қонуни мазкур бояд тахти суғуртаи иҷтимоӣ қарор гиранд [6]. Тартиби суғуртаи иҷтимоиро нисбати шахсони зикргардида Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Аслан суғуртаи иҷтимоӣ низоми муносибатҳои иқтисодист, ки аз ҳисоби ташкилҳои фонди махсус (аз ҳисоби шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) ба вучуд омада, баҳри пардохти зарари ашхос ва ташкилотҳо дар ҳолатҳои новобаста ва ғавқулода сарф карда мешавад. Асосан суғуртаи иҷтимоӣ ба натиҷаи охирини худ бо қонунгардонидани талаботи ғуноғуни одамон ба воситаи ҳимояи суғуртавии субъектҳои осебпазир аз хатарҳои ноғохонӣ пайдошуда мерасад. Ин намуди суғурта дар заминаи муносибатҳои муайяни иқтисодӣ, ки байни одамон дар қараёни истеҳсолот, муомилот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ба миён меояд, ба иҷро мерасонад [4]. Бинобар ин, ғуфтан ба маврид аст, ки ҳимояи суғуртави ин категорияи қамъиятӣ буда, ҳамчун маҷмуи муносибатҳо баромад мекунад. Бо таъмини зарари ҳодисаҳои бавуқӯмада алоқаманд буда, ба шахсони зарардида гардонидани натиҷаҳои манфии ин ҳодисаҳо равона карда мешаванд. Дар ин замина, суғуртаи иҷтимоӣ ҳамчун соҳаи муҳими таъмини ҳифзи иҷтимоӣ барои тақвияти пешрафти зисту зиндагӣ ва соҳаҳои дигари хоҷагии халқ шароити мусоид фароҳам меорад.

Амалӣ гардидани он қараёни беғосилаи истеҳсолот, тақсимот, муомилот ва истеъмолотро таъмин карда, дар сатҳи иҷтимоигардонии кишвар мақоми хосса мегирад. Таъмини ҳифзи иҷтимоӣ аз ҳисоби хароҷотҳои суғурта барои ҳифзи иҷтимоӣ иқтисодиёти мамлакатро устувор гардонида метавонад. Ин қо мо дар назар дорем, ки дар баробари қисми ғавқоли қомеа табақае низ ҳаст, ки ба дастгирӣ ва ҳифз зарурат доранд. Азнавтасимшавии воситаҳои бучетӣ дар ин қода аз хароҷоти муайян вобаста буда, муфидгардонии онҳо хело зарур гардидааст. Маҳз дар ҳамин замина таъиноти иҷтимоии бучетӣ майли мунтазамӣ ва самаранок гирифта метавонад. Барои ба ин ҳама ноил шудан зарур аст, ки боварӣ ва устувории молиявии низоми суғуртаи иҷтимоӣ таъмин бошад ва танзими давлатии фаъолияти суғурта дар самти ҳифзи иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, алалхусус табақаи ба тағйиротҳои муҳит ҳассос қоннок гардонида шавад [5].

Суғуртаи иҷтимоӣ, аз нигоҳи дигар, қисмати таркибии низоми молиявӣ буда, истифодаи самаранокӣ он дар ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои пешрафти истеҳсолот ва соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти мамлакат шароити муфидро омода карда метавонад. Дар ин қараёни аҳамиятнокии суғурта дар низоми таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва тавсифи таркибии низоми суғуртаи давлатӣ қарор мегирад. Диққати махсус ба омӯзиши заминаи молиявии ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар низоми суғуртави ва шарҳи он дода шуд [8]. Ғузариш ба муносибатҳои бозорӣ, ки муайянкунанда мебошад, моро водор намуд, ки вазифаҳои асосии суғуртаи иҷтимоиро дар таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз нигоҳи тамоил ва моҳияти иҷтимоии суғурта баҳо дода, ин масъаларо бо дарназардошти усул ва воситаи тадқиқотӣ ва мутобиқшавӣ ба

бозор арзёбӣ намоем. Дар ин самт таснифоти суғурта ҳамчун усули таъмини самаранокии харочоти суғуртавӣ барои таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли истифодаи васеъ бояд пайдо намояд.

Маҳз дар ҳамин замина мақомоти ҳифзи иҷтимоии суғурта дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои суғурта барои минбаъд пеш гирифтани таъсирнокии суғурта дар таъмини иҷтимоӣ мақом гиранд. Яъне ки роҳҳои такмили заминаҳои моддии суғуртаи давлатии иҷтимоӣ дар мамлакат барои ҳалли масъалаҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба мақоми муассисаи суғуртавӣ дар раванди идоракунии фаъолияти суғурта бояд вусъат гирад. Зарур аст, ки тавачҷуҳи махсус ба шароитҳои маблағгузори суғуртаи давлатии иҷтимоӣ нигаронида шавад. Чунин мавқеъгирӣ барои мунтазамии бучети давлатӣ ҳалкунанда мебошад. Аз ҷумла, боварии мардумро дар хизматрасонии суғуртавӣ бо хизматрасонии муфид анҷом диҳанд. То ягон дараҷа ҳалли ин мушкилотро дар ин мебинем, ки суғуртакуниро ба таври ғайринақдӣ, яъне аз ҳисоби истифодаи қортҳои пластикӣ ба анҷом расонанд. Яъне бояд кормандони ҳифзи иҷтимоӣ ва мақомоти суғуртавӣ бо корхонаву ташкилот ва аҳоли робитаи зичи хизматрасонӣ дошта бошанд.

Роҳи дигари мукамалгардонии суғуртаи иҷтимоӣ дар он аст, ки аз тарафи корхонаҳо, ташкилотҳо ва ширкатҳои, ки сатҳи молиявии устувор доранд, аъзоҳаққиҳои суғуртаи иҷтимоӣ барои ҳар як коргарашон саҳмгузорӣ намоянд [7].

Қайд кардан лозим аст, ки таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои бастанӣ шартномаҳои суғуртавӣ ва супоридани аъзоҳаққиҳои суғуртавӣ бояд сатҳи иҷтимоии аҳоли боло карда шавад. Чунин самтҳо, албатта, дар ҳифзи иҷтимоии аҳоли ҳамчун қисми таркибии суғуртаи шахсӣ ва ниҳоди ҳатмии шакли муносибатҳои суғуртавӣ ҷузъи таъсирбахш мегардад.

РУЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдумухторозода, Н. А. Масъалаҳои назариявии шугли аҳоли ва роҳҳои идораи он / Н. А. Абдумухторозода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 7. – Р. 141-146. – EDN JKAFPN.
2. Муминзода, А. Мавқеи суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт / А. Муминзода, Ҷ. Б. Халифазода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – Р. 140-144. – EDN KJXFOZ.
3. Халифазода, Д. Б. Механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в Республике Таджикистан / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2024. – № 4-3(71). – С. 195-202. – EDN BDIRVZ.
4. Халифазода, Д. Б. Налогообложение деятельности страховых компаний / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2025. – № 1(72). – С. 187-194. – EDN DLJAYJ.
5. Хусайнов, М. С. Роҳҳои афзалиятноки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Хусайнов, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 4-3(71). – Р. 234-242. – EDN VOZEZM.
6. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1(58). – Р. 116-123. – EDN DFOCDC.
7. Ашуров Ғ.Д. Таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми II. - 2021. - №2. - С. 87-93.

8. Мирсаидов А.Б. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане / А.Б. Мирсаидов, Ш. Шамсуллозода // Евразийский союз ученых. Серия: экономические и юридические науки. - 2021. - №12(93). - С. 49-55.

9. Джаборов, Г.Н. Проблемы страхового рынка Республики Таджикистан: региональные диспропорции и неразвитость инфраструктуры/Г.Н. Джаборов//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2017. - №2 (71). - С.71 - 79.

10. Ашуров Г.Д. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / Г.Д. Ашуров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2020 - №4/2 (34) - С. 202-206.

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ МАТЕРИАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН

САФАРОВ КАЛАНДАР САЙМАХМОДОВИЧ,

к.э.н, доцент, декан факультета экономики и государственного управления Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Электронная почта: safarov.kalandar@mail.ru.
Телефон: 108-70-70-70

ХАЛИФАЗОДА ДЖОВИДОН БОБОХОН,

к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

В данной статье рассматриваются теоретические вопросы с использованием актуарных методов и оценки страховых рисков, что, безусловно, является хорошей основой для профессиональных знаний в области страхового покрытия. Также экспериментально и практико-исследовательским образом изучаются и анализируются вопросы формирования и развития социальных услуг и достойного уровня жизни.

В то же время в статье представлена сущность и важность основ организации деятельности социального страхования и осуществления финансово-экономических отношений в формировании социальных услуг.

Авторы статьи отмечают, что в новых экономических условиях возрастает значение страховой деятельности, а аспекты развития социально-экономической жизни все больше зависят от позиционирования и развития страховых отношений. Соответственно, влияние таких специфических финансовых отношений выступает в качестве определяющего фактора в развитии финансово-денежных отношений, инвестиционной деятельности во всех секторах.

Ключевые слова: социальное страхование, защита населения, финансовые отношения, устойчивое развитие, социальное обеспечение, достойная жизнь, материальные блага, старость, пенсия, социальный налог.

SOCIAL INSURANCE AS A MEANS OF PROTECTING THE MATERIAL INTERESTS OF CITIZENS

SAFAROV KALANDAR SAIMAXMODOVICH,

c.e.s. Dean of the Faculty of Economics and Public Administration of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

Email: safarov.kalandar@mail.ru. Telephone: 108-70-70-70

KHALIFAZODA JOVIDON BOBOKHON,

c.e.s. senior lecturer at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone:

000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

This article examines theoretical issues using actuarial methods and insurance risk assessment, which undoubtedly provides a sound foundation for professional knowledge in the field of insurance coverage. It also explores and analyzes the formation and development of social services and a decent standard of living through experimental and practical research.

The article also presents the essence and importance of the fundamentals of organizing social insurance activities and implementing financial and economic relations in the development of social services.

The authors of the article note that in the new economic conditions, the importance of insurance activity is increasing, and the aspects of the development of socio-economic life are increasingly dependent on the positioning and development of insurance relations. The impact of such special financial relations, accordingly, is acting as an influential factor in the development of financial and monetary relations, investment activity in all sectors.

Keywords: social insurance, population protection, financial relations, sustainable development, social security, decent life, material benefits, old age, pension, social tax.

Муқарриз: Досиев М.Н., д.и.и., профессорои кафедраи молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 364

**РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ ПОВЫШЕНИЯ
БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ**

ТЕМИРОВ КОМРОНБЕК ОЧИЛДИЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой таможенного дела ГУ
«Худжандский международный институт» ГУ Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана (Таджикистан, Худжанд). E-mail: komron_0590@mail.ru.

ГОИБНАЗАРОВ ГИЁС УМАРКУЛОВИЧ,

доктор философии (PhD) по специальности экономика, доцент, заведующий кафедрой
экономической теории и менеджмента ГОУ «Худжандский международный институт» ГУ
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана,
Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

*Исследуются особенности государственное регулирование занятости населения как
ключевой фактор повышения благосостояния и обеспечения социально-экономической
стабильности. Анализируются теоретические основы и практические механизмы политики
государства в сфере занятости.*

*Основное внимание уделяется вызовам, стоящим перед развивающимися странам, в
том числе перед Республики Таджикистан: высокий уровень безработицы, значительная доля
недоиспользованной рабочей силы, трудовая миграция и дисбаланс между системой
образования и потребностями трудового рынка. Подчеркивается роль денежных переводов
мигрантов как потенциального источника инвестиций в развитие человеческого капитала и
местной инфраструктуры.*

*В качестве приоритетных направлений государственного регулирования занятости
предлагается: развитие экспорт ориентированных отраслей и малого и среднего
предпринимательства, привлечение инвестиций, совершенствование системы среднего и
высшего профессионального образования и усиление связи между вузами и работодателями.
Особое внимание уделяется мерам по повышению эффективности аграрного сектора и
стимулированию продуктивного использования средств мигрантов. Обосновывается
необходимость комплексного и сбалансированного подхода, сочетающего активных и
пассивных мер для достижения продуктивной занятости и устойчивого роста
благосостояния населения.*

Ключевые слова: занятость, рынок труда, государственное регулирование,
безработица, миграция, денежные переводы, образования, демографическая ситуация.

В современных условиях одним из приоритетным направлением социальной политики
любого государства является обеспечение занятости населения страны. Для достижения данной
цели государством разрабатываются и реализуются программы на основе которых
осуществляются мероприятий по сокращению безработицы и регулируются рынок труда.
Государственное регулирование занятости является мощным инструментом повышения
благосостояния населения, но его эффективность напрямую зависит от сбалансированности
мер. Правильная политика ведет к стабильным доходам, социальной защищенности и росту
человеческого капитала, в то время как ошибки в регулировании могут привести к росту
безработицы и теневой экономики.

Как известно, возникшие в первые годы независимости политические нестабильности
наряду с влиянием на социально-экономические показатели, а также отложил формирование
рыночной экономики на несколько десятилетий. Это, в свою очередь, привело к дальнейшему

ухудшению социально-экономической ситуации в стране и ее регионах. Но следует отметить, что по инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона для предотвращения последствий политической нестабильности, в частности для решения проблемы, которые возникли на рынке труда были приняты своевременные меры. Принятые меры в достаточном степени способствовали постепенному решению проблемы с занятостью и благосостояние населения страны.

В своем Послании в Маджлиси Оли от 28 декабря 2025 года Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что «Обеспечение населения продуктивной занятостью является одной из целей национальной стратегии государства.

В период независимости в различных экономических отраслях страны создано и восстановлено 4,1 миллиона рабочих мест.

С целью эффективного регулирования рынка труда возникла необходимость разработки активной политики занятости населения и плодотворного организационного и экономического механизма по созданию новых рабочих мест во всех сферах экономики.

В связи с этим обеспечение продуктивной занятости населения, как одна из стратегических целей, должно находиться под постоянным вниманием всех государственных структур и частного сектора [6].

На сегодняшний день для большинства стран мира, даже для развитых стран обеспечение занятости населения является ключевым вопросом. Так, как до сегодняшнего ни одна страна не смогла полностью обеспечить своего трудоспособного населения продуктивной занятостью. Согласно статистическим данным Trading Economics в последнем квартале 2024 году уровень безработицы в США составляет 4,3%, в Бразилии 5,6%, в Аргентине 7,6%, в Германии 6,3%, в Франции 7,5%, в России 2,4, в Белоруссии 3%, в Таджикистане 11,6 [3]. Эти данные свидетельствуют о том, что даже в экономике ведущих стран мира наблюдается неприятная ситуация в трудоустройстве населения. Следует отметить, что для решения проблемы трудоустройства и обеспечения полной занятости, страны мира исходя из имеющихся возможностей разрабатывают программы и стратегии развития занятости на основе чего осуществляется государственная регуляция занятости населения.

Для выявления приоритетных направлений государственного регулирования занятости нам предстоит задача сперва обосновать ее сущности. Данную терминологию одни рассматривают, как главная функция государства в сфере занятости, который состоит в установлении и законодательном оформлении правил регулирования интересов хозяйствующих субъектов - работодателей и наемных работников в сфере занятости и реализации трудовых отношений. На базе этих правил складываются экономические, социальные и юридические основы механизма регулирования занятости, функционирования рынка труда [1, с. 68]. Другие, как совокупность мер государственного активного и пассивного воздействия на рынок труда с целью снижения уровня безработицы и достижения поставленных целей в области повышения благосостояние населения [2, с. 67].

На наш взгляд государственная регуляция занятости – это комплекс мер направленных на достижения целей на рынке труда, которые закреплены в государственных программах и стратегиях по развитию занятости и осуществляется посредством активной и пассивной поддержки. Активная поддержка предусматривает принятие мер для сокращения численности безработных граждан. Пассивная поддержка направлено для социального обеспечения безработных.

Следует отметить, что в развивающихся стран формы и методы целенаправленного воздействия государства на социально-экономическое развитие страны в контексте обеспечения занятости населения должны соответствовать особенностям экономики. Эти особенности заключаются в следующем:

- изменение структуры производства и потребления в основном за счет расширения сферы услуг;
- обеспечение качества образования для повышения профессиональной компетентности работников на основе творческого подхода к труду;
- гуманизация экономики с целью превращения человеческого капитала в основной объект инвестирования, в том числе в направлении расходов бюджетных средств;
- повышение уровня информативности граждан за счет увеличения числа занятых в инновационной деятельности и цифровизации экономики;
- учет глобализации предпринимательской деятельности, в результате чего большее число отечественных предприятий и компаний присоединяются к единому рынку товаров и услуг.

Также, для обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Таджикистан в контексте решения проблемы рынка труда следует учитывать следующие меры:

1. Определение приоритетных направлений развития регионов республики для привлечения внутренних и иностранных инвестиций. Определение направлений развития регионов позволяет устранить неравенство доходов населения в регионах, снизить уровень неформальной занятости и решить проблемы трудовой миграции и оттока высококвалифицированных кадров;

2. Стимулирование развития экспортоориентированных отраслей на основе предоставления налоговых льгот и субсидии (экспортных субсидий). Это осуществляется при условии, что государство берет на себя ответственность за проведение экспортной политики;

3. Создание благоприятного условия для успешного развития малого и среднего предпринимательства, которое отличается быстрой адаптацией и высокой доходностью.

Целенаправленное воздействие на социально-экономическое развитие осуществляется с использованием различных инструментов. Эти инструменты включают в себе правовых, административных и экономических рычагов воздействия. Экономические рычаги государственного регулирования устойчивого развития отраслей экономики, обеспечивающих занятость населения, отражены на рисунке 1.

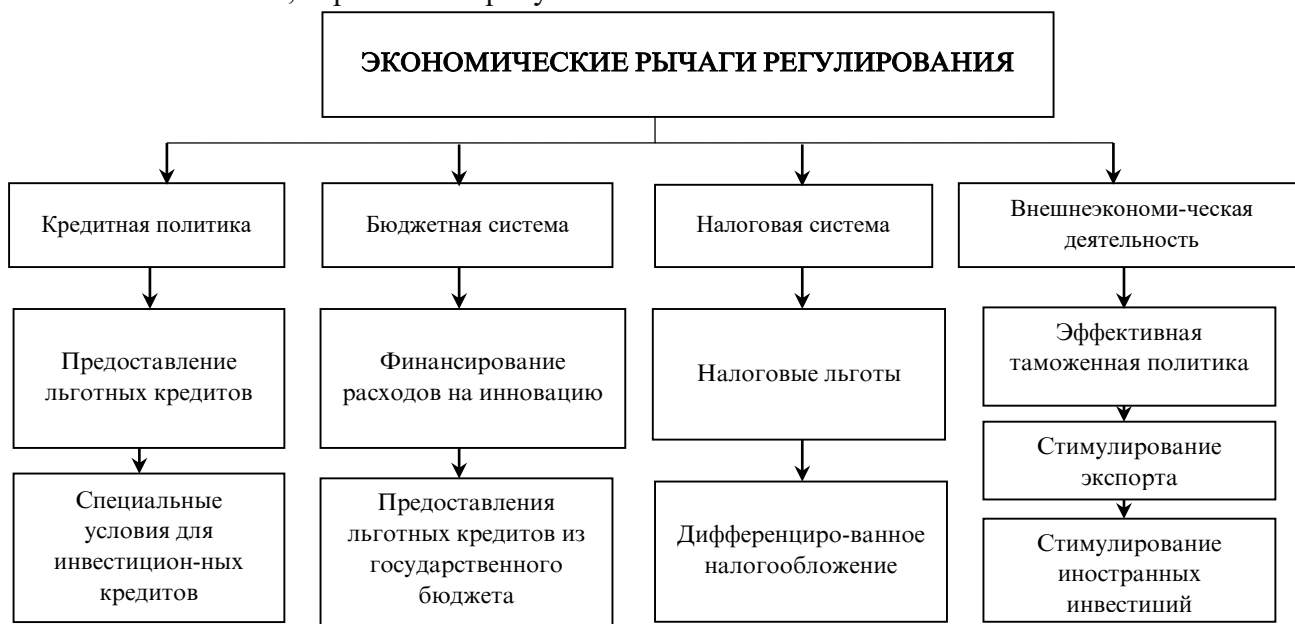

Рисунок 1. – Экономические рычаги регулирования развития отраслей материального производства

Вышеуказанные направления и цели определяют новые задачи в выборе перспективы развития, отвечающей приоритетам и возможностям национальной экономики. Наряду с использованием природно-климатических, социально-демографических, материально-финансовых и других факторов возникает необходимость определения приоритетных направлений формирования конкурентного рынка труда. Следует отметить, что в результате осуществления необходимых мер в направлении государственного регулирования развития различных отраслей экономики возникает дополнительный спрос на трудовые ресурсы в этих отраслях.

Исследования показывают, что независимо от наличия большого объема выполненных работ, направленных на изучение потенциала национальной экономики в обеспечении занятости населения, ошибки, допущенные при разработке и реализации экономической политики, не были должным образом оценены. По нашему мнению, допущенные ошибки в основном имели место в период институциональных изменений государственной структуры и привели к спаду производства. Поэтому современная экономическая политика государства и меры государственного регулирования должны формироваться, прежде всего, с учетом правильной оценки реальной ситуации с занятостью населения. Она должна быть гибкой и направлена на создание условий, обеспечивающих адаптацию отраслей национальной экономики к новым экономическим условиям, возникающим в результате усиления конкурентной борьбы на рынке.

Наряду с переходом к рыночной экономике и формированием национального рынка труда одним из важных условий его дальнейшего развития считается наличие высококвалифицированных специалистов. В подготовке специалистов, способных отвечать требованиям работодателей, заметна роль учреждений среднего и высшего профессионального образования. Они должны готовить необходимые кадры с учетом требований рынка труда. Однако до сих пор национальный рынок труда и система образования не могут установить необходимый уровень взаимосвязи, и это, в свою очередь, приводит к снижению заинтересованности населения, особенно молодежи, в профессиональной деятельности. Эта проблема определена в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года как одна из угроз для развития национальной экономики. В частности, в данной Стратегии отмечается, что необходимость производительной занятости и роста компетенций является для республики основной задачей в сфере труда в долгосрочном периоде. Но пока в республике есть проблемы с обеспечением занятости выпускников системы профессионального образования – затруднен первый найм на работу, относительно низкий процент выпускников трудоустраиваются в соответствии с полученной специальностью. Работодатели на рынке труда отмечают недостаточность квалификационных навыков и низкое качество образования претендентов на рабочие места [4]. Действительно, сегодня в Республике Таджикистан рынок труда, независимо от того, что ежегодно большое количество студентов выпускаются из учреждений среднего и высшего профессионального образования, испытывает трудности в поиске специалистов, обладающих необходимыми профессиональными навыками. Здесь необходимо, чтобы рынок труда и система образования имели тесную взаимосвязь в подготовке и обеспечении работой выпускников. В противном случае эта проблема не будет полностью решена.

С другой стороны, избыток экономически активного населения по отношению к потребностям рынка труда в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на

период до 2030 года определено как фактор социально-экономического развития страны. Поскольку наличие больших трудовых ресурсов и потенциала для дальнейшего развития, на фоне сокращения экономически активного населения в большинстве стран, может служить дополнительным фактором повышения инвестиционной привлекательности страны. То есть избыток трудовых ресурсов в будущем для Республики Таджикистан должен стать фактором привлечения инвестиций, особенно прямых внутренних и иностранных инвестиций. В результате увеличения объема инвестиций увеличивается число предприятий, и возникает дополнительный спрос на рынке труда. В зависимости от этого государственное регулирование занятости должно быть направлено на решение следующих проблем:

- ✚ создание реальных условий для молодёжь, для свободного выбора профессии, отрасли и место деятельности на основе преобладающего стимулирование, условий труда, возможностей реализации творческих идей и возможностей для повышения профессиональной степени работников;
- ✚ содействие работодателям при приеме на работу работников и их увольнении с соблюдением норм трудового законодательства, защита интересов в направлении гарантий занятости, условий труда и оплаты труда, а также недопущение ограничений работников по возрасту и полу, этническим и религиозным особенностям;
- ✚ свободная и экономически выгодная миграция трудовых ресурсов между регионами и отраслями, что способствует улучшению условий жизни работников, т.е. обеспечение доступные и качественные рынки жилья, продовольственных товаров, духовные и культурные ценностей для населения;
- ✚ соблюдения установленного законодателем минимального размера оплаты труда, который обеспечивает минимальный уровень жизни, и регулирование объема максимальных доходов через систему налогообложения.

Согласно официальным статистическим данным в республике количество трудоспособного населения в 2023 году составляет 5990 тыс. человек. Количество занятых в экономике составляет 2625 тыс. человек, количество граждан, которые зарегистрировали себя в Агентстве труда и занятости населения, и официально признаны безработными составляет 50 тыс. человек. Очевидно, что большинство безработных граждан не заинтересованы для регистрации в Агентстве труда и занятости населения в качестве безработных. Группа трудоспособного населения, которые не зарегистрировались в качестве официально безработных, учитываются как недоиспользованные рабочие силы в экономике. Согласно официальной статистике количество недоиспользованных рабочей силы в экономике Республики Таджикистан без учета учащихся, составляет 2590 тыс. человек [9, с. 81]. Следует отметить, что большая часть недоиспользованной рабочей силы находятся в трудовой миграции.

С учетом этого, на наш взгляд в повышении эффективности государственного регулирования занятости населения важную роль может сыграть разработка и применение механизма использования денежных переводов трудовых мигрантов в социально-экономическом развитии страны. Исследования показывают, что для большинства стран СНГ денежные переводы трудовых мигрантов являются одним из источников внешнего финансирования. Большая часть денежных переводов трудовых мигрантов используется гражданами-получателями на цели текущего потребления. Опыт мигрантов зарубежных стран, в частности, опыт мигрантов Турции и Германии и ряда других стран Западной Европы, показывает, что большая часть денежных переводов используется для покупки недвижимости, инвестирования в человеческий капитал, организации частного бизнеса и развития местной инфраструктуры, что требует государственного регулирования использования денежных

переводов с этими целями. Органам исполнительной государственной власти на местах необходимо продумать необходимые меры по стимулированию получателей денежных переводов трудовых мигрантов к использованию этих средств в предпринимательских целях.

Экономическое значение денежных переводов заключается в том, что они могут способствовать развитию современных форм финансовых операций через услуги денежных переводов, что, в свою очередь, создает необходимые условия для расширения направлений услуг (кредитование, страхование, операции с ценными бумагами и т.д.). Использование данного опыта в конечном итоге стимулирует не только более активные формы использования полученных из-за рубежа доходов в национальной экономике, то есть здесь имеют место не только прогрессивные и современные формы текущего потребления, но и обеспечивает инвестирование этих средств. Концентрация большей части денежных переводов в банковской системе также необходима с точки зрения инвестиционного потенциала этих доходов, который в конечном итоге обеспечивает экономическое развитие и повышение уровня занятости, следующим образом:

- ✚ повышение платежеспособность спроса населения способствует стимулированию отечественных товаропроизводителей, в результате объем внутреннего производства увеличивается;
- ✚ использование денежных переводов обеспечивает развитие жилищного строительства в частном секторе, в результате строительная отрасль, как формирующая отрасль ВВП, развивается;
- ✚ формирование активной экономической среды будет способствовать развитию предпринимательской деятельности;
- ✚ увеличение расходов получателей денежных переводов на образование членов их семей, что выражается в инвестировании в человеческий капитал, в среднесрочной и долгосрочной перспективе даст свой эффект. В этом плане увеличение расходов населения на образование способствует росту занятости в неформальной экономике.

Положительное решение проблемы использования денежных переводов трудовых мигрантов в обеспечении социально-экономического развития требует разработки и применения специальных норм законодательства, которые важны при выполнении таких задач:

- установление ограничений на транзакции и сбережения резидентов и нерезидентов в иностранной валюте;
- регулирование ограничений относительно объема входящих и исходящих переводов;
- совершенствование внутренних правил операторов денежных переводов.

В государственной программе обеспечения занятости населения, с учетом развития международной трудовой миграции в условиях проведения трансформационных реформ, должны быть определены пути оптимизации процесса миграции, способствующие увеличению денежных переводов трудовых мигрантов. При оценке эффективности государственного регулирования занятости населения в этом направлении можно использовать следующие показатели:

- степень влияния денежных переводов трудовых мигрантов на инвестиционных процессов и развитие человеческого капитала;
- степень снижения напряженности на рынке труда;
- развитие межрегионального рынка труда;
- совершенствование специализации и конкурентоспособности трудовых ресурсов на внешних рынках труда;
- совершенствование системы среднего и высшего профессионального образования на основе потребностей внутреннего и внешнего рынков труда.

Современная демографическая ситуация в республике, несмотря на повышение естественного прироста населения, вызывает серьезную озабоченность. Это связано, прежде всего, с увеличением числа мигрантов из республики, особенно миграции лиц трудоспособного возраста и высококвалифицированных специалистов. Причинами выезда мигрантов из республики являются, прежде всего, недостаточность доходов от отраслей материального производства.

Мировой опыт показывает, что если соотношение доходов 10% наиболее обеспеченного населения превысит соотношение 1:10 (в развитых европейских странах этот показатель колеблется в пределах 1:6-8), то общество оказывается на грани социальной нестабильности.

В Республике Таджикистан межотраслевой разрыв в средней заработной плате в последние годы имеет заметную дифференциацию, особенно для лиц, занятых в аграрном секторе экономики.

Аграрный сектор Республики Таджикистан играет важную роль в обеспечении занятости населения страны. Согласно статистическим данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в 2023 году 61,6% экономически активного населения были заняты в сельском хозяйстве [9, с. 86]. Однако в большинстве случаев лица, работающие в этой важной отрасли экономики, оценивают уровень своей заработной платы как тревожно низкий. Согласно рекомендациям ООН, минимальный размер оплаты труда в сельском хозяйстве за 1 час должен составлять не менее 3 долларов [5]. В аграрном секторе Республики Таджикистан почасовая оплата работникам составляет 0,41 доллара. Для сравнения: в России – 1,8 доллара, в США – 18,4 доллара, в Германии – 23,5 доллара. Данная ситуация свидетельствует о низкой эффективности аграрного сектора республики. По мнению авторов, государственная политика в этом направлении должна быть ориентирована на повышение эффективности реального сектора экономики.

Выезд мигрантов, особенно миграция молодежи в возрасте от 18 до 35 лет, в результате сокращения количества трудовых ресурсов приводит к усилению роли демографических процессов в обеспечении национальной и региональной безопасности. Процесс выезда молодежи в последние годы в республике ускоряется, что может привести к негативным демографическим последствиям.

Следует упомянуть, что основной проблемой в государственном регулировании рынка труда должно быть обеспечение соответствия занятых работников своим рабочим местам. Проведённые анализы показывают, что в последние годы во многих отраслях в структуре профессиональных кадров в результате ухудшения производственных функций произошли изменения. В результате некоторые работники взяли на себя несвойственные им функциональные обязанности. То есть, некоторые занятые работают не по своей специальности. Во многих случаях это происходит из-за низкого уровня технического оснащения рабочих мест, неправильного размещения рабочей силы, ослабления организационной формы обмена деятельностью между работниками в процессе совместного производства. Все это в совокупности может способствовать ухудшению разделения труда по отраслям, особенно в аграрном секторе. Данная ситуация наблюдается в основном в основных подразделениях. То есть, в настоящее время можно наблюдать случаи, когда в основных подразделениях работают работники без соответствующего среднего и высшего профессионального образования, а работники со средним и высшим профессиональным образованием работают во вспомогательных подразделениях. Эта ситуация касается всех отраслей экономики.

Выводы. На наш взгляд, проблему подбора специалистов во всех отраслях экономики можно решить посредством осуществления следующих мер:

- точное определение обязанностей и ответственности специалистов со средним и высшим профессиональным образованием и рабочих, не имеющих среднего или высшего профессионального образования;
- создание благоприятных условий труда для работников;
- использование современных методов оценки и стимулирования труда;
- подбор трудовых ресурсов в зависимости от их специальности;
- принятие мер по повышению уровня квалификации работников и создание условий для повышения производительности труда;
- регулярное проведение открытого рейтингового конкурса деятельности кадров;
- установление связи с учреждениями среднего и высшего профессионального образования в направлении подготовки кадров.

Таким образом, государственное регулирование занятости населения, способствующее повышению благосостояния населения, должно осуществляться на основе принятия следующих мер:

- ❖ Внедрение единых стандартов условий труда для работников со стороны работодателей, в зависимости от отраслей;
- ❖ Разработка и внедрение механизма стимулирования работников за выполнение дополнительных работ;
- ❖ Подготовка высококвалифицированных трудовых ресурсов для внутреннего рынка на основе его реальных потребностей;
- ❖ Обеспечение конкурентоспособности трудовых ресурсов на внешнем рынке на основе изучения их потребностей;
- ❖ Стимулирование безработных к организации семейного бизнеса путем предоставления льготных кредитов;
- ❖ Повышение уровня финансовой грамотности населения страны, что способствует эффективному и целенаправленному использованию их заработной платы;
- ❖ Стимулирование экономически активного населения к обучению профессии и повышению квалификации;
- ❖ Проведение прозрачных конкурсов по приему на работу работников, особенно молодежи;
- ❖ Обеспечение соответствия спроса и предложения трудовых ресурсов по уровню их специализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулабекова, Э. М. Роль государства в регулировании занятости на современном этапе / Э. М. Абдулабекова // Вопросы структуризации экономики. – 2004. – № 2. – С. 67-71.
2. Гелета, И. В. Государственная политика занятости: основные направления, эффективность и совершенствование / И. В. Гелета // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4, № 4-2. – С. 67-70.
3. Информация из официального сайта Trading economics. – URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=europe>. (дата обращения).
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. URL: <https://mmk.tj/> (Дата обращения: 09.10.2025).
5. Официальный сайт Организация Объединённых Наций. – URL: <https://www.un.org/ru/> (дата обращения: 15.10.2025.).

6. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики. – Душанбе, 28.12.2024. – URL: <https://www.president.tj/event/missives/49237> (дата обращения: 15.09.2025).
7. Постановление Правительство Республики Таджикистан «О Стратегии регулирования миграционных процессов в Республике Таджикистан на период до 2040 года» – URL: <https://www.mehnat.tj/files/laws/24af0a23-1760-40cb-9ef8-32a28ea6dc05.pdf> (дата обращения: 14.10.2025).
8. Среднесрочная программа подготовки профессиональных кадров начального и среднего профессионального образования на 2023-2027 годы. – URL: <https://www.mehnat.tj/files/laws/dab4a0f3-8a44-41e2-962e-92d0256f93bc.pdf> (дата обращения: 11.10.2025).
9. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. – 429 с.
- 10.

**ТАНЗИМИ ШУҒЛ ДАР НИЗОМИ ОМИЛӢОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ
НЕКУАҲВОЛИИ АҲОЛӢ**

ТЕМИРОВ КОМРОНБЕК ОЧИЛДИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумруки МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хучанд). E-mail: komron_0590@mail.ru.

ҒОИБНАЗАРОВ ҒИЁС УМАРҚУЛОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси иқтисодиёт, дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд»-и,
Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

Хусусиятҳои танзими давлатии шугли аҳоли ҳамчун омили баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва таъмини устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ таҳқиқ карда мешавад. Асосҳои назариявӣ ва амалияи механизми сиёсати давлатӣ дар самти шугл марида таҳлил қарор дода мешавад.

Муаммоҳое, ки бештари давлатҳои рӯй ба инкишоф, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳдид мекунанд, муайян карда шудаанд. Ба ин муаммоҳо дохил мешаванд: сатҳи баланди бекорӣ, истифода нашудани қисми зиёди қувваи корӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ ва номуттавозинӣ байни низоми маъориф ва талаботи бозори меҳнат. Нақши интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ҳамчун сарчашмаи имконпазири молиякунонии рушди сармояи зеҳнӣ ва инфрасохтори маҳаллӣ қайд карда мешавад.

Ҳамчун самтҳои афзалиятноки танзими давлатии шугл андешидани чунин чораҳо пешниҳод карда мешавад: рушди соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, рушди соҳибкорӣ хурду миёна, ҷалби сармоягузорӣ, тақмили низоми таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, пурзур намудани робита байни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ва корфармоён. Диққати махсус ба чораҳои баланд бардоштани самаранокии баҳии кишоварзии иқтисодиёт ва ҳавасманд намудани истифодаи маҳсулноки воситаҳои пулии муҳоҷирон дода мешавад. Зарурати равиши маҷмуавӣ ва муттавозинӣ, ки чораҳои фаъол ва ғайрифаволро баҳри таъмини шугли пурмаҳсул ва рушди устувори некуаҳволии аҳоли ҳамоҳанг месозад, муайян карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** шугл, бозори меҳнат, танзими давлатӣ, бекорӣ, муҳоҷират, интиқоли пулӣ, таҳсилот, вазъи демографӣ.*

REGULATION OF EMPLOYMENT IN THE SYSTEM OF FACTORS OF INCREASING
POPULATION WELFARE

TEMIROV KOMRONBEK OCHILDIEVICH,

candidate of economic sciences, associate professor of the department of finance, banking and customs
GI "Khujand International Institute", International University of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, md. 32, Building 2, Apt. 39. E-mail:
komron_0590@mail.ru Phone: (+992) 92-883-22-44.

GOIBNAZAROV GIYOS UMARKULOVICH,

Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economic
Theory and Management at the Khujand International Institute of the International University of
Tourism and Entrepreneurship of . E-mail: Tajikistan, Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

This article examines the specifics of state regulation of employment as a key factor in improving well-being and ensuring socioeconomic stability. It analyzes the theoretical foundations and practical mechanisms of state employment policy.

Focus is placed on the challenges facing developing countries, including the Republic of Tajikistan: high unemployment, a significant share of underutilized labor, labor migration, and an imbalance between the education system and labor market needs. The role of migrant remittances as a potential source of investment in the development of human capital and local infrastructure is emphasized.

The following are proposed as priority areas for state regulation of employment: developing export-oriented industries and small and medium-sized businesses, attracting investment, improving the secondary and higher vocational education system, and strengthening ties between universities and employers. Particular attention is given to measures to improve the efficiency of the agricultural sector and stimulate the productive use of migrants' resources. The article argues for a comprehensive and balanced approach combining active and passive measures to achieve productive employment and sustainable growth in well-being.

Key words: employment, labor market, government regulation, unemployment, migration, remittances, education, demographic situation.

Рецензент: Бобомуродов П., к. э. н, доцент кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК: 338.43

**ВАЗӢИ РУШДИ ИҶТИМОӢО ИҚТИСОДИИ МАҲСУЛОТИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ФАСЕҲЗОДА ИСЛОМ САЙМИРЗО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. суроға: 7340025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, Тел.: (+992) 918.719.719; (+992) 934.719.719, E-mail: fasikhov83@mail.ru

САЙДАЛИЕВ ХУСРАВ АМИРХОНОВИЧ,

омӯзгори МДТ “Коллеҷи информатика ва техникаи компютери шаҳри Душанбе”, Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/1. Тел.: (+992) 902337373, E-mail: s.kh.a.7373@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои вазъи рушди иҷтимоӣ иқтисодии маҳсулоти соҳаи кишоварзии мамлакат сухан меравад, қайд карда шудааст, ки дар замони муосир баъзе самтгириҳои мавҷуд мебошанд, ки барои бадаст овардани онҳо ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ кӯшиши бояд намуд ва роҳҳои ҳалли он низ пешниҳод карда шудаанд.

Ҳамзамон, муаллиф зарурияти усулҳои занҷиравии марбут ба идоракунии раванди иҷтимоӣ иқтисодии сатҳи амлакатро бо мақсади кам кардани хатарҳо ва самаранок истифода бурдани иқтисодии меҳнатӣ баҳри рушди соҳаи кишоварзӣ дарҷ намудааст.

Дар мақола хулоса карда шудааст, ки бояд таъсири амиқи омилҳои фишангҳои гуногунро дарк намуда, барои интиҳоби сиёсати иқтисодии босамар замина муҳайё созем, ки ин сиёсати иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни рушди иқтисоди миллӣ бояд бо назардошти авзои тағйирёбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ амалӣ гардида, хусусиятҳои хосси рушди соҳаи кишоварзии Тоҷикистонро ба инобат гирад.

Калидвожаҳо: *корхонаҳои кишоварзӣ, низоми идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ, назорати дохилӣ, стратегия, минтақа, иҷтимоӣ – иқтисодӣ.*

Дар ҷаҳони муосир равандҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ моро водор месозад, ки барои пешрафти комил аз малакаву дониш ва усулҳои пешрафта дар баҳши роҳандозии муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ба таври васеъ истифода намоём. Иқтисодиёт дар тараққиёти ҳамаҷонибаи кишвар нақши калидӣ дошта тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба пешрафти иқтисодӣ алоқаи ногусастанӣ доранд. Соҳаи иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳим ба шумор рафта, дар шароити глобализатсия, рақобати тезутунд дар сатҳи бозорҳои ҷаҳонӣ ва миллию минтақавӣ рушд карда истодааст.

Дар замони муосир соҳаи иқтисодиёти кишвар тавассути дастгирии бевоситаи бучетию молиявии мамлакат бо мақсади баробарсозии сатҳи рушди онҳо боло рафта истодааст. Дар заминаи танзими давлатӣ тавассути истифодабарии имкониятҳои молиявӣ ва захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд рушди иқтисоди миллиро таъмин намоянд [9, с.393].

Барои он, ки корхона мақсад ва вазифаҳои худро иҷро намояд, бояд сохтори ташкилии самаранок дошта бошад. Вобаста ба ин талаботҳоеро таҳлил менамоем, ки ба сохтори ташкилӣ ва ҳайати идоракунанда пешниҳод карда мешаванд.

Чуноне, ки дар расми 1 нишон дода шудааст, сохтори ташкилӣ ва ҳайати идоракунандаи корхона бояд барои ҳалли вазифаҳои аввалиндараҷа равона карда шаванд.

Расми 1. Сохтори ташкилӣ ва идоракунии корхона

Корхонаи кишоварзӣ воҳиди махсусгардонидашудае мебошад, ки асоси онро коллективи меҳнатии муташаккили касбӣ ташкил медиҳад ва бо истифода аз воситаҳои истеҳсолоти маҳсулоти барои истеъмолгарон зарурро тайёр мекунад.

Бинобар ин, рушди рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ интихоби шаклҳои оқилонаи ташкилию ҳуқуқӣ ва идоракунии фаъолиятҳои хоҷагидориро дар низомҳои иқтисодӣ тақозо намуда истодаанд, ки баъд аз соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин бахши муҳим диққати махсус равона гардидааст. Дар соҳаи кишоварзӣ таъмини аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ мадди назар гирифта мешавад, ки сиёсати давлатӣ дар ин бахш бештар ба истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ равона гардида истодааст ва низоми нави заминдорӣ бошад дар таъмини маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Бояд ибронз намуд, ки дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи инфрасохтори иҷтимоии мамлакат чи аз нигоҳи назариявӣ ва чи аз нигоҳи амалию методологӣ ба қадри кофӣ сурат нагирифтааст. Аммо хушбахтона дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақаҳои кишвар самти муҳимми сиёсати иқтисодию иҷтимоӣ муайян гардидааст.

Дар он муайян шудааст, ки иқтидори нокифояи идоракунии давлатӣ дар сатҳи мамлакат баръало дида мешавад. Аз ин лиҳоз, чун натиҷаи дурнамо муайян шудааст, ки саҳми сатҳҳои мазкур дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ бо назардошти урбанизатсия, таҷдиди инфрасохтор ва афзоиши талаботи ҷомеа ба хизматрасониҳои иҷтимоии баландсифат ва дастрас афзоиш хоҳад ёфт.

Таъмини рушди устувори кишвар интихоби принципҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти миллий ва ҷомеаро дар назар дорад. Равиши муназзами таҳияи СМР-2030 ба се принципи асосии рушди минбаъда асос ёфта аст [7 с.22]:

1

Превентивӣ (гадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда

2

Индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ

3

Инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навоариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Бешубҳа, соҳаи кишоварзӣ чун соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ баромад намуда, аз сатҳи рушди он фаъолияти корхонаҳои саноати коркардкунанда ва умуман амнияти озуқавории мамлакат вобаста мебошад.

Нишондиҳандаҳои иқтисодии асосии соҳаи кишоварзӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар охири соли 2023 дар мамлакат 176524 воҳид корхонаҳои кишоварзӣ (аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ – 176206 воҳид, корхонаҳои кишоварзии давлатӣ – 159 воҳид) мавҷуд буданд, ки ин аз нишондиҳандаи соли 2019 ба андозаи 2,64 % зиёд мебошад.

Ҷадвали 1. Шумораи корхона ва ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ

№	Шакл	2019	2020	2021	2022	2023
1.	Хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ	148	159	161	159	159
2.	Муассисаҳои байнихоҷагии кишоварзӣ	-	-	-	-	-
3.	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	171975	179005	167009	172107	176524

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024 саҳ. 274

Дар натиҷаи таҳлили давраи солҳои 2019 – 2023 маълум мегардад, ки дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кишвар тамоюли устувори рушд мушоҳида мешавад. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 муайян намудан мумкин аст, ки он ба маблағи 36 360 млн. сомонӣ, яъне 49,15 фоиз, афзоиш ёфтааст [2, с41].

Бо вучуди он, ки дар ин давра сатҳи таваррум (баландшавии нархҳо) дар кишвар ба қайд гирифта шудааст, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои қиёсӣ – яъне бо ба эътибор гирифтани сатҳи таваррум ва овардани ҳамаи нишондиҳандаҳо ба нархҳои соли 2023 – ҳисоб карда шудааст. Аз ин рӯ, афзоиши воқеии ҳаҷми истеҳсолот нишондиҳандаи аслии рушди соҳа ба ҳисоб меравад.

Асри XXI шаклҳои нави сохтори ҷамъиятӣ ва муносибатҳои байнидавлатиро тақозо мекунад, ки иқтисодиёт ба ҳайси предмети асосии омӯзиш баромад намуда, ҳамчун тархрезикунандаи сохтори боэътимоди ҷамъиятӣ ва калиди асосии густариши муносибатҳои байнидавлатӣ доништа мешавад [4].

Муайянсозии дараҷаи самаранокии танзими давлатии иқтисодиёт бештар аз моҳияти объекти танзимшаванда вобастагӣ дорад. Агар сухан дар бораи иқтисодиёт равад, пас дар он чараёнҳои хеле мураккабу пуртазод мегузаранд, ки муайянсозии фишангҳои таъсиррасонино хеле мураккаб мегардонанд. Ба ғайр аз ин, муайянсозии сатҳи инкишоф, чараёнҳо, сабабҳо ва омилҳои таъсиррасон ба иқтисодиёт ё ба бахши кишоварзии он ба моҳият ва таркибу дурнамои рушди ин бахшҳо вобастагии зиёд дорад.

Дар шароити муосир таъмини рушди босуботу бе бӯхрон ва бо истифода аз технологияи пешрафта бояд дар асоси истифодаи оқилонаи фишангҳои механизми танзими давлатӣ ва бозорӣ таъмин карда шавад, чунки фақат дар якҷоягӣ ин усулу фишангҳо метавонанд мувозинатро дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт таъмин намуда, барои ҳалли муаммоҳои мавҷуда шароит муҳайё созанд.

Ҳолати имрӯзаи корхонаҳои кишоварзӣ зарурати татбиқ намудани назорати дохилиро дар низоми идоракунии онҳо тасдиқ менамояд. Бинобар ин, барои татбиқи босамараи назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ таҳқиқ ва арзёбии умумии шароити фаъолияти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ басанда нест. Вобаста ба ин, барои ҳаматарафа таҳқиқ намудани шароити фаъолияти корхонаҳои мушаххас, пешниҳод менамоям, ки усулҳои пурсиш ба монанди (анкета) – ро барои муайян ва бартараф намудани мушкilotҳои соҳавӣ ба роҳ монем.

Дар айни замон баъзе самтгирӣҳое мавҷуданд, ки барои бадастории онҳо ҳангоми омӯзиши масъалаи танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ кӯшиш бояд намуд, ки аз инҳо иборатанд:

- муайян намудани самти фаъолияти соҳаи кишоварзӣ вобаста ба иқтидори истехсолии бахшҳои алоҳидаи он. Таҷриба нишон медиҳад, ки баъзе давлатҳо бе назардошти вазъи иқтидорҳои мавҷуда дар назди худ вазифаҳои мураккабро мегузоранд, ки дар натиҷа ба натиҷаҳои манфӣ оварда мерасонад. Бинобар ин зарур аст, ки сиёсати санчидашудаи фаъолияти самтҳои алоҳидаи бахшҳои кишоварзиро муайян намуда, натиҷаҳои банақшагирифташударо бо қобилияти иҷрои онҳо муқоиса намоем;

- тақсимои корҳо. Дар ин самт бояд сохторҳои идоракунии муайян гардида, шӯъбаҳои бахшҳои алоҳида ташкил карда шаванд, ки барои расидан ба мақсади ниҳой заруранд. Ин сохторҳо бояд фаъолияти пурсамарро барои бештар намудани натиҷаҳои фаъолияти бахши кишоварзӣ таъмин намоянд;

- таъмини чандирияти сохтори ташкилӣ. Сохтори бахши кишоварзӣ бояд ба таҳдиду хатарҳое, ки аз дохили мамлакат ва ё берун аз он ба ин низом расиданаш мумкин аст, мутобиқат дошта, ба ҳолатҳои пешбининашудаи фишангҳои ғайрӣ тайёр намояд;

- муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иҷрокунандагон. Иҷрокунандагони мутасаддӣ бояд мавқеъ ва ҷойи худро дар ҳалли мушкilotи бамияномада ҳамчун шахси инфиродӣ ва аъзои даста дарк намоянд. Бояд самтҳои таъсиррасонӣҳои онҳо ва функцияҳои зарурӣ барои расидан ба ҳадафи умумӣ муайян гарданд;

- ғайримарказонидани чараёни идоракунии. Функцияҳои идоракунии бояд ба ҳуди субъектҳои хоҷагидорӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас дода шавад, то ки бо мақсади таъмини чандирияти низоми идоракунии зинаҳои нолозими идоракунии барҳам дода шаванд.

Ҳамин тавр, давлати муосир бояд таъсири амиқи омилҳои фишангҳои гуногунро дарк намуда, барои интиҳоби сиёсати иқтисодии босамар замина муҳайё созад. Ин гуна сиёсати иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни рушди иқтисоди миллӣ бояд бо назардошти авзои тағйирёбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ амалӣ гардида, хусусиятҳои хоси рушди соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистонро ба инобат гирад. Фақат интиҳоби дурусти механизми фишангҳои танзими

давлатии баҳши кишоварзӣ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои асосии мамлакат, аз ҷумла барои ҳалли вазифаи стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам орад.

Умуман, баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани кишвар яке аз вазифаҳои стратегии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шуд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонм 2024, 240 с.

2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯаи омили 2024, 277 с.

3. Бойматов, А. А. Назарияи иқтисодиёти минтақавӣ ва тақмили он дар замони муосири ташаккулёбии низоми бозорӣ / А. А. Бойматов // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2023. – №. 3(96). – Р. 45-53.

4. Комилов С.Ҷ., Аҳмадов Р / Китоби дарсӣ “Низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ” Душанбе 2020, 430 с.

5. Мирсаидов М.Н., Сафаров А.А. Тақмили механизми танзими давлатии рушди устувори минтақа: Монография.-Душанбе: «Матбаа», 2021.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, 28.12.2024

7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 1 октябри соли 2016, № 392

8. Урбанизатсия — ин раванди афзоиш ва густариши шаҳрҳо ва гузаштани аҳоли аз деҳот ба шаҳрҳо мебошад.

9. Фасеҳзода И.С. Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ // Фасеҳзода И.С., Шодиев К.Қ. (бо қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2019, пр.№16/27) Душанбе– 2020, «Балӯғат», 480 с., ББК: 65.050.9 (2), УДК: 336.1

10. Фасеҳзода И.С. Таъмини беҳатарию озуқаворӣ ва дастгирии давлатӣ дар рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ / И.С. Фасеҳзода, А.Р. Доутова // Маҷаллаи илмӣ сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №4/1 (58), Душанбе-2022с., С.44-52.

11. Ҳукматов, Д.Ҷ. Тақмили идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси назорати дохилӣ / Д.Ҷ. Ҳукматов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2022. - № 2 (41)

СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ФАСЕХЗОДА ИСЛАМ САЙМИРЗО,

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 7340025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33, тел.: (+992) 918.719.719; (+992) 934.719.719, E-mail: fasikhov83@mail.ru

САЙДАЛИЕВ ХУСРАВ АМИРХОНОВИЧ,

докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33, тел.: (+992) 902337373, E-mail: s.kh.a.7373@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы социально-экономического развития сельскохозяйственного производства в стране. Отмечается, что в настоящее время существуют некоторые тенденции, на которые следует обратить внимание при изучении вопроса государственного регулирования развития сельского хозяйства, а также предлагаются пути их решения.

При этом автор подчеркивает необходимость применения цепных методов управления социально-экономическим процессом на уровне собственности с целью снижения рисков и эффективного использования трудового потенциала для развития сельского хозяйства.

В статье делается вывод о необходимости понимания глубинного влияния различных факторов и рычагов и создания основы для выбора эффективной экономической политики, которая должна реализовываться в различные периоды развития национальной экономики с учетом меняющихся условий мировой экономики и особенностей развития аграрного сектора Таджикистана.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, система управления сельскохозяйственными предприятиями, внутренний контроль, стратегия, регион, социально-экономический.*

THE STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

FASEKHZODA ISLAM SAIMIRZO,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33 Said Nosir Street, Dushanbe, 7340025, Republic of Tajikistan, Tel.: (+992) 918.719.719; (+992) 934.719.719, E-mail: fasikhov83@mail.ru

SAYDALIEV KHUSRAV AMIRKHONOVICH,

doctoral student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, Said Nosir St. 33, tel.: (+992) 902337373, E-mail: s.kh.a.7373@mail.ru

This article examines the socioeconomic development of agricultural production in the country. It notes that certain trends currently exist that should be considered when studying the issue of state regulation of agricultural development, and suggests ways to address them.

The author also emphasizes the need to apply chain management methods for socioeconomic processes at the ownership level to reduce risks and effectively utilize labor potential for agricultural development.

The article concludes that it is necessary to understand the profound influence of various factors and levers and to create a basis for choosing effective economic policies that should be implemented at different periods of national economic development, taking into account changing global economic conditions and the specific development of Tajikistan's agricultural sector.

Keywords: *agricultural enterprises, agricultural enterprise management system, internal control, strategy, region, socioeconomic development.*

Муқарриз: Бобомуродов П., н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК:339.92

**САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИҲОИ ШАНХАЙ (СХШ)**

ХОҶАЗОДА ДАВРОНҶОН ҚУРБОНАЛӢ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, докторанти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14.
почтаи электронӣ d.hojaev86@mail.ru. Телефон: (+992) 918-41-81-11

Дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола ибраз меорад, ки таҳкими ҳамкориҳои иқтисодию молиявӣ бо мамлакатҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави рушди иқтисодиро фароҳам меорад, зеро бисёри аз кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дорои бузурги сармоягузорию молиявӣ дошта, барои татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувор хоҳанд гузошт.

Дар қисмати таҳлили мақола муаллиф якчанд самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо мамлакатҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) мавриди таҳлил қарор дода, хулоса намудааст, ки самтҳои зикргардида дар оянда метавонанд ба рушди иқтисодиёти кишар заминагузор бошанд.

Калидвожаҳо: Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, самтҳои афзалиятнок, иверсификациякунонӣ, иқтисодиёт, сармоягузорӣ, сарчашмаҳои сармоягузорӣ, сармояи мустақими хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, долонҳои нақлиётӣ ва иқтисодӣ, лоиҳаҳои муштарақ, сармоягузорӣ дар соҳаҳои саноат, рақобат, гардиши савдои хориҷӣ.

Дар шароити рушди ҳамгироии минтақавӣ, ки омили муҳими рушди иқтисодии кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) гардидааст, масъалаи таъмини манфиатҳои миллӣ бо роҳи пиёда сохтани самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣ, яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар раванди мазкур таҳкими ҳамкориҳои иқтисодию молиявӣ бо мамлакатҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави иқтисодию молиявиро фароҳам меорад, зеро бисёри аз кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дорои бузурги сармоягузорӣ дошта, барои татбиқи афзалиятҳои миллӣ заминаи устувор хоҳанд гузошт.

Дар мақолаи мазкур самтҳои муҳим ва афзалиятноки ҳамкориҳои гуногунсамти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Барои омода намудани мақолаи илмӣ мазкур аз методҳои аналитикӣ, дедуксия ва индуксия, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ, ҷамъоварии маълумотҳои оморӣ, таҳлилу барассии маводҳои таҳқиқотӣ истифода шудааст.

Қобили зикр аст, ки рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун модели минбаъдаи рушди иқтисодиёти кишвар интиҳоб гардидааст. Аз ин рӯ, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъкид шудааст, ки барои гузариши пурра ба ин модели рушд 118,1 миллиард доллари амрикоӣ лозим аст [5, с.26]. Бо дарназардошти воқеият, ки сармоягузорию дохилӣ дар айни замон талаботи афзояндаи дохилро ба захираҳои сармоягузорӣ қонеъ гардонида наметавонад, ҷалби сармояи хориҷӣ дар доираи ҳамкориҳои иқтисодию молиявӣ бо кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) аҳамияти калон дорад [8, с.183].

Бояд қайд кард, ки таҳкими ҳамкориҳои судманди сармоягузорӣ дар шароити диверсификациякунонии сарчашмаҳои сармоягузорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ҷалби манбаъҳои гуногунро аз сармояи давлативу муассисаҳои молиявӣ ва инчунин аз баҳши хусусӣ ва лоиҳаҳои муштарак ба даст оварад. Чунин иқдом, яъне истифодаи сарчашмаҳои молиявӣ гуногун сатҳи вобастагии кишварро аз як ё ду мамлакат паст намуда, таъмини бехатарии иқтисодиро боз ҳам устувор менамояд. Дар ин ҷо албатта, сухан дар бораи сармоягузориҳои кишварҳои Чин, Россия ва Қазоқистон, ки ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар нигаронида шудаанд меравад.

Диверсификасияи манбаъҳои маблағгузорӣ дар доираи барномаҳои мамлакатҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ба кишвари мо имконият медиҳад, ки дар баробари кишварони рушд дар самти фаъолгардонии ҳамкориҳои сармоягузорӣ шарикони навро пайдо кунем. Чунин иқдом пеш аз ҳама, сатҳи хавфҳои молиявӣ иқтисодиро коҳиш дода, барои татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, ки аз «Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» бармеоянд пояи устувор мегузорад. Дар натиҷа, дар заминаи васеъ намудани имкониятҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби дигар кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) таъмини рақобатпазии иқтисодиёти миллий татбиқ гашта, рушди устувори миллий таъмин мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди муносибатҳои молиявӣ сармоягузорӣ байни кишварҳои алоҳидае, ки дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгирой ҳамкорӣ мекунанд, боиси афзоиши воридоти асъори хориҷӣ мегардад, ки ин бошад ба рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат менамояд [1, с.64]. Иқтидори калони иқтисодии мамлакатҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) барои ҳамаи аъзоёни созмон имконияти зиёд намудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ фароҳам меорад. Маҳз, дар заминаи таҳкими ҳамкориҳои созандагӣ кишварҳои аъзо, бахусус кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро боз ҳам зиёд намоянд.

Иқтидори Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар маҷмӯъ имкониятҳои кишварҳои созмонро дар самтҳои иқтисод, сармоягузорӣ, энергетика, нақлиёт ва илму техника ва монади инҳо фаро мегирад. Созмони мазкур бо мавҷудияти захираҳои калони табиӣ, бозори калони истеъмолӣ ва мавқеи стратегӣ қодир аст, ки ба маркази бузургӣ минтақавӣ табдил гашта, барои таҳкими равандҳои сармоягузорӣ мусоидат кунад.

Тибқи ҳисобҳои Бонки Ҷаҳонӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилии кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар соли 2024 ба 24,5 триллион доллар (24%-и ММД-и ҷаҳонӣ) баробар буд, дар ҳоле ки дар соли 2019 пеш аз пандемия ин рақам 19,63 триллион доллар (22%-и ҳаҷми ҷаҳониро) ташкил додааст. Масоҳати умумии кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) беш аз 34 миллион км кв, яъне 61% ҳудуди Авруосиёро ташкил медиҳад. Потенсиали умумии демографии он аз чор як ҳиссаи аҳолии ҷаҳон аст ва потенсиали иқтисодии он пуриқтидортарин иқтисоди Чинро, ки пас аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) меистад, дар бар мегирад [2].

Чунин иқтидори калон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки на фақат аъзои баробарҳукуки созмон, балки яке аз таъсисдиҳандагони ин созмон мебошад, имкониятҳои васеи ҷалби сармоягузорию метавон ба даст овард. Иқтидори иқтисодии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар сурати дуруст ба роҳ мондани ҳамкориҳои созандагиву мутақобилан судманди сармоягузорӣ барои ҳамаи кишварҳои аъзо заминаи устувори молиявӣ сармоягузорӣ мегузорад (ниг. ба ҷадвали 1).

Чадвали 1. – Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) дар соли 2024

Кишвар	Масоҳат, ҳазор км ²	ММД (номиналӣ), млрд. доллар	Аҳоли, млн. нафар	ММД ба ҳар сари аҳоли, ҳазор доллар	Зичии аҳоли, нафар/км ²	Саҳм дар ММД-и умумии СХШ, %
Федератсияи Русия	17 125	2 021,4	146,2	13,8	8,5	8,3
Ҷумҳурии Мардумии Чин	9 598	18 722	1 409,6	13,3	146,9	76,8
Ҷумҳурии Қазоқистон	2 725	262,4	20,03	13,1	7,4	1,1
Ҷумҳурии Қирғизистон	200	17,2	7,20	2,4	36,0	0,07
Ҷумҳурии Ӯзбекистон	449	115,0	36,79	3,1	81,9	0,47
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141	13,7	11,20	1,2	79,4	0,06
Ҷумҳурии Ҳиндустон	3 278	3 579	1 461,8	2,5	445,9	14,7
Ҷумҳурии Исломии Покистон	804	375,0	237,4	1,6	295,3	1,5
Ҷумҳурии Исломии Эрон	1 648	368,0	91,14	4,0	55,3	1,5

Сарчашма: Аз рӯи ҳуҷҷатҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) тартиб дода шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мамлакатҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) иқтисодии калони иқтисодиву сармоягузорӣ доранд. Аҳолии созмон низ барои ҳамкориҳои судманд бузург мебошад. Ин барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти истифодаи васеи иқтисод аз қабili иқтисодии молиявӣ иқтисодӣ фароҳам меоварад. Албатта, дар заминаи таҳкими ҳамкориҳои судманду созандагӣ равандҳои сармоягузорӣ низ дар кишварҳои аъзо ҷаҳол мегардад.

Аз ҷадвал барояд, ки дар Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Ҳиндустон иқтисодии калонтаринро ташкил менамоянд. Тақрибан 90%-и ММД-и умумии кишварҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) ба мамлақати Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Ҳиндустон рост меояд. Чунин саҳми ин кишварҳо аз тавоноии калони сармоявӣ саноатӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилҳои зикргардида бармеояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисодиёти хурди кушод мебошад, барои таҳкими равандҳои сармоягузорӣ дар доираи барномаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) иқтисодии калон дорад. Таввасути тақмили механизми равандҳои сармоягузорӣ ва истифодаи самараноки ҳамкориҳои тичоративу сармоягузорӣ бо кишварҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) Тоҷикистон рушди имкониятҳои дигари самтҳои афзалиятноки сиёсати ҷаҳолияти иқтисодии хориҷиро ба даст

меоварад. Албатта, ин имкониятҳо пеш аз ҳама барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар, махсусан воридоти сармояи хориҷӣ аз тарафи кишварҳои аъзои созмон мусоидаткунанда мебошанд.

Инчунин рушди бахшҳои афзалиятноки кишвар ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ гузаштан ба иқтисодиёти сабз дар заминаи равона сохтани таваҷҷуҳ ба энергетикаи барқароршаванда, бахши кишоварзӣ ва логистика заминаи устувор мегузорад. Чунин иқдом барои сармоягузoron басо ҷолиб махсуб ёфта, барои диверсификасиякунонии сарчашмаҳои сармоягузорӣ дар кишвар низ мусоидаткунанда мебошад.

Вобаста ба мавзӯ инчунин қайд кардан лозим аст, ки имруз кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), дар истеҳсолоти захираҳои табиӣ дар ҷаҳон саҳми калон доранд.

Кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дорои захираҳои бузурги нафт мебошанд. Тақрибан ду панҷуми тамоми захираҳои ошкоршудаи нафт дар ҷаҳон ба ҳисоби онҳо рост меояд. Ин нишон медиҳад, ки ин кишварҳо дар бозори ҷаҳонии энергетикӣ нақши муҳим доранд. Илова бар ин, ҳаҷми содироти нафти хом ва маҳсулоти нафтии онҳо низ хеле баланд мебошад ва он тақрибан севуним ҳиссаи содироти умумии ҷаҳониро ташкил медиҳад. Аз рӯйи ин нишондиҳандаҳо, кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) қариб ба сатҳи кишварҳои узви Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) баробар мебошанд, ки онҳо анъанавӣ ҳамчун истеҳсолкунандагони асосии нафт дар ҷаҳон шинохта мешаванд.

Захираҳои нафти кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ба 619 миллиард баррел нафт баробар аст, ки дар маҷмӯъ 40 фоизи тамоми захираҳои кашфгардидаи нафт дар ҷаҳонро ташкил медиҳад. Содироти нафти хом ва маҳсулоти нафтӣ 20,3 миллион баррел дар як шабонарӯз ё 29,1 фоизи содироти ҷаҳониро ташкил медиҳад, ки тақрибан бо содироти кишварҳои Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) баробар мебошад. Дар кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) 30 фоизи иқтидорҳои ҷаҳонии коркарди нафт ҷойгир шудааст, ки ин нишондиҳанда қариб се маротиба бештар аз иқтидорҳои корхонаҳои коркарди нафти кишварҳои Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) (12,1%) мебошад [7, с.617].

Илова бар ин, ба кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) 44 фоизи захираҳои табиӣи газӣ ҷаҳон рост меояд. Ҳиссаи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар ҳаҷми умумии истихроҷи газӣ табиӣ 30 фоизро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки содироти ҷаҳонии он - 19,5 фоизро дар бар мегирад. Ба кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ҳамчунин 29 фоизи захираҳои урани ҷаҳон тааллуқ дорад. Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, солҳои зиёд аст, ки ҳамчун истеҳсолкунандаи пешбари уран шинохта мешавад. Дар соли 2024 ҳиссаи он 44 фоизи истеҳсоли ҷаҳонии уранро ташкил додааст [4, с.1].

Бояд дуруст дарк кард, ки баланд бардоштани сатҳи истеҳсолоти захираҳои табиӣ дар ҷаҳон ба фаъолгардонии равандҳои сармоягузорӣ бевосита таъсири калон мерасонад. Зиёд намудани даромади истеҳсолӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ яке аз шартҳои муҳимми ҷалби сармояи хориҷӣ ба шумор меравад. Сармоя ба он кишварҳое майл дорад, ки дар он ҷо рушди устувор мушоҳида мегардад. Афзоиши истеҳсолот бошад, дар навбати худ нишондиҳандаи устувори иқтисодиву иқтидори табиӣ ба ҳисоб рафта, барои ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамияти басо калон дорад.

Аз тарафи дигар бояд дарк кард, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на фақат диверсификасиякунонии сарчашмаҳои сармоягузорӣ балки маблағгузорино ба соҳаҳои гуногун, тақсим кардан барои фаъолияти хоҷагидорӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо сухан дар бораи равона сохтани сармоягузорӣ ба соҳаҳои илмталаб аз қабili рақамикунонии фаъолияти

хочагидорӣ, инфрасохтори муосири саноатӣ, технологияи сабз ва инчунин рушди соҳибқориҳои хурду миёна меравад.

Дар ин маврид бояд таъкид кард, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои таъсисдиҳандаи Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) баррасӣ мегардад, дар доираи барномаҳои созмон иштирок дар татбиқи лоиҳаҳои муштарак имконияти боз ҳам васеътарро ба даст меорад. Иштирок дар лоиҳаҳои муштаракӣ минтақавӣ аз қабili коркарди маъданҳо ва лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ шартӣ муҳим барои таъмини рушди устувор баҳогузори мегардад. Инчунин истифодаи самаранокии узвият барои ҷалби сармоягузори аз дигар кишварҳои созмон ба соҳаҳои афзалиятнокии иқтисодӣ аз қабili истихроҷ ва коркарди захираҳои табиӣи кишвар ва монанди инҳо низ аҳамияти калон дорад.

Имруз дар шароити рушди илму техника Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз истифодаи узвият таҷрибаи технологияи кишварҳои абарқудрати созмонро мавриди истифода қарор диҳад. Чунин иқдом барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва маҳсулнокии меҳнат пояи устувор мегузорад.

Ҳамин тавр, иқтисодии калони захираҳои табиӣ ва молиявии кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз самтҳои афзалиятнокии иқтисодии миллии ҷалби сармояи хориҷӣ маҳсуб меёбад, воситаи иловагии таҳкими ҳамкориҳои судманди сармоягузори ба шумор меравад. Албатта, истифодаи самаранокии сарватҳои табиӣ ва ворид шудан ба бозори минтақавию ҷаҳонии энергетикӣ дар заминаи диверсификасияи сарчашмаҳои сармоягузори барои кишвар имкониятҳои нави рушдро муҳайё месозад.

Яке аз чунин самти афзалиятнокии таҳкими ҳамкориҳои судманду созандагӣ гардиши тижорати мол ба ҳисоб меравад.

Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сурати афзоиши устувор ба равандҳои сармоягузори таъсири мусбат мерасонанд. Афзоиши гардиши мол аз он дарак медиҳад, ки дар кишвар фаъолияти корхонаҳо дуруст ба роҳ монда шудааст ва муносибатҳои истеҳсоливу тижоратӣ дар навбати худ барои сармоягузори ҷолиб баҳогузори мегардад. Чанд қадаре, ки гардиши тижорати мол зиёд гардад, ҳамон қадар аз зиёд будани истеъмолкунандагон ва қобилияти пардохтпазирии аҳолии кишвар шаҳодат медиҳад.

Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин аз нуқтаи назари диверсификасиякунонии сарчашмаҳои сармоягузори таҳкими муносибатҳои тижоратӣ бо кишварҳои дуру назди, бахусус бо мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), ки бештарашон шарикони рушд ба ҳисоб мераванд, аҳамияти калони илмиву таҷрибавӣ дорад.

Ҷадвали 2. – Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) дар солҳои 2010–2023 (млн. доллари ИМА)

Страна	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	(2010-2023)
Русия	958,3	1067,5	1237,0	1036,3	939,9	1023,1	1053,4	973,6	1352,9	1673,9	1715,0	4,5%
Тағйирот %	-	+11,4	+15,9	-16,2	-9,3	+8,8	+3,0	-7,6	+39,0	+23,7	+2,5	
Чин	685,3	669,2	765,5	885,1	591,7	651,2	660,9	472,8	839,3	1210,0	1503,2	6,2%
Тағйирот %	-	-2,3	+14,4	+15,6	-33,1	+10,1	+1,5	-28,5	+77,6	+44,2	+24,2	
Қазоқистон	312,6	706,0	858,1	676,0	838,9	836,5	957,6	909,7	1178,6	1441,2	1148,7	10,3%
Тағйирот %	-	+125,9	+21,6	-21,2	+24,1	-0,3	+14,5	-5,0	+29,6	+22,2	-20,3	
Ҳиндустон	35,4	27,6	21,1	23,8	23,7	20,5	24,3	39,7	122,6	125,6	76,0	5,9%
Тағйирот %	-	-22,0	-23,6	+12,8	-0,4	-13,5	+18,5	+63,4	+208,8	+2,4	-39,5	
Покистон	21,6	78,8	89,6	55,5	41,3	62,5	56,3	25,8	32,3	32,5	52,7	7,6%
Тағйирот %	-	+265,7	+13,7	-38,0	-25,6	+51,3	-9,9	-54,2	+25,2	+0,6	+62,2	
Ўзбекистон	80,6	62,0	12,8	69,2	126,4	288,5	362,2	333,8	447,8	555,4	504,4	15,4%
Тағйирот %	-	-23,1	-79,4	+440,6	+82,6	+128,3	+25,5	-7,8	+34,1	+24,0	-9,2	
Қирғизистон	22,3	80,2	40,4	25,7	48,8	62,3	54,2	36,8	25,8	15,1	11,7	-4,0%

Тағйирот %	-	+259,6	-49,6	-36,4	+89,9	+27,7	-13,0	-32,1	-29,9	-41,5	-22,5	
Эрон	201,2	109,2	185,7	183,8	91,8	97,3	64,4	57,7	121,0	238,2	254,6	1,8%
Тағйирот %	-	-45,7	+70,1	-1,0	-50,0	+6,0	-33,8	-10,4	+109,6	+96,8	+6,9	
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2011-2024.												

Аз ҷадвал бармеояд, ки гардиши тиҷорати моли Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) дар солҳои пешбинишуда то соли 2023 тамоюли баландшавиро нишон дода, барои таҳкими ҳамкориҳо пояи устувор гузошта истодааст. Вобаста ба кишварҳои гуногун суръати ин нишондиҳанда низ ба таври мухталиф ба назар мерасад.

Дар сохтори гардиши тиҷорати мол, мисли сохтори воридоти сармоя Ҷумҳурии мардумии Чин ва Федератсияи Русия дар қойи аввал меистанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки кишварҳои мазкур ҳамчун шарикӣ бозғамии стратегӣ дар таҳкими ҳамкории муносибатҳои иқтисодиву сиёсӣ мақоми баландро ишғол менамоянд. Аз тарафи дигар чунин мавқеъ вобастагии кишварро зиёд карда бошад, аз тарафи дигар имконияти диверсификациякунонии сармоягузорию, ки дар ҷалби сармоя аз дигар кишварҳо ифода мегардад, аҳамияти дучандро дар шароити номуайянии рушди иқтисодиёти ҷаҳон пайдо мекунад.

Дар сохтори гардиши тиҷорати мол инчунин Ҷумҳурии Қазоқистон низ саҳми калон дорад. Нишондиҳандаҳои солҳои охир бо ин кишвар баланд гардида, дар соли 2023 нисбати солҳои пеш қариб 10,3% зиёд гардидааст. Чунин нишондиҳанда аз рушди ҳамкориҳои тиҷоративу нақлиётӣ ва энергетикӣ шаҳодат медиҳад. Таҳким бахшидан ба ин соҳаҳо албатта, ба равандҳои ҷалби сармоягузорӣ таъсири мусбатро мерасонад. Ҷалби сармоягузорию аз ин кишвар барои қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати сабук низ равона сохтан муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар ин бахшҳо мо имконияти татбиқи лоиҳаҳои муштарако доро мебошем.

Аз таҳлилҳои ҷадвал инчунин бармеояд, ки дар айни замон Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии исломии Покистон дар сохтори гардиши тиҷорати мол бо Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми пастарро ишғол менамоянд. Аммо дар соли 2021 тамоюли баландшавиро дар ин самт нишон додаанд. Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии исломии Покистон ба Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) дертар ворид гаштанд ва акнун Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар доираи барномаи ҳамкориҳо дар заминаи созмон соҳаҳои технологияи иттилоотӣ, соҳаи дорусозӣ ва саноати сабукро дар заминаи татбиқи лоиҳаҳои муштарак рушд намояд. Ҷалби сармояи хориҷӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин кишварҳо ҳамчун сарчашмаи нави сармоягузорӣ баррасӣ мегардад.

Ба чунин тавр бо Ҷумҳурии Ўзбекистон гардиши тиҷорати мол низ дар солҳои охир тамоюли баландшавиро касб кардааст. Дар соли 2023 суръати афзоиши ин нишондиҳанда назар бар солҳои пеш 15,4% зиёд гашта, барои дучанд намудани он ду кишвар имкониятҳои боз ҳам васеътарро доро мебошанд. Сабаби асосии густариши нишондиҳандаи мазкур аз таҳкими ҳамкориҳои дучонибаву бисёрҷониба дарак медиҳад. Такмили ҳамкориҳои тиҷоратӣ бо ин мамлакат татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию дучонибаро боз ҳам пурзӯртар менамояд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), барои рушди тиҷорати молҳо, фароҳам овардани фазои сармоягузорӣ ва рафъи монеаҳои рушди ҳамгироии иқтисодӣ ва таъмини амнияти сиёсӣ воситаҳои гуногун дорад. Ҳамгироии иқтисодӣ дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), ба таъсиси бозори ягонаи дорои ҳаракати озоди молҳо, хизматрасониҳо, сармоягузорӣ, инчунин, захираҳои таҳассусии меҳнатӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад [6, с.74]. Вобаста ба ин бояд таъкид кард, ки дар доираи барномаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), яке аз воситаҳои муҳимми рушди ҳамкориҳо татбиқи лоиҳаҳои

муштарак ба ҳисоб меравад. Татбиқи чунин лоиҳаҳо дар самти энергетика, саноати сабук, агробизнес ва инфрасохтор барои ҳамаи кишварҳои созмон ғоидаовар мебошад.

Дар таҳкими рушди ҳамкориҳои созандагӣ бо кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи васеи иқтисодии транзитӣ низ аҳамияти калон дорад. Ҳамкориҳои бисёрҷонибаи нақлиётӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидаткунанда буда, барои кишварҳои транзитӣ судманд мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷорсуи кишварҳои абарқудрат қарор дорад ва мавқеи ҷуғрофияш барои ба кишвари транзитӣ гузаштан, тамоми имкониятҳоро доро мебошад, чунин имкониятҳо равандҳои сармоягузори боз тақвият хоҳанд дод.

Бояд таъкид кард, ки кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), дар доираи барномаҳои иқтисодӣ ба иқтисодии транзитии ин қаламрав диққати ҷиддӣ медиҳанд. Як ҳуди лоиҳаи “Як камарбанд як роҳ” қисми зиёди қитъаи АвуОсиёро дар бар мегирад. Ин лоиҳа кишварҳои рушдбандаро, аз ҷумла «иқтисодҳои нав», ва кишварҳои рушдфтаро ба ҳам мепайвандад. Дар ҳудуди ин лоиҳаи бузург захираҳои ғании табиӣ ҷойгиранд, 63% аҳолии сайёра зиндагӣ мекунад ва ҳаҷми тахминии иқтисодӣ 21 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. То соли 2022 ба ин ташаббус зиёда аз 1 триллион доллар сармоягузори шудааст [3].

Ҳамин тавр истифодаи васеи лоиҳаҳои муштаракӣ нақлиёти логистикӣ барои ҳамаи аъзоёни Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), муфид буда, барои мамлакатҳое, ки иқтисодии калони транзитиро доро мебошанд, он як сарчашмаи муҳими воридоти сармоя ба ҳисоб меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин имкониятҳо барои татбиқи манфиатҳои стратегӣ аз ҷумла, гузаштан ба кишвари транзитӣ дар доираи барномаи Як камарбанд-як роҳ сарчашмаи муҳими судманд баррасӣ мегардад.

Бояд қайд намуд, ки долонҳои нақлиётӣ ва иқтисодии кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), ба воситаи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёфта, дар таҳкими ҳамкориҳои сармоягузори заминаи устувори молиявӣ инфрасохторӣ мегузоранд.

Ҷадвали 3. – Долонҳои нақлиётӣ ва иқтисодии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аҳамияти стратегӣ дошта

Долон	Самт	Аҳамият	Лоиҳаҳои муҳим
Чин - Осиёи Марказӣ - Осиёи Ғарбӣ	Чин - Қазоқистон - Қирғизистон - Тоҷикистон - Эрон	Дастрасӣ ба бозорҳои Чин ва Ховари Миёна, иштирок дар ташаббуси «Як камарбанд - як роҳ»	Шоҳроҳи Душанбе - Кулма -Қарақурум, рушди роҳи оҳани Чин - Қирғизистон - Ўзбекистон
Чин - Қирғизистон - Ўзбекистон - Тоҷикистон - Афғонистон – Эрон	Чин -Қирғизистон - Ўзбекистон - Тоҷикистон - Афғонистон - Эрон	Дастрасӣ ба бандарҳои Чобаҳор ва Гвадар, қоҳиши вобастагӣ аз Чин ва Русия	Шоҳроҳи Душанбе - Шерхон-Бандар - Чобаҳор, лоиҳаи CASA-1000 (содироти нерӯи барқ)
Долони Осиёи Марказӣ	Қазоқистон - Ўзбекистон - Тоҷикистон - Туркменистон	Тақвияти робита бо кишварҳои ҳамсоя, дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ Қазоқистон ва Туркменистон	Роҳи оҳани Душанбе - Тошканд -Оқтӯбе - Атирау, лоиҳаҳои энергетикӣ
Шимол - Ҷануб	Русия - Қазоқистон -	Рушди тиҷорат бо	Роҳи оҳани Душанбе -

	Ўзбекистон - Тоҷикистон - Афғонистон - Ҳиндустон	Ҳиндустон, коҳиши вобастагӣ аз масирҳои чинӣ	Кундуз - Кобул - Ҳирот - Бандар-Аббос, иштирок дар шабакаи INSTC
Сарчашма: Транспортные коридоры ЕАЭС и ШОС – шаг в будущее. URL: https://e-cis.info/news/566/103908/ . Дата обращения 25.10.2025; Страны ШОС создают благоприятные условия для международных автомобильных перевозок. URL: https://mintrans.gov.ru/press-center/news/11591 . Дата обращения 25.10.2025.			

Аз ҷадвали мазкур бармеояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мавқеи ҷор долони нақлиётӣ иқтисодии кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ)-ро доро мебошад. Иқтисодии нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар доираи ин долонҳои нақлиётӣ иқтисодӣ ҳамкорӣ бо бисёрҷонибаро таъмин бахшида, дар заминаи он сарчашмаҳои сармоягузори диверсификасия намояд. Ин албатта, ба мо имконияти ба даст овардани ҳамкорӣ бо сармоягузори бо кишварҳои нав муҳайё месозад.

Хуласа, таҳкими ҳамкорӣ бо кишварони Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ки имруз дар таъмини рушди устувор зарур мебошанд, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои васеи содиротиро фароҳам меоваранд. Аз тарафи дигар татбиқи лоиҳаҳои муштарак сатҳи вобастагии кишварро метавонад коҳиш диҳанд. Дар маҷмӯъ, татбиқи саривақтӣ ва босифати тадбирҳои дар боло зикргардида, барои кишвар шароитҳои судманди иқтисодиро дар заминаи ҷалби сармояи хориҷӣ хоҳад овард.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Данаева М. Х. Инвестиционное сотрудничество в контексте экономической интеграции стран ШОС. Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D051300 - Мировая экономика. Душанбе 2024. С. 64.
2. Офис-группа ШОС БРИКС Уфа 2015 [Электронный ресурс] : <http://ufa2015.ru/>. (Санаи мурочиат 20.08.2025).
3. Один пояс и один путь имеет большое стратегическое значение. [Электронный ресурс]:<https://ru.wikipedia.org/wiki/>. (Санаи мурочиат 25.10.2025.)
4. Р. Алимов. Шос перед саммитом: экономика в фокусе [Электронный ресурс]: <http://russian.people.com>. (Санаи мурочиат 18.08.2025). С.1
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе-2016 С.-26
6. Содиқов М.С. Татбиқи манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ташаккули модели нави ҳамгироии иқтисодӣ (дар мисоли СХШ). Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.13- Иқтисодиёти ҷаҳонӣ. Душанбе, 2022. С. 74.
7. Ходжаев Д.К., Нуруллоев Н.Ф., Привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан/ Ходжаев Д.К., Нуруллоев Н.Ф.,// Маҷмуаи маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Низомии иқтисодиёти миллии дар шароити ташаккули иқтисодиёти ҷаҳон», Крым-2019, Ҷилди 2, С- 617-621
8. Хочазода Д.Қ. Таҳлили сохтори сармояи мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми молия ва иқтисод, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (маҷалаи илмӣ-амалӣ), соҳаи илмҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2022с., №1 (30).- С.183-190

**ПРЕИМУЩЕСТВЕННОЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ СОТРУДНИЧЕСТВО
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С СТРАНАМИ-ЧЛЕНАМИ ШАНХАЙСКОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА (ШОС)**

ХОДЖАЗОДА ДАВРОНЖОН КУРБОНАЛИ,

кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры финансов, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Электронная почта: d.hojaev86@mail.ru.
Телефон: (+992) 918-41-81-11

В этой статье проанализированы приоритетные направления экономического сотрудничества Республики Таджикистан с государствами Шанхайской организации сотрудничества. Автор статьи отмечает, что укрепление экономического и финансового сотрудничества с странами-членами Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) открывает для Республики Таджикистан новые возможности экономического развития, поскольку многие страны ШОС обладают значительными инвестиционными и финансовыми ресурсами, что создаст прочную основу для реализации стратегических целей Республики Таджикистан.

В разделе анализа статьи автор рассмотрел несколько приоритетных направлений экономического сотрудничества Республики Таджикистан с государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) и сделал вывод, что упомянутые направления в будущем могут стать основой для развития экономики страны.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, приоритетные направления, диверсификация, экономика, инвестиции, источники инвестиций, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная среда, ВВП, транспортные и экономические коридоры, совместные проекты, инвестиции в промышленные отрасли, конкуренция, оборот внешней торговли.

**PRIORITY AREA OF ECONOMIC COOPERATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN WITH THE MEMBER COUNTRIES OF THE SHANGHAI COOPERATION
ORGANIZATION (SCO)**

KHOJAZODA DAVRONJON KURBONALI

candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor, the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Phone: (+992) 918-41-81-11

This article analyzes the priority areas of economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the member states of the Shanghai Cooperation Organization. The author of the article notes that strengthening economic and financial cooperation with the member countries of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) opens up new economic development opportunities for the Republic of Tajikistan, as many SCO countries have significant investment and financial resources, which will create a solid foundation for achieving the strategic goals of the Republic of Tajikistan.

In the analysis section of the article, the author examined several priority areas of economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the member states of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and concluded that these areas could become the basis for the country's economic development in the future.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, priority areas, diversification, economy, investments, sources of investment, foreign direct investment, investment environment, GDP, transport and economic corridors, joint projects, investment in industrial sectors, competition, foreign trade turnover.

Муқарриз: Ашуров И. С., д.и.и., профессори кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 330.43 + 631 + 330.46 (575.3)

ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ ТАТБИҚИ ЭКОНОМЕТРИЯ ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ДАР
ҶАРАӢНИ РАҚАМИКУНОӢ

ХУҶАҚУЛОВ НИӢЗ ҶУМАЕВИЧ,

омӯзгори калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид
Носир, 33. Тел.: 918.70.12.15.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҷенкунии ҳодисаҳо ва ҷараёнҳои гуногуни хоҷагидорӣ бо усулҳо ва моделҳои эконометрӣ ва нақши эконометрия ҳамчун равияи илми иқтисодии алоҳидаи мустақил, пуррақунандаи микро ва макроиқтисодиёт, баъзе муаммоҳои мубрами татбиқи он дар ташкил, баҳисобгирӣ, таҳлил, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт, инчунин идоракунии соҳаи хоҷагии қишлоқ дар ҷараёни иқтисоди рақамӣ ва идоракунии рақамӣ дида баромада шудааст. Мафҳум, таъриф, мақсад, вазифаҳои эконометрия, зарурият ва имконияти татбиқи он, нафақат дар хоҷагиҳо, корхонаҳо, балки дар соҳаи хоҷагии қишлоқ дар ҷараёни рақамикунонӣ дар умум оварда шудааст. Дар шароити муосири рақамикунонӣ, зарурият ва имконияти татбиқи методҳо, моделҳо ва моделсозии эконометрӣ, ҳамчун усули татқиқоти рафтори тағйирёбандаҳои омилӣ ва натиҷавӣ дар шароити ҷой доштани хавфҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ, инчунин ҳолатҳои номуайяни ғайричашидошт дар хоҷагии қишлоқ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: эконометрия, модел, усулҳо, моделсозии математикӣ, моделсозии эконометрӣ, хоҷагии қишлоқ, иқтисоди рақамӣ, ҷараёни рақамикунонӣ, идоракунии рақамӣ, идоракунии рақамии хоҷагии қишлоқ.

Муаммои рақамикунонии самтҳои гуногуни хоҷагидорӣ, ҳодисаҳо ва ҷараёнҳои истеҳсолӣ, ташкил, баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ ва оморӣ, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ, таҳлил ва идоракунии равандҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ дар умум, корхонаҳо, ташкilotҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ дар алоҳидагӣ, инчунин тамоми соҳаҳои, ки бо кишоварзӣ алоқамандҳои хоҷагидорӣ, техникӣ, технологӣ ва иқтисодӣ доранд, фаро мегирад. Соҳаи кишоварзӣ бо як гурӯҳи калон ва муайяни соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллий, дар самти истеҳсол намудани воситаҳои асосӣ ва гардон, инчунин хизматрасониҳои машғул мебошанд ва дар навбати худ як қисми муайяни маҳсулоти кишоварзиро дар ҷараёни истеҳсолот, ҳамчун ашёи хом истифода мебаранд ё ин ки маҳсулоти ниҳой истеъмол меkunанд, алоқамандии зич дорад. Маълум аст, ки дар натиҷаи чунин ҳампайвастагӣ, синтези соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллий, як хоҷагии маҳсус бо номи комплекси аграрӣ-саноатӣ (КАС) ташаккул меёбад, фаъолият мекунад ва рушд меёбад. Охирон як системаи бутуни мураккаб ё ин ки беҳад мураккаби иқтисодиро ташкил медиҳад, мақсади ягона дорад ва ҳамаи ташкилдихандаҳояш барои расидан ба ҳамон мақсади ягонаи умумӣ фаъолона иштирок меkunанд.

Масъалаи баҳисобгирӣ, омӯзиши рафтор ва ҷараёнҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ, ташкил, таҳлил, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ идоракунии чунин системаи мураккаб, дар қатори усулҳои тадқиқотии ҷӣ классикӣ ва ҷӣ ҳозираи мавҷуд буда, такмил додани онҳо, ихтироъ намудани усулҳои наватаринро талаб мекунад. Дар ин самт истифодабарии усулҳо, моделҳо ва системаи моделҳои математикӣ, эконометрӣ, математикаи амалӣ, математикаи ҳисоббарор, барномасозии математикӣ (хаттӣ, ғайрихаттӣ, стохастикӣ ва ғайра) ба мақсад мувофиқ мебошад. Ноил шудан ба чунин мақсад тадбиқ намудани васеи технологияи компютери замонавӣ, системаҳои

иттилоотӣ, информатикаи иқтисодӣ, иқтисоди рақамӣ, ба маънои имрӯза, рақамикунонии ҳамаи ҷанбаҳои системаи иқтисодиро тақозо мекунад.

Дар замони муосир ҷараёни истифодабарии мошинаҳои ҳисоббароии электронӣ (хурд, миёна ва калон) дар умум, технологияи компютерӣ дар ҳолати алоҳидаи махсус, баландшавии тамоюли зудтағйирёбии (экстенсивӣ ва интенсивӣ) рақамикунонӣ ва рушди технологияи рақамӣ, дигаргуншавиҳои босуръат дар ҷараёнҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, зиёд намудани харочотхоро дар ҳамаи ҷараёнҳо, намудҳои гуногуни воситаҳои кӯҳна, қарахтшуда, ки дар ҷараёни истеҳсолот истифода бурда мешаванд, талаб мекунад. Аз ин лиҳоз, дар шароити муосир тарзҳо, роҳҳо, усулҳои анъанавии мавҷудбударо истифода бурдан, онҳоро такмил додан ва ихтироъ намудани усулҳои нав ва наватарини инноватсионии ташкил, баҳисобгирӣ, таҳлил, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ ва идоракунии на фақат соҳаи кишоварзӣ, сектори КАС, балки ҳамаи ансамбли соҳаҳои иқтисоди миллий зарур мебошад.

Моделҳои рушди иқтисодӣ, ки ба рақамикунонии равандҳои технологияи системаи иқтисодӣ ва баҳисобгирии онҳо асоснок карда шудааст, ҳаматарафа фарогирии ҷараёнҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва саноат, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисоди миллий, истифодабарии моделҳои коршоям, ҳамандом ё ин ки ҳамҷеҳраҳои рақамӣ, технологияи аддитивӣ, роботикунӣ, лоиҳакашӣ, истеҳсолот ва моделиронидани рақамии математикӣ, эконометрӣ ва ғайраро дар назар дорад.

Ҳамаи ҷараёнҳои зикршуда барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, салоҳияти нодири нафақат сатҳи ҷумҳуриявӣ, балки ҷаҳонӣ дошта, системаи идоракунии иттилоотӣ дар рушдҳои илм ва амалия яқуминдараҷа мебошад ва муҳиммияти ба худ хосро дорад.

Дар шароити муосир аз тарафи давлат, соҳаи маориф ва илм, корхонаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ, соҳибкорон ва ғайра ба мутахассисони болаёқат, ҷиддӣ, донишманд, ки миқдори зиёди маълумотро коркард ва таҳлил карда, моделҳои математикиро эконометро тартиб дода, ҳал карда, натиҷаи гирифташударо маънидод карда, фаҳмонда метавонанд ва моделикунонии компютериро медонанд, талабот зиёд шуда истодааст ва дар оянда низ хоҳад афзуд. Донишҳо, таҷриба, таълим ва маърифати хуби таҳлилкунӣ, коркарди компютери маълумот, моделикунонӣ ва лоиҳакашӣ талаботи аввалиндараҷа ба мутахассисони соҳаи рақамикунонии системавӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ-техникӣ ва оморӣ, инчунин моделикунонӣ ва лоиҳасозии маҳсулот ва технология, ба ҳаракат даровардани маҳсулотҳо, хизмат (хизматрасонӣ) дар бозори мувофиқ асоси рақобатпазирии онҳо мебошад.

Дар ин ҷо, дар ҷунин вазъият, барои ташкил намудани ҷараёни рақамикунонӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ ва идоракунӣ, инчунин таъмин намудани фаъолияти оптималии ҷараёни рақамикунонӣ зарурияти татбиқ намудани воситаҳои математикиро эконометрӣ ба миён меояд. Охири ба он асоснок карда мешавад, ки консепсияи тадқиқотҳои комплексӣ ва системавии системаҳои биёрсатҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки дар шароити номуайяни муҳити атроф амал мекунад. Дар ин ҳолат аз нафароне, ки қарори идоракунӣ қабул мекунанд зарурати дониш, ё ин ки доштани маърифати эконометрӣ, тафаккури баланди мантиқӣ, аналитикӣ ва системавиро, талаб мекунад, ки ба таъмин намудани он усулҳо ва моделҳо, инчунин методологияи эконометрӣ таъин кардашудааст. Қайд кардан ҷои аҳамият аст, ки усулҳо ва моделҳо, инчунин методологияи эконометрӣ равиши таҳқиқоти ҳамаҷанбадор, мавзӯ ва объекти таҳқиқоти он алоқамандҳои миқдорӣ, қонуниятҳои амалкунӣ ва рушдҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Маълум аст, ки моделсозӣ яке аз усулҳои самаранок ва паҳншудаи илмӣ таҳқиқоти иқтисодӣ буда, ҷараёни тадқиқоти системаи иқтисодии воқеиро бо роҳи тартиб додани модел,

омӯхтани хосиятҳои он, кӯчондан ё ин ки гузарондани натиҷаи гирифташуда ба системаи моделикунонишаванда ё ин ки моделикунонидашуда мебошад, яъне шарҳ додани натиҷаи гирифташудаи математикӣ ба забони илмӣ иқтисодӣ ифода менамояд. Азбаски дар шароити муосир, ки дар ҳар як қадами фаъолияти худ бо хавфу хатарҳо ва номуайянии рӯ ба рӯ мешавад, дар модел тасвир кардани онҳо оид ба ҳар як ҳодиса, чараёнҳои иқтисодии кишоварзӣ, рафтори тағйирёбандаҳои дар модел фарогирифташуда, мантиқан дуруст интиҳоб намудани тағйирёбандаҳои омилӣ ва натиҷавӣ, инчунин алоқамандӣҳо ва вобастагиҳои байни онҳо, дониши ҳаматарафаи мукамал доштан, бузургҳои доимӣ ва тағйирёбандаҳоро муайян карда тавоништан, аз байни онҳо тағйирёбандаҳои омилӣ ва натиҷавиро интиҳоб карда гирифтани ва онҳоро ба ҳамдигар пайваस्त карда омӯхта тавоништан лозим мешавад. Дар ин ҷо нафақат дониши мукамали иқтисодӣ, технологӣ, математикӣ доштан, балки фикрронии мантиқӣ (мантиқи математикӣ ва иқтисодӣ), барномаҳои мошинавии мавҷудбударо истифода бурда тавоништан, онҳоро такмил додан ва барномаҳои мошинавии нав тартиб додан, ба амал татбиқ карда тавоништан низ ба кор меравад.

Дар шароити муосир дар таҳқиқоти иқтисодии соҳаи кишоварзӣ аз усулҳои моделсозии математикӣ ва эконометрӣ васеъ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ин самт як қатор муаммоҳо мавҷуд мебошад, ки онҳоро бояд ҳал кард.

Ворид шудани риёзиёт ба низоми илмҳои иқтисодӣ мақсади пеш бурдани илми иқтисодӣ, дақиқтар намудани моҳият, мазмун ва нишондиҳандаҳои он, ғайр бардонидани мундариҷаи он, баланд бардоштани дараҷаи саҳеҳияти барномаҳои истехсолӣ, муайян намудани вариантҳои оптималӣ ва пешгӯикунӣ, инчунин аз байн бурдани ё ин ки минималӣ намудани хатогиҳо (бақияҳо) дар роҳи пешбурди назария ва амалия, инчунин усулҳои таҳқиқоти иқтисодӣ ва методологияи илми иқтисоди кишоварзӣ, кор карда баромадани нишондиҳандаҳои пешгӯикунӣҳо ва ғайраҳо дорад.

Роҳи тай намудани татбиқи низоми илмҳои риёзӣ дар иқтисодиёт нишон медиҳад, ки риёзиёт (ё ин ки эконометрия) ба мақсади дар назди худ гузоштааш расид ва бо ифтихор нақши худашро илро карда тавонист.

Маълуми чунин илмҳои «решавӣ» дар яқъоягӣ, дар натиҷаи баҳамалақамандӣ, вобастагӣ ва таъсиркунии синергетикӣ на фақат ба инкишофи илм тақон медиҳанд, балки илми навро низ тавлид мекунанд. Дар асоси чунин соҳаҳои илм фанҳои наво пайдо мешавад, ки омӯзиш ва ба амал татбиқ намудани онҳо аз манфиат ҳолӣ нест. Чунин фанҳое мавҷуд аст, ки на фақат фанҳои алоҳида ё ин ки маълуми фанҳои ба онҳо наздик ва яқъинса, балки аз ҷиҳати методӣ ва методологӣ, мавзӯ ва мундариҷаи аз ҳамдигар дурбуда низ метавонад ба онҳо тақя кунад. Дар ин бора фанӣ ё ин ки илми риёзиёт, кибернетика, иқтисоди риёзӣ, омили риёзӣ ва эконометрия низ аз ин истисноӣ надорад.

Масалан, омӯхтани эконометрия дар назар дорад, ки донишандӯзон ба як қатор фанҳои иқтисодӣ, омили ва риёзӣ, мисли назарияи иқтисодӣ ва ҷузъҳои таркибии он микроиқтисодиёт, мезоиқтисодиёт ва макроиқтисодиёт, омили иқтисодӣ, алгебраи хаттӣ, алгебраи матритсавӣ, алгебраи векторӣ, омили риёзӣ, назарияи умумии омор, омили иқтисодӣ, иқтисоди кишоварзӣ, илмҳои технологӣ оид ба тайёр намудани маҳсулоти саноатӣ, растанипарварӣ, боғдорӣ, чорводорӣ ва коркард кардани онҳо, маркетинг ва ғайраҳо шинос мебошанд.

Ҳамин тариқ, эконометрия илм оид ба қабул намудани қарори идоракунӣ дар фазои номуайяниҳои иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Аз ин лиҳоз зарурати дар таҳқиқотҳои илмӣ иқтисоди соҳаи кишоварзӣ дар қатори барномасозии оптималӣ, моделсозии математикӣ, моделсозии математикии системавӣ истифодабарии усулҳо ва моделҳои эконометрӣ ба миён меояд. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки усулҳо ва моделҳои

эконометрӣ воситаҳои самараноки илмӣ ташкил, таҳлил, пешгӯикунӣ, банақшагирӣ ва идоракунии соҳаи кишоварзӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, бояд ҳар як таҳқиқотчиӣ соҳаи мазкур аз ҷунин имкониятҳо васеъ истифода бурда тавонад, ки ба таъмин намудани рушди устувори соҳа сахмгузор бошад, дар ташкил намудани иқтисоди рақамӣ дар хоҷагии қишлоқ ва идоракунии рақамӣ -иштироки ғайбӣ кунанд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024. Нашриёт. Шарқи озод. 2024. – 38 с.
2. Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года №642.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Душанбе -2021. Ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябрии соли 2021, №460 тасдиқ шудааст.
4. Афанасьев В. Н., Юзбашев М. М., Гуляева Т. И. Эконометрика. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 256 с.
5. Кейн Э. Экономическая статистика и эконометрия. Введение в количественный экономический анализ. Выпуск 1. – М., «Статистика», 1977. – 255 с.
6. Кейн Э. Экономическая статистика и эконометрия. Введение в количественный экономический анализ. Выпуск 2. – М., «Статистика», 1977. – 232 с.
7. Нусратуллин И. В. Методы исследований в экономике. – Уфа: БИСТ (филиал) ОУП ВО «АТ и СО», 2015. – 228 с.
8. Орлова Е. В. Эконометрическая методология исследования систем. Москва: ИНФРА-М, 2021. – 221 с.
9. Орлова Е. В. Компьютерное моделирование экономики: Эконометрический подход. – Уфа: УГАТУ, 2016. – 221 с.
10. Сигал А. В. Моделирование экономики. М.: ИНФРА-М., 2021. – 283 с.
11. Фельс Э., Тинтнер Г. Методы экономических исследований. – М.: «Прогресс», 1971. – 151 с.
12. Шаттелес Т. Современные эконометрические методы. М., «Статистика», 1975. – 240 с.

К ВОПРОСАМ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОНОМЕТРИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ

ХУДЖАКУЛОВ НИЁЗ ДЖУМАЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Тел.: 918. 70. 12.15

В данной статье рассматривается исторический аспект возникновения и развития эконометрии как отдельной самостоятельной отрасли экономической науки, некоторые актуальные проблемы её применения в организации, анализе, прогнозировании, планировании и цифровизации экономики, а также управлении отраслей сельского хозяйства в процессе цифровой экономики и цифрового управления в условиях экономического риска и неопределенности. Приводятся понятие, определение, цель и задачи эконометрии, необходимость и возможность её применения не только в хозяйствах и предприятиях, но и в отрасли сельского хозяйства в процессе цифровизации в целом. Обосновывается необходимость и возможность применения методов, моделей и эконометрического

моделирования как метод исследования, поведение факторных и результативных переменных в условиях производственных и экономических рисков, а также непредвиденных, неопределенных случаев в сельском хозяйстве в современных условиях цифровизации.

Ключевые слова: *эконометрия, модель, методы, математическое моделирование, эконометрическое моделирование, сельское хозяйство, цифровая экономика, процесс цифровизации, цифровое управление, цифровое управление сельского хозяйства.*

**ON THE ISSUES OF APPLICATION OF ECONOMETRICS IN AGRICULTURE IN
THE PROCESS OF DIGITALIZATION
KHUDZHAKULOV NIYOZ DJUMAEVICH,**

Senior Lecturer, Department of Public Administration and National Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str., 33. Mob.: 918.70.12.15.

This article examines the measurement of various economic phenomena and processes using econometric methods and models, as well as the role of econometrics as an independent scientific discipline within economics. It highlights how econometrics complements both micro- and macroeconomics and addresses several pressing issues related to its application in the organization, accounting, analysis, forecasting, planning, and digitalization of the economy, particularly in the management of the agricultural sector within the framework of the digital economy and digital governance.

The article defines the concept, purpose, and functions of econometrics and discusses the necessity and feasibility of its application not only in enterprises and organizations but also in agriculture amid the process of digital transformation. It substantiates the relevance and potential of applying econometric methods, models, and modeling as a research tool for analyzing the behavior of independent and dependent variables, especially under conditions of production and economic risks and unexpected uncertainties in the agricultural sector.

Keywords: *econometrics, model, methods, mathematical modeling, econometric modeling, agriculture, digital economy, digitalization process, digital management, digital governance in agriculture.*

*Муқарриз: Асоев М., номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва
иқтисоди миллии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

ТДУ: 331.5(597.43)

ВАЗӢИ ШУӢЛ ВА БЕКОРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

ХАЛИЛОВА УМЕДАҶОН ОЛИМОВНА,

докторанти фалсафа (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-18-65-28.

Мақола ба таҳлили амиқи вазъи шуғл ва бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, дар он масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар заминаи бозори меҳнат мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф бо истифода аз маълумоти оморӣ ва назарияҳои муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ нишон медиҳад, ки бозори меҳнати кишвар таҳти таъсири афзоиши босуръати аҳолии тағйироти сохтори иқтисодӣ ва омилҳои демографияву иҷтимоӣ қарор дорад. Дар мақола таъкид мегардад, ки сиёсати давлатии танзими бозори меҳнат бояд ба рушди касбият, ташикили ҷойҳои нави корӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва ҳимояи гурӯҳҳои осебпазир, баҳусус ҷавонон ва занон равона карда шавад. Таҳқиқоти мазкур бо таҳлили динамикаи аҳолии машғул аз рӯйи бахшҳои иқтисодӣ, ташиқули ҷойҳои корӣ ва арзёбии омилҳои таъсиррасон ба бозори меҳнат, барои таҳияи сиёсати муассири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ заминаи илмиро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: шуғл, бекорӣ, бозори меҳнат, сиёсати шуғл, аҳолии машғул, захираҳои меҳнатӣ, ҷавонон, муҳоҷирати меҳнатӣ, сиёсати давлатии иҷтимоӣ, рушди касбӣ, таҳлили оморӣ, баҳиши воқеӣ, хизматрасонӣ.

Муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ ҳар кишвар бо мушкилотҳои шуғл ва бекорӣ алоқамандаст. Вазъи шуғл ва сатҳи бекорӣ нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳома буда, ба устувории иқтисоди миллӣ ва сатҳи зиндагии аҳолии таъсири бевосита мерасонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кишвари дорои аҳолии ҷавон ва захираҳои меҳнати зиёд аст, омӯзиш ва баҳодиҳии ин масъала муҳим арзёбӣ мегардад.

Бозори меҳнат ҷузъи асосии низоми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳома ба ҳисоб рафта, дар таъмини рушди устувори кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии нақши таъсиркунанда дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар раванди рушди иқтисодӣ қарор дорад, вазъи бозори меҳнат яке аз масъалаҳои мубрами рӯз арзёбӣ мегардад. Чунки бо назардошти афзоиши аҳолии баҳусус ҷавонон ва тағйирёбии сохтори иқтисодӣ, талабот ба ҷойҳои корӣ ва муносибатҳои меҳнатӣ тағйир меёбад. Аз ин рӯ, таҳкими сиёсати давлатии шуғл ва рушди бозори меҳнат барои таъмин намудани ҷойҳои нави корӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои тамоми кишрҳои ҳома аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Ҷанбаҳои муҳталифи бозори меҳнатро муҳаққиқ Комилов С.Ҷ. таҳқиқ намуда, қайд менамояд, ки «бозори меҳнат дар Тоҷикистон дорои як қатор хусусиятҳои хосе мебошад, ки дар робита ба онҳо даҳолати мақсадноки давлат зарур аст. Ҳадафи асосии сиёсати давлатӣ дар самти танзими шуғл, таъмини аҳолии бо ҷойҳои корӣ, рушди низоми тайёрии касбӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Ин омилҳо ҳамчун самтҳои муҳими стратегӣ барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум арзёбӣ мегарданд»[3, с.57]. Профессор Комилов С.Ҷ. таъкид мекунад, ки бозори меҳнат дар Тоҷикистон дорои хусусиятҳои махсус буда, дар кишвар бо омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки ба шароити маҳаллӣ вобастаанд, фарқ мекунад. Масалан, сатҳи бекорӣ, сатҳи малакаи кормандон, сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ ва м.и. Азбаски бозори меҳнат дорои мушкилоти хоси худ мебошад, мақомоти давлатӣ бояд дар он даҳолати фаъол ва мақсаднок дошта бошанд. Ин маънои онро дорад, ки давлат бояд сиёсат

ва барномаҳои мушаххасро амалӣ созад, ки дар рушди бозори меҳнат ва таъмини шуғл мусоидат кунанд.

Муҳаққиқ Файзуллоев Б.С. оид ба вазъи воқеии бозори меҳнат таҳқиқот бурда, қайд менамояд, ки «шароити муосир маҷмуи чараёнҳои пуршиддати рақобати меҳнатӣ, тамоюли афзояндаи бекорӣ, тағйирёбандагии пайвастаи талаботи касбӣ ва имкониятҳои маҳдуд роҷеъ ба ҳавасмандгардонии натиҷаи меҳнат масъалаи таҳлил, баҳогузорӣ ва дарёфти муҳимтарин самтҳои ташаққул ва инкишофи бозори меҳнатро дар худ таҷассум мекунад»[8, с.184]. Ба ақидаи ӯ, бозори меҳнат дар шароити муосир зери таъсири чараёнҳои пуршиддати рақобати меҳнатӣ қарор дорад. Яъне, дар бозор рақобати зиёд миёни корчӯён ва корфармоён вучуд дорад, ки ин ба ҳадди зиёди мураккабият ва тавозуни назарраси талабот ва пешниҳод таъсир мерасонад. Дар баробари ин, масъалаи муҳими дигаре дар бозори меҳнат ин афзоиши бекорӣ мебошад, ки тамоюли афзояндаи он метавонад ба мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ оварда расонад.

Муҳаққиқи рус Н.Г. Вишневская қайд мекунад, ки «мушкилоти бекорӣ ва таъмини шуғли аҳоли дар дилхоҳ шароити иқтисодӣ иҷтимоӣ мубрам ва аввалиндараҷа шуморида мешавад. Ин вазъият чун анъана дар шароити бухронҳои иқтисодӣ боз пуршиддатар мегардад. Бояд тазаққур дод, ки дар ин гуна шароит таъсири бештар ба ҷавонон мерасад, зеро онҳо аз ҷумлаи гурӯҳи особпазири ҷамъият ба ҳисоб мераванд»[2, с.24]. Бояд қайд намуд, ки Н.Г. Вишневская мушкилоти бекорӣ ва таъмини шуғли аҳолиро ҳамчун масъалаҳои марказӣ дар вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳо медонад. Ба андешаи ӯ, ҷавонон ҳамчун гурӯҳи осебпазир бояд дар маркази диққати сиёсати давлатӣ ва ҷораҳои иҷтимоӣ қарор дошта бошанд. Дар натиҷа ин муносибат метавонад ба ҳамоҳангсозии ҷорабиниҳои давлатӣ оид ба ташкили дастгирии ҷавонон ва эҷоди шароити мусоид барои шуғл ва таҳсил мусоидат намояд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили нуқтаи назари олимони соҳа, метавон хулоса намуд, ки бозори меҳнат дар Тоҷикистон хусусиятҳои вижагии худро дошта, барои рушди устувор ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум ниёз ба даҳолати мақсадноки давлат дорад. Сиёсати давлатӣ бояд ба эҷод ва танзими ҷойҳои корӣ, рушди малакаҳои касбӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ равона гардад. Дар шароити рақобати шадид ва тағйирёбии доимии талаботи касбӣ, афзоиши бекорӣ ва маҳдудиятҳои ҳавасмандсозӣ масъалаҳои муҳими бозори меҳнат мебошанд, ки барои ҳаллу ҷасли онҳо таҳлил ва ҷораҳои навро тақозо мекунанд. Ҳамзамон, мушкилоти шуғл дар шароити бухронҳои иқтисодӣ шиддат ёфта, бештар ба ҷавонон таъсир мерасонад, ки барои дастгирии ин гурӯҳ бояд ҷораҳои махсус андешида шаванд.

Бояд қайд намуд, ки шуғл ва бекорӣ яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ дар ҳар як кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. «Дар шароити рушди босуръати демографӣ, тағйирёбии сохтори иқтисодӣ ва таъсири равандҳои ҷаҳонӣ, масъалаи таъмини аҳоли бо ҷойи кор ва коҳиши сатҳи бекорӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад»[6, с.116-117]. Шуғли пурраи аҳоли на танҳо барои таъмини даромади шахсони қобили меҳнат, балки барои рушди устувори иқтисоди миллӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Мувофиқи сарчашмаҳои мавҷуда, динамикаи шумораи аҳолии машғул ба меҳнат ва сатҳи шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи муҳим барои арзёбии вазъи бозори меҳнат ва самаранокии сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. «Бо назардошти аҳамияти стратегӣ доштани масъалаи шуғл дар таъмини сатҳи зиндагии аҳоли»[7, с.42], коҳиши сатҳи бекорӣ ва рушди иқтисоди миллӣ таҳлили омилҳои дохилии бозори меҳнат ва муайянсозии афзалиятҳои сиёсати давлатӣ зарур мебошад. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 1 динамикаи шумораи аҳолии машғул ва сатҳи шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Чадвали 1. - Динамикаи шумораи аҳолии машғул ва сатҳи шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023/2019 бо %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4	10288,3	105,9
Захираҳои меҳнатӣ – ҳамагӣ, ба ҳисоби миёна дар як сол, ҳаз. нафар	5521	5585	5653	5754	5990	107,3
аз он ҷумла:						
- аҳолии машғул	2463	2506	2534	2545	2625	104,7
- бекорони расман эътирофшуда	51	51	55	55	50	98,0
Ҳиссаи аҳолии машғул дар шумораи аҳолии доимӣ, %	26,4	25,8	25,6	25,3	25,5	-
Сатҳи бекорӣ, %	2,0	2,1	2,1	2,1	1,8	-

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2024. – С.11.

Маълумотҳои оморӣ чадвали 1 нишон медиҳад, ки шумораи аҳолии доимӣ дар Тоҷикистон дар ин давра аз 9313,8 ҳазор нафар дар соли 2019 ба 10288,3 ҳазор нафар дар соли 2023 расидааст, ки ба афзоиши 5,9% баробар аст. Захираҳои меҳнатӣ, ки аҳолии қобили меҳнати мамлакатро дар бар мегирад, дар панҷ соли таҳлилшаванда, аз 5521 ҳазор нафар дар соли 2019 то ба 5990 ҳазор нафар дар соли 2023 афзоиш ёфта аст, ки ба афзоиши 7,3% баробар аст. Аҳолии машғул ба меҳнат низ тамоюли афзоишбиро нишон медиҳад: аз 2463 ҳазор нафар дар соли 2019 то 2625 ҳазор нафар дар соли 2023 ё ба 4,7% баробар аст. Бо вучуди ин, суръати афзоиши аҳолии машғул аз афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва аҳолии умумӣ камтар аст. Шумораи бекорони расман эътирофшуда тақрибан аз 51–55 ҳазор нафар дар солҳои 2019–2022 то 50 ҳазор дар соли 2023 кам шудааст (коҳишбӣ 2%). Сатҳи бекорӣ, тибқи маълумоти расмӣ, дар солҳои таҳлилшаванда аз 2,0% дар соли 2019 то 1,8% дар соли 2023 кам шудааст. Ин сатҳи коҳишбӣ метавонад нишондиҳандаи беҳтаршавии вазъи шуғл дар мамлакат бошад. Ҳиссаи аҳолии машғул дар шумораи аҳолии доимӣ аз 26,4% дар соли 2019 ба 25,5% дар соли 2023 коҳиш ёфтааст, ки нишонаи коҳиши сатҳи фарогирии аҳоли ба фаъолияти меҳнатӣ мебошад.

Ҳамин тавр, бозори меҳнат дар Тоҷикистон дар шароити афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ қарор дорад, аммо рушди ҷойҳои корӣ бо ин суръат мувофиқат намекунад. Ҳамзамон коҳишбӣи ҳиссаи аҳолии машғул дар муқоиса бо шумораи умумии аҳоли нигаронкунанда буда, зарурати густариши шуғл ва фароҳамсозии имкониятҳои бештарро тақозо мекунад.

Барои беҳтарсозии вазъи шуғл ва коҳиши сатҳи бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки имкониятҳои фароҳамсозии ҷойҳои нави корӣ васеъ гарданд, таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзӣ тақвият дода шаванд, механизми сабти расмӣи бекорон тақмил ёбад, соҳибкорон ҳавасманд карда шаванд, то ин ки дар мамлакат шароити хуби меҳнатӣ бо мақсади кам кардани вобастагӣ аз муҳожирати меҳнатӣ муҳайё гардад.

Ҳолати муосири шуғл ва бекорӣ яке аз масъалаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бевосита ба рушди устувори иқтисодӣ ва фароҳамсозии шароити зиндагии аҳоли таъсири калон мерасонад. Омӯзиши аҳолии машғул дар иқтисодиёт ва

тақсимои онҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ барои дарки воқеияти бозори меҳнат ва таҳияи сиёсати муассири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳамияти хоса дорад.

Дар Тоҷикистон, ки иқтисодиёташ асосан ба соҳаҳои кишоварзӣ, саноат ва хизматрасонӣ тақия мекунад, вазъи шуғл дар бисёре аз ин бахшҳо нобаробар аст ва сатҳи бекорӣ, махсусан дар миёни ҷавонон ва занон, ҳанӯз ҳам масъалаи мубрам боқӣ мемонад. Тағйирот дар сохтори иқтисодӣ, таъсири омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин сатҳи пасти рушди баъзе аз соҳаҳои боиси нобаробарӣ дар ҷойи қор ва пайдоиши бекорӣ дар баъзе бахшҳо шудааст. Аз ин рӯ, таҳлили аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ имконият медиҳад, ки сатҳи шуғл дар бахшҳои мухталиф муайян ва омилҳои таъсиррасон ба он ошкор гарданд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. – Динамикаи аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурии аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019 бо %
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул, ҳаз.наф	2463,4	2506,2	2533,5	2545,0	2625,3	106,6
Дар бахши воқеӣ, ҳаз.наф	1731,0	1754,4	1764,1	1839,5	1854,5	107,1
Бахши хизматрасонӣ, ҳаз.наф	732,4	751,8	769,4	705,5	770,8	105,2

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2024. – С.86.

Омили ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки чӣ гуна шумораи аҳолии машғул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019 - 2023 тағйир ёфтааст. Дар соли 2019 шумораи умумии аҳолии машғул 2 463,4 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда то соли 2023 ба 2 625,3 ҳазор нафар расидааст, ки афзоиши 161,9 ҳазор нафар ё 6,6 фоизро нишон медиҳад. Ҳарчанд суръати афзоиш на он қадар баланд аст, аммо нишон медиҳад, ки иқтисоди миллӣ дорои тамоюли рушд ва тавсеаи фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Шумораи аҳолии машғул дар бахши воқеӣ (саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва дигар соҳаҳои истеҳсоли) низ аз 1 731,0 ҳазор нафар дар соли 2019 то 1 854,5 ҳазор нафар дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилӣ 7,1% афзоиш ёфта, аз афзоиши ҷойҳои қорӣ навал далолат мекунад. Ин раванд нишон медиҳад, ки саноатикунонии босуръати кишвар, ки ҳадафи 4-уми мамлакат ба ҳисоб меравад, натиҷаҳои амалии худро пайдо мекунад. Афзоиши ҷойҳои қорӣ дар бахши воқеӣ метавонад ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ ва васеъшавии имкониятҳои содиротии мамлакат мусоидат намояд. Бахши хизматрасонӣ дар соли 2019 732,4 ҳазор нафарро ташкил дода, то соли 2023 ин рақам ба 770,8 ҳазор нафар расидааст. Дар маҷмӯъ, ин бахш дар панҷ сол 5,2% афзоиш ёфтааст. Бо вучуди ин, дар соли 2022 қорӣҳои муваққатии шумораи қорӣгон ба қайд гирифта шудааст (705,5 ҳазор нафар), ки эҳтимолан ба таъсири пандемияи COVID-19, қорӣшӯбии бахши сайёҳӣ ва савдо, инчунин маҳдудиятҳои иқтисодӣ вобаста мебошад. Аммо соли 2023 нишон медиҳад, ки ин бахш тавонист аз бӯҳрон раҳо ёбад ва бо суръати устувор рушд кунад.

Фаъолияти меҳнатӣ, вазъ ва рушди бозори меҳнат асосан бо тақия ба принципи “зарурат”-и А. Смит ба роҳ монда мешавад. Ба ибораи дигар, давлат танҳо дар он самтҳои дахлалат ва мудохилаи танзимгарона анҷом медиҳад, ки механизмҳои бозорӣ бинобар сабабҳои мухталиф наметавонанд ба таври мустақим амал кунанд. Маҳз дар ҷунин бахшҳо танзими давлатӣ на

танҳо қобили қабул, балки ҳатмӣ ва муфид доништа мешавад. Аз ин рӯ, танзими бозори меҳнат ҳамеша дорои аҳамияти ҷиддӣ аст, зеро ин бозор хусусияти тағйирёбандаи доимӣ дорад ва таҳти таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ қарор дорад. Ин омилҳо муносибатҳои меҳнатиро тағйир дода, ба сохтор ва фаъолияти умумии бозори меҳнат таъсир мерасонанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Лехтянская Л.В., якчанд омилҳои асосӣ мавҷуданд, ки ба самаранокии танзими вазъи бозори меҳнат таъсир мерасонанд. Аз ҷумла, ба ин омилҳо дохил мешаванд:

- «- сатҳи умумии рушди иқтисоди миллӣ;
- болоравии музди меҳнат;
- афзалият додан ба баъзе касбҳо ва ё баръакс, коҳиши эътибор ва нуфузи баъзе ихтисосҳо;
- тағйирёбии вазъи демографӣ дар кишвар;
- дигаргуниҳо дар тарзи фароғати аҳоли»[4, с.603-608].

Дар асоси таҳлилҳои боло метавон қайд намуд, ки вазъи бозори меҳнат бевосита ба сатҳи зиндагии аҳолии кишвар таъсири ҷиддӣ мерасонад. Зеро сатҳи баланди бекорӣ нишон медиҳад, ки қисми муайяни аҳоли аз манбаъҳои устувори даромад маҳруманд. Ин ҳолат беш аз ҳама ба он вобаста аст, ки шуғл ҳамчун фаъолияти меҳнатии шахс бо мақсади дарёфти маош (ё музди кор) таъриф мешавад. Аз ин рӯ, шуғл бо қонёсозии эҳтиёҷоти аҳолии фаъол дар баҳши меҳнат иртиботи зич дорад.

Аҳолии қобили меҳнат метавонанд даромади мувофиқ ба даст оранд, ки ин ба беҳбудии сатҳи зиндагии онҳо мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, аксари муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт бар он андешаанд, ки ноил шудан ба шуғли комили аҳолии қобили меҳнат, амалан дар ҳеҷ кишвари ҷаҳон имконпазир нест. Яъне ин ба он сабаб аст, ки ҳамеша гурӯҳе аз аҳолии қобили меҳнат мавҷуданд, ки дар қараёни иваз кардани ҷойи кор ё бо хоҳиши худ як муддат аз шумораи шахсони шуғлдошта берун мемонанд. Ин навъи муваққатии бекорӣ дар илми иқтисодиёт бо номи бекории “фриксионӣ” шинохта мешавад. Илова бар ин, вақте ки натиҷаҳои рушди илму техника ва технологияи нав ба истехсолот ҷорӣ карда мешаванд, метавонанд боиси ихтилоф байни талаботи бозори меҳнат ва малақаҳои мавҷудаи қувваи корӣ шаванд. Дар чунин ҳолат, шахсоне ки ихтисоси онҳо ба талаботи нави бозор мутобиқат намекунад, ба бекорӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Ин раванд бекории сохторӣ номида мешавад. Барои рафъи чунин намуди бекорӣ, давлат тавассути хадамоти шуғл, корхонаҳо ва марказҳои омӯзишӣ раванди бозомӯзии кадрҳоро ташкил медиҳад. Чунки «ҳолати муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки яке аз заминаҳои асосии пойдеории давлат ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ин рушди касбият»[1, с.78] мебошад.

Ҳамин тавр, масъалаи шуғл ва бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодӣ маҳсуб мешавад, ки ба рушди устувори иқтисоди миллӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли таъсири бевосита дорад. Бозори меҳнат дар Тоҷикистон таҳти таъсири омилҳои демографӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дошта, ниёз ба даҳолати мақсадноки давлатӣ дорад. Танзими самараноки бозори меҳнат тавассути рушди соҳаҳои истехсолӣ, таҳкими таҳсилоти касбӣ, ташвиқи соҳибкорӣ ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, бахусус ҷавонон ва занон, бояд ба роҳ монда шавад. Ҳамзамон, барои таъмини шуғли устувор ва коҳиши сатҳи бекорӣ, зарурати амалисозии сиёсатҳои муваффақи давлатӣ ва рушди инфрасохтори касбӣ эҳсос мегардад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бобомуродов, П. У. Танзими давлатии рушди соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон / П. У. Бобомуродов, О. О. Бобозода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 4-3(65). – Р. 78-85.
2. Вишневская Н.Г. Рынок труда молодежи: механизм регулирования в современных условиях: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. специальность 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: экономика труда / Н.Г. Вишневская. -Уфа, 2010. -С.24.
3. Комилов, С. Д. Механизмы государственного регулирования занятости населения в условиях современной экономики Таджикистана / С.Д. Комилов, Т.Н. Алиев // Государственное управление. – 2024. – № 4/2(70). – С. 54-66.
4. Лехтянская Л.В., Римская Т.Г. Факторы, влияющие на формирование и развитие рынка труда // Российское предпринимательство. - 2016. - Т. 17. - № 5. - С. 603–608.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, -2024. – 413с;
6. Рахимов, Ф. С. Масъалаҳои арзёбии тичорати электронӣ чун шакли нави фаъолияти иқтисодӣ / Ф. С. Рахимов, П. У. Бобомуродов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – No. S2. – Р. 115-119.
7. Рынок труда и формирование человеческих ресурсов организации : монография / А. В. Воронина, А. В. Охотников, А. Г. Сорокина, Е. Е. Оксенюк. – Ростов-на-Дону : Ростовский государственный университет путей сообщения, 2023. – 87 с.
8. Файзуллоев, Б. С. Вазъи воқеии бозори меҳнати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: шуғл, бекорӣ ва муҳоҷират / Б. С. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – No. 3. – Р. 184-193.

СОСТОЯНИЕ ЗАНЯТОСТИ И БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХАЛИЛОВА УМЕДАДЖОН ОЛИМОВНА,

доктор философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 918-18-65-28.

Статья посвящена глубокому анализу состояния занятости и безработицы в Республике Таджикистан, где рассматриваются важнейшие социально-экономические проблемы в контексте рынка труда. Автор, опираясь на статистические данные и теоретические взгляды отечественных и зарубежных исследователей, показывает, что рынок труда страны находится под влиянием роста численности населения, изменений в экономической структуре и демографических и социальных факторов. В статье подчеркивается, что государственная политика в области регулирования рынка труда должна быть направлена на развитие профессиональных навыков, создание новых рабочих мест, поддержку предпринимательства и защиту уязвимых групп населения, особенно молодежи и женщин. Данное исследование, анализируя динамику занятого населения по экономическим секторам, формирование рабочих мест и оценивая факторы, влияющие на рынок труда, создает научную основу для разработки эффективной социальной и экономической политики.

Ключевые слова: занятость, безработица, рынок труда, политика занятости, занятое население, трудовые ресурсы, молодежь, трудовая миграция, государственная социальная политика, профессиональное развитие, статистический анализ, реальный сектор, сфера услуг.

EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT SITUATION IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN

KHALILOVA UMEDAJON OLIMOVNA,

Doctor of Philosophy (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 918-18-65-28.

This article is dedicated to an in-depth analysis of the employment and unemployment situation in the Republic of Tajikistan, addressing key socio-economic issues within the context of the labor market. The author, using statistical data and the theories of both domestic and international researchers, highlights that the country's labor market is influenced by rapid population growth, changes in economic structure, and various demographic and social factors. The article emphasizes that state policy for labor market regulation should focus on developing professional skills, creating new jobs, supporting entrepreneurship, and protecting vulnerable groups — particularly youth and women. This study, by analyzing the dynamics of the employed population across economic sectors, job creation, and evaluating factors affecting the labor market, provides a scientific basis for formulating effective social and economic policies.

Keywords: employment, unemployment, labor market, employment policy, employed population, labor resources, youth, labor migration, state social policy, professional development, statistical analysis, real sector, service sector.

*Муқарриз: Бобомуродов П., н.и.и, дотсенти кафедраи
менҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК: 338.24

МУНОСИБАӖОИ НАЗАРИЯВӢ ДОИР БА ТАВСИФИ МОӖИЯТ ВА МАФӖУМИ
АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ ДОНИШ

ӖУСЕЙНЗОДА АРДАШЕР ФАРӖОДӢ,

ассистенти кафедраи молия ва фаъолияти бонки ДонишгоӖи давлатии ДанӖара. СуроӖа: 735320,
Ӗумхурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноӖияи ДанӖара, кӖчаи МарказӢ- 25. Телефон: (+992)
550-503-978. E-mail: huseinzoda1998@gmail.ru

Дар мақолаи мазкур, тадқиқот дар самти таъмини амнияти иқтисодӢ оварда шудааст. Инчунин, ақидаи олимони хориҷӢ ва ватанӢ оид ба амнияти иқтисоди дар шароити иқтисоди дониш дар қисми назаривии мақола оварда шудааст, ки барои пешниҳоди муаллиф оид ба мафҳуми амнияти иқтисоди дониш хело осон шудааст. Дар қисми дигари мақола, асосҳои назаривии амнияти иқтисодӢ дар шароити иқтисодиӢти дониш аз нуктаи назари донишмандон оварда шудааст, ки хело саривақтист. Бояд қайд намуд, ки мафҳумҳо ва принципҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӢ дар як қатор санадҳои меъӢрии ҳуқуқии кишварҳои ИДМ, аз он ҷумла Тоҷикистон, қабул шудаанд, ифода Ӣфтаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиӢт, амнияти иқтисодӢ, дониш, иқтисодиӢти дониш, шохис, таҷрибаи ҷаҳонӢ, суботи иқтисод, технологияи муосир.

Тадқиқот дар самти таъмини амнияти иқтисодӢ таърихи тӯлонӢ дорад. Дар адабиӢти илмӢ бархе аз муаллифон ибтидои татқиқоти ин масъаларо ба давраи депрессияи бузург дар ИӢлоти Муттаҳидаи Амрико марбут медонанд. Зеро маҳз соли 1934 дар ИМА Кумитаи федералии амнияти иқтисодӢ ташкил карда шуд, ки ҳадафи асосии он ба паст намудани дараҷаи бекорӢ ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии шаҳрвандон равона шуда буданд. Дар замони муосир пайваста бо авҷ гирифтани ҳодисоти бухронӢ ва рушди ғайрихатии иқтисодиӢти ҷаҳон пажӯҳишҳо дар масъалаи амнияти иқтисодӢ хеле афзун шудаанд. Дар ин маҷро тавсири гуногуни моӖияти амнияти иқтисодӢ рӯйи майдони баҳсҳои илмӢ ба вучуд омаданд. Масалан, профессори бритониӢии Канада Б. Бузан, амнияти иқтисодиро ҳамчун ҳолати иқтисодӢ, ки дар он неқӯаҳволии иқтисодии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӢ таъмин карда мешавад, баррасӢ менамояд. Ба андешаи ӯ, суботи бозори дохилӢ аз омилҳои беруна вобаста аст. Таъсири манфии ин омилҳо ва номувозинатии захираҳои субъектҳои хоҷагидор боис мегардад, ки суръати таъмини вазъи муътадили онҳо рӯйи кор меояд [14]. Ӗамин тариқ, таъмини сатҳи зарурии амнияти иқтисодӢ тавассути ба даст овардани суботи иқтисодӢ бо истифода аз захираҳои эндогении иқтисодиӢт ба даст меояд.

Ба ақидаи Д. Нанто, иқтисод, ки дар раванди таъмини ҷомеа бо захираҳои зарурӢ барои кафолати амнияти шаҳрвандони кишвар, инчунин коҳиши сатҳи бекорӢ ва таъмини амнияти иқтисодии хонаводаҳо нақши муҳим мебозад, бо ғояҳои амнияти миллӢ ба таври органикӢ алоқамандӢ дорад [17]. Ба ақидаи П. Ӗю, намояндагони мактабҳои гуногуни иқтисодӢ дар самти ноил шудан ба амнияти иқтисодӢ ақидаву тафсирҳои гуногун додаанд, ки баъзан ба таври куллан муҳолифат мекунад. Масалан, тарафдорони марксизми муосир пешниҳод мекунамд, ки амнияти иқтисодиро метавон бо роҳи тағйироти бузурги ҷаҳонӢ таъмин намуд. Ба ақидаи намояндагони мактаби либералӢ бошад пурзӯр намудани равандҳои ҷаҳоншавӢ, аммо ба ақидаи меркантилистон – баръакс, бо роҳи маҳдуд намудани раванди ҷаҳоншавӢ метавон таъмин намуд [15].

Ба ақидаи М. Кахлер ҷаҳоншавӢ ба далели "ба миён омадани хатарҳои нави марбут ба шабакаҳои фаромарзии субъектҳои ғайридавлатӢ, инчунин вазъи муҳити зист" таҷдиди концепсияи амнияти иқтисодиро тақозо кардааст [16]. Олими амрикоӣ А. Посен қайд менамояд, ки

дар шароити муосир амнияти иқтисодиро муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо муайян мекунад ва раванди ҷаҳонишавӣ муҳити байналмилалиро ба вучуд меорад, ки таърифи кӯҳнаи амнияти иқтисодиро инкор мекунад.

Зарурати таҳияи муносибатҳои нави идоракунии иқтисодиёт дар шароити бӯҳронҳои пайдарпаи системавии солҳои охири иқтисоди ҷаҳон таваҷҷуҳи минбаъдаи ҷомеаи илмӣ кишварҳои ИДМ аз он ҷумла Тоҷикистонро ба амнияти иқтисодӣ муайян кард. Бахшҳои илмиро оид ба муаммоҳои таъмини амнияти миллий ва иқтисодии давлат академик Л. Абалкин дар маҷаллаи илмӣ «Проблемаҳои иқтисод» ҷанӯз соли 1994 гузошта буд.

Дар самти таҳлили мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» олими рус В.К. Сенчаговро саҳми назаррас гузоштааст. Дар монографияи ин олим мафҳуми моҳияти амнияти иқтисодӣ чунин шарҳ дода шудааст: «чунон ҳолати иқтисодиёт ва институтҳои давлатӣ, ки ҳифзи кафолатнокии манфиатҳои миллий, дар маҷмӯъ ба рушди иҷтимоӣ нигаронидашудаи кишвар, иқтисодии кофӣи мудофиавии ҳатто дар шароити номусоиди рушди равандҳои дохилӣ ва беруниро таъмин менамояд» [18, с.714]. Мафҳуми умумитарин тасвири амнияти иқтисодӣ субъекти мушаххас ба чунин ҳолат, ки ҳивз аз таҳдидҳои дохиливу беруна таъмин карда мешавад, баррасӣ мегардад [19, с.237-246]. Аммо, мафҳуми ҳивз аз таҳдидҳо ҳамчун хусусияти муҳимми амнияти иқтисодӣ аз ҷониби баъзе муҳаққиқон интиқод карда мешавад. Зеро ҳивз танҳо як қисми мавзӯи парадигмаи амниятро ташкил медиҳад, илова бар ин, тавассути ҳивзи ҳолати амният ва дар вазъи статикӣ, на динамикӣ баррасӣ мешавад. [7, с. 46-53]. Бинобар ин, тавсифи дигари моҳияти амнияти иқтисодӣ ва умуман амнияти иқтисодӣ, ки ба консепсияи устувори объекти мавриди назар, яъне фаъолияти устувор дар динамика, бидуни дурравиҳои назаррас аз ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ аз таъсири таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ асос ёфтааст, ҷолиб аст. Илова бар ин, ба назари мо муносибати синтетикӣ бештар маъмул мегардад. Дар ин муносибат амнияти иқтисодӣ ҳам ҳолати статикӣ (ҳамчун ҳолати муҳофизат аз таҳдидҳо) ва ҳам дар ҳолати динамикӣ (дар заминаи устувори дарозмуддат аз таҳдидҳо) баррасӣ мешавад, ки он то андозае камбудии системавии дигарро (муносибати яктарафаро дар мавриди баррасии амнияти иқтисодӣ ё ба таври статикӣ ё динамикӣ) бартараф мекунад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳумҳо ва принципҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ дар як қатор санадҳои меъёрии ҳукукии кишварҳои ИДМ, аз он ҷумла Тоҷикистон, қабул шудаанд, ифода ёфтаанд. Масалан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният», ки 28 июни соли 2011 (№ 721) қабул шудааст, заминаҳои ҳукукии таъмини амнияти шаҳрвандон, ҷамъият ва давлат муайян шуда, системаи таъмини амният, ҳадаф ва вазифаҳои асосии онро ба танзим мебарорад. Дар ин қонун мафҳуми «амнияти иқтисодӣ ҳамчун вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллий аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиклолияти иқтисодиро зери хатар мегузоранд» [10], баррасӣ шудааст. Яъне ин ҷо муносибати синтетикӣ ва ё маҷмааи дар бобати шарҳи мафҳуми амнияти иқтисодӣ тасвир ёфтааст.

Бо дарназардошти андешаҳои дар боло баррасишуда дар умум мафҳуми амнияти иқтисодӣ ҳамчун ҳолати ҳимояи субъектҳои иқтисодӣ аз таҳдидҳои дохиливу беруна баррасӣ мегардад. Дар мавриди таҳқиқи масъалаҳои ҳифзи объект аз таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ, рӯйхати гуногуни онҳо ва таъсири онҳо ба объектҳои гуногун маънидод мешавад. Муқаррароти пешниҳодшуда ба равишҳои маъмултарине, ки дар луғати академӣ ва манбаъҳои истинодӣ оварда шудаанд, мувофиқат мекунад. Масалан дар луғати С.И.Ожегов [11, с.938], таҳдид ҳамчун «тарсондан, ваъдаи расонидани зарар, бадӣ ба касе» ва дар луғати В.И. Даля [3] таҳдид ҳамчун "амал ё нияти таҳдид, ҳаросангезӣ, дар зери тарсу ҳарос нигоҳ доштан" шарҳ дода шудааст. Мутахассисони соҳаи назарияи умумии амният пешниҳод мекунад, ки таҳдидҳо ҳамчун шаклҳои мушаххаси

фаврии хатар ё хатаре, ки дар марҳилаҳои аз имкон ба воқеият гузаштан ба амал меоянд, фаҳмида мешаванд [9, с.166-173].

Бояд қайд намуд, ки байни таҳдидҳо ва хавф (риск) дар минтақаи таҳқиқи робитаи зич вучуд дорад. Хавф дар соҳаи амнияти иқтисодӣ ҳамчун имконияти расонидани зарар ба манфиатҳои миллии кишвар дар соҳаи иқтисод дар робита бо татбиқи таҳдид ба амнияти иқтисодӣ дарк карда мешавад. Дар доираи консепсияи амнияти иқтисодӣ метавон равишҳои заминавии зеринро барои фаҳмидани хавф чудо намуд:

- хавф бо таҳдидҳо алоқаманданд: хавф ҳамчун шакли ифодаи объективии таҳдидҳо, таҳдидҳои эҳтимолӣ ба амнияти иқтисодӣ баррасӣ мешавад (яъне таваккал танҳо ҳамчун таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ, ки бо дараҷаи баланди эҳтимолият амалӣ карда мешаванд, пешниҳод карда мешавад) [8, с.153-168];

- хавф ва ё таваккал ҳамчун қобилияти таҳдид баррасӣ мегардад, агар он амалӣ гардад, ба объект ба андозаи муайян зарар мерасонад [1, с. 38-39];

3) хавфҳо ҳамчун шакли хатар, «фаъолият, ки бо рафъи номуайяни дар вазъияти интиҳоби ногузир алоқаманд аст, ки дар рафти он эҳтимолияти ноил шудан ба натиҷаи пешбинишуда, нокомӣ ва дуршавӣ аз мақсади пешбинишударо арзёбӣ кардан мумкин аст» [2, с.188].

Дар доираи парадигмаи муқарраршудаи менечменти хавфҳои муосир низ хавф, аввалан, ҳамчун категорияи эҳтимолӣ (эҳтимолияти амалӣ шудани таҳдиди мувофиқ) ва дуюм, дар ҳар сурат тавассути призмаи зарари расонидашуда пазируфта мешавад. Эҳтимолияти баланди амалӣ шудани таҳдид дар якҷоягӣ бо оқибатҳои ҷиддии марбут ба амалишавии таҳдид хавфҳои дахлдор мавзӯи тавачҷуҳи зиёд дар соҳаи идоракунии хавфҳо мегардад. Ин ҷо пеш аз ҳама масъалаи арзёбии таъсири эҳтимолии хавф ба стратегия ва тактикаи идоракунӣ дар мадди аввал қарор мегирад.

Дар замони муосир дар сатҳи амнияти миллии маъмулан дар системаи амнияти иқтисодӣ амнияти озукаворӣ, экологӣ, итилоотӣ, илмию техникӣ, технологӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, истеҳсолӣ ва дигар намудҳои амниятро чудо менамоянд. Бо дарназардошти он, ки истифодаи дониш ва инноватсия воситаи ноил шудан ба рақобатпазирии баланди иқтисод мебошад, масъалаҳои амният дар соҳаи идоракунии дониш ва равандҳои инноватсионӣ ба миён меояд. Воқеан ҳам ҳангоми густариши сифатҳои иқтисоди дониш ва ё инноватсионӣ дар сохтори иқтисодиёти кишварҳо, инчунин дар соҳаҳои идеологӣ, равонӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, илмию техникӣ, маорифу фарҳангӣ, сохторҳои институтсионалии давлат ва ҷомеа, дар рушди шахсият тағйирот ба амал меояд. Бо дарназардошти он, ки мушкилоте, ки ҳангоми ташаккули рушди иқтисодиёти дониш ба миён меоянд, дар ҷаҳорҷӯбаи амнияти иқтисодӣ наметавон ҳаллу фасл кард. Бинобар он дар системаи амният зарурати чудо намудани самти нав – амнияти инноватсионӣ ба миён меояд.

Чуноне, ки дар боло қайд намуда будем, дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон дар давоми даҳсолаҳо оид ба муаммоҳои амнияти миллии ва иқтисодӣ тадқиқот гузаронда шудааст ва ин идома дорад. Дар ин таҳқиқотҳо амнияти илмию техникӣ дар марҳалаи аввал ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти иқтисодӣ баррасӣ карда мешуд ва сипас таҳқиқи амнияти инноватсионӣ ҳамчун самти алоҳидаи амнияти иқтисодӣ чудо карда шуд. Дар адабиёти ватанӣ бошад, бо дарназардошти аҳамияти таҳаввулоти марбут ба масъалаҳои амният, бояд қайд кард, ки то имрӯз ягон тадқиқоти муназзам оид ба омӯзиши муаммоҳои илмӣ таъмини амнияти иқтисодӣ дар заминаи рушди инноватсионӣ ва иқтисоди дониш вучуд надорад. Ин махсусан ба равандҳои таъмини алоқамандии амнияти иқтисоди миллии ва инноватсия, ташаккули консепсияи амнияти инноватсионӣ ва дар амал татбиқ намудани он дахл дорад. Дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ масъалаҳои таъсири донишу инноватсия ба амнияти иқтисодӣ дар сатҳи кофӣ мавриди таҳқиқ

қарор нагирифтааст. Аксар муаллифони идораи давлатӣ ҳама чизи нави илм, техника ва технологияро ҳамчун навоарӣ маънидод намуда, амнияти инноватсиониро бо амнияти илмию техникӣ ё технологӣ шабоҳат медиҳанд. Охириро ҳамчун маҷмӯи шартҳои соҳаи илмию техникӣ, ки иҷрои талаботи амнияти милливу иқтисодиро ва пеш аз ҳама амнияти илмию техникиро таъмин мекунад, барасси мекунад [20, с.179-183]. Ин ҷо амният ҳамчун амнияти давлат дар соҳаҳои саноат, илмию техникӣ ва технологии иқтисодиёт маънидод карда мешавад, яъне ҷузъи инноватсионии рушди илму техникиро дар назар дорад. Вобаста ба он ки амнияти инноватсионӣ объекти мустақил аст ё бояд ҷузъи амнияти иқтисодӣ ҳисоб карда шавад, ақидаи аниқи илмӣ ба назар намерасад. Дар адабиёти илми бештари вақт ҷойгоҳи устувори фаъолияти инноватсионӣ дар низоми амнияти иқтисодӣ таъкид мешавад, ки «дар системаи амнияти иқтисодӣ фаъолияти инноватсионӣ дар шакли унсурҳои таркибии нисбатан мураккаб зоҳир мегардад...» [21, с.397-399]. Баъзе муҳқиқон мафҳуми амнияти инноватсиониро ҷудо намуда, онро «ҳолати амнияти иқтисодие, ки рақобатпазирии натиҷаҳои тадқиқотӣ ва маҳсулоти истеҳсолшуда дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ, қобилияти иқтисодиётро барои таъмини рушди устувор ва муқобили омилҳои манфие, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба амал меоянд, таъмин намояд» [4], тавсиф медиҳанд. Ин ҷо мафҳуми амнияти инноватсионӣ ба амнияти илмиву техникӣ шабоҳад дорад.

Дар фазои кишварҳои пасошӯравӣ низ моҳияти аниқи ин мафҳум ва аҳамияти он дар системаи амнияти иқтисодӣ ба ҷашм намерасад, ҳарчанд эътирофи муайяни ҷузъи инноватсионӣ дар бахшҳои илмӣ ва технологӣ вуҷуд дорад. Масалан, дар Стратегияи амнияти миллии Федератсияи Русия шарҳи амнияти технологӣ инъикос ёфтааст. Ин мафҳум ҳамчун сиёсати инноватсионии давлатӣ ва саноатӣ, инчунин илми бунёдӣ ва амалӣ, маориф, рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи илм ва технология, эҷоди шароити мусоид барои ҳамгироии илм, маориф ва истеҳсолот тавсиф шудааст.

Дар Консепсияи амнияти миллии дар Ҷумҳурии Беларус бошад амнияти илмию технологӣ дар алоҳидагӣ ҷудо карда шуда онро ҳамчун «вазъи иқтисодии ватанин илмӣ, технологӣ ва таълимии таъмини имконияти амалӣ намудани манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Беларус дар соҳаи илму техника» тавсиф дода шудаанд. Дар консепсия яке аз манфиатҳои асосии миллии дар соҳаи илмию техникӣ «ташаккули иқтисодиёти ба дониш асосёфта, таъмини рушди илм ва технология ҳамчун асоси рушди устувори инноватсионии Ҷумҳурии Беларус» пазируфта шудааст [12].

Барномаи давлатӣ оид ба рушди илмию технологӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2025 ба “истифодаи механизмҳои рушди устувор бо назардошти алоқамандии сиёсати давлатӣ доир ба рушди илмӣ-техникӣ, инноватсионӣ саноатӣ ва ҳамчунин рушди маориф, энергетика, нақлиёт, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои илмталаб пешбинӣ шудааст” [5, с.2], ки дар он коркарди механизмҳои рушди устувор шарти муҳимми амнияти иқтисодиву инноватсионӣ маҳсуб мешавад.

Боя қайд намуд, ки дар тамоми барномаҳои кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва Осиё ташаккулу рушди иқтисоди дониш, инноватсионӣ дар доираи амнияти миллии ё иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Масалан дар ИМА ба амнияти технологӣ [13], дар кишварҳои ИДМ бошад ба амнияти иқтисодӣ ва илмию техникӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ дода мешавад. Аммо дар барномаҳои рушди ин давлатҳо вазифаи таъмини амнияти инноватсионӣ дар алоҳидагӣ гузошта нашудааст. Асосан ба эҷоди шароити таъмини амнияти миллии бо дарназардошти ташаккул ва рушди иқтисоди донишу инноватсионӣ ба татбиқ намудани инноватсияҳо диққат дода мешавад. Масъалаи танзими самараноки давлатии равандҳои инноватсионӣ ба мақсади эҷоди низомҳои комилан нави иқтисодӣ, омилҳо, замина ва шароитҳои рушди инноватсионӣ дар маркази фаъолият қарор мегирад.

Ҳамин тариқ, дар раванди ташаккули иқтисодиёти дониш ва инноватсионӣ назария ва амалия вазифаи дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои асосии рушди амнияти иқтисоди миллӣ дар пояи истифода ва идоракунии донишу инноватсия на танҳо дар иқтисоди миллӣ ва дохилии мамлакат балки дар соҳаи иқтисоди берунии амнияти миллӣ, ки ҳадафи баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти давлатро дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дорад, ба миён меояд. Бинобар он, масъалаи таъмини амнияти иқтисоди миллӣ дар тамоми марҳилаҳои ташаккули иқтисодиёти дониш мубраммият пайдо менамояд.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки таҳқиқи аҳамияти амнияти инноватсионӣ барои рушди инноватсионии иқтисодиёти миллӣ имкон медиҳад, ки омилҳои ташаккул ва рушди иқтисоди донишу инноватсиониро боздоранда муайян карда шуда стратегияи самаранокӣ таъмини амнияти иқтисодӣ дар пояи истифодаи донишу инноватсия таҳия карда шавад. Он бояд тамоми соҳаҳои сиёсати давлатӣ, дар навбати аввал соҳаҳои маориф, илм, истеҳсолӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии берунӣ ва дигар соҳаҳои низоми иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ро фаро гирад.

Дар системаи амнияти иқтисодӣ, амнияти инноватсионӣ тавассути категорияҳои қобилияти навоарӣ, рушди худшиносӣ ва пешрафт бо баромадан ба категорияҳои инноватсионӣ, эҷодкорӣ, қобилияти тавлид ва татбиқи ғояҳои инноватсионӣ, рушди инноватсионӣ, устуворӣ, устувории инноватсионӣ, рақобатпазирии ҷаҳонӣ таҳия карда мешавад.

Амнияти инноватсиониро метавон ҳамчун устувории системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба таъсири таҳдидҳои беруна ва дохилӣ тавсиф кард. Устувории рушди доимии инноватсионӣ ва ҳарчи зудтар бартараф намудани омилҳои таҳдидкунандаву ноустувориро, ки ҳангоми ташаккули иқтисодиёти донишу инноватсионӣ ба таври объективӣ ба вучуд меоянд, тақозо мекунад. Таъмини робитаи устуворӣ ва рушдро бидуни муносибати динамикии инноватсионӣ ба муаммоҳои амнияти инноватсионӣ ғайриимкон аст. Ин пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки нишондиҳандаҳои амнияти инноватсионӣ метавонанд бо мурури замон тағйир ёбанд.

Дар мавриди таъмин намудани амнияти инноватсионӣ бояд хусусиятҳои зерини фаъолияти инноватсионӣ ба назар гирифта шаванд:

- давомнокии раванди навоарӣ – сикли аз пайдоиши ғоя то татбиқ он дар истеҳсолот дарозтарин дар тамоми равандҳои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад;
- мавҷуд будани дараҷаи баланди номуайяний, хавфҳои баланди раванди навоарӣ, номуайяний дар пешгӯии натиҷаҳо;
- қобилияти оғози тағйироти сохторӣ - навоари таъсири назаррасро ба мавқеъгирии корхона дар бозор, ба сохтори соҳа ва умуман иқтисодиёт доро мебошад;
- бо сатҳи баланди иқтидори зеҳнии субъектҳои иқтисодӣ вобаста мебошад. Манбаи асосии истифодаи дониш ва фаъолияти инноватсиониро сармояи инсонӣ, қобилияти эҷодии иқтидори кадрӣ дар тавлид ва татбиқи ташкил медиҳад [6].

Ҳамин тариқ, дар мафҳуми умумӣ амнияти инноватсионӣ муносибатҳо доир ба нигоҳ доштани вазъи устувори низоми иҷтимоиву иқтисодӣ, яқпорчагии онҳо дар татбиқи ҳадафҳо ва манфиатҳои инноватсионӣ, бартараф намудани таҳдидҳо дар мавриди истифодаву идоракунии дониш ва рушди инноватсионӣ дар шароити таъсири манфии беруна ва дохилӣ, ноустуворӣ ва номуайянии раванди инноватсионӣ, ифода меёбад.

Субъектҳои асосии амнияти инноватсионӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти дониш институтҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти масъули давлатӣ оид ба таъмини амнияти инноватсионӣ, ки раванди истифодаи дониш ва фаъолияти инноватсиониро дар сатҳи гуногун ҳамоҳанг мекунанд, ташкил медиҳад.

Ба объектҳои амнияти инноватсионӣ тамоми системаҳо ва ҳамаи соҳаҳои фаъолият (одамон, навоариҳое, ки онҳо эҷод мекунанд), хизматрасониҳои таҳсилотиву илмӣ, технологияҳои инноватсионӣ, сохторҳои иҷтимоӣ, муҳити зист, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнии пешниҳодшуда ва ғайраҳо дохил мешаванд. Онҳо дар шакли моддӣ (таҷҳизот, агрегатҳо, корхонаҳои таҷрибавӣ, асбобҳо, хатҳои технологӣ ва ғайра) дар шакли ғайримоддӣ (маълумот аз тадқиқот ва конструкторӣ, корҳои лоиҳакашӣ, ҳуҷҷатҳои лоиҳакашӣ ва техникӣ), инчунин дар шакли дониш, таҷриба, машварат дар соҳаи консалтинг, маркетинг, идоракунии лоиҳа, муҳандисӣ ва ғайраҳо баромад менамояд. Барои таъмини рушди назария ва амалияи таъмини амнияти инноватсионӣ бояд ба ҳамгироии ин объектҳои номбаршуда ва таъмини иштироки муштаракӣ онҳо дар сикли такрористеҳсол таваҷҷуҳ дода шавад. Амнияти инноватсионӣ бояд ҳамчун ташкили иқтисоди рақобатпазирӣ инноватсионии миллӣ тавсиф дода шавад. Дар ин маънӣ, амнияти инноватсионӣ тавассути чунин категорияҳо, аз қабili иқтисодиёти донишу инноватсионӣ, муҳити институтсионалии рушди иқтисодиёти дониш, кристаллизатсияи ғояҳои нав, самаранокии инноватсионӣ, рақобатпазирӣ, истиқлолияти иқтисодӣ, қобилияти иқтисодиёт барои рушди худшиносӣ ва навоарӣ, самаранокии иқтисодиёти инноватсионӣ, ҷолишҳо ва таҳдидҳо ба иқтисодиёти донишу инноватсионӣ, таҳдидҳо, ки аз ҳуди системаи миллии инноватсионӣ бармеоянд, тавсифу таҳқиқ мешавад.

Метавон чунин категорияҳои муҳимтарини амнияти инноватсиониро ҷудо намуд:

- самаранокии инноватсионӣ — табодули инноватсионии иқтисоди миллӣ, ки дар он сифатҳои қобилияти инноватсионӣ (навоарӣ, рақобатпазирӣ ва устуворӣ) рӯйи кор меояд;

- қишри краэтивии иқтисодиёт (аз латинии creatio — эҷодкорӣ) — қобилиятҳои эҷодии кормандон, шахс, ки бо омодагӣ ба истеҳсоли ғояҳои принсипан нав хос аст, ташаккулу рушд меёбад;

- иқтидори иқтисодиёти донишу инноватсионӣ барои «худинкишофӣ» ва пешравӣ, эҷоди фазои мусоид барои сармоягузорӣ барои рушди иқтисодиёти донишу инноватсионӣ, рушди илму маориф, баланд бардоштани нуруи зеҳнӣ, эҷодӣ, истифодаи самараноки захираҳои инсонӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ. Албатта, дастгирии молиявии давлатии лоиҳаҳои сармоягузори инноватсионӣ зарур аст, бидуни он «худкишофи» технологияҳои олии дурнамо надорад.

Қайд кардан зарур аст, ки амнияти инноватсионӣ бо категорияи талабот ва манфиатҳо алоқамандӣ дорад. Манфиатҳои инноватсионӣ пас аз таҳлили онҳо дар муассисаҳои илмӣ дар системаи ягонаи рушди инноватсионии кишвар ташаккул меёбад. Натиҷаҳои фаъолияти илмиву таҷқиқотӣ бояд рушди инноватсионии иқтисодиётро мутобиқи афзалиятҳои миллӣ, иштироки фаёлона ва бартарият дар соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот ва бахшҳои иқтисодиёт, таъмин намояд.

Дар системаи амнияти инноватсионӣ намудҳо ва ё ҷузъҳои зерини амниятро метавон ҷудо намуд:

- амнияти зеҳнӣ, ки ҳолати ҳифзи захираҳои зеҳнии мамлакат, натиҷаи фаъолияти зеҳнии инсон, кормандон, коллективҳои илмӣ эҷодӣ, илму маориф аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолӣ ва ҳифзи моликияти зеҳнӣ ифода меёбад;

- амнияти илмӣ – ҳолати ҳифзи манфиатҳои ҳаётии кормандони илми ва ҷомеаву давлат дар соҳаҳои илмӣ ва илмию техникӣ;

- амнияти илмӣ-технологӣ – қобилияти илм барои истеҳсоли инноватсия ва технологияи нав;

- амнияти таҳсилотӣ, ки дар он қобилияти соҳаи маорифро барои тайёр кардани кадрҳои барои фаъолият дар иқтисодиёти дониш ва соҳаҳои инноватсионии иқтисод ва илм инъикос меёбад.

Маориф яке аз сарчашмаҳои асосии ҳифз, таҳким ва рушди неруи зеҳнӣ, фарҳангӣ, касбии кадрӣ ҷомеаву давлат, баланд бардоштани сатҳи амнияти инноватсионӣ нақши муассир дорад, ки дорои чунин хусусиятҳо мебошад:

- амнияти молиявӣ, ки барои таъмини устувории низоми молиявӣ боҷетӣ, ки барои таъмини маблағгузорию рушди инноватсионӣ гаронӣ дорад;

- амнияти истеҳсолӣ, ки дар мавҷудияти заминаи истеҳсолии қабулқунандаи навоарӣ ҳос аст, ифода меёбад;

- амнияти иҷтимоӣ-демографӣ, дар рушди бозори меҳнати зеҳнӣ, мутахассисони қобилияти кор дар иқтисодиёти дониш, маориф, илм, фарҳанг, дастрасӣ ба таҳсилоти муосир, тандурустӣ, манзил ва ғайра инъикос меёбад;

Ҳамин тариқ, моҳияти амнияти миллий дар марҳилаи муосири рушди мамлакатро, метавон дар асоси дарки назария ва амалияи таъмини амнияти миллий ва иқтисодӣ дар доираи тавсифи моҳияти иқтисодиёти дониш муайян кард. Моҳияти иқтисоди дониш дар шакли нави низоми иқтисодӣ зоҳир мегардад, ки он ба технологияҳои баланд дар истеҳсолот ва маҳсулоти баландтехнологӣ дар содирот бо саҳми баланди арзиши изофӣ асос ёфта, нақши пешбарии зиёии миллий, яъне илм, маориф, дониш дар бунёди сарватҳои миллий ҳиссаву андозаи баландро ташкил медиҳад, ки дар ҷараёни инноватсионии муттасил ба иқтисодиёт ворид мешавад. Ҳамин тариқ, дар ояндаи наздик илму дониш омилҳои асосии иқтисодиёти инноватсионии мегарданд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Акимов, В.А. Кризисы и риск: к вопросу взаимосвязи категорий / В.А. Акимов, Б.Н. Порфирьев // Проблемы анализа риска. – 2004. – Т. 1. – № 1. – С. 38–49.
2. Альгин, А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 188 с.
3. Большой словарь русского языка [электронный ресурс]: толковый словарь В.И. Даля, толковый словарь Д.Н. Ушакова, энциклопедический словарь, словарь синонимов. – М.: БукаСофт: Multimedia Ctarget, 2007. – 1 электрон. опт. диск (PC CD-ROM): зв., цв.; 12 см
4. Бурмистров, Т. В. Проблемы инновационной безопасности российской экономики [Электронный ресурс] / Т. В. Бурмистров // За ответственную власть. Режим доступа: http://www.igpr.ru/library/burmistrova_tv_problemy_innovacionnoj_bezopasnosti_rossijskoj_ekonomiki. Дата доступа: 30.08.2025.
5. Барномаи давлатӣ оид ба рушди илмию технологӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2025, с 2.
6. Бурмистров, Т. В. Проблемы инновационной безопасности российской экономики [Электронный ресурс] Т. В. Бурмистров // За ответственную власть. Режим доступа: http://www.igpr.ru/library/burmistrova_tv_problemy_innovacionnoj_bezopasnosti_rossijskoj_ekonomiki. Дата доступа: 04.09.2025.
7. Гриценко, А.А. Теоретико-методологические подходы к определению понятия безопасности / А.А. Гриценко // Вестник НГУ. Сер.: Философия. – 2008. – Т. 6. – Вып. 3. – С. 86–91.; Штурба, Е.В. Историография, источники и методология изучения государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности Российской Федерации / Е.В. Штурба // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2011. – № 1-2 (7). – С. 20–51.; Поздняков, А.И. Сравнительный анализ основных методологических подходов к построению теории национальной безопасности / А.И. Поздняков // Угрозы и безопасность. – 2013. – № 21 (210). – С. 46–53.
8. Ерзнкян, Б.А. Формирование конкурентоспособной стратегии предприятия: проблемы и парадоксы / Б.А. Ерзнкян, А.А. Никонова // Журнал экономической теории. – 2011. – № 4. – С. 153–168.
9. Зименкова, Е.Н. Структура угроз экономической безопасности региона / Е.Н. Зименкова // Science Time. – 2017. – № 1. – С. 166–173.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният», ки 28 июни соли 2011 (№ 721)

11. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова; Российская акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: А ТЕМП, 2006. – 938 с.
12. Об утверждении Концепции национальной безопасности [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Беларусь, 9 нояб. 2010 г. № 575 // Министерство обороны Республики Беларусь. Военный информационный портал. Режим доступа: http://www.mil.by/ru/military_policy/koncept/. Дата доступа: 30.08.2025.
13. Стратегия национальной безопасности. Февраль 2015. Белый дом, Вашингтон [Электронный ресурс] // Иносми.Ру. Россия сегодня. Режим доступа: http://inosmi.ru/op_ed/20150213/226255885.html. Дата доступа: 02.06.2015; Senge, P. M. Innovation our Way to the Next Industrial Revolution / P. M. Sende, M. Carstedt, P. L. Porter // MIT Sloan Management Review. 2001. Vol. 42, № 2. P. 24–38; Тюрина, А. В. Инновационное финансирование как фактор социально-экономического развития стран / А. В. Тюрина // Финансовый менеджмент. 2004. №3. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.finman.ru/articles/2004/3/2299.html>. Дата доступа: 02.06.2015.
14. Buzan, B. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century [Электронный ресурс] / B. Busan // International Affairs. – 1991. – Vol. 67, No. 3. – URL: <http://euroakadeemia.ee/materjalid/Buzan%20%20New%20Patterns%20of%20Global%20Security%20in%20the%2021st%20Century.pdf>
15. Hough, P. Understanding Global Security / P. Hough. – 2nd ed. – London: Routledge, 2008.
16. Kahler, M. Economic security in an era of globalization [Электронный ресурс] / M. Kahler // The Pacific Review. – Vol. 17, No. 4. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0951274042000326032?scroll=t> op&needAccess=true. 5 Posen, A. Report of the Working Group on Economics and National Security / A. Posen, D. Tarullo // Princeton Project on National Security [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.princeton.edu/~ppns/conferences/reports/fall/ENS.pdf>.
17. Nanto, D. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy [Электронный ресурс] / D. Nanto // Congressional Research Service. – URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf>.
18. Сенчагов, В.К. Экономика, финансы, цены: эволюция, трансформация, безопасность / В.К. Сенчагов. – М.: Анкил, 2010. С. 714.
19. Серебрякова, Т.Ю. Экономическая безопасность и угрозы: сущность и подходы к определению / Т.Ю. Серебрякова, Н.Ю. Тимофеева // Вестник НГУЭУ. – 2013. – № 3. – С. 237–246.
20. Файзуллоев М.К. Современные условия инновационного развития национальной экономики: анализ и оценка // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук: Материалы научно-практической конференции «VI Ломоносовские чтения» (22-23 апреля 2016г.). - Душанбе: ИТС Филиала МГУ им. М.В. Ломоносова, 2016. - 200с. - С.179-183; Комилов С.Дж., Алиева Г. Ш. Инновационное развитие как новый тип экономических отношений. // Состояние и перспективы конкурентно-инновационного развития малого и среднего на основе взаимодействия с крупным бизнесом в условиях международной интеграции экономики Республики Казахстан: Сборник трудов Международной конференции (23 декабря 2016г.). - Астана, 2016. - с.187-193.; Раджабова И.Р., Файзуллоев М.К., Рахматзода Х.Б., Миразизов А.Х. Методологические разработки формирования национальной инновационной системы // Организационно-экономические основы формирования инновационной экономики и эффективность использования финансово-кредитных механизмов развития экономики: Сборник научных статей. – Душанбе: РТСУ, 2017. – 446 с. - С. 189-204
21. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / В. Г. Булавко [и др.]; под науч. ред. П. Г. Никитенко, В. Г. Булавко. Минск: Право и экономика, 2009. С. 397–399.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ХАРАКТЕРИСТИКЕ СУЩНОСТИ И ПОНЯТИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ
ХУСЕЙНЗОДА АРДАШЕР ФАРХОДИ,**

ассистент кафедры финансов и банковской деятельности Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Центральная, 25. Телефон: (+992) 550-503-978. E-mail: husenzoda1998@gmail.ru

В данной статье представлены исследования в области обеспечения экономической безопасности. Также в теоретической части статьи представлены взгляды зарубежных и отечественных учёных на экономическую безопасность в условиях экономики знаний, что значительно облегчает автору изложение концепции безопасности в экономике знаний. В другой части статьи представлены следующие теоретические основы экономической безопасности в условиях экономики знаний, разработанные учёными, что весьма актуально. Следует отметить, что основные концепции и принципы обеспечения экономической безопасности приняты и отражены в ряде нормативно-правовых актов стран СНГ, в том числе и Таджикистана.

Ключевое слово: экономика, экономическая безопасность, знания, экономика знаний, индекс, мировой опыт, экономическая стабильность, современные технологии.

**THEORETICAL APPROACHES TO THE CHARACTERIZATION OF THE ESSENCE AND
CONCEPT OF ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE
ECONOMY**

KHUSEYNZODA ARDASHER FARKHODI,

Assistant at the Department of Finance and Banking, Dangara State University.

Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Dangara District, Central Street, 25. Phone: (+992) 550-503-978. E-mail: husenzoda1998@gmail.ru

This article presents research in the field of economic security. The theoretical section also presents the views of foreign and domestic scholars on economic security in the knowledge economy, which significantly facilitates the author's presentation of the concept of security in the knowledge economy. Another section of the article presents the following theoretical foundations of economic security in the knowledge economy, developed by scholars, which is highly relevant. It should be noted that the basic concepts and principles of economic security have been adopted and reflected in a number of regulatory acts in CIS countries, including Tajikistan.

Keywords: economy, economic security, knowledge, knowledge economy, index, global experience, economic stability, modern technologies.

Муқарриз: Сабриддини С., н.и.и., дотсенти ДДД.

УДК:628.4

**САМТҲОИ ТАКМИЛДИҲИ ИДОРАКУНИИ ПАРТОВҲО ВА РАВАНДҲОИ
ТАШАККУЛИ РУШДИ БОСУБОТИ ЭКОЛОГӢ
ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН**

ЧУРАХОНИ ИСМОИЛ,

докторанти PhD-и кафедраи иқтисодиёти рақамӣ ва идоракунии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба
номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Суроға: ш. Кӯлоб к. С.Сафаров 16 факс 735360 тел: 985444431
почтаи электронӣ jurakhon4431@gmail.com

АБДУЛОВ ДИЛШОД НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ш. Кӯлоб кучаи Сангак Сафаров 16 факс: 735360
Email: dilshod.041986@mail.ru

Масоили идоракунии рушди босуботи захираҳои табиӣ яке аз масъалаҳои мубрами ҷумҳурии мо мебошад. Дар асоси нақша ва барномаҳои такмили механизми идоракунии аз ин ҳолати сусти иқтисодӣ кишварии мо бояд бо пуррагӣ бароварда шавад, зеро масъалаҳои идоракунии рушди босуботи истеҳсолот дар аксари минтақаҳо ба таври зарури ба роҳ монда нашудааст, бо ҳамин хотир вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои, ки дорои захираҳои зиёди корӣ ва табиӣ дар ҳолати вазнини экологӣ иқтисодӣ қарордошта мебошад.

Дар мақолаи мазкур бештар масъалаҳои вазъи экологии вилояти Хатлон ва чанде аз ноҳияҳои он, таҳлил шудааст.

Дар мақолаи қайд шудааст, ки мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ, аз сабаби мушкилии коркарди зиёди пластмасса, дубора коркард нашудани қисме партовҳо, ифлосшавии обҳои ошомиданӣ, фарсудаишавии таҷҳизотҳои обу канализатсия, набудани захираҳои обӣ ошомиданӣ дар минтақаҳо, зиёд гаистани нуқтаҳои патовҳо, рӯх додани офатҳои табиӣ, таҷрибаи сусти нигоҳдории муҳити зист, маблағгузориҳои сусти мақомоти маҳаллӣ, ҳамроҳ шудани обҳои ифлос бо обҳои ошомиданӣ, номувофиқ сохтани корхонаҳои коркарди гушту шир метавонад сабабгори вазнин шудани вазъи экологии вилояти Хатлон гардад.

Калидвожаҳо: Менеҷменти экологӣ, экология, рушди босубот, истифодаи табиат, замин ва канданиҳои фойданок, роялти, об, кор бо партовҳо, сугуртаи экологӣ, ҳифзи пирахҳо, олами растанӣ, биология.

Дар айни ҳол проблемаи муҳити зист ҳамчун қисми таркибии илми иқтисодиёт ворид карда шудааст. Ин ҳолат бо он асоснок кунонида шудааст, ки таъмини рушди иқтисодӣ бевосита бо зиёдшавии ифлосшавии муҳити зист алоқамандии мутақобила дорад. Зухуроти мазкур, баохиррасии захираҳои табиӣ, вайроншавии тавозуни биосфера ва тағйирёбии иқлимро дар назар дошта, имконияти рушди минбаъдаи иқтисодиро маҳдуд мегардонад. Бояд зикр намуд, ки дар илми муосири иқтисодӣ самти нав бо номи иқтисоди сабз ташаккул ёфта, дар айни замон фаъолона инкишоф меёбад. Ҳамзамон низоми иқтисодии кишвар низ дар давраи гузариш ба рушди иқтисоди сабз қарор дода шудааст.

Дар шароити кунуни дурнамои рушди истифодаи захираҳои табиӣ то як дараҷае расидааст, ки талаботи идоракунии рушди муосирро талабгор мебошад.

Дар мақолаи илмӣ таҳқиқотии мо бештар рушд ва коркарди дубора партовҳо нигаронида шудааст, ки мақсади он асоснок намудани фаъолияти равандҳои идоракунии экологӣ, ҳамчунин коркарду тақлифҳои рушди босуботи иқтисоди мебошад.

Истифодабарии оқилонаи захираҳои табиӣ, муҳофизати муҳити атроф, омӯхтани тараққиёти истеҳсолоти нав аз ҷиҳати экологӣ тоза яке аз вазифаҳои асосии ҷомеа ва давлат ба ҳисоб меравад. Барои омода намудани мақолаи илмӣ аз методҳои аналитикӣ, дедуксия ва индуксия, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешақдам, ҷамъовариҳои маълумотҳои омӯрӣ, ақидаҳои ватанию хориҷӣ, таҳлилу баррасии маводи таҳқиқотӣ омода шудааст.

Бояд гуфт, ки доир ба муҳокимаронӣ ва натиҷагирӣ кард, ки масъалаҳои рушди дубора коркарди партовҳо ва паст кардани хатарҳои экологӣ, ифлосшавии муҳити зист дар ҷадвалҳо ва схемаҳо оварда шудаанд. Дар мақолаи таҳқиқотӣ идоракунии рушди устувори низомҳои экологӣ ва масъалагузори сармоягузориҳои мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Парлумони мамлакат оид ба ҳифзи муҳити зист ва оқибатҳои тағйирёбии иқлим дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистон андешаҳои ниҳоят ҷолиб пешниҳод намудаанд. Мехостам дар атрофи гуфтаҳои Пешвои миллат баъзе фикру андешаҳои худро нисбат ба ин масъалаҳои муҳим баён намоям.[1, с. 7].

Масоили тақмили механизми идоракунии экологӣ-иқтисодии имрӯза яке аз проблемаҳои асосии механизми идоракунии иқтисодӣ ба шумор меравад.

Идоракунии истифодабарии оқилонаи сарватҳои табиӣ, муҳофизати муҳити атроф ва омӯختани тараққиёти истеҳсолоти нав аз ҷиҳати экологӣ яке аз вазифаҳои мутахассисони соҳаи иқтисодӣ мебошад.

Дар аввали асри XXI як қатор равандҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла мушкilotҳои идоракунии муҳити зист, норасоии ғизо, оби ошомиданӣ, обшавии пирияхҳо, сухтори ҷангалзорҳо ва эрозия шудани заминҳо тавҷҳуи муносибати инсон ба табиат андозаву микёси хатарноки биологиро оварда истодаанд. Муносибати худбинона идоракунии ва ҳатто баробаронаи инсоният дар тули асрҳо ба табиат боиси торафт маҳдуд шудани захираҳои ҳаётан муҳим мегардад.

Ҳамчунин, ҳар сол бо сабаби афзоиши аҳоли ва болоравии талабот, камшавии заминҳои кишоварзӣ ва сухтори ҷангалзорҳо миллионҳо гектар ҷангал сухта нобуд шуда, сабаби гармшавии иқлим мешавад.

Бо ақидаи олимони дардавоми 50-соли охир дар кӯҳҳои Помир, ки ганҷинаи табиӣ оби тоза мебошад, захираи пирияхҳо ду баробар кам шудааст. Агар ин ҳолат бетағйир монад, оқибатҳои ногуворро на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми Осиёи Миёна ба бор хоҳад овард.

Афзудани микдори корхонаҳои хурди саноатӣ дар минтақаҳо, зиёдшавии нақлиёт дар минтақаҳои мамлакат истифодаи зиёди нуриҳои кимиёвӣ боиси ифлос шудани ҳаво мегардад. Дар системаи идоракунии экологӣ мақоми махсусро шубҳаи менеҷменти экологӣ-корхонаҳо мебошад, ки дар баъзе корхонаҳои хурд мутахассис оид ба экология фаъолият дорад. Дар таҷриба чор шакли сохторӣ системаи идоракунии экологиро доир ба хизматҳои экологӣ фарқ мекунам:

1. Сохторе, ки дар он масъалаҳои рӯзмараи экологӣ ё худ мутахассиси бахши иқтисодчи-экологҳо вучуд надорад;

2. Сохторе, ки хизмати экологӣ бо дигар сохторҳо якҷоя амал мекунад;

3. Сохторе, ки хизматҳои экологӣ дар сохтори алоҳида вазифаи алоҳида вучуд дорад;

4. Сохторе, ки хизматҳои экологӣ, ҳамчун сохтори таркибии алоҳида бо роҳбари алоҳида дорад, ки дараҷаи ҳукукии ҷонишини директори корхонаро соҳиб аст.

Мавзеи сохтани бисёр корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон Комбинати заводи электрохимиявии Ёвон, заводи нуриҳои азоти Вахш, корхонаҳои сементбарорӣ дар минтақаҳои вилоят, корхонаи муштарки Тоҷикистону Англия, корхонаҳои пахтатозакунӣ дар ноҳияи Данғара, заводи равған ва пахтатозакунӣ шаҳри Кӯлоб бидуни релефи маҳал ва ҷойгиршавии зиёди аҳоли дар деҳот ташкил шуда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар корхонаҳои зикршуда нарасидани мутахассисони варзидаи соҳаи иқтисодчи-экологҳо мебошад. Фаҳмиши пасти роҳбарияти корхонаҷиҳати вайрон кардани муҳити зист ва нодуруст истифодабарии захираҳои табиӣ мебошад.

Шиддатнокии эрозияи заминҳои кишоварзӣ дар ноҳияҳои гуногуни кишвар ҳархела буда, ба гуногуншаклии релеф, шароитҳои иқлимӣ, майдони ҷангалзорҳо ва таркиби чинсҳои кӯҳӣ алоқаманд мебошад. Аз рӯйи маълумоти мавҷуда майдони заминҳои ба эрозия гирифташудаи кишвар дар вилояти Хатлон то 6%-ро ташкил дода, вазъи дар ноҳияҳои алоҳида хеле муташанҷ мебошанд. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ зиёда аз 68-фоизи заминҳои обёрии Тоҷикистон ба эрозияи об гирифта шудаанд.

Суръати шусташавии хок дар ноҳияҳои гурӯҳи Кӯлоб гуногун аст, чунончи, дар ноҳияи Муъминобод соле аз ҳазор га замин аз 0,4 то 3,2 тонна ва дар ноҳияи Данғара бошад 0,65 то 14,4 тонна хок шуста бурда мешавад. Дар ноҳияҳои Чалолитдини Рӯмӣ, Абдурахмонӣ Қомӣ ва Қушонӣён вазъияти хеле муташаккил аст.

Барои беҳтар кардани вазъи соҳа дар вилоят барномаҳо ва нақшаҳо барои нигоҳдории ҳифзи муҳити зист таҳия шуда дар давоми сол амалӣ карда мешаванд. Нигоҳдории минтақаҳои ҳифзшаванда бар зами ин дар вилояти Хатлон дар соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ, нигоҳдории ҳифзи муҳити зист 22-адад ташкилоту муассисаҳо дар марказҳои шаҳру ноҳияҳои вилоят оид ба хизматрасониҳои коммуналӣ, нигоҳдории ҳифзи муҳити зист, истеҳсолоти дубораи парвтоҳо, ташкили маҳаллаҳои нави аҳолинишин, шинонидани дарахтони ҳамешасабз, тоза нигоҳ доштани маҳаллаҳои истиқоматӣ, гузаронидани аксияи тозагии маҳала, таҳия намудани нақшаҳои иқтисодиёти сабз дар ноҳия, тарбияи дурусти маърифати экологӣ кор ва фаъолият доранд.

Ингуна гузаронидани чорабиниҳо ва миқдори ташкилотҳо, ки 16 ададаш муомилот бо партовҳо буда, боқимондаи онҳо барои корҳои ободинию кабудизоркунӣ, хизматрасониҳои манзилӣ ва ҷароғонкунии маркази шаҳру ноҳияҳо ҳамарӯза фаъолият менамоянд. Таҳлили рафти татбиқи Барномаи мазкур дар соҳаи таъминоти оби нӯшокии амалкунанда нишон медиҳад, ки дар соли 2025 маблағгузориҳо дар ин самт 2,6 миллиону 48 ҳазор сомониро ташкил доданд, ки аз ин 3864,4 ҳазор сомонӣ маблағҳои мутамарказ, 737,1 ҳазор сомонӣ маблағҳои бучети маҳаллӣ, 13975,7 ҳазор сомонӣ ҷалби сармоягузориҳо ва 1975,2 ҳазор сомонӣ маблағҳои ҳуди корхонаҳои обтаъминкунӣ мебошад.

Ҷадвали 2.1. - Таҳлили маблағгузорӣ ва нигоҳдории муҳити зисти вилояти Хатлон ҳазор сомонӣ

Нишондиҳанда	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023	Соли 2024
Бучаи мутамарказ	12607	3550,2	3469,9	3474,4
Бучаи маҳаллӣ	52000	112,0	115,0	737,1
Сармоягузориҳо	24647	44722,5	45466,7	13975,7
Маблағҳои худӣ	1115,5	1053,5	1987,4	1975,2
Ҷамагӣ:	90369,5	49438,2	51039,0	20162,4

Сарчашма: Барномаи рушди вилояти Хатлон барои солҳои 2019-2022. Мақсади барномаи мазкур ин таъмини аҳоли бо манзилҳои истиқоматӣ, бунёди маҳаллаҳои нав буда дар ҳамин раванд ба нигоҳдории муҳити зист диққати хосса дода мешавад.

Ҷадвали 2.2. - Партовҳо ба ҳавои атмосферӣ аз корхонаҳои саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон 2018-2019

Шаҳру ноҳияҳо	Ҷамагӣ, тонна	Партовҳо ба ҳаво тонна/ аз он ҷумла		
		Ҷисмҳои саҳт	Оксиди карбон	Дигар газҳо ва моддаҳо
шаҳри Кӯлоб	252,46	189	61,17	2,192
ноҳияи Восеъ	202,299	192	8,31	1,659
ноҳияи Фархор	386,423	386	7,4	1,365
ноҳияи Данғара	293,595	293	1,6	0,32
ноҳияи Ҷамадонӣ	204,709	201	3,4	3,62
шаҳри Бохтар	161,8	95	65,83	1,09
ноҳияи Ёвон	436	122	313,352	1,63
ноҳияи А.Қомӣ	545,4	493	52,4	0,32
ноҳияи Қубодиён	366,7	289,9	67,8	1,336
ноҳияи Сарбанд	580,1	368,9	211	2,97
ноҳияи Вахш	1111	127	3,47	1,54
ноҳияи Қ.Рӯмӣ	634,231	1067	44,167	0,26
ноҳияи Қумсангир	110,966	339,2	295	2,23

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ. 2026/ №1 (76)

ноҳияи Чиликул	77,085	88,514	22,45	1,58
ноҳияи Шахритус	16,110	77,04	0,314	0,95
шаҳри Норак	91,190	14,100	2,10	1,27
ноҳияи Хуросон	39,40	9,2	913,80	0,258
ноҳияи Панҷ	20,150	36,560	2,480	0,391
Ҳамагӣ	5529,618	4388,414	2067,043	25,017

Сарчашма: Бюллетени кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 с. С.16-18

Чадвали мазкур гувоҳи аз он аст, ки аз тарафи корхонаҳои саноатии минтақа партовҳо ба ҳавои атмосфера таҳлил шуда бештар корхонаҳои шаҳри Кӯлоб, ноҳияи Фархор, ноҳияи Ҷалололидини Румӣ, ноҳияи Ҳамадонӣ, ноҳияи Қумсангир, ноҳияи Вахш ба шумор меравад.

Чадвалӣ 2.3. - Масоҳати заминҳои таназзулфто ва чораҳои андешидашуда дар шаҳру ноҳияҳои вилоят дар солҳои 2023-2024

Шаҳру ноҳияҳо	Масоҳати умумии заминҳои таназзулфто (га)	Заминҳои шуршуда (га)	Заминҳои ботлоқшуда (га)	Чарима	Зарар
				Басташуда	Ситонидашуда
Бохтар	652,2	125,3	-	120000	2074
Вахш	737,28	11529	61,3	84000	-
Ҷ.Румӣ	12691	2969	-	4560	850
Дусти	3016	1458,63	-	1080	-
Хуросон	1489	-	-	680	231
Қумсангир	151	278	92	320	120
Ёвон	1030	500	75	1040	500
А.Ҷомӣ	500	410	-	480	1140
Шахритус	787,57	62	80	1120	-
Қубодиён	84	4	-	3800	-
Панҷ	158	70	118	400	58
Сарбанд	250,86	-	113	400	-
Норак	-	-	-	200	-
Н.Хусрав	2028	856	-	200	-
Кӯлоб	37	-	170	1360	-
Восеъ	2075	1838	-	1840	-
Ҳамадонӣ	210	128	169	1520	-
Фархор	2526	1933	82	3400	-
Данғара	-	99	-	2280	320
Темурмалик	-	-	-	520	825
Балҷувон	-	-	-	240	-
Ховалинг	-	-	-	600	-
Муминобод	-	-	-	1000	-
Ш.Шоҳин	-	-	-	360	-
Ҳамагӣ	28422,91	22259,93	960,3	231800	6118

Сарчашма: Бюллетени кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023-2024с. С.22-29

Таҳлилҳои дар чадвал овардашуда нишон медиҳанд, ки ҷиҳати истифодаи нодурусти замин, ифлос кардани он ва вайрон кардани қабати ҳосилхезии хок ба 2145 нафар ба маблағи 231800 ҳазор сомонӣ зарима ситонида шудааст. Масоҳати умумии заминҳои таназзулфтоёта 28422,91 гектарро ташкил дода дар баробари ин заминҳои шуршуда 22134,63 гектар муайян шуда ки аз ин миқдор гектар замин 960,3 гектарро заминҳои ботлоқшуда ташкил медиҳад. Дар

баробари заминистифодабарӣ аз тарафи хоҷагиҳои деҳқони ва дигар шалкҳои фаъолият ба маблағи умумии 12 ҳазору 118 сомонӣ зарар ситонида шудааст.

Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ҳуҷҷати асосии давлатӣ ба шумор меравад, ки самтҳои асосии рушди устувори ҷомеа, мувозинати захираҳои табиӣ ва истифодабарандагони он, ташкил ва ҷамоҳангсозии муносибати истифодабарандагони захираҳои табиӣ ва ҳуди табиат, рушди солими ҷомеа, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, инчунин роҳҳои барқароркунии фазои экологии вайроншударо муайян менамояд.

Амалии Барнома барои ба давраи рушди босубот гузаштани мамлакат, анъанаи истифодаи фаъоли захираҳои табиӣ дар ҷумҳурӣ ҷамасола авҷ мегирад. Дар оянда бо сабаби афзоиши теъдоди аҳоли масъалаи истифодаи табиат боз ҳам тезу тунд мегардад. Дар ин алоқамандӣ, дар доираи таҳқиқоти мазкур, зарур аст, то усулҳо ва принсипҳои ташаққулбодии ҷолибияти сармоягузорӣ дар илм ва таҷрибаи иқтисоди минтақавӣ оид ба азхудкунии сарватҳои табиӣ коркард карда шаванд. Ҳодисаҳои табиат бо вучуди ин ки зарари зиёди ҷонию моддӣ меоранд, тарбия ҳам мекунад: инсон дар ин мавриду муборизаҳо муттаҳид, башардӯст, андешаманд ва ҳушёру зирак мешавад.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ дар муҳити аз лиҳози экологӣ тоза ва безарар умр ба сар мебарад ва ҳамчун ҷузъи таркибии табиат ба қалам дода мешавад. Аз ин рӯ, масъалаи омӯхтани қонуну қоидаҳои табиат ва муҳити зист низ самти муҳими фаъолияти инсон доништа шудааст.

Асри XXI давраи ташаққули навини илму техника ба ҳисоб меравад ва дар ҷунин вазъият аллакай биосфера (қабати олами зиндаи замин) аз ҳолати ботадрич инкишофёбанда ба фаъолияти антропогенӣ ва техногенӣ (инсон ва техника) табдил ёфтааст, ки дар натиҷаи назорати раванди табиӣ рӯз аз рӯз мураккабтар шуда истодааст [2, с. 11].

Нишондиҳандаҳои мақсадноки идоракунии рушди босуботи иқтисодӣ, коҳиш додан таъсиррасонӣ ба дигаргуншавии муҳити зисту солимии ҷомеа ва кам кардани партовҳои хароҷоти энергетикӣ дар сатҳи миллию минтақавӣ дар роҳи амалисозии равишҳои фарҳангии сарватшиносӣ созандагӣ як қадами бузургро менамояд. [3, с. 64].

Ҳалли кадом масоили экологии, ки набошад, хоҳ но хоҳ ба масоили иқтисодӣ вобастааст. Аз дигар, тараф нодуруст истифодабарии сарватҳои табиӣ зарари иқтисодӣ оварда, дар навбати худ норасоии воситаҳои иқтисодӣ барои иҷрои ҳалли масъалаҳои экологӣ ҳалал мерасонад. Тартибияи экологӣ дар шароити демократикунории ҷомеаи муосир бо марҳилаҳои гуногун ва хусусиятҳои объектҳои он вобаста мебошад.

Оила, муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, ҷомеа ба раванди бисёрҷонибаи тарбияи экологӣ диққати ҷиддӣ дода, барои дар насли наврас тамоми хусусиятҳои ахлоқӣ инсониро тарбия намудан масъуланд. [3, с. 235].

Механизмҳои идоракунии нигоҳдории мувозинатӣ дар вилоят системаи ҳукуки танзимкунӣ, ҷаримабандиҳо, ҷавасмандгардонӣ ва ҷиҳати камтар шудани зарар ба муҳити зист ҷавасмандкунии муҳофизати муҳити атроф мебошад. Унсурҳои асосии он иборат аз инҳо аст:

- ❖ банақшагирӣ ва молиягузории ҷорабиниҳои муҳофизати табиат;
- ❖ муайян кардани лимити истифодаи сарватҳои табиӣ, партовҳо ва ҷойгиркунии партовҳо;
- ❖ муайян кардани меъёрҳо барои пардохти таъсири хатарнок ба муҳити зист ба монанди ҷаримаҳо, қонуншиканиҳо ва дигар фаъолият, ки қонун манъ кардааст;
- ❖ додани имтиёзҳои андозҳо ва дигар ҷавасмандӣ ба корхонаҳое, ки технологияи кампартов ва бепартовро ҷорӣ менамоянд.

Механизми экологии батанзимдарорӣ бояд кулли усулҳои бо ҳам алоқаманд ва воситаҳои идоракунии истифодабарии табиатро дар бар гирад. Дар солҳои 60-70-уми асри XX муҳофизати муҳити зист дар асоси системаи маъмури фармондеҳӣ, яъне як қатор манъкуниҳои фаъолият, лимитҳо, ҷавобгариҳои маъмурию ҳукукӣ амалӣ мегашт.

Солҳои 80-90-уми асри XX барои системаи идоракунии экологии Тоҷикистон ва аксари давлатҳои собиқ Шуравӣ солҳои муносибати ғоратгарона дар таърихи ҷамъиятӣ қайд шудааст, ки боқимондаҳои он то 50 солаҳои дигар давом мекунад. [4, с.129].

Махсусан, барои Тоҷикистон, ки ҳамчун ҷумҳурии аграрӣ дар байни дигар ҷумҳуриҳо шинохта мешуд, хоҷагии кишлоқ пурра монополияи якказироати пахта гашта, дар натиҷа қариб 70% заминҳои обӣ, 65% аҳолии кишлоқҷойҳо ба касали дучор гаштанд, 40% обҳои зеризаминӣ мавзеҳои обёришаванда захролуд шудаанд.

Дар шароити имрӯза, ки зиёда аз 33 сол боз Тоҷикистон мустақилияти худро эълон намудааст, пурра аз ин қоида на фақат дар кишоварзӣ, балки дар ҳамаи соҳаҳои алоқаманди табиат ва одамон бояд даст каша, қоидаҳо ва механизмҳои нави идоракунии рушди иқтисодиётро аз дигар давлатҳо таҷриба, гирифта онро дар иқтисодиёт амалӣ намоем.

Сиёсати иқтисодӣ, ки имрӯз Тоҷикистон пеш гирифтааст, иқтисоди бозорӣ буда, дар системаи идоракунии экологӣ низ бояд механизмҳои идоракунии иқтисодии батанзимдарорӣ истифода карда шавад. Ба фишангҳои иқтисодӣ дохил мешаванд:

- ❖ пардохт барои истифодаи сарватҳои табиӣ;
- ❖ пардохт барои ифлосшавии муҳити атроф ва нодуруст истифодабарии сарватҳои табиӣ;
- ❖ пардохтҳо барои партовҳо ва махсусан, партовҳои химиявӣ, ки гуронидани онҳо хароҷоти зиёдро талаб мекунад;
- ❖ қорӣ кардани системаҳои гуногуни имтиёзҳо ва сиёсати баргардонидани хароҷотҳои экологӣ, ташкили фондҳои экологӣ ва суғуртаи экологӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои ҳуқуқии омӯзиш, ҳифз ва истифодабарии сарватҳои зеризаминиро муқаррар намуда, муносибатҳоро дар ин соҳа танзим менамояд. Дар (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5.01.08 №351) системаи зерини пардохти сарватҳои табиӣ ҷудо карда шудааст:

1. Пардохт барои истифодаи сарватҳои табиӣ дар ҳудуди лимити муайяншуда;
2. Пардохт барои истифодаи сарвати табиӣ берун аз лимит ва нодуруст истифодабарии сарватҳои табиӣ;
3. Пардохт барои тақрористеҳсол ва муҳофизати сарватҳои табиӣ.

Маблағсупорандагон корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои мебошанд, ки аз сарватҳои табиӣ истифода мебаранд ва ба муҳити атроф новобаста аз шакли молиякитдорашон таъсир мерасонанд.

1. Пардохт барои истифодабарии сарватҳои табиӣ нархи миқдори захираҳо ё хизматҳои мебошанд, ки дар вақти истифодабарии сарватҳои табиӣ иҷро шудаанд. Дар шакли қонуни пардохт барои сарватҳои табиӣ ин дар шакли андоз муайян карда шудааст, ки ташкилотҳо онро андоз барои захираҳо меноманд;

2. Пардохт барои истифодаи ғайрисамараноки сарватҳои табиӣ ин шакли масъулиятноки иқтисодии ташкилотҳо мебошад, ки онҳо барои зарари овардашон ба муҳити зист дар натиҷаи истифодаи ғайрисамараноки сарватҳои табиӣ оварданд, маблағ месупоранд;

Дар натиҷа ду меъёри ҳудуди иҷозати маводи экологӣ ва ҳудуди иҷозатии концентрат муайян шудааст.

Асосан, пардохт аз ташкилоте гирифта мешавад, ки ба табиат таъсири зерин мерасонанд:

1. Ба атмосфера баровардани партовҳои ифлоскунанда аз сарчашмаҳои доимӣ ва ҳаракаткунанда;
2. Ба обҳои партофтани партовҳои моеъ;
3. Қойгиркунии партовҳо;

Яке аз механизми асосии идоракунии экологӣ ин молиягузорӣ мебошад, яъне пешниҳоди маблағи муайян барои чорабинии мушаххаси муҳофизати табиат.

Асосан, сарчашмаҳои зерини молиягузорӣ оид ба чорабиниҳои муҳофизати муҳити атроф ва иҷрои барномаҳои идоракунии экологӣ дида мешаванд:

- ❖ бучаҳои ҳамаи дараҷаи ҳокимиятдорӣ;
- ❖ воситаҳои пулии корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо;
- ❖ фондҳои ғайрибучавии экологӣ;
- ❖ фонди экологии суғуртавӣ;
- ❖ қарзи бонкҳо;
- ❖ зайёмҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок;
- ❖ воситаҳои пулии аҳоли.

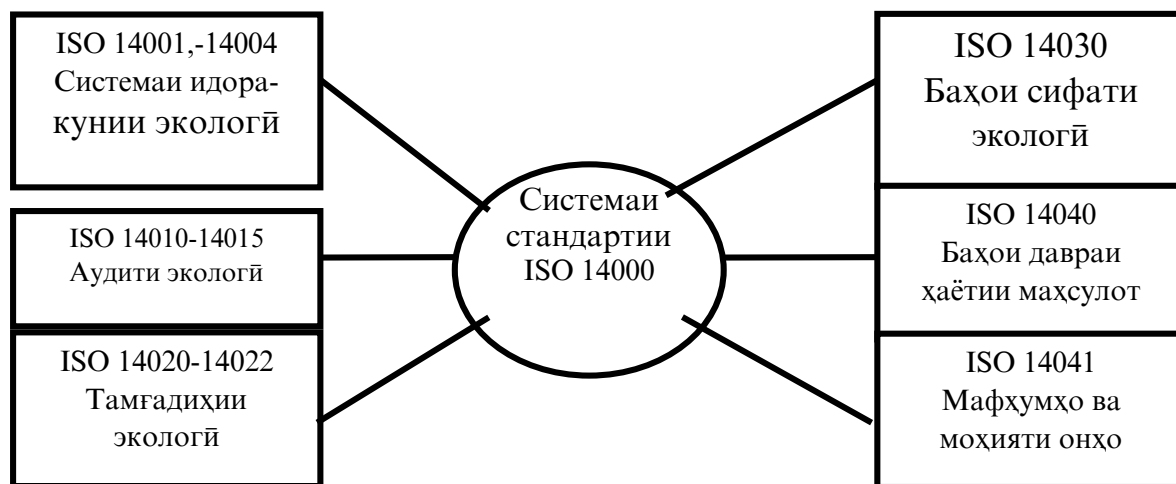
Яке аз хусусиятҳои хоси батанзимдарории ҳукукии муносибатҳои экологӣ дар шароити имрӯза бо якдигар алоқаманд намудани воситаҳои маъмурию ҳукуқӣ ва ҳавасмандкунии иқтисодӣ мебошад.

Дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои муҳимми давлатӣ кумак расонидан ва ташкили корхонаҳои нави нишонагирии экологӣ дошта ва технологияи навтарини бепартов буда, инчунин ба андозсупории имтиёзнок гузаронидани ташкилотҳое, ки маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза бароварда, ба системаи бепартов мегузаранд.

Роҳбарони корхонаҳои саноатӣ дар минтақаҳо аслан бояд ба масъалаҳои иқтисоди истифодабарии сарватҳои табиӣ, сохтори ташкилӣ, маркетинги экологӣ, маданияти экологӣ, сиёсати экологӣ, ахбор, мотиватсия, алоқамандӣ бо ҷамъият ва дигар қисмҳои системаи идоракунии мебошад. [5, с. 24].

Системаи стандартҳои байналхалқии ISO 14000 дар асоси стандартҳои BS 7750 ва инчунин аз рӯи системаи стандартҳо сифати маҳсулот ISO 9000 кор карда шудаанд. Нисбат ба дигар стандартҳои мавҷуда ин стандартҳо ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва технологӣ нигаронида шудаанд. Предмети асосии стандарти ISO 14000 системаи менеҷменти экологӣ буда, равияҳои зеринро дар бар мегирад.

Расми 2.1. модели стандартҳои менеҷменти экологӣ. Системаи стандартҳои ISO 14000.

Сарчашма: С.Н. Бобылев Иқтисодиёти рушди босубот Москва 2021

Муайян карда шудааст, ки системаи стандартҳо таъсири манфии ҷаҳолияти корхонаро ба муҳити зист дар се дараҷа кам мекунад:

- ❖ ташкилӣ, бо роҳи беҳтар кардани механизми идоракунии экологии корхона;
- ❖ миллий, бо роҳи ташкили меъёрҳои миллий дар сиёсати идоракунии экологии давлатӣ;
- ❖ байналхалқӣ, бо роҳи беҳтар кардани шароити идоракунии тиҷорати байналхалқӣ.

Фалсафаи асосии стандарти ISO 14000 «бо роҳи баланд бардоштани сифати маҳсулоти худӣ ва ҷалб намудани дигарон беҳтар кардани сифати зиндагонии тамоми ҷамъият» мебошад.

Стандартҳои ISO 14000 ихтиёрӣ буда, ягон санадҳои меъёриро иваз намекунад, балки роҳи нишон медиҳад, ки бо кадом роҳ корхона ба табиат таъсир расонад, ки қонуният иҷро шаванд. Ташкилотҳо метавонанд, ки стандартҳоро барои манфиати дохилии худ, инчунин мавқеи моли худ дар рақобати бозор истифода кунанд.

Стандартҳоро ташкилот метавонад барои муҳити беруна истифода карда, нишон диҳад, ки менеҷменти экологии корхона ба талаботи имрӯза ҷавобгу мебошад. Ташкилот баъди риоя кардани ин стандартҳо метавонад, ки сертификати экологиро аз тарафи ташкилотҳо ё худ экспертҳо гирад. Мисол, аксари корхонаҳо кушиш мекунанд, ки аз қайди стандарти ISO 9000 гузаранд, «сертификат» гиранд, чунки ин нишонаи мувофиқат ба стандарт будани маҳсулоти корхона мебошанд. Дар замони ҳозира корхонаҳои байналхалқӣ системаи стандартҳои муттаҳидшударо истифода мекунанд, ки дар он талабот ҳамаи стандартҳои системаи ISO 14000

ба инобат гирифта шудааст [6, с. 61]. Махсусан, барои корхонаҳое, ки маҳсулоташонро барои экспорт тайёр менамоянд, «сертификати экологӣ» мақоми бузург мебозад. Аллакай баъзе унсурҳои стандарти ISO 14000-ро дар Россия, Украина қорӣ карда истодаанд. Системаи сертификати идоракунии стандартҳои байналхалқии ISO 9000, ISO 14000, махсусан, ба соҳаи муҳофизат, химия, нефтохимия, мошинсозӣ ва соҳаи саноати ҳуруқворӣ хеле зарур мебошад.

Системаи стандартҳои менеҷменти экологӣ имкон медиҳад, ки ташкилотҳо қараёни ягонро бо мақсади беҳтар кардани сифати маҳсулот бо ҳам бипайванданд. Бинобар ин стандартҳои ISO 14000 камшавии таъсири манфиро ба муҳити зист пешниҳод намуда, мақсадҳои зеринро нишонагирӣ менамоянд:

1. Беҳтар кардани нишондиҳандаҳои субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ ба муҳити зист;

2. Дохил намудани иловаҳо ба стандартҳои миллий ва муайян кардани сиёсати экологии миллий;

3. Беҳтар кардани шароити тичорати байналхалқӣ ва рақобатнокии молҳо. Аслан, дар корхонаҳо бояд менеҷменти экологӣ қараён ва натиҷаи фаъолияти ташаббускоронаи субъектҳои иқтисодиро меноманд, ки барои расидан ба мақсадҳои экологии худӣ ва амалӣ сиёсати экологии корхона равона карда шудаанд.

Системаи идоракунии дар ташкилотҳои фаҳмиши стандартҳои ISO 14000 буда, ҳуҷҷати асосии стандарти ISO 14001 «Маҳсусгардонӣ ва дастурамал оид ба истифодабарии системаи менеҷменти экологӣ» мебошад. Талаботҳои асосии ин стандарт аз ин иборат мебошад:

1. Ташкилот бояд сиёсати экологиро қор карда барояд. Яъне, ин ҳуҷҷати маҳсусе, ки қоидаҳо ва равандро асосии мақсадҳои корхонаро барои вазифаҳои экологӣ пешниҳод менамояд. Сиёсати экологӣ нисбат ба дигар ҳуҷҷатҳо бояд ҳаракат барои иҷрои меъёрҳо, инчунин доимо беҳтар намудани системаи экологии менеҷмент равона карда шаванд. Ҳуҷҷат бояд ба ҳамаи аъзоёни корхона расонида шавад ва барои қамъият дастрас бошад;

2. Ташкилот бояд баҳои таъсиррасониро ба муҳити зист муайян сохта, доимо дар шакли систематикӣ ҳамаи қонуниятҳое, ки талаботи экологӣ дорад, диққат диҳад;

3. Вобаста аз моҳияти таъсири экологӣ, талаботҳои қонунӣ ва дигар санадҳои меъёрии ташкилот бояд мақсадҳо ва вазифаҳои экологии худро қор карда барояд. Мақсад ва вазифаҳо бояд миқдорӣ бошанд. Онҳо дар асоси сиёсати экологии корхона тартиб дода мешаванд. Дар вақти тартиб додани онҳо бояд фикру ақидаҳои «тарафҳои манфиатдор» ба инобат гирифта шаванд;

4. Барои ба мақсадҳои гузашташуда расидан, корхона бояд барномаи беҳатарии экологии худро тартиб дода дар он шахсони масъул, муҳлати ба мақсад расидан ва иҷрои вазифаҳо нишон дода шавад;

5. Дар ташкилот бояд сохтори қавобгарии экологӣ ташкил карда шаванд. Барои таъмини ин сохтор зарур аст, ки захираҳои башарӣ, техникӣ ва молиявӣ ҷудо намоянд. Шахси маҳсуси вазифадор бояд ҷудо карда шавад ва ё вазифаи идоракунии ин равандро ба уҳда дошта, ба роҳбарият доимо ахборот расонад.

Умуман, талаботи стандартҳо нақша, иҷроӣш, тафтишот, дигаргунсозии нақша мебошад. Стандарт чунин талаб мекунад, ки системаи менеҷменти экологӣ ба системаи менеҷменти корхона дар якҷоягӣ амал карда, самаранокии инкишофи босуботро таъмин созанд.

Сиёсати экологии идоракунии корхонаин арзи корхона оид ба ниятҳо ва қоидаҳои худ аст, ки барои таъмини самаранокии экологӣ асоси фаъолият ва банақшагирӣ мебошанд. Сиёсати экологиро роҳбарияти олии корхона муайян месозад.

Қоидаҳои асосии сиёсати экологии корхона инҳо мебошанд:

1. Уҳдадорӣҳо ва сиёсат. Ташкилот бояд сиёсати экологии худро муайян карда, як қатор уҳдадорӣҳои идоракунии муҳити зистро қабул намоянд. Сиёсати экологӣ бояд пеш аз ҳама унсурҳои дар бар гирад, ки маҳдудияти онҳо барои ташкилот, барои муҳити зист ва умуман барои қамъият ғоида меоранд. Сиёсат бояд уҳдадорӣҳои роҳбариятро дар назди талаботҳои қонун риоя намуда, доимо идоракунии системаи экологиро таъмин карда тавонанд. Сиёсати экологӣ бояд аниқ бошад ва доимо таҳлил карда шавад ва агар зарур бошад тағйиротҳо дароварда шавад;

2. Банақшагирӣ. Ташкилотҳо бояд, ки нақшаи сиёсати экологии худро кор карда бароянд. Дар нақшаи амалигардонии сиёсати экологӣ бояд, ки равандҳои асосии таъсиррасонӣ ба муҳити зист, баҳои он, талаботҳои санадҳои меъёрий ва баҳои иқтисодии самаранокии ин нишондиҳандаҳо, зарари иқтисодӣ пурра нишон дода шаванд.

3. Амалигардонӣ. Бо мақсади ҷорӣ гардонидани сиёсати экологӣ корхона бояд механизми дастгирии иҷроӣ нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва мақсадҳои экологиро ташкил намояд. Барои иҷроӣ ин вазифа ташкилотҳо бояд коргарони худро ба иҷроӣ ин вазифаҳо равона карда, стратегия, захираҳо ва сохтори идоракунии, системаи ҷавобгариро кор карда барояд;

4. Ченкунӣ ва баҳодиҳӣ. Дар корхона бояд фаъолияти он чен карда баҳо дода шавад ва самаранокии он муайян гардад. Яке аз воситаҳои иҷроӣ ин вазифа ташкили аудити экологӣ мебошад;

5. Таҳлил ва беҳтаршавӣ. Ташкилот бояд чараёни истехсолии худро доимо таҳлил карда, системаи идоракунии муҳити зистро беҳтар намояд. Дар ҳар як давраи муайян таҳлили экологӣ гузаронида, самаранокии идоракунии муайян карда шавад;

Мақсади дигари таҳияи корхона ин, идоракунии фаъолияти муҳофизати табиат ва истифодабарии сарватҳои табииро меноманд, ки аз қисмҳои зериниборад мебошад:

- ❖ механизми ҳуқуқӣ ва иқтисодии муҳофизати муҳити зист;
- ❖ системаи идоракунии риояи стандартҳо ва меъёрҳои арзиш;
- ❖ фаъолияти мутахассисони корхона дар соҳаи муҳофизати муҳити зист ва истифодабарии самаранок сарватҳои табиӣ мебошад.

Вазифаи менечменти экологӣ ин кулли фаъолиятҳои гуногуне мебошанд, ки барои идоракунии чараёнҳои экологӣ заруранд.

Ҳамин тариқ, назорати экологӣ ин қоидаҳо ва уҳдадорихое мебошанд, ки вобаста аз равандҳои фаъолияти экологии корхона ва асоси муайян кардани мақсад ва вазифаҳои он муайян карда мешаванд.

Мақсад ва вазифаҳои асосии сиёсати идоракунии экологии корхона аз равандҳои зерин иборат мебошанд:

- ❖ истифодаи бошуури асосҳои ахлоқ ва маданияти замонавии экологӣ дар фаъолияти амалии корхона, таъмини инкишофи босубот;
- ❖ мақсаднокии экологии фаъолият;
- ❖ бо хоҳиши худ васеъ кардани уҳдадорихое экологии корхона нисбат ба дигар шахсони манфиатдор, муҳофизати саломатии ҳайати коргарон, беҳтар кардани шароити корӣ, ташкили муассисаҳои омузиши экологӣ, ташкили суғуртаи ихтиёрии экологӣ ва ғайра.
- ❖ ба даст овардани самаранокии иқтисодии фаъолиятҳои муҳофизати табиӣ;
- ❖ баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ аз ҳисоби фаъолияти корхона ва таъмини бехатарии он;
- ❖ инкишофи истехсоли маҳсулоти ба рақобат тобовар;
- ❖ таъкид намудани таъсири фаъолияти манфӣ ба муҳити зист;
- ❖ баҳои экологии фаъолияти корхона аз тарафи экспертҳои бетараф;
- ❖ ахбор ва мотиватсия ва ҷалб намудани тамоми коргарон ба фаъолияти экологии корхона;
- ❖ ҳуҷҷатгузори хатмӣ фаъолияти экологии корхонаҳо, ҳисоботи пурраи фаъолият, ҳамкориҳои бевосита ба ҳамаи ташкилотҳо ва шахсони манфиатдор оид ба масоили экологӣ;
- ❖ мувофиқат ба қонуниятҳои амалкунандаи муҳофизати табиат, меъёрҳо ва ҳуқуқҳои меъёриву стандартҳои байналмиллалӣ истифодаи сарватҳои табиӣ ва ғайра.

Фаъолияти идоракунии истехсолии корхона бояд ба механизмҳои қабули қарори самараноки идоракунии оид ба фаъолияти муҳофизати табиӣминтақаҳо иборат мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар соҳаи менечменти экологӣ дар корхонаҳо фаъолият бартарият дорад.

1. Фаъолияти экологӣ ба мақсадҳои асосии барномаи стратегияи роҳбарият мувофиқат мекунамд;

2. Партовҳои корхона кам шуда ва харочотҳои истехсолоти бепартов ба муҳити зист оҳиста-оҳиста таъсир гузоштан ба истехсолоти бепартов;

3. Рақобатнокии корхона дар бозори дохила ва беруна мустаҳкам мешавад;

4. Ташкилот талаботҳои қонуни муҳофизати табииро хеле осон қабул менамояд;

5. Бонкҳо корхонаҳоро, ки бо системаи экологии менеҷмент кор мекунанд, маблағгузорӣ мекунанд;

6. Аксари корхонаҳо меҳоянд бо корхонаҳое кор кунанд, ки менеҷменти экологӣ доранд;

7. Обрую эътибори корхона дар назди аҳоли, ҷамъият баланд мешавад;

8. Корхонаҳо имконоти иловагӣ пайдо мекунанд, ки онҳоро дар мавқеи байналхалқӣ шиносанд;

9. Истифодаи имконотҳои иловагӣ барои пешгирии ҳодисаҳои экологӣ;

10. Имтиёзҳои гуногуни давлатӣ, байналхалқӣ, бозори фондӣ ва гумрукии корхонаҳое, ки менеҷменти экологӣ доранд;

11. Литсензиягирӣ, ё сертификатсияи имтиёзнокии корхона;

12. Ставкаҳои пасти суғуртавии корхонаҳое, ки суғуртаи ихтиёрии экологӣ доранд;

Дар ҳар як корхона, ҳар рӯз миқдори зиёди партовҳои истехсолӣ, рузномаҳои кӯҳна, партовҳои хӯроқа, партовҳои куттиҳо ва ғайра ҷамъ мешаванд. Аз рӯи анъана мо онро ба партовҳо партофта, қонуни гирдгардиши табиатро вайрон мекунем.

Асосан, партовҳоро ба панҷ гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

1. Партовҳои саҳти маишӣ;

2. Партовҳои корхонаҳои муниципалӣ;

3. Партовҳои саноатӣ;

4. Партовҳои химиякунонии кишоварзӣ;

5. Партовҳои гази карбони нақлиётӣ.

Башарият дар замонҳои қадим партовҳоро ба ҷохҳои калон партофта, баъд аз пур шудан болеяшро ба хок мепушониданд. Дар баробари пайдоиши шаҳрҳо ва корхонаҳои калони саноатӣ масоили партовҳо ба яке аз масъалаҳои муҳим табдил ёфтааст.

Концепсияи ташкили системаи идоракунии партовҳо ин ҷорабиниҳои комплекси механизми ташкилию идоракунӣ, ҳуқуқию меъёрӣ, техникаию иқтисодӣ, муносибат ба партовҳо буда, бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи техникаи коркарди партовҳо ва ташкилу ҷорӣ намудани технологияи кампартов равона карда шудааст. Яке аз равияҳои асосии ин соҳа беҳтар кардани таъминоти ахборӣ ва тайёр кардани мутахассисони бахши ин соҳа мебошад.

Дар баъзе минтақаҳо ва соҳаҳои саноатӣ системаи автомати-кунонидашудаи ахбор доир ба ҳар як намуди партовҳо дида мешавад.

Аммо, барои он ки системаи ягонаи идоракунии партовҳо ташкил карда шаванд, бояд системаи ягонаи ахборӣ вучуд дошта бошад.

Барои ин барномаҳои махсуси давлатии идоракунии «Партовҳо»-ро ташкил кардан зарур мебошад. Ташкили кадастри давлатӣ оид ба партовҳо бояд аз се қисм иборат бошад:

1. «Каталог» - гурӯҳбандии партовҳо ва номгӯи онҳо.

2. «Реестр» - ҳар як намуди партовҳо бояд пурра нишон дода шуда бошанд.

3. «Базаи нишондиҳандаҳои партовҳо»-системаи пурраи маълумот оид ба партовҳо, зарари онҳо, тарзи истифодабарӣ ва безараргардонии онҳо бояд нишон дода шаванд.

Дар вақти коркарди системаи давлатии идоракунии партовҳо дар сатҳи минтақаҳо се равияи стратегӣ муайян карда мешавад:

1. Ташкили шароит барои кам кардани партовҳо.

2. Таъмини афзоиши истифодаи партовҳо.

3. Ташкили бехатарии экологӣ ва ҷорачуии безараргардонӣ.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ бартарият ба системаи ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва усулҳои иқтисодӣ дода мешавад, яъне мумкин аст усулҳои иқтисодии ҳавасмандкунӣ ва таъсиррасонӣ истифода карда шавад.

Қоидаҳои асосии банизомдарории иқтисодие, ки дар қонунҳо дарҷ шудаанд, инҳо мебошанд:

1. Кам кардани микдори партовҳо аз ҳисоби қорӣ кардани технологияи кампартов ва бепартов ва истифодабарии партовҳо;

2. Қойгиркунонии пулии партовҳо. Партовҳо хоҳу ноҳоҳ ба муҳити зист таъсири манфӣ дошта, барои коркард ва қойгиркунии онҳо дар партовқойҳо хароҷот муайян карда мешаванд. Бинобар ин, хароҷот бояд ба арзиши аслии маҳсулот илова шавад;

3. Ҳавасмандкунии иқтисодии фаъолият, ки ба қобачокунии партовҳо нигаронида шудаанд. Воситаи асосии ҳавасмандии иқтисодӣ ин бо роҳи андозситонӣ ва қарзҳои имтиёзнок мебошанд;

4. Назорат ва ҷавобгарӣ дар соҳаи идоракунии партовҳо;

5. Гузаронидани озмунҳо ва нишастҳои матбуотӣ оид ба тақмили механизми идоракунии босубот.

Назорати давлатии фаъолияти идоракунии партовҳо аз тарафи органҳои махсуси давлатӣ гузаронида мешавад.

Асосан механизми идоракунии давлатӣ талаботҳои зерин дорад:

❖ назорат оид ба иҷрои талаботҳои экологӣ, технологӣ, санитарӣ ва дигар ҳангоми кор бо партовҳо;

❖ риоя кардани талаботҳои қашонидани партовҳо ва риояи стандартҳои байналмилалӣ дар асри XXI;

❖ иҷрои нақша-қорабиниҳо оид ба кам кардани партовҳо ва истифодаи дубораи онҳо дар истеҳсолот ва гузаштан ба истеҳсолоти бепартов;

❖ аҳбори дуруст оид ба партовҳо ва кор ба онҳо;

❖ муайян кардани қонуншиканӣ дар ин соҳа ва ба ҷавобгарӣ қашидан.

Равиши қосептуалии рушди механизми идоракунии стратегияи дилҳоҳ мамлакатро дар мақоми аввал новобаста ба мавқеъу сатҳи зиндагонӣ, дараҷаи рушдбандагӣ бояд таъмини рушди босуботи экологӣ-иқтисодӣ мунтазам таъмин карда шавад. Инчунин, қоҳиш додани дараҷаи ғунҷоиши молу хизматрасониҳо ва таъсиррасонии манфӣ ба муҳити зисту ифлосшавии атмосфераву солимии одамон пурра дар назар гирифта шавад.

Дар доираи назорати идоракунии партовҳо, онҳоро вобаста аз ҳатарноқиашон ба гурӯҳҳо қудо меқунанд:

Гурӯҳи 1-ум аз қад зиёд ҳатарноқ.

Гурӯҳи 2-юм ҳатарноқии баланд.

Гурӯҳи 3-юм ҳатарноқии миёна.

Гурӯҳи 4-ум ҳатарноқии паст.

Гурӯҳи 5-ум беҳатар.

Ҳамин тариқ, тақмили механизми системаи идоракунии рушди босуботи истифодабарии сарватҳои табиӣ дар ҳама минтақаҳо аз зерсистемаҳои зерин иборат мебошанд: ҷавобгарӣ, коркард, сабқатгардонӣ, анборқунӣ ва гур қардани партовҳо ва гузаштан ба истеҳсолоти аз ниғоҳи экологӣ тоза мебошад.

Яке аз унсурҳои механизми ниғоҳдорӣ муҳити экологӣ ва безараргардонӣ дар назди ташиқлоту муассисаҳо ин ташиқлоти суғуртавӣ мебошанд:

❖ суғуртаи қорҳонаҳои масъулиятноке, ки сарқашмаи асосии партовҳо ва масоилҳои экологӣ мебошанд;

❖ суғуртаи молиқиятдорон, объектҳои табиӣ, ки ифлос қарда шудаанд ва барои ҳаёти одамон ҳатар доранд. Дар ин суғуртаи шаҳсони алоҳида ва шаҳсони ҳуқуқӣ низ доҳил мешаванд;

Суғуртаи экологӣ пайдо қардани воситаҳои пулӣ дар дасти ташиқлотҳои суғуртавӣ ва тақсимои он дар вақти пайдо ғаштани ҳодисаҳои экологӣ ё худ барқароркунии зарарҳои экологӣ мебошад.

Барои ҳалли проблемаҳои экологӣ ва дастовардҳои муносибатҳои байниҳамдигарии қомеъа, иснон ва табиат дар шароити Тоҷикистон қорҳои зеринро бояд иҷро қардан зарур аст. Қайд қардан зарур аст, ки яке аз масълаҳои ҳалталаби қамони имрӯзаи ғлобалӣ масълаи қанг ва сулҳ мебошад. Зеро маҳз ниғоҳдорӣ ва ҳифзи масълаҳои амният ва беҳатарӣ барои ҳал

намудани масъалаҳои дигари глобалӣ заминаи муфид муаё месозад. Барои пурсамар ҳал кардани масъалаҳои ҷаҳонӣ фаъолияти якҷоя ва ҷиддии мутахассисони гуногун аз ҷумла файласуфон зарур аст, то он, ки моҳияти глобализатсия ва оқибатҳои нохуши масоили экологиро дида баромада, роҳҳои ҳалли онро муайян намоянд.

- ❖ Тадбиқи технология нав, ки ифлосихоро ба ҳаво кам ё тамоман набарорад;
- ❖ Тоза нигоҳдории шаҳр, яъне ба воситаи кам истифода бурдани сузишворҳои сердуд, инчунин пурра ба электронӣ гузаштан, кабудизоркунӣ, обшоркунӣ, аз аҳолии дур сохтани заводҳои химиявӣ, металлургӣ, ҳарбӣ;

- ❖ Натарконидаи бомбаҳои атомӣ, кам кардани яроқи ҳарби ва барҳам додани хавфи ҷанги ядрой;

- ❖ Фароҳам овардани замина барои муносибатҳои баналҳалқӣ дар асоси сулҳи ҷаҳонӣ;

- ❖ Истифодаи оқилона ва самарабахши обу замин;
- ❖ Омода кардани сиёсати фаъоли демографӣ ва муҳити зист;
- ❖ Тарақи додани ҳамкориҳои байналҳалқӣ дар соҳаи тадқиқоти илми;
- ❖ Ҳангоми банақшагири ва ташкили чорабиниҳои дарозмӯҳлати экологӣ дар ҷумҳурӣ хусусиятҳои шароити иҷтимоию экологии вай, сохт, ҷойгиркунӣ ва истифодаи захираҳои табиӣ. Шароитҳои табииву иқлимии вай ба ҳисоб гирифта шавад;

- ❖ Ташкилоту муассисаҳоеро, ки муҳити экологиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нороҳат сохта, вазъи сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодиро шиддат медиҳанд ба ҳисоб гирифта шаванд;

- ❖ Бо мақсади чорабиниҳои экологии ба нақшагирифташуда воситаҳои пулӣ зиёд карда шуда, ба хароҷоти ин маблағҳо назорати давлати бурда шавад;

- ❖ Маркази таҳлилию пешгуи табиӣ ташкил намуда вазифаи он ташкили таҳлили гуногунҷабҳа, экспертиза, пешгуи ва ҷустуҷуи роҳҳои бартараф сохтани проблемаҳо муайян карда шаванд;

- ❖ Оид ба ҳолати аалии муҳити табиӣ, қорҳои дар ҷумҳурӣ ва бачоовардаи ҳифзкуни мунтазам ва аҳолии ахборот дода, лоиҳа ва барномаҳои экологӣ вобаста ба шароити демократия ва ошқорбаёни мавриди муҳокимаи умумихалқӣ қарор дода шавад;

- ❖ Дараҷаи маълумот, тарбия ва шуурноки оммаро баланд бардошта, дар байни аҳолии маданияти муносибати байниҳамдигарӣ бо муҳити табиӣ ташакул дода шавад;

- ❖ Маданияти муҳити фарҳагӣ ва табиӣ таърихан дар Тоҷикистон мавҷуда, ҳамчунин маданияти истифодаи табиат, ки дорои хусусиятҳои миллии мебошанд ҳифз ва инкишоф дода шаванд;

- ❖ Қонун дар бораи ҳифзи табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав таҳрир ва такмил дода, қабул карда шаванд.

Проблемаи маскур аз сабабе, ки ба манфиати ҳар як сокини сайёраи мо таъсири амиқи худро мерасонад, таъчилан ба қатори проблемаҳои нисбатан муҳими инкишофи иҷтимоӣ дохил гардид.

Ниҳоят башарият ба дарки умдаи пролемаи экология ва моҳияти он баҳри нигоҳдории тамаддуни муосир расид. Нақш ва моҳияти проблемаҳои экологӣ вақтҳои охир то ҳадде афзоиш ёфта аст, ки ҳеҷ як падидаи иҷтимоие мисли банақшагирии тозагии муҳити зист, истехсолоти моддӣ, инкишофи ҳаёти умумиҷтимоӣ, аз нигоҳи иҷтимоӣ-сиёсӣ идора кардани тозагии муҳити табиат, ташакули маданияти экологии аҳолии такмили шакл ва усулҳои дониш ва тарбияи экологӣ, иштироки фаъолонаи умум дар инкишофи ҳаракати экологӣ акнун наметавонад дар алоҳидагӣ, бе шароити дурусти муҳити зист ва нигоҳи неқбинонаи муносибатҳои тарафайни ҷамъият, инсон ва табиат вучуд дошта бошад. Сабаби зиёд гардидани тавачҷуҳ ба проблемаҳои

экологӣ, ҳамчунин ба рафти дигагуниҳои куллие низ вобастагӣ дорад, ки дар ҷумҳурии мо дар шароити десократикунонӣ ва таҳлили вазъи экологӣ меғузарад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ 5.01.08 №351
2. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025
3. Муҳаббатова Х.М. Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон №1 (25) 2025 С.7-17
4. Шарипзода Саъдат. Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон №1 (66) 2025 С.234-237
5. Ғаниев Т.Б. Менҷмент қисми дуюм «Ташкили фаъолияти роҳбарӣ» боби 27 Менҷменти экологӣ С-393
6. Ғаниев Т.Б. Одинаев Ҳ.А. Иқтисодиёти истифодабарии сарватҳои табиӣ, Душанбе 1993 сол
7. Ғаниев Т.Б. Менҷмент «Менҷменти экологӣ» қисми 2 «Ташкили фаъолиятҳо» боби 22 С-392-406
8. Ғаниев Т.Б. Менҷмент «Фарҳангӣ сарватшиносӣ ва созандагӣ дар роҳбарӣ» Душанбе Ирфон 2020 С-402

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОТХОДАМИ И ПРОЦЕССОВ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

ДЖУРАХОНИ ИСМОИЛ,

докторант PhD кафедры цифровой экономики и менеджмента Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: Куляб, ул. С.Сафарова, 16, факс 735360, тел.: 985444431, e-mail: jurakhon4431@gmail.com

АБДУЛОВ ДИЛШОД НАЗАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки город Куляб улица Сангак Сафарова, 16 факс: 735360 Email: dilshod.041986@mail.ru

Вопросы управления устойчивым развитием природных ресурсов являются одними из актуальных проблем нашей республики. Исходя из плана и программ совершенствования механизма управления, наша страна должна полностью выйти из сложившейся неблагоприятной экономической ситуации, поскольку вопросы управления устойчивым развитием производства в большинстве регионов не получили должного внимания, и, следовательно, Хатлонская область относится к числу регионов с большими трудовыми и природными ресурсами, находящимися в сложной эколого-экономической ситуации.

В данной статье в основном анализируются вопросы экологического состояния Хатлонской области и отдельных ее районов.

В статье отмечается, что, согласно статистическим данным, проблема чрезмерной переработки пластика, переработка части отходов, загрязнение питьевой воды, изношенность водопроводного и канализационного оборудования, нехватка питьевой воды в регионах, увеличение количества точек питьевого водоснабжения, возникновение стихийных бедствий, неэффективные методы охраны окружающей среды, недостаточное финансирование местных органов власти, смешивание сточных вод с питьевой водой, а также нецелевое строительство предприятий по переработке мяса и молока могут привести к ухудшению экологической ситуации в Хатлонской области.

Ключевые слова: Управление окружающей средой, экология, устойчивое развитие, природопользование, земля и недра, роялти, вода, управление отходами, экологическое страхование, защита ледников, флора, биология.

DIRECTIONS FOR IMPROVING WASTE MANAGEMENT AND PROCESSES OF FORMING ECOLOGICALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN KHATLON REGION

JURAKHONI ISMOIL,

Student, PhD Department of Digital Economics and Management, Kulob State University named after Abuabduhlohi Rudaki Address: Kulob, S.Safarov Street, 16, fax 735360, tel: 985444431, e-mail jurakhon4431@gmail.com

ABDULOV DILSHOD NAZAROVICH,

Candidate of economic sciens senior lecturer at the department of menegment and marketing Kulyab state Universiti named after Abuabdullo Rudaki, Kulyab citi street Sangak Safarov 16, fax number: 735360 Email: dilshod.041986@mail.ru

The issues of managing the sustainable development of natural resources are one of the pressing issues of our republic. Based on the plan and programs for improving the management mechanism, our country should be fully removed from this weak economic situation, because the issues of managing the sustainable development of production in most regions have not been properly addressed, and therefore Khatlon region is one of the regions with large labor and natural resources that are in a difficult ecological and economic situation.

This article mainly analyzes the issues of the ecological situation of Khatlon region and some of its districts.

The article notes that, according to statistical data, the problem of excessive plastic recycling, the failure to recycle part of waste, the pollution of drinking water, the deterioration of water and sewage equipment, the lack of drinking water resources in the regions, the increase in potable water points, the occurrence of natural disasters, poor environmental protection practices, poor financing of local authorities, the mixing of wastewater with drinking water, and the inappropriate construction of meat and milk processing enterprises can lead to a worsening of the ecological situation in the Khatlon region.

Key words: Environmental management, ecology, sustainable development, use of nature, land and minerals, royalty, water, waste management, environmental insurance, glacier protection, flora, biology.

Муқарриз: Сафаров А.А, н.и.и, дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

УДК: 332.143

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД

ШАРИПОВ САДРИДДИН БАДРИДИНОВИЧ,

Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор философии (PhD), доктор по специальности -Мировой экономики кафедры мировой экономики.

Адрес: 734045, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14.моб. (+992)938883773 E-mail:

s_sadriddin91@mail.ru.

ШАРИФОВ ДИЛОВАР БАХРОМОВИЧ,

докторант (PhD) финансового кафедры Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734045, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14 моб.

(+992)903443434 E-mail: s_dilivar93@mail.ru

В данной работе анализируются интеграционные и дезинтеграционные процессы, происходящие в Центральной Азии на современном этапе. Автор рассматривает исторические, геополитические, экономические и социальные факторы, влияющие на динамику регионального сотрудничества. Автор демонстрирует, как эти два процесса неразрывно связаны друг с другом и обуславливают друг друга. Автор анализирует влияние геополитических интересов крупных держав, таких как Россия, Китай и США, на интеграционные и дезинтеграционные процессы в регионе. Автор оценивает роль таких региональных организаций, как ЦАЭС, ЕАЭС и ШОС, в продвижении интеграции и урегулировании разногласий. Автор формулирует основные вызовы, с которыми сталкивается региональная интеграция в Центральной Азии, и предлагает возможные пути их решения.

Ключевые слова: Центральная Азия, интеграция, дезинтеграция, региональное сотрудничество, региональная интеграция, геополитика, экономика, безопасность, ЦАЭС, ЕАЭС, ШОС.

Центральная Азия, регион, богатый историей, культурой и природными ресурсами, переживает сложный период трансформации. С момента обретения независимости в 1991 году страны региона пытаются найти баланс между стремлением к суверенитету и выгодами сотрудничества. Эта динамика приводит к одновременному протеканию интеграционных и дезинтеграционных процессов, делая изучение данного региона особенно интересным.

Интеграционные процессы

В постсоветский период страны Центральной Азии создали несколько региональных организаций, таких как Центральноазиатское экономическое сообщество (ЦАЭС), Евразийское экономическое сообщество (ЕАЭС) и Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Эти организации содействуют сотрудничеству в различных областях, включая торговлю, инвестиции, транспорт, безопасность и водные ресурсы. ЦАЭС, ЕАЭС и ШОС — это три региональные организации, которые могут играть важную роль в углубление сотрудничества в различных сферах.

Центрально-Азиатское экономическое сотрудничество (ЦАЭС) — это межправительственная организация, созданная в 1993 году для содействия региональному экономическому сотрудничеству в Центральной Азии. ЦАЭС может играть важную роль в продвижении торговли и инвестиций, развитии инфраструктуры и энергетики, а также в укреплении региональной безопасности.

Евразийский экономический союз (ЕАЭС) — это международное интеграционное объединение, созданное в 2015 году. ЕАЭС может играть важную роль в создании единого рынка товаров, услуг, капитала и труда, а также в гармонизации законодательства стран-членов.

Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) — это межправительственная международная организация, созданная в 2001 году. ШОС может играть важную роль в обеспечении региональной безопасности и стабильности, а также в содействии экономическому сотрудничеству между странами-членами. «Многие ученые-экономисты, исследуя вопросы экономической интеграции делают вывод, что интеграционные объединения имеют положительный характер» [8, с.161].

Все данные организации имеют большой потенциал для углубления сотрудничества в различных сферах.

Так же в рамках данного исследования нами были выделены следующие ключевые направления сотрудничества:

- Торговля и инвестиции: Содействие развитию торговли и инвестиций между странами-членами.
- Инфраструктура и энергетика: Развитие региональной инфраструктуры, включая транспорт, энергетику и телекоммуникации.
- Безопасность: Сотрудничество в области обеспечения безопасности и борьбы с терроризмом.
- Культура и образование: Сотрудничество в области культуры, образования и науки.

Укрепление роли региональных организаций может способствовать экономическому развитию, а также региональное сотрудничество может способствовать экономическому развитию стран-членов за счет увеличения торговли, инвестиций и экономической интеграции [4, с.69]. Региональное сотрудничество может помочь обеспечить региональную безопасность и стабильность за счет совместной борьбы с терроризмом, другими транснациональными угрозами и урегулирования региональных конфликтов. Региональное сотрудничество может способствовать улучшению благосостояния людей за счет создания новых рабочих мест, повышения уровня жизни и доступа к образованию и здравоохранению. ЦАЭС, ЕАЭС и ШОС могут стать важными инструментами для углубления сотрудничества в различных сферах и достижения общих целей.

Развитие цифрового сотрудничества в центральной Азии: Цифровая трансформация может стать катализатором региональной интеграции. Цифровая трансформация может стать мощным катализатором региональной интеграции в Центральной Азии. Развитие цифрового сотрудничества может принести странам региона ряд экономических и социальных выгод. Развитие цифрового сотрудничества в Центральной Азии может поспособствовать в создании общей цифровой инфраструктуры, которая приведет к сотрудничеству в области строительства и модернизации телекоммуникационных сетей, развития электронных услуг и создания трансграничных цифровых платформ, а также созданию благоприятных условий для развития электронной торговли между странами региона, включая гармонизацию законодательства и упрощение таможенных процедур. [3, с.64] Содействие развитию цифровой экономики в регионе, включая поддержку стартапов, развитие навыков цифровой грамотности и внедрение инновационных технологий, развитие электронного правительства для повышения эффективности и прозрачности государственных услуг. Сотрудничество в области обеспечения кибербезопасности, включая обмен информацией о киберугрозах и совместную борьбу с киберпреступностью.

Таблица 1. Основные интеграционные организации в Центральной Азии

Организация	Дата основания	Цели
Центральноазиатское экономическое сообщество (ЦАЭС)	2003	Содействие торговле, инвестициям и другим аспектам экономического сотрудничества.
Евразийское экономическое сообщество (ЕАЭС)	2015	Обеспечение более глубокой интеграции, включая свободу передвижения товаров, услуг, капитала и рабочей силы.
Шанхайская организация сотрудничества (ШОС)	2001	Фокусируется на вопросах безопасности, экономики, культурного обмена и борьбы с терроризмом.

Источник: составлено автором

Важно отметить, что интеграционные процессы в Центральной Азии не должны быть направлены на унификацию или ущемление суверенитета стран региона, к чему и стремятся все данные организации. Напротив, интеграция должна основываться на принципах равноправия, взаимного уважения и учета интересов всех участников.

Необходимо отметить, что для усиления интеграционных процессов в Центральной Азии необходимо сосредоточить усилия всех стран центрально-азиатского региона. В ходе исследования нами предложены несколько мер по совершенствовании интеграционных процессов в странах Центральной Азии, к которому можем отнести следующие:

1. Устранение политических барьеров: укрепление доверия и взаимопонимания, который можно достичь в ходе регулярных встреч на высшем уровне, совместных военных учениях и в культурном обмене, который смогут помочь создать атмосферу доверия и сотрудничества. Разрешение трансграничных споров, т.е. мирное урегулирование споров о границах, водных ресурсах и других вопросах имеет решающее значение для создания стабильной основы для интеграции. Содействие региональной безопасности, сотрудничество в борьбе с терроризмом, наркотрафиком и другими транснациональными угрозами может повысить безопасность во всем регионе и создать благоприятную среду для торговли и инвестиций.

2. Стимулирование экономической интеграции можно достичь снижение торговых барьеров, устранение тарифов, квот и других торговых ограничений может стимулировать торговлю между странами региона. Гармонизация стандартов, согласование технических стандартов, норм и правил может облегчить трансграничное движение товаров и услуг. Развитие инфраструктуры, инвестиции в транспортную инфраструктуру, такую как дороги, железные дороги и порты, могут улучшить региональную связность и снизить затраты на торговлю. Содействие региональным инвестициям, создание благоприятного инвестиционного климата и поощрение региональных инвестиций может стимулировать экономический рост и создание рабочих мест.

3. Повышение роли региональных организаций: Укрепление ШОС и ЕАЭС: Эти региональные организации могут играть ключевую роль в содействии интеграции в Центральной Азии. Создание новых региональных институтов: Создание новых институтов, таких как региональный инвестиционный фонд или центр по урегулированию споров, может помочь решить общие проблемы и продвигать региональное сотрудничество.

4. Вовлечение заинтересованных сторон: Консультации с частным сектором: Вовлечение бизнеса в процесс разработки и реализации интеграционных инициатив может помочь обеспечить их соответствие потребностям рынка. Сотрудничество с гражданским обществом:

Вовлечение гражданского общества в процесс интеграции может повысить его легитимность и поддержку.

На наш взгляд реализация этих мер может привести к более глубокой и всеобъемлющей интеграции в Центральной Азии, что принесет пользу всем странам региона в виде экономического роста, процветания и стабильности. Также данные меры могут быть эффективными при условии согласованных усилий со стороны всех заинтересованных сторон и политической воли для достижения целей интеграции в Центральной Азии.

Дезинтеграционные процессы

Несмотря на стремление к интеграции, страны Центральной Азии также сталкиваются с вызовами, препятствующими региональному единству. К ним относятся:

- Исторические и политические разногласия: Страны региона имеют разную историю, политические системы и уровень экономического развития. Это может привести к разногласиям по вопросам региональной политики и сотрудничества.
- Экономические барьеры: Торговля между странами Центральной Азии ограничена таможенными тарифами, нетарифными барьерами и неразвитой инфраструктурой.
- Проблемы безопасности: Регион сталкивается с проблемами терроризма, религиозного экстремизма и трансграничной преступности. Эти проблемы могут подорвать доверие между странами и препятствовать сотрудничеству.
- Водные ресурсы: Доступ к водным ресурсам является одним из ключевых вопросов в Центральной Азии. Разногласия по этому вопросу могут привести к конфликтам между странами региона.

Влияние внешних сил

На интеграционные и дезинтеграционные процессы в Центральной Азии также оказывают влияние внешние силы, такие как Россия, Китай, США и Европейский Союз [7, с.65]. Эти страны имеют свои интересы в регионе и могут использовать свое влияние для продвижения своих целей.

Таблица 2. Факторы, влияющие на интеграционные процессы в Центральной Азии

Факторы	Позитивное влияние	Негативное влияние
Исторические и культурные связи	Общее историческое и культурное наследие может стать основой для сотрудничества.	Различия в истории, политическом устройстве и уровне развития могут вести к разногласиям.
Экономические интересы	Сотрудничество в сфере торговли, инвестиций и энергетики может стимулировать рост экономики.	Экономические барьеры, такие как таможенные тарифы и нетарифные ограничения, могут препятствовать интеграции.
Геополитические интересы	Внешние игроки могут использовать интеграционные процессы для продвижения своих интересов.	Геополитическая конкуренция может привести к росту напряженности и дестабилизации в регионе.
Проблемы безопасности	Сотрудничество в сфере безопасности может помочь в борьбе с общими угрозами, такими как терроризм и наркотрафик.	Неразрешенные конфликты и проблемы безопасности могут препятствовать интеграции.

Источник: составлено автором

Будущее Центральной Азии будет во многом зависеть от того, как страны региона смогут сбалансировать стремление к суверенитету с выгодами сотрудничества. Региону необходимо

найти способы преодолеть существующие разногласия и создать условия для устойчивого развития.

Таблица 3. Сравнительный анализ интеграционных процессов в Центральной Азии и других регионах

Критерий	Центральная Азия	Европейский Союз (ЕС)	Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН)
Уровень интеграции	Низкий	Высокий	Средний
Экономическая интеграция	Свободная торговля, таможенный союз	Единый рынок, единая валюта	Свободная торговля
Политическая интеграция	Сотрудничество на межправительственном уровне	Общие институты, такие как Европейский парламент и Европейская комиссия	Сотрудничество на межправительственном уровне
Социальная и культурная интеграция	Свободное передвижение людей, обмен образовательными программами	Свободное передвижение людей, единое гражданство ЕС	Сотрудничество в сфере образования и культуры

Источник: составлено автором

Дезинтеграционные процессы в Центральной Азии могут быть спровоцированы рядом факторов:

- Этнические и религиозные разногласия: Напряженность между этническими и религиозными группами может способствовать разделению и конфликтам в регионе. Это может проявляться в форме межэтнических столкновений или притеснений, что подрывает единство и интеграцию.

- Территориальные споры: Наличие споров о территориальных границах между странами региона может вызывать напряженность и конфликты, что затрудняет процесс интеграции и способствует дезинтеграции.

- Экономическая неравенство: Неравномерное распределение экономического развития между различными регионами внутри страны может привести к обострению социальных и экономических противоречий, что угрожает стабильности и интеграции.

- Политическая нестабильность: Недостаток демократических институтов, коррупция и авторитарные режимы могут подорвать стабильность и доверие в правительстве. Это может стимулировать дезинтеграционные тенденции и подрывать усилия по интеграции.

- Воздействие внешних акторов: Вмешательство внешних сил, таких как государства или международные организации, может усиливать существующие разногласия и конфликты в регионе, что препятствует процессам интеграции.

- Транснациональные угрозы: Распространение транснациональных угроз, таких как терроризм, экстремизм и наркотрафик, может создавать общие вызовы для безопасности и стабильности в регионе, что может способствовать дезинтеграционным процессам.

• Низкая уровень международного сотрудничества: Отсутствие согласованных усилий между странами региона и их международными партнерами может затруднить решение общих проблем и вызвать разобщение.

Эти факторы могут создавать сложные вызовы для интеграции в Центральной Азии, и их учет в разработке политик и стратегий становится ключевым для поддержания стабильности и развития в регионе.

Интеграционные и дезинтеграционные процессы в Центральной Азии являются сложными и многогранными. Понимание этих процессов необходимо для разработки эффективных стратегий развития региона. Интеграционные процессы в Центральной Азии развиваются непросто, но имеют огромный потенциал для развития региона. Преодоление существующих вызовов и использование возможностей интеграции позволит странам Центральной Азии добиться устойчивого развития, повысить благосостояние своих граждан и занять достойное место в мировом сообществе. Интеграционные процессы в Центральной Азии будут развиваться и в будущем. От того, как страны региона смогут использовать возможности интеграции и справиться с существующими вызовами, будет зависеть их будущее процветание и стабильность. Преодоление существующих вызовов и использование возможностей интеграции позволит странам Центральной Азии добиться устойчивого развития, повысить благосостояние своих граждан и занять достойное место в мировом сообществе.

Интеграционные и дезинтеграционные процессы в Центральной Азии – это сложное и многогранное явление, на которое влияет множество факторов, как внутренних, так и внешних. В последние годы наблюдается активизация интеграционных процессов в регионе, что проявляется в создании новых региональных организаций, расширении сотрудничества в различных сферах, увеличении объемов торговли и инвестиций.

Вместе с тем, сохраняются и дезинтеграционные факторы, такие как исторические противоречия, территориальные споры, различия в политических системах и моделях экономического развития. Эти факторы препятствуют более глубокой интеграции и создают угрозу для стабильности и безопасности в регионе. Интеграция в Центральной Азии имеет огромный потенциал для развития региона и улучшения жизни его населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирбобоев, Р.М., Салиева, Н.Ш. Внешние факторы экономической интеграции государств-участников СНГ [Текст] / Р.М. Мирбобоев, Н.Ш. Салиева // Вестник РТСУ. – 2018. – № 4(64). – С. 56-69.

2. Михайленко Валерий Иванович, Сухроб Рустами Центральная Азия как интеграционный проект в условиях неопределенности // История и современное мировоззрение. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnaya-aziya-kak-integratsionnyy-proekt-v-usloviyah-neopredelennosti>

3. Огнева, Н. Ф. СЭЗ как фактор развития интеграционных процессов в рамках ЕАЭС / Н. Ф. Огнева // Евразийский союз ученых. – 2018. – № 2-2(47). – С. 62-66. – EDN THDCSP.

4. Олимов М.А. Проблемы безопасности в Центральной Азии: взгляд на ШОС из Республики Таджикистан//ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии: Материалы международной конференции (5 октября 2005 г.). – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2005. – 66 - 72 с.;

5. Смагулова Дильда Курмашевна Интеграционные процессы в Центральной Азии: проблемы и перспективы // Евразийская Экономическая Интеграция. 2012. №4 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsionnye-protsessy-v-tsentralnoy-azii-problemy-i-perspektivy>

6. Смитиенко, Б.М Интеграционные процессы в странах СНГ: тенденции, проблемы и перспективы [Текст] / Б.М. Смитиенко. – Москва – Минск – Донецк – Самарканд: Финакадемия, 2008. – С. 290.

7. Содиков, М. С. Особенности развития торгово-экономических отношений Республики Таджикистан в рамках ШОС / М. С. Содиков, С. Б. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 2(26). – С. 62-70. – EDN NKMYNK.

8. Шарипов, С. Б. Международная экономическая интеграция: теоретический аспект / С. Б. Шарипов // Вестник Хорогского университета. – 2023. – № 3(27). – С. 159-165. – EDN ZEGJHI.

**РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ ВА ҒАЙРИҲАМГИРОӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ:
НИГОҲӢ МУОСИР**

ШАРИПОВ САДРИДДИН БАДРИДИНОВИЧ,

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси -иқтисодиёти ҷаҳони кафедра иқтисодиёти ҷаҳон. Суроға: 734045, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. моб. (+992)938883773 E-mail: s_sadriddin91@mail.ru.

ШАРИФОВ ДИЛОВАР БАҲРОМОВИЧ,

докторанти (PhD)-и кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734045, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. моб. (+992)903443434 E-mail: s_dilivar93@mail.ru

Дар ин кор равандҳои ҳамгироӣ ва ғайриҳамгироӣ, ки дар Осиеи Марказӣ дар марҳилаи муосир ба амал меоянд, таҳлил карда мешаванд. Муаллиф омилҳои таърихӣ, геополитикӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро, ки ба динамикаи ҳамкориҳои минтақавӣ таъсир мерасонанд, баррасӣ мекунад. Муаллиф нишон медиҳад, ки чӣ гуна ин ду раванд бо ҳам пайвастаанд ва якдигарро шарт мекунад. Муаллиф таъсири манфиатҳои геополитикии қудратҳои бузург, аз қабилҳои Россия, Хитой ва ИМА-ро ба равандҳои ҳамгироӣ ва ғайриҳамгироӣ дар минтақа таҳлил мекунад. Муаллиф нақши созмонҳои минтақавӣ ба монанди ҲИОМ, ИИА ва СҶШ-ро дар пешбурди ҳамгироӣ ва ҳалли ихтилофҳо арзёбӣ мекунад. Муаллиф мушкилоти асосии ҳамгироии минтақавӣ дар Осиеи Марказиро таҳия мекунад ва роҳҳои имконпазири ҳалли онҳоро пешниҳод мекунад.

Калимаҳои калидӣ: Осиеи Марказӣ, ҳамгироӣ, ғайриҳамгироӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, ҳамгироии минтақавӣ, геополитика, иқтисод, амният, ҲИОМ, ИИА, СҶШ.

**INTEGRATION AND DISINTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIA: MODERN
LOOK**

SHARIPOV SADRIDDIN BADRIDINOVICH,

The Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Philosophy (PhD), Doctor of World Economics, Department of World Economics. Address: 734045, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14. mobile (+992)938883773 E-mail: s_sadriddin91@mail.ru

SHARIFOV DILOVAR BAKHROMOVICH,

doctoral student (PhD) of the Finance Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734045, sh. Dushanbe, K. Nakhimova 64/14 mobile. (+992)903443434 E-mail: s_dilivar93@mail.ru

This paper analyzes the integration and disintegration processes taking place in Central Asia at the present stage. The author examines the historical, geopolitical, economic and social factors

influencing the dynamics of regional cooperation. The author demonstrates how these two processes are inextricably linked to each other and condition each other. The author analyzes the influence of the geopolitical interests of major powers such as Russia, China and the United States on the integration and disintegration processes in the region. The author evaluates the role of such regional organizations as the CAC, CAEC and SCO in promoting integration and resolving differences. The author formulates the main challenges faced by regional integration in Central Asia and suggests possible ways to solve them.

Keywords: *Central Asia, integration, disintegration, regional cooperation, regional integration, geopolitics, economy, security, CAEC, EAEU, SCO.*

Аишуров И.С., д.э.н., профессор кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК:339.9

**ДУРНАМОИ РУШДИ ҲАМКОРИҶОИ ТИҶОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО МАМЛАКАТҶОИ УЗВИ СОЗМОНИ
ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ДАР ШАРОИТИ НАВИ ГЕОИҚТИСОДИӢ**

ШАРИФ РАҲИМЗОДА,

доктори илмҳои иқтисоди, профессори
институту иқтисодиёт ва демография Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
; тел: 901-06-66-52.

ИБРОҲИМЗОДА АМИР МУДДИН,

унвонҷӯи кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон. E.mail: amirjon.90@list.ru; Тел: 988-41-91-20.

Дар мақола дурнамои рушди ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити нави геоиқтисодӣ барраси гардидааст. Қайд мегардад, ки дар ҷаҳони муосир ҳамкории минтақавӣ ва байнидавлатӣ ҳамчун воситаи рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими амнияти байналмилалӣ аҳамияти хоса дорад. Муайян гардид, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар минтақаи муҳим ва стратегии Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, иштироки фаъол дар иттиҳодияҳои бисёрҷонибаи ҳамгирӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Ибтот гардид, ки СҶШ як механизми муассири ҳавасамандгардонии тиҷорати мутақобила, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ логистикӣ мебошад, ки ба гуруҳбандии (диверсификация) иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Дар асоси таҳлил муайян гардид, ки бо дарназардошти ноустувории геополитикӣ ва ҷолишҳои иқтисодӣ, ҳамкорӣ дар доираи СҶШ барои таҳкими мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Муаллифон ибтот намуданд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкат дар СҶШ як самти муҳими стратегӣ аст, зеро ҳамкорӣ бо ин кишварҳо ба рушди иқтисод, беҳбуди инфрасохтор ва ҷалби сармоя мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ, СҶШ, ҷаҳонишавӣ, самтҳои асосӣ, сармоягузорӣ, рушди устувори иқтисодӣ.*

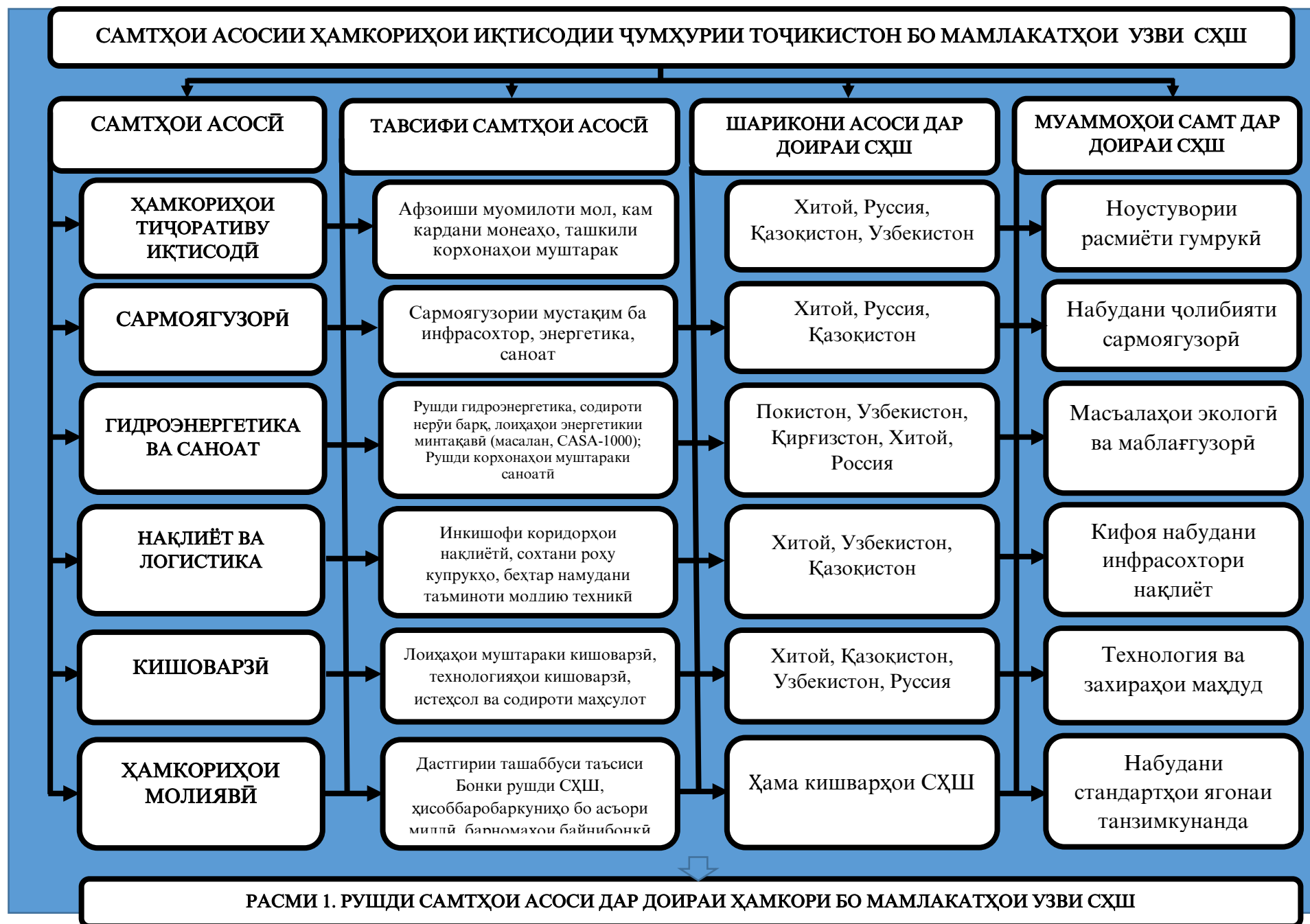
Дар ҷаҳони муосир ҳамкории минтақавӣ ва байнидавлатӣ ҳамчун воситаи рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими амнияти байналмилалӣ аҳамияти хоса дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар минтақаи муҳим ва стратегии Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, иштироки фаъол дар иттиҳодияҳои бисёрҷонибаи ҳамгирӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Муҳимияти омӯзиши самтҳои ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай (СҶШ) ба чанд омил вобаста аст. Пеш аз ҳама аввалан, СҶШ як механизми муассири ҳавасамандгардонии тиҷорати мутақобила, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ логистикӣ мебошад, ки ба гуруҳбандии (диверсификация) иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Баъдан, бо дарназардошти ноустувории геополитикӣ ва ҷолишҳои иқтисодӣ, ҳамкорӣ дар доираи СҶШ барои таҳкими мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Аз ин нуқтаи назар, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкат дар СҶШ як самти муҳими стратегӣ аст, зеро ҳамкорӣ бо ин кишварҳо ба рушди иқтисод, беҳбуди инфрасохтор ва ҷалби сармоя мусоидат мекунад. Гузашта аз ин "...назария ва амалияи иқтисодии байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки робитаҳои ҳамгирӣ фаъолияти иқтисодиро

самараноктар устувор мегардонанд ва на танҳо рушди устувори иқтисодиро таъмин мекунанд, балки ба фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва тақвияти робитаҳои иқтисодӣ байни кишварҳои узви иттиҳодияҳои минтақавӣ низ мусоидат мекунанд. СҲШ ҳамчун сохтори ҳамкориҳои бисёрҷонибаи минтақавӣ ва ҳамчун сохтори ҳамаҷонибаи ҳамгирӣ як ниҳоди муҳими тичоратӣ иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад. Ғайр аз ин, барномаҳои СҲШ метавонанд доираи васеи масъалаҳоро, аз рушди муносибатҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ ва ҳаракати озодаи молҳо, хизматрасонӣ ва қувваи корӣ то таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ ва ҷорӣ намудани асҳори ягона барои тақвияти низоми молиявӣ дар дохили созмон, ҳал кунанд. Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, узвият дар СҲШ ҳамчун омили муҳим дар ҳамкориҳои созанда ва иштироки кишвар дар равандҳои рушди байналмилалӣ ҳафзат мекунад” [1, с.268].

Чуноне, ки профессор Каримова М.Т., қайд менамояд “... ҳамкорӣ дар доираи СҲШ соҳаҳои зеринро аз қабилҳои энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, сармоягузорӣ ва бисёр бахшҳои дигари иқтисодиёт ва ғайраро дар бар мегирад. СҲШ яке аз омилҳои муҳимтарини низомсоз дар сиёсати минтақавӣ ва ҳафзат мебошад ва фаъолияти амалии он манфиатҳои кишварҳои аъзоашро ба ҳам меорад [2,с.159-168]. Яке аз самтҳои калидии ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ тичорати молҳо мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои ин созмон фаъолона маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла меваҳои сабзавот, пахта ва нассочӣ содир мекунад. Дар навбати худ мамлакати мо бисёр молҳои саноатӣ яъне аз электроника ва мошинасозӣ сар карда, то маҳсулоти химиявӣ ворид мекунанд. Мавриди зикр аст, ки таҳлил ва ба низом даровардани равободҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои СҲШ имкон медиҳад, ки самтҳои ояндадори ҳамкорӣ ва монеаҳои мавҷударо муайян намуда, барои рафъи онҳо тадбирҳои муассир таҳия намоем. Ин на танҳо ба рушди иқтисодии кишвар, балки ба таҳкими суботи минтақавӣ ва шарикӣ дар Авруосиё низ мусоидат мекунад. Самтҳои асосии ҳамкорӣ аз рушди долонҳои нақлиётӣ иртибототӣ, тарҳҳои муштараки энергетикӣ, тавсеаи додугирифтӣ маҳсулоти кишоварзӣ ва молҳои саноатӣ, ҳамчунин ҳамкорӣ дар заминаи фанновариҳои олӣ ва инноватсия иборат аст.

Муносибатҳои тичоратӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки яке аз шарикони бузурги иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳафзат СҲШ аст, аҳамияти хоса доранд. Ташаббуси камарбанд ва роҳ аз ҷониби Чин барои рушди долонҳои нақлиётӣ, тавсеаи гардиши тичорат ва ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ имкониятҳои нав мекушояд. Самти дигари муҳим ҳамкориҳои сармоягузорӣ мебошад. Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон барои рушди саноат, энергетика ва нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои зиёд доранд. Ин сармоягузорӣ ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва рушди иқтисодии содироти кишвар мусоидат мекунад. Масалан, дар соҳаи энергетика лоиҳаҳои сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ амалӣ мешаванд, ки барои таҳкими амнияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва содироти нерӯи барқ ба кишварҳои ҳамсоя мусоидат мекунанд. Ҳамкориҳои нақлиётӣ ва логистикӣ низ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Мавқеи ҷуғрофии мамлакати мо имкон медиҳад, ки ба як маркази транзитӣ байни ҚХХ, Осиёи Марказӣ ва кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ табдил ёбад. Рушди долонҳои нақлиётӣ, аз қабилҳои масирҳои байналмилалӣ автомобилӣ ва оҳан, ба афзоиши гардиши мол ва кам кардани хароҷоти нақлиёт мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, рушди иқтисодӣ ва ҳамгирӣ ба занҷирҳои ҳафзатӣ таъминотро ҳавасманд мекунад. Ҳамкориҳои энергетикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ аҳамияти стратегӣ дорад. Дар мамлакат захираҳои бузурги обӣ мавҷуданд, ки ин барои тараққи додани гидроэнергетика имконият медиҳад. Лоиҳаҳои муштарак бо ҚХХ ва Федератсияи Россия ба таҷдиди нерӯгоҳҳои мавҷуда ва бунёди нерӯгоҳҳои нав равона шудаанд, ки ба

афзоиши тавлид ва содироти нерӯи барқ мусоидат мекунад. Ин ҳамкориҳо ҳамчунин аҳамияти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ дорад, зеро он барои ҳалли мушкилоти норасоии нерӯи барқ дар дохили кишвар мусоидат мекунад. Кишоварзӣ ва саноат як самти дигари ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони СҲШ мебошад. Ба туфайли мубодилаи технология ва лоиҳаҳои якҷоя самараи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро зиёд кардан мумкин аст. Илова бар ин, шарикон рушди соҳибкориҳои хурду миёнаро дастгирӣ мекунад, ки ин ба диверсификасияи иқтисодиёт ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад. Ба андешаи мо дурнамои рушди минбаъдаи муносибатҳои тижоратию иқтисодӣ дар доираи СҲШ умедбахш ба назар мерасанд. Тавсифи долонҳои нақлиётӣ, амиксозии ҳамкориҳои сармоягузорӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ метавонад иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзоиш диҳад. Илова бар ин, ширкат дар СҲШ барои ҳамгирӣ ба бозорҳои байналмилалӣ имкониятҳои нав мекушояд, ки омили муҳими рушди устувори кишвар мебошад. Дар умум, ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ як падидаи мураккаб ва гуногунҷанба буда самтҳои асосӣ яъне тижорат, сармоягузорӣ, нақлиёт, энергетика ва кишоварзиро фаро мегирад ва ҳар як самти муҳимро дар ин зербоб ба таври возеҳ дида мебароем.

Чуноне, ки аз расми 1 дида мешавад яке аз самтҳои асоси ин ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии дар доираи мамлакатҳои СҶШ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ як ҷузъи аслии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) махсуб мешавад. Сарфи назар аз доираи васеи соҳаҳо, аз ҷумла амният, фарҳанг ва энергетика, маҳз тичорат дар доираи ҳамгироии минтақавӣ вектори асоси ва босуръат рушдбанда боқӣ мемонад.

Нақши савдори ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам стратегӣ муайян мекунад. Аввалан, кишварҳои СҶШ наздиктарин ҳамсояҳои ҷуғрофии Тоҷикистон буда, бо назардошти мавқеъгирии қитъавӣ ва маҳдудии зерсохтори он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрасӣ ба бозорҳои берунаро фароҳам меоранд. Баъдан, аксари аъзои СҶШ муҳимтарин шарикони тичоратии ҷумҳурӣ мебошанд. Дар соли 2023 ба кишварҳои СҶШ беш аз нисфи ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Аз ҳама ҷаҳлатарин равобити тичоратӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон аст. Хусусияти ҳамкории тичоратӣ таҳаввулоти он аз модели оддии «воридоту содирот» ба ташаққули вобастагии устувори байниҳамдигарӣ мебошад. Масалан, савдои байниҳамдигарӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, саноати бофандагӣ ва сохтмон зиёд мешавад. Илова бар ин, лоиҳаҳои муштаракӣ логистикӣ барои беҳтар кардани дастрасии нақлиёт ва кам кардани хароҷоти транзаксия амалӣ карда мешаванд. Рушди долонҳои тичоратӣ, аз қабيلي ҚХХ-Тоҷикистон-Ўзбекистон робитаи минтақавӣ ва ҷолибияти транзитии кишварро тақвият мебахшад.

Тамоюли муҳими солҳои охир густариши ҳузури маҳсулоти Тоҷикистон дар бозорҳои кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, бахусус дар шакли маҳсулоти коркарди қишварзӣ ва саноати сабук ба назар мерасад. Бо вучуди ин, содирот то ҳол ба ашёи хом нигаронида шудааст, ки савдори ба зарбаҳои беруна осебпазир мекунад. Ин ба зарурати амиқтар кардани ҳамкориҳои тичоратӣ таъкид мекунад. Ба андешаи мо тичорат на танҳо як канали асосии ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони СҶШ, балки василаи муҳими ҳамгироӣ ба равандҳои иқтисодии минтақавӣ мебошад. Дар оянда шаклҳои олии ҳамкорӣ: ташкили корхонаҳои муштарак, интегратсия ба занҷирҳои истеҳсолӣ ва ҷамоҳангсозии сиёсати савдо дар доираи СҶШ ҳамчун платформаи рушди устувор инкишоф меёбанд.

Дар баробари ин тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) сол аз сол афзоиш меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои дастрасии маҳдуд ба роҳҳои байналмилалӣ баҳрӣ ва зерсохтори логистикӣ осебпазир, тичорат бо шарикони СҶШ - ро на як ҷузъи дипломатияи умумӣ, балки шартӣ зарурии бақо ва рушди иқтисодӣ медонад. Мавриди зикр аст, ки тайи панҷ соли охир равобити тичоратӣ бо аъзои калидии СҶШ - ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон устувор гардидааст. Ҷумҳурии Халқии Хитой бузургтарин манбаи молҳои истеъмолӣ ва саноатӣ боқӣ мемонад, аммо муҳимтар аз ҳама, тағйирот дар сохтори тичорат мушоҳида мешавад. Ба ҷои воридоти маъмулии маҳсулоти тайёр, гардиши муқобили молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла маҳсулоти коркарди қишварзӣ ба вучуд меояд. Дар баробари ин дар як муддати кӯтоҳ, яъне аз соли 2018 инҷониб гардиши дучониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон чандин маротиба афзоиш ёфтааст. Дар ин замина қайд намудан ба маврид аст, ки "... асоси сиёсати иқтисодии неқбинонаи ҳамсоягӣ истифодаи низоми савдои озодест, ки дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Ўзбекистон вучуд дорад ва барои ҳаракати озоди сармоя, молу хизматрасониҳо ва қувваи корӣ шароити мусоид фароҳам

шуда истодааст. Ин, пеш аз ҳама, барои густариши самтҳои ҳамкорӣ, ба роҳ мондани робитаҳои зичи мутақобилан судманди иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Узбекистон зарур аст. Дар айни замон ҳамкориҳои ноҳияҳои наздисарҳадӣ ва минтақаҳои мамлакатҳои мо аҳамияти махсус пайдо мекунад»[3, с. 9-12]. Ҳамзамон равобитаи мустақими роҳи оҳан боиси коҳиши хароҷоти муомилот барои содиркунандагони молҳои тоҷикӣ ва таҳкими мавқеи кишвар дар гардиши тичоратии минтақа шудааст. Воқеан, ин нуқтаи ибтидоии ташаккули меҳвари Душанбе-Тошканд-Алмаато ҳамчун як долони тичоратӣ дар доираи СҶШ гардид. Аммо вазифаи асосӣ на ин ки ба таври бояду шояд вусъат додани савдо, балки сифати он мебошад. То ҳол содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон умдатан якмоли ва ноустувор аст: алюминий, пахта, меваҳои мавсимӣ. Ин мавқеҳо ҳам ҳангоми тағйирёбии нархҳо ва ҳам тағирот дар шароити логистика осебпазиранд. Дурнамо на дар афзоиши ҳаҷми ашёи хоми воридшаванда, балки дар ҳамгироии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба занҷирҳои истеҳсолии кишварҳои СҶШ мебошад. Ин на он қадар маблағгузорӣ, балки тағир додани сиёсати савдои дохилӣ ва баланд бардоштани стандарти маҳсулотро талаб мекунад. Дар доираи СҶШ низ ягон минтақаи мукаммали тичорати озод вучуд надорад. То ҳол эъломиҳои умумӣ аз ҷониби созишномаҳои универсалии тичорат пуштибонӣ нашудаанд, ки пешбурди молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба бозорҳои Ҷумҳурии Ҳиндустон ё Ҷумҳурии Ислонии Эрон мушкул мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори таъсиси низомҳои тичоратии дучониба бо афзалият ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати сабук муҳим аст. Масалан, квотаҳои озмоишӣ барои интиқоли маҳсулоти нассочӣ ба Ҷумҳурии Қазоқистон ё Ҷумҳурии Узбекистон метавонад тавлидоти маҳаллӣ ва шугли аҳолиро ҳавасманд кунад. Гузашта аз ин ҳамкориҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарикони СҶШ аз ҷузъҳои стратегӣ ҳолӣ нест. Дар шароити номуайянии геополитикӣ ва фишори таҳримӣ ба Россия, каналҳои иқтисодӣ тавассути СҶШ ҳамчун василаи суботи сиёсӣ аҳамияти назаррас пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун самти асосӣ бо кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай танҳо бо табодули молҳо маҳдуд намешавад - он механизми ҳамгирӣ ба равандаҳои минтақавӣ, таҳкими истеҳсолоти миллий ва густариши иқтисодӣ мебошад. Дурнамои асосӣ на дар афзоиши ҳаҷми содирот, балки дар мустаҳкам намудани ҷанбаҳои институтсионалии муносибатҳои тичоратӣ дар сатҳи дутарафа ва бисёртарафа, дар асоси манфиатҳои дарозмуддати миллий мебошад.

Самти муҳими дигар ин ҳамкориҳо дар самти сармоягузориҳо ба шумор меравад. Қобили тазаккур аст, ки ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СҶШ) як самти муҳим дар ҷаҳорҷӯби стратегияи миллии рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ба шумор меравад. Бо дарназардошти маҳдуд будани захираҳои дохилӣ ва зарурати навсозии инфрасохтор, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар мебошад.

“... Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023 зикр гардидааст, ки «Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллий муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста ҷорачӯйӣ менамояд»[4]. Дар ин замина, СҶШ ҳамчун як

платформаи минтақавӣ бо иштироки кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тавоно ба мисли ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва як қатор давлатҳои Осиёи Марказӣ барои таҳкими ҳамкориҳои сармоягузорӣ иқтидори назаррас фароҳам меорад. Соҳаҳои асосие, ки сармоягузорӣ аз кишварҳои СҶШ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он равона шудааст, энергетика (аз ҷумла, гидроэнергетика), инфрасохтори нақлиётӣ, истихроҷи маъдан ва кишоварзӣ мебошанд. Мусаллам аст, ки Ҷумҳурии Халқии Хитой ба унвони яке аз пешсафон аз лиҳози сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди нерӯгоҳҳои барқи обӣ, шохроҳҳо ва зерсохторҳои гуногун ғаёлона ширкат мекунад. Масалан, иштироки ширкатҳои чинӣ дар сохтмони хатти интиқоли барқи Ҷанубу Шимол мисоли хубест, ки бо нуруи барқ таъминоти минтақаҳои шимолии кишварро хеле беҳтар кардааст.

Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки "... Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти аҳамияти рушди муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Халқии Хитой ба фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоя, ҳаракати озоди сармоя ва қувваи корӣ аҳамияти хоса дод. Бо ин мақсад соли 2007 Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд, ки минбари муҳим барои муколамаи давлат ва бахши хусусӣ ва ташаққули сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ ва таҳкими рушди иқтисодӣ мебошад. Дар ҷаласаҳои он, ки бо иштироки намояндагони вазорату идораҳо, шарикони рушд, сармоягузорони хориҷӣ ва маҳаллӣ баргузор мегарданд, масъалаҳои иҷроӣ қарорҳои ҷаласаҳои пешина мавриди баррасӣ қарор гирифта монеаҳои мавҷуда дар рушди соҳибкорӣ, имкониятҳои боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ғайра муҳокима мешаванд. Масъалаҳои беҳбуди фазои сармоягузорӣ инчунин дар ҷаласаҳои ҳукумат баррасӣ шуда, дар концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иқтисоди кишвар инъикос ёфтаанд" [5, с. 223-237].

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиҳои ғаёли ташаббуси «камарбанд, ва роҳ» мебошад, ки аз ҷониби ҚХХ пешниҳод шудааст ва ба тавсеаи ҳамкориҳои сармоягузорӣ ва зербиноӣ дар доираи СҶШ мусоидат мекунад. Федератсияи Россия низ дар навбати худ, бахусус дар бахши муҳоҷирати меҳнатӣ, сармоягузориҳои молиявӣ ва табодули технологӣ нақши муҳим дорад. Аммо барои амиқтар намудани ҳамкориҳои минбаъдаи сармоягузорӣ бояд фазои миллии сармоягузорӣ, аз ҷумла ислоҳоти қонунгузорӣ, таҳкими кафолатҳо барои сармоягузориҳои хориҷӣ боз ҳам беҳтар карда шавад. Ҷаъолияти фондҳои муштаракӣ сармоягузорӣ ва истифодаи иқтидори барномаҳои байнидавлатии СҶШ низ муҳим аст. Ҳамин тавр ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо кишварҳои СҶШ на танҳо ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, балки ҳамгироии онро ба равандҳои минтақавӣ, таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллии таҳким мебахшад.

Самти дигаре, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст ин ҳамкориҳо дар самти гидроэнергетика ва саноат бо мамалкатҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай мебошанд. Мавриди зикр аст, ки ҳамкориҳои энергетикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СҶШ) яке аз самтҳои асосии ҳамгироии минтақавӣ ва рушди устувор мебошад. Тоҷикистон бинобар иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ худ - беш аз 527 миллиард кВт/соат дар як сол - ҳамчун як маркази эҳтимолии энергетикӣ Осиёи Марказӣ ва таъминкунандаи энергияи "тоза" нақши муҳим дорад. Сарфи назар аз маҳдуд будани захираҳои истихроҷи маъдан, кишвар дар соҳаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, пеш аз ҳама нерӯгоҳҳои обӣ имкониятҳои беназир

дорад, ки онро барои кишварҳои СҶШ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти «сабз» шарикӣ муҳими стратегӣ месозад.

Дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай ҳамкорӣ чанд самт - сохтмони нерӯгоҳҳои нави барқи обӣ, таҷдиди шабакаҳои мавҷудаи энергетикӣ ва рушди инфрасохтори энергетикӣ транзитӣ инкишоф меёбад. Дар ин самт низ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой махсусан ғаёл буда, дар доираи ташаббуси «Камарбанд ва роҳ» лоиҳаҳои зерсохторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро амалӣ мекунад. Сохтмони муштараки хатти интиқоли барқи Кӯлоб-Лолазор бо дастгирии сармоягузори чинӣ мисол шуда метавонад, ки ба таҳкими устувории энергетикӣ дохилии кишвар мусоидат кард.

Ба андешаи мо унсури муҳими стратегияи энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҶШ татбиқи лоиҳаи CASA-1000 мебошад, ки ҳадафаш содироти нерӯи барқи изофӣ ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Ислонд ва Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон мебошад. Ин нақши афзоюндаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун як маркази энергетикӣ ба содирот нигаронидашуда дар минтақа таъкид мекунад. Ба андешаи мо Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояи таъсиси фазои ягонаи энергетикӣ дар доираи СҶШ -ро ғаёлона пешбарӣ карда, барои муттаҳидсозии стандартҳо, рушди тичорати байнисарҳадӣ энергетикӣ ва таъсиси платформаҳои муштараки тадқиқотӣ дар соҳаи энергияи таҷдидшаванда ҷонибдорӣ мекунад. Ин мавқеъ майлу хоҳиши ҷумҳуриро на танҳо ба интегратсия, балки барои барпо намудани муносибатҳои мутаносиб, ки дар он кишвар на ин ки нақши ёрирасон, балки ҳамоҳангсозро мебозад, ифода мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои энергетикӣ бо кишварҳои СҶШ на танҳо як авлавияти стратегияи сиёсати хориҷии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки василаи таҳкими мавқеи он ҳамчун шарикӣ асосии энергетикӣ дар минтақаи Авруосиё мебошад.

Равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ ва минтақавӣ меъморӣ нави муносибатҳои иқтисодии байналхалқиро ташкил медиҳанд, ки дар он кооператсияи саноатӣ мазмунӣ сифатан дигар пайдо мекунад. Дар ин замина Созмони Ҳамкории Шанхай на танҳо ҳамчун механизми амният, балки ҳамчун иштирокчии ғаёли ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ амал мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорой иқтисодии назаррас дар соҳаи гидроэнергетика, истихроҷи маъдан ва комплекси агросаноатӣ мебошад, ба тавсеаи ҳамкориҳои саноатӣ бо кишварҳои узви СҶШ манфиатдор аст. Интегратсия ба занҷирҳои саноатии минтақа яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб мешавад. Ҳамкориҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СҶШ дар заминаи зарурати таҷдиди пойгоҳи миллии саноатӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ва дигаргунсозии технологӣ дар соҳаи истеҳсолот инкишоф меёбанд. Масъалаҳои интиқоли технологияҳо, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва ташаккули кластерҳои саноатӣ дар асоси шарикӣ байнидавлатӣ аҳамияти хоса доранд.

Хусусияти муҳими ин ҳамкорӣ дастгирии институтсионалии мақомоти СҶШ мебошад, ки ба ҳамоҳангсозии стандартҳо, соддагардонии фазои сармоягузорӣ ва рушди механизмҳои ҳамкорӣ нигаронида шудааст. Дар ин замина ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо марказҳои калидии саноатии минтақа, пеш аз ҳама ҚХР, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ёзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба ҳамгироии ҷумҳурӣ ба занҷирҳои истеҳсолии фаромиллӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, таваҷҷӯҳ аз модели содироти ашёи хом ба рушди саноатӣ, ки ба истеҳсоли ватанӣ ва коркарди захираҳои нигаронида шудааст, мегузарад. Ҳамин тавр ҳамкориҳои саноатӣ бо кишварҳои СҶШ заминаи стратегияи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кушодани дастрасӣ ба

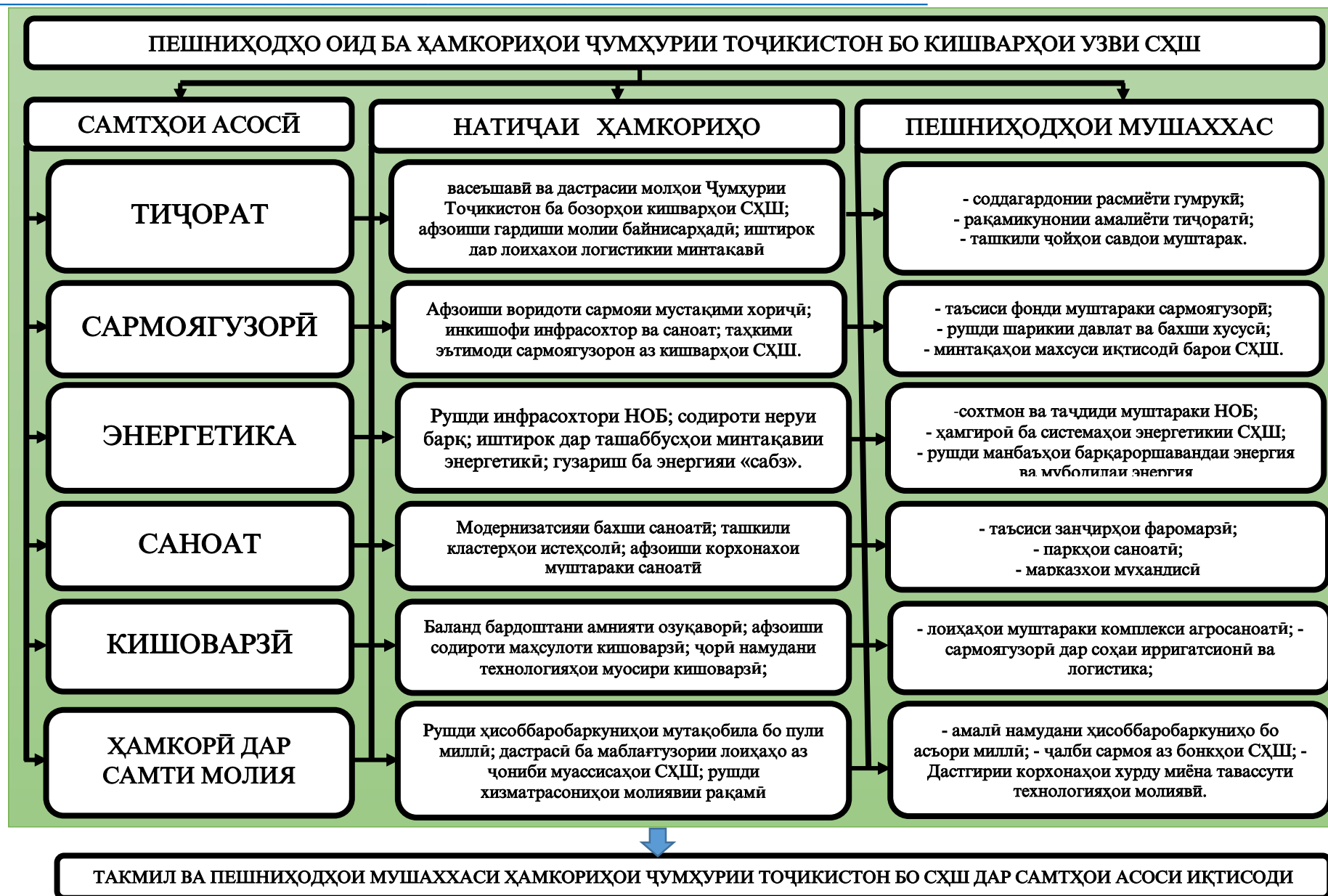
технологияҳо, захираҳои сармоягузорӣ ва бозорҳои навро ташкил медиҳанд. Дар пасманзари афзояндаи вобастагии геоиктисодии кишварҳои минтақа таъсиси шарикӣ устувори саноатӣ шартӣ асосии баланд бардоштани рақобатпазирии миллий мегардад. Барои бомуваффақият амалӣ намудани иқтидори ҳамкорӣҳо сиёсати системавии давлатӣ лозим аст, ки ба рафъи монеаҳои институтсионалӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудааст.

Дар баробари самтҳои дар боло қайд гардида нақлиёт ва логистика низ самти муҳим барои рушди муносибатҳои тиҷоратӣ байни мамлакатҳои СҶШ ба шумор меравад. Аз ин дидгоҳ қобили тазаккур аст, ки ҳамкорӣҳои нақлиётӣ ва логистикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) яке аз самтҳои калидии ҳамгироии минтақавӣ ва рушди устувори кишвар ба шумор меравад. Бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба баҳр дастрасӣ надорад, рушди долонҳои муносири нақлиётӣ ва системаҳои логистикӣ ҳам барои таъмини амнияти иқтисодии миллий ва ҳам барои таҳкими иқтидори транзитии он дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чорроҳаи хатсайрҳои эҳтимолии байналмилалӣ - байни ҚХХ, Осиёи Ҷанубӣ ва кишварҳои ИДМ воқеъ буда, нақши як пайванди муҳими транзитиро мебозад, ки минтақаҳои шарқӣ ва ғарбии Авруосиёро мепайвандад. Мамлакатҳои СҶШ, бахусус ҚХХ, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ба рушди ташаббусҳои муштаракӣ нақлиётӣ, аз ҷумла масирҳои роҳи оҳан ва автомобилӣ, инчунин лоиҳаҳои рақамикунонии чараёни логистика таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мекунанд. Масалан иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаи долони нақлиётӣ Ҷумҳурии Халқии Хитой-Ҷумҳурии Қирғизистон-Ҷумҳурии Тоҷикистон-Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон-Ҷумҳурии Ислонд Эрон мебошад, ки ҳамчун масири алтернативӣ дар доираи Ташаббуси камарбанд ва роҳ ҷойгир шудааст. Дар ҷаҳорҷӯби ин тарҳ, инфрасохтори роҳ, аз ҷумла шохроҳи Душанбе-Дарвоз-Хоруғ, ки бо иштироки ҚХХ ва созмонҳои байналмилалӣ маблағгузорӣ мешавад, фаълоне таҷдид мешавад. Ин масир ба коҳиши вақт ва арзиши ҳамаҷумла нақл миёни ҚХХ ва Ховари Миёна ва ба ин васила аҳамияти логистикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзоиш медиҳад. Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси таъсиси як маркази миллии логистикӣ дорой мақоми байналмилалӣ дорад, ки ба коркарди борҳои транзитӣ ва рушди ҳамаҷумла нақл мултимодалий нигаронида шудааст. Чунин ташаббусҳо хоҳиши кишварро барои баромадан аз мақоми «коридори транзитӣ» ва ишғоли мавқеи фаъл ҳамаҷумла маркази логистикӣ дар минтақаи СҶШ таъкид мекунанд. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаҷумла дар ташаккули заминаи ҳуқуқӣ мусоидат ба ҳамкорӣҳои нақлиётӣ байни кишварҳои СҶШ, аз ҷумла созишномаҳо дар бораи эътирофи мутақобилаи ҳуҷҷатҳо, ягонагии расмиёти гумрукӣ ва рақамсозии ҳамаҷумла нақл бор фаълоне иштирок мекунанд. Дар маҷмӯъ, ҳамкорӣҳои нақлиётӣ ва логистикӣ бо кишварҳои СҶШ на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави иқтисодӣ мекушоянд, балки мавқеи онро ҳамчун шарикӣ калидии транзитӣ ва логистикӣ дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам намуда, ҳамгироии устувори кишварро ба занҷирҳои байналмилалӣ нақлиётӣ таъмин менамояд.

Кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дошта, сазми назарраси ММД-ро ташкил медиҳад ва беш аз 60% аҳолии деҳотро бо кор таъмин мекунанд. Дар шароити афзояндаи ҷолишҳои глобалӣ, аз қабиле тағирёбии иқлим, занҷирҳои ноустувори ғизо ва норасоии об, ҳамкорӣ бо кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) дар соҳаи комплекси агросаноатӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ миллий ва рушди устувори деҳот аҳамияти стратегӣ пайдо мекунанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон

СХШ-ро як платформаи табодули фанновариҳои пешрафтаи кишоварзӣ, тақмили ихтисоси кадрҳо, ҷалби сармоя ба баҳши кишоварзӣ ва тавсеаи бозорҳои содиротӣ медонад. Яке аз самтҳои афзалиятнок рушди системаҳои обёрии устувор ва идоракунии об мебошад, ки бо назардошти шароити кӯҳистонӣ ва вобастагӣ аз системаҳои заҳкаш барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад. Дар ин замина ҚХХ ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар баҳши “обёрии оқилона” ва Федератсияи Россия бошад ҳамчун узви СХШ дар заминаи тухмипарварӣ, техникаи кишоварзӣ кӯмак мерасонанд. Намунаи ҳамкориҳои муваффақ ташкили агротехнопаркҳои муштарак ва хоҷагиҳои намоишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки агрохолдингҳои ҚХХ, Ҷумҳурии Ўзбекистон аст, ки ба ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии парвариши пахта, сабзавот ва меваҷот табдил ёфтаанд, ки ба баланд шудани ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулот ва рушди иқтисодии содиротии кишвар мусоидат мекунанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар ташаббусҳои СХШ, ки ҷиҳати эҷоди механизми минтақавӣ воқуниш ба бӯҳрони ғизоӣ равона шудаанд, нақши фаъол дорад. Аз ҷумла, кишвар пешниҳод кардааст, ки имкони ташкили захираи озуқаворӣ минтақавӣ дар доираи СХШ, ки кумаки мутақобиларо дар сурати руҳ додани ҳолатҳои изтирорӣ ва тағйирёбии нархи маҳсулоти кишоварзиро таъмин намояд. Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои кишоварзӣ бо кишварҳои СХШ на танҳо ҳамчун як роҳи навсозии баҳши кишоварзӣ худ, балки саҳм дар ташаккули низомии устувор, ба ҳам алоқаманд ва беҳатари ғизо дар минтақа арзёбӣ мешавад. Ин майлу хоҳиши мамлакатро барои иштироки фаъолона дар ҳалли проблемаҳои умумии минтақавӣ дар асоси манфиати тарафайн ва шарикӣ дарозмуддат таъкид мекунанд.

Ҳамкориҳои молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар сохтори робитаҳои иқтисодии хориҷии ҷумҳурий мавқеи муҳимро ишғол намуда, яке аз механизмҳои асосии дастгирии рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб мешавад. Бо дарназардошти маҳдуд будани захираҳои сармоягузориҳои дохилӣ, инчунин зарурати навсозии инфрасохтор, рушди баҳши хусусӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз СХШ барои ҷалби воситаҳои молиявӣ, табодули таҷриба дар танзими молиявӣ ва иштирок дар ташаббусҳои молиявӣ минтақавӣ фаъолона истифода мебарад. Барои кишвар ҳамкориҳо бо ҚХХ ва ФР ҳамчун шарикони асосии иқтисодӣ ва молиявӣ дар минтақа аҳамияти хоса дорад. ҚХХ аз тариқи ниҳодҳои, назир ба монанди Эксимбанки Чин ва Бонки сармоягузориҳои инфрасохториҳои Осиё (дар ҷаҳорҷӯби ибтиқори камарбанд ва роҳ), маблағгузориҳои тарҳҳои бузурги зербиноӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ мекунанд. Маблағгузориҳои сохтмони роҳҳо, хати барқ ва навсозии инфрасохтори исботи ин гуфтаҳо шуда метавонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар як қатор ташаббусҳо ҷиҳати таҳкими суботи молиявӣ дар доираи СХШ ширкат мекунанд. Аз ҷумла, кишвар аз таъсиси механизми ҳисоббаробаркуниҳои асъорӣ бо аъзори миллии байни кишварҳои ширкаткунанда ҷонибдорӣ мекунанд, ки ба коҳиши вобастагӣ аз доллари ИМА ва кам кардани хавфҳои асъорӣ мусоидат мекунанд. Дар ин замина, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои муттаҳидсозии расмиёти молиявӣ ва бонкӣ ва таъсиси як платформаи ягонаи рақамӣ барои ҳисоббаробаркуниҳои байни сохторҳои тичоратии кишварҳои СХШ ташаббус нишон медиҳад. Бонки миллии Тоҷикистон бо сохторҳои шабеҳи кишварҳои СХШ дар масъалаҳои мубориза бо пулшӯӣ, назорати фаъолияти бонкӣ, инчунин дар самти татбиқи қарорҳои технологияҳои молиявӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунанд. Ба рақамикунонии баҳши молиявӣ, аз ҷумла рушди низомҳои миллии пардохт ва ҳамёнҳои электронӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад, ки ин дар шароити минтақаҳои душворгузари деҳоти кишвар муҳим аст. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои молиявӣ

Расми пешниҳодшуда воситаи таҳлилӣ буда, ба низомсозӣ ва арзёбии ҳамаҷонибаи самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) нигаронида шудааст. Соҳаҳои асосие, ки сохтори ҳамкориҳо муайян мекунанд, инҳоянд: тиҷорат, сармоягузорӣ, энергетика, саноат, молия ва кишоварзӣ. Ин соҳаҳо ҳам манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам имконоти амиқтар кардани равандҳои ҳамгирӣ дар доираи СХШ-ро инъикос мекунанд. Ҳар як соҳа аз рӯи ду меъёри ба ҳам алоқаманд таҳлил карда мешавад: дурнамо яъне имкониятҳои, ки дар доираи ҳамкориҳои бисёрҷониба кушода мешаванд ва пешниҳодҳо яъне тадбирҳои мушаххас ва қадамҳои, ки ба татбиқи ин потенциал нигаронида шудаанд. Ин ба мо имкон медиҳад, ки аз мақсадҳои абстрактӣ ба воситаҳои амалии татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти миллии гузарем. Дар блоки тиҷорат пеш аз ҳама ба рушди логистикаи фаромарзӣ, рафъи монеаҳои маъмурий ва ҷорӣ намудани механизмҳои тиҷорати рақамӣ тавачҷӯи хоса зоҳир мешавад. Дар соҳаи сармоягузорӣ бошад зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, аз ҷумла механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодӣ таъкид шудааст. Энергетика, аз ҷумла дар заминаи рушди гидроэнергетика ва таъсиси фазои ягонаи энергетикӣ СХШ яке аз бахшҳои ояндадор маҳсуб мешавад.

Соҳаи саноат ҳамчун як нуқтаи афзоиш қарор дорад, ки дар он лоиҳаҳои муштаракӣ истеҳсолӣ ва интиқоли технологияҳои муосир амалӣ карда мешаванд. Ҳамкориҳои молиявӣ бошад бо зарурати гузаштан ба ҳисоббаробаркуниҳо бо аъёри миллии, васеъ намудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва рушди платформаҳои молиявии рақамӣ алоқаманд аст. Соҳаи кишоварзӣ аз нуқтаи назари таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкили сохторҳои кооперативии кишоварзӣ ва навсозии технологияҳои кишоварзӣ баррасӣ шудааст. Ҳамин тариқ, расми пешниҳодгардида барои арзёбии вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СХШ як модели хуб, мебошад. Он на танҳо векторҳои асосии ҳамкориҳо сохторбандӣ мекунад, балки барои таҳияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи шарикӣ минтақавӣ дастурҳои мушаххас пешниҳод мекунад. Тадбирҳои пешниҳодшуда ҳамаҷониба буда, ба ташаккули модели устувори рушди иқтисодӣ тавассути ҳамкориҳои мутаваззини бисёрҷониба дар доираи СХШ нигаронида шудаанд.

Ҳамзамон чуноне, ки Содиқов М.С., қайд менамояд “...самти ояндаи умедбахши рушди ҳамгироии иқтисодӣ дар доираи СХШ тақвияти робитаҳои иқтисодӣ бо дигар созмонҳои байналмилалӣ мебошад. Имрӯз, дар ҷаҳоне, ки ҳама аз ҳама вобастаанд, ёфтани иттифоқчиён ва шарикон хеле душвор аст. Ҳамаи иштирокчиёни раванди Шанхай ба тақвияти муносибатҳои байнидавлатӣ ҳамчун ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва омили муайянкунанда дар беҳтар кардани муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ манфиатдоранд” [6, с.51].

Ҳамин тариқ таҳлили самтҳои асосии ҳамкориҳои Тоҷикистон ва кишварҳои узви СХШ имкон медиҳад, ба ҳулосае оем, ки барои васеъшавии ҳамкориҳои бисёрҷониба заминаҳои устувори сохторӣ мавҷуданд, ки доираи васеи соҳаҳо - аз тиҷорату сармоягузорӣ то энергетика ва комплекси агросаноатиро дар бар мегирад. Дар соҳаи тиҷорат ҳамкорӣ бо СХШ дастрасии Тоҷикистонро ба бозорҳои бузурги минтақавӣ мекушояд, ки ин барои афзоиши содирот, бахусус аз рӯи саноати сабук ва кишоварзӣ нерӯ эҷод мекунад. Барои амалӣ намудани ин потенциал монеаҳои инфрасохторӣ ва маъмуриро аз байн бурдан, расмиётро рақамӣ кардан ва стандартҳоро ягона кардан лозим аст. Сармоягузорӣ омили асосии навсозии иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад. Иштирок дар ташаббусҳои сармоягузориҳои СХШ ба кишвар имкон медиҳад, ки ба воридшавии сармояи дарозмуддат ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, саноатӣ ва логистикӣ таъя кунад. Рушди муассир дар ин самт фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрӣ, химояи ҳукуки сармоягузoron ва густариши механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро

тақозо мекунад. Энергетика, бахусус гидроэнергетика, яке аз соҳаҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамкории мутақобила бо кишварҳои СҲШ дар соҳаи энергетика метавонад ҳам ба рушди иқтисодӣ содиротӣ ва ҳам модернизатсияи муштаракӣ иқтисодҳои энергетикӣ бо таваҷҷӯҳ ба устувории экологӣ ва технологӣ равона карда шавад. Саноат дар шароити диверсификатсияи иқтисодиёт ва ивазкунии воридот аҳамияти стратеги пайдо мекунад. Ҳамкорӣ дар ин самт интиқоли фаъоли технология, маҳаллисозии истеҳсолот ва таъсиси платформаҳои муштаракӣ саноатиро тақозо мекунад, ки ба афзоиши арзиши иловашуда дар сатҳи милли мусоидат мекунад. Инкишофи ҳамкории молиявӣ бо давлатҳои СҲШ ба ташаккули инфраструктураи бештар устувори молиявӣ, кам кардани вобастагӣ аз асбӯҳои хориҷӣ ва пурзур гардидани нақши институтҳои молиявии милли мусоидат мекунад. Самти муҳим дар ин ҷо рушди платформаҳои рақамӣ ва ҳисоббаробаркунии мутақобила бо асбӯи милли мебошад. Кишоварзӣ соҳаи афзалиятноки рушди устувор ва амнияти озуқаворӣ боқӣ мемонад. Шарикӣ бо кишварҳои СҲШ барои таҷдиди бахши агросаноатӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионии кишоварзӣ, тавсеаи содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи коркард имкониятҳо фароҳам меорад. Ҳамин тавр дар маҷмӯъ, ҳамкории Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ як вектори стратегӣ буда, на танҳо ба суръат бахшидан ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, балки ба баланд шудани рақобатпазирӣ минтақавӣ кишвар мусоидат мекунад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Шарипов С.Б. Основные направления углубления интеграционных процессов в рамках ШОС//Финансово-экономический вестник Душанбе, 2022. №1 (30) - С. 267-273.
2. Каримова М.Т. Перспективы экономического сотрудничества Таджикистана со странами ШОС//Центральная Азия и Кавказ, Том 15, Выпуск 1 – 2012, - С.159-168.
3. Раҳимзода Ш.М. Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Узбекистон дар шароити нави иқтисодӣ//Иқтисодиёти Тоҷикистон. Душанбе - 2022. № 2. С. 9-12.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. <https://www.president.tj/event/missives/36370>
5. Раҳимзода, Ш.М., Мирзоев С.М. Вазъ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин// Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – № 1 – С. 223-237
6. Содиков М.С. Шанхайская организация сотрудничества как новый фактор развития в системе международных отношений. /М.С. Содиков //Финансово-экономический вестник. - - 2018. - № 3(15) - С51-56.
7. Гулаков У.М. Международная экономическая интеграция: основные этапы развития// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2024. - №1. - С.118-125.
8. Одинаев Х.А., Гулаков У.М. Теоретические аспекты формирования и развития региональной экономической интеграции//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2024. - №1. - С.108-117.
9. Садриддинов М.И. Эволюция научных подходов к проблеме региональной экономической интеграции// Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. 2022, №1. - С.74-80
10. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика. - Душанбе, 2006. - С.31-32.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ – ЧЛЕНАМИ
ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА В НОВЫХ
ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ**

ШАРИФ РАХИМЗОДА,

доктор экономических наук, профессор, Институт экономики и демографии
; Тел: 901-06-66-52.

ИБРОХИМЗОДА АМИН МУДДИН,

соискатель кафедры мировой экономики Таджикского государственного
финансово-экономического университета. E.mail: amirjon.90@list.ru; Тел: 988-41-91-20.

В статье рассматриваются перспективы развития торгово-экономического сотрудничества Республики Таджикистан со странами – членами Шанхайской организации сотрудничества в новых геоэкономических условиях. Отмечено, что в современном мире региональное и межгосударственное сотрудничество имеет особое значение как средство обеспечения устойчивого экономического развития и укрепления международной безопасности. Выявлено, что для Республики Таджикистан, расположенной в важном и стратегически важном регионе Центральной Азии, активное участие в многосторонних интеграционных объединениях является одним из основных факторов экономического развития и повышения конкурентоспособности. Доказано, что ШОС является эффективным механизмом стимулирования взаимной торговли, привлечения инвестиций и развития транспортно-логистической инфраструктуры, что способствует диверсификации экономики Республики Таджикистан. На основе анализа определено, что, учитывая геополитическую нестабильность и экономические вызовы, сотрудничество в рамках ШОС способствует укреплению позиций страны на международной арене и обеспечению экономической безопасности. Авторами доказано, что участие в ШОС является важным стратегическим направлением для Республики Таджикистан, поскольку сотрудничество с этими странами способствует экономическому развитию, совершенствованию инфраструктуры и привлечению инвестиций.

Ключевые слова: торгово-экономическое сотрудничество, ШОС, глобализация, основные направления, инвестиции, устойчивое экономическое развитие.

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC
COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND MEMBER STATES
OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN THE NEW GEOECONOMIC
CONDITIONS**

SHARIF RAHIMZODA,

Doctor of Economics, Professor. Institute of Economics and Demography of the
National Academy of Sciences of Tajikistan. E.mail: shama100@msn.com; Tel: 901-06-66-52.

IBROHIMZODA AMIR MUDDIN,

applicant of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and
Economics. E-mail: amirjon.90@list.ru; Tel.: 988-41-91-20.

This article examines the prospects for the development of trade and economic cooperation between the Republic of Tajikistan and member countries of the Shanghai Cooperation Organization in the new geoeconomic conditions. It is noted that in the modern world, regional and interstate cooperation is particularly important as a means of ensuring sustainable economic development and strengthening international security. It is revealed that for the Republic of Tajikistan, located in the important and strategically important region of Central Asia, active participation in multilateral integration associations is a key factor in economic development and increased competitiveness. The SCO has been proven to be an effective mechanism for stimulating mutual trade, attracting investment, and developing transport and logistics infrastructure, thereby contributing to the diversification of the Republic of Tajikistan's economy. Based on the analysis, it was determined that, given geopolitical instability and economic challenges, cooperation within the SCO contributes to strengthening the country's position on the international stage and ensuring economic security. The authors demonstrated that participation in the SCO is an important strategic direction for the Republic of Tajikistan, as cooperation with these countries promotes economic development, improves infrastructure, and attracts investment.

Key words: trade and economic cooperation, SCO, globalization, key areas, investment, sustainable economic development.

Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 338.4+622.2+658.1

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
УПРАВЛЕНИЯ В ГОРНОДОБЫВАЮЩЕМ ПРЕДПРИЯТИИ**

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАХИМ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5, Тел.: (+992) 904 32 00 06; E-mail: sharipov.sharif@gmail.com

В статье рассматривается влияние комплексного организационно-экономического механизма (КОЭМ) на эффективность функционирования горнодобывающих предприятий. Факторы, влияющие на формирование и совершенствование этого механизма, делятся на внутренние и внешние. Внутренние факторы, такие как структура управления, финансово-экономическое состояние, производственные мощности, квалификация персонала, система планирования и контроля, а также информационно-аналитическая поддержка, формируются внутри предприятия и находятся под контролем руководства. Внешние факторы, включая государственное регулирование, природно-геологические условия, уровень инфраструктурного развития, конъюнктуру мировых рынков, инвестиционный климат, социально-экономическую ситуацию в регионе и экологические требования, оказывают влияние на предприятие извне. Статья подчеркивает важность учета этих факторов для достижения устойчивого и эффективного управления в горнодобывающей отрасли.

Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленное развитие, горнодобывающая промышленность, ключевые факторы, внешние факторы, внутренние факторы, управление.

Эффективное функционирование горнодобывающего предприятия во многом зависит от комплексного организационно-экономического механизма (КОЭМ), который представляет собой совокупность принципов, методов, рычагов и организационных структур, обеспечивающих целенаправленное управление производственно-хозяйственной деятельностью предприятия[1].

Формирование и совершенствование такого механизма находится под воздействием множества факторов, которые условно делятся на **внутренние** и **внешние**.

Внутренние факторы представляют собой параметры, формируемые внутри самого предприятия и поддающиеся управлению со стороны руководства. К основным относятся:

- **структура управления:** организационная структура (линейная, матричная, дивизиональная и др.) определяет распределение полномочий, степень централизации, оперативность принятия решений и эффективность взаимодействия между подразделениями;
- **финансово-экономическое состояние:** платёжеспособность, уровень задолженности, структура себестоимости и доступ к оборотному капиталу напрямую влияют на устойчивость механизма управления;
- **производственные мощности и технологическая база:** изношенность оборудования, уровень автоматизации и цифровизации, технический уровень используемых технологий определяют производительность труда, себестоимость продукции и уровень рентабельности;
- **квалификация персонала и кадровый потенциал:** профессиональный уровень работников, наличие инженерных и ИТ-специалистов, система мотивации и обучения оказывают существенное влияние на эффективность реализации управленческих решений;
- **система планирования и контроля:** наличие системы планово-экономических показателей (KPI), эффективного бюджетирования, управленческого учёта, аудита и оценки эффективности производства усиливает управляемость предприятия;

➤ **информационно-аналитическая поддержка:** современные ERP-системы, ГИС (геоинформационные технологии), системы управления безопасностью и автоматизация процессов обеспечивают оперативное принятие решений и контроль производственных операций;

➤ **корпоративная культура и организационная гибкость:** способность адаптироваться к изменяющимся условиям, восприимчивость к инновациям, уровень внутренней координации между подразделениями — важные нематериальные факторы формирования эффективного механизма управления[2].

Внешние факторы обусловлены внешней средой и носят по большей части неконтролируемый или частично регулируемый характер. Они включают[8]:

- **государственное регулирование:** законодательные акты, таможенная и налоговая политика, трудовые и экологические нормы, механизмов лицензирования и недропользования формируют институциональные условия функционирования горнодобывающей отрасли;
- **природно-геологические условия:** геологические характеристики месторождений, глубина залегания, уровень рудных запасов, климатические и сейсмические условия влияют на выбор технологии, стоимость добычи и сроки освоения;
- **уровень инфраструктурного развития региона:** доступность транспортных, энергетических, водных и телекоммуникационных ресурсов влияет на логистику, снабжение и издержки предприятия;
- **конъюнктура мировых рынков:** цены на металлы и минеральные ресурсы, спрос на международных сырьевых биржах, валютные колебания и торговые барьеры оказывают прямое влияние на экспортную выручку и инвестиционную привлекательность проекта;
- **инвестиционный климат:** доступ к кредитным ресурсам, наличие льгот, защищённость инвесторов, возможность заключения концессионных соглашений формируют возможности для привлечения долгосрочного капитала;
- **социально-экономическая ситуация в регионе:** наличие квалифицированной рабочей силы, уровень безработицы, уровень социальной напряжённости и взаимодействие с местным населением (в рамках социальной ответственности) также учитываются при выборе организационной стратегии предприятия;
- **экологические требования и ESG-факторы:** усиление международных стандартов в области устойчивого развития (ESG — экология, социальные обязательства, корпоративное управление) требует адаптации механизмов управления к требованиям «зелёной» экономики.

Вся совокупность внутренних и внешних факторов отражена в таблице 1.

Таблица 1.

Влияние внутренних и внешних факторов на формирование КОЭМ в горнодобывающем секторе[3].

<i>Категория факторов</i>	<i>Фактор</i>	<i>Содержание</i>	<i>Пример</i>
Внутренние	Организационная структура	Механизмы распределения полномочий и ответственности	В ОАО «ТАЛКО» внедрена матричная структура управления проектами
	Финансово-экономическое состояние	Уровень издержек, ликвидности, рентабельности	«Зарафшон» инвестирует прибыль в расширение мощностей
	Производственные мощности	Степень износа оборудования, уровень автоматизации	На «Апрелевке» модернизированы обогатительные установки

	Кадровый потенциал	Квалификация инженерного и рабочего персонала	Дефицит геологов и маркшейдеров в отдалённых регионах
	Система планирования и контроля	Наличие КРІ, бюджетирования, производственного анализа	Внедрение 1С:ERP в компании “Гипрозем”
	Цифровизация и ИС	Использование ГИС, систем дистанционного мониторинга	Госкомнедра внедряет электронный кадастр недр
	Корпоративная культура	Гибкость, инновационность, командная работа	В “Алюминий Таджикистана” проводится программа лидерства
Внешние	Законодательство и госрегулирование	Налоги, лицензии, экологические нормы	Закон “О недрах” в РТ усилил требования к отчётности
	Геологические условия	Глубина, структура, залегание руд	Месторождения в Варзобском районе осложнены сейсмикой
	Инфраструктура	Доступность электроэнергии, воды, транспорта	В Раштском районе ограничен доступ к ж/д
	Мировые цены	Конъюнктура на золото, алюминий, уголь	Рост цен на золото активизировал геологоразведку
	Инвест. климат	Доступ к финансам, защита инвестиций	Присутствие китайских инвесторов в “Zarafshan Gold”
	Социальная среда	Уровень жизни, занятость, напряжённость	На руднике “Кончи” реализуются соцпрограммы
	ESG и стандарты	Экологические, социальные и управленческие принципы	Участие Таджикистана в ИПДО (EITI)

Формирование комплексного организационно-экономического механизма управления в горнодобывающем предприятии требует учета как **внутренней специфики производства и ресурсов**, так и **внешнего воздействия регуляторов, рынка и окружающей среды**. Баланс между этими группами факторов достигается через внедрение адаптивных моделей управления, применение цифровых платформ, стратегическое планирование и постоянную модернизацию бизнес-процессов. В условиях Таджикистана особое значение имеют инфраструктурные ограничения, доступ к финансированию, соблюдение экологических норм и вовлечение зарубежных инвесторов[4].

В таблице 2. показаны наиболее существенные факторы по этапам горных работ, и какие внутренние и внешние условия необходимо учитывать на каждой стадии проекта.

Составление подобных таблиц помогает систематизировать управленческие решения при планировании каждого этапа горно-добывающего проекта, учитывая специфику местных

условий. Ключевые факторы, которые определяют эффективность и конкурентоспособность горнодобывающего предприятия отражены на рис.1.

Отдельным фактором выступает проведение оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) и управленческие решения. ОВОС – обязательная процедура анализа экологических последствий горнодобывающего проекта. ОВОС понимается как комплексный анализ влияния объекта на окружающую среду, направленный на учёт требований природоохранного законодательства при подготовке управленческих решений.

Результаты ОВОС влияют на управленческие решения на всех этапах: они могут требовать корректировки проектных параметров (например, изменения границ карьера или методов добычи), выделения дополнительных инвестиций на охрану окружающей среды и рекультивацию, а также согласования с местным населением[5].

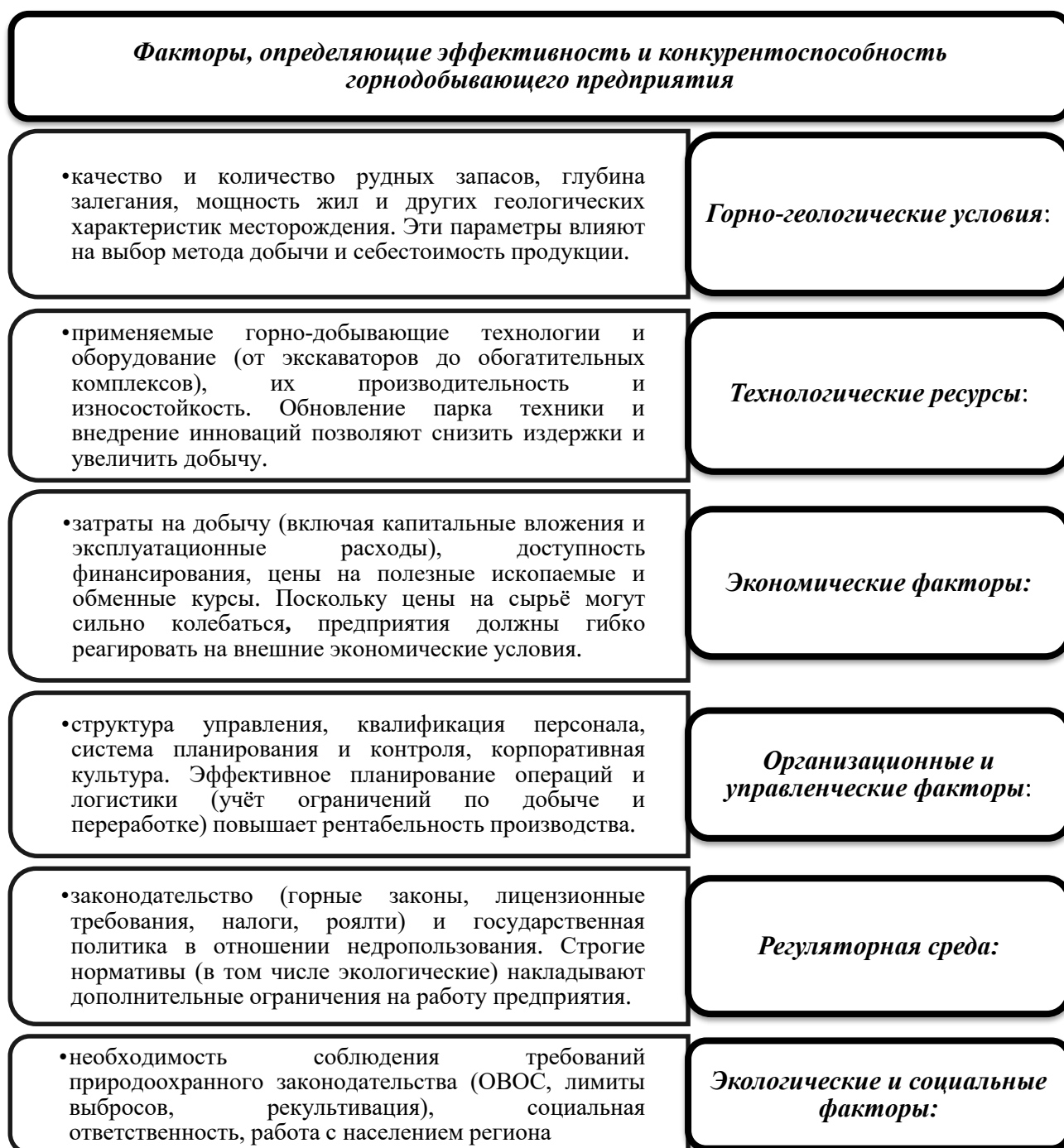

Рис.1.Ключевые факторы, определяющие эффективность и

Основные организационно-экономические факторы[1].

<i>Этап работ</i>	Основные факторы (управленческие и организационно-экономические)
<i>Разведка</i>	Геологоразведочные изыскания; финансирование и риски инвестиций; лицензии/разрешения; подготовка данных о запасах.
<i>Подготовка месторождения</i>	Капитальные вложения (инфраструктура, техника); проектирование карьера/шахты; техника безопасности; ОВОС-процедура.
<i>Добыча</i>	Геометрия месторождения; способ и глубина добычи; производительность техники и персонала; затраты на топливо/энергию; гео- и экологическая безопасность.
<i>Обогащение</i>	Содержание полезного компонента в руде; технология обогащения; потребление реагентов и воды; эффективность фабрики; сбыт продукции; утилизация отходов.
<i>Рекультивация</i>	Законодательные требования к восстановлению земель; финансовое резервирование на рекультивацию; методы рекультивации и мониторинга; общественное мнение.

В частности, положения ОВОС предусматривают меры по минимизации негативного воздействия, что сказывается на затратной части проектов. Любые отходы разработки «в конечном итоге должны быть рекультивированы при закрытии месторождения», что накладывает финансовые обязательства на предприятие и влияет на стратегию управления ресурсами и финансирование[6].

В международной практике нередко используются дополнительно **Конвенция Эспо** и **Орхусская конвенция** (участие общественности) и стандарты ISO 14001, устанавливающие принципы экологического менеджмента. Методические указания и стандарты конкретизируют процедуру ОВОС. В совокупности экологические факторы интегрируются в систему управления горным предприятием и при принятии инвестиционных и операционных решений[9]. В условиях Таджикистана горнодобывающая отрасль сталкивается с дополнительными региональными особенностями. Большинство месторождений рудных полезных ископаемых (золото, серные руды, и др.) расположены в горной местности с высокогорным климатом. Это обуславливает высокие затраты на транспортировку оборудования и добытого сырья, сложность строительства инфраструктуры (дорог, электро- и водоснабжения) и ограничения по длительности сезонных работ[7]. К примеру, на золотом месторождении Такоб учёт затруднённой логистики и экологических требований к рекультивации остатков хвостов напрямую влияет на оценку экономической эффективности проекта. Недостаток инвестиций и современные технологии ограничивает возможности восстановления старых объектов[10]. В таких условиях управление предприятием должно усиленно учитывать **внешние факторы** – политическую стабильность, экспортные ограничения и мировые цены на металлы – наряду с традиционными **внутренними** (геологическими и технологическими) факторами развития производства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. 4й национальный отчет о реализации инициативы прозрачности в добывающих отраслях в Республике Таджикистан за 2019-2021гг.. -Душанбе: ECOVIS.-184с.
2. Ганицкий, В. И. Организация и управление горным производством / В. И. Ганицкий. - М.: Недра, 1991. - 363 с.
3. Каплан А.В. Управление социально-экономическим развитием горнодобывающего предприятия - М.: Экономика, 2015. - 270 с.
4. Каримова М.Т. Структурные сдвиги в промышленности регионов Республики Таджикистан. //Экономика Таджикистана. №4(1)-2021.-С.193-199.
5. Каримова М.Т., Шарифзода Ш. Роль промышленности в развитии национальной экономики (на примере горнодобывающего сектора)// Экономика Таджикистана. 2023, №3. С.-85-92.
6. Коротеев Н. Д. Формирование устойчивой минерально-сырьевой базы территории // Уральская горная школа – регионам: материалы Междунар. науч.-практич. конф. Екатеринбург: Изд-во УГГУ, 2017. С. 700–701.
7. Промышленность Республики Таджикистан. -Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.-2023.-89с.
8. Статистический ежегодник.-Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.-2023.-420с.
9. Национальный банк Таджикистана <https://nbt.tj/ru/statistics/tavozuni-pardokhti-jt/sarmoyaguzori-oi-mustakimi-khorii/index.php>
10. Шарифзода, Ш. Р. Мировой опыт формирования адаптивного организационно-экономического механизма управления на горнодобывающих предприятиях / Ш. Р. Шарифзода // Государственное управление. – 2025. – № 1(72). – С. 103-110.

ОМИЛӢО, ТАШКИЛӢ ВА ИҚТИСОДӢ ИДОРАКУНИИ ДАР ҚОРХОНАИ ҚУӢӢ

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАӢИМ,

номзади илмӢои иқтисодӢ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, Душанбе, хиббони Борбад, 48/5, Тел.: (+992) 904 32 00 06;
E-mail: sharipov.sharif@gmail.com

Дар мақола таъсири механизми мураккаби таъшикуи хоҷагӣ (ММТХ) ба самараи қори қорхонаҳои маъдани қуҳӣ дида мешавад. Омилҳое, ки ба таъшиқул ва тақмили ин механизм таъсир мерасонанд, ба дохилӣ ва берунӣ тақсим мешаванд. Дар дохили қорхона омилҳои дохилӣ, аз қабилӣ сохтори идорақунӣ, вазъи молиявӣ иқтисодӣ, иқтидорӣ истеҳсолӣ, таҳассуси кадрҳо, системаи банақшагирӣ ва назорат, инчунин таъминоти иттилоотӣ таҳлилӣ таъшиқул ёфта, таҳти назорати роҳбарият қарор доранд. Омилҳои беруна, аз ҷумла танзими давлатӣ, шароити табиӣ геологӣ, сатҳи рушди инфрасохтор, шароити бозори ҷаҳонӣ, фазои сармоягузори, вазъи иқтимоӣ иқтисодӣ минтақа ва талаботи экологӣ аз берун ба қорхона таъсир мерасонанд. Дар мақола аҳамияти ба инобат гирифтани ин омилҳо барои ноил шудан ба идорақунии устувор ва муассир дар саноати маъдан таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, рушди саноат, саноати қуҳӣ, омилҳои асосӣ, омилҳои беруна, омилҳои дохилӣ, менеҷмент.

FACTORS INFLUENCING ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MANAGEMENT
IN A MINING ENTERPRISE

SHARIFZODA SHARIF RAHIM,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5, Tel.: (+992) 904 32 00 06;

E-mail: sharipov.sharif@gmail.com

The article examines the impact of the complex organizational and economic mechanism (COEM) on the efficiency of mining enterprises. Factors influencing the formation and improvement of this mechanism are divided into internal and external. Internal factors, such as management structure, financial and economic condition, production capacity, personnel qualifications, planning and control system, as well as information and analytical support, are formed within the enterprise and are under the control of management. External factors, including government regulation, natural and geological conditions, the level of infrastructure development, world market conditions, investment climate, socio-economic situation in the region and environmental requirements, influence the enterprise from the outside. The article emphasizes the importance of taking these factors into account to achieve sustainable and effective management in the mining industry.

Key words: sustainable development, industrial development, mining industry, key factors, external factors, internal factors, management.

*Бобомуродов П., н.и.и., дотсенти кафедраи
менечменти байналмилалии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК: 336.14

**НИЗОМИ БУЌЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ИНСТИТУТСИОНАЛИЮ
ВАЗИФАВӢ ДАР СОХТОРИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ**

ШОМАҲМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАҲМАД,

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкӣ. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: bekovfirdavs@mail.ru. Тел.: +992 972346688

ОДИНАЕВ ФУРҚАТ ФАРХОДОВИЧ,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва
суғурта. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 907-
75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таҳлили назариявии низоми буҷет ҳамчун унсуре сохтори низоми молиявии давлат аз нигоҳи равишҳои институтсионалӣ ва вазифавӣ баррасӣ карда шудааст. Муносибати муназзами байни низоми буҷет ва дигар унсурҳои низоми молиявӣ тавассути партави вазифаҳои иҷрошаванда ва ҳамкориҳои институтсионалӣ таҳқиқ карда мешавад.

Дар асоси ҷамъбаст намудани тасаввуроти илмӣ муосир моҳияти низоми буҷет ҳамчун унсуре низомсоз, ки татбиқи соҳибхӯшиҳои фискалии давлатро таъмин менамояд, равшан карда шудааст. Хусусиятҳои мушаххаси табиқи вазифаҳои низоми буҷетӣ дар шароити рушди бозорҳои молиявӣ ва афзоиши мураккабии воятаҳои молиявӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шудаанд. Ба ҷанбаҳои методологии омӯзиши сохтори институтсионалии низоми буҷетӣ, аз ҷумла таҳлили муносибатҳои байни субъектҳои он дар сатҳҳои гуногуни идоракунии диққати махсус дода мешавад.

Натиҷаҳои бадастомада барои таҳқиқоти минбаъдаи амалӣ дар самти тақмили низоми буҷетӣ заминаи назариявӣ фароҳам оварда, метавонанд дар таҳияи консепсияи рушди низоми молиявии миллӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: *низомии буҷет, низомии молиявӣ, равиши институтсионалӣ, сохтори институтсионалӣ, таҳлили вазифавӣ, мустақилияти фискалӣ, ниҳодҳои буҷетӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ, молияи давлатӣ.*

Мубрам будани мавзӯи таҳқиқот аз зарурати дарки назариявии ҷойгоҳ ва нақши низоми буҷетӣ дар шароити табиқи низоми миллии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Дар заминаи расидан ба ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 низомии буҷетӣ на танҳо як механизми техникаии азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ, балки як ниҳоди асосие мебошад, ки фаъолияти босамари он суръати рушди иқтисодӣ, сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва сатҳи некӯаҳволии иҷтимоиро муайян мекунад. Дарки сохтори институтсионалӣ ва иқтидори вазифавии низоми буҷетӣ барои таҳияи тадбирҳои муносиби сиёсати фискалӣ заминаи ҳатмӣ мебошад.

Ҷанбаҳои назариявии низоми буҷетӣ дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ, аз ҷумла Д. Гейгер [16], Е.Ю. Лемешко [10], Р.А. Масгрейв [11] баррасӣ шуда, принципҳои умумии бунёд ва амалкунии он ошкор карда шудаанд. Масъалаҳои рушди низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар интишороти муҳаққиқони ватанӣ Н.А. Акбарова [1], Ҳ.Ҷ. Давлатов [3], Б.Ҳ. Каримов [4; 5; 6], Э.Қ. Миршарипов [12] ва дигарон инъикос ёфтаанд. Аммо онҳо асосан хусусияти амалӣ доранд ва ба ҷанбаҳои алоҳидаи раванди буҷет тамаркуз мекунанд. Ҳолигоҳи илмӣ дар он ифода меёбад, ки таҳқиқоти ҳамаҷонибаи назариявӣ, ки равиши институтсионалӣ ва равиши

вазифавиро дар робита бо низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун объекти мукаммали сохтори молияи миллӣ ҳамгиро кунанд, мавҷуд нестанд. Робитаҳои муназзами байни муҳити институтсионалӣ ва татбиқи иқтисодӣ вазифавии низоми бучетӣ дар шароити рушди пешраванда ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд. Мақолаи мазкур дар пур кардани ин ҳолигоҳ нақши муҳим хоҳад дошт.

Мақсади мақола таҳлили ҳамаҷонибаи институтсионалӣ ва вазифавии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҳири муайян намудани муносибатҳои муназзми, ки нақши онро дар сохтори низоми молиявии миллӣ муайян мекунанд ва дар ин асос таҳияи амсилаи назариявии рушди он мебошад.

Фарзияи таҳқиқот аз он иборат аст, ки самаранокии татбиқи вазифаҳои низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори молияи миллӣ на танҳо дар асоси қоидаҳои расмӣ, балки бештар аз сифати муҳити институтсионалӣ, аз ҷумла механизмҳои ҳамоҳангсозии байни субъектҳои муносибатҳои бучетӣ, инчунин хусусияти ҳамкориҳои он бо дигар унсурҳои низоми молиявӣ муайян карда мешавад.

Таҳқиқот ба равиши муназзам, ки барои ҳамчун унсури мукаммали низоми молиявӣ баррасӣ кардани низоми бучетӣ имкон медиҳад, асос ёфтааст. Ҳамчун усулҳои асосӣ инҳо истифода шудаанд: таҳлили институтсионалӣ – барои омӯзиши қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, сохтор ва таҳаввулотҳои ниҳодҳои бучетӣ; таҳлили вазифавӣ – барои арзёбии иҷрои вазифаҳои тақсимкунӣ, танзимкунӣ ва назоратии низоми бучетӣ; усули сохторию вазифавӣ – барои муайян кардани робитаи байни сохтори институтсионалӣ ва самаранокии низоми бучетӣ дар иҷрои вазифаҳои худ; таҳлили муқоисавӣ – барои муқоиса кардани амсилаҳои назариявӣ бо амалияи ташкили бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Низоми бучетӣ ниҳоди марказии низоми молиявии давлат буда, маҷмуи хусусиятҳои хосро доро мебошад. Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, низоми бучетӣ – ин маҷмуи қоидаҳои расмӣ (қонунгузориҳои бучетӣ, расмиёт) ва маҳдудиятҳои ғайрирасмӣ (амалиёти пайдоршудаи ҳамкорӣ) мебошад, ки тартиби ташаққул ва иҷрои бучетҳои сатҳҳои гуногунро муайян мекунанд [17, с. 34]. Моҳияти он тавассути чунин хусусиятҳои муназзам зоҳир мешавад:

- ҳатмӣ будан (салоҳият барои гирифтани маҷбурии як қисми даромади субъектҳои иқтисодӣ);
- мақбул будан барои ҷомеа (нигарониш ба қонунгардонидани эҳтиёҷоти ҷамъият);
- қонунӣ будан (дар қонунгузорӣ муқаррар намудани асосҳои ҳуқуқии амалкунӣ);
- зинасохтор (тақсими возеҳи вақолатҳо дар байни сатҳҳои низоми бучетӣ).

Ҷиҳати фарқкунандаи низоми бучетӣ ҳамчун ниҳод хосияти дугонии он аст: аз як тараф, он ҳамчун механизми ҷамъоварӣ ва тақсими захираҳои молиявӣ, аз тарафи дигар, – ҳамчун воситаи татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат амал мекунанд. Ҳамин тариқ, «бучет самтҳои мушаххаси сафарбаркунии хароҷот, аз нав тақсим кардани даромади миллӣ ва маҷмуи маҳсулоти дохилро муқаррар менамояд, ки ин ба вай барои ҳамчун танзимгари муассири иқтисодиёт амал кардан имкон медиҳад» [2, с. 8].

Таҳлили вазифавӣ имкон медиҳад, ки нақши низоми бучетӣ дар таъмини суботи макроиқтисодии мамлакат ифшо карда шавад. Дар назарияи иқтисодии муосир чунин вазифаҳои асосии низоми бучетӣ ҷудо карда мешаванд: тақсимкунӣ, танзимкунӣ ва муътадилсозӣ (ба эътидол овардан).

Вазифаи тақсимкунӣ тавассути азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ дар байни минтақаҳо, соҳаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. Ин вазифа дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нобаробарӣ дар байни минтақаҳо ҳанӯз боқӣ мондааст, махсусан муҳим аст.

Вазифаи танзимкунӣ дар қобилияти қобилияти низоми бучетӣ барои таъсир расонидан ба рушди иқтисодӣ тавассути таъсири мултипликативии хароҷоти давлатӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ ва тасхеҳи мутаносибҳои соҳавӣ зоҳир мегардад.

Вазифаи муътадилсозӣ тағирёбиҳои давравиро дар иқтисодиёт тавассути корбурди воситаҳои худкор (андозбандии пешқадам, пардохтҳои иҷтимоӣ) ва сиёсати фискалии ихтиёрӣ ба эътидол медарорад.

Сохтори институтсионалии низоми бучетӣ бо низоми мураккаби муносибатҳои байниҳамдигарии ҷонибҳои дар муносибатҳои бучетӣ иштироккунанда тавсиф мешавад. Дар ин маврид, ҳамчун унсурҳои асосии низом чунин ниҳодҳо фаъолият мекунанд:

- мақомоти қонунгузор (намояндагӣ): бучетҳоро тасдиқ мекунанд ва иҷрои онҳоро назорат мекунанд;
- мақомоти иҷроия: бучет таҳия ва татбиқ мекунанд;
- мақомоти хазинадорӣ: хизматрасонии хазинавии иҷроӣ бучетро ба роҳ мемонанд;
- мақомоти назоратӣ: аудиторӣ: аудити берунии самаранокии истифодаи маблағҳои бучетро мегузаронанд.

Хусусияти фарқкунандаи сохтори институтсионалии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ин дараҷаи баланди мутамарказии ваколатҳои бучетӣ мебошад, ки дар нақши бартаридоштаи бучети ҷумҳуриявӣ дар тақсироти захираҳои молиявӣ ва маҳдуд будани мустақилияти фискалии бучетҳои маҳаллӣ ифода меёбад.

Сиёсати бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави табилии иқтисодӣ ба таъмини рушди иқтисодӣ тавассути афзоиши даромадҳои андозӣ (пеш аз ҳама аз ҳисоби пардохтҳои дохилии андозӣ ва бочҳои гумрукӣ) ва рушди соҳаҳои появӣ – саноат ва кишоварзӣ, инчунин бахши хизматрасониҳои тичоратӣ нигаронида шудааст. Вазифаҳои асосии он ислоҳоти низоми иқтисодӣ, мутобик шудан ба иқтисоди нави бозорӣ ва нигоҳ доштани суботи макроиқтисодӣ мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби воридоти андозӣ ташаккул меёбад, ки дар соли 2024 зиёда аз 60%-и ҳаҷми умумии даромадҳои онро (29124,7 млн. сомонӣ) ташкил додаанд [15]. Дар ин маврид, самтҳои асосии афзалиятноки маблағгузориҳои бучетӣ дастгирии молиявӣ ва рушди соҳаҳои хизматрасонӣ ва саноат ба хотири таъмини рушди устувори мамлакат мебошанд.

Муҳити институтсионалии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистонро пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва низоми мақомоти давлатӣ ташкил медиҳанд. Унсурҳои асосии танзими ҳуқуқии низоми бучетӣ дар мамлакат инҳо мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [9], қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии дахлдор (навбатӣ), Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [13], барномаҳои миёнамуҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [7] ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии таҳиянамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

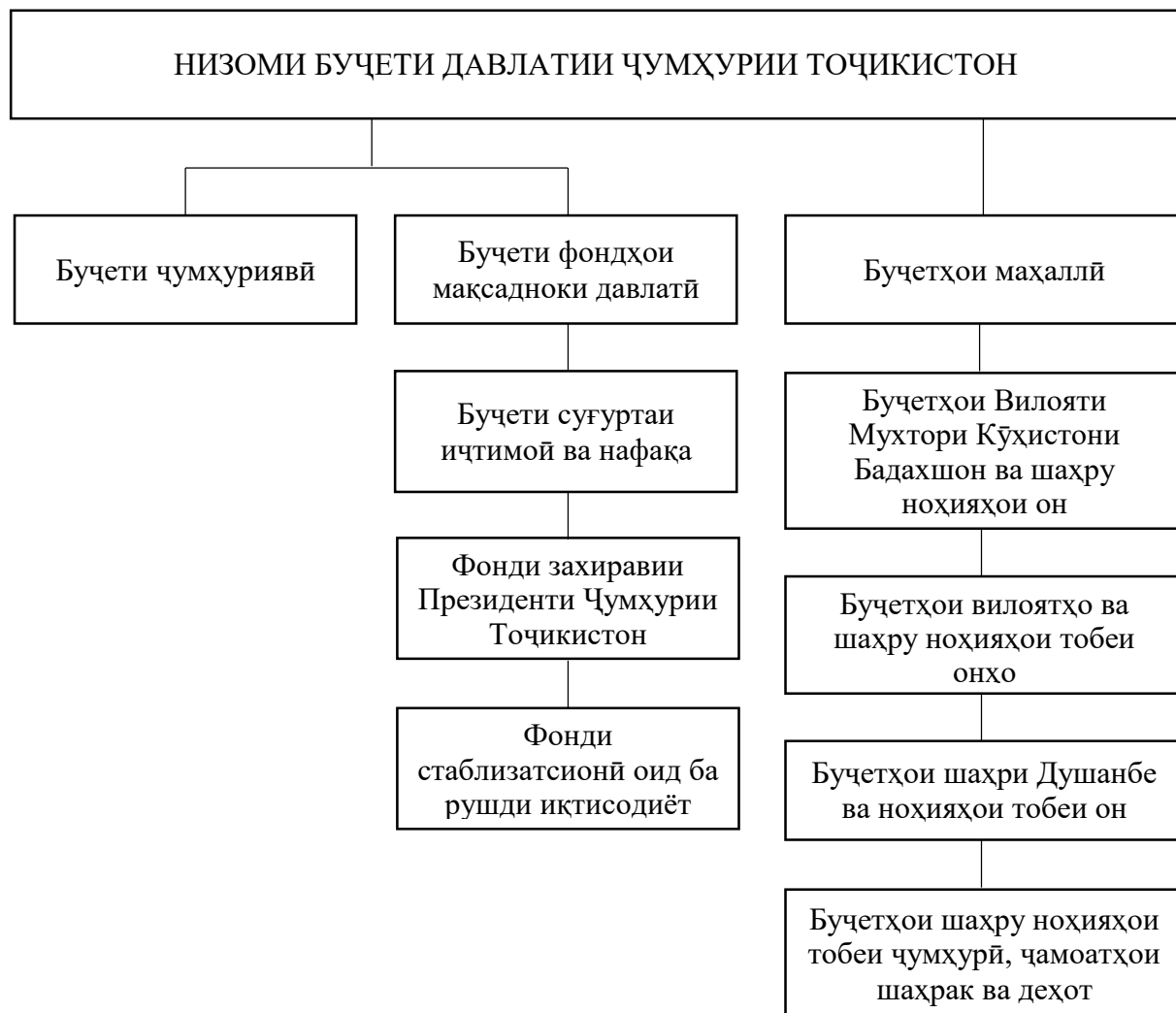
Таҳлили қонунгузорӣ таҳаввулотҳои ботадриҷро аз амсилаи маъмурии тақсимкунӣ дар асоси харҷнома (смета) то ҷорӣ намудани унсурҳои бучетикунони ба натиҷа нигаронидашуда (БНН)-ро нишон медиҳад. Бо вучуди ин, тафовути назарраси фосилаи байни меъёрҳои расмӣ ва татбиқи амалии онҳо, махсусан дар сатҳи маҳаллӣ боқӣ мемонад.

Сохтори низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолияти миллӣ дигаргуниҳои ҷиддиро паси сар кардааст. Дар айни замон, он аз ду сатҳ иборат аст: сатҳи якум – бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои фондҳои мақсадноки давлатӣ; сатҳи

дуюм – бучетҳои маҳаллӣ. Сохтори институтсионалии муфассали низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 1 тасвир карда шудааст.

Расми 1. Сохтори институтсионалии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон
Рисунок 1. Институциональная структура бюджетной системы Республики Таджикистан

Figure 1. Institutional structure of the budget system of the Republic of Tajikistan

Таҳаввулотҳои ниҳодҳои бучетӣ дар доираи қонунгузории бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоюлҳои зерин тавсиф мешавад:

1. Содасозии зинасохтор: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2011) низоми дузинагии бучетро ба расмӣ даровардааст, ки шаффофият ва возеҳӣ бештари тақсими ваколатҳоро фароҳам меоварад.

2. Якхелакунии вазъи ҳуқуқӣ: тамоми бучетҳои маҳаллӣ, сарфи назар аз воҳиди маъмурию ҳудудӣ, ба зинаи дуюм тааллуқ доранд, ки принсипи ягонагии низоми бучетиро таҳким мебахшад.

3. Мутамарказии қараёнҳои молиявӣ: зинаи якум на танҳо бучети ҷумҳуриявӣ, балки бучетҳои фондҳои мақсадноки давлатиро низ дар бар мегирад, ки аҳамияти ҷумҳуриявии онҳоро таъкид намуда, назорати марказии захираҳои асосии молиявиро таъкид мекунад.

4. Муқарраркунии дақиқи қонунгузорӣ: сохтори низом бевосита дар матни қонун ба таври муфассал шарҳ дода шудааст, ки хавфҳои норавшаниро коҳиш медиҳад ва заминаи устувори раванди буҷетро фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, сохтори институтсионалии муосири низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон амсилаи дорои ҷузъи пурқуввати мутамаркази сатҳи якум ва сатҳи якхелакардашудаи дуҷумро инъикос менамояд, ки хусусияти муносибатҳои байнибуҷетӣ ва идоракунии молияи давлатиро дар ҷумҳурӣ муайян мекунад.

Чунин лаҳзаҳои муҳими таҳаввулоти ниҳодҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд: мутамарказкунонии ботадричи ваколатҳои буҷетӣ; ҷорӣ намудани банақшагирии миёнамуҳлати буҷетӣ; таъсиси низоми хазинадорӣ иҷроӣ буҷет; рушди низоми назорати давлатии молиявӣ.

Дар ҷадвали 1 марҳилаҳои асосии таҳаввули ниҳодҳои низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Таҳаввулоти ниҳодҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таблица 1. Эволюция бюджетных институтов в Республике Таджикистан

Table 1. Evolution of budgetary institutions in the Republic of Tajikistan

қурбон	Муҳтаво
1991–2000 (ташаққули низоми миллии буҷетӣ)	– бунёди асосҳои ҳуқуқии сохтори буҷетӣ – ҷудо намудани ваколатҳо дар байни сатҳҳои ҳокимият – ташаққули низоми андоз ва андозбандӣ
2001–2010 (тақмили раванди буҷетӣ)	– ҷорӣ намудани банақшагирии буҷетии миёнамуҳлат – таъсиси низоми хазинадорӣ – таҳкими муносибатҳои байнибуҷетӣ
2011–2020 (таҷдиди идоракунии буҷетӣ)	– қабули қонун дар бораи молияи давлатӣ – ҷорӣ намудани унсурҳои буҷетикунории ба натиҷа нигаронидашуда – рушди низоми назорати давлатии молиявӣ
2021 – то имрӯз	– ҷорӣ намудани унсурҳои рақамикунонӣ дар раванди буҷетӣ ва буҷети электронӣ – тақмили низоми идоракунии сармоягузориҳои давлатӣ – баланд бардоштани сатҳи шаффофияти раванди буҷетӣ

Таҳияи муаллиф.

Хусусияти асосии фарқкунандаи сохтори муосири низоми буҷетӣ омезиши принципҳои ягонагӣ ва мустақилияти буҷетҳо мебошад, ки мутамарказкунии захираҳои асосии молиявиро дар сатҳи ҷумҳуриявӣ бо нигоҳ доштани мустақилияти муайяни буҷетҳои поёни таъмин менамояд.

Сохтори ошкоршудаи институтсионалии низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо дараҷаи баланди мутамарказӣ ва сатҳи возеҳи дузинагӣ тавсиф мешавад, бевосита хусусиятҳои ва самаранокии вазифаҳои асосии онро муайян мекунад. Ин доираи институтсионалӣ имкониятҳои ва маҳдудиятҳои низоми буҷетиро барои иҷроӣ ҳадафҳои бунёдии худ дар заминаи ноил шудан ба афзалиятҳои миллии муайян мекунад. аз ин ҷост, ки низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи вазифаҳои классикии молияи давлатӣ дараҷаҳои гуногуни самаранокӣро нишон медиҳад.

Дар ҳоле, ки дар баҳши назариявӣ сегонаи вазифаҳои анъанавии низоми буҷетӣ (тақсимкунӣ, танзимкунӣ ва муътадилсозӣ) дар қаринаи макроиктисодии онҳо баррасӣ шудааст, таҳлили амалии низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо мекунад, ки ба вазифаҳои

институтсионалию идоракунӣ, ки бевосита дар раванди буҷет амалӣ карда мешаванд, тавачҷух зоҳир карда шавад. Дар ин маврид, вазифаи муътадилсозӣ яке аз ҳадафҳои вазифаи танзимкунӣ буда, вазифаи назорат, ки ноил шудан ба ҳадафҳои тактикиро таъмин менамояд, мавқеи марказиро ишғол мекунад. Муҳити имрӯз пайдоршудаи институтсионалӣ хусусиятҳои татбиқи ин вазифаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.

Иҷрои вазифаи тақсимкунӣ бо дараҷаи баланди мутамарказии захираҳои молиявӣ тавсиф мешавад. Тибқи ҳисоботҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, беш аз 65% маблағҳои буҷети муттаҳидшуда тавассути буҷети ҷумҳуриявӣ аз нав тақсим карда мешаванд [14; 15]. Ин механизми татбиқи афзалиятҳои миллиро ба вучуд меорад, вале мустақилияти фискалии буҷетҳои маҳаллиро маҳдуд мекунад. Сохтори хароҷоти буҷет тамаркуз ба ҳадафҳои стратегияи миллии рушдро инъикос менамояд: дар соли 2025 зиёда аз 46%-и хароҷот ба бахшҳои иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг ва варзиш) ва 29% – ба рушди соҳаҳои иқтисодиёт ва инфрасохтор (хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангал, комплекси сӯзишворию энергетикӣ, соҳаҳои кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор, саноат ва сохтмон, нақлиёт ва коммуникатсия, соҳаҳои дигар иқтисодиёт ва хизматрасонӣ) ҷудо карда мешавад [8].

Вазифаи танзимкунӣ дар доираи расмиёти муқарраршудаи институтсионалӣ, пеш аз ҳама тавассути усулҳои барномавӣ ҳадафӣ амалӣ мегардад. Таҳлил нишон медиҳад, ки институтсионаликунонии ин равиш боиси аз 15%-и соли 2018 то 28% дар соли 2023 афзудани ҳиссаи хароҷоти барномавӣ дар буҷети ҷумҳуриявӣ гардид [14]. Аммо қатъияти сохтори институтсионалӣ, ки дар ҳиссаи зиёди хароҷоти шартан доимӣ (музди меҳнат, пардохтҳои коммуналӣ) ифода меёбад, ҳамзамон ҷандирӣ ва мутобикшавандагии сиёсати буҷетиро маҳдуд мекунад.

Татбиқи вазифаи назоратӣ дар низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аломати возеҳи институтсионалӣ мебошад. Мутобикӣ қонунгузорӣ вазифаи назорати минбаъдаи мустақил ба зиммаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст, ки самаранокӣ ва натиҷанокии маблағҳои буҷетиро санҷиш мекунад. Ин ниҳод саҳми воқеии хароҷоти буҷетро барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи рушд арзёбӣ мекунад. Нақши Ҳазинадорӣ аз расонидани дастгирии маъмурӣ ва молиявӣ барои иҷрои буҷет иборат аст, аз ҷумла:

- анҷом додани амалиёт аз рӯи суратҳисоби ягонаи ҳазинадорӣ;
- таъмини банақшагирии ҳазинавии буҷет;
- баҳисобгирии муҳосиби уҳдадориҳои буҷет;
- маъмурикунонии пардохтҳои буҷетӣ.

Иқтисодии пурраи вазифавии низоми буҷетӣ тавассути ҳамкориҳои он бо дигар ниҳодҳои низоми молиявӣ амалӣ карда мешавад. Самаранокии ин ҳамкорӣ бевосита аз сифати муносибатҳои институтсионалӣ ва танзимкунӣ вобаста аст.

Дар ҷадвали 2 муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудаанд.

Ҷадвали 2. Таҳлили муносибатҳои вазифавии низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таблица 1. Анализ функциональных взаимосвязей бюджетной системы Республики Таджикистан

Table 1. Analysis of functional relationships of the budget system of the Republic of Tajikistan

Унсuri низоми молиявӣ	Ҳосияти муносибатҳо	Самаранокии муносибатҳо
Низоми андоз	Ташаккули қисми даромади буҷет.	Миёна: ҳиссаи зиёди андозҳои

		ғайримустақим боқӣ мемонад, заминаи даромад ноустувор аст.
Низоми бонкӣ	Хизматрасонии ҳисобҳои бучетӣ, маблағгузории касри бучет (тавассuti пешниҳоди қарзд).	Қаноатбахш: ҳадамоти ҳазинадорӣ тавассuti низоми бонкӣ ба роҳ монда шудааст.
Бозори қоғазҳои қиматнок	Маблағгузории касри бучет.	Паст: рушди сусти бозори қарзи дохилии давлатӣ
Фондҳои мақсадноки давлатӣ	Ҷамъоварии маблағҳои мақсадноки бучет	Миёна: ба ҳамоҳангсозии бештар дар истифодаи захираҳо ниёз дорад.

Таҳияи муаллиф:

Ҳамчун мушкилоти аз ҳама бештар муносибатҳои вазифавӣ ва институтсионалӣ бо бозори молиявӣ боқӣ мемонанд. Рушди институтсионалии бозори дохилии сармоя маънои онро дорад, ки ҳиссаи қарзгирии дохилӣ дар маблағгузории касри бучет аз 15 фоиз зиёд нест, ки ин аз ҳамгирии сусти низоми бучетӣ бо бозори молиявии мамлакат ва вобаста будани он аз манбаҳои берунӣ гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тариқ, маҳдудиятҳои асосии татбиқи иқтисодии вазифавии низоми бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хосияти институтсионалӣ доранд ва аз инҳо иборат мебошанд:

1. Номутаносибҳои сохторӣ, ки аз ҷиҳати институтсионалӣ муқаррар карда шудаанд: вобастагии зиёд аз қарзҳои берунӣ ва интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ (то 35% даромади бучет), ки натиҷаи амсилаи мавҷудаи иқтисодӣ ва фискалӣ мебошад.

2. Маҳдудиятҳои институтсионалӣ барои ҳамоҳангсозӣ: ҳамоҳангии сусти байниидоравӣ ва байнибучетӣ дар татбиқи лоиҳаҳои миллӣ самари ҳамгириро коҳиш медиҳад.

3. Мушкилоти методологӣ ва институтсионалӣ: набудани низоми ҳамаҷонибаи ба натиҷа нигаронидашудаи арзёбии самаранокии хароҷоти бучет монеаи институтсионалӣ дар роҳи афзоиши даромади маблағҳои бучетӣ мебошад.

Дурнамои таҳкими иқтисодии вазифавӣ аз рушди мақсадноки ниҳодҳои бучетӣ вобаста мебошад, аз ҷумла:

– институтсионаликунонии низоми мукаммали бучетикунони ба натиҷа нигаронидашуда;

– рушди механизмҳои институтсионалии шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

– тақмили ниҳодҳои идоракунии сармоягузории давлатӣ;

– таҳкими ниҳодҳои ташаккули иқтисодии даромади бучетҳои маҳаллӣ.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда имкон дод, ки таҳлили ҳамаҷонибаи институтсионалиро вазифавии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, хусусиятҳои асосӣ, иқтисодӣ ва маҳдудиятҳои муназзами он дар қаринаи татбиқи афзалиятҳои рушди миллӣ ошкор карда шавад. Дар доираи таҳқиқот якҷанд натиҷаҳои асосии илмӣ ва амалӣ ба даст оварда шудаанд.

1. Сохтори институтсионалии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мутамарказӣ ва сатҳи возеҳи дузинагӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» пешбинӣ шудааст, тавсиф карда мешавад. Ин амсила тамаркузи мустақими захираҳои молиявиро дар сатҳи ҷумҳуриявӣ барои маблағгузории ҳадафҳои стратегӣ таъмин мекунад, аммо ҳамзамон мустақилияти фискалии бучетҳои маҳаллӣ ва қобилияти онҳоро барои ба таври фасеҳ қонеъ кардани ниёзҳои маҳаллӣ маҳдуд менамояд.

2. Иқтисодии вазифавии низоми бучет тавассuti тақсимои муқарраршудаи ваколатҳо дар байни ниҳодҳо амалӣ карда мешавад. Вазифаи тақсимкунӣ самаранокии баландро дар азнавтасимкунии маблағҳо ба манфиати афзалиятҳои миллӣ нишон медиҳад, аммо вазифаи

танзимкунӣ, баҳусус дар ҷанбаи макроиқтисодӣ (муътадилгардонӣ)-и он, аз сабаби доираи қатъии буҷетӣ ва вобастагӣ аз маблағгузорию берунӣ маҳдуд боқӣ мемонад. Вазифаи назорат дорой тақсимои возеҳи институтсионалӣ мебошад: Палатаи Ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аудити берунии самаранокию маблағҳои буҷетиро таъмин мекунад, дар ҳоле ки низоми хазинадорӣ мониторинги дохилии маъмурии раванди иҷроии буҷетро таъмин мекунад.

3. Тазоди асосии муназзам ин номутаносибии байни сохтори мутамаркази институтсионалӣ ва талабот оид ба ҷандирии бештар, самаранокӣ ва мутобиксозии сиёсати буҷетӣ дар баробари мушкилоти муосир мебошад. Ин дар қатъияти хароҷот, рушди сусти бозори қарзи дохилии давлатӣ ва мушкилоти доимии ҳамоҳангсозии байнибуҷетӣ зухур мекунад.

Дурнамои рушди минбаъдаи низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳаввулотии пайвастаи ниҳодҳои он дар ҷунин самтҳо дида мешавад:

- тадриҷан коҳиш додани салоҳиятҳои идоракунии бо нигоҳ доштани ягонагии низоми буҷетӣ, ки сифати хизматрасониҳои давлатиро дар сатҳи маҳаллӣ беҳтар мекунад;

- амиктар намудани татбиқи методологияи ба натиҷа нигаронидашудаи буҷетикунӣ тавассути ташкили системаи маҷмуи арзёбии самаранокию хароҷот ва таҳкими ҳамгироии банақшагирии стратегӣ бо раванди буҷет;

- рушди ниҳодҳои идоракунии сармоягузориҳои давлатӣ ва шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ба хоҳири баланд бардоштани нақши буҷет дар ҳавасмандгардонии сармоягузорию хусусӣ ва диверсификасияи сохтори иқтисодиёт;

- тақмили низоми идоракунии хавфҳои фискалӣ ва рушди бозори молиявии дохилӣ ба хоҳири коҳиш додани вобастагӣ аз манбаъҳои ноустувори берунии маблағгузорӣ.

Татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда ба тақдими низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як воситаи маблағгузорӣ ба механизми самаранокию стратегӣ идоракунии, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди миллӣ дар ояндаи дарозмуддат мусоидат мекунад, мусоидат менамояд.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ МСТИФОДАШУДА:

1. Акбарова, Н.А. Таҷрибаи байналмилалӣ идоракунии низоми хазинадорӣ / Н.А. Акбарова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 2(36). – С. 396-407

2. Бюджетная система России: учебник / Под ред. Г.Б. Поляка. 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2011. – 703 с.

3. Давлатов, Ҳ.Ҷ., Маҳмадуллоев, А.С. Нақш ва мақоми молияи давлатӣ дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.Ҷ. Давлатов, А.С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – №. 4(16). – С. 207-212

4. Каримов, Б.Ҳ. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо / Б.Ҳ. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1(58). – С. 138-151

5. Каримов, Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34

6. Каримов, Б.Ҳ. Таъмини устуворию молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯҳрони молиявӣ / Б.Ҳ. Каримов, Қ.А. Ҳаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4-1. – С. 97-105

7. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2235>
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/134>
10. Лемешко, Е.Ю. Теоретические аспекты исполнения бюджетов в бюджетной системе Российской Федерации / Е.Ю. Лемешко // Вестник Хабаровского государственного университета экономики и права. – 2015. – № 6. – С. 56-61
11. Масгрейв Р.А., Масгрейв П.Б. Государственные финансы: теория и практика / Р.А. Масгрейв, П.Б. Масгрейв; пер. с англ. / под общ. ред. Т.Г. Нестеренко [и др.]; науч. ред. В.Л. Макаров; пер. 5-го изд. – М.: Бизнес Атлас, 2009. – 715 с.
12. Молияи давлатӣ: воситаи таълимӣ / Э.Қ. Миршарипов, Ҳ.Қ. Давлатов, С.А. Деҳқонов, С.М. Ҳайдаров. – Душанбе: Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, 2023. – 94 с.
13. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/630>
14. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/735>
15. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2233>
16. Geiger, D. Budgeting for Development: An Operational Framework / D. Geiger, E. Ahmed // The World Bank Economic Review. – 2020. – Vol. 34, No. 2. – P. 456-475
17. North, D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D.C. North. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.

БЮДЖЕТНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В СТРУКТУРЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ
ШОМАХМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАХМАД,

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковское дело. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru. Тел.: +992 972346688

ОДИНАЕВ ФУРКАТ ФАРХОДОВИЧ,

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: 907-75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail.ru

В данной статье рассматривается теоретический анализ бюджетной системы как структурного элемента государственной финансовой системы с точки зрения институционального и функционального подходов. Системная взаимосвязь бюджетной системы с другими элементами финансовой системы исследуется через призму выполняемых функций и институционального взаимодействия.

На основе обобщения современных научных идей раскрывается сущность бюджетной системы как системообразующего элемента, обеспечивающего реализацию фискального

суверенитета государства. Теоретически обоснованы особенности трансформации функций бюджетной системы в условиях развития финансовых рынков и повышения сложности финансовых инструментов. Особое внимание уделено методологическим аспектам исследования институциональной структуры бюджетной системы, включая анализ взаимоотношений между ее субъектами на разных уровнях управления.

Полученные результаты создают теоретическую основу для дальнейших практических исследований в направлении совершенствования бюджетной системы и могут быть использованы при разработке концепции развития национальной финансовой системы.

Ключевые слова: бюджетная система, финансовая система, институциональный подход, институциональная структура, функциональный анализ, фискальная независимость, бюджетные институты, межбюджетные отношения, государственные финансы.

BUDGET SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: AN INSTITUTIONAL-FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL SYSTEM STRUCTURE

SHOMAHMADZODA FIRDAVS SHOMAHMAD,

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Banking Department. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru. Tel.: +992 972346688

ODINAEV FURKAT FARKHODOVICH,

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: 907-75-51-44. E-mail: f-odinaev@mail.ru

This article presents a theoretical analysis of the budget system as a structural element of the state financial system from the perspective of institutional and functional approaches. The systemic interconnection of the budget system with other elements of the financial system is examined through the lens of its functions and institutional interactions.

Based on a synthesis of modern scientific ideas, the essence of the budget system as a system-forming element ensuring the realization of the state's fiscal sovereignty is revealed. The specific features of the transformation of budget system functions in the context of the development of financial markets and the increasing complexity of financial instruments are theoretically substantiated. Particular attention is paid to the methodological aspects of studying the institutional structure of the budget system, including an analysis of the relationships between its entities at different levels of governance.

The obtained results provide a theoretical basis for further practical research aimed at improving the budget system and can be used in developing a concept for the development of the national financial system.

Key words: budget system, financial system, institutional approach, institutional structure, functional analysis, fiscal independence, budget institutions, interbudgetary relations, public finances.

Муқарриз: Ашуров И.С., д.и.и., профессори кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**МЕТОДОЛОГИЯ ФИНАНСОВОГО ПРАВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ**

АБДУЛЛОЗОДА МУНИРА ХОЛМУРОД,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33. Тел.986717000; Электронный адрес: munirachon@list.ru

Переход к рыночной экономике и активизация научных исследований в области финансов требуют пересмотра прежних целей науки и поиска новых направлений её развития. В этом контексте важно теоретически обосновать вновь формирующиеся финансово-правовые институты и категории, а также осуществить новое понимание предмета и структуры финансового права. В свете стремления Таджикистана присоединиться к Евразийскому экономическому союзу (ЕАЭС) в настоящее время для науки финансового права становится особенно важным сопоставление национального финансово-правового законодательства с нормами Евразийского экономического союза, касающимися государственных финансов. К сожалению, в данной области научные исследования в сфере финансового права на сегодняшний день практически отсутствуют.

Ключевые слова: финансовое право, метод, методология, законодательство, система права, налогообложение, государство, право.

В нынешних реалиях рыночной среды теория финансового законодательства базируется на командном подходе (обязательных установлениях), выступающем как доминирующий, так и на вариативном методе, расширяющемся в области личных финансов. Современная концепция принимает во внимание взаимосвязь между государством и экономикой, важность гарантии финансовой защищенности и согласованности систем. Ключевыми элементами современной теории финансового права являются директивные нормы, построенные на распорядительных указах государства или иных полномочных структур, обязательные к исполнению другими субъектами финансовых связей – физическими и юридическими лицами. Данный подход регламентирует связи, касающиеся создания и использования государственных средств (бюджетного, налогового, таможенного законодательства), а также обеспечивает поступление налогов, составление бюджета и выполнение прочих общественных задач.

Диспозитивный метод в финансовом праве применяется для управления взаимодействиями, предполагающими некоторую самостоятельность сторон. Он охватывает соглашения в рамках финансово-правовых связей, такие как банковские займы, страхование и другие финансовые площадки. Этот подход гарантирует упругость и приспособляемость правового контроля к требованиям рынка, хотя директивные нормы по-прежнему служат фундаментом.

Системно-структурный подход при исследовании финансового права как единой системы взаимосвязанных норм и институтов. Анализ взаимосвязи различных отраслей финансового права (налогового, бюджетного, банковского и др.).

Сравнительно-правовой метод изучение финансового права и сопоставление национальных финансовых систем и правовых подходов с зарубежными аналогами, позволяет выявлять лучшие практики и улучшать национальное законодательство.

Историко-правовой метод при анализе эволюции финансовых институтов и норм финансового права, позволяет понять исторические причины формирования современных правовых подходов.

Социологический метод, исследование эффективности финансово-правовых норм в реальной практике, это анализ влияния норм на финансовое поведение граждан и организаций. Методология финансового права включает в себя принципы и методы исследования, применяемые в данной области для изучения ее предмета и достижения научных результатов. К основным методологическим принципам науки финансового права относятся: объективность, познаваемость, детерминизм, развитие, историзм, а также единство теории и практики.

Принцип объективности: Финансово-правовая наука стремится к тому, чтобы ее выводы и знания точно отражали реальное положение дел в сфере финансового права, его существующие связи и характеристики. Наука финансового права должна быть беспристрастной и описывать финансово-правовую реальность такой, какая она есть, а не такой, какой хотелось бы ее видеть.

Принцип познаваемости: Все аспекты финансового права – его нормы, отношения, закономерности развития – доступны для научного изучения и понимания. Хотя новые вопросы и проблемы постоянно возникают по мере развития науки, на каждом этапе она способна достигать истины, достаточной для решения актуальных практических задач. Финансовое право можно изучать и понимать. Несмотря на появление новых вопросов, наука всегда может найти ответы, необходимые для решения текущих проблем.

Принцип детерминизма: Финансово-правовые нормы и институты тесно связаны и влияют друг на друга. Изменения в одних нормах, вызванные общественными потребностями, неизбежно влекут за собой изменения в других, а также способствуют развитию существующих и появлению новых правовых институтов. Все это в конечном итоге определяется потребностями общества на определенном этапе его развития. Все в финансовом праве взаимосвязано. Изменение одного элемента (нормы или института) под влиянием нужд общества неизбежно влияет на другие элементы и приводит к развитию всей системы.

Принцип развития: Финансово-правовая наука находится в постоянном движении. Появляются новые идеи, понятия, переосмысливаются старые. Наука ставит перед собой новые задачи и использует более совершенные методы исследования. Изучение проблем финансового права должно быть динамичным, рассматривать их в процессе становления и развития, выявляя внутренние противоречия. Финансовое право не стоит на месте. Оно постоянно развивается, появляются новые концепции и методы. Изучать его нужно, учитывая его динамику и внутренние противоречия.

Принцип историзма: Изучение проблем финансового права должно проводиться с учетом конкретных исторических условий, в которых они возникали и развивались. Важно анализировать историю возникновения проблемы и способы ее решения на разных этапах. Чтобы понять проблему в финансовом праве, нужно смотреть на нее в контексте истории, изучая, как она возникала и решалась в прошлом.

Принцип единства теории и практики: Исследования в области финансового права должны быть обусловлены реальными потребностями общества и практики, а не быть чисто умозрительными. Теоретические выводы должны проверяться на практике, а те теории, которые отвечают общественным запросам, находят свое применение. Теория финансового права должна быть тесно связана с жизнью. Исследования должны решать реальные проблемы, а их результаты должны быть полезны на практике.

Методология науки финансового права включает не только принципы, но и методы исследования. Методы финансового права представляют собой специфические приемы, позволяющие проводить анализ предмета данной области. К числу таких методов относятся: формально-догматический метод; метод сравнительного правоведения; подход, основанный на обращении к другим наукам; социологический метод исследования; сравнительно-исторический метод и метод живого познания. Как отмечает автор К.С. Бельский: «*Формально-догматический метод*: Основной подход в юриспруденции, включая финансовое право, заключается в формально-догматическом методе. Он предполагает глубокое логическое осмысление всех аспектов, которые изучает финансовое право. Этот метод проявляется в описании, классификации и толковании правовых норм и отношений в сфере финансов. Изучение нормы финансового права с его помощью позволяет понять, как она сформулирована в законе, насколько применима в реальной жизни и какой должна быть в идеале. По сути, формально-догматический метод – это метод логического анализа. Его эффективность напрямую зависит от глубоких знаний предмета финансово-правовой науки и развитого логического мышления исследователя».

Метод сравнительного правоведения: В последние годы в финансовом праве активно применяется сравнительный метод. Это связано с переходом финансового права в Республике Таджикистан к рыночной экономике. Для осмысления новых финансовых категорий и разработки законодательства стало необходимо сравнивать таджикскую практику с опытом других стран и их теоретическими наработками в области финансового права.

Метод обращения к другим наукам: Финансовое право всегда активно заимствовало знания из других дисциплин. Это обусловлено его тесной связью с такими науками, как финансовая наука, политология и другие отрасли публичного права. Такой междисциплинарный подход проявляется в двух аспектах: Во-первых, финансовое право включает в свой понятийный аппарат термины из других наук. Например, понятия "финансы" и "финансовая система", разработанные финансовой наукой, активно используются для анализа предмета финансового права. Во-вторых, финансовое право обращается к другим наукам для поиска решений своих задач. Например, при исследовании общих проблем финансового права часто применяется структурный подход, используемый в других публично-правовых науках. Подобно другим отраслям права, финансовое право изучает особенности своих норм и отношений, заимствуя у конституционного и административного права подходы к анализу роли государства как участника финансовых отношений.

Метод социологического исследования: Метод социологических исследований в финансовом праве предполагает сбор информации через непосредственное наблюдение за финансовой деятельностью государства и муниципалитетов. Также используются опросы сотрудников налоговых, финансовых органов и банков. Иногда проводятся анкетирования различных лиц по вопросам, касающимся финансовой деятельности государства.

Наконец, наука финансового права, как и любая другая, использует *метод живого познания*. Как отмечает К.С. Бельский, «метод живого познания требует понимания объекта через переживание его субъектом, обязывает «вчувствоваться» в исследуемую категорию, понять ее внутренний смысл и назначение», он «предполагает процедуру, при которой материал получается посредством свободного погружения субъекта в познаваемый объект, объединения с познаваемым объектом, осмысления его с тех позиций, которые представляются наиболее удобными для отыскания истины» [1].

В первую очередь, пересмотр советской науки финансового права, базирующейся на коммунистической ориентации, и превращение ее в таджикистанскую науку на основе развития

рыночных механизмов, народовластия и построения правового государства. Подобная постановка вопроса вызвана тем, что необходимо сохранить интеллектуальный потенциал прежней финансово-правовой доктрины и переориентировать его на иную мировоззренческую платформу при новых подходах к формам собственности, финансовой системе, экономическим потребностям рыночного механизма.

Необходимость обновления и формирования правового механизма для отечественных финансов и финансовой деятельности в контексте рыночной экономики становится актуальной задачей. В первую очередь, это подразумевает разработку новых подходов к правовому регулированию в области финансового права, отказ от устаревших принципов, восстановление значимости финансово-правовых теорий конца XIX — начала XX века и их адаптацию к современным условиям. Актуальной задачей является осмысление и создание новой теории финансового права Республики Таджикистан, сопровождающееся уточнением его отдельных категорий. Подобные исследования назрели ввиду необходимости определения предмета и системы отрасли, выработки новых подходов к институтам эмиссионной деятельности государства и местного самоуправления, а также для проведения кодификационной работы в области финансового законодательства.

В рамках научного дискурса по финансовому праву особое внимание уделяется вопросам генезиса и эволюции финансово-правовой ответственности, ее имплементации в систему государственного финансового принуждения, а также исследованию процессуальных и юрисдикционных аспектов финансовой деятельности. Перспективное развитие финансового права обусловлено разработкой новых парадигм, способствующих конвергенции правовых и финансово-экономических исследований, обогащению научного потенциала через взаимный обмен и формулированию единых исследовательских векторов. Данный подход применим к анализу теоретических основ финансовой системы рыночной экономики, методологии управления финансами, механизмов финансового контроля и регулирования бюджетно-налоговых отношений, а также других финансовых институтов.

Современный этап развития характеризуется беспрецедентной доступностью зарубежного опыта правового регулирования финансовой деятельности в развитых рыночных юрисдикциях. Данный массив информации подлежит глубокому научному осмыслению и оценке его имплементационного потенциала для отечественной законодательной практики и правовой теории, с обязательным учетом национальных традиций, обычаев и существующих экономико-политических реалий.

Развитие науки финансового права невозможно без соответствующего организационно-правового обеспечения и создания материально-технических условий. Такими предпосылками, по справедливому замечанию К.С. Бельского, являются создание специальных кафедр финансового права, обеспечение контактов с зарубежными учеными, перевод иностранной литературы и зарубежного законодательства по финансовому праву на русский язык[1]. Росту информационной базы науки в определенной мере способствовал подготовленный общеправовой классификатор отраслей законодательства, где особой отраслью законодательства выделялось законодательство о финансах и кредите [2]. Несмотря на попытку регулировать широкий спектр финансовых вопросов, от бюджетного процесса до валютного регулирования, финансовое законодательство остается незрелым и слабо интегрированным с конституционными принципами. Эта недоработка приводит к противоречивости в регулировании, делая законы о финансах скорее декларативными, чем действенными, и оставляя значительные пробелы в правовом поле.

Для науки финансового права открывается обширное поле деятельности, охватывающее анализ текущего состояния, формирование стратегических перспектив и концептуальных основ развития финансового законодательства, а также оптимизацию его структурных компонентов и совершенствование законотворческой практики. Финансовое право, как самостоятельная отрасль права, базируется на своих первичных, исходных элементах – финансово-правовых нормах. Норма права представляет собой общеобязательное, формально определенное правило поведения, установленное и обеспеченное государством, целью которого является урегулирование общественных отношений посредством определения прав и обязанностей их субъектов. В контексте финансового права, нормы – это установленные государством Таджикистана общие правила поведения субъектов в сфере аккумуляции, распределения и использования государственных и муниципальных финансовых ресурсов. Юридические права и обязанности, составляющие содержание правила поведения, характеризуются многократным применением, обеспечиваются всем арсеналом мер государственного принуждения и распространяются на широкий спектр общественных отношений. Финансово-правовые нормы несут в себе как универсальные признаки всех правовых норм, так и специфические характеристики, присущие исключительно нормам финансового права.

Общие черты финансово-правовых норм: Они создаются государством и подкреплены его принудительной силой. Представляют собой универсальные правила поведения для всех участников регулируемых отношений. Устанавливают юридические права и обязанности для субъектов. Формулируются в официальных правовых документах (законах, указах, постановлениях и т.д.), принятых уполномоченными органами.

Особые черты финансово-правовых норм вытекают из специфики регулируемых государством финансовых отношений и способов их регулирования.

Прежде всего, финансово-правовые нормы в Таджикистане имеют свою особую цель, отличающую их от других правовых норм. Эта цель проистекает из предмета их регулирования: они направлены на упорядочение отношений, возникающих в ходе финансовой деятельности государства и местных органов власти. В частности, они касаются процессов образования, распределения и использования государственных и муниципальных денежных средств.

Как отмечает автор Раупова М.Т. «В советское время, так же как и в нынешний период нормы всех отраслей права, в итоге были уставлены на реализацию конституционных принципов защиты прав, свобод и интересов граждан. Каждая отрасль права включает обширные, либо узкие нормы, установленные для охраны и защиты жизни, здоровья, свободы и имущества граждан. Защиту данных прав обеспечивают использование средств присущих определенной отрасли права» [3].

Особенность происхождения финансово-правовых норм заключается в их искусственном, а не естественном характере. В отличие от других правовых норм, которые часто вырастают из сложившихся общественных обычаев, финансово-правовые нормы редко имеют такой прототип. Причина кроется в самой природе финансовых (денежных) отношений: они не возникают спонтанно или сами по себе. Напротив, они являются следствием объективных общественных потребностей, определяемых уровнем экономического развития, масштабами государственной деятельности и социальными задачами. Государство и муниципальные образования играют ключевую роль, придавая этим объективно возникающим финансовым отношениям необходимую форму. Именно государство определяет, какие платежи существуют, как они поступают в казну, как расходуются финансовые ресурсы и как они распределяются. Все это осуществляется посредством финансово-правовых норм, разработанных и установленных государством. Без этого государственного вмешательства

финансовые отношения либо не возникли бы, либо приняли бы форму, не соответствующую государственным интересам. Однако следует помнить, что в рамках финансовой деятельности государства и муниципалитетов существуют и такие отношения, которые, хотя и связаны с финансами, не предполагают прямого движения денежных средств. К ним относятся, например, отношения, связанные с бюджетным процессом, установлением налогов, сборов, пошлин, а также с государственным финансовым контролем.

Практика показывает, что в этой группе отношения иногда возникают как организационные, а лишь затем приобретают правовое оформление. А значит, сначала создается фактическая модель поведения, а затем она оформляется нормой права. Так, на уровне государства порядок предоставления налоговых льгот, зачисляемых в бюджет Республики Таджикистан, долгое время существовал фактически и лишь в последние годы был закреплён в праве [4]. Таким образом, как правило, финансово-правовые нормы не имеют своего прототипа в общественной жизни. Однако в редких случаях такие ситуации встречаются. Особенность финансово-правовых норм заключается и в том, что они являются средством реализации общественных, т.е. публичных, а не частных интересов. Это обусловлено принадлежностью финансового права к праву публичному, а в конечном итоге, опять-таки особенностями предмета финансово-правового регулирования. Финансовая деятельность государства и муниципальных образований, будучи объективно обусловлена экономическим строем общества, производственными отношениями и т.д., детерминирована насущными потребностями и интересами больших масс людей — классов, социальных групп, общества в целом. Это интерес к оптимальному регулированию экономической жизни, к оказанию помощи социально незащищённым гражданам, к наличию боеспособной армии, сильной милиции и т.д. При этом, интерес к финансовому обеспечению государства, к получению от него финансовой помощи, существующий на уровне больших социальных общностей, сочетается с интересом самого государства к поддержанию своего собственного существования. Это естественно, так как финансовые ресурсы необходимы государству не только для того, чтобы реализовать социальные интересы, воплощающиеся в его задачах и функциях, но и для того, чтобы содержать свой аппарат, государственные структуры, которые непосредственно обеспечивают реализацию социальных интересов. Отсюда государство мобилизует денежные средства для того, чтобы израсходовать их на социально значимые мероприятия. В связи с этим финансово-правовые нормы являются средством реализации интересов всего общества, различных классов, социальных групп и т.д., а также интересов самого государства. Этим они отличаются от норм частного права (гражданского, семейного, трудового), являющихся средством реализации интересов отдельных субъектов хозяйствования, физических лиц.

Финансово-правовые нормы обладают отличительной чертой — их динамичностью и склонностью к изменениям, что объясняется двумя фундаментальными причинами. Первая причина связана с тем, что финансовая деятельность государства и муниципальных образований базируется на экономических отношениях. Эти отношения, в свою очередь, находятся под постоянным воздействием множества факторов: политических решений, структурных преобразований в управлении, а также миграционных процессов. Такая изменчивость экономической среды неизбежно влечёт за собой трансформацию финансово-правового регулирования, выражающуюся в регулярной отмене устаревших и появлении новых норм. Этот процесс особенно интенсифицируется в периоды экономической нестабильности. Вторая причина заключается в присущей бюджетно-правовым отношениям временности. Они регулируются законами о бюджете, которые имеют ограниченный срок действия — один финансовый год. Следовательно, бюджетно-правовые нормы, являясь неотъемлемой частью

финансового права, периодически активизируются с принятием соответствующих законов о бюджете и теряют свою силу по завершении финансового года.

Особенности отношений, составляющих предмет финансово-правового регулирования обуславливают наличие в системе финансово-правовых норм весьма редкой разновидности норм, а именно: норм-расчетов, которые представляют собой «показатели, содержащие выраженные в количественном измерении объемы деятельности и уровни развития» [5]. Это связано с денежным характером финансов, а значит, с требованием счета и фиксации. Примером норм-расчетов являются нормы ежегодно принимаемых законов о бюджетах, содержащие числовые показатели доходов и расходов бюджетов, государственного долга.

Финансово-правовые нормы имеют ряд особенностей, обусловленных методом финансово-правового регулирования, в качестве которого выступает метод властных предписаний.

Прежде всего, финансово-правовые нормы — в подавляющем большинстве являются обязывающими (или императивными), т.е. ими устанавливаются обязанности самых различных субъектов финансового права. Это вполне естественно, ибо метод властных предписаний, доминирующий в финансовом праве, предполагает, что решение любого вопроса осуществляется волей одной стороны, а именно: государства или муниципального образования. Государство устанавливает в законах, а муниципальное образование — в постановлениях конкретные правила поведения, обязывая субъектов к их исполнению. Например, государство, установив налоги и сборы, не оставляет субъектам никакой самостоятельности, а только обязывает к их уплате в точном соответствии со своими требованиями. Императивность финансово-правовых норм распространяется как на субъектов, издающих властные предписания, так и на субъектов, следующих им. Государственные органы, уполномоченные давать властные предписания, сами связаны требованиями финансово-правовых норм. Так, налоговый орган по результатам налоговой проверки дает властные предписания к уплате недоимок, пеней в бюджет и т.д. При этом, в Налоговом кодексе Республики Таджикистан определены требования к такого рода предписаниям и свобода воли налогового органа очень мала [4].

Следует отметить, что значительный пласт финансово-правовых норм составляют нормы компетенционного характера. Данные нормы определяют объем полномочий, которыми наделяются государственные органы и органы местного самоуправления в финансовой сфере. В качестве показательного примера можно привести нормы Бюджетного кодекса Республики Таджикистан, которые регламентируют компетенцию органов государственной власти и органов местного самоуправления в контексте регулирования бюджетных правоотношений. В правотворческой практике компетенционные нормы зачастую формулируются в нейтральной форме или через определение прав соответствующих субъектов. Так, в Налоговом кодексе Республики Таджикистан компетенция налоговых органов раскрывается посредством описания их прав.

Однако компетенционные нормы нельзя рассматривать как исключительно управомочивающие, так как для государственного органа и органа местного самоуправления все права, вытекающие из его задач и функций, не есть права в классическом понимании, т.е. такие, которые «орган может использовать и не использовать исключительно по собственному свободному усмотрению, а служение государству, т.е. в широком плане — выполнение обязанностей перед ним» [6]. Другими словами, это права, реализация которых является обязанностью государственных или муниципальных органов при наступлении определенных обстоятельств. В связи с этим, научное сообщество склоняется к мнению, что компетенционная

норма определяет полномочия государственного или муниципального органа, подчеркивая неразрывную связь его прав и обязанностей.

В финансовом праве также присутствуют правовые нормы, предоставляющие субъектам права в их классическом понимании – то есть, не обязывающие к действию. Однако таких норм относительно немного по сравнению с императивными (обязывающими) и компетенционными. Это объясняется доминирующим в финансовом праве методом властных предписаний, который не предполагает широкой свободы усмотрения или выбора поведения для субъектов права. В качестве примера можно привести нормы Налогового кодекса, закрепляющие права налогоплательщиков, которые они могут использовать или не использовать по своему усмотрению. К ним относятся, например, право на налоговые льготы, на своевременный зачет или возврат излишне уплаченных налогов, а также на получение отсрочки, рассрочки или налогового кредита. Особенность управомочивающих финансово-правовых норм заключается в том, что они, как правило, являются вторичными по отношению к обязывающим. Они тесно связаны с императивными нормами, формируя с ними единый комплекс. Например, все управомочивающие нормы Налогового кодекса производны от нормы, устанавливающей обязанность уплаты налога и сбора. Без этой основополагающей нормы управомочивающие нормы утратили бы свою значимость, и у субъектов финансового права не возникло бы необходимости в их применении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бельский К.С. Познание как процесс в науке финансового права. Четвертая ступень / К.С. Бельский // Право и государство: теория и практика. 2017. № 4(148);
2. Закон Республики Таджикистан О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2021 год Принят постановлением МН МОРТ от 18 ноября 2020 года, №236;
3. Раупова М.Т. Гражданско-правовое регулирование за вред, причиненный источником повышенной опасности по законодательству Республики Таджикистан Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право; семейное право; предпринимательское право; международное частное право.
4. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 года № 1844;
5. Карасева (Сенцова) М.В. Прецедентное правовое регулирование, права налогоплательщика и корпоративное правосознание / М.В. Карасева (Сенцова) // Границы прав и свобод личности с точки зрения либертарно-правовой теории (к 80-летию академика РАН В.С. Нерсисянца) : сб. тр. Международной научной конференции / ред.кол.: В.В. Денисенко, М.А. Беляев. 2018;
6. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления. М., 1972. С. 83.

МЕТОДОЛОГИЯИ ХУКУКИ МОЛИЯӢ ДАР ШАРОИТИ

ҲОЗИРАИ ИҚТИСОДИӢТИ БОЗОР

АБДУЛЛОЗОДА МУНИРА ХОЛМУРОД,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: +992 986717000.Почтаи электронӣ: munirachon@list.ru

Гузаштан ба иқтисоди бозаргонӣ ва пурзӯр гардидани тадқиқоти илмӣ дар соҳаи молия аз нав дида баромадани мақсадҳои пештараи илм ва ҷустуҷӯи самтҳои нави тараққиёти онро талаб мекунад. Дар ин замина, аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани институтҳо ва категорияҳои нави молиявӣ ҳуқуқӣ, инчунин, татбиқи фаҳмиши нави предмет ва сохтори ҳуқуқӣ молиявӣ муҳим аст. Бо дарназардошти сазо талошҳои Тоҷикистон ба узвият дар Иттиҳоди иқтисодии Авру Осӣ (ЕАЭО), дар ҳоли ҳозир барои илми ҳуқуқӣ молиявӣ муқоиса кардани қонунгузори миллии молия бо меъёрҳои Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё дар мавриди молияи давлатӣ аҳаммияти хосса пайдо мекунад. Мутаассифона, дар айни замон дар ин соҳаи ҳуқуқӣ молиявӣ тадқиқоти илмӣ амалан вучуд надорад.

Калидвожаҳо: қонуни молиявӣ, усул, методология, қонунгузорӣ; низоми ҳуқуқӣ, андозбандӣ, давлат, қонун.

METHODOLOGY OF FINANCIAL LAW IN THE CURRENT MARKET ECONOMY

ABDULLOZODA MUNIRA KHOLMUROD,

Applicant (Postgraduate Researcher) of the Department of Administrative and Financial Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street, 33. Tel.: +992 986717000, E-mail:
munirachon@list.ru

The transition to a market economy and the intensification of scientific research in the field of finance require a review of previous scientific goals and a search for new directions for its development. In this context, it is important to theoretically substantiate newly emerging financial and legal institutions and categories, as well as to develop a new understanding of the subject and structure of financial law. In light of Tajikistan's desire to join the Eurasian Economic Union (EAEU), it is now particularly important for financial law science to compare national financial and legal legislation with the norms of the Eurasian Economic Union relating to public finances. Unfortunately, there is currently virtually no scientific research in the field of financial law in this area.

Keywords: financial law; method; methodology; legislation; legal system; taxation; state; law.

Рецензент: Раупова М.Т., д.ю.н., профессор

УДК 343.6

**МАЙДААВБОШӢ: МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ФАҲМИШИ ОН
АСКАРҶОН САБОҲАТ,**

докторант (PhD)-и кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: +992555073300

Ҷомеаи инсонӣ аз замони пайдоиши худ бо содир гардидани ҳама гуна ҳуқуқвайронкуниҳо мубориза мебарад. Мақсади онро таъмини ҳаёти осоишта, субот ва зиндагии ороми аҳли ҷомеа ташикл медиҳад. Яке аз чунин кирдорҳое, ки дар замони имрӯза аз ҷумлаи ҳуқуқвайронкуниҳои зиёд содиршаванда мебошад, ин майдаавбошӣ мебошад. Бо назардошти ин, интиҳоби мавзуи мақола муҳим арзёбӣ мегардад.

Мақола аз лиҳози он ки ба яке аз масъалаҳои муҳимми амалӣ – майдаавбошӣ алоқаманд аст, муаллиф ҷанбаҳои илмӣ ва амалии масъалаи ғавқулззикрро мавриди омӯзиши ва муҳокимаронӣ қарор додааст. Ҳарчанд доктринаи илмии ватанӣ имрӯз таҳқиқи ҳамаҷонибаи майдаавбоширо нагузаронидааст, вале муаллиф кушиши намуда, унсурҳои алоҳидаи майдаавбошӣ, хусусиятҳо ва нишонаҳои фарқкунандаи онро аз дигар кирдорҳои ҳамшабеҳи он муайян намояд, ки шоистаи дастгирӣ аст. Иловадан, ҳулоса ва тақлифҳои манзурнамудаи муаллиф низ ҷойи буда, барои тақмили қонунгузорӣ ва таҳкими фаҳмиши дар бораи ин навъи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ метавонанд мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: тартиботи ҷамъиятӣ, кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, майдаавбошӣ, манфиатҳои иҷтимоӣ, соҳанони таҳқиқомез.

Имрӯзҳо аз расонаҳои хабарӣ, саҳифаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои расмӣ мақомоти ҳифзи ҳукуки кишвар аён мегардад, ки сатҳи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриё, ки дар ҷойҳои ҷамъиятӣ содир мешаванд ва оромии ҷомеаро ҳалалдор месозанд, дар сатҳи муайян ба назар мерасад. Бо назардошти он ки суботи ҷамъиятӣ асоси рушди кишвар мебошад, давлат мақомоти ваколатдори давлатиро вазифадор намудааст, ки бевосита дар доираи салоҳиятҳои худ тавассути институтҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла ташкилот ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ зидди ин гуна кирдорҳо мубориза баранд. Аз рӯи маълумоти омӯрӣ, сатҳи содиршавӣ ҳуқуқвайронкуниҳое, ки зидди тартиботи ҷамъиятибуда, оромии ҷомеаро ҳалалдор менамоянд пас аз ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи бехатарии ҳаракат дар роҳ ҷой дуюмро ишғол мекунанд. Аз ин ҳулосаи амиқ қардан мумкин аст, ки ин раванд – зиёд гардидани сатҳи содиршавии кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ба вайрон намудани тартиботи ҷамъиятӣ алоқаманд бо мурури замон афзуда истодааст.

Яке аз ҳодисаҳо ва равандҳои дар замони имрӯза маъмулгардида, ки ба вайрон қардани тартиботи ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад, ин ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар шакли майдаавбошӣ мебошад. Ин амали зиддиконунӣ ҳарчанд сатҳи баланди ба ҷамъият ҳавфнокӣ надошта бошад ҳам, вале бо хусусияти зиддиҳуқуқӣ доштани худ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар фазои иҷтимоӣ инкишоф ёфта, ба ҳуқуқ ва манфиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ алоқаманд буда, суботу оромӣ ва устувории онҳо ҳам барои тамоми ҷомеа ва ҳам барои ҳар як шаҳрванд муфид мебошанд, ба таври назаррас зарар мерасонад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки содир гардинани кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ маҳсули замони имрӯза набуда, дар ҳар як марҳилаи таърихӣ шаклҳои гуногуни он ҷой дошт. Замони Иттиҳоди Шуравиро агар назар андозем, маълум мегардад, ки дар замони Шуравӣ бо назардошти он ки сатҳи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии бар зидди тартиботи ҷамъиятӣ равонагардида зиёд ба назар мерасид, тадбирҳои гуногун андешида шуда будааст. Аз ҷумла, қабул шудани фармони Анҷумани Шурои Олии ИҶШС «Дар бораи пурзур намудани ҷазо барои

авбошӣ» яке аз далелҳои собиткунандаи гуфтаҳои болост. Дар ин ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ майдаавбошӣ ҳамчун «дар ҷойҳои ҷамъиятӣ сухани қабӯх, таҳқиромез ҳарф задан, таҳқир намудани шаҳрвандон ва дигар кирдорҳои ба ин монанд, ки тартиботи ҷамъиятӣ ва оромии шаҳрвандонро вайрон мекунанд»[2] дар сатҳи қонунгузорӣ фаҳмида мешуд.

Тавре ишора гардид, шумораи кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ ва зидди тартиботи он сол то сол зиёд ба назар мерасад. Сабаби асосии зиёд будани шумораи ҳуқуқвайронкуниҳои зидди тартиботи ҷамъиятӣ равонагардида, махсусан майдаавбошӣ, ки дар ҷомеаи имрӯза зиёд ба назар мерасад, ба назари олимон аз ин омилҳо метавонад иборат бошад:

1) Ҳарчанд тамоюли рушди ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии зидди тартиботи ҷамъиятӣ буда, дар ҳоли рушд қарор доранд, муқаррароти қонунгузории ҳуқуқвайронкунии маъмурий дар қолаби қаблии худ то ҳол истодааст, яъне яке аз омилҳои таъсири мусбӣ нарасонидан ба паст гардидани шумораи чунин ҳуқуқвайронкуниҳо ин такмил надодани қонунгузорӣ ва муқаррар накардани ҷазоҳои вазнинтар барои содир намудани он мебошад.

2) Нокифоя будани кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки фаъолияти муқовимат бо содиршавии кирдорҳои зиддиҷамъиятиро баамал мебароранд.

3) Ба эътибор нагирифтани шумораи зиёди кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, махсусан майдаавбошӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ мебошад[3]. Андешаи мазкурро чунин шарҳ додан мумкин аст, ки кирдорҳои содиршавандае, ки дар худ нишонаҳои майдаавбоширо доранд, дар ҳаёти ҳаррӯза зиёд мушоҳида мешаванд, вале ба хотири қамаҳамият будан нисбат ба онҳо ҷораҳои зарурӣ андешида намешаванд. Аслан ин амали инсондӯстона бошад ҳам, вале кирдорҳои кучак оҳиста-оҳиста ба кирдорҳои хавфноктар мубаддал гаштани мумкин аст. Аз ин рӯ, омили мазкур боиси зиёд гардидани кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ дар намуди майдаавбошӣ гардида метавонад.

4) Омили навбатӣ ба назари мо ин муайян набудани мафҳуми расмӣ ва амиқи “ҷойи ҷамъиятӣ” мебошад. Номуайян будани ин категория имконият намедихад, ки ҳамаи кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ошкор ва гунаҳкорон ба ҷавобгарӣ кашида шаванд. Таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе аз кишварҳои пасошуравӣ нишон медиҳанд, ки мафҳуми “ҷойи ҷамъиятӣ”-ро расман муайян накарданд. Бинобар ин, содир гардидани кирдорҳои зидди тартиботи ҷамъиятӣ дар ҷойҳои гуногун имкон намедихад, ки онҳоро ҳамчун кирдорҳои зидди тартиботи ҷамъиятӣ ё зиддиҷамъиятӣ баҳогузорӣ намуд.

Масъалаи дигари ҳалталаб дар тасниф кардани категория фаҳмиши тартиботи ҷамъиятӣ боқӣ мемонад, ки объекти ҳуқуқвайронкуниҳои баррасишаванда мебошад. Истилоҳи «тартиботи ҷамъиятӣ» дар айни замон на таърифи ҳуқуқӣ дорад ва на тафсири ягонаи доктриналӣ. Шарҳи умумии ин категория ҳолати мутобиқати муносибатҳои ҷамъиятиро мебошад, ки дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ба вучуд меоянд ва бо талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқ ва созмонҳои ҷамъиятӣ алоқаманд аст.

Ба андешаи мо, чунин тафсири васеи истилоҳ дуруст нест. Бешубҳа, вайрон кардани меъёрҳои ахлоқӣ метавонад вайронкунии тартиботи ҷамъиятӣ бошад, аммо танҳо агар он амали мустақили ғайриқонунӣ бошад. Тартиби ҷамъиятӣ ҳамчун низоми муносибатҳои ҷамъиятии муқарраршуда, аз ҷумла қоидаҳои рафтор, муошират ва зисту зиндагонии ҳамдигар, ки қонунгузории ҷорӣ муқаррар намуда, ба меъёрҳои ахлоқӣ асос ёфта, зери таъсири расму оинҳо ба вучуд меояд, фаҳмида мешавад.

Таҳлили андешаҳо ва муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун имкон медиҳад, ки хусусиятҳои падидае, ки бо номи “тартиботи ҷамъиятӣ” машҳур аст, чунин муайян карда шавад: мавҷудияти робитаҳои иҷтимоии байни одамон дар асоси анъана ва меъёрҳои ахлоқӣ, танзими чунин робитаҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ (муқаррар намудани қоидаҳои меъёрӣ ё

мамнуъиятҳо), пайдоиши робитаҳои иҷтимоӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва ғ. Дар робита ба ин масъала дар мақолаҳои минбаъда иброи назар месозем.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, тартиботи ҷамъиятиро бояд робитаҳои ҷамъиятӣ, ки қонун танзим мекунад, баррасӣ кард, ки дар байни одамон, маъмулан дар ҷойҳои ҷамъиятӣ инкишоф меёбанд.

Дар иртибот ба ин, майдаавбошӣ ин вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки ифодаи беэҳтиромии ошкоро нисбат ба ҷомеа ва арзишҳои иҷтимоӣ мебошад, яъне бо сухани зишту қабех дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ҳарф задан, таҳқир намудани шахрвандон, несту нобуд кардан ё вайрон кардани молу мулки дигарон ва ноором намудани оромии дигарон муайян карда мешавад. Ғайр аз ин, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 460 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон майдаавбоширо шарҳ дода, онро ҳамчун кирдоре, ки дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ба дашном додан, ба таври таҳқиромез дарафтодан ба одамон, ҳамчунин содир намудани дигар кирдорҳои ба ин монанд, ки тартиботи ҷамъиятӣ ва осудагии одамонро ҳалалдор мекунад алоқаманд аст, муқаррар менамояд.

Ба назари мо, ҳарчанд дар масъалаи муайян намудани ҷойи ҷамъиятӣ имрӯз андешаи амиқу умумизътироф ҷой надорад, новобаста аз ин амале, ки дорои хусусиятҳои муқаррарнамудаи модаи 460 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон[1] мебошад, ҳамчун кирдори зидди тартиботи ҷамъиятӣ бояд эътироф карда шавад. Мувофиқан, намояндаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ вазифадор мегардад, ки дар сурати мушоҳида намудан ё дучор омадан ба чунин ҳолат дарҳол ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намоянд. Илова кардан зарур аст, ки итоат накардан ба амри қонунии шахси мансабдори давлатӣ ё дигар шахсе, ки вазифаҳои ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ё пешгирии вайрон кардани тартиботи ҷамъиятиро иҷро мекунад, метавонад муавваббоширо хусусиятҳои нав бахшида, ба авбошӣ, ки оқибат ҷавобгариҳои ҷиноятиро ба вучуд меорад, мубаддал гардонад[3].

Агар объективон арзёбӣ намоем, майдаавбошӣ кирдорест, ки тартиботи ҷамъиятӣ ва оромии шахрвандонро вайрон намуда, зидди арзишҳои аҳли ҷомеа равона гардида, дар натиҷаи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои оммавӣ инфиродро аз он зарар мебинанд. Аввалин унсурҳои объективии майдаавбошӣ ин дар ҷойи ҷамъиятӣ сухани зишту қабул гуфтан аст. Истифодаи алфози қабех нисбат ба шаъну эътибори шахсони дигар метавонад обрӯй ва эътибори ӯро паст занад ва ё изҳори беэҳтиромӣ ба меъёрҳои одобию ахлоқии дар ҷомеа муқарраршуда баромад кунад. Аз ин рӯ, ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аз чунин беэҳтиромӣ ҳифзу ҳимоя шавад. Ба андешаи муҳаққиқон ва коршиносон, бо лафзи қабех ё сухани зишт ҳарф задан як навъ дашномест, ки меъёрҳои қабулшудаи ахлоқӣ ва ахлоқии рафторро вайрон мекунад.

Таҷрибаи мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои ҳамшабех ба таври муассир дониши умумиро дар бораи забони қабех ва имову ишораҳои ғаш тахмин мекунад. Чунин аст, ки зарурати дар қонунгузорӣ муайян кардани ин категорияҳо, инчунин сабти бевоситаи ибораҳо ва имову ишораҳо дар парвандаҳо ё гузаронидани экспертизаи филологӣ, фарҳангӣ ва дигар экспертизаҳо дар ҳар як ҳолати мушаххасро шарҳ медиҳад. Аммо ин номуайяниҳои боиси норозигии олимони таҷрибаомӯзон мегардад[7].

Ба назари И. Иванов падидаи забони ғаш ё сухани қабех дар соҳаҳои забоншиносӣ ва фарҳангӣ ҷойгир буда, ҳамчун ҳуди ҳаёт тағйирёбанда аст. Дар ин росто бояд ба назар гирифт, ки истифодаи суханҳои қабех на ҳамеша шаъну шарафи шахрвандро паст мезанад. Суханони қабех, инчунин ибораҳои таҳқиромезро дар бар мегирад, ки истифодаи онҳо дар фазои ҷамъиятӣ маъмулан номуносиб ва бефарҳанг ҳисобида мешавад, яъне қоидаҳои одоб ва ахлоқи ҷомеаро вайрон менамояд. Истифодаи вожаҳои таҳқиромез, пеш аз ҳама, барои муайян кардани

мансубияти шахс ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ истифода мешавад. Чун қоида, истифодаи вожаҳои таҳқиромезро ҷомеа маҳкум мекунад, аммо он қомилан манъ нашудааст[5].

Истифодаи ҷунин забонро ба маъноӣ ҳуқуқӣ таҳқиромез ҳисоб кардан мумкин нест. Забони таҳқиромез нисбат ба сухани қабех, ки одатан дағалӣ, дашном ва бадномкунандаи шаъну эътибор аст, дорои арзёбии умумӣ ва норозигӣ мебошад. Корбурди ин гуна забонро ҷомеа низ аз нигоҳи ахлоқӣ ахлоқӣ маҳкум мекунад, аммо манъи пурраи забони таҳқиромез вучуд надорад, чунки ин қисме аз ҳаёти воқеии ҷомеа мебошад. Сухани қабехро метавон ҳамчун ибораҳои номуносиб ифода кард, ки дар истифодаи онҳо дар ҳама гуна шакли нутқи шифоҳӣ ё хаттӣ қомилан ғайри қобили қабул ҳисобида мешаванд. Масалан, назаре вучуд дорад, ки «...исботи қабехии вожа ё сухан басо душвор аст. Зеро бархе аз шахсон дар муносибати маъмулии худ аз суханони таҳқиромез истифода намуда, бархеи дигар тамоман онҳоро маҳкум мекунанд. Аз ин рӯ, дар мавқеи аввал муайян намудани қабехияти ифодаҳо душвор мебошад[8].

Бо назардошти ин, барои ба сифати майдаавбошӣ эътироф кардани амале, ки ба ифодаи сухани қабех алоқаманд мебошад, бояд дар ҳолате баҳо дода шавад, ки агар ин амал на нисбат ба шахси мушаххас, балки нисбат ба зиёда аз ду нафар ё шумораи номуайяни шахсон баён карда шавад.

Унсурӣ дуҷум — «кирдори таҳқиромези шахрвандон» мебошад. Кирдорҳои маъмурро метавон ҳамчун кирдори таҳқиромез нисбат ба шахрвандон баҳо дод: бо садои баланд дашном додан, дастдарозӣ кардан, имову ишораҳои қабех, бо имову ишора нишон додани узвҳои ҷинсӣ, туф кардан, бастани роҳ ё баромадгоҳ, дидаву доништа дуди тамокуро ба рӯи касе пошидан ва дигар кирдорҳои, ки озодии шахси дигарро бозмедорад ва онро ҳалалдор мекунад.

Унсурӣ сеюми майдаавбошӣ ин қасдан несту нобуд кардани молу мулкҳои шахси дигар мебошад. Унсурӣ маъмури майдаавбошӣ ҳамчун амали ҳуқуқвайронкунии маъмури то андозае аломатҳои кирдори ҷиноятиро низ қасб мекунад. Вале инчӯ сухан дар бораи молу мулке меравад, ки арзиши гарон надоранд (масалан, ҷузвдон, баъзан телефон, либос ва ғ.). Ҳадаф дар ин маврид «қонеъ гардонидани эҳсоси авбошонаи инфиродии ҳуқуқвайронкунанда ва ба ин васила паст задани шаъну эътибори дигарон мебошад»[6].

Бояд қайд намуд, ки маъмури Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳоссаи моддаи 460 он майдаавбоширо ҳамчун кирдори вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ бо ифодаи беэҳтироми ошкоро нисбат ба ҷомеа арзёбӣ менамояд. Ин амал, аслан риоя накардани қоидаҳои асосии ҷамъиятии иҷтимоӣ ва муносибатҳои байни аъзоёни ҷомеа фаҳмида мешавад. Хусусияти майдаавбошӣ дар ин маврид дар беҳурмати ошкоро нисбат ба ҷамъият, фаҳмида шуда, дар натиҷа қоидаҳои рафтори аз тарафи умум қабулгардида вайрон шуда, манфиати шахсон ё ҳадди ақал як шахс вайрон мегардад. Дар иртибот ба ин, зикр намудан зарур аст, ки майдаавбошӣ ҳарчанд хусусияти инфиродӣ дорад, лекин рафтори содирнамудаи ҳуқуқвайронкунанда, дашном ва сухани қабех баённамудаи ӯ ба аҳли ҷомеа дидашаванда ва шунидашаванда мебошад. Ин ҳислат унсурӣ ҳатмӣ унсурӣ субъективӣ ин ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

Таҳлили парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури тибқи моддаи 460 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кирдорҳои зерин ҳамчун майдаавбошӣ таъриф карда мешаванд: дар ҷорабиниҳои оммавӣ ва ё майдончаҳо ва саҳнаҳои варзишӣ партофтани ашёҳои зиёдӣ ё зараррасон; ҷойгир кардани навиштаҷот ва расмҳои қабех дар ҷойҳои ҷамъиятӣ дар амволи ғайриманкул, деворҳо, плакатҳо ва ғайра; дар ҷойҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати ношоиста гуштугузор намудан; рафтори ношоиста (бараҳна гаштан, содир намудани амалҳои шахвонӣ ва ба он алоқаманд); аз тирезаи хона ё боми хона ба роҳгузарон партофтани ашёҳои вазнину зараррасон; қандани овезаҳо ва эълонҳо; вайрон

кардани лифту даромадгоҳи биноҳо; оташ задан; бо овози баланд ва суханони қабқх ҳарф задан ба дар кӯча; бо зангҳои беасоси телефонӣ оромии шаҳрвандонро вайрон кардан ва монанди ин.

Хусусияти майдаавбошӣ дар гуногун будани шаклҳои он аст, ки дар навбати худ қарда баромадани меъёрҳои фарқкунӣ онҳоро барои таснифи дурусти онҳо ва аз ин ру татбиқ намудани чораҳои дахлдори ҷавобгарии ҳуқуқӣ талаб мекунад[4].

Нуктаи муҳимро иброн доштан зарур аст, ки яке аз проблемаҳои асосии майдаавбошӣ ва масъалаи ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони содиркунандаи он, ин дақиқ набудани мафҳуми “ҷойи ҷамъиятӣ” мебошад. Майдаавбошӣ аз нуктаи назари объективӣ вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ифодаи безҳтиромии ошкоро нисбат ба ҷамъият, бо сухани зишт дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, таъкиби таҳқиромезонаи шахсон, инчунин нобуд кардан ё вайрон кардани молу мулки дигарон мебошад[7].

Ақсар вақт кирдорҳои ба майдаавбошӣ алоқаманд бо тарзи таҳқир, таъкиб кардани шахсон, истифода алфози қабҳ ва дигар ифодаҳои ғайриахлоқӣ ва кирдорҳои пастзанандаи шаъну шараф содир қарда мешаванд. Дар ин гуна мавридҳо фарқи майдаавбошӣ ва таҳқирро, ки аслан хусусияти маданӣ-ҳуқуқӣ дорад ҷудо намудан душвор аст. Дар робита ба ин, бояд дар назар дошт, ки аз рӯйи мақсад ин кирдорҳо аз якдигар фарқ мекунам. Аниқтараш, мақсади майдаавбоширо худнамоӣ ва вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ ташкил медиҳад, таҳқир бошад, ба паст кардани шаъну эътибори шахсони муайн равона гардидааст. А.А. Арямов бар ин назар аст, ки «таҳқир баҳои мақсадноки манфӣ ба ҳислатҳои шахси мушаххас мебошад», дар ҳоле ки «ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар ҷои ҷамъиятӣ содиргардида новобаста аз мавҷудияти шахсони алоҳида ҳамчун ҳуқуқвайронкунӣ пазируфта мешавад»[9]. Аммо бо хусусиятҳои алоҳида, ки таҳқирро ба манфиатҳои оммавӣ мепайвандад, он метавонад ҳамчун ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар шакли майдаавбошӣ банду баст қарда шавад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи ҷанбаҳои илмӣ майдаавбошӣ ҳамчун кирдори зиддихуқуқӣ моро ба чунин хулосаҳо водор сохт:

➤ Майдаавбошӣ аз рӯйи табиати худ кирдори ба ҷамъият хавфнок мебошад. Вале бо назардошти он, ки сатҳи ба ҷамъият хавнокии он дар сатҳи паст қарор дорад, мақоми қонунгузори мо онро на ҷинойт, балки ҳамчун ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ баҳо додааст.

➤ Бар робита ба банди аввали қисмати хулосавӣ нуктаи муҳимро баён доштан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои муҳими амалия ин ҷудо намудани майдаавбошӣ ҳамчун кирдори ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва авбошӣ ҳамчун кирдори ҷинойтӣ мебошад. Моҳияти масъаларо аслан вайрон намудани тартиботи ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Вале асоси ҷудо намудани ин ду кирдори ба ҳам монанд қарор унсур ташкил медиҳад. Ба назари мо, дар мисоли авбошӣ, ки кирдори ҷинойтӣ мебошад, омилҳои зерин таъсир мерасонад: зарари расонидашуда, гурӯҳӣ содир намудан, бо истифода аз олотҳои халанда, буранда ва вазнин содир намудан ва ғ. Дар мавриди майдаавбошӣ бошад, ин унсурҳо ба назар намерасанд.

➤ Бо назардошти он, ки моддаи 460 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон майдаавбоширо ҳамчун кирдори зиддӣҷамъиятӣ эълон дошта, ҷазои муайянро барои содир намудани он пешбинӣ менамояд, вале шумораи кирдорҳои содиршаванда қарор нестанд. Аз ин лиҳоз, фикр мекунам, ки қарори таъдиди назар намудани муқаррароти санқсияи моддаи 460 Кодекси мазкур фаро расидааст.

➤ Бо назардошти он, ки содир гардидани майдаавбошӣ бо ҷойи ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад, муайян намудани мафҳуми расмӣ ҷойи ҷамъиятиро дар қонунгузорӣ мувофиқи мақсад мешуморем.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ // [Захираи электронӣ] манбаи дастрасӣ: www.mmk.tj (санаи мурочиат 20.09.2025)
2. Кодекс РСФСР об административных правонарушениях (утв. Верховным Советом РСФСР 20 июня 1984) (утратил силу) // СПС КонсультантПлюс.
3. Комментарий к Кодексу РСФСР об административных правонарушениях / под ред. И.И. Веремеенко, Н.Г. Салищевой. М., 1997.
4. Дизер О. А., Филиппов О. Ю. Мелкое хулиганство: ошибки толкования и применения нормы, предусматривающей ответственность // Юридическая наука и правоприменительная практика. 2015. № 2.
5. Иванов И.С. Правовая защита детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию:
6. Канунникова Н.Г. К вопросу о правовых характеристиках объективной стороны мелкого хулиганства // Административное право и процесс. – 2017. – № 5. С. 31-35.
7. Тен А.Л. Нецензурная брань как объект административно-правового регулирования и правосознания // Административное право и процесс. 2011. № 3. – С. 2-3
8. Филиппов О. Ю. Мелкое хулиганство: ошибки толкования и применения нормы, предусматривающей ответственность // Юридическая наука и правоприменительная практика. 2015. № 2.
9. Арямов А. А. Уголовно-правовая защита чести и достоинства. М., 2009., С. - 118-120

МЕЛКОЕ ХУЛИГАНСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЕГО ПОНИМАНИЯ

АСКАРДЖАН САБОХАТ

докторант (PhD) кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Тел: +992555073300

С момента своего возникновения общество борется с совершением различных правонарушений. Цель этой борьбы - обеспечение спокойной, стабильной и безопасной жизни членов общества. Одним из таких деяний, которое в современное время является одним из наиболее часто совершаемых правонарушений, является мелкое хулиганство. С учетом этого, выбор темы данной статьи представляется актуальным.

Статья посвящена одной из важных практических проблем — мелкому хулиганству. Автор рассматривает научные и практические аспекты указанной проблемы, анализируя их с разных точек зрения. Несмотря на то что отечественная научная доктрина пока не проводила всестороннего исследования мелкого хулиганства, автор предпринимает попытку определить отдельные элементы данного правонарушения, его особенности и отличительные признаки от схожих деяний, что заслуживает поддержки. Кроме того, предложенные автором выводы и рекомендации являются обоснованными и могут способствовать совершенствованию законодательства и укреплению понимания данного вида административного правонарушения.

Ключевые слова: общественный порядок, противоправные деяния, административное правонарушение, мелкое хулиганство, общественные интересы, оскорбительные высказывания.

**PETTY HOOLIGANISM: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF ITS
UNDERSTANDING
ASKARJON SABOHAT**

PhD Candidate, Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. tel:+992555073300

Since its emergence, human society has been struggling against various forms of legal violations. The purpose of this struggle is to ensure a peaceful, stable, and secure life for members of society. One of the acts that has become among the most frequently committed offenses today is petty hooliganism. Considering this, the choice of the topic of this article is regarded as significant and relevant.

The article addresses one of the important practical issues — petty hooliganism. The author examines both the scientific and practical aspects of this matter, analyzing it from different perspectives. Although the national legal doctrine has not yet conducted a comprehensive study of petty hooliganism, the author makes an attempt to identify its individual elements, characteristics, and distinctive features from similar acts, which is worthy of recognition. In addition, the conclusions and recommendations proposed by the author are justified and may contribute to the improvement of legislation and to strengthening the understanding of this type of administrative offense.

Keywords: public order, unlawful acts, administrative offense, petty hooliganism, social interests, offensive language.

*Муқарриз: Иззатуллозода П., н.и.ҳ., муовини декани
факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК:343.915

**ОШКОР, ПЕШГИРӢ ВА БАРТАРАФ НАМУДАНИ САБАБУ ШАРОИТИ СОДИРШАВИИ
ҲУҚУҚВАЙРОНКУНӢ БАӢНИ НОБОЛИҒОН
АЗИЗОВ САИДМУҲАММАД АВАЗҲОНОВИЧ,**

доктор PhD-и кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.Тел.: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

Мавзуи тадқиқоти мақолаи мазкурро сабабу шароити содир шудани ҳуқуқвайронкунии аз ҷониби ноболиғон, ки то ҳол беиштар зоҳир мешавад, инчунин роҳу воситаҳои самаранокӣ ташиқӣ маъмурии пешгирӣ ва бартараф карда шудани омилҳои иҷтимоӣ ба он мусоидаткунанда ташиқ медиҳад. Муаллиф бо дарки равандроҳои иҷтимоӣ замони муосир сабабҳои содир шудани ҳуқуқвайронкунии ноболиғонро муайян ва таҳлил намуда, қайд мекунад, ки новобаста аз дигаргунӣ дар самт, дар ҷомеа сатҳи ҳуқуқвайронкунии байни ноболиғон коҳиш наёфтааст. Аз назари муаллиф бо андешидани ҷораҳои маъмуриву ҳуқуқӣ тарғибу ташиқоти тарзи ҳаёти солим, маърифати оиладорӣ, таълиму тарбия дар оила, ҳавасмандкунии ноболиғон ба рафтору гуфтори ҳамида, пойдоҳии оилаҳо дар ниҳоят аризишҳои фарҳангии маънавии миллиро таҳким мебахшанд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, ноболиғ, ҳуқуқвайронкунии оила, таълиму тарбия, масъулият, ташиббус, маънавият, мафкура, ҷинойт, аризишҳои иҷтимоӣ, падару модар, фарзанд, ташиқот, иттилоот, мақомоти давлатӣ, корҳои дохилӣ, комиссия, муассиса, шаҳрванд.

Дар замони ҷаҳонишавии босуръати фарҳангҳо проблемаҳои башарӣ, омезиши аризишҳо, нақш ва нуфузи таълиму тарбияи наврасон, ки ҳамчун меъёри иҷтимоӣ ба рушду камолоти инсон ва таҳкими сармояи зеҳнӣ, асоси бунёди ҷомеаи нав мусоидат менамояд, возеҳтар аён мешавад. Танҳо бо дарки ин равандроҳо мо метавонем, ки насли солиму ҳудодоҳро тарбия карда, онҳоро аз таъсири падидаҳои зараровар ҳимоя намоем, анъанаҳои миллиро таҳким бахшем ва рушду ороиштагиро таъмин намоем.

Дар ҳама марҳилаҳои таърихӣ рушд мардуми тамаддунофари мо ба анъанаву расми оиладорӣ, тарбияи фарзанд аҳамияти хоса зоҳир намуда, барои дар рӯҳияи ҷавонмардиву бонангу номус ба воя расонидани фарзандони худ, ба донишандӯзиву соҳибкасбӣ, маърифату наққори онҳо ҳамеша сайёу талош доштанд. Ин анъанаҳои аҷдодӣ мо имрӯз ҳам аҳамияти иҷтимоиву маънавии худро гум накардаанд.

Омӯзиши саҳифаҳои аризишманди таърихи аҷдодӣ нишон медиҳад, ки маҳз нигоҳдошт ва тарғиби аризишҳои фарҳангии маънавии миллии моро ба пирӯзию дастовардҳо овардааст. Имрӯз ҳам маҳз фарҳанги оиладорӣ, таълиму тарбияи наслҳои солиму соҳибмаърифат яке аз воситаҳои муҳими рушди ҷомеа, таҳкими асосҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Яке аз хирадмандони маъруфи форсу тоҷик Унсуралмаоли Кайковус аризишҳои маънавию ахлоқиро пояи хештаншиносӣ доништа, ба писараш Гиланшоҳ насихат мекунад: “...Писарам, гузаштагонӣ бузург ва шарафмандӣ худро, ки аз авлоди Анушервони Одил аст, ҳаргиз фаромуш наку, арзандаи номи неку шарафи онҳо бош, эҳтирому сипоси падару модарро воло гузор, ки Худованд аз ту ризо бошад...” [7,с.4].

Дар Тоҷикистони имрӯза дар ҳамаи соҳаҳо ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои наврасон ва ноболиғон меъёрҳои ҳатмӣ амал мекунанд, ки пеш аз ҳама мазмуну моҳияти онҳо аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Мутобиқи меъёрҳои конститусионӣ, ки аризиши олий доранд ва бевосита амал мекунанд “Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхории махсуси давлат қарор доранд” [2,м.34].

Қайд кардан зарур аст, ки мувофиқи қонунҳои амалкунанда нисбати ноболиғон ягон муносибати ғайриинсонӣ, дағалона ва бераҳмона раво нест, чунки ин гуна муносибатҳо ба инкишофи ақлини руҳӣ, маънавию ахлоқии минбаъдаи онҳо зарари ҷиддӣ мерасонад. Лекин, пушида нест, ки дар замони мосир бо вучуди чораҳои андешидашуда дар самти амалишавии сиёсати ҷавонон дар ҳаёти ҷомеа омил ва падидаҳои боқӣ мондаанд, ки ҷавонон ва ноболиғонро ба кирдорҳои номатлуб, ба монанди оворагардӣ, талбандагӣ ё ғоҳишагӣ, истеъмоли воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва мадҳушкунанда, кашидани маҳсулоти тамоку, машруботи спиртӣ ва нӯшокиҳои дар асоси он тайёркардашуда, инчунин кирдорҳои дигари поймолкунандаи ҳукуку озодӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони дигар ва давлат, ҳавасманд ва моил мекунад. Ғайр аз ин, тибқи маълумоти таҳлилий дар шаҳри ноҳияҳои ҷумҳурий аз ҷониби ноболиғон асосан содиршавии ҷиноятҳои дуздӣ, авбошӣ ва ғоратгарӣ зиёдтар ба қайд гирифта шуда истодааст. Дар ҳаёти гуруҳи ҷиноятӣ иштироки ноболиғон дар содир кардани ҷиноят низ ҷой дорад ” [3,с.61].

Таҳлили тадбирҳои андешидашаванда ҷиҳати огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон, ошкор намудан ва бартарафсозии сабабу шароити ба онҳо мусоидаткунанда, инчунин масъалаҳои марбут ба он мавзӯи тадқиқотҳои илмӣ қарор дода шудаанд ” [10,с.53-57].

Муҳаққиқон атрофи ин масъалаҳо тадқиқот гузаронида, сабабҳои асосии ҳуқуқвайронкуниро байни наврасон ва ноболиғон, ба як қатор омилҳои айнӣ (объективӣ) ва зехнӣ (субъективӣ) вобаста мекунад ” [4, с.86-89].

Ба андешаҳои профессор Р.Ш.Шарофзода раванди паҳншавии иттилооти рақамӣ, зехри сунъӣ, муҳочирати меҳнатӣ ва ҷаҳонишавӣ дар қатори ҷанбаҳои мусбии худ аз паёмадҳои манфӣ низ ҳолӣ набуда, воридшавии фарҳанги бегона, ташвиқи ғашу зӯроварӣ, бераҳмию бетафовутӣ, худхоӣ ва бартарӣ ҷустан бар дигарон, ки тавассути филмҳои синамои хоричӣ, паҳши ҷараёни мусобиқоти варзишӣ оид ба набардҳои тан ба тан ва ҳар гуна бозиҳои дигари компютерӣ ба ҳаёти мо дохил мешаванд, на танҳо мафкураи ханӯз ташаккулнаёфтаи ҷавонону наврасонро фосид менамоянд, балки онҳоро ба рафтору кирдори ғайриахлоқӣ ва ниҳоят то ба ҷинояткорӣ ҷалб мекунад ” [11,с.69-78].

Муҳаққиқони дигари ватанӣ, аз ҷумла О.М. Юнусова оиди пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон бо роҳу воситаҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ” [13, с.120], Сафарзода, А.И., Давлатзода, Г.Ш. оиди пешгирии шаклҳои истисмори қудакон ва наврасон бо назардошти хусусият ва оқибатҳои он нуқтаи назари ҷолиб ва мубрамро асоснок мекунад ” [6,с.44-49]. Таҳлилҳои расмӣ ҳам нишон медиҳанд, ки дар аксари ҳолатҳои содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ аз ҷониби наврасону ноболиғон маъмурияти муассисаҳои таълимӣ, роҳбарони синфҳо ва омӯзгорон дар бораи ҳонандагони моил ба содиркунии ҳуқуқвайронкунӣ ва ё ҷиноят, онҳое, ки мунтазам низомии таълиму тарбияро вайрон намуда, нисбат ба атрофиён дағалона муносибат мекунад, маълумоти зарурӣ дошта бошанд ҳам, барои пешгирӣ кардани ин кирдорҳои номатлуб чораандешӣ накарда, барои хабар додан ба мақомоти қорҳои дохилӣ ва комиссияҳо оид ба ҳуқуқи кӯдаки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ тибқи қонунҳои амалкунандаи ҷумҳурий барои ба ҷавобгарӣ кашидани падару модарони онҳо, инчунин ба роҳ мондани дигар воситаҳои таълиму тарбия тадбирҳои дахлдор намеандешанд.

Дар сатҳи расмӣ низ қайд мешавад, ки мутаассифона дар самти пешгирии ин зухуроти номатлуб нақши мақомоти ваколатдори давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ кам ба назар расида, ҳамкориҳои раёсати огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғону ҷавонони Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ оид ба пешбурди қорҳои фардӣ бо наврасони душвортарбия ва қорабиниҳои профилактикӣ бо гурӯҳҳои ташаккулёфтаи ба ҳуқуқвайронкунӣ моил маҳдуд ё зоҳирӣ ба роҳ монда шуда, сабабу шароити

содиршавии ҳуқуқвайронкунии онҳо сари вақт ошкор ва пешгирӣ карда намешаванд [5,с.118]. Таҳлилҳои соҳаи охир нишон доданд, ки нақши фаъоли аҳоли дар таълиму тарбия, тарғиботи тарзи солими зиндагӣ, ҷалби ҷавонон ба касбомузӣ ва ниҳоят муқовимат бо ҳуқуқвайронкуниҳо байни ҷавонон ва ноболиғон якбора паст гардида, амалан алоқаҳои бисёртарафаи мавҷудаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва кормандони ӯ бо аҳоли аз байн рафта истодааст. Вобаста ба ин, фаъолияти мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар таъмини пешгирии иҷтимоии ҳуқуқвайронкуниҳо ба таври мушаххас ҷамоҳанг набуда, аз рӯи нақшаи муайян амалӣ намешавад [8, с.33-34].

Таҳлил ва омӯзиши тамоюли вусъати вазъи ҳуқуқвайронкунӣ, аз ҷумла ҷинояткорӣ байни ҷавонон ва ноболиғон нишон медиҳад, ки дар шароити муосир ба пешгирии он бояд сабабу шароити иҷтимоии ҳуқуқвайронкунӣ байни ноболиғон, пеш аз ҳама ба омилҳои маънавию ахлоқӣ, моддию маишӣ ин зухурот ва ба маҷмӯи сабабҳои асосии содиршавии онҳо бояд диққати асосӣ дод.

Яке аз сабабҳои содир намудани ҳуқуқвайронкунии ноболиғон *рафтори ҷавобии онҳо ё норозигӣ ва эътирози ботинӣ* нисбат ба зӯрварӣ ё фишороварӣ дар ҷомеа, муҳити таълим, аз ҷониби аъзоёни оила ё ҳамсолону атрофиён мебошад. Ҳама гуна рафтори манфӣ нисбат онҳо сараввал боиси зарари маънавӣ мегардад, зеро мафкураи ашхоси ноболиғ ба пуррагӣ ташаккул наёфтааст, ки ҳар як “лаҳзаи барояш ногувор” дар вучудаи ӯ ҳисси нотавонӣ, бепаноҳӣ ва очизиро зиёд мекунад. Сабаби асосии он таъсири кирдор ва лафзи дағали калонсолон, ки уро ихота мекунанд, инчунин муҳити носолим дар оила аст. Чунин муносибат ва таъсирасонӣ асосан дар оила, муҳити зист сарчашма мегирад. Аз ин сабаб, пешгирии зӯрварӣ дар оила, бадахлоқӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ яке аз ҷораҳои самаранокӣ пешгирии содиршавии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон мебошад, ки ҳамчун маҳаки асосии фаъолияти пешгирӣ дар сиёсати давлат мавқеи хосро ишғол мекунад. Ҳолати пешгирии бадахлоқии ноболиғон дар ҷамъият аз сатҳи маърифатнокии аҳли ҷомеа, зери назорати доимӣ гирифтани ноболиғ аз ҷониби падару модар, шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд, устодон ва дигар институтҳои иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Аҳли ҷомеа дар риояи тартиботи ҷамъиятӣ, барпо намудани муҳити солим ва тарбияи наврасону ноболиғон набояд дар канор бошанд. Аз ин рӯ, дар фаъолияти пешгирии ҳуқуқвайронкунии дар байни ноболиғон андешидани ҷораҳои рузмарраи судманд, на танҳо бо фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ, инчунин бо масъулиятшиносӣ дар оила, аҳли маҳалли зист ва ҷойи таҳсил, бо дарназардошти хусусиятҳои руҳию равонии ноболиғон, синну соли онҳо, давраҳои ба камолотрасӣ ва гузариш самаранок мегардад.

Дар сурати пешгирӣ ва бартараф нашудани сабабу шароити чунин падидаҳо ё бепарвоии аҳли ҷомеа нисбати онҳо, чунин омилҳо метавонанд боиси вусъат ёфтани як қатор иллатҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла коҳиш ёфтани арзишҳои анъанавии миллӣ, маънавиёт, фалаҷшавии пайдории оилаҳо, оворагардию бетартибӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, вайрон шудани низоми таълимгоҳу муассисаҳо ва то нашаъмандию паҳншавии бемориҳои сирояткунанда гашта, дар маҷмӯъ ба бад шудани вазъи иҷтимоии аҳли ҷомеа оварда мерасонад, оқибат ноболиғонро то ба ҷинояткорӣ гирифтор мекунад.

Имруз кишвари мо роҳи эъмори ҷомеаи ҳуқуқбунёдро интиҳоб намудааст, ки яке аз ғояҳои асосии он ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад. Дар амалишавии ин ҳадафҳо зарур аст, ки минбаъд ҷавонони кишвар бояд омода бошанд, ки солиму бардам, соҳибмаърифат, ҳушёр ва ташаббускори амалҳои созанда гашта, ба ноил шудан дастовардҳои созанда камар банданд, ба муқобили зухуроти номатлуб мубориза баранд, зиракии сиёсиро аз даст навода, дар ҳифзи амнияти ҷомеа ва давлат тайёр бошанд,

таъриху фарҳанги халқамонро гиромӣ доранд ва барои ободиву пешрафти минбаъдаи Ватани маҳбубамон саъю кӯшиш намоянд.

Қавонони кишвар бояд дар руҳияи солиму созанда ва ҳамқадами ҷаҳони муосир таълиму тарбия гиранд, илова бар ин, зарур аст, ки ба масъалаи интиҳоби касбу ҳунар, омӯзиши технологияи муосир, забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ эътибори қатъӣ диҳанд [12, №51]. Ҳар як қавон бояд огоҳ бошад, ки дар оянда танҳо касбомузӣ, тавассути аъло донишони технологияи иттилоотӣ рақамӣ, забони давлатӣ ва хориҷӣ, инчунин истифодаи технологияҳои муосири коммуникатсионӣ ба пеш бурдани зиндагӣ ва дар ҷомеа мавқеъ пайдо кардани онҳо имконпазир мегардад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Воскобоев, А.И., Головки, В.А. Воспитание как комплексная дидактическая проблема: традиционные и инновационные интерпретации / А.И. Воскобоев, В.А. Головки // Философия права. - 2016. - № 3 (76). - С. 100-109
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, (аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйиру иловаҳо то соли 2016).
3. Космодемьянская, Е.Е. Направления совершенствования деятельности по расследованию и предупреждению преступлений, совершенных несовершеннолетними (на примере Российской Федерации и Республики Таджикистан) // Труды Академии МВД РТ. №3 (59). 2023.- С.61-72.; Р.Ю.Аҳмадзода. Ҷинояткорӣ миёни ноболиғон // Минбари халқ, №5 (1194) аз 30 январи соли 2019.
4. Одиназода А.Ш., Шарифзода Ф.Р. Соҳаи иттилоотӣ-рақамӣ дар муҳити муоширати ғайрифаъоли ҳифзи ҳуқуқ// Осори Академияи ВКД ҚТ. № 1 (65). 2025.- С.86-96;
5. Рустамзода, З.Р., Нуриддинзода, С.Н. Организация деятельности милиции по предупреждению и пресечению правонарушений несовершеннолетних // Труды Академии МВД РТ. №3 (55). 2022.- С.118.
6. Сафарзода, А.И., Давлатзода, Г.Ш. Истимор ҳамчун мақсади савдои кӯдакон // Осори Академияи ВКД ҚТ. №3(55).2022. - С.-44-49.
7. Унсуролмаоли Кайковус. Қобуснома. – Душанбе: Адиб,1990. – С.4. - 162с.
8. Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021» // Садои мардум. 17 март соли 2022, № 33-34 (4453-4454).
9. Худоев Б.Т. Защита прав и интересов детей по семейному праву Республики Таджикистан: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Худоев Бахтиер Таварович. - Душанбе, 2000. - 201с.
10. Шохӣён Д.А. Тарбияи ҳуқуқӣ - омили баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Қонунгузорӣ-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №4(56). 2024. - С.53-57.;
11. Шарофзода Р.Ш. Ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи иттилоотӣ // Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ (6-уми декабри соли 2024) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Сомон Принт, 2024. – С.69-78.
12. Э.Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 //Минбари халқ, №51 (1083). 22 декабри соли 2017.
13. Юнусова О.М. Административно-правовая защита прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан // Дисс...канд.юр.наук. – М., 2015. – 180с.

**ВЫЯВЛЕНИЕ, ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ И УСТРАНЕНИЕ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ
СОВЕРШЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
АЗИЗОВ САИДМУХАММАД АВАЗХОНОВИЧ,**

доктор философии РНД, кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. С. Насир, 33.

Тел: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

Предметом исследования данной статьи являются причины и условия совершения несовершеннолетними правонарушений, которые все чаще встречаются, а также эффективные организационно-административные способы предотвращения и устранения способствующих этому социальных факторов. Автор, понимая социальные процессы современности, определяет и анализирует причины совершения правонарушений несовершеннолетних и отмечает, что, несмотря на изменения в направлении, уровень правонарушений среди несовершеннолетних в обществе не снижается. С точки зрения автора, принятие административных и правовых мер способствует пропаганде здорового образа жизни, семейному просвещению, образованию и воспитанию в семье, поощрению несовершеннолетних к поведению и разговору, укреплению устойчивости семей в конечном итоге укрепляет национальные культурно-духовные устремления.

Ключевые слова: культура, несовершеннолетний, правонарушение, Семья, Образование и воспитание, ответственность, инициатива, духовность, идеология, преступление, социальные ценности, родители, дети, пропаганда, информация, государственные органы, внутренние дела, комиссия, учреждение, гражданин.

**IDENTIFICATION, PREVENTION AND ELIMINATION OF CAUSES AND
CONDITIONS OF JUVENILE DELINQUENCY
AZIZOV SAIDMUKHAMMAD AVAZKHONOVICH,**

Doctor of Philosophy (PhD), Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, K. S. Nasir, 33. Tel: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

The subject of this article is the causes and conditions of juvenile delinquency, which are increasingly common, as well as effective organizational and administrative ways to prevent and eliminate the social factors contributing to it. The author, understanding the social processes of modernity, defines and analyzes the causes of juvenile delinquency and notes that, despite changes in direction, the level of juvenile delinquency in society is not decreasing. From the author's point of view, the adoption of administrative and legal measures promotes the promotion of healthy lifestyles, family enlightenment, education and upbringing in the family, encouraging minors to behave and talk, strengthening the stability of families ultimately strengthens the national cultural and spiritual aspirations.

Keywords: *culture, juvenile, offense, Family, Education and upbringing, responsibility, initiative, spirituality, ideology, crime, social values, parents, children, propaganda, information, government agencies, internal affairs, commission, institution, citizen.*

Муқарриз: Русамзода Ҷ.Ю, н.и.х., дотсент

УДК: 34.01 (575.3)

**БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ЗАНОН- ОМИЛИ АСОСИИ
МУБОРИЗА БО ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИ ДАР БАЙНИ ОНҲО**

ГУЛЗОДА НАЧИБА АБДУЛМАЧИД,

номзади илмҳои педагогӣ, иҷрокунаандаи вазифаи дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: н. Данғара, кӯч. Марказӣ, 25.

Тел: (+992) 888846363. E-mail: gulzoda_8@mail.ru

Мақола ба таҳлили мафҳум, аломатҳо ва махсусиятҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси қонунгузориҳои миллий, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маърифати ҳуқуқӣ", ҳамчунин дар он равандҳои иҷтимоӣ, равонӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии ҷинояткориро миёни замон таҳлил намуда, роҳҳои беҳтар намудани маърифати ҳуқуқӣ барои пешгирии сатҳи ҷинояткорӣ пешниҳод мегардад.

Дар мақола барои баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии ҳуқуқии замон якҷанд омилҳо мавриди шарҳу эзоҳ қарор дода шудааст, ки аҳаммиятнокии онҳоро вазъи иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва дигар хусусиятҳои ҳосе, ки дар низоми қонунгузориҳои миллий пешбинӣ ҳимояи ҳуқуқии қудакон ва аъзои оилаи онҳо ва дигар омилҳо, ки ба ташаққули маданияти ҳуқуқии ҷомеа таъсири мусбӣ мерасонанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, тақлифу пешниҳоди мушаххас ҷиҳати бартараф сохтани мушкилоти ҷойдошта рӯйи кор омадаанд.

Калидвожаҳо: *Занони омӯзонидашуда, норасоҳои гендерӣ, таъбири гендерӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, баробарӣ гендерӣ, баробарҳуқуқӣ, робитаҳои оилавӣ, ташаққули маданияти ҳуқуқӣ дар ҷомеа, сатҳи саводнокӣ, анъанаҳои иҷтимоӣ.*

Дар шароити муносири ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки бо суръати баланди рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ тавсиф меёбад, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, хусусан ҳуқуқҳои замон ба яке аз масъалаҳои калидии сиёсати ҳуқуқии давлатҳо табдил ёфтааст. Дар раванди пурпечуби ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии ҷаҳони муосир, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ миёни замон на танҳо амали тарбиявӣ ва маърифатӣ ба ҳисоб меравад, балки омил муассири пешгирии ҷинояткорӣ дар байни онҳо аҳамияти афзоянда пайдо кардааст.

Таҳлилҳо ва мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар бисёр ҳолатҳо замон бо сабаби надоштани дониши кофӣ ҳуқуқӣ, ноогоҳӣ аз ҳуқуқи уҳдадорҳои худ ва набудани малакаи ҳимояи ҳуқуқии шахсӣ, ба кирдорҳои даст мезананд, ки боиси ҷавобгарии маъмуриву ҷиноятӣ мешаванд. Ин вазъият, аз як тараф, нишон медиҳад, ки масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ танҳо ба соҳаи маориф маҳдуд набуда, балки як ҷузъи муҳими сиёсати давлатӣ ва иҷтимоии кишвар бояд бошад [1, с.50].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани нақши замон дар ҷомеа ва таъмини ҳуқуқҳои он дар меҳвари сиёсати давлатӣ қарор дорад. Бо вучуди он ки дар солҳои охир як қатор барномаҳо, қонунҳо ва стратегияҳои миллий дар самти ҳимояи ҳуқуқҳои замон қабул ва татбиқ шуда бошанд ҳам, аммо ҳолатҳои ҷинояткорӣ дар байни замон, махсусан дар шаклҳои зӯроварӣ, фиреб, қаллобӣ ва дигар навъҳои қонуншиканӣ то ҳол боқӣ мондааст. Тафтишоти судӣ ва пажӯҳишҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои асосии даст задани замон ба ҷинояткорӣ, ин дар навбати аввал паст будани маърифати ҳуқуқии онҳо мебошад. Дар ин замина, таҳқиқи равобити байни маърифати ҳуқуқии замон ва пешгирии сатҳи ҷинояткорӣ дар байни онҳо аҳамияти илмӣ амалӣ дорад. Зеро танҳо тавассути баланд бардоштани сатҳи

донишҳои ҳуқуқӣ ва ташаккули тафаккури ҳуқуқии занон метавон таъсири муҳимми тарбиявӣ ва пешгирии ҷинояткориро таъмин намуд.

Маърифати ҳуқуқӣ ба занон имкон медиҳад, ки онҳо на танҳо ҳуқуқу озодиҳои худро шиносанд ва ҳимоя кунанд, балки дар зиндагии рӯзмара аз қонуншиканиҳо дурӣ ҷӯянд ва ба ғаъолияти қонунии иҷтимоӣ равона шаванд. Аз ин нуктаи назар, мақсади асосии ин мақола таҳлили амиқи сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва пешниҳоди роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии онҳо мебошад. Ҳамзамон, вазифаҳои зерин барои расидан ба ҳадафҳои мазкур пешбинӣ мегарданд:

- таҳлили мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ ва нақши он дар ташаккули рафтори ҳуқуқии занон;
- баррасии омилҳои иҷтимоӣ, равонӣ, иқтисодӣ ва фарҳангие, ки ба ҷинояткорӣ мӣени занон таъсир мерасонанд;
- таҳлили заминаи ҳуқуқии мавҷуда ва механизми амалии татбиқи он дар самти маърифатнокии ҳуқуқии занон;
- пешниҳоди тавсияҳои мушаххас барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва коҳиши сатҳи ҷинояткорӣ дар байни занон.

Бо назардошти аҳамияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқии мавзӯи мазкур, таҳқиқи он на танҳо ба рушди соҳаи ҳуқуқшиносӣ, балки ба таҳкими фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ва суботи иҷтимоӣ мусоидат менамояд[8, с. 44]. Зеро маърифати ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои муҳимми тарбияи шаҳрванд ва ташаккули шахсияти ҳуқуқшинос ва масъул ба ҳисоб меравад. Он маҷмӯи донишҳо, ғаҳмишҳо ва боварҳоест, ки инсонро дар мавқеи муносибат бо қонун, давлат, ҷомеа ва шаҳрвандони дигар қарор медиҳад.

Маърифати ҳуқуқӣ имконият фароҳам меорад, ки шахс ба таври шууроно ҳуқуқ ва уҳдадорихои худро шиносад, аз онҳо истифода барад ва дар ҳолати зарурӣ ҳуқуқҳои худро ҳимоя кунад. Гузашта аз ин, дар доираи маърифати ҳуқуқӣ фақат дониш доштани шахс дар бораи қонунҳо кифоя нест, балки муҳим он аст, ки ин донишҳо ба рафтору амали шахс таъсири мусбат расонанд. Яъне маърифати ҳуқуқӣ бояд дар сатҳи шуур ва тафаккури инсон ҷой гирад ва ўро ба сўйи риояи қонун, эҳтироми ҳуқуқҳои дигарон ва масъулиятшиносӣ раҳнамоӣ намояд. Бинобар ин, аз нуктаи назари илмӣ, маърифати ҳуқуқиро метавон ба чанд ҷузъи асосӣ тақсим намуд:

- дониши ҳуқуқӣ – огоҳӣ аз қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадорихои шахсӣ;
- шуури ҳуқуқӣ – қобилияти таҳлил ва ғаҳмиши оқибатҳои ҳуқуқии амалҳо;
- фарҳанги ҳуқуқӣ – одат ва рафтори мутобиқ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ;
- мавқеи ҳуқуқӣ – муносибати шахс ба қонун, адолат ва ҳуқуқҳои дигарон.

Мавриди зикр аст, ки занон як қисми ғаъоли ҷомеа буда, бояд сатҳи зарурии маърифати ҳуқуқӣ дошта бошанд. Дар муҳити иҷтимоӣ, ки дар он занон бо мушкилоти гуногун аз зўроварии хонаводагӣ то поймолшавии ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва иқтисодӣ рӯбарӯ мешаванд, маърифати ҳуқуқӣ воситаи муҳимми ҳимоя ва пешгирӣ мегардад.

Набудани маърифати ҳуқуқӣ метавонад сабабгори даст задани шахс ба амали ҷинояткорона гардад, зеро шахс ё намедонад, ки кирдори вай қонуншиканӣ аст, ё дарк намекунад, ки ҷӣ оқибатҳои ҳуқуқӣ метавонад дошта бошад. Аз ин ҷост, ки баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии занон на танҳо ҷанбаи таълимӣ ва маърифатӣ дорад, балки ҷанбаҳои пешгирикунандаи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ низ дорад. Дар доираи принципҳои давлатдорӣи ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташаккули маърифати ҳуқуқӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини сиёсати давлатӣ ба шумор меравад. Танҳо дар асоси маърифатнокии ҳуқуқӣ метавон адолат, субот ва масъулияти шаҳрвандиро дар ҷомеа таъмин намуд. Аз ин рӯ, шомил кардани омӯзиши ҳуқуқ ба барномаҳои таълимӣ, гузаронидани корҳои ғаҳмондадихӣ тавассути ВАО ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ташкили семинару тренинҳо махсусан барои занон бояд аз афзалиятҳои сиёсати иҷтимоии давлат бошад[3, с.78].

Чинояткорӣ ҳамчун як зухуроти манфии иҷтимоӣ, на танҳо байни мардон, балки дар миёни занон низ мушоҳида мешавад. Гарчанде ки ҳиссаи занон дар сохтори умумии чинояткорӣ нисбатан камтар аст, афзоиши шумораи чиноятҳои содиркардаи онҳо дар солҳои охир нигаронкунанда мебошад. Ин раванд метавонад ба тағйирёбии нақши иҷтимоии зан, мушкилоти иқтисодӣ раванӣ, набудани маърифати ҳуқуқӣ ва дигар омилҳои муҳити зиндагии онҳо вобаста бошад.

Тибқи оморҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, сол аз сол шумораи чиноятҳои содиркардаи занон бо вучуди тадбирҳои андешидашуда тағйир меёбад. Ба ғайр аз чиноятҳои маъмулӣ ба монанди дуздӣ, қаллобӣ ва қаллобии молиявӣ, инчунин ҳолатҳои иштирок дар гардиши ғайриқонунии маводди мухаддир, фурӯши кӯдакон, зӯроварии оилавӣ ва дигар намудҳои чиноятҳои махсусан хавфнок низ ба қайд гирифта мешаванд.

Омилҳои асосии чинояткорӣ дар байни занҳо метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- нобаробарии гендерӣ ва маҳдуд будани имкониятҳои занон дар соҳаҳои иҷтимоӣ;
- надоштани таҳсилоти кофӣ ё ихтисоси муайян, ки ба бекорӣ меорад;
- фишорҳои оилавӣ, аз ҷумла зӯроварии хонаводагӣ;
- талафоти аҳли оила ва вазъи душвори раванӣ.

Омилҳои иқтисодӣ:

- факр ва надоштани манбаи доимии даромад;
- нобоварӣ ба низоми адолати иҷтимоӣ;
- ниёз ба таъмини зиндагии фарзандон дар ҳолати танҳоеи зан.

Омилҳои ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ:

- маърифати пасти ҳуқуқӣ ва ноогоҳӣ аз оқибатҳои ҳуқуқии кирдорҳо;
- тасаввуроти нодуруст дар бораи адолати иҷтимоӣ ва имкони гурехтан аз ҷавобгарӣ;
- сатҳи пасти дастрасӣ ба ҳимояи ҳуқуқӣ.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар аксари ҳолатҳо занон ба чиноят на аз рӯи ният ва мақсади зиддиҷамъиятӣ, балки дар ҳолатҳои ногузир ва зери таъсири муҳити номусоид даст мезананд. Дар чунин ҳолатҳо, паст будани маърифати ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда мебошад, зеро агар шахс қонунро донанд, ҳуқуқу уҳдадориҳои худро бишносад ва роҳҳои қонунии ҳал кардани мушкилотро ёд гирад, аз даст задани вай ба чиноят пешгирӣ карда мешавад [7, с. 122]. Мушкилоти иловагӣ ин аст, ки баъзе занон ҳатто баъд аз содир кардани чиноят ҳанӯз дарк намеkunанд, ки кирдорашон ғайриқонунӣ будааст. Онҳо танҳо дар вақти боздошт ва муҳокима аз оқибатҳои ҳуқуқии амали худ огоҳ мегарданд. Ин воқеият бори дигар зарурати корбурди ҳамаҷонибаи барномаҳои омӯзишӣ ва маърифатнокро байни занон таъкид мекунад. Аз ин рӯ, таҳлил ва омӯзиши вазъи чинояткорӣ дар миёни занон, сабабу омилҳои он ва роҳҳои пешгирӣ тавассути таҳкими маърифати ҳуқуқӣ, барои ташаккули ҷомеаи солим ва риояи принципҳои давлатдорӣ ҳуқуқбунёд аҳамияти қалон дорад [9, с. 62]. Бинобар ин, маърифати ҳуқуқӣ на танҳо воситаи омӯзиши қонун ва фаҳмиши уҳдадориҳои шахсӣ, балки абзори муҳимми мубориза бо чинояткорӣ дар байни занон мебошад. Заноне, ки ҳуқуқу уҳдадориҳои худро медонанд, ба мушкилиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бо ҷаҳиши боз назар меkunанд ва роҳи қонунии ҳал кардани онҳоро ҷустуҷӯ менамоянд. Дар ҳолати набудани маърифати ҳуқуқӣ онҳо

Муаллифон исбот меkunанд, ки раванди иҷроӣ ҷазо ба ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти шахсӣ таъсир мерасонад ва муносибатҳои иҷтимоиро ба вучуд меорад. Мақоми ҳуқуқии маҳбусон як институти байнисоҳаи ҳуқуқ мебошад, ки бо меъёрҳои на танҳо ҳуқуқи чиноятӣ ва чиноятӣ-иҷроия, балки бо меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ, шаҳрвандӣ, меҳнатӣ ва дигар соҳаҳо муайян мегардад [11, с. 443].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии занон ба ҷанд ҷанба таъсири мусбӣ мерасонад:

1. Пешгирии ҷиноятҳои зӯровариҳои хонаводагӣ ва оилавӣ. Занон, ки ҳуқуқҳои ҳудро медонанд, метавонанд аз қонунҳо, созмонҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва мақомоти ҳуқуқӣ барои ҷимояи худ истифода баранд. Онҳо дигар зӯровариҳо ҳамчун “қисми муқаррари ҳаёт” қабул намекунанд, балки бо ҷуръат ба мақомоти дахлдор муроҷиат мекунанд.

2. Фаъолияти иҷтимоии занон. Маърифатнокии ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки занон дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ фаъолона иштирок кунанд. Онҳо метавонанд ташкилотҳои ҷамъиятӣ таъсис диҳанд, дар барномаҳои ҳукумати иштирок намоянд ва ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии худ саҳм гузоранд.

3. Қоҳиши сатҳи ҷинояткорӣ дар миёни занон. Занон бо дарки оқибатҳои кирдорҳои худ, даст задан ба амалҳои ғайриқонунӣ худдорӣ мекунанд. Онҳо роҳҳои қонунӣ ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоиро меҷӯянд, масалан, тавассути дарёфти кумакҳои иҷтимоӣ, таълим ва шуғл.

4. Муқоидат ба ҷимояи ҳуқуқии кӯдакон ва аъзои оила. Занони дорои маърифати ҳуқуқӣ метавонанд на танҳо ҳудро, балки фарзандон ва наздикони ҳудро низ аз таҷовузу поймолшавии ҳуқуқ ҳифз намоянд. Онҳо дар муҳити оилавӣ ва иҷтимоӣ тарзи дурусти муомила

5. Таъминкунии маданияти ҳуқуқӣ дар ҷомеа. Вақте, ки занон ҳамчун сарчашмаи тарбия дар оила ва ҷомеа маърифати ҳуқуқӣ доранд, ба фарзандон ва дигар аъзои оила низ арзишҳои ҳуқуқӣ, эҳтироми қонун ва масъулиятшиносӣ меомӯзанд.

Ҳамин тавр, нақши муҳимми зан дар муҳити оилавӣ ва иҷтимоӣ, таҳкими маърифати ҳуқуқии онҳо бояд як стратегия ва самти асосии сиёсати давлатӣ баррасӣ гардад. Инро метавон тавассути роҳҳои зерин амалӣ намуд:

- гузаронидани курсҳои омӯзишии ҳуқуқӣ дар маҳаллаҳо, корхонаҳо ва муассисаҳои таълимӣ;
- ташкили барномаҳои телевизионӣ, радиой ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо мазмуни ҳуқуқӣ;
- тақвияти ҳамкориҳои давлат бо созмонҳои ҷамъиятии муҳофизати ҳуқуқи занон;
- фароҳам овардани дастрасии осон ба машваратҳои ҳуқуқии ройгон барои занон;
- ҷорӣ намудани тарбияи ҳуқуқӣ дар барномаҳои таълимии синфҳои болоӣ ва муассисаҳои касбӣ [5, с. 45- 60].

Дар натиҷа, танҳо тавассути баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ метавон ба ҷинояткорӣ дар миёни занон зарбаи ҷиддӣ зад ва заминаи рушди устувори иҷтимоӣ ва фарҳанги ҳуқуқии ҷомеаро фароҳам овард. Бо вучуди он ки баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ яке аз самтҳои муҳимми пешгирии ҷинояткорӣ ба ҳисоб меравад, дар роҳи татбиқи он монеаҳо ва мушкилоти зиёде вучуд доранд. Ин монеаҳо на танҳо хусусияти инфиродӣ, балки хусусиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ низ доранд.

1. Сатҳи пасти саводнокии ва таҳсилоти ҳуқуқии занон. Яке аз монеаҳои аввалиндараҷа ин сатҳи пасти саводнокии ҳуқуқӣ мебошад. Дар минтақаҳои деҳот, бисёр занон таҳсилоти нопурра ё миёна доранд ва бо истилоҳоти ҳуқуқӣ ва сохтори қонунгузорӣ шинос нестанд. Аксарияти онҳо намедонанд, ки ҳуқуқҳои онҳо чӣ гунаанд, кадом қонунҳо онҳоро ҷимоя мекунанд ва ба кучо метавонанд барои кумак муроҷиат намоянд.

2. Анъанаҳои иҷтимоӣ ва таъсири фарҳанги суннатӣ. Дар ҷомеаи мо, ки арзишҳои суннатӣ нақши муҳим доранд, мавқеи зан аксар вақт ба фаъолияти хонаводагӣ ва тарбияи фарзандон маҳдуд мешавад. Дар ҷунин муҳит, масъалаҳои ҳуқуқӣ ҳамчун як мавзӯи “мардона” арзёбӣ мешаванд. Мутаассифона, ин гуна назарҳо имкониятҳои занонро маҳдуд карда, онҳоро аз иштирок дар ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа канор мемонанд.

3. Қамбуди барномаҳои мунтазам ва дастрасии маҳдуд ба иттилооти ҳуқуқӣ. Барномаҳои омӯзишии ҳуқуқӣ аксаран танҳо дар шаҳрҳо ё марказҳои вилоятӣ амалӣ мешаванд. Дар деҳаҳо, ки шумораи зиёди занон зиндагӣ мекунанд, ҷунин барномаҳо нодир ва ё тамоман

вучуд надоранд. Илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо, маводди омӯзишии ҳуқуқӣ мутобиқ ба забон, синну сол ва сатҳи фаҳмиши занон омода нашудаанд.

4. Норасоии кадрҳои махсусгардонидашуда. Шахсоне, ки бо занон дар маҳалҳо кор мебаранд (масалан, масъулони кор бо занон ва оила, намояндагони мақомоти маҳаллӣ, фаъолони ҷамъиятӣ), дар аксари ҳолатҳо маълумоти кофӣ ҳуқуқӣ ё таҷрибаи кории фаҳмондадиҳиро надоранд. Ин монеа ба сифати маърифати ҳуқуқӣ таъсири манфӣ мерасонад.

5. Эътимод надоштан ба мақомоти давлатӣ ва сохторҳои ҷимояи ҳуқуқ. Бисёре аз занон, ки ба мушкilotи ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ мешаванд, аз сабаби тарс, шарм ё ноумедӣ аз муроҷиат ба мақомоти давлатӣ худдорӣ мекунанд. Онҳо фикр мекунанд, ки “ҳеҷ кас кӯмак намекунад” ё “ҳақиқат дар суд намебарояд”. Ин нобоварӣ ба низоми адолат, инчунин, сатҳи пасти маърифати ҳуқуқиро инъикос мекунад.

6. Фақр ва вобастагии иқтисодӣ. Заноне, ки ба даромади шавҳар, падар ё дигар аъзои оила вобастаанд, дар бисёр ҳолатҳо барои дифои ҳуқуқи худ қадам намегузоранд. Онҳо метарсанд, ки бо аз даст додани дастгирии молӣ, зиндагии онҳо боз ҳам душвортар мешавад. Дар чунин ҳолатҳо, ҳатто донишҷӯи ҳуқуқ кофӣ набуда, имкони амалисозии он вучуд надорад.

Бо дарназардошти масъалаҳои зикршуда, бартараф кардани монеаҳо барои таъсири воқеии маърифати ҳуқуқӣ ва коҳиши сатҳи ҷинояткорӣ дар миёни занон аҳамияти махсус дорад. Ин дар навбати худ ба созмони сиёсати миллий, ташаққули барномаҳои мақсаднок ва сафарбар кардани захираҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ниёз дорад [4, с. 75].

Ҳамин тариқ, маърифати ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахрвандон мусоидат намуда, аз ҷумла занони дорои маърифати ҳуқуқӣ метавонанд ҳуқуқҳои худро дар оила, ҷойи кор, инчунин, дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва идоракунии ҷомеа ҷимоя кунанд ва аз поймолшавии онҳо худдорӣ намоёнд. Ҳамзамон, маърифати ҳуқуқӣ ба занон кумак мекунад, то ҳолатҳои зӯрвариҳои хонаводагӣ, таъбири ҷинсӣ ва дигар қонуншиканиҳоро шиносанд ва донанд, ки ба кучо муроҷиат кунанд, зеро огоҳии ҳуқуқӣ ҳисси масъулият, мустақилият ва эътимод ба худро дар занон қавӣ мегардонад. Илова бар ин, занони огоҳ дар интиҳобот, идоракунии маҳаллӣ ва фаъолияти ҷамъиятӣ фаъолтар иштирок мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки иштирок дар маърақаҳои сиёсӣ заминаи амалии татбиқи баробарҳуқуқии занону мардонро нишон медиҳад.

Барои муборизаи муассир бо ҷинояткорӣ дар байни занон ва пешгирии он тавассути таҳкими маърифати ҳуқуқӣ, зарур аст, ки якҷанд иқдомҳои мушаххас ва ҳамоҳангшуда амалӣ гарданд. [10, с.45]. Ин иқдомҳо бояд на танҳо аз ҷониби давлат, балки аз ҷониби ҷомеа, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва ҳуди занон низ дастгирӣ ёбанд

- ворид кардани асосҳои ҳуқуқшиносӣ ва маданияти ҳуқуқӣ ба барномаҳои таълимии мактабӣ, махсусан дар синфҳои болоӣ;
- гузаронидани дарсҳои тарбиявӣ бо иштироки ҳуқуқшиносон ва намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои баланд бардоштани огоҳии ҳуқуқии духтарон;
- Бунёди марказҳои омӯзиши ҳуқуқӣ дар маҳалҳо, ки ба занон дастрасии ройгон ба машварат ва маълумоти ҳуқуқӣ фароҳам меоранд;
- гузаронидани семинарҳо, вохӯриҳо ва мизҳои мудаввар дар марказҳои фарҳангӣ, масҷидҳо, деҳаҳо ва маҳаллаҳо бо иштироки коршиносон;
- эҷоди барномаҳои махсуси телевизионӣ ва радиой барои занон дар мавзӯи ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи меҳнат ва ғайра;
- фаъолсозии саҳифаҳои иттилоотӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ (facebook, instagram, telegram ва ғ.) Бо забони сода ва фаҳмо;
- таҳияи маводҳои ҷопӣ (буклет, варақа, дастурҳо) бо тарҷумаи тоҷикӣ ва паҳн кардани онҳо дар маҳалҳо;
- таъмини машваратҳои ҳуқуқии ройгон барои занони камбизоат, танҳо, маъюб ва осебпазир;

- ташкили марказҳои "ёрии ҳукукии занон" дар шаҳру ноҳияҳо бо дастгирии ҳукумат ва созмонҳои байналмилалӣ;
- бақайдгирии парвандаҳои ҳуқуқвайронкуниҳо нисбат ба занон ва назорати ҷиддӣ аз болои раванди баррасии онҳо;
- омӯзиши доимии мутахассисон, ки бо занон кор мебаранд (имомон, омӯзгорон, духтурон, кормандони мақомоти маҳаллӣ);
- ҷалби ҳуқуқшиносон ва равоншиносон ба корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳоли;
- ҳавасмандсозии НТҲ (созмонҳои ғайридавлатӣ) барои татбиқи лоиҳаҳои ҳукукии занон;
- ҷалби сармоягузори байналмилалӣ барои гузаронидани барномаҳои тавонмандсозии ҳукукии занон;
- ҳамкориҳои судманд бо созмонҳои байналмилалӣ чун *un women*, *undp*, *osce* ва дигарон;
- шиносӣ бо таҷрибаҳои муваффақи занон дар дифои ҳукуки худ тавассути нашр ва паҳнсозии қиссаҳои воқеӣ;
- ташкили ҷоизаҳо ва дипломҳо барои занони ғаъл дар баҳши маърифати ҳуқуқӣ ва кӯмак ба дигарон;
- тақвияти нақши занон дар ҳукумат, мақомоти маҳаллӣ ва раванди қабули қарорҳо.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Воридаи Вазъи Иҷтимоӣ ва Маърифати Ҳуқуқӣ» – Душанбе, 2016. – 50 с.
2. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 50 с.
3. Абдурахмонова, З. Маърифати ҳуқуқӣ ва нақши он дар ҷомеа. Нашриёти «Ирфон». – Душанбе, 2022 – 87 с.
4. Мирзозода, Ф. (2019). Ҷинояткорӣ дар байни занон: омилҳо ва роҳҳои пешгирӣ. – Душанбе, 2020 – 75 с.
5. Сафаров, А. “Пешгирии ҷинояткорӣ тавассути баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ,” – Журнали ҳуқуқшиносӣ, №4, 2021 – 45-60 с.
6. Созмони Милали Муттаҳид (UN Women). Ҳуқуқи занон ва пешгирии зӯрварӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2022 – 43 с.
7. Назарзода, М. Ҳуқуқи инсон ва мубориза бо ҷинояткорӣ. «Ирфон», – Душанбе, 2020 – 122 с.
8. Ҳукумат ва Стратегияи миллӣ оид ба баробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018–2025. – 44 с.
9. Таҳқиқоти Вазорати корҳои дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳолатҳои ҷинояткорӣ дар байни занон: таҳлил ва пешгирӣ. – Душанбе, 2023 – 62 с.
10. Ҷамъияти ҳуқуқшиносони Тоҷикистон. Тарзи ҳаёт ва ҳуқуқи занон: масъалаҳо ва ҳалли онҳо. – Душанбе, 2021 – 45 с.
11. Умари Х. А., Юнусов Э. А. Модели назариявӣ-ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии маҳкумшуда: таносуби ҳуқуқ, ӯҳдадорӣ ва манфиатҳои қонунӣ. Маҷаллаи илмӣ – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / №3 (74) 2025 – 442 с.

ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ЖЕНЩИН — ОСНОВНОЙ ФАКТОР БОРЬБЫ С ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ СРЕДИ НИХ

ГУЛЗОДА НАДЖИБА АБДУЛМАДЖИД,

кандидат педагогических наук, исполняющая обязанности доцента кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Адрес: район Дангара, ул. Маркази, 25. Тел.: (+992) 888846363. E-mail: gulzoda_8@mail.ru

Статья посвящена анализу понятия, признаков и особенностей повышения уровня правовой грамотности в Республике Таджикистан. На основе национального

законодательства, в том числе Закона Республики Таджикистан «О правовом просвещении», в ней также анализируются социальные, психологические, правовые и экономические процессы женской преступности, а также предлагаются пути повышения правовой грамотности с целью предупреждения уровня преступности.

В статье рассматривается и комментируется ряд факторов, направленных на повышение уровня правовой грамотности женщин, значимость которых определяется экономическим, правовым, культурным положением и другими специфическими особенностями, предусмотренными национальной системой законодательства. Кроме того, анализируются причины и условия, способствующие предупреждению бытового насилия, снижению уровня правонарушений административного характера, правовой защите детей и членов их семей, а также другие факторы, оказывающие положительное влияние на формирование правовой культуры общества. На основе проведенного анализа выработаны конкретные предложения по устранению существующих проблем.

Ключевые слова: обученные женщины, гендерные недостатки, гендерная дискриминация, предупреждение правонарушений, гендерное равенство, равноправие, семейные отношения, формирование правовой культуры в обществе, уровень грамотности, социальные традиции.

ENHANCING WOMEN'S LEGAL AWARENESS AS A KEY FACTOR IN COMBATING OFFENSES AMONG THEM

G
U
L
Z
O

The article is devoted to the analysis of the concept, features, and characteristics of enhancing legal awareness in the Republic of Tajikistan. Based on national legislation, including the Law of the Republic of Tajikistan "On Legal Awareness," the article also examines the social, psychological, legal, and economic processes of female criminality and proposes ways to improve legal awareness in order to prevent crime.

A

The article discusses and explains several factors aimed at increasing the level of legal literacy among women, the significance of which is determined by economic, legal, cultural conditions, as well as other specific features envisaged in the national legal system. Moreover, the causes and conditions contributing to the prevention of domestic violence, the reduction of administrative offenses, the legal protection of children and their family members, and other factors that positively influence the formation of legal culture in society are analyzed. Based on this analysis, specific proposals have been developed to address existing problems.

B

Keywords: educated women, gender gap, gender discrimination, prevention of offenses, gender equality, equal rights, family relations, formation of legal culture in society, literacy level, social traditions.

L

M

A Муқарриз: Сафарзода А.И, д.и.х., профессор

J

УДК: 336.2

Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University. Address: Dangara District, Markazi Street, 25. Phone.:

- 335 -

+

9

9

ТАҶРИБАИ ҶАҶОНИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ УСУЛҶОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ
УҶДАДОРИҶО ОИД БА ПАРДОХТИ АНДОЗ ВА ДИГАР ПАРДОХТҶОИ ҶАТМӢ

ЗОИРҶОНЗОДА ФАРОМУЗ ЗОИРҶОН,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33. Тел. 900944445, Email:

faromuz_1992_32@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи худ таҷрибаи ҷаҷони танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶо оид ба пардохти андозҶо ва дигар пардохтҶои Ҷатмиро баррасӣ кардааст. Таъкид шудааст, ки таҷрибаи ҷаҷони танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶо оид ба пардохти андозҶо ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ мавҷудияти муносибатҶои гуногуноро нишон медиҳад, ки бо хусусиятҶои низомҶои миллии ҳуқуқӣ, шароит ва имкониятҶои иқтисодию иҷтимоӣ ва хусусиятҶои фарҳангӣ ба вуҷуд омадаанд. МамлакатҶои хориҷӣ фаъолони воситаҶои ҳавасмандгардонии иҷрои саривақтӣ ва пурраи уҷдадориҶои андозӣ ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ, инчунин пешгирии саркашӣ аз пардохти андозро истифода мебаранд. Танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ (гарав, кафолати бонкӣ, замонат, фоизҶо, ҷарима ва ғ.), қарздории андозӣ, ситонидани андоз, механизмҶои махсуси истифодашавандае, ки ба намудҶои алоҳидаи андоз ё категорияҶои алоҳидаи андозсупорандагон нигаронида шудаанд, дар як қатор давлатҶои ҷаҷон таҳлили таҳқиқ шудаанд. Хулоса карда шудааст, ки танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ аз низоми мураккаб ва бисёрҷанба иборат буда, самаранокии он аз омилҶои зиёд, аз ҷумла рушди иқтисодии давлат, вазъи низоми ҳуқуқи он, сифати маъмурияти андозӣ ва сатҳи ҳамкориҳои байналмилалӣ он вобаста мабошад.

Калидвожаҳ: таҷрибаи ҷаҷонӣ, андозсупоранда, мақомоти андоз, танзими ҳуқуқӣ, усулҷои таъмин, иҷрои уҷдадорӣ, пардохти андоз, пардохтҶои Ҷатмӣ, қарздории андозӣ, ситонидани андоз, гарав, кафолати бонкӣ, замонат, фоизҶо, ҷарима.

Таҷрибаи ҷаҷони танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶо оид ба пардохти андозҶо ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ мавҷудияти муносибатҶои гуногунро нишон медиҳад. Ин муносибатҶо бо хусусиятҶои низомҶои миллии ҳуқуқӣ, шароит ва имкониятҶои иқтисодию иҷтимоӣ ва хусусиятҶои фарҳангӣ ба вуҷуд омадаанд. ДавлатҶои ҷаҷон аз воситаҶои ҳавасмандгардонии иҷрои саривақтӣ ва пурраи уҷдадориҶои андозӣ ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ, инчунин пешгирии саркашӣ аз пардохти андозро фаъолони истифода м.

Тавре таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, танзими ҳуқуқи усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶо оид ба пардохти андозҶо ва дигар пардохтҶои Ҷатмӣ дар таҷрибаи ҷаҷонӣ муносибатҶои гуногуноро нишон медиҳад, ки хусусиятҶои низоми ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва сиёсии давлатҶои гуногунро инъикос мекунад. Яке аз воситаҶои маъмуле, ки ба мақомоти андоз имкон меод аз ҳисоби арзиши молу мулки ба гарав гузошташуда қонеъгардонии афзалиятноки пардохти андозро таъмин намоянд, таъсиси гарав мебошад. Қонунгузорӣ имконияту шароити муқаррар намудани гаравро дар як қатор мамлакатҶо (Олмон, Франсия ва ғайра) ҳам аз рӯи қонун, ҳам дар асоси қарори суд ё созишномаи байни андозсупоранда ва мақомат андоз пешбинӣ мекунад [9].

Ҷамин тавр, дар мамлакатҶои дорои иқтисоди бозорӣ пешрафта (Олмон, Фаронса, Британияи Кабир ва ғайра) кафолатҶои бонкӣ, замонат ва гарави молу мулк ҳамчун усулҷои таъмини иҷрои уҷдадориҶои андозӣ васеъ истифода мешаванд. Ин воситаҶо ба мақомоти андоз

имкон медиҳанд хатарҳои иҷро накардани уҳдадорихоро ба ҳадди ақал расонида, устувории даромади бучети давлатро таъмин намоянд. Илова бар ин, барои ба таври баробар тақсим кардани андоз дар тамоми давраи андоз дар мамлакатҳои мазкур ба низоми пешпардохти андоз таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад [22].

Ба сифати воситаи таъмини иҷрои уҳдадорихои андозӣ кафолати бонкӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Воситаи мазкур дар назар дорад, ки бонк маблағи муайяно ба мақомоти андоз дар сурати аз ҷониби андозсупоранда иҷро накардани уҳдадорихои худ пардохт мекунад. Таҷрибаи мазкур, аз ҷумла, дар мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо ба таври васеъ паҳн шудааст. Дар ин ҷо кафолати бонкӣ ҳамчун роҳи бозътимоди ҳифзи манфиатҳои давлат доништа мешавад [8].

Замонат, ки дар он масъулияти иҷрои уҳдадорихои андози андозсупорандаро шахси сеюм ба дӯш мегирад, дар таҷрибаи байналмилалӣ низ истифода мешавад. Масалан, дар баъзе мамлакатҳо (Канада, Австралия ва ғайра) агар ширкат қарзи андоз дошта бошад, замонат аз роҳбарони ширкат ё шарикони онҳо талаб карда мешавад [15].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар мамлакатҳои гуногун вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат, сохтори сиёсӣ ва мукаммалии низоми ҳукукии он фарқ мекунад. Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои дорои даромади баланд, чун қоида, заминаи бештар инкишофёфта ва муфассалтари меъёрие ба мушоиҳида мерасад, ки доираи васеи восита ва механизмҳои таъмин, ба монанди гарав, замонат, кафолати бонкӣ, ҷарима ё ғоизҳоро пешбинӣ менамояд. Дар баробари ин, ба ҳавасмандгардонии иҷрои ихтиёрии уҳдадорихо оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ тавассути имтиёзҳои андозӣ, инчунин ба таҳия ва рушди механизмҳои самараноки пешазсудии баҳсу муноқишаҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Дар мамлакатҳои дорои даромади аз сатҳи миёна баланд, дар қатори усулҳои анъанавӣ таъмин, интишори ҳарчи бештарро воситаҳои муосири рақамӣ, ба монанди кафолатҳои электронии бонкӣ ва низоми нигоҳдории автоматии маблағҳо аз суратҳисобҳои қарздорон пайдо мекунад. Дар ин ҷо таваҷҷуҳ ба баланд бардоштани шаффофияти маъмурикунонии андоз ва содагардонии тартиби иҷрои уҳдадорихои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ карда мешавад. Дар айни замон, дар мамлакатҳои дорои даромади аз сатҳи миёна паст танзими ҳукукии таъмини иҷрои уҳдадорихои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ хусусияти пароканда дошта, аз самаранокии нокифояи механизмҳои ситониши маҷбурӣ ранҷ мебарад [4].

Дар давлатҳои дорои даромади паст ба сифати усули таъмини иҷрои уҳдадорихои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, чун қоида, гарави амволи қарздор ба ҳисоб меравад, аммо воситаи мазкур дар робита ба сатҳи пасти рушди ниҳодҳои моликият ва мушкilot дар арзёбии арзишии бозори дороиҳо на ҳамеша ба таври самаранок ва қаноатбахш амал мекунад. Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои дорои даромади паст аҳамияти калонро тақмили низоми маъмурикунонии андоз, таҳкими нерӯи кадрӣ мақомоти андоз, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги андозии аҳоли тавассути фаҳмондадихӣ оид ба ҳукуку уҳдадорихои онҳо пайдо мекунад.

Дар баробари ин, сарфи назар аз сатҳи рушди иқтисодӣ ҳамчун омили калидии самаранокии танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорихои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мувофиқати он ба принципҳои адолат, мутаносибӣ ва пешгӯишавандагӣ маҳсуб мешавад. Татбиқи ғайри асосноки табириҳои таъминкунандае, ки ба маблағи қарздории андозӣ номутаносиб аст, метавонад боиси вайроншавии ҳукуқҳо ва

манфиатҳои конунии андозсупорандагон гардида, ба фазои сармоягзӯорӣ дар мамлакат таъсири манфӣ расонад.

Ҳамчун ҷанбаи муҳими самаранокии танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ инчунин мавҷуд будани механизмҳои самарабахши ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои андозсупорандагон зимни татбиқи тадбирҳои таъминкунанда мебошад. Андозсупорандагон бояд барои шикоят бурдан аз болои қарорҳои мақомоти андоз дар бораи татбиқи гарав, замонат ё кафолати бонкӣ ба тартиби маъмурӣ ё судӣ имконият дошта бошанд. Дар баробари ин, баррасии ғаврии шикоятҳо ва баровардани ҳалномаҳои одилонаро таъмин кардан зарур мебошад.

Дар шароити муосир ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ё усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аҳамият пайдо кардааст. Дар ин росто, табодули иттилоот миёни мақомоти андози мамлакатҳои гуногун, расонидани кумаки дучонибаи ҳуқуқи зимни ситонидани қарздорӣҳои андозӣ, инчунин таҳия ва татбиқи муносибатҳои ҳамгун кардашуда нисбат ба татбиқи тадбирҳои таъминкунанда ба баланд шудани самаранокии мубориза бо саркашӣ аз иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, таъмини шароити баробари рақобат барои тичорат мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз низоми мураккаб ва бисёрҷанба иборат буда, самаранокии он аз омилҳои зиёд, аз ҷумла рушди иқтисодии давлат, вазъи низоми ҳукукии он, сифати маъмурияти андозӣ ва сатҳи ҳамкориҳои байналмилалӣ он вобаста мебошад.

Фарқиятҳо вобаста ба назардошти сатҳи рушди инсонӣ бо назардошти асосҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд: рушди хеле баланд; рушди баланд; рушди миёна; рушди паст

Танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ вобаста ба сатҳи рушди иқтисодии давлат ва сатҳи бадастомадаи рушди инсонӣ ба таври назаррас фарқ карда, омилҳои мазкур ба авлавиятҳои сиёсати давалат, захираҳои дастрас ва механизмҳои истифодашаванда таъсири бевосита мерасонанд.

Давлатҳое, ки сатҳи хеле баланди рушди инсонӣ ва даромади баландро доранд, чун қоида, дорои низоми мукаммали ҳукукии меъёрӣ, маъмурияти самарабахши андозӣ ва сатҳи баланди фарҳанги андозӣ мебошанд. Дар ин мамлакатҳо таъкиди асосӣ ба тадбирҳои пешгирикунанда, ба мисли кори фаҳмондадиҳӣ, содагардонии қонунгузорӣҳои андозӣ ва рушди хизматрасониҳои электронӣ карда шуда, дар ҳолати қонуншиканиҳо муҷозоти ҷаримаӣ, ғоизҳо ва дар ҳолатҳои ниҳой ҳабси дороиҳо татбиқ карда мешаванд.

Давлатҳои дорои сатҳи баланд ва аз миёна баланди рушди инсонӣ ва даромади аз миёна баланд якҷоякунӣ тадбирҳои пешгирикунанда ва маҷбуриро истифода карда, ба ғайр аз ҷаримаҳо ва ғоизҳо, чунин усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ, ба монанди гарави амвол, замонат ва кафолати бонкӣ татбиқ карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки чунин мамлакатҳо рушди назорат ва аудити андоз нақши калон мебозад.

Давлатҳои дорои сатҳи миёнаи рушди инсонӣ ва даромади аз миёна пасттар бо захираҳои маҳдуд ва низоми камтар рушдфтои ҳуқуқӣ рӯбарӯ шуда, дар онҳо тадбирҳои маҷбурий, ба монанди ҳабси амвол ва муваққатан қатъ кардани фаъолият назар ба тадбирҳои пешгирикунанда бештар истифода мешаванд. Дар мамлакатҳои мазкур аксар вақт мушкilotи марбут ба саркашӣ аз пардохти андозҳо ва коррупсия дар мақомоти андоз ба назар мерасанд.

Давлатҳои дорои сатҳи пасти рушди инсонӣ ва даромади паст, чун қоида, дорои маъмурикунонии заифи андозӣ ва сатҳи пастии интизоми андозӣ мебошанд. Усулҳои таъмини

ичрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ бо чунин тадбирҳои заминавӣ, ба монанди ҷаримаҳо ва ғоизҳо маҳдуд мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар чунин мамлакатҳо самаранокии танзими ҳукукии уҳдадориҳои андозӣ бо норасоии захираҳо, норасоии ниҳодҳо дар коррупсия дар миёни кормандони мақомоти андоз коҳиш меёбад [2].

Танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ вобаста ба сатҳи рушди иқтисодии мамлакат ва мукаммалии ниҳодҳои он ба таври назаррас фарқ мекунад. Дар мамлактаҳои дорои сатҳи баланди даромад, ки бо низоми рушдкардаи ҳукукӣ ва ниҳодҳои қавӣ тавсиф мешаванд, таъкиди асосӣ ба тадбирҳои пешгирикунанда ва ҳавасмандгардонии пардохти ихтиёрии андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ карда мешавад. Дар мамлакатҳои дорои низоми пешрафтаи институтсионалӣ ва даромади баланд, чун қоида, доираи васеи восита ва механизмҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, аз ҷумла кафолатҳои бонкӣ, гавари амвол, суғуртаи масъулият ва замонат истифода мешаванд. Технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои автоматикунонии маъмурикунонии андоз, муносибати ба хавф нигаронидашуда ҳангоми санҷишҳо ва табдирҳо оид ба баланд бардоштани саводнокии андозии аҳоли истифода мешаванд. Муҷозот барои вайронкунии қонунгузории андоз, чун қоида, шадид буда, ба тариқи тафриқавӣ бо назардошти вазнинии қонуншиканӣ ва ҳолатҳои парванда татбиқ карда мешаванд.

Дар мамлакатҳои дар ҳолати иқтисоди гузариш қароргирифта, ки дар онҳо ниҳодҳо дар марҳилаи ташакул ва рушд қарор доранд, гуногуннавьии муносибатҳо ба мавзӯи мазкур ба мушоҳида мерасад. Дар қатори унсурҳои барои мамлактаҳои мутараққӣ хос тадбирҳои таъминкунанда, ба монанди гавари амвол, замонат ва кафолати бонкӣ истифода мешаванд. Мақомоти андоз дорои ваколатҳои васеъ оид ба ситонидани маҷбурии қарздории андозӣ мебошанд.

Дар давлатҳои худкома, сарфи назар аз сатҳи даромад, муносибати фискалӣ бартарӣ дошта, танзими ҳукукии уҳдадориҳои андозӣ ба таъмини ҳадди аксари воридот ба буҷети давлатӣ, аксар вақт бар зарари ҳукуқҳои андозсупорандагон равона карда шудааст. Дар чунин давлатҳо чораҳои шадиди ситонидани андоз, инчунин масъулияти ҷиноӣ барои ҷиноятҳои марбут ба андоз ба таври васеъ татбиқ карда шуда, дар айни замон, истиқлолияти низоми судӣ ва самаранокии механизмҳои ҷимояи ҳукуку манфиатҳои андозсупорандагон, чун қоида, маҳдуд мебошанд. Дар мамлакатҳои дорои сатҳи пасти даромад ва ниҳодҳои заиф мушкilotи саркашӣ аз пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мубрам ба ҳисоб рафта, танзими ҳукукии он аксар вақт бо ғайрисамаранокӣ ва коррупсия тавсиф мешавад, ки ин таъмини роияи қонунгузории андозро душвор мегардонад.

Бо назардошти таснифоти минтақавӣ-таърихӣ (давлатҳои ҷаҳони аввал – капиталистӣ – ШМА, давлатҳои ҷаҳони дуюм – сотсиалистӣ – Хитой, давлатҳои ҷаҳони сеюм – рушдбанда – Нигерия) танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар ҳар як мамлакат вобаста ба рушд ва низоми иҷтимоӣ сиёсии он фарқ мекунад. Масалан, дар мамлакатҳои дорои даромади баланд, ба монанди ШМА, низоми катъӣ ва механизмҳои бозаргонии ситонидани маҷбурии андоз бартарӣ доранд. Дар ин мамлакат низоми андоз ба роияи ихтиёрӣ аз ҷониби андозсупорандагон нигаронида шудааст, аммо, дар айни замон, низоми мазкур бо доираи васеи чораҳои маҷбуран ситонидани андоз, аз ҷумла ҳабси амвол, суратҳисобҳои бонкӣ ва ҳатто масъулияти ҷиноӣ барои саркашӣ аз пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ таъмин карда шудааст [19].

Дар мамлакатҳои бо сиёсати дар амсилаи сотсиалистӣ асосёфта, ба монанди Ҷумҳурии Халқии Чин, дар таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ давлат нақши ғайриҷаҳидонаро бозида,

барои ин ҳам ҳавасмандгардониҳои иқтисодӣ, ҳам чораҳои маъмурӣ, аз ҷумла назорати ҷиддии амалиётҳои молиявӣ ва назорати пурзӯри андоз истифода мешаванд [10].

Дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, ба монанди Нигерия, мушкилоти асосӣ дар иҷрои уҳдадориҳои андозӣ душвории ҷамъоварии андозҳо аз сабаби заифии ниҳодҳо, фарҳанги пасти андозсупорандагон ва коррупсия дар миёни кормандони мақомоти андози ин мамлакат маҳсуб мешаванд. Давлати мазкур дар татбиқи чораҳои самарабахши маҷбуран ситонидани андоз бо мушкилоти гуногун рӯбарӯ мешавад, ки ин боиси ҳиссаи баланди саркашӣ аз пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, маҳдудияти захираҳои буҷетӣ мегардад.

Таснифоти Бонки Ҷаҳонӣ бо назардошти даромади миллӣ барои саҳми аҳоли дар танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ вобаста аз сатҳи рушди иқтисодӣ, ки аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ дар асоси даромади маҷмӯии миллӣ (ДММ) барои ҳар як сари аҳоли муайян карда мешавад, ба таври назаррас фарқ мекунад. Бояд қайд кард, ки таснифи Бонки умумиҷаҳонӣ, ки дар ДММ барои ҳар як сари аҳоли асос ёфтааст, имкон медиҳад ҷаҳор гурӯҳи мамлакатҳо: дорои сатҳи баланд, аз миёна баланд, аз миёна паст ва пасти даромад фарқгузори карда шаванд. Дар ҳар якеи ин гурӯҳҳои мамлакатҳо муносибатҳо ва усулҳои худӣ ҷиҳати таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ татбиқ мешаванд, ки хусусиятҳои сохтори иқтисодӣ, муҳити институтсионалӣ ва фарҳанги андозии онҳоро инъикос мекунанд.

Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои дорои даромади баланд ба монанди Швейтсария ва Ҷопон, чун қоида, низомҳои рушдкарда ва самарабахши маъмурикунонии андозӣ амал карда, дар доираи онҳо таъкиди асосӣ ба риояи ихтиёроии қонунгузории андоз карда мешавад. Ба ин аз бисёр ҷиҳат сатҳи баланди фарҳанги андозӣ, шафоффияти низоми андоз ва механизмҳои самарабахши назорати пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мусоидат мекунад. Дар давлатҳои мазкур ба сифати усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба таври васеъ ғарави амвол, замонат, кафолатҳои бонкӣ ва восита ва механизмҳои дигаре, ки аз ҷониби қонунгузории маданияи онҳо пешбинӣ шудаанд, мавриди истифода қарор доранд [17].

Дар мамлактаҳои дорои сатҳи аз миёна баланди даромад, ба монанди Ҳиндустон, дар танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ манзараи мураккабтаре ба мушоҳида мерасад. Дар мамлақати мазкур, дар қатори истифодаи усулҳои анъанавии таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, аз қабилӣ: замонат ва ғарави амвол, дар амалияи андозӣ чораҳои махсусе метавонанд истифода шаванд, ки ба баланд бардоштани ҷамъоварии андозҳо нигаронида шудаанд. Ба чунин чораҳо, масалан, баҳси амвол, бастанӣ суратҳисобҳои бонкии андозсупорандагон ва маҳдудиятҳои дигаре, ки бо қонунгузории андоз пешбинӣ шудаанд, мансуб мебошанд [17].

Дар мамлакатҳои дорои сатҳи миёна ва аз миёна пасти даромад, ба монанди Тоҷикистон, танзими ҳукукии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ бо як қатор мушкилоти хос, аз ҷумла бо захираҳои маҳдуд, заифии ниҳодҳо ва сатҳи баланди иқтисоди ғайрирасмӣ рӯбарӯ мешаванд [17].

Бар хилофи мамлакатҳои дорои сатҳи баланди даромад, ки дар он замонат ва кафолатҳои бонкӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, дар мамлакатҳои дорои сатҳи паст ва миёнаи даромад, ба монанди Тоҷикистон, татбиқи ғоизҳо барои ба таъхир андохтани пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ё ғарави амвол паҳн шудаанд. Ғарави амвол ба мақомоти андоз имкон медиҳад ба дороиҳои қарздор дар ҳолати иҷро накардани уҳдадориҳои андозӣ дастрасӣ пайдо

кунад. Фоизхое, ки барои ба таъхир афтодани пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ҳисоб карда мешаванд, пардохти сарвактии онҳоро барои андозсупоранда таҳриқ медиҳад.

Гаравҳои андоз дар Штатҳои Муттаҳидаи Америка васеъ паҳн шуда, ин ба мақомоти андоз ҳуқуқи афзалиятноки қонун гардондани талабҳои худро аз молу мулк андозсупоранда фароҳам меорад. Инчунин ҳаби суратҳисобҳои бонкӣ ва фурӯши амволи қарздор ҳамчун воситаҳои ситонидани маҷбурии қарзҳои андоз аз ҷониби мақомоти андози ин мамалакат низ ғаёлона истифода мешаванд [18].

Усулҳои таъмини риояи уҳдадорӣҳои андозӣ дар мамлакатҳои дорои иқтисодҳои гузариш, аз қабili мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ, пас аз пошхӯрии лагери сотсиалистӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ таҳия ва ба онҳо мутобиқ карда шуданд. Дар ин мамлакатҳо аз ҷунин воситаҳо, ба монанди фоизҳо, ҷарима ва ғайра барои напардохтани саривактии андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, инчунин чораҳои маъмурии таъсиррасонӣ ба пардохтнакунандагон истифода мешаванд.

Ҳамин тавр, низоми таъмини самараноки иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ, тавре ки таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, бояд маҷмӯи тадбирҳои дар бар гирад, ки ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, муқозоти маъмурӣ ва механизмҳои ҳуқуқии ҳифзи манфиатҳои давлатро дар худ муттаҳид ва ҳамгиро месозад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи саводнокии андози аҳоли ва рушди фарҳанги андозбандӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини самараноки иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар як қатор давлатҳои ҷаҳон, ба ғайр аз усулҳои дар боло зикргардидаи таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, механизмҳои махсусе истифода мешаванд, ки ба намудҳои алоҳидаи андоз ё категорияҳои алоҳидаи андозсупорандагон нигаронида шудаанд. Ҳамин тавр, дар Австралия низоми нигоҳдории андоз дар манбаъи пардохт амал мекунад, ки нисбат ба даромадҳои ғайррезидентҳо ва баъзе намудҳои даромадҳои резидентҳо татбиқ карда шуда, ин ба давлат имкон медиҳад гирифтани андозҳоро аз даромадҳое, ки пайгирӣ ё ситонидани он минбаъд душворӣ эҷод мекунад, қафолат диҳад.

Низомҳои электронии эълумия ва пардохти андоз дар баъзе мамлакатҳо, аз қабili Шветсия ва Дания, ғаёлона истифода мешаванд. Ин раванди иҷрои уҳдадорӣҳои андозро ба таври назаррас осон гардониди, эҳтимолияти ҳатогӣҳо ва қонуншиканиҳоро аз ҷониби андозсупорандагон ва кормандони мақомоти андоз пешгирӣ менамояд. Дар ин мамлакатҳо барои мубориза бо саркашӣ аз андоз дар миқёси байналмилалӣ низоми мукаммали табодули иттилооти андозӣ бо дигар давлатҳо амал мекунад, ки ин имкон медиҳад аз қонуншиканиҳо самаранок пешгирӣ карда шавад [20].

Дар мамлакатҳои қитъаи Амрикои Лотинӣ, ки дар он ҷо сатҳи иқтисоди соягӣ хеле баланд мебошад, барои назорати уҳдадорӣҳои андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ тадбирҳои махсус, аз қабili додани ҳатмии ҳисобнома-фактураҳои электронӣ ва истифодаи техникаи назолратӣ-ҳазинавӣ бо интиқоли иттилоот ба мақомоти андоз дар речаи вақти воқеӣ истифода мешаванд. Ҷунин тадбирҳо ба қоҳиш додани имкониятҳои саркашӣ аз пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ба баланд бардоштани шаффофияти ғаёлияти соҳибқорӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамин тавр, таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, барои танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳо оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ восита ва муносибатҳои гуногун истифода мешаванд, ки дар миёнашон ба инҳо ишора кардан мумкин аст:

1. *Сода ва осонгардонии низом ва тартиби андоз* – аксарияти мамлакатҳо ба содагардонии эълумияҳои андозӣ ва тартиби худ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ рӯ оварда, онҳоро барои андозсупорандагон ғаҳмотар ва дастрастар мегардонанд. Ҷунин

Мавриди зикр аст, ки дар ҳукуки Англия-Амрико гурӯҳбандии низомноки уҳдадориҳо вучуд надорад. Аз ҷумла, ин ба вучуд надоштани қонунгузорӣ дар ин низоми ҳуқуқие, ки принципҳои умумии тасниф намудани асосҳои пайдоиши уҳдадориҳоро танзим менамояд, вобаста мебошад. Гарчанде дар амал таснифоти муайяни уҳдадориҳо аз рӯи асоси пайдоиши онҳо истифода мешавад, яъне деликт, шартнома, нимашартнома ва асосҳои дигар.

Қонунгузориҳои муосири ШМА-ро зикр кардан ҷои аз аст, ки дар он усулҳои: ситонидан аз музди меҳнат, ғоизҳо ва шабеҳи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳабси суратҳисоби бонкӣ ва ҳабси молу мулк барои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои умумии ҳатмӣ татбиқ карда мешаванд.

Штатҳои Муттаҳида дорои таҷрибаи ҷолибе оид ба ситонидан аз музди меҳнати кормандон мебошанд. Мақомоти андози ИМА, дар сурати доштани маълумот дар бораи ҷои кори қарздор, ҳуқуқ дорад ба корфармои ӯ талабнома ирсол намояд. Корфармо вазифадор аст, ки қисми муайяни музди меҳнати қарздорро ба суратҳисоби пардохти андозҳо гузаронад. Илова бар ин, барои сари вақт пешниҳод накардани эълумияи андоз 0,5% ва барои пардохт накардани андозҳо боз 4,5% аз маблағи қарз ҳамчун ҷарима ситонида мешавад. Ҳаҷми ниҳии ҷарима метавонад то 47,5%-и маблағи асосӣ расад [18].

Бисёре аз коршиносон бар ин назаранд, ки чунин усули ситонидани андоз аз музди меҳнат дар мамлакатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, қобили татбиқ нест. Зеро афзоиши ҳаҷми ҷаримаҳо метавонад боиси муфлисшавии ширкатҳои хурду миёна, коҳиши ММД ва афзоиши бекорӣ гардад. Бо вучуди ин, ин усул метавонад ҳамчун як воситаи таъсирбахши қонунӣ барои таъмини интизом дар соҳаи андозбандӣ хизмат кунад. Таҳлили қонунгузориҳои андози Амрико нишон медиҳад, ки он дар байни мамлакатҳои хориҷӣ яке аз муваффақтаринҳо ба ҳисоб меравад [6, с. 10-24].

Дар баъзе мамлакатҳо қонунгузориҳои андоз ғоизҳоро пешбинӣ намекунад. Масалан, дар Аморати Муттаҳидаи Араб барои шаҳрвандоне, ки аз пардохти дигар пардохтҳои ҳатмӣ саркашӣ мекунанд, ҷазои «доми қарз» татбиқ мешавад. Ин ҷазо метавонад аз чанд моҳ то се соли зиндонро дар бар гирад. Маҳбус танҳо дар сурате аз зиндон озод мешавад, ки агар фонди хайрия ё худӣ ӯ тавонад қарзҳоро пардохт кунад. Ғайр аз ин, дар Аморати Муттаҳидаи Араб роҳи дигари озодӣ аз зиндон вучуд дорад - супоридани имтиҳон аз дониши Қуръон. Бояд қайд кард, ки сарвари давлат дар Аморати Муттаҳидаи Араб бахшидани қарзҳоро ба ҳамаи шаҳрвандон амалӣ мекунад. Сарвари АМА ин иқдомро дар мамлакат ду маротиба роҳандозӣ кардааст, ки ин ба беҳтар шудани вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат кардааст [21].

Дар Шоҳигарии Таиланд, қонунгузориҳои андоз амалияи ҷолибе дорад, ки тибқи он, танҳо соҳибкори ҷиддӣ, ки гардиши ғоидаи софи он на камтар аз 10,000 доллари амрикоӣ дар як солро ташкил медиҳад, ба андозаи 15% андозбандӣ мешавад. Агар ғоида ба 33,000 доллари амрикоӣ расад, пас андоз 20% хоҳад буд. Барои шаҳрвандон-соҳибкорони оддӣ, онҳо аз пардохти ҳар гуна ҳақпулиҳо озод мебошанд. Ин сиёсати андоз дар Таиланд кӯшиш мекунад, ки соҳибкории хурдро дастгирӣ кунад, зеро бовар доранд, ки шаҳрвандон метавонанд бо ин роҳ аз ҳисоби сайёҳони хориҷӣ маблағи кофӣ ба даст оранд. Аммо, паҳлуи дигари ин ҳолат, ба монанди мавҷуд набудани синни ба нафақа баромадан, боиси паст шудани сатҳи зиндагии иҷтимоии шаҳрвандони ин мамлакат гардидааст [25].

Низоми андозбандии Швейтсария як падидаи беназир аст, ки бар эътимод ва декларатсияи шахсии андозсупорандагон асос ёфтааст. Тибқи қонунгузориҳои андози ин мамлакат, ҳар як шахс вазифадор аст, ки маълумоти дақиқ ва саривақтиро дар бораи дороиҳояш ба мақомоти андоз пешниҳод кунад. Дар Швейтсария барои риоя накардани қонунҳои андоз ҷазоҳои хеле сахт пешбинӣ шудаанд. Агар шахс аз пардохти андоз саркашӣ кунад ё кӯшиши пинҳон кардани

даромади худро намояд, ба ӯ чарима ба маротиб бештар аз маблағи пинҳоншуда таҳмил мегардад ва ин кирдор ҳамчун ҳукуквайронкунии маъмурӣ арзёбӣ мешавад. Бо вучуди ин, ҳукумати Швейтсария пайваста қонунгузори андозиро тақмил дода, дар самти пардохти саривақтии андозҳо яке аз пешсафон дар ҷаҳон ба шумор меравад. Ҳукумат ҳамасола барои ташвиқи шаҳрвандон ба пардохти пурра ва саривақтии андозҳо талош мекунад, зеро ин омил барои таъмини сатҳи баланди зиндагии иҷтимоии онҳо муҳим аст [24]. Ҳамин тариқ, қонунгузори Швейтсария дар бораи тарбияи ҳукуқии шаҳрвандон дар соҳаи андозбандӣ ғамхорӣ зоҳир намуда, сиёсати босаводона ва босалоҳиятро дар соҳаи мазкур таъмин намудааст.

Дар давлати Индонезия андозсупорандагон барои содиқона пардохтани андоз ва дигар пардохтҳои умумии ҳатмӣ ҳавасманд карда мешаванд, зеро медонанд, ки онҳо бо шаҳодатномаҳои ғажрӣ мукофотонида шуда, дорои таърихи хуби андоз мешаванд. Барои ҳар як соҳибкори Индонезия мақоми баланди андозии ӯ дар соҳаи соҳибкорӣ ва тижорат муҳим аст. Мисоли дигари ҳавасмандгардонӣ Дар Дания низ барои ҳавасмандгардонии шаҳрвандоне, ки қонунро риоя намуда, андозҳо ва пардохтҳои ҳатмиро пурра ва сари вақт месупоранд, ҷораҳо пешбинӣ шудаанд. Шохигарии Дания ба чунин шаҳрвандон имтиёзҳо дода, онҳоро аз пардохти қисми ғоизҳо озод мекунад [26].

Дар аксари мамлакатҳо барои сари вақт пардохт накардани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ғоизҳо ҳисоб карда мешаванд [11, с. 117-119].

Муҳим аст, ки ниҳоди иҷроӣ уҳдадориҳо оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ҳамчун як модели ҳуқуқӣ дар қонунгузори андоз дар мамлакатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Беларус ва Қазоқистон низ истифода мешавад. Бо вучуди ин, дар Кодекси андози Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тафовутҳо мавҷуданд [7]. Аз ҷумла, ду усули таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ - замонат ва ҳабси молу мулк дар он пешбинӣ нашудаанд. Замонат дар Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи танзими гумрукӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» (аз 26 декабри соли 2017, № 123-VI ЗРК, моддаи 100) ва ҳабс дар Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи истехсолоти иҷро ва мақоми иҷрочиёни судӣ» (аз 2 апрели соли 2010, № 261-IV, моддаи 62) танзим карда мешаванд.

Дар навбати худ, дар қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [7], Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Беларус, қонунгузори Россия муқаррароти комилан шабеҳи қонунгузорӣ [14] мавҷуданд. Масалан, дар Кодекси андози Ҷумҳурии Қазоқистон ва Кодекси андози Ҷумҳурии Беларус, якчанд механизмҳои таъмини иҷроӣ уҳдадориҳои андозӣ мавҷуданд. Ин механизмҳо шомили ғоизҳо (моддаҳои 116, 117 Кодекси Қазоқистон ва моддаҳои 49, 52 Кодекси Беларус), гарави молу мулк (моддаи 52 Кодекси Қазоқистон ва моддаи 50 Кодекси Беларус), замонат (моддаи 59 Кодекси Беларус), кафолати бонкӣ (моддаи 53 Кодекси Қазоқистон ва моддаи 60 Кодекси Беларус), боздоштани муомилот аз рӯи суратҳисобҳои бонкӣ (моддаи 118 Кодекси Қазоқистон ва моддаи 53 Кодекси Беларус) ва ҳабси молу мулк (моддаи 57 Кодекси Беларус) мебошанд.

Барои муқоиса, дар қонунгузори андози Ҷумҳурии Қирғизистон [12], масъалаи таъмини иҷроӣ уҳдадориҳо ба таври дигар ҳал шудааст. Дар ин мамлакат, механизмҳои таъмини иҷроӣ уҳдадориҳо, ба монанди кафолати бонкӣ, ғоизҳо, депозити андозсупоранда ва ситонидани қарзҳои андоз бо истифода аз маблағҳои пули нақд, инчунин маблағҳо аз суратҳисобҳои андозсупоранда ва шахсони сеюм (моддаи 70) татбиқ мешаванд. Аз ин рӯ, мавҷуд набудани механизмҳои замонат, гарав ва ҳабси молу мулки андозсупоранда муҳим аст, зеро дар ин ҳолат, депозити андозсупоранда ҳамчун ҷораи таъмини иҷроӣ уҳдадориҳо эътироф мешавад.

Ҷумҳурии Арманистон низ дорои амсилаи ниҳоди мавриди баррасӣ мебошад [13]. Аз ҷумла, усули асосии таъмини иҷроӣ уҳдадорӣҳои андозӣ ҳаби молу мулк андозсупоранда мебошад (моддаи 429). Ғайр аз он, ба сифати ҷораҳои таъминкунанда оид ба иҷроӣ уҳдадорӣҳои андозӣ, агар арзиши молу мулк нокифоя бошад ё татбиқи ҳаби молу мулк ғайривоксӣ бошад, метавонанд дар навбати аввал кафолати бонкӣ ва ташкилоти дигари суғуртавӣ ва қарзӣ; сониян, шартномаи гарав, сеюм, гузашт қардани ҳуқуқи талабнома аз ҷониби андозсупоранда (моддаи 436 Кодекси андози Ҷумҳурии Арманистон) татбиқ карда шаванд.

Минбаъд, тибқи қонунгузориҳои андози Ҷумҳурии Арманистон, ғоизҳо ҳамчун усули таъмини иҷроӣ уҳдадорӣҳои андозӣ эътироф намешаванд. Баръакс, онҳо ҳамчун ҷораи ҷавобгарӣ барои сари вақт ё баъд аз муҳлатҳои муқарраршуда напардохтани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ баррасӣ мешаванд (моддаи 4 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қайд қардан бамаврид аст, ки ҳар як мамлакати хориҷӣ дар самти намудҳои алоҳидаи усулҳои таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои умумии ҳатмӣ дорои низоми беназири худ буда, ҳар кадоми онҳо самаранокии ҳудро дошта, қабул ва татбиқи он метавонад барои ҳар як давлати дигар ғайриҷашмдошт бошад. Муҳаққиқон махсусан қонунгузориҳои андози Штатҳои Муттаҳидаи Амрико ва Швейтсарияро таъкид мекунанд, зеро онҳо аз ҷумлаи қонунгузориҳои муқаммал ва дар амал самаранок истифодашаванда ба шумор мераванд. Бо дарназардошти тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ, ҷанбаҳои муҳим ва камбудии қонунгузориҳои андози хориҷӣ, ҷалби таваҷҷуҳи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аҳамияти чунин таҳқиқот зарур аст, зеро таҷрибаи хориҷӣ метавонад дар қонунгузориҳои андози мамлакат ҳамчун як намунаи хуб хидмат кунад.

Ҳамин тариқ, баррасии таҷрибаи ҷаҳонии танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ оид ба пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ доираи васеи муносибатҳо ва воситаҳоеро нишон медиҳад, ки онҳоро дар мамлакатҳои гуногун бо назардошти хусусиятҳои онҳо мутобиқ қардонида шуда, мавриди истифода қарор додан мумкин аст. Танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷроӣ уҳдадорӣҳои андозӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ сатҳи рушд ва пешрафти иқтисодии давлат, вазъи низоми ҳуқуқӣ ва сиёсии онро инъикос мекунанд. Дар мамлакатҳои рушдқарда таъкид ба ҳавасмандгардонии иҷроӣ ихтиёрии уҳдадорӣҳо ва истифодаи воситаҳои муносири рақамӣ қарда мешавад, дар ҳоле ки дар мамлакатҳои дорои даромади паст таваҷҷуҳи асосӣ ба тақмили низоми маъмурикунонии андозӣ ва таҳкими ниҳодҳои моликият зоҳир қарда мешавад.

Дар Тоҷикистон, ба мисли мамлакатҳои дигари ИДМ-и дорои иқтисоди гузариш, қонунгузорӣ дар соҳаи маъмурикунонии андоз идома ёфта, дар ин самт тамоюл ба ҳамоҳангӣ ва мувофиқат бо стандартҳои байналмилалӣ ба мушоҳида мерасад. Дар ин росто, ҷиҳати баланд бардоштани самарабахшии танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷроӣ пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар мамлакатҳои дорои сатҳи паст ва миёнаи даромад зарур аст ниҳодҳои марбут ба андоз тақвият бахшида шуда, ихтисоси кадрҳо тақмил дода шуда, бо падидаҳои коррупсионӣ дар соҳа мубориза бурда шавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алу А. А. Влияние коррупции на налоговые поступления в развивающихся странах: случай Нигерии / А. А. Алу. – Абуджа: Университет Абуджи, 2020. – 180 с.
2. Анализ налоговых систем развивающихся стран: проблемы и решения / Под ред. А. В. Благих. – М.: Юрайт, 2020. – 340 с.
3. Бабатунде О. О. Налоговая культура и соблюдение налогового законодательства в Нигерии / О. О. Бабатунде. – Ибадан: Университет Ибадана, 2019. – 220 с.

4. Гаджиев Г.А. Налоговое право: учебник / Г.А. Гаджиев. – М.: Юрайт, 2011. – 304 с.
5. Дауда М. А. Проблемы сбора налогов в Нигерии: институциональный подход / М. А. Дауда. – Кано: Университет Байеро, 2021. – 200 с.
6. Каширина М.В., Колосова А.А. Особенности использования инструментов обеспечения обязанности по уплате налогов и других общих обязательных платежей // Российское предпринимательство. – 2017. – № 6. – 10-24 с.
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 № 1844 бо тағйирот ва иловаҳо дар ҳолати 15.04.2025 № 2161, ки аз 1 юни соли 2025 эътибор пайдо кардааст, боби 17.
8. Козлова Н. В. Банковская гарантия как способ обеспечения исполнения обязательств. – М.: Норма, 2017. – 250 с.
9. Козырин А. Н. Налоговое право зарубежных стран. – М.: Юстицинформ, 2017. – 416 с.
10. Ли, Цзянь. Налоговая система Китая: реформы и перспективы / Цзянь Ли. – Пекин: Издательство литературы на иностранных языках, 2012. – 320 с.
11. Матюшин А. В. Законодательство зарубежных стран о совершенствовании процедуры взыскания налоговой задолженности // Проблемы экономики и юридической практики. – 2009. – № 1. – С. 117-119 с.
12. Налоговый кодекс Кыргызской Республики от 17 октября 2008 г., № 230: ред. от 21.11.2019: [сайт] – URL: <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 22.01.2025).
13. Налоговый кодекс Республики Армения часть первая от 1 ноября 2016 г.: ред. от 23.09.2019: [сайт] – URL: <https://base.spinform.ku> (дата обращения: 20.02.2025).
14. Налоговый кодекс Республики Беларусь (Общая часть) от 19 декабря 2002 г., № 166-3: ред. от 30.12.2018: [сайт] – URL: <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 21.11.2024).
15. Новиков В. В. Международное налоговое право. – М.: Юстиция, 2022. – 480 с.
16. Олувасегун А. А. Коррупция в налоговых органах Нигерии и ее влияние на бюджетные ресурсы / А. А. Олувасегун. – Илорин: Университет Илорина, 2020. – 170 с.
17. ОЭСР. Налоговое администрирование: обзор лучших практик. – Париж: ОЭСР, 2019. – 150 с.
18. Петров П. П. Налогообложение в США: особенности и тенденции. – М.: Юнити-Дана, 2018. – 256 с.
19. Романовский М. В. Налоги и налогообложение. – М.: Юрайт, 2023. – 560 с.
20. Свенссон, Э. Цифровые трансформации налоговых служб: примеры Швеции и Дании / Э. Свенссон. – Уппсала: Уппсальский университет, 2021. – 185 с.
21. Халилов М.К. Правовая ответственность за уклонение от уплаты платежей в ОАЭ. – М.: Юрайт, 2023. – 288 с.
22. Соединенное Королевство: налоговая система. – М.: Деловой двор, 2019. – 288 с.
23. Франция: налоговая система. – М.: Деловой двор, 2020. – 304 с.
24. Шмид Х. Налоговая ответственность в Швейцарии: права и обязанности налогоплательщиков / Х. Шмид. – Санкт-Галлен: Dike Verlag, 2021. – 288 с.
25. Invest Thailand. Doing Business in Thailand 2023 / Invest Thailand. – Bangkok: Thailand Board of Investment, 2023. – 80 с.
26. Sari, R. N. (2020). The Role of Appreciation in Enhancing Taxpayer Morale. Bandung: Penerbit ITB, 180 p.

**МИРОВОЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕТОДОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ
ПО УПЛАТЕ НАЛОГОВ И ДРУГИХ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ**

ЗОИРХОНЗОДА ФАРОМУЗ ЗОИРХОН,

соискатель кафедры административного и финансового права
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003,
Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33.
Тел.: 900944445, E-mail: faromuz_1992_32@mail.ru

Мировой опыт правового регулирования способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей

Автор в своей статье рассматривает мировой опыт правового регулирования способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей. Подчеркивается, что мировой опыт правового регулирования способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей демонстрирует существование различных подходов, обусловленных особенностями национальных правовых систем, социально-экономическими условиями и возможностями, а также культурными особенностями. Зарубежные страны активно используют инструменты стимулирования своевременного и полного исполнения налоговых обязательств и других обязательных платежей, а также предотвращения уклонения от уплаты налогов. Проанализировано правовое регулирование способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей (залог, банковская гарантия, поручительство, проценты, штрафы и т.д.), налоговой задолженности, взыскания налогов, а также специальных механизмов, применяемых к отдельным видам налогов или категориям налогоплательщиков, в ряде стран мира. Сделан вывод о том, что правовое регулирование способов обеспечения исполнения налоговых обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей представляет собой сложную и многогранную систему, эффективность которой зависит от многих факторов, включая экономическое развитие государства, состояние его правовой системы, качество налогового администрирования и уровень международного сотрудничества.

Ключевые слова: мировой опыт, налогоплательщик, налоговые органы, правовое регулирование, способы обеспечения, исполнение обязательств, уплата налогов, обязательные платежи, налоговая задолженность, взыскание налогов, залог, банковская гарантия, поручительство, проценты, штраф.

**GLOBAL EXPERIENCE IN LEGAL REGULATION OF METHODS FOR ENSURING THE
FULFILLMENT OF OBLIGATIONS TO PAY TAXES AND OTHER MANDATORY
PAYMENTS**

ZOIRKHONZODA FAROMUZ ZOIRKHON,

Applicant (Postgraduate Researcher) of the Department of Administrative and Financial Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street, 33.
Tel.: +992 900944445, E-mail: faromuz_1992_32@mail.ru

The author reviews the world experience in legal regulation of methods for ensuring the fulfillment of obligations to pay taxes and other mandatory payments. It is emphasized that this global experience demonstrates the existence of various approaches, conditioned by the specifics of national legal systems, socio-economic conditions and capabilities, as well as cultural peculiarities. Foreign countries actively use tools to stimulate timely and full fulfillment of tax obligations and other mandatory payments, as well as to prevent tax evasion. It has been analyzed the legal regulation of methods for ensuring the fulfillment of obligations to pay taxes and other mandatory payments (pledge, bank guarantee, surety, interest, penalties, etc.), tax arrears, tax collection, as well as special mechanisms applied to specific types of taxes or categories of taxpayers in a number of countries worldwide. It is concluded that the legal regulation of methods for ensuring the fulfillment of tax obligations to pay taxes and other mandatory payments is a complex and multifaceted system, the effectiveness of which depends on many factors, including the economic development of the state, the state of its legal system, the quality of tax administration, and the level of international cooperation.

Keywords: world experience, taxpayer, tax authorities, legal regulation, security measures, fulfillment of obligations, tax payment, mandatory payments, tax arrears, tax collection, pledge, bank guarantee, surety, interest, penalty.

*Муқарриз: Рустамзода Ҷ. Ю., н.и.х, дотсент, мудири
кафедрои ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ВИДОВ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

МИРЗОЕВ ПАРВИЗ ИСРОИЛОВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского и
экономического права юридического факультета

Академии государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан, 735360, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33

Тел.: (+992) 93 469 77 71, E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

РАХИМЗОДА НАДЖИБУЛЛО,

старший специалист управление науки и инновации Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан, 735360, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33

Тел.: (+992) 93 871 88 88, E-mail: najib_9393_111@mail.ru

В данной статье авторы анализируют виды инвестиционной деятельности в рамках инвестиционного законодательства Республики Таджикистан. На основе изучения различных форм инвестиционной деятельности авторы стремятся оценить эффективность каждой из них с точки зрения достижения положительного результата. В статье раскрывается сущность понятия «инвестиции» с позиций гражданского права, предпринимательского права и экономических наук, а также обосновывается его многогранность и значение для правового регулирования.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, прямые инвестиции, система законодательства, законодательство Республики Таджикистан, свободные экономические зоны, приватизация, интеллектуальная собственность.

Инвестиционная деятельность является ключевым фактором устойчивого экономического развития, обеспечивая привлечение капитала, модернизации инфраструктуры и повышение уровня жизни населения. Правовое регулирование инвестиционной деятельности осуществляется посредством комплекса нормативных правовых актов, центральное место среди которых занимает Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» [1.] от 13 мая 2015 года, № 2173.

Настоящая статья посвящена анализу видов инвестиционной деятельности и их правового режима в соответствии с законодательством РТ, с акцентом на гарантии прав инвестора, формы инвестирования и установление законодательные ограничения.

Стремительный взлет экономики неразрывно связан с мощной импульсивной инвестиционной активностью, переход к инновационному курсу развития вносит этот фактор первостепенной важностью, как бы зажигая новый маяк прогресса.

Решение проблемы интенсификации инвестиционных процессов зависит от многих обстоятельств и предполагает осуществление различных по содержанию мер. В их числе важное место занимают правовые аспекты инвестирования, совершенствование правовой регламентации инвестиционной деятельности, что, в свою очередь, обуславливает необходимость системного и комплексного изучения процесса инвестирования как экономико-правового явления, его сущности и социально-экономической значимости, общих свойств и особенностей, порождаемых *многообразием сфер инвестирования и видов инвестиционной деятельности*, конкретизации базовых, исходных понятий в данной области правового

регулирования, многие из которых не отвечают требованиям определённости и системности [2. с. 87].

Инвестиционная деятельность как совокупность правовых действий направленные для взаимного получения материальных и нематериальных благ от инвестирования или капиталовложения субъектов, вовлечённых в определённый вид инвестиционной деятельности.

Данное определение должно охватывать разновидность инвестиционной деятельности, но с учетом существующих разных видов инвестирования сложно будет ограничиваться в рамках изложенного понятия.

Понятие инвестиции, по сущности, являясь многогранным понятием, изучается многими правовыми отраслями, в том числе гражданским и предпринимательским правом. Наряду с этим, пристальное внимание к понятию «инвестиции» наблюдается и со стороны экономических наук. Поэтому «следует отметить, что определение сущности понятия «инвестиции» играет важнейшую роль в осмыслении инвестиционной деятельности, а, следовательно, и в его правовом регулировании» [3. с.100].

В зависимости от этого инвестиции бывают прямые, портфельные и интеллектуальные. Исходя из того, кто вкладывает этот капитал, инвестиции подразделяются на государственные, частные и совместные.

По мнению Бозорова Р.Б., прямыми инвестициями непосредственно связана перспектива развития экономики государства. Они направляются непосредственно в производство. И основные рычаги управления производством находятся в руках инвестора, который вкладывает инвестиции в это дело. Инвестор в прямых инвестициях всегда является активным. Он полностью может контролировать ход реализации инвестиции и в конечном итоге - получение прибыли [4. с.38].

М. Каменский к специфическим особенностям прямых инвестиций относит следующие: во-первых, при прямых зарубежных инвестициях инвесторы, как правило, лишаются возможности быстрого ухода с рынка; во-вторых, большая степень риска и большая сумма, чем при портфельных инвестициях; и, в-третьих, более высокий срок капиталовложений, они более предпочтительны для стран импортеров иностранного капитала» [5. с.19].

Для нас более предпочтительное мнение Бозорова Р.Б. касательно того, что прямые инвестиции по законодательству об инвестициях РТ и Концепции государственной политики привлечения и защиты инвестиций Республики Таджикистан и вообще политик государства в сфере инвестиции совпадают с точки зрения привлечения и формирования инвестиционного фонда в Таджикистане. Прямые инвестиции являются эффективными, так как инвестор имеет возможность контролировать процесс инвестиционной деятельности в любой период активности капиталовложения.

Относительно портфельной инвестиции то в данном случае позиция С.П. Мороз сходит к тому, что данный вид инвестиции она относит к дополнительному виду инвестиционной деятельности, что это утверждение вызывает сомнение [6. с. 56]. В юридической литературе портфельная инвестиция отмечается следующим образом «при портфельном инвестировании ценные бумаги служат, главным образом, инструментом формирования инвестором портфеля ценных бумаг» [7. с. 13].

Инвестиционная деятельность, согласно статье 1 нового инвестиционного законодательства, определяется как «Совокупность действий инвестора в соответствии с настоящим законом и иными нормативно-правовыми актами Республики Таджикистан, связанных с использованием капитала, включая процесс инвестирования, который охватывает стадии разработки, реализации и управления инвестиционными проектами».

Под инвестициями понимается «денежные средства, материальные и нематериальные активы, финансовые, имущественные и любые другие виды активов, которые направляются в объекты деятельности с целью получения прибыли, иной полезной отдачи или обеспечения процесса исполнения государственных обязательств». Инвестиционное законодательство создает правовую основу для отечественных и иностранных инвесторов, а также предоставляя гарантии защиты их прав. Законодательство об инвестициях классифицирует инвестиционную деятельность через призму видов инвестиции, форм их осуществления и объектов вложения капитала.

Основные виды инвестиционной деятельности можно выделить следующим образом:

- **Прямые инвестиции.** Законодательство об инвестициях, прямые инвестиции включают владение или приобретение не менее 10% доли в уставном капитале коммерческой организации, созданной или создаваемой в Таджикистане, а также вложение капитала в основные фонды филиала иностранного юридического лица. Прямые инвестиции является наиболее распространённой формой, так как они обеспечивают инвестору контроль над объектом инвестирования. Примером может служить создание совместных предприятий или покупка акций крупных промышленных компаний.

- **Долгосрочные инвестиции.** Закон определяет долгосрочные инвестиции как вложения капитала в проекты длительность более 10 лет. Такие инвестиции часто направлены на стратегически важные отрасли, такие как энергетика, транспорт или сельское хозяйство, и сопровождаются дополнительными правовыми гарантиями, включая стабильность условий в течение 10 лет после изменения законодательства (статья 8).

- **Реинвестирование.** Реинвестирование предполагает использование доходов или прибыли, полученных от инвестиционной деятельности в Таджикистане, для дальнейших вложений в предпринимательскую деятельность. Этот вид инвестиций стимулирует устойчивое развитие экономики, так как инвесторы, уже получившие прибыль, продолжают вкладывать средства в местные проекты. Закон гарантирует реинвесторам те же правовые защиты и льготы, что и другим инвесторам (статья 18).

- **Инвестиции в свободных экономических зонах (СЭЗ).** Статья 20 данного законодательства указывает, что инвестиции в СЭЗ регулируются специальным законодательством, которое предоставляет дополнительные налоговые и таможенные льготы. СЭЗ в Таджикистане таковы: Дангара, Пяндж, Куляб и другие, созданные для привлечения капитала в приоритетные отрасли, включая производство и переработку. Инвесторы СЭЗ получают упрощённый доступ к инфраструктуре и административным услугам.

- **Инвестиции через концессионные договоры.** В соответствии со статьей 19 Закон Республики Таджикистан «О концессиях», инвесторы могут вкладывать капитал в концессионные объекты, такие как инфраструктурные проекты (дороги, электростанции). Концессионные договоры предусматривают передачу права использования государственной собственности инвестору на определенный срок с последующим возвратом или выкупом.

- **Законодательство предусматривает инвестиции в приватизацию государственной собственности.** Данный вид инвестиций предоставляет инвесторам права участвовать в приватизации путём приобретения государственной собственности или долей в приватизируемых организациях. Данный вид инвестиционной деятельности регулируется Законом РТ «О приватизации государственной собственности» и направлено на привлечение частного капитала в государственные активы.

- **Инвестиции в интеллектуальную собственность и нематериальные активы.** Статья 3 инвестиционного законодательства допускает вложение капитала в интеллектуальную собственность, имущественные и неимущественные права. Данный вид инвестиций становится все более актуальным в условиях цифровизации экономики, например, при создании IT – компаний или разработке программного обеспечения.

Итак, правовое регулирования инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан отражает тенденцию к гармонизации экономической политики с международными стандартами. Несмотря на разнообразие форм инвестиции именно прямые инвестиции выступают главным механизмом привлечения капитала и обеспечения экономического роста. Они создают условия для модернизации производственной базы, формирования инвестиционной экономики и повышения конкурентоспособности государства.

Вместе с тем, развитие института портфельных и интеллектуальных инвестиций требует дальнейшего совершенствования правового регулирования, включая детализацию гарантий инвесторов в цифровой экономике.

Системный анализ законодательства об инвестициях в Таджикистане позволяет заключить, что оно формирует правовую основу исключительно для привлечения внутренних и внешних капиталовложений, обеспечения долгосрочной устойчивости инвестиционного капитала, стимулирования инвестиционных процессов и цифровизация экономики и укрепления доверия инвесторов посредством правовых гарантий.

Таким образом инвестиционная деятельность в Республике Таджикистан выступает не только экономическим инструментом, но и важнейшей правовой категорией, требующий постоянного совершенствования и адаптации современному вызовом.

СПИСОК ИСПОЛЗАВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

1. Об инвестиции: Закон Республики Таджикистан от 15 марта 2016 года, № 1299.
 2. Концепция государственной политики привлечения и защиты инвестиций Республики Таджикистан. Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012, № 755 // Зарегистрировано Министерством юстиции Республики Таджикистан 8 января 2013 года, № 42
 3. Жуковский В.М. Соотношение понятий «инвестиции» и «инвестиционная деятельность» на рынке ценных бумаг // Экономический журнал. 2006. №13. С. 100.
 4. Бозоров Р.Б. Теоретические проблемы правового регулирования инвестиции в Республике Таджикистан: концепции и правоприменение. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Душанбе. – 2018. – 349с.
 5. Каменский М. Прямые иностранные инвестиции. Владивосток: Золотой рог. – 1999. – 456с.
- алибаева Н.А. Защита прав инвесторов на рынке ценных бумаг в Республике Таджикистан. Душанбе. 2005. – 203с.
- ороз С.П. Теоретические проблемы инвестиционного права: гражданско-правовой аспект. Алматы, 2003. - 343с.

ТАҲЛИЛИ ҲУҚУҚИИ НАМУДҲОИ ФАӮОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МИРЗОЕВ ПАРВИЗ ИСРОИЛОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, доценти кафедраи ҳуқуқи
маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 735360, Душанбе, к. Саид Носир 33
Тел: (+992) 93 469 77 71, E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

РАҲИМЗОДА НАҶИБУЛЛО,

сармутахассиси раёсати илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, г. Душанбе, к. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 93 871 88 88, E-mail: najib_9393_111@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон намудҳои фаъолияти сармоягузорию дар доираи қонунгузорию сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор медиҳанд. Муаллифон дар асоси омӯзиши намудҳои гуногуни фаъолияти сармоягузорӣ кӯшиши менамоянд самаранокии ҳар яке аз онҳоро ҷиҳати ноил шудан ба натиҷаи мусбат арзёбӣ намоянд. Дар мақола моҳияти мафҳуми «сармоягузорӣ» аз нуқтаи назари ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ ва илмҳои иқтисодӣ ошкор гардида, бисёрҷониба будан ва аҳаммияти он барои танзими ҳуқуқӣ асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, сармоягузориҳои мустақим, низоми қонунгузорӣ, қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, хусусигардонӣ, моликияти зеҳнӣ.

LEGAL ANALYSIS OF TYPES OF INVESTMENT ACTIVITIES UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MIRZOEV PARVIZ ISROILOVICH

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of

Tajikistan 735360, Dushanbe, Said Nosir St. 33

Tel.: (+992) 93 469 77 71 E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

chief Specialist of the Department of Science and Innovation Academy of Public

Administration under the President of the Republic of Tajikistan 735360, Dushanbe, Said Nosir St. 33

Tel.: (+992) 93 871 88 888 E-mail: najib_9393_111@mail.ru

In this article, the authors analyze the types of investment activity within the framework of the investment legislation of the Republic of Tajikistan. Based on the study of various forms of investment activity, the authors attempt to assess the effectiveness of each of them in achieving positive results. The article reveals the essence of the concept of “investment” from the perspectives of civil law, business law, and economic sciences, and substantiates its multifaceted nature and importance for legal regulation.

Keywords: investment activity, direct investments, legislative system, legislation of the Republic of Tajikistan, free economic zones, privatization, intellectual property.

Рецензент: Сафарзода Н., к.ю.н., доцент

**МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
ҶАНБАҲОИ МОЛИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**

РУСТАМЗОДА ҶУМАБЕК ЮНУС,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33. Тел.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

МИРЗОЕВ ФАЗЛИДДИН ЗАРОБУДИНОВИЧ,

Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 92-666-60-66.

Дар мақолаи мазкур масоили вобаста ба табиати ҳуқуқӣ ва аҳаммияти молиявӣ-ҳуқуқии пардохтҳои гумрукӣ дар низоми даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд. Муаллифон нақши калидии пардохтҳои гумрукиро ҳамчун манбаи муҳими молиявии буҷет, воситаи таъсиррасонӣ ба равандҳои тижорати хориҷӣ ва механизми ҷимояи иқтисоди миллӣ нишон медиҳад. Дар ин мақола, хусусиятҳои ҳуқуқии пардохтҳои гумрукӣ, таърифҳо ва мавқеи онҳо дар қонунгузорӣ баррасӣ шуда, таҳлили муқоисавии андешаҳои олимони дохилӣ ва хориҷӣ оварда шудааст. Дар мақола, инчунин, масъалаҳои мавҷудияти ҳолигии меъёрӣ дар қонунгузории амалкунанда ва набудани таърифи мушаххаси мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» зикр гардида, пешниҳодҳои мушаххас ҷиҳати тақмили заминаи ҳуқуқӣ манзур гардидааст. Муаллиф бо таъкид ба андешаҳои олимони дохилӣ ва хориҷӣ, мавқеи назариявии гуногунро муқоиса намуда, зарурати таҳқиқи амиқи илмӣ ин масъалаҳоро қайд менамояд.

Калидвожаҳо: пардохтҳои гумрукӣ; буҷети давлатӣ; сиёсати иқтисодӣ; ҳуқуқи молиявӣ; Кодекси гумрукӣ; бочи гумрукӣ; ҳамгироии минтақавӣ; воридотӣ; давлат; сарчашма; ситонидан.

Пардохтҳои гумрукӣ дар низоми даромадҳои буҷети ҳар як давлат, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калиди дошта, яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо василаи муҳими таъбиқи сиёсати гумрукии давлат ба ҳисоб рафта, барои пур кардани буҷети давлатӣ, инчунин таъсири танзимкунанда ба муносибатҳои содиротиву воридотӣ дар давлат ҳамчун манбаҳои асосии даромад баромад менамоянд.

Пардохтҳои гумрукӣ дар низоми ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси пардохтҳои ҳатмӣ шинохта шудаанд, ки аз ҷониби мақомоти гумрук ситонида мешаванд. Онҳо дорои хусусиятҳои андозӣ ва ғайриандозӣ буда, бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд. Ин пардохтҳо ҳамчун манбаи даромади буҷетӣ ва воситаи танзимгари гардиши мол ва ғайрии иқтисоди миллӣ амал мекунанд. Тавре ки олими ватанӣ З.М. Соибов дар таҳқиқоти худ дуруст иброз медорад: «Дар ЉТ дар баробари андозҳои ва пардохтҳои дигари ғайриҳатмӣ, пардохтҳои гумрукӣ низ барои таъмини буҷети давлатӣ бо маблағ сарчашмаи муҳимтарин ба шумор меравад» [7, с. 108].

Аз нуктаи назари ҳуқуқи молиявӣ, пардохтҳои гумрукӣ дар баробари дигар даромадҳо, яке аз сарчашмаҳои асосии даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Таҳлилҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки ҳиссаи пардохтҳои гумрукӣ дар низоми даромади буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир устувор ва назаррас мебошанд. Онҳо

барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ, рушди инфрасохтор ва таъмини амнияти иқтисодӣ нигаронида шудаанд. Чунончи, дар соли 2025 аз ҷониби мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҷети давлатӣ 14 миллиарду 486 миллион сомонӣ маблағ аз ҳисоби бочҳои гумрукӣ ворид гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2024 ба андозаи 2 миллиарду 716 миллион сомонӣ зиёд мебошад [4].

Илова ба ин, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми танзим ва идоракунии пардохтҳои гумрукиро бо роҳи муқаррар намудани намудҳо, меъёрҳо ва тартиби ситонидани онҳо танзим менамояд. Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқи муқаррар намудани меъёрҳои бочҳои гумрукӣ ва пардохти махсуси гумрукӣ ба салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад.

Ин гуфтаҳо муҳимияти илмиро оид ба танзими ҳуқуқи пардохтҳои гумрукӣ дар илми ҳуқуқи молиявии кишвар тақозо мекунад. Бояд гуфт, ки бобати пардохтҳои гумрукӣ, аз ҷумла оид ба муқаррар намудан, ҳисоб кардан, пардохт ва ситонидани бочҳои гумрукӣ дар илми ҳуқуқи молиявии кишвар фаҳмишҳои илмӣ вучуд надорад, яъне ба ин саҳа аз тарафи олимони ватанӣ чандон эътибор дода нашудааст. Ин ҳолат аз мураккаб ва намудҳои гуногун будани табиати ҳуқуқи он, аз ҷумла бочҳои гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо (ҳангоми воридоти мол ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва пардохтҳои махсуси гумрукӣ гувоҳи медиҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки то имрӯз дар илми ҳуқуқи молиявии ватанӣ вобаста ба омӯзиши пардохтҳои гумрукӣ тавалљуи кофӣ дода нашудааст. Зимнан, муайян кардани моҳияти ҳуқуқи пардохтҳои гумрукӣ дар низоми буҷети давлатӣ, таҳқиқ кардани мафҳум ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, омӯختани тартиби муқаррар ва пардохт, инчунин муайян кардани мушкилоте, ки дар ҳамаи ситонидани бочҳои гумрукӣ ба миён меоянд, хеле муҳим аст. Маҳз, бо ҳамин мақсад мо тасмим гирифтем, ки дар доираи таҳқиқоти илмӣ худ ба масъалаҳои мафҳум ва табиати ҳуқуқи пардохтҳои гумрукӣ, намудҳо ва табиати ҳуқуқи онҳо дар низоми даромадҳои буҷети давлатӣ диққати махсус диҳем.

Ҳамин тавр, масъалаҳои танзими ҳуқуқи пардохтҳои гумрукӣ фаҳмиши амиқи илмиро тақозо мекунад. Ба омӯзиши пардохтҳои гумрукӣ дар илми ҳуқуқи молиявии кишвар аз тарафи олимони ватанӣ кам эътибор дода шудааст. Аз ин рӯ, моро мебояд, ки ба асарҳои олимони Федератсияи Россия таваҷҷуҳ намоем.

Роҷеъ ба мафҳуми пардохтҳои гумрукӣ дар илми ҷуғрофияи ҳақиқатӣ дида намешавад. Ин масъала дар байни олимони баъснок буда, онро олимони соҳаи ҷуғрофияи гуногун маънидод намудаанд. Масалан, бо ақидаи олими рус И.С. Набирушкина «пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун низоми пардохтҳои ҳатмие, ки дар Кодекси гумрукии Иттиҳоди гумрукӣ муқаррар шудаанд, ба буҷетҳои кишварҳои иштирокчии Иттиҳоди гумрукӣ ворид карда мешаванд, фаҳмида мешавад» [5, с. 8]. Ба андешаи ӯ, пардохтҳои гумрукӣ на танҳо як навъи пардохти ҳатмӣ мебошанд, балки онҳо ҳамчун ҷузъи муҳими низоми молиявии Иттиҳоди гумрукӣ баромад мекунад. Мувофиқи Кодекси гумрукии Иттиҳоди гумрукӣ, ин пардохтҳо ба буҷетҳои миллии кишварҳои иштирокчӣ ворид мегарданд ва дар асоси мансубияти қаламравӣ, ё аз ҷониби мақомоти гумрук ҳангоми интиқоли мол аз сарҳади берунаи Иттиҳоди гумрукӣ, ё аз ҷониби мақомоти андоз ҳангоми интиқоли дохилии мол ҷамъоварӣ карда мешаванд. Ин нишон медиҳад, ки пардохтҳои гумрукӣ ду вазифаро иҷро мекунад: аввалан, онҳо воситаи таъмин намудани даромади буҷети давлат мебошанд ва дувум, тарзи танзими ҳаракати мол дар дохили фазои ягонаи гумрукӣ мебошанд.

Олими дигари рус С.В. Халипов роҷеъ ба мафҳуми пардохтҳои гумрукӣ чунин иброз менамояд: «пардохтҳои гумрукӣ – ҳамчун бочҳо, андозҳо ва ҷамъоварӣ (ки дар моддаи 318-и Кодекси гумруки Федератсияи Русия зикр шудаанд), ки аз ҷониби мақомоти гумрук дар соҳаи

фаъолияти гумрукӣ ситонида мешаванд». Ин таъриф соли 2006 пешниҳод шудааст, ки истиноди муаллиф ба Кодекси он замон амалкунанда таваҷҷуҳ меёбад [9, с. 113]. Аз ҷониби дигар, В.Г. Драганов пардохтҳои гумрукиро чунин муайян мекунад: «воситаҳои пулие, ки мақомоти гумрукӣ аз шахсоне, ки дар раванди интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт тавассути марзи гумрукии Федератсияи Русия иштирок мекунад, меситонанд» [6, с. 330]. Ин таъриф овардашуда, ба мо ишора менамояд, ки пардохтҳои гумрукӣ як навъи воситаҳои пулӣ фаҳмида мешаванд, ки дар асоси қонунгузории гумрукӣ аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ситонида мешаванд. Чунин воситаҳои пулӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромад барои буҷети давлатӣ баромад мекунад, балки ҳамзамон механизми назорат ва танзими ҳаракати молҳо ва воситаҳои нақлиёт дар дохили фазои гумрукӣ ба шумор мераванд. Мақомоти гумрук дар ин раванд на танҳо нақши назоратиро мебозанд, балки иҷрои саривақтӣ ва дурусти талаботи қонунгузории гумрукиро низ, таъмин менамоянд.

Вобаста ба табиати ҳуқуқии пардохтҳои гумрукӣ дигар ақидаи олимони низ вучуд дорад. Масалан, Н.И. Землянская пардохтҳои гумрукиро ҳамчун «низомии пардохтҳои ҳатмие, ки тибқи қонунгузории гумрукӣ ва андозии Федератсияи Русия муқаррар шудаанд ва аз ҷониби мақомоти гумрукӣ дар робита бо интиқоли мол тавассути марзи гумрукӣ ситонида шуда, ба низомии буҷетии Россия ворид мегарданд», пешниҳод менамояд [2, с. 13]. баррасӣ мекунад. Ба андешаи ӯ, ин низом дорои нишонаҳои ягонагӣ ва тамомияти сохторӣ мебошад. Муаллиф низомии пардохтҳои ҳатмии гумрукиро ҳамчун як сохтори ягона ва пурра баррасӣ мекунад, ки дар асоси қонунгузории гумрукӣ ва андозии Федератсияи Русия танзим ёфтаанд. Пардохтҳои мазкур аз ҷониби мақомоти гумрук ҳангоми интиқоли мол тавассути сарҳади гумрукӣ ситонида шуда, мустақиман ба низомии буҷетии кишвар ворид мегарданд.

Ба андешаи Н.И. Землянская, низомии мазкур дорои нишонаҳои ягонагӣ, яъне мутамарказ ва ҳамоханг будани тарзи татбиқ ва тамомияти сохторӣ, яъне пайвастагии дохилӣ ва ҳамгироии унсурҳои мухталиф дар дохили низом мебошад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки пардохтҳои гумрукӣ дар Федератсияи Русия на танҳо воситаи молиявӣ, балки ҷузъи таркибии сиёсати иқтисодии давлатӣ мебошанд, ки бо сохтори муназзам ва танзими дақиқ фарқ мекунад.

Дар робита ба табиати ҳуқуқии пардохтҳои гумрукӣ О.Ю. Бакаева дигар андеша дорад. Масалан, тибқи ақидаи ӯ, пардохтҳои гумрукӣ: «пардохтҳои ҳатмие мебошанд, ки ҳамчун даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии буҷети федералӣ ба шумор мераванд ва аз ҷониби мақомоти гумрукӣ дар чараёни фаъолияти молиявӣ ситонида мешаванд» [1, с. 28]. Тавре ки мебинем, О.Ю. Бакаева маҳуми пардохтҳои гумрукиро дар доираи васеътар баррасӣ намуда, онҳоро ҳамзамон, ба гурӯҳи даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии буҷети федералӣ мансуб медонад. Ба андешаи ӯ, ин пардохтҳо дар чараёни фаъолияти молиявии мақомоти гумрук ситонида мешаванд ва бо интиқоли мол тавассути сарҳади гумрукии Федератсияи Россия алоқамандӣ доранд. Ин равиш имкон медиҳад, ки пардохтҳои гумрукӣ на танҳо ҳамчун як василаи назорати гумрукӣ, балки ҳамчун унсури фароғири низомии молиявии давлатӣ, ки ба сиёсати андозбандии умумӣ пайваст аст, арзёбӣ карда шаванд. Ин назари муаллиф табиати дугонаи ин пардохтҳоро нишон медиҳад: аз як тараф – онҳо пардохтҳои ҳатмӣ мебошанд ва аз тарафи дигар – онҳо даромади расмӣ буҷетӣ ба шумор мераванд, ки метавонанд ҳам хусусияти андозӣ ва ҳам ғайриандозӣ дошта бошанд. Чунин нуқтаи назарро метавон дар таҳқиқотҳои олими дигари хоричӣ, ба монанди А.В. Устинова низ дид, ки тибқи ақидаи ӯ: «пардохтҳои гумрукӣ – ин пардохтҳои ҳатмии дорои хусусияти андозӣ ва ғайриандозӣ мебошанд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва санадҳои қонунгузории миллӣ муқаррар гардида, аз ҷониби мақомоти гумрукӣ ҳангоми интиқоли мол тавассути марзи гумрукии идора карда мешаванд ва бо мақсади

ҳимояи иқтисоди кишварҳои ва пур кардани буҷетҳо ситонида мешаванд» [8, с. 63]. Бояд гуфт, ки А.В. Устинова пардохтҳои гумрукиро ҳамчун пардохтҳои ҳатмии дорои хусусияти омехтаи андозӣ ва ғайриандозӣ арзёбӣ менамояд, ки тавассути меъёрҳои ҳукукии миллии кишварҳо муқаррар шуда, аз ҷониби мақомоти гумрук дар қараёни интиқоли мол тавассути сарҳади давлатӣ ситонида мешаванд. Ў ба он таъкид мекунад, ки ин пардохтҳо ду ҳадафи асосиро иҷро мекунанд: 1. ҳифзи иқтисоди миллий; 2. таъмини даромади буҷети давлат.

Бояд қайд кард, ки пардохтҳои гумрукӣ дар баробари иҷрои вазифаи фискалӣ, инчунин воситаи татбиқи сиёсати иқтисодии давлат баромад мекунанд. Чунин назария аҳамияти стратегияи пардохтҳои гумрукиро дар ташаккули буҷети давлатӣ ва танзими бозори дохилӣ равшан месозад.

Тавре ки маълум гардид, мафҳумҳои пешниҳодгардидаи олимон моҳияти гуногунии «пардохтҳои гумрукӣ»-ро ифода менамоянд. Дар таърифҳои овардашудаи онҳо, гуногуниандеша ва нуктаи назари омехта вобаста ба табиати ҳукукии ин пардохтҳо дида мешавад. Як қатор олимон дар масъалаи муайян намудани мафҳум ва муътавои пардохтҳои гумрукӣ диққати бештар доданд ва гурӯҳи дигаре муқаррар намудани онро дар қонунгузорӣ хеле муҳим мешуморанд. Ин аст, ки дар атрофи ин категорияи ҳукукӣ ҳанӯз ҳам баҳсу мунозираҳо идома дорад.

Дар «Энсклопедияи ҳукуки молиявии Россия» мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» ҳамчун пардохтҳои ҳатмие, ки мақомоти гумрук аз шахсони дар раванди интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ иштирокдошта меситонад, оварда шудааст [10, с. 693].

Ҳамин тавр, таҳлили мафҳуми пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моро водор менамояд, ки чунин махсусиятҳои онро ошкор ва ба илми ҳукуки молиявӣ пешниҳод намоем:

1. Пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун манбаи асосии даромади буҷети давлатӣ. Пардохтҳои гумрукӣ яке аз манбаъҳои муҳими даромади буҷетии давлат ба шумор мераванд. Тибқи таҳлилҳои иқтисодӣ, сатҳи пардохтҳои гумрукӣ метавонад ба таври назаррас ба буҷети давлатӣ ва иқтисоди молиявӣ он барои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат замина гузорад. Пардохтҳои гумрукӣ на танҳо ҳамчун воситаи даромад, балки ҳамчун механизми таъсиррасонӣ ба сиёсати иқтисодӣ ва тичорати хориҷӣ баромад мекунанд.

2. Роҳандозии сиёсати иқтисодии давлат тавассути пардохтҳои гумрукӣ. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва ҳамгирӣ бо низоми иқтисоди ҷаҳонӣ, давлатҳо барои амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллии худ аз воситаҳои гуногуни танзимкунанда истифода мебаранд. Яке аз чунин воситаҳои муосир, ин пардохтҳои гумрукӣ мебошанд, ки ба таври васеъ дар роҳандозии сиёсати иқтисодӣ татбиқ мешаванд. Онҳо имкон медиҳанд, ки давлат ба равандҳои тичорати хориҷӣ таъсир расонда, истеҳсолоти дохилиро дастгирӣ ва буҷети давлатиро ғанӣ гардонад. Тавассути пардохтҳои гумрукӣ идоракунии раванди молу маҳсулот дар сарҳади гумрукӣ амалӣ карда шуда, ба давлат имконият медиҳанд, ки ҳимояи истеҳсолот ва бозори дохилиро таъмин намояд, инчунин танзими рақобат ва ҳифзи истеҳсолкунандагони ватаниро танзим намояд.

3. Пардохтҳои гумрукӣ ва ҳамгироии минтақавӣ. Дар шароити муосир, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ тақвият меёбанд, муносибати кишварҳо ба пардохтҳои гумрукӣ низ тағйир меёбад. Ҳамгироии минтақавӣ, яъне иштироки давлатҳо дар паймонҳои иқтисодӣ, иттиҳодияҳо ва созмонҳои минтақавӣ ба сиёсати гумрукӣ таъсири мустақим мерасонад. Пардохтҳои гумрукӣ на танҳо воситаи танзими иқтисоди миллий, балки як механизми мутобиқшавӣ ба талаботи ҳамгирӣ ба шумор низ мераванд. Масалан, дар заминаи иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ, ба монанди Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, пардохтҳои

гумрукӣ нақши муҳим дар ҳамоҳангсозии низоми бучетӣ ва татбиқи сиёсати иқтисодии кишварҳои узв мебозанд. Ин пардохтҳо ба таври муассир барои таъмини устувори молиявии бучетҳои давлатҳои узв ва рушди ҳамкориҳои тичоратӣ хизмат менамоянд. Дар доираи ин иттиҳодияҳо, аксар вақт меъёрҳои пардохтҳои гумрукӣ ҳамоҳанг ва ё баробар карда мешаванд, ки ин ба содда шудани муомилоти мол, кам гардидани монеаҳои гумрукӣ ва афзоиши савдои байнидавлатӣ оварда мерасонад.

Инак, таҳлили хусусиятҳои овардашуда моро водор менамоянд, ки ба баррасӣ ва таҳлили мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» дар қонунгузорӣ гузарем. Яке аз мушкилоти асосӣ дар ин самт, тақмили меъёрҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла набудани таърифи мушаххас ва фарогири ҷанбаҳои ҳуқуқии мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» дар низоми қонунгузорӣ мебошад, ки ин ба баъзе нофаҳмиҳо ва мушкилоти татбиқӣ он дар амалиёт оварда мерасонад. Тақмили меъёрҳои қонунгузорӣ ва ба қор гирифтани усулҳои муосири идоракунии метавонанд, самаранокии низоми пардохтҳои гумрукиро баланд бардорад ва дар ин замина рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намоянд.

Пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун намудҳои гуногуни пардохтҳои ҳатмӣ бо табиати андозӣ ва ғайриандозӣ фаҳмида мешаванд, ки бо меъёрҳои қонунгузории гумрукӣ ва андоз муқаррар гардида, аз ҷониби мақомоти гумрук ҳангоми интиқоли мол тавассути сарҳади давлатӣ ситонида мешаванд. Бояд гуфт, ки дар Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми пардохтҳои гумрукӣ муқаррар карда нашудааст. Дар фасли 3 он, ки ба масъалаи пардохтҳои гумрукӣ бахшида шудааст, дар моддаи 340 намудҳои пардохтҳо оварда шудааст. Тибқи ин модда, ба пардохтҳои гумрукӣ инҳо дохил мешаванд:

1) бочи гумрукӣ;

2) андоз аз арзиши иловашуда, ки ҳангоми воридоти мол ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад;

3) аксиз, ки ҳангоми воридоти мол ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад;

4) пардохти махсуси гумрукӣ [3].

Дар баробари ин, дар асоси б. 40 м. 10 Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми бочи гумрукӣ оварда шудааст, ки тибқи он: «бочи гумрукӣ – пардохти ҳатмие, ки дар ҳолати интиқоли мол тавассути сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақомоти гумрук тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи ҷайринақдӣ ситонида мешавад» [3]. Чунин мафҳуми бочи гумрукӣ ба назари мо, на ҳамаи хусусиятҳои хоси онро ошкор мекунад ва ба қадри кофӣ мукамал мебошад.

Ҳамин тариқ, дар охир метавон чунин хулоса кард, ки пардохтҳои гумрукӣ дар низоми даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калиди дошта, яке аз роҳҳои ғайи гардонидани бучети давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Дар баробари ин, таҳлили мо нишон дод, ки муқаррароти қонунгузории мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» дар қонунгузории амалкунандаи кишвар вучуд надорад. Яъне, қонунгузории амалкунанда таърифи ҳуқуқии мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ»-ро муқаррар намекунад ва танҳо ба навъҳои онҳо ишора мекунад, ки ин ҳолат ба ҷой доштани нуқсон дар танзими ҳуқуқии он арзёбӣ мешавад. Ҳамзамон, чунин ҳолат аз мураккаб ва намудҳои гуногун будани табиати ҳуқуқии пардохтҳои гумрукӣ ва мавҷуд набудани таҳқиқотҳои илмӣ бунёдӣ дар ин самт гувоҳи медиҳад. Нуқтаи назар ва мавқеи илмӣ олимони ватанӣ низ дар ин самт вучуд надорад. Чунин ҳолат моро водор менамояд, ки мафҳуми пардохтҳои гумрукиро ба Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин мазмун пешниҳод намоем:

«Пардохтҳои гумрукӣ – пардохтҳои ҳатмие (боҷи гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксиз ва пардохти махсуси гумрукӣ) мебошанд, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шуда, ба низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, аз ҷониби мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми воридоту содироти мол ва интиқоли воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукӣ ситонида мешаванд».

Дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидани мафҳуми «пардохтҳои гумрукӣ» ба мукамал гардидани қонунгузорӣ, таъмини ҳамоҳангии низоми бучетӣ ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, инчунин татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат заминаи муназзам хоҳад гузошт.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бакаева О.Ю. Правовое регулирование финансовой деятельности таможенных органов в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2005. С. 28.
2. Землянская Н.И. Правовая природа таможенных платежей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. С. 13.
3. Кодекси гумруки Љумњурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 №62. [Захираи электронӣ] // URL : [http : // mmk . tj](http://mmk.tj). (санаи дастрасӣ: 02.02.2025).
4. Маҳзани мутамаркази иттилооти нуқуқии Љумњурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи дастрасӣ: 03.01.2025).
5. Набирушкина И.С. Финансово-правовое регулирование уплаты и взимания таможенных платежей [Текст]: автор... дис.... канд. юрид. наук: 12.00.04. / Набирушкина Ирина Сергеевна. – С., 2014. – 22 с.
6. Основы таможенного дела / под общ. ред. В.Г. Драганова. М., 1998. С. 330.
7. Соибов З.М. Идоракунии давлатии ғайриҷамъияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти нуқуқии маъмурӣ [Матн]: дис. ... док. илм. ҳуқуқ: 12.00.14. / Соибов Зайниддин Маъмадшарифович. – Душанбе., 2023. – 446 с.
8. Устинова А.В. Таможенные сборы в системе доходов бюджетной системы РФ: финансово-правовое регулирование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2017. С. 62–63.
9. Халипов С.В. Таможенные льготы в праве Евразийского экономического союза и законодательстве Российской Федерации [Текст] / С.В. Халипов // Российский внешнеэкономический вестник. – 2017. – № 4. – С. 107-113.
10. Энциклопедия российского финансового права [Текст] / под ред. Е.Ю. Грачевой, Р.Е. Артюхина – М.: Проспект, 2024. – 928 с.

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

РУСТАМЗОДА ДЖУМАБЕК ЮНУС,

кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.
Тел.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

МИРЗОЕВ ФАЗЛИДДИН ЗАРОБУДИНОВИЧ,

соискатель кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 92-666-60-66.

В данной статье рассматриваются вопросы правовой природы и финансово-правового значения таможенных платежей в системе доходов государственного бюджета Республики Таджикистан. Авторы подчёркивают ключевую роль таможенных платежей как важного источника пополнения бюджета, средства воздействия на внешнеторговые процессы и механизма защиты национальной экономики. В статье анализируются правовые особенности таможенных платежей, их определения и место в действующем законодательстве, а также приводится сравнительный анализ взглядов отечественных и зарубежных учёных. Особое внимание уделено существующим пробелам в нормативной базе, в частности отсутствию чёткого и всестороннего законодательного определения понятия «таможенные платежи». На основе научных источников выдвигаются конкретные предложения по совершенствованию правового регулирования в данной сфере. Автор подчёркивает необходимость глубокого научного осмысления и дальнейшего изучения данной проблематики.

Ключевые слова: таможенные платежи; государственный бюджет; экономическая политика; финансовое право; Таможенный кодекс; таможенная пошлина; региональная интеграция; импорт; государство; источник; взимание.

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF CUSTOMS PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: FINANCIAL AND LEGAL ASPECTS

RUSTAMZODA JUMABEK YUNUS,

candidate of juridical sciences, associate professor, head of the department of administrative and financial law at the law faculty of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosira street, 33. Tel.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

MIRZOYEV FAZLIDDIN ZAROBUDINOVICH,

Postgraduate student at the Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Phone: (+992) 92-666-60-66

This article examines the legal nature and financial-legal significance of customs payments within the system of state budget revenues of the Republic of Tajikistan. The author highlights the key role of customs payments as an important source of budget replenishment, a tool for influencing foreign trade processes, and a mechanism for protecting the national economy. The article analyzes the legal features of customs payments, their definitions, and their place in current legislation, while also providing a comparative analysis of views expressed by domestic and foreign scholars. Special attention is paid to existing regulatory gaps, particularly the lack of a clear and comprehensive legislative definition of the term «customs payments». Based on scholarly sources, the author puts forward concrete proposals for improving legal regulation in this field. The necessity of in-depth academic reflection and further research into this issue is emphasized.

Keywords: Customs payments; state budget; economic policy; financial law; Customs Code; customs duty; regional integration; import; state; revenue source; collection.

Муқарриз: Иброҳимов И.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 342.7

МАСЪАЛАҲОИ ФАҲМИШИ КАТЕГОРИЯҲОИ «ВАЗЪИ ҲУҚУҚӢ» ВА «МАҚОМИ ҲУҚУҚӢ»-И ШАҲРВАНД

СОИБОВ ЗАЙНИДДИН МАҲМАДШАРИФОВИЧ,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир,
33. E-mail: zayniddin.soibov.92@mai.ru

МУЗАФФАРЗОДА ПАРВИЗ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир 33. Тел.: (+992) 906-98-71-71.

Категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ»-и шахрванд аз ҷумлаи категорияҳои серистеъмол дар илми ҳуқуқшиносии муосир маҳсуб меёбад. Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки нисбат ба таносуби онҳо андешаҳо ва мавқеъҳои гуногуни илмӣ ҷой доранд, ки дар сатҳи илмҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи конститусионӣ, ҳуқуқи маъмурӣ ва ғайра инъикос гардидаанд. Дар иртибот бо ин, таҳлили категорияҳои мазкур аз ҷумлаи масъалаҳои баҳснок маҳсуб меёбад, ки ниёз ба равишҳои нави илмӣ дорад. Бо назардошти ин, дар мақолаи мазкур нуктаҳои назари илмӣ вобаста ба он манзур гардида, то андозаи муайян нисбат мазмуни категорияҳои мазкур равшан гардидаанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, шахрванд, мақоми ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқӣ, категория, ҷавобгарӣ, вазифа, шахс, унсур, қонуният, давлат.

Шахрвандӣ ифодаи олии мақоми ҳуқуқии шахс дар давлат ва ҷомеаи муайян ба ҳисоб меравад. Он мақоми ҳуқуқӣ ва сиёсӣест, ки инсон метавонад доираи васеи ҳуқуқ ва озодиҳоро соҳиб бошад ва амалӣ намояд. Мақоми шахрвандӣ ба инсон кафолат медиҳад, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва махсусан ҳуқуқиву маъмурӣ, сиёсӣ идорӣ бе мамоният ва бо тамоми устувори кафолати конститусионӣ ширкат варзад ё ба ин навъ раванду муносибатҳо таъсиргузор бошад. Мақоми шахрвандӣ имконият медиҳад, ки шахс барои риоя ва ба инобат гирифтани ҳуқуқ ва озодиҳояш муроҷиат кунад. Дар шароити демократикунонии ҷомеа ва ҳокимияти демокративу низоми ҳуқуқии демократӣ нисбияти шахрвандии шахс давлатро вазифадор мекунад, ки барои риояи он чораҳои зарурӣ андешад ва шахрванд ҳам ин талабро аз давлат метавонад карда бошад. Нисбияти шахрвандӣ мақоми шахсро дар назди давлат ба мартабаи авлавият мегузорад ва давлатро нисбат ба он масъул ва вазифадор мегардонад. Мақоми шахрвандӣ иштироки бемамониятро (ба истисно) барои шахс дар муташаққил сохтани тамоми муносибатҳо, аз ҷумла муносибатҳои ҳуқуқӣ кафолат медиҳад. Он имкон медиҳад, ки шахс субъект ва иштирокчии бевоситаи муносибатҳои ҳуқуқӣ бошад.

Дар муайян намудани мақоми шахрвандӣ мавқеи марказиро категорияи «вазъ» ишғол менамояд. Аксаран дар доираи ҳуқуқшиносии ватанӣ барои ифодаи масъалаи бо ҳам мувофиқ ва ё як ҳам гуем, мешавад, категорияи «мақом» низ истифода мегардад. Ин категорияҳо бештар дар лексикони ҳуқуқӣ ва сиёсӣ истифода мегардад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» категорияи «вазъ» ба маънои ҳолат ва вобаста аз мавқеи истифодабарӣ бо дигар маъниҳо шарҳ дода шудааст [13, 258]. Категорияи дигар «мақом» мебошад, ки дар баъзе маврид бо «вазъ» ҳаммаъно дониста барои ифодаи як масъалаи мушаххаси таҳлили илмӣ истифода мегардад ва маънои «дараҷа» ва «мартаба» – ро дорад. Масалан, вазъи ҳуқуқӣ ва ё мақоми ҳуқуқӣ истифода мегардад [13, 749].

Дар луғатҳои тарҷумонии русӣ ва англисӣ дар қолаби категориявӣ муодили мафҳуми «статус» – и русӣ ва «status» – и англисӣ [14] мебошад.

Статус аз калимаи лотинии «status» гирифта шуда маънои ҳолати кор ё мавқеъро ифода мекунад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ бошад, ифодаи вазъ ва ё ҳолати ҳуқуқӣ мебошад [4, 37].

Дар баробари ин, мафҳуми «вазъ» бисёрчанба аст. Барои дарки дурусти мафҳум ва ё категорияи муайян, ки дар як вақт аз ҷониби якчанд илм истифода мешавад, зарурат ба дарки этимологии он пеш меояд.

Таҳлили лингвистии истилоҳи «вазъ» душвор ба назар намерасад. Калимаи «вазъ» ҳолати кунунӣ, мавқеъро дорад [8, 740]. Дар навбати худ, мавқеъ ҳамчун ҷойгоҳ, нақши касе дар ҳаёти ҷамъиятӣ, дар коллективҳо, дар оила фаҳмида мешавад [8, 740]. Бо ёрии ин мафҳум категорияҳои зиёди илмӣ тавсиф карда мешавад, ки аҳамияти онро дар тавсифи илмӣ мавҷуда нишон медиҳад.

Илмҳои иҷтимоӣ истилоҳи «вазъ» – ро танҳо барои тавсифи хусусиятҳои субъектҳои дар падидаи мавриди омӯзиш қарордошта истифода мебаранд. Аз нуқтаи назари ҷомеашиносӣ истилоҳи мавриди омӯзиш ҳамчун «мавқеи шахс дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ» баррасӣ мешавад. Ҷомеашиносон таъкид мекунанд, ки вазъ «омилест, ки аксар вақт хусусияти баҳодихии мутақобила ва биниши шахсии ҳамдигарро аз ҷониби одамон ҳам дар сатҳи дохилигурӯҳ ва ҳам дар сатҳи ҳамкориҳои байнигурӯҳӣ ба таври қатъӣ муайян мекунад» [5, 364].

Дар илми ҳуқуқ истилоҳи «вазъ» барои тавсифи категорияҳои гуногуни ҳуқуқӣ истифода мешавад. Бояд гуфт, ки худ ин мафҳум аз нуқтаи назари дарки хусусиятҳои хос ва сохти ҳуқуқии он маҳдуд таҳқиқ карда шудааст. Зимнан, ин навъ категорияҳоро олимони ҳуқуқшинос ҳангоми омӯзиши низоми ҳуқуқӣ, қонуният, моҳияти ҳуқуқ ва давлат, давлатҳои ҳуқуқӣ, маданияти ҳуқуқӣ ва ғайра истифода мебаранд. Омӯзишҳои ҳуқуқӣ вобаста ба категорияи мазкур нишон медиҳад, ки истилоҳи номбурда нисбат ба муайян кардани ҷой ва нақши шахс, шахрвандон, гурӯҳҳо ва ташкилотҳо дар ҳаёти ҳуқуқиву маъмурӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Ҳуқуқшиносии муосир баҳси дақиқи ин категорияро талаб мекунад. Аз ҳама муҳим он аст, ки категорияҳо ва масъалаҳои баррасишаванда дар илми ҳуқуқ аҳамияти хоссаро касб менамоянд. Дар баробари ин, бе муайян кардани мақоми онҳо нисбат ба ҳамдигар ҷой ва нақши шахс ва дигар субъектҳоро дар низоми ҳуқуқ таҳқиқ кардан имконнопазир аст.

Дар илми ҳуқуқшиносии муосир масъалаи таносуби мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» таҳти таҳлили амиқи илмӣ қарор гирифтааст. Масъалаи мазкур аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ гардидааст, ки нуктаҳои назари гуногунро роҷеъ ба онҳо манзур намудаанд. Таҳлили андешаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки як гурӯҳи олимони мафҳуми ҳолати ҳуқуқиро нисбатан васеътар арзёбӣ намудаанд [6, 120; 2, 63; 7, 34]. Ҷунончи, дар яке аз сарчашмаҳои илмӣ, ки дар давраи шӯравӣ таҳия гардидааст, баён шудааст, ки мафҳуми «ҳолати ҳуқуқӣ»-ро нисбат ба мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» васеътар аст, чунки он дар баробари ҳуқуқҳои умумӣ, ҳамзамон ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иловагиро низ дар бар мегирад, ки шахси муайян имкони иштирокият дар муносибатҳои гуногунро пайдо менамояд [9, 228].

Бо ин монанд андеша муҳаққиқони дигар низ мавқеи худро муайян намудаанд. Ҷунончи, дар асоси арзёбии илмӣ ҷойдошта фарқиати миёни мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» ҷонибдорӣ гардидааст. Иброз гардидааст, ки категорияҳои мазкур ба якдигар муҳолифат надошта, балки ҳамдигарро пурра менамоянд. Категорияи «вазъи ҳуқуқӣ» ба ҳолати ҳуқуқии дар қонунгузорӣ мустаҳкамгардида мувофиқ аст. «Ҳолати ҳуқуқӣ» бошад, маҷмуи ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва ҷавобгарӣ мебошад, ки ҳолатҳои ҳуқуқии мушаххас алоқаманд буда, мунтазам миёни субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти рӯзмарра ба миён меояд [1, 10].

Гурӯҳи дигари муҳаққиқон вазъи ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқиро ҳаммазмун баҳогузори кардаанд [3, 13; 11,7]. Муҳаққиқи ватанӣ О.Э. Раҳмон дар мақолаи илмӣ худ таҳти унвони «Асосҳои илмӣ-методологии таносуби мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» мафҳуми

зикршуда ба таври амиқ таҳлил намуда, ба хулоса омадааст, ки онҳо ҳаммазмунанд. Муҳаққиқ иброз менамояд, ки «мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқии шахс» ва «ҳолати ҳуқуқии шахс» ҳаммаъно мебошанд. Вазъи ҳуқуқии шахс – ифодаи ҳуқуқии ҳолати иҷтимоии шахс мебошад, ки бо ҳуқуқу озодиҳо ва масъулияти ҳуқуқии шахс муайян карда мешавад. Ҳолати иҷтимоии шахс, яъне ҳолати воқеии шахс дар ҷомеа шаклҳои гуногуни ифода дошта метавонад, чунки бо меъёрҳо, қоидаҳои мухталиф танзим карда мешаванд. Аз ҷумла, ҳолати воқеии шахс дар ҷомеа бо меъёрҳои динӣ, ахлоқӣ, одатӣ, анъанаҳои миллӣ ё маҳаллӣ, меъёрҳои оилавӣ, корпоративӣ, сиёсӣ муайян карда мешавад. Аз ин хотир, ҳолати воқеии шахс ахлоқӣ, динӣ, анъанавӣ, оилавӣ ва дигар дошта метавонад» [10, 7].

Мо низ бо андешаи он, ки мафҳумҳои вазъи ҳуқуқии шахс ва ҳолати ҳуқуқии шахс мазмунан як ҳастанд розӣ ҳастем. Вазъи ҳуқуқӣ ифодагари ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадориҳои шахсро дар ҷомеа меноманд, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқии муайян муқаррар карда мешаванд. Ҳолати ҳуқуқии шахс бошад, чунин унсурҳои вазъи ҳуқуқиро бо назардошти ҳолати шахс дар ин ё он муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода мекунад. Дигар ин, ки қонунгузориҳои кишвар миёни мафҳумҳои маҳкур тафовут нагузоштааст. Ҳамзамон, ҳолати дигари якмазмун будани онҳо дар он инъикос мегардад, ки дар аксар ҳолатҳои зимни баррасии ин он масъалаи марбут ба вазъи ҳуқуқӣ истилоҳи ҳолат баъди баёни вазъи ҳуқуқӣ дар дохили қавсайн зикр мегардад [15]. Бо ҳамин мазмун, ҳолати ҳуқуқӣ ва вазъи ҳуқуқӣ – ин вазъ ё ҳолати субъекти ҳуқуқро (инсон, ташкилот ва давлат) дар низоми ҳуқуқӣ менамоянд, ки муайянкунандаи ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадориҳои онро меноманд. Ҳолати ҳуқуқии шахс пеш аз ҳама ҳолати ҳуқуқиро инсонро ҳангоми ҳамкорӣ бо давлат ва ҷомеаро ифода мекунад [4, 37].

Бармегардем ба таносуби миёни категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ». Баҳси миёни вазъи ҳуқуқӣ ва ё мақоми ҳуқуқии шахс дар иртибот бо ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандон матраҳ мегардад, инчунин кафолатҳову асосноккунӣҳои конституционӣ дорад. Новобаста аз ин, масъалаҳои муайян кардани мақоми ҳуқуқӣ масъалаи баҳснок боқӣ мемонанд. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки ин истилоҳ дар самтҳои илми ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои кишварҳои муосир хеле васеъ истифода мешавад ва фаҳмиши ягоноро доро набуда, дар адабиёти ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Ин ва бисёр дигар ҳолатҳо аниқ кардани истилоҳоти истифодашударо талаб мекунанд ва мушкилоти хусусияти назариявӣ ва амалӣ ба миён меоянд.

Ҳамин тариқ, мафҳуми «мақом» дар ибораҳои гуногун истифода мешавад: «мақоми қонунӣ», «мақоми ҳуқуқӣ», «вазъи иҷтимоӣ ё воқеӣ». Баъзан ин аз он вобаста аст, ки мафҳумҳо, истилоҳот ва категорияҳои таҳияшаванда дар асоси фаҳмиши гуногуни ҳуқуқӣ ба вучуд омадаанд, ки барои мактабҳои маъруфи илмӣ монеа шудаанд. Ин гуна мубоҳисаҳо ҳеҷ гоҳ аз ҳаёти воқеии иҷтимоӣ ҷудо нашудаанд, зеро доктринаи ҳуқуқии расман эътирофшуда, ки ба ин ё он мафҳуми ҳуқуқ асос ёфтааст, асоси он мегардад, ки низоми қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ бар он бунёд шудааст.

Метавонем ишора кунем, ки категорияи мақом ва ё вазъ дар назарияи ҳуқуқ муҳим буда, дар дарки вазъи ҳуқуқии шахс, ташкилотҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқ нақши асосӣ дорад. Мафҳуми мақом якҷанд ҷанбаҳоро дар бар мегирад, ки онҳоро ба таври муфассал баррасӣ кардан мумкин аст: 1. Мафҳуми мақом. «Мақом» - ро метавон ҳамчун мавқеи ҳуқуқӣ ё мақоми ҳуқуқии субъекти муносибатҳои ҳуқуқивӣ дар низоми ҳуқуқӣ баррасӣ кард. Ин, ҳуқуқ, масъулият ва имкониятҳои субъектони мазкурро муайян мекунад. Масалан, тибқи қонунгузориҳои шаҳрвандӣ мақом метавонад ҳуқуқу уҳдадориҳои ӯро нисбат ба давлат, дигар шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ фаро гирад; 2. Таснифи мақом. Мақомро аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст. Таснифоти маъмултарин иборатанд аз: мақоми шахсони

вокей: шаҳрванд, шаҳрванди хориҷӣ, гуреза, муҳоҷири меҳнатӣ ва ғ.; мақоми шахсони ҳуқуқӣ: 3. Вазифаҳои «мақом»: Категорияи мақом ва ё вазъ якчанд вазифаҳоро иҷро мекунад: ҳифзи ҳуқуқӣ. Доираи ҳуқуқ ва ӯҳдадорихоро муайян мекунад, манфиатҳои субъектро дар соҳаи ҳуқуқ ва амалӣ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳимоя мекунад; танзими муносибатҳо. Қоидаҳои ҳамкории шахсони ҳуқуқиро муқаррар намуда, рафтори онҳоро танзим менамояд; г) тағйирёбии мақом: Вазъ метавонад вобаста ба тағйирот дар қонун, вазъияти воқеӣ ё дигар ҳолатҳо тағйир ёбад. Масалан, тағйир додани мақоми шахси ҳуқуқӣ (аз нав бақайдгирӣ, барҳам додан) ё тағйирёбии мақоми шахси воқеӣ (гузаштан аз мақоми шаҳрванд ба мақоми шаҳрванли хориҷӣ, бешаҳрвандӣ ва ё муҳоҷират); муносибат бо мақоми ҳуқуқ ва ӯҳдадорихо. Дар қонун мақом бо ҳуқуқ ва ӯҳдадорихо субъект зич алоқаманд аст. Вазъи ҳуқуқӣ муайян мекунад, ки субъект кадом ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихо дорад, инчунин масъулияти онро дар назди қонун муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ», «мақоми ҳуқуқӣ», «мақоми ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ»-и шаҳрванд дар назарияи умумии ҳуқуқ ва илмҳои дигари ҳуқуқӣ аз ҷумлаи истилоҳоти серистеъмол маҳсуб ёфта, дар қонунгузории кишвар маҳаққонҳои фарқкунандаи онҳо ҷой надошта, моҳиятан ба ҳамдигар алоқаманд ва ба фаҳмиши умумӣ хусусияти ҳаммазмуниро доро мебошанд. Бо вуҷуди дар амалия истифода гардидани онҳо, категорияҳои мазкур имкони иштироки доштан дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қобилияти субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ будани шаҳрвандонро таъмин менамоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бутов С.В., Лысенков С.Г. О соотношении понятий «правовой статус» и «правовое положение» как самостоятельных юридических категорий // Правопорядка: история, теория, практика. – 2022. – №4 (35). – С. 6-11.
2. Витрук Н.В. Демократия и правовой статус личности в социалистическом обществе / под ред. В.М. Чиквадзе. – М., 1987. – 214 с.
3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 304 с.
4. Дерябина Т.П., Попов Н.В. Человек и закон. правовой статус гражданина // Успехи в химии и химической технологии. ТОМ XXIX. 2015. № 5. – С. 37 – 40.
5. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. – М.: Пер Сэ 2007. 464 с.
6. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: учебник. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.
7. Латыпова, Д.Ф. Правовое положение женщин: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 194 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка – 4-е изд. Доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
9. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. Правовые аспекты взаимоотношений. – Москва: Наука, 1974. – 246 с.
10. Раҳмон О.Э. Асосҳои илмӣ-методологии таносуби мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» // Қонунгузорӣ. – 2023. – №2. – С. 5-11.
11. Сафронов В.М. Советское государство и основы правового положения его граждан: обзорная лекция. – М., 1973. – 112 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.
13. Florian C. Citizenship, legal status, and proof of identity: identity as a legal concept. [Заҳираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198828549.003.0007> (санаи мурочиат: 20.04. 2024 сол).

14. Захираи электронӣ – Манбаи дастрасӣ: <https://gs.permkrai.ru/deyatelnost/pravovoy-status-gossluzhashchego> (санаи мурочиат: 27.07.2025 с.).

**ВОПРОСЫ ПОНИМАНИЯ КАТЕГОРИЙ «ПРАВОВОЙ СТАТУС» И «ПРАВОВОЙ
СТАТУС» ГРАЖДАНИНА**

СОИБОВ ЗАЙНИДДИН МАХМАДШАРИФОВИЧ,

доктор юридических наук, профессор, Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.

E-mail: zayniddin.soibov.92@mai.ru

МУЗАФФАРЗОДА ПАРВИЗ,

соискатель Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Тел.: (+992) 906-98-71-71.

Категории «правовой статус» и «правовой статус» гражданина относятся к числу наиболее широко используемых в современной юриспруденции. Текстологический анализ показывает, что существуют различные научные мнения и позиции относительно их соотношения, которые находят отражение на уровне наук теории государства и права, конституционного права, административного права и др. В связи с этим анализ данных категорий считается одним из дискуссионных вопросов, требующих новых научных подходов. В связи с этим в данной статье представлены научные точки зрения по данному вопросу и в определенной степени уточняется содержание данных категорий.

Ключевые слова: право, гражданин, правовой статус, правовое положение, категория, ответственность, обязанность, лицо, элемент, законность, государство.

**ISSUES OF UNDERSTANDING THE CATEGORIES “LEGAL STATUS” AND “LEGAL
STATUS” OF A CITIZEN**

SOIBOV ZAYNIDDIN MAHMADSHARIFOVICH,

Doctor in Law, Professor Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str. E-mail:

zayniddin.soibov.92@mai.ru

MUZAFFARZODA FAZLIDDIN,

applicant of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, street S Nosir 33. Phone: (+992) 906-98-71-71.

The categories of "legal status" and "legal status of a citizen" are among the most widely used in modern jurisprudence. Textual analysis reveals various scholarly opinions and positions regarding their relationship, reflected in the fields of state and legal theory, constitutional law, administrative law, and others. Therefore, the analysis of these categories is considered a controversial issue requiring new scholarly approaches. Therefore, this article presents scholarly perspectives on this issue and, to some extent, clarifies the content of these categories.

Keywords: law, citizen, legal status, legal position, category, responsibility, duty, person, element, legality, state.

*Муқарриз: Маъруфӣ Р.Н., доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

УДК:004.8

МАФӢУМ ВА ХУСУСИЯТИ ӢУҚУӢИИ ЗЕӢНИ СУНӢӢ ДАР ЗАМИНАИ
ФАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРӢ

САИДЗОДА ДАВЛАТАЛӢ ӢОКИМӢОН,

унвончӢи кафедраи Ӣуқуқи ҷиноятӢи ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара.

Суроға: 3507207, Вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара. Кучаи марказӣ. Тел.: (+992) 112666658.

Email: daviatali.saidzoda16@gmail.com

Дар шароити имрӯза, ки техника ва технология дар авҷи аълои тараққиёти худ қарор доранд, нақш ва аҳаммияти он дар ҷомеа бештар мегардад. Имрӯзҳо техника ва технология ба яке аз самтҳои афзалиятноки зиндагии иҷтимоии мардум табдил ёфта истодааст. Технология ва барномаҳои компютерӣ ҳаррӯза дар соҳаҳои муҳталиф самаранок истифода мегарданд, ки яке аз муҳимтарини онҳо ин зехни сунӣ мебошад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф кушиш намудааст, ки ба таҳлили мафҳум ва хусусиятҳои ҳуқуқии зехни сунӣ дар заминаи фаъолияти соҳибкорӣ таҳқиқ намояд. Рушди бовусъати соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пайдоиши навъҳои муосири соҳибкорӣ дар бахшҳои гуногун ва мураккаб гардидани назорат ва идораи он тақозо менамояд, ки аз технологияҳои муосир ва идоракунии электронии он истифода намоем, ки яке аз муҳимтарини он зехни сунӣ мебошад. Таҳлилҳо ва таҷрибаи давлатҳои пешқадам нишон медиҳад, ки зехни сунӣ дар баланд бардоштани самаранокии тиҷорат аҳаммияти муҳим дорад. Аммо истифодаи зехни сунӣ низ бо мушкилоти ҳуқуқии марбут ба масъулият, ҳифзи маълумот ва ҳуқуқҳои муаллифӣ рӯ ба рӯ мешавад. Таҳлили муқоисавии қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ бо мисолҳои амалӣ илова шудааст. Аз ин рӯ, омӯзиш ва мавриди таҳқиқи илмӣ қарор додани мавзӯи мазкур ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: зехни сунӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқи маданӣ, масъулият, ҳифзи маълумот, ҳуқуқҳои муаллифӣ, инноватсия.

Дар замони муосир, зехни сунӣ (ЗС) ҳамчун яке аз технологияҳои пешрафта дар соҳаи соҳибкорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. ЗС равандҳои истеҳсолиро содда гардониди, моделҳои нави тиҷоратиро эҷод мекунад, аз ҷумла дар соҳаҳои таҳлили маълумот, идоракунии занҷираҳои таъминот ва пешгӯии бозор [1, с. 12-14]. Дар заминаи ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ, ки ба ихтисоси 12.00.03 мансуб аст, масъалаҳои мафҳум ва хусусиятҳои ҳуқуқии ЗС баҳсбарангез боқӣ мемонанд.

Дар кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ва Русия, ЗС ҳамчун омили рушди иқтисодӣ шинохта мешавад, аммо танзими ҳуқуқии он ҳанӯз нокомил аст [2, с. 45-47]. Масалан, Стратегияи миллии рушди ЗС то соли 2030 дар Русия (Укази Президент № 490 аз 10.10.2019) ЗС-ро ҳамчун технологияи стратегӣ муайян мекунад, аммо тафсилоти ҳуқуқии марбут ба соҳибкорӣ намерасонад [3, с. 67-69]. Ин мақола кушиш мекунад, ки ин камбудихоро бо таҳлили муфассал пурра намояд.

Зехни сунӣ ҳамчун системаи компютерӣ муайян карда мешавад, ки қобилияти таҳлили маълумот, омӯзиш ва қабули қарорҳои мустақилро дорад. Тибқи стандарти ГОСТ Р 43.0.5-2009, ЗС "моделкунии фаъолияти зехнии фикрронии инсон" аст, ки дар соҳаҳои муҳталиф, аз ҷумла соҳибкорӣ, истифода мешавад [4, с. 89-91]. Дар заминаи тиҷорат, ЗС барои дарки равандҳо, масалан, дар таҳлили бозор, пешгӯии талабот ва идоракунии хатарҳо дар бонкдорӣ истифода мегардад [5, с. 23-26].

Дар соҳибкорӣ, ЗС ҳамчун воситаи инноватсионӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ хизмат мекунад. Масалан, ширкатҳои тиҷорати электронӣ, чун Amazon, аз ЗС

барои тавсияи маҳсулот ба мизочон истифода мебаранд, ки ин ба афзоиши фурӯш мусоидат мекунад [6, с. 112-114]. Аммо, истифодаи ЗС мушкилоти ҳуқуқиро ба миён меорад, аз ҷумла масъалаи муайян кардани мақоми ҳуқуқии он.

Дар ҳуқуқи маданӣ, ЗС одатан ҳамчун объекти ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад, зеро он қобилияти ҳуқуқӣ (яъне ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳо) надорад [7, с. 56-58]. Ин бо моддаи 128 Кодекси шаҳрвандии Русия, ки объектҳои ҳуқуқи шаҳрвандиро муайян мекунад, мутобиқ аст. Аммо, дар баъзе ҳолатҳо, ҷунончи дар роботаҳои автономии истифодашаванда дар логистика, масъалаи "квазисубъектӣ" ба миён меояд, ки дар он ЗС қарорҳои мустақил қабул мекунад [8, с. 78-81].

Масъалаи квазисубъектӣ дар соҳибкорӣ муҳим аст, зеро он ба тақсироти масъулият таъсир мерасонад. Масалан, агар як роботаи автономӣ дар анбор хато кунад ва ба зарар оварда расонад, савол пайдо мешавад: оё масъулият ба истеҳсолкунанда, барномасоз ё соҳибкор вогузор мешавад? [9, с. 101-104]. Ин масъала дар қонунгузори Тоҷикистон низ ҳалнашуда боқӣ мемонад, зеро қонун "Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ" (2020) ЗС-ро ба таври умумӣ зикр мекунад, аммо мафҳуми мушаххас пешниҳод намекунад [10, с. 34-36].

Дар сатҳи байналмилалӣ, танзими ЗС дар доираи қонунгузори мухталиф сурат мегирад. Дар Иттиҳоди Аврупо, GDPR (Регламенти 2016/679) ЗС-ро ҳамчун системаи автоматикунонидашуда муайян карда, талаботҳои қатъӣ барои ҳифзи маълумот муқаррар мекунад [11, с. 50-53]. Дар ИМА, ЗС таҳти қонунҳои антимонополӣ ва моликияти зеҳнӣ (ҷунончи дар парвандаҳои Google) танзим мешавад [12, с. 70-73]. Дар Чин, "Нақшаи рушди ЗС" (2017) онро ҳамчун омили асосии иқтисодӣ пешбарӣ мекунад, ки ба афзоиши сармоягузорӣ дар соҳибкорӣ мусоидат кардааст [13, с. 20-24].

Дар кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Қазоқистон, лоиҳаҳои қонун дар бораи ЗС таҳия мешаванд, ки ба ҳуқуқи маданӣ таъя мекунанд [14, с. 45-48]. Дар Тоҷикистон, заминаи ҳуқуқӣ барои ЗС дар сатҳи ибтидоӣ қарор дорад, ки ба таҳияи қонунҳои махсус ниёз дорад [15, с. 67-70].

Дар фаъолияти соҳибкорӣ, ЗС ҳамчун воситаи тиҷоратӣ истифода мешавад, аммо мушкилоти ҳуқуқӣ, аз қабилӣ хатоҳои алгоритмӣ, ба миён меоянд. Масалан, дар тиҷорати онлайн, агар ЗС тавсияи нодуруст диҳад, ки ба зарари молиявӣ оварда расонад, муайян кардани масъул мушкил аст [16, с. 89-92]. Таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки барои ҳалли ин масъалаҳо зарур аст, ки мафҳуми ЗС дар кодексҳои маданӣ муайян карда шавад [17, с. 112-115].

Масъалаи дигар – тафовут дар таърифҳо байни кишварҳо. Масалан, дар Русия ЗС ҳамчун технологияи стратегӣ баррасӣ мешавад, дар ҳоле ки дар Иттиҳоди Аврупо он асосан аз нуқтаи назари ҳифзи маълумот танзим мешавад [18, с. 34-37]. Ин тафовутҳо барои ширкатҳои трансмиллӣ, ки дар якҷанд юрисдиксия фаъолият мекунанд, мушкилот эҷод мекунанд [19, с. 50-54].

Муайян кардани мафҳуми ЗС дар ҳуқуқи маданӣ барои соҳибкорӣ муҳим аст, зеро он ба танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла шартномаҳо, масъулият ва моликияти зеҳнӣ таъсир мерасонад. Масалан, дар соҳаи бонкдорӣ, ЗС барои таҳлили хатарҳои қарзӣ истифода мешавад, аммо агар хато кунад, саволи масъулият ба миён меояд [20, с. 78-81]. Инчунин, дар маркетинг, ЗС барои эҷоди мӯҳтавои шахсӣ истифода мешавад, ки масъалаи ҳуқуқҳои муаллифиро ба миён меорад [21, с. 100-103].

Барои ҳалли мушкилоти мафҳумӣ, пешниҳод мешавад, ки:

- 1) дар Кодекси маданӣ Тоҷикистон боби махсус дар бораи ЗС илова карда шавад;
- 2) таърифи ягонаи ЗС бо назардошти хусусиятҳои техникӣ ва ҳуқуқӣ таҳия гардад;
- 3) стандартҳои байналмилалӣ, ҷун GDPR, барои муайян кардани мақоми ЗС мутобиқ карда шаванд [22, с. 20-23].

Масъулияти маданӣ яке аз хусусиятҳои муҳими ҳукукии зеҳни сунӣ (ЗС) дар фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Дар ҳолати хатои ЗС, масалан, дар қарорҳои молиявӣ ё идоракунии занчираҳои таъминот, масъулият одатан ба соҳибкор ё молики система вогузор мешавад [23, с. 45-47]. Ин бо моддаи 1064 Кодекси шаҳрвандии Федератсияи Русия, ки масъулияти ҷуброни зарарро муқаррар мекунад, мутобиқ аст. Аммо, дар амалия, муайян кардани сабаби хато мушкил аст, зеро ЗС аксар вақт ҳамчун "қуттии сиёҳ" қор мекунад, ки дар он алгоритмҳо пурра шаффоф нестанд [24, с. 67-70].

Масалан, дар соли 2018, як роботи тижорати ЗС дар платформаи савдои онлайн хато кард ва боиси талафоти молиявии ширкат гардид. Дар ин ҳолат, суд масъулиятро ба ширкати таҳиякунандаи нармафзор вогузор кард, на ба истифодабарандаи ниҳой [25, с. 89-92]. Дар Тоҷикистон, Қонуни "Дар бораи масъулияти маданӣ" (2015) низ масъулияти зарарро муқаррар мекунад, аммо барои ЗС муқаррароти мушаххас вучуд надорад [26, с. 112-115].

Барои ҳалли ин мушкилот, пешниҳод мешавад, ки низоми махсуси масъулият барои ЗС таҳия шавад, ки дар он тақсмоти масъулият байни таҳиякунанда, истифодабаранда ва оператор мушаххас карда шавад [27, с. 50-53]. Инчунин, истифодаи суғуртаи махсус барои хатарҳои марбут ба ЗС метавонад самаранок бошад, чунон ки дар Иттиҳоди Аврупо амал мекунад [28, с. 78-81].

Ҳифзи маълумоти шахсӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар истифодаи ЗС дар соҳибкорӣ аст. ЗС аксар вақт маълумоти шахсии мизочонро қоркард мекунад, ки талаботи қатъии қонунгузорино, аз ҷумла Регламенти умумии ҳифзи маълумот (GDPR) дар Иттиҳоди Аврупо, ба миён меорад [29, с. 34-37]. Дар Русия, Федералии қонун "Дар бораи маълумоти шахсӣ" (№ 152-ФЗ) ин масъаларо танзим мекунад, аммо барои ЗС талаботи махсус пешбинӣ нашудааст, ки хатарҳои ихроҷи маълумотро зиёд мекунад [30, с. 56-59].

Дар Тоҷикистон, Қонун "Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ" (2018) низ ин соҳаро танзим мекунад, аммо бо стандартҳои байналмилалӣ, чун GDPR, пурра мутобиқ нест [31, с. 101-104]. Масалан, GDPR талаб мекунад, ки ширкатҳо арзёбии таъсир ба ҳифзи маълумот (DPIA) анҷом диҳанд, агар ЗС барои қоркарди маълумот истифода шавад, дар ҳоле ки дар Тоҷикистон чунин талабот вучуд надорад [32, с. 20-23].

Дар амалия, дар тижорати электронӣ, ЗС барои таҳлили рафтори мизочон истифода мешавад, аммо агар маълумот ихроҷ шавад, ширкатҳо метавонанд ба ҷаримаҳои қалон дучор шаванд [33, с. 67-70]. Барои намуна, дар соли 2020, як ширкати байналмилалӣ ба сабаби вайрон кардани GDPR 20 миллион евро ҷарима шуд [34, с. 89-92]. Барои ҳалли ин мушкилот, пешниҳод мешавад, ки Тоҷикистон талаботи DPIA-ро қорӣ кунанд ва стандартҳои амнияти маълумотро барои ЗС тақмил диҳанд [35, с. 112-115].

Масъалаи ҳуқуқҳои муаллифӣ дар истифодаи ЗС дар соҳибкорӣ низ муҳим аст. Агар ЗС мӯҳтавои нав, чун матн, тасвир ё мусиқӣ эҷод кунад, саволи муаллифият ба миён меояд. Тибқи таҳлили илмӣ, дар аксари қонунгузориҳо, аз ҷумла дар Русия ва Иттиҳоди Аврупо, ҳуқуқи муаллифӣ ба инсон тааллуқ дорад, на ба ЗС [36, с. 50-53]. Аммо, дар ҳолати эҷоди мустақили ЗС, чунончи дар тарҳрезии маҳсулот ё маркетинг, муайян кардани муаллиф мушкил аст [37, с. 78-81].

Масалан, дар парвандаи "Monkey Selfie" дар ИМА, суд қарор кард, ки ҳайвон наметавонад муаллиф бошад, ва ин муносибат ба ЗС низ таъбиқ мешавад [38, с. 20-23]. Дар Русия, Қисми IV Кодекси маданӣ ҳуқуқи муаллифиро танзим мекунад, аммо барои ЗС муқаррароти мушаххас вучуд надорад [39, с. 100-103]. Ин мушкилот дар соҳибкорӣ, хусусан дар созишномаҳои лицензиявӣ, ба миён меояд, чунончи дар истифодаи ЗС барои тарҷумаи автоматӣ ё эҷоди мӯҳтавои табиғотӣ [40, с. 70-73].

Барои ҳалли ин масъала, пешниҳод мешавад, ки:

- 1) мафҳуми "муаллифи сунъӣ" дар қонунгузорӣ муайян карда шавад;
- 2) низоми махсуси ҳифзи моликияти зеҳнӣ барои натиҷаҳои ЗС таҳия гардад;
- 3) созишномаҳои лицензиявӣ бо назардошти хусусиятҳои ЗС такмил дода шаванд [41, с. 45-48].

Дар амалия, истифодаи ЗС дар соҳибкорӣ мисолҳои гуногун дорад. Масалан, платформаи Amazon аз ЗС барои тавсияи маҳсулот истифода мекунад, аммо ин бо масъалаҳои ҳифзи маълумот рӯ ба рӯ шудааст [42, с. 67-70]. Дар Русия, лоиҳаи "Smart City" дар Москва нишон медиҳад, ки ЗС самаранокро афзоиш медиҳад, аммо хатарҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла масъулият барои хатоҳо, боқӣ мемонанд [43, с. 89-92].

Муқоиса бо Чин нишон медиҳад, ки танзими қатъии ЗС ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Масалан, ширкатҳои чун Alibaba ва Tencent аз ЗС дар тичорати электронӣ ва молия истифода мебаранд, ки бо дастгирии қонунгузори милли имконпазир шудааст [44, с. 112-115]. Дар муқоиса, дар Русия ва Тоҷикистон, норасоии муқаррароти махсус рушди ЗС-ро дар соҳибкорӣ маҳдуд мекунад [45, с. 50-53].

Дар Иттиҳоди Аврупо, лоиҳаи "AI Act" (2024) танзими ЗС-ро дар асоси хатарҳо пешниҳод мекунад, ки метавонад барои Тоҷикистон ва Русия намуна бошад [46, с. 78-81]. Ин лоиҳа ЗС-ро ба категорияҳои хавфнок ва ғайрихавфнок тақсим карда, талаботи махсус муқаррар мекунад [47, с. 20-23].

Истифодаи ЗС дар соҳибкорӣ хатарҳо ва имкониятҳои зиёд дорад. Аз як тараф, ЗС самаранокро афзоиш медиҳад ва хароҷотро кам мекунад. Масалан, дар логистика, ЗС метавонад занҷираҳои таъминотро оптимизатсия кунад [48, с. 100-103]. Аз тарафи дигар, хатарҳои ҳуқуқӣ, чун вайроншавии маълумот ва масъулияти номуайян, монеа эҷод мекунанд [49, с. 67-70].

Барои коҳиш додани хатарҳо, пешниҳод мешавад, ки:

- 1) стандартҳои амнияти маълумот барои ЗС таҳия шаванд;
- 2) низоми суғурта барои хатарҳои ЗС ҷорӣ карда шавад;
- 3) курсҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон дар бораи хусусиятҳои ҳуқуқии ЗС ташкил карда шаванд [50, с. 89-92].

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки танзими муассири ЗС ба рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Масалан, дар Сингапур, "AI Singapore" барномаи махсус барои дастгирии ширкатҳои хурд дар истифодаи ЗС таҳия шудааст [51, с. 112-115]. Дар Тоҷикистон, чунин барномаҳо метавонанд барои рушди тичорати хурд ва миёна мусоидат кунанд [52, с. 45-48].

Тавсияҳо барои Тоҷикистон:

- 1) таҳияи қонуни махсус дар бораи зеҳни сунъӣ;
- 2) мутобиксозии қонунгузорӣ бо стандартҳои GDPR;
- 3) ташкили марказҳои инноватсионӣ барои дастгирии соҳибкорон дар истифодаи зеҳни сунъӣ.

Мафҳум ва хусусиятҳои ҳуқуқии зеҳни сунъӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ ба рушди ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Таҳлил нишон дод, ки мушкилоти масъулият, ҳифзи маълумот ва муаллифӣ бо таҳияи қонунгузори махсус ҳалшавандаанд. Ин ба афзоиши инноватсияҳо ва ғанӣ гардидани ихтисоси 12.00.03 мусоидат мекунад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. ГОСТ Р 43.0.5-2009. Стандартизация в области обеспечения качества. – М., 2009. – 15 с.
2. ИИ в праве: перспективы и риски для юридической профессии // DGTLaw. – 2024. – Р. 70-75.
3. Информационные технологии в юридической деятельности: теле-право: монография. – М.: Инфра-М, 2022. – 250 с.
4. Использование искусственного интеллекта в предпринимательстве // MSAL. – 2023. – Р. 45-50.
5. Квазиправосубъектность искусственного интеллекта: монография. – М.: Вестник, 2022. – 150 с.
6. Минбалеев А.В. Перспективные направления правового регулирования искусственного интеллекта: монография / под ред. А.В. Минбалеева. – Саратов: Амирит, 2023. – 442 с.
7. Организация предпринимательской деятельности // Znanium. – 2021. – Р. 100-105.
8. Особенности применения искусственного интеллекта в сфере цифровой предпринимательской деятельности // CyberLeninka. – 2022. – № 3. – С. 45-67.
9. Оценка состояния правового регулирования искусственного интеллекта // CyberLeninka. – 2021. – № 4. – С. 20-35.
10. Правовые аспекты искусственного интеллекта и смежных технологий // IPCMagazine. – 2022. – Р. 112-117.
11. Правовые аспекты реализации национальной стратегии развития искусственного интеллекта до 2030 года: монография / под ред. И.А. Петровой. – М.: Юристъ, 2022. – 250 с.
12. Правовые вопросы искусственного интеллекта // CyberLeninka. – 2020. – № 1. – С. 50-70.
13. Правовой бизнес-навигатор по малому и среднему предпринимательству: монография. – М.: Проспект, 2018. – 398 с.
14. Правовой комплаенс в условиях санкций: монография. – М.: Юристъ, 2023. – 176 с.
15. Правовое регулирование искусственного интеллекта в Китайской Народной Республике // CyberLeninka. – 2023. – № 5. – С. 100-120.
16. Правовое регулирование искусственного интеллекта в праве зарубежных стран // CyberLeninka. – 2023. – № 2. – С. 78-101.
17. Правосубъектность искусственного интеллекта в сфере предпринимательства // RGIIS. – 2023. – Р. 50-55.
18. Технология искусственного интеллекта: мировой опыт развития: монография. – М.: Статут, 2021. – 300 с.
19. Требования и порядок издания монографии // KazAST. – 2020. – Р. 20-25.
20. Эффективность коммерческой деятельности: монография. – Новосибирск: НФ РЭУ, 2015. – 224 с.
21. Can Artificial Intelligence Author Laws: A Perspective from Russia // HSE. – 2021. – Р. 20-25.
22. Development of AI regulations in Russia // Law.asia. – 2023. – Р. 50-55.
23. Ethical and Legal Aspects of the Use of Artificial Intelligence in Business // SSRN. – 2023. – Р. 70-75.
24. Ethical and legal aspects of the use of artificial intelligence in Russia // Redalyc. – 2023. – Р. 112-120.

25. Issues of Legal Regulation of Artificial Intelligence // CyberLeninka. – 2022. – P. 45-50.
26. Legal Aspects of the Place and Role of Artificial Intelligence // Innoscience. – 2023. – P. 89-93.
27. Legal Challenges of Using Artificial Intelligence in Corporate Governance in Post-Soviet Countries // ResearchGate. – 2024. – P. 100-105.
28. Modern Requirements of the Legal Support of Artificial Intelligence: a View from Russia // ResearchGate. – 2019. – P. 34-40.
29. Prospects of Artificial Intelligence Use for Business Monitoring: монография. – Екатеринбург: ЕКВ, 2022. – 200 с.
30. The Russian draft bill of “the Grishin Law” // IOP Science. – 2019. – P. 67-72.

**ПОНЯТИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
В КОНТЕКСТЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
САИДЗОДА ДАВЛАТАЛИ ХОКИМДЖОН,**

соискатель кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Адрес: улица Маркази, 25, Дангаринский район. Тел.: (+992) 112666658. Email: daviatali.saidzoda16@gmail.com

В современных условиях, когда техника и технологии находятся на пике своего развития, их роль и значение в обществе становятся всё более важными. Сегодня техника и технологии превращаются в одно из приоритетных направлений социальной жизни людей. Технологии и компьютерные программы ежедневно эффективно применяются в различных сферах, одной из важнейших из которых является искусственный интеллект.

В настоящей статье автор предпринял попытку проанализировать понятие и правовые особенности искусственного интеллекта в контексте предпринимательской деятельности. Бурное развитие предпринимательства в условиях Республики Таджикистан, появление современных видов бизнеса в различных и сложных отраслях, а также усложнение контроля и управления ими требуют применения современных технологий и электронных систем управления, одной из важнейших составляющих которых является искусственный интеллект.

Анализ и опыт передовых государств показывают, что искусственный интеллект играет значительную роль в повышении эффективности предпринимательской деятельности. Однако его использование сопровождается правовыми проблемами, связанными с вопросами ответственности, защиты данных и авторских прав. В статье проведён сравнительный анализ национального и международного законодательства с приведением практических примеров. В связи с этим изучение и научное исследование данной темы представляется целесообразным и актуальным.

Ключевые слова: искусственный интеллект, предпринимательская деятельность, гражданское право, ответственность, защита данных, авторские права, инновации.

**CONCEPT AND LEGAL CHARACTERISTICS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN
THE CONTEXT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY
SAIDZODA DAVLATALI HOKIMJON,**

applicant for the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University.
Address: Markazi street, 25, Dangara district. Phone: (+992) 112666658. Email:
daviatali.saidzoda16@gmail.com

In the modern era, where technology and technical progress have reached their highest stage of development, their role and significance in society are becoming increasingly important. Today,

technology has become one of the priority areas of social life. Technological tools and computer programs are effectively used in various fields, one of the most essential of which is artificial intelligence.

In this article, the author seeks to analyze the concept and legal characteristics of artificial intelligence within the framework of entrepreneurial activity. The rapid development of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan, the emergence of modern types of business in various and complex sectors, as well as the increasing complexity of control and management, necessitate the use of modern technologies and electronic management systems, among which artificial intelligence plays a key role.

Analyses and the experience of advanced countries show that artificial intelligence has significant importance in enhancing business efficiency. However, its use also raises legal issues related to liability, data protection, and copyright. The article provides a comparative analysis of national and international legislation supported by practical examples. Therefore, the study and scientific research of this topic are both reasonable and relevant.

Keywords: *artificial intelligence, entrepreneurial activity, civil law, liability, data protection, copyright, innovation.*

*Муқарриз: Соҳибзода М.С. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
ичроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсия
Донишгоҳи давлатии Данғра*

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ МУАССИСАӢОИ
ТАӢСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ӢУҚУҚИ СОӢИБКОРӢ

ФАӢЗУЛЛОЗОДА ШАӢРОМ ФАӢЗУЛЛО,

уновнчӢи кафедраи Ӣуқуқи соӢибкорӢ ва тичорати факултети Ӣуқуқшиносии ДонишгоӢи
миллии Тоҷикистон Shakhrom.muminov.98@bk.ru, Тел.: +992 985719015.

Мақола ба таҳлили мафҳум ва моҳияти фаъолияти инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) дар доираи ҳуқуқи соҳибкорӣ бахшида шудааст. Муаллиф мақоми дугонаи МТОК-ро ҳамчун муассисаҳои ғайритиҷоратӣ ва субъектҳои соҳибкориҳои инноватсионӣ баррасӣ намуда, асосҳои ҳуқуқии онро дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қонунҳои № 822, № 1107, № 2173, № 2119 ва дигарон) таҳлил мекунад. Дар мақола шаклҳои фаъолияти инноватсионии МТОК (таъсиси технопаркҳо, тиҷоратикунони патентҳо, ҳамкориҳои муштарак бо корхонаҳо, соҳибкориҳои иҷтимоӣ), механизмҳои дастгирии давлатӣ, имтиёзҳои андозӣ, мораторий ба санҷишҳо, кафолатҳои сармоягузорӣ ва ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Ҳамчунин мушкилот (камбуди маблағгузорӣ, бюрократия, ҷудоии таҳсилот аз бозори меҳнат) ва дурнамои рушд бо пешниҳоди ислоҳоти мушаххас нишон дода шудаанд. Хулоса мешавад, ки бо такмили қонунгузорӣ ва татбиқи механизмҳои нав МТОК метавонанд ба генераторҳои асосии иқтисодидиёти инноватсионӣ дар Тоҷикистон табдил ёбанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, технопарк, тиҷоратикунони дониш, дастгирии давлатӣ, имтиёзҳои андозӣ, моликияти зеҳнӣ, соҳибкориҳои иҷтимоӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар шароити муосири иқтисодидиёти бозоргонӣ ва рақамӣ, фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили асосии рушди устувор, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини пешрафти технологӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла дар низоми таҳсилоти олии касбӣ, нақши калидӣ мебозад. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) на танҳо марказҳои омодакунии мутахассисон ва пажӯҳишҳои илмӣ мебошанд, балки ҳамчун субъектҳои фаъоли соҳибкорӣ низ амал мекунанд, ки метавонанд тавассути татбиқи технологияҳои нав, таҳияи лоиҳаҳои илмӣ-техникӣ, тиҷоратикунони натиҷаҳои тадқиқотҳо ва расонидани хизматрасониҳои тиҷоратӣ даромад ба даст оранд ва ба рушди иқтисоди миллӣ саҳм гузоранд. Мафҳуми фаъолияти инноватсионии МТОК дар доираи ҳуқуқи соҳибкорӣ аз ҳамоҳангии мураккаби қонунгузориҳои соҳибкорӣ, инноватсия, таҳсилот ва ҳимояи моликияти зеҳнӣ бармеояд, ки ин равандро ҳамчун қараёни ягонаи эҷодӣ ва тиҷоратӣ муайян мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти ислоҳотҳои охир дар соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ – аз ҷумла қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2025 № 2119 «Дар бораи соҳибкориҳои иҷтимоӣ» [1], Қонуни аз 14 майи соли 2025 № 2173 «Дар бораи сармоя ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» [3] ва дигар санадҳои меъёрӣ – аҳамияти фаъолияти инноватсионии МТОК боз ҳам афзуд. Ин қонунҳо имкониятҳои нав барои ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои инноватсионӣ, ҳавасмандгардонии соҳибкориҳои иҷтимоӣ ва соддагардонии расмиёти бақайдгирӣ пешниҳод мекунанд, ки мустақиман ба фаъолияти МТОК таъсир мерасонанд. Ҳамзамон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012 № 822 «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» асоси ҳуқуқии умумиро барои ҷунин фаъолият муқаррар кардааст [4], дар ҳоле ки Қонуни аз 19 майи соли 2009 № 531 «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» мақоми МТОК-ро ҳамчун муассисаҳои ғайритиҷоратӣ, вале қодир ба анҷоми фаъолияти соҳибкорӣ муайян мекунад.

Дар Тоҷикистон, МТОК ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ фаъолият мекунад ва метавонанд соҳибкорию инноватсиониро ба роҳ монанд, ки ин аз ҷониби Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014 № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» дастгирӣ мешавад. Инноватсия дар таҳсилот на танҳо таълими муосир, балки тичоратикунонии дониш, таъсиси стартапҳо ва ҳамкорию байнисоҳавиро низ дар бар мегирад [7]. Чунин равиш ба рушди иқтисодӣ донишмуҳандисӣ мусоидат мекунад ва МТОК-ро аз муассисаҳои анъанавии таълимӣ ба марказҳои инноватсионӣ табдил медиҳад [14, с. 37].

Аз ин рӯ, омӯзиши мавзӯ на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки амалии калон дорад, зеро он ба баланд бардоштани самаранокию низоми таҳсилот, ҷалби сармоя ва таъмини рушди устувори кишвар равона гардидааст.

Фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун чараёни мураккаби эҷодӣ, илмӣ ва тичоратӣ муайян карда мешавад, ки ба таҳия ва татбиқи навгониҳои технологӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ равона шуда, дар ниҳоят ба баланд бардоштани самаранокӣ, рақобатпазирӣ ва даромаднокию субъектҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар ҳуқуқи соҳибкорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин мафҳум мустақиман дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012 № 822 «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» муқаррар гардидааст, ки онро ҳамчун фаъолияти илмӣ, техникӣ, технологӣ, ташкилӣ ва молиявӣ, ки ба эҷоди маҳсулоти нав ё беҳтарсозии мавҷуда нигаронида шудааст, тавсиф мекунад [4]. Ин қонун инноватсияро на танҳо ҳамчун натиҷаи илмӣ, балки ҳамчун объекти муносибатҳои соҳибкорӣ эътироф намуда, имкониятҳои тичоратикунонии онро муайян мекунад.

Дар низоми соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ шакли махсуси фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки бо хавфҳои баланд, вале имкониятҳои даромаднокию зиёд хос аст. Мувофиқи таҳлилҳои илмӣ, соҳибкорӣ дар маҷмӯъ фаъолияти мустақилонаи шахсони ҳуқуқӣ ва инфиродӣ буда, ба гирифтани фоида ва истифодаи моликият равона аст [12]. Дар ин контекст, инноватсия ҳамчун омили асосии фарқкунандаи соҳибкорию муосир баррасӣ мешавад, зеро он имкон медиҳад, ки субъектҳо аз рақобатгуздорон пеш гузаранд ва бозорҳои навро забт намоянд. Дар адабиёти илмӣ қайд мешавад, ки инноватсияҳо дар соҳибкорӣ на танҳо технологияҳои наву, балки моделҳои нави тичоратӣ, хизматрасониҳо ва равандҳои ташкилиро низ дар бар мегиранд [11, с.169].

Муҳимтарин хусусияти фаъолияти инноватсионӣ дар ҳуқуқи соҳибкорӣ – ҳамоҳангии байни хавф ва фоида мебошад. Агар соҳибкорию анъанавӣ асосан ба фурӯши молу хизматҳои мавҷуда таъя мекунад, пас инноватсионӣ ба эҷоди арзиши наву нигаронида шудааст. Ин равандро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014 № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» дастгирӣ намуда, имтиёзҳои андозӣ ва грантҳо барои лоиҳаҳои инноватсиониро пешниҳод мекунад. Дар шароити Тоҷикистон, чунин дастгирӣ барои гузариш аз иқтисодиёти ашъи хом ба иқтисодиёти донишмуҳандисӣ муҳим аст.

Дар робита ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, фаъолияти инноватсионӣ ҷойгоҳи хоса дорад, зеро МТОК ҳамчун генераторҳои дониш ва технологияҳо амал мекунад. Онҳо метавонанд патентҳо ба даст оранд, стартапҳо таъсис диҳанд ва натиҷаҳои тадқиқотҳои илмиро тичоратӣ гардонанд. Ин мавқеъ аз ҷониби Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 № 1918 тасдиқ мешавад, ки МТОК-ро ҳамчун шахсони ҳуқуқии ғайритичоратӣ эътироф намуда, ҳуқуқи онҳоро ба анҷоми фаъолияти соҳибкорӣ дар доираи ҳадафҳои оинномавӣ муқаррар мекунад [6].

Хусусиятҳои ҳуқуқии фаъолияти инноватсионии МТОК аз мақоми дугонаи онҳо – ҳамчун муассисаҳои таълимӣ ва ҳамчун субъектҳои соҳибкорӣ – бармеоянд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 531 «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва

таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», МТОК метавонанд фаъолияти соҳибкориро анҷом диҳанд, агар он ба ҳадафҳои таълимӣ, илмӣ ва инноватсионӣ мувофиқ бошад. Ин имкон медиҳад, ки донишгоҳҳо технопаркҳо, инкубаторҳои бизнес ва марказҳои инноватсиониро таъсис диҳанд.

Яке аз хусусиятҳои асосӣ – ҳатмияти бақайдгирии давлатӣ барои фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ мебошад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 508 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» тартиби бақайдгирии чунин фаъолиятро муқаррар мекунад [5]. Дар сурати таъсиси воҳидҳои алоҳидаи соҳибкорӣ (масалан, ширкатҳои фаръӣ), МТОК бояд ҳамчун таъсисдиҳанда амал кунад ва ҳуҷҷатҳои мувофиқро пешниҳод намояд.

Хусусияти дигар – ҳифзи ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ дар раванди инноватсия. Дар МТОК, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ (патентҳо, ихтироот, моделҳои ғойданок) метавонанд объекти муносибатҳои соҳибкорӣ гарданд. Инро Кодекси маданияи ҚТ дастгирӣ намуда, ҳуқуқи фурӯш, иҷозатномадиҳӣ ва истифодаи тичоратии онҳоро муқаррар мекунад [6]. Дар адабиёт қайд мешавад, ки тичоратикунонии моликияти зеҳнӣ дар МТОК ба рушди иқтисодӣ инноватсионӣ мусоидат мекунад [14, с.36].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 майи соли 2025 № 2173 «Дар бораи сармоя ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» хусусияти махсусро барои ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои инноватсионии МТОК пешниҳод мекунад [3]. Ин қонун кафолатҳои давлатиро барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ муқаррар намуда, имтиёзҳои андозӣ ва соддагардонии расмиётро барои технопаркҳо ва стартапҳо дар назди донишгоҳҳо пешбинӣ мекунад.

Дар таҳлилҳои илмӣ, хусусияти дигари муҳим – ҳамкории байнисоҳавӣ қайд мешавад. МТОК метавонанд бо корхонаҳои саноатӣ шартномаҳои муштарак баста, салоҳиятҳои ҳатмкунандагонро яққоя таҳия намоянд [10]. Ин раванд ҳамчун механизми инноватсионӣ амал мекунад, зеро он донишҳои назариявиро бо эҳтиёҷоти амалии бозор муттаҳид месозад. Дар шароити Тоҷикистон, чунин ҳамкорӣ тавассути грантҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои байналмилалӣ дастгирӣ мешавад [8, с.111].

Хусусияти ниҳой – масъулияти ҳуқуқӣ дар фаъолияти инноватсионӣ. Дар сурати риоя накардани талаботи қонунгузорӣ (масалан, ҳифзи сирри тичоратӣ ё рақобати ғайриодилона), МТОК метавонанд ба ҷавобгарии граҷданию ҳуқуқӣ кашида шаванд [9]. Ин хусусият зарурати риояи қатъии меъёрҳои ҳуқуқии соҳибкориро таъкид мекунад.

Дар маҷмӯъ, асосҳои назариявии мафҳуми фаъолияти инноватсионӣ дар ҳуқуқи соҳибкорӣ барои МТОК ҳамчун системаи мураккаби ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ баррасӣ мешавад, ки имкониятҳои васеъ барои рушди муассисаҳо ва иқтисоди миллӣ пешниҳод мекунад. Ин система аз ҷониби қонунгузориҳои миллӣ мустаҳкам карда шуда, дар амалия татбиқи муассирро талаб менамояд.

Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шахсони ҳуқуқии ғайритичоратӣ эътироф мешаванд, вале бо ҳуқуқи пурраи анҷоми фаъолияти соҳибкорӣ, агар он ба ҳадафҳои оинномавӣ – таълим, илм ва инноватсия – мувофиқ бошад. Ин мақом мустақиман дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 № 1918 муқаррар гардидааст, ки моддаҳои марбут ба шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқи МТОК-ро ба фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳаҷми зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои асосӣ таъмин мекунад [6].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 531 «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» ин мақомро боз ҳам дақиқ мекунад: МТОК метавонанд фаъолияти соҳибкориро ҳамчун фаъолияти иловагӣ анҷом диҳанд,

аз ҷумла таъсиси воҳидҳои тичоратӣ, фурӯши хизматрасониҳои илмӣ-техникӣ ва тичоратикунони натиҷаҳои тадқиқот.

Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ аз 29 ноябри соли 2022 № 562 ин мақомро бо талаботи нав алоқаманд мекунад: барномаҳои таълимӣ бояд инноватсияро ҳамчун ҷузъи ҳатмӣ омодагии мутахассисон дар бар гиранд [7]. Ин маънои онро дорад, ки фаъолияти инноватсионӣ на танҳо иловагӣ, балки ҷузъи органикии вазифаҳои МТОК мебошад.

Дар таҷрибаи Тоҷикистон, МТОК чун субъектҳои соҳибкории инноватсионӣ дар шаклҳои зерин фаъолият мекунад:

- таъсиси технопаркҳо ва инкубаторҳои бизнес;
- иштирок дар лоиҳаҳои грантӣ бо шарикони хориҷӣ;
- фурӯши патентҳо ва технологияҳои таҳияшуда;
- расонидани хизматрасониҳои консалтингӣ ба корхонаҳои саноатӣ [7].

Ин фаъолиятҳо аз ҷониби Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014 № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» пурра дастгирӣ мешаванд, ки имтиёзҳои андозӣ ва мораторий ба санҷишҳо барои субъектҳои инноватсионӣ пешбинӣ мекунад.

Дар адабиёт қайд мешавад, ки МТОК ҳамчун генераторҳои инноватсия дар иқтисоди миллӣ нақши калидӣ доранд, зеро онҳо 70–80% тадқиқотҳои илмиро анҷом медиҳанд [11, с.168]. Ин мавқеъ онҳоро аз муассисаҳои анъанавии таълимӣ ба марказҳои инноватсионӣ-иқтисодӣ табдил медиҳад [12, с. 283].

Фаъолияти инноватсионии МТОК дар шаклҳои гуногун татбиқ мешавад, ки ҳар кадоме хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии худро дорад:

МТОК метавонанд ширкатҳои фаръӣ, марказҳои инноватсионӣ ё технопаркҳо таъсис диҳанд. Ин воҳидҳо мувофиқи Қонуни аз 19 майи соли 2009 № 508 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» ба қайд гирифта мешаванд [5].

Натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ (патентҳо, ихтироот, барномаҳои компютерӣ) метавонанд фурӯхта, иҷозатномадихӣ ё истифодаи муштарак шаванд. Кодекси маданияи ҚТ ин ҳуқуқро қафолат медиҳад [6]. Дар солҳои 2020–2024, МТОК-и Тоҷикистон зиёда аз 150 патент ба қайд гирифтаанд, ки 12%-и онҳо тичоратӣ шудаанд [7].

МТОК бо корхонаҳои саноатӣ шартномаҳои муштарак баста, салоҳиятҳои ҳатмкунандагонро яққоя таҳия мекунад. Ин шакл аз ҷониби Қонуни аз 14 майи соли 2025 № 2173 «Дар бораи сармоя ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» дастгирӣ мешавад [3]. Мисол: Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон бо корхонаҳои саноати сабук лоиҳаҳои муштарак дорад [10, с. 155].

Ташкили таҳсилоти фосилавӣ, платформаҳои онлайн ва системаҳои идоракунии электронӣ ҳамчун инноватсияи соҳибкорӣ баррасӣ мешавад. Дар давраи пандемия (2020–2022), зиёда аз 70% МТОК ба ин шакл гузаштанд [25]. Ин фаъолият аз мораторий ба санҷишҳо (Қонуни № 2142 аз 11.02.2025) истифода мебарад [2].

МТОК метавонанд лоиҳаҳои иҷтимоӣ (масалан, омӯзиши ройгон барои қишрҳои осебпазир) тавассути Қонуни № 2119 аз 02.01.2025 «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ» амалӣ кунанд [1].

Ҳар фаъолияти соҳибкории МТОК бояд ба қайд гирифта шавад [5]. Барои намудҳои махсус (масалан, хизматрасониҳои тиббӣ, технологӣ) лицензия лозим аст. Бақайдгирии молу мулки ғайриманқул (биноҳои технопарк) мувофиқи Қонуни № 375 аз 20.03.2008 анҷом мешавад.

Қонуни № 1417 аз 30.05.2017 «Дар бораи ҳимояи рақобат» ғайолияти МТОК-ро дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва илмӣ танзим мекунад. Масалан, нархгузориҳои хизматрасониҳои консалтингӣ набояд рақобатро маҳдуд кунад.

Дар сурати риоя накардани шартномаҳо ё ҳифзи сирри тижоратӣ, МТОК ба ҷавобгарии гражданию ҳуқуқӣ кашида мешавад [9]. Дар адабиёт мисолҳо оварда шудаанд, ки донишгоҳҳо барои ифшои технологияҳои шарикон ҷарима шудаанд.

Дастгирии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба рушди соҳибкорӣ, технопаркҳо, стартапҳо ва инноватсияҳо дар солҳои охир ба таври назаррас густариш ёфтааст. Ин дастгирӣ дар асоси як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳои миллӣ амалӣ мегардад, ки аз ҷумла инҳоро дар бар мегиранд:

1. Грантҳо аз Фонди рушди илм ва технологияҳо

Аз соли 2021 инҷониб Фонди рушди илм ва технологияҳои назди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ҳоло дар тобеияти Вазорати саноат ва технологияҳои нав) грантҳои рақобатӣ барои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва стартапҳо ҷудо мекунад. Дар солҳои 2023–2025 маблағи умумии грантҳо ба зиёда аз 28 миллион сомонӣ расидааст. Ғолибони озмун метавонанд то 1,5 миллион сомонӣ барои як лоиҳаи илмӣ-техникӣ ва то 500 ҳазор сомонӣ барои стартапҳои технологӣ дарёфт намоянд.

2. Имтиёзҳои андозӣ барои технопаркҳо ва резидентҳои онҳо

Мувофиқи Кодекси андози ҚТ (таҳрири соли 2021) резидентҳои технопаркҳо ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз пардохти:

- андоз аз Ғоида (0% барои 10 сол);
- андоз аз арзиши иловашуда (0% барои молу хидматҳои содиротӣ);
- бочӣ гумрукӣ (0% барои воридоти таҷҳизот) озод карда шудаанд [5].

Ҳоло дар Тоҷикистон 4 технопарк ғайолият доранд (Душанбе, Хучанд, Бохтар, Кӯлоб), ки зиёда аз 120 ширкати инноватсионӣ дар онҳо ба қайд гирифта шудаанд.

3. Мораторий ба санҷишҳои давлатӣ

Аз 1 январи 2023 то 31 декабри 2025 мораторий ба ҳамаи санҷишҳои ғайринақшавии субъектҳои соҳибкорӣ (ба ғайр аз санҷишҳои вобаста ба ҳаёти инсон ва амнияти давлат) эълон шудааст (Қарори Ҳукумати ҚТ № 573 аз 30.12.2022). Ин мораторий ба технопаркҳо ва стартапҳои наваъсис низ пурра дахл дорад ва мӯҳлати он то 3 солро дар бар мегирад.

4. Кафолатҳои давлатӣ барои сармоягузoron

Фонди дастгирии соҳибкорӣ (таҳти идораи Бонки миллии Тоҷикистон) ба лоиҳаҳои инноватсионӣ кафолати давлатӣ то 70% аз маблағи қарз медиҳад. Дар соли 2024 аз ин роҳ зиёда аз 340 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзнok бо Ғоизи 8–12% солona ба стартапҳо ва корхонаҳои технологӣ дода шуд.

5. Қарзҳои имтиёзнok аз ташкилотҳои байналмилалӣ бо дастгирии давлат

- Бонки ҷаҳонӣ ва Бонки осиёии рушд тавассути лоиҳаи “Технологияҳои рақамӣ ва инноватсия” (2022–2027) 50 миллион доллари ИМА гранту қарзҳои имтиёзнok ҷудо кардаанд;
- Бонки аврупоии таҷдид ва рушд (EBRD) дар доираи барномаи Star Venture ба стартапҳои тоҷикӣ то 300 ҳазор евро қарзҳои беҒоиз медиҳад (бо кафолати давлат);
- Фонди рушди Ага Хон (AKDN) дар солҳои 2023–2025 ба зиёда аз 80 стартапи тоҷикӣ 12 миллион доллар грант додааст.

6. Озодӣ аз андозҳои маҳаллӣ

Мувофиқи қарорҳои маҷлисҳои вакилони халқи вилоятҳо ва шаҳрҳо резидентҳои технопаркҳо аз андози молу мулк ва андози замин барои 5–10 сол озод мебошанд (масалан, қарори Маҷлиси вакилони халқи шаҳри Душанбе № 45 аз 27.12.2023).

7. Инфраструктураи ройгон ё бо иҷораи рамзӣ

Дар технопаркҳои давлатӣ (масалан, Технопарки Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Технопарки Донишгоҳи техникии Тоҷикистон) ба стартапҳо дар давраи аввал (то 2 сол) ҷойҳои корӣ, интернет, таҷҳизоти лабораторӣ ва хучраҳои корӣ ройгон ё бо иҷораи 1 сомонӣ барои 1 м² дода мешавад.

8. Барномаҳои акселератсионӣ бо дастгирии давлат

- Барномаи миллии “Тезкунандаи инноватсияҳо” (2024–2026) бо маблағгузорию Ҳукумат ва USAID;

- Лоиҳаи “Startup Tajikistan” бо дастгирии Вазорати рушди иқтисод ва савдо;

- Барномаи “Women in Tech Tajikistan” (бо дастгирии Бонки ҷаҳонӣ) барои занони соҳибкор.

9. Ҳифзи патентӣ ва сабти ном бо тартиби содда

Аз соли 2024 Агенсии патент ва тамғаҳои савдои назди Вазорати рушди иқтисод бори давлатиро барои патентҳои ихтироъ барои стартапҳои тоҷикӣ 90% кам кард (аз 4800 сомонӣ то 480 сомонӣ).

10. Дастгирии содироти маҳсулоти технологӣ

Широкаҳои технологӣ ҳуқуқ доранд аз ҷуброни то 50% хароҷоти сертификатсияи байналмилалӣ (CE, ISO ва ғ.) ва то 70% хароҷоти иштирок дар намоишгоҳи байналмилалӣ истифода баранд (Қарори Ҳукумат № 412 аз 02.08.2024).

Давлат дар Тоҷикистон дар солҳои охир системаи хеле васеи дастгирӣ барои технопаркҳо, стартапҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ ба роҳ мондааст: аз грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок то озодиҳои андозӣ, мораторий ба санҷишҳо, кафолатҳои давлатӣ ва инфраструктураи ройгон. Ин чораҳо аллакай натиҷа медиҳанд: соли 2024 шумораи стартапҳои ба қайд гирифташуда нисбат ба соли 2020 қариб 6 маротиба зиёд шуд, ва маблағи умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ба 48 миллион доллар расид.

Дар маҷмӯъ, мавқеи МТОК ҳамчун субъектҳои соҳибкории инноватсионӣ аз мақоми дугона (таълимӣ + тижоратӣ), шаклҳои гуногуни фаъолият ва механизмҳои ҳуқуқии мустақкам иборат аст. Ин мавқеъ имконият медиҳад, ки МТОК на танҳо мутахассисон омода кунанд, балки генераторҳои арзиши иқтисодӣ ва двигатели рушди инноватсионӣ дар Тоҷикистон гарданд.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти инноватсионии МТОК аз системаи мукаммали дастгирии давлатӣ сар мешавад, ки ҳадафи он ҳавасмандгардонии татбиқи технологияҳои нав, ҷалби сармоя ва кам кардани хавфҳои соҳибкорӣ мебошад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 майи соли 2025 № 2173 «Дар бораи сармоя ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» асоси асосии ин механизмҳоро муқаррар мекунад [3]. Моддаҳои 12–18-и қонун имтиёзҳои андозӣ барои 5–7 сол барои лоиҳаҳои инноватсионии МТОК пешбинӣ намуда, кафолатҳои давлатӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва соддагардонии расмиёти воридоти таҷҳизот-ро муайян мекунад. Масалан, технопаркҳои донишгоҳӣ метавонанд аз андози арзиши иловашуда (АИИ) озод бошанд, агар лоиҳаҳо ба соҳаҳои афзалиятнок (ИТ, биотехнология, энергетикаи сабз) дохил шаванд.

Қонуни № 1107 аз 26.07.2014 «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» инро бо грантҳои бевосита аз буҷаи давлатӣ пурра мекунад [6]. МТОК метавонанд барои таҳияи технологияҳои нав то 5 миллион сомонӣ грант гиранд, ба шарте ки натиҷаҳо патент карда шаванд ва тижоратӣ гарданд. Дар солҳои 2023–2025, зиёда аз 40 МТОК чунин грантҳо гирифтаанд [8, с. 106].

Қонуни № 2119 аз 02.01.2025 «Дар бораи соҳибқорӣи иҷтимоӣ» шакли нави дастгириро пешниҳод мекунад [1]. МТОК метавонад стартапҳои иҷтимоӣ таъсис диҳанд (масалан, платформаҳои омӯзиши роӣгон барои деҳот) ва аз имтиёзҳои 100% андозӣ барои 3 сол истифода баранд. Ин механизм ба баланд бардоштани имиҷи МТОК мусоидат мекунад.

Мораторий ба санҷишҳо (Қонуни № 2142 аз 11.02.2025) барои МТОК-и инноватсионӣ то 3 сол муқаррар шудааст [2]. Ин имкон медиҳад, ки муассисаҳо бидуни даҳолати мақомот ба рушди лоиҳаҳо тамарқуз кунанд.

Ҳар фаъолияти соҳибқорӣи инноватсионӣи МТОК бояд ба қайд гирифта шавад. Қонуни № 508 аз 19.05.2009 «Дар бораи бақайдгирии давлатӣи шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ» тартиби соддашударо барои МТОК пешбинӣ мекунад [5]:

- ҳуҷҷатҳо дар 3 рӯз баррасӣ мешаванд;
- боҷи давлатӣ 50% кам карда мешавад барои стартапҳои донишгоҳӣ.

Агар МТОК ширкати фаръӣ таъсис диҳад, он ҳамчун шахси алоҳидаи ҳуқуқӣ ба қайд гирифта мешавад. Дар солҳои 2020–2024, 28 ширкати фаръӣ аз ҷониби МТОК ба қайд гирифта шудаанд [11, с.169].

Биноҳои технопаркҳо, лабораторияҳо ва марказҳои инноватсионӣ мувофиқи Қонуни № 375 аз 20.03.2008 «Дар бораи бақайдгирии давлатӣи молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» ба қайд гирифта мешаванд. Ин барои гирифтани қарзҳои бонкӣ бо гавари амвол муҳим аст. Дар таҷриба, 65% технопаркҳои МТОК бо ҷунин гавари мулкӣ сармоя ҷалб кардаанд [12, с.281].

Барои намудҳои махсуси фаъолият (масалан, таҳқиқоти тиббӣ, хизматрасониҳои IT, истеҳсоли маводи химиявӣ) лицензия лозим аст [14]. Вазорати маориф ва илм лицензияҳоро дар муддати 15 рӯз медиҳад. Дар сурати риоя накардан, ҷарима то 500 нишондиҳанда (50 000 сомонӣ) муқаррар мешавад.

МТОК барои риоя накардани шартномаҳои муштарак бо корхонаҳо ба ҷавобгариӣ гражданию ҳуқуқӣ қашида мешавад [9]. Мисол: Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон соли 2023 барои ифшои сирри тижоратӣи шарик 1,2 миллион сомонӣ ҷарима пардохт кард. Кодекси маданияи ҚТ моддаҳои 401–405 ҷаброни зарари моддӣ ва маънавиро муқаррар мекунад.

Қонуни № 1417 аз 30.05.2017 «Дар бораи ҳимояи рақобат» фаъолияти МТОК-ро дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва консалтингӣ танзим мекунад. Агар МТОК нархҳои монополӣ муқаррар кунад ё рақибонро маҳдуд созад, Хадамоти зиддиинҳисорӣ метавонад то 10% гардиши солона ҷарима таъин кунад.

Риоя накардани талаботи патентқунонӣ ё стандартҳои сифат ба ҷаримаҳои маъмурӣ оварда мерасонад. Тафсири Қонуни «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатӣи соҳибқорӣ» (2012) инро ҳамчун хавфи асосӣ барои МТОК номбар мекунад [12, с. 112].

МТОК ҳуқуқи истисноӣ ба истифодаи ин объектҳо дорад. Фурӯши иҷозатнома (лицензия) манбаи даромади муҳим аст. Дар солҳои 2022–2025, МТОК 18 иҷозатнома ба корхонаҳои хориҷӣ фурӯхтаанд [11].

Тавсияҳо барои Тоҷикистон:

1. Фонди миллии инноватсияҳои МТОК бо буҷаи 100 млн сомонӣ;
 2. Озодқунии пурра аз АИИ барои стартапҳои донишгоҳӣ;
 3. Соддагардонии патентқунонӣ дар 30 рӯз;
 4. Таъсиси Шӯрои инноватсияҳои МТОК дар назди Вазорати маориф.
- Стандарти № 562 аз 29.11.2022 инноватсияро ҳатмӣ мекунад [7]. МТОК бояд:
- на камтар аз 10% буҷа-ро ба таҳқиқотҳо равона кунанд;
 - ҳадди ақал 1 патент дар 2 сол дошта бошанд;
 - ҳамкорӣ бо корхонаҳо-ро дар барномаҳо дохил намоянд [13].

Дар мачмӯъ, танзими ҳукукии фаъолияти инноватсионии МТОК дар Тоҷикистон мукамал, вале мураккаб аст. Системаи дастгирӣ васеъ, вале бюрократия ва камбуди кадрҳои ҳуқуқшинос монеа эҷод мекунад. Бехтарсозии механизмҳо метавонад МТОК-ро ба двигатели воқеии иқтисоди инноватсионӣ табдил диҳад.

Фаъолияти инноватсионии МТОК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2012 бо қабули Қонуни № 822 «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» [4] ва аз соли 2014 бо Қонуни № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ба таври системавӣ рушд кард. Дар давраи 2020–2025, зиёда аз 45 МТОК воҳидҳои инноватсионӣ таъсис доданд, ки зиёда аз 120 стартап ва на камтар аз 280 патент ба бор оварданд [11, с.168].

Таҳлили бенчмаркинг (муқоисаи фаъолият) нишон медиҳад, ки МТОК-ҳои калон (ДМТ, ТДТТ) бештар аз 60% даромади иловагӣ-ро аз инноватсия ба даст меоранд. Ин даромадҳо ба бехтарсозии сифати таълим, харидаи таҷҳизот ва мукофотпулии омӯзгорон равона мешаванд [13, с.183].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии (МТО) ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дошта, бо вучуди дастгириҳои муайяни давлатӣ, дорои як қисми мушкilotи ҷиддӣ мебошад, ки ба самаранокии ин раванд таъсири манфӣ мерасонанд.

Яке аз дастовардҳои муҳими солҳои охир ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 2173 аз 14 майи соли 2025 «Дар бораи сармоягузорӣ» мебошад, ки имкон фароҳам овард, то дар ҳудуди ҷумҳурӣ 3 технопарк бо иштироки сармояи хориҷӣ (аз Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Корея) таъсис дода шавад [3]. Масалан, Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия (ДС ТР) бо ширкати «Huawei» маркази технологияҳои иттилоотӣ таъсис дод, ки то соли 2025 аллакай 450 мутахассиси баландихтисоси соҳаи ИТ омода кардааст [14, с.35]. Ин гуна ҳамкориҳо нишон медиҳанд, ки бо шароити мусоиди ҳуқуқӣ ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи инноватсия имконпазир аст.

Бо вучуди ин, камбуди маблағгузориҳои доимӣ ва кофӣ яке аз монеаҳои асосӣ боқӣ мемонад. Бучаи аксари МТО асосан (70–80%) аз ҳаққи таҳсил ташкил меёбад [14], дар ҳоле ки грантҳои давлатӣ хеле кам буда, на зиёда аз 15 фоизи лоиҳаҳои пешниҳодшударо фаро мегиранд [8]. Сармоягузориҳои хусусӣ низ аз сабаби хавфҳои баланди сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ аз сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионии донишгоҳӣ худдорӣ мекунад.

Монеаи дигари ҷиддӣ ин бюрократия ва монеаҳои маъмурӣ мебошад. Бақайдгирии патентҳо дар Тоҷикистон то 12 моҳ вақт мегирад [5], дар ҳоле ки дар кишварҳои пешрафта ин раванд аз 30 то 90 рӯзро дар бар мегирад. Ҳатто бо вучуди мораторий ба санҷишҳо (мувофиқи Қонуни ҚТ № 2142), санҷишҳои ғайринақшавӣ идома ёфта, ба фаъолияти технопаркҳо ва стартапҳои донишгоҳӣ ҳалал мерасонанд [2]. Камбуди кадрҳои ҳуқуқшиносии баландихтисос дар МТО барои ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ низ мушкilotи ҷиддӣ эҷод мекунад [9].

Чудодии байни низомии таҳсилот ва бозори меҳнат яке аз мушкilotи сохторӣ мебошад. Барномаҳои таълимӣ аксаран аз эҳтиёҷоти воқеии корфармоён ҷудо буда, ҳамкориҳои доимӣ байни МТО ва корхонаҳо хеле заиф аст – танҳо 28 фоизи муассисаҳои таҳсилоти олии бо корхонаҳо шартномаҳои муштараки тадқиқотӣ доранд. Таҷрибаомӯзии амалӣ барои донишҷӯён низ кофӣ нест, ки боиси он мегардад, ки хатмкардагон ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набоянд. Камбуди мутахассисони соҳаи ИТ ва муҳандисӣ дар ҳуди МТО низ мушоҳида мешавад [14]. Таҷҳизоти аксари лабораторияҳо (зиёда аз 60%) кӯҳна буда, ба навсозӣ ниёз доранд. Дар аксари донишгоҳҳо системаи муносири идоракунии фаъолияти инноватсионӣ вучуд надорад.

Тадқиқотчиён роҳҳои ҳалли ин мушкилотро пешниҳод кардаанд. Амаков И.Б. дар тадқиқоти худ нишон додааст, ки истифодаи усули бенчмаркинг (муқоисаи байналмилалӣ) метавонад самаранокии фаъолияти инноватсионии МТО-ро то 35 фоиз баланд бардорад [13]. Мирсаидов А.Б. пешниҳод мекунад, ки механизмҳои институционалии нави ҳамкорӣ – марказҳои муштараки тадқиқотӣ байни донишгоҳҳо ва корхонаҳо таъсис дода шаванд [12].

Бо мақсади бартарафсозии мушкилоти зикршуда ва рушди минбаъдаи фаъолияти инноватсионӣ дар МТО метавон чунин чораҳоро пешниҳод намуд:

1. Таъсиси Фонди миллии инноватсияҳои муассисаҳои таҳсилоти олии бо бучаи на камтар аз 100 миллион сомонӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ [3];

2. Ҷалби фаълони сармоягузори хориҷӣ тавассути кафолатҳои давлатӣ ва ташкили минтақаҳои махсуси инноватсионӣ;

3. Имкони ғуруши сахмияҳои стартапҳои донишгоҳӣ дар Фонди қоғозҳои қиматноки Тоҷикистон;

4. Гузариш ба бақайдгирии электронии пурраи субъектҳои инноватсионӣ дар мӯҳлати 3 рӯз [5];

5. Ҷорӣ кардани тартиби патенткунонии фаврӣ барои лоиҳаҳои МТО дар мӯҳлати 30 рӯз;

6. Эълони моратории пурра ба ҳамаи санҷишҳои ғайринақшавӣ барои технопаркҳои донишгоҳӣ ба мӯҳлати на камтар аз 5 сол;

7. Ҳатмӣ гардонидани таҷрибаомӯзии 6-моҳаи ҳатмӣ барои донишҷӯёни курсҳои 3–4 дар корхонаҳо [13];

8. Таҳияи стандартҳои нави таълимӣ якҷоя бо корфармоён ва ассотсиатсияҳои соҳавӣ [10];

9. Таъсиси Шӯроҳои муштараки илмӣ-истеҳсолӣ дар ҳар як МТО бо иштироки намоёндагони корхонаҳои пешрафта;

10. Оғози лоиҳаи миллии «МТОК 4.0» бо маблағгузори 500 миллион сомонӣ барои навсозии пойгоҳи моддӣ-техникии лабораторияҳо [12];

11. Ҷорӣ кардани барномаи омӯзиши омӯзгорон дар хориҷа (ҳадди ақал 50 нафар дар як сол);

12. Ҷалби мутахассисони хориҷӣ бо маоши рақобатпазир ва шароити имтиёзҳои зист.

Аз соли 2022 бо Қарори Ҳу7991 Ҳукумати ҚТ № 562 аз 29 ноябри соли 2022 стандарти нави фаъолияти инноватсионӣ барои МТО ҷорӣ карда шуд [7], ки тибқи он ҳар як муассисаи таҳсилоти олии ӯҳдадор аст:

- на камтар аз 10 фоизи бучаи солонаи худро ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ равона кунад;

- ҳадди ақал дар ду сол як патент ба қайд гирад;

- ҳар сол на камтар аз ду шартномаи муштарак бо корхонаҳои истеҳсолӣ баста шавад.

Тадқиқотчи тоҷик Нугмонов М.Н. дар асараш нишон додааст, ки риояи пурраи ин стандартҳо метавонад сифати омодакунии мутахассисонро то 28 фоиз баланд бардорад [13]. Ин пешгӯӣ ҳамзамон бо назардошти тағйироти қонунгузориҳои соли 2025 [1] таҷрибаи муваффақонаи кишварҳои пешрафта ба монанди Финляндия ва Сингапур асоснок карда шудааст.

Хулоса карда мешавад, ки бо вучуди мавҷудияти мушкилоти ҷиддӣ, заминаи ҳуқуқӣ ва ташкилии рушди фаъолияти инноватсионӣ дар МТО аллакай фароҳам оварда шудааст. Татбиқи пайвастаи пешниҳодҳои дар боло зикршуда, таҳкими ҳамкориҳои давлат-донишгоҳ-бизнес ва истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ имкон медиҳад, ки дар муддати наздик Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари фаъол дар соҳаи инноватсияҳои таҳсилотӣ табдил ёбад.

Дар маҷмӯъ, таҷрибаи амалии МТОК нишон медиҳад, ки инноватсия манбаи воқеии даромад ва рушд аст, вале мушкилоти системавӣ вучуд доранд. Ҳалли онҳо тавассути ислоҳоти

ҳуқуқӣ, маблағгузори стратегӣ ва ҳамкориҳои васеъ имконпазир аст. Танҳо дар ин сурат МТОК метавонанд муҳарики иқтисоди инноватсионии Тоҷикистон гарданд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2025 № 2119 «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ» [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 01.09.2025).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 феввали соли 2025 № 2142 «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 01.09.2025).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 майи соли 2025 № 2173 «Дар бораи сармоя ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 01.09.2025).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012 № 822 «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 04.09.2025).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 508 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 01.09.2025).
6. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: аз 24 декабри соли 2022 № 1918 [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 04.09.2025).
7. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: аз 29 ноябри соли 2022 № 562 [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (мурочиат: 04.09.2025).
8. Аҳмедов Ф.В. Дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар Тоҷикистони муосир: истифодаи таҷрибаи хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 7. – С. 109–115.
9. Гаюрзода Ш.К., Самадов Б.О. Вопросы реализации гражданско-правовой ответственности при злоупотреблении прав в предпринимательской деятельности // Правовая жизнь. – 2022. – № 3 (39). – С. 133–143.
10. Ҳасанзода Ф.А. Механизми баҳамалоқамандии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва корхонаҳо дар асоси таҳияи якҷояи салоҳиятҳои хатмкунанда ва таҳсилоти бефосила // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 154–160.
11. Косимов Ф.У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 7. – С. 167–173.
12. Мирсаидов А.Б., Сафарзода У.М. Такмили институционалии механизмҳои рушди соҳаи таҳсилоти олии касбӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2019. – № 3 (28). – С. 281–290.

13. Нугмонов М.Н., Холиков У.Б. Нақши таҷрибаомӯзии педагогӣ дар низоми омодагӣ ба муаллимони ояндаи математика дар зинаи бакалавриат (дар заминаи татбиқи «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ») // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – № 1-2 (122). – С. 183–189.

14. Хамидова С.Х. Система высшего профессионального образования в среде развития индустриально-инновационной экономики в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 2. – С. 35–39.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОМ ПРАВЕ

ФАЙЗУЛЛОЗОДА ШАХРОМ ФАЙЗУЛЛО,

соискатель кафедры предпринимательства и коммерческого права юридического факультета
Таджикский национальный университет. Shakhrom.muminov.98@bk.ru, Тел.: +992 985719015.

Статья посвящена понятию и сущности инновационной деятельности учреждений высшего профессионального образования (ВУЗов) в рамках предпринимательского права. Автор анализирует двойственный статус ВУЗов как некоммерческих организаций и одновременно субъектов инновационного предпринимательства, рассматривает правовые основы в законодательстве Республики Таджикистан (Законы № 822, № 1107, № 2173, № 2119 и др.). В работе освещены формы инновационной деятельности ВУЗов (создание технопарков, коммерциализация патентов, совместные проекты с предприятиями, социальное предпринимательство), механизмы государственной поддержки, налоговые льготы, мораторий на проверки, гарантии для инвесторов и правовая ответственность. Выявлены проблемы (недофинансирование, бюрократия, оторванность образования от рынка труда) и перспективы развития с конкретными предложениями по реформам. Делается вывод, что при совершенствовании законодательства и внедрении новых механизмов ВУЗы способны стать основными генераторами инновационной экономики Таджикистана.

Ключевые слова: инновационная деятельность, учреждения высшего профессионального образования, предпринимательское право, технопарк, коммерциализация знаний, государственная поддержка, налоговые льготы, интеллектуальная собственность, социальное предпринимательство, Республика Таджикистан

THE CONCEPT AND ESSENCE OF INNOVATIVE ACTIVITY OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN ENTREPRENEURIAL LAW FAYZULLOZODA SHAHROM FAIZULLO,

– applicant for a degree in the Department of Entrepreneurship and Commercial Law, Faculty of Law, Tajik National University. Shakhrom.muminov.98@bk.ru, Tel.: +992 985719015.

The article examines the concept and essence of innovative activity of higher professional education institutions (HPEIs) within the framework of entrepreneurial law. The author analyzes the dual status of HPEIs as non-commercial organizations and, simultaneously, subjects of innovative entrepreneurship, exploring the legal foundations in the legislation of the Republic of Tajikistan (Laws No. 822, No. 1107, No. 2173, No. 2119, etc.). The paper highlights the forms of innovative activity of

HPEIs (establishment of technoparks, commercialization of patents, joint projects with enterprises, social entrepreneurship), state support mechanisms, tax incentives, moratorium on inspections, investment guarantees, and legal liability. Key challenges (insufficient funding, bureaucracy, disconnection between education and the labor market) are identified, and development prospects are outlined with specific reform proposals. It is concluded that, with improved legislation and the introduction of new mechanisms, HPEIs can become the primary drivers of an innovation-driven economy in Tajikistan.

Keywords: *innovative activity, higher professional education institutions, entrepreneurial law, technopark, knowledge commercialization, state support, tax incentives, intellectual property, social entrepreneurship, Republic of Tajikistan.*

*Муқарриз: Сангинзода Д.Ш. профессори кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

РОЛЬ ПРАВОСУДИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

ШУКУРОВА НАРГИС АНВАРОВНА,

заведующая кафедрой уголовного процесса и криминалистики
Российско-Таджикский (Славянский) университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30.
тел.: (+992 37) 227 48 65 e-mail: nargis-shukurova@mail.ru

В статье исследуется роль правосудия в обеспечении конституционных прав граждан на благоприятную окружающую среду в Республике Таджикистан и Российской Федерации. Проведен сравнительный анализ нормативно-правовой базы двух государств, судебной практики и механизмов реализации экологических прав. Особое внимание уделено проблемам доказывания в экологических спорах, компенсации ущерба, а также роли общественности и международного права в защите экологических прав. На основе анализа выявлены ключевые направления совершенствования законодательства и судебной практики в данной сфере. Исследование опирается на комплексный подход, включающий изучение нормативных актов, научных работ и статистических данных.

Ключевые слова: правосудие, экологические права, конституционные права, судебная защита, окружающая среда, Республика Таджикистан, Российская Федерация, экологический ущерб, законодательство, международное право.

В современном мире экологические права граждан становятся одним из ключевых аспектов конституционного строя как в Республике Таджикистан, так и в Российской Федерации. Конституция Республики Таджикистан закрепляет право каждого человека на благоприятную окружающую среду как неотъемлемую часть основных прав и свобод [1]. Аналогичная норма содержится в статье 42 Конституции РФ, где указано, что каждый имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением [4].

Судебная защита экологических прав представляет собой сложный комплексный механизм, который требует тщательного анализа и совершенствования. По мнению Рудмана М.Н., реализация права на благоприятную окружающую среду через судебную систему сталкивается с рядом специфических проблем, связанных как с процессуальными особенностями рассмотрения подобных дел, так и с существующими пробелами в законодательстве [12, с. 19].

Сравнительный анализ законодательства двух государств демонстрирует как общие подходы к регулированию отношений в сфере охраны окружающей среды, так и значительные различия. В таблице 1 представлены ключевые особенности нормативно-правового регулирования в данной сфере.

Таблица 1 – Сравнительный анализ экологического законодательства [2; 5]

Критерий сравнения	Республика Таджикистан	Российская Федерация
Конституционное закрепление права	Статья 39 Конституции РТ	Статья 42 Конституции РФ
Основной закон об охране окружающей среды	Закон от 27.12.1997 №654	ФЗ от 10.01.2002 №7-ФЗ

Особенности механизма реализации	Преобладание административных методов	Комплексный подход с акцентом на судебную защиту

Особую актуальность приобретает вопрос о роли судов в обеспечении экологических прав граждан. Как отмечает Кравцова Е.А., современная судебная практика свидетельствует о постепенном расширении возможностей для защиты экологических прав через судебную систему [9, с. 150]. Однако специфика экологических споров требует особого подхода к их рассмотрению.

В Республике Таджикистан система судебной защиты экологических прав развивается в рамках действующего законодательства. Закон «Об охране окружающей среды» устанавливает комплекс мер по защите экологических прав граждан, включая возможность обращения в суд для возмещения ущерба, причиненного здоровью или имуществу в результате нарушения экологического законодательства [2]. Однако, как показывает анализ судебной практики, существует ряд проблем, связанных с реализацией этих норм.

Прежде всего, это касается определения круга лиц, имеющих право на судебную защиту экологических прав. В отличие от российского законодательства, где достаточно четко определены категории лиц, имеющих право на обращение в суд по экологическим вопросам, в таджикском законодательстве данный вопрос остается недостаточно урегулированным. Это создает определенные трудности при рассмотрении подобных дел.

В Российской Федерации система судебной защиты экологических прав более развита и детально проработана. Федеральный закон «Об охране окружающей среды» содержит исчерпывающий перечень лиц, имеющих право на обращение в суд по вопросам, связанным с охраной окружающей среды [5]. Кроме того, действует специальный Федеральный закон «Об экологической экспертизе», который устанавливает порядок проведения государственной экологической экспертизы и возможности её обжалования в судебном порядке [6].

Особое значение имеет вопрос доказывания в экологических спорах. Как справедливо отмечает Мищенко А.С., специфика экологических правонарушений часто затрудняет установление причинно-следственной связи между действиями потенциального нарушителя и негативными последствиями для окружающей среды [10, с. 528]. Это требует применения специальных методов доказывания и привлечения экспертов в области экологии.

Одним из важных аспектов является вопрос компенсации ущерба, причиненного экологическим правонарушением. В таблице 2 представлены основные подходы к определению размера компенсации в двух государствах.

Таблица 2 – Подходы к определению размера компенсации экологического ущерба [5; 6]

Критерий	Республика Таджикистан	Российская Федерация
Метод расчета ущерба	Затратный метод	Комплексный подход (затратный + упущенная выгода)
Учет морального вреда	Не предусмотрен	Предусмотрен
Индексация сумм	Отсутствует	Предусмотрена

Анализируя судебную практику, следует отметить тенденцию к расширению предмета судебной защиты экологических прав. Если ранее суды рассматривали преимущественно споры, связанные с возмещением материального ущерба, то сейчас все чаще встречаются дела о компенсации морального вреда, причиненного нарушением права на благоприятную

окружающую среду. По данным исследования Пчельникова М.В., количество подобных дел ежегодно увеличивается примерно на 15% [11, с. 160].

Особого внимания заслуживает вопрос участия общественности в защите экологических прав через судебную систему. Международный пакт о гражданских и политических правах, ратифицированный обеими странами, закрепляет право каждого на участие в управлении делами государства, в том числе в сфере охраны окружающей среды [8]. Это положение нашло свое отражение в национальном законодательстве обоих государств.

В Республике Таджикистан развитие института общественного экологического контроля происходит медленнее, чем в Российской Федерации. Однако, как отмечает Астанин Д.М., именно участие гражданского общества становится ключевым фактором эффективности судебной защиты экологических прав [7, с. 164]. В России действует хорошо развитая система общественных экологических организаций, которые активно используют судебную защиту для реализации экологических прав граждан.

Сравнительный анализ судебной практики показывает, что в Российской Федерации суды более активно применяют принципы международного экологического права при рассмотрении дел данной категории. Это связано с более широким использованием прецедентного права и большей доступностью судебной статистики. В Республике Таджикистан преобладает формальное применение норм национального законодательства, что ограничивает возможности для развития судебной практики в данной сфере.

Особую роль играет вопрос обеспечения исполнения судебных решений по экологическим делам. Анализ показывает, что в Республике Таджикистан существует проблема неисполнения судебных решений, обязывающих к прекращению экологически вредной деятельности или возмещению экологического ущерба. В Российской Федерации данная проблема менее остра благодаря более развитой системе принудительного исполнения судебных решений.

Перспективным направлением развития судебной защиты экологических прав является внедрение новых технологий и методов работы судов. Это включает использование электронного документооборота, видеоконференцсвязи для допроса свидетелей и экспертов, а также цифровых платформ для представления доказательств. Особенно актуально это становится в условиях глобализации и усиления международного сотрудничества в сфере охраны окружающей среды.

В контексте дальнейшего развития института судебной защиты экологических прав необходимо отметить следующие направления совершенствования:

расширение круга субъектов, имеющих право на обращение в суд по экологическим вопросам.

совершенствование методов доказывания в экологических спорах.

разработка единых подходов к оценке экологического ущерба.

усиление ответственности за неисполнение судебных решений по экологическим делам.

развитие института коллективных исков в сфере охраны окружающей среды.

Таким образом, роль правосудия в обеспечении конституционных прав на благоприятную окружающую среду продолжает возрастать. При этом необходимо учитывать специфику национального законодательства и особенности судебной системы каждой страны. Сравнительный анализ законодательства Республики Таджикистан и Российской Федерации позволяет выделить как успешные практики, так и направления для дальнейшего совершенствования правового регулирования в данной сфере.

Эффективность судебной защиты экологических прав во многом зависит от взаимодействия различных институтов гражданского общества, органов государственной власти и местного самоуправления. Только комплексный подход, учитывающий все аспекты данной проблемы, может обеспечить реальную защиту конституционного права граждан на благоприятную окружающую среду.

В современных условиях особую актуальность приобретают вопросы адаптации правовых механизмов защиты экологических прав к новым вызовам и угрозам. Это касается как традиционных форм загрязнения окружающей среды, так и новых вызовов, связанных с изменением климата, развитием новых технологий и глобализацией экономических отношений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- Конституция Республики Таджикистан (принята 6 ноября 1994 г., с изменениями от 22 сентября 2003 г.) // Ведомости Олий Мажлиса Республики Таджикистан. 1994. № 12.
- Закон Республики Таджикистан от 27 декабря 1997 г. № 654 «Об охране окружающей среды» (в ред. от 16.07.2021) // Ведомости Олий Мажлиса Республики Таджикистан. 1998. № 1-2. ст. 2
- Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1999 г. № 98 «О пользовании недрами» (в ред. от 16.07.2021) // Ведомости Олий Мажлиса Республики Таджикистан. 1999. № 6. ст. 82 (I) от 10 декабря 1948 г.) // Российская газета. - 1998. - 10 декабря.
- Конституция Российской Федерации (принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г.) // Российская газета, 25 декабря 1993 г.
- Федеральный закон от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ «Об охране окружающей среды» (в ред. от 26.07.2019) // Собрание законодательства РФ. 14.01.2002. N 2. ст. 133
- Федеральный закон от 23 ноября 1995 г. № 174-ФЗ «Об экологической экспертизе» (в ред. от 27.12.2019) // Собрание законодательства РФ. 27.11.1995. N 48. ст. 4556
- Станин Д.М. Пятый уровень организации природоохранных систем: международное право. Эволюция институтов экологической глобальной политики // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. - 2018. - № 2. - С. 150-155.
- Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.) // Ведомости Верховного Совета СССР. - 1976. - № 17(1831). - Ст. 291.
- Травцова Е.А., Евтушенко В.И. Исторические предпосылки и современные проблемы законодательного закрепления механизма реализации экологических прав граждан в Российской Федерации // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. - 2019. - № 1 (53). - С. 150.
- Ищенко А.С. Изучение низовых экологических движений за рубежом: история, теоретические подходы, методология // Власть и элиты. - 2018. - № 5(20). - С. 528-529.
- Чельников М.В. Особенности развития экологических прав человека на мировом, национальном и региональном (местном) уровнях // ЮП. - 2017. - № 1 (80). - С. 160-161.
- Исмаилов М.Н. Конституционное право на благоприятную окружающую среду // Juvenis scientia. - 2018. - № 8. - С. 19.

**НАҚШИ АДОЛАТИ СУДӢ ДАР ТАЪМИНИ ҲУҚУҚҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ БА
МУҲИТИ ЗИСТИ МУСОИД ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ**

ШУКУРОВА НАРГИС АНВАРОВНА,

мудири кафедраи мурофиаи ҷиноятӣ ва криминалистикаи Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзаде, 30. тел.: (+992 37)

Дар мақола нақши адолати судӣ дар таъмини ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон ба муҳити зисти мусоид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Таҳлили муқоисавии заминаи меъёриву ҳуқуқии ҳар ду давлат, амалияи судӣ ва механизмҳои татбиқи ҳуқуқҳои экологӣ анҷом дода шудааст. Ба мушкилоти исбот дар баҳсҳои экологӣ, ҷуброни зарар, инчунин нақши ҷомеа ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳифзи ҳуқуқҳои экологӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст. Дар асоси таҳлил самтҳои асосии тақмили қонунгузорӣ ва амалияи судӣ дар ин соҳа муайян карда шудаанд. Тадқиқот бар асоси мукамал таъия мекунад, ки дар баробари омӯзиши санадҳои меъёрӣ, асарҳои илмӣ ва маълумоти оморӣ мебошад.

Калидвожаҳо: адолати судӣ, ҳуқуқҳои экологӣ, ҳуқуқҳои конституционӣ, ҳимояи судӣ, муҳити зист, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, зарари экологӣ, қонунгузорӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ.

THE ROLE OF THE JUDICIARY IN ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS TO A FAVORABLE ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION

Ph.D., Head of the Department of Criminal Procedure and Forensics
Russian-Tajik (Slavonic) university M. Tursunzade 30, 734025, Dushanbe, Republic of
Tajikistan ph.: (+992 37) 223 04 20 e-mail: nargis-shukurova@mail.ru

The article examines the role of the judiciary in ensuring constitutional rights to a favorable environment in the Republic of Tajikistan and the Russian Federation. A comparative analysis of the regulatory frameworks, judicial practices, and mechanisms for implementing environmental rights in both countries is conducted. Particular attention is paid to issues of evidence in environmental disputes, compensation for damages, and the role of public participation and international law in protecting environmental rights. Based on the analysis, key directions for improving legislation and judicial practices in this area are identified. The study employs a comprehensive approach, incorporating an examination of regulatory acts, scholarly works, and statistical data.

Key words: judiciary, environmental rights, constitutional rights, judicial protection, environment, Republic of Tajikistan, Russian Federation, environmental damage, legislation, international law

Рецензент: Мирзоев П., к.ю.н., доцент кафедры международного права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 327

ШОС В НОВОЙ ЕВРАЗИИ: ЧЕТВЕРТЬ ВЕКА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПУТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ БУДУЩЕГО

АЛИМОВ РАШИД КУТБИДДИНОВИЧ,

доктор политических наук, профессор Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33.
E-mail: rashid.alimov@outlook.com

В статье рассматривается путь, пройденный Шанхайской организацией сотрудничества от узкорегиональной структуры сфокусированной на вопросах безопасности до авторитетной международной организации, признанной важнейшим элементом политико-экономической и гуманитарной архитектуры новой Евразии. Автор особое внимание уделяет подробному анализу решений, принятых по итогам Тяньцзиньского (2025 года) саммита ШОС, в частности, Стратегии развития ШОС до 2035 года, которая знаменует собой важный этап институционального и концептуального развития Организации. Дана характеристика новой архитектуре безопасности ШОС, сочетающей аналитические, координационные и оперативные функции. Представлены оценки современной деятельности ШОС со стороны западных медиа. Сделан вывод, что ШОС не только активно участвует в формировании более справедливой, устойчивой и полицентричной системы глобального управления, но и проектирует новую архитектуру международных отношений.

Ключевые слова: ШОС, Стратегия развития, Центральная Азия, безопасность, антинаркотический центр.

Создание Шанхайской организации сотрудничества в 2001 году стало поворотным моментом в развитии регионального многостороннего взаимодействия в Евразии. Возникшая на рубеже двух веков и тысячелетий, в обстановке кардинальных трансформаций глобального порядка и новых угроз, ШОС изначально мыслилась как институт коллективной ответственности за безопасность, устойчивость и развитие на огромном евразийском пространстве, с акцентом на Центральную Азию.

Формирование Организации в начале 2000-х годов происходило в условиях, когда международная среда стремительно менялась, а с нею – и характер вызовов. На первый план выходили трансграничный терроризм, сепаратизм, экстремизм, незаконный оборот наркотиков, исходящий с территории Афганистана, нестабильность на постсоветском пространстве, дефицит доверия между державами и растущая турбулентность в международных отношениях. В этом контексте создание ШОС стало своевременным и необходимым ответом на реальные угрозы, с которыми не могло справиться ни одно государство поодиночке. Коллективная воля государств-основателей, стремившихся выработать устойчивую архитектуру взаимного доверия, безопасности и развития, легла в основу новой модели сотрудничества, получившей название «шанхайский дух».

Именно «шанхайский дух» — как совокупность принципов взаимного уважения, равноправия, отказа от блоковой логики, учета интересов друг друга и стремления к консенсусу — стал идеологическим фундаментом Организации, определив вектор её институционального развития. За четверть века ШОС прошла путь от узкорегиональной структуры сфокусированной на вопросах безопасности до авторитетной международной организации, признанной важнейшим элементом политико-экономической и гуманитарной архитектуры новой Евразии.

Динамика развития Организации впечатляет: от шести государств-участников в момент основания до 27 на сегодняшний день, включая наблюдателей и партнеров по диалогу, а также десять стран, ожидающих решения о присоединении. Географический охват ШОС простирается от Арктики до Индийского океана, от Тихого океана до Суэцкого перешейка. Таким образом, речь идет о крупнейшей в мире трансрегиональной платформе сотрудничества по охвату территории, численности населения и экономическому потенциалу. Однако притягательность ШОС не сводится лишь к масштабам. Главная её сила — в способности объединять асимметричные по масштабу и политико-экономическому устройству государства вокруг общей позитивной повестки, выстраивать доверие между странами с разными внешнеполитическими ориентирами и внутренними моделями развития.

На протяжении всего своего институционального пути ШОС демонстрировала гибкость, прагматизм и новаторство в подходах. Организация никогда не претендовала на универсальность, но всегда ставила реалистичные цели, соразмерные ресурсам, и предлагала продуманные механизмы реализации. Именно поэтому её эволюция воспринимается не как декларативный проект, а как живой и развивающийся процесс. ШОС не копировала чужие модели, а вырабатывала собственные подходы — от согласованной борьбы с тремя «злами» (терроризмом, сепаратизмом, экстремизмом) до продвижения инициатив в области сопряжения национальных стратегий развития, расширения гуманитарного взаимодействия и формирования общего евразийского будущего без разделительных линий.

Проведённый 1 сентября 2025 года саммит в Тяньцзине стал важной вехой в истории ШОС и одним из ключевых событий на мировой арене в текущем году. Он подтвердил, что несмотря на сохраняющиеся разногласия между отдельными странами-участницами, Организация остаётся единым и консолидированным институтом, действующим на основе «шанхайского духа». Принятые решения продемонстрировали зрелость ШОС как международного актора, способного вырабатывать согласованную повестку и формировать долгосрочную стратегию развития в условиях высокой глобальной нестабильности.

Одним из важнейших итогов саммита стало принятие Стратегии развития ШОС до 2035 года — второго стратегического документа за всю историю Организации. Это не только инструмент долгосрочного планирования, но и политическая декларация, свидетельствующая о стратегическом самосознании ШОС и её стремлении стать одним из структурообразующих элементов новой международной системы. Стратегия отражает понимание глубинных процессов, происходящих в мире, и предлагает согласованное видение будущего на пространстве Организации. **В условиях усложняющейся международной обстановки и обострения системных противоречий Стратегия выступает в роли компаса, определяющего курс ШОС на ближайшие десять лет.** Её принятие знаменует собой переход к новой фазе — фазе качественного углубления сотрудничества и институционального взросления ШОС.

Стратегия развития ШОС до 2035 года: Компас для новой Евразии

Принятие Стратегии развития Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) на период до 2035 года знаменует собой важный этап институционального и концептуального становления Организации. Первая Стратегия, утвержденная в 2015 году на саммите ШОС в Уфе, ознаменовала собой переход ШОС от модели консультационной площадки к более структурированному формату сотрудничества.

Новая Стратегия, рассчитанная на десять лет, принята в условиях радикальной трансформации глобального порядка, роста нестабильности и усиления конкурентности между центрами силы. Планирование в таких условиях требует не только дальновидности, но и

стратегической уверенности в собственной роли в будущем мире. В этом смысле сама постановка задачи — уже политическая декларация: ШОС утверждает себя как устойчивое, зрелое объединение, способное формулировать стратегические ориентиры и влиять на международную повестку.

Стратегическое планирование: значение и контекст

Для международной региональной организации, объединяющей страны с разным политическим строем, экономическим уровнем и внешнеполитическими приоритетами, наличие долгосрочной стратегии является своеобразным компасом, обеспечивающим единство понимания целей, горизонта развития и критериев эффективности. В условиях фрагментации мировой системы, геополитической конфронтации и рисков экономической нестабильности, наличие общей стратегической рамки повышает устойчивость и субъектность Организации.

Цели и задачи: реалистичность и фокусировка

Ключевые цели, провозглашенные в Стратегии, подчеркивают приоритеты Организации: укрепление доверия и добрососедства, обеспечение региональной безопасности, экономическое взаимодействие, развитие культурно-гуманитарных связей, а также расширение международного авторитета ШОС. Содержание документа демонстрирует попытку соединить политические амбиции с практическими направлениями деятельности.

Важно отметить, что многие задачи, особенно в экономическом и технологическом блоке (создание финансовых механизмов, промышленная кооперация, цифровая и зеленая трансформация), являются намерениями, требующими долгосрочной работы по институционализации. Они логичны с точки зрения вызовов, но зависят от политической воли и ресурсной базы государств-членов. Более зрелыми выглядят положения по вопросам безопасности и борьбы с терроризмом, где накоплен реальный опыт и отлажены механизмы взаимодействия.

Соответствие вызовам и глобальной повестке

Документ адекватно отражает внешнеполитическую среду, обозначая вызовы, такие как разрушение мировой торговой системы, угрозы терроризма, односторонние санкции, усиление гонки вооружений. Примечательно, что в Стратегии звучит четкий ориентир — курс на многополярность, отказ от блоковой конфронтации и продвижение принципов справедливого миропорядка. Это соответствует позиции стран Глобального Юга и укрепляет ШОС как форум альтернативного глобального мышления.

На фоне слабости универсальных институтов, особенно ООН, ШОС, опираясь на принципы суверенитета, невмешательства и консенсуса, демонстрирует притягательность для новых участников. Отсюда — курс на открытость, расширение состава и активизация международных контактов.

Логика и структура документа

Стратегия обладает четкой иерархической структурой: от целей к механизмам, от ценностей к направлениям сотрудничества. Разделение на тематические блоки (политика, безопасность, экономика, гуманитарное сотрудничество и т.д.) позволяет легко идентифицировать приоритеты. Однако избыточная детализация некоторых разделов (например, экономического) придает документу отчасти декларативный характер и снижает аналитическую плотность.

Механизмы реализации: институциональный потенциал и риски

Документ констатирует наличие целого ряда существующих механизмов, однако новых институциональных инструментов, обеспечивающих реализацию Стратегии, в тексте почти не

обозначено. Это указывает на сохранение координационного характера ШОС и избегание наднациональности.

В то же время предложения по созданию Банка развития, Фонда развития, расширению расчетно-платежной инфраструктуры — это попытка перейти от форумного формата к реальному экономическому взаимодействию. Успех таких инициатив в конечном счете будет зависеть от согласованности решений и снятия барьеров между государствами.

Ядро ШОС - Центральная Азия

Особо значимым положением Стратегии развития ШОС до 2035 года является признание Центральной Азии в качестве ядра Организации, а также акцент на взаимодополняемости стратегических целей ШОС и государств региона. Тем не менее, одного лишь декларативного утверждения этого приоритета недостаточно для полноценного определения долгосрочной стратегии ШОС в отношении Центральной Азии. Следует напомнить, что сама идея создания ШОС в значительной степени была продиктована необходимостью коллективного реагирования на вызовы, сконцентрированные именно в этом регионе — от угроз трансграничной безопасности до задач устойчивого развития.

В этой связи Центральная Азия выступает не только географическим и историческим ядром, но и смысловым ориентиром для выработки сбалансированной и проактивной региональной политики ШОС. Поддержка со стороны ШОС деятельности Регионального центра ООН по Целям устойчивого развития для Центральной Азии и Афганистана, отмеченная в Стратегии, является важным, но недостаточным элементом. ШОС обладает уникальным мандатом и потенциалом для формирования собственной, комплексной повестки в регионе, вне зависимости от институциональной трансформации и расширения Организации. Укрепление роли Центральной Азии как ключевого вектора стратегии требует системного подхода, закреплённого как в политических решениях, так и в конкретных механизмах реализации.

Таким образом, стратегическое внимание к Центральной Азии должно быть неотъемлемым структурным элементом архитектуры ШОС до 2035 года, опирающимся на принцип взаимной выгоды, учета национальных интересов и коллективной ответственности за устойчивость региона как ключевого элемента Евразии.

Прогноз и возможные риски

ШОС имеет все шансы усилить свои позиции как опорный центр евразийского взаимодействия, особенно на фоне кризиса западнцентричных институтов. Однако риски фрагментации сохраняются. Они связаны с:

- разной глубиной вовлеченности стран-членов в инициативы (например, по проекту «Один пояс, один путь», Банку развития ШОС и т.д.);
- потенциальными противоречиями между ключевыми игроками;
- ограниченным институциональным ресурсом ШОС;
- высокой зависимостью от внешней конъюнктуры (санкции, экономические кризисы, конфликты).

При всем при этом, Стратегия развития ШОС до 2035 года — это документ политической зрелости, демонстрирующий амбиции Организации быть полноценным игроком в формирующемся новом мировом порядке. Он сохраняет баланс между традиционными функциями безопасности и новыми направлениями — экономическим, цифровым, гуманитарным. При всей масштабности провозглашенных задач, **основной ценностью Стратегии является консолидация политической воли и обеспечение предсказуемости курса.** В условиях кризиса международных норм и институтов, наличие такого стратегического документа — не просто внутренний ориентир, а форма политического самоутверждения ШОС

как платформы для создания более справедливой, равноправной и безопасной архитектуры международных отношений.

Новая архитектура безопасности ШОС: институциональный ответ на транснациональные угрозы

В рамках решений, принятых на Саммите ШОС в Тяньцзине, **особый интерес представляет учреждение нового структурного образования — Универсального центра по противодействию вызовам и угрозам безопасности государств-членов ШОС, базирующегося в г. Ташкенте.** Центр создаётся на основе и в статусе правопреемника РАТС ШОС, с существенным расширением его функций и направлений деятельности. Причиной создания Центра стала необходимость системного реагирования на растущую совокупность угроз, включая терроризм, экстремизм, сепаратизм, транснациональную организованную преступность и угрозы в информационном пространстве.

На фоне нестабильности глобального порядка и снижения эффективности традиционных форматов безопасности, учреждение такого Центра укрепляет не только внутреннюю устойчивость стран ШОС, но и вносит вклад в архитектуру международной и региональной безопасности. **Создание Универсального центра знаменует собой важный этап институционального развития ШОС как организации, способной адаптироваться к новым вызовам и принимать комплексные решения в сфере безопасности.** Это шаг к более устойчивому, координированному и технологически подкреплённому сотрудничеству государств региона в борьбе с угрозами XXI века.

На Саммите ШОС в Тяньцзине главы государств-членов приняли также решение **о создании Антинаркотического центра (АНЦ) ШОС в городе Душанбе,** что отражает коллективную озабоченность участников организации масштабами незаконного оборота наркотиков, в том числе ростом производства опиатов в регионе, транзитом прекурсоров, распространением новых психоактивных веществ и усилением преступных сетей, действующих на пространстве ШОС. По данным ООН, только из Афганистана ежегодно вывозится свыше 6 000 тонн опиумного мака, а значительная часть наркотрафика проходит через территории государств-членов ШОС, создавая угрозу общественной и национальной безопасности, подрывая устойчивое развитие и благополучие граждан.

Создание Центра в Душанбе стало в том числе признанием значимого вклада Таджикистана в борьбу с наркоугрозой и его геостратегического положения на передовой линии борьбы с незаконным наркотрафиком. Антинаркотический центр в Душанбе станет не только институциональной платформой для антинаркотического сотрудничества в рамках ШОС, но и важным элементом региональной устойчивости и коллективной безопасности. В условиях обострения наркоугроз и усиления транснационального характера наркотрафика, Центр приобретает стратегическое значение и может существенно усилить практическую эффективность антинаркотической политики на пространстве ШОС.

Учреждение Универсального центра по противодействию вызовам и угрозам безопасности, объединяющего специализированные структуры в Ташкенте и Бишкеке, а также формирование самостоятельного Антинаркотического центра ШОС в Душанбе знаменует собой переход Организации к новому, институционально оформленному этапу обеспечения коллективной безопасности. Эти шаги не только усиливают архитектуру противодействия угрозам на пространстве ШОС, но и формируют многоуровневую систему реагирования, сочетающую аналитические, координационные и оперативные функции.

Как ожидается, начало полноценной деятельности новых центров качественно повысит способность Организации действовать на упреждение, обеспечивая раннее выявление рисков,

обмен разведывательной информацией, координацию совместных операций и выработку проактивных мер реагирования. При этом синергия между направлениями противодействия терроризму, информационным угрозам, транснациональной преступности и наркоторговле создает комплексный, интегративный подход, ориентированный на ликвидацию причин, а не только последствий нестабильности.

По сути, на пространстве ШОС формируется уникальный «кулак безопасности» — институциональный механизм нового поколения, не имеющий аналогов в других международных организациях. Его миссия — не только отражение и нейтрализация уже проявившихся угроз, но и работа на стратегическом упреждении, прогнозировании и формировании безопасной среды. Это — не оборона в ожидании удара, а наступательная архитектура стабильности, отражающая зрелость и уверенность Организации в своих целях, возможностях и ответственности за устойчивость Евразийского континента.

ШОС в международной оптике: интерпретации и вызовы восприятия

Саммит ШОС, состоявшийся 1 сентября 2025 года в Тяньцзине, стал важнейшей вехой в развитии Организации, продемонстрировав не только институциональную зрелость, но и растущее влияние ШОС в архитектуре глобального управления. Анализ публикаций ряда западных медиа позволяет выделить ключевые мотивы, сквозь которые оценивается деятельность ШОС — от признания её как конструктивной альтернативы западной модели до попыток сохранить риторiku «восточного блока» как вызова Западу.

По мнению обозревателя издания *Modern Diplomacy* Рамина Бабаева, саммит в Тяньцзине стал своего рода символом смены парадигмы в глобальном управлении: «Кризис глобального управления усугубляется неспособностью существующих институтов решать такие проблемы, как неравенство, изменение климата и региональные конфликты. Западный подход, часто характеризующийся гегемонией и двойными стандартами, уступает место более инклюзивным и многополярным структурам» [1], — делает вывод обозреватель. Аналогичную мысль развивает *The Guardian*, подчёркивая, что **ШОС воспринимается как часть «восточного ответа» на системные сбои в традиционных механизмах глобального управления** [2].

Аналитики признают, что ШОС предлагает качественно иную модель международного взаимодействия. Как отмечает Маттео Мелони в статье для *Special Eurasia*, организация представляет собой «инклюзивную платформу, ориентированную на прагматическое сотрудничество, а не на идеологическое соответствие», противопоставляясь закрытым, идеологически заряженным союзам вроде НАТО или G7 [5]. Рамин Бабаев также подчёркивает, что «шанхайский дух», основанный на равенстве, консенсусе и невмешательстве, делает ШОС устойчивым форматом в условиях глобальных трансформаций [1].

Западные аналитики признают, что саммит в Тяньцзине стал поворотной точкой в усилении экономической составляющей ШОС. Алексей Захаров (Observer Research Foundation) подчеркивает, что «переход к вопросам соединяемости, инфраструктуры, дерискинга и устойчивых поставок свидетельствует о прагматическом повороте в стратегии ШОС» [4]. Внимание к созданию цепочек поставок, промышленной кооперации, цифровым платформам и финансовой взаимосвязанности трактуется западными аналитиками как попытка создания альтернативных центров экономической устойчивости, особенно в условиях нестабильности глобальных рынков.

Несмотря на сохраняющиеся разногласия между отдельными участниками ШОС (в частности, между Индией и Китаем), западные издания признают, что Организация выступает уникальной площадкой, где эти противоречия не только не парализуют работу, но и в ряде случаев становятся предметом политической разрядки. Обозреватели The Guardian обращают внимание на участие премьер-министра Индии Нарендры Моди, впервые посетившего Китай после 2020 года, что интерпретируется как шаг к нормализации диалога [3].

15. Почти все анализируемые источники указывают на ведущую роль Китая в развитии ШОС. Однако важно, что Китай рассматривается не как доминирующая сила, а как ключевой архитектор институционального и экономического расширения. «Инициатива “Пояс и путь” тесно переплетена с целями ШОС и подкрепляет её экономическую привлекательность», — пишет Маттео Мелони [5].

На фоне позитивных оценок, часть западной прессы продолжает настаивать на образе ШОС как «анти-НАТО» или «восточного блока». Однако даже эти материалы — в частности, публикации The Guardian — невольно признают возросшую значимость Организации, её институциональную устойчивость и привлекательность для третьих стран [2][3].

Вне зависимости от политических оттенков, большинство анализируемых публикаций сходятся в одном: ШОС играет всё более значимую роль в формирующейся многополярной системе. Саммит в Тяньцзине стал символом не только институционального укрепления, но и геополитического самоутверждения. Как отмечает Захаров, «ШОС действует по собственным правилам, предлагая альтернативную платформу для обсуждения региональных и глобальных вопросов вне рамок, доминируемых Западом» [4].

Таким образом, медийный фон вокруг Саммита ШОС в Тяньцзине отражает ключевую трансформацию в восприятии Организации на международной арене. Западные СМИ, даже при наличии скепсиса, признают: ШОС уверенно входит в число структур, определяющих контуры нового мироустройства. Стратегия ШОС до 2035 года, принятая на саммите, закрепляет этот курс и подтверждает приверженность государств-членов принципам конструктивного многополярного сотрудничества.

ШОС: от пространства диалога к формуле будущего

После саммита в Тяньцзине, самого масштабного за всю историю Организации, Шанхайская организация сотрудничества вошла в качественно новую фазу своего развития. Это совпало с предстоящим её двадцатипятилетием — символическим и, в то же время, закономерным рубежом. ШОС, как живой и развивающийся организм, сумела не растеряться в условиях глобальной турбулентности. Напротив — она продемонстрировала редкую в международной практике способность к адаптации, к осмыслению собственной роли и, самое главное, к самоопределению в стремительно меняющемся мире.

Сегодня ШОС не просто реагирует на трансформации мировой политики — она всё чаще задаёт вектор этих изменений. Именно в новой Евразии, на пространстве, где ШОС выступает крупнейшей площадкой для диалога, формируется прообраз многополярного мира. Организация не копирует модели прошлого и не стремится к блоковому доминированию — напротив, её уникальность в том, что она предлагает новый алгоритм международного взаимодействия, построенный на доверии, равноправии и уважении к многообразию.

Одной из ключевых черт ШОС является институциональное новаторство. Даже в условиях внешнего давления и внутренней неоднородности, организация сохраняет баланс интересов, избегает крайностей и торопливости в принятии решений. Это стало возможным благодаря особой политической культуре ШОС — культуре консенсуса и выверенного диалога.

Нельзя не отметить, что с расширением состава организация не утратила, а, наоборот, усилила эти качества. Индия и Пакистан, Иран и Беларусь не только присоединились к повестке ШОС, но и приняли её политическую этику — с готовностью слушать, слышать и договариваться. Сегодня в ШОС представлены десять дипломатических школ — разных по стилю, опыту, историческому контексту. Но эти школы не конкурируют — они учатся друг у друга. Они не спорят о праве на истину — они собирают её по крупицам, вместе. Возможно, именно в этом кроется главное достижение ШОС в новой Евразии: способность превращать разность в ресурс, а полицентричность — в силу.

22. Сегодня можно говорить о том, что в международной практике сложился уникальный феномен — своего рода «дипломатическая академия ШОС». Это неофициальная, но крайне эффективная школа, где формируются не шаблоны поведения, а живые практики партнёрства. Здесь не действуют по лекалам, здесь вырабатываются новые нормы. Здесь доверие не декларируется — оно накапливается. Даже в условиях острых противоречий между отдельными странами-участницами сохраняется и постоянно воспроизводится главный ресурс — готовность к диалогу и совместному будущему.

В этой связи важно подчеркнуть: ШОС не идеализирует себя и никому не навязывает свои подходы. Она остаётся открытой — к диалогу, к критике, к корректировке. И в этом её прочность. В новой Евразии, где стремительно меняются конфигурации, где границы пересекаются потоками идей, инфраструктур, технологий и ценностей, именно такой тип организации может претендовать на лидерство — не в гегемонистском, а в созидательном смысле этого слова.

На саммите в Тяньцзине лидерами государств-членов было выдвинуто 89 инициатив, охватывающих широчайший спектр вопросов: от безопасности и экономики до цифровизации и культурных связей. Каждая из них — шаг к реализации Стратегии развития ШОС до 2035 года. Тем самым организация не только определила своё направление на очередное десятилетие, но и ясно продемонстрировала намерение стать активным участником — и, возможно, лидером — в формировании более справедливой, устойчивой и полицентричной системы глобального управления.

ШОС не претендует на универсальность. Её сила заключена в честности, сбалансированности и опоре на реальные интересы. ШОС не просто реагирует на вызовы — она формирует новые подходы к их решению. Не встраивается в старую архитектуру — а помогает проектировать новую. И, возможно, именно в этом заключается её историческая миссия в новой Евразии в эпоху больших перемен.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабаев, Рамин. 2025. “Саммит ШОС в Тяньцзине 2025: Восточный ответ кризису глобального управления.” Modern Diplomacy, 5 сентября 2025. <https://moderndiplomacy.eu/2025/09/05/tianjin-sco-summit-2025-the-eastern-response-to-the-global-governance-crisis/>
2. Davidson, Helen. 2025. “Putin, Modi, Erdogan and Xi Meet for China Talks.” The Guardian, 31 августа 2025. <https://www.theguardian.com/world/2025/aug/31/putin-modi-erdogan-xi-china-talks>
3. Davidson, Helen, and Amy Hawkins. 2025. “Xi Jinping Criticizes ‘Bullying’ as Putin Blames West for Ukraine War at Shanghai Summit.” The Guardian, 1 сентября 2025. <https://www.theguardian.com/world/2025/sep/01/xi-jinping-putin-china-summit-shanghai>
4. Захаров, Алексей. 2025. “Tianjin SCO Summit 2025: Key Takeaways and Emerging Trends.” ORF Online, 5 сентября 2025. <https://www.orfonline.org/expert-speak/tianjin-sco-summit-2025-key-takeaways-and-emerging-trends>
5. Meloni, Matteo. 2025. “SCO 2025 Summit in Tianjin: A Geopolitical Analysis.” Special Eurasia, 2 сентября 2025. <https://www.specialeurasia.com/2025/09/02/sco-2025-summit-geopolitics>

**СҶШ ДАР АВРУОСИЁИ НАВИН: ЧОРЯКИ АСР ИСТИҚЛОЛИ МАСИРИ
ТАШАККУЛИ ИНСТИТУТСИОНӢ ВА ДУРНАМОИ ОЯНДА**

АЛИМОВ РАШИД ҚУТБИДДИНОВИЧ

доктори илмҳои сиёсатшиносӣ, профессори Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.
E-mail: rashid.alimov@outlook.com

Дар мақола масири таърихӣ, ки Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СҶШ) аз як сохтори маҳдуди минтақавӣ, ки асосан ба масъалаҳои амният тамаркуз карда буд, то ба як созмони бонуфузи байналмилалӣ тай намудааст, мавриди таҳқиқи қарор гирифтааст. Ин созмон ҳоло ҳамчун унсури муҳимми меъморӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ ва гуманитарии Авросиёи навин эътироф шудааст.

Муаллиф диққати махсусро ба таҳлили амиқи қарорҳои Саммити СҶШ дар ш. Тяньцзин (соли 2025) равона карда, хусусан ба Стратегияи рушди СҶШ то соли 2035 таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Ин ҳуҷҷат марҳилаи муҳимми инкишофи институтсионалӣ ва концептуалии Созмон ба ҳисоб меравад.

Дар мақола хусусиятҳои меъморӣ нави амнияти СҶШ, ки вазифаҳои таҳлилӣ, ҷамоҳангсозӣ ва амалиётӣ дар бар мегирад, муфассал тавсиф ёфтааст. Ҳамчунин арзёбиҳои васоити ахбори оммаи Ғарб нисбат ба фаъолияти ҳозираи СҶШ пешниҳод гардидаанд.

Хулосаи асосӣ дар он аст, ки СҶШ на танҳо фаъолна дар ташаккули низомии идоракунии ҷаҳонӣ, ки одилона, пайдор ва бисёрқутбӣ мебошумор аст, ширкат меварзад, балки меъморӣ нави муносибатҳои байналмилалиро низ тарҳрезӣ мекунад.

Калидвожаҳо: СҶШ, Стратегияи рушд, Осӣи Марказӣ, амният, Маркази зидди маводи муҳаддир.

**THE SCO IN THE NEW EURASIA: A QUARTER CENTURY OF INSTITUTIONAL
DEVELOPMENT AND FUTURE PROSPECTS**

ALIMOV RASHID QUTBIDDINOV,

Doctor of Political Sciences, Professor Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Tajikistan 33 Said Nosir Str.Dushanbe 734003, Republic of Tajikistan

E-mail: rashid.alimov@outlook.com

The article analyses the historical and institutional trajectory of the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) from a limited regional mechanism originally centred on security concerns to an authoritative international organisation widely recognised as a cornerstone of the emerging political-economic and humanitarian architecture of the New Eurasia. Particular emphasis is placed on a detailed examination of the decisions adopted at the 2025 Tianjin SCO Summit, most notably the SCO Development Strategy until 2035, which constitutes a landmark stage in the Organisation's institutional and conceptual evolution. The study provides a comprehensive characterisation of the new SCO security architecture that effectively combines analytical, coordination and operational functions. It also presents Western media assessments of the SCO's contemporary activities. The author concludes that the SCO is not only actively engaged in shaping a more equitable, sustainable and polycentric system of global governance but is also proactively designing a new architecture of international relations.

Keywords: SCO, Development Strategy, Central Asia, security, anti-drug centre.

РАВИШӢО ВА УСУЛИ АМАЛИИ АНӢОМИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ

АБДУЛБОСИТ САӢДУЛЛО,

доктори илмҳои сиёсӣ (PhD), дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир 33. тел: +992 918-78-12-12; email: prof.asrt@mail.ru

Музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ба раванди баррасӣ ва таҳлили масоили сиёсиро байналмилалӣ гуфта мешавад, ки аз роҳи гуфтугӯ шунид ва иртиботи мутақобил тавассути намоёндагони тарафҳои мавриди назар анҷом мегирад. Ин раванд, дорои асосҳо, усул ва ҷаҳорҷубаҳои мушаххасе мебошад, ки амал намудан ба ҳар кадом аз онҳо таъсири бевосита ва ҷиддӣ ба натиҷаи музокирот мерасонанд. Ин усул ва ҷаҳорҷубаҳо ҳамчун маҳоратҳои анҷоми гуфтугӯҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд, ки тарафҳои музокиротро имкон медиҳад то аз раванди иртиботи мутақобили худ дарки беҳтар дошта бошанд ва битавонанд натиҷаҳои беҳтарро барои худ касб намоянд.

Муаллиф дар ин мақола баъзе аз ин роҳу услуб ва равишҳои музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсиро аз нигоҳи фарҳангҳои мухталиф мавриди таҳлилу баррасии илмӣ пардохтааст.

Калидвожаҳо: *Музокироти сиёсӣ, тарафҳои гуфтугӯ, манфиатҳои тарафайн, эътимоди мутақобил, эҳтиёт ва нобоварӣ, музокироти бурд-бурд, услуби расмӣ гуфтугӯҳо, эҳсосот ва ҳаяҷонҳо, тавофуқҳои кулӣ, қарордодҳои ҷузӣ, шитобзадагӣ дар музокирот.*

Масоил ва мушкилоти мавҷуд дар ҳар кишвар як амри табиӣ ва маъмулӣ мебошад, ки ҷиҳати ҳалли онҳо роҳҳои бисёр зиёде вучуд дорад. Масъулон ва ҳокимони ҳар кишвар ҷиҳати ҳаллу фасли мушкилоти мардум аз ҳар роҳе, ки имкон дорад бояд истифода намоянд. Ба ҳамин ҷиҳат, зарурат ва мубрамияти мавзӯи мазкур чунин ба назар мерасад, ки то ҳадди имкон аз роҳи гуфтугӯ ва музокироти сиёсӣ бояд битавон масоил ва мушкилоти мавҷуд миёни кишварҳоро ҳаллу фасл намуд. Албатта, бояд таваҷҷуҳ намуд, ки музокироти сиёсӣ танҳо яке аз роҳҳои ҳалли мушкилот аз тариқи наздик намудани мавқеъҳои тарафайн дар масоили муштарак буда, ягона роҳи ҳалли масоил ба ҳисоб намеравад. Тарафайн бояд омода бошанд, ки агар аз роҳи музокироти сиёсӣ масоилашон ҳалли худро наёбад, роҳу усули дигарро низ бояд мавриди таваҷҷуҳ ва санҷиш қарор диҳанд. Ба маънои дигар, ҳар лаҳза бояд омодагии барҳамхӯрдани музокирот бошанд ва ҳамеша омодаи он бошанд, ки мумкин аст яке аз тарафҳо гуфтугӯро тарк намояд ва кори музокирот нотаом раҳо шавад. Ба ҳамин ҷиҳат, ҷонибҳо бояд бидонанд, ки музокироти сиёсӣ ягона ва охирон роҳи ҳал арзёбӣ намешавад, ки агар ба натиҷа нарасид, тарафҳо дигар роҳе барои ҳалли масоили худ наёбанд.

Замоне, ки як музокирот ва гуфтугӯи сиёсӣ бо шикаст мувоҷеҳ мегардад, тарафҳо бояд бидонанд, ки шояд роҳи алтернатив ва ҷойгузини музокира, заду хӯрд ва ҷанг бошад. Пас, онҳо ҳамзамон бо музокира ва гуфтугӯ бояд омодаи ҳар ҳолат аз ҷумла, заду хуӣ ва ҷанг низ бошанд. Дар ғайри ин сурат, агар тарафайн омодаи роҳҳои алтернативи музокира монанди ҷанг набошанд, пас бо шикасти музокирот, ҷанг низ ҳатмӣ ва қатъӣ хоҳад буд. Ба ҳамин хотир аст, ки пешниҳод мешавад, ки онҳо ҳамзамон бо музокирот бояд омодаи роҳҳои дигари ҳалли масъала низ бошанд, то дар сурати вайрон шудани масири гуфтугӯҳо, аз он роҳҳо аз ҷумла ҷанг низ баҳра баранд. Дар натиҷа, ба музокиракунандагон тавсия мешавад, ки ҷиҳати ҳалли масоили худ ҳам омодаи музокира бошанд, ва ҳам омодаи заду хӯрд ва ҷанг, зеро дар низоми муносири ҷаҳонӣ кишварҳоро лозим аст, ҷиҳати таъмини амният ва манфиатҳои миллӣ ва ҷимояи ҳукуку озодиҳои худ, ҳамроҳ бо гуфтугӯ ва музокира, омодаи истифода аз заду хӯрд ва

чанг низ бошанд. Пас, чунин зарурате ба вучуд меояд, масъалаи бисёр муҳимму калидии музокироти сиёсӣ аз назари илмӣ ва таҳқиқотӣ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Агар ба масъалаи музокироти сиёсӣ дар таърихи таълимоти сиёсӣ таваҷҷуҳ шавад, чунин ба даст меояд, ки дар гули таърихи равобити кишварҳои мухталифи ҷаҳон ин масъала бисёр мавриди таваҷҷуҳ ва диққати сарони кишварҳо буда, доиман кушиш менамуданд, ки ҳар мушкилро аз роҳи гуфтугӯи мусолимадомез ва сулҳу дустӣ ба ҳаллу фасл бирасонанд. Аз ҷумла ба таври мушаххас Низомулмулки Тусӣ ба чанд нуктаи муҳим дар бораи музокироти сиёсӣ дипломатӣ ишора намудааст, ки дар раванди анҷоми гуфтугӯҳо, мавридҳои зарурӣ ва килидӣ ба ҳисоб мераванд монанди, ба даст овардани иттилооти зарурӣ дар бораи масоили мавриди гуфтугӯ, баррасӣ намудани фикрҳо ва андешаҳои гуногуни тарафи муқобил, таваҷҷуҳ ба дустону душманони ошкору пинҳони кишвар ва таваҷҷуҳ ба нозуқиҳои дипломатия ҷиҳати беҳтар анҷом гирифтани музокироти сиёсӣ.[12, 132]

Аз он сабаб, ки музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ба таҳлили рафтор ва ҳаракатҳои инсонҳо мепардозад, метод ва равиши таҳлили илмӣ онҳо ба ҳамин масъала вобаста мебошад. Усул ва методи мавриди истифодаи ин мақола таҳлили рафторӣ мебошад, ки ин метод рафтори тарафҳои музокиротро ҷиҳати фаҳми падидаҳои муҳим дар арсаи ҷаҳонӣ баррасӣ ва таҳлил менамояд.[2, 7-9] Зеро, рафтори тарафҳои гуфтугӯ ва музокироти сиёсӣ дар равобити ҷаҳонӣ ҳамчун сарчашмаи ба вучуд омадани падидаҳо, амалҳои сиёсӣ, мочароҳо ва ҳодисаҳои гуногун доништа мешавад. Пас, функсияҳо ва хусусиятҳои сиёсии рафтори тарафҳои гуфтугӯи сиёсӣ, институтҳои сиёсӣ, инчунин ҳадафҳои манфиатҳои гуногунҷанбаи онҳо дар низоми равобити ҷаҳонӣ асоси таҳқиқот дар ин мақола ба ҳисоб меояд. Ҳамчунин, бояд ёдовар шуд, ки таркибот ва сохтори амали иҷтимоии инсонҳо дар ҷомеа яке аз асосҳои таҳлили музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, амали инсон дар музокирот таркибот ва сохтори махсус ба ҳудуд дорад, ки андешаҳо ва амалҳои сиёсии инсонро шакл медиҳанд. Шинохтани таркиботи амали иҷтимоӣ, ҷиҳати кашф ва пайдо намудани қонуниятҳои таркиботи амали иҷтимоӣ бисёр муҳиму асосӣ мебошад. Дар ғайри ин сурат, таҳлили амали иҷтимоӣ дар гуфтугӯҳои сиёсӣ бо мушкилоти зиёде мувҷиҳ хоҳад шуд.[9, 3-6] Механизми таҳқиқи мақолаи мазкур бо методи таҳлили рафторӣ чунин аст, ки ибтидо рафтори шахси салоҳиятдори музокирот мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, сипас бо мушоҳидаву таҳлили мантиқӣ, қонунҳо ва иллатҳои рафтори тарафҳо дар музокирот равшан мегардад. Масалан, омилҳое, ки сабаби пирӯзии як тараф дар музокирот мешавад, дар дигар маконҳои замонҳо низ ҳамон омилҳо чунин қоркардро бояд дошта бошанд. Зеро, аксари инсонҳо дар баробари масоиле, ки атрофшон мегузарад, рафтори яқсон ва қонунманд аз худ нишон медиҳанд.

Амали иҷтимоии инсонҳо дар ҷомеа аз лиҳози сиёсӣ таркиботи гуногуне ҳамчун фарҳанг, арзишҳо, одатҳои суннатҳо, таъриху анъанаҳо, идеяҳо ва ғайра доранд, ки ҳамаи онҳо дар таҳлилҳои илмӣ бояд мадди назар қарор гиранд. Ҳамаи фикру андешаҳои инсон роҷеъ ба як масъала саҳеҳ ва илмӣ нестанд. Лозим аст барои саҳеҳу илмӣ будани як амал ва ё як идея, илова бар таҳлили зоҳири он, сохтор ва таркиботаш низ баррасӣ шавад. Дар ғайри ин сурат ба даст овардани натиҷаҳои илмӣ мантиқӣ аз падидаҳои сиёсӣ номумкин мебошад. Ҳамин масъаларо низ метавон дар бораи гуфтугӯ ва музокироти сиёсӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор дод ва инчунин бояд диққат намуд, ки заминаҳои таърихӣ фарҳангӣ ва муҳите, ки он рафтор ва амали иҷтимоии мавриди назар дар он ба вучуд омадааст, бояд дар музокирот мавриди таваҷҷуҳ қарор гиранд. Зеро, таҳлилу баррасии як музокироти муҳими сиёсӣ бидуни дар назар гирифтани мавридҳои мазкур қобили тасаввур нест.[10, 16] Зеро, сохтори амали иҷтимоии инсонҳо дар ҷомеа дорои мафҳумҳои пинҳоншуда пушти рафторҳои зоҳирии сиёсатмадорон дар арсаи

байналмилалӣ низ мебошад, ки чихати таҳлили илмӣ онҳо бояд ба маънову мафҳуми пинҳонии пушти онҳо низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуд.

Албатта, музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ҳамчун яке аз роҳҳои ҳалли масоили сиёсӣ, дорои роҳу услуб ва равишҳои мухталиф мебошад, ки бо таваҷҷуҳ ба равиш ва методи таҳлили рафтори инсон дар фарҳангҳои гуногун ба ҷандин шаклҳо зоҳир шуда, аз сӯйи ҳамаи ҷонибҳои гуфтугӯ чихати ғамини манфиатҳои миллӣ ва ҳифзу ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои кишварҳо мавриди баҳрамандӣ қарор мегиранд, ки дар ин мақола, баъзе аз мавридҳои муҳимтарини онҳо баррасӣ мешаванд.

1. Таъйини ҳадафи музокироти сиёсӣ. Тарафҳои гуфтугӯ ибтидо бояд ҳадафи худро аз музокироти сиёсӣ мушаххас намоянд, ки расидан ба имзои қарордоди ниҳой аст, ё танҳо барқарор намудани иртиботи мутақобил. Тарафҳо бояд расидан ба тавофуқро асоси музокирот қарор диҳанд, на сирфи гуфтугӯ ва барқарор намудани иртиботи мутақобилро, балки аз барқарор намудани иртибот бояд ҳадафаш расидан ба тавофуқи мушаххас бошад. Равиш ва фарҳанги музокироти сиёсӣ назди баъзе музокиракунандагон таврест, ки маъмулан бо ҳадафи расидан ба тавофуқ анҷом мешавад ва аксар масоиле, ки дар заду хӯрдҳо ва ҷангҳо наметавонанд ба даст оваранд, дар музокироти сиёсӣ ба даст меоваранд. Аммо назди баъзе дигар бисёр вақтҳо музокирот бо ҳадафи исботи ҳусни ният ва барқарории иртиботу гуфтугӯ анҷом мешавад ва агар ба тавофуқ бирасанд, беҳтар, аммо агар ба тавофуқ нарасанд, ҳадафашон, ки сирфи барқарор намудани иртибот ва исботи ҳусни нияти худ ба тарафи муқобил буд, бароварда шудааст.[5, 18; 8, 219]

2. Муодилаи бурд-бурд ё бурд-бохт. Дар музокироти сиёсӣ бояд тарафҳо мақсади худро аз тавофуқ мушаххас намоянд, ки омода ҳастанд, ки аз баъзе мавқеъҳои худ даст кашанд ва ба муодилаи гуфтугӯи бурд-бурд даст ёбанд, ё инкни агар омодагии онро надошта бошанд, ки аз баъзе мавқеъҳои худ даст кашанд, муодилаи гуфтугӯҳо бурд-бохт мешавад. Баъзе музокиракунандагон дар раванди музокирот ба муодилаи бурд-бохт фикр мекунанд, аммо баъзе дигар, чунин фикр мекунанд, ки метавонанд дар ба муодилаи бурд-бурд даст ёбанд. Онҳое, ки тарафдори муодилаи бурд-бурд ҳастанд, маъмулан танҳо меҳоханд имтиёзҳои нақд ба даст оварда, ваъдаҳои нася ба тарафи муқобил диҳанд ва аз ибтидои музокирот ҳам ҳадафи онҳо амал накардан ба ҳамон ваъдаҳои нася мебошад. Вале онҳое, ки ба муодилаи бурд-бохт меандешанд, фикр мекунанд, ки тарафи муқобилашон ҳам монанди онҳо бо ҳусни ният ба музокирот ворид шудаанд. Дар ин сурат бо муодилаи бурд-бохт меҳоханд ҳам аз тарафи муқобил имтиёзҳои лозимаро бигиранд, ва ҳамзамон ба тарафи муқобилашон имтиёзҳои мавриди назари вайро бидиҳанд.[5, 11]

3. Услуб ва сабки расмӣ ё шахсӣ. Баъзе музокиракунандагон умуман дар музокироти сиёсӣ худро аз ҷаҳорҷубаҳо ва расмиёту бюрократияҳои маҳдуд озод тасаввур намуда, аммо баъзе дигар, саъю кушиш мекунанд, ки онҳоро риоят намоянд. Масалан, тарафи муқобили худро бо номҳои шахсӣ хитоб намуда, бо онҳо ба равишҳои самимию шахсӣ ва на расмӣ муносибат мекунанд. Вале, тарафи муқобил саъй мекунанд, ки дар ҷаҳорҷубаҳову расмиёти маҳдудкунанда рафтор намоянд. Дар натиҷа, тарафи муқобил фикр мекунад, ки бо онҳо наздик ва самимӣ шудаанд, ва имтиёзҳои бештар медиҳанд, дар ҳоле, ки наметавонанд, ки ин масъала танҳо ҳамчун равиш ва методи музокироти онҳо ба ҳисоб меравад ва ҳолати воқеӣ надорад.[11, 183]

4. Баёни хостаҳо ба сурати муайян ва мушаххасу мустақим ё ғайримустақиму номушаххасу пушида. Баъзе музокиракунандагон барои музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ҳамон аввал хоҳиши худро мушаххасу аниқ ва муайян бидуни ғапу гуфти зиёдатӣ ва суханҳои беҳудаву бефоида ва бемуқаддима баён мекунанд. Аммо баъзе ба хотири он, ки фикр мекунанд

ба тарафи муқобили худ эҳтиром гузоштаанд, пеш аз баёни хостаҳои худ, ибтидо суҳанҳои беҳудаву муқаддимаҳои бефоида баён мекунанд ва баъдан ба масъалаи асли мепардозанд, ки сабаби суистифодаи тарафи муқобилашон аз ин вижагиҳо мегардад. Яъне, дар равиши аввал, баръакси равиши дуюм, бо баёни мушаххасу муайяни хостаҳо ва ҳадафҳои худ, беҳтарин истифодаро аз замон ва фурсати маҳдуди музокирот мекунанд.[11, 147]

5. Чадвали замонбандии муайян. Гуруҳе аз музокиракунандагон хостаҳо ва ҳадафҳо ва пайғирӣ намудани онҳоро бар асоси чадвали замонбандии мушаххас аз тарафи муқобилашон талаб мекунанд, ки баъзе музокиракунандагон масъаларо камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, ба таври номушаххас ва бидуни дар назар гирифтани чадвали замони муайян ба музокирот идома медиҳанд, ки дар ин сурат шояд замони бисёр зиёде аз музокирот мегузарад, ва гуруҳи аввал ба ҳадафҳои аз пеш муайяншудаи худ бар асоси чадвали замони мушаххас наздик мешаванд, аммо гуруҳи дуюм мебинанд, ки пас аз гузашти микдори зиёде аз фурсати музокирот, ҳануз ба ҳеч як аз хостаҳои худ нарасидааст.[6, 84]

6. Идора намудани эҳсосот ва ҳаяҷонҳо. Дар музокироти сиёсӣ эҳсосот ва ҳаяҷонҳо ба таври комил бояд контрол ва назорат шаванд ва аз онҳо дар ҷойҳои лозима ва барои расидан ба ҳадафҳои худ бояд баҳра бурд. Аммо агар эҳсосот ва ҳаяҷонҳо ба ҳубӣ контрол ва назорат нашаванд ва музокиракунанда надонад, ки дар қадом мавқеъ эҳсосот ва ҳаяҷонҳоро ба таври мақсаднок ва ҳадафманд истифода намояд, натиҷаи музокирот ба манфиати тарафи муқобил хотима меёбад.[4, 369]

7. Тавофуқи кулӣ ва умумӣ ё дақиқ ва мушаххас. Музокиракунандагон дар гуфтугӯҳо метавонанд аз пайи тавофуқҳои мушаххас ва айнӣ ва бар асоси далелҳои муайян ва бо зикри ҷузъиёти дақиқу комил бошанд, ё метавонанд, ба тавофуқҳои кулӣю умумӣ ва номуайяну номушаххас ва ҷандмаъно басанда намоянд. Аммо агар онҳо ба тавофуқҳои кулӣю умумӣ ва номушаххасу номуайян ва бидуни зикри ҷузъиёти дақиқ розӣ шаванд, дар натиҷа сабаб мешавад, тарафи муқобил ба он чӣ меҳоянд даст ёбанд, вале тарафи муқобилашон чун кулӣю номушаххас тавофуқ қарда буданд, намедонанд ба чӣ чизе меҳоянд даст ёбанд ва бар сари чӣ меҳоянд ба тавофуқ бирасанд.[7, 34]

8. Тавофуқ аз ҷузъиёт ба кулӣёт ё аз кулӣёт ба ҷузъиёт. Баъзе музокиракунандагон маъмулан дар музокирот аз баёни ҷузъиёти мушаххасу дақиқ оғоз намуда, охишта-охишта ба самти кулӣёт ва масоили калон ҳаракат мекунанд, ки бинои тавофуқро аз зербинои он бар асоси он чӣ худ меҳоянд месозанд ва ба пеш мераванд. Вале, баъзе дигар бештари вақтҳо аз кулӣёт оғоз намуда, ба самти ҷузъиёт ҳаракат мекунанд, ки сабаби ҳайрату сардарғумӣ ва номафҳум будани тавофуқ барои онҳо мегардад. Яъне, аз ибтидо намедонанд, ки бар сари чӣ меҳоянд ба тавофуқ бирасанд, танҳо ҳаминро медонанд, ки меҳоянд як тавофуке қарда бошанд, ҳоло муҳтавои он чӣ бошад ва бар сари чӣ бошад, дар қадами аввал мавриди таваҷҷуҳ қарор намегирад. Дар ин ҳолат тарафи муқобил дар ҷанд қадами аввали музокирот медонад чӣ меҳояд ва ҳатто микдоре аз онро низ ба даст овардааст, аммо тарафи дигар, ки аз кулӣёт ба ҷузъиёт ҳаракат мекунанд, то муддатҳо ҳатто намедонад бар сари чӣ дар ҳоли музокира ҳастанд, ва чӣ меҳояд ба даст оваранд.[7, 73]

9. Тавофуқи фардӣ тавассути як роҳбар, ё тавофуқи гуруҳӣ тавассути ҷанд мутахассис. Баъзе кишварҳо дар музокирот як нафарро ҳамчун роҳбар ва намоёнди гуфтугӯҳо таъйин мекунанд, аз он ба баъд, дигар қасе ба тасмимҳои вай даҳолат намекунад ва тамоми ихтиёрҳои лозимаро ба ӯ медиҳанд, аммо баъзе дигар ихтиёри тасмимгирии мустақиллонаро қомилан надорад ва роҳбари мушаххас наметавонад бо як мавқеъ дар музокирот зоҳир шавад ва ҳатман бояд ҷандин нафари дигар дар тасмимгириҳои вай даҳолат кунанд, ки дар ин сурат бештари вақтҳо намедонанд, ки дар бораи қадом масъала чӣ тасмим бояд гирифта шавад.[1, 62]

10. Эътимод ё эҳтиёт. Баъзе шахсони музокиракунанда дар бораи эътимод ба тарафи муқобил эътимод намекунанд ва ҷониби эҳтиётро дар пеш мегиранд ва барои амал намудан ба ваъдаҳои худ, ки аксаран нася ва ғайриамалӣ ҳастанд ҳеч гоҳ шитоб намекунанд ва сабр мекунанд, ки тарафи муқобилашон чӣ иқдومه анҷом медиҳад. Аммо тарафи муқобил бо шитоб ва эътимоди беасос ибтидо ҳамаи ваъдаҳои воқеӣ ва амалии худро ҷиҳати исботи ҳусни нияти худ иҷро намуда, бидуни эҳтиёт ва бо эътимоди комил ба тарафи муқобил мунтазири иқдомҳои тарафи муқобилашон намеронанд, ба тавре, ки гуё ин тавофуқ танҳо як тараф дорад ва ҳамаи уҳдадорҳои худро ба таври якҷониба бо шитоб амал мекунанд, вале дар ҳоле, ки дар натиҷаи гуфтугӯҳо мебинанд тарафи муқобилашон бо безътимодӣ бо онҳо рафтор намуда, ба ҳеч як аз ваъдаҳои худ амал накардаанд.[3, 49]

Масоил ва роҳу усули баррасишуда дар ин мақола танҳо мавридҳои мавҷуд дар раванди музокироти сиёсӣ ба ҳисоб намераванд, балки ҳатман бо диққат дар таҳқиқоти донишмандони дигари соҳаи равоншиносии сиёсӣ, маҳоратҳои таҳлили рафтори шахс, ҷомеашиносии сиёсӣ ва бо методи таҳлили функционалию системавӣ қатъан мавридҳои зиёдтареро низ перомони анҷоми гуфтугӯҳои сиёсӣ метавон пайдо намуд ва мавриди таҳлили илмӣ қарор дод. Аммо, ба хотири он ки равишҳои амалии мазкур дар ин мқола бештар аз дигар нуктаҳо мавриди таваҷҷуҳи донишмандон қарор гирифтаанд, ба ҳамин ҷиҳат дар ин мақола ба таҳлилу баррасии онҳо басанда шудааст. Дар ниҳоят, ба унвони натиҷагирии илмӣ мақола ва ҳамчунин, ҷиҳати анҷоми дурусту беҳтари раванди музокироти сиёсӣ бо таваҷҷуҳ ба масоили мазкур чанд пешниҳод баён мегардад:

1. Дар раванди музокирот ва гуфтугӯҳои сиёсӣ ҳеч гоҳ набояд шитоб ва таъҷил намуд. Музокироти сиёсӣ агар бо шитоб анҷом шавад, тарафҳои муқобил масъаларо ба ҳубӣ дарк намекунанд ва ба натиҷаҳои дурусту саҳеҳ ва мутобиқ бо манфиатҳои худ даст намеёбанд.

2. Ба пешниҳодҳо ва механизмҳои аз ҷониби тарафи муқобил ироашуд, ки метавон аз онҳо барои пешбурди беҳтари раванди гуфтугӯҳо ва ҳалли масоил баҳра бурд, ҳатман бояд таваҷҷуҳ намуд ва дар бораи онҳо андеша намуд, зеро шояд роҳи ҳал дар яке аз пешниҳодҳои тарафҳо нуҳуфта бошад, ки мушкилро битавонад ҳал намояд.

3. Аз ҳар технология ва усуле, ки ҷиҳати тақвияти иртибот ва баланд бардоштани эътимоди тарафҳо пешниҳод шавад, бояд истиқбол намуд ва дар раванди музокирот аз онҳо истифода намуд.

4. Агар раванди музокирот ба самте ҳаракат намуд, ки иртиботи мутақобил дар ҳоли фурупошӣ ва вайроншавӣ қарор гирифт, ҳамаи тарафҳо бояд кушиш намоянд, то раванди гуфтугӯҳо бозсозӣ шуда, иртиботҳо дубора аз сар гирифта шавад.

5. Ҳеч гоҳ ба ҳеч як аз намояндагони тарафҳои музокиракунанда набояд эътимоди комил намуд ва зимни пеш бурдани раванди гуфтугӯҳо ҳамаи тарафҳо бояд ҳам ба дастёбӣ ба тавофуқ ва қарордод фикр кунанд, ва ҳам зиракии худро ҳифз намоянд то ҳукуку манфиатҳои онон аз ҷониби дигарон мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор нагирад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Edwards, Hall. Understanding Cultural Differences. Portland: University of Portland, 1990. 187p.
2. Etridge, M. The political Research Experience; Readings and Analysis. London: 2002. 288p.
3. Geert Hofstede. Culture's Consequences. London: Sage Publications, 1980. 82p.
4. James Mac Gregor Burns. Leadership. New-York: Harper Collins, 1978. 470p.
5. Jeswald Salacuse. Real Leaders Negotiate. New-York: Springer Nature, 2017. 230p.

6. John Hooker. International business Ethics. Mellon: Carnegie Mellon University, 2015. 110p.
7. Joseph Caro. Master of the Senate: The Years of Lyndon Johnson. New-York: Vintage, 1991. 1232p.
8. Joseph Nye. The Powers to Lead. Oxford: Oxford University Press, 2008. 248p.
9. Rabinow, P. Interpretive Social Science; a Second Look. Berkeley: California University Press, 1987. 404p.
10. Terrell, K. Interpreting the Political; New Methodologies. London: Routledge, 1997. 188p.
11. William Welsh. Leaders and Elites. New-York: Holt Rinehart and Winston, 1979. 240p.
12. Низомулмулки Тусӣ. Сиёсатнома. Тасҳиҳи Қазвинӣ. Техрон: Шоҳобод, 1965. 295с.

ПОДХОДЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ВЕДЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

АБДУЛБОСИТ САӢДУЛЛО,

доктор политических наук (PhD), доцент кафедры политологии и связи с общественностью
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003,
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33;
тел: +992-918-78-12-12; email: prof.asrt@mail.ru

Политические переговоры и диалоги подразумевают процесс обсуждения и анализа политических и международных проблем посредством диалога и взаимного общения через представителей заинтересованных сторон. Этот процесс имеет определенные принципы, методы и рамки, каждый из которых оказывает прямое и существенное влияние на исход переговоров. Эти методы и структуры рассматриваются как навыки ведения политических переговоров, которые позволяют договаривающимся сторонам лучше понимать процесс их взаимного общения и достигать лучших для себя результатов.

В данной статье автор провел научный анализ и рассмотрел некоторые из этих методов, стилей и подходов к политическим переговорам и дискурсу с точки зрения различных культур.

Ключевые слова: Политические переговоры, участники переговоров, взаимные интересы, взаимное доверие, осторожность и недоверие, беспримиренные переговоры, формальный стиль переговоров, эмоции и переживания, общие соглашения, частичные соглашения, спешка в переговорах.

APPROACHES AND PRACTICAL METHODS FOR CONDUCTING POLITICAL NEGOTIATIONS

ABDULBASIT SADULLO,

Doctor (PhD) political sciences, Assistant of Professor of Political Sciences Department and Public Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nasir Street 33. Tell: +992-918-78-12-12; email: prof.asrt@mail.ru

Political negotiations and dialogues involve the process of discussing and analyzing political and international issues through dialogue and mutual communication between representatives of

interested parties. This process has certain principles, methods and frameworks, each of which has a direct and significant impact on the outcome of the negotiations. These methods and structures are viewed as political negotiation skills that enable negotiating parties to better understand the process of their mutual communication and achieve better outcomes for themselves.

In this article, the author has conducted a scientific analysis and examined some of these methods, styles and approaches to political negotiations and discourse from the perspective of different cultures.

Key words: *Political negotiations, negotiators, mutual interests, mutual trust, caution and distrust, win-win negotiations, formal negotiation style, emotions and experiences, general agreements, partial agreements, haste in negotiations.*

Муқарриз: Саидов Ҳ.С., д.и.ф., профессор

УДК: 327.8

**ҲАМКОРИҶОИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН БО
КИШВАРҶОИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

БЕДИЛЗОДА ҲУСАЙН КАБУТ,

номзади илми сиёсӣ, дотсент, мудири шуъбаи масъалаҳои сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.Тел: +992 907 424422, E-mail: kbedilov@mail.ru.

ТОШОВ ҲОҶИАҚБАР МУҲИДИНОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси сиёсатшиносӣ, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МДТ “ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино”. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Сино 29–31
Тел: +992 300079099, E-mail: akbar.00007@mail.ru.

Мақола ба таҳлили ҷанбаҳои асосии ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодии Ҷумҳурии Исломии Эрон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ бахшида шудааст. Дар он самтҳои калидии муносибатҳо, аз ҷумла рушди робитаҳои тиҷоратӣ, сармоягузорӣ, ҳамкориҳои инфрасохторӣ, энергетикӣ ва нақлиётӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар таҳқиқ нишон дода мешавад, ки Эрон дар доираи сиёсати хориҷии худ меқӯшад тавассути тавсеаи робитаҳо бо кишварҳои минтақа мавқеи худро ҳамчун шароити бозғамии иқтисодиву транзитӣ таҳким бахшад. Аҳаммияти афзоиши гардиши савдо, таъбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ энергетикӣ ва нақлиётӣ, истифодаи имкониятҳои бандари Чобаҳор, ҳамчунин ҳамкориҳои илмӣ ва фарҳангиро дар таҳкими робитаҳои минтақавӣ диққат равона карда шудааст. Ҳамзамон, ба омилҳои маҳдудкунанда, аз қабili таъсири таҳримҳои иқтисодии кишварҳои ғарбӣ ба Эрон ва вазъи ноамни дар Афғонистон, ишора мешавад.

Дар натиҷа, хулоса мегардад, ки ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодии Эрон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ дорои хусусияти устувор ва дурнамоии рушд мебошанд. Ин раванд, ки бар асоси манфиатҳои мутақобила ва принциби баробарӣ ташаккул ёфтааст, ба таҳкими ҳамгироии иқтисодӣ, амнияти энергетикӣ ва суботи минтақавӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: Эрон, Осиеи Марказӣ, ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодӣ, энергетика, нақлиёт, инфрасохтор, ҳамгироии минтақавӣ, савдои транзитӣ, дипломатияи иқтисодӣ, суботи минтақавӣ.

Дар низоми муносибатҳои байналмилалӣи муосир Ҷумҳурии Исломии Эрон ба ҳайси яке аз бозигарони калидӣ дар минтақаи Осиеи Ғарбӣ баромад мекунад. Омӯхтани мавқеи стратегии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва нақши он дар равандҳои глобалӣ имкон медиҳад, ки тамоюлҳои асосии ташаккули тартиби нави ҷаҳонӣ беҳтар дарк карда шаванд. Осиеи Ғарбӣ ҳамчун яке аз марказҳои ташаккули тартиби нави ҷаҳонӣ шинохта мешавад ва дорои як қатор хусусиятҳои муҳими геополитикӣ мебошад. Аз нигоҳи мавқеи ҷуғрофӣ-сиёсӣ, ин минтақа дар мавқеи хати пайвасткунандаи қитъаҳо ҷойгир буда, дорои мероси ғании таърихӣ таъсири фарҳангӣ ва тамаддунӣ мебошад. Минтақаи мазкур, аз ҷумла Ҷумҳурии Исломии Эрон, бо захираҳои бойи энергетикӣ (нафт ва газ), нақши гузаришгоҳи асосии роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ва мавқеи ҳалқавӣ таъсири сиёсати қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ шинохта мешавад [3, с. 361]. Ин омилҳо Эронро ба як субъекти беназири низоми сиёсати ҷаҳонӣ табдил додаанд. Он дорои иқтидори мустақими таъсиррасонӣ ба раванди шаклгирии сиёсатҳои ҷаҳонӣ ва муносибатҳои

байниқудратӣ мебошад ва нақши муҳимро дар муайян намудани самти таҳаввулоти сиёсӣ дар минтақа мебозад.

Дар ин замина, тағйири самти сиёсати хориҷии Эрон ба тарафи Шарқ ва тақвияти робитаҳои стратегӣ бо кишварҳои Чин ва Русия дар солҳои охир аҳамияти хос пайдо кардааст. Ин раванд, ки дар қорҷуби ташаккули иттиҳоди стратегӣ сурат мегирад, ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар муҳити байналмилалӣ баҳогузориҳои мухталифро ба миён овардааст. Самтгирии шарқии сиёсати хориҷии Эрон дар натиҷаи омилҳои дохилӣ ва берунӣ, аз ҷумла таъсири таҳримҳои шадиди Иёлоти Муттаҳида ва Иттиҳоди Аврупо арзёбӣ мегардад, ки бо мақсади ҷустуҷӯи шарикони нав барои содироти захираҳои энергетикӣ, боло рафтани нақши Чин ва Русия дар Осиё ва эҳтиёҷ ба ҳифзи амнияти стратегӣ кишвар дар шароити муосир ба назар мерасад.

Осиёи Ғарбӣ, ки бо номи Ховари Миёна низ шинохта мешавад, ҳамчун яке аз ҳассостарин минтақаҳои ҷаҳон дар ҳамаи давраи замони мавқеи хоса дорад. Ин минтақа на танҳо манбаи пайдоиши тамаддуни қадим, балки ҳамчунин майдони муборизаи қувваҳои бузурги ҷаҳонӣ доништа мешавад [2, с. 6-29]. Осиёи Ғарбӣ манбаи пайдоиши яке аз аввалин фарҳангҳои инсоният аст. Дар ин минтақа тамаддуни Месопотамия (3500 то мелод), шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён (550 то мелод) ва Давраи тиллоии ислом (асрҳои 8-13) арзи вучуд доштааст.

Бояд зикр намуд, ки имрӯз Осиёи Ғарбӣ ҳамчун яке аз марказҳои муҳими энергетикӣ ҷаҳон доништа мешавад. Дар ҳудуди он тақрибан 48 ғоизи захираҳои ҷаҳонии нафт ҷойгиранд, ки аҳамияти онро дар таъмини амнияти энергетикӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ боз ҳам меафзояд. Илова бар ин, мавҷудияти нуқтаҳои калидии нақлиётӣ ва логистикӣ, аз қабилҳои Халиҷи Форс, Канали Суэс ва Роҳи нави Абрешим, ба ин минтақа нақши муҳими стратегӣ мебахшанд. Ҳамзамон, Осиёи Ғарбӣ ба сифати майдони бархӯрд ва рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ шинохта мешавад. Масъалаҳои печидани геополитикӣ, ба монанди низои Фаластин, муқовимати Эрон бо Исроил ва ҷангҳои тӯлонӣ дар Ироқ ва Сурия, то ҳол дар маркази таваҷҷуҳи сиёсати байналмилалӣ қарор доранд.

Бо ин ҳама, набояд фаромӯш кард, ки минтақаи мазкур дар ташаккули тартиботи ҷаҳонии нав низ нақши ғайол дорад. Таъсири “меҳвари шарқӣ”, густариши нақши Созмони Ҳамкории Шанхай ва иштироки Созмони ҳамкории исломӣ дар ҳалли масоили минтақавӣ нишон медиҳанд, ки ин ғазо ба маркази ташаккули низоми бисёрқутбӣ табдил меёбад.

Дар ин замина, Эрон ҳамчун яке аз кишварҳои муҳими минтақаи Осиёи Ғарбӣ ва қудрати таъсиргузори минтақавӣ, дар айни замон на танҳо тавозуни неруҳои мавҷударо ниғоҳ медорад, балки дар ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ низ нақши ғайол мегузорад. Ин кишвар бо тақя ба сиёсати мустақилона ва ҷаҳонбинии идеологӣ, дар қараёни таҳаввулоти сиёсӣ геополитикӣ минтақа ва ҷаҳон мавқеи барҷаста касб намудааст. Эрон ҳамчун яке аз омилҳои асосии тағйирдиҳандаи муҳити геосиёсӣ, на танҳо вазъияти кунуниро ҳифз ва иддао мекунад, балки барои ташаккули тартиботи ояндаи минтақа низ пешниҳоди мушаххас ва назариявӣ пеш мегузорад. Дар натиҷа, ин амилҳо Эронро ба яке аз манбаҳои асосии тағйироти стратегӣ Ховари Миёна табдил додаанд.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар доираи дидгоҳи сиёсӣ идеологии роҳбарияти Ҷумҳурии Ислонии Эрон, тағйироти низоми ҷаҳонӣ ҳамчун раванди қонунии таърихӣ ва сиёсӣ арзёбӣ мегардад, ки самти ҳаракати он ба сӯи адолати байналмилалӣ, бисёрқутбӣ ва баробарии воқеии давлатҳо равона шудааст. Тибқи таҳлили сиёсӣ назариявии роҳбари олии Эрон, Оятуллоҳ Сайид Алӣ Хоманайӣ, марҳалаи нави низоми ҷаҳонӣ бо коҳиши нақши ҳукмронӣ ва таъсиргузориҳои Иёлоти Муттаҳида, афзоиши нуфузи кишварҳои осӣӣ, аз ҷумла Чин, Русия ва

Эрон, ва таҳкими идеологияи муқовимат ҳамчун ҷавоб ба сиёсати фишори Ғарб тавсиф мешавад [6].

Дар ин замина, Хоманайӣ тағйироти ҷорӣ дар низоми байналмилалиро ҳамчун нишонаи интиқоли маркази қудрат аз Ғарб ба Шарқ арзёбӣ намуда, бар зарурати ташаккули “тартиботи ҷаҳонии одилона” таъкид мекунад. Ин дидгоҳ, ки реша дар мафҳуми “иқтисоди таърихӣ”-и тағйироти геополитикӣ дорад, Эронро дар маркази раванди бозсозии низоми ҷаҳонӣ қарор медиҳад. Ин равиш дар сиёсатҳои амалӣ низ таҷассум меёбад. Ҳангоми сафари расмӣ худ ба Венесуэла, собиқ Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Сайид Иброҳим Раисӣ таъкид намуд, ки Эрон дар ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамфикр барои таъмини адолати ҷаҳонӣ ва барҳам задани сохтори якҷутбӣ талош меварзад. Мавқеи сиёсии Раисӣ бар он асос меёбад, ки тартиботи нави ҷаҳонӣ бояд аз рӯйи принципҳои муқовимат бо сиёсатҳои якҷониба, таҳкими истиқлоли миллӣ, радди таҳримҳои ғайриқонунӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои бисёрҷониба ташаккул ёбад. Дар паҳлуи ин, ӯ зарурати ислоҳоти сохтори Шурои Амнияти СММ-ро барои барқарорсозии мувозинати қудрат ва таъмини адолати воқеӣ дар низоми байналмилалӣ муҳим арзёбӣ намуд [4, с.89-105].

Аз дидгоҳи таҳлили сиёсӣ, чунин мавқеъномаи Эрон нишон медиҳад, ки сиёсати хориҷии он дар марҳалаи нав ба сиёсатҳои зиддиҳегемонӣ ва истиқлолғалабонаи геополитикӣ таъя мекунад. Эрон мекӯшад, ки бо таъя ба ҳамкориҳои стратегӣ бо кишварҳои “меҳвари шарқӣ” ва блокҳои алтернативӣ, аз ҷумла Созмони ҳамкории Шанхай ва БРИКС, дар ташаккули низоми ҷаҳонии бисёрҷутбӣ нақши муассир дошта бошад. Дар натиҷа, равиши сиёсӣ идеологияи роҳбарияти Эрон на танҳо воқуниш ба сиёсатҳои Ғарб, балки кӯшиши сохторӣ барои ташкили тартиботи нави ҷаҳонӣ бар пояи адолат, баробарӣ ва ҳамзистии одилона мебошад. Ин сиёсати барномавӣ, ки ба идеологияи “муқовимат” асос ёфтааст, ба тадриҷ Эронро ба яке аз марказҳои маънавӣ ва сиёсӣ дар шаклгирии фазои нави геополитикии асри XXI табдил медиҳад.

Дар ин замина, бо дарназардошти таҳаввулоти сиёсӣ иқтисодии даҳсолаҳои охир, ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҳама самтҳо сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ техникаи тамоюли рушдро касб намудаанд. Муҳаққиқон бар он назаранд, ки Эрон бо мустақкам намудани мавқеи худ дар ин минтақа имкони ҳаллу фасли як қатор масъалаҳои дорои аҳамияти стратегиро ба даст меорад, ки ба таҳкими амнияти энергетикӣ, роҳҳои нақлиётӣ ва иртиботи тичоратӣ марбутанд.

Ин самт барои сиёсати хориҷии Техрон аҳамияти хосса дорад, зеро Осиёи Марказӣ ҳамчун майдони нисбатан ором ва устувор имкон фароҳам меорад, ки Эрон сиёсати прагматикӣ ва мувозинатноки худро амалӣ созад. Бар хилофи муҳити мураккаби Ховари Миёна, дар ин минтақа Техрон бо меъёри эҳтиёт, тадбир ва манфиати мутақобила амал менамояд. Барои Эрон, Осиёи Марказӣ на танҳо майдони густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тичоратӣ, балки фурсати беҳтар намудани имиджи байналмилалӣ ва муқовимат бо фишорҳои геополитикии ғарб низ мебошад. Ҳанӯз, дар давраи ҳукмронии Ҳасан Рӯҳонӣ (2013–2021), сиёсати хориҷии Эрон бо дидгоҳи нав дар бораи минтақаи Осиёи Марказӣ шакл гирифта буд ва бевосита дар он давра консепсияи нави минтақавиро қабул кард, ки дар он афзоиши нақши Эрон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии сиёсати хориҷӣ муаррифӣ мегардид. Мувофиқи ин консепсия, рушди ҳамкориҳои тичоратӣ, сармоягузорӣ ва таъсири мутақобила дар асоси принципҳои манфиати умумӣ ва эҳтироми истиқлолияти миллӣ ҳадафи асосӣ ба шумор мерафт. Эрон, бо истифода аз имкониятҳои ҷуғрофӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии худ, мекӯшад мавқеи худро дар фазои сиёсӣ иқтисодии Осиёи Марказӣ тақвият бахшида, ба ташаккули низоми ҳамкории устувори минтақавӣ сахм гузорад. Ин раванд нишон медиҳад, ки сиёсати хориҷии

Эрон нисбат ба Осиёи Марказӣ характери созанда дошта, ба ҷойи рақобат бештар ба ҳамгироии иқтисодиву сиёсӣ ва афзоиши неруи нарм (soft power) таъя мекунад.

Дар доираи ин сиёсат, Эрон тавассути ҳамкориҳои инфрасохторӣ бо кишварҳои минтақа фаъолона ширкат меварзад. Аз ҷумла, лоиҳаҳои стратегӣ, монанди «Як камарбанд – як роҳ», ки аз ҷониби Чин пеш бурда мешавад, ба Техрон имкон медиҳанд то шабакаҳои нақлиётии худро бо Осиёи Марказӣ ва Чин пайванд намояд. Дар ин замина, сохтмони роҳи оҳани Эрон-Туркманистон-Қазоқистон-Чин, инчунин таҷдиди бандарҳои Халиҷи Форс барои интиқоли мол ба самти Осиёи Марказӣ, аз муҳимтарин иқдомҳои Эрон ба шумор мераванд. Дар бахши энергетика, Эрон тавассути сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии муштарак аз ҷумла, НБО-и «Сангтӯда-2» дар Тоҷикистон ва ба роҳ мондани лӯлаҳои интиқоли газ ба Ўзбекистон ва Қазоқистон, мавқеи худро ҳамчун шарикӣ боэътимоди энергетикӣ таҳким бахшидааст. Барномаи стратегияи Техрон пешбинӣ мекунад, ки то соли 2025 ҳаҷми мубодилаи тичоратӣ бо кишварҳои минтақа то ба 10 миллиард доллар расонда шавад.

Дар сатҳи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ низ Ҷумҳурии Ислонии Эрон фаъолиятҳои густарда ва ҳадафмандро ба роҳ мондааст, ки ин раванд ба таҳкими робитаҳои инсонӣ, илмӣ ва маърифатӣ миёни Эрон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ мусоидат менамояд. Аз ҷумла, таъсиси марказҳои забону фарҳангии эронӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Тошканд ба сифати таъсиргузори «дипломатияи нарм» ба арзишҳои фарҳангии муштарак ва густариши забони форсӣ ҳамчун унсурҳои хувияти муштаракӣ тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ замина гузоштааст. Илова бар ин, ҷорӣ намудани квотаҳои таҳсилӣ ва барномаҳои бурсиявӣ барои донишҷӯёни кишварҳои Осиёи Марказӣ аз тарафи ҳукумат ва муассисаҳои таҳсилоти олии Эрон имкони таҳсили ҷавонони минтақаро дар зинаҳои бакалавр, магистр ва докторӣ фароҳам овардааст. Ин иқдомҳо на танҳо ба рушди захираҳои инсонӣ мусоидат менамоянд, балки заминаи тақвияти ҳамкориҳои илмӣ, тадқиқотӣ ва инноватсионӣ миёни марказҳои илмӣ ду ҷонибро низ фароҳам месозанд. Дар баробари ин, густариши табодули илмӣ ва академӣ байни донишгоҳҳои Эрон ва муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои минтақа, аз ҷумла ташкили конференсҳо, симпозиумҳо, ҳамоишҳои илмӣ ва барномаҳои мубодилаи устодон ва донишҷӯён, ба сатҳи нав баромадани робитаҳои илмиву фарҳангӣ мусоидат кардааст. Дар доираи ин ҳамкорӣ, масъалаҳои вобаста ба таърихи муштарак, фалсафа, илмҳои иҷтимоӣ ва рушди устувор ҳамчун самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои илмӣ шинохта мешаванд.

Самти дигари афзалиятноки ҳамкориҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳамгироии иқтисодиву инфрасохторӣ ва густариши робитаҳои стратегӣ дар доираи ташаббусҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ марбут аст. Дар ин росто, бояд таъakkур дод, ки Эрон якҷо бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи лоиҳаҳои глобалии «Як камарбанд – як роҳ» фаъолона иштирок намуда, бо истифода аз мавқеи геостратегияи худ ҳамчун пайванди табиӣ миёни Шарқи Наздик, Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ нақши муҳиме дар ҳамоҳангсозии роҳҳои нақлиётӣ, лоиҳаҳои энергетикӣ ва тичорати байналмилалӣ мебозад [1, с. 100-106].

Тибқи сарчашмаҳои оморӣ, ҳаҷми тичорати дучонибаи Эрон бо Тоҷикистон ва Ўзбекистон дар чанд соли охир ду баробар афзоиш ёфта, самтҳои нави ҳамкорӣ дар бахшҳои саноати сабук, истеҳсоли маводи дорусозӣ, энергетика ва нақлиёт ташкил ёфтаанд. Ин раванд на танҳо тавсеаи робитаҳои иқтисодиро таъмин менамояд, балки ба таҳкими амнияти энергетикӣ ва нақлиётии минтақа мусоидат мекунад. Ҳамзамон, Эрон дар заминаи ҳамкориҳои низомӣ-техникӣ ва амниятӣ низ иқдомҳои навро роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла, оғози ҳамкориҳои амалӣ бо Қазоқистон дар соҳаҳои омӯзиши ҳарбӣ, мубодилаи таҷрибаҳои амниятӣ ва таҳияи барномаҳои муштаракӣ технологӣ нишондиҳандаи он аст, ки Техрон мекушад нақши худро ҳамчун шарикӣ устувори амниятӣ ва истеҳсолии минтақа тақвият бахшад. Ба ин тартиб,

ташаққули марҳалаи нави сиёсати хориҷии амалгароёнаи Эрон дар самти Осиёи Марказӣ замина гузошт. Маҳз Эрон бо татбиқи дипломатияи инфрасохторӣ ва иқтисодии оқилона, мавқеи худро дар минтақа мустаҳкам намуда, ба яке аз қудратҳои муҳими минтақавӣ табдил ёфт, ки ин сиёсат баъдан ба асоси модели нави ҳамкориҳои иқтисодиву амниятӣ дар сиёсати хориҷии Эрон табдил гардид.

Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2024 ҳаҷми умумии гардиши савдои Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ба тақрибан 2,06 миллиард доллари ИМА расидааст. Ин нишондиҳанда аз ҳисоби ҷамъбасти маълумотҳои дучонибаи тиҷоратии Эрон бо панҷ кишвари минтақа ба даст омадааст ва тамоюли устувори афзоиши ҳамкориҳои иқтисодии Эрон бо Осиёи Марказиро инъикос менамояд.

Гардиши савдои Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 ба 377,0 миллион доллари ИМА расид, ки аз ин ҳаҷм 114,5 миллион доллар ба ҳиссаи содироти Тоҷикистон рост меояд [7]. Ин нишондиҳанда далели равшани тақвияти тамоюли болоравии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва саноативу энергетикӣ миёни ду кишвар мебошад. Тибқи таҳлили равандҳои иқтисодии солҳои охир, муносибатҳои Техрон ва Душанбе хусусияти кооператсионии мутақобилан судманд касб карда, дар доираи он ҳамгирии истехсолӣ, сармоягузорӣ ва тиҷорати мутавозин рушд ёфтааст. Ҳамчунин, дар ҷараёни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон, доктор Масуд Пизишкиён, дар аввали соли 2025 ба Душанбе 13 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расид, ки соҳаҳои гуногун аз тиҷорат ва нақлиёт то илм, тандурустӣ, технология ва фарҳангро дарбар мегиранд. Аз ҷумла, созиш оид ба истифодаи бандари Чобаҳор ҳамчун роҳи муҳими транзитии интиқоли молҳо ба Тоҷикистон, ҳамчун қадами амалии муҳими тавсеаи шабакаи ҳамлу нақли минтақавӣ арзёбӣ мегардад. Ин иқдом имкон медиҳад, ки Тоҷикистон тавассути инфрасохтори баҳрии Эрон ба бозорҳои Халиҷи Форс ва уқёнуси Ҳинд дастрасии мустақим пайдо намояд, ки аҳамияти геоиқтисодии стратегӣ дорад.

Омӯзиши манбаъҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми тиҷорати дучониба дар соли 2024 тақрибан 50 фоиз афзоиш ёфтааст, ва тибқи изҳороти расмӣ, ҳадафи тарафҳо расидан ба гардиши савдои 500 миллион доллар дар солҳои наздик мебошад. Ин ҳадаф дар доираи Нақшаи амалии Комиссияи муштараки иқтисодӣ байни Эрон ва Тоҷикистон барои солҳои 2025–2027 татбиқ мегардад, ки соҳаҳои гуногун аз геология, кишоварзӣ ва саноат то технология, туризм ва энергетика дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ, ин таҳаввулот шаҳодати онанд, ки ҳамкориҳои иқтисодиву инфрасохтории Эрон ва Тоҷикистон воридаи марҳалаи нави амалгароёна гардидаанд, ки дар он дипломатияи иқтисодӣ ва инфрасохтории Техрон нақши калидӣ дар таҳкими робитаҳои минтақавӣ ва ҳамгирии стратегии кишварҳои Осиёи Марказӣ мебозад [5].

Дар асоси маълумоти расмӣ, ҳаҷми умумии гардиши савдои дучонибаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 2024 ба 681,7 млн доллари ИМА баробар шудааст. Аз ин ҳаҷм, 482,7 млн доллар воридоти Ўзбекистон аз Эрон ва 199,04 млн доллар содироти Ўзбекистон ба Эронро ташкил медиҳад [10]. Ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2023 афзоиши қобили мулоҳиза дошта, далели тамоюли устувори рушди муносибатҳои иқтисодии миёни ду кишвар мебошад. Солҳои охир равобити Эрон ва Ўзбекистон аз доираи ҳамкориҳои анъанавии тиҷоратӣ берун рафта, ба марҳалаи нави ворид гардидааст, ки самтҳои иқтисодӣ, нақлиётӣ ва фарҳангиро фаро мегирад. Аз ҷумла, ҳамкориҳо дар соҳаи савдои маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи бандарҳои ҷанубии Эрон (Бандари Чобаҳор ва Бандари Аббос) барои содироти маҳсулоти Ўзбекистон ба бозорҳои байналмилалӣ, инчунин татбиқи лоиҳаҳои муштараки саноатӣ аз муҳимтарин самтҳои ҳамгироӣ ба шумор мераванд. Дар соҳаи нақлиёт ва инфрасохтор, ҳамкориҳои стратегӣ асосан ба татбиқи лоиҳаи роҳи оҳани

“Ўзбекистон–Эрон–Туркия” ва рушди коридори транзитии “Шимол–Чануб” равона гардидаанд. Татбиқи ин лоиҳаҳо шароити мусоид фароҳам меорад, то Ўзбекистон ба низоми ҳамгирои нақлиётӣ байниминтақавӣ Ховари Миёна ва Аврупо ворид гардад. Ин иқдом ба баланд гардидани самаранокии логистикӣ ва афзоиши иқтидори транзитии кишвар мусоидат намуда, муҳлати интиқоли молу маҳсулотро аз 40 рӯз то 15 рӯз коҳиш медиҳад. Чунин тағйирот далели густариши равандҳои ҳамгироии иқтисодиву инфрасохторӣ дар фазои Осиёи Марказӣ мебошад. Дар соҳаи энергетика ва захираҳои табиӣ, байни кишварҳо созишномаи газӣ ба имзо расидааст, ки татбиқи он интиқоли гази Ўзбекистон тавассути қаламрави Эрон ба Покистон, истифодаи иқтидори истгоҳҳои фишурдани газ дар ҳудуди Эрон, ҳамчунин навсозии нерӯгоҳҳои гидроэнергетикӣи Ўзбекистон бо ширкати ширкатҳои эронӣ дар назар гирифта шудааст. Бо вучуди пешрафтҳои назаррас, як қатор ҳолиҳои беруна, аз ҷумла таҳримҳои иқтисодии Ғарб, нооромии вазъ дар Афғонистон, ва рақобати Туркия дар фазои фарҳангиву иқтисодии минтақа метавонанд суръати амалисозии лоиҳаҳои муштаракро каме маҳдуд созанд. Дар маҷмӯъ, таҳлил нишон медиҳад, ки дар панҷ соли охир ҳамкориҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ба сатҳи шарикӣ стратегии иқтисодӣ расидаанд.

Дар робита бо Ҷумҳурии Қазоқистон, таҳлилҳои иқтисодии солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳамкориҳои тичоратӣ ва иқтисодии он бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба сатҳи устувори рушд расидааст. Тибқи сарчашмаҳо, дар соли 2024 ҳаҷми умумии гардиши савдо миёни ду кишвар 340,1 млн доллари ИМА-ро ташкил дод, ки аз ин шумора 216,65 млн доллар ба воридоти Қазоқистон аз Эрон ва 123,44 млн доллар ба содироти он ба Эрон рост меояд [9]. Изҳороти расмӣ соли 2025 ин тамоюли афзояндаро тасдиқ намуда, сатҳи умумии гардиши тичоратро “зиёда аз 340 млн доллар” арзёбӣ мекунад, ки далели равшани устувории ҳамкориҳои иқтисодиву инфрасохторӣ миёни ду кишвар мебошад. Яке аз омилҳои калидии афзоиши муомилоти тичоратӣ дар солҳои охир истифодаи коридори байналмилалӣ “Шимол–Чануб” мебошад, ки тавассути қаламрави Эрон, Туркманистон ва Қазоқистон амал мекунад. Ин долони нақлиётӣ имкон медиҳад, ки борҳои Қазоқистон бо масири кӯтоҳтар ба бандарҳои чанубии Эрон ва минбаъд ба бозорҳои Осиёи Чанубӣ ва Халиҷи Форс интиқол ёбанд. Омилҳои иловагӣ афзоиши ҳамкорӣ аз ҷумлаи созишномаҳои нави савдои озод мебошанд, ки аз моҳи январ 2024 ба иҷро даромаданд ва барои зиёда аз 50 номгӯи маҳсулот бартарҳои гумрукӣ ва ҳукукӣ муқаррар намуданд. Дар баробари ин, ҳамкориҳои энергетикӣ, аз ҷумла импорти нафти хоми Қазоқистон ба қорхонаҳои қоркарди нафти Эрон, низ ба рушди робитаҳои иқтисодӣ ва таъмини амнияти энергетикӣ мусоидат мекунад. Дар рӯзҳои аввали соли 2024, миёни Эрон ва Қазоқистон як қатор созишномаҳои муҳим дар соҳаҳои савдо, нақлиёт ва ҳамкориҳои иқтисодӣ ба имзо расиданд. Ин санадҳо дар ҷаҳорҷӯби раванди ҳамгироии минтақавӣ ва дар асоси созишномаи озоди савдо байни Эрон ва Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё таҳия шудаанд. Қазоқистон ҳамчун яке аз аъзои калидии Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё, дар ин раванд нақши миёнаравӣ иқтисодиву логистикиро мебозад. Тавассути Баҳри Каспӣ, хатсайрҳои роҳи оҳан ва лоиҳаҳои зерсохторӣ, Астана ва Техрон тавонидаанд низоми ҳамлу нақли бисёрсамтиро ба роҳ монанд, ки ба коҳиши хароҷоти логистикӣ ва афзоиши гардиши мол мусоидат мекунад. Ба таври умум, созишномаҳои имзошуда ба таҳкими нақши Эрон ҳамчун кишвари транзитӣ дар шабакаи ҳамлу нақли Авруосиё ва ба рушди содироти маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва энергетикӣ ба Қазоқистон мусоидат намуда, ба таҳкими ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ва ташаккули фазои ягонаи бозории Осиёи Марказӣ саҳми назаррас мегузоранд.

Ҳамкориҳои иқтисодии Эрон бо Қирғизистон дар соли 2024 тибқи иттилои манбаъҳои расмӣ қирғизӣ 58,5 млн. долларро ташкил додаанд [8]. Гарчанде ки ҳаҷман ин нишондиҳанда нисбатан хурд аст, вале он далели тавсеаи равобити тичоратӣ дар доираи бозори Осиёи

Марказӣ мебошад. Эрон ба Қирғизистон асосан маҳсулоти нефтӣ, доруҳо ва таҷҳизоти тиббӣ, меваҳо ва маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоти пластикӣ ва идишҳо ва техникаи электронӣ воридот менамояд ва аз Қирғизистон бошад металлҳои қимматбаҳо, маҳсулоти ғӯштӣ, мевачот ва ғайра харидорӣ мекунад. Аз соли 2023–2025 Эрон ва Қирғизистон мулоқот ва қарорҳои стратегиро барои афзоиши ҳамкориҳои иқтисодӣ, сармоягузорӣ, транзит ва логистика қабул намудаанд. Ҷонибҳо бар барқарорсозӣ ва густариши робитаҳои иқтисодӣ, ҷалби бахши хусусӣ ва истифодаи созишномаҳои минтақавиро дар назар доранд.

Дар самти робита бо Туркменистон, ки анъанавӣ шароити муҳими иқтисодии Эрон ба шумор меравад, ҳаҷми гардиши ғайринафтии савдои дучониба дар соли 2024 мувофиқи маълумоти гумрукӣ тақрибан 600 млн. доллар арзёбӣ мегардад. Ин рақам нисбат ба соли 2023 тамоюли афзоиш дошта, бозгӯи барқароршавии робитаҳои энергетикӣ, нақлиётӣ ва логистикӣ миёни ду кишвар мебошад. Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Туркменистон дар давоми солҳои 2022–2024 чанд созишномаи муҳими дучонибаро ба имзо расониданд, ки ҳадафи онҳо густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ ва транзитӣ мебошад. Ин созишномаҳо дар доираи сиёсати таҳкими робита бо кишварҳои ҳамсоя ва таъмини амнияти энергетикӣ ва транзитӣ сурат гирифтанд. Маҳаки асоси ин робитаҳо нақлиёту логистика буда аз ҷумла Созишнома дар мавриди истифодаи роҳҳои транзитии Туркменистон ва Эрон ба самти Осиёи Марказӣ ва Халиҷи Форс. Дигар бошад соҳаи энергетикӣ буда дар асоси он барқарорсозии содироти гази Туркменистон ба Эрон ва транзити он ба кишварҳои сеюм, ки соли 2021 пас аз муноқишаи газӣ боз оғоз гардид ва соли 2022 таҳким ёфт. Дар самти тиҷорат ва сармоягузорӣ бошад эҷоди замина барои фаъолияти ширкатҳои муштарак, савдои маҳдуднашаванда ва дастгирии лоиҳаҳои зерсохторӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, бо таҳлили чараҳои ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодии Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ метавон ба хулосае омад, ки иқтисодии рушди ин муносибатҳо дорои хусусияти устувор ва дурнамоии баланд мебошад. Ҳамгироии афзоиандаи иқтисодӣ, ҳамкориҳои инфрасохторӣ, густариши робитаҳои фарҳангиву илмӣ ва иштироки фаъол дар лоиҳаҳои минтақавӣ нишон медиҳанд, ки Эрон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ манфиатҳои муштарак дар соҳаҳои энергӣ, нақлиёт, амният ва иқтисоди устувор доранд. Ин раванд дар ҳошияи ҳифзати манфиатҳои ҳар ду ҷониб сурат гирифта, бар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтироми истиқлолият ва манфиатҳои миллӣ, ҳамзамон бо таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди иқтисоди ҳамгироона, ташаккул меёбад. Аз ин ҷиҳат, сиёсатҳои хориҷии Эрон дар самти Осиёи Марказӣ ба таъмини тавозуни геополитикӣ, диверсификасияи иқтисодӣ ва таҳкими нақши минтақавии кишвар нигаронда шудаанд. Бо дарназардошти ин омилҳо, метавон гуфт, ки ҳамкориҳои Эрон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар марҳалаи нави стратегиро паси сар карда истодаанд. Иқтисодии рушди ин муносибатҳо, агар дар доираи ҳамроҳсозии муассир ва ҳифзи манфиатҳои мутақобила идома ёбад, метавонад ба ташаккули заминаи устувори ҳамгироии иқтисодиву сиёсӣ ва таҳкими суботи амнияти минтақа мусоидат намояд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Гарбузарова, Е. Г. Растущая роль Ирана в евразийских транспортно-коммуникационных проектах [Текст] / Е. Г. Гарбузарова // Вестник Томского государственного университета. – 2024. – № 504. – С. 100–106.
2. Горохов, А., Абдалла Каят Аль Каят, Н., Абдула Кадира Али, Т., Ал-Джунди, В. М., Девелей, А., Виторович, З., Хатри, Д., Хвалей, А. ЭКСПЕРТНАЯ ДИСКУССИЯ «Ближний Восток в условиях новой геополитической реальности» [Текст] / А. Горохов [и др.] // Русская политология. – 2023. – № 1 (26). – С. 6–29.
3. Кудрин, Г. М. Нефтегазовый комплекс Ирана: состояние и инвестиционная привлекательность [Текст] / Г. М. Кудрин // Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2020. – № 1 (41). – С. 359–363.
4. Сейеди Асл, С., Забардаст Аламдари, Ш. Новая динамика и перспективы в отношениях между Ираном и Россией: навигация в новом мировом порядке [Текст] / С. Сейеди Асл, Ш. Забардаст Аламдари // Вестник международных организаций. – 2025. – Т. 20. – № 1. – С. 89–105.
5. Суханронӣ дар нишасти матбуотӣ пас аз музокирот бо Раиси Ҷумҳурии Исломии Эрон Масъуд Пизишкиён [Манбаи электронӣ] / Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2025. – URL: <http://president.tj> (санаи муроҷиат: 03.11.2025).
6. Кайҳон. Тартиботи нави ҷаҳонӣ бар асоси кудрати Эрон ва иттифоқчиёнаш бунёд хоҳад шуд [Манбаи электронӣ] // Кайҳон. – 2022. – 6 ноябр. – URL: <https://kayhan.ir/fa/news/253010/> (санаи муроҷиат: 03.11.2025). – Бо забони форсӣ.
7. Равобити байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон [Манбаи электронӣ] / Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. – URL: <https://mfa.tj/tg/tehran/munosibatho/munosibathoi-dujoniba> (Санаи муроҷиат: 04.11.2025).
8. Товарооборот между Ираном и Кыргызстаном в 2024 году достигнет 58,5 млн долларов США [Электронный ресурс] // *Вокруг Азии*. – 24.05.2025. – Режим доступа: <https://vokrug.asia/n/541727> (дата обращения: 03.11.2025).
9. Товарооборот между Казахстаном и Ираном превысил \$340 млн [Электронный ресурс] / Информационное агентство «Kazinform». — 12 июня 2025. — URL: <https://www.inform.kz/ru/tovarooborot-mezhdu-kazahstanom-i-iranom-previsil-340-mln-892bb9> (дата обращения: 03.11.2025).
10. Imports of Iran to Uzbekistan [Electronic resource] // TradingEconomics. – URL: <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/imports/iran> (accessed: 03.11.2025)

**ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ИСЛАМСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ ИРАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

БЕДИЛЗОДА ХУСАЙН КАБУТ,

кандидат политических наук, доцент начальник отдела политических проблем международных отношений Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33.Тел.: (+992) 907-42-44-22; e-mail: kbedilov@mail.ru

ТОШОВ ХОДЖИАКБАР МУХИДИНОВИЧ,

доктор философии (PhD) – доктор по специальности политология, ассистент кафедры общественных наук ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино». 734003, Таджикистан, город Душанбе, улица Сино 29-31;Тел.: +992 300079099, E-mail: akbar.00007@mail.ru

Статья посвящена анализу основных направлений политического и экономического сотрудничества Исламской Республики Иран со странами Центральной Азии. Рассматриваются ключевые аспекты взаимодействия, включая развитие торгово-экономических связей, инвестиционное партнёрство, инфраструктурное, энергетическое и транспортное сотрудничество. В исследовании показано, что Иран в рамках своей внешней политики стремится укрепить позицию надёжного экономического и транзитного партнёра для государств региона и внести вклад в укрепление процессов региональной интеграции.

Особое внимание уделено росту объёма взаимной торговли, реализации совместных энергетических и транспортных проектов, использованию возможностей порта Чабахар, а также развитию научно-культурного взаимодействия как факторов укрепления двусторонних отношений. Отмечаются также ограничивающие факторы, включая влияние экономических санкций западных стран и нестабильную ситуацию в Афганистане.

В заключение делается вывод, что политическое и экономическое сотрудничество Ирана со странами Центральной Азии имеет устойчивый характер и значительный потенциал развития. Эти отношения, формирующиеся на основе взаимных интересов и принципа равенства, способствуют укреплению экономической интеграции, энергетической безопасности и региональной стабильности.

Ключевые слова: Иран; Центральная Азия; политическое и экономическое сотрудничество; энергетика; транспорт; инфраструктура; региональная интеграция; транзитная торговля; экономическая дипломатия; региональная стабильность.

**POLITICAL AND ECONOMIC COOPERATION OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN
WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA**

HUSAIN KABUT BEDILZODA,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Political Issues of International Relations, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov, National Academy of Sciences of Tajikistan.
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33.
Tel.: (+992) 907-42-44-22; E-mail: kbedilov@mail.ru

HOJIAKBAR MUHIDINOVICH TOSHOV,

Doctor of Philosophy (PhD) in Political Science, Assistant of Social Disciplines Department of SEI “Avicenna Tajik State Medical University”.

734003, Tajikistan, Dushanbe, Sino st. 29–31

Tel.: (+992) 300-07-90-99; E-mail: akbar.00007@mail.ru

The article analyzes the main dimensions of political and economic cooperation between the Islamic Republic of Iran and the countries of Central Asia. It examines key areas of interaction, including the development of trade and investment relations, infrastructure, energy, and transport cooperation. The study demonstrates that within the framework of its foreign policy, Iran seeks to strengthen its position as a reliable economic and transit partner for the countries of the region and to contribute to the consolidation of regional integration processes.

Special attention is given to the growth of bilateral trade, the implementation of joint energy and transport projects, the utilization of the Chabahar port, as well as the expansion of scientific and cultural exchanges as important factors in enhancing inter-state relations. The article also identifies several limiting factors, such as the impact of Western economic sanctions and the unstable security situation in Afghanistan.

The study concludes that Iran’s political and economic cooperation with the countries of Central Asia is of a stable and long-term nature. Formed on the basis of mutual interests and the principle of equality, these relations contribute to strengthening economic integration, energy security, and regional stability.

Keywords: Iran; Central Asia; political and economic cooperation; energy; transport; infrastructure; regional integration; transit trade; economic diplomacy; regional stability.

Муқарриз: Саидов Ҳ.С.. д.и.ф, профессор

**ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ, КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ ВА
БУНӢДИ ДАВЛАТИ МИЛЛӢ
КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИӢ,**

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
докторанти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеа, номзади илмҳои сиёсӣ. Суроға: 734025,
шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: (+992) 918 67 05 32

Дар мақолаи мазкур аҳаммияти таърихӣ сиёсии Истиқлолияти давлатӣ, моҳияти он барои сарнавишти халқу миллати тоҷик, ҳамчунин мафҳум ва моҳияти конституционализм ва нақши он дар бунёди давлати миллӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Бо таъкиботи андешаҳои олимони хориҷӣ ватанӣ ҳуҷҷатҳои қарда мешавад, ки конституционализм ба давлат ҳамчун зӯҳуроти фалсафӣ - иҷтимоӣ ва ҳамчун унсурҳои асосӣ ва меҳварии низомии сиёсӣ муносибат дошта, вазифаи давлатро дар таъмини озодӣ, баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ барои инсон ва шахрванд муаррифӣ менамояд. Конституционализм ҳамчун арзиши универсалии умумиҷамъиятиро фаро гирифта, арзишҳои миллии дигар халқу миллатҳо, ки қисмати муҳими ҳаёт, расм, одат ва анъанаи онҳо гардидаанд, инчунин бунёди рушди давлати миллиро инкор намекунад, барои рушди таҳкими он муносибат мекунад ва заминаи муҳими сиёсӣ ҳуқуқӣ фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: Истиқлолияти давлатӣ, конституционализм ва давлати миллӣ.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки замина ва сарчашмаи бунёди давлати соҳибистиқлол ва демократии муосири Тоҷикистон эътироф гардидааст, бо хусусиятҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоии худ барои дарёфти роҳи мустақилу озод ва рушди таҳкими давлати миллӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Ин зӯҳуроти таърихӣ, ки тайи ҳазорсолаҳо дар қалбу андешаи миллии фарзандони барӯманди ин миллат нухфта буд, ҳар дам дар интизори исён тугён қарор дошт. Танҳо ин зӯҳурот қодир буд, ки бузургии таърихӣ, тамаддуниро фарҳангӣ ва миллати созанда бунёдкор ва чун кӯҳҳои сар ба фалак қашидааш сарфарозу сарбаланд будани халқи тоҷикро бори дигар собит созад.

Ҳақиқат, ки бо гуноҳи таърих, шояд бо беэътиноии худ ё аз даст додани ҳушёрӣ миллӣ ё бовар қардан ба ҳудудҳои бегона садсолаҳо азияти бе давлатӣ, бе қудратӣ ва беҳокимиятиро қашид, хорию зори зиёде дид, аммо умеду орзуи давлату давлатдорӣ ва расидан ба истиқлолияти сиёсӣ аз қалбаш раҳо накард, дар гирдоби ҳаводиси даҳшатноки давр худро бо таъриху тамаддунаш, забону фарҳанги волеаш эмин нигоҳ дошт.

Ҳамин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон истиқлолияти давлатиро дастоварди бузург ва нотақрори халқу миллати тоҷик эътироф намуда, таъкид менамояд, ки:

«Мову Шумо бояд ҳеҷ гоҳ фаромӯш насозед, ки озодӣ ва истиқлолият муқаддастарин ва волотарин дастоварди миллат буда, саҳифаҳои пурифтихори озодихоҳиву ватанпарастии мардуми мо бо хуни ҳазорон далерону родмардони ватанпарвар навишта шуданд. Аз ин лиҳоз, ... истиқлолияти Тоҷикистон дар умқи таърихи қуҳанбунёдамон реша дорад ва ҳамеша аз он ғарбӣ гизо мегирад. Ҳамин аст, ки истиқлолият «муқаддастарину азизтарин неъматҳои дунё, рукни асосии давлати озод, рамзи шарафу номуси ватандорӣ, қафолати ҳонаи ободу сари баланд ва ғарбӣ тақдирҳои ҳаёти ҳаррӯзаи мо» арзёбӣ мегардад.» [5].

Истиқлолияти давлатӣ бо як қатор ғазилатҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва рӯҳӣ маънавӣ, заминаи устувор ва бегазанди таҷрибаи бузурги давлатдорӣ халқи тоҷик,

новобаста аз мураккабии солҳои аввал, аз ҷониби мардуми тоҷик бо як ҳисси баланди ифтихору сарфарозӣ пазируфта шуд.

Бузургтарин ғазилати истиқлолияти давлатӣ дар он аст, ки халқи тоҷик баъд аз ҳазор сол соҳибдавлат гардид. Соҳиби минбар шуд, тақдири давлату миллати худро бо дарки баланди ватандӯстиву ватандорӣ, худшиносиву ҳудӯгоҳӣ, ҳувияти миллий ва сабақи таърихӣ бо дасти худ ифшо намуд. Ормонҳои ҳазорон солҳо дар дил ниғаҳдоштаи фарзандони ҳудӯ шикаст ва бо дилу нияти пок ба бунёди давлати миллий шурӯъ намуд.

Истиқлолияти давлатӣ буд, ки халқи тоҷикҳалқи соҳибватан тавонист хавфу хатари ба сари давлати худ омадаро дар якҷоягӣ муттаҳидӣ ва дар партави ғояҳои созандаи истиқлол баргараф намояд ва ба баҳои давлату миллат асоси устувори сиёсӣ ҳуқуқӣ гузорад. Роҳи ҳалли муноқишаю ҷангу ҷанҷоли миллиро ба дигарон кушояд. Ҳамватанони худро ҳифз ва соҳибӣ намояд ва ба ватан баргардонад.

Ҳақ бар ҷониби Сарвари давлатамон Эмомалӣ Раҳмон аст, ки: «Мову Шумо дар даврони соҳибистиқлолӣ борҳо марҳалаҳои мушкилу сангинро паси сар намуда, аз ҳолатҳои бисёр вазнин сарбаландона баромадем, аз ҷумла хатари нестшавии давлат ва пароканда гардидани миллатро баргараф кардем ва ба пешрафти давлату ҷомеа муваффақ шудем.» [8].

Истиқлолияти давлатӣ имкон фароҳам овард, ки халқи тоҷик овоз ва андешаи худро тавассути фарзанди барӯманд, ватандӯсту ватанпарвараш оид ба муҳимарин масъалаҳои мубрами замон, ба хоҳири имрӯзу фардои инсоният аз минбари СММ изҳор намояд. Худро қисмати ҷудонапазири ҷомеаи ҷаҳон эҳсос намояд, бо тақлифҳои созандааш ҷомеаи ҷаҳонро ба дӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳамкорӣ ва бунёдкорӣ ба хоҳири наслҳои оянда дар кураи замин даъват намояд.

Андешаҳои олим Муҳаммад Абдураҳмон аз таъсир, мубрамият, муҳиммият ва ҳашамати истиқлоли давлатӣ шаҳодат медиҳанд, ки: «Истиқлоли сиёсӣ озодии иродаи миллий, шаъну шараф, қудратмандӣ ва аз руҳҳои асоси ҳастии ҳар як давлати мустақил ба шумор меравад»—таъкид менамояд олим [6, с. 7].

Маврид ба ёдоварист, ки истиқлолияти давлатӣ натиҷаи таҳаввулоти бузурги ғушношуниди геосиёсии охири асри XX ба шумор меравад. Замони ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, ки ҳанӯз ҳам сабабу омилҳои заволи ин давлати абарқудрати тоталитарӣ аз доираи аҳли назар канда нест, ҳамчун даврони аз миён рафтани таълимоти марксист-ленинии сохтмони давлатӣ бо иқтисоди нақшагии сотсиалистӣ ва коллективии хоҷагидорӣ арзёбӣ мегардад.

Бо аз миён рафтани давлати пешина бо тамоми низому идеология ва сохтору вазифаҳои таърихӣ, дар назди роҳбарияти давлату ҳукумат ва халқи Тоҷикистон масъалаи бунёди давлати миллий бо идеологияи нави миллий, арзишҳои дар ҳаёти давлатҳо ва ҷомеаи ҷаҳон дурустӣ ва тавоноии худро собитсохта, анъанаҳои пештараи давлатдорӣ ниёгон, фарҳанги волеи инсондӯстӣ, озодӣ, таҳаммулпазирӣ, баробарӣ, адолати иҷтимоӣ ва адолатхоҳӣ рӯи кор омаданд.

Ба мо айён гардид, ки яке аз шартҳои муҳими рушду тараққиёти давлатҳои пешқадами демократӣ ва ҷомеаҳои конституционализм бо принципҳо ва муносибатҳои назариявӣ-концептуалӣ ва амалии сершумори он ба ҳисоб меравад, зеро он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун асоси пойдевори бунёди давлати демократӣ, инкишофи системаи сиёсӣ, ташаккули ҳокимияти сиёсӣ ва ташкили сохторҳои ҷомеаи шахрвандӣ дарк ва қабул карда шудааст. Он зухуроти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фалсафӣ иҷтимоие мебошад, ки дар замони муосир ҳамчун принцип, меъёр, усул ва пойдевори (контрукция) демократия ва бунёди давлати

демократӣ ба ҳисоб меравад ва дар сохтмони давлатии тамоми давлатҳои ҷаҳон ҳамчун зухуроти глобалӣ, концепсия ва назарияи ҳукмрон эътироф гардидааст.

Хусусиятҳои махсуси таҳқиқоти конституционализми чи ғарбӣ ва чи руссиягӣ дар он ифода меёбанд, ки ғояи демократия, таҷзияи ҳокимият, сохтори конституционӣ-сиёсӣ ва дигар принсипҳои демократӣ дар он на дар алоҳидагӣ, балки дар ягонагӣ ва ҳамчун қисмати ҷудонашавандаи системаи ягонаи сиёсӣ таҳқиқ карда мешаванд. Ғояҳои, ки тибқи онҳо принсипҳои демократии ба конституционализм асосёфта бояд ба амалкунии тамоми системаи ҷамъиятӣ ва ҳамкориҳои унсурҳои асосии он мусоидат намоянд, ҳифз карда шуданд. Ҳатто дар марҳалаи кунунии инкишофи афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ, адабиётҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ хусусиятҳои гуногуни конституционализм, институтҳои демократӣ ва равандҳои сиёсиро пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла, конституционализм яке аз самтҳои муҳимтарини ҳаёти сиёсии давлатҳои муосир арзёбӣ мегардад.

Бесабаб нест, ки яке аз олимони машҳури русия В. С. Нерсисянс итминони комил дорад, ки «инкишофи минбаъдаи асосҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд дар Руссия бевосита аз устувории конституционализм вобаста мебошад.» [7].

Аз ҷониби дигар мо роҳи дигари рушду тараққиёт надоштем, зеро давлати абарқудрат аз миён рафта буд, ёдоварӣ аз он ба ғайр аз хато, дилсардӣ ва пессимизми рӯҳӣ чизи дигаре ба бор намеовард. Он аз ҷониби ҷомеаи демократӣ инкор карда шуда буд.

Бесабаб нест, ки Ф.Ницше таҳриф ва обуранги гузаштaro наменвисандад ва ҷуноне ки мутафаккир таъкид менамояд «... то замоне, ки гузашта ҳамчун чизи лоиқӣ пайравӣ инъикос карда мешавад ва ҳамчун чизи барои пайравӣ дастрас ва тавоно бори дигар такрор меёбад, то он вақт ба таърих дучор шудан ба хавфу хатари таҳриф ва обурангдихӣ таҳдид менамояд.... аз ин пеш аз ҳама ҳуди гузашта азоб мекашад.» [10].

Конституционализм махсусиятҳои зиёдеро доро мебошад ва аз онҳо ҳулоса кардан мумкин аст, ки ин зухурот ба он мафҳумҳои дохил мешавад, ки нисбати онҳо муайянкунандаи гуногун ва ҳатто ҳамдигарро инкоркунанда мавҷуд мебошанд.

Ҳатто баъзеҳо ҷунин мешуморанд, ки мафҳуми онро муайян кардан мумкин нест ё ҳатто ба он мафҳум додан зарурат надорад.» [11].

Новобаста аз ин, дар адабиёти сиёсӣ ҳуқуқӣ: конституционализм ҳамчун идоракунии давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсия маҳдуд карда шудааст; ё ҳамчун таълимот оид ба конститутсия – қонуни асосии давлат ва ҷомеа ва раванди муносибати байниҳамдигарии онҳо; ҳамчун нишонаи фарҳанги муайяни ҳамзистии ҷамъиятӣ, бо фарҳанг, идеология ва шуури ҳуқуқӣ алоқаманд; ҳамчун системаи сиёсӣ, ки он ба методҳои конституционии идоракунӣ асос ёфтааст ва ғ. ғ. фаҳмида мешавад [3, 1, 4].

Мафҳумҳои зикршуда бо эволютсияи таърихӣ ин зухурот, ки давраи мубориза бо мутлақиятро ҳамчун шакли идоракунӣ инъикос мекунад, алоқаи бевосита дошта, ба пайдоиши ҳуди калимаи «конституционализм» алоқамандӣ дорад.

Фаҳмиши «конституционализм» ҳамчун фарҳанг барои бунёди давлат, рушду таҳкими он, ҳамгирӣ ва ҳамзистии халқу миллатҳои дар давлат зиндагидошта, ҳифзи давлат аз ҳама гуна хатарҳои дохилӣ ва хатарҳои замони муосир, ки ба давлат ва пешбурди давлатдорӣ метавонанд таҳдид намоянд, муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар муносибати сиёсӣ конституционализм ҳамчун модел, концепсия, назария, амалия ва раванди муҳими сиёсӣ-иҷтимоӣ баромад намуда, дар он нақш ва мавқеи устувори субъектҳои асосии низомии сиёсӣ, аз ҷумла инсон, ҷомеа ва давлат дар раванди идора ва татбиқи равандҳои сиёсӣ тавассути қонуни асосии давлат амиқ муайян карда шудааст.

Дар ин ҷо чизи асосӣ барои кор кардани системаи сиёсӣ ҳама вақт ҷомеа ва давлат ва бо инҳо алоқаманд дигар институтҳои сиёсӣ (хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ғ.) баромад мекунад. Онҳо субъектҳои асосӣ ба шумор рафта, аз хусусият ва сатҳи ҳамкорӣ миёни онҳо самтҳои асосӣ ва динамикаи равандҳои муносири сиёсӣ вобастагӣ дорад.

Дар ҷомеаҳои имрӯзаи демократӣ яқоя амал кардани ин институтҳои асосӣ, охири охирон, ба ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ, бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ва суботи иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҷомеа оварда мерасонад. Равандҳои сиёсии мазкур дар доираи системаи мавҷудаи сиёсӣ ба консепсия ва механизми татбиқ ниёз доранд, ки дар ин ҳолат конституционализм баромад менамояд.

Конституционализм назарияи бунёди давлат ё сохтмони давлатӣ, аз ҷумла давлати милли мебошад, зеро давлат дар низоми сиёсии ҷомеа институтҳои асосӣ ва марказии он ба шумор рафта, дар худ тамоми институтҳои сиёсиро муттаҳид менамояд. Тамоми равандҳои сиёсӣ дар дохил ва хориҷ дар зери таъсири он ё иштироки бевоситаи давлат ё дар симои давлат аз ҷониби мақомоти давлатии дахлдор сурат мегирад.

Новобаста аз мавҷудияти таҳқиқоти зиёди илмӣ дар илмҳои ҷамъиятӣ миёни олимони давлат масъалаи раванди пайдоиши давлат ва давлату давлатдорӣ умумияти андешаҳо ё андешаи ягона мавҷуд нест.

Чунончӣ, Паршин А. давлатшиносии рус қайд мекунад, ки «Чист давлат – ин масъалае мебошад, ки то ҳол дар пеши ақли инсоният кушода истодааст. Ҷавоби дуруст ба ин масъала бояд барои ҳаёти халқҳо аҳаммияти калон дошта бошад. Дар ҳақиқат ҳаёти давлат наметавонад манъ карда шуда, мафҳуми аниқ онро аз ҷониби фалсафа интизор шавад.» [9].

Дар марҳила ва эволюсияи баъдии давлатдорӣ, давлатҳои соҳибхитӣ ва милли рӯйи кор омаданд, ки дар рафти минбаъдаи муносибатҳои байналмилалӣ нақш ва аҳаммияти чунин давлатҳо махсус қайд мешавад, ки ибтидои ташаккули чунин давлатҳо ба имзои Сулҳи Вестфал нисбат медиҳанд. Аз ҳамин давра мафҳуми «соҳибхитирии милли» ҳукми қонунӣ гирифтааст.

Дар шароити имрӯза чун пештара, ҷӣ будани миллату давлати милли, масъалаи алоқамандии миллат бо давлат, ба як миллати алоҳида тааллуқ доштани давлати милли, вазъи ҳуқуқии халқу миллатҳои дигар дар давлати милли ҳаёт ба сар мебурда ва дар ҳаёти он нақш ва мавқеъ дошта, халқу миллатҳои давлат надошта, проблема ва масъалаҳои актуалӣ ба ҳисоб мераванд. Аммо бе дарки чуқур, бе танзиму банизомдарории зарурии онҳо, умуман дар бораи рушди давлатдорӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати дохилии онҳо ҳарф гуфтан душвор мебошад.

Бояд зикр кард, ки давлати милли будани Ҷумҳурии Тоҷикистон бебаҳс бо маданияти моддӣ маънавӣ ва сарчашмаҳои зиёди хаттии таърихӣ фарҳангии мавҷуда, заминаҳои ҳиндуаврупоӣ ва ҳиндориёи пайдоиши этноси тоҷик, мазмунҳои этноними «тоҷик» бо назардошти ҳудуди зисти таърихӣ алоқаманд мебошад. Дар замони давлати Сомониён пурра ба анҷом расидани ташаккули халқи тоҷик ва забони тоҷикӣ исботи гуфтаҳои болоанд.

Аз ин рӯ, барои мо дар заминаи таҳқиқоти зиёди илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, он нуктаи назар, ки тибқи он пайдоиши этноними «тоҷик» ба замони нисбатан қадим дахл дорад ва аз калимаи «toj» тоҷ, тоҷ ба маънои «тоҷгузошта» ё «дорандаи тоҷ» сарчашма мегирад ва ин нуктаи назар торафт эътирофи илмӣ пайдо карда истодааст, илман асоснок ва қобили қабул мебошад.

Бо назардошти он, ки пайдоиши этноними «тоҷик» ба давраҳои қадим мерасад ва забони тоҷикӣ дар замони Сомониён ва ҳазор соли баъдина ҳамчун забони давлатӣ, қорию қорбарии дигар сулолаҳои ҳукмрон низ ба ҳисоб рафта, мақому манзалати ҳудро аз даст надод; инчунин давлати Сомониён мустақилияти сиёсӣ ба даст оварда, ташаккули сиёсӣ фарҳангии

халқи тоҷик пурра дар ҳамин давлат ба анҷом расид; давлати Сомониён ҳамаи унсурҳои давлатдорӣ, аз қабилӣ: пойтахти давлати худ-шаҳри Бухоро, парчам ва забони давлатӣ, низоми идоракунии, ҳокимияти давлатӣ ва дастгоҳу мақомоти давлатии мутақаддирӣ худро дошта, ҳокимият, сиёсати давлатӣ, аз ҷумла сиёсати андозиро дар ҳудудҳои муайяни ҷуғрофии давлати худ ба амал мебаровард; забони давлатӣ дошта, сиёсати муваффақонаи хориҷиро пеш бурда, беҳатарии марзӣ бӯми давлати худро таъмин мекард, давлати миллии тоҷикон дар ҳамон давра шаклан ташаккул ёфта, рӯҳ ва симои сиёсӣ ва маънавии худро аз даст надод.

Андешаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар хусуси он ки «... вақте суҳан аз Истиқлолияти давлатӣ меравад, он на санаи бори аввал соҳибдавлат шудани тоҷикон, балки санаи эҳёи Истиқлолияти давлати тоҷикон мебошад, яъне миллати куҳанбунёду соҳибдавлати тоҷик бори дигар соҳиби давлатдорӣ миллии мустақили худ гардид» [12, с.6] тақвияти бармаҳал соҳиби давлати худ, давлатсоз ва давлатдор будани тоҷикон мебошад. Аммо конституционализм чун назарияҳои дар болозикршудаи илмҳои сиёсӣ замони муосир (космополитизм, мондиализм, ҳукумати ҷаҳонӣ ва ғ.) на инкори давлатҳои миллий, балки ҳамчун назарияи глобалии универсалӣ бунёди давлати демократиро бо ҳама падидаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ иҷтимоӣ кушода, давлатро хизматгори халқ, халқро сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ, инсон ва ҳуқуқу озодиҳои онро арзиши олитарин меҳисобад. Конституционализм давлатҳоро бо ҳама хусусиятҳои онҳо: демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, иҷтимоӣ, дунявӣ, федеративӣ ва ягона, низоми сиёсӣ режими сиёсӣ ва ҳаҷму ҳудуди онҳо, дар заминаи принципҳои мавҷуда ва қарқароварии демократӣ ва ташкили ҳокимияти давлатӣ, нақши созандаи халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимият ва иштироки васеи инсон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ баҳогузори ва қабул менамояд ва барои ин хусусиятҳои онҳо мусоидат мекунад ва дар сурати аз ҳадди муқаррарнамудаи принципҳои демократӣ гузаштани онҳо маҳдудият муқаррар намудааст.

Бо ҳамин ба инкишофи давлатҳои демократӣ, аз ҷумла давлати миллий, ки дар заминаи принципҳои зикршуда бояд фаъолияти самаранок дошта бошанд, заминаи воқеӣ фароҳам меорад.

Аз миёни рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ дар назди давлати соҳибхитӣ Тоҷикистон масъалаи ба расмиятдарории институтсионалӣ-сиёсӣ давлати миллии Тоҷикистонро рӯи қарор овард, ки он дар навбати аввал азнавбаҳодиҳии арзишҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маънавии низоми пешина, дар қарқароварӣ ва тасҳеҳи онҳоро гузошт. Аз ҷумла дар назди роҳбарият ва элитаи сиёсӣ мамлакат дарёфти роҳи инкишофи мустақилона бо назардошти арзишҳои миллий ва арзишҳои давлатдорӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳон пазируфташуда, бунёди системаи нави сиёсӣ ва институтҳои муҳими сиёсӣ бо принципҳои демократӣ ташкилшаванда, муносибат ба назарияи таҷзия ва бо назардошти ин назария ташкил қарқароварии ҳокимияти давлатӣ, нақш ва мавқеи халқ дар ташаккули ҳокимияти сиёсӣ ва идоракунии давлат, инкишофи давлат дар асоси равияҳои ғуноғуни сиёсӣ ва мафкуравӣ (плюрализм), бисёрхизбӣ, нақши инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он дар давлатӣ рӯи қарқароварӣ. Бинобар ин, роҳбарияти сиёсӣ кишвар, алаҳхусус Эмомалӣ Раҳмон-Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди давлати миллии тоҷикон бо дид, арзиш ва андешаи миллий, бо назардошти таъриху фарҳанги қарқароварии халқи тоҷик, арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи башарӣ умумиётрофшуда, давлатдориву давлатсозӣ, принципҳо ва меъёрҳои вобаста ба ҳокимият, тақсим намудани салоҳият миёни шӯхаҳои ҳокимият, аниқ муайян намудани нақш, мавқеъ ва манзалати инсон ва шаҳрванд дар масири идора ва давлатдорӣ, этирофи халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ ва баёнгари соҳибхитӣ, масъалаҳои вобаста ба тамомияти арзӣ, тақсимнашаванда будани Тоҷикистон, пешбурди ратсионалиси сиёсати хориҷӣ ва муайян намудани асосҳои иқтисодии Тоҷикистон дар заминаи

шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, ба назарияи конституционализм ва конституцияи навишташуда така намуд, зеро баъд аз қабул ва эълон намудани санадҳои инъикоскунандаи раванди истиқлолияти давлатии Тоҷикистон масъалаи асосӣ, марказӣ ва калидии давлати тозаистиклоли Тоҷикистон таҳия ва қабули Конституцияи нави давлати миллии Тоҷикистон буд, то ки ба дастоварди таърихӣ ва бузургии халқи тоҷик – соҳибистиклолии он ҳукми конституционӣ бахшида шавад. Ҳамзамон, ғафсии давлат, мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллии он, мақомоти қудратӣ ва ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти андозу молия, назоратӣ, иқтисодию хоҷагӣ, мақомоти ҳудидора ва дигар равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ба маҷрои конституционӣ равона ва дар заминаи ин санад роҳандозӣ карда шуда, ба манфиати олии халқи Тоҷикистон ва некуаҳволии он амалӣ карда шаванд. Чунки ин масъалаҳо дар марҳалаи аввали соҳибистиклолии давлат, аз зумраи масъалаҳои ҳаётан муҳимми давлатӣ буда, тақдири минбаъдаи давлати миллии тоҷикон ва аз ғаношавӣ ниғаҳ доштани он аз ҳаллу ғасли саривақтии онҳо вобастагӣ дошт.

Муҳиммияти онҳо ва ҳаллу ғасли ғаврии онҳо аз маърузаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Искандаров дар Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ давлат бармеомад, ки тибқи он: «Баъди як соли истиқлолият бар асари ҷангу ҷидолҳои бемаънӣ қудратхоҳии гурӯҳҳо дастаҳои мухталиф, Тоҷикистон ба вартаи ҳалокат расидааст. Дар мамлакат аксарияти қулли мақомоти конституционӣ амал намеkunанд.» [2, с.32].

Ҳамин тариқ:

– конституционализм ба давлат ҳамчун зухуроти ғалсафӣ - иҷтимоӣ ҳамчун унсури асосӣ ва меҳварии низоми сиёсӣ муносибат дошта, давлатро ҳамчун зарурати объективӣ ва воқеияти таърихӣ, пайдоиш ва рушду таҳкими онро бо заминаҳои моддӣ худ баҳо дода, вазифаи давлатро дар таъмини озодӣ, баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ барои инсон ва шаҳрванд муаррифӣ менамояд;

– Конституционализм ҳамчун арзиши универсалии умумиэтирофшуда, арзишҳои миллии дигар халқу миллатҳо, ки қисмати муҳимми ҳаёт, расм, одат ва анъанаи онҳо ғардидаанд, инчунин бунёду рушди давлати миллиро инкор намеkunад. Ба рушд ва пешравии давлати миллий бо назардошти манфиатҳои дигар халқу миллатҳои дар он истиқоматдошта, тавассути таъмини ҳуқуқҳои шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат, интиҳоботу раъйпурсӣ, ҳамзамон аз даст надодани мартабаи миллати унвондор ва масъулияти он дар ҳифз ва ниғаҳ доштани давлати миллий ва муттаҳид намудани ҳамаи халқу миллатҳо зери парчами давлати миллий мусоидат менамояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИҒОДАШУДА:

1.Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. — 2-е изд. [Текст] / Г.Дж. Берман. // М.: Издво МГУ: Издательская группа ИНФРА- М —НОРМА, 1998.— С. 370.

2. Бунёди давлатдорӣ навин.[Матн]/—Москва:Радуница, 2002.—416— С.32.

3.Государственное право буржуазных и развивающихся стран: [Текст] Учебник. /Барабашев Г.В., Мишин А.А. — М.: Юрид лит. 1989. — С. 67;

4. Графский.В. Г. Конституционализм как предмет изучения. Правовая мысль: история и современность. Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: <https://docs.yandex.ru/publications.hse.ru/80157615.pdf> (дата обращения: 20. 08. 2025)

5. Истиқлолияти Тоҷикистон дар умқи таърихи куҳанбунёдамон реша дорад [Матн]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 19-умин солгарди истиқлолияти давлатии Тоҷикистон». Душанбе, 8 сентябри соли 2010. Рӯзномаи «Ҷумҳурият». 9 сентябри соли 2010, №113-114.

6. Муҳаммад, Абдурахмон. Озодӣ ва истиқлоли миллӣ [Матн]/ Абдурахмон Муҳаммад, Душанбе: МН «Дониш», 2024.–380.

7. Ниг. Нерсисянц, В.С. Конституционализм как общегосударственная идеология //Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации: Сб. ст. / Отв. ред. Ю.С. Пивоваров М., 2000. С. 6 - 8. [Электронный ресурс] //Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionalizm-kak-obschegosudarstvennaya-ideologiya/viewer> (Дата обращения: 20.09.2025 г.)

8. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 январи 2016//. Рӯзномаи «Ҷумҳурият». 21январии соли 2016, № 14 (228360).

9. Паршин, А. Что такое государство? Научное исследование природы государства. [Текст]/ А.Паршин. СПб, 1907.—С.17.[Электронный ресурс] //Режим доступа: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003743045/ (Дата обращения: 24 сентября 2025 г.).

10. Фридрих, Ницше. О пользе и вреде истории для жизни. Ницше Фридрих. // С.З. Электронный ресурс] //Режим доступа: https://docs.yandex.ru/phil.ulstu.ru/docs/view?tm=1732791179&name=5_antologia.pdf (Дата обращения: 25 сентября соли 2025).

11. Shogimen T. Constitutionalism. In: New dictionary of the history of ideas. Vol. 2. N.Y. - Lnd. 2005, p.458. (852p.) [Electronic resource] //Access mode: [https://docs.yandex.ru/cdn.preterhuman.net](https://docs.yandex.ru/cdn.preterhuman.net/New%20Dictionary%20Of%20The%20History%20Of%20Ideas%20Vol%202.Pdf) New Dictionary Of The History Of Ideas Vol 2. Pdf/ (date of application: 15 09. 2025).

12 Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои Истиқлол [Матн].—Душанбе: «Ганҷ-наш-риёт», 2018. С.6.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ, КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПОСТРОЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, докторант кафедры политологии и связи с обществом, кандидат политических наук. Адрес: 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саид Носир, 33. Телефон: (+992) 918 67 05 32

В данной статье анализируется историческое и политическое значение государственной независимости, ее значение для судьбы таджикского народа и нации, а также понятие и сущность конституционализма и его роль в построении национального государства.

Основываясь на мнения зарубежных и отечественных ученых, делается вывод о том, что конституционализм рассматривает государство как философско социальное явление и как основной и центральный элемент политической системы, представляя собой задачу государства в обеспечении свободы, равенства и социальной справедливости для человека и

гражданина. Конституционализм как универсальная общепризнанная ценность не отрицает национальных ценностей других народов и национальностей, ставших важной частью их жизни, обычаев, традиций, а также построения и развития национального государства, способствует его развитию и укреплению, создает важную политико-правовую основу.

Ключевые слова: Государственный суверенитет, конституционализм и национальное государство.

**STATE INDEPENDENCE, CONSTITUTIONALISM, AND THE CONSTRUCTION
NATIONSTATE**

KARIMZODA KARIM MAZIYO,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Doctoral student of the Department of Political Science and Public Relations,. Address: 734025,
Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nosir t. 33, Phone: (+992) 918 67 05 32

This article analyzes the historical and political significance of state independence, its importance for the fate of the Tajik people and nation, as well as the concept and essence of constitutionalism and its role in building a nation-state. Based on the opinions of foreign and domestic scholars, it is concluded that constitutionalism views the state as a philosophical and social phenomenon and as the main and central element of the political system, representing the state's task of ensuring freedom, equality, and social justice for individuals and citizens. Constitutionalism as a universal universally recognized value does not deny the national values of other peoples and nationalities, which have become an important part of their lives, customs, traditions, as well as the construction and development of the national state, contributes to its development and strengthening, and creates an important political and legal basis.

Keywords: State sovereignty, constitutionalism, and the national state.

Муқарриз: Наимов М., н.и.с, дотсенти кафедраи
сиёсатишиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК 327:

**ЧАНБАҲОИ СИЁСИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА НАҚШИ ОН ДАР
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗИ**

КАРИМОВ РАҲМАТУЛЛО,

ассистенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душаебе, кӯчаи С.
Носир 33. Тел.: (+992) 881888041. E-mail:roam-jump@mail.run

Мавриди зикр аст, ки захираҳои об дар сатҳи сайёра хеле нобаробар ҷойгир шуда, ин нобаробарӣ яке аз сабабҳои асосии дастрасӣ надоштани қисме аз аҳолии ҷаҳон ба захираҳои оби тозаи нӯшокӣ ва кишоварзӣ мебошад. Чунин ҳолат боиси зиёдшавии қашоқӣ, паст гардидани сатҳи некӯаҳволӣ, боз мондани рушди иқтисодию иҷтимоӣ, фавти бармаҳал, махсусан фавти қӯдакони зиёд, пайдоиши ва паҳншавии бемориҳои гуногуни сироятӣ, гурӯснагӣ ва камбудии маводди озӯқаворӣ дар қисме аз давлатҳои ҷаҳон гардидааст. Ин масъала дар пайи як қатор омилҳо беш аз пеш мураккаб гардида истодааст. Ҳалли ин масъала дарёфти роҳҳои илман асоснок ва талошҳои дастаҷамъонаи ҷомеаи ҷаҳониро тақозо менамояд. Ҳамзамон, нобаробар ҷойгиршавии захираҳои об дар сатҳи ҷаҳон боиси ба вучуд омадани вобастагии обӣ миёни давлатҳои дунё гардида, имрӯз аксари давлатҳои дунё, ҳатто кишварҳои дорои захираҳои азими обӣ низ аз обҳои фаромарзӣ вобаста мебошанд. Ин вобастагӣ омилҳои обро дар муносибатҳои байналмилалӣ мубрам гардониди, омӯзиши ва таҳқиқи илмӣ ҳамаҷонибаро тақозо месозад.

Калидвожаҳо: Захираҳои об, сайёра, нобаробарӣ, оби тозаи нӯшокӣ, кишоварзӣ, қашоқӣ, сатҳи некӯаҳволӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, фавти бармаҳал, бемориҳои гуногуни сироятӣ, гурӯснагӣ, маводди озӯқаворӣ, об ва иқлим, амнияти сиёсӣ, пирияхҳои Тоҷикистон, амнияти обӣ, гардиши об, сифати гидрологӣ, ҳарорати ҳаво, бухрони обӣ, таҳдиду хатарҳо, хушксолию камобӣ.

Тавре ки маълум аст, об ва иқлим бо ҳам робитаи ногусастанӣ доранд, зеро тағйирёбии иқлим таъсири худро ба ҳаёти мо ва соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва амнияти сиёсӣ асосан тавассути захираҳои об мерасонад. Дар ин раванд, захираҳои об қисми аз ҳама осебазири табиат маҳсуб ёфта, ҳолати муътадили ҳифзи онҳо ҳалалдор мегардад. Махсусан, захираҳои оби маҳфуз дар хушкӣ, ки пирияхҳои Тоҷикистон низ аз ҷумлаи онҳо мебошанд дар раванди тағйирёбии иқлим ба маротиб коҳиш ёфта, амнияти обиро дар сатҳи миллию минтақавӣ ҳалалдор месозад. Тибқи маълумотҳо дар раванди мазкур пирияхҳои Тоҷикистон босуръат об шуда, то имрӯз аз 14 ҳазор пирияхи мавҷуда, зиёда аз як ҳазори он комилан комилан нест шудаанд. Тайи чанд даҳсолаи охир ҳаҷми умумии пирияхҳои кишвари мо, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои обии минтақаи Осӣи Марказиро ташкил медиҳанд, ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардид[1].

Дар раванди тағйирёбии иқлим пеш аз ҳама тағйирёбии гардиши об афзоиш ёфта, боиси ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво, коҳиш ёфтани сатҳи захираҳои об ва паст шудани сифати об гардида, ба рушди устувор, гуногунии биологӣ ва ҳукуки инсон ба оби ошомиданӣ ва беҳдошт дар саросари ҷаҳон таҳдид мекунад. Сиёсати давлатӣ вобаста ба масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва банақшагирӣ дар сатҳҳои милли ва минтақавӣ бояд ба муносибати маҷмӯӣ ба тағйирёбии иқлим ва идоракунии об асос ёбад. Афзоиши нарасидани об ва зарурати қонеъ гардонидани талаботи оянда ба об қабули қарорҳои асоснокшуда ва воқеиро дар бораи тақсими захираҳои об ба истифодаи алтернативии об, аз ҷумла барои коҳиш додани тағйирёбии иқлим ва мутобиқшавӣ талаб мекунад. Муносибат ба идоракунии захираҳои об бояд аз нуқтаи назари

устувории он ба тағирёбии иқлим таҳлил карда шавад. Барои беҳтар кардани сифати маълумоти гидрологӣ, беҳтар кардани муассисаҳо ва идоракуний, таҳсилот ва рушди иқтидор, арзёбии хатарҳо ва мубодилаи донишҳо ва сармоягузории бештар лозим меояд. Сиёсати об дар ин самт бояд намояндагӣ, иштирок ва ҳисоботдиҳии ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро дар бар гирад ва иштироки фаъолонаи онҳо дар татбиқи самараноки сиёсати об дар ҳамаи сатҳҳо назаррас бошад. Нақшаҳои мутобиқшавӣ бояд стратегияҳои мақсаднокро дар бар гиранд, то ба қишри осебпазири ҷомеа барои зиндагии шоиста заминаҳои зарурӣ нигоҳ дошта шавад. Мутобиқшавӣ восита ва роҳи асосии ба маротиб коҳиш додани таъсири манфии пайомадҳои тағйирёбии иқлим ба ҳаёти ҷомеа мебошад.

Тағйирёбии иқлим мушкilotи фавқуллодаи ҷаҳонӣ буда, сарҳадҳои миллиро эътироф намекунад. Ин мушкilot қабули қарорҳои ҳамоҳангшуда дар ҳама сатҳҳо ва ҳамкориҳои байнидавлатию минтақавӣ ва байналмилалиро талаб мекунад, то ба кишварҳо ҷиҳати гузариш ба иқтисодиёти бепартов ва ё кампартови газӣ карбон мусоидат карда шавад.

Дар раванди тағйирёбии иқлим ҳарорати ҳаво баланд шуда, бухоршавии босуръати обро ба вучуд меорад. Дар натиҷа мушкilotи нарасидани оби тозаи ошомиданӣ ва оби полезӣ барои истифодаи бевоситаи аҳоли ва соҳаи кишоварзӣ торафт зиёд мешавад. Чунин вазъ дар баробари бухрони обӣ, инчунин бухрони озуқавориро низ ба вучуд оварда, таҳдиду хатарҳо барои ҳаёти osoишта ва амнияти давлатӣ ҳамаҷониба зиёд мегарданд. Дар ин раванд ҳодисаҳои табиӣ, аз қабили сел, ярҷ ва обҳезӣ ба маротиб зиёд гардида, талафотҳои гарони иқтисодию молиявӣ ва ҷониро ба вучуд меоранд. Ҳамзамон дар раванди тағйирёбии иқлим захираи обҳои рӯизаминӣ ба маротиб коҳиш ёфта, боиси ҳарчи бештар истифода гардидани захираи обҳои зеризаминӣ мегардад. Ҳолати мазкур боиси таназзули густурдаи қабати ҳосилхези хок ва муҳити зист гардида, сабаби маҳрум гардидани шумораи зиёди аҳолии ба фаъолияти аграрӣ машғулбуда аз ҷойҳои корӣ ва сарчашмаи зиндагӣ мегардад. Чунин вазъ боиси ба вучуд омадани муҳочирати идоранашавандаи аҳоли гардида, бисёре аз манотиқи аҳолинишин барои зиндагӣ имконнопазир мегарданд. Тибқи назари коршиносон таъсири тағйирёбии иқлим ба минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ҳаргуна мебошад. Баъзе минтақаҳо давраҳои хушксолии шадидро аз сар мегузаронанд, дар баъзеи дигар обҳезиҳо ва тӯфонҳои шадид ва мунтазам рух медиҳанд. Баъзе минтақаҳои дигар бошад ҳарду намуди ҳодисаҳои шадидро якбора аз сар мегузаронанд. Осиёи Марказӣ низ аз ҷумлаи минтақаҳои мебошад, ки он якбора ҳам хушксолию камобӣ ва ҳам обҳезию селро аз сар гузаронида истодааст ва офатҳои табиӣ марбут ба об ба маротиб зиёд гардидаанд.

Наслҳои ояндаро зарур меояд, ки бо истифода аз дониш ва ғояҳои инноватсионӣ роҳҳои ҳалли мушкilotи дар пайи тағйирёбии иқлим ба вучудояндаро дарёфт намоянд, сатҳи огоҳӣ, ҳукукҳои худ ва маҷмӯи иқдоми бештари глобалиро барои ҳал ва мубориза бо бухрони иқлим ва оқибатҳои он истифода баранд[2].

Яъне тағйирёбии иқлим ҳаёти osoиштаро ҳамаҷониба ҳалалдор сохта, ҳаёт чун гузашта ва имрӯз дар оянда муқаррарӣ буда наметавонад. Унсурҳои асосии ҳаёт – оби ошомиданӣ нокифоя, ҳаво ғайриистеъмол ва заминҳои аҳамияти кишоварзидошта бештар корношоям мегарданд. Маълум аст, ки хатар ба унсурҳои асосии ҳаёт, таҳдид ба ҳуди ҳаёт аст. Аз ин рӯ, тағйирёбии иқлим маҷрои муқаррари ҳаётро тағйир дода, дар ҷомеа авлавият аз таъмини иҷтимоию иқтисодӣ ва амниятӣ ба ҳифзи унсурҳои ҳаёт мегузарад ва ҳифзи карда тавонистани унсурҳои ҳаёт дар раванди тағйирёбии иқлим шартӣ асосии таъмин/ҳифзи дурнамои ҳаёти osoишта дар сайёра мебошад.

Ҳамзамон, бо дарназардошти он, ки миёни давлатҳо вобастагии зиёди обӣ вучуд дошта, аксари давлатҳои дунёро ҳавзаҳои ягонаи обӣ муттаҳид мекунад ва онҳо аз оби чунин ҳавзаҳо ба таври муштарак истифода менамоянд камшавии захираҳои об дар ҳавзаҳои муштаркаи обӣ

эҳтимолияти ба манбаи воқеии низоъҳои дохилидавлатӣ, байнидавлатӣ ва минтақавӣ таъсироти ғайриро ба ҳисоб гирифта мекунад. Камшавии захираҳои об боиси он мегардад, ки дар чунин ҳавзаҳо меъёри зарурии пешбинишудаи об барои ҳамаи ҷонибҳо коҳиш ёбад ва ин ҳолат омили асосии сар задани низоъҳои обӣ мегардад. Ҳолати мазкур таҳияи механизмҳои идоракунии муассири захираҳои обро дар шароити тағйирёбии иқлим бо инобати ҳамаи омилҳо ва эҳтимолиятҳои сар задан ва пешгирии низоъҳои обӣ миёни давлатҳо тақозо менамояд.

Тибқи арзёбии институтҳои байналмилалӣ пайомадҳои манфии тағйирёбии иқлим дар ҳамаи сатҳҳо ва соҳаҳо ба қайд гирифта шудааст. Бо дарназардошти таъсири назарраси имрӯза ва ояндаи тағйирёбии иқлим, Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ ҳисобот оид ба хатарҳои глобалиро дар соли 2020 пешниҳод намудааст, ки тибқи он офатҳои марбут ба иқлимиро ҳамчун хатари баландтарини глобалӣ тасниф кардааст. Аз бӯҳрони сӯхтори ҷангалзорҳо дар Австралия то мушкилоти норасоии об дар Осиё ва Африқо, тақрибан ҳар як ҳодисаи шадид бо тағйирёбии иқлим алоқаманд аст, таъкид гардидааст дар ҳисоботи мазкур. Дар давоми ду даҳсолаи охир, ин рӯйдодҳои марбут ба иқлим эҳтимолан бузургтарин таъсироти иҷтимоию иқтисодӣ дар ҷаҳон доштаанд. Тибқи Индекси глобалии хатари иқлим дар соли 2020, дар давоми солҳои 1999 то соли 2018 беш аз 12 ҳазор ҳодисаи марбут ба тағйирёбии иқлим 3,54 триллион доллар хисороти иқтисодӣ ба бор оварда, дар натиҷа дар тамоми ҷаҳон беш аз 500 ҳазор нафар одамон ба ҳалокат расидаанд[3].

Қобили зикр аст, ки аксари ин ҳодисаҳои марбут ба иқлим бо об алоқаманд буда, асоси онро сунамӣ, тӯфонҳо, обхезҳо, хушксолӣ ва боришоти ногаҳонӣ ташкил менамоянд. Алоқа байни об ва иқлим дар ҳалли масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва амнияти об аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Мушоҳидаҳои бисёрсола гувоҳӣ медиҳанд, ки таъсири тағйирёбии иқлим ба табиат ва вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ тақвият меёбад. Тибқи ин мушоҳидаҳо, тайи шаст соли ахир ҳарорати ҳаво дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёнаи солоне ба андозаи як градус аз рӯйи Селсия боло рафта, миқёсу миқдори ҳодисаҳои табиӣи вобаста ба обу ҳаво рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Зери таъсири ин омилҳо дар Тоҷикистон офатҳои табиӣ дар шакли обхезӣ, аз маҷрои дарёҳо баромадани об, сел, фаромадани тарма ва ярҷ ҳамасола ба аҳоли ва иқтисоди кишвар хисороти ҷиддӣ мерасонанд[4]. Бо дарназардошти он, ки масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи махсус дорад, тағйирёбии иқлим ҳамаҷониба метавонад ба ин муносибатҳо таъсири манфии худро расонад.

Тавре маълум аст, Осиёи Марказӣ дорои захираҳои оби маҳфуз дар хушкӣ буда, дар раванди тағйирёбии иқлим осебпазир ва зудкоҳишбанда мебошанд. Ин ҳолат нишонаи возеҳи он аст, ки дар ояндаи наздик захираҳои оби минтақа барои қонё гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеаи Осиёи Марказӣ ба об басанда нест.

Масъалаҳои вобаста ба об дар минтақа беш аз пеш мураккаб гардида, андешидани тадбирҳои ғайримуқаррариро тақозо менамояд. Маҷмӯи омилҳои асосии пайдоишу инкишофи мушкилоти вобаста ба об дар минтақа ҷой доранд, ки дурнамои дастрасии комили аҳолиро бо об душвор мегардонанд. Дар минтақа рушди босуръати демографӣ, иқтисодию саноатӣ, зиёд гардидани майдони заминҳои кишти обёришаванда, тағйирёбии тарзи зист, раванди шаҳрнӣшавӣ, бад гардидани ҳолати муҳити зист ва босуръат камшавии захираҳои об ҷой дорад, ки дар маҷмӯ ҳамаи ин омилҳо боиси мураккабшавии муносибатҳои байнидавлатии вобаста ба об дар минтақа мегарданд.

Махсусан мушкилиҳо дар самти муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавӣ миёни давлатҳои болооб ва поёноб ногузир арзёбӣ мегардад. Ҳарчанд кишварҳои минтақа куллан

чонибдори ҳалли тамоми масъалаҳои вобаста ба об дар доираи принципҳои хусни ҳамҷаворӣ, ҳамсоғии нек, гуфтушунид, адолат ва баробарӣ дӯстӣ ҳастанд, аммо дар сурати густариш пайдо кардани пайомадҳои манфии раванди тағйирёбии иқлим ва кам гардидани захираҳои об, захираи оби мавҷуда даҳсолаҳои наздик метавонад танҳо талаботи кишварҳои болообро қонеъ гардонад ва кишварҳои поёноб микдори зарурии обро дастрас карда натавонанд. Дар сурати дастрас нагардидани микдори зарурии об ва афзоиши мунтазам доштани талабот ба об метавонад муҳолифатҳоро миёни давлатҳо ба вучуд орад. Аз ин рӯ, кишварҳои поёноби минтақаро зарур аст, ки барномаҳои ҳамгироёнаи идоракунии талабот ба захираҳои обро бо назардошти пайомадҳои манфии раванди тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба захираҳои оби минтақа таҳия ва амалӣ созанд.

Тибқи арзёбии коршиносон Осиёи Марказӣ яке аз осебпазиртарин минтақаҳо дар раванди тағйирёбии иқлим маҳсуб меёбад. Болоравии ҳарорат дар ин ҷо аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ баландтар пешгӯӣ мегардад. Аз ин рӯ, захираҳои оби минтақаи нисбат ба дигар минтақаҳо зери хатари боз ҳам бештар қарор доранд. Масалан, 2/3 аҳолии Тоҷикистон, ки то ҳол дар деҳот ба сар мебаранд, бо камбуди шадиди оби ошомиданӣ мувоҷеҳ мебошанд. Дар навбати худ, дар Ўзбекистон беш аз нисфи аҳоли ба шабакаи марказии обрасонӣ дастрасӣ надоранд.

Қазоқистон аллақай ба норасоии захираҳои обӣ рӯ ба рӯ гардидааст ва тибқи пешгӯиҳо, то соли 2040 метавонад ба норасоии назарраси захираҳои об дар ҳаҷми 50 фоизи эҳтиёҷоти худ дучор шавад. Азбаски қариб тамоми бахшҳои иқтисодиёт аз об вобастаанд, бинобар норасоии он дар минтақаҳои гуногуни ин кишвар ММД то соли 2050 метавонад 6 фоиз коҳиш ёбад. Пайомадҳои манфи тағйирёбии иқлим барои Қазоқистон шадид арзёбӣ мегардад. Тибқи маълумотҳо 90 фоизи маҷрои дарёҳои ин кишвар ба фасли баҳор рост меояд ва тақрибан нисфи маҷрои онҳо дар ҳудуди давлатҳои ҳамсоя ташаккул меёбанд. Дар ин баробар истифодаи васеъ, сарфи аз ҳад зиёди бебозгашти об ва талафоти об барои обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз мушкилоти дигар дар ин раванд маҳсуб меёбанд. Ба ҳамин тарик, ҳосилнокии дар заминҳои кишоварзии обӣ дар Қазоқистон нисбат ба кишварҳои хориҷӣ 6-8 баробар кам аст[5].

Дар ин баробар дар сатҳи минтақа низ истеъмоли бевоситаи об аз ҷониби аҳоли тамоюли рӯзафзун дошта, сол то сол зиёд гардида истодааст. Тибқи маълумоти мавҷуда истеъмоли об дар Осиёи Марказӣ аз 60 километри мукааб дар соли 1960 то 110 километри мукааб афзоиш ёфтааст ва мувофиқи пешгӯиҳо то соли 2030 дар ҳаҷми аз 15 то 20 фоизи дигар зиёд мегардад[4].

Мутаассифона дар баробари зиёд гардидаи ҳаҷми истеъмоли об дар минтақа коҳишёбии назарраси захираҳои оби минтақавӣ ба мушоҳида мерасад, ки чунин вазъ таъсири худро ба муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи об мерасонад ва таҳдид ба суботи минтақавӣ мебошад. Дар солҳои 2018-2022 коҳишёбии назарраси захираҳои об, алалхусус дар дарёҳои фаромарзӣ ба мушоҳида расида, ҳаҷми оби онҳо аз меъёри миёнаи солоне дар мавсими обёрӣ дар маҷмӯъ аз 60 то 70 фоизро ташкил додааст[6]. Вазъи баамаломада ҳамгирӣ ва ҳамкории густурдаи кишварҳои минтақаро дар соҳаи об тақозо намуда, ҳамохангсозии амалҳоро ҷиҳати ҷиҳзи захираҳои об, алалхусус ҷиҳзи пиряхҳо талаб менамояд.

Талаботи афзоианда ва дар баробари он ба маротиб камшавии захираҳои об кишварҳои минтақаро ба ҳолати ногувор оварда, муносибатҳои муътадили байнидавлатиро дар минтақа ҳалалдор месозад.

Бо назардошти ин, ҷиҳзи захираҳои об бояд дар сиёсати минтақавӣ ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба самти афзалиятнок табдил ёбад ва сармоягузорӣ дар ин самт ба маротиб бештар карда шавад.

Дар ин самт ҳифзи пирияхҳо, ки сарчашмаи асосии захираҳои оби минтақа мебошанд бояд дар меҳвари сиёсати минтақавии обӣ қарор гирад. Махсусан, дар раванди тағйирёбии иқлим кишварҳои минтақаро зарур аст, ки амалҳои муштарако баҳри ҳифзи захираҳои об, махсусан пирияхҳо равона созанд. Дар ин замина бо мақсади мониторинги ин равандҳо ва андешидану татбиқ намудани тадбирҳои мутобиқшавӣ ба омилҳои тағйирёбии иқлим ва ҳарчи бештар коҳиш додани раванди обшавии босуръати пирияхҳо ҷониби Тоҷикистон Маркази омӯзиши пирияхҳо таъсис додааст ва умед аст, ки дар доираи пешбурди фаъолияти он ва дарёфти роҳҳои илман асоснокшудаи ҳифзи пирияхҳо дар раванди тағйирёбии иқлим кишварҳои минтақа муштарақан саҳми худро мегузоранд. Итминон аст, ки дар ояндаи наздик ин марказ дар раванди банақшагирӣ, идораи захираҳои об ва ҳифзи пирияхҳо дар сатҳи миллий ва минтақавӣ саҳми назаррас мегузорад.

Ҳолати кунуни таъсири манфии раванди тағйирёбии иқлим ба кишварҳои минтақа нишон медиҳад, ки эҳтимолияти баланд гардидани сатҳи камбизоатӣ, паст гардидани сатҳи некуаҳволӣ, зиёд шудани бемориҳои гуногуни сироятӣ, пайдоиши мушкilotи нави иҷтимоӣ иқтисодӣ, кам гардидани истехсоли маводи озуқаворӣ ва бамаротиб баланд шудани арзиши он ва дар заминаи маҷмуи мушкilotи мазкур печида гардидани вазъи сиёсӣ амнияти минтақавӣ ҷой дорад.

Ҳамзамон, дар шароити муосир захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии истехсоли қувваи барқ ба ҳисоб рафта, бунёди неруи сабз ва иқтисоди сабз мебошад. Бо назардошти ин, масоили об, озуқа ва энергия ба ҳам пайвандии ногуастани доранд ва таъминоти амнияти озуқаворӣ энергетикӣ пеш аз ҳама ба таъминоти амнияти обӣ вобаста аст. Таъмини амнияти обӣ, озуқаворӣ ва энергетикӣ аз авлавиятҳои асосии сиёсати давлатӣ ва минтақавӣ тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳар як ҷанбаи амният равишҳои ҳамохангшуда ва байнисоҳавӣ оид ба истифодаи захираҳои об, энергетика ва замин ҳам дар дохили кишвар ва ҳам байни кишварҳо тақозо мекунад. Дар солҳои охир мувоҳисаҳои ҷиддӣ дар бораи аҳамияти дуруст ба назар гирифтани ҳамбастагии зиёди байнисоҳавӣ барои ноил шудан ба амнияти обӣ, озуқаворӣ ва энергетикӣ ва рушди устувор идома доранд. Дарки имкониятҳои, ки дар натиҷаи банақшагирии байнисоҳавӣ ва фаромарзӣ пешниҳод мегарданд, барои ояндаи устувори иқлим низ муҳим аст.

Зери мафҳуми «амният» барои арзёбии мақсадҳои зерин назар, дар умум дастрасии воқеии захираҳои об, энергия, озуқаворӣ, дастрасӣ ба манбаи ин захираҳо ва эҳтимолиҳои он бо назардошти ҷанбаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва техникаӣ марбут ба дастрасӣ ба манбаъ ва арзиши дастрас доштани онҳо фаҳмида мешавад.

Тибқи арзёбии UNECE зерин мафҳуми «алоқамандӣ» миёни амнияти об, озуқа ва энергетика, робитаи ногуастани миёни ин соҳаҳо фаҳмида мешавад, ки дар сурати расидани таъсир ба яке аз ин соҳаҳо ҳатман он ба соҳаҳои дигар, инчунин ба экосистемаҳо низ мерасад, ки аз онҳо захираҳои табиӣ ва фаъолияти инсон вобаста аст[7].

Бо дарназардошти таъсири мутақобилаи системаҳои об, энергетика ва озуқаворӣ, равиши «алоқамандӣ» ба баланд бардоштани натиҷаҳои мутақобилан судманд, ҳадди ақалл кам кардани қарорҳои ғайриоқилонаи вобаста ба об, баланд бардоштани истифодаи оқилонаи захираҳо ва коҳиш додани пайомадҳои манфии иҷтимоӣ ва экологӣ нигаронида шудааст. Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии равиши «алоқамандӣ» густариши ҳамгироии байнисоҳавӣ барои беҳтар намудани амнияти об, энергетика ва озуқаворӣ мебошад.

Дар ин раванд об ҳамчун омилҳои муайянкунанда ба ҳисоб рафта, бе он соҳаҳои дигар амал намекунад. Бо дарназардошти он, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар масоили захираҳои об ҳадафҳои мухталиф (кишварҳои болооб – рушди гидроэнергетика, кишварҳои поёноб –

кишоварзӣ) доранд, таъмини амнияти обию энергетикӣ ва озуқаворӣ дар раванди тағйирёбии иқлим ва коҳишёбии захираҳои об беш аз пеш душвор мегардад. Аз ин рӯ, Ҳамоҳангсозии байнисоҳавии ҳамаи соҳаҳои истифодабарандагон ва истеъмолкунандагони об ҳамчун яке аз унсурҳои идоракунии маҷмуии захираҳои об бо тавачҷуҳи махсус ба устувории экологӣ зарур мебошад.

Дар воқеъ бисёре аз муҳаққиқон низ суботкорона кӯшиш мекунанд, ки дурнамои рушди истифодаи обро, агар барои асрҳо ҳам набошанд, ҳадди аққал барои даҳсолаҳои оянда пешгӯӣ кунанд. Чун қоида, ин пешгӯйҳо ба ду тамоюли устувор - афзоиши аҳоли ва гармшавии иқлим асос ёфтааст. То ба ҳол, пешгӯйҳо чандон тасаллибахш нестанд. То соли 2050 шумораи сокинони ҷаҳон тақрибан ба ҳашт миллиард нафар мерасад ва дар ҷаҳон аср аз се ду ҳиссаи аҳоли дар минтақаҳои зиндагӣ хоҳанд кард, ки норасоии назарраси захираҳои обро эҳсос мекунанд ва Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи чунин минтақаҳо мебошад. Гармшавии иқлим дар ояндаи наздик ба эҳтимоли зиёд обшавии шадиди пираххоро бо талафоти бебозгашти боз ҳам бештари ях ва афзоиши муваққатии об дар дарёҳое, ки асосан аз пирахҳо сарчашма мегиранд, оварда мерасонад. Равшан аст, ки дар оянда режими серобшавии дарёҳо бештар ба омили барфу борон вобаста хоҳад буд, на ба омили пирах ва, аз ин ру, аз инкишофи кӯтоҳмуддати обу ҳаво. Ба ҳар ҳол, наздиктар ба нимаи асри XXI захираи обҳои рӯизаминӣ ва баъдан зеризаминӣ дар минтақа тибқи ин пешгӯйҳо коҳиш меёбад, ҳарчанд то кучо маълум нест.

Чунин пешгӯйҳо дар асоси воқеияти солҳои охир сурат гирифта, дурнамои бӯхрони оби минтақавиро нишон медиҳад. Ҳолати мазкур мушкilotи зиёдро дар самти расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) ба вучуд оварда, татбиқи натиҷабахши нишондодҳои онро ғайриимкон мегардонад[8, 14 с.].

Захираҳои об барои рушди устувор ва аз байн бурдани камбизоатӣ ва гуруснагӣ муҳиманд. Захираҳои об барои рушди инсон, саломатӣ ва некӯаҳволии он қомилан муҳим буда, барои ноил шудан ба ҲРУ ва дигар ҳадафҳои дахлдори иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ муҳиманд. Аммо таҷрибаҳои бешумар ва ноустувори идоракунӣ ва амал, инчунин афзоиши номуайяни ва ташдидӣ, ки аз тағйирёбии иқлим ва дигар омилҳо ба вучуд меоянд, бисёр экосистемаҳои марбут ба обро зер хатар мегузоранд.

Ҳамин тариқ, бояд гуфт, ки идоракунии об масъалаи ҳаётан муҳими минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта дар ин самт сафарбар намудани тамоми қувваҳои талаб мекунад. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки об асоси ҳаёт аст. Барои ҳифзи пирахҳо ва таҳкими захираҳои оби тамоми аҳли ҷаҳон масъул буда, эҳтиёткориро дар ин самт аз ҳар як фард тақозо менамояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Раҳмон Э. Суханронӣ дар ҷаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ш. Душанбе, 02 ноябри соли 2021[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/> (санаи воридшавӣ: 03.11.2021).
2. Водные ресурсы и изменение климата. Информационный портал по изменению климата в Центральной Азии [Электронный ресурс]// Источник: www.ca-climate.org/news/vodnye-resursy-i-izmenenie-klimata/ (дата обращения: 10.02.22).
3. Всемирная метеорологическая организация. Изменение климата приводит к увеличению числа экстремальных погодных явлений, но заблаговременные предупреждения спасают жизни [Электронный ресурс]// Источник: <https://public.wmo.int/ru/media> (дата обращения: 10.03.2022).
4. Раҳмон Э. Суханронӣ дар Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028, ш. Душанбе, 20-21 юни соли 2018[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/> (санаи воридшавӣ: 27.04.2021).

5. Водные ресурсы и изменение климата. Информационный портал по изменению климата в Центральной Азии [Электронный ресурс]// . Источник: www.ca-climate.org/news/vodnye-resursy-i-izmenenie-klimata/ (дата обращения: 10.02.22).
6. Раҳмон Э. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конференсияи дуҷуми байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028, ш. Душанбе, 06-09 июни соли 2022[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/node/28485> (санаи воридшавӣ: 10.06.2022).
7. Годовой отчёт UNECE (2021) [Электронный ресурс]//Источник: <https://unece.org/environment-policy/water/areas-work-convention/water-food-energy-ecosystem-nexus> (дата обращения: 20.01.2022).
8. Валентини К.Л, Оролбаев Э.Э., Абылгазиева А.К. Водные проблемы Центральной Азии [Текст]// К.Л. Валентини, Э.Э. Оролбаев, А.К. Абылгазиева – Бишкек, 2004. – С. 14-15.
9. Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития», 2018–2028 годы [Электронный ресурс]//. Источник: <https://www.un.org/ru/events/waterdecade/> (дата посещения: 15.03.2022).

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА

КАРИМОВ РАХМАТУЛЛО,

ассистент кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица С. Насира 33. Тел.: (+992) 881888041. E-mail:roam-jump@mail.run

Следует отметить, что водные ресурсы на поверхности планеты распределены очень неравномерно, и это неравенство является одной из основных причин, почему часть населения планеты не имеет доступа к чистым питьевым и сельскохозяйственным водным ресурсам. Такая ситуация привела к росту бедности, снижению уровня благосостояния, задержке экономического и социального развития, преждевременной смертности, особенно большого количества детей, возникновению и распространению различных инфекционных заболеваний, голоду и нехватка продовольствия в некоторых странах мира. Этот вопрос усложняется в силу ряда факторов. Решение этой проблемы требует поиска научно обоснованных решений и коллективных усилий международного сообщества. В то же время неравномерное распределение водных ресурсов на мировом уровне привело к возникновению водной зависимости между странами мира, и сегодня большинство стран мира, даже страны с огромными водными ресурсами, также зависят по трансграничным водам. Такая зависимость делает водный фактор в международных отношениях проблематичным и требует всестороннего научного изучения и исследования.

Ключевые слова: Водные ресурсы, планета, неравенство, чистая питьевая вода, сельское хозяйство, бедность, уровень благосостояния, экономическое и социальное развитие, преждевременная смерть, различные инфекционные заболевания, голод, продовольствие, вода и климат, политическая безопасность, ледники Таджикистана, водная безопасность, оборотная вода, гидрологическое качество, температура воздуха, водный кризис, угрозы и опасности, засуха и дефицит.

POLITICAL ASPECTS OF WATER RESOURCES MANAGEMENT AND ITS ROLE IN ENSURING THE SECURITY OF THE CENTRAL ASIAN REGION

KARIMOV RAHMATULLO,

assistant of the Department of Political Science and Public Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, sh.

Dushaebe, S. Nasir street 33. Tel.: (+992) 881888041. E-mail: roam-jump@mail.run

It should be noted that water resources on the planet's surface are distributed very unevenly, and this inequality is one of the main reasons why part of the world's population does not have access to clean drinking and agricultural water resources. This situation has led to increased poverty, decreased levels of well-being, delayed economic and social development, premature mortality, especially in large numbers of children, the emergence and spread of various infectious diseases, hunger and food shortages in some countries of the world. This issue is complicated by a number of factors. Solving this problem requires the search for scientifically based solutions and the collective efforts of the international community.

At the same time, the uneven distribution of water resources at the global level has led to the emergence of water dependence between countries of the world, and today most countries of the world, even countries with huge water resources, are also dependent on transboundary waters. Such dependence makes the water factor in international relations problematic and requires comprehensive scientific study and research.

Keywords: Water resources, planet, inequality, clean drinking water, agriculture, poverty, level of well-being, economic and social development, premature death, various infectious diseases, hunger, food, water and climate, political security, glaciers of Tajikistan, water security, recycled water, hydrological quality, air temperature, water crisis, threats and dangers, drought and scarcity.

Муқарриз: Музаффарзода Ф., н.и.с., дотсент, мудири кафедраи сиёсатииносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК:327

МАВҚЕИ СИЁСӢ ВА НАҚШИ ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР МУЗОКИРОТИ ҲАСТАӢ БО
ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

МАДИМАРОВА ГУЛҲАЁ МАДИМАРОВНА,

ходими калони илмӣи шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои
давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Email: gulhayomadimar@gmail.com.

Телефон: +992 935 081 989

Мақолаи мазкур ба таҳлили мавқеи сиёсӣ ва нақши Иттиҳоди Аврупо дар раванди музокироти ҳастаӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон бахшида шудааст. Муаллиф бо таъя ба санадҳои байналмилалӣ, мавқеъгирии кишварҳои калидии Иттиҳоди Аврупо ва созишномаи БАРҶОМ (JCPOA) равандҳои сиёсӣ дипломатии марбут ба музокиротро баррасӣ мекунад. Таваҷҷуҳи хоса ба тағйироти муносибатҳо миёни Эрон ва Иттиҳоди Аврупо дар давраҳои таҳрим, пас аз тавофуқи ҳастаӣ ва ҳамчунин нақши Аврупо ҳамчун як миёнарав ва абзори тавозун байни кишварҳои узви созишнома дода шудааст. Дар мақола зикр мегардад, ки чӣ гуна ИА, бо вучуди вобастагӣҳои амниятӣ ба ИМА, кӯшиши қард то сиёсати мустақили хориҷии худро нисбат ба Эрон пӣда кунад ва дар боз қардани роҳҳои нави дипломатӣ нақши фаъол бозид. Дар заминаи таҳлилҳои мавҷуда, ба ҳамгироии манфиатҳои амниятӣ, иқтисодӣ ва геополитикии ду тараф дар минтақаи Ховари Миёна ва кишварҳои ҳамҷавор низ ишора мегардад. Хулоса, мақола нишон медиҳад, ки бо вучуди мушкилот ва фишорҳои беруна, Иттиҳоди Аврупо тавонист нақши калидӣ дар таъшиқули равобити нав бо Эрон ва қӯшиши танишиҳои минтақавӣ бозӣ кунад.

Калидвожаҳо: *Мавқеи сиёсӣ, Иттиҳоди Аврупо, музокироти ҳастаӣ, Ҷумҳурии Исломии Эрон, БАРҶОМ, таҳримҳо, миёнарав, сиёсати хориҷии, амнияти минтақа, манфиатҳои иқтисодӣ ва геополитикӣ, танишиҳо.*

Кишварҳои аврупоӣ ҳамеша нигоҳи вижае ба минтақаи Ховари Миёна ва халиҷи Форс, аз ҷумла, Ҷумҳурии исломии Эрон доштанд. Нуфузи сиёсӣ ва тасаллути онҳо бар бозорҳои иқтисодӣ, бо таваҷҷуҳ ба аҳолии ин минтақа, ҳамеша аз нуқоти муҳим барои Иттиҳоди Аврупо маҳсуб меёбад. Дар ин робита, бо ишора ба қӯйгоҳи кишварҳои аврупоӣ дар низоми байналмилалӣ ва таъсиргузориҳои онҳо дар масъалаҳои муҳими ҷаҳонӣ, аз ҷумла парвандаи ҳастаии Ҷумҳурии исломии Эрон, аз аҳамияти зиёд бархӯрдор аст. Бо шиддат гирифтани баҳсҳо дар бораи парвандаи ҳастаӣ ва мунозиаҳои густардае, ки дар ин замина миёни тарафҳои даргир ба вуқӯ пайваستاаст, аҳамияти мавзӯи равобит бо Эрон барои раҳбарони Иттиҳоди Аврупо дучанд шудааст.

Муносибат байни Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Иттиҳоди Аврупо таърихи тӯлонӣ дошта ба ақидаи қоршиносон ҳамеша бо фарозу нишеб ҳамроҳ буд. Баъд аз “Инқилоби Исломӣ”, тағйироти бузурге дар тафаккури сиёсӣ ва равобити хориҷии Эрон ба вучуд омад, ки худ як омили муҳими пасту баланд шудани равобит бо Аврупо гардид. Дар ҳар сурат, масъалаи ҳастаӣ баҳше аз таърихи муосири Эрон ба шумор рафта, барномаи он ба яке аз муҳимтарин мавзӯҳо ва аҳдофи байналмилалӣ ва минтақавӣ табдил ёфтааст. Фаъолияти ҳастаии Эрон на танҳо яке аз меҳварҳои аслии масъалаҳои сиёсати хориҷии кишварро ташкил медиҳад, балки унсур ва омили таъсиргузор дар муносиботи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ маҳсуб мешавад. Он яке аз омилҳои муайянкунанда ва танзимкунандаи равобит ва муомилоти дучониба ва бисёрҷониба дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ, муаррифӣ мегардад. Имрӯз истифодаи нерӯи атомӣ аз масъалаҳои ҷолиббарангез ва тақдирсоз дар сиёсати ҷаҳонӣ мебошад, ки ҳам барои рушди иқтисодӣ ва ҳам

барои таҳкими амният дар минтақаи Ховари Миёна ва ҷаҳон нақши муҳим мебозад. Бо вучуди он ки, истифодаи он метавонад барои тавлиди барқ ва дигар соҳаҳои муҳими саноатӣ манфиатовар бошад, аммо дар айни замон хатарҳои паҳншавии силоҳи ҳастай ва амнияти байналмилалӣ ба таври ҷиддӣ ин мавзӯро дар маркази таваҷҷуҳи кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ қарор додааст. Ҳамин тавр, масъалаи танзими истифодаи нерӯи атомӣ ва пешгирии паҳншавии силоҳи ҳастай яке аз мавзӯҳои муҳими сиёсати байналмилалӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад.

Эрон ҳамчун яке аз кишварҳои минтақаи Ховари Миёна барномаи ҳастаии худро аз даҳҳо сол пеш оғоз кардааст ва он аз рӯзҳои нахуст дар маркази таваҷҷуҳи ҷаҳонӣ қарор доштааст. Ин барнома бо ҳадафҳои муҳталиф, аз ҷумла таъмини энергияи миллӣ, таҳқиқотҳои илмӣ ва ҳамчунин эҳтимоли истиҳсоли силоҳи ҳастаиро ба ҳам тавҳам медиҳад. Мувофиқи андешаи муҳаққони соҳа, аз ҷумла, Риккардо Алкаро Барномаи атомии Эрон аз солҳои 1950-ум оғоз ёфтааст, вақте ки бо дастгирии ИМА ва дигар кишварҳои ғарбӣ барои рушди энергия ва таҳқиқоти илмӣ барномаҳо роҳандозӣ мешуданд. Аммо, баъди Инқилоби исломӣ дар соли 1979, сиёсати Эрон дар самти технологияи ҳастай тағйир ёфт ва фаъолияти барнома то андозае маҳдуд гардид. Дар даҳаи 1990-ум барномаи атомии Эрон дубора аз нав фаъол шуд ва ба шиддат афзоиш ёфт, ки боиси нигарониҳои ҷаҳонӣ ва шубҳаҳо дар бораи ниятҳои низомии ин барнома гардид. [1,115-136].

Ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар мавриди истифодаи нерӯи атомӣ як ҷузъи муҳими дипломатияи байналмилалӣ ва назорати силоҳи ҳастай ба ҳисоб меравад. Дар шароити шадид шудани танишҳо миёни Эрон ва кишварҳои ғарбӣ, бахусус пас аз ошкор шудани фаъолияти ҳастаии пинҳонӣ ва ҷорӣ шудани таҳримҳо, Иттиҳоди Аврупо нақши миёнарав дар ҳалли муаммо ба зимма гирифт. Аз соли 2000 ба баъд, замоне ки барномаи атомии Эрон бо шубҳаҳо ва нигарониҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ шуд, ки он боиси таҳримҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ алайҳи ин кишвар гардид. Нигарониҳои асосӣ дар бораи эҳтимоли истифодаи барномаи атомии Эрон барои рушди силоҳи ҳастай буд, ки метавонад амнияти минтақавӣ ва ҷаҳониро таҳдид намояд. Иқдомҳо ва барномаҳои ҳастаии Эрон воқунишҳои зиёдеро ба ҳамроҳ доштааст, ки аз ҷумла, метавон ба баррасии парвандаи ҳастаии Эрон дар Шӯрои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид ва таҳримҳои ин шӯро алайҳи Эрон, инчунин таҳримҳои якҷонибаи баъзе кишварҳо ва иқдомҳои баъзе созмонҳои байналмилалӣ алайҳи Эрон ишора кард. Мувофиқи маълумоти мавҷуда, дар тӯли ду даҳаи охир, масъалаи барномаи ҳастаии Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба яке аз масъалаҳои асосии рӯзномаи байналмилалӣ табдил ёфтааст. Дар ин раванд, нақши Иттиҳоди Аврупо (ИА) ҳамчун як нерӯи миёнарав ва кафолатдеҳи дипломатияи чандҷониба аҳамияти хоса пайдо намуд. Иттиҳоди Аврупо дар ҷаҳорҷӯби Барномаи ҷамъи иқдоми муштарақ (БАРҚОМ-ЈСРОА), ки соли 2015 имзо гардид, кӯшиш кард барои ба эътидол овардани муносибатҳо бо Эрон ва маҳдуд сохтани имконоти эҳтимолии истиҳсоли силоҳи ҳастай, як равиши мувозинатнок ва ҳуқуқиро амалӣ кунад. Иттиҳоди Аврупо бо иқтисори сиёсӣ иқтисодӣ ва таҷрибаи дипломатӣ дар бартараф кардани мушкилоти байналмилалӣ кӯшиш кард, ки тавассути музокирот ва дипломатия роҳи ҳалли мусолимотомезро дар масъалаи барномаи ҳастаии Эрон пайдо кунад. Соли 2003 як нуктаи гардиши муҳим дар муносибатҳои байналмилалӣ гардид. Аз як тараф, ҷанги Ироқ бо даҳолати ИМА ва шариконаш ба як бӯҳрони сиёсии байналмилалӣ табдил ёфт, ва аз тарафи дигар, рушди барномаи ҳастаии Эрон бо воқуниши шадиди ҷомеаи ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ шуд. Маҳз дар ҳамин замина, се кишвари калидии Иттиҳоди Аврупо - Франция, Олмон ва Британияи Кабир (EU-3) ташаббуси дипломатиро дар муносибат бо Эрон ба даст гирифтанд. Нахустин қадами Иттиҳоди Аврупо таъсиси дастаи 3+3 (баъдан гурӯҳи 1+5) бо иштироки кишварҳои Британияи Кабир, Фаронса ва Олмон буд.

«Сегонаи аврупой», бо пуштибонии эҳтиётии Комиссияи Аврупо, музокиротро бо Эрон оғоз карданд. Дар натиҷа, дар октябри соли 2003 Техрон розӣ шуд, ки фаъолиятҳои пешинаи худро дар самти ғанисозии уран ба Агентии Байналмилалӣ Энергияи Атомӣ (ИАЕА) ошкор карда, протоколи иловагии онро имзо кунад. Ин иқдом аввалин қадами назаррас дар кам кардани шиддатгирии муноқишаҳо маҳсуб ёфт. Иттиҳоди Аврупо ба хоҳири таъмини шаффофият ва ҷилавгирӣ аз бархӯрди низомӣ, бастаи пешниҳодҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ омода сохт. Он вақт низ нигарониҳои асосии ҷомеаи байналмилалӣ, хусусан, Иттиҳоди Аврупо вобаста ба эҳтимоли истифодаи барномаи атомии Эрон барои истехсоли силоҳи ҳастай буд. Мувофиқи маълумоти Агентии Байналмилалӣ Энергияи Атомӣ (ИАЕА), дар солҳои 2002-2006 Эрон чандин бунгоҳҳои ҳастаиро бидуни хабар додан ба созмон фаъол кардааст, ки ин ҳолат боиси нигарониҳои шадиди амниятӣ гардид. [5]. Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, пеш аз ҳама Фаронса, Олмон ва Британияи Кабир, ки меъморони БАРҚОМ (JSROA) дар соли 2015 буданд ва то ҳол онро муассиртарин механизми назорати барномаи ҳастаии Эрон медонанд. Иттиҳоди Аврупо ҳамчун яке аз ниҳодҳои муҳими сиёсӣ ва иқтисодӣ дар ҷаҳон кӯшиш мекунад, ки тавассути дипломатия, музокирот ва қадамҳои сиёсӣ, роҳи ҳалли ин мушкилотро пайдо карда, дар ин раванд нақши калидиро бозӣ мекунад. Он на танҳо ҳамчун миёнарав, балки ҳамчун кафолатдиҳандаи иҷроии созишнома тавассути назорат, мусоидат ба ҳамкорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак амал менамояд.

Аммо баътар пас аз рад шудани пешниҳоди «Сегонаи аврупой» (EU-3) аз ҷониби Эрон дар соли 2005 ва шуруби дубораи ғанисозии уран, масъала ба «Шӯрои Амниятӣ СММ» интиқол ёфт. Ин иқдом ба воридшавии кишварҳои доимии узви Шӯрои Амният (P5: ИМА, Русия, Чин, Британия ва Франсия) ба раванди музокирот мусоидат кард, ки EU-3-ро ба як қисми «P5+1» табдил дод. Дар ин давра, ИА сиёсати «таҳримҳои иқтисодӣ»-ро пайравӣ намуд. Аз ҷумла, таҳримҳои соҳаҳои нафту газ, бонкдорӣ ва сугурта ҷорӣ гардиданд. Дар соли 2012, эмбарго¹ ба содироти нафти Эрон аз ҷониби кишварҳои ИА боиси бӯҳрони шадиди иқтисодӣ дар дохили кишвар гардид. Бо ин вучуд, Иттиҳоди Аврупо бар ин буд, ки фишор бояд бо омодагии дипломатӣ барои муколама ҳамоҳанг шавад. Тағйироти сиёсӣ дар дохили Эрон, яъне ба сари қудрат омадани Ҳасан Рӯҳонӣ дар соли 2013 ба фазои нав раванд бахшид. Билохира, дар июли 2015, Барномаи ҷамъии иқдоми муштарак (БАРҚОМ-JSROA) расман байни Эрон ва гурӯҳи P5+1 бо нақши калидии ИА ҳамчун ҳамоҳангсоз ва кафолатдеҳ имзо шуд. Дар ин созишнома низ Эрон розӣ шуд, ки барномаи ҳастаии худро маҳдуд намуда ва барои таҳқиқоти байналмилалӣ шаффоф бошад. Дар иваз, таҳримҳои иқтисодӣ барҳам дода шуданд. Бо ин роҳ, Эрон имконият ёфт ба бозорҳои байналмилалӣ, бахусус аврупой, дастрасӣ пайдо кунад ва сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб намояд. Инчунин, дар соҳаи бонкдорӣ, нафту газ ва тиҷорати озод роҳҳо боз шуданд. Аз ҳама муҳим, ин созиш Эронро аз таҳдиди ҷанг ва шиддату таниши сиёсӣ то андозае раҳо кард. Аммо, соли 2018 ИМА аз ин созишнома хориҷ шуд ва таҳримҳои саҳтро бар Эрон бозгардонд, ки боиси шиддат гирифтани танишҳо гардид. Бо вучуди ин, Иттиҳоди Аврупо талош дорад, ки созишнома бокӣ монад ва дар роҳҳои дипломатӣ барои ҳалли мушкилот фаъол бошад. Иттиҳоди Аврупо бо истифода аз қудрати иқтисодӣ, эътибори дипломатӣ ва таъсир ба Иёлоти Муттаҳида, кӯшиш мекунад, ки барномаи атомии Эронро бо таъба ҳамкориҳои бештар ва фишори дипломатӣ, ҳифз ва тавозуни геосиёсиро таъмин кунад. [8, 56]. Иттиҳоди Аврупо дар баробари тавсеаи таҳримҳо алайҳи Эрон, кӯшиш мекард, ки дар қанори фишорҳо роҳи музокиротро боз нигоҳ дорад ва бо тавзеҳоти амиқ ва баррасии

¹ Эмбарго (аз исп. embargo – манъ кардан) як навъи маҳдудияти иқтисодӣ ё тиҷоратӣ мебошад, ки аз ҷониби як ё якчанд кишвар ё созмони байналмилалӣ нисбат ба кишвари дигар бо мақсади фишори сиёсӣ, иқтисодӣ ё низомӣ ҷорӣ мегардад. Он метавонад содироту воридот, робитаҳои молиявӣ ё фуруши силоҳро дар бар гирад.

талаботҳои тарафайн барои расидан ба созишнома сахмгузори намояд. Чуноне ки зикраш рафт, Иттиҳоди Аврупо нақши миёнаравро дар музокироти байни Эрон ва гурӯҳи 1+5 (ИМА, Русия, Чин, Британияи Кабир, Фаронса ва Олмон) мебозад. Ҳадаф ин буд, ки тавассути созишномаи муштарак, ки бо номи Барномаи ҷамъи иқдоми муштарак (БАРҚОМ-ЈСРОА) маъруф аст, назорат бар барномаи атомии Эрон таъмин шавад ва таҳримҳои иқтисодӣ барҳам хӯранд. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар масъалаи нерӯи атомӣ намунаи возеҳи ҳамкориҳои мураккаби дипломатӣ мебошанд, ки барои ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ замина мегузоранд. Барномаи атомии Эрон ва талошҳои Иттиҳоди Аврупо барои ҳифзи тавозуни геосиёсӣ дар давраи 2005-2015 бо фишори сиёсӣ-иқтисодӣ ва пешниҳодҳои ҳамкорӣ дар соҳаи таҳқиқоти атомӣ анҷом ёфт, ки бо созишномаи июли 2015 хулоса гардид. [6,10]

Эрон бошад барномаи ҳастаии худро як воситаи таъмини амнияти миллӣ ва рушди иқтисод медонад. Ин кишвар мехоҳад аз технологияҳои ҳастаӣ барои таҳқиқоти илмӣ ва тавлиди энержиӣ барқ истифода барад, аммо таҳримҳои иқтисодӣ фаъолияти иқтисоди онро маҳдуд карданд. Аз тарафи дигар, Иттиҳоди Аврупо ва дигар аъзои ҷомеаи байналмилалӣ мехоҳанд паҳншавии силоҳи ҳастаиро пешгирӣ кунанд ва амнияти минтақавӣ ва байналмилалиро таъмин созанд. Ҳамчунин Иттиҳоди Аврупо кӯшиш кард, ки тавассути дипломатия ва музокироти гуногунҷабҳа таҳримҳои иқтисодиро, ки таъсири манфӣ ба аҳолии Эрон доранд, ба тадриҷ сабуктар кунанд ва бо ин роҳ фазои ҳамкориро беҳтар созад. Иттиҳоди Аврупо, ки нақши миёнаравро мебозад, дар таҳкими ин созишнома, ба ҷуз муколамаҳои сиёсӣ, тавассути дастгирии техникӣ ва молиявӣ низ нақши муҳим дорад. Аз ҷумла, Иттиҳоди Аврупо тавассути барномаҳо ва лоиҳаҳои гуногун, ки беш аз 5 миллион евро маблағгузори шудаанд, бо мақсади тақвияти назорати беҳатарии атомӣ ва беҳбуди сохторҳои танзимгарӣ дар Эрон ҳамкорӣ мекунад. [11] Ҳамзамон, пас аз хуруҷи ИМА аз БАРҚОМ (соли 2018), Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла Германия, Фаронса ва Британияи Кабир, талош карданд, ки бо механизми нави молиявии ИНТЕКС (INSTEX)¹ тичорат бо Эронро нигоҳ доранд ва таҳкими созишномаҳоро идома диҳанд. Аз рӯи Замимаи III -и БАРҚОМ (Аппендкс III), ки ҳамкориҳои озоиштагии соҳаи атомиро фаро мегирад, Иттиҳоди Аврупо ва Эрон ҷузъиёти махсуси ҳамкориро дар баробари барқарорсозӣ ва беҳбуди инфраструктураи ҳастаӣ роҳандозӣ менамояд. Мувофиқи Созишномаи муштаракӣ эълоншуда, аз соли 2016 дар доираи “Инструменти ҳамкориҳои амнияти атомӣ” лоиҳаҳои зиёде дар Эрон амалӣ шуданд, ки дар байни онҳо метавон ба:

- таҳияи маркази амнияти ҳастаӣ;
- ҳамкорӣ дар гузаронидани стресс-тестҳо ва таҳлили устувории неругоҳҳои атомӣ, аз ҷумла неругоҳи Бушер;
- тақмили донишу малакаҳои мутахассисони ҳастаӣ;
- таҳияи низомии мукаммали танзимӣ ва мутобиқшавӣ бо меъёрҳои байналмилалӣ, ки пас аз фалокати Фукусима² бунёд карда шудаанд, ишора кард.

¹ INSTEX як механизми молиявӣ аст, ки соли 2019 тавассути се кишвари аъзои Иттиҳоди Аврупо -Олмон, Фаронса ва Британияи Кабир таъсис ёфт. Ҳадафи асосии INSTEX ин аст, ки ба тичорати конунӣ бо Эрон, махсусан, дар замони таҳримҳои амрикоӣ, кӯмак расонад ва бо роҳи ин аз таҳримҳои молиявии ИМА ва дигар кишварҳо ҷилавгирӣ кунад. INSTEX ба ширкатҳо ва ширкатҳои аврупоӣ имконият медиҳад, ки тавассути ин механизм маҳсулот ва хидматҳои бо Эрон табодулашавӣ кунанд, бидуни ворид кардани пули нақд ва ҳалли масъалаҳои мураккаби молиявӣ, ки таҳримҳо ба вучуд меоранд.

² Фукусима номи як нерӯгоҳи атомӣ дар Ҷопон аст, ки соли 2011 баъди заминларзаи саҳт ва тсунами шадид, дар он руҳ дод. Ин офат яке аз бузургтарин садамаҳои атомӣ дар таърихи ҷаҳон ба ҳисоб меравад ва ба ифлосшавии муҳити зист бо радиатсионӣ оварда расонд. Оқибатҳои ин садама то имрӯз барои саломатӣ ва муҳити зист дар минтақа то ҳол таъсиргузор ҳастанд.

Ин лоиҳаҳо ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон бештар аз як созишномаи сиёсӣ аст ва ба амалӣ намудани стандартҳои ҷаҳонии бехатарӣ ва илмӣ атомӣ равона шудааст. Бо амалӣ шудани БАРҚОМ ва лағви таҳримҳои иқтисодӣ аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо, муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии ду ҷониб аз нав барқарор шуданд. Пеш аз таҳримҳо, Иттиҳоди Аврупо яке аз шарикони асосии иқтисодии Эрон буд ва пас аз имзои созишнома тиҷорати дуҷониба қариб ду маротиба афзоиш ёфт. Ҳамзамон, Иттиҳоди Аврупо барои мусоидат ба воридшавии Эрон ба соҳмонҳои ҷаҳонии тиҷоратӣ, аз ҷумла “Созмони Умумиҷаҳонии Тиҷорат (СУТ)”, кӯмак мерасонад. Дар ин роҳ, ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика, туризм, кишоварзӣ ва саноат васеътар шудааст. Илова бар ин, шарикӣ дар масъалаҳои энергӣ, баҳусус вобаста ба нафту газ ва рушди энергӣ барқароршаванда, барои ҳарду ҷониб манфиатҳои стратегӣ зиёд дорад. Эрон метавонад ба стратегияи гуногунсолории манбаъҳои энергӣ Иттиҳоди Аврупо саҳмгузор бошад, дар ҳоле ки Иттиҳоди Аврупо метавонад таҷриба ва технологияҳои муҳити зистро пешниҳод кунад. Барқарорсозии робитаҳои танҳо дар сатҳи сиёсат ва иқтисод маҳдуд намешавад, балки Иттиҳоди Аврупо ва Эрон барои тақвияти ҳамкориҳои фарҳангӣ ва таҳсилоти олии мутақобила низ ҷораҳои муассир меандешанд.

Бо вуҷуди пешравиҳои назаррас, ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар соҳаи ҳастай бо чанд ҷолиш ва мушкилот рӯбарӯ мебошанд. Пеш аз ҳама, хуруҷи ИМА аз Барномаи ҷамъи иқдоми муштарак (БАРҚОМ-ЈСРОА) ва таҳrimi дубора ба Эрон боиси таъхир ва мушкилоти иқтисодӣ ва сиёсии ҷиддӣ гардид. Дар баробари ин, боварӣ ба риояи тамоми шартҳои созишнома байни ҷонибҳо зарур буд. Аз нуқтаи назари техникӣ, иҷрои пурраи лоиҳаҳои амнияти атомӣ ва тақмили системаи танзимгарӣ тақозои маблағгузориҳои устувор ва ҳамкориҳои сатҳи баланд байни мутахассисонро дорад. Дар заминаи сиёсат ва байнимиллатӣ, муҳити геополитикии минтақа ва алоқаҳои Эрон бо кишварҳои дигар, аз ҷумла ИМА ва Арабистони Саудӣ, таъсири мустақим мерасонанд. Аммо Иттиҳоди Аврупо бо стратегияи “4 С” (Comprehensive, Cooperative, Critical, Constructive) тавонистааст як равиши мураккаб ва мутавозин барои идомаи муносибатҳо бо Эронро ташкил диҳад, ки дар он ҳам қорбурд ва ҳам интиқоди сохторӣ ва сохторгаро ҷой доранд. [7,173]

Ҳарчанд мушкилот ва ҷолишҳои зиёд ҳастанд, дипломатияи Иттиҳоди Аврупо ва тамоюли тавсеаи ҳамкориҳо бо Эрон нишон медиҳанд, ки роҳҳои ҳалли муосир ва устувор барои масъалаҳои мураккаби байналмилалӣ вуҷуд доранд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар самти неруи атомӣ на танҳо барои ду ҷониб, балки барои амният ва суботи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ низ аҳамияти бузург дорад. Барномаи Ҳамгироии Ҳастаии Муқарраркарда (ЈСРОА), ки соли 2015 дар Вена миёни Эрон ва гурӯҳи 1+5, бо миёнҷигии Иттиҳоди Аврупо имзо шуд, намунаи муҳим ва муваффақи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои энергетикӣ ҳастай мебошад. Ин созишнома як қатор шартҳо ва маҳдудиятҳоеро пешбинӣ мекунад, ки бо мақсади пешгирии рушди силоҳи ҳастай дар Эрон ва дар айни замон нигоҳ доштани ҳукуки ин кишвар барои истифодаи энергӣ ҳастай таҳия шудааст [5].

Марҳилаи баъд аз имзои Барномаи ҷамъи иқдоми муштарак (БАРҚОМ-ЈСРОА) ро метавон «марҳилаи умед ва пешрафт» номид. Иттиҳоди Аврупо, тавассути Хадамоти Аврупоии Амалҳои Хориҷӣ (ЕСВС) ва Комиссияи муштарак, масъули назорат ва ҳамоҳангсозии иҷрои шартҳои созишнома гардид. Дар ин давра, санксияҳои марбут ба соҳаҳои ҳастай аз ҷониби ИА бекор карда шуданд ва дар натиҷа муносибатҳои иқтисодӣ ва энергетикӣ бо Эрон босуръат рушд карданд. Ин ҳамкориҳои мутақобила ва судманд дар Форуми “Эрон–Иттиҳоди Аврупо оид ба энергетикаи устувор”, ки дар соли 2017 баргузор шуд, мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, нишон дод, ки ИА ва Эрон ба ҳамкориҳои дарозмуддат ва муфид бовар доранд. Дар

давоми як сол, ҳаҷми савдо байни тарафҳо 79% афзуд ва содироти Эрон ба Аврупо 450% боло рафт. [10]

Таҳлили равандҳои ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар робита ба барномаи ҳастай нишон медиҳад, ки ИА дар давоми зиёда аз 15 сол ҳамчун як нерӯи кафолатдиҳандаи дипломатияи чандҷониба ва сиёсати таҳаммулгаро баромад кард. Дар ҳар марҳила аз ибтидои “Eu-3” то амаликунонии Барномаи ҷамъи иқдоми муштарак (БАРҚОМ-ЈСРОА) ИА кӯшиш кардааст бо роҳи муколама, қонунмандӣ, эътимодсозӣ ва ҳамкориҳои иқтисодӣ як роҳи алтернативӣ пешниҳод кунад. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Эрон дар роҳи расидан ба тафохҳум оид ба истифодаи осоиштаи неруи атомӣ намунаи барҷастаи дипломатияи муваффақ ва бисёрҷониба мебошанд. Ин раванд на танҳо созишномаи сиёсӣ ва назоратӣ, балки ҳамкориҳои техникаӣ амиқ, таҷрибаомӯзӣ, бозсозии иқтисодӣ ва тақвияти иртиботҳои фарҳангиро дар бар мегирад.

Хулоса раванди музокироти ҳастай бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ба вижа дар чаҳорҷӯби Созишномаи БАРҚОМ (ЈСРОА), нақши сиёсӣ дипломатии Иттиҳоди Аврупо ҳамчун як миёнарав ва бозигари мустақил дар сатҳи байналмилалӣ тақвият бахшид. Иттиҳоди Аврупо дар ин раванд на танҳо талош кард, то тавозуни сиёсиро миёни Эрон ва Ғарб нигоҳ дорад, балки бо таъкиди бар аҳамияти суботи минтақаӣ ва зарурати ҳамкориҳои бидуни истиклол аз сиёсатҳои якҷонибаи ИМА, мавқеи худро дар сиёсати ҷаҳонӣ нишон диҳад. Таҳримҳо ва фишорҳои байналмилалӣ, алалхусус аз ҷониби Иёлотҳои Муттаҳида, робитаҳои байни Эрон ва Аврупо ба шиддат заиф карданд, вале бо тавофуқи ҳастаии соли 2015, як гардиши нав ба миён омад. Ин тавофуқ барои Иттиҳоди Аврупо фурсати арзишманде фароҳам овард, то сиёсати хориҷии худро бо нигоҳи амниятӣ ва иқтисодӣ дар самти Ховари Миёна густариш диҳад. Аврупо дарк кард, ки қанор гузоштани Эрон аз муодилаҳои амниятии минтақа ғайриимкон аст ва ҳамкорӣ бо он метавонад ба таъмини суботи дарозмуддат кумак намояд. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки тавофуқи ҳастай на танҳо роҳи дипломатияи созандаро миёни Эрон ва Аврупо боз кард, балки тавонист заминаҳои равобити мутақобилан судмандро дар арсаҳои сиёсӣ, амниятӣ ва иқтисодӣ мустаҳкам намояд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Alcaro R. Learning from a troubled experience-Transatlantic lessons from the nuclear standoff with Iran // The International Spectator: Italian Journal of International Affairs. -2011. – Vol. 46, Issue 4.
2. Cirincione J. Nuclear Nightmares: Securing the World Before It Is Too Late. – New York: Columbia University Press, 2019. – С. 115–136.
3. European External Action Service (EEAS). EU and Iran nuclear deal: the Joint Comprehensive Plan of Action. URL: <https://eeas.europa.eu> (санаи мурочиат: 06.10.2025).
4. Eur-Lex. Council Decision 2016/881/CFSP concerning restrictive measures against Iran // Official Journal of the European Union, 2016.
5. International Atomic Energy Agency (IAEA). Joint Comprehensive Plan of Action*. – Vienna: IAEA, 2015.
6. Matthias, Jade. Power Politics and Nuclear Weapons: A Geopolitical Analysis of Iran’s Nuclear Program // *Rwanda: Post-Genocide Restoration and Peacebuilding.* – 2024. – № 2(3). – 3 саҳ.
7. Муҳаммадризо П., Ҷаъфар Қ. Паёмадҳои тавофуқи ҳастай бар равобити Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Иттиҳоди Аврупо // Фаслномаи таҳқиқоти равобити байналмилалӣ. – 2016. – № 35. – С. 165–188.

8. Sean P. Smeland. Countering Iranian nukes: A European strategy // The Nonproliferation Review (Taylor & Francis Group). – 2004. – Vol. 11, Iss. 1. – P. 40–72.
9. Тормӣ К., Мурадӣ И. Баррасии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Эрон нисбат ба Иттиҳоди Аврупо дар се даҳаи охир // *Ҷаслномаи таҳқиқоти равобити байналмилалӣ. -2015. -№ 28. – С. 133–166.
10. Tehran Times. Post-JCPOA trade with EU up 79%. URL: https://www.tehrantimes.com/news/413009 (санаи муроҷиат: 09.10.2025).
11. Tasnim News. Iran, EU Ink First Ever Nuclear Safety Cooperation Project. URL: https://www.tasnimnews.com/en/news/2017/04/18/1383183 (<https://www.tasnimnews.com/en/news/2017/04/18/1383183>) (санаи муроҷиат: 03.10.2025).

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЗИЦИЯ И РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ЯДЕРНЫХ ПЕРЕГОВОРАХ С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ИРАН

МАДИМАРОВА ГУЛҲАЁ МАДИМАРОВНА,

старший научный сотрудник отдела Ближнего и Среднего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Email: gulhayomadimar@gmail.com. Тел.: +992 935 081 989

Данная статья посвящена анализу политической позиции и роли Европейского Союза в процессе ядерных переговоров с Исламской Республикой Иран. Автор опирается на международные документы, позиции ключевых стран ЕС и СВПД (JCPOA), рассматривая политические и дипломатические процессы, связанные с переговорами. Особое внимание уделяется изменениям в отношениях между Ираном и ЕС в периоды санкций, после ядерной сделки, а также роли Европы как посредника и инструмента баланса между странами-участниками соглашения. В статье отмечается, как ЕС, несмотря на свою зависимость от США, пытался проводить самостоятельную внешнюю политику в отношении Ирана и играл активную роль в открытии новых дипломатических путей. В аналитической части также подчеркивается интеграция общих интересов безопасности, экономики и геополитики обеих сторон в регионе Ближнего Востока и соседних странах. В итоге статья демонстрирует, что несмотря на трудности и внешнее давление, Европейский Союз сумел сыграть ключевую роль в формировании новых отношений с Ираном и снижении региональной напряженности.

Ключевые слова: *политическая позиция, Европейский Союз, ядерные переговоры, Исламская Республика Иран, СВПД, санкции, посредник, внешняя политика, региональная безопасность, экономические и геополитические интересы, напряжённость.*

POLITICAL POSITION AND ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN NUCLEAR NEGOTIATIONS WITH THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

MADIMAROVA GULHAYO MADIMAROVNA,

Senior Researcher at the Department of the Middle and Near East, Institute for the Study of Asian and European Countries, NAST. Email: gulhayomadimar@gmail.com
Phone: +992 935 081 989

This article analyzes the political position and role of the European Union in the nuclear negotiation process with the Islamic Republic of Iran. The author relies on international documents,

the stances of key EU countries, and the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) to examine the political and diplomatic processes related to the negotiations. Special attention is given to the changes in relations between Iran and the EU during sanction periods, after the nuclear agreement, and to Europe's role as a mediator and balancing tool among the member countries of the agreement. The article highlights how the EU, despite security dependencies on the United States, sought to pursue an independent foreign policy toward Iran and played an active role in opening new diplomatic channels. The analysis also points to the integration of shared security, economic, and geopolitical interests of both sides in the Middle East region and neighboring countries. In conclusion, the article shows that despite challenges and external pressures, the European Union managed to play a key role in shaping new relations with Iran and reducing regional tensions.

Keywords: Political position, European Union, nuclear negotiations, Islamic Republic of Iran, JCPOA, sanctions, mediator, foreign policy, regional security, economic and geopolitical interests, tensions.

*Муқарриз: Шамолов А.А., д.и.ф, профессор, сарҳодими
илмӣи шусарҳодими илмӣи шӯъбаи Шарқи Миёна ва
Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ*

УДК: 321.7.071

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ВА ТУШАККУЛИ НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ ДЕМОКРАТИЯ
МУРОДЗОДА МАСТОНА,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Сайид Носир 33, Тел:
(+992) 928645170. E-mail: murodzodamastona@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлили моҳияти парламентаризм ҳамчун унсури калидии низоми намояндагии сиёсӣ бахшида шудааст ва нақши он дар шароити муосири рушди демократӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар заминаи таҳаввулоти сиёсӣ ва иҷтимоии ҷаҳони муосир, парламентаризм ҳамчун воситаи муҳим барои ифодаи иродаи мардум, таъмини намояндагии табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар қабули қарорҳо ва таҳкими ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон арзёбӣ мешавад. Муаллиф тавассути баррасии равишҳои функционалӣ ва сохтори парламентаризм, ҷанбаҳои институтсионалии ҳамкориҳои шохаҳои ҳокимиятро таҳлил намуда, хусусиятҳои табиқи парламентаризмро дар низомҳои гуногуни сиёсӣ ва шаклҳои мухталифи идоракунии давлатӣ (парламентарӣ, президентӣ ва нимпрезидентӣ) таҳқиқ мекунад. Мақола инчунин ба тарҳҳои гуногуни парламентаризм дахл намуда, нақши онҳо дар ташаккули муҳити устувори сиёсӣ ва рушди институтҳои демократиро нишон медиҳад. Дар охир, муаллиф хулоса менамояд, ки парламентаризм ҳамчун падидаи сиёсӣ бояд дар заминаи арзишҳои демократӣ, масъулият ва шаффофияти мақомоти давлатӣ таҳким ёбад.

Калидвожаҳо: парламент, парламентаризм, демократия, демократияи намояндагӣ, низоми намояндагӣ, ҳокимияти қонунгузор, тафриқаи шохаҳои ҳокимият, функцияи намояндагӣ, институтҳои сиёсӣ, тарҳҳои парламентаризм.

Демократия ҷолибтарин падидаест, ки шаклгирии ғайрияти ҳокимияти давлатиро дар заминаи талаботу манфиатҳои аксарияти кулли одамон замина мегузорад. Он омилҳои ташаккули, тақмил ва таҳкими рушди низоми намояндагии ҳокимияти давлатӣ мегардад. Моддаи 6-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи бевоситаи ҳокимияти халқиро, ки асоси онро рушди парламент ташкил медиҳад, интихобот таъриф додааст [15, м. 6].

Дар замони муосири рушди демократӣ парламентаризм механизми асосии ташкили ҳокимият буда, на танҳо институтсионаликунонии ҳокимияти халқӣ, балки ғайрияти системаи сиёсиро дар маҷмӯъ таъмин менамояд. Рушди низоми намояндагӣ дар шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-сиёсӣ тақозо менамояд, ки тарҳҳои анъанавии парламентаризм бо дарназардошти тағйиротҳо ва муносибатҳои сохториву принсипалии нави бавучудода аз нав дида баромада шавад. Парлумон ҳамчун шакли ифодаи иродаи сиёсии мардум пояи равандҳои демократӣ, таъмини мувозинати мақомоти иҷроия ва омма, унсури фароҳам оварандаи заминаи муколама ва ба ҳам овардани манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ хизмат мекунад. Тамоюлҳои муосири рушди парламентаризм бо афзоиши шаффофият, ҳисоботдихӣ ва иштироки шахрвандон дар раванди сиёсӣ алоқаманданд, ки дар яққоягӣ ба таҳкими қонуниятҳои низоми сиёсӣ ва устувории институтҳои демократӣ мусоидат мекунанд. Дар заминаи дигаргуниҳои институтсионаливу принсипалӣ омӯзиши механизмҳои ташаккул ва ғайрияти низоми намояндагӣ, мусоидат намудан ба мутобикшавии институтҳои парламентӣ ба шароити талаботи ҷомеа ба як масъалаи мубрам табдил ёфтааст. Омӯзиши парламентаризм дар шароити рушди муосири демократӣ дорои ҷанбаи муҳимми назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки ба дарки равандҳои таҷдиди институтҳои сиёсӣ ва таъмини ҳамкориҳои самарабахши мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеа нигаронида шудааст.

Низоми намояндагии сиёсӣ ҳамчун унсури муҳимми ҳокимияти демократӣ, ҷузъи асосии идоракунии давлатӣ ба ҳисоб рафта, манфиатҳои шаҳрвандонро дар сатҳи сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ифода мекунад. Намояндагони халқӣ бо ҳифзи манфиат ва талаботи мардум ба тарҳрезии ҳадафҳои сиёсии дохилӣ ва хориҷӣ роҳбарӣ намуда, нақши ҳалкунандаро дар таъйини самти сиёсати кишварҳо дар оянда доранд. Дар ин маънӣ, низоми намояндагӣ аслан бо парламентаризм алоқаманд буда, асоси ҳокимияти намояндагӣ ва мақоми олии қонунгузорӣ дар давлатро ташкил медиҳад. Парлумон бо салоҳияти қонунгузории худ қарорҳое қабул мекунад, ки ҳадафҳои миллиро таҷассум менамоянд ва ин қарорҳо асосан бо ирода ва намояндагии шаҳрвандон қабул мешаванд. Дар аксар кишварҳо, парлумон нақши марказӣ дар муайян кардани равандҳои рушди ояндаи давлат ва посух ба таҳдидҳои мавҷударо бр асоси манфиатҳои миллий иҷро мекунад. Мақоми намояндагӣ ва қонунгузории парлумон ҳамчун шакли институтсионалӣ муқарраргардида махсуб шуда, мақомоти қонунгузорӣ аз номи мардум қарорҳои муҳим қабул менамоянд, ки барои давлат, ҳукумат ва ҷомеа аҳаммияти калон доранд. Дар ҳамин замина, парлумон муносибатҳои худро бо дигар шохаҳои ҳокимият танзим карда, ҳамкории байни шохаҳои қонунгузор ва иҷроияро ба вучуд меорад, ки ин омил самаранокии низоми умумии ҳокимияти сиёсӣ ва идоракуниро нишон медиҳад.

Парламент тавсифи мақомоти олии намояндагист. Он вазифаи намояндагии халқӣ, намояндагии манфиатҳои умумимиллӣ ба ҳисоб меравад. Бо ҳамин асос, намояндагии манфиатҳои сиёсӣ аз ҷониби шаҳрвандон дар сохторҳои идоракунии давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми сиёсии давлатҳои демократӣ ба ҳисоб меравад [2, с. 43].

Дар шарҳи аъанавӣ парламентаризм ҳамчун шакли ташкили намояндагии сиёсии ҳокимияти давлатӣ шинохта мешавад, ки дар он ҷудои бевоситаи шохаи қонунгузор ва иҷроия ба назар мерасад, вале дар ин низом мақоми парлумон мавқеи марказиву бартарӣ дорад. Ин низом дар марҳалаи аввал ба таври институтсионалӣ дар доираи афкори сиёсии англисӣ ташаккул ёфта, тадричан тақмил ёфт. Андешаҳои донишмандони маъруфи англис, аз қабили Т. Гоббс ва Ч. Локк, заминаи назариявии баррасии нақш ва ҷойгоҳи парламентаризмро дар сохтори намояндагии сиёсии ҳокимияти давлат ба вучуд оварданд. Парламентаризм ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ таърихи чандинсола дошта, бо гузашти вақт самтҳо ва равандҳои рушди хоси худро муайян намудааст.

Раванди тӯлоии ташаккул ва рушди парламентаризм ҳамчун системаи мукаммали намояндагии манфиатҳои шаҳрвандон таваҷҷуҳи густурдаи муҳаққиқонро, ҳам дар сатҳи ташаккули донишҳои сиёсии давлат ва ҳам дар кишварҳои хориҷӣ ба худ ҷалб намудааст. Дар байни муҳаққиқон ва донишмандон, метавон, осори илмӣ Ф. Гарсиа-Рока [24], Х. Дюринг [23], Ч. Линз [25] ва дигаронро махсусан таъкид кард, ки дар онҳо парламентаризм ҳамчун унсури ҷудонашавандаи режими демократии идораи давлатӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтааст. Ин донишмандон зарурати ҷалби шаҳрвандони дорои мавқеи фаъоли сиёсӣ ва иҷтимоиро ба ҳайси вакилони парлумон муҳим арзёбӣ намуда, нақши онҳо дар намояндагии манфиатҳои воқеии ҷомеа ва таъсиргузори ба равандҳои қонунгузорӣ ва сиёсати давлатиро таъкид менамоянд. Намояндагии манфиатҳои умумӣ тавассути парлумон ба сифати нишондиҳандаи муҳимми рушди парламентаризм арзёбӣ шуда, самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ ва муваффақияти сиёсии ҳар як кишварро муайян мекунад. Аксаран, олимони ва донишмандон дар таҳқиқоти худ робитаи зичи миёни сатҳи самаранокии парламентаризм ва хусусиятҳои режими сиёсиро мушаххас намудаанд, зеро маҳз аз самаранокии механизмҳои қабули қарорҳои миллий вобастагии қобилияти сиёсии давлат ташаккул меёбад.

Дар миёни муҳаққиқони рус, ки ба таҳқиқи масъалаи парламентаризм бахшида шудаанд, метавон як қатор муаллифони барҷастаро ном бурд, ки саҳми арзанда дар ин самт гузоштаанд.

Аз ҷумла, осори илмӣ муҳаққиқон А.А. Амиантов [3], А.В. Безруков [5], К.С. Иналкаева [10], А.А. Керимов [11; 12; 13], И.А. Кравес [16], И.Д. Семёнченко [20] ва дигарон арзандаи таваҷҷуҳ мебошад. Дар таҳқиқоти онҳо моҳияти назариявӣ амалии парламентаризм бо шеваи илмӣ шарҳ дода шуда, хусусиятҳои зӯҳур ва амали он дар низомҳои сиёсӣ ва қонунгузории давлатҳои мухталифи ҷаҳон мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифтаанд. Аксарияти ин муҳаққиқон парламентаризмро ҳамчун унсури калидии низоми тақсими воқеии ҳокимият дар дохили давлат арзёбӣ мекунанд, ки дар он мақомоти намоёндагӣ, яъне парлумон, мақоми бартаридошта доранд.

Дар ин росто, бар иловаи нақши муассисаҳои расмӣ давлатӣ, муҳаққиқон муҳимияти иродаи халқро, ки тавассути иштироки ғайбӣ дар интихобот ва дастгирии ҳизбҳои сиёсӣ зоҳир мешавад, таъкид менамоянд. Он ҳизбҳое, ки аксари овозҳоро дар интихобот соҳиб мешаванд, ба унвони нерӯи асосии сиёсии ҳоким амал мекунанд ва масъули амалӣ сохтани ирода ва манфиатҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа мебошанд. Бо чунин роҳ, механизми намоёндагии сиёсӣ на танҳо дар шакли институтсионалӣ, балки дар сатҳи иҷтимоӣ низ тасвир меёбад.

Як зумра донишмандони барҷастаи кишварҳои пасошӯравӣ низ дар таҳқиқи масоили марбут ба парламентаризм саҳми назаррас гузоштаанд. Аз ҷумла, метавон аз осори илмӣ муҳаққиқон чун А.Т. Алтибоева [2], В.Б. Қонибеков [6], А.Т. Толеубеков [21] ва дигарон ёдовар шуд, ки ғайбӣ илмӣ онҳо ба омӯзиши паҳлуҳои институтсионалии парламентаризм равона шудааст. Дар таҳқиқоти онҳо масъалаи ҳамкорӣ муассир байни шохаҳои қонунгузор ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо назардошти нақши шахсиятҳои калидӣ, ба монанди, сарвари давлат, раиси ҳукумат ва вакилони парлумон таҳлил гардидааст. Махсусан, масоили марбут ба суботи сиёсӣ, равандҳои асосии рушди дохилии кишвар, инчунин мушкилоти мавҷуда ва роҳҳои ҳалли онҳо дар заминаи ҳамкорӣ мутақобилаи сохторҳои давлатӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол ва дорои низоми демократӣ, як зумра донишмандони ватанӣ таваҷҷуҳи хоса ба таҳқиқи омӯзиши масоили марбут ба парламентаризм ва ташаккули ҳокимияти намоёндагӣ зоҳир намудаанд. Дар заминаи таҳқиқи ин падидаи муҳим ва тақдирдорандаи низоми сиёсии кишвар, як қатор пажӯҳишҳои илмӣ арзишманд анҷом дода шудаанд, ки саҳми муассир дар густариши андешаҳои назариявӣ амалии парламентаризм дошта, аз ҷиҳати илмӣ дорои аҳамияти махсус мебошанд. Дар ин самт, таҳлил ва пажӯҳишҳои муҳаққиқон, аз ҷумла Г.Н. Зокиров [7; 8], А. Муҳаммад, М. Хидирзода [17], З. Ализода [1], М. Чоршанбозода [22] ва дигар олимони соҳа, мақоми арзанда доранд. Осори илмӣ онҳо равшангар ва тавсифкунандаи хусусиятҳои ташаккули низоми намоёндагии сиёсӣ дар фазои сиёсии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, дар онҳо паҳлуҳои гуногуни парламентаризм, аз ҷиҳати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд. Ин таҳқиқот на танҳо ба инъикоси раванди таҳаввули парламентаризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд, балки ҳамчун заминаи муҳими назариявӣ барои тақмили минбаъдаи низоми сиёсии миллӣ хидмат менамоянд.

Парламентаризм ҳамчун ҷузъи таркибии низоми намоёндагии сиёсии давлат аз ду дидгоҳи асосӣ дар ҷомеаи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад: яке аз рӯи вазифа ва нақшҳое, ки парлумон дар сохтори ҳокимият иҷро менамояд (равиши функсионалӣ) ва дигаре аз нигоҳи асосҳои ташкилӣ ва сохтории он (равиши сохторӣ). Дар равии аввал, ки ба самти вазифавии парламентаризм марбут аст, диққат ба нақши парлумон дар таҳкими демократияи намоёндагӣ, таъмини суботи низоми сиёсӣ ва коркарди муассири механизми ҷудои ҳокимиятҳо равона

шудааст. Дар ин замина, механизми назорат ва мувозинати байни шохаҳои ҳокимият ҳамчун ҷузъи муҳимми функсияҳои парлумон арзёбӣ мегардад.

Равиши дуюм, ки бештар ба таҳлили сохтори дохилии мақомоти қонунбарор ва муносибати он бо дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ равона шудааст, ба омӯзиши таъсиргузори аъзои парлумон ва мақоми онҳо дар муаррифии манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ асос меёбад. Дар доираи ин таҳлил, инчунин ҷанбаҳои марбут ба бисёрхизбӣ будани низоми сиёсӣ, кафолати ҳалли ҳуқуқии муноқишаҳо ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Дар ҳамин замина, баъзе аз муҳаққиқони хориҷӣ бар ин ақидаанд, ки парламентаризм ҳамчун як унсур устувори низоми намоёндагии сиёсии давлат амал карда, дар таъмини мувозинати идораи давлат нақши калидӣ мебозад. Онҳо таъкид менамоянд, ки ҳар қадар таъсири парлумон ба сиёсатгузорӣ ва қабули қарорҳои давлатӣ қавитар бошад, ҳамон андоза манфиатҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа дар сиёсат бештар инъикос меёбанд ва парлумон метавонад бо сатҳи баланди мустақилият санадҳои меъёрии ҳуқуқиро таҳия ва тасдиқ намояд.

Ин хусусиятҳо ба парламентаризм имкон медиҳанд, ки бидуни даҳлати ноҷои дигар шохаҳои ҳокимият, низоми самараноки идоракунии давлатиро ҳифз намояд ва дар баробари ин, иродаи халқро дар сатҳи давлатӣ муаррифӣ кунад. Аз ин лиҳоз, парламентаризм ҳамчун институти муайяну устувори сиёсӣ шинохта мешавад. Аксарияти муҳаққиқони хориҷӣ ба аҳамияти ҷойгоҳи парлумон дар низоми давлатдорӣ демократӣ ишора карда, изҳор мекунанд, ки дар низомҳои парламентарӣ бартарияти шохаи қонунгузорӣ нисбат ба иҷроия аён буда, ин зухуроти равшани таҳкими демократияи намоёндагӣ ва бевосита мебошад. Парлумон ҳамчун як ниҳоди сиёсии пуриктидор, дар танзими муносибатҳои сиёсӣ, рушди устувори низоми идоракунии ва ифодаи иродаи халқ саҳми муассир дорад. Ҳамзамон, он тавассути намоёндагии аъзои ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар ҳайати фраксияҳои парлумонӣ фаъолият мекунанд, асоси ҳуқуқии ҳукуматро ташаккул медиҳад ва суботи сиёсиро таъмин месозад.

Муҳаққиқон дар баррасии моҳият ва асосҳои ҳуқуқии парламентаризм дидгоҳҳои гуногунро пешниҳод менамоянд. Аз рӯйи равиши функционалӣ, парламентаризм ҳамчун шакли амалигардонии ҳокимияти халқӣ арзёбӣ мегардад, ки дар заминаи анъанаҳо ва арзишҳои пазируфташудаи иҷтимоӣ таҳким меёбад. Дар ин раванд, аъзои парлумон бо намоёндагӣ аз гурӯҳҳои иҷтимоии мухталиф ва ҷимояи манфиатҳои онҳо, аз ҷониби ҷомеа ҳамчун кафолатдиҳандагони суботи низоми ҳокимияти давлатӣ пазируфта мешаванд. Бархе аз муҳаққиқон бар онанд, ки парламентаризм барои иҷрои нақши муассири худ дар низоми идоракунии давлатӣ фаро хонда шудааст [4, с. 13-14; 14, с. 349-350]. Тақсимои ҳокимият, ки дар он волоияти қонун ҷойгоҳи меҳварӣ дорад, таҳкурсии ин назариётро ташкил медиҳад. Меъёрҳои конституционӣ, ки механизми ҷудои ҳокимиятҳоро танзим мекунанд, нақши калидӣ мебозанд, зеро маҳз онҳо заминаи сохтори сиёсии давлатро ташаккул медиҳанд. Устувории ин сохтор аз татбиқи пайгириҳои меъёрҳои конституционӣ вобастагӣ дошта, принципҳои, ки парламентаризм дар асоси онҳо рушд мекунад, низ маҳз дар ҳамин ҷараён ташаккул меёбанд.

Дар ҷаҳорҷӯби ин равиш, як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла А. А. Керимов, истилоҳи «парламентаризм»-ро ба сифати маҷмӯи мушаххаси шаклҳои меъёрӣ, институтҳои иҷтимоӣ ва таҷрибаи амалӣ арзёбӣ менамоянд, ки тавассути низоми қонунгузорӣ заминаи ба инобат гирифтани манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоии гуногунро фароҳам месозанд [12, с. 5-9]. Ба андешаи олим, ҳуди парлумон ҷун ниҳоди намоёндагии сатҳи миллий ташреҳ шуда, аз назари функционалӣ барои татбиқи ҳокимияти қонунгузорӣ амал мекунад.

Равиши сохтори низ муҳаккикон, аз ҷумла ҳуқуқшиносон ва сиёсатшиносон, ҷонибдорӣ менамоянд, ки тибқи он парламентаризм ҳамчун низоми идоракунии давлатӣ маънидод мешавад, ва дар он ваколатҳои воқеӣ ва марказии қабули қарорҳо ба аъзои парлумон супурда мешаванд. Маҳз вакилони мардумӣ, бо ҳамкориҳои наздик бо дигар шохаҳои ҳокимият, нақши бартарӣ дошта, маркази асосии қабули қарорҳои муҳимми сиёсӣ иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Парлумон метавонад ҳам ба сифати ниҳоди ибтидоии сиёсии давлат амал намояд ва ҳам мавқеи тобеи шохаи иҷроияро дошта бошад. Дар ҳолати дувум, парлумон то ҳадди зиёд аз ҳокимияти иҷроия вобаста буда, танҳо як қисми нисбатан камаҳамияти вазифаҳои давлатӣ ба зиммаи он вогузор мегардад.

Хусусиятҳои ҳамкорӣ миёни парлумон ва ҳукумат бештар вобаста ба дараҷаи ташаккули низоми бисёрхизбӣ, мавҷудияти плюрализми сиёсӣ, шаклҳои муоширати сиёсӣ, инчунин сатҳи рушди фарҳанги сиёсии ҷомеа муайян карда мешаванд. Ҳар яке аз ин омилҳо нақши муҳим дар муайянсозии сатҳи фаъолияти парлумонӣ ва таъсиргузориҳои он ба низоми умумии идоракунии давлатӣ доранд.

Ҳамзамон, таъкид бояд кард, ки баррасии моҳият ва хусусиятҳои парламентаризм то ба имрӯз баҳсбарангез боқӣ монда, яке аз самтҳои муҳимми таваҷҷуҳи назариявӣ ва амалӣ дар илми сиёсӣ ба шумор меравад. Мавқеъгирии гуногун дар муносибат ба парламентаризм ба он оварда мерасонад, ки дар илми муосир якҷанд хосиятҳои калидии он мавриди таваҷҷуҳ қарор гиранд. Аз ҷумла, парламентаризм ҳамчун шакли махсуси институти сиёсӣ шинохта мешавад, ки заминаи он дар ҳамкориҳои муассири шохаҳои ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия қарор дорад. Инчунин, он ҳамчун унсури низоми умумии ҳокимияти давлатӣ арзёбӣ мегардад, ки дар он нақши парлумон дар иҷрои вазифаҳои назоратӣ нисбат ба ҳокимияти иҷроия бартарӣ пайдо мекунад. Боз як нуқтаи муҳим он аст, ки парламентаризм шакли махсуси сохтори ҳокимиятро ташкил медиҳад, ки дар он миёни шохаҳои қонунгузор ва иҷроия тақсмоти равшану мушаххаси салоҳиятҳо амалӣ гардидааст [18, с. 54-56].

Аксарияти муҳаккикон парламентаризмро ҳамчун як ниҳоди муташаккили намояндагии сиёсии дорои ваколатҳои муассири идоракунии давлатӣ арзёбӣ менамоянд. Дар дохили низоми идоракунии давлатӣ, парламентаризм якҷанд вазифаҳои муҳимми иҷтимоӣ сиёсиро ба сомон мерасонад. Нахуст, вазифаи намояндагӣ, ки дар асоси интихоботи умумии шаҳрвандон амалӣ мегардад ва вакилони мардумиро водор менамояд, ки манфиатҳои интихобкунандагонро дар шакли санадҳои қонунгузорӣ ифода ва татбиқ намоянд. Сипас, вазифаи қонунгузорӣ, ки фаъолияти мунтазами парлумонро дар самти таҳия ва қабули қонунҳои зарурӣ барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, рушди институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва танзими ҳуқуқи фаъолияти давлат фаро мегирад. Ҳамзамон, парлумон ҳамчун пайвандгари миёни мардум ва сохторҳои давлатӣ, вазифаи муҳимми таъмини суботи иҷтимоиро низ иҷро мекунад. Дар шароите ки муколама ва робитаи мустақим миёни ҷомеа ва ҳокимият метавонад заиф гардад, парлумон нақши миёнаравиро бозида, ба таври муассир посухи саривақтӣ ба мушкилот медиҳад ва бо ин васила зиддиятҳои иҷтимоиро коҳиш медиҳад. Ҳамин тариқ, парламентаризм ҳамчун омили ба эътидол овардани вазъият, паст намудани нооромӣ ва коҳиши шиддати иҷтимоӣ дар ҷомеа хидмат мекунад.

Вазифаи дигаре, ки парламент иҷро менамояд, ин таъмини устувории низоми сиёсии давлат мебошад. Ин тавассути дарки возеҳи ваколатҳо ва масъулияти ниҳоди қонунгузор нисбат ба қарорҳои қабулшуда амалӣ мешавад. Фаъолияти шаффоф, тасмимҳои фаҳмову дастрас ва иштироки доимии шаҳрвандон дар раванди қабули қарорҳо, заминаи субот ва эътимоди ҷомеаро ба мақомот устувор менамоянд. Вақте ки шаҳрвандон моҳияти қарорҳоро

мефаҳманд ва ба онҳо эҳтиром қоилад, ба таври худкор муттаҳид мешаванд ва амалҳои онҳо низ ҳамоҳанг мегардад [19, с. 357-358.].

Аз нигоҳи институтсионалӣ, парламентаризм ҳамчун унсур таркибӣ ва пойдортари низоми намоёндагии сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ин низоми танҳо дар сурати татбиқи ҳамзамони ҷаҳор омил амалӣ мегардад:

- аввалан, парламентаризм бояд ҳамчун институти воқеӣ дар низоми идораи давлатӣ амал кунад ва маҳз он метавонад маъноӣ ягонаи ҳокимияти қонунгузорию дар кишвар таҷассум намояд;
- дувум, ин равиш бояд дар густариши мақсадҳои функционалии парлумон, аз ҷумла ҳамкориҳои байни ҳукумат ва вакилони фраксияҳо таҷассум ёбад, ки ин, асосан, ҳосияти ҷумҳуриҳои парламентаристӣ мебошад;
- сеюм, парламентаризм бояд ҳамчун пояи концептуалӣ ва идеологии ҷомеа баррасӣ шавад, яъне зарурати илмӣ асоснокшудаи ҷомеа барои ифода ва ҳимояи манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ дар сохтори ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии кишвар;
- ҷаҳорум, парламентаризм ҳамчун омилҳои ҳосил бартаридоштаи ташаккули қонуният дар низоми афкори ҷамъиятӣ амал мекунад, дар ин маврид қонуният ҳамчун шакли дастгирии ҷамъиятӣ барои амалҳои парлумон хидмат мекунад.

Навъ ва ё худ тарҳи оқилонаи (ратсионалӣ) - и парламентаризм бо ҳокимияти иҷроия алоқаманд аст ва махсусан барои давлатҳои дорои ҷумҳурии нипрезидентӣ хос мебошад. Берун аз ин, тарҳ вазирӣ бештар барои ҷумҳуриҳои парламентӣ хос аст, зеро дар он низоми таҳассусӣ ва тақсими салоҳиятҳо бо бартарии ҳокимияти қонунгузор нисбат ба ҳокимияти иҷроия (аз ҷумла, вазифаҳои назорати парлумон аз болои ҳукумат) ба мушоҳида мерасад. Ҳамчунин, тарҳи тақсимшудаи парламентаризм системаи мушаххаси тақсими қудратҳоро ифода мекунад ва бештар барои давлатҳои дорои ҷумҳурии президентӣ хос аст. Дар ҷунин тарҳ парлумон метавонад ваколатҳои сарвари давлатро маҳдуд созад ва дар баробари он, президент ҳуқуқи веторо истифода намояд.

Аз рӯи хусусиятҳои режими сиёсӣ, навъҳои парламентаризмро метавон ба мураккаб, функционалӣ ва сохта ҷудо намуд. Мисоли модели функционалӣ дар аксари кишварҳои Аврупо ва ИМА мавҷуд аст. Асоси он тақия ба сохтори давлатӣ ва парлумон ҳамчун механизми муассири таъсиргузори ба қарорҳои муҳим мебошад. Дар ин сурат, форми муқоламаи воқеӣ байни ҷонибҳои манфиатдор ба амал меояд ва фарқияти афкор низ барномаҳои сиёсиро барои давлат, ҷомеа ва шахсон ҷолибтар мегардонад. Кишварҳое, ки аз бӯҳронҳои сиёсӣ таҳти фишор қарор мегиранд, аксаран тарҳи мураккаби парламентаризмро интихоб мекунанд, ки ба таъсири беруна бештар осебпазир аст.

Дар шароити монархияҳои дуалистӣ (масалан, дар кишварҳои Шарқи Наздик) тарҳ ва ё навъи сохтани парламентаризм ба назар мерасад. Дар ин тарҳ асоси қудрат дин аст. Мансабдорони давлатӣ ва оилаҳои ҳоким, ки бо ниёгони рӯҳонии динӣ пайвастанд, нақши асосиро иҷро мекунанд. Қонунгузори дар ҷунин системаи сохта ҳам хусусияти дунявӣ дорад ва ҳам равиши маънавиро дар он рӯҳонӣ бо мансабдорони давлатӣ ба таври баробар муқоиса мешаванд ва бе ризоияти қудрати рӯҳонӣ ягон санади ҳуқуқӣ қабул намешавад.

Хулоса. Парламентаризм, ҳамчун ҷузъи таркибии низоми намоёндагии сиёсӣ, дар заминаи таҳкими рухҳои демократӣ ва таҳаввули ҷомеаи шахрвандӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Дар шароити муносири рушди демократия, махсусан, демократияи бевосита, ки дар он талабот ба шаффофияти идоракунии, ҳисоботдиҳӣ ва ҳифзи манфиатҳои табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ афзоиш меёбад, парламентаризм ҳамчун механизми муҳимми ифода ва амалисозии иродаи халқ ғаёлона шакл мегирад ва амал мекунад. Ин низоми институтсионалии сохтори

режими сиёсии демократияи намояндагӣ на танҳо боиси ҷалби фаъоли шаҳрвандон ба раванди қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ мегардад, балки заминаи устувори ҳамгироии байни шохаҳои қонунгузор ва иҷроияи ҳокимияти давлатиро фароҳам месозад.

Дар ин замина, парламентаризм ҳамчун заминаи институти муҳимми ташаккули низоми намояндагӣ шинохта мешавад, ки тавассути он шаҳрвандон имкони иштирок дар ҳокимият, идораи қарорҳои давлатӣ, қабули қарорҳо ва қонунҳоро ба таври ғайримустақим, яъне тавассути вакилони интихобшуда ба даст меоранд. Нақши парлумон, ки мустақиман бар манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ таъяс мекунад, дар муҳити сиёсати муосир на танҳо бо иҷрои вазифаҳои қонунгузорӣ маҳдуд намешавад, балки дорои мақоми миёнаравии фаъол миёни ҷомеа ва ҳокимияти давлатӣ мебошад. Тавассути ин ҳамгироии мутақобила, шароити муҳайё барои таъмини субот ва пешбурди ислоҳоти сиёсӣ ба вуҷуд оварда мешавад.

Натиҷаҳои самараноки фаъолияти парламентаризм ба дараҷае вобастаанд, ки чи гуна низоми ҳамоҳангсозии шохаҳои қонунгузари ҳокимият ба роҳ монда шудааст. Мавҷудияти робитаҳои муназами мутақобилан тақвиятбахш байни парламент ва ҳукумат қаророти эътимоди ҷомеа ба давлат ва институтҳои сиёсии он мегардад. Маҳз ҳамин эътимод барои таҳкими асосҳои демократӣ ва тавсеаи фазаи сиёсӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар низоҷат, парламентаризм дар раванди ташаккули демократияи муосир ҳамчун институтси ҳокимияти давлатӣ бо асосҳои муассирӣ ҳимоя ва амалӣ намудани манфиатҳои ҷомеа баромад мекунад. Парламентаризм дар шароити муосири рушди демократия ҳамчун меҳвари низоми намояндагии сиёсӣ хидмат мекунад ва бо таҳкими робитаҳои миёни ҷомеа ва давлат ба сифати заминаи пешбурди ислоҳоти демократӣ шинохта мешавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ализода, З. Эволюция института парламента в современном Таджикистане // дис. ... д. ю. н.- Душанбе, 2013. - 206 с.
2. Алтыбаева А. Т. Становление и развитие парламентаризма в Кыргызской Республике // Диалог: политика, право, экономика. 2018. № 1. С. 5-9.
3. Амиантов А. А. Российский парламентаризм: политико-правовой аспект. - М., 2018. - 345 с.
4. Бакушев В. В. Проблемы легитимации национальных и наднациональных политических решений в парламентах // Государственное и муниципальное управление: ученые записки. 2014. № 4. - С. 13-16.
5. Безруков А. В. Парламентское право и парламентские процедуры в России. - М., 2018. - 452 с.
6. Джанибекова В. Б. Политическая система и внешняя политика Кыргызстана // Вестник Ошского государственного университета. 2018. № 1. - С. 34-38.
7. Зокиров Г.Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. – Душанбе, 2011. – 352 с.
8. Зокиров Г.Н. Ҳокимияти сиёсӣ: тавоноӣ, тақсимот ва самаранокии он. Монография. – Душанбе, 2013. – 174 с.
9. Зуев О.Е. Парламентаризм как элемент системы политического представительства // Гуманитарные и политико-правовые исследования. 2023. № 4 (23). - С. 43. (- С. 43-57)
10. Иналкаева К. С. Концептуальные начала становления парламентаризма как политико-правового явления // Economics. Law. State. 2018. № 1. - С. 61-67.

11. Керимов А. А. Концепция парламентаризма в зарубежной политической науке // Известия Уральского федерального университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. 2012. № 3. - С. 278-283.
12. Керимов А. А. Парламентаризм и легитимность политической власти: обоснование взаимосвязи // Вестник Московского государственного областного университета. 2015. № 2. - С. 5-9.
13. Керимов А. А. Современный парламентаризм: опыт типологизации // Известия Уральского государственного университета. Серия 3: Общественные науки. 2011. № 4. - С. 145-153.
14. Кетов А. Р. Методологические подходы к определению политического экстремизма в условиях парламентаризма // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2011. № 131. - С. 349-356.
15. Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон. Моддаи 6. – Душанбе, 2016. – 135 с.
16. Кравец И. А. Конституционная репрезентация: проблемы идентификации и совершенствования публичного политического представительства // Вестник Томского государственного университета. 2018. № 433. - С. 186-198.
17. Махмадов, А.Н., Хидирова, М.У. Межтаджикский конфликт и его особенности. - Куляб, 1997. - С. 24-27.
18. Плешакова Д. И. Развитие парламентаризма в политической повестке – 2018 // Pro пупс. Современные политические процессы. 2018. № 1. - С. 54-56.
19. Плешакова Д. И. Становление парламентаризма в XXI веке: проблемы и перспективы развития // Социально-гуманитарные знания. 2018. № 8. - С. 357-363.
20. Семенченко И. Д. Зарождение парламентарной власти // Аллея науки. 2018. № 1. - С. 418-421.
21. Толеубеков А. Т. К вопросу о понятии парламентаризма // Конституционное и муниципальное право. 2018. № 4. - С. 44-48.
22. Чоршанбезда М. Парламентская власть и её роль в политической системе независимого Таджикистана // Диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 5.5.2. Политические институты, процессы, технологии (политические науки). - Душанбе, 2024. - 170 с.
23. Döring H. Parliament and government composition database. - Frankfurt, 2012. - 344 p.
24. García Roca F. J. Control parlamentario y convergencia entre presidencialismo y parlamentarismo // Teoría y realidad constitucional. 2016. № 38. - P. 61-99.
25. Linz J. J. Ministros y regímenes en España: del Sexenio revolucionario, a la Monarquía parlamentaria. Obras Escogidas. Partidos Y Elites Políticas En España. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales. - Madrid. 2018. - 244 p.

**«ПАРЛАМЕНТАРИЗМ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В
СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ»**

МУРОДЗОДА МАСТОНА,

саискатель кафедры политологии и связей с общественностью Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе,
ул. Сайида Носира, 33. Тел.: (+992) 928645170. Email: murodzodamastona@gmail.com

Статья посвящена анализу сущности парламентаризма как ключевого элемента системы политического представительства и его роли в современных условиях демократического развития. В контексте политических и социальных изменений в

современном мире парламентаризм рассматривается как важный способ выражения воли народа, обеспечения представительства различных социальных слоев в процессе принятия решений, а также укрепления прав и свобод граждан. Рассматривая функциональный и структурный подходы к парламентаризму, автор анализирует институциональные аспекты взаимодействия ветвей власти и исследует особенности реализации парламентаризма в различных политических системах и формах государственного управления (парламентской, президентской и полупрезидентской). В статье также рассматриваются различные модели парламентаризма, показана их роль в создании стабильной политической среды и развитии демократических институтов. В заключение автор приходит к выводу о необходимости укрепления парламентаризма как политического феномена на основе демократических ценностей, подотчетности и прозрачности деятельности государственных органов.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, демократия, представительная демократия, представительная система, законодательная власть, разделение ветвей власти, функция представительства, политические институты, проекты парламентаризма.

PARLIAMENTARISM AND THE FORMATION OF A REPRESENTATIVE SYSTEM IN MODERN CONDITIONS OF DEMOCRATIC DEVELOPMENT

MURODZODA MASTONA,

is a doctoral student at the Department of Political Science and Public Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 33 Sayyid Nosir Street, Dushanbe, 734003. Tel.: (+992) 928645170. Email: murodzodamastona@gmail.com

This article analyzes the essence of parliamentarism as a key element of the system of political representation and its role in the contemporary context of democratic development. In the context of political and social change in the modern world, parliamentarism is viewed as an important means of expressing the will of the people, ensuring the representation of various social strata in decision-making, and strengthening the rights and freedoms of citizens. Considering the functional and structural approaches to parliamentarism, the author analyzes the institutional aspects of the interaction between the branches of government and examines the specifics of the implementation of parliamentarism in various political systems and forms of public administration (parliamentary, presidential, and semi-presidential). The article also examines various models of parliamentarism, demonstrating their role in creating a stable political environment and developing democratic institutions. In conclusion, the author concludes that it is necessary to strengthen parliamentarism as a political phenomenon based on democratic values, accountability, and transparency in the activities of government bodies.

Keywords: parliament, parliamentarism, democracy, representative democracy, representative system, legislative power, separation of powers, representational function, political institutions, parliamentary projects.

Муқарриз: Музаффарзода Ф., н.и.с., мудири кафедраи сиёсатишносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК 327(575.3:510)

**РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИЮ АМНИЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО
ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**

НАСРИДИНЗОДА МЕЪРОЦИДДИН НАСРИДИН,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои

байналмилалӣи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Саид Носир, 33. Тел: (+992)938-

14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

Таҳқиқоти мазкур ҳамкориҳои сиёсӣ ва амниятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чинро дар замони муосир баррасӣ мекунад. Он таърихи ҳамкорӣ, самтҳои асосии сиёсӣ ва амниятӣ, лоиҳаҳои зерсохторӣ, масъалаҳои вобастагӣ ва оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ таҳлил мекунад. Муаллиф нишон медиҳад, ки муносибатҳои ду кишвар на танҳо дар сатҳи баланди сиёсӣ, балки тавассути амалиёти муштарак, табодули иттилоот, таҳкими амниятӣ сарҳадӣ ва иштироки фаъол дар СХШ низ инкишоф ёфтаанд. Дар баробари ин, хавфи вобастагии молиявӣ, ҳассосияти соҳибхитӣ ва эҳтимолияти номутавозунии манфиатҳо маълум гардид. Таҳқиқот тавсияҳоро оид ба сиёсати миллӣ пешниҳод мекунад, ки ба шаффофияти шартномаҳо, таҳкими иқтисодии институционалӣ, диверсификатсияи шарикон ва густариши ҳамкориҳо нигаронида шудааст. Дар пажӯҳиши омадааст, ки ҳамкориҳои сиёсӣ ва амниятӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дорои зарфиятҳои бузург буда, дар сурати дуруст идора кардани онҳо, метавонад ба рушди устувори ҳарду кишвар ва суботи минтақа мусоидат кунад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, ҳамкориҳои сиёсӣ, ҳамкориҳои амниятӣ, СХШ, инфрасохтор, марзбонон, ифротгароӣ, вобастагии молиявӣ, суботи минтақавӣ.

Муносибатҳои сиёсӣ ва амниятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҷаҳони муосир раванDEST, ки ҳам имкониятҳои назаррас ва ҳам хатарҳои эҳтимолиро дар бар мегирад. Аз солҳои 1990 инҷониб ин раванд ташаккул ёфта, муносибатҳои байни давлатҳо тадриҷан ба шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои дучониба ва минтақавӣ табдил ёфтанд. Пекин Тоҷикистонро шарикӣ муҳимми стратегӣ дар Осиёи Марказӣ медонад, дар ҳоле ки Душанбе барои дастгирии зерсохтор ва суботи минтақавӣ ба Пекин муроҷиат мекунад. Ҳангоми таҳлили ин раванд бояд се омилҳои асосиро ба назар гирифт: сатҳи сиёсӣ дипломатӣ, воқеаҳои амниятӣ ва лоиҳаҳои иқтисодӣ, ки пайваста ҳамдигарро пурра мекунад. Дар сатҳи сиёсӣ равобӣ бар асоси музокироти сатҳи баланд байни раҳбарон, созишномаҳои дучониба ва ширкати муштарак дар созмони минтақавӣ, аз қабилӣ СХШ, ки унсурҳои муайянкунандаи ҳамкориҳои амниятӣ шудаанд, асос ёфтааст.

Дар мавриди ҳамкориҳои амниятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин, бояд гуфт, ки он дар таҳкими амният ва суботи минтақа нақши муҳим дорад. Саъю кӯшиши муштарак ба мубориза бо терроризм, экстремизм ва ҷиноятҳои фаромарзӣ, инчунин баланд бардоштани иқтисодии мудофиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст. Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таҷдиди зерсохтори ҳарбӣ, омӯзиши кадрҳо ва мучахҳаз кардани нерӯҳои амниятӣ бо таҷҳизоти замонавӣ кумаки ҷиддӣ додааст, ки ба таҳкими равобити амниятии дучониба мусоидат мекунад. [7]

Ҳамкориҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин бо баргузори таъминҳои муштаракӣ низомӣ хос аст, ки аз сатҳи баланди ҳамкориҳо дар арсаи амният

шаҳодат медиҳад. Баргузори чунин машқҳо миёни ду кишвар падидаи нав нест: онҳо дар солҳои 2006, 2015, 2016 ва 2019 бомуваффақият ташкил шуда буданд. Ҳадафи ин чорабиниҳо амалӣ намудани амалҳои муштарак дар мубориза бо терроризм, таҳкими омодагии ҷангӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳамоҳангии нерӯҳои мусаллаҳи ду кишвар мебошад. [2] Аз ҷумла, дар ҷануби Тоҷикистон рӯзҳои 22-23 сентябри соли 2006 бори аввал машқҳои муштаракӣ низомии воҳидҳои вазоратҳои мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин таҳти унвони «Ҳамкорӣ 2006» баргузор гардид. [14] Дар ин машқҳо сценарияҳои мубориза бо гурӯҳҳои террористии байналмилалӣ, инчунин воқуниш ба як қатор ҳолатҳои бӯҳронӣ санҷида шуданд. Чорабинӣ дар вилояти Хатлон дар ҷаҳорҷӯби барномаи ҳамкории кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) дар баҳши амният баргузор шуд. Дар ин тамринҳо воҳидҳои мухталифи низомӣ ва техникаи низомии ду кишвар ширкат доштанд, ки ба сатҳи баланди ҳамкорӣҳои нерӯҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин таъкид шудааст. Ин машқҳо як қадами муҳим дар таҳкими ҳамкорӣ дар таъмини суботи минтақа ва мубориза бо ҷолишҳо ва таҳдидҳои нав буданд.

12 июли соли 2013 ҳайати Раёсати Вилояти Мухтори Шинҷон-Уйғури Вазорати амнияти ҷамъиятии Ҷумҳурии Мардумии Чин бо роҳбарии муовини сардори Раёсати Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дилмурод Абдурашид ташриф овард. Зимни сафар директори Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Рустам Назаров таҳлили вазъи кунунии маводи мухаддир дар Тоҷикистон, Афғонистон ва Осиёи Марказиро муаррифӣ намуда, инчунин дар бораи чораҳои андешидашуда дар самти мубориза бо қочоқи маводи мухаддир сухан ронд. Р. Назаров аҳамияти Созишномаи моҳи сентябри соли 2006 байни Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати амнияти ҷамъиятии Ҷумҳурии Мардумии Чин «Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо» ба имзо расидаро таъкид намуд, ки ба ҳамкорӣҳои дучониба дар соҳаи мубориза бо таҳдиди маводи мухаддир такони нав бахшид. Илова бар ин, ҳайат аз Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон дидаи карда, дар он масъалаҳои ҳамкорӣҳои фаромарзӣ, мубориза бо терроризму ифротгароӣ, табодули иттилоот ва оморасозии кадрҳо баррасӣ шуданд. Ҳарду сафар аҳамияти стратегӣ ҳамкорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар таъмини амнияти минтақаро таъкид карданд. [11]

Маъруфтани ташаббуси муштаракӣ кормандони ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин «Шаҳри беҳатар» аст: Huawei моҳи октябри соли 2013 барои сабти қонуншикани роҳ дар Душанбе 855 камераи видеоӣ насб кардааст. Барои ин 22 миллион доллар харҷ шудааст, ки 20,9 миллион доллари он қарзи дарозмуддат аз Чин ва 1,1 миллион доллар саҳми ҷониби Тоҷикистон аст. [8]

Соли 2019 эълон шуда буд, ки дар Душанбе камераҳои шинохти чехра, ки бо зехни сунъӣ мучаҳҳаз шудаанд, оғоз мешаванд. Қарор буд дар тамоми шаҳрҳои бузурги Тоҷикистон системаҳои нави назорати видеоӣ насб шаванд. Дар пойтахт чунин дурбинҳо бояд дар фурудгоҳи Душанбе, дар вокзал, дар марказҳои бузурги савдо, бозору боғҳо ва дигар ҷойҳои серодам пайдо шаванд. Маркази «Шаҳри беҳатар» тавзеҳ дод, ки камераҳо бо истифода аз технологияҳои ширкати ҷинии Huawei насб карда мешаванд. Нармафзори камера бо зехни сунъӣ мучаҳҳаз шудааст, ки қодир аст миқдори зиёди маълумотро дар ҷанд сония коркард ва таҳлил кунад. Система тасвирҳои рақамиро скан мекунад, маҷмӯи беназири хусусиятҳои чехраро тавлид мекунад ва онҳоро бо дигар маълумот муқоиса мекунад. «Агар камера муайян кунад, ки шаҳрванд аз рӯи намуди зоҳирӣ ба шахси ҷустуҷӯшаванда 25 фоиз шабоҳат дорад, маълумот фавран ба маркази «Шаҳри беҳатар» фиристода мешавад». [8]

Соли 2015 нерӯҳои амалиёти махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар дараи Ромит, воқеъ дар наздикии Душанбе, тамриноти муштараки зиддитеррористӣ анҷом доданд. Дар тамрингоҳи "Марғоби" ВКД нерӯҳои вижаи нерӯҳои дохилӣ ва ниҳодҳои умуми дохилии Тоҷикистон якҷо бо намояндагони Вазорати амнияти ҷамъиятии Чин дар шароити душвори кӯҳистонӣ аз байн бурдани гурӯҳҳои шартӣ тамрин карданд. Ҳадафи ин машқҳо на танҳо баланд бардоштани сатҳи омодагии нерӯҳои махсус, балки таҳкими ҳамкориҳои Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати амнияти ҷамъиятии Ҷумҳурии Мардумии Чин дар мубориза бо терроризми байналмилалӣ буд. Дар паёми Вазорати қорҳои дохилии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки баргузориҳои чунин чорабиниҳо ба беҳбудии табодули таҷриба ва ҳамоҳангсозии амалҳои байни шӯъбаҳои ду кишвар дар мубориза бо таҳдидҳои муосир мусоидат мекунад. [22]

Аз 20 то 24 октябри соли 2016 дар минтақаи Ишкошими Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (минбаъд ВМКБ) -и Тоҷикистон, ки бо Афғонистон ҳаммарз аст, тамринҳои густурдаи зиддитеррористии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин баргузор шуд. Маъмурияти ВМКБ таъкид кардааст, ки ин машқҳои ба нақша гирифташуда аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, моҳи июни соли 2016 тасдиқ шуда буд. Ҳадафи аслии ин тамринот таҳкими амнияти марзҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пасманзари таҳаввулоти минтақаӣ ва ваҳимтар шудани вазъ дар шимоли Афғонистон, бахусус дар вилояти Бадахшон будааст, ки дар он ҷо гурӯҳҳои террористии байнулмилалӣ ҷойгир аст. Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавзеҳ дод, ки дар ин тамринот ҳудуди 10 ҳазор низомии тоҷик ва як ротаи Артиши озодихоҳи Чин ширкат кардаанд. [9] Зимни машқҳо ҷонибҳо алайҳи таҳдиди вуруди террористон аз тариқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин амалиёти муштарақ анҷом доданд. Дар тамрин истифода аз ҳавопаймоҳо, мошинҳои зиреҳпӯш, артиллерия ва аслиҳаи тирандозӣ сурат гирифт. Ин машқҳо сатҳи баланди ҳамкорӣ ва ҳамоҳангии нерӯҳои мусаллаҳи ду кишварро дар мубориза бо таҳдидҳои фаромиллӣ тасдиқ карданд.

Инчунин бояд гуфт, ки 5 майи соли 2016 дар пойтахти Тоҷикистон бо иштироки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтитоҳи бинои «Кохи афсарон», ки аз ҷониби Чин сохта шудааст, баргузор гардид. Зимни шиносӣ бо бинои нав ба Эмомалӣ Раҳмон иттилоъ дода шуд, ки қорҳои сохтмонӣ дар ин иншоот соли 2012 оғоз гардидаанд. Бинои мазкур дар ҷаҳорҷӯби ҳамкориҳои мутақобилан судманди ҷонибҳо аз ҷониби як ширкати сохтмони ин кишвар ба маблағи 19 миллион доллар кумаки бебозгашти Ҷумҳурии Мардумии Чин сохта шудааст. [13]

Бино аз панҷ ошёна иборат буда, дар таҳхонаи он толори калони варзишӣ, ҳавзи шиноварӣ, ҳаммом, утоқҳои массаж ва ғайра мавҷуд аст. Дар ошёнаи якуми бино ошхонаи калони замонавӣ, утоқҳои қорӣ мучаҳҳаз, марказҳои гуногуни хизматрасонӣ, як қошонаи хусн, мағоза, маркази саломатӣ, ки барои муолиҷа ва ёрии аввалин бо тамоми шароит муҳайёст. Инчунин дар ошёнаҳои дуюму сеюми бино барои истироҳату фароғати афсарон ва меҳмонон ошхона ва меҳмонхонаи ҷинӣ бо 20 хонаи хоб барои 40 нафар, толори маҷлисӣ барои баргузориҳои вохӯриҳои гуногун, китобхонаи электронӣ ва толорҳои хурди хониш мавҷуд аст. Дар ошёнаҳои чорум ва панҷуми Кохи Афсарон толори маҷлисӣ барои 200 ҷойи нишаст, инчунин толори баргузориҳои нишастҳои матбуотӣ мавҷуд аст. Дар маҷмӯъ, бино дар баробари дигар марказҳои хизматрасонӣ ва фароғатӣ дорои 68 хонаи истиқоматӣ бо тамоми шароити зарурӣ мебошад. Дар Кохи Афсарон 70 нафар мутахассисони соҳибхтисос, ки забонҳои хориҷиро медонанд, бо ҷойи қори доимӣ таъмин карда шудаанд.

Ба навиштаи расонаҳо, дар аввалҳои соли 2016 Ҷумҳурии Мардумии Чин дар марзи Тоҷикистон бо Афғонистон посгоҳи марзӣ бунёд карда, аз тасмими бунёди 11 посгоҳи ҳаҷмҳои гуногун ва маркази омӯзишии марзбонони тоҷик хабар додааст. 1 октябри соли 2016 дар Душанбе миёни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардуми Чин дар бораи бунёди иншоот дар марзи Тоҷикистону Афғонистон созишнома ба имзо расид. Тибқи созишномаҳо ҷониби чинӣ маблағҳои грантӣ ҷудо карда, аз он дар марзи Тоҷикистону Афғонистон се комендатура, панҷ пойгоҳи сарҳадӣ, панҷ посгоҳи сарҳадӣ ва як маркази таълимӣ бунёд хоҳад кард». [16]

Соли 2016 посгоҳи марзии “Гулхан” дар марзи Тоҷикистону Афғонистон дар мавзеи Шӯробод сохта шуд. Ба навиштаи расонаҳо, сохтмон дар тирамоҳи ҳамон сол оғоз шуда, дар остонаи таҷлили Наврӯз ба анҷом расид. [20] Ин иншоот бо дарназардошти печидатар шудани вазъ дар манотиқи наздимарзӣ, ба хусус аз таҳдидҳои гурӯҳҳои террористӣ дар Афғонистон, як ҷузъи муҳими таҳкими амнияти марзӣ шудааст. Посгоҳи нави сарҳадӣ барои назорат ва ҳифзи сарҳад тадбирҳои иловагӣ пешбинӣ намуда, инчунин шароити хизмати сарҳадро беҳтар мекунад. Ин иқдом бартарии масоили амнияти миллӣ барои раҳбарияти Тоҷикистон ва майли онҳо барои таҳкими назорат бар манотиқи аз ҷиҳати стратегӣ муҳимро нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки Чин ва Тоҷикистонро ҳадафи ягонаи ҷилавгирӣ аз зуҳури гурӯҳҳои террористӣ дар минтақа муттаҳид мекунад. Моҳи августи соли 2016 Чин, Афғонистон, Покистон ва Тоҷикистон Механизми ҷаҳорҷонибаи ҳамкорӣ ва ҳамоҳангӣ дар мубориза бо терроризмро таъсис доданд. Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таъсиси посгоҳҳои низомӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ кардааст, ки марзи ҷанубиаш бо Афғонистонро ҳифз мекунад. [10]

Соли 2019 Пекин ва Душанбе ҳамкориҳои худро дар мубориза бо терроризм дар ҷараёни тамринҳои низомӣ бо номи “Ҳамкорӣ-2019” амиқтар карданд. Машқҳое, ки ба гуфтаи сомонӣ хабарии низомии Чин, ҳудуди 1200 нафар низомӣ ду кишвар ширкат доштанд, 16 августи соли 2019 ба поён расид. Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар дод, ки тамринҳо дар вилоятҳои Хоруғ, Ишкошим ва Шугнон ҷараён доранд. Гуфта мешавад, ки ба онҳо танкҳо ва мошинҳои зиреҳпӯш ҷалб шудаанд. [24]

Соли 2018 ширкати чинии China Ordnance Industry Group Corporation Limited барои мусоидат ба таъмини амнияти марз дар Тоҷикистон мошинҳои зиреҳпӯши посбонӣ ҷудо кард. [12]

Тибқи иттилои расонаҳои хабарӣ, ҳукумати Чин дар соли 2021 барои бунёди пойгоҳ барои воҳиди махсуси вокуниши фаврӣ (СОБР)-и Раёсати мубориза бо ҷиноятҳои муташаккили Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон 55 миллион юан (беш аз 8,5 миллион доллар) ҷудо мекунад. Лоиҳа бунёди 12 бино, аз ҷумла як бинои маъмурӣ, хобгоҳ, ошхона, утоқи амниятӣ, ду обанбор ва ду манораи назоратро дар назар дорад. Масоҳати умумии маҷмаа 3550 метри мураббаъ хоҳад буд. [13] Ҷониби чинӣ уҳдадор мешавад, ки лоиҳакашӣ, таҳқиқот, таъмин намудани масолеҳ ва таҷҳизот, инчунин коркунони муҳандисию техникаро фиристонад. Илова бар ин, ҷониби чинӣ биноҳоро бо мебел, таҷҳизоти компютерӣ ва дигар таҷҳизоти зарурӣ таъмин хоҳад кард. Арзиши умумии лоиҳа аз ҳисоби грант пӯшонида мешавад. Масъалаҳои мушаххаси марбут ба татбиқи лоиҳа минбаъд аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори ду кишвар мувофиқа карда мешаванд. Ин тарҳ боз як мисоли амиқтар шудани ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар заминаи амният аст.

Дар марҳалаи кунунии равобитаи тоҷикистонию чинӣ ҳамкориҳои кишварҳо бо ниҳодҳои мудофиявӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва махсус густариш меёбанд. Хадамоти махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин кори муштаракро тавассути Сохтори минтақавии

зиддитеррористии СХШ дар Тошканд Ҳамоҳанг карда, муваққатан ҳамкорӣ мекунад. Онҳо ба муайян кардани каналҳои маблағгузори терроризм ва таъмини амнияти иншооти хориҷӣ машғуланд. Дар доираи муборизаи муштарак бо таҳдиди маводи мухаддир Агентии назорати маводи нашъаовари Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати амнияти ҷамъиятии Ҷумҳурии Мардумии Чин табодули иттилоот ва гузаронидани чорабиниҳои муштараки оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мекунад.

Вазорати амнияти ҷамъиятии Чин низ равобита худро бо Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон густариш медиҳад. Барои тамос бо ҳамкорони тоҷик намоёнҳои расмӣ Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар сафорати Чин дар Душанбе қарор дорад. Раёсат шарикони тоҷикро бо таҷҳизоти милитсия, техника, либоси махсуси тобиства ва зимистона роӣгон таъмин мекунад ва дар машқҳои таълимии воҳидҳои кӯҳӣ ва махсус ширкат мекунад.

29 октябри соли 2024 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе, мухтарам Рустами Эмомалӣ дар ноҳияи Пахтакор, ноҳияи Синои шаҳри Душанбе Муассисаи давлатии омода кардани кадрҳои баландхаттисоси низомӣ ифтитоҳ намуданд. Маркази таълимӣ, ки соли 2020 ба сохтмон шурӯъ кард, аз ҳафт бино иборат буда, метавонад 640 афсарро таълим диҳад. Дар ин ҷо барои таълим тамоми шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст: синфхонаҳо, китобхона, маҷлисоҳо ва толори варзишӣ барои навъҳои гуногуни варзиш. Инчунин барои 688 ҷойи қазарма ва барои 450 кас ошхона мавҷуд аст. Марказ барои 132 ҷой меҳмонхона ва барои мутахассисон бинои истиқоматӣ дорад. Дар маросими ифтитоҳи он Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон суханронӣ намуда, ба Ҷумҳурии Мардумии Чин барои дастгирӣ дар сохтмон изҳори сипос намуда, ҳамагонро бо ифтитоҳи муассисаи нави таълимӣ табрику таҳният гуфтанд. [26]

Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон ду муассисаи таълимии ҳарбӣ мавҷуд аст: Донишқадаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Литсейи ҳарбии Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи генерал-майор Тошмуҳаммадов (соли 1999 аз мактаби Суворов иваз карда шудааст, ки соли 1984 таъсис ёфтааст). Мӯҳлати таҳсил дар литсейи ҳарбӣ ду сол буда, баъди он хатмкунандагон таҳсилро дар Донишқадаи ҳарбӣ ё донишгоҳҳои ҳарбии кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин идома медиҳанд. Ин ба аҳамияти ҳамкориҳои ҷонибҳо дар заминаи таълим ва омодакунии кадрҳои низомӣ таъкид мекунад, ки ба амиқтар шудани равобита дучониба дар заминаи амният ва омодагии ҳарбӣ мусоидат мекунад. [1]

Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки моҳи августи соли 2023 миёни Маҷлиси намоёнҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ассамблеяи генералии Анҷумани умумиҷаҳонии намоёнҳои халқи Ҷумҳурии Мардумии Чин як гурӯҳи нави дӯстӣ ва ҳамкорӣ ташкил карда шуд. Ин ҷорабинӣ ба таҳкими равобита байнипарлумонии ду кишвар ишора мекунад ва ҳадафи густариши ҳамкориҳо дар бахшҳои мухталиф, аз ҷумла сиёсат, иқтисод ва фарҳанг аст. Таъсиси чунин гурӯҳ ба амиқтар шудани муколамаи дучониба, инчунин беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ оид ба масъалаҳои мавриди таваҷҷӯи тарафайн мусоидат мекунад. Ин иқдом нишонаи муҳими таҳкими равобита Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Мардумии Чин аст. Ташкили чунин гурӯҳ идомаи мантиқии сиёсати тавсеаи ҳамкориҳои мутақобила ва таҳкими парламентаризм дар заминаи шарикӣ стратегӣ ду кишвар мебошад.

Аз 20 то 23 августи соли 2023 Раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Рустами Эмомалӣ дар Чин сафари расмӣ анҷом дод. Ин сафар дар амиқтар шудани равобита байнипарлумонии ду кишвар нақши калидӣ бозида, дар густариши ҳамкориҳо дар бахшҳои мухталиф қадами муҳимме гардид. Натиҷаҳои ин сафарро таърихӣ арзёбӣ мекунад, зеро он ба таҳкими минбаъдаи муносибатҳои дучониба ва рушди шарикӣ

стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин мусоидат кардааст. Ба пур кардани мазмуни муносибатҳои дучониба ва амиқ гардондани дустии ҳамкориҳои стратегӣ диққати махсус дода мешавад, ки ин аҳамияти ҳамкориҳои доимии сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳоро тасдиқ мекунад.

Ба ҳамкорӣ дар соҳаи амниятӣ сарҳадӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мешавад. Ҷумҳурии Мардумии Чин ба таҳкими марзи Тоҷикистону Афғонистон тавассути таъмини таҷҳизоти фанӣ, системаҳои назоратӣ ва иртиботот кумак мекунад. Ҳадафи ин ҳамкорӣ ҷилавгирӣ аз вуруди гурӯҳҳои мусаллаҳ ва таҳкими назорат бар таҳдидҳои фаромарзӣ мебошад.

Яке аз ҷузъҳои муҳими таъмини моддию техникаӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин ба нерӯҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он таъминоти таҷҳизоти низомӣ, мошину таҷҳизоти низомӣ, кумак дар таҷдиди зерсохтори артиш ва бунёди марказҳои омӯзиширо дар бар мегирад. Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамчунин фанноварию интиқол медиҳад ва таҷҳизоте медиҳад, ки ба таҳкими иқтисодии муҳофизатии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Ҳамкорӣ дар ҷаҳорҷӯи ташаббусҳои бисёрҷонибаи СҲШ аҳамияти бузург дорад. Аз ҷумла, ҷонибҳо тавассути Сохтори минтақавӣ зиддитеррористии СҲШ дар таҳияи стратегияҳои амниятӣ минтақавӣ ва гузаронидани ҷорабиниҳои муштарак ҷиҳати мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм фаъолона ҳамкорӣ мекунанд.

Ҷумҳурии Мардумии Чин инчунин лоиҳаҳои зерсохторӣ дар баҳши муҳофизатиро дастгирӣ мекунад. Он сохтмони иншооти ҳарбӣ, зербинои марзӣ, роҳҳо ва марказҳои фармондеҳиро маблағгузорӣ мекунад, ки ба таҳкими камарбанди амниятӣ Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Илова бар ин, дар ҳамкорӣ як ҷанбаи башардӯстона вучуд дорад. Барои низомӣ тоҷик барномаҳои таълимӣ ва табодул ташкил карда мешавад. Ин ташаббусҳо ба таҳкими эътимод ва ба ҳам наздик шудани низомӣ ду кишвар мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои низомӣ сиёсӣ Душанбе ва Пекин гуногунҷанба буда, ба амният, субот ва рушди устувори минтақа нигаронида шудааст. Ҳамкорӣ, ки аз таҳкими зерсохтори марзӣ ва машқҳои муштарак оғоз шуда буд, тадриҷан густариши кумакҳои фанӣ дар таҷдиди нерӯҳои мусаллаҳи Тоҷикистон ва таъсиси таъсисоти нави муштаракро дар бар мегирад. Солҳои охир инчунин рушди ташаббусҳои соҳаи маориф ва фарҳангро мушоҳида карданд, ки ба амиқтар кардани ҳамдигарфаҳмӣ ва таҳкими эътимод байни кишварҳо мусоидат мекунанд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. 30 лет Вооружённым силам Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.tajmedun.tj/ru/novosti/universitet/30-let-vooruzhyennym-silam-respubliki-tadzhikistan/>
2. Алиева Р.Р. Таджикистан-Китай: вопросы границы разрешимы // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. 2020. №3-1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tadzhikistan-kitay-voprosy-granitsy-razreshimy>
3. Алиева Р.Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки, №2 (35), 2013. – С.106-117.
4. Алимов Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. Отв. ред. С.Г.Лузянин. М.: ИДВ РАН, 2011. - 111 с.
5. Алимов Р.К. Таджикистан-Китай на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? Отв. ред. С.Г.Лузянин. М.: ИДВ РАН, 2012. - 248 с.

6. Алимов Р.К. Таджикиско-китайские отношения: история, современность, перспективы // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2010. №15. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tadzhiksko-kitayskie-otnosheniya-istoriya-sovremennost-perspektivy>
7. Алимов Р.К. У истоков добрососедства. Пекин: Посольство Республики Таджикистан в КНР, 2013. - 67 с.
8. В Душанбе камеры начнут распознавать лица: в них внедрят искусственный интеллект. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20190617/v-dushanbe-kameri-nachnut-raspoznivat-litsa-v-nih-vnedryat-iskusstvennii-intellekt>
9. В Таджикистане стартовали таджикско-китайские антитеррористические учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://news.rambler.ru/asia/35033234/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
10. Воловик Н.П. Страны Центральной Азии укрепляют сотрудничество с Китаем // Экономическое развитие России. 2023. №5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strany-tsentralnoy-azii-ukreplyayut-sotrudnichestvo-s-kitaem>
11. Делегация Китая посетила АКН и МВД Таджикистана. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20130712/delegatsiya-kitaya-posetila-akn-i-mvd-tadzhikistana>
12. Кизилай Сейма. Таджикиско-китайское военное сотрудничество. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ankasam.org/anka-analizler/%D/?lang=ru> (дата обращения: 21.10.2024).
13. Китай даст Таджикистану 8,5 миллионов долларов для строительства базы СОБР. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/node/303859>
14. Китай и Таджикистан впервые проведут совместные учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://newizv.ru/news/2006-09-20/kitay-i-tadzhikistan-vpervye-provedut-sovmestnye-ucheniya-51604>
15. Китай подарил Минобороны Таджикистана Дом офицеров за 19 млн долларов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20160505/kitai-podaril-minoborony-tadzhikistana-dom-ofitserov-za-19-mln-dollarov>
16. Китай построит на таджикско-афганской границе 10 погранзастав. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20161114/kitai-postroit-na-tadzhiksko-afganskoi-granitse-14-obektov>
17. Комилова Х.Г. Китай во внешнеполитическом процессе Таджикистана в начале XXI в. Постсоветские исследования. №4(4), 2021. - С.265-273.
18. Майтдинова Г.М. Таджикиско-китайские отношения в условиях формирования полицентричного мира // Постсоветские исследования. №4(4), 2021. – С. 255-264.
19. Официальный сайт Министерство иностранных дел Республики Таджикистан // Отношения Таджикистана с Китаем. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mfa.tj/index.php/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-chin>
20. Погранпост "Гулхан" построен на китайские деньги. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rus.ozodi.org/a/27625536.html>
21. Посол Китая в Таджикистане рассказал НИАТ «Ховар», чем запомнится визит Председателя КНР Си Цзиньпина в Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://russian.cgtn.com/news/2024-07-17/1813575338269249537/index.html>
22. Правоохранительные органы Таджикистана и Китая укрепляют взаимодействие в борьбе с экстремизмом, очередным этапом сотрудничества стали совместные антитеррористические учения в горах Ромита. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/20150608/1015678403.html>
23. Румянцева А. К., Рахимов К. Х. Роль ШОС в противодействии терроризму в странах Центральной Азии // Постсоветские исследования. 2022;8(5). – С.835-846.

24. Таджикистан и Китай проводят совместные военные учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rus.azattyq.org/a/30108735.html>
25. Таджикистан не передавал территории Китаю, а определил границу – МИД. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ria.ru/20110127/326963340.html>
26. Эмомали Рахмон открыл учебный центр для подготовки военных в Душанбе. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/power/20241029/emomali-rahmon-otkril-uchebnii-tsentr-dlya-podgotovki-voennih-v-dushanbe>

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ ПОЛИТИЧЕСКИ И БЕЗОПАСНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

НАСРИДИНЗОДА МЕЪРОДЖИДДИН НАСРИДИН,

Кандидат исторических наук, доцент кафедрой дипломатии и международных отношений Академия государственного управления при Президенте Республике Таджикистан.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Саид Носир 33.

Телефон: (+992)938-14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

В настоящем исследовании рассматривается политическое и военно-безопасностное сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в современную эпоху. Анализируются история сотрудничества, основные политические и военно-безопасностные направления, инфраструктурные проекты, вопросы зависимости и социально-экономические последствия. Автор показывает, что отношения между двумя странами развивались не только на высоком политическом уровне, но и посредством совместных операций, обмена информацией, укрепления безопасности границ и активного участия в ШОС. При этом были выявлены риски финансовой зависимости, чувствительность суверенитета и возможность дисбаланса интересов. В исследовании представлены рекомендации по национальной политике, направленной на прозрачность соглашений, укрепление институционального потенциала, диверсификацию партнеров и расширение сотрудничества. В исследовании делается вывод о том, что политическое и военно-безопасностное сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой имеет большой потенциал и, при правильном управлении, может способствовать устойчивому развитию обеих стран и региональной стабильности.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, политическое сотрудничество, сотрудничество в сфере безопасности, ШОС, инфраструктура, пограничники, экстремизм, финансовая зависимость, региональная стабильность.

**DEVELOPMENT OF POLITICAL AND SECURITY COOPERATION BETWEEN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN MODERN
TIMES**

NASRIDINZODA ME'ROJIDDIN NASRIDIN,

Candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and International Relations, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Avenue 33. Phone: (+992)938-14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

This study examines the political and security cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China in modern times. It analyzes the history of cooperation, the main political and security directions, infrastructure projects, issues of dependence and socio-economic consequences. The author shows that the relations between the two countries have developed not only at the high political level, but also through joint operations, information exchange, strengthening border security and active participation in the SCO. At the same time, the risks of financial dependence, sovereignty sensitivity and the possibility of an imbalance of interests were revealed. The study provides recommendations for national policy aimed at transparency of agreements, strengthening institutional capacity, diversification of partners and expansion of cooperation. The study concludes that political and security cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China has great potential and, if properly managed, can contribute to the sustainable development of both countries and regional stability.

Keywords: Republic of Tajikistan, People's Republic of China, political cooperation, security cooperation, SCO, infrastructure, border guards, extremism, financial dependence, regional stability.

Муқарриз: Шарипов А., н.и.т., дотсент

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ПЕШБУРДИ АФЗАЛИЯТҲОИ СИЁСАТИ
ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САДИРОВ ФАХРИДДИН,

магистранти Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон, ихтисоси сиёсати беруна ва дипломатияи Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носиров 33, Душанбе. Тел.: 900009161. E-mail: sadirov95tj@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи мазкур нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намудааст. Ӯ қўиши намудааст, ки дар мақолаи худ баъзе ҷанбаҳои афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро зери роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди омӯзиш қарор диҳад.

Дар ин мақола муаллиф масъалаҳои зерини афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз қабili дипломатияи дуҷониба, дипломатияи бисёрҷониба, дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстонаро таҳлил кардааст.

Дар охир муаллиф фикру андешаҳои худро вобаста ба нақш ва саҳми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъбаст намуда, дастовардҳои соҳаи мазкурро асоси фаъолияти пурсамари меъмори сиёсати хориҷи кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муҳим арзёбӣ кардааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Президент, Эмомалӣ Раҳмон, асосгузори сиёсати хориҷӣ, меъмори сиёсати хориҷӣ, консепсияи сиёсати хориҷӣ, афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ, дипломатияи дуҷониба, дипломатияи бисёрҷониба, дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи об, дипломатияи фарҳангӣ, дипломатияи башардӯстона, дастовардҳои сиёсати хориҷӣ.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи салоҳияти конститутсионии худ самтҳои асосии сиёсати хориҷии кишварро муайян намуда, чун Сарвари давлат Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад [5].

Дар воқеъ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии мамлакат нақши меҳварӣ доранд. Маҳз иштироки бевосита ва фаъоли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар боис гардид, ки ўро бо унвонҳои гуногун, аз қабili бунёдгузор, пешоҳанг, асосгузор ё дар ҷойи дигаре ҳамчун меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон эҳтирому эътироф намоянд. Илова бар ин, маҳз усули пешбурди сиёсати хориҷии президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчуни усули муваффақ, санҷидашуда, мутавозин ва бисёрсамта арзёбӣ менамоянд, ки Тоҷикистон бо истифода аз ин усулҳои пешбурди сиёсати хориҷӣ борҳо комёб шудааст.

Бояд гуфт, ки афзалиятҳои сиёсати хориҷии дилхоҳ кишвар дар марҳилаҳои гуногун бо назардошти тағйироти вазъи мавҷудаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва манфиатҳои миллии иштирокчиёни он метавонад тағйир ёбад. Раванди пешбурди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки афзалиятҳои он бо назардошти манфиатҳои миллии кишвар борҳо тағйир ёфтааст, ки дар он нақши бунёдгузори сиёсати хориҷии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бағоят муҳим мебошад. Дар раванди пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар дилхоҳ иқдом ё масъалае, ки пеш меомад, маҳз иштироки бевосита, ҳузури фаъол ва роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боис мегашт, ки масоили ҷойдошта, татбиқи амалӣ ва ҳалли бечунучарои худро меёфт. Зеро зимни пиёда намудани ҳар як амали сиёсати хориҷии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дурустӣ, мутавозинӣ, эҳтиром ва баробариҳо бо назардошти манфиатҳои миллии кишвар ба назар гирифта, амал менамуданд.

Дар консепсияи сиёсати хориҷии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 январи соли 2015 тасдиқ гардидааст, оид ба авлавиятҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон чунин дарҷ шудааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои сиёсати хориҷии худро бо дарназардошти ҳадафҳо ва манфиатҳои волеи миллӣ муайян ва амалӣ менамояд.

Хусусиятҳои геосиёсӣву геоиқтисодии таҳаввулотӣ ҷаҳони имрӯза тақозо мекунад, ки ин афзалиятҳо пайваста мавриди бозбинӣ қарор дода шаванд. Онҳо бо дарназардошти сатҳ ва мӯҳтавои муносибатҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои алоҳида ё гурӯҳи давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣву минтақавӣ, инчунин бино ба ниёзҳои манфиатҳои милливу давлатӣ метавонанд тағйир пазиранд» [5]. Илова бар ин, концепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон авлавиятҳои сиёсати хориҷии кишварро дар самтҳои зерин муайян намудааст: дипломатияи дучониба, дипломатияи бисёрҷониба, дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, дипломатияи иттилоотӣ, дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона.

Чигуна, ки дар боло зикр гардида буд, афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар бо назардошти ниёзҳои манфиатҳои милливу давлатӣ метавонанд тағйир ёбанд.

Таҳлили мундариҷавии концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳаввулотӣ мусбати охир дар ҷаҳон ва дар низоми сиёсати хориҷии кишвар нишон медиҳад, ки дарвоқеъ тағйиротҳои зиёд ба амал омаданд, ки зарурати бозбинии Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба миён оварда аст. Зеро аз қабули концепсияи мазкур 10 сол сипарӣ гаштааст. Дар давоми 10 сол дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ тағйиротҳои кулӣ ба амал омаданд. Махсусан дар низоми сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии бунёдгузори сиёсати хориҷӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тағйиротҳои ҷиддӣ ва назаррас ба амал омад, ки зарурати бозбинии онро асоснок менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар ташаккулёбӣ ва пешбурди афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар, Паёми соли нави Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар низ нақши муҳим дорад. Масоили сиёсати хориҷӣ яке аз бахшҳои асосии Паёми Пешвои миллат ба шумор меравад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ, ки 28 декабри соли 2024 доир гардида буд, вобаста ба ҳолат ва дурнамои афзалиятҳои сиёсати хориҷии мамлакат чунин изҳор намуданд: «Моро зарур аст, ки зимни пешбурди сиёсати хориҷӣ саъю талошамонро дар ҳамбастагӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ барои расидан ба ҳадафҳои созанда ҷиҳати пойдории сулҳу субот ва тавсеаи ҳамкориҳои гуногунҷанба тақвият диҳем.

Иштироки фаъол дар равандҳои ҷаҳонӣ бо мақсади ҳалли масъалаҳои умдаи аҳли башар аз авлавиятҳоест, ки дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон роҳандозӣ мегарданд.

Мо бояд ҳамкориҳоро дар самти обу ҳифзи пирияхҳо, баррасии пайомадҳои тағйирёбии иқлим ва коҳиш додани хавфи офатҳои табиӣ дар доираи имкониятҳои мавҷуда идома дода, ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар қолаби «Раванди оби Душанбе» тадбирҳои зарурӣ андешем.

Стратегияи кишвари мо зимни рушду тавсеаи муносибатҳо бо давлатҳои Осиёи Марказӣ минбаъд низ дар заминаи ҳусни эътимод ва самимият бо ҳадафи мусоидат дар таҳкими фазои сулҳу субот ва таъмин намудани рушду пешрафти муштарақ дар минтақа бунёд мегардад.

Тоҷикистон тавсеаи муносибатҳоро бо кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии худ медонад.

Тоҷикистон дар заминаи сиёсати хориҷии «дарҳои кушода» ва таҷрибаи ҳамкориҳои беш аз се даҳсола бо кишварҳои Аврупо, Амрико, Осиё, Ховари Миёна ва давлатҳои дигар қитъаҳои дунё омодагии хешро ҷиҳати идомаи таҳкими муносибатҳои гуногунҷанба бо онҳо ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар қолабҳои бисёрҷониба изҳор мекунад.

Бо ин мақсад, мо аз тавсеаи робитаҳо, бахусус, дар самтҳои рушди «иқтисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, технологияҳои навин, ҷалби сармоя ва тиҷорат истиқбол менамоем.

Меҳоҳам махсус таъкид намоям, ки масъалаҳои вобаста ба ҳимояи ҳуқуқи озоӣ, шаъну шараф ва манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар аз вазифаҳои афзалиятноки давлат мебошанд.

Тоҷикистон ҳамкориҳои созанда ва қобили дурнаморо дар доираи созмонҳои байналмилалӣву минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милалӣ Муттаҳид, созмонҳои байналмилалӣи молиявӣ ва шарикони рушд густариш медиҳад.

Дар ин росто, кишвари мо робитаҳои худро бо Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Аҳдномаи амнияти дастҷамбӣ, Созмони ҳамкориҳои исломӣ,

Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва дигар сохторҳои марбут ба равободати бисёрҷониба вусъат бахшида, ҷиҳати идомаи иштироки фаъол дар равандҳои ҷаҳонӣ ва қолабҳои гуногуни байналмилалӣ талош меварзад.

Мо минбаъд низ барои расидан ба ҳадафҳои муайянгардида ва тавсеаи ҳамкориҳои созандаву дарозмуддат бо ҳамаи кишварҳои олам ва шарикони байналмилалӣ худ тадбирҳои зарурӣ меандешем»[1].

Таҳлили масоили сиёсати хориҷӣ дар Паём нишон медиҳад, ки асосгузори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ҳама самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ, ки дар концепсияи сиёсати хориҷии кишвар дарҷ гардидаанд, изҳори андеша карда, вобаста ба ҳолат ва дурнамои онҳо масъалагузорӣ намуда, перомуни ҳамкориҳои минбаъда дастуру супоришҳо мушаххас доданд.

Бинобарин, метавон гуфт, ки афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси идеяҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пеш бурда мешавад.

Дар инҷо баъзе аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳти роҳбарии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди омӯзиш қарор дода, бахше аз равандҳои татбиқи онро то соли 2025 ё ин ки дар соли ҷорӣ таҳлил менамоем:

1. Дипломатияи дучониба.

Таҳлили мундариҷавии концепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии кишвар вобаста ба дипломатияи дучониба нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои мутақобилан судманди дучониба бо кишварҳои қитъаҳои гуногуни ҷаҳонро яке аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ арзёбӣ менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи дипломатияи дучониба то соли 2025 бо 187 кишвари дунё муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда, Тоҷикистонро беш аз 192 кишвари ҷаҳон эътироф намуданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2025 дар доираи дипломатии дучониба ба як қатор кишварҳои дунё (Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Туркменистон, Россия, Чин, Кувайт, Қатар ва ғайра) сафарҳои корию расмӣ ва давлатӣ анҷом дода, масоили ҳамкориҳои фароғири дучонибаро баррасӣ ва ҳал намуданд.

Инчунин Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2025 як қатор президентҳо ва дигар ҳайатҳои расмӣ кишварҳои хориҷиро ба ҳузр пазируфта, масоили ҳамкориҳои мутақобилан судманди дучонибаро мавриди баррасӣ қарор дода, мушкилотҳои ҷойдоштаро баррасӣ ва ҳал намуданд.

Дар доираи ин сафарҳо ва вохуриҳое, ки дар низоми дипломатияи дучониба дар соли 2025 доир гардиданд, як қатор созишномаҳои дучонибаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои муҳталиф миёни Тоҷикистон ва дигар кишварҳо ба имзо расиданд, ки дар он Пешви миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши муассирдоранд.

2. Дипломатияи бисёрҷониба

Дар концепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии кишвар вобаста ба пешбурди дипломатияи бисёрҷониба чунин дарҷ шудааст: «Дар шароити густариши босуръати ҷаҳонишавӣ ва тавсеаи рӯзафзуни равандҳои ҳамгироии сиёсӣ иқтисодӣ дар арсаи ҷаҳон, Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозии ҳамкориҳои бисёрҷониба бо созмонҳои ҷаҳонӣ минтақавию байналмилалӣ аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии худ мешуморад. Дар ин замина муносибат бо Созмони Милалӣ Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони ҳамкории Ислондӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Муқолаҳои ҳамкории Осиё, Машварати ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осиё ва ҷаҳонҳои байналмилалӣ молиявӣ афзалиятдоранд»[5].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2025 дар ҷаҳорҷӯии дипломатияи бисёрҷониба ба як қатор кишварҳои дунё сафарҳои анҷом дода, масоили ҳамкориҳои фароғири бисёрҷонибаро дар доираи созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ва дигар қолабҳои дипломатии бисёрҷониба баррасӣ ва ҳал намуданд.

Ҳамзамон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2025 як қатор президентҳо ва дигар ҳайатҳои расмӣ кишварҳои хориҷиро ба ҳузр пазируфта, масоили

ҳамкорӣҳои мутақобилан судаманди бисёрҷонибаро мавриди баррасӣ қарор дода, мушкилотҳои ҷойдоштаро ҳалӣ фаҳм намуданд.

Яке аз муҳимтарин дастовардҳои сиёсати хориҷии кишвар дар соли 2025 маҳз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расидани “Шартнома миёни Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дар бораи нуқтаи пайвастиши сарҳадҳои давлатии се кишвар” ва “Эълومияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ” буда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки Тоҷикистон ҳамчун маркази дӯстӣ ва муттаҳидии кишварҳои минтақа ба ҳисоб рафта, барои сулҳу субот ва рушди устувори минтақа нақши калидӣ дорад[3].

Дар давоми соли 2025 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи дипломатияи бисёрҷониба ба хориҷи кишвар сафар намуда, дар самитҳои сарони кишварҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони кишварҳои исломӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, инчунин дар самитҳои сарони кишварҳои аъзои қолабҳои дипломатии C5+1(Чин), C5+1(Италия), C5+1(Иттиҳоди Аврупо) иштирок ва суҳанронӣ намуданд.

Дар моҳи октябри соли 2025 дар доираи дипломатияи бисёрҷониба Тоҷикистон мизбони баргузории Саммити Сарони кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил таҳти раёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гардид.

Ҳамзамон дар ҳошияи ин чорабинии сатҳи олӣ, ҳамзамон Душанбе мизбони Саммити Сарони кишварҳои қолаби дипломатии C5+1(Россия) гардид, ки ин ҳама аз пешбурди дипломатияи бисёрҷонибаи фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад.

Илова бар ин, дар доираи дипломатияи бисёрҷониба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 6 ноябри соли 2025 ба ИМА сафар намуда, дар дуумин Саммити Сарони кишварҳои қолаби дипломатии C5+1(ИМА) иштирок ва суҳанронӣ намуда, мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо назардошти манфиатҳои миллӣ ҳимоя намуда, масоили ҳамкорӣҳои фарогирро баррасӣ намуданд.

Хулоса метавон гуфт, ки нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди дипломатияи бисёрҷонибаи Тоҷикистон ҳамчун яке аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар ниҳоят муҳим мебошад.

3. Дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Оинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид ва муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ барои истифодаи сарватҳои табиӣ худ, аз ҷумла захираҳои оби қаламраваш ҷиҳати рушди устувори кишвар ва таъмини зиндагии шоистаи мардум ҳуқуқи комил дорад. Ин ҳуқуқи худро дар мавриди истифодаи захираҳои обӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти манфиатҳои муштараки минтақавӣ ва бар пояи принсипҳои нақҳамсоиягӣ, эҳтиром ва дарки воқеии манфиатҳои мутақобила, муқолама ва ҳамкорӣ дар ҳалли мушкилоти мавҷуда амалӣ менамояд ва ҷун кишвари болооб ва манбаи асосии ташаккули захираҳои оби Осиёи Марказӣ, ҳеҷ гоҳ барои таъмини минтақа бо об монеа эҷод намекунад. Бо дарназардошти ин мавқеи усулӣ, яке аз вазифаҳои авлавиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат ба таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар ва саъю талош ҷиҳати ҳалли мушкилот дар ин самт дар руҳияи ҳамкориву мушорикати баробарнафъӣ минтақавӣ маҳсуб мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо роҳандозии густурдаи дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, ҳадафи бозидани нақши фаъол дар ҳалли мушкилоти вобаста ба об дар сатҳи ҷаҳониро пайгирӣ мекунад. Дипломатияи об ҷавҳари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад[5].

Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаҳочӯби дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об то ҳол қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Аз ҷумла то соли 2025 дар ин самт 5 ташаббуси байналмилалӣ оид ба масоили обу иқлим ва 14 қатъномаи дахлдори СММ[2] вобаста ба ин масъалаҳо қабул гардидааст.

Аз пешбурд ва қабули аввалин ташаббуси байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти мазкур соли 2025 25 сол[4] сипарӣ гардид.

Тоҷикистон дар доираи дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об соҳиби рӯзномаи маҳсули СММ оид ба об гаштааст.

Дар доираи дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, ки ҳамчун яке аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии кишвар ба шумор меравад, моҳи июни соли 2025 дар Душанбе Конфронси сеюми байналмилалӣ дар соҳаи об баргузор гардид, ки дастоварди муҳими ин самт арзёбӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ташаббусҳои созандаи Пешвои миллат дар арсаи байналмилалӣ оид ба пешбурди мавзӯҳои обу иқлим 30 май соли 2025-ум аввалин Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба ҳифзи пирияхоро дар ҳамкорӣ бо Созмони Милали Муттаҳид дар шаҳри Душанбе баргузор намуд, ки ин низ дастоварди муҳимми дигар дар самти мазкур доништа мешавад.

Хулоса метавон гуфт, ки нақш ва мақоми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди дипломатияи об ҳамчун яке аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон ниҳоят муҳим буда, дар ин чода дар сатҳи ҷаҳонӣ эътирому эътирофи хоссаро касб намуд.

4. Дипломатияи иқтисодӣ

Таҳаввулоти босуръати геоиқтисодии замони муосир ва тамоюлҳои инкишофи иқтисодиёти ҷаҳонӣ мучиби аҳамияти беш аз пеш пайдо кардани дипломатияи иқтисодӣ ва пайваста афзудани нақши унсuri иқтисодии масъалаҳои умдаи сиёсати байналмилалӣ гардиданд. Аз ин рӯ, истифодаи муассир ва самаранокӣ тариқаи василаҳои дипломатияи иқтисодӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои милливу давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон маҳсуб мешавад.

Дар ин раванд, мусоидат ба ташаккули иқтисодиёти самаранок тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ, ҳамгароии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, инчунин таъмини амнияти иқтисодии кишвар муҳим арзёбӣ мегардад[5].

Дар соли 2025, дипломатияи иқтисодии Тоҷикистон дар шароити мушкилоти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ рушд мекунад. Дар ин чо якҷанд дастовардҳои калидӣ оварда шудаанд, ки метавонанд дар заминаи дипломатияи иқтисодии кишвар дарҷ карда шаванд:

Густариши муносибатҳои тиҷоратӣ. Тоҷикистон фаъолона барои густариши ҳузури худ дар бозорҳои байналмилалӣ тавассути бастанӣ созишномаҳои тиҷоратӣ бо як қатор кишварҳо, бахусус ҳамсоягони худ дар Осиёи Марказӣ, инчунин бо Чин, Русия, Туркия ва Иттиҳоди Аврупо кор мекунад. Як қадами муҳим дар ин самт амиқтар кардани тиҷорат бо Чин дар доираи Ташаббуси "Камарбанд ва роҳ" мебошад, ки ба Тоҷикистон имкониятҳои нави барои афзоиши содирот, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ ва маъданҳо, фароҳам меорад.

Рушди долонҳои нақлиётӣ ва логистикӣ. Тоҷикистон фаъолона барои эҷод ва тақмили инфрасохтори нақлиётӣ кор мекунад, ки ба беҳтар шудани робитаҳо бо дигар кишварҳо мусоидат мекунад. Лоиҳаҳои навсозӣ ва сохтмони роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳан дар доираи ташаббусҳои минтақавӣ, ба монанди лоиҳаи Масири байналмилалӣ нақлиёти Транскаспӣ, нақши Тоҷикистонро ҳамчун маркази муҳимми транзитӣ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ тақвият медиҳад.

Ҳамкориҳои энергетикӣ. Тоҷикистон ба рушди ҳамкориҳои энергетикӣ, бахусус дар соҳаи гидроэнергетика, идома медиҳад. Сохтмони нерӯгоҳҳои нави барқӣ, инчунин ҳамкорӣ бо Русия, Эрон ва Чин ва дигар кишварҳо дар соҳаи интиқол ва фурӯши нерӯи барқ, қисми муҳимми дипломатияи иқтисодӣ мебошад. Лоиҳаҳои ҳамгироии мутақобилаи энергетикӣ низ дар доираи ин ҳамкорӣ таҳия мешаванд.

Гуногунрангии иқтисодӣ. Барои коҳиш додани вобастагӣ аз молҳои хом (хусусан алюминий ва пахта), Тоҷикистон фаъолона барои гуногунрангии иқтисодиёти худ кор мекунад. Аз соли 2025 инҷониб, кишвар дар ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар бахшҳо ба монанди нассочӣ, кишоварзӣ ва коркарди хӯрокворӣ ба муваффақиятҳои муайян ноил шудааст. Форумҳо ва намоишгоҳҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ки дар онҳо Тоҷикистон иқтисодии содиротии худро намоиш медиҳад, дар ин раванд нақши калидӣ доранд.

Тақвияти робитаҳои молиявӣ. Тоҷикистон бо муассисаҳои молиявии байналмилалӣ, ба монанди Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Рушди Осиё ва дигар бонкҳо, барои гирифтани қарзҳо ва грантҳо барои татбиқи лоиҳаҳои муҳимми инфрасохторӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Ин ба беҳтар шудани вазъи иқтисодии дохилӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувор мусоидат мекунад.

Рушди сайёҳӣ. Сайёҳӣ ба як қисми муҳимми дипломатияи иқтисодӣ табдил меёбад, ки ба рушди инфрасохтор ва таълиғи мероси фарҳангӣ ва табиӣ Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ таъкид мекунад. Барномаҳои, ки барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ равона шудаанд, ба таъсиси ҷойҳои корӣ ва рушди иқтисоди дохилӣ мусоидат мекунанд.

Тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ. Дар соли 2025, Тоҷикистон ба рушди робитаҳои иқтисодӣ дар доираи созмонҳои минтақавӣ, аз қабили Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ва Созмони Ҳамкориҳои иқтисодӣ идома дод. Муҳим он аст, ки Тоҷикистон дар эҷоди муносибатҳои устувор ва мутақобилан судманд, аз ҷумла бо Чин, Эрон, Россия, Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон ва дигар кишварҳо фаъолона иштирок мекунад, ки ба беҳтар шудани қараёни тичорат ва лоиҳаҳои муштарак мусоидат мекунад.

Хулоса, метавон гуфт, ки Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузург буда, барои тақвияти минбаъдаи дипломатияи иқтисодии худ, бахусус тавассути рушди роҳҳои нави тичоратӣ ва занҷирҳои таъминот, ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои технологияи баланд, инчунин густариши робитаҳои молиявӣ ва энергетикӣ бо шарикони калидии байналмилалӣ идома медиҳад.

Дар маҷмӯъ, дипломатияи иқтисодии Тоҷикистон дар соли 2025 ба самти эҷоди робитаҳои иқтисодии устувортар ва бисёрҷониба дар арсаи байналмилалӣ ҳаракат мекунад.

5. Дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона

Раванди босуръати ҷаҳонишавӣ муносибатҳои наздики миллатҳо ва давлатҳоро тавсеаи бесобиқа бахшида, дастрасӣ ба комёбиҳои навину арзишманди башарӣ ва баҳрабардорӣ аз дастовардҳои тафаккури созандаи инсониро барои аҳли башар муяссар мегардонад. Дар баробари ин, мушкилоти моддиву маънавӣ ва ахлоқии башар низ ҳислати глобалӣ касб карда, ин амр боиси торафт афзудани фишор ба сохторҳо ва арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқҳо ва ангезиши бархӯрди тамаддунҳо мегардад. Дар ин шароит яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозии чунин дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона аст, ки он бо дарназардошти тамоюлҳои мусбат ва манфии раванди ҷаҳонишавӣ ба таъмини ҳастии маънавӣ ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои асили миллии фарҳангиву ахлоқии халқи тоҷик, муаррифии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дорои фарҳангу тамаддуни қадима ва давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд, тавсеаи ҳамкориҳои самарабахши фарҳангӣ бо башардӯстона бо кишварҳои олам бо мақсади таҳкими шинохти мусбати Тоҷикистон ва мардуми он мусоидат намояд[5].

Дарвоқеъ, дипломатияи фарҳангии Тоҷикистон қисми муҳими сиёсати хориҷии кишвар буда, ба таҳкими робитаҳои байналмилалӣ, тарғиби фарҳанг ва анъанаҳои тоҷикон ва ташаккули имиджи мусбати Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Дар даҳсолаҳои охир, Тоҷикистон зеро роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз дипломатияи фарҳангӣ барои густариши нуфузи худ, тақвияти робитаҳо бо кишварҳои ҳамсоя ва пешбурди манфиатҳои миллии худ фаъолона истифода кардааст.

Унсuri муҳими дипломатияи фарҳангӣ ташкили чорабиниҳои фарҳангӣ ҳангоми боздидҳои расмӣ ва намояндагиҳои дипломатӣ мебошад. Ин чорабиниҳо ба эҷоди робитаҳои наздиктар ва густариши ҳамкорӣ бо кишварҳои гуногун мусоидат мекунанд.

Ҷанбаи муҳими дипломатияи фарҳангӣ дастгирии диаспораи тоҷикон аст, ки дар паҳн кардани фарҳанги тоҷикон дар хориҷа нақши муҳим мебозад. Таҳияи барномаҳои фарҳангӣ ва таълимӣ барои диаспора ба тақвияти робитаҳо бо ватан ва нигоҳ доштани хувияти миллӣ мусоидат мекунад.

Ҷашнвораҳои фарҳангии Тоҷикистон дар кишварҳои гуногун, ки намоишҳои театрӣ, рақс, мусиқӣ, ҳунароҳои дастӣ ва таомҳои миллиро дар бар мегиранд.

Намоишгоҳҳои санъати тоҷикон, ба монанди қолинбофии анъанавии тоҷикӣ, дар осорхонаҳо ва галереяҳои саросари ҷаҳон баргузор мешаванд.

Тоҷикистон узви якҷанд созмонҳои фарҳангӣ ва таълимии байналмилалӣ, ба монанди ЮНЕСКО мебошад.

Тоҷикистон бо ЮНЕСКО дар самти ҳифзи мероси фарҳангӣ, аз ҷумла нигоҳдории ёдгориҳои меъморӣ, ҳунароҳои дастӣ ва мероси ғайримоддӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунад.

Тоҷикистон мубодилаи фарҳангиро бо кишварҳои гуногун фаъолона анҷом медиҳад, ки ба беҳтар шудани фаҳмиши мутақобила ва тақвияти муносибатҳои дипломатӣ мусоидат мекунад.

Масалан, охириин дастоварде ки дар ин самт бо супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гаридид, ин буд, ки 6 ноябри соли 2025 зимни иҷлоси 43-юми Конфронси

генералии ЮНЕСКО қатънома тахти унвони “Устувонаи Куруш: Эълумияи ибтидоии ҳукуки башар ва гуногунрангии фарҳангӣ” қабул гардид.

Қатънома аҳаммияти таърихӣ ва маънавии “Устувонаи Куруш”-ро ҳамчун яке аз нахустин санадҳои башардӯстона, ки арзишҳои озодии вичдон, эҳтиром ба гуногунрангии фарҳангӣ ва ҳамзистии осоиштаро тарғиб менамояд, таъкид месозад.

Ташаббуси мазкур тибқи дастури Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки зимни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ" ироа гардида буд, пешбарӣ шуд.

Қабул гардидани санади зикршуда ба таҳкими арзишҳои умумибашарӣ, густариши ҳамдигарфаҳмӣ миёни тамаддунҳо ва мусоидат ба рушди муколамаи фарҳангҳо дар доираи ЮНЕСКО саҳми арзанда мегузорад.

Қатъномаи мазкур бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон пешниҳод гардида, аз ҷониби кишварҳои аъзои созмон ҷонибдорӣ ёфт[6].

Ҳамин тариқ, дипломатияи фарҳангии Тоҷикистон на танҳо ба нигоҳ доштани робитаҳо бо дигар кишварҳо, балки ба иштироки фаъол дар равандҳои фарҳангии ҷаҳонӣ низ мусоидат мекунад, дар пешбурди он саҳми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши меҳварӣ доранд.

Дар умум метавон гуфт, ки нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва пешбурди самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар муҳим ва таъсиргузор мебошад. Дастовардҳои самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар асоси фаъолияти пурсамари меъмори сиёсати хориҷи Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон арзёбӣ мешаванд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ// <https://www.president.tj/event/missives/49225>, 28.12.2024
2. Муҳаммадзода П.А. Истиқлоли давлатӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ П. А. Муҳаммадзода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – № 3(91). – С. 40-47.
3. Муҳаммадзода П.А. Нақш ва аҳамияти ташаббусҳои байналмилалӣ Эмомалӣ Раҳмон// www.tnu.tj, 27 майи соли 2025.
4. Муҳаммадзода П.А., Маҳмдов Ҷ.А. Нақш ва аҳамияти ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ.// Маводи конфронси байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва дипломатияи сабз”.- Душанбе: ИИТРУИС ДБССТ, 2025. – 288 с. [С. 54]
5. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2015
6. Қабул гардидани қатъномаи “Устувонаи Куруши Кабир”// <https://www.mfa.tj/tg/main/view/17757/qabul-gardidani-qatnomai-ustuvonai-kurushi-buzurg>, 06.11.2025

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ПРОДВИЖЕНИИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

САДИРОВ ФАХРИДДИН,

магистрант Школы государственного управления имени Эмомали Рахмона по специальности «Внешняя политика и дипломатия», Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, ул. Саиды Носировой, 33, Душанбе.

Тел.: 900009161. E-mail: sadirov95tj@mail.ru

В данной статье автор рассматривает роль и вклад президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в продвижение внешнеполитических приоритетов Республики Таджикистан.

Он попытался изучить некоторые аспекты внешнеполитических приоритетов Республики Таджикистан под руководством уважаемого Эмомали Рахмона.

В данной статье автор проанализировал следующие вопросы внешнеполитических приоритетов Республики Таджикистан, такие как двусторонняя дипломатия, многосторонняя дипломатия, экономическая дипломатия, водная дипломатия, культурная и гуманитарная дипломатия.

В завершение автор обобщает свои мысли и мнения о роли и вкладе президента Эмомали Рахмона в продвижение приоритетов внешней политики Республики Таджикистан и считает, что достижения в этой области являются основой эффективной работы архитектора внешней политики страны, уважаемого Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: *Таджикистан, президент, Эмомали Рахмон, основатель внешней политики, архитектор внешней политики, концепция внешней политики, приоритеты внешней политики, двусторонняя дипломатия, многосторонняя дипломатия, экономическая дипломатия, водная дипломатия, культурная дипломатия, гуманитарная дипломатия, достижения внешней политики.*

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN PROMOTING THE FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SADIROV FAKHRIDDIN

Master's student at the Emomali Rahmon School of Public Administration, specializing in Foreign Policy and Diplomacy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 33 Said Nosirova Street, Dushanbe.
Tel.: 900009161. E-mail: sadirov95tj@mail.ru

In this article, the author examines the role and contribution of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Mr. Emomali Rahmon, in promoting the foreign policy priorities of the Republic of Tajikistan.

He has attempted to study some aspects of the foreign policy priorities of the Republic of Tajikistan under the leadership of His Excellency Mr. Emomali Rahmon.

In this article, the author analyzed the following issues of the foreign policy priorities of the Republic of Tajikistan, such as bilateral diplomacy, multilateral diplomacy, economic diplomacy, water diplomacy, cultural and humanitarian diplomacy.

In conclusion, the author summarizes his thoughts and opinions on the role and contribution of President Emomali Rahmon in promoting the foreign policy priorities of the Republic of Tajikistan and considers that achievements in this area are the basis of the effective work of the architect of the country's foreign policy, His Excellency Mr. Emomali Rahmon.

Keywords: *Tajikistan, president, Emomali Rahmon, founder of foreign policy, architect of foreign policy, foreign policy concept, foreign policy priorities, bilateral diplomacy, multilateral diplomacy, economic diplomacy, water diplomacy, cultural diplomacy, humanitarian diplomacy, foreign policy achievements.*

Муқарриз: Маҳмадзода П., д.и.с., профессор

РАВАНДҲОИ НАВИ ГЕОПОЛИТИКӢ ВА РАҚОБАТИ БОЗИГАРОНИ АСОСИИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР МИНТАҚА

СОБИТЗОДА СУМАНБОНУ УМЕД,

докторнати (PHD)-и соли дуҷуми аз рӯи ихтисоси 230004 (Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобали ва минтақавӣ), Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон. Тел: (+992)- 111-10-26-79; e-mail: azimovabror918@gmail.com

Имрӯзҳо дар улуми сиёсӣ ва ҷуғрофӣ ду мафҳуми ба ҳам мушобеҳ Осиёи Миёна ва Осиёи Марказӣ барои ифодаи ҳудуди ҷуғрофӣ кишварҳои пасошӯравии қисмати марказии қитъаи Осиё истифода мешавад. Таърихан чунин шакл гирифта буд, ки то соли 1992 Иттиҳоди давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон истифода мешуд ва дар яке аз саммитҳои давлатҳои осӣимиёнагӣ президенти вақти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев пешниҳод намуд, ки минбаъд аз истифодаи вожаи “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” даст кашида, ибораи нави “Осиёи Марказӣ” мавриди истифода қарор гирад. Ҳамин тавр, дар муносибатҳои байналхалқӣ ибораи нави Осиёи Марказӣ, ҳамчун ибораи тавсифкунандаи ҷуғрофӣ фарогири ҳудуди давлатҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркменистон ба вуҷуд омад. Сарони давлатҳои осӣимарказӣ бо ин иқдом кӯшиши ташили фазои мустақили геополитикии навро намуданд, то вобастагии онҳоро аз Русия камтар намояд. Кишварҳои ҳудуди Осиёи Марказӣ воҳиди томи геополитикиро ташил дода, аз нигоҳи захираҳои табиӣ ва коммуникатсияву транзитӣ аз ҳамдигар вобастаанд. Вобаста ба захираи нафту газ ва оби ошомиданӣ давлатҳои ҳудуди Осиёи Марказиро ба давлатҳои болооб Тоҷикистону Қирғизистон ва давлатҳои поёноб – Ўзбекистон, Қазоқистон ва Туркменистон ҷудо карда мешавад. Чунин шакл гирифтааст, ки кишварҳои болооб аз захираи оби ошомиданӣ бой буда, кишварҳои поёноб захираи зиёди нафту газ доранд. Дар замони Шӯравӣ интиқоли мубодилаи захираи мавҷудаи кишварҳо бо сабаби дар ҳудуди ягонаи сиёсӣ ҷойгир шудани кишварҳои мазкур содда даст мебуд, вале баъди соҳибистиқлолии давлатҳои мазкур вобастагии обиву энергетикӣ онҳо аз ҳамдигар пайдо гардида, воҳиди томи геополитикӣ будани онҳоро собит намуд.

Калидвожаҳо: *Равандҳо, геополитика, манфиат, водӣ, Осиёи Марказӣ, Осиёи Миёна, ҷойгиршавии геополитикӣ, вобастагӣ, стратегия, тактика, давлат, соҳибистиқлолӣ, рақобат, асосҳои геополитикӣ ва ғайра.*

Минтақаи геополитикии Осиёи Марказӣ ҳудуди васеъ буда, тақрибан 10% қаламрави қитъаи Осиёро дар бар мегирад, ки дар маркази Аврусиё ҷойгир буда, ба укёноси ҷаҳонӣ баромади бевосита надорад.

Дар шароити муосир минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи зиёди қудратҳои бузургро бинобар мавҷудияти захираҳои бузурги маводи сӯхт, тилло, мис, уран, иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ, инчунин ҷойгир будани роҳҳои транзитӣ, аҳамияти геостратегии баҳри Хазар ба худ ҷалб мекунад[1].

Дар ибтидои асри XXI Осиёи Марказӣ яке аз муҳимтарин марказҳои геополитикии ҷаҳони муосир гардид. Нақши геополитикии минтақа бо аҳамияти байниқитъавии он барои алоқаҳои тичоратӣ байни кишварҳои Аврупо, Шарқи Наздик ва Осиё алоқаманд мебошад. Минтақаи Осиёи Марказӣ “гирех”-и нотақрори геополитикӣ ба шумор меравад, ки чор қудрати ҳастай - Русия, Чин, Ҳиндустон ва Покистонро ба ҳам мепайвандад [2,С.89].

Осиёи Миёна ва Осиёи Марказӣ: таносуби мафҳумҳо. Имрӯзҳо дар улуми сиёсӣ ва ҷуғрофӣ ду мафҳуми ба ҳам мушобех - Осиёи Миёна ва Осиёи Марказӣ барои ифодаи ҳудуди ҷуғрофӣ кишварҳои пасошӯравии қисмати марказии қитъаи Осиё истифода мешавад. Таърихан чунин шакл гирифта буд, ки то соли 1992 иттиҳоди давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон истифода мешуд ва дар яке аз саммитҳои давлатҳои осӣёимиёнагӣ Президенти вақти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев пешниҳод намуд, ки минбаъд аз истифодаи вожаи “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” даст кашида, ибораи нави “Осиёи Марказӣ” мавриди истифода қарор гирад. Ҳамин тавр, дар муносибатҳои байналхалқӣ ибораи нави Осиёи Марказӣ, ҳамчун ибораи тавсифкунандаи ҷуғрофӣ фарогири ҳудуди давлатҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркменистон ба вуҷуд омад [3,С.20]. Сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ бо ин иқдом кӯшиши ташкили фазои мустақили геополитикии навро намуданд, то вобастагии онҳоро аз Руссия камтар намояд. Кишварҳои ҳудуди Осиёи Марказӣ воҳиди томи геополитикиро ташкил дода, аз нигоҳи захираҳои табиӣ ва коммуниатсияву транзитӣ аз ҳамдигар вобастаанд. Вобаста ба захираи нафту газ ва оби ошомиданӣ давлатҳои ҳудуди Осиёи Марказиро ба давлатҳои болооб Тоҷикистону Қирғизистон ва давлатҳои поёноб – Ўзбекистон, Қазоқистон ва Туркменистон ҷудо карда мешавад. Чунин шакл гирифтааст, ки кишварҳои болооб аз захираи оби ошомиданӣ бой буда, кишварҳои поёноб захираи зиёди нафту газ доранд. Дар замони Шуравӣ интиқоли мубодилаи захираи мавҷудаи кишварҳо бо сабаби дар ҳудуди ягонаи сиёсӣ ҷойгир шудани кишварҳои мазкур сода даст меод, вале баъди соҳибистиқлолии давлатҳои мазкур вобастагии обиву энергетикӣ онҳо аз ҳамдигар пайдо гардида, воҳиди томи геополитикӣ будани онҳоро собит намуд.

Ҳоло истифодаи мафҳуми “Осиёи Марказӣ” дар ВАО ба таври васеъ истифода карда мешавад, вале баъзе тазодҳои мантиқӣ ҷуғрофиро доро мебошад. Зеро аз як тараф ҳудуди Осиёи Марказӣ аз нигоҳи ҷуғрофӣ фаротар аз ҳудуди ҷуғрофӣ қораи Осиёро фаро мегирад, чунки қисмати ғарбии Қазоқистон (14%-и ҳудуди умумӣ) ҳудуди қитъаи Аврупо шинохта шуда, аз тарафи дигар зер ибораи Осиёи Марказӣ микёси зиёди фаротар аз ҳудуди давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон, яъне ҳамчунин Муғулистон, қисмати ғарбии Чин ва Сибири Чанубиро низ фаро мегирад. Аз ин хотир, баъзе муҳаққикон барои ифодаи фазои геополитикӣ, ки ҳудуди кишварҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Қирғизистонро фаро мегирад, ибораи “минтақаи осӣёимиёнагӣ”-ро истифода мекунанд[4,С.6-20].

Рақобати геополитикӣ дар ҳудуди Осиёи Марказиро вобаста ба омилҳои сиёсӣ-таърихӣ метавон ба ду шакл ҷудо намуд. Якум, рақобати геополитикии Британияи Кабир ва Руссияи подшоҳӣ, дар нимаи дуюми асри XIX ба хотири соҳибшавӣ ба ҳудуди Осиёи Марказӣ ва азхудкунии захираҳои ғангуфти табиӣ ин минтақа (обу пахта) равона шуда буд, ки бо таъбири “**Бозии бузург**” машҳур аст. Шакли дуюми рақобатҳои геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиқлол гардидани давлатҳои ҳудуди он оғоз мегардад, ки муҳаққикон онро бо таъбири “**Бозии бузурги нав**” тавсиф менамоянд, ки бо баъзе хусусияти худ аз “**Бозии бузург**” фарқ мекунад.

Рақобати абарқудратҳо дар Осиёи Марказӣ: “Бозии бузург” ва “Бозии бузурги нав”. Мафҳуми «Бозии Бузург» - ро бори нахуст соли 1840 афсари ширкати Ост - Индия Артур Конолли дар мактуби худ ба губернатори Бомбай истифода бурдааст. Дар давраи «Бозии Бузург» ба таври васеъ тамаддуни аврупоӣ низ ба Шарқ сар дароварданро оғоз кард. Вобаста ба мавзӯи мазкур суханони муаррихи машҳури Русияи В.О. Ключевский ҳам бисёр ба мавриданд, ки аз заифии Осиё дар давраи мазкур дарак мегиранд. Ў дар дафтари хотироти

худ аз 16 майи соли 1904 менависад:” Замоне буд, ки Осиё Европаро маърифатнок намуд ва дар натиҷа Европа Осиёро фатҳ кард. Акнун Европа Осиёи хуфтаро маърифатнок менамояд “[6, С.628].

Русияи подшоҳӣ меҳост бо забти Осиёи Марказӣ ба Британияи Кабир дар Ҳиндустон фишор оварад ва бо ин роҳи худро ба Уқёнуси Ҳинд кушояд ва яке аз абаркудратони ҷаҳонӣ гардад, зеро аз нигоҳи геополитикӣ, ҳосатан таълимоти классикии геополитикӣ ҳар давлате, ки ба уқёнусҳои ҷаҳонӣ (ду уқёнуси ҷаҳон) роҳ меёбад, ба абаркудрати ҷаҳон табдил хоҳад ёфт [7, С.15-36]. Дар баробари ин Британияи Кабир аз методи “анаконда” истифода намуда, кӯшиш мекард, то роҳи Русияи подшоҳиро ба уқёнуси ҷаҳонӣ боз дорад. Маҳз ҳамин рақобати геополитикии Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир барои Осиёи Марказӣ соли 1840 аз тарафи афсари ширкати Ост - Индия Артур Конолли “Бозии бузург” номида шуд[8,С.179-188]. Дар рақобати мазкур афзалият насиби Русияи гардид, зеро тавонист ҳудуди Осиёи Марказиро забт намуда, онро зери итоати худ нигоҳ дорад. Вале пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол шудани давлатҳои Осиёи Марказӣ рақобати нави геополитикӣ миёни абаркудратҳо барои минтақа оғоз гардид, ки бо таъбири **“Бозии бузурги нав”** маълум аст. Бояд гуфт, ки **“Бозии бузурги нав”** аз варианти қаблии **“Бозии бузург”** бо як қатор хусусиятҳояш фарқ мекунад. Фарқияти аввал дар он аст, ки дар рақобати геополитикии нав ҳуди кишварҳои Осиёи Марказӣ ба сифати субъекти рақобати мазкур баромад мекунад, дар ҳоле, ки дар **“Бозии бузург”** – и садаи XIX миёни Русияи ва Британияи Кабир бозингарони асосӣ ду давлати абаркудрати фароминтақавӣ буданд. Фарқияти дигари **“Бозии бузурги нав”** ин васеъ будани доираи кишварҳои манфиатҳо дар фазои Осиёи Марказӣ мебошад. Агар дар **“Бозии бузург”** бозингарони асосӣ Русияи ва Британияи Кабир буданд, пас дар **“Бозии бузурги нав”** кишварҳои дигари қудратманди минтақа ва ҷаҳон аз қабилҳои ИМА, Чин, Эрон, Туркия, Ҷопон ва ҳатто Ҳиндустону Покистон субъектҳои рақобати геополитикӣ дар минтақаи мазкур маҳсуб меёбанд. Чанбаи дигари фарқкунандаи **“Бозии бузурги нав”** аз **“Бозии бузург”** он аст, ки дар **“Бозии бузурги нав”** ҳуди давлатҳои соҳибистиклоли минтақа ба сифати субъекти муносибатҳои геополитикӣ баромад мекунад ва барои Ҳимояи манфиатҳои геополитикии худ ҳамвора ҷидду ҷаҳддоранд.

Русия ва Осиёи Марказӣ. Дар низоми нави шаклгирифтаи геополитикӣ нигарониҳои асосии роҳбарони сиёсии Русияи пеш аз Ҳама аз сарҳадҳои ҷанубии он - Осиёи Марказӣ ва Қафқоз мебошад. Зеро Русия барои таъмину таҳкими амнияти сиёсӣ-ҳарбии худ манфиатдор аст, ки дар ҳудудҳои мазкур давлатҳои ғайр нуфуз надошта бошанд, то ба амнияти сарҳадҳои Русия таъовуз сурат нагирад. Ҷониби Русия бо тавлиди доктринаҳои махсуси геополитикӣ (аврусийгарой ва ҷаҳони бисёркутба) ва иқдоми амалӣ (таъсири СААД, ИДМ, ИИА) ҷаҳд бар он дорад то минтақаи Осиёи Марказӣ, ки давоми якуним аср зери парчами он қарор дошт, аз доираи нуфузи геополитикии Русияи берун намонад. Русияи давоми таърих, (ҳанӯз аз даврони Пётри I ҷаҳд бар он доштааст, ки ҳамчун “сӯроҳии сиёҳ” (таъбири З. Бжезинский) ҳудудҳои атрофи худро мутеъ гардонид (“фурӯ бурда”), ба як қудрати бузурги ҷаҳонӣ табдил ёбад ва барои худ ба обҳои озод (уқёнусҳои ҷаҳонӣ, алаҳхусус Ҳинд) роҳ кушояд. Дар ин замина рақобати геополитикӣ миёни Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир баҳри соҳибшавӣ ба ҳудуди Осиёи Марказӣ ба вучуд омад, ки бо номи **“Бозии бузург”** машҳур гардид. Дар ин рақобати геополитикӣ афзалият насиби Русияи подшоҳӣ гардид ва он тавонист ҳудуди Осиёи Марказиро ба худ ҳамроҳ намояд.

Баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки минтақаи мазкурро ба майдони рақобати геополитикӣ табдил дод, Русия ҷаҳд

бар он дорад, ки минтакаи мазкурро дар зери нуфузи геополитикии худ қарор диҳад. Он воқеияти таърихӣ, ки кишварҳои мазкур аз нимаи дуҷуми асри XIX то охири асри XX қисми таркибии Руссияи подшоҳӣ ва Иттиҳоди Шуравӣ махсуб мешуданд ва дар ин минтақа таъсири ҳамзистии таърихӣ бо русҳо ва забони русӣ (дар фарқият аз забони англисӣ) мушоҳида мешавад, ҳукуматдорони русро ба он бовар ва ҳавасманд менамояд, ки Осиёи Марказиро барои имрӯзу оянда зери “чатри геополитикӣ”-и худ қарор дода бошанд. Дар ин росто дар заминаи доктринаҳои геополитикӣ ва стратегияҳои сиёсати хориҷӣ Русияи меҳонад нуфузи худро пеш аз ҳама дар Осиёи Марказӣ ва баъдан дар тамоми сайёра боло барад. Идеологияи геофалсафии авруосиёгарой, ки ҳадафи таъсиси ҷаҳони бисёрқутбаро дорад, ҳамчун василаи ғимояи мановеи геополитикии Русияи дар раванди шаклгирии низомии нави ҷаҳонӣ шинохта шуда, муҳтавои асосии онро иддаое ташкил медиҳад, ки мутобиқи он дар раванди муносибатҳои геополитикии ҷаҳони муосир, Шарқ (дар мисоли мавриди назар кишварҳои Осиёи Марказӣ) набояд ба самти ғарбгарой ва ҷаҳонишавӣ дар заминаи усули ғарбӣ ва либералӣ ҳаракат кунад, балки бо тавачҷӯх ба мероси пурбори фарҳангӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, кавмию наҷодӣ, суннатҳо ва тафаккуроти маънавии худ, бояд дар арсаи ҷаҳон сахми назаррас гузорад.

Тавре яке аз намоёндагону саромадони авруосиёгарой, геополитики рус А.Г. Дугин муътақид аст, “идеяи авруосиёгарой ғояи геофалсафист, ки дар самтҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, стратегӣ, низомӣ – амниятӣ, геополитикӣ ва ғайра паҳн гардида, тамоми ҷаҳонро Русияро дар самти геостратегӣ маъно мебахшад” [9, С.85]. Русияи дар заминаи ғояи мазкур рӯ ба ҷаҳони муосир, алаҳхусус кишварҳои Осиёи Марказӣ намуда, тавассути якҷанд иқдомоти амалӣ, аз қабилӣ таъсиси ИДМ-баҳри таҳкими самти ҳамкориҳои сиёсӣ дипломатӣ, СААД – баҳри таҳкими қудрати низомиву амниятӣ, ИИА – барои тавсеаи қудрати иқтисодӣ, меҳонад мановеи геополитикии худро дар баробари давлатҳои қудратманди дигар (Чину ИМА ва Туркияву Эрону Ҳиндустону Покистон ва ғ.) ғимоя намояд. Вале дар заминаи ташаккули **“Бозии бузурги нав”** ва **ворид гардидани бозингарони нави геополитикӣ аз қабилӣ Чин**- ҳамчун рақибони иқтисодӣ, ки меҳонад дар заминаи стратегияҳои муайян нуфузи геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ дошта бошад ва Туркия, ки дар заминаи Иттиҳоди давлатҳои туркӣ, дар ҳамгироӣ бо кишварҳои ҳавзаи тамаддуни туркии минтақа (Ўзбекистон, Қазокистон, Қирғизистон ва Туркменистон) меҳонад нуфузи сиёсӣ-фарҳангиро соҳиб гардад, Русияи қудрати якҷаттӣ геополитикии худро дар минтақа рӯз аз рӯз аз даст дода истодааст. Масалан, дар саммити Русияи ва Осиёи Марказӣ, ки дар заминаи ибтиқорои формати C5+1, моҳи октябри соли равон дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, Президенти ҶР В.В. Путин аз натиҷаи робитаҳои тичоративу савдоии миёни Русияи ва кишварҳои Осиёи Марказӣ изҳори нигаронӣ намуда, иброз дошт, ки гардиши умумии савдо давоми сол ҳамагӣ 45 млрд доллари амриқиро ташкил медиҳад, дар ҳоле, ки танҳо бо Беллоруссия, ки ҳамсарҳади Русияи мебошад гардиши умумии тичоратӣ 50 млрд долларро ташкил додааст, дар ҳоле, ки аҳолии умумии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳисоби Президенти ҶР 80 млн нафарро ташкил медиҳаду аҳолии Беллоруссия ҳамагӣ 10 млн нафар (8 баробар кам, вале 5 млрд доллар зиёд) аст. Аз ин бар меояд, ки дар бозори кишварҳои Осиёи Марказӣ субъектҳои хоҷагидори давлатҳои дигари манфиатҳо (хосса Чин ва Туркия) ворид гардидаанд, ки рақибони асосии Русияи дар рақобати геополитикӣ дар минтақаи ОМ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, Русия яке аз муддаиёни қудрату нуфузи геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ буда, дар ин роҳ барои рақобат бо абарқудратони байналмиллалӣ ва ғимояи ҳамаҷонибаи манфиатҳои геополитикии худ аз иқдому роҳбурдҳои зиёд (ИДМ, СААД,

ИИА ва ғ) корбурд кардааст, ки онҳ барои пайгирии ҳадафҳо ва ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ, сиёсӣ, стратегӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ ва ғайра равона гардидаанд.

Чин ва Осиёи Марказӣ. Чин ҳамчун давлати ҳамсарҳад бо кишварҳои Осиёи Марказӣ (бо се давлати Осиёи Марказӣ марзи умумӣ дорад) дорои манфиатҳои сиёсӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, стратегӣ ва геополитикӣ дар минтақа буда, бо кишварҳои абарқудрате, мисли ИМА ва Русияи барои азхудкунии бозори истеъмоли ва захираҳои табиӣ мавҷуда дар рақобат қарор гирифтааст. Як қатор масоили муҳиму ҳадафмандонаи Чин дар Осиёи Марказӣ аз қабili нуфузи иқтисодиву геополитикӣ ва таъмини амнӣ минтақаҳои марзӣ бо Осиёи Марказӣ мучиби таваҷҷӯҳи зиёди Чин ба минтақа гардидааст. Раванди глобализатсия ҷалби сармояи кишварҳои ғарбиро ба Чин афзун сохт, зеро қувваи қудрати зиёд, ки бо суръати баланд ва сифати арзанда молу хизматрасониҳо ба бозор пешкаш карда тавонанд, дар ҳудуди Чин тамарқуз ёфтаанд. Яъне, аҳолии якуниммиллиардаи Чин бо нархи пасттарин омодааст молҳои истеҳсолӣ, алаҳхусус саноатиҳо дар муддати қиссӣ вақт истеҳсол ва ба бозори ҷаҳонӣ пешкаш намояд. Аз ин нигоҳ, рушди босуръати иқтисодӣ (ҳосилоти истеҳсолоти мол) Чинро ба дарёфти манбаи нави захираҳои қарорӣ бо нархи барои истеҳсолот дастрас водор намудааст. Захираҳои зиёди қонҳои ҳудуди Осиёи Марказӣ, ки аксаран дастнохӯрдаанд, диққати Чинро ба ин минтақа зиёд мегардонад. Яъне, яке аз омилҳои аввалини марқозхӯркунии Чин ба минтақа ин ҳамоно захираҳои қангуфти табиӣ аҳамияти иқтисодӣ Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад. Нуфузи геоиқтисодӣ ва геополитикӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии Чин дар минтақа мебошад, онро то ҷойе аз Русияе, ки меҳода қудрат ва таъсири бузурги сиёсӣ-идеологӣ низ дошта бошад, фарқ мекунонад. Аз нигоҳи геополитикӣ бошад ҳадафҳои Чин ба ҳамаи он Русияи бештар наздик буда, ҳар ду ҳамаи ташкили ҷаҳонӣ бисёрқутба мебошанд. Ҳам Чин ва ҳам Русияи, ки аъзои иттиҳоди **BRICS** (ҳоло **BRICS+**) ҳастанд, ҳамаи пешгирии тавсияи иқтисодӣ ва нуфузи давлатҳои **G7** (алаҳхусус ИМА) буда, дар ин роҳ қонҳои назаррасеро анҷом додаанд. Аз ин ҷо бар меояд, ки Чин бо Русияи дар низомсозии нави ҷаҳонӣ зиддияти амиқи геополитикиву геополитикӣ надошта, балки то ҷойе дидаҳо ва манфиати умумӣ дар ташаккули низомии нави бисёрқутбаии оламро доро мебошанд, зеро ҳарду ҳамаи ҷаҳонӣ бисёрқутба буда, қўшиш доранд то нуфуз ва мақоми якқутбаии ИМА дар ҷаҳон заифтар гардад. Ба ҳамаи ин нигоҳ нақарда, дар бозии геополитикӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ин ду кишвари ҳамсарҳад мақоми рақибонро қасб мекунанд, зеро ҳар қадом меҳода нуфузи бештари иқтисодӣ ва таъсиррасонии сиёсӣ ба минтақаро дошта бошад.

Масъалаи дигаре, ки доираи манфиатҳои геополитикии Чинро дар фазои Осиёи Марказӣ муайян ва асоснок месозад, ки амнӣ минтақаҳои марзӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Чин манфиатдор аст, ки дар минтақаҳои сараҳдиди миёни он ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки мусалмоннишин ҳастанд, амнӣ суботи доимӣ ва устувор таъмин бошад. Зеро дар сарҳадҳои ғарбии Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аксаран уйғурҳои мусулмон зиндагонӣ мекунанд, ки воридшавии идеологияи ифротиву радикалии динӣ аз ҳудудҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ноамнӣ бесуботиҳо дар ин минтақаҳои марзии Чин тавлид намуда, метавонад омилҳои ҷудоихоҳӣ ва истиклолталобии вилоятҳои мусулмоннишини Чин гардад, ки манфиатҳои муҳими миллии Чин – таъминоти арзӣ ва сулҳу суботи сартосариҳо ҳалалдор гардонад.

Барои ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ ва қамкунии сатҳи таҳдиду ҳатарҳои геополитикӣ аз ҳудуди Осиёи Марказӣ, қониби Чин як қатор иқдомиҳо амалиро рӯи қон андохта, бо ташкили “фазои бузург” қўшиши ҳимояи ҳамаҷонибаи манфиатҳои геополитикии ҳудро, бидуни низоъангезӣ ва бархӯрди ошқоро бо қудратҳои дигари

манфиатҳо дар минтақа, идома дода истодааст. Иқдоми амалии Чин дар роҳи ҳимояи манфиатҳои геополитикии он дар минтақа ва ҷаҳон, алалхусус Осиёи Марказӣ ин таъсиси Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (1996), сиёсати энергетикӣ Чин дар минтақа, сиёсати коммуналсионӣ Чин, муқобила бо ҳузури геополитикии ИМА дар Осиёи Марказӣ ва ибтикороти С5+1-и Чин ва Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбанд [10, С.84-104]. **Иқдоми амалии кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷиҳати ҳамгироии минтақавӣ.** Дар давоми таърих халқҳои Осиёи Миёна дар натиҷаи ҳамгирӣ, ҳамраӣ, сулҳу дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ умр ба сар буда, дар фазои сулҳу субот ва озоиштагӣ заминаи пешрафту рушд ва инкишофи ҳудро таъмин намудаанд. Онҳо таъминстанд дар заминаи консепсияи ҳамзистии озоишта арзишҳои умумии фарҳангӣ ва иҷтимоии ягонаро таъмин созанд, ки он заминаи ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ ҳамзистиро таъмин диҳад.

Дар замони муосир инкишофи глобалии бархӯрди тамаддунҳо ва мановфеи геополитикии абарқудратон дӯстӣ ҳамгироии минтақавӣ давлатҳо натавонанд заминаи ҳимояи манфиатҳои миллии геополитикии онҳо таъмин диҳад, балки ин ҳамгирӣ ва ҳамзистии озоишта ба зарурати объективӣ таъмин меёбад, ки заминаи бозии давлатҳо ва рушди инкишофи онҳо таъмин менамояд. Инъикоси намунаи барҷастаи ин ҳамгирӣ ва ҳамзистии озоиштаи кишварҳо дар замони муосир, метавон дар таҷрибаи давлатҳои Осиёи Миёна - Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон – дар имзои Ёлмоияи Хучанд оид ба дӯстии абадӣ мушоҳида намуд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри бостонии Хучанд ба имзо расидани Ёлмоияи дӯстии абадӣ амали тасодуфӣ набуда, аз инъикоси рисолати шаҳри сулҳу сулҳовар будани ин макони таърихӣ – Хучандшаҳри бостонӣ шаҳодат медиҳад. Ёдовар бояд шуд, ки қадимҳои аввалин дар роҳи барқарорсозии сулҳу ваҳдати миллии дар даврони ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ низ аз иҷтимоии таърихӣ XI –уми Шурои Олӣ бардошта шуданд, ки заминагузори сулҳу ваҳдати миллии дар Тоҷикистон гардид.

Имзои Ёлмоияи дӯстии абадӣ аз ҷанг ҷиҳат барои давлатҳои минтақа аҳамияти сиёсӣ-таърихиро соҳиб аст. Аз нигоҳи консепсияи тамаддуни ҷуғрофии геополитикӣ ҳудуди Осиёи Марказӣ воҳиди тому ягонаи геополитикӣ таъмин дода, инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва таъмини амнияти он бояд дар натиҷаи ҳамгирӣ ва ҳамзистии озоишта таъмин карда шавад. Яъне давлатҳои минтақа ҳам аз нигоҳи ҷуғрофӣ (истифодаи захираҳои табиӣ ва имкониятҳои транзитӣ) ва ҳам аз нигоҳи тамаддунӣ (фарҳангу тамаддуни ба ҳам наздику пайваст) ба ҳам вобаста буда, инкишофи том ва бемайлони онҳо танҳо дар натиҷаи ҳамгирӣ ва сулҳу дӯстии абадӣ таъмин карда мешавад.

Ёлмоияи мазкур якҷанг баҳсҳои минтақавӣ марзиро аз қабилӣ баҳси марзии миёни Тоҷикистону Қирғизистон, Ўзбекистону Тоҷикистон, Қирғизистону Ўзбекистон, ки давоми ҷанг даҳсола ҳалли ҳудро талаб мекарданд, хотима гузошт. Махсусияти дигари ин Ёлмоияро бидуни миёнарав – давлат ва ё созмони дигар, имзо гардидани он таъмин медиҳад, ки ҳолати камназир дар муносибатҳои минтақавӣ ҳалли баҳсу низо ба шумор меравад. Бе миёнарав сурат гирифтани раванди Ёлмоияи дӯстии абадӣ бозгӯи он аст, ки дар доираи имзои он манфиатҳои миллии давлатҳои аъзо ва халқҳои ҳамаи минтақа ба инъикос гирифта шуда, ҳимоя мекарданд.

Аҳамияти дигари Ёлмоияи дӯстии абадӣ аз он иборат аст, ки дар заминаи он давлатҳои ҳамҷавор ва дӯсту бародари Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон метавонанд дар якҷоягӣ ба тамоми таҳдиду хатарҳои навини геополитикии олам истодагари намоёнд ва рушди инкишофи ояндаи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудро таъмин созанд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Дугин А. Четвертая политическая теория: Русияи и политические идеи ХХI века. СПб.: 2009. – Амфора, - С.85
2. Ключевский В. О. Письма, дневники, афоризмы и мысли об истории. М.: Наука, 1968. – 528с. 2
3. Комилбек, А.Ӣ. Бозии бузург: Рақобати геополитикии Британия ва Русияи дар Осиёи Миёна ва таъсири он ба тақдири тоҷикон / А.Ӣ. Комилбек, С. П. Сайнаков // Идоракунии давлатӣ. 2021 / №4/1 (53) С. 179-188
4. Ратцель Ф. Политическая география (в изложении Л. Синицкого) // Землеведение. 1898. Кн. I – II // Геополитика. Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. СПб.: Питер, 2007. С. 15-36.
5. Саъдуллоев Абдулвосит. “Қудратҳои сиёсӣ ва ғайолияти онҳо дар Осиёи Марказӣ: ҳолат ва дурнамои рушд”. Душанбе: Хирадманд, 2024. 220 с. С.49
Среднеазиатский регион на перекрестке геополитических стратегий// Геополитика и безопасность. Военная мысль. № 2, 2022 С. 6-20
7. Цзюнь Чжоу. Значение государств Центральной Азии в мировой политической системе. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-gosudarstv-tsentralnoy-azii-v-mirovoy-politicheskoy-sisteme> (саннаи мушофат 29-10-2025).
8. Шарипов А. Н. Осиёи Марказӣ дар низоми нави геополитикӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Мақом ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи геополитикии минтақа» // 29 августи соли 2023. – Душанбе. 390 с. С. 89
9. Зокиров Г.Н. Геополитика, Душанбе: "Эҷод", 2009. С. 324
10. Маринченко А.В. Геополитика. Москва, 2009. С. 261

**НОВЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И КОНКУРЕНЦИЯ ОСНОВНЫХ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИГРОКОВ В РЕГИОНЕ**

СОБИТЗОДА СУМАНБОНУ УМЕД,

Докторнат (PhD) второго года обучения по специальности 230004 (Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития), Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: +992-111-10-26-79

Сегодня в политологии и географии для обозначения географической территории постсоветских стран центральной части азиатского континента используются два схожих понятия: Центральная Азия и Центрально-Азиатская Азия. Исторически союз государств Центральной Азии и Казахстана использовался до 1992 года, и на одном из саммитов центральноазиатских государств тогдашний президент Казахстана Нурсултан Назарбаев предложил в будущем отказаться от использования термина «Центральная Азия и Казахстан» и использовать новый термин «Центральная Азия». Таким образом, в международных отношениях появился новый термин «Центральная Азия» как описательное обозначение географии, охватывающей территории таких государств, как Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан. С помощью этой инициативы главы центрально азиатских государств предприняли попытку создания нового независимого геополитического пространства для снижения своей зависимости от России. Страны Центрально азиатского региона образуют целостное геополитическое целое и взаимозависимы в плане природных ресурсов, коммуникаций и транзита. В зависимости от запасов нефти, газа и питьевой воды государства Центрально азиатского региона делятся на верхние (Таджикистан и Кыргызстан) и нижние (Узбекистан, Казахстан и

Туркменистан). В результате верхние (верхние) страны обладают богатыми ресурсами питьевой воды, а нижние (нижние) – значительными запасами нефти и газа. В советское время перемещение и обмен имеющимися ресурсами между странами были легкодоступны благодаря их расположению на единой политической территории, но после обретения независимости возникла их водная и энергетическая зависимость друг от друга, что подтверждает их целостность геополитического целого.

Ключевые слова: Процессы, геополитика, интересы, долина, Центральная Азия, Центральная Азия, геополитическое положение, зависимость, стратегия, тактика, государство, независимость, конкуренция, геополитические основы и т. д.

NEW GEOPOLITICAL PROCESSES AND COMPETITION BETWEEN THE MAIN GEOPOLITICAL PLAYERS IN THE REGION

SOBITZODA SUMANBONU UMED,

Doctorate (PhD) first year in specialty 230004 (Political problems of international relations, global and regional development), Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tel: +992-111-10-26-79

Today, political science and geography use two closely related concepts to describe the geographic territory of the post-Soviet countries of the central part of the Asian continent: Central Asia and Central Asia. Historically, until 1992, the union of the states of Central Asia and Kazakhstan was used. At a summit of the Central Asian states, then-President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev proposed abandoning the term "Central Asia and Kazakhstan" in favor of the new term "Central Asia." Thus, the new term "Central Asia" emerged in international relations as a term describing the geography encompassing the territories of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. The leaders of the Central Asian states attempted to create a new, independent geopolitical space in order to reduce their dependence on Russia. The countries of the Central Asian region form a coherent geopolitical entity and are interdependent on one another in terms of natural resources, communications, and transit. Depending on their oil, gas, and drinking water reserves, the countries of the Central Asian region are divided into upstream countries (Tajikistan and Kyrgyzstan) and downstream countries (Uzbekistan, Kazakhstan, and Turkmenistan). This has resulted in the upstream countries being rich in drinking water, while the downstream countries are rich in oil and gas. During Soviet times, the movement and exchange of available resources between the countries was easy due to their location within a single political territory, but after independence, they became interdependent on each other for water and energy, demonstrating their geopolitical integrity.

Keywords: Processes, geopolitics, interests, valley, Central Asia, geopolitical position, dependence, strategy, tactics, state, independence, competition, geopolitical foundations, etc.

Муқарриз: Турдиназаров А.А., н.и.с, дотсент

УДК: 327.56; 341.232.1

**СОХТОРИ МИНТАҚАВИИ ЗИДДИТЕРРОРИСТИИ СҲШ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ**

ФАЙЗОВ РАМАЗОН ХОЛМАДОВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Қўлоб
ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ш. Қўлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кўчаи
С.Сафаров, 16. Телефон: (+992) 988512651

Дар шароити мураккабшавии вазъи байналмилалӣ ва афзоиши таҳдидҳои фаромиллӣ, аз қабилӣ терроризм, ифротгароӣ ва ҷудоихоҳӣ, зарурати рушди механизмҳои самараноки амнияти минтақавӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунад. Яке аз чунин механизмҳо Сохтори минтақавии зиддитеррористии Созмони Ҳамкории Шанхай мебошад, ки ҳамчун платформаи институтсионализатсияшудаи ҳамкории бисёрҷонибаи давлатҳои аъзо дар самти муқовимат бо терроризм ва дигар шаклҳои ҷинояткории созмонёфта амал мекунад.

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи мақом ва ҷойгоҳи СҲШ дар рафъи таҳдидҳои минтақавӣ бахшида шудааст. Дар он созишномаҳои калидии байналмилалӣ, меморандумҳо ва барномаҳои ҳамкорӣ, ки заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии фаъолияти ниҳоди болозикрро таъкил медиҳанд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Ба механизмҳои ҳамкории байниидоравӣ, аз қабилӣ ҳамоҳангсозии амалҳои мақомоти салоҳиятдор, баргузориши амалиётҳои муштарақ, мубодилаи иттилооти оперативӣ ва рушди робитаҳои шарикӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Дар асоси омӯзиши динамикаи институтсионалӣ ва танзими ҳуқуқӣ ҳулоса бароварда мешавад, ки сатҳи ҳамгироии талошҳои давлатҳои аъзо дар доираи СМЗТ СҲШ баланд буда, нақши сохтор ҳамчун абзори идоракунии бӯҳронҳои амниятӣ дар фазои Авруосиё рӯ ба афзоиш аст. Дар шароити рақамсозии таҳдидҳо ва ноустувории геополитикӣ, тақмили минбаъдаи механизмҳои ҳуқуқӣ ва таҳкими иқтидори институтсионалии СМЗТ СҲШ ҳамчун самти стратегии таъмини амнияти дастаҷамъӣ ва рушди устувори минтақа арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: *Сохтори минтақавии зиддитеррористӣ, Созмони Ҳамкории Шанхай, терроризм, экстремизм, сепаратизм, таҳдидҳои фаромиллӣ, терроризми байналмилалӣ.*

Дар шароити муносири ҷаҳонӣ, аксари таҳдидҳо ва ҷолишҳои амниятӣ хусусияти фаромиллӣ доранд, ки безараргардонии онҳо татбиқи тадбирҳои дастаҷамъонаи ҷомеаи байналмилалиро тақозо менамояд. Иқтидори таъмини амнияти миллӣ танҳо бо таъки ба захираҳои дохилии ҳар як давлат маҳдуд ба назар мерасад. Аз ин рӯ, аҳаммияти ҳамкории байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар самти таъмини амният рӯ ба афзоиш дошта, нақши созмонҳои минтақавӣ дар таҳкими амнияти минтақавӣ ва байналмилалӣ пайваста дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

Таҳқиқи масоили амнияти минтақавӣ дар мисоли ҳамкории байналмилалӣ-ҳуқуқии кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ) аз он ҷиҳат дорои аҳаммияти хос аст, ки фаъолияти ин созмон маҳз дар минтақаи Осиёи Марказӣ сурат мегирад. Минтақае, ки бо назардошти як қатор омилҳои объективӣ, аз ҷумла мавқеи ҷуғрофӣ, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва мураккабии геополитикӣ, яке аз осебпазиртарин минтақаҳо дар фазои пасошӯравӣ ба шумор меравад.[10, с. 7]

Дар шароити муосир масъалаи мубориза бо терроризм ба яке аз самтҳои муҳимми сиёсати амнияти байналмилалӣ табдил ёфтааст. Хатари терроризм хусусияти фаромиллӣ дошта, ки барои рафъи он ҷамоҳангсозии кӯшишҳои кишварҳои гуногун зарур мебошад.

Яке аз шаклҳои муассири ҳамкории давлатҳо дар ин самт, иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ мебошад, ки яке аз самтҳои фаъолияти онҳо таъмини амнияти минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Самтҳои калидии фаъолияти чунин созмонҳо таъмини амнияти минтақавӣ буда, он аз ҷумла тавассути мубориза бо навъҳои гуногуни фаъолияти ғайриқонунӣ, аз қабилӣ гардиши ғайриқонунӣ силоҳ, терроризм ва дигар таҳдидҳо амалӣ мегардад.

Метавон як қатор чунин созмонҳоро ҷудо намуд, ки фаъолияти онҳо ба соҳаи зикршуда марбут аст. Масалан, инҳо Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва зерсохтори он – Маркази зиддитеррористӣ, инчунин Созмони ҳамкории Шанхай, ки бузургтарин аз миёни созмонҳои зикршуда ба ҳисоб меравад, ва яке аз мақомоти доимии он – Сохтори минтақавӣ зиддитеррористӣ (минбаъд – СМЗТ СХШ) ва дигарон мебошанд.

Бо дарназардошти аҳамияти нақши Созмони ҳамкории Шанхай дар муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла барои кишварҳои аъзо, мувофиқ ба назар мерасад, ки хусусиятҳои СМЗТ СХШ ҳамчун яке аз воҳидҳои муҳимтарини он мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. [6, с. 117]

Рӯзҳои 14–15 июни соли 2001 дар шаҳри Шанхай мулоқоти сарони шаш кишвари минтақа – Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон баргузор гардид, ки дар чараёни он таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) ҳамчун як иттиҳоди нави минтақавӣ эълон шуд. Ҳадафҳои асосии ин созмон таҳкими эътимоди мутақобила, дӯстӣ ва ҳамсоғии нек байни кишварҳои аъзо; рушди ҳамкории самаранок дар соҳаҳои сиёсӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, фарҳангӣ, маориф, энергетика, нақлиёт, ҳифзи муҳити зист ва дигар бахшҳо; инчунин таъмини сулҳ, амният ва суботи устувор дар минтақа мебошанд. Дар доираи ҳамин ҳамоиши Шанхай, Ёлломия оид ба мубориза бар муқобили терроризм, сепаратизм ва экстремизм ба имзо расид, ки заминаи ҳукукии ҳамкории дастаҷамъонаи кишварҳои аъзоро дар муқобили таҳдидҳо ва ҷолишҳои умумии минтақавӣ фароҳам овард.[5, с. 14]

СХШ дар асоси нишондиҳандаҳои нуфузи сиёсӣ, захираҳои иқтисодӣ, иқтисодӣ демографӣ, фарогирии ҳудудӣ ва иқтисодӣ табиӣ, яке аз бузургтарин ва таъсиргузортарин созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар фазои АвруОсиё ба шумор меравад. Дар давраи нисбатан кӯтоҳи фаъолияти худ, СХШ тавонист аз як сохтори машваратӣ байнидавлатӣ ба як созмони мукаммали байналмилалӣ минтақавӣ табдил ёбад. Ин созмон ба таври тадриҷӣ на танҳо вазифаҳои ҷамоҳангсозии сиёсӣ ва иқтисодиро ба уҳда гирифт, балки нақши кафили субот, амният ва рушди устуворро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва то ҳудуди ҳавзаҳои Атлантика ва уқёнуси Ором касб намуд.

Ҳамоиши сарони давлатҳои аъзо, ки рӯзҳои 8–9 июни соли 2017 дар шаҳри Остона баргузор гардид, оғози марҳилаи нави тавсеаи стратегӣ ва институтсионалии созмонро ифода намуд. Дар доираи ин ҳамоиш, пешниҳоди шомилшавии Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон ба ҳайси аъзои баробарҳукуки СХШ пазируфта шуд. Ин иқдом ба тавсеаи ҷуғрофӣ ва афзоиши иқтисодӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятии созмон мусоидат намуд.

Дар натиҷаи ин тавсеа, фазои ҷуғрофӣи СХШ ҳоло аз минтақаи Арктика то уқёнуси Ором (аз шимол ба ҷануб) ва аз шаҳри Лиянъюнгани Ҷумҳурии Мардумии Чин то шаҳри Калинингради Федератсияи Россия (аз шарқ ба ғарб) доман паҳн намуда, тақрибан 44 ҷуғрофӣ аҳолии ҷаҳонро дар бар мегирад. [7, с. 45]

Ҳамкорию кишварҳо дар ҳалли масоили таъмини амният дар фазои АвруОсиё, инчунин дар мубориза бо унсурҳои «се бадӣ» — терроризм, сепаратизм ва экстремизм — асосан дар доираи СҲШ амалӣ мегардад, ки дар он Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин мавқеи пешсафро ишғол менамоянд. Албатта, ҳамкорию давлатҳо дар ин самт бо низоми муносибатҳои онҳо дар дигар созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид ва дигар сохторҳо, ҳамоҳанг аст. Бо вуҷуди ин, маҳз дар доираи СҲШ чунин ҳамкорӣ самаранокӣ бештарро нишон медиҳад. Бояд таъкид намуд, ки аз рӯзҳои аввали таъсис, кишварҳои аъзои СҲШ заминаи консептуалии ҳамкорию амниятиро тарҳрезӣ намуда, асосҳои назариявӣ, илмӣ ва ҳуқуқии онро таҳия ва тасдиқ карданд. Ин замина ба рушди устувори ҳамкорию минтақавӣ дар муқобили таҳдидҳои фаромиллӣ мусоидат менамояд.

Бо мақсади татбиқи ҳадафҳои стратегии худ, Созмони Ҳамкорию Шанхай (СҲШ) маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро таҳия ва тасдиқ намудааст, ки заминаи ҳуқуқии ҳамкорию кишварҳои аъзо дар самти таъмини амният ва мубориза бо таҳдидҳои фаромиллӣ ба шумор мераванд. Аз ҷумла, санадҳои зерин қабул шудаанд:

- Эълومияи Шанхай оид ба мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм;
- Созишномаи байни кишварҳои аъзои СҲШ оид ба таъсиси Сохтори минтақавии зиддитеррористӣ (РАТС);
- Созишнома оид ба тартиби ташкили чорабиниҳои муштаракӣ зиддитеррористӣ;
- Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар самти ошкорсозӣ ва бастанӣ роҳҳои воридшавии шахсони алоқаманд ба фаъолияти террористӣ, сепаратистӣ ва экстремистӣ;
- Созишнома оид ба тартиби ташкили машқҳои муштаракӣ зиддитеррористӣ;
- Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар мубориза бо гардиши ғайриқонунии силоҳ, лавозимоти ҷангӣ ва моддаҳои тарканда;
- Созишнома дар бораи омодакунии кадрҳо барои сохторҳои зиддитеррористӣ;
- Созишнома дар бораи ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ дар масъалаҳои марзӣ;
- Созишнома дар бораи бонки иттилоотии РАТС ва дигар санадҳои, ки фаъолияти сохторҳои марбут баи СҲШ-ро танзим менамоянд.[12, с.146-147]

Бо мақсади густариш ва таҳкими ҳамкорӣ дар самти мубориза бо таҳдидҳои муосир, дар ҷаласаи сарони давлатҳои аъзои СҲШ, ки дар шаҳри Санкт-Петербург (07.06.2002) баргузор гардид, «Созишномаи миёни давлатҳои аъзои СҲШ оид ба Сохтори минтақавии зиддитеррористӣ» (СМЗТ) ба имзо расид. СМЗТ ҳамчун як ниҳоди байнидавлатии Созмон таъсис ёфта, уҳдадор аст, ки самтҳои стратегии фаъолиятро дар ин соҳа таҳия намояд, тартиби ҳамкорию сохторҳои қудратиро тавсия диҳад ва чорабиниҳои мушаххасро барои татбиқи якҷояи онҳо пешниҳод кунад. Ба СМЗТ вогузор шудааст, ки ба мақомоти миллии кишварҳои аъзо (бо дархости онҳо) дар мубориза бо зухуроти таҳдидҳои нав мусоидат намояд. Бо ин мақсад, СМЗТ ба ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот машғул буда, пойгоҳи иттилоотиро оид ба созмонҳои байналмилалӣ террористӣ ва экстремистӣ, роҳбарон, сохторҳо ва шахсони алоқаманд ба ин созмонҳо ташкил менамояд.

Вазифаҳои асосии СМЗТ СҲШ иборатанд аз:

- таҳияи пешниҳодҳо ва тавсияҳо ҷиҳати рушди ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм барои сохторҳои дахлдори СҲШ ва давлатҳои аъзо;
- мусоидат ба мақомоти ваколатдори кишварҳои аъзо дар мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм, аз ҷумла дар доираи муқаррароти Эълумия;
- ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти воридшуда ба СМЗТ оид ба масъалаҳои мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм;

- ташкили пойгоҳи иттилоотии СМЗТ, аз ҷумла дар бораи: созмонҳои байналмилалӣ террористӣ, сепаратистӣ ва дигар созмонҳои экстремистӣ, сохтор, роҳбарон ва иштирокчиёни онҳо, шахсони дигаре, ки бо ин созмонҳо алоқаманданд, инчунин манбаъҳо ва роҳҳои маблағгузори онҳо; вазъият, динамика ва тамоюлҳои паҳншавии терроризм, сепаратизм ва экстремизм; созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва шахсоне, ки ба терроризм, сепаратизм ва экстремизм кумак мерасонанд;
- пешниҳоди маълумот ба дархости мақомоти ваколатдори давлатҳои аъзои СМЗТ.
- мусоидат ба омодагӣ ва баргузори машқҳои фармондеҳӣ-ситодӣ ва амалиётӣ-тактикӣ зиддиррористӣ;
- мусоидат ба омодагӣ ва татбиқи чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дигар тадбирҳо дар самти мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм;
- мусоидат ба татбиқи ҷустуҷӯи байналмилалӣ шахсоне, ки бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм алоқаманданд, бо мақсади ҷалби онҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ;
- иштирок дар таҳияи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, ки ба масъалаҳои мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм дахл доранд;
- мусоидат ба омодагии мутахассисон ва мураббӣён барои воҳидҳои зиддиррористӣ;
- иштирок дар омодагӣ ва баргузори конфронсҳои илмӣ-амалӣ, семинарҳо ва мусоидат ба мубодилаи таҷриба дар масъалаҳои мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм;
- барқарор ва нигоҳ доштани робитаҳои корӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, ки ба масъалаҳои мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм машғуланд.[4, с. 188-189]

Ҳамчун намунаи ҳадафҳои зикршуда, метавон ташкили машқҳои ҳарбиро ном бурд. Солҳои охир, дар чунин формат як қатор машқҳои муштаракӣ зиддиррористии мақомоти ваколатдори давлатҳои аъзои СҲШ баргузор гардиданд, аз ҷумла 21 сентябри соли 2023 даро Қирғизистон тамринҳои муштаракӣ зиддиррористии «Авруосиё-Антитеррор-2023» [11] ва тамринҳои муштаракӣ дигар, ки ҳадафи онҳо омӯзиши имкониятҳои истифодаи воситаҳои интернет дар фаъолияти террористӣ, экстремистӣ ва сепаратистӣ буд (соли 2023).

СМЗТ СҲШ ҳамчунин бо сохторҳои зиддиррористии минтақаи Осиёи Марказӣ тавассути мубодилаи таҷриба ва иттилоот оид ба гурӯҳҳои террористӣ ҳамкорӣ менамояд. Аз ҷумла, дар доираи ҳамкориҳои СҲШ ва СААД, моҳи июни соли 2023 дар шаҳри Москва вохӯрии қоршиносони воҳидҳои СААД ва СМЗТ СҲШ оид ба масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ баргузор гардид. Дар доираи ин вохӯрӣ масъалаҳои мубодилаи иттилоот ва ташкили ҳамкорӣ дар самти муқовимат ба даъватҳо ва таҳдидҳои муосир дар соҳаи амнияти иттилоотӣ баррасӣ шуданд, ки дар шакли конфронсҳо, семинарҳо ва дигар чорабиниҳои муштарак амалӣ мегарданд. [2]

Яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти СМЗТ СҲШ имзои меморандумҳо ҳамчун ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти барномавӣ марбут аст, ки заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти ин сохторро низ таҳким мебахшанд. Аз ҷумла, соли 2018 СМЗТ СҲШ дар ҳамкорӣ бо Дабирхонаи СААД ва Маркази зиддиррористии ИДМ меморандуми тафохумро оид ба масъалаҳои ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ миёни ин созмонҳо ба имзо расонид. Ҳадафи асосии он таъмини мубодилаи мутақобилаи иттилоот дар бораи терроризм ва экстремизм мебошад, инчунин шакли ҳамкориҳо ба мисли машваратҳои мутақобила дар ин самт муқаррар менамояд.

Ҳуҷҷати дигари ба ин монанд – Меморандуми тафохум миёни СМЗТ СҲШ ва Идораи зиддиррористии СММ мебошад, ки соли 2020 ба имзо расидааст. Он ба таҳкими ҳамкорӣ миёни ин сохторҳо дар самти муқовимат бо терроризм равона гардидааст. [8, с. 97]

Фаъолияти СМЗТ СҲШ ҳамчунин ба баргузори муҳокимаҳои масъалаҳои амниятӣ аз ҷониби ҳуди иштирокчиёни ин сохтор алоқаманд аст.

Ҳамин тавр, 29 марти соли 2024 дар Ҷумҳурии Узбекистон чаласаи 41-уми Шурои СМЗТ СХШ таҳти раёсати Ҷумҳурии Мардумии Чин баргузор гардид. Дар доираи он масъалаи таъмини ҳамкории мақомоти ваколатдори давлатҳои аъзои СХШ дар самти мубориза бо зухуроти террористӣ ва экстремистӣ дар фазои интернет, инчунин механизмҳои ошкор ва барҳам додани роҳҳои маблағгузории терроризм мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Ҳамзамон, дар чараёни ин чаласа Шурои СМЗТ СХШ натиҷаҳои фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатҳои аъзо ва Кумитаи иҷроияи СМЗТ СХШ-ро дар самти татбиқи барномаи ҳамкории давлатҳои аъзои СХШ оид ба муқовимат бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм барои солҳои 2022–2024 дар соли 2023 мусбат арзёбӣ ва қонеъкунанда донист.

Илова бар ин, лоиҳаи барномаи нави ҳамсон барои солҳои 2025–2027 тасдиқ гардид ва ташаббуси намояндагони Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба баргузории амалиёти муштаракӣ сарҳадии мақомоти ваколатдори кишварҳои аъзои СХШ таҳти унвони «Ҳамбастагӣ–2024» дастгирӣ ёфт. [1]

Ҳангоми арзёбии самаранокии фаъолияти СМЗТ СХШ, метавон ба таҳқиқоти охириин ишора кард, ки тибқи он дар натиҷаи фаъолияти СМЗТ СХШ шумораи амалҳои террористӣ дар кишварҳои аъзои СХШ ба андозаи 59,8% коҳиш ёфтааст – дар муқоиса бо кишварҳои дигари минтақа ба истилоҳ «Қамарбанд ва роҳ», ки узви СХШ нестанд. Илова бар ин, шумораи шахсоне, ки аз фаъолияти террористӣ зарар дидаанд, 42,7% кам шудааст. [3, с. 7]

Яке аз самтҳои муҳимми таъмини амнияти кишварҳои аъзои СХШ мубориза бо ҷинояткории фаромиллӣ мебошад, ки бо терроризм иртибот дорад — аз ҷумла муҳоҷирати ғайриқонуний, қочоқи маводи мухаддир, силоҳ, моддаҳои тарканда ва дигар зухурот. Дар ин замина, механизми ҳамкории хадамоти марзбонии мақомоти салоҳиятдори кишварҳои аъзо, ки дар доираи СМЗТ амал мекунад, нақши калидӣ мебозад.

Аз соли 2013 инҷониб, хадамоти марзбонии мақомоти салоҳиятдори кишварҳои аъзои СХШ дар минтақаҳои дохилӣ ва хориҷии марзҳои кишварҳои аъзо амалиётҳои муштаракӣ марзбонӣ баргузор менамоянд.

Дар доираи гурӯҳи кории муштаракӣ қоршиносон, ки аз соли 2013 фаъолият дорад, мақомоти салоҳиятдори кишварҳои аъзо ва намояндагони Кумитаи иҷроияи СМЗТ СХШ-ро муттаҳид месозад, тадбирҳои пай дар пай ҷиҳати пешгирии истифодаи шабакаи интернет аз ҷониби гурӯҳҳои террористӣ ва ифротгаро дар фаъолияти ҷиноятии онҳо амалӣ мегарданд. Ҳамзамон, бо мақсади тақмили механизмҳои ҳамкорӣ, машқҳои муштаракӣ зиддитеррористӣ дар фазои интернет баргузор мешаванд.

Бо ҳадафи ҳамоҳангсозии талошҳо дар самти мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротгароӣ, СМЗТ СХШ ҳамкории ҳудро бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин бо мақомоти салоҳиятдори давлатҳои нозир ва шарикони муқоламаи Созмон пайваста густариш дода, таҳким мебахшад.

Хусусан, дар доираи густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ, СМЗТ СХШ як қатор меморандумҳо ва созишномаҳои ҳамкориро бо сохторҳои дахлдори байналмилалӣ ва минтақавӣ ба имзо расонидааст. Аз ҷумла, ҷунин санадҳо бо Департаменти зиддитеррористии СММ, Идораи СММ оид ба маводи нашъаовар ва ҷинояткорӣ, Интерпол, Маркази зиддитеррористӣ ва Хадамоти ҳамоҳангсозии Шурои фармондеҳони қўшунҳои сарҳадии кишварҳои узви ИДМ, Котиботи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Гурӯҳи аврупоиву осиеӣ оид ба мубориза бо қонунигардонии даромадҳои ҷиноятӣ ва маблағгузории терроризм, Маркази иттилоотиву ҳамоҳангсозии минтақавии Осиёи Марказӣ оид ба мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо, Котиботи Машварат оид ба ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осиё, Маркази Африқо оид ба омӯзиш ва

тахкики терроризм, инчунин бо Кумитаи давлатии амнияти Ҷумҳурии Беларус, Вазорати корҳои хориҷии Афғонистон ва Шурои ҳамоҳангсозии зиддитеррористии Муғулистон ба имзо расидаанд. Илова бар ин, робитаҳо бо шарикони муколама, мақомоти салоҳиятдори Шри-Ланка, Туркия, Камбоҷа, Непал, Озарбойҷон, Арманистон, Миср, Қатар, Арабистони Саудӣ, Амороти Муттаҳидаи Араб, Мянма, Кувайт ва Баҳрайн барқарор гардида, раванди расмӣ гардонидани муносибатҳои дучониба идома дорад. [9]

Сохтори минтақавии зиддитеррористии Созмони Ҳамкории Шанхай ҳамчун як механизми муассири ҳамкории бисёрҷониба, ба таҳкими амнияти устувор дар фазои Авруосиё равона гардидааст. Фаъолияти он ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки нақши механизмҳои минтақавӣ дар муқовимат бо таҳдидҳои фаромиллӣ — аз ҷумла терроризм, экстремизм ва сепаратизм пайваста афзоиш меёбад.

Заминаи ҳуқуқии СМЗТ СҲШ, ки бар пояи созишномаҳои байналмилалӣ, меморандумҳои ҳамкорӣ ва барномаҳои муштарак ташаққул ёфтааст, ба таъмини муайянсозии меъёрӣ ва устувории сохтори он мусоидат менамояд. Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти салоҳиятдори кишварҳои аъзо, баргузори амалиётҳои муштарак, мубодилаи иттилооти оперативӣ ва тавсеаи робитаҳои шарикӣ бо созмонҳои байналмилалӣ аз сатҳи баланди институтсионализатсия ва иродаи сиёсӣ ҷиҳати воқуниши ҳамоҳанг ба таҳдидҳои амниятӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлили ҷанбаҳои сиёсӣ ва институтсионалии фаъолияти СМЗТ СҲШ имкон медиҳад, ки самаранокии он ҳамчун абзори идоракунии бӯҳронҳои амниятии минтақавӣ ба таври илмӣ арзёбӣ гардад. Дар шароити мураккабшавии муҳити геополитикӣ ва афзоиши таҳдидҳои рақамӣ, рушди минбаъдаи механизмҳои танзими ҳуқуқӣ ва ҳамкории сохторӣ дар доираи СҲШ ба унсури калидии таҳкими амнияти дастаҷамъӣ ва суботи устувори минтақавӣ табдил меёбад.

Ҳамин тариқ, давлатҳо талошдоранд, ки ҳамкории байналмилалиро дар самти мубориза бо терроризм дар асоси манфиатҳои умумии амният тақвият диҳанд. Дар ин замина, онҳо маҷмӯи васеи тадбирҳои зиддитеррористиро ба таври фаъол истифода мебаранд, аз ҷумла тавассути фаъолияти сохторҳои байналмилалӣ зиддитеррористӣ, ба мисли СМЗТ ва СҲШ. Маҳз ба шарофати чунин ҳамкории густурда имкони боздоштани густариши терроризм дар ҷаҳони муосир фароҳам мегардад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. 41st meeting of the SCO RATS Council took place in Tashkent [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <https://ecrats.org/en/press/news/9588/> (Дата обращения: 23.10.2025)
2. Experts from the CSTO Secretariat, the CSTO Crisis Response Center and the SCO Regional Anti-Terrorist Structure held consultations [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: https://en.odkbcsto.org/news/news_odkb/sostoyalis-konsultatsii-ekspertov-sekretariata-odkb-tsentra-krizisnogoreagirovaniya-odkb-i-regional/#loaded (Дата обращения: 23.10.2025)
3. Zhao, J., Wang, X., & Zhan, J. Is international cooperation effective in combating terrorism? Evidence from the Shanghai Cooperation Organization // Applied Economics. — 2024. — P. 1–16; с.7
4. Васильев Л. Е. Борьба с терроризмом на пространстве ШОС / Л. Е. Васильев. — Москва: Институт Дальнего Востока РАН, 2017. — 216 стр.;
5. Зоҳиди Н., Ниятбеков В. (сост.) Шанхайская организация сотрудничества сегодня: взгляд из Душанбе (ред. С.Аслов). Стамбул: «İmak Ofset». — 2014. — 136 стр.; с. 14
6. Капустянская, Д. В. Правовые основы и направления деятельности ПАТС ШОС / Д. В. Капустянская // WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS: сборник статей

- LXXX Международной научно-практической конференции, Пенза, 30 августа 2024 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 116-119.
7. Клименко, А.Ф. Шанхайская организация сотрудничества: к новым рубежам развития. Монография /А.Ф.Клименко. – М., 2008.– С. 45;
 8. Малышев Д.В. Шанхайская Организация Сотрудничества и ее роль в системе современных международных отношений (к 20-летию создания ШОС) // Вестник Московского университета. Серия 25: международные отношения и мировая политика. — 2021. — № 4. — С. 81-104;
 9. О РАТС ШОС. История и миссия [Электронный ресурс] URL: <https://ecrats.org/ru/about/history/> (Дата обращения: 29.05.2025);
 10. Рахимов, К. Х. Международное сотрудничество государств-членов ШОС в области обеспечения региональной безопасности / К. Х. Рахимов. – Москва: «Русайнс», 2025. – 444 стр.;
 11. Совместные антитеррористические учения компетентных органов государств-членов ШОС и государств-участников СНГ «Евразия-Антитеррор - 2023» [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://rus.sectsko.org/20230921/Sovmestnye-antiterroristicheskie-ucheniya-kompetentnykh-organov-gosudarstv-chlenov-ShOS-i-958899.html> (Дата обращения: 23.10.2025).
 12. ШОС в системе безопасности в Евразии: проблемы многостороннего взаимодействия / Институт Дальнего Востока Российской академии наук. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт Дальнего Востока Российской академии наук, 2020. – 240 стр.

РЕГИОНАЛЬНАЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ШОС КАК МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ФАЙЗОВ РАМАЗОН ХОЛМАДОВИЧ,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: 735360, г.Куляб, Республика Таджикистан, улица С.Сафарова 16. Телефон: (+992) 988512651

В условиях усложнения международной обстановки и роста транснациональных угроз, таких как терроризм, экстремизм и сепаратизм, особую значимость приобретает развитие эффективных механизмов региональной безопасности. Одним из таких механизмов выступает Региональная антитеррористическая структура Шанхайской организации сотрудничества, функционирующая как институционализированная платформа многостороннего взаимодействия государств-членов в противодействии терроризму и другим формам организованной преступности. Настоящая статья посвящена всестороннему анализу статуса и роли ШОС в нейтрализации региональных угроз. В ней рассматриваются ключевые международные соглашения, меморандумы и программы сотрудничества, составляющие нормативно-правовую основу деятельности указанного института.

Особое внимание уделяется межведомственным механизмам взаимодействия, таким как координация действий компетентных органов, проведение совместных операций, обмен оперативной информацией и развитие партнерских связей с международными и региональными организациями. На основе изучения институциональной динамики и правового регулирования делается вывод о высоком уровне интеграции усилий государств-членов в рамках РАТС ШОС и возрастающей роли структуры как инструмента управления кризисами

безопасности в евразийском пространстве. В условиях цифровизации угроз и геополитической нестабильности, дальнейшее совершенствование правовых механизмов и укрепление институционального потенциала РАТС ШОС оценивается как стратегическое направление обеспечения коллективной безопасности и устойчивого развития региона.

Ключевые слова: Региональная антитеррористическая структура, Шанхайская организация сотрудничества, терроризм, экстремизм, сепаратизм, транснациональные угрозы, международный терроризм.

REGIONAL ANTI-TERRORIST STRUCTURE OF THE SCO AS A MECHANISM FOR ENSURING REGIONAL SECURITY

FAYZOV RAMAZON KHOLMADOVICH,

candidate of political sciences, associate professor of the department of political science at Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Address: 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan S.Safarov str. 16. Phone: (+992) 9885126551

Amid the growing complexity of the international landscape and the rise of transnational threats such as terrorism, extremism, and separatism, the development of effective regional security mechanisms has gained particular importance. One such mechanism is the Regional Anti-Terrorist Structure of the Shanghai Cooperation Organization, which serves as an institutionalized platform for multilateral cooperation among member states in countering terrorism and other forms of organized crime. This article presents a comprehensive analysis of the status and role of the SCO in mitigating regional threats. It examines key international agreements, memoranda, and cooperation programs that form the normative and legal foundation of the institution's activities.

Special attention is given to interagency cooperation mechanisms, including coordination of actions by competent authorities, joint operations, exchange of operational information, and the development of partnerships with international and regional organizations. Based on the study of institutional dynamics and legal regulation, the article concludes that the level of integration among member states within the SCO RATS framework is high, and the structure's role as a tool for managing security crises in the Eurasian space is expanding. In the context of threat digitalization and geopolitical instability, further enhancement of legal mechanisms and strengthening of the institutional capacity of the SCO RATS is assessed as a strategic direction for ensuring collective security and sustainable regional development.

Keywords: Regional Antiterrorist Structure, Shanghai Cooperation Organization, terrorism, extremism, separatism, transnational threats, international terrorism.

*Муқарриз: Ҳусейнзода А., н.и.с., дотсент,
мудири кафедраи ҳуқуқшиносии ДДК ба номи А.
Рӯдакӣ*

УДК: 327(575.3+479)"20":339.9

**ҶАНБАҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО
ДАВЛАТҲОИ МИНТАҚАИ ҚАВҚОЗ (дар шароити глобаликунонии иқтисодиёт)**

ҲАМИДЗОДА ШОҲРУХ БОЗОР,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Сайид Носир 33,
Тел: +992 98 859 5970

Дар мақола таҳлили ҳамгирӣ ва ҷанбаҳои геополитикии ҳамаҷонибаи сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақаи Қавқоз аз нуқтаи назари геополитика ва амнияти иқтисодӣ баён гардидааст. Мақсадро муайян кардани механизмҳо, воситаҳо ва маҳдудиятҳои сиёсату геополитикии ҳамкории дуҷониба ва бисёрҷониба дар соҳаҳои тиҷорат, энергетика, транзит ва сармоягузорӣ таҳлил кардааст. Истифодаи усулҳои тадқиқоти маҷмӯӣ, таҳлили системавӣ, муқоисавӣ, доктринавӣ ва статистикӣ имконият додааст, ки таъсири омилҳои геополитикӣ ба таҳаввули шабакаҳои иқтисодӣ ва стратегияи Тоҷикистонро дар минтақа нишон диҳад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҷанбаҳои стратегӣ (муқобилияти энергетикӣ, нақши коридорҳои транзитӣ, манфиатҳои гидроэнергетикӣ), ҳамзамон бо омилҳои сохтории дохилӣ (инфрасохтори логистикӣ, сохтори содирот, сатҳи институтсионалӣ) ва самтгирии сиёсати хориҷӣ, муайянкунандаи дараҷаи ҳамкории мебошанд.

Калидвожаҳо. Тоҷикистон, Қавқоз, Озарбойҷон, Арманистон, геополитика, геополитикаи иқтисодӣ, глобаликунонии иқтисодиёт, минтақаи транзитӣ, геостратегия, гидроэнергетика, долони тиҷоратӣ, интегратсияи минтақавӣ, ИДМ, СААД.

Дар шароити муносири самтгирии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҳамкории онро дар бахшҳо ва самтҳои гуногун бо давлатҳо ва доираҳои созмонҳои минтақавию байналмилалӣ баҳои баланд нисбат медиҳанд. Тоҷикистон бо дарназардошти он ки давлати соҳибистиклол таъриф гардидааст, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, вобаста ба манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад, аз онҳо барояд, бо кишварҳои хориҷӣ робита намояд [2, с. 3-4]. Вобаста ба ин муқарарот, Тоҷикистон ҳамкории худро дар асоси ба назар гирифтани махсусиятҳои рушди геополитикии олам, минтақаҳо ва давлатҳои алоҳида ба роҳ монда, самтгирии дипломатии худро дар ростии глобаликунонии иқтисодиёт, ки яке аз масъалаҳои асосии геополитикаи асри XXI мебошад, муайян мекунад.

Яке аз чунин минтақаҳо ва доираи давлатҳое, ки Тоҷикистон самтгирии сиёсати хориҷии худро мушаххасан дар доираи ҳадафҳои миллӣ-геополитикии худ муайян мекунад, Қавқоз ва давлатҳои ин ҷуғрофиёи мақоми махсус доштаи низомии геополитикии олами муосир, ба ҳисоб меравад. Баъди пошхӯрии Иттифоқи Шуравӣ, бозиҳои нави геополитикӣ дар ин минтақа ба вучуд омаданд, ки новобаста дар фосолаи ҷуғрофиёӣ будани Тоҷикистон ба онҳо низ таваҷҷуҳ мекунад.

Дар фазои иқтисодӣ ва геополитикии минтақаи Қавқоз яке аз унсурҳои стратегияи муҳимми геополитикаи Авруосиё муаррифӣ мегардад. Дурии ҷуғрофии Тоҷикистон аз Қавқоз таваҷҷуҳ ва аҳаммиятнокии онро дар таҳаввули сиёсати иқтисодии минтақавӣ коҳиш намедихад. Дуруст аст, ки «сиёсати хориҷии ҳар як давлат барои ҳифзи манфиатҳои миллии он бо ёрии воситаҳои гуногун, аз низомӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ то фарҳангӣ ва идеологӣ, тарҳрезӣ шудааст» [5, с. 124]. Бо ҳамин асос тақвияти робитаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои Қавқози

Чанубӣ ва Шимолӣ метавонад ҳамчун омиле барои густариши занҷирҳои фароминтақавӣ, нуфуз ва эътиборнокии геополитикӣ хидмат кунад. Аввал, таърихи муштараки 70-сола агар таваҷҷуҳи Тоҷикистонро ба ҳодисаҳо ва воқеаҳои геополитикии ин минтақа ҷалб кунад, дуҷумла ҳамкориҳо дар доираҳои ташкилотҳо ва созмонҳои гуногуни минтақавӣ ва байниминтақавӣ хоҳу ноҳоҳ таваҷҷуҳи Тоҷикистонро ба ин минтақа ҷалб мекунад.

Шиддати мочароҳҳо ва талошҳои пайвастаи сиёсии иттиҳодиявӣ барои муътадил гардонидани вазъият манзараи геополитикии замони муосири Қавқозро ифода мекунад, ки хоҳ ноҳоҳ ба ҳолати инкишофи геополитикии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон таъсир мерасонад [8]. Афзоиши рақобат байни қудратҳо ва тақвияти тарҳҳои ҳамгироӣҳо, ҳамкориҳои иқтисодӣ на танҳо ба воситаи рушд, балки ба як тарҳҳои геополитикӣ низ табдил меёбад. Тавассути иқтисодиёт иттифоқҳо ташкил карда мешаванд, инфрасохтор рушд меёбад ва мақоми сиёсати хориҷии давлатҳо мустаҳкам мешавад. Аз ин нуктаи назар, масирҳои фароминтақавӣ ва фаромиллӣ, долонҳои логистикӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва соҳаҳои ҳамкорӣ, аз кишоварзӣ то саноат ва зарфиатҳои сайёҳӣ ҳамчун платформа барои татбиқи стратегияи худ барои Тоҷикистон хизмат мекунад.

Дар Қавқоз, дар баробари давлатҳое, ки ба ҳамгироии аврупоӣ-атлантикӣ нигаронида шудаанд (хусусан Гурҷистон), мувозинат байни Ғарб ва Шарқ (Озарбойҷон), ё дар доираи СААД ҷойгиранд (Арманистон), манзараи беназири сиёсӣ ва иқтисодӣ ба вуҷуд меояд, ки дар он нақши кишварҳои шарик берун аз минтақа (аз ҷумла Осиёи Марказӣ) набояд ноидида гирифта шавад. Тоҷикистон, ки дорой имконоти назаррас барои рушд, гидроэнергетика ва ворид шудан ба бозор ба Русия мебошад, ҳамзамон мекушад, ки аз робитаҳои иқтисодӣ дар Қавқоз ҳамчун шанси мустақилонаи геополитикӣ истифода барад.

Омезиши сиёсати иқтисодӣ (сармоягузорӣ, логистика, тиҷорат) бо мантики геополитикӣ (густариши таъсир, тақвияти долонҳои инфрасохторӣ, иттифоқҳо) мавзуйи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои Қавқозро мавзуйи муҳимми таҳқиқот мегардонад. Муайян кардани ҷанбаҳои геополитикии ҳамкориҳо, муайян кардани ҷиғунагии сиёсати иқтисодии Тоҷикистон нисбат ба Қавқоз, аз ҷониби стратегҳои равандҳои геополитикӣ муайян гардидани равандҳои иқтисодӣ, ҳамгирӣ ва логистикӣ дар ин минтақа, арзёбии механизмҳои амалии ҳамкорӣ ва таҳлили он, ки кадом шароити институтсионалӣ ва танзимкунанда (дар доираи ИДМ, СААД ва дигар доираи ҳамгирӣ) ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ байни Тоҷикистон давлатҳои Қавқоз мусоидат мекунад ё баръакс, монеъ мешаванд, муҳимми мебошад.

Ҷумхурии Тоҷикистон дар марзи баҳампайвастанӣ манфиатҳо ва равандҳои геостратегӣ дар фазои васеи геополитикии Авруосиё ҷойгир буда, ин мавқеъ ба он имкон медиҳад, ки ҳам дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ва ҳам дар ташаккули сиёсати иқтисодии фароминтақавӣ нақши фаъол дошта бошад [6]. Аз давраи истиқлолият, Тоҷикистон кушиш менамояд, ки равобити сиёсии худро дар самтҳои гуногун, аз ҷумла, самти сиёсати хориҷии иқтисодӣ дар як муҳити тағйирёбандаи байналмилалӣ ба таври муассир танзим намуда, онҳоро ба шабакаи муосири ҳамкориҳои иқтисодӣ ва инфрасохтори минтақавӣ мутобик намояд. Дар ин самт, кишварҳои Қавқоз бо мавқеи стратегӣ, захираҳои иқтисодӣ ва ҷойгоҳҳои транзитии худ ба яке аз масирҳои муҳимми густариши сиёсати иқтисодии хориҷии Тоҷикистон табдил ёфтаанд [1, с. 270].

Таҳлилҳои геополитикӣ нишон медиҳанд, ки ҳамкорӣ бо кишварҳои пасошуравӣ, бахусус бо давлатҳои минтақаи Қавқоз, барои Тоҷикистон на танҳо аҳамияти иқтисодӣ, балки аҳамияти сиёсати калони геостратегӣ касб мекунад. Тавре муҳаққиқ Т.К. Койчуев таъкид менамояд, равандҳои амиқтари ҳамгирӣ дар фазои пасошуравӣ дар ду омил реша доранд. Аввал, омилҳои глобаликунонӣ иқтисодиёт ва глобаликунонии бозори ҷаҳонӣ, ки зарурати

муттаҳидсозии иқтидорҳои минтақавиро тақвият медиҳад. Дуюм, омили амнияти миллӣ, ки дар шароити афзоиши таҳдидҳои фаромиллӣ, аз терроризми байналмилалӣ то қочоқи маводи муҳаддир ва силоҳ шаклҳои муштараки амниятӣ ва иқтисодиро талаб мекунад. Ин мулоҳизаҳо барои фаҳмиши хусусияти геополитикии робитаҳои Тоҷикистон бо давлатҳои Қафқоз аҳамияти калидӣ доранд, зеро дар ин минтақа низ ҳам миёнбуриҳо ва ҳам рақобатҳои геостратегӣ миёни қудратҳои беруниминтақавӣ ва дохилиминтақавӣ ҷой доранд [4, с. 211; 272-23].

Фазои иқтисодии Тоҷикистону кишварҳои Қафқоз дорои умумиятҳои муҳим мебошад. Шабоҳати сохтори иқтисодӣ, таҷрибаи муштараки бозори собики Иттифоқи Шуравӣ, дастрасии маҳдуд ба баҳр, вобастагии инфрасохторӣ, шабакаҳои яксон ё монанд дар бахшҳои энергетика, нақлиёт ва саноат. Ин омилҳо худ аз худ заминаҳои объективӣ барои тақвияти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сиёсии тарафайн ба вуҷуд меоранд, ки аз дидгоҳи геополитикаи муосир ба унсури ҷудонашавандаи амнияти иқтисодӣ ва устувории байниминтақавӣ табдил меёбанд.

Вобаста ба ин, ҷанбаҳои геополитикии робитаҳои иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Қафқози Ҷанубиро ба иборат аз чор марҳилаи асосӣ тавсиф намудан мумкин аст. Давраи аввали солҳои 1990–1994 замони бӯҳронии тамоми фазои пасошуравӣ, пошхӯрии алоқаҳои анъанавӣ ва шиддат гирифтани номуайяни буд. Давраи 1994–1997 яке аз муҳимтарин марҳалаҳои барқарорӣ, ташкили асосҳои ҳукукии муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҷустуҷӯи тарҳҳои нави ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ба солҳои 1997–2000 давраи эътидол, шаклироии робитаҳои устувортар ва фаъолшавии муносибатҳои бисёрҷониба рост меояд. Марҳалаи аз соли 2001 то имрӯз бошад [1, с. 271], бо тақвияти сифатии ҳамкориҳои иқтисодӣ содагардонии робитаҳо, тарҳрезӣ намудани шаклҳои нави ҳамкорӣ ва болоравии аҳамияти геополитикии Қафқоз барои сиёсати иқтисодии Тоҷикистон тавсиф мешавад.

Кушишҳои дигаре дар атрофи барқарорӣ ҳамгироии Тоҷикистон ва минтақаи Қавқоз дар риштаи барқарорӣ Иттиҳоди иқтисодии Аврусиё дар фазои геоиқтисодии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мебошад [7, с. 58], ки ин ҳоло чандон шояд ба талаботу манфиатҳои геополитикии Тоҷикистон мутобиқат накунад. Бо вуҷуди он ки кишварҳои Қафқоз барои Тоҷикистон имкониятҳои васеи геоиқтисодӣ, аз ҷумлаи имкониятҳои транзитӣ, энергетикӣ, тичоратӣ ва сармоягузорӣ фароҳам меоранд. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Қафқози Ҷанубӣ дар соҳаи сиёсати иқтисодӣ дар заминаи манфиатҳои геополитикии муосир ҳамчун масири муҳими мутақобилан судманд, воситаи таъмини амнияти иқтисодӣ, ҳамзамон омили таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар равандҳои транзитӣ ва шабакаҳои тичоратии байналмилалӣ баҳо дода мешавад. Маҳз ҳамин маҷмӯи омилҳо робитаҳои зикршударо дар заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва геостратегӣ аҳамиятнок мегардонад ва тадқиқи онҳо барои илми муосири сиёсатшиносӣ хеле зарур месозад.

Раванди ташаккули ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Қафқоз дорои ҷанбаҳои возеҳи геополитикӣ мебошад. Хусусан, таъсиси комиссияҳои байниҳукуматӣ, ки ҳамохангсозӣ, танзими ҳукуқӣ ва рушди робитаҳои тичоратӣ иқтисодиро миёни Тоҷикистон ва ҳар яке аз кишварҳои Қафқоз таъмин мекунад, ба марҳилаи сифатан нава дар муносибатҳои байнидавлатии минтақа асос гузоштанд. Ин комиссияҳо самтҳои амалӣ, афзалиятҳо ва механизмҳои ҳамкориҳоро равшан муайян намуда, саҳми онҳо дар содагардонии робитаҳо ва аз байн бурдани монеаҳои амниятиву мушкilotи геополитикӣ хеле назаррас аст.

Яке аз мисолҳои намоёни ин раванд комиссияи тоҷикистониву озарбойҷонӣ мебошад, ки аз соли 2008 фаъол аст. Маҳз фаъолияти мунтазами ин ниҳод имкон дод, ки ҳамгироии иқтисодӣ аз сатҳи эъломияҳои сиёсӣ ба фазаи татбиқи воқеии амалияҳои содиротӣ ва воридотӣ гузарад. Натиҷаи кори он, густариши робитаҳои тичоратӣ, баланд шудани гардиши мол ва

фаъол шудани ҳамкорӣ дар бахшҳои стратегӣ, аз ҷумла, саноати металлургӣ, энергетика ва комплекси агросаноатӣ мебошад.

Мавқеи геополитикии Озарбойҷон, ки назорат ба инфрасохтори транзитиро дар масири Шарқ–Ғарб дар ихтиёр дорад, ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки тавассути ин кишвар ба бозорҳои аврупоӣ ва минтақаҳои дигари ҷаҳонӣ баромад намуда дар раванди геополитикии глобаликунонии иқтисодиёт ҳамчун субъекти баранда фаъолият ва иштирок намояд. Аз ин рӯ, робитаҳои Душанбе ва Боку на танҳо сирф иқтисодӣ, балки геополитикиву геостратегӣ низ арзёбӣ мешаванд.

Чанбаи муҳимми ҳамкорӣ ин энергетика мебошад. Тоҷикистон бо иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ ва Озарбойҷон бо таҷрибаи баланди истихроҷу коркарди нафту газ метавонанд шарикии стратегӣ ба роҳ монанд. Имруз зарфиатҳои энергетикӣ ба яке аз обзори таъсиррасонӣ ва қудрати геополитикии давлатҳои муаррифӣ гардидааст. Тадқиқот нишон медиҳанд, ки чунин ҳамкорӣ метавонад ба амнияти энергетикӣ ҳарду кишвар таъсири мусбат расонад. Аммо таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки аз соли 2014 инҷониб тамоюли коҳиши гардиши мол миёни кишварҳо ба назар мерасад. Ҳиссаи Тоҷикистон дар бозорҳои Озарбойҷон ва баръакс нисбатан паст шудааст, ки ин бештар ба мушкилоти геополитикии минтақа, шиддати зиддиятҳои байни давлатҳои ин минтақа, тағйирёбии талаботи бозорҳо ва рақобати афзоюндаи ҷаҳонӣ вобаста аст. Бо вучуди ин, иқтидорҳои истифоданашудаи густурда вучуд доранд, ки метавонанд дар ҳолати сиёсати дуруст ба самти пешбарандаи рушди иқтисодии ду кишвар табдил ёбанд. Аз ҷумла, иштироки фаъоли Тоҷикистон дар долони байналмилалӣ «ТРАСЕКА» ҳанӯз ҳам яке аз муҳимтарин самтҳои робита бо Озарбойҷон боқӣ мемонад [1, с. 274].

Дар қатори Озарбойҷон, Арманистон низ ҳамчун шарикӣ муҳимми Тоҷикистон дар Қафқоз баромад мекунад. Бухрони озарӣ ва арменӣ новобаста аз он, ки Тоҷикистон дар сиёсати хориҷаш ташвиқоти ҷангро манъ кардааст, ташвиқ намекунад, аммо таъсир мерасонад ва ба самти қонёшавандагии талаботу манфиатҳои милли-геополитикиаш дар бахши сиёсати иқтисодӣ ҳалал ворид мегардонад. Ҳарчанд омори савдои дучониба дар муқоиса бо Озарбойҷон назаррас нест, ин маънои онро надорад, ки самти хориҷии сиёсати иқтисодии Тоҷикистон ҳамоҳангиро бо давлати Арманистон ба роҳ намемонад. Тоҷикистон бо сарвари Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба, ба назар гирифтани тағйиротҳои геополитикии минтақа, нуфуз пайдо намудани бозингарони нав, абарқудратҳои ҷаҳонӣ (ИМА, ИА), доираи манфиатҳои миллий ва геополитикии ҳудуд, ба инобат гирифтани мавқеҳои шарикони стратегӣ (Русия), давлатҳои ҳамгонаи ҳавзаи тамаддунӣ (Эрон) ҳамоҳангашро мутобиқат намуда, ҳамкориҳоро дар самтҳои гуногун ба роҳ мемонад. Аз дигар тараф, Тоҷикистон бо Арманистон дар доираи СААД шарикии иттиҳодиявӣ дар бахши амният ва мудофия доранд ва машқҳои муштаракӣ зидди таҳдиду хатарҳои навин мегузаронанд. Ҳолати мазкур метавонад муносибатҳоро наздиктар кунад. Дар баробари ин, чанбаҳои сиёсӣ ва махсусан сирф геополитикӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ робитаҳо ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ низ таъсир мерасонанд. Дар робитаҳои Тоҷикистон ва Арманистон нақши калидиро комиссияи байниҳукуматӣ мебозад, ки масъалаҳои асосии интегратсия, тадриҷӣ афзоиши гардиши мол, рушди таҳкурсии ҳуқуқӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муштаракро ҳамоҳанг мекунад [3].

Тағйиротҳои соли 2008 дар Гурҷистон каме ҳам бошад ба муносибатҳои дипломатӣ таъсири манфӣ расонид. Аммо тасмимҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий – Пешвои миллат, ки Тоҷикистони соҳибистиклол танҳо муносибаташро дар асоси ҳифзи манфиатҳои олии халқ ба роҳ мемонад муҳимми мебошад. Аммо бозам сатҳи олии дипломатии Президенти маҳбуби кишвар он аст, ки мувозинати қуваҳоро дар муносибат бо ҳар давлату минтақа баҳри

дипломатияи солим ва ҳимояшавандагии манфиатҳои миллӣ ва таҳкими мавқеи геополитикии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ нигоҳ медоранд. Тоҷикистону Гурҷистон низ, новобаста аз ҳаҷми нисбатан пасти гардиши мол, дар доираи долони «Аврупо–Қафқоз–Осиё» (ТРАСЕКА) равобитаи муҳим доранд. Гурҷистон ҳамчун кишвари соҳили Баҳри Сиёҳ имконияти ҳаётан муҳим барои транзитии алюминий, ашёи хом ва молҳои истеъмолии Тоҷикистонро таъмин мекунад.

Бо дарназардошти маҷмӯи омилҳои геополитикӣ, иқтисодии минтақавӣ ва аҳамияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли СНГ ва СААД, равобитаи иқтисодӣ бо кишварҳои Қафқоз на танҳо ҷузъи созгори сиёсати хориҷии иқтисодии кишвар, балки унсуре муҳимми амнияти иқтисодӣ, энергетикӣ ва транзитии кишвар ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқот ва таҳлилоҳои нишон медиҳанд, ки ҷанбаҳои геополитикии ҳамкориҳои сиёсати иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Қафқоз дар шароити глобализу минтақавӣ ҳамбастагии амниятиву иқтисодиро амалӣ мекунад ва метавонад ҳамчун унсуре барқарорсозӣ ва устувории минтақавӣ хизмат намояд. Муҳити геополитикӣ, ки аз манфиатҳои стратегӣ, мавқеи транзитӣ ва имкониятҳои энергетикӣ шакл мегирад, бо ба вучудомадани ҳавзаӣ ва самти муштараки тичоратӣ ва сармоягузори бевосита таъсир мерасонад. Омӯзиш нишон медиҳад, ки созишномаҳои байниҳукуматӣ ва механизми комиссияҳои тичоратӣ натиҷаи мусбат доранд. Давлатҳо кушиш мекунанд, дар муносибат ва ҳамкориҳои муштарак талаботу манфиатҳои ҳудудшуморро дар навбати аввал ҳимоя намоянд. Чунин ҳолат объективист. Аммо иштироки ҳамҷояи Тоҷикистон дар табодули тичоратӣ ва истифодаи ҳудуди давлатҳои ин минтақа ба сифати долонҳои транзитии ворид шудан ба бозори Аврупо баъд аз бархурдҳои сарҳадӣ-демаркатсионӣ, афзоиши нақши Туркия ва кушиши он баҳри гирифтани ҷойи Русия дар минтақа, Ба тарафи худ ҷалб намудани Озарбойҷон дар доираҳои иттиҳодияҳои тамаддуниву фарҳангӣ ва пуштибонии Озарбойҷон дар мочарои Арманистон, ворид гардидани ИМА ба сифати гуё “ихтиёрдор” – и каридорҳо ва долонҳои транзитӣ, ҷанбаҳои геополитикии ҳамгироии иқтисодиро бо ин минтақа каме шояд мушкултар намояд. Новобаста аз ҷигуна шакл гирифтани вазъи геополитикии минтақа Тоҷикистон мувозинати кувваҳо ва ҳамоҳангиро бо ҳамаи давлатҳои минтақа нигоҳ медорад, ки ин ҳам аз бартариятҳои дипломатияи солими Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Исмадова Н.Ш. Взаимоотношения Республики Таджикистана с государствами Южного Кавказа в социально-экономической сфере // Вестник Педагогического университета. Социальная и экономическая география, 2021. № 2 (91). - С. 270-280.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. - 135 с.
3. Отношения Таджикистана с Арменией [Электронные ресурсы] URL: <https://mfa.tj/ru/moscow/otnosheniya/tadzhikistan-armeniya> (дата обращения: 12.04.2025)
4. Раҳмон Э. Таджикско-азербайджанские отношения имеют прекрасные перспективы / Э.Раҳмон //Дипломатия Таджикистана. Ежегодник. – 2007 г. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 211, 272-273.
5. Bakhovadinov A. Tajikistan's geopolitical landmarks // Central Asia and the Caucasus. №1 (31), 2005. - P. 124-129.
6. Mammadova G. The Silk Road Reborn: Connecting South Caucasus and Central Asia [Electronic resource] URL: <https://www.geopoliticalmonitor.com/the-silk-road-reborn-connecting-south-caucasus-and-central-asia> (date of application: 12.04.2025)
7. Schensnovich V. Geopolitics of Tajikistan in Modern Conditions and Strategic Tasks of the State. Analytical review // Russia and the Moslem World, 2023, № 4 (322), - P. 41–60.

8. Svante E. Cornell. Geopolitics and strategic alignments in the Caucasus and Central Asia // June - August 1999, Volume IV - № 2. [Electronic resource] URL: <https://scispace.com/pdf/geopolitics-and-strategic-alignments-in-the-caucasus-and-2vc9pvt18v.pdf> (date of application: 12.04.2025)

**ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ КАВКАЗА (в контексте глобализация экономика)**

ХАМИДЗОДА ШОХРУХ БОЗОР,

саискатель кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, ул. Сайида Носира, 33. Тел.: +992 98 859 5970

В статье анализируются интеграционные и геополитические аспекты экономической политики Республики Таджикистан со странами Кавказа с точки зрения геополитики и экономической безопасности. Целью является выявление механизмов, средств и политико-геополитических ограничений двустороннего и многостороннего сотрудничества в сфере торговли, энергетики, транзита и инвестиций. Использование комплексных методов исследования, системного, сравнительного, доктринального и статистического анализа позволило продемонстрировать влияние геополитических факторов на формирование экономических сетей и стратегию Таджикистана в регионе. Результаты показывают, что стратегические аспекты (энергетическая конкуренция, роль транзитных коридоров, интересы в сфере гидроэнергетики), наряду с внутренними структурными факторами (логистическая инфраструктура, структура экспорта, институциональный уровень) и внешнеполитической ориентацией, определяют уровень сотрудничества.

Ключевые слова: Таджикистан, Кавказ, Азербайджан, Армения, геополитика, экономическая геополитика, экономическая глобализация, транзитный регион, геостратегия, гидроэнергетика, торговый коридор, региональная интеграция, СНГ, ОДКБ.

**GEOPOLITICAL ASPECTS OF TAJIKISTAN'S COOPERATION WITH THE
CAUCASUS COUNTRIES (in the Context of Economic Globalization)**

KHAMIDZADA SHOHRUH BOZOR,

is a applicant at the Department of Political Science and Public Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 33 Sayyid Nosir Street, Dushanbe, 734003. Tel.: +992 98 859 5970

This article analyzes the integration and geopolitical aspects of Tajikistan's economic policy with the Caucasus countries from the perspective of geopolitics and economic security. The aim is to identify the mechanisms, means, and political-geopolitical constraints of bilateral and multilateral cooperation in trade, energy, transit, and investment. The use of integrated research methods, including systemic, comparative, doctrinal, and statistical analysis, allowed us to demonstrate the influence of geopolitical factors on the formation of economic networks and Tajikistan's strategy in the region. The results demonstrate that strategic aspects (energy competition, the role of transit corridors, hydropower interests), along with internal structural factors (logistics infrastructure, export structure, institutional level) and foreign policy orientation, determine the level of cooperation.

Keywords: *Tajikistan, Caucasus, Azerbaijan, Armenia, geopolitics, economic geopolitics, economic globalization, transit region, geostrategy, hydropower, trade corridor, regional integration, CIS, CSTO.*

*Муқарриз: А. Саъдулло, н.и.с, дотсенти кафедраи
сиёсатишinosӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

УДК 327.8

**ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМӢУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН: МОӢИЯТ,
ШАКЛӢО ВА ПРИНЦИПӢОИ ШАРИКИИ СТРАТЕГӢ**

ШЕРАЛИЗОДА МЕӢРИНИСО ШЕРАЛӢ,

доктор PhD аз рӯи ихтисоси 230004- проблемаҳои сиёсӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. суроға. ш. Бохтар кӯч. Айни 67, суроғаи электронӣ bgu-1978@mail.ru. тел.885496969.

Дар мақола ҷанбаҳои концептуалии ташаккул ва рушди ҳамкориҳои стратегӣ ва шарикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Чин дар заминаи ташаккули низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ баррасӣ шудаанд. Дар робита ба ин, моҳияти идеологӣ, принципҳо ва шаклҳои ҳамкориҳои стратегӣ оид ба тақмили равобити байнидавлатӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Яке аз лаҳзаҳои ҳалқунанда дар рушди ин муносибатҳо эълони расмии шарикии стратегӣ дар соли 2013, дар вақти боздиди раиси ҚХЧ Си Тзинпин дар шаҳри Душанбе гардид.

Муаллиф қайд мекунад, ки айни замон якҷанд вазифаҳои калидии сиёсати хориҷии ҚХЧ ва ҚТ оид ба рушди ҳамкориҳои стратегӣ, ҳифзи соҳибистиқлолии миллӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, мубориҳа бо гегемонизм ва сиёсати зӯрварӣ, инчунин мутобиқшавӣ ба тағйирот дар муносибатҳои байналмилалиро ҷудо кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Чин, шарикии стратегӣ, муносибатҳои идеологӣ, моҳият, принципҳо, доктринаи сиёсати хориҷӣ, ҳамкорӣ, субот, рушд, прагматизм, амният, терроризм, ҷудоихоҳӣ, экстремизми динӣ.

Муносибатҳои муосири миёни Тоҷикистон ва Чин дар ибтидои асри XXI расман аз ҷониби тарафӣн ҳамчун муносибатҳои ҳамкориҳои ҳамаҷониба ва амали муштараки стратегӣ муайян шудаанд. Аммо, роҳ ба ташаккули мақоми стратегӣ ҳам барои Чин, ҳам барои Тоҷикистон дар заминаи таҳаввули муайяни идеологӣ дар концепсияи сиёсати хориҷии онҳо ба амал меояд, ки ин дар муайян кардани моҳият, шаклҳо ва принципҳои шарикии стратегӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ мубрам ва муҳим ба назар мерасад.

Аз нуқтаи назари методологӣ таҳлили масъалаи мазкурро дар концепсияи муосири сиёсати хориҷии Чин пайгирӣ кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ин росто, мо аз он бармеоем, ки ҳамчун асоси заминавии яке аз хусусиятҳои калидии сиёсати муосири хориҷии Чин бисёрвекторӣ ва инкишофи фаъоли механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ ба шумор меравад. То айни замон принципҳои асосии сиёсати хориҷии Чин дар “Китоби сафед”, ки аз соли 1998 ба таври мунтазам ба нашр мерасад, муқаррар карда шудаанд [1]. Дар ҳуҷҷати мазкур ба таври муфассал моҳият, шаклҳо ва принципҳои муносибатҳои байналмилалӣ Чин инъикос ёфта, таъкид карда мешавад, ки барои ташаккули мақоми стратегӣ давлат нақши калонро тағйиротҳои доимӣ дар вазъияти геополитикӣ дар ҷаҳон мебозад, ки дар асоси он ҷолишҳои нави барои амнияти Чин ба вучуд меоянд. Дар баробари ин, ба назар гирифтани зарур аст, ки яке аз талаботи асосии сиёсати хориҷии ҚХЧ дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳамоно ба таври истисноӣ сиёсати ҳамкориҳои дар принципҳои шарикии стратегӣ асосёфта боқӣ мемонад. Самтҳои асосии сиёсати хориҷии ҚХЧ-ро дар маҷмӯъ мавриди баррасӣ қарор дода, ба он ишора кардан мумкин аст, ки ҳамчун самти муҳими сиёсати хориҷии Чин саъю талош барои таҳкими мақоми байналмилалӣ стратегӣ мамлакат ва густариши ҳамкорӣ бо давлатҳои дигари ҷаҳон, бахусос бо давлатҳои Осиёи Марказӣ, мебошад [2]. То айни замон якҷанд вазифаҳои асосии сиёсати хориҷии ҚХЧ-ро оид ба ҳамкориҳои стратегӣ барои ояндаи наздик муайян кардан мумкин аст. Аз ҷумла, агар бар талаботи концептуалии сиёсати хориҷӣ асос ёфта шавад, он гоҳ нуқтаи

асосӣ ин ҳифзи соҳибистиклолии миллӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, мубориза бо гегемонизм ва сиёсати зӯроварӣ, инчунин, мутобикшавӣ ба тағйирот дар муносибатҳои байналмилалӣ, махсусан ба бозсозии ҳамкориҳо миёни абарқудратҳо ва тақвияти нақши созмонҳои байналмилалӣ мебошад. Дар доираи ташаккули мақоми стратегӣ Чин ба масъалаҳои ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва муайян кардани афзалиятҳои минтақавӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад. Аз ин нуктаи назар, муносибатҳои Чин бо давлатҳои нави Осиёи Марказӣ – Қазокистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Туркменистон ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Дар низоми мазкур аз аҳамияти калон муносибатҳои Чин ва Тоҷикистон бархӯрдор мебошанд.

Асоси стратегияи сиёсати хориҷии Чинро ғояҳои концептуалие ташкил медиҳанд, ки дар доктринаҳои расмӣ мамлакатҳо дарҷ гардидаанд. Муҳимтарини онҳо панҷ принциби ҳамзистии осоишта ба ҳисоб рафта, инҳоро дар бар мегиранд эҳтироми тарафайни соҳибистиклолӣ ва якпорчагии ҳудудӣ, дасткашӣ аз таҷовуз, даҳолат накардан ба корҳои дохилии давлатҳои дигар, баробарҳукуки ва ғойдаи тарафайн, инчунин саъю талош ба ҳамзистии осоишта.

Дар мавриди моҳияти ҳамкориҳои стратегӣ бошад, принципҳои муносибатҳо ба он асос ёфтаанд, ки “сулҳ ва рушд ба ду вазифаҳои асосии инсонияти муосир табдил ёфта, ба мадди аввал прагматизм, иқтисодиёт ва субот мебароянд [3]. Бар асоси чунин фаҳмишу дарки масъала сулҳ барои ҚХЧ ҳамчун зарурати стратегӣ маҳсуб ёфта, дар давраи силоҳи ҳастай ва вобастагии мутақобилаи давлатҳо ҷанги ҷаҳонӣ миёни абарқудратҳо аз эҳтимол хеле дур мебошад. Чунин фаҳмиши масъала дар назди Чин имкониятҳои беназири дорои хусусияти зеринро боз мекунад: мамлакат дар заминаи таҳкими ҳамкориҳои стратегӣ кӯшиши худро ба муосиркунонӣ ва рушди ҷомеа мутамарказ мекунад; рушд ҳамчун ҳадафи ҷаҳонӣ ва дохилӣ аз ҳалли баъзе вазифаҳои стратегӣ вобаста мебошад; концепсияи рушди стратегӣ дар доктринаи Чин беҳбудсозии маҷмӯии сатҳи зиндагии аҳоли, навсозии технологӣ, пешрафти илмӣ ва устувории иҷтимоиро дар бар мегирад.

Амсилаи ҳамкориҳои стратегӣ риояи принципҳои даҳолат накардан ва эҳтироми соҳибистиклолии давлатҳои дигар; даст кашидан аз гегемония ва даҳолати беруна; ташаккули тартиботи одилонаи байналмилалӣ; зарурати гузариш аз ҷаҳони якқутбӣ ва идеологӣ ба сохти одилона, ҳамаҷонибаи байналмилалиро талаб мекунад. Дар баробари нуктаҳои зикргардида, “Чин барои демократикунории муносибатҳои байналмилалӣ, барои тақвияти нақши мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, инчунин барои ислоҳоти ниҳодҳои ҷаҳонӣ, ба монанди СММ, СҮС, ХБА, амал мекунад [3].

Ба туфайли чунин муносибат мамлакат бозорҳои худро барои сармоягузориҳои хориҷӣ боз кард; ба созмонҳои байналмилалӣ дохил шуда, иштирокчиҳои иқтисоди ҷаҳонӣ гардид; ҳамчун шарикҳои стратегӣ дипломатияи бисёрвекториро бо таъкид ба ҳамсоягии нек ва ҳамкорӣ инкишоф дода, заминаро барои чунин ибтикорот, ба монанди “Як камар, як роҳ” фароҳам овард.

Чин дар доираи ташаккули мақоми стратегӣ аз содироти идеология даст кашид, саъю талошҳои худро ба дигаргуниҳои дохилӣ ва қувваи нарм мутамарказ намудааст. Ба туфайли ин Чин тавонист аз мақоми давлати дар инзиво қароргирифта ба яке аз қудратҳои пешбари ҷаҳон, бидуни рӯ овардан ба тавсеагариҳои низомӣ ё сиёсати таҷовузкарона, гузариш кунад. Ин ғояҳои инъикоси худро инчунин дар муносибати Чин ба бӯҳронҳои байнлаҳалқӣ, масъалаҳои амният, масъулияти экологӣ ва рушди устувор меёбанд. Дар маҷмӯъ, ҚХЧ аз доғмаҳои идеологии марксизм ба муносибати прагматикӣ ба вазъияти воқеии байналҳалқӣ нигаронидашуда гузариш кард.

Ҳамчун марҳилаи муҳим дар таҳаввули стратегияи сиёсати хориҷии Чин пайдо шудани консепсияи “орзуи Чин” гардид, ки аз ҷониби Си. Тзинпин дар соли 2012 пешниҳод шуда буд. Дар асоси он масъалаҳои ташкили давлати пурзӯр ва сарватманд, саъю талош барои эҳёи миллӣ ва таъмини некӯаҳволии халқ қарор доранд. Шубҳае дар он нест, ки ин консепсияи шуҳратпарастии Чинро на танҳо дар рушди иқтисодӣ, балки инчунин дар тақвияти нақши ҷаҳонии он дар муносибатҳои байналмилалӣ инъикос менамояд.

Қисми муҳим дар барномаи ташаккули мақоми стратегияи Чин пешбурди ғояи рушди озоишта, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар асоси ҳамкориҳои стратегӣ ва паҳн кардани арзишҳои анъанавии Чин дар арсаи ҷаҳонӣ, махсусан дар миёни ҳамсоиягон, ба шумор мераванд. Дар ин замина, дар даҳсолаи дуҷуми асри XXI барои Чин муяссар гардид бо Ҷумҳурии Тоҷикистон шароитҳои стратегиро ташкил карда, инкишоф диҳад. Ҳамчун шартҳои пешакии ба даст овардани мақоми шароитҳои стратегӣ баъзе созишномаҳои асосии сиёсӣ ҳукукии дучонибае гардиданд, ки дар давраи аз соли 1992 то соли 2013 ба имзо расида, ба соҳаҳои амният ва раванди ҳаллу фасли баҳсҳои тарафайн ва демаркатсия аз рӯи марзи Тоҷикистону Чин дахл доштанд. Тавре ки дипломат ва олими маъруфи тоҷик Р. Олимов қайд мекунад, “Ҳамчун нуқтаи оғози муносибатҳои муосири дипломатии Тоҷикистон бо Чин ба имзо расидани Баённомаи Муштарак оид ба барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Чин аз 4 январи соли 1992 дар шаҳри Душанбе ва Эълومияи Муштарак оид ба принсипҳои асосии муносибатҳои мутақобила миёни ҚТ ва ҚХЧ аз 9 март соли 1993 дар шаҳри Пекинро ҳисобидан мумкин аст. Инҳо 12 принсипе буданд, ки ба Эълумияи Муштарак дохил буда, (де-юре) ба он 32 заминаи асосие табдил ёфтанд, ки дар пояи он дар солҳои минбаъда тамоми ҷаҳорҷӯби ҳамкориҳои дутарафа бунёд гардид. 15 январи соли 2007 дар шаҳри Пекин Раиси онвақтинии ҚХЧ Ху Тзинтао ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон шартнома ро дар бораи ҳамсоиягии нек, дӯстӣ ва ҳамкорӣ миёни ҷумҳурии Халқии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расониданд. Ин Ҳуҷҷати бунёдии сиёсӣ ҳамкориҳои 15-солаи ду давлати ҳамсояро ҷамъбаст намуда, ҳамчун натиҷаи воқеии сиёсии заминаи шартномавӣ ҳукукии дар давоми давраи 15-сола ташаккулёфта гардид. Ба ин замина то соли 2007 зиёда аз 100 ҳуҷҷатҳои дучониба дохил шуданд. Дар миёни онҳо 6 Эълумияҳои Муштарак, 3 Баённомаҳои Муштарак, 5 созишномаҳои байнидавлатӣ, 45 ҳуҷҷатҳои байниҳукуматӣ ва 34 ҳуҷҷатҳои байниидоравӣ мебошанд. То вақти бастанӣ Шартнома аз ҷониби дипломатҳои тоҷик ва чинӣ кори калон оид ба мураттаб сохтани созишномаҳои амалкунанда анҷом дода шуд. Ҳамчун натиҷаи муҳим аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва раиси ҚХЧ Си Тзинпин ба имзо расидани “Эълумияи муштарак оид ба барқарор намудани муносибатҳои шароитҳои стратегӣ миёни ҚТ ва ҚХЧ” аз 20 майи соли 2013 дар шаҳри Пекин гардид. Яке аз лаҳзаҳои ҳалкунанда дар рушди ин муносибатҳо эълони расмӣ шароитҳои стратегӣ дар соли 2013, дар рафти бозиди раиси ҚХЧ Си Тзинпин дар шаҳри Душанбе гардид. Ин қарор ба марҳилаи нави ҳамкориҳои дучониба, ки дар хоҳиши умумӣ ба амиқ гардонидани ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногун – аз иқтисоду сиёсат то фарҳангу маориф асос ёфта буд, ибтидо гузошт [5].

Ин муносибатҳо ба як қисми стратегияи умумии Чин оид ба таҳкими равобит бо давлатҳои Осиёи Марказӣ, махсусан дар шароити таваҷҷуҳи ояндаи Чин ба таъмини амният дар марзҳои ғарбии худ ва татбиқи ибтиқори “Як камар, як роҳ”, табдил ёфтанд.

Тоҷикистон мақсад дорад ҳамчун “пули пайвастанда” миёни Чин ва давлатҳои ҳаммарзи минтақа гардида, инчунин манбаъҳои иловагии маблағгузориро барои татбиқи геостратегияи коммуникатсионии худ ва лоиҳаҳои иқтисодии мамлакат ҷиҳати татбиқи

стратегияи ҷаҳоруми миллӣ – саноатикунони дигарбораи мамлакат барои мубаддал гардидан ба мамлакати саноатию аграрӣ ҷалб намояд [4].

Аллакай аз лаҳзаи барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ дар соли 1992 Чин ва Тоҷикистон ҷонибдорӣ худро ба принципҳои ҳамсоғии нек, эҳтироми тарафайн ва дастгирии якпорчагии ҳудудии ҳамдигар нишон доданд.

Шарикӣ стратегӣ сатҳи баланди ҳамоҳангсозии сиёсӣ, мувофиқат дар созмони байналмилалӣ (дар навбати аввал, дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай – СХШ), муқобилати муштарак ба таҳдидҳои фаромиллӣ, ба монанди терроризм ва экстремизм, инчунин иштироки фаъолнаро дар лоиҳаҳои ҳамгирошавӣ пешбинӣ мекунад [6]. Ҷанбаи иқтисодии шарикӣ бо гузашти солҳо аҳамияти ҳарчи бештарро касб мекард. Чин ба яке аз срамогузори пешбар ба иқтисоди Тоҷикистон мубаддал гардида, бунёди объектҳои калидии инфрасохтор роҳро, нерӯгоҳҳои барқи обӣ, корхонаҳои саноати сабук ва вазнинро маблағгузорӣ мекард. Танҳо дар соли 2023 ҳаҷми савдои дучониба зиёда 3,9 млрд. доллари америкоиро ташкил дода, афзоишро ба зиёда аз 50% дар муқоиса бо соли гузашта нишон дод [7]. Таваҷҷуҳи махсус дар ҷаҳорҷӯи шарикӣ ба соҳаи фарҳангӣ гуманитарӣ зоҳир карда мешавад. Чин забон ва фарҳанги чиниро дар Тоҷикистон аз тариқи таъсиси Институтҳои Конфутсий, пешниҳоди грантҳои таҳсилотӣ ва татбиқи табодули байнидонии фаъолна пеш мебарад. Яке аз Институтҳои бузургтарини Конфутсий дар Осиёи Марказӣ дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон амал карда, аз лаҳзаи таъсиси он зиёда аз 39 ҳазор нафар таълими забон ва фарҳанги чиниро гузаштаанд [5].

Ҳамин тариқ, эълони шарикӣ стратегӣ дар соли 2013 на танҳо ҳамчун амали расмӣ, балки ҳамчун инъикоси камолот ва муносибатҳои амиқ дучониба миёни ҚХЧ ва ҚТ гардид. Ин шарикӣ торафт густариш ёфта, самтҳои навро фаро мегиранд, ки ҳам ба талаботи дохилии мамлакатҳо, ҳам ба ҷолишҳои сиёсати ҷаҳонӣ дар шароити даҳсолаи сеюми асри XXI мутобиқат мекунад. Масалан, ҷанбаи иқтисодии шарикӣ ҳамасола аҳамияти ҳарчи бештарро касб мекард. Чин яке аз сармогузори пешбар ба иқтисоди Тоҷикистон гардида, бунёди объектҳои калидии инфрасохтор – роҳро, нерӯгоҳҳои барқи обӣ, корхонаҳои саноати сабук ва вазнинро маблағгузорӣ намуд. Танҳо дар соли 2023 ҳаҷми савдои дучониба зиёда аз 3,9 млрд. доллари америкоиро ташкил дода, афзоишро ба зиёда аз 50% дар муқоиса бо соли гузашта нишон дод [7].

Ҳамчун унсури асосии шарикӣ стратегӣ миёни ҚХЧ ва ҚТ ҳамкорӣ дар соҳаи амният мебошад. Ҳамкорӣ дар соҳаи мазкур дар пасманзари ҷолишҳои минтақавӣ, аз ҷумла таҳдиди терроризми байналмилалӣ, ҷинойтҳои фаромиллии муташаккил, ҷудоихоҳӣ ва экстремизми динӣ, аҳамияти махсусро пайдо кардааст. Ҳамкории мазкур дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай, ки ҳарду мамлакат аъзои он мебошанд, махсусан фаъолна татбиқ карда мешавад. Яке аз вазифаҳои калидӣ, ки дар назди Чин ва Тоҷикистон истодаанд, нигоҳдории субот дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар партави вазъияти бесубот дар Афғонистон, ки Тоҷикистон бо он марзи тӯлонӣ дорад, ба ҳисоб меравад. Дар доираи СХШ машқҳои мунтазами бисёрҷониба ва дучонибаи зиддтеррористӣ гузаронида мешаванд, ки ба коркарди амалҳои муштарак дар шароити вазъиятҳои буҳронӣ нигаронида шудаанд. Ҳамин тавр, дар моҳи июли соли 2021 дар ҳудуди Тоҷикистон машқҳои калон гузаронида шуданд, ки дар онҳо ҷузъу томҳои қувваҳои мусаллаҳи ҚХЧ ва ҚТ иштирок намуданд. Дар моҳи ноябри соли 2022 дар шаҳри Пекин созишнома дар бораи вусат бахшидани ҳамкории дучониба дар соҳаи амният ба имзо расид. Тибқи ҳуҷҷати мазкур, ҷонибҳо оид ба ҳамкорӣ дар масъалаҳои пешгирии таҳдидҳои террористӣ, табодули иттилооти иктишофотӣ, инчунин ҳамоҳангсозии саъю талошҳо дар соҳаи амниятӣ марзӣ шартнома бастанд [1].

Чин дар рушди имкониятҳои муҳофизати Тоҷикистон, аз ҷумла бунёди инфрасохтори низомии он ҷаҳона мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, дар соли 2021 дар бораи иштироки Чин дар эъморӣ пойгоҳи низомӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки бо Афғонистон ҳаммарз мебошад, маълум гардид. Объекти мазкур ба таври истисноӣ аз ҷониби ҷуваҳои ҚТ бо дастгирии ҚХЧ аз нуқтаи назари техникӣ ва моддӣ мавриди истифода қарор дорад. Ба ғайр аз ин, Чин ба Тоҷикистон дар мучаххаз намудани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо таҷҳизот, автомобилҳо, воситаҳои алоқа ва мониторинг кумак мерасонад. Чунин мусоидат ба баланд бардоштани имкониятҳои зудамали сохторҳои қудратии Тоҷикистон дар мубориза бо таҳдидҳои муосир нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, шарикӣ стратегӣ миёни Чин ва Тоҷикистон дар аввали асри XXI доираи васеи самтҳои фаро гирифта, бо рушди динамикӣ тавсиф меёбад. Ҳарду мамлакат хоҳиши амиқ гардонидани ҳамкориҳо нишон медиҳанд, ки ин ба таҳкими субот ва нашъунамо дар минтақа мусоидат мекунад. Дар айни замон, сиёсати хориҷии Чин дар давоми даҳсолаҳои охир, ки тағйироти назаррасро аз сар гузаронидааст, аз изолятсионизм ва муносибатҳои ҷиддии идеологӣ ба сиёсати тағйирпазир, прагматикӣ табдил ёфтааст, ки ба рушди осоишта, ҳамкорӣ ва таҳкими мавқеъҳои ҚХЧ дар низомӣ ҷаҳонӣ муносибатҳои байналмилалӣ нигаронида шудааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкими ҳамкориҳои стратегӣ бо Ҷумҳурии Халқии Чин барои тавсеаи ҳамкорӣ дар ҳамаи соҳаҳои равободӣ байнидавлатӣ шароити мусоидро фароҳам меорад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1.Китай: контроль над вооружениями и разоружение (Белая книга) [Электронный ресурс] // Официальный сайт МИДа КНР. - Режим доступа: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/ziliao/zt/zfbps/t25317.shtml> (дата обращения: 02.03.2025 г.)
- 2.Лексютин Я. Первая Белая книга Китая по военной стратегии: новые акценты? [Электронный ресурс] // Новое Восточное Обозрение. - Режим доступа: <http://ra.journal-neo.org/2015/06/06/pervaya-belaya-kniga-kitaya-po-voennoj-strategii-novy-e-aktsenty/> [Электронный ресурс] (30.03.2025г.).
3. Deng Xiaoping Theory https://en.prolewiki.org/wiki/Deng_Xiaoping_Theory [Электронный ресурс] (дата обращения: 02.04.2025г.)
4. Выступление Президенте РТ Эмомали Рахмона на "Диалоге по вопросам укрепления партнерства в области взаимосвязанности" в рамках саммита АТЭС // Президент Республики Таджикистан. Офиц. сайт. 2014. 8 ноября. URL: <http://www.president.tj/ru/node/7860> . [Электронный ресурс] (дата обращения: 04.04.2025г.)
- 5.China Daily, 2013. https://www.chinadaily.com.cn/china/2013-05/20/content_16513300.htm. [Электронный ресурс] (дата обращения: 09.04.2025г.)
- 6.Ministry of Foreign Affairs of the PRC, 2017).(https://www.mfa.gov.cn/eng/zy/jj/2017zt/XJPZCJZGJLDRDJCHWHXXSCGJYFZZGJDHN/202406/t20240606_11380701.html) [Электронный ресурс] (дата обращения: 04.04.2025г.)
7. GlobalTimes,2023).(<https://www.globaltimes.cn/page/202407/1315488.shtml>) (10.04.2025) (China Daily, 2024). (<https://www.chinadaily.com.cn/a/202407/06/WS66887888a31095c51c50cb10.html>) [Электронный ресурс] (дата обращения:04.04.2025г.).
8. (GlobalTimes,2023).(<https://www.globaltimes.cn/page/202407/1315488.shtml>) [Электронный ресурс] (10.04.2025г.)

9. Jamestown Foundation. (2021). China and Tajikistan Conduct Joint Military Exercises Near Afghan Border. Режим доступа: <https://jamestown.org/program/china-and-tajikistan-conduct-joint-military-exercises-near-afghan-border/> [Электронный ресурс] (дата обращения: 07.04.2025г.)
10. Алимов Р. Стратегическое партнёрство Таджикистана (РТ) и Китай (КНР): международно-политические, экономические и гуманитарные измерения. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. полит. наук. М., 2014.

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И ПРИНЦИПЫ СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ПАРТНЁРСТВА

ШЕРАЛИЗОДА МЕХРИНИСО ШЕРАЛИ,

доктор PhD по специальности 230004 – политические проблемы, международные отношения, глобальное развитие, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г. Бохтар, ул. Аини 67. Электронная почта: bgu-1978@mail.ru.
Тел.: 885496969.

В статье рассматриваются концептуальные аспекты становления и развития стратегического сотрудничества и партнёрство между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в контексте формирования новой системы международных отношений. В этой связи, проведен анализ идеологической сущности, принципов и форм стратегического взаимодействия по совершенствованию межгосударственной связи. Одним из поворотных моментов в развитии этих отношений стало официальное провозглашение стратегического партнёрства в 2013 году, во время визита председателя КНР Си Цзиньпина в Душанбе.

Автор отмечает, что к настоящему время можно выделить несколько ключевых задач внешней политики КНР и РТ по развитию стратегического сотрудничества, защите национального суверенитета, обеспечению экономической безопасности, борьбе с гегемонизмом и силовой политикой, а также адаптации к изменениям в международных отношениях.

Ключевые слова: Таджикистан, Китай, стратегическое партнёрства, идеологические установки, сущность, принципы, доктрина внешняя политика, взаимодействие, стабильности, развитие, прагматизм, безопасность, терроризм, сепаратизм, религиозный экстремизма.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: THE ESSENCE, FORMS AND PRINCIPLES OF STRATEGIC PARTNERSHIP

SHERALIZODA MEHRINISO SHERALI,

PhD in specialty 230004 – Political Issues, International Relations, Global Development, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Bokhtar city, Aini Street 67. Email: bgu-1978@mail.ru. Phone: 885496969.

The article presents conceptual aspects of the formation and development of strategic cooperation and partnership between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China in the fourth stage of the formation of a new system of international relations. In this regard, it was carried out an analysis of the ideological essence, regulation and form of interaction in order to improve interstate communications. One of the turning points in the development of these relations

was the official proclamation of a third-party partnership in 2013, during the visit of the Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping to Dushanbe.

The author notes that at present, several key tasks of the foreign policy of the PRC and the RT can be identified in terms of developing foreign policy, protecting cooperation of national sovereignty, ensuring economic security, regional hegemony and power politics, as well as adapting to changes in international relations.

Keywords: *Tajikistan, China, strategic partnership, ideological principles, essence, principles, foreign policy doctrine, interaction, stability, development, pragmatism, security, terrorism, separatism, religious extremism.*

Муқарриз: Саидов Ҳ.С. д.и.ф, профессор

**ТАРТИБИ ҚАБУЛ КАРДАНИ МАВОД БАРОИ ЧОП
ДАР МАЧАЛЛАИ ИЛМИЮ СИЁСИИ “ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ”-И
АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақола ба шӯбаи таҳрир ва таъбу нашри Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар маҷаллаи илмӣ мақолаҳое нашр карда мешаванд, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ мутобик ба ихтисосҳои илмӣ ва соҳаҳои илмӣ зерини мутобикатдошта: **5.2. (08.00.00) - Иқтисод**; 5.2.3. - Иқтисоди минтақавӣ ва соҳавӣ; 5.2.4. - Молия; 5.2.5. - Иқтисоди ҷаҳонӣ; **5.1. (12.00.00) Ҳуқуқ**; 5.1.1.- Илмҳои ҳуқуқии назарявӣ-таърихӣ; 5.1.2. - Илмҳои ҳуқуқи умумӣ (ҳуқуқӣ-давлатӣ); 5.1.3. - Илмҳои хусусии ҳуқуқӣ (шахрвандӣ); **5.5. (23.00.00) - Сиёсатшиносӣ** 5.5.3.-Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ; 5.5.4.- Муносибатҳои байналмилалӣ.

Муаллифони мақолаҳо бояд натиҷаҳои бозғатимоди корҳои илмӣ анҷомдодашударо пешниҳод кунанд ва онҳо бояд асли бошанд, инчунин қаблан дар дигар маҷаллаҳо нашр нашуда бошанд. Маълумоти дар тадқиқот инъикосёфта бояд дар шакли хаттӣ дақиқ баён гардида бошанд. Мақола бояд миқдори кофӣ маълумот оид ба масъалаи мавзӯи интихобшударо дар бар гирад. Муаллифи мақола пеш аз ба нашриёт фиристодани он бояд риояи имлои умумӣ, мутобикати дурусти истилоҳот ва грамматикаи матнро бодикқат тафтиш кунад. Муаллифон бояд ба нусхабардории корҳои худ ва сохтакорӣ кардани матни мақолаи пешини хеш роҳ надиҳанд, онҳо метавонанд танҳо ҳамчун асос барои хулосаҳои нав истифода шаванд.

Ба ҳамаи мақолаҳои барои нашр пешниҳодгардида дар асоси қоида ва тартибе, ки мудирияти маҷалла муқаррар кардааст, аз ҷониби мутахассисони салоҳиятдори соҳа тақриз дода мешавад. Қарор дар бораи имконияти нашри дастнависи мақола ба тариқи истисно пас аз гирифтани натиҷаҳои тақриз қабул карда мешавад.

1. ТАЛАБОТ БА МАЗМУН ВА ҲАҶМИ МАҚОЛА:

1.1. Ҳаҷми мақола бояд аз 15 то 25 ҳазор аломат (бо фосила, бо назардошти иқтибосҳо) ё 10-15 саҳифа бошад. Нашр кардани ҳаҷми хурдтар ё калонтари мавод бояд бо мудирияти маҷалла мувофиқа карда шаванд;

1.2. Мақола бояд дар мавзӯи муҳим навишта шуда, ба мавзӯ масъалаи тадқиқшаванда дорои навоварии муайян бошад;

1.3. Мақола бояд натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар асоси таҳлили сохторҳои назарявӣ, санадҳои меъёрии маводди амалияи татбиқи ҳуқуқро инъикос намояд;

1.4. Мақола бояд индекси таснифоти дахгонаи универсалӣ (УДК:), ки нашрия аз рӯи мавзӯи худ ба он тааллуқ дорад, дошта бошад. Барои ин муаллиф бояд ба шӯбаи иттилоотӣ-библиографии китобхонаи ҷойи кор (таҳсил) муроҷиат кунад ё бо истифода аз захираҳои интернетии дахлдор мустақилона онро муайян намояд;

1.5. Мақола бояд ба яке аз самтҳои (фаслҳо) маҷалла мувофиқ бошад;

1.6. Ҳамаи файлҳои, ки ба мудирияти маҷалла барои чоп фиристода мешаванд, бояд ҳамчун як файли бойгонӣ бо номи муаллифи мақола пешниҳод карда шаванд;

1.7. Дастнависҳои мақолаҳо ва дигар мавод ба муаллифон баргардонида намешаванд. Маводе, ки ба қоидаҳо мувофиқат надоранд, барои коркарди нави техникӣ ба муаллифон фиристода мешаванд. Мақолаҳое, ки ба муаллифон барои коркарди нави техникӣ фиристода шудаанд, бояд дар муҳлати тавсияшуда ба мудирияти маҷалла баргардонида шаванд. Дар сурати аз тарафи муаллиф такроран риоя накардани қоидаҳои муқарраргардида аз ҷониби мудирияти маҷалла, онҳо ҳуқуқ доранд, ки масъалаи чопи онро ба назар нагиранд;

1.8. Мақолаҳои пешниҳодшуда дар барномаи «Антиплагиат» тафтиш карда мешаванд. Агар аслияти матни мақола на камтар аз 75% бошад, мақола аз рӯи меъёри аслият натиҷаи мусбӣи санҷиш мегирад, ки дар натиҷа мудирияти маҷалла дар бораи ба ҷоп қабул кардани он қарор қабул мекунад. Дар сурати аслияти камтар аз 75% матн, яъне ошкор намудани плагиат дар матни мақола, бе ҳуқуқи қорқарди минбаъда ё таҷдиди назар қардан, рад қарда мешавад;

1.9. Барои эътимоднокӣ ва саҳеҳии ҳама гуна маълумоти дар нашрия ҷопшуда муаллифи он (муаллифон) ҷавобгар мебошад;

1.10. Ҳангоми истифодаи маводди ҷоп дар маҷаллаи илмӣ «Идоракунии давлатӣ» истинод ба он ҳатмист;

1.11. Нуқтаи назари муҳаррирон на ҳамеша бо нуқтаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ меояд. Муаллифон барои мундариҷаи мақолаҳо ва эътимоднокии далелҳо масъуланд.

2. ТАЛАБОТ БАРОИ ТАҲИЯИ МАТНИ МАҚОЛА:

2.1. Матни мақола дар файле, ки дар ҳама гуна шакли Word бо тамдиди .doc, .docx ё .rtf ҳифз шудааст, ба мудирияти маҷалла фиристода мешавад;

2.2. Сохтори мақола: унвони мақола, насаб, ном ва номи падари муаллиф/муаллифон (пурра нишон дода мешавад), маълумот дар бораи муаллиф, вазифаи ишғолқарда (категорияи омӯзандагон) (пурра нишон дода мешавад, аз ҷумла номи пурраи воҳиди сохторӣ), номи ташкилоте, ки муаллиф дар он қор (таҳсил) мекунад (номи пурраи расмиро нишон медиҳад), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ; суроғаи ҷойи қор (таҳсил) - индекси почта, номи давлат (номи пурраи расмӣ нишон дода мешавад), макони зист, кӯча, хона; рақами телефон; суроғаи почтаи электронии(e-mail)-и муаллиф. Агар мақола аз ҷониби якчанд муаллиф таҳия шуда бошад, ном ва маълумот барои ҳар як муаллиф алоҳида нишон дода мешавад;

2.3. Аннотатсияи мақола (на камтар аз 150 ва на бештар аз 250 калима), калимаҳои калидӣ (дар ҳаҷми на камтар аз 6 ва на бештар аз 10 калима), (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), матни асосии мақола (мазмунӣ асосӣ), рӯйхати адабиёти истифодашуда. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд на камтар аз 10 сарчашмаи илмиро дар бар гирад, аз он ҷумла манбаъҳои, ки муаллиф дар қисми асосии мақола истинод қардааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда дар охири мақола бо тартиби алифбо оварда мешавад;

2.4. Матн бояд бо як шрифт - Times New Roman, андозаи шрифт - 14 пт, фосилаи сатр - якуним, сарҳат - 1,25 см бошад;

2.5. Калимаҳои «Аннотатсия», «Калидвожаҳо», «рӯйхати адабиёти истифодашуда» бо ҳарфи нимсиёҳи ғафс дар сатри алоҳида, андозаи ҳуруф – 12 ст.

2.6. Ҷойгиркунии иқтибосҳо: истинодҳо дар қавсҳои мураббаъ ([19, с. 42]);

2.7. рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 ва на зиёда аз 25 номгӯи рӯйхати адабиёти истифодашудаи илмӣ) бошад. Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд ГОСТ 7.0.5-2008 библиографӣ ва ГОСТ 7.1-2003 библиографиро ба инобат гирифт. Муаллиф барои дурустии маълумоти дар рӯйхати библиографӣ овардашуда масъул аст.

3. БОЙГОНИИ МАҶАЛЛА

3.1. Бойгонии электронии ҳама маҷаллаҳои нашршудаи «Идоракунии давлатӣ» дар шабакаи Интернет на камтар аз 5 (панҷ) соли тақвимӣ аз рӯзи нашрашон нигоҳ дошта мешаванд;

3.2. Сомонаи расмӣ маҷалла барои истинод (дар он рақами нашр ва мақола нишон дода шудааст): <https://journal.apa.tj>

**ПОРЯДОК ПРИНЯТИЯ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ИЗДАНИЯ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ» АКАДЕМИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Статья представляется в редакционно-издательский отдел Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан в печатном и электронном вариантах. В научном журнале печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований, соответствующие по следующим научным специальностям и соответствующим им отраслям науки: **5.2. (08.00.00) Экономика** - 5.2.3. Региональная и отраслевая экономика; 5.2.4. Финансы; 5.2.5. Мировая экономика **5.1. (12.00.00) Право** - 5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки; 5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки; 5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки - **5.5. (23.00.00) Политология** 5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики; 5.5.4. Международные отношения.

Авторы публикаций должны предоставлять достоверные результаты проделанной научной работы, и они должны быть оригинальными, также не опубликованными ранее в других печатных изданиях. Данные, положенные в основу исследований, должны быть четко изложены в письменном виде. Статья должна содержать достаточное количество информации по выбранной тематической проблеме. Перед отправкой публикации в редакцию журнала, ее автор должен тщательно проверить общую орфографию, а также правильность написания соответствующих терминов и грамматику. Авторы должны не допускать дословное копирование собственных работ и их перефразирование, они могут быть использованы только как основа для новых выводов.

Все представленные для публикации научные статьи подлежат рецензированию со стороны компетентных специалистов в порядке и на основе правил, установленных редакцией. Решение о возможности публикации рукописи принимается исключительно после получения результатов рецензирования.

1. ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1.1. Объем статьи должен составлять от 15 до 25 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок) или 10-15 страниц. Опубликование меньшего или большего объема материалов должно согласовываться с редакцией журнала;

1.2. Статья должна быть написана на актуальную тему, отвечать критерию новизны, содержать определенное новаторство в подходе к изучаемой теме/проблеме;

1.3. В статье должны быть отражены результаты научного исследования, основанного на анализе теоретических конструкций, нормативных актов, материалов правоприменительной практики;

1.4. В статье должны быть индекс универсальной десятичной классификации (УДК:), к которому публикация относится по своей тематике. Для этого автор должен обратиться в информационно-библиографический отдел библиотеки по месту работы (учебы) либо самостоятельно определить его с использованием соответствующих Интернет-ресурсов;

1.5. Статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

1.6. Все файлы, направляемые в редакцию журнала для опубликования, должны быть представлены одним заархивированным файлом формата с названием фамилии автора публикации;

1.7. Рукописи публикаций и иные материалы, не возвращаются авторам. Материалы, не соответствующие правилам, направляются авторам на техническую доработку. Публикации, направленные авторам на техническую доработку, подлежат возврату в редакцию журнала в

рекомендованный срок. В случае повторного несоблюдения автором публикации правил редакции журнала оставляет за собой право не рассматривать его публикацию;

1.8. Представленные статьи проходят проверку в программе «Антиплагиат». При выявлении оригинальности текста статьи не менее чем на 75 %, статья получает положительный результат проверки по критерию оригинальности, по итогам чего редакция принимает решение о допуске её к публикации. В случае оригинальности менее чем 75 % текста, т.е. выявления в тексте плагиата, статья отклоняется без права ее дальнейшей переработки или доработки;

1.9. За достоверность и точность любых данных, указанных в публикации, ответственность несет ее автор (авторы);

1.10. При использовании печатного материала в научном журнале «Государственное управление» ссылка на него обязательна;

1.11. Точка зрения редакции не всегда совпадает с точкой зрения авторов публикаций. Авторы несут ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов приведенных в статье.

2. ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

2.1. Текст статьи направляется в редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением .doc, .docx или .rtf. ;

2.2. Структура статьи: название статьи, ФИО автора / авторов (указывается полностью), информацию об авторе, занимаемая должность (категория обучающегося) (указываются полностью, включая полное наименование структурного подразделения), название организации, в которой работает (обучается) автор (указывается полное официальное наименование), ученая степень и ученое звание; адрес места работы (учебы) – почтовый индекс, государство (указывается полное официальное наименование), населенный пункт, улица, дом; адрес электронной почты (e-mail) автора. Если публикация выполнена несколькими авторами, имя и информация об авторе указываются по каждому из авторов в отдельности;

2.3. Аннотация публикации (объеме не менее 150 и не более 250 слов), ключевые слова (в количестве не менее 6 и не более 10 слов), (на таджикском, русском и английском языках), основной текст публикации (основное содержание), библиография публикации. Библиография должна содержать не менее 10 источников научного характера, в том числе на которые автор ссылался в основной части публикации. СПИСОК ИСПОЛЗВАННЫХ ЛИТЕРАТУР: в библиографии указывается в алфавитном порядке;

2.4. Текст должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman, размер шрифта – 14 пт, межстрочный интервал – полуторный, абзацный отступ – 1,5 см.;

2.5. Слова «Аннотация», «Ключевые слова», «Библиография» печатаются полужирным шрифтом отдельной строчкой размером шрифта – 12 пт.

2.6. Положение сносок: ссылки в квадратных ([19, с. 42]) скобках;

2.7. Список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). При оформлении библиографии следует руководствоваться библиографическим ГОСТом 7.0.5-2008 и библиографическим ГОСТом 7.1-2003. Ответственность за правильность данных, приведенных в пристатейном библиографическом списке, несет автор.

3. АРХИВЫ ПУБЛИКАЦИЙ

3.1 Электронные архивы всех изданных журнал «Государственное управление» хранятся в сети интернет не менее чем в течение 5 (пяти) календарных лет с даты их выхода;

3.2. Официальный сайт журнала по ссылке (где размещены номера и публикации):
<https://journal.apa.tj>

PROCEDURE FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PUBLISHING IN THE SCIENTIFIC JOURNAL “PUBLIC ADMINISTRATION” OF THE ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article should be accepted to the editorial and publishing department of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan in printed and electronic versions. The scientific journal publishes articles containing the results of scientific research corresponding to the following scientific specialties and their respective branches of science: **5.2. (08.00.00) Economy** - 5.2.3. Regional and sectoral economy; 5.2.4. Finance; 5.2.5. International economy; **5.1. (12.00.00) Law** - 5.1.1. Theoretical and historical legal sciences; 5.1.2. Public law (state law) sciences; 5.1.3. Private legal (civilistic) sciences; **5.5. (23.00.00) - Political science** 5.5.3. Public administration and sectoral policies; 5.5.4. International Relationships.

The authors of publications must provide reliable results of the scientific completed work, and they must be original, also not previously published in other publications. The data underlying the research, and should be clearly stated in writing. Also the article should contain a sufficient amount of information on the selected thematic issue. Before submitting a publication to the editors of the journal, its author should carefully check the general spelling, as well as the correct spelling of the relevant terms and grammar. Authors should not allow verbatim copying of their own works and their actuality, they can only be used as a basis for new conclusions.

All scientific articles submitted for publication are subject to review by competent specialists in the manner and on the basis of the rules established by the editors. The decision on the possibility of publishing the manuscript is made only after receiving the results of the review.

1. REQUIREMENTS FOR THE CONTENT AND VOLUME OF THE ARTICLE:

1.1. The volume of the article should be from 15 to 25 thousand characters (with spaces, including footnotes) or 10-15 pages. The publication of a smaller or larger volume of materials should be agreed with the editors of the journal;

1.2. The article should be written on a current topic, meet the criterion of novelty, contain a certain innovation in the approach to the topic/problem under study;

1.3. The article should reflect the results of a scientific study based on the analysis of theoretical structures, regulations, materials of law enforcement practice;

1.4. The article should have a universal decimal classification index (UDC), to which the publication belongs in its subject matter. Doing it the author must contact the information and bibliographic department of the library at the place of work (study) or independently determine it using the appropriate Internet resources;

1.5. The article must correspond to one of the directions (sections) of the journal.

1.6. Sending all files to the editors of the journal for publication must be submitted as one archived file with the name of the author of the publication;

1.7. Manuscripts of publications and other materials are not returned to the authors. Materials that do not comply with the rules are sent to the authors for technical revision. Publications sent to the authors for technical revision are subject to return to the editors of the journal within the recommended period. In case of repeated non-observance by the author of the publication of the rules of the editorial board of the journal, it reserves the right not to consider its publication;

1.8. Submitted articles are checked in the program "Anti plagiarism". If the originality of the text of the article is not less than 75%, the article receives a positive result of the check according to the criterion of originality, as a result of which the editors decide on its admission to publication. In case of originality less than 75% of the text of the detection of plagiarism, the article is rejected without the right to further processing or revision;

1.9. For all of the reliability and accuracy of any data specified in the publication, the author should be carry responsibility;

1.10. Using printed material in the scientific journal "Public Administration", reference to it is required;

1.11. The point of view of the editors does not always coincide with the point of view of the authors of publications. The authors are responsible for the content of publications and the reliability of the facts given in the article.

2. REQUIREMENTS FOR FORMING THE TEXT OF THE ARTICLE:

2.1. The text of the article is sent to the editorial office as a file saved in any version of Word with the extension .doc, .docx or .rtf. ;

2.2. The structure of the article: title of the article, full name of the author / authors (indicated in full), information about the author, position held (category of student) (indicated in full, including the full name of the structural unit), name of the organization in which the author works (studies) (indicates the full official name), academic degree and academic title; address of the place of work (study) - postal code, state (full official name is indicated), settlement, street, house; e-mail address (E-mail) of the author. If the publication is made by several authors, the name and information about the author are indicated for each of the authors separately;

2.3. Abstract of the publication (not less than 150 and not more than 250 words), keywords (in the amount of not less than 6 and not more than 10 words), (in Tajik, Russian and English languages), the main text of the publication (main content), bibliography of the publication. The bibliography should contain at least 10 scientific sources, including those cited by the author in the main part of the publication. References in the bibliography are listed in alphabetical order;

2.4. The text should be typed in the same font - Times New Roman, font size - 14 pt, line spacing - one and a half, paragraph indentation - 1.5 cm;

2.5. The words "Abstract", "Keywords", "Bibliography" are printed in bold type on a separate line, font size - 12 pt.

2.6. Position of footnotes: references in square brackets, as well as ([19, p. 42]);

2.7. List of used literature (not less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). When preparing a bibliography they should be guided by the bibliographic GOST 7.0.5-2008 and the bibliographic GOST 7.1-2003. The author is responsible for the correctness of the data given in the bibliographic list.

3. ARCHIVES OF PUBLICATIONS

3.1 Electronic archives of all published journal "Public Administration" are saved on the Internet for at least 5 (five) calendar years from the date of their release;

3.2. The official website of the journal is at the link (where the issues and publications are posted): <https://journal.apa.tj>

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2026 / №1 (76) 504 с.**

Мухаррири масъул: М. Хуррамзода	Ответственный редактор: М. Хуррамзода
Мухаррири русӣ: Ҷ. Азимов	Редактор русского текста: Ҷ. Азимов
Мухаррири англисӣ: П. Абдуллоева	Редактор английского текста: П. Абдуллоева
Мухаррири техникӣ: А. Шокирзода	Технический редактор: А. Шокирзода

Executiye editor: M. Khurramzoda
Russian text editor: J. Azimov
English text editor: P. Abdulloeva
Technical editor: A. Shokirzoda

МУАССИС ВА НОШИР

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition website: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.